КОЛЛЕКТИВ МАГАДЫЛААР

«Күш-ажылдың хөй-нинтиниң сагылга-чурумунга — коллективтиң магадылалы» деп свердловчуларның өгелээшкинин республиканың тудугжу болгаш тудуг материалдар үлетпүрүнүң коллективтеринден бир-ле дугаарында «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг өргелелинде Е. С. Бизяеваның удуртканы шеверлекчилер бригадазының коллективи деткээн. Күш-ажылдың болгаш хөй-нинтиниң сагылга-чурумунуң байдалы коллективтиң кичээнгейинің төвүнде тургустунган. Ажыл шагының үзүкчүлеринден, сагылга-чурум үрекчилеринден кады ажылдап турары эш-өөрү шыңгыы негелделиг апарган. Оон мурнунда чурум үрекчизи, ажыл шагы үскен кижи мастериң, прорабтың азы бригадириң мурнунга тайылбыр бээр, олардан хемчег алыр турган болза, ам ол бодунуң коллективиниң, эш-өөрүнүң мурнунга турар, харыы бээр апарган болгаш хажыдышкыннар дээш моральдыг харысалга бедээн.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың үүрмектел-сорттаар комплекизниң ажыл-агый участогунуң болгаш төп бүдүрүлге лабораториязының коллективтери свердловчуларның өгелээшкинин деткээннериң баштайгыларының санында хамааржыр. Төп бүдүрүлге лабораториязының коллективи сөөлгү үш чылда ажыл шагының үзүүшкүнү болгаш хөй-нинтиниң сагылга-чурумунуң үрээшкини чокка ажылдап турар.

Амгы үеде тудуг организацияларында болгаш тудуг материалдарының болгаш тудуг индустриязының бүдүрүлгелеринде 80 ажыг бригадалар болгаш өөлчеглер «Күш-ажылдың болгаш хөй-нинтиниң сагылга-чурумунга — коллективтиң магадылалы» деп өгелээшкинни деткээн болгаш бедик сагылга-турум, ажыл шагының чидириглерин чок мыкыры дээш демисежип турар. Бригададан, өөлчегден кым-бир кижи ажыл шагы, хүнү үскен, сагылга-чурум үрээн, эзириктер сергедир черге кирген болза, ол бүгү дээш бүдүн коллектив, профэвилел бөлүү харысалгалыг. Дыка хөй профкомнар, профбөлүктер сагылга-чурум үрекчилерин ажылдан үндүреринден ойталап, кижи бүрүзүнүң ажылга, амыдыралга медерелдиг, харысалгалыг чоруун чедип алыр талазы-биле хемчегларни ажыглаарын кызыдып турар. Сагылга-чурумнуң байдалынга коллективтиң магадылалын тургусканындан кижилерниң аразында хамаарылга шуут өскерилген. Ажык-чарлыг чоруктуң ачызында коллективтиң амыдыралының бүүү талалары кижи бүрүзүнге чедип турар, ынчангаш сагылга-чурум үрээшкини үүгле бригадирлерге, мастерлерге билдингир болурундан ажылдап турар бүүү эш-өөрүнге, коллективинге билдингир болуп, олардың мурнунга харыы бээри үүден нарын болгаш берге харысалга бооп илереп турар.

Профэвилел комитеттери, профбөлүктер даргалары сагылга-чурумну күштелдирери-биле активтиң кирэлгези-биле ажылдаар черлерде күш-ажылды организастаанының ажыл шагының ажыглалының рейдилерин, хыналдаларын эрттирип, дагдыныышкын ажылын боттуг, дээштиг ажыглап турар.

Тудуг организацияларының болгаш бүдүрүлгелериниң коллективтиг керээлеринде айыттынган күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле хемчегларде кирген үүлдер долузу-биле ажыглаттынып турар. Чурттаар бажың, санаторийлер болгаш дыштанылга бажыңнарынга баар путёвкаларны бээрде, материалдыг дуза көргүзерде болгаш өске-даа чингелделерни болгаш өргелерни тыпсырда күш-ажылга ак сеткилдиг, кызымак хамаарылганы илередип турарларга тыпсыр.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур партийның болгаш чазактың доктаалдарынга дүүштүр ап чоруттунуп турар хемчеглер сагылга-чурумну быжыглаарынга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерингe салдарын чедирип келген. Профэвилел комитеттери арагалаашкынга удур комиссиялары, профилактика төвүлелдерин тургускан, олар болгаш эш хуу судтарын боттарының ажылын идепкейжиткен. Күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалын квартал санында профкомнарга чугаалажып көөрү, херек апарганда эш хуу судтарын чыыдырары чаңчылчаан. Профкомнарга цехтерде, бригадаларда, өөлчегларде күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалының дугайында мастерлериниң, бригадирлериниң отчёттарын дыңнап турар. Алырның тус-тус коллективтеринде 39 эш хуу судтары, 35 профилактика төвүлелдери ажылдап турар. 1987 чылда эш хуу судтарынга 99, арагалаашкынга удур демисел талазы-биле комиссияларга 94 чурум үрекчилериниң болгаш арагалаан кижилериниң херектерин көрген.

«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 42 тудуг өргелелинде, «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг», «№ 48 тудуг» өргелелеринде, «Тудуг кезектери», «Тыва даг-дүгү» комбинаттарда профэвилел комитеттери эш хуу судтары-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар.

Кылып чорудуп турар ажылдарның түүнелинде ажыл шагының чидириглери эвээжкеп, нинтиин-биле сагылга-чурум быжыгып турар. Ынчалзажок чамдык эки түүнелдерге оожургаар барымдаа чок болур ужурлуг. Аныяктар-биле ажыл кайдаа четпес бооп турарын миннир апаар. Ажылга чаа кирген аныяк кижилер ижикпейн-не өске бүдүрүлгеже, ажылче шилчип чоруй баар чоруктар кайы хөй. Моон кол чылдагааны аныяктарже кичээнгейниң сулазында. Эвээш эвес таварылгаларда мурнакчы бригадаларга безин профтехучилищелер дооскан аныяктарны хөөн чок хүлээп ап турар. Мындыг фактылар «Шагаан-Арыг тудуг», «Кызыл тудуг» трестерге тургулаан. Аныяктарны ажылга быжыглаар, оларның ажылдаар, чурттаар байдалдарын таарымчалыг болдурар херекке дагдыныкчыларның ролю амдаа чавыс. Дагдыныышкын ажылында ужур эдертир чоруктар сөөлгү үеде эвээжевээн. Сагылга-чурум үрекчилери-биле ажыл кошкак дещелде. Ажыл-ишчилериң хостуг үезин шын организастаар талазы-биле профкомнарның ажылында шыңгыы четпестер ам-даа ажыл эртинмээн. Клубтарга, кызыл булуңнарга, спорттуг шөлдерге чоруттунуп турар хемчеглер дээш чок, хаара тудуп турар киржикчилери эвээш.

Бо чылдың эгезинден күштүг бооп кирген күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоолуг профэвилел комитеттеринге ол хоолдунуң үүлдерин дээштиг ажыглаарын, ажыл-чорудулганың бүүү кезектеринге ону боттандырарын негеп турар.

Мам-оол САМДАНЧАП,
тудугның болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнүң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

Эде тургустунуушкун: шиитпирлезе чогуур айтырыглар

ЭКИНИ УЛАМЧЫЛААР, ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

«Кара-Хаак» совхоз: дуза херек

Бо хүннерде тараажы, ногаажы бүрүзү часкы хову ажылдарының өгелээринге чедир кылыр үүлдерин далаштырып, шүгдүнүп турар. Өзүлүг тараажы кижи арткен чылын канчаар ажылдаанын түүнээш, оон эки үүлдерин улам өскүдер, четпестерни чайладыр, кандыг-ла аргабиле алыс бедик түүнелдерни чедип алыры дээш хамык чүүлдү санап, сайгарып турар.

Кызыл районда «Кара-Хаак» совхозтуң экономиказында кол адырның биргени — ногаа ажылы. Эрткен чылын ук ажыл-агыйның кассазынга кирген орулганың 30 хуузун ногаа аймаавдан алган. Хүн, чыл келген тудум дуржулга улам улгадыр. Кара-Хаактың ногаажылары 1987 чылда күженнишкиниг ажылдааш, мурнунда козүлбээни чаагай дүжүттү остүрүп, бир гектардан ортумаа-биле 194 центнер ногааны алган. Чамдык звеноларның көргүзүү оон 2-3 катап бедик болган. Чижээлээрге, Галина Горовояның 5 кижи составтыг керээлиг звенозу бир гектардан 555 центнер ногаа дүжүдүн өстүрген. Моон алгаш көөрге, кара-хаакчыларда ногааның чаагай дүжүдүн өстүрериниң арга-дуржулгазы бар-дыр.

Амыдырал бурунгаарлап олурар. Ам база бир чылдың часкы тарылгазы удавас эгелээр. «Кара-Хаак» совхоз бо чылын бир гектардан 196 центнер дүжүттү алырын планнаан. Хүлээлге эрткен чылдаазындан 2 центнер хөй, а нинти чылдазын 238 тонна көвүдедир. Ажыл-агый бо чылдың январь бирээден эгелеп, бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче киргеен. Аңаа дүүштүр ногаажылар ажылын база өзүбиле организастаар — моон мурнунда олар 70 кижи турган болза, аттестация соонда 50 кижини шилип алган. Ам оларның билиг-мергежилин бедидер өөредилге уламчылап турар. Ылангыя экономиктиг өөредилгеже кизээнгей улгаткан.

Эрткен чылга чедир ногаажылар тус-тус звеноларга хуваажып алгаш, ажылдап турган. Ажылды ынчаар организастаарга күүн арай быдараар, звено бүрүзү бодунга хамаарышкан айтырыгларны безин шиитпирлеп шыдавайн баарын барымдаалааш, бо чылын оларны ийи бригада кылдыр каттыштырган. Машина-техниканы болгаш өске-даа дериг-херекселдерни оларга доктаамал быжыглаан. Аңаа кывар-чаар материалдарны, агар септелгени ажыглалың шуптузун ногаажылар боттары харыылаар. Механизатор, чолаачылдаа кижиниң ажыл төлевири бүдүрген база сайгарган продукцияның хемчээлинден хамааржыр.

Ажылды башкарарын экижидери-биле Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоолдуга үндезилээш, бригада төвүлелдерин тургускан. Совхозтуң экономистери ук коллективтериниң бо чылгы чаргыдалдарының дугайын саналап турар.

«Кара-Хаак» совхозта бир чаа үүл болза, черни совхозтуң ажылчыннары боттары суттарар. Суттарылга система эргелелиниң улузун кириштирерге чарыгдал, шүүдел улуг. Ынчангаш ажылчыннар суттарылганың дериг-херекселдерин башкарып билир апарган. Насос станциязынга ийи машинисти Көк-Тейниң суттарылга система эргелелинден чалап алган. Оларның төлевири база-ла төнчү түүнелден хамааржыр. Ынчангаш олар чыл төнчүзүнде немелде төлевир кылдыр кижи бүрүзү 1000 рубльди алган.

Совхоз бо чылчы нинтиин-биле 107 гектар шөлге ногааны тарыган, оон иштинде 63 гектарга капуста биле олуртур. Совхозта пленка пывыглыг 25 теплица бар. Бо чазын оларга үштү немей тудар. Оон түүнелинде теплицаларның нинти шөлү 7800 дербелчин метр чедер. Ол шөлге өстүрер рассада 55 гектарга-ла четчир, арткан 8 гектарга олуртур рассаданы өстүрер шөл чок. Немей теплица кылыр лээрге амдыызында акша-хөренги совхозта чедишпес. Ынчангаш ам чаңгыс-ла арга — ногааларның дүжүдүн бедидип турган, план күүседири.

Бо ажыл-агый рассада өстүреринге херек 600 тонна өдектиң 450 тонназын белеткеп алган. Өске ажылдар амдыызында чорувайн турар. Ногаажыларның чамдызы амгы үеде сакманчылап турар болгаш, хой оолдаашкыны адакталырга оон белеткеп эгелээр. Олар шупту кээрге, март 15—20 үеэзинде теплицалар септелгези доостур, а 27—28 хүннеринде помидорнуң база эрте бижар капустаның рассадаларын теплицаларже олуртуруп доозарын планнаан.

Кайы-даа культураларны, ылангыя ногаа аймаан өстүреринге эц чугула үүл — суттарылга. Бо талазы-биле «Кара-Хаак» совхоз бергелерге таваржыры чайлаш чок апарган. Чүге дизе, суттарылгага Метельскийниң шлейфтерин ажыглап турар. Ол агрегаттарны күзүн-не суур чанынга соөртүп эккеп кааш, ол-ла хевээр хол детбээн. Оларга ямзы-бүрү артык кезектер херек. Чүгле Агроүлетпүргүркому дамчыштыр ону кылып турар будүрүлге-биле харылзаш-каш тыптынып ап болур.

Ногаа бригадаларында 4 «Беларусьту», ДТ-75 маркалыг ийи тракторну быжыглаан, 6 культиваторнуң артык кезектери шупту бар. Илчирбелиг тракторлары септелгеде, өскелери мал чемин соөртүп турар. МТМ-де трактор септээр чеди турушту ангылап каан. Нинтиин-биле мастерская ажылчыннарын база кызырган, ам ында чүгле 8 кижи бар. МТМ коллективи февраль-1-де ажылын бот-орулга-чарылгаже киргеен. Баштайгы үеде билдинмес үүлдер-ле хой. Септеп үндүрген техника быжырымчалыг дээш магадылад талонун бээр. Катап үрелир болза, ону МТМ-ниң күсели-биле септээр.

Январь айның төнчүзүнде техниканы ыңай-бээр хуваагаан, оон түүнелинде 4 трактор артык болган. Бригадалар эвээш күш-биле хой чылын бодунуң базазынга бөдүүн цехти ажыктыр деп планнаан. Ногааны дузаар, консервалаар ымы доскаларны, шкл саваларны чайын тыптынып алырын, болдаазыраткан ногааны шыгжаар черни кылып алырын сүмележип турар.

Керээ өзугаар «Кара-Хаактың» ногаазын Кызылдың аъш-чем барааннар садыы база алыр. Бо коллектив керээниң негелдезин күүсеттепес, ямзы-бүрү чылдагаанаашаш, ногаанын өртээн чиигедир, автомашиналарны чорутпас турган. Ол-ла айтырыглар талазы-биле чогуур черлерге чеде бээрге, ногаажылар-ла буруулуг болуп артар. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүргүркому совхозка дузалажып, айтырыгны шыңгыы тургузуп келген болза ындыг чүүлдер турбас-даа.

Кара-хаакчылар ногаа өстүреринге дыка өөрени бергеннер. Амгы үеде Таңдыда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында база ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта-даа ногаа звеноларының кол озээ Кара-Хаактан барган ажылчыннар. Ам «Ээрбек» биле «Суклак» совхозтар кара-хаакчылардан дуза дилеп, чамдык өг-бүлелерни боттарынче чалап турар. Ындыг дуржулгалыт-даа болза олар боттары база өскелерден өөренип ап келген. Тодаргайлаарга, астраханьчылардың база Хакасияда «Усть-Абаканск» совхозтуң дуржулгазын ажыглап турар. Огурец чыырда дугуйлуг тракторнуң соонга хааржак хевирлиг херекти кылып алгаш, дүжүттү орта чыыр апарганнар.

«Кара-Хаак» совхоз республикада ногаа өстүрер 6 ажыл-агыйның ногаазының чартык кезин-биле деңнежир дүжүттү өстүрүп турар апарган. Ындыг болганда бо ажыл-агыйны чүгле ногаа өстүрер совхоз кылза деп, кара-хаакчыларның боттарының-даа күзели ындыг. Амдыызында базаа кошкакла харын. Акша-хөренги база чок. Бо чылдан эгелеп, бахчи культураларын ылангыя 10 гектар арбузту база тарыыр.

Тавва СИРИН,
Тыва радионуң корреспондентизи.

«Фермаларда байдал кандыгыл?» деп чугааны уламчылап тур бис

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР ХӨЙ

Таңдыда Дуржулга станциязының саанчылары Ольга Донгурак бодунга быжыглаан инек бүрүзүнден үш муң, а Любовь Оюн 2700 килограмм сүттү саган.

Любовь Оюн Улуг Октябрьның 70 чыл юбилейинде СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Төвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан.

Аныяк саанчыларның кайызы-даа комсомолчулар. Ольга Донгурак аныяктар звенозунуң комсоругу. Олар нелээ саанчы үшмүнчуларның район клубунуң кежигүннери.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ сөзү, фотозу.

«Тээли» совхозта Ээр-Хавак фермазы — Бай-Тайга районнуң сүт бүдүрер болгаш күрүнеге дужаар кол коллективи. Өске ажыл-агыйлар эвээш хемчээлдиг саржаг берип, сүт планын күүседиринге хире-шаа-биле үлүүн киириштирип турар.

Коллектив берген даалгаларын үргүлүү күүседип, сүт саалдазын сөөлгү чылдарда көвүдеткен. Эрткен ажыл-агый чылында пландан дашкаар күрүнеге 5 тоннаны ажыр берген. Бүгү дужааган сүттүң 99,8 хуузу биргі, ийи сорттарга барган. Оны чүүн дузазы-биле, канчар чедип алганыл? Мында хамыктың мурнунда кадрлар-биле ажылче кол кичээнгей салып турарын демдеглээр араар.

Ух ферманы коммунист Алдын-оол Чанзанович Хертек үр чылдарда билдилиг башкарып келген. Ону идепкейлиг, инициативчи, кижилерге сагыш човангыр, негелделиг удуртукчу кылдыр коллективи билир.

Бедик сагылга-чуруму, ажылынга кызымаа-биле өскелерге үлегерин көргүзүп, аныяктарның бүүүрелдиг дагдыныкчылары болуп, быжыг болгаш идегелдиг өзекти тургузуп турар саанчылар Караш Сагды, Ыыра Мандыт, Севилбаа Салчак, Александра Билчей, Үнчүр Хомушку, бызаа ажаакчылары Хемчик Иргит, Дыпылдай Чамыян, инек төрүдер салбырда Бүпүштей Донгак ышкаш мурнакчылар хөй. Ферманың коллективи эрткен чылдың февраль айдан эгелээш, бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзинче чоорту шилчээни күш-ажылдың сагылга-чурумун эки-житкен, кижи бүрүзүнүң бот-харысалгазын бедиткен.

Ажылчыннар төнчү түүнел дээш канчаар ажылдаарын, бүдүрген продукциязынга хамаарыштыр төлевирни саналарын экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринден билип ап турар. Мергежил бедиделиниң системазын ажылдап кылган. Өөредилгени түүнеп турэ, аттестацияны эрттирер, класс тыпсыр, шалың остүрер хемчеглерни база алыр.

Коллективти ажыл-ишче эвилелдээринге 24 коммунистиг парторганизацияның ролю улуг. Эля Ооржак секретарылаан 18 кежигүнүт комсомол организациязының кылып турар ажылдары хөй талалыг болгаш солун. Коммунист Дуун-оол Иргитке баштаткан, тос кижи составтыг бригада төвүлели кылыр ажылдарын план бүзүгаар чорудуп турар.

Сөөлгү үеде хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаар талазы-биле эвээш хемчеглер алынган. Чем үлээринге, өдек аштаарынга механизмнер кошкан 2 трактору доктаамал быжыглаан. Соодукчуну тургузуп, санитар-гигиеналыг хемчеглерни ап турарындан, суттуң шынары экижээн. Деңзилерни эптеп салган сөөлүнде бызаа ажаакчыларының, инек кадарчыларының ажылга сонуургалы бедээн. Сорттуг сүт, немелде деңзи дээш алыр орулга көвүдээн. Планын күүседип турар саанчы бүрүзү айда ортумаа-биле 260 рубль төлевирни ап турар.

Ферманың кышка удур септелгезин чайгы үеде хосталы бээр одакчыларның, чайлыг ажылчыннарның күжү-биле боттары өй-шаанда кылып аптар.

Районнуң сүт алыр чаңгыс кол фермазында четпестер, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар хөй. Саалда апараттары чедишпезиннден 18 саанчыдан 11 кижи хол-биле сагбышаан хевээр. Бызаалар кажаазы сыныышастап, септээр аргажок кылдыр эргижирээн. Ишти соок, ол-шык.

Ферма совхоз, салбыр топтериниден ыракта турар, ында 34 өрегениң 73 кижизи шупту ферма ажылчынары. Оларның ажылдаар, чурттаарынга, культурлуг дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Мынчага чедир саанчылар бажыңы, столовая кылдынмаан. Буфет, бичия кызылбулуң эмнелге пунктузу бардаа болза, негелдеге дүүшпес, тар бажыңнарда.

Ферма ажылчыннарының 81 өөренкичи уруглары бо өөредилге чылында салбыр төвүнде, Тээли суурда ийи школаларже аай-дедир совхоз автобус-биле сөөртүр, 25 орунлуг уруглар садында 29 уруг бар. Чамдыктарының ынаар кирер аргазы чок.

Коммунистерниң, коллективтиң кежигүннериниң депутаттар-биле ужуражылга хуралдарынга, аңаа барган даргаларга, удуртукчуларга фермага эге школаны, 50 орунлуг уруглар садын, клубту, саанчылар бажыңын тудар дугайында айтырыгларны удаа-дараа көдүрүп келген. Аазаацкыннар хөй, смета-документация безин чок болуп турарынга чурттакчыларның хомудаары чөптүт.

Чоокта чаа «Тээли» совхозтуң директору Серекей Сонамович Хертек-биле аңаа чорааш, кышкы үеде малдың чемгерилгезинче қичээнгей салбайн турарын, силос, саваң, концентраттыг чемнерниң төнтенин көрдүм.

— Март 15-ке чедир чиртир хире сиген артқан, Мешкен-Хөл, Көп-Сөөк шыныаларындан хыыргыыш, сиген белеткээр звенолар тургузар бис. Улуг-Хем райондан эккелгениивис чыл ашкан саваңны инек чивес-тир, хейле хөй шүүдел үндүрүвүс — деп, директор чугаалааш, шынап-ла, карара берген боодалдарны көргүстү.

Ол хүн совхоз конторазынга ферма өргелекчизи А. Ч. Хертек биле зоотехник кады орда ужуражырыгга, амдыызында 237 инекти хүнде 3 катап саап эгелээнин чугааладылар. Инектиң суду дылында дижир болгай. Хоолуг чемнер-биле тоттур чемгербейн турганы, инектиң куруг эмиглерин чеже-даа шойбелээрге сүт келир бе?

Александр ХЕРТЕК,
«Шыныың» корр.

Специалиске сос

ӨЙ-ШААНДА ЭМНЭЭР, АЗЫРААР

Кыштаглаашкын — малчыннарның ажылынга эң-не харысалгалыг үе. Аңаа бистерниң зооветспециалистериниң ролювус база улуг. Малдың аарыыр чоруу кыжын, чазын хөй болур дээрзи билдингир. Ындыг болганда, ветеринария ажылдакчыларындан улуг харысалгалыг болуру негеттинип турар. Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алырынга, малдың аарыырын баш удур болдурбазы-биле ветеринария ажылдакчылары чамдык хемчеглерни ап чорудуп турар. Эң ылангыя хой оолдаашкынының мурнунда ажыл-агыйларже өскелерге чугула чүүлдер чорудуп турар бис. Аарыг болгаш арып-доруп, кошкаан малды эмнээринге, ажаап-азыраарынга тускай хайгаарал херек. Ынчангаш ажыл-агыйларда эмнелге-санитар пунктуларын тургусканы тавылга эвес.

Амгы үеде бистиң республиканың тос районунда 26 эмнелге-санитар пунктулары ажылдап турар. Ол пунктуларга 1987 чылда барык 20 муң хире шээр мал кирген, оларның чартык кезиннинден хөйүн эмнеп эккирткен. Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы», Кызыл районда «Тинилге», Таңдыда Тока аттыг совхозтарда эмнелге-профилактика пунктулары өскелерден дээре ажылдап турар. Олар планныг дериттингени, хандыртынганы база черле шору. Пунктуларның ажылының дээштиг болуру аңаа күш-ажылды шын организастаарындан улуу-биле хамааржыр. Бо тавылгада ветеринария ажылдакчыларының ажылы түүнелдиг ол ышкаш аарыг малларны чаңгыс черге бөлүп алгаш, эмнээр, хайгаарааарда эптиг оларны хынамчалыг эмнеп турган, мал бажын өстүреринің планын күүседиринге улуг салыышкынны киирип болур.

Бистиң республикада шээр малдың коданнары аразы ырак, ынчангаш ветеринария ажылдакчылары боттарының бижыглаттынган коданнарынга өй-шаанда баары берге. Эң ылангыя чайгы үеде малчыннар ырак тайгаларже коже бээрге, аалдарны шуптузун эргип-кезиири, малды шинчиири эмнээри дыка бергедей бээр. Бо тавылгада малчыннар боттары база эмнелге-профилактика пунктуларынче дүрген кээп ыдавас болур. Ынчангаш ам малчыннарның чайын хөй чыглыр черлеринге пункту ындыг пунктуларны ажыдары черле эргежок чугула. Мөңгүн-Тайгада «Моген-Бүрен» совхоз (директору Өшкү-Саар Ооржак) бүгү малчыннарның кол чайлаанының төвө — Сарыг-Шол деп черде пункт ажытканы черле мактанчыг.

Ветеринарияның негелделин өзугаар мал кандыг-бир аарыгдан өлген болза, ону ол-ла хүн мал эмчилеринге дыңнадыр ужурлуг. Чер аразы ырак болганда, ону ынчаар кылырының аргазы бисте черле берге. А ындыг арга бар-даа болза, малчыннар ону херекке албас, харын дыңнатпас-даа тавылгалар бар. Ол аарыг халдавырлыг болза канчаарыл? Ынчангаш мал өлген болза, ол дугайын ветеринария ажылдакчыларынга дарый дыңнадыры эргежок чугула.

Бисте амгы байдалды алырга дыка хөй совхозтарда эмнелге-профилактика пунктулары чок. Ону тудуп кылып алыр дээш сагыш салбас чоруктарның барыы чажыт эвес. Ажыл-агыйларда ындыг пунктулар бар-даа болза, оларны дерип, тавыштыр кылбаан, эрги кажаалар ажылаашы бистиң пунктувус ол дээр тавылгалар бар. Ындыг пунктуларны төлевилел өзугаар тудуп кылган болур ужурлуг. Аңаа малды аарыының аайы-биле ажыг-ажыг тудуп, азыраар, эмнээр. Ону эмнээриниң база чемгерериниң чурумун мал эмчизи кижи тодарадып, ажаап-азыраар улуска даалга бээр. Пунктуга мал кажаазындан ажыда, мал чеми белеткээр цех азы кухня, мал чеминге база алгы-кеш сугар склад өлген малды сояр өрээл, эм-домну кадагалап шыгжаар өрээл болгаш өске-даа чүүлдер турар.

Аңаа ажылдаар улус дөрт кадарчы, мал эмчизи биле санитар турар. Аарыг база арган-дорган малды кадарчылардан барып ап алыры-биле эмнелге-профилактика пунктузунга терге-шанактыг аът турар. Пунктудан кадарчыларның бирээзи аңаа олурупкаш, аалдарны кезип көрүп, эмнээр малдарны чыып алыр. Дежурный малчын мал эмчизи кижи-биле кады экелген малдарны хүлээп алыр, дугаарлаар, өй-чүзүнүн, хар-назынын, ар-кызын тускай журналга демдеглээр. Оон соонда ук малды шинчип көргеш, аарыының азыы-биле клеткага (өрээлге) ону тургускаш, эмнеп эгелээр. Ай төнген соонда эмнелге-профилактика пунктузунуң ажылдакчылары отчёт тургузар, ол документиге үндеэилээш, бригадирлер отчёт кылыр.

Эмнелге-профилактика пунктуларынга ажылды негелде өзугаар организастаар болза, аңаа кирген бүгү малдың 85—90 хуузун эккиртип ап болур. Чита областа 130 пунктуга чыл дургузунда 112 муң хой кээр, оларның 88 хуузун эккиртир эмнеп ап турар. Ынчангаш оон түүнелинде бир ажыл-агый-ла чылда 65-тен 80 муң чедир орулганы киирип ап турар.

Бистиң республикада эмнелге-профилактика пунктуларынче Барыын-Хемчик, Сүт-Хол, Тес-Хем районнар кичээнгей салбайн келген. Чижээ, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ындыг пунктузу шуут-ла совхоз төвүнүң чанында хирезинде ону дерип кылбаан.

Эмнелге-профилактика пунктулары боттарының ажыктыын бадыткап көргүскен. Мал бажын өстүреринге, оон продуктулуун бедиделинге ол пунктуларның ажык-дузазы улуг. Ону ажыл-агый бүрүзүнге кылгаш, аңаа ажылды негелде өзугаар организастаарының бүгү аргазы бар.

Амгы үеде кайы-даа районда мал эмчизи четчир. Ол хиреде ветеринария ажылдакчылары ону коданнарга чогуур үеэнинде чедирбес чоруктар бар. Чижээ, Мөңгүн-Тайга районда малдың кемдип арыырынга удур эм бар. Ол хиреде шуут-ла суур чанында, район төвүнүң чоогунда 5-6 километрде аалдарның коданнарында хураганнарның аксы кемдип турда, ону чаар эм эккелбейн турган тавылга бар.

Ам совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче киргенде, мал аарыглары-биле демисел кол черни ээлээр ужурлуг. Малчыннар боттары мал аарыгларын эмнээриниң бөдүүн аргаларын зооветөөредилгенин кичээлдеринге билип, өөренип алыры албан. Ынчаарга бисте ветеринарияның чамдык ажылдакчылары малчыннарның шак ындыг билиинге ынангаш, коданнарга барбас, малды өй-шаанда шинчип көрбес чоруктар бар. Экономиканы башкарарының чаа системазынче ажыл-агыйлар шилчээнде, ветеринария ажылдакчыларының харысалгазы өзугаар-ла улгаткан.

Чүгле демниг ажылдың ачызы-биле малдың аарыгларын эмнеп болур дээрзин совхоз директорлары, зооветспециалистер база малчыннар боттары утпас ужурлуг.

Александр ВОРОБЬЕВ,
республиканың ветлабораторнязының директору.

Делегей медээлери

АТ САЛГАН

ОТТАВА. (СЭТА). Аэропорттарга террористер-биле демисел дугайында Монреальга ажылдап кылдынган делегей протоколунга ССРЭ-ниң, УССР-ниң болгаш БССР-ниң төлээлекчилери ат салган. Ол документини хамааты ужар үүлүн делегей организациязының чыыдырганы «дипломаттыг конференцияга ажылдап кылган.

Делегейниң хамааты ужар үүлүн хандырып турар аэропорттарга террористерниң хөделнишкининге удур демисел күштелдирер тодаргай хемчеглерни протоколда киирген.

ДЖ. МАКАТИНИҢ КЫЙГЫРЫЫ

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республикага удур бүгүнү хаара туткан албан экономиктиг кызагдаашкыннарны ажыглаарын империалистиг улуг күрүнелериниң буруузу-биле соңгаарладып турар деп, Мурнуу Африканың Африканчы национал конгрезиниң делегей киллизиниң эргелекчизи Дж. Макатини аңаа болган парлалга конференциязынга медеглээн. Мурнуу Африкада боттарының эргежыктарын камгалап алырынче чүткүп, Преториягa хамаарыштыр хемчеглерни ап чорударын ук херекке хамаарышпас байдалдар-биле таарыштыр тургузарын империалистер оралдажып турар. Ол казында расисчи өзу-чурум Мурнуу-Африка Республиканың африкан чурттакчы чонунга удур истеп сүрүүшкүнү өскүлүп, «фронт чоогунун» күрүнелеринге улуг материалдыг когаралды чедирип, ол кавыга хоралакчы ажыл-чорудулгазын калбартып турар. Конгресстиң удуртулгазының кежигүнү делегейниң деп-шилгелиг хой-нинтизин апартеид күрүнезинге удур хемчеглерни ап чорудары дээш демиселди күштелдирериниче кыйгырган.

ӨӨРЕДИЛГЕ ДООЗУЛГАН

ТОКИО. (СЭТА). Японияның соңгу чүгүнде ССРЭ-ниң девискээриндеи эң чоок черде туруп турар Хоккайдо ортулукта япон-америк каттышкан өөредилгелер доозулган. Аңаа Обихирода туруп турар Японияның күргаг чер шериглериниң бешки дивизиязындан ийи чүс хире шериглер болгаш Гавайиде турар АКШ-тың чэрби бешки чадаг шериг дивизиязының 300 ажыг америк шериглери киришкен.

Оюмаа Ондаровна Шынгыр-оол бо хүннерде Өвүрнүн Торгалыг суурда медпунктуда эмчиниң улуг сестразы болуп ажылдап, кижилериң кадык-шылы дээш амыр-дыш чок, ак сеткилдии-биле ажылдап чоруур. Оюмаа Шынгыр-оолду Кара-Талдың малчын бригадазында быжыглаан. Ол ай санында малчындарны ийи удаа эргип-кезип, аарыг кижилерге медицина дузазын өй-шаанда чедирип, янзы-бүрү аарыгларга удур лекция-беседаны ном-чуп, таныштырып чоруур.

ЧУРУКТА: Оюмаа Шынгыр-оол.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

БҮГҮ-НИИТИНИҢ ХЕРЭЭ

○ В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Тыва салбыры тургустунган ○

Эрткен чылдың октябрь 14 — В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң төрүттүнген хүнү. Фонд чаштарының салым-чолу дээш күрүнеңиң сагыш салышкыннарын солуур дээн эвес, солуп-даа шыдавас, мында чугаа чоонуң немелде кириишкининиң дутайында болуп турар.

В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургустунганы ол дээрге оскус уругларга болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларга сагыш салышкынның чаа хевири-дир. Ол айтырыг Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың кошкаш дивес кичээнгейинде. Оон бир херечизи — СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Өскүс уругларың болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан уругларның өөредилгезин, кижизидилгезин болгаш материалдыг хандырылгазын үндезини-биле экижидер дутайында» доктаалы болур.

Доктаал интернат албан черлерин дүвүредип турган бүгү айтырыгларга харыны берип турар. Чүүк-даа мурнунда уругларның чемненилгезинге, идик-хеп хандырылгазынга чарыгдалдар тодаргай апарган. Ада-иезя чок болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның школа-интернаттарының шөлдүн эде көрген болгаш школа-интернаттарның бүгү ажылдакчыларының ажыл төлевирин улгаттырган.

Тывада 11 интернат албан черн бар. Оларда 1200 хире уруг кижизиттинип турар. Оларның кол нуруузу — өскүстер эвес. Кызылдың школа назыны четпээн уруглар бажыныда турар 109 уругнуң чүгле 11-и өскүс, 9 уругнуң ада-иелери ада-не эргезин казыткан, а арткан-нарының ада-иези бар, ынчалза-даа олар уругларындан ойталаан азы хайгаарал чокка каапкан азы шиттиргеи. СЭКП өбкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели интернат албан черлериниң байдалын эжижиде-ринче доктаамал кичээнгейлиг болурун негеп келгеи. Чырыдыышкын министерствозу 1987 чылда уруглар бажыңнарының школа-интернаттарының амыдырал-байдалын болгаш кижизидилге ажылын, районо болгаш хоороларның талазындан удүртулганың стилин бүгү талалыг өөренип көргеи. Оон түннелинде уруглар албан черлериниде чаа-чаа нарын айтырыглар тыптып келгеи, СЭКП райкомнарының, районоларның (базза бүдүрүлгелерни чугаалаан-даа хереэ чок) школа-интернаттарының негелде-хереглелдеринче кичээнгейиниң кошкаа илерээн.

Уругларның школа-интернаттарга доктаамал турарын өөренип көргеш, оларның сагыш-сеткил болгаш культурлуг өзүлдезинге ажыктыг болдурары-биле чогаадыкчы коллективтериниң, ДОСААФ-тың спорткомитеттериниң дуза көргүзүрүн калбарткан. Школа-интернаттарның материалдыг базазын элээн эжижиткен. Ынчалза-даа кол чүүл — школа-интернаттарже хөй-ниитиниң кичээнгейин утландырары чедип алдынмаан. Республиканың чамдык албан черлериниң интернаттарга хамаарыштыр кичээнгейи кошкак хевээр. Ол байдал канчап тургустунуп келгенил? Биргги ээлчегде, уруглар албан черлериниң ажылынче кичээнгейиниң кошкаанда, а ол дээрге Чырыдыышкын министерствозунуң айтырыгны канчаар тургузуп турарындан хамааржыр.

Школа-интернаттарны экономиктиг байдалы эки бүдүрүлгелерге быжыглаар үе келген. Чуруктулар эвилелиниң эгелээшкини-биле өөредилге, кижизидилге албан черлеринге янзы-бүрү дедлгелгелерни организастап, өске-даа культура албан черлери школа-интернаттарны, уруглар бажыңнарын шефке алыр ужурлуг.

База бир чугула айтырыг — башкылар коллективтиринге чогаадыкчы байдалды тургузары. Райкүүскомнар, Чырыдыышкын министерствозу интернат албан черлериниң удуртукчуларының курлавырын тургузар талазы-биле шынгыы ажылдаар херек. Курлавырже хүлээп ап турар башкылар өөредилге албан черлериниң хөй-ниитин организацияларындан депшиттирер ужурлуг. Ол чорук интернат удуртукчуларының харысалгазын, организастыг болгаш күүседикти чоруун бедидер. Чырыдыышкын министерствозунуң чанынга школа-интернаттарның директорларының чөвүлелиниң тургузары чогумчалыг. Ол удуртукчу бүрүзүнүң ажылының ажык-чарлыын күштелдирер, оларның чогаадыкчы идепкейлиниге идиг бээр, чугула айтырыгларны кады шиитпирлээр.

Сөолгү чылдарда интернаттарда башкы кадрларже кичээнгейни улгаттырган. Ам бүгү интернаттарны бедик мергежилдиг башкы кадрлар-биле хандырар арга тургустунган. А кижизидикчилер-биле четчелээриниң айтырыы ам-даа чөптүг шиитпирлеттинмейн турар. Кижизидикчилерниң үүгле чартыындан бичии-ле хөй кезии дээди, а 12 хуузу ортумак артемниг. Амгы үеде Чербиниң школа-интернадында кадрлар-биле четчелээшкин бөгай байдалда, ол айтырыг Кызыл-Арыг дузалал школа-интернатта четпес шиитпирлеттинип турар. Дүлей уруглар-ның школа-интернадында кижизидикчи кадрлар чедишпес. Оон үнүп болурунуң аргазы кандыгыл? Чаңгыс-ла арга бар — Кызылдың башкы училищезиниң базазында интернат кижизидикчилерни белеткээри.

Республикада өскүс уруглар-ны болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглар-ның хууда хереэн тодарадыр айтырыгларның талазы-биле эртем-шинчилел ажылын кылбайн турар. Оны Кызылдың педагогика институдунуң педагогика болгаш психология кафедразы кичээнгейге алза чогуур. Интернаттар ажылдакчылары биштин эртемденнериниң методиктиг сумелерни манап турарлар. Ном садыглары интернаттарның дилегелерин тооп көрбейн, ыңдында-ла эвээш кээп турар литератураны ол албан черлериниге таратпайн турар.

Уруглар бажыңнарынче сагыш салышкын-биле кады школа-интернаттарга болдунар-ла шаа-биле эвээш уруглар киирер сорулга-биле өг-бүлени быкыглаар болгаш оон өзүл орар салгалды кижизидериниче ролун улгаттырары чугула. Ол шыкаш ада-иелер уругларының кижизидилгезинче кичээнгейни улгаттырар херек. Республикада өг-бүле талазы-биле социолоттуг шинчилелдер кылдынмайн турар. Районнар аймы-биле өг-бүлелериниң составын, хереглелдерин, кижизидилге ажылының талазы-биле бергдээшкиннерни тодарадып, ие хереэженнериниң эөлчет ёзугаар ажылдаар аргазын, школа назыны четпээн уруглар албан черлери-биле, амыдырал хандырылга болгаш садыг черлери-биле хандырылгазын өөренип көргеш, өг-бүленің шенелде паспортизациязын чорудары негеттинип турар. Чер-чер Советтериниң күүскомнарынга өг-бүлелер-биле ажыл чорударының хөй-ниити чөвүлелдерин тургусса чогуур.

Өскүс уруглары болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглариың документилерин долдуруп турарында шын эвес чүүлдер хөй. Кызылдың школа-интернадында 90 уругнуң хууда хереглерин хынаарга, чаңгыс-даа шын долдурган документ чок болган.

Республикада кады төрээн өскүс уруглары чаңгыс интернатка тургузарының чурумуу сагыттынмайн турар. Угбашкыларны азы алышкыларны аңгы-аңгы интернаттарда тургускулап каан болур. Ол дээрге өглениишкин болгаш өг-бүле Кодексизин каржызы-биле хажыткандыр. Кады төрээн уруглар-ны чаңгыс интернатка тургузарым Чырыдыышкын министерствозу 1988 чылда боттандырары негеттинип турар. А чер-чер Советтериниң күүскомнары, улус судтары, өске-даа хамаарылгалыг органнар ол уруглар-ны документизин долдурар чурумун шыңгыы сагыыры чугула.

Уруглар албан черлериниң тудуун дүргедедир үе келген. Ол дутайын СЭКП ТК-ның Пленумунга база чугулалап айытkан.

Садыг министерствозу, Рес-потребсоюз интернат албан черлери аъш-чем продуктулары-биле хандырарын онза контрольга алырының чугулаты адаа демдеглээн.

Илеткел соонда конференцияның киржикчилери санал-оналдарын берип, өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уруглар дээш боттарының дүвүрелин илеретпиннаан, аас-кежиктиг чаш назын дээш бистің келир үевис дээш фондуну тургузуп турары конкуг амыдыралчы, эки херек дээрзин чугаалап турганнар.

Конференция Тыва салбырының баштаар черинің даргазынга чырыдыышкын министринин орадакчызы П. А. МОРОЗОВТУ сонгаан.

Лариса МОНГУШ.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

1. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «XXI түс чылче экспедиция». 9.35 — XV кышкы Олимпий оюнары. Фигурлуг чуңгулаашкын. Көргүзүглүг чуңгулаашкыннар. XV кышкы Олимпий оюнларының байырлыг хаашкыны. 12.20 — 12.30 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Якут телевидение программазы. 16.20 — Уругларга фильм. «Канчал ёзулуг эр кижи болурул». 17.30 — «Эртем: теория, шенелде, практика. 18.00 — «Мультфильм. 18.10 — «Демократияга өөренип тур бис». Молдав ССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниче соңгулдалар түнелдеринге хажыдышкыннар дутаймда. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — XV кышкы Олимпий оюнларының байырлыг хаашкыны. 19.45 — «Театр» журнал редколлегиязы-биле ужуражыышкын. 21.00 — «Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Оркестр чокта». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.30 — Бөгүн делегейде. 22.40 — 23.30 — «Идеелдерниң ийи хүнү». Эстрада ырларының аныяк ыраажыларының «Юрмала-88» конкурузунга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Хоорай болгаш бойдус». Эртемтайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 10 класс. Лазерлер. 9.05 — Француз дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарына .Ниити биология. Дириг амытаннар болгаш бойдус. 10.35; 11.35 — Төөгү. 6 класс. Ортаакы үс чыл мануфактуразы. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — В. В. Андреевтиң чогаалдарының концерти. 12.35 — 15.00 — Каталтаан телефильмниң хүндүскү сеансызы. «Кол конструктор». 1-2 сериялары. Чапсарда — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Телефильмнер программазы. 18.45 — Кызыл телестудиязының программазы. 19.15 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уңкуштур». Соцчарышты организастарынга профэвилелдерниң ролю. Профобличөвүлелдиң инструктору О. С. Кара-Сал-биле интервью. «Көскү агитация — пропаганданың дээштиг хевири». Кызылдың албан черлеринде болгаш бүдүрүлгелеринде көскү агитацияның байдалының дутайында репортаж. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — «..Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 — «Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — 23.25 — Даштыны фильм экраны. «Икарның кээп душкени».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Ритмиг гимнастика. 18.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 — «Көдээниң шагы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

2. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Дириг амытаннар дутаймда». 9.35 — «Бриллиант хол». Уран-чечен фильм. 11.10 — 11.20 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 «Ниити ыр удуртукчузунуң амыдыралында үш хонук». 16.20 — Агроүлетшүрүнүң ажыл-хереэ болгаш сагыш човаашкыннары. 17.00 — «Экии, музыка!». 17.40 — «Киржикчилер». Иваново хоорайның такси парыгының директорунга соңгулдаалар дутайында. 18.25 — Бөгүн делегейде. 18.40 — Философия дутаймда беседа. 19.25 — Бут бөмбүү. «Комсомольская правда» солуннуң шаналы дээш сезон маргылдаалары. «Спартак» — «Динамо» (Киев) 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Павел Нилин. Амыдыралының арыннары. 22.30 — Бөгүн делегейде. 22.40 — 23.25 — Рундаль ордузунда музыка.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Графика редактору-биле ажыл. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарына. Астрономия. Ай. 10.35; 11.35 — Ниити биология. 9. класс. Кижиниң тывылганы. 11.05 Немец дыл. 12.05 — «Икарның кээп душкени». Уран-чечен телефильм. 13.45 — «Бойдус-биле чаңгыс аай». Телефильмнер. 14.25 — Медээлер. 14.35 — 15.45 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 1-ги кезээ — «Онза чай». 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — В. Сологуб. «Уян түрктен халап». Кызыл хоорайның аныяк көрүкчүлер театрының шинзи. 19.15 — «Азия төвү». Үйдүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Архангельск хоорайга чурталга бажыңнарын үлеп турда социал чөп чорук дутайында теманың уланчызы. 20.45 — «Чаны назын ырлап, танцылап тур». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.45 — Театр, кино, телевидение музыказы. Композитор Э. Артемьев.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Музыкалыг киоск». 18.45 — «Акы-дүнмалышкы чоруктун азбуказы». Телековрут. ССРЭ — БУР. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

3. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Экии, музыка!». 9.15 — «Киржикчилер». 10.00 — Медээлер. 10.10 — 11.40 — «Арыг фиалкалары». Уран-чечен фильм. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Музыка чогаалдарының шыгжамыры. П. Чайковскийниң, Д. Шостаковичиниң, Б. Бартоктуң, Дж. Гершвининиң чогаалдары. 16.35 — Болгарияның национал байырлалы. Турк кулданыышкындан хосталганындан бээр 110 чыл болган оюнга. «Россия-биле кады». 17.20 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.05 — «Кижи болгаш хоойлу». ССРЭ прокуратуразының албан черлеринде эде тургустунуушкун дутайында. 18.35 — «Школа: эде тургустунуушкунуңуң нарын айтырыглары». СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң киржикчилериниң чугаазы .18.50 — Поэзия минуталары. 18.55 — Фестивальдар. Конкурстар. Концерттер. 19.35 — — Бөгүн делегейде. 19.55 — ТТ экранында эң баштай. «Юлия Вревская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Юлия Вревская». Уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 22.55 — 23.10 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Генетика деп чүл? 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарына. ЭДЧ-ниң төөгүзү. 10.35; 11.35 — Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романның чогаатыныган төөгүзү. 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Директор болурунга экзамен». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.25 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.05 — Медээлер. 14.15 — 15.20 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ — «Онза чай». 5-ки сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шыяанам». «Алдын азыт». Индий улустуң тоолу. 18.35 — Уругларга фильм. 18.55 — Медээлер. 19.05 — «Тываның ырлары». ССРЭ Күртелерадиозунуң «Экран» чогаадыкчы каттыжыышкынының музыкалыг телефильминиң баштайгы көргүзүү. Фильмде сыгыт-хөомей күүседикчилери база «Амырак» аас-чогаал ансамбли киржин турар. 19.40 — — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Ритмиг гимнастика. 20.45 — «Өөк». Улуг кижилерге мультфильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Док. фильм экраны. «Оленька». 22.25 — 00.10 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. 1-ги чер дээш маргылдаа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Күрүненің «Шумен» деп ыр болгаш танцы ансамблиниң оюн көргүзүү. 18.50 — С. Михалков — «Аноним-ка». Телеспектакль. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Хөглүг дагаа оглу».

4. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — 120 минута». 8.35 — «Кижи болгаш хоойлу». 9.05 — 11.30 «Юлия Вревская». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (10.10) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Эртемден болгаш оон сөлүк Дмитрий Николаевич Ушаков. 16.20 — Латвияның телевидение программазы. 17.10 — «Александр Покрышкин». Телефильм. 18.10 — «Согуушкун». «Нефть болгаш тундра». Экология болгаш соңгу чүктүн байлаан шиңгээдири. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Балет артистериниң концерти. 19.55 — «Камера делегейже көрүп тур». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Орус кыш». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. «Ыдыктыг дайын!». 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарына. Төөгү. В. И. Ленин — Октябрьның баштыңчызы. 10.35; 11.35 — Бистің долгандыр турар делегей 1 класс. Бистің аваларывыс. 10.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Англи дыл. 11.55 — «Күзүн ээп кээр бис». Уран-чечен фильм. 13.25 — «Сээн сонуургалдарын». Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.25 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ — «Онза чай». 6-гы сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Фермаларда кыш». «Бот-орулга-чырыла, шынар, ассортимент». 19.05 — Медээлер. 19.15 — «Бүгү-ле часкы чечектерни силерге, эргим хереэженнер». Бүгү делегейниң хереэженнер хүнү март 8-ке турасказаатkан дамчыдылга. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Штраустар өг-бүлезиниң музыказы». ССРЭ-ниң Күрүненің үлегерлиг симфония оркестриниң концерти. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.55 — ЧССР артистериниң концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Дириг амытаннар дугайында». 19.15 — Улустарның аялгалары. 19.30 — «Амы-тыныг артарынга... турпоход». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

5. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Күзүп бодаарынга силерни өөредип каар мен». Уран-чечен фильм. 10.00 — Концерт. 10.45 — Медээлер. 10.55 — 11.30 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.30 — Медээлер. 15.40 — А. Глазунов. № 8 симфония. 16.25 — «Чүдеп болгаш чүге». 16.55 — Черкасскының Күрүненің украин улустуң алдарлыг ниити ырының концерти. 17.25 — «Хар эрип калганда». Мультфильм. 17.35 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир» (Нигерия). 18.05 — Киноафиша. 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — ТТ экранында эң баштай. «Күзүп бодаарынга силерни өөредип каар мен». Уран-чечен фильм. 20.55 — Делегейниң хереэженнер хүнү Март 8-ке турасказаатkан байырлыг хурал. ССРЭ-ниң Күрүненің үлегерлиг Улуг театрында дамчыдылга. Төгенде — «Ye». 23.00 — 23.30 — ССРЭ-ниң Күрүненің улустуң танцыларының үлегерлиг ансамблинің школа-студиязының киржикчилериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Угулаалап даараарының уран чүүлү. 9.05; 11.15 — Итали дыл. 9.35 — Н. А. Римский-Корсаков. 10.35 — О. Берггольцтың поэзиязы. 11.45 — «Кижи ыры соокдан чоруп орар». И. Яунзем. 12.05 — Бир чуруктун музейи. 12.35 — Мультфильм. 12.55 — Л. Бетховен. Концерт. 13.45 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.30 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ — «Онза чай». 7-ги сериязы. 17.30 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.35 — Уругларга фильм. 17.45 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. «Март 8 — Бүгү делегейниң хереэженнер хүнү». 18.15 — Медээлер. 18.45 — «Байырлал-биле, эргим хереэженнер!».

МОСКВАДАН

19.25 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 19.40 — Бокс. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командаларының маргылдаазы. 22.30 — «Ye». 23.00 — 01.00 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. 1-ги чер дээш маргылдаа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.30 — Медээлер. 17.35 — Э. Григ. «Лириктиг сюита». 17.55 — «Үн». Уран-чечен фильм. 19.25 — 19.40 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Олар болгаш бис».

6. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.10 — Ритмиг гимнастика. 8.55 — «Спортлото» тиражы. 9.05 — «Будильник». 9.35 — «Совет Эвилелиниге бараан боор тур мен!». 10.35 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.05 — «Көдээниң шагы». 12.05 — «Музыкалыг киоск». 12.35 — «Кадыкшыл». 13.20 — Тоол аалдан келген. «Үш семис кижи». Уран-чечен фильм. 15.00 — А. Пахмутова композиторнуң кежээзи. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильм. «Ховаганның ужудушкуну». Телефильм. 19.30 — «Ойнаарак». Уран-чечен фильм. (Франция). 21.00 — «Ye». 21.30 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга. 22.30 — Медээлер. 22.35 — 23.25 — «Ийи хүнүң идеели». Эстрада ырларының аныяк күүседикчилериниң «Юрмала-88» конкурузунга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бистің садывыс. 8.50 — Портреттер. «Баратынский шулукчу чурттан чораан». 9.55 — «Эрудит». «Сылдыс-чыгаш». Школачыларга эртем-тайылбырлыг журнал. 10.55 — Башкының кичээлинче. 1-ги класстың математика кичээлин РСФСР-ниң алдарлыг башкызы С. Н. Лысенкова чорудар. 11.30 — «Делегейни долгандыр». Киноальманах. 12.30 — Экономика билиглериниң эгелери. «Телеэко» журнал. 13.00 — Кайгамчык кижилериниң амыдыралы. 14.00 — Коньки спорту. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Алма-Атадан дамчыдылга. 15.00 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаты, РСФСР-ниң алдарлыг артисти Э. Грач. 15.45 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга. 16.25 — Чүруттуң театрлары көргүзүп тур. Украинаның Күрүненің И. Франко аттыг үлегерлиг шин театрының фильм-шиинниң баштайгы көргүзүү. «Конотоптуң шулбузу». 18.00 — Коньки спорту. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Алма-Атадан дамчыдылга. 19.00 — Мультфильм. 19.10 — Музыкалыг телеабонемент. «Орус романс». 20.05 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — «Прагага дениин-ле ынак мен». К. Готтуң киржилгези-биле музыкалыг телефильм. 21.00 — «Ye». 21.30 — «Киттер чорун турда». Уран-чечен телефильм. 22.45 — 23.35 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга.

Кино

МАРТ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Должники смерти» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, «Короткое замыкание» 16.50, 19.00 (узаткан) шактарда, бичии залда: Мультсборник 10.30, «Тарзан» 12.00, 14.00, 16.00, 18.20, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник 163» 11.20, 13.10, «С чертями не шутят» 9.30, 14.40, «Твоё последнее танго» 16.30, 18.40, 20.50 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Залив счастья» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Полёт над гнездом кукушки» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к.б: «Сокровища византийского купца» 18.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Республикага дүне 27—32, хүндүс 17—22, чамдык черлерге 35—40 градус чедир соор. Соңгу-чеен угланышкынныг хаттың дүргени 5—10 метр.

Кызылга дүне 30—32, хүндүс 19—21 градус соор. Дүне хар чагбас, хүндүс биче булуттаар, көстүү эки.

• • •

САДЫГ МИНИСТЕРСТВОЗУНУҢ МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГА КОНТОРАЗЫНГА склад эргелекчизи, кладовщик, материалдыг болүктүң бухгалтери, склад ажылдакчызы херек. Шалыны шак-үе барымдаалап шаналдыг төлевир ёзугаар бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Депутат кудумчузу, 2-А, телефоннары — 2.67-71, 2-66-90.

«ТЫВА АВТОТРАНС» КАТТЫЖЫЫШКЫН Н Ы Н ӨӨРЕДИЛГЕ-КУРС КОМ. БИНАДЫ үшкү классын «ВС» категориязының чолаачыларын тыва дылга башкылап өөредиринге курсантылар чыып эгелээн.

Өөренирииниң хуусаазы 5 ай. Кичээлдер февраль 20-де эгелээр.

Бистің адрезивис: Кызыл хоорай, Шевченко кудумчузу, 113-А.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРНИҢ БОТ-ТЫВЫНГЫР УРАН ЧҮҮЛ БАЖЫҢЫ республиканың кино сонуургактарын «Бойдус — бистің ниити бажыңывыс» деп киноконкурска киржиринче чалап тур.

Кинонуң темазы: тыва бойдустуң каас-чаражы, үнүш болгаш дириг амытаннар камгалалы, хоорайларда болгаш суурларда, парктарда болгаш камгалалдыг черлерде экологтуг байдал, төтчеглекчилер-биле демисел боон болур.

Конкурска 5-тен 10 минута чедир үнер өөнүг болгаш ак-кара кинофильмнерни хүлээп алыр. Фильмниң авторларының дугайында медээни тускай хапка сугар, аңаа сюжетти тайылбырлап бижир. Чагаа хаптарын конкурсту эрттирениниң болгаш тнилекчилерни илереткен соонда ажыдар.

Конкурстуң тнилекчилериниге дипломнарны болгаш шаннаалдарны тургускан: биргги шаннаал — 250 рубль, ийиги — 100 рубль, үшкү ийи шаннаал — 50-50 рубль. Мактал шаннаалды база тургузар.

Конкурска кирген фильмнерни 1988 чылдың октябрь 1-де көргүзер.

Консультацияларны болгаш киноматериалдарны Профэвилелдериниң бот-тывынгыр уран чүүл бажыңындан алыр. Адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 25.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

КЫЗЫЛДЫҢ ҮЛЕТПҮР БАРААННАР САДЫ альпах, атлас пөстерден кылган национал тон садып алырын күүсеннерден чагыгны хүлээп ап турар.

Айтырыгларны үлетпүр бараанар садының садыг кылдызынан тодарадыр, телефону — 3-25-42.

• • •

УЛУГ-ХЕМ ЫЯШ-ҮЛЕТ. ПҮР АЖЫЛ-АГЫПЫНЫҢ ЧЕРБИДЕ ЫЯШ БЕЛЕТ-КЭЭР ПУНКТУГА ажылдаары-биле улуг бухгалтер херек. Квартира-биле хандырар. Хөй чылда ажылдааны дээш шаннаал бээр. 36 ажыл хүннүг шолээ бээр болгаш үш чыл болганда, 24 ажыл хүннүг немелде шолээни бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай. Правобережная, ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы.

Адреживис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизинин 3-36-82, совет тургузут килдизинин 3-37-11, үлетпүр килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизинин 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун кедбейи барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үвер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солунның индекси 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садынын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чатыг № 2671. ТС—00625.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Кр.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 2 среда № 52 (13652)

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 3 копеек.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ЧЕПСЕГЛЕНИИШКИННИ ДҮЖҮРЕРИНИҢ БОТТУГ ФАКТОРУ

Ортумак болгаш ооң биче ыракшылдыг ракеталарны уутказар дугайында төөгүлүг Керээге ат салырынга совет хой-ниити организациялары биче эвес рольду ойнаан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Палаталарының даштыкы херектер талазы-биле комиссияларының ажылчын органы — белеткел комиссиязының кежигүннеринге ортумак болгаш ооң биче ыракшылдыг ракеталар дугайында Керээни бадылаар айтырыглар талазы-биле боттарының саналдарын ук организацияларның төлөөлекчилери дыңнаткан.

Тайбың камгалалының совет комитединиң чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле комиссиясының даргазы Р. Г. Богданов Керээни бадылаарының дугайында айтырыгны чугаалажып коорүнге хой-ниитини калбаа-биле кириштирип турары кончуг чугула дуржулга болур деп чугаалаан. Чепсегленишкинни дүжүрериге хой-ниитиниң саналының улуг салдарлыг апаргынын ол бадыткан турар.

Керээге ат салганы барын европейжилерниң угаанбодалында демократтыдыг-гаже угланышкынның болдунганын херечилеп турар деп. В. Н. Шенаев (Европага айыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дээш совет комитет) демдеглээн.

Камгалал үлетпүрүнүң ажылдакчыларының профэвилелиниң ТК-зының секретары С. И. Шуклин боо-чепсекти бүдүрериң кызырары болган: соксадыры ол адырда ажылдап турар кижилерниң ажыл толевириңге, акша орулгазынга бергедээшкинерни болдура бээр дээр үүлдер база бар. Ол ындыг эвес. Ол адырның ажылдакчылары улус ажыл-агыйының кайы-даа адырларына ажылдай бээрлер. Тайбың продукцияны бүдүрүп, бот-орулга-чарылга-биле ажылдай бергеш, олар ажыл толевирин амгызындан хойну ап болурлар деп чугаалаан.

Воткинскиниң машина тудушкун заводунуң ажылдыны А. Н. Аикудиновтуң саналын комиссия хуралынын киржикчилери, ылангыя даштыкы журналистер улуг сонуургал-биле дыңнаан.

— Тускай даалганы бээрге бригадам-биле кады ракеталар чыып эптеп турдувус. Чурттуң камгалалынга херектиг боорга, оларны экиш-шымарлыг кылып турган бис. Ындыг болзажок бо ракеталарның чамдыктары демей-ле ажыглаттынмайн баар боор деп бодал кижи сагыжындан ыравас боор чорду. Чүге дээрте баштайгы ракеталар салдынарга-ла харын согуг келир болгай. Ооң соонда артыкаа ракеталарны салып үндүрер кижи кайын турар деп бодал сагышка кирип кээр. Ооң соонда нефть үлетпүрүнге херектиг дериг-херекселдерни кылып эгелээнивисте сеткиливис амыраан — деп, ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү А. А. Кокошин ядролуг чепсектиң ийи хевирин уутказары дайын айылын болдурбазынга, айыл чок черуктуг быжыглаарынга конструктивтиг рольду ойнап турар деп демдеглээн.

«Совет генералдар болгаш адмиралдар тайбың болгаш чепсегленишкинни дүжүрери дээш» болуктуң өмүнээзинден Р. Г. Симонян чүве чугаалаан. Совет хой-ниити организацияларының Керээни бадылаар дугайында саналын деткээш, ол чепсегленишкинни дүжүрер дээш моон соңгаар-даа дээштиг демчегларни алырынче хурал киржикчилериниң кизеннерин угландырган.

Тайбыны быжыглаарынга, улустар аразынга найыралды хөгжүдүрүнге кино амгы үеде оңза улуг рольду ойнап турар деп, ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар черинин бирги секретары Э. Г. Климов чугаалаан. Кино уран чүүлүн күжү-биле тайбың камгалалынга боттуг салышкынны кирген совет кино ажылдакчыларының хамааты хүлээлгеви болур.

Белеткел комиссиязының даргазы Г. М. Климов бистиң ажылывыстан ук Керээни бадылап болур деп түнелди кылып болуруни чугаалаан. Совет кижилериң хой кезии ол Керээни бадылаарын саналдап турар. Бо айтырыгны хой-ниитиниң калбак киржилгези-биле чугаалажып коруп турары чепсегленишкинни дүжүрер чорудулганы улам ханыладырынга боттуг үндезинни берип турар деп, ол түнеп чугаалаан.

(СЭТА).

«Шынга» хаарыы

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ТУРАР

Бо чылдың февраль 8-те бистиң бижикчивис Куулар Аракчааның «Экиживаэн, эрги хевээр. Ынаныш кажан бадыткатыларыл? Экижишкин ол бе» деп эгелиг үүлү солунга үнген. Ол шүүмчүлелдиг материалды хынап, хемчег алыры-биле Тываның авиаотрядының командири А. В. Марцеха-же редакция чоруткан. Ооң харыызын моон адаанда киирдивис.

Эш Аракчаа билет садып алыр дээш 1988 чылдың январьда айтыыр турган-дыр. Аэрофлот шугуму-биле паспорт чокка билет садарын 1988 чылдың февраль 1-ден эгелээрин авиабүдүрүлгенин удуртукчузу телевидениеге чугаалаан турган. Ынчангаш бо хуусаа четпейн турда, паспорт чокка кассириниң билет сатпайн баргаы шын бооп турар.

Тыва иштинге үүкудар рейстерге билеттерни 10 хонук, чурт иштинге чоруур билеттерни 30 хонук бурунгаар садар кылдыр чурумчуткан. Хоорайда билет садар агентствонуң бажыңын эде дерип, чаарткан соонда, бо чылдың март 1-ден эгелеп республика иштинге чоруур билеттерни 30 хонук бурунгаар садып эгелээр.

Пассажирлер хандырыгазын экижидер дээш агентствоның ажылынга хамаарышкан оске-даа четпестерни эдер талазы-биле хемчеглерни отрядтың командылалы ап турар.

Анатолий МАРЦЕХА,
Тываның каттышкан авиаотрядының командири.

• • •

ПОЧТАЧЫ

Кызыл-Тайга суурның кудумчуларынга бажың санай эргип чоруур, ишкир сумка чүүктээн херээжен бижинни бо-ла көрүп болур. Ол почта салбырындан эртен эрте үнүпкеш, орайга чедир ында чагаа-бижиктерни, солунсеткүүлдерни херек адрестеринге чедирип чорда-ла сумканың «хырны» сенип каар.

Ол кымыл? Ол дээрге суурда үндүткелдиг кижилерлиң бирээзи — беш оол, беш кызы азырап остүрген Маадыр-ие почтачы Севилбаа Шагжаевна Ондар-дыр. Чурттакчы чоннуң чагаа-бижиктерин, солун-сеткүүлдерин С. Ондар амээрби беш чыл иштинде тарадып, ой-маанда, бүрүн чедирип берип турар. Ол кызымаккай ажылы дээш хой удаа шаңнадын, мактадып келген. Чоннуң чагаа-бижиин, чагылгаларын саадаткан ындыг таварылга чаңгыс-даа турбаан.

Урут-дарыының кижизидилгезинге, өг-өлүнүң ажылдамдыралынга ол база-ла четтирип, ийаа төлептиг үлүүн киирип турар. Ылангыя ногаа, чимис тарып ажаарынга аажок сонуургалдыг. Ооң бажың чанында садчыгажында янзы-бүрү ыяштар, чечек, чимис чүзүн-баазын. Маадыр-иениң күш-ажылга эрес-кежээ чоруу ажыл-төлге эки үлегер-чижек бооп турар. Ол уругларын күш-ажылга бичимнинден тура-ла ынак кылдыр кижизидип келген.

Ооң улуг оглу Афганистанга интернационалчы шериг хүлээлгезин эрттиргеш, амыр-менди эзи чаныс келген. Амгы үеде ол Кызылда харылзаа салбырында курста өөренип турар. Ону дооскаш авазынып аайы-биле харылзаа шугумуга ажылдаар, ооң шилип алган күзели ындыг. Эрес-кежээ почтачы Маадыр-иениң ооң эске уруглары школада эки өөредилиг деп мактадып турар.

Эртен эрте уругларын школаже озалдавайн өөренип чорун каар, а почтачы ие сумказын чүүктепкен бажың санай чоруптар...

Тюлюш САНДЮ.
«Ишкин» совхозтуң Кызыл-Тайга салбыры,
Сүт-Хөл район.

Үндезин реформаның оруу-биле

ЧАА БАЙДАЛДАРДА

Ажыл-агыйны чорударының база эргелеп башкарылганың чаа байдалдары, долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче бүдүрүлгелериң шилчээни, оларның бот-тускайлаң чоруун калбарткаңы социалистиг чарыштың ролюн бедиткен. Бүдүрүлгелериң социал-экономиктиг хөгжүдүзүн дүргедедириниң чугула чепсээ база-ла социалистиг чарыш бооп турар. Улус ажыл-агыйының кайы-даа адырларында эде тургустукуушкун чорун турар бо үеде социалистиг чарышты организастаарын эде көөрүн, ону дээштиг болдурарын үе негеп келген.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынның бүгү автобүдүрүлгелери өткен чылдың октябрь бирден эгелеп ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчээн. Республиканың автобүдүрүлгелери долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээнден бээр дөрт ай ажыг үе эрткен. Бо эрткен үе түүнү көргүзүп турарыл?

Автобүдүрүлгелериң удуртукчулары болгаш специалистери, ында профэвилел комитеттери чаа байдалдарда ажылдаарынга багай белеткенгенин, оларның мурнунда кандыг бергелер туруп турарын ам-даа чедир үнелеп көрбээнин, ажыл-агыйның иштики бот-орулга-чарылгаынче киргээнгини кошкаткаңын, экономиктиг сорулгаларже ханылап кирбейн турарын бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынның баштайгы түнелдерни көргүзүп турар. Дыка хөй удуртуктулар боттарының орулгаларын чарыгдаларын ам-даа эки санап өөренмээнин, ажыл орулганы канчаар киирип алырынче белеткелиниң кошкааның баштайгы түнелдер көргүзүп турар. Бо бүгүнү . херекте албааның түнелинде. Шаган-Арыгның, Чадаананың болгаш Кызылның 2 дугаар автобүдүрүлгезиниң коллективтери чүүк сөөртүлгезиниң хемчээлинің талазы-биле планныг онаалдаларын январьда күүсетпейн барган. Иштиин-биле каттыжышкынның бүдүрүлгелери январьда чүүк сөөртүлгезиниң хемчээлинің, ооң иштинде керээ өзугаар сөөртүлгелериниң планын күүсетпээн.

Планныг онаалдаларын күүсеттинмейн барганының бир чылдагааны социалистиг чарышты ам-даа четпес организастап турарывыста. Чогум-на ынчангаш иштин ажыглалдың автотранспорт бүдүрүлгелериниң социалистиг чарыжының негелделерин эде көргеш, көргүзүлгериниң санын кызыртан. Моон мурнунда социалистиг чарыштың негелделеринге 22-ден хөй көргүзүлгерни киирип турган болза, ам 8 көргүзүг бар апарган.

Ол үүү ындыг көргүзүлгерил? Ол дээрге бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның кол экономиктиг көргүзүлгерин көргүскен керээ өзугаар чүүк сөөртүлгезиниң, пассажирлер арыштырганындан киирип алган орулгаларның хемчээли, арыг орулга, күш-ажылдың бүдүрүктүлүүнүң өзүлдези, одаар үүл талазы-биле камналга, кол-кол фондуларны, чурталга бажыңнарын, социал албан черлериниң объектилерин ажыглалга киирери дээн чижектиг кол көргүзүглер бооп турар.

Чарыштың хевирлерин база кызырган. Ол ам дөрт болу берген. Автобүдүрүлгелер аразынга чарыш, бригадалар аразынга «Эң эки бригада», чолаачылар аразынга «Мергежилиниң тергинни» ат дээш база комсомолчу-аныяктар бригадаларының аразынга социалистиг чарыш. Шак мынчаар организастаарга бүдүрүлгениң бүгү-ле деңнелдериниге күш-ажылчы маргылдаалардың, чогаадыкчы дилээшкиннериниң байдалдары тургустунар. Бот-орулга-чарылганы, коллективтиг керээни нептередири, ажыл төлевириниң болгаш күш-ажылга идиг бээриниң чаа негелделери шак ындыг эчис сорулгага дүжүп турар. Бо бүгүмүн түнелинде ажыл-агый механизминиң, бүдүрүлгени эргелеп башкарарының бүгү системазының чарылбас кезээ болган турар ужурлуг.

«Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында» ССРЭ хоолдузунга дүүштүр күш-ажылчы коллектив чөвүлели бүдүрүлгениң партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары-биле кады социалистиг чарыштың негелделерин бадылаш, ооң түнелдерин үндүрер. Чарыштың негелделерин ажылдап кылып турар үеде бүдүрүлгениң долу бот-тускайлаң чоруун сагыыр ужурлуг. Социалистиг чарыштың хевирлерин, көргүзүглерин, эгелээшкин кылырын үстүнден айтып бээр чоруктан ойталаар үе келген.

Үениң негелдезинге дүүштүр социалистиг чарыш болгун чаңгыс аай болур ужурлуг. Күш-ажылдың бүдүрүктүлүүн бедидип, эртем-техниканың чедишкиннерин ажыглап, кулдавырларны камнап ап турган, бүдүрүлгениң бот-орулга-чарылганы орулгазынга эң бедик салыышкынны киирериче чарыш угланган турар. 10-15 чылдар бурунгаар социалистиг хүлээгелерни хүлээп алырын үстүүртен албадаар турганындан социалистиг чарыштың ролю кудулаан турган. Ооң түүнелинде ажылчын кижи социалистиг хүлээлгезинге чүгле ат салып каар турган.

Эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларынче шилчээни-биле чергелештир социалистиг хүлээлгелерни хүлээп ал тура, планныг онаалдаларны күүседиринге кижилериң сонуургалын көдүрериче кол кичээнгейни салыры чугула. Чарышка киржилгени хүлээлгелерге үндезилеп үнелээр чоруктан алдырылганы дээре. Ол арга ам эргижирээн. Чарыштың киржикчилерин материалдыг болгаш моральдыг шаңнамактан турарывыста боттуг четпестер ам-даа бар.

Бүдүрген ажыл-ижи база социалистиг чарышка чедип алган көргүзүглери дээш шаңнал акшазын хуваай бээр чоруктарны чамдык бүдүрүлгелериң удуртукчулары, профэвилел комитеттери болгаш экономистери моон мурнунда болдуруп турган. Ол шын эвес. Ажыл-агый чорудулгазының кол көргүзүглери дээш шаңнал акшазының хемчээлин улгаттырарын ВЦСПС күш-ажылчы коллективтерге сүмелеп турар. Чарышка шаңналдыг чер алган дээш 10-20 рубль-биле шаңнаар чоруктан ойталаар үе келген. Социалистиг чарыштың ажык-чарлыг болурунче кичээнгейни күштелдиргеш, моральдыг идиг бериишкининче сагыш салза чогуур.

Күш-ажылчы маргылдааны чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, чарыштың канчаар чоруп турарын база ооң түнелдерин күш-ажылчы коллективке доктаамад чедирери — бүдүрүлгениң удуртукчузунуң дорт хүлээлгези. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынче үүкүй бар чоруй, социалистиг чарыштың дээштиин бедидип, ону төлептиг үүкүур дээш шудургу ажылдаар ужурлуг бис.

Дадар-оол ОЮН,
автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыларының профэвилел об. комунуң даргазы.

«Фермаларда байдал кандыгыл?»

Шак ындыг эге-биле республиканың чамдык ажыл-агыйларында фермаларның материал-техниктиг баазазының, ында экономиктиг болгаш социал айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турарының дугайында материалдарны эрткен чылдың төнчүзүнден бээр солунга парлап эгелээн.

Бо айтырыгның амгы үеде чидин-биле тургустунуп келгениниң бир чылдагааны болза, республикада саанчыларның «3000» деп клувунуң тургустунганы. Ооң кежигүнери сүт саалдазын көвүдедириби-биле республиканың малчыннарынга кыйгырыт үндүрген. Ол ышкаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур социалистиг чарыш база чер-черде калбарган. Бо-ла бүгү айтырыгларны чедишкиниг шиитпирлээринге ферма ажылчыларының, зооветспециалистериниң ролю аажок улуг. Эки ажылдаар дизе, шалыпчыларның дуржулгазын база өөренир херек. Бир кол негелде ол.

«Фермаларывыста байдал кандыгыл?» деп чугаага киржирин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы, республика саанчыларының «3000» клувунуң кежигүнү Саара Ховалыговна Арандолду дилээн бис.

СОНУУРГАЛДЫ ХАЙНЫКТЫРАР

Амгы үеде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш чарыш калбарган. Партияның болгаш чоннуң амыдыралында улуг чугула политиктиг ол болуушкунну күш-ажылчы белектер-биле уткуур, бүгү улустуң чарыжын ортаинзастаар дугайында СЭКП ТК-ның доктаалы база бар. Мен коммунист кижи болгаш ук чарышка киржиким бирги сорулгам деп санап турар мен. Оон аңгыда, республиканың саанчыларына мурнунда турбаан чаа үүл — «3000» деп клуб база тыптып келген. Үш муң дээрге үш муң-на харын. А оон артык — бисте, харын бистиң «Көк-Тей» совхозтуң фермазында, бир инектен-не 4020 килограмм сүттү саапкан республика чемпиону Борис Сат бар. Бистерниң саанчыларының, чоорту чедип алыр ужурлуг бир кол сорулгазы ол деп бодаар мен.

Ынчаарга ам малдан хөй продукция алыр дизе, ону ажаап-тежээн билир херек. Ол дээрге «саанчының дуржулгазы» деп состе кирип турар бир кол үүл ол. Бистер машина-техника-биле дорт ажылдавайн турар, инек саап турар улустур бис. Инек бүрүзүнүң аажы-чаңы аңгы-аңгы. Олардан хөй сүт саап алыр дизе аллы арга херек.

Мен, чижээ, хунажыынарны алырымда, оларны хынамчалыг өөренип коор мен. Шолазын безин дораан аза-вас, оларның аажы-чаңын барымдаалап тургаш, чоорту адаар мен. Чымчак аажычаңныг болза, ындыг инекке арай чассыды адаар шоланы, а хонгунсумаар болза кадыг, доңгуя шоланы бээр мен.

Меңээ бир аажок дедир чаңныг инек турду. Буттарын хүлүп албаанда, сагдырбас-даа. А холуп, брактап кааптар дээрге, сүткүрү аажок. Ону арга-зын дилеп турган чаажыктырып алдым. Канчанган деп мен? Оожум, томаанныг инектер аразынга ону тургузуп алдым. Саалда аппаратын ажылдадыпкаш, ооң-биле шуут-ла чугаалажыр мен. «Кожаларын чоп аваа турар-дыр, сен база ынчал даан» дигилээр мен. Шынап-ла, ол инээм ам чаажыгын калган. Шак ындыг арга-биле мен чаңгыс эвес хунажынны «эде кижиткен» мен.

Амгы үеде мээң бөлүүмде 35 аныяк инек бар. Оларның чаңгызын-даа хап-соп көрбээн мен. Эп-чөп-биле өөредип алдым. Баштайгы чылында-ла оларның бирээзинден 2400 килограмм сүттү саап алган мен. Бо чылын 3000—3500 килограмм чедирер деп планнап турар мен.

Малга база арга-чаңчыл-ла херек. Оон башка чежедаа чемгерип тургаш, оон хөй сүт саап ап шыдавас сен. Ынчалза-даа инектиң сүдүн көвүдедир дизе, чоруур негелделер, материал-техниктиг баазаа чем херек. Бистиң фермада кажаалар улуг, делгем, чырык, чылыг. А механизастаанының талазы-биле республикада безин эң дээрелериниң бирээзи болуп чадавас.

Бистиң удуртукчуларывыс малчынарының дутайында дыка сагыш салып турар улус бо. Буфет бар, оон кажан-даа барып шайлай тыртып алыр сен. Кызыл-булун, клубтуг бис, ол ышкаш эде кеттинип, чунуп алыр өрээлиивис база бар. Хеп чуур черни безин ажыткан. Суурвуста чаңгыс-ла кудук бар, хеп чуурда оон барып сутлаар турдувус.

Малчынкар чуртталга бажыңнары-биле бүрүн хандыртынган. Уруглар садыы ажыттынган. Фермавыс совхоз төвүнден ырак эвесте турар улус бис. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, кижиниң ажылдаарынга ындыг таарымчалыг үүлдер бар болурга, хей черге сагышсыравас, чардыкталбас. Байдал мындыг турда багай ажылдаары шуут-ла ыянчыг херек ышкажыл. Мындыг коллективке чуду-каралаар кижидаа таарышпас боду-ла үнүп чоруй баар. Эрткен чылын саанчылар бир инектен-не 300 килограммны мурнукуундан хойну саап алдылар. Үш кижи үш муң килограмм сүттү чыл түнелинде саап алды.

Оон-даа хөй сүттү иштин ферма саап ап болур бе? Болур. Мал чеминиң баазалы аажок кошкак. Чайын инектерни кургаг ховуга кадарар бис, кандаашкынныг чылдарда сут дыка берге, малдың чаглактаныр чери-даа чок. Чазын чажып тараан сиген үнүп кээрге, харын эки апаар бис. Кыжын дыка берге. Чулуктуг база бөдүүн-даа чем чедишпес. Бисте витаминниг сиген далганы белеткээр агрегат, чүге-ле яйык, совхозта чок. Малга борбаандылар бээр болза, сут та кайы хире ковудээр ийнен. Давыл чемиштиг чем безин ёзулуг ховар-дыр. Мал чеми белеткээр цех безин чок улус бис. Саванны хээндектээш, олчаандырын каап бээр. Ону ылбыладып берген болза! Хоолдулуг концентраттар, микроэлементилерни бээр болза, бистиң ферманың саанчы бүрүзү 3000 килограммны чайлыг саап ап шыдаар. Эрткен чылын көргүзүүвүс бир инектен ортумаа-биле 2700 килограмм болду.

Бистиң зооветспециалистеривис шыырак улус, эң ыланғыя кол зоотехник Галина Леонтьевна Сагаян эки кижи. Оларны мен ындыгмындыг силер деп хомудадыр, чемелээр бодавайн-дыр мен, ынчалза-даа ферма селекция-уксаажыдылга ажылы кошкак деп дорт чугаалаар апаар мен. Мурнунда ышкаш хөй эвес-даа болза, аарыг-аржык болгаш кызырай бээр инектер бар. Чажыргаш чоор. Ындыгларны бедик продуктулуг инектер-биле дарый солуур херек.

Кажан совхозтар бот-орулга-чарылгаже шилчип киргенде, чарылгаларны боттары дуглаар апарганда, хамык ажылды черле ёзулуг негелде-биле организастаарын бистер, малчыннар, удуртукчуларывыстан, зооветспециалистерден дилеп турар бис. Бистерге таарымчалыг байдалдарны тургузар-ла болза, магалыг чаагай чем — сүттү сава долдур саап бээр бис.

Амгы үеде Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң шугуму-биле республиканың бүгү-ле фермаларында малчынарны саалда аппараттарынга база малдың ажаалда-хайгааралының талазы-биле өөредип эгелээн деп дыңнаан мен. Ол кончуг эки. Өөренир-ле, өөренир херек. Мал-маганның тургузуун-лериг-херекселдерни канчаар ажыглаарын билбес болза, канчап хөй сүт саарыл? Хоржок. Эки чурттаар дизе эки ажылдаар херек.

Саара АРАНДОЛ,
Кызыл район.

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

Тес-Хемниң Y. Шыныа суурда почта чедирилгезиниң багай бооп турарын база радио дамчыдылгаларны чамдыкта дыңнавайн турарының дугайында чагаа редакцияга келген. Ук чагаада айытканы четпестерни чайладыр хемчеглерни алыры-биле ону Харылзааның бүдүрүлгетехниктиг эргелелиниче чоруткан. Оон ындыг харыы келген.

Y. Шыныа суурда радио белдирги албан черинин, радио дамчыдылга четкилерни болгаш антенналарны совхоз бодуунуң акша-хорегзиниң күсели-биле тудуп алган. Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы С. М. Достай-биле дугуржулга өзугаар солун-сеткүүлду, почта-биле чоруткан бижик-чагааларны неделяда үш катап почта машиназы чедирип турар. Хол-Өөжүнүң чурттакчыларын почта харылзаазының ачы-дузазы-биле хандырар сорулга-биле почта машиназы ацаа 1 шак турар кылдыр база дугурушкан.

Самагалдай — Y. Шыныа аразынга автобус хуниүн чорул турар болу бергенде солуннарны, журналдарны, бижик-чагааларны үш хонук иштинде автобус-биле чедирер. Солуннарны, журналдарны, бижик-чагааларны суур иштинге совхозтуң почтачызы таразыр.

Дугержап ЧОКСУМ,
Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң кол инженери.

ПРЕССТЕР

МОСКВА. Н. Бауман аттыг политехниктиг дээди училище Москваның элээн каш бүдүрүлгелериниге пресстерниң чаа хевирин белеткеп кылган. Ону неделеткениниң экономиктиг ажыы үш чүс муң рубль ажыг болган. Чурттуң хоочун дээдиг өөредилге черлериниң бирээзиниң «машиналар болгаш базыышкын-биле болбаазырадып кылырын автоматчыдарының» кафедразы бүдүрүлгелер-биле сырый харылзааны тудуп турар.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: София Оюн харылзаа техникумун дооскаш, Кызыл хоорайның төп почта белдиринге кээп ажылдап кирген.

Почта операцияларын ол дүрген сайгарып, келген улусту шалыпкын эрттирериге иергежээн. Хүлээп алган акша-копеенге самчыдал-даа кылып көрбээн. Ында ажылдап турар ыяктар ооң дуржулгазын ажыглап, чарышка идепкейлиг киржип, планныг даалгаларны ажыр боттандырарынга комсомолчу үлүүн киирип турарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАЗА КАТАП КИРИПТИМ

«Тере-Хол» совхозтуң Алды-Балыктыгда хойжу бригадада малчынап турар мен. Кыштаам суурдан орай чок ыракта — Кара-Дагда Кышкы чымыштыг ажыл-иш үезинде хенертен аардым. Кустуруп эгелээн. Эмнер ишсимес-даа дээредээр ужур чок. Балыктыгның эмчизи суур кирип, эмчилээримни сүмелээн.

Кунгуртутта келгеш, улуг терапевт Каадыр-оол Дакпаевич Меңниг-ооллуң хүлээп алышкынынга кирип, ооң хынамчалыг шиичээнинің түнелинде аарыг илерээн. Чыдар эмнелгеге сагыш чоангыр эмчилериниң, сестраларының саинтаркаларының ачы-буянын көрүп, чайгаарла сегидим. Эмчивис аарыгны ыяап-ла ажып артер, ону акыртп эмнээр дээш кымынмак, чүткүлүг кижи болду. Улуг, биче аарыг улус-биле чугаалажып-даа билир, шынап-ла, эки эмчи деп бузуреп көрдүм.

Эмчилериң ачызында кадыым экижип, кышкы чымыпче база катап шынап кирип, хыштаамче омак-сергек аттанытым.

Александра ИРГИТ,
Кызыл район.
Алды-Балыктыгның малчыны.

СОЛУН–НОМЧУКЧУ–СОЛУН

ТАНЫЖЫҢАР, ЧАА КИЛДИС: СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИ, телефону 3-41-23

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ—КИЖИ

Кижи. Кижи фактору. Социал-экономиктиг хөгжүлдеин дүргедедириңге кижиниң ужур-дузазы. Бо сөстер соолгу үеде, ылаңгыя СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда улам хамы утка-шынарлыг апарган. Чүрттүн экономиктиг болгаш социал амыдыралы быжыккан тудум хамаатты бүрүзүнүң чаагай чоруу улам экижир. Ол чаагай кижиктиң бүдүрүкчүзү — кижи. Ынчангаш партия болгаш чазак олче сагыш салырын онза чугула деп санап турар.

Кижи дугайында сагыш салышкындан чидириг черле болбас. Оларның хүн бүрүдеги амыдралын экижиндер болзувусса, улус ажыл-агыйының кайы-даа адыры бурунгаар базымны кылыр, хөгжүүр. Ылангыя чүрттүлга бажыңы, садыг, коммунал хандырылгазы кол айтырыглар болуп турар. Бистиң республикада бо айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээр дээш ажылдар чоруп турардa болза, ниитизи-биле саглыш салыр, чедир кылыр чүүлдер хөй болуп артпышаан. Ынчангаш «Шын» солун редакциязы ук айтырыгларны шиитпирлээриңге боттуг дуза кирер сорулга-биле **социал айтырыглар киллдизин** тургускан. Ук киллдистиң ажылы номчукчуларның дорт киржилгезинден, оларның чагыг-сүмелериндеи хөй чүүл хамааржыр дээрзин баш удур чуталаза артык эвес. Ынчангаш киллдис кандыг айтырыгларны онзалаан чырытса, чүүже кичээнгей салза чугулдал дээрзин сүмелээн чагааларны силерден маналышаан, чырыдар деп планнаанывыс болкол айтырыгларга доктаап көрээли.

Чүрттүлга бажыңының дугайында айтырыгның чидиир чуталаалаан херээ чок. Партия болгаш чазак 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн ангы квартира-биле хандырар деп сорулганы бала аная салбаан. Ол чугула социал айтырыг болур. Бистиң республиканың барык хоорай, суур бүрүзүнде чүрттүлга бажыңы оочурлаан өг-бүлелер хөй. Оны хуваап турарын колдуунда хоойлу ёзугаар чорудуп турар-даа болза, социал чөптүг чорукту сагывайн баар таварылгалар бар. Ындыг фактыларга удур шыңгыы демиселди чорудар.

Оон аңгыда чүрттүлга айтырының чогумчалыг шиитпирлээриниң бир кол аргазы — **хуу тудугну калбартыры.** Бо талазы-биле СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бо чылдың февраль 11-де «Хууда чүрттүлга тудуунуң хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган. Ында тодаргай сорулгаларны салган. Маная хамаатыларның канчаар киржип турарын, организацияларның, будүрүлгелериниң, чер-чер Советтериниң, оон күүскомнарының кандыг салдар чедирип турарын, ниитизи-биле доктаалдың канчаар күүсеттинин турарын тодаргай чырыдарын оралдажыр бис.

Мурнуку үеним дуржулгазын барымдаалап мындыг үүлдү сагындырып кагза артык эвес. Чамдык номчукчулар редакцияже чагаа бижиптерге-ле бажың-биле хандыртына бээр дээн бодал-биле чөптүг эвес хомудалдарны «Шынче» чорудуп турган. Солунче чүве бижээн кижиле дээш өске, чагаа биживаан кижини мурнады бажың бээр дээш демисежир сорулга редакция мурнунда салдынмайн турар. Айтырыг — чүгле социал чөптүг чорукту сагыыры дээш тургустунуп турар. А шын эвес чүүл-биле авторну хомудадыпкан болза, байдал өске, редакция сайгарып көргеш, оон талазынга туржир апаар.

Баа бир чугула айтырыг— **Аҗыс-чем программазының боттанышкыны.** Маная хуу дузалал ажыл-агыйы улуг рольдут. Бистиң республиканың чамдык хоорай, суурларында картошка, ногаа таарырынга таарымчалыг черлер-дир ийин. Бараан берикчилериниң кереэлерин күүсетээниниң буруузу-биле эрткен чылдың бараан саарылгазының планын эльээп бергедеп күүсеткенивисти чуталаалаан. Бир миллион хире рубльдиң аҗыс-чем болгаш үлетпүр бараанларын олар чедир бербээннер. Бо ажылда бурунгаар базым болбаанны билдингир-дир.

Хоорайның сүт заводу 190 тонна мороженоени чедир бүдүрбээн. Хлеб заводу 1858 тонна хлеб-булочка кылыгларын кереэ ёзугаар биске садар тургаш күүсетпээн. Пиво заводу 3 мун дал хейлиг сугну чедир бербээн. «Тывакобальт» комбинат 188 тонна өрттеткен чугайны бербээн. Кызылдың мебель фабриказы база-ла оларның одуруунда. Үстүнде ады кирген бараан берикчилери бо чылын база ынчаар ажылдаар болза, берге байдалга бистер таваржыр бис. Бистер дээрге бистиң садып алыкчыларывыс-тыр. Чоонуң хандырылгазынга бергелер болур-дур.

— **Любовь Ивановна, ховар барааннар дугайында айтырыг салып көрейн. Ховар бараанналың тыптып турарының чылдагаанны хөй. Ынчалза-даа моон мурнунда ховар эвес «төктүп чыдар» бараанналың чиде бээри элдептир. Чижээлээргe, диш чүүр паста.**

— Ховар бараанналга садыг ажылын организастап турар бистериниң буруузу-биле база бар. Бараан фондузу бистиң чагыывыс-биле тургустунар. Чоонуң хереглелин чедир санап көрбээнивистен чамдык бараанналар чедишпейн баары шын. Чүрттүн эде дериишкинде турар фабрика, заводтары садыгның чагыгларын чөптүг чылдагаан-биле хандырып чадап турарын айтса артык эвес.

Бараан берикчилериниң буруузу черле бар. Диш чүүр пастаны көрээлиннер. Тываны харылап турар «Росталантереяның» Красноярскиде базазы эрткен чылын 80 мун тюбик диш чүүр пасталарны бисче чорутпаан, крайынга садыпкан. Ол дээш РСФСР-ниң Садыг министерствозунга чедир айтырыг тургустувус. Ук базаның удуртукчулары ам-даа харыы бербээннер, РСФСР-ниң Садыг министерствозу ол талазы-биле хемчегин алыр болган. Диш чүүр паста удавас Кызылдың магазиннериниге кирер.

Чоонуң садыг болгаш амыдырал хандырылгазының айтырыглары ам-даа бисте эжижидерин негеп турар сорулгалар болур. Күрүне болгаш кооперация садыгларының дыка хөй магазиннериниде бараан ассортиментизи ам-даа кызыы, хереглекчилер ниитилелдериниң, садыг каттыжышкыннарының специалистериниң тоомча чок чоруундан базада бар бизин бараанналар магазиннерде чок болгулаар болгай.

Ниитизи-биле садыг-даа, амыдырал-даа хандырылгазынга холбаштыр чоонуң хереглелин мурнуку үеледе чүгула деп санавайн келгеи чажыт эвес болгай. Ындыг тоомча чок чоруктарның уржуундан чамдык малчыннарже автомагазиннер ис баспас, ырак-узак сайырларда хензиг бизин магазин чок, оон уламындан хлеб, от садып алыр дээш кожазында суурже азы район төвүнче кирер чоруктар тургулаан, ол ам-даа уламчылап турар.

А коммунал ажыл-агыйының чонга чедирип турар ачы-дузазы аажок улуг. Амгы үеде район, суур санында гостиницалар, чуларт-бажыңнар болгаш өске-даа ачы-дуза бүдүрүлгелери ажылдап турар. Ынчалза-даа чамдык черлерде үзүктелишкиниг ажылдап, чүрттакчыларның чөптүг хомудалын болдуруп турар. А малчыннар турлаглары-ның дыка хөйүнде чуларт-бажыңнар бар-даа болза, ажылдавайн турары, а чамдык черлерде шуут чогу — амгы үеде дүвүренчиг айтырыг апарган. Ажыы-биле чугаалаар апаар, чежеге чедир ай-айы-биле чунмайн, хирчамга туттуруп чоруур бис, оры тыртынар үе келген. Оны амгы негелде, эде тургустунуушкун ынчаар албадап келген.

Хандырылга адырын хөгжүдеринге **хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулганың ажык-дузазы улуг.** Ону калбартыр талазы-биле хемчеглерни чер-черде ап турар. Бистиң республикада он-он кижи бажыңында ажылдап, чүрттакчыларга идик-хептин хуу чагыг ёзугаар даарап, чүп, эдилелдерни кылып турар. А ниитиниң чемненилге черлериниң шугуму-биле кооперативтер ажыттынып, чонну чемгерер херекке салыышкынын киирип эгелээн.

Ынчалза-даа бо ажыл амдаа хөгжүвейн турар. Чамдык районнарда кооперативтер ам-даа тургустунмаан, оон уламындан ажыглаттынып болур чиг эт октаттынып, чонга ачы-дуза четпейн турар. А бир оске черде кооперативке сылдап алгаш, чонну анаа «чулуп» чиириниң демдектери тыптып турар.

Бистиң республикада чоорту «эстип» бар чыдар суурлар хөй болгай. Ол дугайын мурнунда солуннарга бижиптдаа келген бис, көскү түңнел чок. Ылаңгыя Аҗыс-чем программазын дузалал ажылагыйының күжү-биле улам боттандырар дугайында чугаа чоруп турда, ындыг суурларны ажыглаары эң чугула болуп турар. Оон аңгыда, эки участоктарны, ээн бажыңнарны ажылаар дугайында доктаал-шиитпир база үнген болгай. Кагдынып турар суурлар турбас, оларны шуптузун ээлендирер талазы-биле хемчеглерни алырына солун, хамыктың мурнунда киллдис, иштг бээр.

Чоонуң социал амыдыралын хөгжүдер талазы-биле ажылда четпестер ам-даа хөй дээрзин СЭКП-ниң XXVII съездизинге, ТК-ның оон соондагы Пленумнарынга баа айтып келген. Эрткен чылдың июньда болган Пленум бүтү улус ажыл-агыйын чаа экономиктиг идиг бериишкиннери-биле чепсеглээн, ону дүрген хөгжүдериниң хемчеглерин алган. Экономиктиг эргелеп башкарылганы үндезини-биле эде тургузары, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар ам шилчип турар. Ол бүтүү Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынның) дугайында ССРЭ Хоойлузунда магадылаан.

Мындыг негелде турда, кижи факторуне кичээнгейни улам күштелдирер ужурлуг бис. Чүге дээрге, бо сорулганы кижи боттандырар.

Чугааның төнчүзүнде немеп каар чүүл болза, хандырылга адырында ажылдап турар кижилериң харыысалгазының дугайы. Амгы эде тургустунуушкун үеринде кижи бүрүзү хере тыртынар, бодунуң даанган ижинге харыысалгалыг болур ужурлуг болгай. Амыдырал хандырылгада, коммунал албанында, садыгда удуртукчу-даа, аная ажылчын-даа мурнакчылар хөй, а хомудаңгай, кылган ижин чуду-каралаар кижилер база бар. Планын күүсетпейн турар, ажылынга харыысалга чок чоруун коргускен ийнчаңгыс-даа кижилерни солунга база шүгүмчүлеп бижиир апаар бис. Чүге дээрге ниитн челишкин тус-тус кижилериниң шудургу күш-ажылындан тыптыр, а хомудаашкын база тус-тус ажылдакчының харыысалга чок чоруундан тыптыр.

Киллдистиң ажылының ниити угланыышкыны ындыгдыр, бо талазы-биле саналдарыңарны манап тур бис, эргим номчукчу.

Данзыт ЧЫДЫМ,
киллдис эргелекчизи.

ЧАА БАЖЫҢЧЕ

МЭЭҢ БОДАЛЫМ

Эрткен чылдың декабрь 10-да, № 283 «Шынга» «Дүн чарын алыры берге» деп чүүл парлаттынган. Ында чорук-херек бүдүрүп алыр дээш келген кижи Кызыл хоорайга дүн чарын алырының бергезин айыткан. Чүге дээрге, аалчылар бажыңының кайызынга-даа баарга, кеэзеде «хостуг орун чок» диҗир. Авторнуң хомудалы чөптүг. Анаа каттыжар мен.

Кызыл хоорайда делгем, улуг автовокзал ажытканынга кым-даа таарзынар. Ында аалчылар хонар бичин өрээл бар. Анаа каш кижи киреергe-ле, дола бээр. Автобустар чамдыкта орук ара үрелип, орайтап-даа келир. Кыжын соокта киреер чер тыппайн, автовокзалдың саидайларынга олура хонар ужурга таваржыр. Мону биргээр көрзе деп санал бар.

Оон аңгыда, вокзалда чемненир буфет бар. Улуг кырганнар, бичии кижилер чемненирниге дыка эпчок. Столдары бедик. Ол бедик столдарга аныяктар чемненир боордан башка кыргал улус, бичии ажы-төл турары берге. Бо эскергеним үүлдерни үүрмек деп бодаваэын күзедим. Чүге дээрге, чоп кээр, оларга бараан болдурган черниң байдалы таарымчалыг болза эки хире. Кандыг-даа эт-сеп, аҗыс-чем салырынга хемчээлин көрүп каан тургу дөг. Моон соңгаар ону чонга эптиг кылдыр салза кандыгы? Автовокзал чоогунга аалчылар бажыңы, делгем столоваядан чаңгыс азы ийи каҗыт-даа болза, улут панельдерден эптеп тургаш, тутса. Мээң бодалым ындыг.

С. ОНДАР.
Бии-Хем район.

Культурлуг дыштаныр, ажык-шай ижин, хөорежир черлер Кызылда немежип турар. Ол дээрге кооперативтер кафелери-дир. «Почта» остановказының чанында база ындыг кафе ажытынган.

Оны ажыдарда кооператив ажылдакчылары улуг ажылды баштай кылган. Ийи конструкцияны эптештирип тургаш делгем залды, аҗыс-чем белеткээр кухнязы болгаш чем ыыгжаар черни кылып алган. Анаа хары угда 100 хире кижи чемненип болур.

Ол кышкы үеде ындыг, а чайын кыры дуглаглыг серилер аная немей туттунар, орта барык 40 хире кижи сыңар.

Келгеннерге кооперативтиң эдлери шашлык сунар. Ону тускай суугуга быжырып турар. Ону база ук бажыңның эдлери боттары чогаадып кылып алганнар. Дүштеки чемде силерге кудар харчо-муну амданныг, бичии оолдар мороженое садып чиир дээш оон ыравас, улуг кижилерге шай кеэзеде изиг, аныяктарга чулук аймаа эльбек.

Дүштеки чемде далаш болзунарза, комплекстиг чемни чагыдып ап болур силер. Оон хевири безин үш. Өртээ — 2 рубль 40 көпеек.

А кежээ, дыштаныры-биле далаш чок келиңер, аҗыс-чем янзы-бүрү. Оон аңгыда видеофильмнер-даа көрүп болур. Оон программазында Луи де Фюнестиң киржип турары кинокомедиялар, чаштарга мультфильмнер, ужуралдарлыг кинолар бар. Олче киреринiң өртээ —5 рубль. Оон кортпаңар, кинолардан аңгыда амданныг чемнерни база соннээр, оон ажылдакчылары эптиг-ээлдек. Ёзулуг магазандыр дыштанып болур.

Ук кооперативте 10 кижи ажылдап турар: 3 повар, 3 официант, дарга, бүдүрүлге эргелекчизи болгаш сава чүүр кижилер. Оларның ажылы шалыпкын, чүге дээрге өүш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнден акша-шалың хамааржыр.

Людмила ИВАНОВА.

ЧУРУКТА: кооперативтиң кухнязында.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

ЭЭН БАЖЫҢНАР

Карл Маркс аттыг совхозтуң төвү Ийме суур чыл келген тудум өзүп сайзыран турар. Хей-хей өг-бүлелер чаа-чаа бажыңнарже көжүп киргилээн. Оон-даа черге-лештир бар курлавырыысты чедир ажыглаайн келгенивис харааданчыг. Ам бо хүннерде 40 өг-бүле бажың оочурунда турып турар. Ол хирезинде суурда күрүненнидаа, хуу-даа эвн каапкан, тоймаглаттынып турар бажыңнарның саны — 10.

Бажың — күрүне өнчүзү. Кандыг-даа эттн камнаар, ону катап септеп-селиир, бичии болза делгемчидир болгай. Чамдык бажыңнарның хөлезинин чедир төлевейн турар бис. Бажың бүрүзүнүң эдиин эдинге кам-хайыра чок болур эргени кымга-даа бербээн. Бо база камналга чок чоруусту көргускенивис болур. Ээн бажыңнар суриуң аян-шинчизин бакырадып турар. Бо бүтү оон эдериниң бала совхозтуң ажылчыннарының кандыг-даа четпестерге тоомча чогун, ажыл-агыйжы эвезин көргүскенинин херечизи ышкажыл.

Бир эвес эдери шуут тоовас бажыңнар болза, көдээ Совет күүскому, ону харылаар оске-даа удуртукчулар ортээн доктаатказы, комиссия тургускан биргээр шиитпирден үндүрзе. Азы эдерлиг болза ол бажыңнарны көдээ Совет күүскому оларны септедириңге дузаны көргүзүп, бүтү тала-биле хемчеглерни чорудуп тургаш, ылдырар үеди келген. Суурда ол үрелип турар бажыңнар колдуунда — малчыннарны. Малчын-на мен дээш совхоз орэп-сава берип каарга, улуг-ла херекке өлбас, ээн кап-кап баарга, үрегдедир чорук амгы үениң негелдезинге дыка таарымча чок хире.

Дыртыг-оол Ондар, Баайыр-оол Сат, Көкүү Монгуш, Өнер-оол Иргит оларның бажыңнары мырыңай үрелириниң кырында келген. Школа реформазын боттандырарда, квартал бүрүзүнге бир бажыңны тускайлаарын көргеп болгай. Азы ол бажыңнарны ынчаар-даа ажыглаза кандыгы? Ол бажыңнар хөрээженнер чөвүлелериниге-даа ажыктыг болоас бе. Суурда ол ээн бажыңнарны ажыглалче кирерде, совхоз дирекциязы, көдээ Совет күүскому хамаарышкан хамаатылар-биле чугаадан чоруткаш, дарый дүрзү-хевир кирер кылдырарының хемчеглерин алыр боор деп идегел бар.

Алдын-оол ОНДАР.
Сут-Хөл район.

АМДАНЫ-ДАА, ШЫНАРЫ-ДАА

Ажыл-херек аайы-биле келгеннер-даа, тус черниң чүрттакчылары-даа амданы чаагай, шынары эки хлебти алыксавас кижи ховар. Ону кылып бүдүрүп турарларны Валентина Кузьмина удуртуп келген. Ында хлеб быжырыкчызы алды, одакчы үш кижи бар. Эрткен чылдың үшкү кварталында планын 110 хуу, а чыл планын 120 хуу күүсеткен.

В. Кузьмина пекарняга 1983 чылда келген. Оон бээр ажылының дуржулгазын мөөнеп шыдаан. Чоорту мурнуку одуругже үнген. Кады ажылдап турар эш-ооруу-биле ол ээлдек чугаалажыр.

Ажылчын бүрүзү харыысалгазын бединдр, бот-идепкейин үндүрүп ажылдааныын ачызында, түңнели-даа эки болуп келген. Чоонуң талазындан хомудал-даа кирип көрбээн. 1977 чылдан бээр ажылдаан Е. Т. Ермолаев, Г. Василенко, З. Шустрина оларның ажылын чон үнелээр. Коллективтиң шынарлыг бүдүрген хлеви-биле Кара-Хаак, Сукпак, Ээрбек суурларының чүрттакчыларын хандырып турар.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.

ХОВАРТААР ЧЫЛДАГААНЫ МЫНДЫГ

Республикада күрүениң болгаш хереглекчилер ниитилелиниң садыг организациялары 1987 чылдың июль 1-ден эгелеп ажыл-агыйны чорударының чаа экономиктиг аргазы-биле ажылдап эгелээн. Бистиң корреспондентивис Борис Күжүгет республиканың садыг министриниң оралакчызы Любовь Ивановна КРЕМНЕВА биле ужурашкаш, чамдык айтырыгларны салган.

— Чаа экономиктиг аргаже шилчилге силериңи министерствоуңу садыг организацияларының ажылынга чаа үүлдерни киирген бе? Баштайгы түңнелдер кандыг болганыл?

— Инициатива, бот-эргелел, адырның ажылын эргелеп башкарарынга коллективтериңи боттуг киржилгези, кижи бүрүзүнүң ажылчын туружуунга ээ болуру — чүрттүн экономиказында чаартылгаларның бо шимчедикчилери күрүне садының ажылын эде тургузарынга кол күш боон турар.

Бистиң адырда ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга чаа үүлдер тыптып келген. Бирээде, күш-ажыл төлевири, материалдыг шаннал оруулгадан дорт хамааржыр. Ынчангаш оруулгалыг ажылдаары, янзы-бүрү чидириглерни, артык чарыгдалларны болдурбазынче кичээнгей улгаткан. Кызылдың аҗыс-чем бараанларының садыын чижекке ап көрээлиннер. Июль 1-ден эгелээш чылдың төнчүзүнге чедир сан-хөе байдалын садыг эжижиткен. Эргелел аппарадын кызыгранындан 44 мун рубль камнаттынган. Ол хире акшаны саазын чарыгдалын эвзжеткеш, камнап алган. Магазиннер каастаап дээш хөй акша чарыастаан. Ийнде, үлетпүр бүдүрүлгелер чоонуң хереглел бараанларын бүдүрериниң планнарын садыг организациязының чагыглары-биле тургузуп турар апарган. Кереэде көрдүнген бараанларны чедир бербес болза, торгадырлар. Үште, садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлери боттары планнарын тургузар апарган. Оларның инициативи чоруунга орук ажык-ышкажыл.

Шынын чугаалаар апаар, чаа үүлдер бисте эвээш. Ажыл-агыйны башкарарының эрги методтарындан ам-даа адырлып чадап турар бис. Эде тургустунуушкун бисте оожум чоруп турар.

Эрткен чылдың түңнелдери кандыг болганыл? Садыг министерствозу, арага сатканың сонаваска, чыл планын 100,1 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 230 мун рубльдиң барааны чонга саттынган. Ниитиниң чемненилгезиниң талазы-биле план күүсеткен 105,5 хуу болган. Кызылдың аҗыс-чем бараанналар садыы. Кызыл районнуң холушкан бараанналар садыы, министерствоуңу автобүдүрүлгези социалистиг чарыштың тиилекчилери болганнар.

— Садыг хандырылгазының культуразын бединдер база бараан саарылгазын көвүдедир дээш кандыг ажылдарны чорудуп туоар силер, Любовь Ивановна?

— Моон мурнунда ажыглап турганывыс хемчеглерни сайзырацгайжыдып, ажылчысты идепкейжидери бистен негеттинип турар. Чүрттүн оске хоорайларында бараанларны моөңу-биле садар ярмарккаларга киржилге бараан саарылгазын жижидеринге биске дузалыг. Магазиннерде, базаларда чыдып турар садып алыкчылар албас бараанналар чүрттүн өске черлеринде олар чедишпейн турар, мырыңай ховар бараанналарга бизин санадып турар. Ол бараанларны бисте ховар боон турар бараанналар-биле орнаап ап турар бис. Чүгле орнажыр эвес, а садып ап база турар. Декабрь айда Сухумиден 105 мун рубльдиң бараанын саткан. Январьда Москва, Ереван, Нальчик хоорайларга болгулаан ярмарккаларга киришкен. Бо хүннерде Волгоград, Владивосток хоорайларда бистиң товароведтеривис ында боон турар ярмарккаларда киржип турар.

Эрткен чылын Кызылга болгаш өске-даа чүрттакчылыг черлерге 90 ярмарккаларны, 145 делгелге-садыглаашкыннарны организастаан. Ындыг үнүүшкүнүт садыглаашкыннарга дорт миллион ажыг рубльдиң янзы-бүрү бараанны саттынган.

— Тус чериң бараан берикчилери-биле кады ажылдажылганарда бурунгаар базыныар бар бе?

— Чонга хереглел бараанларын бүдүрүп турар аҗышчем болгаш үлетпүр бүдүрүлгелер-биле чыл санында кереэлерни чарып турар бис. Ынча акшаны бараанын олар бүдүрер, бис оларны садып аар бис дээн уткалыг кереэлер-дир ийин. Бараан берикчилериниң кереэлерин күүсетээниниң буруузу-биле эрткен чылдың бараан саарылгазының планын эльээп бергедеп күүсеткенивисти чуталаалаайн. Бир миллион хире рубльдиң аҗыс-чем болгаш үлетпүр бараанларын олар чедир бербээннер. Бо ажылда бурунгаар базым болбаанны билдингир-дир.

Хоорайның сүт заводу 190 тонна мороженоени чедир бүдүрбээн. Хлеб заводу 1858 тонна хлеб-булочка кылыгларын кереэ ёзугаар биске садар тургаш күүсетпээн. Пиво заводу 3 мун дал хейлиг сугну чедир бербээн. «Тывакобальт» комбинат 188 тонна өрттеткен чугайны бербээн. Кызылдың мебель фабриказы база-ла оларның одуруунда. Үстүнде ады кирген бараан берикчилери бо чылын база ынчаар ажылдаар болза, берге байдалга бистер таваржыр бис. Бистер дээрге бистиң садып алыкчыларывыс-тыр. Чоонуң хандырылгазынга бергелер болур-дур.

— Любовь Ивановна, ховар бараанналар дугайында айтырыг салып көрейн. Ховар бараанналың тыптып турарының чылдагаанны хөй. Ынчалза-даа моон мурнунда ховар эвес «төктүп чыдар» бараанналың чиде бээри элдептир. Чижээлээргe, диш чүүр паста.

— Ховар бараанналга садыг ажылын организастап турар бистериниң буруузу-биле база бар. Бараан фондузу бистиң чагыывыс-биле тургустунар. Чоонуң хереглелин чедир санап көрбээнивистен чамдык бараанналар чедишпейн баары шын. Чүрттүн эде дериишкинде турар фабрика, заводтары садыгның чагыгларын чөптүг чылдагаанбиле хандырып чадап турарын айтса артык эвес.

Бараан берикчилериниң буруузу черле бар. Диш чүүр пастаны көрээлиннер. Тываны харылап турар «Росталантереяның» Красноярскиде базазы эрткен чылын 80 мун тюбик диш чүүр пасталарны бисче чорутпаан, крайынга садыпкан. Ол дээш РСФСР-ниң Садыг министерствозунга чедир айтырыг тургустувус. Ук базаның удуртукчулары ам-даа харыы бербээннер, РСФСР-ниң Садыг министерствозу ол талазы-биле хемчегин алыр болган. Диш чүүр паста удавас Кызылдың магазиннериниге кирер.

ХООРАЙ ТӨВҮНДЕ КООПЕРАТИВ

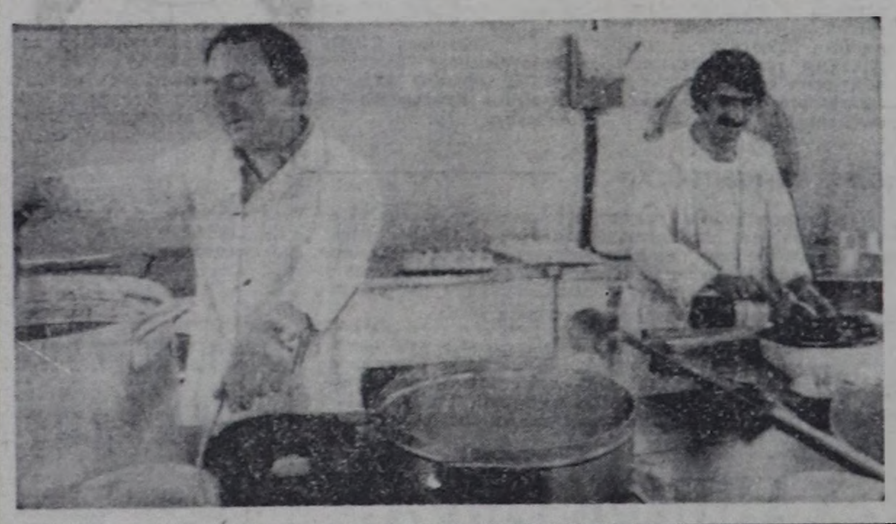

ТААРЖЫР АЖЫЛ-БИЛЕ ХАНДЫРАР

Улуг-Хемде суггарылга системалары эргелелдиң 8 ажылчыны удуртукчузу-биле кады февраль эгезинде районнуң план комиссиязынга чедип келген. Ук эргелелдиң экономиктиг чаа аргалар-биле ажылдап эгелээнинiң соонда штадын кызырган ажылчыннары ол болган. Кижилерни ажыл-биле хандырар турган киллдистиң хүлээлгезин амгы үеде райпланга дамчыткан, ынчангаш оларның моон ажыл дилеп келгени бир талазында чоп.

Ийи талазында, ук организацияның администрациязы штадын кызырган ажылчыннарын кандыг-бир ажыл-биле хандырарының хемчеглерин өөренип көрбээн болган. Февраль 6-да районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының төлөөлекчилериниң конференциязы болуп турда, штады кызырылган кижилерге хамаарыштыр кандыг-кандыг хемчеглерни алырын тодазы-биле бижээн сүмелерни удуртукчу бүрүзүнге берген. Оон мурнунда хоорай чүрттакчыларының чыжыңга район прокурору Алы Ахметов бо талазы-биле тодаргай тайылбырны база берген. Адак соонда, штаттар кызырлыр дугайында чугаа чаа эгелевээн болгай.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчулары аная шагда-ла белеп турар турган болгаш, күпаразынга чоруткан аттестаташкын эртпейн баарга, ону ажылындан хостаан.

— Бот-не кижи-дир мен, ажылдан тып берингер.

Оон ол негелдези чоп. Чүгле ол айтырыгны баштай совхозтуң администрациязының мурнунга тургузар херек. Райпланга ону чоптүү-биле тайылбырлап бээрге, дараазында ол совхоз директору Начын-оол Балчыйоолга барган.

— Ам дээрезинде биске саанчылар, сакманчылар негеттинип турар. Кайызын-даа болза шилип ап болур силер. Бухгалтерия аппарадының эвээш шалыңынга олурарынга бодаарга, бо категориянын ажылчыннары хейну алыр болгай — деп. Начын-оол Донгакович аная тайылбырлаан. Ынчалза-даа бухгалтер турган Наталья Билдей-оолдуң саанчылаар-даа, сакманчылаар-даа күзели чок болган.

Бо таварылгада канчаарыл? Ол бодунга таваржыр мергежилге өөренип алыр. Күш-ажылга киргижеге чедир ортумак шалынын албышаан. Наталья ийн ай дургузунда черле бодунга эптиг ажылды тып алыр дээрзинге бүзүрээр апаар.

Маная хамаарыштыр районнарда чонну ажылга киирер, өөредир болгаш мергежил шилип бээр талазы-биле бот-орулга-чарылгалыг бюроларны тургузарын республиканың Күш-ажыл күркому саададып, аная чаа өөренип турарын айтыр апаар.

План комиссиязы районнуң бүгү организацияларынче болгаш бүдүрүлгелериниче күш-ажылчы курлавырларынга хамаарыштыр долдурар ужурлуг майыктарны эрткен чылдың декабрьда-ла чоруткан. Организацияларының кадр киллдистериниң инспекторлары ону тоомчага албааныының түңнелинде ам бо хүннерге чедир үүгле 9 харыы келген. Районнуң үлетпүр комбинады болгаш саржаг заводу майыктарга чүгле ат салгаш, оларда чеже кижи кызырылганын, чеже ажылчын хереглин айытпайн курут саазыннарны дедир чорудупкан болган. Күш-ажылчы курлавырларны чоп ажыглаарының арганарын дилеп тура, ындыг ээ-харыысалга чок болурга канчап-даа таарышпас.

Маная үлегерлиг чижек ыыдыр үстүнде адаанывыс суггарылга системалары эргелелди болгаш дугаары 2 КМК-ны кириштирип болур. Баштайгы организация штаттан кызырылган ажылчыннарының долу ат-бажын бижээш, оларның мергежилдерин айыткан, оске-даа айтырыгларга долу харыыны берген. Бо ажылчыннарны ажылга киирерде бергедээшкиннер турбас дээрзи билдингир.

«Красноярскгэс тудугнуң» дугаары ийн КМК-зы аная ам-даа 15 ажылчын негеттинип турарын бижээн. Мергежилдерин база айыткан. Оон аңгыда ниити чүрттүлга черi-биле хандырарын, чүрттаар бажынны кажан бээрин, уруглар албан черлери-биле хандыртынарын, айда алыр ортумак шалынын, харын-даа каш хонук шолээлээрин бежин бижээн. Ындыг тодаргай байдалга ол КМК-ны ажылчыннар-биле чечелээри берге эвес болбайн ийн.

Ажылдап ыыдаар кижи бүрүзү бодунга таваржыр ажыл-биле хандыртынар. Чүгле ону ам тургустунар, чонну ажылга киирер чаңгыс бюронуң хереэ-дир дээр болза таарышпас. Маная бүдүрүлгелер болгаш организациялар удуртукчуларының ында кадр киллдистериниң соонуургалдыг киржилгези база негеттинер.

Кодур-оол ОЮН,
«Шынының» корреспондентизи.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ЭЛЭЭРЛЕР АРАЗЫНДА ЭЗИРИК КИЖИЛЕР

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура Бай-Тайга район нинтилелиниң ийги конференциязы болуп эрткен. Нинтилелдиң район чөвүлелиниң даргазы И. А. Седиптиң отчёттуг илеткелинге-даа, саналдарга-даа кылдынган ажылдарны хөйүбиле адаан. Олар колдуунда районнуң культура одагларының ажылдакчыларының кылып чоруткан хемчеглери. Темалыг кежээлер, номчулга конференциялары, диспуттар, ужуражыышкыннар, концерттер...

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура район нинтилелиниң чөвүлели, районда тургустунган 48 эге организация эрткен ийи чылда чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Районда арага аймаан садарының чурумун шыгыыраткан. «Кара-Хөл», «Бай-Тал» совхозтарының ажыл-ишчилери боттарының чурттап турар черлерин элээрлериң девискээрлери кылдыр чарлаан. «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» деп тускай булуннарны ажыл-агыларда, күш-ажылчы коллективтерде дерээн. Арагалаар чоруктуң болгаш алкоголизминиң хоразының дугайында лекция, беседаларны чон ортузунга номчуп турар. Районнуң хереглекчилер нинтилелинде, амыдыралы хандырылга бүдүрүлге эргелинде, септелге-тудуг участогунда, «Кызыл-Даг» совхозта эге организацияларның ажылы чүгээр деп конференцияга демделээн.

Арага ишпес чорук дээш демиселге культура-спорт комплекизи кол рольду ойнаар ужурлуг. Тээли суурда күш-ажылчы коллективтер неделя санында культура, спорт хемчеглерин организастап эрттирип турар. Кызыл-Даг, Кара-Хөл суурларының көдээ культура бажыңнарында бооп турар кежээлерге чүгле аныяктар эвес, улуг назылыг улус кээп турар. Кызыл-Дагда агитквартадар концерттеринден аңгыда өг-бүле концерттерин организастап турары солун. Кызыл-Дагның делегаттары конференция эртип турган районнуң Культура бажыңының фойезинге ийи хана солуниу, боттарының дуржулгазын бижээн альбомнарны делгээнгер.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге улуг эк чорук-туйун турар хемчеглер: чурттакчылыг суурларга, күш-ажылчы коллективтерге мозу-шынар талазы-биле кижизидилгени экижидерге болгаш хөй-нинтиниң корум-чурумуң быжыглаарынга чугумчалыг болган. Ынчалда-даа СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалының негелдеринге дүүштүр ажылдар районда четпес чоруп турарын конференцияга санал бергеннер демделээннер. Дараазында сан-түүнер аңаа бадыткал болур: эрткен чылын эзириктер сергедир черге 187 кижи кирген. Оларның хөй кезии 30-ден 100 акша чедир штрафтаткан. Эзиртир суксун кылганы дээш 18 кижиниң хереэн сайгарган. Олар 100-тен 300 рубль чедир торгатканнар. Автотранспортту эзирик башкарганы дээш 68 чолдаачыны торгаан, 28 кижиниң автомашина башкарар эргезин бир чылдан үш чыл чедир калаан.

Эзиртир суксуннар кылыр чоруктар Бай-Тал, Кара-Хөл, Шуй көдээ Советтериң девискээрлеринде сөөлгү үеде нептереп турар. Көдээ Советтериң күүскомнары (даргалары Н. С. Күжүгет, У. Д. Монгуш, В. К. Конгар) оларны илередип, хереэн сайгарарыңга хөй-нинти организацияларын кириштирбейн турар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур ажыл чорудар комиссиялар ажылын сулатканнар.

«Кара-Хөл» совхозтан келген делегат Сендажы Хертек өске санал бергеннерге бодаарга, ажык болгаш шыны-биле чугаалаан: «Чай дүжер, Кара-Хөл, Даштыг-Хөл ынаар тайгалап турар малчыннар, хуу мал малдан чоруур кижилер хойтпак арагазын ажыы-биле хостуг тип чайлаар. Оларны хай дээр кижи чок. Талонну чүге казып каапканыл, аңаа харыы бо-дур дээр хөөнүгө. Ийет, арага ишпес чорукту-ның зоназы кылдыр чарлаан черлерде арага аймаан сатпайы, талон үлевейн турар. Ол байдал арага ишпес чорук дээш демиселге идиг, дуза болур ужурлуг. Чүге ындыг эвес дедир бооп турарыл? Араганы хүндүткелдиң демиселге улус саналышаан, ону кижиниң организминиң келир үеде салгалынга хоранда-даа деп медереп бидбейн турар. Алын-сак-чиксек, байыргаар улус араганы аалдаарда, куда-дой эрттирерде ажыглавышаан.

— Бай-Тайга районнуң девискээринде куда болгаш өске-даа хамаатты өзулалдарга хойтпак арагазын массалыг-биле ажыглап турар. Көдээ Советтериң күүскомнарының даргалары, совхозтар удуртукчулары, партия организацияларының секретарьлары ол чорукту хоруур дээш дээштиг хемчег албайн турары эде тургустунууш-кунуң негелдезинге кажчап-даа таарышпас — деп, илеткелчи дүвүрел-биле чугаалаан.

Эзиртир суксуннар кылып турар улус колдуунда хереэжен улус боор-дур. Милиция даштында самбырада азып каан «Чаңныс» хана солунда база-ла хереэженнер аттары, чуруктары турар боор-дур. Оларның-биле ажылды экижидери чугула — деп, «Тээли» совхозтуң кол бухгалтери Калич Хертек саналдаан.

Нинтилелдиң район организациязының харыысалгалыг секретары Сайдакпан Хертек эге организацияларга практиктиг дузаны эвээш чедирип турарын, агитация ажылын кошкак чорудуп турарын конференцияга санал берген эштер шүүмүүлээн.

Бо чылдың эгезинден эгелээш районга арага аймаа келбээн. Ынчалза-даа ийи ай иштинде милицияның эзиритер сергедир черинге 31 кижи кирген. Ажыл сулараарга, арага ишпес девискээрге эзирик кижилер тыптып турбайн канчаар. Араганы кайын тып ижип турарыл? Харыы билдингир. Эзиртир суксуннар кылып ижип турарлар-дыр. Райкүүскомнуң иштики херектер кылдизиниң ажылдакчылары сөөлгү айда бажыңына брага кылып турган Нюра Михайловна Назыны Билчеймаа Делеговна Доораны илереткеннер. Баштайгызы 100, ийнгизи 200 рубльге торгаткан-нар. Оларның-биле тускай профилактика ажылын чорудуп турар бис деп, кылдистиң начальниги милицияның майору Э. М. Ижи чугаалап орду.

СЭКП ТК-ның арагалаашкынга болгаш алкоголизм-биле демисел талазы-биле доктаалдарын күүседип турарының дугайында айтырыгны СЭКП обкомунуң бюрозунга тугаалажып көрген болгай. Ол ажылды идепкейжидер болгаш күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглерни айыткан. СЭКП Бай-Тайга райкому, райкүүском арага ишпес чорук дээш демиселди улам идепкейжидерин, күштелдирерин планнап, хемчеглерни ап эгелээн. Ала-чай-гаарлаашкынга кирген бо ажылды оттуруп, кызымакай, шаап халдакшы, кижизидилгени хемчеглерни чорудары олардан негеттинип турар.

Борис КҮЖҮГЕТ.
«Шыныың» корр.

ДРУЖИННИКТЕР СЛЁДУ

Улус депутаттарының Хөндергей көдээ Советиниң күүскому эки тура улусчу дружинниктериң слёдун организастап эрттирген.

Суурда коллективтериң аайы-биле он дружина командалары тургустунган. Олар эрткен чылын көдээ Советтиң девискээринге корум-чурум үрээшкиннерин болгаш социалистиг хоойлуудурумну хажыдар чоруктарны болдурбас дээш баш удур хемчеглерни ап чоруткан.

Ынчалза-даа дружинниктер өзү барымдаалап, кижилер-биле ажылдарны эвээш чорудуп, дежурныйлаашкынче доктаамал долу состав-биле үнмейн турган. Арагалаар, улустуң хуузунда малын оорлаар чоруктар бар. Назы четпээннер орай дүне кудумчуларга чоруп, кежээки киноларже кирип турар таварылгалар бар.

Совхозка болгулаан корум-чурум үрээшкиннерин, ийн-чаңгыс кижилериң онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чогун сойгалап илереткен чечен сөстүг, чуруктарлыг, шоодуглуг хана солуннарның делгелгези кижилериң кичээнгейин хаара туткан. Четпестерни чайладырынче угланган кижизидикчи утка-шынарлыг солуннарны көдээ Советтин болгаш контора коллективтериниң дружина командалары үндүрген.

Дузалал школазының дружина командазы хана солуннуң дружинниктериң хөй-нинтиниң корум-чурумун тударындан аңгыда, ында долгандыр турар хүрээлелди камгалаарының эргежок чугулазын чыруткан. Солунда Хөндергейниң каас-чараш бойдузун үрегдеп, ыяштарның кат-чимизин, тооруктарын, аң-меңин кайы-хамаан чокка төтчегдеп турар чамдык чижектерни чүүрүп көрүскини дээштиг болган.

Школада ажыл-агый эргелекчизи Ч. Т. Ондар дружина штабының төвүн тургузуп, дружинниктерни машина-биле доктаамал хандырарының чугулазын, зоотехник Б. С. Куулар суурга болгаш малчыннарга өске черлерден кээп турар сезинчиг кижилерни хайгааралга ап, оорлар-биле шыңгыы демиселди чорудар тускай дружина бөлүүн тургузары болгаш дружинниктериң тускай демделгелдеринде доктаамал долдуруп, ында бижиттинген четпестерни чайладыр дээш дээштиг хемчеглерни алган турарын саналдаан.

Оолак ДУЛУШ.

Советтер амыдыралы

ДЕВИСКЭЭРИНГЕ ЭЭ БОЛУП...

Эөр-Хавак көдээ Советиниң девискээринде үш суур бар. Ооң хамаарылгазында эң-не улуг бүдүрүлге — «Тээли» совхоз.

1987 чылда совхозтуң ажыл-ишчилери боттарының ажыл-хереэн амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, кижилериң бот-харысалгазын бедидип, күженнишкинниг ажылдааннар. Ооң түңнелинде совхоз юбилейлиг чылдың планныг онаалдаларын ажыр боттандырган. Эт, дүк, сүт бүдүреринниң планнарын ажыр күүсеткен.

Совхоз 187 мың рубльдиң арыг орулгазын алган болгаш районнуң ажыл-агыйларының аразында организастаан социалистиг чарышка совхоз тнилекчи болган.

Көдээ Совет күүскому, совхоз дирекциязы социал айтырыгларны шинтпирлээринче угланган боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Эрткен чылын малчыннарга үш чуртталга бажыңын, ийн чунар-бажыңны туткаш, ажыглалга киргген. Үш кыштагда электри шугумун киргген. Ак-Чыраа, Эөр-Хавак суурларда ийи аал ишти чурттаар үш бажыңны туткан. 7 ог-бүленің бажыңында газ-плитаны салган. Совхоз Кызыл-Даг суур-биле кады бир миллион рубльдиң капитал тудугларын кылгаш, планын чедиишкиниг боттандырган. Тудуг планнары күүсеттинип турза-даа, чуртталга бажыңнары-биле чонуң негелдезин ам-даа долу хандырып шыдавайн турар.

Совхоз бо чылын 890 мың рубльдиң капитал тудугларын кылырын планнаан. Шат талазының малчыннарынга 18 кыштагларга электри чырыын шөйүп киирер, аңаа 181 мың рубльди шиңгээдип алыр. Бо ажыл амгы хүнерде эгелей берген. Ак-Чыраа, Найырал, Эөр-Хавак суурларга ийи аал ишти чурттаар беш бажыңны, малчыннарга чаңгыс аал ишти чурттаар 10 бажыңны, 6 чунар-бажыңны болгаш өскедаа тудугларны кылыр. Совхоз ажылчыннарының бажыңнарының капитал септелгезин кылырынга база эвээш эвес чарыгдалдар планда көрдүнген.

Көдээ Совет девискээринде бир сес чыл, бир ортумак школа бар. Ак-Чыраа суурга турган сес чыл школазын эрткен чайын септеп дерээш, ында 9-ку классты ажыткан. Оларның кышка белеткели эки, Чайны үеде өөреникчилерни күш-ажылче хаара тудуп, ажылдадыр хемчеглерни ап келген. Үүгле тудутга безин 15 өөреникчи ажылдаан. Башкыларны чурттаар бажыңнар-биле, одаар түүлдер-биле хандырытынган.

Школаларда өөредилге-кижизидилге ажылдарын амгы үениң негелдезинге дүүштүр кижизидикчи, бедик утка-шынарлыг кылдыр организастаар дээш башкылар коллективтери элээн ажылдарны кылып чорудуп турар.

Советтиң девискээринде үш культура одаглары ажылдап, септелге ажылдарын, кышка белеткелиг мурнуку чылдардан эки шынарлыг чоруткан. Найырал суурда Культура бажыңы (директору Алексей Дандар-оол) районда эки ажылдыгларның бирээзи. Эрткен чылдың түңнели-биле ол районга бирги черни ап, телевизор-биле шаңнаткан.

Культура бажыңларының ажылдакчылары ажылын план өзүгаар чорудуп, олче суурның чурттакчы чонун хөйүбиле хаара тудуп, культура-массалыг ажылдарны кижизидикчи, солун утка-шынарлыг кылдыр организастап келген, малчыннарже концерттиг үнүүшкүннерни кылып, лекция, беседаларны номчуп турарлар. Янзы-бүрү болгүмнер ажылдап турар.

Эөр-Хавак сүт-бараан фермазында клубтуң ажылын Борис Хомушку хөй-нинти организациялары-биле демнежип, эки башкарып турары-биле макталдыг.

Кижи эмнелгезиниң үш пунктузу чонуң кадыын камгалаарының хереэзинге бараан болуп турар. Ылаңгыя Алевтина Хертектиң эргелекчилээни Найырал суурда эмнелге пунктузунуң ажылын чон мактаар. Шилип алган мергежилинге бердинген эрес-шоваа кысты көдээ аалдарга-даа, суурда бажыңнарга-даа, уруглар албан черлеринге-даа бо-ла көрүп болур.

Бодунуң девискээринде чурттакчыларны назы-хар аайы-биле тускай учёттарда тургускан. Ылаңгыя бичин чаштарны доктаамал хайгааралга алган, лекция, беседаларны номчуп, суурнуң санитарлыг байдалынче кичээнгей салып турар.

Ак-Чыраа суурда амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң чагыглар хүлээп алыр пунктузу 12 мың рубльдиң ачы-дузалын чедирер планын күүсеткен.

Үш садыг четкилери боттарының планнарын нинтизиби-ле ажыр боттандырганнар. Садыгжылар райпода бар барааннарны магазиннерниче өй-шаанда сөөртүп ап, чонуң хереглелдерин чогуур үеэинде хандырар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Ак-Чыраа, Найырал суурларда магазиннериң бажыңнары эргижирээн, тар болуп турарындан ол магазиннерге барааннарны чонга четче делеп көргүзери, оларны кадалап шыгжаары берге болуп турар. Ынчангаш бо суурларга чаа төлевилелдиг магазиннерин тударын үе негеп келген.

Көдээ Совет эрткен чылын чонуң дузалал ажыл-агыйындан күрүнеге садар мал продуктулары эт, дүк, сүттүң планнарын ажыр күүсеткен.

Район болгаш көдээ Советтиң депутаттары боттарының округтарының соңгукчулары-биле ужуражылгаларны кылып, отчёттарын берип, чонуң социал хандырылгазында айтырыгларны шинтпирлежиринге идепкейлиг киржип турарлар.

Көдээ Советтиң доктаамал комиссия даргазы Данов Монгуш күүском хуралында болгаш сессияларга айтырыглар белеткежиринге идепкейлиг киржип, бодунуң депутат күүседип келген. Ол ышкаш Полина Хертек, Сендеп Салчак, Дагбы Кончук, Дойдан Салчак дээн ышкаш, чонуң бүүрелин шынзыдып, чонунга төлептиг бараан болуп турар депутаттарны адап демделээри өөрүнүүт.

Амгы үеде көдээ Советтиң девискээринде мал кыштаглаашкыны багай эвес чоруп турар. Ылаңгыя Эдер-Куй талазында малчыннарның нинти байдалы эки. Төрүүр хойнуң 60-70 хуузу ооллаткан. Малдың чаш төлүнде хорам-ча чок, онча-менди камгалатынып алдынган.

Улуг-даа, чаш-даа малды кыштан бүрүүу-биле камгалап алыр дээш көдээ Советтиң күүскому болгаш совхозтуң дирекциязы бүгү талазы-биле хемчеглерни ап турар. Суурларның хөй-нинти организацияларын, агитквартиралар-ны малчын коданнарда быжыглаан. Олар боттуг дузаны чедирип турарлар. Малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни организастап, оларның амыдырал-чурттал-газында, ажыл-өкинде четпестерни өй-шаанда илередип, четпестерни эдериниң дээштиг хемчеглерни алырына көдээ Советтиң ролю улуг. Советтер төпке-даа, чер-черге-даа өзулуг эргечагырга болган турар ужурлуг дээрзин СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга демделээн болгай.

Седип-оол ИРГИТ.

ӨӨРЕДИЛГЕНИ ЭРТТИРГЕН

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Республиканың Министрлер Чөвүлели улус депутаттарының Кызыл хоорай база районнуң Советтериниң күүскомнарының секретарьларының өөредилгезин эрттирген.

Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиковтуң «Күрүне бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкынарының) дугайында» ССРЭ-ниң хоойлузунуң талазы-биле, Сибирьниң көдээ ажылагый экономиказының институдунуң Тывада секторунуң комплекстиг илдезинниң эргелекчизи Ю. Г. Полуляхтың республиканың көдээ ажылагый бүдүрүлгезинге коллективтиг керээни болгаш ажыл-агый санаашкынын нептередип турарының, Тыва АССР-ниң Күрплан даргазының оралакчызы З. Ф. Докучиттиң дузалал ажыл-агыйын улам ынай хөгжүдериниң дугайында болгаш өскедаа лекцияларны база илеткелдерни семинарның киржикчилери дыннаан.

Улус депутаттарының черчер Советтериниң ажыл-чорудулгазын, депутат бөлүктериниң ажылын, Советтериниң хүлээп ап турар шинтпирлериниң күүселдезин канчаар организастаарының талазы-биле практиктиг кичээлдерни эрттиргеп.

Семинарның киржикчилери арга-дуржулгазын солушкан. Олар улус депутаттарының Кызыл хоорай, Каа-Хем район Советтериниң күүскомнарынга барып, оларның ажыл-чорудулгазы-биле танышкан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга хоорайкүүскомнарның секретарьлары олурушкан.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЗЛЕРИ

РЕВОЛЮСЧУ ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУНДА

Совет Эвилели эде тургустунууш-кунуну идепкейжидер, бүдүрүкчу күштерге болгаш бүдүрүлге харылзааларына үндезип өскерилгелерни хандырар, хөй-нинтиниң болгаш политика тургузуунга революсчу чаартылганы, нинтилелдиң угаан-бодал күчүзүнге өзүлдени чорудар. Ынчалдыг түңнелди даштыкы чурттарның массалыг информациямның чепсектери, күрүнениң болгаш хөй-нинтиниң ажылдакчылары СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң түңнелдерин, аңаа СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын тайылбырлап турган, үндүрүп турар. Совет Эвилели марксизм-ленинизм-биле, өзулуг социализм-биле кандыг-даа нинти үүлү чок догматиктиг, бюрократчы болгаш волюнтаристи агымнардан шинтпирлиг-биле ойталап турарын парлалга онзалап демделеп турар.

◆ **ПАРИЖ.** Совет Эвилели чүгле экономикада чаартылга-биле эвес, харын совет нинтилелди демократчыдар талазы-биле калбак хемчеглер-биле, тайбыны болгаш ойлыг чорукту быжыглаарынче угланган базымнар-биле тодаргайлаттынып турар политиканы чорудуп турар деп, «Юманите» бижээн. «Ленинче эөп келишкин» деп эге-биле Пленумнуң материалдарын ол солун бижип турар. М. С. Горбачевтуң чугаазын «революсчу теория чокта революсчу эде тургустунууш-кунуң база болдунмас» деп тодарадып болурун «Юманите» онзалап демделээн. Ленинизмниң үндезиннериниче дедир эглишкин тодаргай байдалды тодаргай сайгарып көөрүнге чедирер, мындыг түңнелди Пленумга кылган. Ооң ажылы социализмге марксизм-ленинизмге, совет улустуң чаалап алышкынарынга шыны чоруктуң байдалынга эрткен.

◆ **ВЕНА.** Австрияның федералдыг канцлери Франц Враницкий «Вест-Ост-журналь» журналга болдунуң үүлүн парлал үндүрген, ында амгы үеде ажыттынып турар «Чөөн болгаш Барын чүктериниң аразында харылзааларның чаа перспективаларындан, ол харылзааларның улам ынай калбарар аргазындан келир үеде онза эки хөгжүлдени айтып турар орукту көрүп тур мен» деп, ол онзалап демделээн. Совет нинтилелдиң эде тургустунууш-кунуун чүгле демократчыдылганың оруу-биле чедип ап болур деп, «Фолькстимме» бижээн. «Нойе-Ацэт» солун М. С. Горбачев бүдүрүкчу күштерни болгаш бүдүрүлге харылзааларын үндезинин-биле өскертирин, хөй-нинтиниң болгаш политика тургузуун революсчу чаартырының сорулгаларын салган деп демделээн.

◆ **ТОКИО.** Эде тургустунууш-кунуңу үндезиннинге ленинчи өөредигни, социализм тургузуушкуунуңу концепциязын бүгү талалыг катап тургузарын Совет Эвилели өргежок чугула деп санаанын «Акахата» солун айытканы. ССРЭ-де социализм чаартылганың теоргулуг чаа деңнелинче үнген, теория болгаш практика чаартынып турар деп, солун онзалап демделеп турар. Эде тургустунушкун ооң мурнунда турган социал-экономиктиг болгаш угаан-бодал хогжүлдезиниң түңнели болгаш ооң хогжүлдезинге шаптыктап турган бүгү үүлдерден нинтилелдиң хосталгашының бир янзы чадазы деп, солун бижээн. Нинтилелдиң политиктиг системазын өскертиринче, аңаа чаа утканы болгаш оскерилгени бээринче, партия болгаш совет органнарының өөрге-хүлээлгелерин ажыглаарынче, Советтериниң ролюн үндезинин-биле бедидериниче совет удуртулганың чүүкүп турарын солун демделээн. Ол айтырыгларны партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга чугаалажыр.

◆ **ЛИМА.** Боо-чепсекти эңдере бүдүрериниң сонуургалдыг Барыын чүктүң милитаристи бөлүктерин Совет Эвилелиниң чайгылыш чок тайбыңга ынахшылдыг даштыкы политиказы халдаашкындан камгалаалче шилчиринче албадаткан. Өргеажыктарның дең чоруун болгаш дең байдалга айыыл чок чорукту баш удур көрүп турар совет көрүүшкүннүң аңызында ядролуг чепсекти дүжүрериниң боттуг деп-шилге болдунуп болур апарган деп, Перунуң парламентизиниң депутады Агустин Айя де ла Торре медеглеп, тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга М. С. Горбачевтуң чугаазының чугулазын демделеп, ол өскертиннерге ынаныр ужурлуг деп парлалга онзалаан.

◆ **ПЕКИН.** «Совет Эвилелинде эде тургустунууш-кунуң социализмден болгаш марксизм-ленинизмден ойталаанны ол эвес» деп, «Жэньминь жибао» солуннуң үүлүнүң өгезинде айтып турар. Ында М. С. Горбачевтуң чугаазының кол үүлдерин тайылбырлаан. Догматизмге болгаш бюрократизмге удур шинтпирлиг демиселди калбарып чорударын Совет Эвилели өргежок чугула деп санаан турар. Совет экономиканы үндезинин-биле эде тургузар болгаш хөй-нинти амыдыралын демократчыдар талазы-биле сөөлгү үш чыл иштинде элээн каш улуг хемчеглерни ап чоруткан. Чамдык түңнеллер чедип алдынган. Янзы-бүрү чылдаганнар-биле эде тургустунууш-кунга удурланыышкынының күжү совет удуртулганың манап турганындан улуг болган. Пленум «совет эде тургустунууш-кун эң чугула үеэинде болган» деп, солун онзалап демделеп турар. Ооң түңнелдери «чөөн» болгаш «барын» талалардан удурланыышкын турзаа-даа, совет удуртулга эде тургустунууш-кунну уламчылаарынга долу шинтпирлиг болганының дугайын хереченлеп турар.

(СЭТА).

ҮНДҮРҮП ЭГЕЛЭЭН

ВАРЕН, (СЭТА). Германия Демократтыг Республиканың соңгу талазында Варен хоорайның вокзалында совет ОТР-22 ракеталарны үдүрген баштайгы демир-орук составы ССРЭ-же чорупкан. Варшава Кереэзиниң киржикчилери күүнелериниң эрткен чылдың майда Берлинге болган хуралында кылдынган дугуржулга өзүгаар ол ракеталарны ГДР-ниң девискээринден үндүрүп эгелээн.

ГДР-ниң чаваа-биле дугурушкаш, ол чепсекти ортумак болгаш ооң биче ыракшылдыг ракеталарны удуткаар дугайында Керээ күштүг кылдыр чарлаттынмаанда-ла ол чурттуң девискээринден үндүрүп турар.

ВЕНАДА УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

ВЕНА, (СЭТА). Европага кады ажылдажылга болгаш айыыл чок чорук талазы-биле хуралдың киржикчилери чурттарның төлөөлекчилериниң пленарлыг хуралдары ында бооп турар. Пленарлыг хуралларга түңнел документини белеткээр дугайында айтырыгны чугаалажып турар. Социалистиг чурттарның төлөөлекчилери боттарының саналынга Хельсинки чорудулгаларының чугулазын угланыышкыннарының талазы-биле боттуг дугуржулгаларны чедип алырының чугулазын демделээннер.

ХОРУМ-ДАГЖЕ... БИЕЭГИ ХЕВЭЭР

Бистиң Хорум-Даг суурже Чадаана АТБ-зинден чонну аргыштырып турар автобустуң чоруп турарының дугайында бижиир ужурга таварыштым. Суурнуң чону Чадаана азы өске-даа черлерже аргыжарда Ак-Довурак — Чадаана аразының улуг оруунче 12 километр черге албан чадаг кылаштаар ужурга таваржып турар. Оортан эртип чыткан автобустарга азы чорумал машиналарга олурары-биле дозуп, бадылааш турупдар...

Аңаа-ла аян-тээлеп, чег кезип чоруур чүве кайда боор, кижи бүгүү-ле кандыг-бир херектиг, албадаттыра бээрге ындыг чүве ыйнаан. Чүү турбас боор. Бир эвес орук шуут багай, автобус чоруттунмас турган болза, база-ла каяа ынчаар бергедээр деп бир аргазын көөр чүве ыйнаан. А хамыктын ужуру Чадаана биле Хорум-Даг аразында автобус чоруур кылдыр бадылап каан. Неделянын үш хүнүнде Хорум-Даггa кээп турар расписаниелиг болгай. Ол күүсеттинип турган болза хомудалдар кайын турар.

Чадаана АТБ-зиниң начальниги В. В. Поздяев чеже-даа аазаашкын бергеш ону күүсеттес хүнүн эрттирип каап орар болган дарга эвеспе деп бодал-даа башка маңнавады. Район төвүнче, Чадааная болгаш Кызылче чоруур чоруктуг 40—50 хире кижи кыштың соогунда доцуп, чегел төнгүжеге маңаан бис. Аарыг-аржыктыг, кылыр, бүдүрер чугула ажылдыг черле кандыг чоруктуг улус чогул. Конгуулда берге чүве-дир бо. Автобустар та «кажан-чежен доктаамал чоруп турар апаар чүве ирги?— деп, персоналдыг пенсионер Шалдыг Донгак хөй чоннуң хомудалын илередип чугаалады. Шак мындыг хомудалдар Сүт-Хөлдүң суурларының чурттакчыларындан күннүң чыгыы кирип, районнуң болгаш чурттап турар чериниң аайы-биле удуртур органнарга чагаалар, билдириишкиннер кирип турар.

Баян-Талаже Кызыл-Тайгаже, Иймеже барбаан автобустарны хөй чон маңап, сагыш-сеткили мунгаргай, дүвүрел тура күнээни билдингир-ле болгай. Ажыы-биле чугаалаарга автобус маңаан чон хилинчектеп турар. Далаштыг кижилер, чорумал машиналар таваржы бээр чадавас дээш чоокку суурлардан район төвүнче дадаг кылаштажып турар. Мынча хөй кижиниң суурларның автобус доктаар черлеринге шак-шагы-биле маңап, орукка чадаг кылаштажып турары, оларның чугаа-сооду, хомудал-негелдези телевизор экранынга көстүп, дыңналып көрүп чүве болза, Чадаана АТБ-ниң начальниги В. В. Поздяевтиң дүне, хүндүдаа үйгүзү кайын келир.

Пассажир аргыштырылгазының айтырын Сүт-Хөл районнуң партия совет органнары хөй удаа тургузуп, чугаалажып, негеп-даа келген. Эрткен чылдың декабрь айда «Тыва автотранстың» каттыжыышкынының начальниги пассажирлер сөөртүлгезиниң талазы-биле оралакчызы А. Н. Тава-Самбуу, Чадаана АТБ-ниң начальниги В. В. Поздяевти чадап эккелгеш, СЭКП райкомунга, райкүүскомга районта пассажирлер аргыштырылгазының айтырын экижидер дугайында чугаалашкан. Хемчеглерни алыр, автобустар хандырылгазын экижидер дугайында аазаашкыннар берле-даа, ажыл-херек кырында коску кылдынган үүү-даа чок. Суурларже автобустарның келбейн баары сөөлгү үеде харын дам барган.

Бо чылдың январь 15-те «Октябрь 30 чылы» совхозка СЭКП райкомунуң хүнүн эрттирген. Аңаа бүгү чонуң хуралы болган. Райкомнуң план бүүгаар эрттирген бо хүнге чалаткан В. В. Поздяев аңаа шуут келбээн. «Ыт кудруун айбылаан» дээн ышкаш оралакчыларын чорудупкан. АТБ-ниң ажыглал начальниги О. М. Ондар, ажылдың озал-ондан чок чоруунуң талазы-биле инженери С. В. Сарыглар автобустар талазы-биле чонуң айтырыгларынга тодаргай харыыны начальниги чокта харыылап берип шыдавас бис деп ажыы-биле миннир ужурга таварышканнар. Моон алгаш көөрге, хоозун, куруг аазаашкыннар бергеш, бүдүн районнуң чонунга харыы бээрин В. В. Поздяев ыятканы, кортканы ол бе? Азы туразының улуу ол бе дээрзи черле билдинмес-тир.

Сүт-Хөл районнуң суурларының, Сүт-Хөл — Чадаана аразының автобус шимчээшкинин чурумтадар талазы-биле ам чеже чугаалажыр, үе келген.

Рейд бөлүүнүң мурнундан Шаңгыр-оол КУУЛАР.

ААЗААРЫН КАЖАН СОКСАДЫРЫЛ?

Сүт-Хөл районнуң улусчу контроль комитеди иштики херектер кылдизиниң чанында күрүне автоинспекциязы Чадаана АТБ-ниң автобустарының Сүт-Хөл девискээринде чурттакчылыг суурларже график өзүгаар чоруп турарының байдалын ынап, каттышкан рейдини чоруткан. Доктааттынган чурум өзүгаар район төвүн дамчыштыр Чадаана — Алдан-Маадыр, Чадаана — Баян-Тала — Кызыл-Тайга маршруттуг рейсче, Иймеже автобустар чоруур турган.

Рейд бригадазының хыналдазы чүну көргүскелил? Ол хүн районнуң девискээринче чүгле чаңгыс автобус халаан. Ак-Даш суурну таварып Алдан-Маадыр четкен автобус дедир бадып орда пассажирлерниң билеттерин хыналаан. Чедеп ажыг пассажир, автобустуң салонунче чаңгыс-даа кижи кирер аргажок кылдыр тырлып алгаш чораан. Оларның хөй кезиин дашкаар чаңгыстап үндүргеш, хыналаанының түңнелинде 8 кижи билет садып албайн, «койгуннап» чорааны илерээн.

— Бистиинче автобус маңнаваны. Район төвүнче, Чадааная болгаш Кызылче чоруур чоруктуг 40—50 хире кижи кыштың соогунда доцуп, чегел төнгүжеге маңаан бис. Аарыг-аржыктыг, кылыр, бүдүрер чугула ажылдыг черле кандыг чоруктуг улус чогул. Конгуулда берге чүве-дир бо. Автобустар та «кажан-чежен доктаамал чоруп турар апаар чүве ирги?— деп, персоналдыг пенсионер Шалдыг Донгак хөй чоннуң хомудалын илередип чугаалады. Шак мындыг хомудалдар Сүт-Хөлдүң суурларының чурттакчыларындан күннүң чыгыы кирип, районнуң болгаш чурттап турар чериниң аайы-биле удуртур органнарга чагаалар, билдириишкиннер кирип турар.

Баян-Талаже Кызыл-Тайгаже, Иймеже барбаан автобустарны хөй чон маңап, сагыш-сеткили мунгаргай, дүвүрел тура күнээни билдингир-ле болгай. Ажыы-биле чугаалаарга автобус маңаан чон хилинчектеп турар. Далаштыг кижилер, чорумал машиналар таваржы бээр чадавас дээш чоокку суурлардан район төвүнче дадаг кылаштажып турар. Мынча хөй кижиниң суурларның автобус доктаар черлеринге шак-шагы-биле маңап, орукка чадаг кылаштажып турары, оларның чугаа-сооду, хомудал-негелдези телевизор экранынга көстүп, дыңналып көрүп чүве болза, Чадаана АТБ-ниң начальниги В. В. Поздяевтиң дүне, хүндүдаа үйгүзү кайын келир.

Пассажир аргыштырылгазының айтырын Сүт-Хөл районнуң партия совет органнары хөй удаа тургузуп, чугаалажып, негеп-даа келген. Эрткен чылдың декабрь айда «Тыва автотранстың» каттыжыышкынының начальниги пассажирлер сөөртүлгезиниң талазы-биле оралакчызы А. Н. Тава-Самбуу, Чадаана АТБ-ниң начальниги В. В. Поздяевти чадап эккелгеш, СЭКП райкомунга, райкүүскомга районта пассажирлер аргыштырылгазының айтырын экижидер дугайында чугаалашкан. Хемчеглерни алыр, автобустар хандырылгазын экижидер дугайында аазаашкыннар берле-даа, ажыл-херек кырында коску кылдынган үүү-даа чок. Суурларже автобустарның келбейн баары сөөлгү үеде харын дам барган.

Рейдтиң дүнүнде Чадаана АТБ-ниң автобустарының Сүт-Хөл районунуң Чаа-Дыт, Ак-Дыт, Ак-Даш суурларын, Ак-Довурак, Чадаана, Алдан-Маадыр, Кызыл-Тайга, Баян-Тала, Иймеже, Ак-Тал, Ак-Суг, Ак-Чыраа, Ак-Эрик, Ак-Хем, Ак-Сумнаа, Ак-Ишки, Ак-Ыраан, Ак-Ыраан, Ак-Ыраан

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирин—амыдыралга

САЙГАРЫП, ӨӨРЕНИП ТУРАР

Шагаан-Арыгда ортумак школага 624 уруглар өөренир ужурлуг. Бо хоорайның чурттакчы чонунуң ковудээнинден, ында ам 1170 школачы өөренип турар. Ынчалза-да мында өөрениринге таарымчалыг түүлдер хөй. Эрги Шагаан-Арыгта турган школага ону канчаан деннээр. Чаа школада спорт залы, класстары болгаш кабинеттери делгем, соңгалары улуг, чырык.

Башкыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Өөредилге хережелдери, көргүзүг материалдары четчелеттинген. Школада 73 башкының билиг-мергежили бедик. Башкылар коллективи өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны чогаадыкчы организастап, эде тургустунуушкунуң оруунче дидими-биле кирген. Ол дугайын школаның директору, улус депутаттарының Шагаан-Арыг хоорай Советинин депутады, «Улус өөредилгезиниң тергиини» хөрек демдектиг Вячеслав Владимирович Марсев чугаалап турар.

Бо хүнверде «Ортумак болгаш дээш школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырарының талазы-биле партияның соруглаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан СЭКП ТК-ның Пленумунуң материалдарын сайгарып, өөренип турарлар.

Ол Пленумга М. С. Горбачев «Башкы — ол дээрге эде тургустунуушкунуңуң эң чугула киржиччизи-дир» деп чугаалаан болгай. Ынчангаш школаның директору орус дыл болгаш литература башкызы Наталья Леонидовна Бухинаны, математика башкызы Ондар Сагуевна Серединаны, оон өске-даа педагогтарны адап, демдеглеп.

ЧУРУКТАРДА: Шагаан-Арыг ортумак школазында даштыны дыл башкызы Л. У. Ондар, директор В. В. Мареев, орус дыл башкызы В. И. Виодзиовская; класста өөредилге үеэн.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

«ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНГА БҮЗҮРЭЭР МЕН»

Анатолий Приставкин 1931 чылда торуттунген. Дайын үеэнде өскүс арткаш, уруглар бажыңынга өскен. Ол дорт харлыында ажылдап эгелээн. Сибирьге, Кавказка чоргаан. Братск ГЭС-ти тудушкан. 1959 чылда «Берге чаш назын» деп чечен чугаалар чыындызын парлаткан. 1951 чылдан бээр ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүү. Чээрби ажыг номнарның автору. Чогаалчы-биле ПМА-ның корр. беседалашкан.

— Анатолий Игнатьевич, амгы литературада эде тургустунуушкун канчаар илереп турар деп бодаар силер?

— Сөөлгү үеде, үге-лей-ийик, «эде тургустунуушкуннуң чаа литературазы» деп чугаалап турар апарган. Литература эде тургустунуушкуннуң азы кандыг-ла бир түүлдүң турбас деп билип турар мен. Орус литератураның реалистиг улуг чаңчылы бар, ол кажан-даа үзүктелбээн: 30-даа, 40-даа, 50-даа чылдарда, таптаашкын үеэнде-даа. Чаа солун чогаалчылар, бүдүн угланышкынар көстүп кээп турган, чижээ, күчүлүг кодээ проза — Валентин Распутин, Федор Абрамов, Василий Белов. Номчукчуга билдинмес турган литература база тыптып орган. Ол таптаашкын, кижээ чүдүүр чорук болгаш чурттуң өске-даа нарын, берге айтырыгларының дугайын чугаалап турган. Ону парлавайн келген. Ынчалдажок эде тургустунуушкун-биле кады ол бирги черже үнүп келди.

Дыка солун чогаалдарны билип алдывыс: кижите чүдүүр чорукту канчаар хевирлеттинип эгелээнин көргүзүп турар Анатолий Рыбаковтуң «Арбаттың уруглары», лысенковщина дээр коргунчуг түүл дугайын тоогээн Владимир Дудинцевтиң «Ак хептер». Удавас «Октябрь» журналга Василий Гроссманның «Амыдырал болгаш салым-чол» деп чогаалы парлаттынар. «Нева» Анатолий Злобинниң «Демонтаж» деп романын парлаар хире. Ол база кижиге үүлүүр чорук дугайында. Күштүг, сатиралыг роман, ынчаар бижинринге амдыызында чаңчыкпаан бис. Мен ону автордан ап номчаан мен, оон столунга ол барык чээрби беш чыл чыткан...

Михаил Булгаковтуң, Борис Пастернактың, Исаак Бабельдиң, Владимир Высоцкийниң чогаалдарын өөренип көөр комиссиялар тургустунган.

Мен эде тургустунуушкунга бүзүрээр мен. Мурнунга турганынга бодаарга ам парлаан чогаалдар улуг идегелди оттуруп турар-дыр... Номчукчу ам черле сергелеп апарган, ол номчаан түүлүнүң дугайын ажыл-биле чугаалап, бодунуң бодалын илередип турар. Ол чогаалчыга өөрүшкү эвес деп бе? Мен бодаарымга, ол бистиң ниитилелдиң угаан-бодал талазы-биле чаартымылазының демдектери-ле-дир.

— Номчукчуга бүлүг-ла ажыдыышкын болган чогаалчы кымын?

— Мөңгө болза, Александр Твардовскийниң «Сеткилдиң чарлыын бүлүгаар» деп шүүглели болду. Ону шүлүкчү боду номчуп турда, мурнунда баа дыңнаан кижи мен. Анна Ахматованың «Реквиемин», Михаил Булгаковтуң «Ыт сеткилин» парлааның кончуг чугула болуушкын деп санаар мен. Андрей Платоновтуң «Тамызы» кажан-даа эргижиревес...

— Силерниң чогаалдарыңарны салым-хүүзү базала белен эвес болган аа.

Ниитизи-биле чугаалаар болза, бир-ле бай чаяаныг үве бар — бүгү-ле чогаалдарым кедергей хожудаашкын-биле парлаттынып келген үве бо. «Алдын булут хонуп чыткан» — «Солдат болгаш оол» деп тоожум тускай ном кылдыр он бир чыл эрткенде парлаттынды. Чутула деп санап турарым социал роман «Оор-хоорайжыташ» 1976 чылда бижиттинген, чүгле 1983 чылда аңаа-ла «Хоорайжыташ» деп аттыг үнүп, «Тарыыр шөлүң ажаа» деп тоожу ном үндүрер черге чеди чыл чытты...

— Эде тургустунуушкун чогаалчыдан үүнү негеп турарыл?

— Ажык-чарлыг чорук болгаш кижилерге чугаалаар ужурлуг шын-биле литература эде тургустунуушкунга дужаалаар ужурлуг. Хамыктың мурнунда, мен бодаарымга, кижиниң хууда харысалгазын, ындыг сеткилин катап тывылдырар ужурлуг бис. Ылаңгыя бистиң ниитилелдиң эң-не чидиг айтырыглары — арагалаашкынга, наркоманияга, эрге-дужаалга чашпаалаар чорукка, бюрократизга хамаарыштыр. Кижи оон арын-нүүрүнүң негеп турар түүлүн кылыр, долгандыр боп турар бүгүле түүлдер дээш харысалгалыг болур ужурлуг.

Кижиниң арын-нүүрү удуп турар болза, эрткен үениң частырыгларындан ам-даа магадылаттынмаан болур бис. Сталинчи система түзү-биле коргунчуг турганы? Оон чөпшүл күүседиичилерингe, «эзриилчигештерге» даянып турганы.

— Эде тургустунуушкун литература критиказынга кандыг салдарлыг болган дээр силер?

— Критика дээрге литератураның кезээ болгай. Мындыг солун түүл бар апарган: ам литературада 50 чылдарның төнчүүнде — 60 чылдарның эгезинде көстүп келгеннериң аттары катап үнүп келген, олар дээрге мнчаарда арыг агаарны тыныр ап еттиткиткен, оон соонда чээрби чыл иштинде кислород хомка чогум-на ынчаныктерниң белээ — ваза, Эрмитажтан, Орус музейден чураан чуруктар болгаш өске-даа үнелиг ажылдар бар. Музейге келген хоорайның чурттакчылары болгаш аалчылары делгелгеге бедик үнелди берип турар.

Ирина БЮРБЮ.

Чогаалчы болгаш үе

гаш шыдашканнар-дыр. Оларның дугайын эгезинде чугааладым. А критикада болза — Игорь Дедков, Алла Латынина, Наталья Иванова.

Ам Чогаалчылар эвилелинде депшилгелиг болгаш чыдып калган күштериниң демисели чоруп турар, олар дээрге эде тургустунуушкунну күзеп турарлар болгаш ол дээш ужур эдертип чугаалап турза-даа, хөрек кырында ону дедирлендирер бодап турарлар-дыр. Ындыглар боттарының эптиг олуттарын, лауреат демдектерин, мөгүзүнде үндүрүлгелерин миллионнар-биле саналар оруглаларын... чидиреринде көргүп турарлар. Бо чугаа дыка хөй чогаалчыларга болгаш критиктерге хамааржыр, оларны чоонга чаа-ла совет литератураның тергиинери деп турду.

— Шаандагы үеже эт-линшкин болбас деп ам чугаалап болур бе?

— Амдыызында чок. Ол хомудаанчыг болбайн. Шын харын, бис ам мурнуузундан ажык-чарлыг, демократчы апарган бис. Ынчалза-даа ам-даа орулуг чүгле эгезинде бис. Ешулуг демократизм болгаш интеллигентизм чорук — индирлерден карганыглар болгаш бахтаашкынар эвес, ол дээрге, бир талазында, өскелерниң саналбодалын шыдамык көөрүдүр.

Евгений МАТЕВОСЯН бижээн.

(ПМА).

Культура болгаш амыдырал

УРУГЛАР ФОНДУЗУНЧЕ

Бистиң чуртувуста Совет уруглар фондузун тургускан-ын районнуң хөй-ниитизи чүүлдүгзүнүп деткип, аңаа акша чыылдазынга идепкейлиг киржип турар. Ол акша өскүстерге болгаш хөй уруглар-лыг өг-бүлелерге материалдыг дуза болур. Өскүс уруглар школа-интернаттарга күрүнеңиң долу ханды-рылгазынга тургаш, оон ынай тускай амыдыралды тургузарынга, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге өөрениринге шаптык болбазын дээш оларның стипендиязын өстүрериге ол фонд дузалыг.

Дузаламчы акша чыылдазынга Сүт-Хөл эмнелгезиниң хереженнер чөвүлелиниң даргазы, диетсестра Клара Хунаевна Ховалыг улуг үлүүн киргген. Чүгле эмнелге эвес, харын уруглар албан черлерин маңаа киржириңче база кыйгырган. Оон түңнелинде Бора-Тайга, Кара-Чыраа, Сүт-Хөл яслилериниң коллективтери, Хөр-Тайганың участок эмнелгези, район эмнелгези 313 акшаны Совет уруглар фондузунче шилчиткен.

Сүт-Хөл суурнуң «Чинчи» яслизиниң эргелекчизи, күш-ажылдың хоочуну Кара-кыс Лопсановна Ооржак мынча деп чугаалаан: «Партия, чазактың оскүс уруглар дугайында сагыш салып турары кончуг шын айтырыг-дыр, ону бүрүн деткиир мен. Алды уруглары өстүрүп кижизиткен не кижи мен. Күш-ажылчы амыдыралымны колдуунда уруглар кижизидилгезинге бараалгадып ажылдап чоруур мен. Ажы-төлүм каап, ада-ле эргезин кадыдып турар чоруктар таварышкылаар. Ол черле хомудаанчыг».

Мерген ДАВАА.

ИНФОРМАЦИЯ ТӨВҮН ТУРГУСКАН

Ажык-чарлыг чорукту улам ынай нептередир болгаш районнуң партия, совет, административтиг органнарының, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының ажыл-чорудулгазының дугайында өй-өйлеп чурттакчы чонга дыңнадыр сорулга-биле СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң чанында 14 кижи составтыг информация төвүн тургускан. Ону тургусканы агитаторларның, политинформаторларның, пропагандистерниң база осе-даа идеология ажылдаачыларының, удуртукчуларының ажылы чоп ортулунга тайылбырмассалыг ажылды чорударынга деткимче, дуза болур.

Информация төвүнүң даргазынга СЭКП райкомунуң кежигүү, «Хемчиктиң сылдызы» солунуң редактору В. Хомушку, оон оралакчызынга партия райкомунуң кежигүү, райүүскомнуң иштики керектер килдизинин начальнигги Д. Куулар, харысалгалыг секретарынга СЭКП райкомунуң килдис эргелекчизинин оралакчызы З. Хомушку олар бадылатканнар.

Информация төвүнүң биргы организастыг хуралы болуп эрткен. Аңаа ай сонунда «Хемчиктиң сылдызы» солунга районнуң радиодамчыдылгазынга «Информастыг төв дыңнадыр тур» деп рубрика-биле болук материалдарны парлаарын, эфирге даамчыдарын дугурушкан. Төптүң кежигүннеринге тускузунда даалгаларны берген.

Василий АВЫРАЛ.

Барыын-Хемчик район.

БЕЛЕКТЕР ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Республиканың чурт-шинчилел музейиниң делгелге залынга белектер делгелгези ажыттынган. Ол болза тыва улуска моол оңнуктериниң чурттуң дыка хөй республикаларының, крайларының, областарының ажылчы чонарының берген суй белектериниң кезии-дир.

Музейниң директору Т. Ч. Норбу ону ажыдып тура, белектериниң интернационалды кижилдикчи ужур-дузазының дугайында чугаалаан.

Делгээн белектериниң арызында Улуг Октябрьның 70 чылында Моол Арат Республиканың берген хевизи, «Саян» ансамблинге чех оңнуктериниң белээ — ваза, Эрмитажтан, Орус музейден чураан чуруктар болгаш өске-даа үнелиг ажылдар бар. Музейге келген хоорайның чурттакчылары болгаш аалчылары делгелгеге бедик үнелди берип турар.

Ирина БЮРБЮ.

ДЫШТАНЫЛГА ОРГАНИЗАСТААН

Хандагайты суурнуң алды дугаар микрорайонунга чурттакчыларның дыштанылга кежээзин эрттирген.

Баштай орус, тыва болгаш өске-даа улустарның национал чемнериниң делгелгезин организастаан.

Микрорайонның чурттакчылары ийи болүкке үстүп алгаш, чеден чугаа чугаалаарынга, тывызыктар тыварынга маргылдаа чоруткан. Улустуң аас чогаалын билир талазы-биле Арылдай Тасоол, Раиса Ооржак өскелерден дээре болган.

Спорттуг маргылдаага чурттакчылар идепкейлиг киришкен. Стол теннизинге Альберт Чымба, Ульяна Хомушку, шөй көдүрериңе Монгуш Орус-оол, ыдыраага Андрей Монгуш, Раиса Ооржак бирги черлерни эзлээн.

Ыры, танцы, шүлүг конкурстары база болгаш, оон соонда өг-бүлелер аразынга спорттуг маргылдаалар эрткен, орта Анатолий Коммунист-Доржуунуң Ондар Викториун өг-бүле кежигүннери шылгаан.

Тадар-оол САТ.

Өвүр район.

АДАЛАР КЕЖЭЭЗИ

Сесерлиг суурнуң хереженнер чөвүлелиниң болгаш школада төрелдер комитединиң организастаанынга-биле кодээ клубка адалар кежээзи солун эрткен.

Өөренирчилерниң адаларының ажыл-керектерниң дугайында чураан чуруктарын клубка делгеп аскан. Өөренирчилер адаларынга турааскаткан чогаадыглар бижээн.

Оон соонда адалар аразынга айтырыглар харылаарынга, тывызыктажырынга болгаш танцылаарынга конкурстар болган. Аңаа адалар Арган-оол Базыр-оол, Владимир Нончат, Мыкылай Лэкпа, Сарыг-оол Удумбара олар тергиизеп, өртектиг шаңналдарны алганнар. Адаларга турааскаткан кежээ солун эрткен.

Саара КУУЛАР.

Бии-Хем район.

«ЫРЛАП БЕРЕМ, ГАРМОШКАМ!»

Шак мындыг девизтиг район конкурузун Бии-Хемге бир дугаар эрттирген.

Оон киржиччилери — боттывыңгыр гармонистер, ыраажылар.

Гармонистериң бо конкурузунга «Кызыл тараачын» совхозтуң Хут салбырының ажылчыны Виктор Седип бирги черни эзлээн. Ийиги черни ЛТЦ-2-ниң электромеханиги Петр Варламов, үшкүзүн — «Кызыл тараачын» совхозтуң кол инженери Анатолий Ксензик алган. Гармошкага боду ойнавышаан, улустуң ырларын ыраларынга райгазтың ажылчыны Петр Бекасов шылгаан. Турааның № 1 школазының сесия классчызы Владимир Монохоптуң гармошкалаары, ырлаары хоочуннардан дудан чок болган, ол ийиги шаңналга төлептиг болган.

Конкурстуң киржиччилериниң шуптузунга белектерни берген.

Марк ОЮН.

Тыва АССР-ниң культурازының алдарлыг ажылдакчызы.

ӨРТТҮ БОЛДУРБАС

Чадаанага болгаш чурттакчылыг суурларга чыл бүрүде өрт-биле холбашкан болуушкуннар болгулап турар. Суурларда чуртталга бажыңнарының ниити байдалдарын хынаары-биле районнуң өртке удур инспекциязының чамдык ажылдакчылар-биле Хайыракан суурга хыналдаларны кылып чоруткан бис.

Ажылдап турар черинге-даа, чурттап орар бажыңнга-даа чедир кылдынмаан электри демир удазыларын болгаш печкаларын чогуур өй-шаанда эдип, кылдырып албааннар бар болган.

Шак бо бөдүүн түүлдерни четпес кылганындан, өрттүн үүгүр турарының бир кол чылдагаанды ында.

Мен бодум, хуваалда өзугаар. Дөргүн кудумчузунда 20 бажыңга хыналаны чоруттум. Ол кудумчуда ийи аал иштн чурттаар чаңгыс аай төлевилелдиг болгаш чоннуң хуузунда бажыңнары бар. Ол бажыңнарның 9-үн электри демир удазынары эргижиреэн, камгалал чок, 4-үн печкаларының аксында демир чок, хоолайларда туйбулар шын эвес салдынган. Чамдык бажыңнарның печкаларын шала кырында салып каан болган.

Ол ышкаш хериминиң иштинде чадыр бажыңчыгаштарында электри демир удазыларын дорт улап каан, камгалал чок, чамдыктарында хос хоолай-биле демир удазынны дамчыштыр киргген. Хатка ол демир удазынар дүрбүшкеш, кызаңайнып турар. Ниитизи-биле шак бо түүлдерден алгаш көөрге, дыка айыылдыг.

Октябрьская, Саячак Тока аттыг кудумчуларда 46 бажыңга хыналданы база кылдывыс. Ол бажыңнарда колдуунда-ла совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери чурттап орар. Ында бажыңнар чаа туттунган хирезинде демир удазыларында камгалал чок, тудуштуруктулары бузук. Бо кудумчуларда 20 бажыңның электри дерилгезин, 7-ниң печказын эде кылдырары-биле сагындырыгны бергеп, хуусаазын айыткан.

Суурнуң чурттакчылары электри энергия чарыгдаанының өртээн төлеп турарында четпестер хөй деп бодадым. Дөргүн кудумчузунуң № 1 бажыңга счётчик хынаар чоруур кижизинге ужуражы бердим. Оон ол дугайында айтырарымга мынчаар чугаалаар болду:

— Счётчик болгаш оон-даа өске электри дериглерин эде кылдырып албаан кижилер бар-дыр, кылдырып алырын сагындырыгладым — деп харылады.

Суурнуң өске-даа кудумчуларында байдал моон дээредевес. Бо-ла бүгүнү эде кылдырары бажың ээлериниң хүлээлгези. Ол ышкаш ажылагыйының удуртукчулары кичээнгейге ап, дарый хемчеглерин алыр ужурлуг.

Бо дээрге чаңгыс суурдан чижек-тыр. Районнуң өске суурларында болгаш Чадаананың болунда-даа байдал моон дээредевес.

Өрт айыылын болдурбазы дээрге-ле хамааты бүрүзүнүң хереэ дээрзин кижи бүрүзү үтпас ужурлуг.

Кудаш-оол ОНДАР.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы «А» категорияның (мотоцикчилер) курстарынга, «С» категорияның чолаачыларын «В» категорияның чолаачыларынга белет-ээринин, соодукчулар машинистериниң курстарынга, машинакчы - секретарьларның хүндүскү курстарынга сургуулдарны немей чыып алыры чарлап тур. Өөредилге 1988 чылдың март 1-де эгелээр. Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл, Интернациональная кудумчузу, 49, телефону 2-25-28.

1988 чылдың март 8-те хөгжүм-шин театрынга Ю. Визборнуң, В. Высоцкийниң, Б. Окуджаваның, С. Никитиниң, Ю. Кимниң ырларының күүседиикчизи, эстрада артистериниң Бүгү-эвилел конкурузунуң лауреады В. Чемодановтуң киржилгези-биле «Юмор, музыка болгаш ыр кежээзинин» эстрада коллективинин концерти болур.

Парижке болгаш Будапештиге джаз музыказының делегей фестивальдарының лауреады В. Мусаиловтуң удуртулгазы-биле джаз-ансамбль ойнаар.

Концерттер 15.00 болгаш 18.00 шактарда эгелээр.

Коллективтиг чагыларны телефон дамчыштыр хүлээп ап турар 2-55-19

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейи экскурсоводту, биче эртем ажылдакчының секретарь-машинистканы ажылче чалап тур.

Бистин адрезивис: Ленин кудумчузу 7. Телефон № 2-40-37.

Кино

МАРТ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Мультсборник 10.00, 15.40, «Короткое замыкание» 11.20, 13.30, 19.00 (үзаткан), бичии залда: **«Тарзан»** 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник 163» 9.30, 13.20, «С чертями не шутят» 11.00, «Должники смерти» 17.10, 19.00, 20.50 (үзаткан).

К-клуб «Говорит 01» 15.00 шактарда.

Агаар

Республиканы бүргеп, аяып каап турар, бүлүттаар. Соңгу-барыын чүк угланышкынны хаттың дүргеии 5-10 метр чедер. Дүне 32—37 градус, чамдык черлерге 18—23, хүндүс 18—23, чамдызында 9—14 градус соор.

Кызылга бүргеп аяыр, онзагай ескерлиишкин болбас.

Телевидение

МАРТ 2-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Дириг амытаннар дугайында». 9.35 — «Бриллиант хол». Уран-чечен фильм. 11.10 — 11.20 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 «Ниити ыр удуртукчузунуң амыдыралындан үш хонук». 16.20 — Агроулетшүрүүн ажыл-херээ болгаш сагыш човаашкыннары. 17.00 — «Экин, музыка!». 17.40 — «Киржиччилер». Иваново хоорайның такси парыгының директорунга соңгулдалар дугайында. 18.25 — Бүгүн делегейде. 18.40 — Философия дугайында беседа. 19.25 — Бут бөмбүү. «Комсомольская правда» солунуң шаңналы дээш сезон маргылдаалары. «Спартак» — «Динамо» (Киев) 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Павел Нилин. Амыдыралының арыннары. 22.30 — Бүгүн делегейде. 22.40 — 23.25 — Рундаль ордузунда музыка.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35. 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Графика редактору-биле ажыл. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Ай. 10.35: 11.35 — Ниити биология. 9 класс. Кижинин тывылганы. 11.05 Немец дыл. 12.05 — «Икарның кээп дүшкени». Уран-чечен телефильм. 13.45 — «Бойдус-биле чаңгыс аай». Телефильмнер. 14.25 — Медээлер 14.35 — 15.45 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 1-ги кезээ — «Онза чай». 4-кү серия. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — В. Сологуб. «Уян чуректен халап». Кызыл хоорайның аныяк көрүкчүлер театрының шинзи. 19.15 — «Азия үүвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар чаштар!». 20.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Архангельск хоорайга чуртталга бажыңнарын үлеп турда социал чөп чорук дугайында теманың уланчызы. 20.45 — «Чаныы назын ырлап, танцылап тур». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.45 — Театр, кино, телевидение музыказы. Композитор Э. Артемьев.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Музыкалыг киоск». 18.45 — «Акы-дүнмалышкы чоруктун азбуказы». Телекөвүрүг. ССРЭ — БҮГ. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизинин 3-36-82, совет тургузуг килдизинин 3-37-11, үлетшүр килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, кедээ жыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизинин 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун кедергей барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 акз. Солунуң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2672. ТС—00629.

Тыванскар
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 3 четверг № 53 (13653)

1925 чылда үнезилеттинген.

Ортээ 3 копеек.

УЖУДУУШКУН ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

УЖУДУУШКУН БАШ. КАРАР ТӨП. (СЭТА). Владимир Титов биле Муса Манаровтуң башкарып чорууру орбитаның «Мир» комплексиниң ужудуушкуну үргүлчүлевишаан.

«Прогресс-34» транспорт кораблиниңен чүүк дужурерин космонавтылар доозуп турар. Чүүжү комплекстиң өрээлдеринде эккеп салган. Оон-биле кады станцияның каттыштырган шимчеликчилерин кывар үүлдер болгаш ажында бүдүмел-биле чедир долдуруп турар. Ол операцияларны станцияның иштинде электроинуг саналга машиналарының командазы-биле чорудуп, экипаж ону хынап турар.

«Мир» комплекстиң электри хандырылгазының системазының составында үш батареязының шемелде бөлүүнүң шемелдезин чорудуп турар. Ол батареяларны Владимир Титов болгаш Муса Макаров ажык космосте үнүп чораан тургусканнар. Амгы үеде специалистер чаа фотоэлектриг чаартыкчыларының Хүннүң чырыдып турарының яжы-бүрү байдалдарынга ажылының дээштиннге үнелелди берип турар.

Ужудуушкун болур-чогуур-биле эртип турар.

Ийи космонавтының кадыкшылы эки.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Үндезин реформаның оруу-биле

ХАНДЫРЫЛГА ЧУРУМУН БЫЖЫГЛААР

Чурт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери продукцияны бүдүрериниң, ону сайгарарының ийи чыл планы хуусаадан эрте дооскан. Суй-белек болгаш чоннуң ус-шевер кылыгларының бүдүрүлгези СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Хүндүлел бижиң-биле шаңнаткан. Чыл түңнели-биле алырга, министерство мурнуку чылдарыныңдан дээре көргүзүүлерни чедип алган. Бараанның продукцияны бүдүрери 13,5 хуу, сайгарылгазы база ол хире өзүлделиг. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 19,8 хуу өскен. Чоннуң хереглел барааннарының бүдүрүлгезинде хожудаашкын үзүткаттынган. Ылаңгыя мебель бүдүрери элээн өскен.

Экономиктиг эде тургустунуушкунче шилчилге чылында иштики курлавырларга даянып тургаш, планнаттынганындан ажыр 85 муң рубльдің арыг орулгазын алган. Бо көргүзүү ийи катап өскен болгаш 1 рубльдің бараанын бүдүрериңе чарыгдат 3,49 копеекке эвээжээн. Бүдүрүлге артынчыларындан бараан бүдүрери 33,4 хуу өскен. Бүдүрүлгени дерип чепсеглээриңче үндүрген хорегнин бүдүн чартык катап хөйүү шиңгээдип алган. Капитал салыышкынны долуруу-биле ажыглаарынга аргалар тургустунган.

Кылып үндүрүп турар бараанның шынары шюру эжижээн. Дедир эгидер чорук хаая таваржып, штрафтар кызырыган. 1988 чылдың январь 1-де бүдүрүлгелериңиң агар санында 550 муң рубль турган. Бот-акшаланыышкыныче шилчиирин министерствога үүгле август айда дыңнаткан болгаш чамдык белеткел ажылдары шала озал болган. Богүнде чаа аргаже шилчиишкиниг планын ёзугаар хемчеглер алдынып турар. Сан-хөө байдалын эжижериниң айтырыы чугула туруп турар.

Орулгалыг ажылдаарының аргаларын санап тып, карылгадан уштунарын, бүдүрүлгениң төлээр аргазын эжижериниң сап-хөө чурумун бижиктырарының, капитал салыышкынның ажыктын улгатырарының, планнаашкынны шын тургузарының айтырыгларының талазы-биле сүмелерни министерство киирген.

Экономиктиг өөредилгениң ажыктын бедиринче кичээнгейни угландырып келген бис. Удуртукчулар болгаш тускай эртемниглер республика иштинде болуп турган семинарлардан аңгыда Новосибирск хоорайга белеткелди эрткеш келгениер. Алган билиглерге даянып алгаш, олар бүдүрүлгени эде дериирин колдады ажылдап эгелээннер. Бараан бүдүрериңе үнген чарыгдалдарны сапап, кайызы карылгалыын, кайызы орулгалыын тодарадып, бараанның хереглелин өөренип көргеш, эрткен чылын 41 хевирниң продукциязын бүдүрерин шиңгээдип алган. 24 чаа дериглерни тургускан. Чаа бараанларны бүдүрер талазы-биле рубльче бараанның продукция бүдүрер болза, күрчагыны 968 муң рубльче Күрплан книрген. Моңгөнөп садар өртээ-биле 100 хуу. Бодунга ажыктыг кандыгдаа арга чок кылдыр кылган. Орулганы кайыын алырыл Күрүне чагыында орулга чок, харын-даа карылгалыг бараан бүдүреги киргеп. Ол кадында ол чагыг чиг эт материал талазы-биле четче эвес хандыртынган болуп кээрге, чедишкинни бодаарь безин берге.

Бүдүрүлгелериң материал баазазын бижыглаары, эде дериңри, немелде күүлерни ажыглаары база хандырылганың кошкаандан боттанмайн турар. Хоолайлар келбээнинден Туранда комбинаттың дузалал өрээлдери ажыглалга кирбээн. Бо чылдың тудулгары 12 метр хемчээлдиг бетон чогундан түрүп турар. Үүге дизе ону бээр ужурлут. «Тыва суг-тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводу, «Агроүлет-пүртудуг» каттыжыышкын ону үүгле дөртку кварталдың планыче киирип алган.

Күрплан болгаш Күрхандырылга комитеттери мону чугулага көрбес болза, бот-акшаланыышкынның турумчууру берге апарган. Өске айтырыгларны министерство шиитпирлеп шыдаптар.

Бараанны дугуржулга ёзугаар хереглекчиге садарының планы 92,7 хуу күүсеттинген. Күрплан бараанны бүдүрериниң болгаш үлээриниң планын саадатканының түңнелинде, керээ чарарының үели орайтаан. Күрпланның үлелези удуртукчуларга хоойлу эвес болу берген болгаш сагыттынмайн турар. Планда көрдүнген ассортимент аайы-биле бүдүрерин олар кыспайн, үүгле кылыры чиик, бодунуң районунга хереглеттинер, саарынга хыналда чок үүлдер бүдүреринге сундулуг. Чижээ, Шагаан-Арыгда комбинаттың директору В. И. Бочегуров планда көрдүнген дөрт үзүүн мебельдің чаңгызын-даа күүсеттээн. Сарыг-Септин сандайлар кылыры 48,8 хуу боттандырган. Чамдыкта планнаттынган бараан чонга херекчок-даа апаар. Чадааның бүдүрүлгезиниң өглери шак мындыг байдалга таварышкан.

Дугуржулга-керээ чарарында дыка хөй четпестер бар. Удуртукчулар бо ажылга арай харыысалга чок болуп турарлар. Юристерни борта киириштирип, ону чурумчудары чугула апаргаи. Ажылчыннар, чамдык инженер-техниктиг ажылдакчылар керээни күүсеттеске бүдүрүлге кандыг карылгалыг болуп болурун эки билбестер. Борта ажык-чарлыг чорук херек. Экономиктиг идиг бернишкин фондузунга министерство 36,5 муң рубльдің чедир албаан.

Чаа байдалда бүдүрүлгелериңиң ажылының үзүк-соксаал чок болурун хандырар болза эки. Сарыг-Септин райүлетпүр комбинады, мебель фабриказы айның башта-йгы чартында планының 15—20 хуузун, ай төгүзүнде 75—80 хуузун кылып турар. Бараанны аайлап савалаары хереглекчилерге хүлээдири, өртээн банк дамчыштыр эрттирери саадап болур.

Бүдүрүлгелериң эки ажылының көргүзүү — орулга. Эрги хемчеглер-биле алыр болза, бисте чедишкин бар. Арыг орулга пландан үш катап хөй азы 171 муң рубль болган, үүге дизе эрткен чылын план бичин хемчээлдиг турган. Бот-акшаланыышкын байдалында продукцияның өртээнде салдынганындан 10 хуу орулганы алыр ужурлуг бис. А ол дээрге мебель фабрикаты чокка безин 400 муң рубль. Өске талазында бис кырында чыдар курлавырларны безин чедир ажыглавайн турарывысты миннир апаар. Фабрика хана шкафтарындан хуу албаан, лактааны дээш ылгалды ацаа төлевээн. Сарыг-Септиң комбинады кубометр чудуктан үнер дилиг материалдарының хемчээлин нормага чедир улгаттырган болза, орулганы ап болур турган. Чадааның, Туранның бүдүрүлгелери мону чедир ажыглаан болза, 252,5 муң база 222,6 муң рубльдің продукциязын немей бүдүрер аргалыг турган. Кывар-чаа материалдар чедишпес үеде улут шүүдел үндүрүп турган соортуп эккелген ылгын чудуктарны таптыг ажыглавайн турары четпес.

Биске бүдүрүлгени сайзырадырыга, социал-культура болгаш чурттага объектилерин тударыга, шалын остуреринге 750—800 муң рубль хорецги чыл санында херек. Продукцияның бот-үнезин чиигедип, бүдүрүлге күүзүнден продукцияның хемчээлин ковүдедип, банк чээлизин ажыглап тургаш, чаа күүлерни ажыглалга киирери ынчангаш онза чугула.

Эрткен чылын капитал салыышкын шиңгээдип алыр талазы-биле чедишкиннер бисти оожургатпас ужурлуг. Бо чылын эде дериишкинге 310 муң рубль көрдүнген. Ол болза үжен ажыг дериг-хереклер, чүс он аргыр машиналар, он беш трактор-машина аймаа. Чаа техниканы, технологияны ажыглап тургаш, чаа хевирниң чээрби беш продукциязын бүдүрүп үндүрер бис. Чадааныда он машина киирер гараж, Шагаан-Арыгда курганмыга камеразы, фабрикада баштайгы чонуглар кылыр цех, белен продукция склады ажыглалга кииртинген. Шенелде бүдүрүлгеде, фабрикада чамдык чугула ажылдар туруп берген. Министерствонуң септелге-тудуг участогунуң буруузу-биле чергелештир херек материал чогундан олар саадап турар. Ол ыпкаш төлевилел-конструктор биорозунуң кылып турар документациязы шынар чок болуп турар.

Валерий ООРЖАК,
чурт үлетпүр министриниң орлакчызы.

КОЛ ЧҮҮЛ—КАМНАЛГА

Бай-Хаактың орук-септелге-тудуг участогунуң коллективи эрткен чылдың октябрь айдан эгелеп бот-орулга-чарылгалыг коллективтиг керээниң негелделери-биле ажылдап киргеп. Отчёт-учётту тургузарынга, чаа арганың бүгү негелделерни күүседириңе бергедээшкиннер турган болгаш амдаа таваржып турар. Ынчалзажок бот-орулга-чарылганы боттуг, ажыл-чорудулгага идиглиг болдурар дээш администрация, хөй-ниити организациялары шудургу ажылдап, дилээшкиниг, чогаадыкты аргаларны ажыглаары дээш кызыдып келген.

Участоктуң ажыл-ижинге, шинтпирлээр айтырыгларынга күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели боттуг салдарын чедирип эгелээн. Бүдүрүлге ажыл-керектериңе улусчу контролёрлар база дузаны чедирип, камналга-хумагалал талазы-биле хемчеглерни боттандырарынга кол күш болуп турар.

Шынап-ла, коллективте камналга айтырыы үүдеи чидиг кылдыр тургустунган болгаш бо талазы-биле кылдыын турар үүлдер база хой. Кывар-чаар материалдарны камнап алыр, техника ажыглалын экижидер сорулга-биле ийи тракторну, бир автомашинаны, автогрейдерни курлавырда тургускан. А ол техникага ажылдап турган кижилерни ийи ээлчеглиг ажылче шилчиткен. Хомур-дашты, электри энергиязын камнаарының шыңгыы хемчеглери алдынган. Оон ачызында одалга сезонуның эгезинден тура, 60 тонна хомур-дашты камнап алган. Немей бижилгелер-биле эптеш чок демиселди чардаан.

Коллективтиң ажыл-ижин, чедишкиннерни болгаш четпестерни — бүгү чүүсни ажык-чарлыг кылдыр тургускан. «Чаңныктар» бүдүрүлгениң девискизириниң эң коску черинге — улуг хаалгалар аксынга бо-ла көстүп келир апарган. Коллектив бодунуң күүзүн билип, ажылхерекке харыысалгалыг хамаарылгазын илередип турар апарган. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур хүлээлге алдынган. Үүгле мындыг хемчеглериңиң ачызында, бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны боттандырып болур дээрзин участоктуң удуртулгазы, хөй-ниити организациялары, коллектив кежигүннери билген болгаш, ол дээш бир демниг ажылдап киргеп.

Анатолий ЗАЙЦЕВ.

ЧУРУКТА: участокта профком кежигүнү, ийи ээлчеглиг ажылдың эгелекчизи, автогрейдерист Юрий Георгиевич Арчымаев.

Авторнуң фотозу.

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫН—АЙ БУРУНГААР

«Тыва тудуг» трест бот-акшаланыышкынче шилчип турар. Оон эргелелдери база тус-тузында чаа арга-биле ажылдаарынга белеткелди чорудуп, тудугнуң хандырылгазын эжижериниң хемчеглерни ап эгелээн.

«Чер ажылдары» тудуг эргелели эрткен чылдың түңнели-биле 177 муң рубль орулганы алган. Бо чылдың баштайгы ийи айының планын күүседипкен. Ам-даа бар четпестерден — механизмнер чедишпезинден, материал үзүктели бээринден чайлаар болза, көргүзүүлер моон эки болуп болур турган.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы болур чылда эргелел бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Ажылдалга киирер чеди объектилерни хуусаазында доозар сорулга салдынган. Чылдың кол объектилери болур 0.5 муң тонна ишкир соодукчуну, Кызыл хоорайның мурнуу микрорайонунда чаа школаны, 180 аал чурттаар ийи бажыңны эки шынарлыг кылырын тудугжулар хүлээнген. Бажыңның бирээзин ажыглалга киирер хуусаазындан ай бурунгаар доозар шиитпирни олар үндүрген. Бригадалар социал-культура объектилериниң тудуунга ажыл шагындан дашкаар дөрт хүн ажылдаар.

«Бригада бүрүзүнге — бедик көргүзүглерни» деп эгелээшкинни тудугжулар деткээн. А. А. Оксаниниң монтажниктер, С. О. Сарыглардың комплекстиг бригадалары социалистиг хүлээлгелерни долдур болгаш ажыр боттандырып турарлар.

Камналга талазы-биле хүлээлгелер алдынган. Бердинген онаалдадан ажыр 2 муң киловатт-шак электри энергиязын, 6 кубометр дилиг материалдарын, 1 тонна металлды, 5 тонна цементини камнап алыр. Чаа арга хумагалыг болурун негээри билдингир.

Антонина ФОКИНА,
«Чер ажылдары» тудуг эргелелинде партия организациязының секретары.

ДЕЛЕГАЦИЯ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Бистин республикавыста МАР-ның Убса-Нур аймак делегациязы чедип келген. Делегацияны аймактың күүсекчи эргелелиниң даргазының бирги орлакчызы Р. Цевээн баштап чорup турар. Делегацияның составында аймактың улусчу контроль комитединиң даргазы Б. Чимед, аймактың кол прокурору Т. Сухебатор, суд даргазы Д. Цевээнцерен, милиция начальниги Т. Мөнгөльс, аймактың ревсомолунуң бирги секретары Т. Бямбажав болгаш, өскелер-даа кирип турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков делегацияны дүүн Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралдаар залынга хүлээп ап, ужурашкан. Делегацияга Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында ол таныштырып үүве чугаалаан. Аалчыларның салган айтырыгларынга ол харыларны берген.

Ол-ла хүн олар Кызыл хоорайның Ленин шөлүгүне, Кызыл партизан тураскаалынга болгаш өске-даа тураскаалдыг черлериңе барган база Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейи, хоорайның № 4 ясли-садиги, хоорайның мурнуу микрорайонунда тудуглар-биле барып таныжып чорааннар.

Бөгүн олар адырлар аайы-биле тус-тус бөлүктерге үстүп алгаш, аймактың Советтер аппарадының ажылдакчылары улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң болгаш Баян-Кол кодээ Совединиң ажылы-биле, хоойлудурум камгалалының ажылдакчылары Тыва АССР-ниң Юстиция, Иштики херектер министерстволарының, республика прокуратуразының, улусчу контроль комитединиң ажылдакчылары республиканың Улусчу контроль комитединиң, ревсомол ажылдакчылары ВЛКСМ обкомунуң болгаш ВЛКСМ Каа-Хем райкомунуң ажылы-биле таныжып, арга-дуржулгазын солчур.

Бистиң корр.

СУУРУНГА ДООЗУП АЛЫР

Кызылдың № 1 профессионал-техниктиг училищезин совхозтар топтеринде филиалдарны ажыткаш, механизатор кадрларны немей белеткен турар. Ук училищениң «Сут-Хөл» совхозта салбырынга бүдүрүлге мастери Валерий Монгуш, совхозтуң кол инженери Биличиг-оол Монгуш 30 трактористерни өөредип, аныяктарга чаа мергежил чедип алырынга дузалаан.

Амгы үеде «Алдан-Маадыр» совхозтуң баазазында ол хевирлиг филиалды ажыткан. Ында 45 кижи өөренип турар. Совхозтуң дирекциязы курсантларның өөренирингe таарымчалыг байдалдарны тургузуп, кичээлдер эрттирер класстар, өөредилге хереклерни-биле хандырган. Олар ай болгаш, механизатор мергежилди суурунга доозуп алыр.

Ондар БОРАШ.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДИҢ ДЭЭШТИИ—ДЕТКИМЧЕДЕ

Интервью

СЭКП Барын-Хемчик райкомунуң, райкүүскомнуң, РАҮК-тың удуртукчулары мурнуку чылдарда бистиң солунувус-биле харылзааны кошкадып, парлаттынган шүгүмчүлелдиг материалдарны сайгарып, дарый хемчеглер алыр, түңнелдерни редакцияга дыңнадыр талазы-биле кичээнгей салбайн турган. Районда бүдүрүлгелер, ажыл-агыйлар удуртукчуларын санаваска, эрткен чылын СЭКП райкомунуң бирги секретарының, райкүүском даргазының адрезинге чоруткулаан шыңгыы шүгүмчүлелдиг 5 үүгле харылар алдынмаан. РАҮК-тың даргазы 8 чагааның үүгле чаңгызынга тодаргай эвес харыы берген.

Райкомнуң, райкүүскомнуң органы — «Хемчиктиң сылдызы» солунга партийжи удуртулганың кошкаан эрткен чылдың июль айда «Шынга» чидии-биле шүгүмчүлээн. СЭКП райкомунуң декабрьда болуп эрткен пленумунга парлалга-биле харылзаа багай дээрзин база шүгүмчүлээн турган.

Ооң соонда үүү кылдынганыл? Бо айтырыгга хамаарыштыр СЭКП райкомунуң бирги секретары Байыр-оол Соянович Нурзаттан бистиң корреспондентивис А. С. Хертек интервью алган. Ону моон адааанда парладывыс.

— СЭКП Төп Комитединиң парлалгаже канчаар-даа аажок улуг кичээнгейни салбышаан, ону дорт удуртып турар. «Шын» солун ажык-чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдеринге чугула черни ээлеп келген. Ук солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг үүлдер СЭКП обкомунуң деткимчезин ап турар.

Эрткен чылдарда бистиң районнуң амыдыралындан «Шынга» үнгүлээн чамдык шүгүмчүлелдерге айыттынган четпестер өй-шаанда сайгартынмааны, редакцияга харылар бердинмээни дээш СЭКП райкомунуң бирги секретары, мени шүгүмчүлеп турганы чөптүг. Хемчээн алыры-биле редакцияның чоруткан бижиктерин алгаш, резолюция кылгаш, секретарьларга, киидистер эргелекчилеринге бөлүп каарга, дарый хөделбес, хой саазыннар аразынче чидир шыгыаптар, хемчээн алза-даа харыызын чоруткан чоруктар тургулаан. Ажылды эзизинге чедиреринге бүдүрүп, ооң соонда күүседезин негевейн баргаш бодум шүгүмчүледир, ону дорт күүседир харыысалгалыг ажылдакчылар артымга чаштынып чыткылап каар турду.

Бүдүрүлге, албан, организация черлериниң удуртукчуларының талазындан парлалгага шүгүмчүлелди тоон көрбес чорукту моон соңгаар болдурбас ужурлут бис.

Ынчангаш сөөлгү үеде райком секретарьлары В. Б. Петров, И. Ш. Очур, райкүүском даргазы С. И. Ильенков, райком аппарадының ажылдакчылары-биле тустуста шыңгыы чугаалажыр ужурга таварыштым. Моон соңгаар парлалганың шүгүмчүлелдиг материалдары-биле ажылдаарының стильметодтарын өскертири чугула апрган-дыр. Маңаа хамаарыштыр менде мындыг бир санал бар. Бисте идеология, үлетпүр бүдүрүлге ажылдарын харыылаар аңгы секретарьлар бар болганда, ол темалыг шүгүмчүлелдерни оларга чорудуп берве кандыгыл? Айтырар, хынаарда эптиг болуру-биле ажыл-агыйның өске удуртукчуларынче чоруткан чагааларның дацызын бирги секретарьже чоруткаа.

— Эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында СЭКП райкомунуң пленумунуң соонда бо талазы-биле тодаргай үүү кылдынган ирги, Байыр-оол Соянович?

— Хамыктың мурнунда солун болгаш удуртукчу деп темага парткомнар секретарьларын, суур, көдээ Советтер, профкомнар даргаларын, ажыл-агый удуртукчуларын райкомга келдирткеш чугаалашкан. Парлалганың шүгүмчүлелдеринче кичээшгей салбайн келгени дээш, РАҮК-түп даргазы М. Б. Кара-Салды эге организацияның хуралынга шыңгыы доңгуткан.

Район, республика солунларының шүгүмчүлелдерин билбээннеп эрттирерин бодаар, харылавас удуртукчуларга Ак-Довурак хоорай Совединиң даргазы О. С. Саая, районда чуртталга-коммунал ажыл-агый арге-делиниң начальниги Р. Я. Миллер, хереглектилер шиитпирлериниң даргазы В. К. Оржак, «Бардык» совхозтуң директору Д. Б. Саая, совхозтарда парткомнар секретарьлары А. О. Оржак, К. С. Монгуш болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Олар моон соңгаар боттарынга чогуур түңнелди үндүрер ужурлуг.

Солунга үнген шүгүмчүлелдиг үүлдерни чыып, көктээр тускай папкаларны тургускан, ооң кыска утказын, кымга хамааржырын, кандыг хемчеглер алдынганын демделээр дептерлер райкомда кылдынган. Четпестерни айыткан үүлдер парлалгага көстүп кээри билек, нетеп кээриш манавайн эдер хемчеглерни ап эгелээрин дутурушкан.

Райком аппарадының коммунистериниң январь айда хуралынга «Хемчиктиң сылдызы» солунга партийжи удуртулга кошкан тургустунган дугайында «Шынга» парлаттынган үүлдү бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып, ону чедир үнелеийн турган чамдык удуртукчу коммунистерни адап, тургузуп, тайылбырын алган. СЭКП райкомунуң ажылдакчылары редакцияга доктаамал барып, типографияның чамдык ажылдакчыларының ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Февраль 16-да болган ээлчеглиг бюрога «Демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту улам калбартыр талазы-биле район солунунуң ажылының дугайында» редактор В. У. Хомушкунуң илеткелин дыңнаашы, арга-сүмелерни берген. Аңаа партком секретарьларының шуптузун чалап олурушпурган болгаш район, республика солуннары-биле харылзааны эжижидерин база катап айыткан.

— Бижикчилер-биле ажылга хамаарыштыр үүү кылза эки деп бодаар силер?

— Чугула айтырыг-дыр. Парлалга чоннуң индиви болгай. Бистиң үлетпүр бүдүрүлгелиг, көдээ ажылагыйлыг районувуска бижикчилер хөй болган тудум, аммыралды бүгү тала-биле чырыдар арганы бээр. Хөйнүң караа коску болур ышкажыгай.

Баштай район солунун кираэли. Үнүп эгелээнийден бээр чеди чыл чоокшулап орар хирезинде, активти амдаа тургузуп чадашкан. Партия, совет ажылдакчылар, ажыл-агый удуртукчулары, тускай эртемниглер үүлдерни эвээш бижип турар. Чүүл-бүрү чылдагаанар-биле ойталаар таварылгалар база бар. Ону эдериңге СЭКП райкому киржир.

«Шын» солунунуң корреспондент пунктулу районга тургустунар. Аңаа эң-не төлептиг, билиглиг кижилерни шилип тып, өөредиглиг семинарны арттырган соонда, райком бюрозу бадылаар. СЭКП райкомунуң секретары, пропаганда болгаш агитация кылдызы деткимчени көргүзер.

Моон соңгаар парлалга-биле быжыг харылзааны тудуп, шүгүмчүлелдің дээштиг салдарын чедип алыр дээш ажылдаар бис.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: партийжи удуртулганың стили

КАДРЛАР-БИЛЕ АЖЫЛ

•СЭКП ӨВҮР РАЙКОМУНУҢ УК АЙТЫРЫГНЫ ШИИТПИРЛЕП ТУРАРЫ•

АЖЫГЛАП БОЛГУДЕГ ЧАМДЫК ЧАА ЧҮҮЛДЕР ДУГАЙЫНДА •

Партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде партияның ленинчи принциптеринге үндезилеттинген, эде тургустунуушкуннуң сорулгаларынга дүүшкен партияның кадр политиказын ажылдап кылган. Кадр политиказы болза СЭКП-ниң программалыг эчис сорулгаларын боттандырарының шиитпирлиг чепсээ, ниитилелге политиктиг удуртулганы боттандырып чорудар, чоннуң эрге-ажыктарынга, социализмни быжыглаарының болгаш улам хөгжүдериниң сорулгаларынга дүүшкен стратегтиг шугум болурун ында айыткан.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң бешки пленумунуң шиитпирлерин күүседиринче, районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларының кадрларының ажыл-ижинге, кижизидилгезинге, өөредилгезинге эде тургустунуушкунну база чаартылгаларны улам ыңай ханыладырынче угланган доктаалды партия райкомунуң ээлчеглиг пленумунга хүлээп алган. Ону амыдыралга боттандырар дээш партия райкому, ооң бюрозу, килдистери чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Оон түңнелинде районнуң партия, совет, профэвилел органнарының, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының удуртукчу кадрларының составы экижип орар. Партия райкомунуң номенклатуразында кирип турар кадрларның 73 хуузу СЭКП кежигүнү, 55 хуузу дээди болгаш дооспаан дээди эртемниг, 25,3 хуузу хөрээженнер болуп турар. Районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларының удуртукчуларында колдуу тускай эртемниг кижилер депшиттирген.

ДЕМОКРАТТЫГ ЭГЕЛЭЭШКИН. БИЛЕ

Кадрларны кандыг-бир ажылче депшидерде партия эге организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң саналдарын, сүмелерин барымдаалап эгелээн. Партияның демократияны калбартыр, улам ханыладыр дээн айтыышкынына дүүштүр удуртукчу кадрларны, специалистерни, бригадирлерни коллективтер боттары соңгуп алырын практикалап турар. Соңгулда эрттирген коллективтерниң кежигүннери удуртукчуну, специалисти, бригадирни боттарының күзелиде саналдап депшиткеш, ол кижиниң ажылында, аажы-чаңында чедишкиннерни, четпестерни ажыт-чажыт чогуу-биле чугаалаш, хүлээп алыр ажылынга моон соңгаар чүүү кылырының талазы-биле саналдарын, сүмелерин киирип турарлар. Шак ындыг чорук соңгудуп турар кижилерге четпестерин эдип алырынга дузалап, моон соңгаар инициативалыг, харысалгалыг ажылдаарын хүлээндирип турар.

Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелениң начальнигине В. П. Монгушту, септелге-тудуг участогунуң начальнигине И. Х. Түвекейни, ВЛКСМ райкомунуң секретарьларына Г. С. Монгушту, С. Д. Норбуну, Чаа-Суур көдээ Советиниң күүскомунуң даргазынга С. Т. Шаңмакты, «Ак-Чыраа» совхозтуң кол инженеринге В. Б. Севекпитти болгаш өскелерни-даа чажыт бадылаашкын-биле ажылчы чон соңгуп алган. Районнуң дөрт совхозунуң кол специалистери, хойжу бригадаларының бригадирлерин, сүт-бараан фермаларының эргелекчилерин күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга бадылаан. Соңгуткан кадрлар чоннуң идегелин ажыл-херекке, амыдырала бүзүредип бадытказары-биле ажылды эде тургузар, ылангыя бот-орулга-чарылганы, бригада, өг-буле керээзин нептередир, ону үре-түннелдерлиг болдурар дээш ажылдап турарлар.

ОТЧЕТТАР ДЫҢНААРЫ

Даандырган ажыл-херээ дээш кадрларның инициативазын база харысалгазын, билиин, мергежилиг бедиерин, оларга деткимче дуза көргүзерин райкомнуң хүн бүрү чорудар чүүлүн ажылы кылдыр санап турар. Ынчангаш оларның отчеттарын, дыңнадыгларын пленумнарга, бюроларга, партия хуралдарынга чугаалажып көрүп турар апарган. Сөөлгү ийи чылда 63 коммунист-удуртукчунуң, коммунистиң отчеттарын дыңнаан. «Торгалыг» совхозтуң парткому болгаш РАҮК чөвүлели кадрлар-биле ажылды эде тургузар дээш кандыг хемчеглерни ап турарының дугайында ажыл-агыйда партком секретары Б. Х. Натпиттиң болгаш РАҮК чөвүлелиниң даргазы Ш. С. Куулардың илеткелдерин СЭКП райкомунуң пленумунга дыңнаан. Кадрларны шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар, өөредип, кижизидер талазы-биле ажылды эжикидер дээш кандыг хемчеглерни олар алгаын бюрога демдеглээн, бо чугула херекте шыңгыы четпестерни айыткан. Районнуң культура-спорт комплекизинин ажылының дугайында райкүүскомнуң даргазының оралакчызы Б. К. Монгуштуң, «Кызыл тук» совхозтуң долу бот-орулга-чарылганже, бот-акшаланышкынче шилчиринге белеткелиниң талазы-биле ажыл-агыйның директору Б. Ш. Куулардың, районнуң эмнелге албан черлериниң ажылының эде тургустунуң турарының дугайында кол эмчи Э. Д. Бирлейниң болгаш өскелериниң-даа отчеттарын партия райкомунуң бюрозунга дыңнаан. Орта берген саналдарны, шугумчүлелдерни аммыдырала боттандырар дээш Э. Д. Бирлей идепкейлиг ажылдап турар. Район эмнелгезиниң ажылы эжикип орар, ажылдакчыларының хармысалгазы бедээн, күш-ажылдың сагылга-чурумун үреэри эвээжээн. Эрткен чылын эмнелге немей тудугну болгаш бөдүүн спорт шөлүн ажыглалга киргген.

АНКЕТАНЫҢ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

Партия райкому кадрлар-биле ажылды эжикидериниң чаа арганарын тыварынче кичээнгей салып турар. Коммунист-удуртукчу ажылын канчаар эде тургузуп турарын тодарадыры-биле чогуур айтырыгларны бижээн анкеталарны чон ортузунга тараткаш, оларның саналдарын, сүмелерин алырын районда бир дугаар эгелээн. Шак ындыг чаа арга-биле райкүүскомнуң иштики херектер калдизинин начальники Б. К. Болчай-оолдуң отчёдум партия райкомунуң бюрозунга дыңнаарын шиитпирлээш, анкеталарны тараткан. Орта четпестерни шугумчүлээр, саналдарны киирер, килдистиң ажылынга үнелелди бээр, ооң чогуур түннелди үндүрер, килдистиң ажылдаарынга салдарны чедирер дээрги чугаажок. Моон соңгаар ажылдың бо хевирин улам сайзырангайжыдар деп турар.

БЕСЕДАЛАЖЫЫШКЫН, ҮЖУРАЖЫЫШКЫН

Партия райкомунуң секретарьлары, бюро кежигүннери, килдис эргелекчилери коммунист-удуртукчулар-биле — парткомнар, партия эге организацияларының секретарьлары болгаш ооң-даа өске удуртукчу коммунистер-биле хууда беседалажып, оларның ажыл-ижин, амыдыралын, хөй-ниити ажылынга киржилгезин сонуургап көөрүн практикалап турар. Чүгле эткен чылын 33 удуртукчу-коммунист-биле хууда беседаны кылган. Оларның-биле ак-кара чок чугаалажышкын ажыл-чорудулганы анализтээр, четпестерни илередир, ол чорук эки ажылдаарынга: инициативазын, харысалгазын белдириниге, төлептиг аажы-чаңныг болурунга кижизидериниге салдарын чедирип турар, ажылдың бо хевирин ам-даа эжикидери көрдүүген.

СЭКП райкомунуң бюро кежигүннери, харысалгалыг ажыллакчылары болгаш райкүүскомнуң удуртукчулары күш-ажылчы коллективтерге, чоннуң чүүлүн турар черинин аайы-биле үжуражылгаларны эрттирип, районнуң бүгү суурларында чүүлдүрүкчүлерниң бажыңнарын кезип, оларның амыдыралы-биле танышкан, ажылчы чоннуң чүүлдүрүкчүларының саналдарын, негелделерин, хереглелдерин, сүмелерин дыңнаан. Ол чорук районда байдалды, эде тургустунуушкунуң кол шимчелиниң күжү болур чоннуң амыдыралын удуртукчуларының улам эки болдун алырынга, ылангыя оларның социал айтырыгларны шиитпирлээрде түүже кичээнгей салырынга дузалыг болган. Шак ындыг ажылды уламчылаарын ажылчы чон удуртукчуларга күүзээн.

РАЙКОМ ХҮННЕРИ

Партийжи организастыг болгаш политиктиг ажылдың чаа хевирлерин, арга-методтарын дилеп тыварын райком уламчылап турар. Районнуң партия организацияларынга райком хүннерин эрттирерин эгелээн. Ол хүннерде коммунистерге болгаш ажылчы чонга райкомнуң ажыл-чорудулганын таныштырып, партия эге организацияларының ажылы-биле таныжып, ону анализтеп, четпестерни илередип, партбюро секретарьларынга, кежигүннериге практиктиг дузаны чедирген. Райком хүннерин «Торгалыг», «Кызыл тук», «Коммунизмче орук» совхозтарга эрттирген.

СЭКП райкомунуң кежигүннерин болгаш ооң кежигүнүнге кандидаттарын партия эге организацияларынга быжыглаап, чорудар ажылдарын тодаратказ, кылган ажыл-херектерин демдеглээр кыдыраштарны кижи бүрүүнде берген. Пленумнарга ол кыдыраштарын алгаш келир, райкомнуң ажылдакчылары оларның кылган ажылын таныжып көрүп, түннелин үндүрер, моон соңгаар кылыр ажылын орта база киирер. Бо хемчегни чедишкиннинг боттандырары-биле райком кежигүннерин доктаамал үш комиссияда үскен. Бирээзин партийжи организастыг ажыл, ийгизин — идеология, үшкүзүн — көдээ ажыл-агый, тудуг, садыг, амыдырал хандырылга комиссиязы дээр. Оларны партия райкомунуң секретарьлары удуртуп турар.

Ажык-чарыг чорукту, шугумчүлелди болгаш бот-шугумчүлелди, демократияны калбартырынче партия райкому кичээнгейни салып турар. Пленумнарга, бюроларга чугаалажыр айтырыгларны баштай белеткээш, ооң соонда илеткелерин, доктаалдарын партия эге организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге таныштырган, коммунистерниң, чоннуң саналдарын, сүмелерин ап, негелделерин, хомудалдарын өөренип көрүп, ону бодунуң ажыл-чорудулганынга ажыглап, четпестерни эдериниң хемчеглерин ап турар.

Пленумнарга, бюроларга чугаалашкан айтырыгларның, оларга хүлээп алган шиитпирлериниң кол утказын тус черниң радиозун дамчыштыр чонга дыңнадып, тайылбырлаарын чурумчуткан. Ол ышкаш чаңгыс аай политхүүнү, бот-орулга-чарылга хүннерин ажыглап турар. Бо ажылды чорударынга партия райкомунуң аппарадының харысалгалыг ажылдакчылары, райком кежигүннери, райкүүскомнуң удуртукчулары болгаш өске-даа партия активи киржилгезин идепкейжиткен.

Пленумнарга, бюроларга, партия хуралдарынга удуртукчуларның, бөдүүн коммунистерниң ажылында, аамыдыралында, ажыы-чаңында четпестерин шугумчүлеп, ону эдериниң хемчеглерин, аргаларын коллективтиг-биле сүмележип, шиитпирлеп турар. «Торгалыг» совхозтуң директору А. С. Куулар онаашкан ажылынга ээ-харысалга чогун көргүзүп арганалай бээр таварылгалары турган, удуртукчу коммунистиң чурумсагылгазының дугайында айтырыгны партия хуралынга сайгаргаш, анаа шыңгыы партийжи хемчегни онааган. Коммунист А. С. Куулар ооң шын түннелди үндүргеш, онаашкан ажылын ам сеткилдиг күүседип эгелээн. совхоз бүдүрүлгезин удуртурунуң чаа аргаларын, хевирлерин, ылангыя бот-орулга-чарылганы, бригада керээзин нептередир хемчеглерни ап чорудуп турарындан ажыл-агый эткен чылын көргүзүүлерин экижиткен. Тодаргайлаарга, күрүнеге эът, сүт, дук садарының планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен болгаш орулгалыг ажылдаан. Ажылчы чоннуң ажылдаарынга, чүүлдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче сагыш салып турар. Ында амыдырал хандырылга бажыңы ажыттынган, культура-спорт комплекизи ажылын идепкейжиткен. Бо совхозта ажыл-иш чүге эки чорун турары? Ооң кол-ла үндезини кадрлар-биле ажылды партком (секретары Б. Х. Натпит), дирекция эдээн экижиткенинде болун турар.

ПАРТИЯНЫҢ ҮНДЕЗИНИ БОЛГАШ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН-НУН КОЛ ЗВЕНОЗУ — партия эге организацияларының ролюн болгаш харысалгазын бедиериниче райком сөөлгү үеде кичээнгейни сала берген.

Эге организациялар секретарьларының, партбөлүктер организакчыларының семинарларын эрттирип турар, дуржулга солчулгазын организастаан. Районнуң партия эге организацияларының секретарьлары аргадуржулга солчуру-биле Сүт-Хөлүн «Алдан Маадыр» совхозка, Монгун-Тайганың Мугур-Аксы ортумак школаларынга барып чорааннар.

Кадрларны өөредип, кижизидериниң айтырыгларынче партия райкому доктаамал кичээнгейни салып турар. Районнуң партия, совет, ажыл-агый организацияларының удуртукчулары, партия эге организацияларының секретарьлары, оларның оралакчылары партия, ажыл-агый активиниң школазында, РАҮК-түң болгаш совхозтарның специалистери, бригадирлер район төвүнде экономиктиг өөредилгеде хаара туттунган. Кадрларны партия школаларынга, дээди, ортумак өөредилге черлериге, билиг, мергежил бедиериниң курстарынга өөредип турар.

СЭКП райкомунуң, партия эге организацияларының кадрлар-биле ажылды эде тургузар, ооң хевирлерин, арга-методтарын сайзырангайжыдар дээш ап чорудуп турар чамдык хемчеглериниң түүнелинде коммунистерниң, ажылчы чоннуң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейлерин эдээн өскен. Ооң түннелинде район мал ажылының продуктуларын күрүнеге эът садарының планын 103 хуу, сүүтү — 105 хуу, дукту — 100 хуу күүсеткен. Чүрттелга тудуун дүргедиринин, ажылчы чоннуң ажылчем болгаш чугула хереглелдиң баараннары-биле хандырарының, социал айтырыгларны чедишкиниг шиитпирлериниң талазы-биле саалгаан сорулгаларны боттандырар дээш хемчеглер алдынып турар.

СЭКП райкомунуң болгаш ооң бюрозунуң, райком кежигүннериниң, кежигүнге кандидаттарының, ниитизи-биле районнуң бүгү удуртукчу кадрларының ажыл-чорудулганында үстүнде айыттынган чаа болгаш чедимчелиг чүүлдер-биле чергелештир оларның ажылында шыңгыы четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер бар болун турар.

ХАНЫ АНАЛИЗТЕП, ЧОГУУР ТҮННЕЛДИ ҮНДҮРБЕЭН

Партия райкомунуң эрткен чылын эрттирген пленумнарына «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң түннелдери болгаш районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында» (бирги секретарь Б. Д. Монгуш), «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр чоннуң чүрттап турар черниң ажыл-биле кижизидилге ажылын сайзырангайжыдар талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» (секретарь З. Ш. Бады-Хөө), «Экономиканы эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» (ийги секретарь Ч. М. Монгуш), «СЭКП райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында отчёдум» (бирги секретарь Б. Д. Монгуш) деп айтырыгларны чугаалашкан. Оларның-биле таныжып көрдүвүс. Ук айтырыгларга дүүштүр районнуң аммыдыралын илеткелдерде хандыр анализтеп көрбээн, ажылда четпестерни болгаш частырыгларны ылап сайгарып, оларның канчар тыптып азы тургустунуп келгенин тустуунда тодаргай чижектерни киирип турган шугумтүлевейн, кымпарның буруузу-биле болу бергенин илеретпейн база оларны ажып эртериниң эдип алрының аргаларын айытпайн, тодаргай чижектер-биле бадыткаваанинин уткалыг состер-биле ындыгмындыг «четпестер бар», «аскап турар» деп пленум киржиччилеринге — райком кежигүннеринге болгаш активчилерге илеткелчилер эренгей угланышкыннар берип турган. Ынчангаш ол илеткелдериниң «дужүдү» база ындыг — дыка хөй оратор-ларның саналдарында ханы анализтиг чидиг болгаш тодаргай шугумчүлел чок, «аскап турар», «четпестер бар», «райком практиктиг дуза чедирбээн» дээн чижектиг үжүру эки билдинмес ниити состер, харын-даа хуралга чугаалажып турар ук айтырыга шуут дорт хамаарылга чок бот-хууда отчеттар чамдыкта ол хуралдарга эвээш эвес болуп турган.

СЭКП райкомунуң кежигүннериниң болгаш кежигүнүнге кандидаттарының идепкейин бедидер дээш хемчеглерни ап, кылган ажылдарын демдеглээр тускай кыдыраштарны үлеп база боттарының хамаарылган азы бактаап турар коллективтериниге күүседир даалгаларны берип турза-даа, оларның хөй нуруузунуң шупец чоруу биезги хевээр арткан: 1987 чылда болуп эткен дөрт пленумнуң ооа-ла чаңгызында-даа санал-оналын бербээн, эде тургустунуушкун талазы-биле бодалдарын-даа илеретпээн, ажыл-херекти экижидер, бергелерни ажып эртер, четпестерни эдип алыр дээш арга-сүмелерин-даа бербээн. Ооң түүжүн партия райкомунуң бюро кежигүнү С. Д. Доңгактың бедин идепкейлиг эвес чоруун болгаш школаже ол шуут нс баспас дээрзин эткен чылдың декабрь 26-да СЭКП райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртун турарының дугайында отчёдун чугаалашкан пленумга Солчур ортумак школазының башкызы З. Б. Доңгак ыңгыы шугумчүлээн. Ооң ыңай райкомнуң дыка хөй кежигүннериниң болгаш кежигүнүнге кандидаттарының боттары чаа ёзу-биле бодаашкынын, арга-сүмелерин илеретпээнинин азы оларны идепкейлиг кылдыр өөретпээнинин хараазы-биле «оларны төлээлеп» И. Х. Түвекей, Д. Х. Майынды, А. С. Куулар, Э. Д. Бирлей болгаш ооң-даа өскелер эткен чылын болуп эткен хуралдарга биезги-ле «штаттыг» ораторлар болуп, каш удаа санал берип, барык-ла хурал бүрүүнде чыгыы индирже үнер ужурга таварышкан боору база магат чок.

КАДР КУРЛАВЫРЫ-БИЛЕ ЧЕТПЕС АЖЫЛДЫҢ ҮРЖУУНДАН

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарына кол рольду ойнаар амгы үениң чугула негелделериниң бирээзи кадрлар курлавыры болур. Ук айтырыгның талазы-биле партия райкомунуң эчис сорулгалыг чоруткан ажылы колдуунда чок болганы хараааданчыг. Эткен чылдың төнчүзүнде СЭКП райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында отчёдун дыңнап чугаалашкан пленумга райкүүскомнуң иштики херектер калдизинин начальники Б. К. Балчай-оол сөс алгаш: «Кадрлар-биле ажыл четпес. Оларның курлавыры чүгле чажыт саазын алаанда чыдар. Ону Б. Д. Монгуш биле М. Д. Шагдыр чедир кылбайн турар. Чажыт сейфте суп каан чыдар. Херек апарганда орткилдис эргелекчизи М. Д. Шагдыр ужулгаш, көрүп алгаш, кымны кааа ажылдадып алырын шиитпирлеп турар. Ооң түннелинде... шын эвес шилиишкиннер болуп, чамдык удуртукчулар ажылдан хосталып турар» деп шугумчүлээнин таварылга эвес. А херек кырында, ажыы-биле чугаалаарга, кадрлар курлавырының «портфели» курут. Партия райкому чогуур үезинде кадрлар курлавырын тургузуп, активчилерни удуртур ажылга өөредип, чаңчыктырып албаанының хараазы-биле халашкан удуртукчуларны солуур төлептиг кадрларга чединмейн барган. Чижээ, «Коммунизмче орук» совхозтуң директорундан төлеп чок чоруу дээш партия талазы-биле хемчет алыскаш, дужүткен Э. А. Ондарны райкүүскомнуң килдис эргелекчизинге депшиткени, арагалааны дээш культура килдизинин эргелекчизинден А. К. Сааяны хостааш, ол килдистиң эргелекчизинге база-ла арагага сундулут чоруу дээш райкүүскомнуң секретары хүлээлгезинден дужүткен Ш. Д. Сааяны ажылдадып кааны, тодаргайлаарга, бир арагачыны өске арагачы-биле солааны ооң бадыткалы болур. Сөөлгү үеде СЭКП райкомунуң килдис эргелекчилериндеи — 2, Советтер ажылдакчыларындан — 4, бүдүрүлге, албан, организация черлериниң удуртукчуларындан 10 кижи солушкан, арагалааны, эрге-дужаалын соора ажыглааны дээш 12 удуртукчу-коммунист партия талазы-биле шыңгыы хемчег алыскан. Ол бүгү фактылар кадрлар курлавырының талазы-биле ажылды барык чорутпайн турганының уламындан албан-дужаалдарга херек кырында дүүшпес ажылдакчыларны анаа-ла солуур чорукка чедиргенин херечилеп турар. Моон соңгаар курлавыр кадрларның чогуур дамзызын тургускаш, ону бюрога бадылаткаш, оларны удуртукчу ажылдарга белеткеп өөредир, чон-биле канчаар ажылдаарына кижизидер болгаш практиктиг ажыл-херектерге чаңчыктырар талазы-биле чогуур боттуг хемчеглерни ап чорудары нететтинип келген.

ЭКОНОМИКА АЙТЫРЫГЛАРЫНЧЕ ХАНЫЛАП КИРБЕЭН

Моон үстүнде айыттынган чүүлдерден ангыда, районнуң экономиказын болгаш социал хөгжүлдезин анализтеп көөрге, биче эвес четпестер бар. Өвүрнүң кол экономиказы — мал ажылы. Ооң баш санын өстүрер, уксаазын экижидер, продуктулуун чедип алыр, малчыннарның ажылдаарынга, чүрттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, мал ажылының специалистериниң ролюн, харысалгазын бедидер дугайында партия райкомунуң пленумнарынга, бюроларынга, коммунистерниң хуралдарынга каш удаа чугаалажып, ажылды партияның негелделериниге дүүштүр эде тургузаарының талазы-биле доктаалдарны хүлээп алгаш, ону харыылаар, күүседир удуртукчуларны, специалистерни тодаргай айтып келген. Ынчалза-даа ук шиитпирлериниң күүселдезин организастаар хынаар ажылды партия райкому (бирги секретары Б. Д. Монгуш) сула чоруткан, ону харыылаар эштерден шыңгыы партийжи негелдени тургуспаан. Ооң уламындан мал ажылында көскү эжикилгелер болбаан. Район эткен чылын төрүүр чүс малга онаалтыр 77 хураган, 46 ажай, бир инектен-не 770 кг сүт алган. Дөрт совхозтуң өрези үш миллион ажып турар, олар бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче белеткели кошкак шилчээн. Малчыннардан 260 ажыг өг-буле суурларда бажың чок, 56 малчын өглерде чүрттап турар. Мал ажылының продукциязының шынары куду, бот-үнезин улуг болуп артпышаан. Чер ажылының культуразын бедидер дээш чорудуп турар хемчеглериниң беримчезин куду. Дузалал ажыл-агыйын хөгжүдериниге сагыш салыышкын кошкак, районнуң чүрттакчыларының чүгле 20 хуузу мал азырап турар. Коллективтерден орук-септеге тудуг участогу дузалал ажыл-агыйлыг. Районда картофель, когаа тарыйын турар.

РАҮК-те, совхозтарда болгаш өске-даа агроүлептүр комплекизинин бүдүрүлелеринде четчир санныг специалистер бар, ынчалза-даа оларның ажылын шын удуртуп, башкарбайн турарындан мал болгаш чер ажылын хөгжүлденин интенсивтиг оруунче шилчидер, эртем-техниканың чедишкиннерин ажыглаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның бот-үнезин чиигедир, шынарын эжикидер талазы-биле ажыл багай чоруп турар. Ындыг турбуже партия райкомунуң бюро кежигүнү, РАҮК чөвүлелиниң даргазы Ш. С. Куулардан райком шыңгыы негевейн, ол четпестер-биле мынчага чедир эптежип келген.

КИЖИЛЕРНИҢ НЕГЕЛДЕ, ХЕРЕГЛЕЛДЕРИНГЕ ДЫҢНАНГЫР

БОЛУР. Партия райкому, ооң бюрозу, партия эге организациялары социал айтырыгларны шиитпирлээринде партияның амгы негелдезинге дүүштүр кичээнгейни салбаан, ында ажылдап турар кадрларга чогуур партийжи негелде тургуспаан. Районда бажын алырының ээлчээнде 360 өг-буле турып турар Негелде ол хире улуг турда чүртталга тудуун дүргедедир, ында күш-ажылды шын организастаар хемчегни партия райкому (ону харыылаар партия райкомунуң ийги секретары Ч. М. Монгуш) албаанындан 1987 чылда чүртталга бажынарын тударының планын район чүгле 93 хуу күүсеткен, тодаргайлаарга, 34 бажың тудар турган, үжүн ажыглалга киирбээн.

Аъш-чем болгаш чугула хереглелдер бараннары-биле хандырылганың четпезинин дугайында чоннуң хомудалдары, негелделери эвээш эвес. Чаңгыс чижектен көрээлинер. Саглы суурнуң чүрттакчылары аъш-чем, ылангыя хлеб-биле хандырылганы экижидерин районнуң удуртукчуларындан доктаамал дилеп, негеп келген-даа болза, бо хүнге чедир ында өскерилге болбаан. Районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелениң, харыылаа белдириниң ажылында четпестер уламчылавышаан. Саглы суурнуң чүрттакчылары сөөлгү беш чылдың дургузунда Кызылдан тыва радио дамчыдылгазын дыннап корбээн. Бо бүгүнү райкомнуң, райкүүскомнуң (даргазы И. У. Успун) удуртукчулары билир, ол хирезинде ону эдериниң дээштиг хемчээн албайн, тоомча чок орарлар. Шак ындыг арегелеелээшкиниң, өзү барымдаалаан чоруктун үржүү-биле мал, чер ажылында, тудугда, аъш-чем, амыдырал хандырылгазында үстүнде адаан болгаш өске-даа четпестер районда чылдан чылче уламчылап келген, оларны эдип алыр, шиитпирлээр дугайында доктаалдарны сөөлгү чылдарда хүлээп алган болза-даа, оларның күүселдезин чедип албаан.

ЧОН ОРТУЗУНДА АЖЫЛ ЧЕТПЕС СЭКП райкомунуң секретарьларының, бюро кежигүннериниң, килдис эргелекчилериниң кадрлар-биле ажылын таныжып, коммунистер-биле чугаалажып, пленумнарның партия хуралдарының документилерин номчуп көөрге, бо чугула херекте чедир кылдынмайн турар ажылдар амдаа эвээш эвес. Бүдүрүлелерге, совхозтарга организацияларга партия райкомунуң ажылдакчылары сургакчылап чеде бергеш, колдуунда планның ажылдарының күүселдезин сайгарып көргеш, партия эге организацияларының коммунистериниң кадрларның ажыл-чорудулгазын сонуургавас, практиктиг дуза чедирбес болуп турар. «Торгалыг» совхозтуң партия эге организацияларының хуралдарынга райкомнуң бюро кежигүннери сөөлгү үеде олурушпаан, оларның ажылын сонуургаваан, дуза чедирбээн. Райком секретарьлары Б. Д. Монгуш, Ч. М. Монгуш, З. Ш. Бады-Хөө «Коммунизмче орук» совхозка барза-даа, чүгле бригадаларның малчыннар хуралдарынга олурӇүн турар. Райкүүскомнуң удуртукчулары И. У. Успун, О. Б. Стихин малчыннар шоолуг кезивейн келген, мынчаңган оларны бо совхозтуң хойжулары танывас. СЭКП райкомунуң хөрээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизинин эргелекчизи Д. М. Кускел-оол онаашкан ажылын оожум эде тургузуп турар. Ажылчы чон-биле ооң харылзаазы кошкак болганындан ол дарганы «Кызыл тук» совхозтуң чамдык ажыл-ишчилери мынчага чедир көрбээн.

Моон алгаш көөрге, СЭКП райкому, ооң бюрозу, аппарады кадрлар-биле ажылды оожум эде тургузуп турар-дыр. Партия райкомунуң секретарьлары Б. Д. Монгуштун, Ч. М. Монгуштун, З. Ш. Бады-Хөөнүң кадрлар-биле ажылында үндезин эргилде болбаанын, чаа үүлдер эвээжин демдеглээр аваар. Ылангыя кадрларны шилип алырда, ажылга таарыштыр тургузарда, оларның ажыл-ишчи, политиктиг болгаш моральдыг шынарларын хандыр өөренип көрбейн, ажыл-чорудулгазын хынавайн, шынгыы негелделерни тургуспайн баар таварылгалар ам-даа бар. Районнуң бүдүрүлелериниң, организацияларының удуртукчуларында, бухгалтерия аппараттарында эрге-дужаалын соора ажыглап алгаш, күүрүне негелеп, немей бижидилгелер кылыр, сан-хөө чурумун үрээр, алыксак-чиксек сеткилдиг, оре-самчыгдал кылып турар кижилер барын хынаалдар илеткен. Оларның дугайында «Шын» солунга тодаргай чижектерин көргүзүп турган, бижээн. Ындыг-даа болза эрге-дужаалын соора ажыглаан, өресамчыгдал кылган чамдык ажылдакчыларны бо хүнге чедир хандыг-даа хемчег албаан.

ЧУГАЛАЛАЖЫП, КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

Партия райкомундан кадр политиказының талазы-биле үндезин чаартылгаларны кылыры чугула болу бергенин үстүнде айыткан болгаш өске-даа чижектер тодаргай чугаалап турар. Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң ажылдап кылган кадр политиказынга болгаш районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгаларынга дүгжүп турар кылдыр ажыл-херекти эде тургузар, четпестерни эдериниң, хүлээп ап турар доктаалдарны күүседириниң дээштиг хемчеглерин партия райкомунуң бюрозу, секретарьлары алыр дээш ажылдаары чугула болу берген. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар эде тургустунуушкунуун чаа үе-чадазында кадрлардан бедик негелдени тургузар, демократияны калбартыр, үндезин реформаны боттандырар, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш кадрлар-биле ажылды сайзырангайжыдары чугула айтырыг болуп турар. Ынчангаш үстүнде кирген ажыглап болгу дег чамдык чаа чүүлдерни түннеп, ону улам сайзырангайжыдар дээш райкомга ону тускай чугаалажып көөрү чугула.

Бо материалды СЭКП обкомунуң инструктору Владимир САТ, «Шынның» корреспондентилери Таан-оол ХЕРТЕК, Мөнге МОҢГУШ белеткээн.

БАДЫТКАТТЫНМААН

«Шынга» хаарыы

1987 чылдың августа Кызыл районуң Кур-Чер сууруң бөлүк чурттакчыларыдан ында ортумак школаның башкылары чамдык доозукчуларның демдектерин эдип, аттестадыга эки демдектер салып берип турар база ада-иелерден улуг өртектиг белектерин ап турар дээн уткалыг чага «Шын» солун редакциязына келген.

Ук чагаада фактыларны хынап, сайгарып көөрү-биле Кызыл районоже шилчиткен. Шак ындыг уткалыг чагаа СЭКП Кызыл райкомунга келгенин харыыда база бижээн. Партия Кызыл райкомунуң секретары В. В. Содунамның база СЭКП обкомунуң төлээзи Н. Э.-К. Ооржактың киржилгези-биле түскай комиссия Кур-Чер ортумак школазынга хыналданы эрткен чылдың ноябрь төнчүзүнде чоруткан.

Чагаада киирген фактыларның хөй кезии бадыткаттынмаан.

Оларны тодаргайлаарга мындыг.

10 «а» класстың удуртукчу башкызы А. Э. Ооржак кымдан-даа кандыг-даа хээли албааны илереэн, а өөренікчиниң иезі Чудур Донгак-биле беседа үезинде «кымга-даа белек бербээн мен, улуг өртектиг белек садар акша-хөрөнгүм-даа чок, ындыг чүве шуут турбаан» деп чугаалаан.

Ооң оглу Э. А. Донгак Красноярскиниң кодээ ажылагый институдунуң Кызылда филиалынга кирер шылгалдаларны эки дужаганының түңнели-биле кирип алган.

Ол ышкаш чагаада бижиттингени башкы Т. О. Пильчин аттестаттарны бажыңынга долдуруп турган дээн, а херек кырында ол үеде башкы Т. О. Пильчин Кавказта санаторийге дыштанып турган болган.

Класстан дашкаар организакчы Г. М. Доржу-Сумба өөренікчилерниң аттестадын долдурарынга киришпээн болгаш аттестаттарны долдуруп турган башкылар демдектерни эдип турган деп факт бадыткаттынмаан. Фельдшер Е. О. Күжүгетке башкылар арага ижер дээш кээп турган таварылга болбаан, доозукчу оол бажыңында бар бе деп, хынап чораан келгени шын.

Чүгле А. Э. Ооржак аттестат долдуруп турар үеде демдек адап берип турган, «3» деп демдекти «4» кылыр адап, частырыг кылган, ону эскербейн баргаы-биле эткен барган. Ынчангаш А. Э. Ооржакты шыңгыы доңгуткан.

Районо эргелекчизи С. Х. Ондар башкы А. Э. Ооржактың дээлги эвес, олар аңгы-аңгы районнардан улус деп харыыда айыткан.

Ынчангаш анонимка чагааның фактылары бадыткаттынмаанын комиссия илереткен. Кижилер адынга мегелеп чүве бижиир хопчу чагааның түңнелин чон көрзүн дээш парладывыс. Амгы үеде ындыг чагаага хамаарылга өскерилген. Ат салдынмаан (анонимка) чагааларны сайгарбас, кичээнгейге албас дугайында чарлык чоокта чаа үнген болгай. Ол солунга парлаттынган. Ындыг чагаалар редакцияда ам-даа келбишааны хомуданчыг.

АМДЫЫЗЫНДА ШИИТПИРЛЕТТИНМЕС

Улуг-Хем районда Чаа-Хөл суурнуң чурттакчызы З. Д. Маады редакцияже чоруткан чагаазында Кызыл хоорайда «Детский мир» магазин воскресеньеде база ажылдаар болза кандыгы-даа бодалды илередип, аңаа харыы кандыг болурун билип алыксаан. Айтырыга харылап бээрин Кызыл үлет-пүр бараанпар садының директору В. Г. Сапелкинадан дилээн бис. Аңаа дараазында харыы келген.

«Детский мир» магазинының ажыл үнүнүң чуруумун эде көөр дугайында дилегниң кадрлар чедишпези-биле амгы үеде шиитпирлеттинмезин дыңнадып тур бис. Магазинның коллективи колдуунда аныяктар — аныяк иелер. Ынчангаш уруг-дарыын кижизидеринге, өг-бүле ажылынга, дыштанырынга оларга база үе херек апаары билдингир. Ынчалзажок садып алыкчыларның негелде-хереглелдерин хандырар соруглга-биле магазинниң коллективи байырлалдар мурнунда база ай төнчүзүнде, воскресенье хүннеринде ажылдап турар. Воскресеньеде магазинниң ажылдаарының дугайын садып алыкчыларга республика солунарын болгаш радио, телевидение дамчыштыр дыңналып турар бис. Дилегни арга тургустунуп келзе, өөренип көөр апаар дээрин директор дыңнадып турар.

«АРГАЛАР БАР, ОНУ АЖЫГЛАЗА»

Мындыг эгелиг рейд материалы февраль 15-те № 37 «Шынга» парлаттынган. Аңаа рейд бригадазының кежигүннери хыналданы чоруткан түңнелинде Кызылдың педагогика училищезинин, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының общежитиселеринде сургуулдарга, студентилерге таарымчалыг байдалдар тургузар талазы-биле четпестер, чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй бооп турары иле-реттингенин шүүмүүлеп бижээн.

Ында айыттынган четпестерге хамаарыштыр Кызылдың педагогика училищезинин директору А. С. Даржаа болгаш Красноярскиниң кодээ ажылагый институдунуң Кызылда филиалының директору С. С. Монгуш олар ат салган харыыларны редакция ой-шаанда алган. Харыыларны моон адаанда парладывыс.

Кызылдың педагогика училищезинге хамаарыштыр айыттынган четпестерни эдериниң хемчеглери алдынып турар. Кызыл-булунда чаа телевизорну тургускан. 10 шыдыраа, 20 шашкини саткан болгаш өрээлдерде үлеп берген. Училищениң мастерскаязында өрээлдерге азар гардиннерни, хеп азарларны кылдырып турар. Февраль 22-ге чедир 15 гардин кылдынган. Эжиннің тудазы чок өрээлдерде тудаларны кылган. Электроплиталар амгы үеде шупту ажылдап турар.

Училищеде үш стол теннизи бүрүү-биле бар, ынчалза-даа амдыызында өрээлдер чедиштезинден оларны тургузар арга чок.

Директорнуң оралакчызы А. С. Гулекяниың ажылынга хамаарылгазын училищениң профэвилел хуралынга чугаалажып көрген болгаш четпестерни ой-шаанда эдериниң хемчээн албайн турганы дээш аңаа сагындырыгны берген деп харыыда айыткан.

Рейд материалын Красноярскиниң кодээ ажылагый институдунуң Кызылда филиалының ректорадының, парткомунуң, профкомунуң каттышкан хуралынга чугаалажып көрген. Солунда парлаттынган четпестер шупту шын болгаш чөптүг болган. Ында айыттынган четпестерни эдер талазы-биле хемчеглерниң планын ажылдап кылган. Харысалгалыг кижилерге колдуунда коммунистерни бижыглаан.

Ол ышкаш общежитениң студентилер чөвүлелиниң хуралын эрттирген. Аңаа студентилерниң вахтага дежурныйлаашкынының, общежитениң улуг аштап-арыылаашкынының, общежитиеге комсомолчу оперативтиг отрядтың, башкыларының дежурныйлаашкынының, көскү агитацияның дериниң, студентилер чөвүлелиниң хуралдарын тыылдырарының талазы-биле хемчеглериниң планнарын тургускаш, бадыгаан.

Хуралга ол ышкаш материал парлаттынган соонда-гы неделя дургузунда кылып чоруткан ажылдарны болгаш кижизидилге ажылының планын сайгарып чугаалаашкан.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалындан харыыны редакция ам-даа албаан.

СОВХОЗТАР УДУРТУКЧУЛАРЫНДАН

ХАМААРЖЫР

«Кижи болгаш бойдус» деп булунга балык камгалаа инспекциязының ажылдакчылары Н. Бескровных, Н. Щацких, Г. Гуляева олар республиканың совхозтарында суггарылга систематарын балык эртпес дериглер-биле четчелевейн турарын каш чыл улаштыр шүүмүүлеп турганнар. Ажылагыйлар балык камгалалын ийги чернии кылдыр көрүп, чогуур хемчеглер албайн турарын олар шүүмүүлээннег. Удавас часкы хову ажылдары эгелээр. Суггат үезинде хемнерниң балыы шолче агыр, кадыр өлүр таварылга ам турар бе?

Чыл төнчүзүнде үнген шүүмүүлелгиг материалга харыыны мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри Н. А. Жоголь редакцияже чоруткан. Ында дыңнадып турары-биле алырга, министерствонуң дужаалын ёзугаар суг ажыл-агыйының ажылаа организацияларының удуртукчулары боттарының балансызында ажылагый иштинин суггарылга четкилерлиг совхозтарнын чагын барымдаалап, оларны септеп бээр ужурлуг. Херек апарганда балык камгалаа дериглерин кылгаш эптеп салып бээри көрүнгенин харыыда дыңнадып турар. Ону суг ап турар дериг бүрүзүнге, насос станцияларынга чыл санында суггарылгазы эгелевээнде апрель 1-ге чедир кылып доозар ужурлуг.

Балык шүүрлери бүгү суггарылга системаларының эргелелдериндe бар деп, министр айыткан. «Бо айтырыгны шиитпирлээринге совхозтарның удуртукчуларының киржилгезин манап турар.

«ЫНАНЫП ТУРАР БИС»

Бо чылдың февраль 26-да үнген № 48 «Шында» парлаттынган «Кызып-ла чоп мен» деп материалда СЭКП Өвүр райкомунуң кежигүнү мурнакчы хойжу Б. К. Сесер-оол радиоприёмник батареяларын садып алыр дээрге, олар тывылбас, ол дугайында дилеглер кылырга, кандыг-даа түңнел чок олчаан баар деп, бодунуң хомудалын илереткен. Аңаа Тыва республикаанын башкаар черинин даргазы Х. Д. Монгуш мынча деп харыылаан.

«Радиоаппаратурага херек батареялар талазы-биле Тыва республикаанын чагыглары дыка үр үеде хандыртынмайн келген.

Чижээ, 1987 чылда чагыг чүгле 34,3 хуу күүсеттинген. Батареяларны 1988 чылда оон хойну берген. Чагыгны 67 хуу хандырган. Ынчангаш, бо чылын көдээ чоннуң хереглелин эдээн долу хандырыптар дээрзинге ынанып турар бис.

1987 чылда Өвүр райпозунга 7000 батареяны бээр ужурлуг турган. Херек кырында 9100-түү чоруткан, тодаргайлаарга 2100-түү артыкка берген. Ол райпонуң 1988 чылда алыр фондузунда 14600 батарея бар».

СОВХОЗ ДУЗАЛААН

Улуг-Хем районда Арыг-Үзүү суурнуң чурттакчызы Янвагь Намчал чурттап орар бажыңының өрт халавынга таварышканын бижээш, совхозтуң дирекциязы аңаа чаа бажыңдаа бербейн, өрттенген бажыңын-даа септеваанин хомудап айыткан. Ук чагаага харыны «УТКА 25 чылы» совхозта партком секретары **Янтарь Монгушевич Дамба** берген.

Ам бо хүннерде Январь Намчалдың бажыңын совхозтың септеп берген болгаш ол өрттенген эт-севиниң страхование өртээн алган.

Осман дарлалдан Болгарияны хостаанының 110 чылынга

ШИПКА — БОЛГАРИЯНЫҢ ЫДЫКТЫГ ЧЕРИ

Шипка — Стара-Планина дагларының эң бедик бажы. 1877—1878 чылдарда орус-турк дайынның үезинде орус дайынчыларның болгаш болгар ополченнериниң шылгарангай маадырлыг чоруунуң дугайында чонуң тоожузу-биле Шипка болгаш Шипканың арт кыры алдаржаан. Ол дайынга орус армияның болгаш болгар ополченнериниң код сорулгазы — турктарның хөй чылдар дургузунда дерзин эжелелиндeн болгаш каржы дарлалындан Болгарияны хостаары болган.

Орус армия тиилелгелиг баштайгы шавар халдаашкынының үезинде Болгарияның мурнуу кезээнде Стара-Загора хоорайга четкен, ынчаллажок Сулейман-паша баштаан хөй санныг турк шериглер орус дайынчыларның шавар халдаашкынын доктаатказ, аткаарлаар кылдыр оларны албадаткан. Орус шериглер Стара-Планинаның даглыг девискээринге кыстырган-даа болза Шипканың арт кырын таварыр дайынны чурттуң соңгу девискээринче эрттирбес дугайында быжыы-биле шиитпирлеп алган. Аңаа диңмиреп турган кадыг-дошкун тулчуушкуннар болза орус-турк дайынның канчаар доостурунга, болгар улустуң келир үезинин салым-чолунга шиитпирлиг ужур-дузалыг болган.

Коргунчуг үш хүннер болгаш дүннер дургузунда орус дайынчылар, болгар ополченнер турк шериглериң хөй санныг калчаалыг халдаашкыннарын ойтур шаап келген. Болгарияның чаа тургустунган ополчен шериглери орус армияның дайынчылары-биле кады кадыг-дошкун шылгалданы Шипканың бединге шыдажып эрткен.

...Төөгүлүг болгаш кайгамчык улуг харысалганың дугайында болгар ополченниериниң командири генерал Столетов эки билип турган. А оон эргелеринге 5500 ополченнер, үүгле 24 үгер-боо бар турган. Турк шериглериниң командылакчызы дуржулгалыг дайын Сулейман-паша болгар болгаш орус дайынчыларга удур 27 муң турктары, 48 үгер-бооларны Шипканың эдээнге мөөгнээн.

Шипкаже шавар халдаашкынны турктар 1877 чылдың август 21-де эгелээн. Баштайгы атаканы ойтур шапкан! Ийиги, үшкү, дөрткү болгаш дараазында хөй санныг халдаашкыннарны турктар соксаал чокка үргүлчүлээн. Орус болгаш болгар дайынчылар ол хүн турктарның он бир халдаашкыннарын ойтур шапкан.

Кадыг-дошкун тулчуушкуннар август 22-де база үргүлчүлээн. Сулейман-пашаның шериглери Шипкада орус болгаш болгар шериглериниң чамдык туруштарын эжелепкеш, оларны үш чүктен бүзээлепкен. Тиилелгени чедип алырынга Сулейман-паша бүзүрей берген болгаш Турцияның султан хаанынга далаштыг чагааны дораан-на чоруткан: «Орус шериглер ам удурланып шыдавастар, олар мээң холумда кирген болгаш оларны удавас чылча шаап каар мен».

Сулейман-паша шавар халдаашкынны база катап эгелээш, удурланышкынның демир дег быжыг куржаан сый шаап шыдаваан. Ынчалзажок орус шериглериниң үгер-боолары шоолуг дагжавайн барган: октар төнүп эгелээн. Ланчыы октары база эвээжээн. Камгалалдың болгаш тулчуушкуннарның үшкү хүнүнде барык чепсээ чок арткан орус болгаш болгар дайынчылар турктарның халдаашкынын колдуунда кызыл хол-биле уткаан. Ынчалзажок маадырлыг орус, болгар дайынчылар боттарының туруштарындан аткаарлаваан, өлүмден болгаш човуланныг балыгланышкындан чалданмааннар. Хөй санныг турктар Шипканың кырынче диргелип, орус, болгар дайынчыларны өршээл чокка кызып кел чораан. Акы-дуңма орус, болгар дайынчылар ынчаарда ханның сөөлгү дамдызынга чедир тулчурун шиитпирлээн.

Орус, болгар дайынчыларының чижеглээр чүве чок, маадырлыг күженишкиннериниң эң сөөлгү шагында оларга чырык хүн дег өөрүшкү хенертен таварышкан: ийи чүс кижи составтыг орус аттыг-шериглериниң немелде чаа күжү чедип келгеш, туркторга удур ойтур шавыышкынга киржип эгелээн. Кадыг-дошкун тулчуушкуннарның сөөлүнде турктар шыдашпайн дезипкеннер. Шипканың арт кырын турктар эжелеп шыдаваан болгаш чаныык дег, кадыг-дошкун тулчуушкуннар хүнүнде барык чепсээ чок арткан орус болгаш болгар дайынчылар турктарның халдаашкынын колдуунда кызыл хол-биле уткаан. Ынчалзажок маадырлыг орус, болгар дайынчылар боттарының туруштарындан аткаарлаваан, өлүмден болгаш човуланныг балыгланышкындан чалданмааннар. Хөй санныг турктар Шипканың кырынче диргелип, орус, болгар дайынчыларны өршээл чокка кызып кел чораан. Акы-дуңма орус, болгар дайынчылар ынчаарда ханның сөөлгү дамдызынга чедир тулчурун шиитпирлээн.

Орус, болгар дайынчыларының чижеглээр чүве чок, маадырлыг күженишкиннериниң эң сөөлгү шагында оларга чырык хүн дег өөрүшкү хенертен таварышкан: ийи чүс кижи составтыг орус аттыг-шериглериниң немелде чаа күжү чедип келгеш, туркторга удур ойтур шавыышкынга киржип эгелээн. Кадыг-дошкун тулчуушкуннарның сөөлүнде турктар шыдашпайн дезипкеннер. Шипканың арт кырын турктар эжелеп шыдаваан болгаш чаныык дег, кадыг-дошкун тулчуушкуннар үезинде улут аштырыышкынга таварышкан. А кадыр даг оруктары-биле орус шериглериниң немелде күштери соксаал чокка кээп турган. Маадырлыг орус, болгар шериглер турктарның хөй муң шерини чылча шапкаш, Шипканы камгалап алган. Болгар болгаш орус чепсектиң алдары база камгалап алдынган. Турктарның ханныг дарлалындан Болгарияны бүгүн хостаарынче орук ооң-биле ажыттынган.

Орус-турк дайынга Турция бүрүн аштырган болгаш Сан-Стефаномуң тайбың кереэзинге 1878 чылдың март 3-те ат салыр ужурга таварышкан. Сан-Стефано кереэзин ёзугаар осман дарлалындан Болгария мөңгези-биле хостагандан бээр ам 110 чыл болган. Болгар болгаш орус улустарының оолдарының Шипкага кады төккен ханы акы-дуңма ийи улустарының найыралын мөңгези-биле бижиглаан. Орус, болгар дайынчыларның Шипкага чижеглээр чүве чок эрес, маадырлыг чоруунга, чайынанчак тиилелгезинге аллар кылдыр 3 метр бедик тураскаалды ында тургускан.

БӨГҮНГҮ БОЛГАРИЯ

Болгария Улус Республика — Балкан чартык ортулуктуң мурнуу-чөөн кезээнде күрүне. Девискээри 110,9 муң дөрбелчин километр, чурттакчы чонунуң саны — 8,97 миллион кижи (1986 чылдың чизе-даңзызын бөгүгаар), колдуунда болгарлар, найысылалы — София (1,1 миллион чурттакчылыг), күрүне дылы — болгар дыл.

Гитлержилериниң эжелеминдeн Болгарияны 1944 чылдың сентябрь 9-та хостаан. Ол хүн — болгар улустуң база национал байырлалының хүнү. Болгария — Варшава Кереэзинин киржикчизи. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң (ЭДЧ-ниң) кежигүнү. Акы-дуңма социалистиг чурттарның улустарының аразында интернационалдыг найыралды болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаарынга Болгария Улус Республика төлептиг үлүүн киирип турар. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарының 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң Комплекстиг программазын күүседиринге Болгария идепкейлиг киржип турар.

Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиргинде секретары Т. Живков баштаан БКП-ниң делегациязы СЭКП-ниң XXVII съездизинге киришкен. СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Т. Живковтуң аразынга ынчаарда болган ужуражышкын совет-болгар найыралды улам-на быжыглаарынга, акы-дуңма ийи күрүнелериниң аразынга бүгү талалыг кады ажылдажылганы калбартырынга улуг ужур-дузалыг болган.

1986—1990 чылдарда Болгарияның улетпүр бүдүүлгелерин тудар база чаартып сайырадыр талазы-биле БУР-нуң болгаш ССРЭ-ниң аразында дугуржулгага ат салдынган болгаш чедишкининг күүсеттинип турар. Ямбургтан ССРЭ-ниң барын талакы кызыгаарынче газ дамчыдар хоолайның рарын тудуунга болгар өөнүктер идепкейлиг киришкен.

Бөгүнгү Болгария — ол дээрге Европаның улетпүр болгаш көдээ ажыл-агый талазы-биле шапкын хөгжүлделиг чурттарының бирээзи. Варшава Кереэзинин киржикчизи Болгария Улус Республика акы-дуңма социалистиг чурттарның айыл чок чоруун быжыглаарынга бөгүн хостаарынче орук ооң-биле ажыттынган.

Болгария Улус Республика — Балкан чартык ортулуктуң мурнуу-чөөн кезээнде күрүне. Девискээри 110,9 муң дөрбелчин километр, чурттакчы чонунуң саны — 8,97 миллион кижи (1986 чылдың чизе-даңзызын бөгүгаар), колдуунда болгарлар, найысылалы — София (1,1 миллион чурттакчылыг), күрүне дылы — болгар дыл.

Гитлержилериниң эжелеминдeн Болгарияны 1944 чылдың сентябрь 9-та хостаан. Ол хүн — болгар улустуң база национал байырлалының хүнү. Болгария — Варшава Кереэзинин киржикчизи. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң (ЭДЧ-ниң) кежигүнү. Акы-дуңма социалистиг чурттарның улустарының аразында интернационалдыг найыралды болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаарынга Болгария Улус Республика төлептиг үлүүн киирип турар. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарының 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң Комплекстиг программазын күүседиринге Болгария идепкейлиг киржип турар.

Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиргинде секретары Т. Живков баштаан БКП-ниң делегациязы СЭКП-ниң XXVII съездизинге киришкен. СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Т. Живковтуң аразынга ынчаарда болган ужуражышкын совет-болгар найыралды улам-на быжыглаарынга, акы-дуңма ийи күрүнелериниң аразынга бүгү талалыг кады ажылдажылганы калбартырынга улуг ужур-дузалыг болган.

1986—1990 чылдарда Болгарияның улетпүр бүдүүлгелерин тудар база чаартып сайырадыр талазы-биле БУР-нуң болгаш ССРЭ-ниң аразында дугуржулгага ат салдынган болгаш чедишкининг күүсеттинип турар. Ямбургтан ССРЭ-ниң барын талакы кызыгаарынче газ дамчыдар хоолайның рарын тудуунга болгар өөнүктер идепкейлиг киришкен.

Бөгүнгү Болгария — ол дээрге Европаның улетпүр болгаш көдээ ажыл-агый талазы-биле шапкын хөгжүлделиг чурттарының бирээзи. Варшава Кереэзинин киржикчизи Болгария Улус Республика акы-дуңма социалистиг чурттарның айыл чок чоруун быжыглаарынга бөгүн хостаарынче орук ооң-биле ажыттынган.

Орус-турк дайынга Турция бүрүн аштырган болгаш Сан-Стефаномуң тайбың кереэзинге 1878 чылдың март 3-те ат салыр ужурга таварышкан. Сан-Стефано кереэзин ёзугаар осман дарлалындан Болгария мөңгези-биле хостагандан бээр ам 110 чыл болган. Болгар болгаш орус улустарының оолдарының Шипкага кады төккен ханы акы-дуңма ийи улустарының найыралын мөңгези-биле бижиглаан. Орус, болгар дайынчыларның Шипкага чижеглээр чүве чок эрес, маадырлыг чоруунга, чайынанчак тиилелгезинге аллар кылдыр 3 метр бедик тураскаалды ында тургускан.

Венцеслав НАЧЕВ,
Стефан ПРОДЕВ,
болгар журналистер.
(София Пресс — ПМА).

ДЕТКИП ТУРАР

ВАРШАВА. Чаагай сеткилдиң илерелиниң байдалынга ОТР-12 (СС-12) дээр совет ракеталарны ССРЭ-ниң ГДР-ден болгаш ЧССР-ден үндүрүп эгелээни оиза чугула ужур-дузалыг деп парлалга талазы-биле ПУР-нуң ДХМ-ниң төлээлекчизи аңаа болган парлалга конференциязында медеглээн.

Совет Эвилели ону бодунуң эвилелчилери-биле бажудур дугуржуп алгаш, ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк Кереэни күштүг болдуруп бадылаарының мурнунда кылып турар деп, ол оңалап демдеглээн. Оон-биле ССРЭ бодуунуң бүгү аазаашкыннарын боттандырып чорударынга чайгылыш чогуп көргүскен. Ол чорук Барын чүкте чепсегленишкинин дужурер талазы-биле ап чорудуп турар оон хемчегленинге чигаанишкиннерни кандыг-даа үндезин чок болдуруп турар. Делегей айтырыларынга чаа турушту илереткиишаан. Совет Эвилели оон планнарынга болгаш оон ат салганы дугуржулгаларга шыңгыы хамаарылгазын база катап бадыткап көргүскен.

БОНН. ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң девискээрлериндeн оператив-тактиктиг совет ракеталарны хуусаа бетинде үндүрери Чөөн болгаш Барын чүк аразында бүзүрежир чорукту быжыглаарының херээнге чугула салыышкын кылдыр Германияның социал-демократтыг партиязының төлээлекчилери үнелеп көргөн.

ССРЭ-ниң шиитпирин ГСДП-ниң Рейнланд-Пфальста организациязының даргазы Рудольф Шарпинг ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле совет-америк Кереэни дүрген күштүг болдуруп бадылаарынга ынаныышкынны тургузуп турар деп санаан. Шлезвиг-Гольштейнниң ландтагында социал-демократтыг партиянын фракциязының даргазы Бьерн Энгхольм ССРЭ-ниң боттуг базымынга АКШ-тың талазындан чогуур харын турар ужурлуг деп санаан. Оон бодалын Нойе-Ульмада хоорай хуралынга ГСДП-ниң фракциязының даргазы Вильгельм Биттер Вольф деткип турар. Ында АКШ-тың шериг баазаларының биреэзинде «Першинг-2» ракеталарны тургускан. Хөй-ниити Вашингтондан база-ла ындыг хемчегленни ап чорударын негээр эргелиг деп, ол айыткан.

Совет Эвилелинин чаагай сеткилиниң базымы харыны иетеп турар деп, Гамбурттуң хоорай хуралында ГСДП-ниң фракциязының баштаар черинин кежигүнү Доротеа Штапельфельд медеглээн. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Кереэни Барын күктүң тодаргай утка-биле долдурары эргежок чугула. Европа ядролуг чепсектен хостуг болур ужурлут.

ВАШИНГТОН. АКШ-тың күрүне департаментизинге болган парлалга конференциязында оон төлээлекчизи Ф Оукли ГДР-ден болгаш ЧССР-ден оператив-тактиктиг ракеталарны Совет Эвилелинин үндүрүп эгелээнибиле холбаштыр сеткил ханыышкынын илереткен. «Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Кереэге ат салган соонда ССРЭ оларны үндүрер деп медеглээн. Ынчангаш ол шиитпир биске хенертен болган үүл эвестир» деп, ол чугаалаан. Оон-биле кады Кереэни күштүг болдуруп кинрериниң мурнунда бодунуң ракеталарын Барын Европадан үндүреринин дугайында айтырыга Оукли харыы бээринден ойталаан.

ПАРИЖ. Чепсегленишкинин дужурери ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле совет-америк Кереэде чүгле кордуунгеш үүл болбайн турар. ГДР-ден болгаш ЧССР-ден совет ракеталарны хуусаа бетинде үндүргени дээрге ол Кереэниң күштүг болуп бергени ол дээрин «Юманите» бижип турар. Ол үүл дээрге, алаан ve эрткен соонда америк сенаттың Кереэни күштүг болдуруп бадылаарынга чедир-ле ССРЭ бодуунуң чуртунуң девискээринден дашкаар 500 ажыг километр ыракшылдыг ракеталарлыг болбазы болур.

(СЭТА).

Төмбурзектиң судалы

Саандиноожу улусчу армия (СНА) контрреволюсчуларының дээрбечилерин чылча шаварын үргүлчүлеп турар. Революсчу Никарагуаның камгалакчыларының чедишкининиг даймчы хөделишкиннериниң түңнелинде 1987 чылда контрас бодунуң составының барык-ла чартыын чидирген. Республиканың Камгалал министерствозунуң дыңнадып турары-биле алырга, СНА-ның дайынчылары 4800 ажыг контрасты чок кылын, 500 хире кижини туду алган болгаш хөй санныг боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти эжелеп алган.

ЧУРУКТА: дээрбечилерден хураан алган частыр херексел.

А. КУРГУЗОВТУҢ фотозу. (СЭТА).

БУРУУ ШАПКАН ХОРУГДААН

МАНИЛА. (СЭТА). Филиппиниың даштыкы херектер министри Рауль Манглапус чуртта америк шериг баазаларының эргезиниң дугайында чугаалажышкынар март айның сөөлгү хүннеринде катап эгелээр деп медеглээн. Чазакка чоок турар бөлүктеринин дыңнадып турарындан алырга, ол чугаалажышкынарта чуртка америк шериг баазаларын 1991 чылга чедир тургузар дугайында дугуржулга доостурга, ол кереэниң хуусаазын уладыр азы узатпазының дугайында чугаа болур.

Филиппиниың даштыкы политика айтырыгларының талазы-биле сенатта комиссиязының даргазы Летисия Шахани ук органның бүгү кежигүннериниң чурттуң ядролуг чепсек чок болурун магадылаан конституциязын бүрүн деткиири дээш, туржуп турарын дыңнаткан. Берге үүл чүде дээрге, АКШ-тың чазаа бо чуртта турар шериг баазаларында ядролуг чепсек бар бе азы чок бе деп айтырыгта дорт харыы бербейн турарында деп, ол чугаалаан. АКШ-тың ындыг туружун сенат база бүрүү шаап турар.

Филиппиниың конгреси амгы үеде чурттуң девискээринге ядролуг чепсекти бүдүрбезин, эккээрин база кадагалаарын хоруур хоойлу төлевилелин ажылдап кылып турар.

АМ-ДАА ЧУРУМЧУТСА

Редакцияга бижип турар кижилериниң чагаа-бижиктеринге фамилиязын, адын, адазының адын, кылып турар ажылын, чурттап турар черин долуу-биле бижиирин каш удаа дыңнаткан болгай. Ол бүгүнү долу биживаан болгаш шуут ат салбаан, азы «болук авторлардан» деп каан чагааларны сайгарып көрбес дээн. Ылаңгыя амгы ажык-чарлыг чорук үезинде ону ынчаар чурумчутканы кончуг шын деп бодаар мен.

Мен 40—60 чылдар үезинде «Тываның аныяктары» биле «Шын» солунуң штаттан дашкаар корреспондентизи чораан мен. Ынчан бистиң редакторларывыс С. Самба-Люндуп, Б. Ховенмей, С. Шойгу фамилиялар, адыңар тода, шын бижиңер деп чагып, сургап турган. Ам бодаарга, олар кончуг шын иеген турган-дыр.

Эде тургустунуушкун болгаш ажык-чарлыг чорук үезинде ону ынчаар чурумчутканыга бодум хуумда кончуг таарынар кижи-дир мен. Бижээн материалынга адын чажырып, өске ат бижиири дээрге-ле, бодунуң туружун камгалап шыдавас азы соңгуне ээ болуп шыдавас, чортук кижилер-дир.

Оон аңгыда солунга материал чоруткан кижи бижип турар кижилериниң аттарын база долу айытса эки ышкаш.

Бо талазы-биле ындыг янзылыг четпес үүлдер ам-даа бар. Мен бодаарымга, оларны дарый база чурумчудуп алырының аргазы бар боор. Кандыг-бир удуртукчу даргаларның кабинединиң хаалгазында база-ла долу эвес ат бижип каан болгулаан боор-дур. Чижээ, Ондар Н. С. азы Монгуш Ч. Д. дээш оон-даа өске.

Чоок төрел кижилери дээрден башка, танывас, билбес кижилерге берге та кайы Ондар, та кайы Монгуш.

Көдээден малчын кижи Монгуш деп даргага ужуражыр, кончуг чугула херектиг келгеш, тыппайн шаг болгаш, чана бээр таварылгалар тургулаар-дыр. Ынчангаш кабинеттер эжиинге, ону эелеп олурар дарганың фамилиязын, адын, адазының адын черле дөлүүр-биле салза эки. Ындыг боор болза, ужуражыр дээн кижилер ону белен тып алыр-ла болгай. Ол таварылгада чорук-херектиг чораан кижиге хөй халас үе-шак-даа чарыгдаттынмас.

Оон ыкай, соңгулда болур деп барганда, соңгукчулар даңызын тургузар бис. Мен бодаарымга, ылаңгыя тыва соңгукчуларның баштай фамилиязын эвес, а адын бижиир болза эки. Чүге дээрге, чижээ, монгуштарны чыып бижип каан болза, олар хөй болгаш, белен тывылбас, дилээр апаар, аңаа хөй ує-шак үнер. А кижиниң ады-биле дилээр болза дораан тыпты бээр, дүрген болгай.

Нина ОНДАР.
«Тиилелге» совхоз,
Кызыл район.

АВА СӨЗҮ

Айлаана дээр бичии урут
Аяк-сава аайлап тургаш,
Серемчилел чогу-биле
Сервиз аяан бузуп алган.
Оозун буу-хаа бөле ширбээш,
Оттуг турган печкаже
Тогланчы-даа арттырбайн
Доозазын урувуткан.
Ава хөөкүй ажылындан
Арай орай чедип келгеш,
Чемнемир дээш шкаф үжээш,
Чечектерлиг аяан чоктаан.
Азаргаанчыт кежээ кызы
Авазындан хейде корткаш:
— «Тенектеним халын
Дилеп-ле ийи ийи
Дилеп-ле ийи ийи
Дилеп-ле ийи ийи

Туваннын улуттар библиотека
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 4 пятница № 54 (13654)

1925 чылда үлезилеттинген.

Өртээ 3 копеек.

П. АНГЕЛИНАНЫҢ САЛГАКЧЫЛАРЫ

Делегейниң хөрээженнер хүнүнүң бүдүүзүнде Паша Ангелина аттыг хүндүлүг шаңналды чурттуң эң эки хөрээжен механизаторларынга тыныгы чаңчыл аварган. Амгы үеде колхозтарда болгаш совхозтарда 19 муң ажыг хөрээжен механизатор ажылдап турар. Оларның аразындан социалистиг чаныштың тилекчилери шаңнал алыры-биле Москвага чедип келгеш.

Амгы салгалдың хөрээжен механизаторларынга П. Ангелинаның кады ажылдап чораан эки, кодээ ажылагыйта стахановчу шинчээткиниң эгелекчилериниң бирээзи, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну Г. Е. Бурацкая байыр чедиргеш.

Паша Ангелинаның амгы салгакчыларының көргүзүглери дыка бедик. Чижээ, Тургай области Валиханов аттыг совхозтуң тракторизи М. В. Швед эрткен чылын 2700 гектарның орнунга 3200 гектарны чаргаш, тонна чартыы кывар-чаар материалды камнап алган.

Мурнакчыларга шаңналдарны ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы А. И. Иевлев тывыскан.

(СЭТА).

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң эдилчеглиг хуралынга СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының, партия хооркомунуң, райкомнарның болгаш В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» болгаш «Тыва кобальт» комбинаттарның парткомнарының чанында партийжи комиссияларның 1987 чылда ажылының түңнелдерин чугаалажып көргеш болгаш чүүлдүгүнгеш.

Партия хүрээлецинге бедик шынарлыг шилип алыышкынны чорудар, СЭКП Уставының негелделерин сагыры дээш коммунистерниң харысалгазын бедидер, партия кежигүннериниң персоналдыг хөректе-рин боттуу-биле көөр, кадрларның ажылынга контроль-ду боттандырып чорудар, партия болгаш күүрүне сагылга-чүрүмүн быжыглаар талазы-биле чамдык ажылдарның кылдынгаын бюро демдеглээн.

СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының код күжениишкиннери партия болгаш чазактың шинтпирлериниң күүселдезин хынаарын эки-жиринче, СЭКП Уставын коммунистерниң албан сагыырын хандырарынче утланган. Ажыл-агыйны норударының чаа методтарынче бүдүүлгедерни, каттыжымышкынарны шилчидериниң демократизаны калбартырының, коммунистерниң авангардчы ролюн хандырарының айтырыгларын партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының удуртукчулары хамызы-биле өөренип көрүп, боттандырып турар апарган.

1987 чылда партийжи контроль комиссиязы партил обкомунуң бюрозунга болгаш секретариадынга айтырыглар белеткээринге киржип, ажылчы чоннуң чагаалары болгаш билдиришкиннери-биле база хамаатыларны хүлээп алырын организаттаар талазы-биле Чырдымышкын болгаш Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерстволарының аппараттарының ажылынга анализти кылып, партияның чамдык райкомнарынга болгаш партия эге организацияларынга дузаны көргүскен.

СЭКП хооркомунда, райкомнарында болгаш парткомнарда партийжи контроль комиссиязының ажылының айтырыглары элээн калбарган. Олар СЭКП ТК-ның күш-ажылдың социалистиг сагылга-чүрүмүн быжыглаар, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар, күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле доктаалдарының күүселдезин хынаарынга киржип турган. Бюроға партия комитеттериниң пленумнарынга айтырыглар белеткээринге киришкен. Ажылдың янзы-бүрү талаларының дугаймында СЭКП Кызыл, Улуг-Хем, Бии-Хем райкомнарының чанында партийжи комиссияларның хынаалдаларының түңнелдерин партия райкомнарының бюро хуралдарынга чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорутkан.

Партияның болгаш күүрүненің сагылга-чүрүмүн удуртукчу ажылдакчыларның сагып турарын комиссиялар контрольга алган. 1987 чылда немей меге бижилге, албан-дужаалын соора ажыглааны болгаш акшахерегнини самчыгдааны дээш СЭКП хооркому, райкомнарны 24 удуртукчу коммунистерге партийжи чүрүм-биле кеземче көргүзүп, албан-дужаалындан хостаан, оларның иштинде 7 кижини СЭКП-ниң хүрээлениден үндүрген.

Ооң-биле чергелештир партия обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының, СЭКП хооркомунуң болгаш райкомнарының парткомнарның чанында партия комиссияларының ажылында улуг четпестер бар. Олар сагылга-чүрүм үрээр чоруктарны баш удур болдурбазыңче, профилактика ажылын чорударынче чогуур кичээнгей салбайн турар. Чамдык партия организацияларын коммунистерниң ортузунга амыдыралдың арага иштес хевирин бадыткап тургузар дээш демиселди кошкаткан. Партияның область организациязынан арагалаашкын дээш 1986 чылда 187, 1987 чылда 198 коммунистерге партия талазы-биле харысалга хүлээткен.

Партия хооркому, Тес-Хем, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Эрзин райкомнары, оларның чанында партия комиссиялары коммунистерниң хууда хөрээн сайгарып көөрде принципиалдыг чоруктуу көргүспейн, ындыг хөректерни саададып, кыры-биле көрүп турар. Ооң түңнелинде чамдык коммунистер чогуур түңнел кылбайн, партия Уставын хажыдар чоруктарны уламчылап турар.

Коммунистерниң хууда хөрээниң база СЭКП хүрээлениңе хүлээп алыышкын талазы-биле санал-онаалдарны ажылдап кылыр үеде партия комиссиялары ажылдың демократтыг хевирлерин четпес ажыглап турар. Партия комитеттериниң килдистери-биле сырый харылаа тургустунмаан, оларның ажылында ажык-чарлыг чорук болур-чогуур-биле калбарбаан.

СЭКП обкомунуң бюрозу партияның болгаш чазактың шинтпирлериниң күүселдезин хынаар талазы-биле боттарының ажылын эде тургустуунуушкунуң чаа үе-чадазынга дүүштүр идепкейлиг эде тургузарын, демократчыдылганың, ажык-чарлыг чоруктың чорудулгаларын хаыладырынга бүгү талалыг дузалаарын, кадрларның харысалгазын болгаш сагылга-чүрүмүн бедидерни, оларның ажылынга чогаадыкчы чаа үүлдерни бедик ажыл-агыйны чорукту тургузарынга дузалаарын партия комиссияларынга сүмелээн. Күш-ажылчы коллективтерге, улус ажыл-агыйының адырларынга боттуг таарылгаларны хандырар дээш удуртукчу ажылдакчылардан негелденің күштелдирер. Партия организацияларынга бедик негелделиг болур чорукту бадыткаар, партия хүрээлениңе ариг болурун хандырар талазы-биле ажылды доктаамал чорудар. ажыл-агыйны эвес, төтчеглекчи мегге бижилге кылыр, арагалаар болгаш өске-даа чүрүм үрээшкиннериниң, дүжүметсиг болгаш ужур барымдаалаар чоруктарның илерээшкиннерин шыңгыы сойгалаар ужурлуглар.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

СЭКП Тер Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунуң шинтпирлерин амыдыралга боттандырып, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш бистиң республиканың күш-ажылчы коллективтериниң болгаш тус-тус ажыл-ишчилериниң ортузунда социалистиг чарыш улам калбаргаш.

«Тиилелге» совхозтуң толаачызы Сергей Ондар эрткен чылдың түңнели-биле социалистиг чарышка тиилекчи болуп үнгеш, бо хүннерде малчыннарның кышкы турлагларынче сула, чарба болгаш өске-даа мал чемнерин үзүктелишкин чокка сөөртүп, мал кыштаглааш-ының организастыг эрттиреринге бодунуң төлептиг үлүүн киирип турар.

ЧУРУКТА: Сергей Ондар. Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ЭРГИ ХЕВЭЭР

Ажыл-агыйның кайы-даа участогунда эде тургустуунуушкун чоруп турар. Күш-ажылчы коллектив бүрүү ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчип, бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланыышкыны нептерелдин эгелээнин дыынап орарга, магалыг чүведир. Ажылдап турарым «Тыва хамааты тудуг» трестиг Самагалдайда бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогу эрги хевээр-ле ажылдап турарының дугайын бижип олурарым бо.

Бистиң участогувусту бот-орулга-чарылгаже шилчээн деп турар. Ол хиревинде бисте бо талазы-биле кандыг-даа өөредилге болбаан. Бистер тудугжулар ол чаа системаның арга-методун өөренип, билип алыр дээш мынчага чедир манап келдивис. Шыны-биле чугаалаарга, эрги хевээр ажылдап, амыдырап турар мындыг бис.

Участогувустуң администрациязы ийи каът бажыңда. Ооң ийиги каъдында чырык делгем кызыл-булуң бар. Ону чоп ажыглаваан турар бис. Бо хире эки кызыл-булуңну эки дерип алгаш, ажылчыннарның дыштаныр хүннерин шын организастап, оон-тоглаа, концерттен-даа организастап турза канчап баар чүвел? — деп, бистиң профком даргазы Агармаа Бижиктен айтырган мен. Ооң харыызы мындыг болган. «Харын, ындыг чүве-дир ийим. Даргавыс ол дугайын билип турар кижи боор». Хүндүлел самбыразы бар-даа болза, ында чүү-даа чок. Дөрт хире чурук мурнунда турган хире ис бар, ол-ла. Кызыл-булуңувуста каракка илдитер чүү-даа чок.

Эрги хевээр-ле ажылдап турарывыска үениң негелдезинге канчап-даа дүүшпес деп чүвени тудугжулар билип турар бис. Эрги хевээр ажылдап турган, эде тургустунуп тур бис дээрге канчап тааржырыл?

Федор ТАУ.
тудугжу.

КАЖАН ЭКИЖИИРИЛ?

• «Шагаан-Арыг тудуг» трест планнарының үгле чартын күүседиринге өйлешкен •

Шыпаа-ла алдап чүве: Улуг-Хем районуң пүүтү тудуг организациялары январь айның планныг онаалдаларын чедиишкиниг күүсеткен, үгле «Шагаан-Арыг тудуг» трест тудуг-монтаж ажылдарының планын 50,9 хуу чедиргеш. Эрткен чылдың ол үеги-биле дециэрге, кудулаашкын 36 хуу болган. Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкыны шилчилге белен эвес болур дээрзин маанап турдувус. Ындыг-даа болза, көргүзүглериниң ол хире кудулап бада бергени чырык хүндүс чаныык дүшкени-биле хемей болган.

Ам фактыларже дорт эглип көрөлиңер. Бо чылдың август айда ажыглалга киирер школа тудуу. Маңаа 1176 школачы өөренир. Ону шагаан-арыгжылар четтикпейн маанап келген. Ооң кезик-чамдызын эрткен күзүн ажыглалга киирер дээш чадашкан. Чаа чылче чыдыскаш база алдыртаан. Ам август айже шилтидиптерге, ону ажыглалга киирер хуусаазы үзамдыккан дээрден башка, ажыл-иш мында хайыышкынныг чорбайн турар. Чоокта чаа маңза шеверлекчилер 2 хүн дургузунда ажыл чок олурган, школачылар элезинин кочалдап дажыглап турган. Күш-ажылды шын организастап чадажып турда, объектини дужаар хуусаа кызырлып-ла орар болгай.

Шагаан-Арыгда тресте чагыткан дузалал организациялар эндерик. Оларның чамдызы, чижээ, № 15 механизация эргелели планнарын ажыр күүседип, республикада сурагжы берген. Канчап мындыг болу берген? трест планын чылдан чылче күүседип чадажып турар, а ону механизмнер-биле хандырар ужурлуг организация доктаамал мурнакчылар одуруунда киргеп?

Трестиң ажыглалга киирип турары эвээш-биче тудуларымны шынары доктаамал куду. Тудугжу бригадалар үстүнде чижекте ышкаш, чамдыкта анаа олуруп-олуруп, оон хуусаа ыйдып келирге бачыдал, буу-хаа ажылдаар практиказындан уштунмаан. Брак кылыр чорукту үнер доозу бада ол.

Неделяның ажыл хүннеринде кандыг бир чыллагаа-биле ажыл чок олурар бригадаларны бо-ла көрүп болур. Ажылтыннарның дыштанар түүү чоокшулап көөрге, даргалар дужаалдар бижээш олуруптар: «бүдүүлгениң негелдезин бузугаар» суббота, чамдыкта воскресенье хүннерни ажыл хүнү деп санаар дээш-ле баар. Чамдык дыштанар хүннерде ажылдап болбайнаан, ынчалза-даа ол Шагаан-Арыгда ышкаш доктаамал болбас ужурлуг. Тудугжуларны дыштанар хүннерде ажылдадыр хире, автобаазаны, механизация эргелелерин болгаш өске-даа дузалал организацияларны база эвилелдээри негеттиннер. Хандырылга организацияларын база ажылдадыр. Анаа хүннерде чадажып турган дыштанар хүннерде күш-ажылды бедик бүдүүрүкчүлүг кылдыр организастап алыры ол марын айтырыг. Ынчангаш бо практиканың когун үнелиниң-биле чок кылыр херек.

Кара кайгамчык: трестe кадр айтырыы мунгаштаган. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң эргелекчизи Леонид Ткаченко трестинге удавас чааскаан артар деп барган дизе частырыг болбас. Ооң ораалакчылары-даа, килдистер эргелекчилери-даа, инженерлер, участок начальниктери, прорабтар солушса-солушса, ам трестиң апарадынга ажылдаксаар кижилер тывылбастаан. Ол эргe-дужаалдарга ажылдапкы дег кижилер хоорайда бар-даа болза, трестиң удуртукчүзүнүң удуртур стилинге, арга-методтарынга таарышмайн турар. Демократчыдылганың бо шапкын үезинде эргелекчиниң үстүнден дужаар, чогаадыкчы инициативаны базар стили эде тургустунуушкунуң ак орунда кара моондак апарганын районнуң партия организациязы эскерип турза-даа, шинтпирлиг хемчеглер алырындан дидимейн турары каракка илдеп. Ынчангаш эргелекчиниң бот-тогдукар аварганы таварылга эвес. Ында партбюро секретары Валентина Шумихина болгаш профком даргазы Петр Гавриков эргелекчиниң аайындан эртпес апаргаш. Эргелекчи болу СЭКП райкомунуң бюро кежигүү хүрезинде бөдүүн коммунистерниң чугаазын херекте албастаан.

Күш-ажылды организастаарын болгаш кадр айтырыындан адгыда, кижи факторун база чугулаап көрбейн турар. Трестиң бүгү организацияларында 1302 ажылчын болгаш албан-хаакты хаара туттунган. Оларның 1296-зы профсоюзлел кежигүннери. Эрткен чылын трест санаторийлерже болгаш дыштанылга бажыңнарынче баар 86 путёвка алган, ооң 59-уун (27-зи-ниң кайнаар барганы билдинмес) организацияларга хуваган. Бо хире улуг коллективке ол дээрге дыка эвээш ышкажыл. Трест «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Торгалыг аржаанынга дыштанылга эмзээн турдар дугайында чугааны ам ийи беш чыл дургузунда уламчылап турар. Ол чугаа ам кижилериниң хөөнүнге дээп турар апаарга өске-даа чугаа эгелээн. РАУК-биле демнежип турган Дус-Хемге профилакторий тудар. Ол профилакторий кажан бир шагда туттуна бээр болза, маңаа районуң агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң киржилгезин колдаар боор деп бодал башка кирер-дир. Ол километр черте профилакторий тудуп чадап кааш, ону ам 150 километр чедир ыра д ы п алырга, дүрген туттунар бе? Оон аңгыда Дус-Хемге үгле чайын дыштанып болур, а Торгалыг аржаанының базазынга — бүдүн чыл дургузунда. Кижи болаарга, ол ийиниг бирээзин шилип алыры белен-даа ышкаш. Ынчалза-даа трест ийилдирзин аптар бодап турар. Бо таварылгада ийи ийгүн дугайында үлегер чугааны сагындырып каары артык эвес боор деп бодадым.

Трест бүдүрүлгениң мурнакчыларын шаңнаны акшаны үндүрүп бербейн келген. Чоокта чаа боодалга маргылдаазының тилекчилерин шаңнаарынга акшаны ында ВЛКСМ комитединиң секретары М. Ооржак-оол бодуңуң карманындан берген.

Трестиң бодуңуң чурттала-га фондузу болгу 80 квартиралыг ийи, 40 квартиралыг бир бажыңнарда болгаш оң общежитиде байдал багай. 80 квартиралыг бажыңнарның подвалдары суглуг, квартиралары шык. Ол бажыңнарның чурттакчыларының трестен дуза дилеп чадап кааш чурттап орар байдалын эжижидер-биле республика солунналыңче бижиирин чаңчыл апарган.

Амгы үеде ында бажың алыр эзлчегде 193 кижи турар, 35 кижи общежитиде орээл дилээн, 50 кижи чурттап орар байдалын эжижидер дугайында билдиришкиннерни киргеш.

Шагаан-Арыг хоорайның тудуунуң бирги эзлчээ ам колдуунда доостуруунуң кырында келген. Ийиги эзлчегниң тудуун өй-шаанда эгелээр дизе, төлевилел-смета документацияны амдыгааштан эгелеп негей бээр ужурлуг. Бо чайын хоорайның суг-биле хандыртынар черин алгадып, арыглап дериглерниң ийиги эзлчээнің тудуун эгелээри чугула. Эрги хоорайдан көшкен, аңаа хамаарылгалыг организациялар ооң санитарлыг арыглаашкынын дүрген эгелээп, доозар ужурлуг. Бо эргежок чугула айтырыглар амдыында кымны-даа дүвүрстпейн турары элдептиг. Хоорайның бирги эзлчээн тудуп эгелээрде кылган частырыгларны ам каталтавазы күзенчиг.

Кодур-оол ОЮН.
«Шынның» корреспондеди.

КУРУГ МАҢНААШКЫН ЧОККА

Техниканы долу ажыглап, куруг маңнаашкын чокка ажылдап турган, чартык чыл планын июнь 28-те күүседирин харылзаа автобаазазының коллективи хүлээнген. Планаттынган орук хемчээлин 100,5 хуу боттандырарын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга немей 2 хуу остурерин чолаачылар аазаан. Планнаан орук хемчээлиниң көрдүнген бот-үнезин 0,5 хуу кудуладып турган, карылгалыг ажылдаарындан уштунарының оруктарын дилеп тып турар бис.

Камналга чурумун шыңгыырадып турган, 20 муң литр бензинни, 60 дугуйну, 10 тонна хөмүр-дашты, 3 муң киловатт-шак электри энергиялын камнап ап, эрткен чылдынга бодаарга торгаалды 150 рубльге кыырарын хүлээлгелерде айыткан.

Вера ПЕРФИЛЬЕВА,
харылзаа автобаазазының улуг экономисти.

ХООЗУН СӨСТЕРДЕН — АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ

Агроүлетпүркүркомнуң удуртукчулары, адырлар аайы-биле килдистериң кол специалистери шүгүмүүлелди чоттуу-биле шын билип, хүлээп ап турары амыдыралга боттуг үүл болур. Республиканың Агроүлетпүркүркомунуң партком кежигүннери сөөлгү болуп эрткен партия хуралынга болган саналдардан ылыг түңнелди үндүрген. Аңаа «1987 чылда Агроүлетпүркүркомунуң бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының бүдүрүлге-сан-хоо ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң болгаш ажыл-агыйның экономиктиг арга-хевирлерин сайзырангайжыдар талазы-биле партия организацияларының сорулгаларының дугайында» илеткелди республиканың Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы И. М. Сувандин кылган. Шүгүмүүлет чидиг, тодаргай болган. Ылаңгыя дарганың оралакчылары И. Г. Лавриненко, К. Ш. Ялаков, С. М. Мешкорудников, адырлар аайы-биле килдистер эргелекчилери И. И. Беляков, Б. Б. Балчир болгаш өскелериин-даа аттарынга үнген чемелиг сагындырыглар хуралдың ажык-чарлыын, угланыышкынын тодараткан.

Илеткелди ажылга өскелилер барын демдеглеп-шаан, ажыл-агыйны шапкын арга-биле хөгжүдеринче ыракта чедир ажылдаваин турарын, эде тургустунуушкун айтырыгларынче ам-даа хамылап кирбейн, эрги хевээр ажылдап турарын тодаргай чижектерге көргүскен. Бүдүрүлге болгаш продукцияның кол хевирлерин садарының планнарын күүсетпээн совхозтар ам-даа эвээш эвес. Чүгле эрткен чылын 12 муң быжаа 99 муң хире шээр мал толу чедир алдынмаан. Оон кырынга малдың өлүп хораар чоруу, өре-самчыгдал кызырылбайн турар. Чүгле өре-самчыгдалдың чидириннден 2500 тонна хире коң эзтти чедир албаан. Ол саннарның артында тодаргай буруулуг кижилер турып турар.

Малдың өлүп хораар чоруунуң кол чылдагааны республикага мал эмнээриниң албанын барык чээрби чыл чедир удуртып турар И. И. Беляковтуң ажылында чаңгыс черде таптааш-ханның Б. Б. Балчирнин удуртып турары мал ажылының талазы-биле килдистиң түскай артемнигдериниң талаларындан ыналданы кошкатканының түңнели-дир.

Тарылга шөлдериниң дүжүүкүрү чылдан чылче чавыс болуп артыпаан. Каш чыл бурунгаар ажылдап килдынган чер ажылының девискээр системазы сагыттынмайн келген. Оон түңнелинде мал чеми культуралардың сиген-ширбиниш шоолуг үнмес черлерде тускайлап турар. Агротехниктиг хемчеглериниң чугула хуусаалары сагыттынмайн келген.

Керээлиг арга-биле ажылдап турар коллективтериниң көргүзүглери эрги бөзү-биле ажылдап турарларындан дээр биле чер дет ылгалдыг. «Өөк» совхозтуң А. И. Калягинге удурткан интенсивтиг күш-ажыл коллективи чижекке ап болур. Эрткен чылын ол коллектив быжыглаттынган шөлүнүң гектар бүрүүнден 17,6 центнер дүжүттү — совхозта орутмак дүжүттен үш катап хойну алган. Звеноның механизатор бүрүү 352 тонна продукция бүдүрген азы совхозта орутмак көргүзүгден 215 тонна хөй болган.

Коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы шиңгээткен өске-даа коллективтер чедиишкиниг ажылдап турар. Ындыглар мал ажылында база эвээш эвес. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн СБФ-зы, «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр» совхозтарының Өлеп Чечектиг хойжу бригадалары «Сукпак» совхозтуң семиртилге звенолары оларга хамаарыжыр. Чижээ, Дөргүн СБФ-ның ажыл-ишчилери коллективтиг керээ бүгаар үш чыл уланчыр ажылдап турар. Бо үениң дургузунда саар коданның инек бүрүүнүң сүт бээри 380 килограммга улгатаан, продукцияның эге хемчээлиниң бот-үнези 1,7 рубльге кызырылган.

Мурнакчыларның дүржүлгазын нептеретпейн турар. Мында ажыл-агыйларның экономиктиг албаннарының удуртукчуларының бурууну база бар; олардан өске ол дүржүлганы кым пропагандаар болгаш нептередир ужурлугул?

— Бис экономистериниң салдарын болгаш дузазын манап турар бис — деп, Агроүлетпүркүркомнуң даргазының оралакчызы И. Г. Лавриненко бодуңуң саналынга чугаалаан. — Ам дээрезинде ол салдарны бис көрбейн турарывыс хараадаңчыг. А ынчаарга бис шуптувус ам чаңгыс черде, чаңгыс сорулгалыг ажылдап турар болгай бис.

Бүгү адырларның күженишкиннерин мөөңнээринің эргежок чугулазының дугайын үнүп продукцияның бүдүрер болгаш болбаазырадыр килдизиниң ажылдакчызы А. И. Градобоев, Агроүлетпүркүркомнуң даргазының оралакчызы К. Ш. Ялаков, ветеринария килдизиниң начальниги И. И. Беляков, өске-даа коммунистер чугаалаан. Күженишкиннерни каттыштырарының эргежок чугулазын олар шуптуу медереп билип турар. Үгле хөрек кырында демниг хөделири чугула.

— Бис, ветеринария ажылдакчылары, дыка хөй таварылгаларда мал чеми белет-келчилериниң харын-даа тудугжуларының ажылы дээш качыгдап оортан хамаарылгалыг боop турар бис — деп, И. И. Беляков бодуңуң саналынга дорту-биле чугаалаан. — Шынар чок мал чемнери, шык, соок кажаалар — дыка хөй аарыгларны чылдагааны болуп турар. А ол чылдагаанларны чайлаарынга демниг хөделиишкиннер көзүлбейн турар. Бир эвес соуургалдыг, демниг ажылдаар болгувусса, аарыгларны эмнээр болдурбас талазы-биле ажыл дыка-ла дээштиг болур ийин.

— Бис база-ла кымдан-даа артык мал чеми белет-кекчилериннен улуг хамаарылгалыг боop артып турар бис — деп, К. Ш. Ялаков демдеглээн. — Оларның багай ажылы дээш бис бала каражадап, когарап турар бис. Чижээ, мал чемнериниң бот-үнези дөлчок улуг, ол мал ажылының продукциязының бот-үнезин чайгаар-ла дартадып турар.

Бо-ла бүгү үүлдер түңнелинде барып ажыл-агыларның экономика — сан-хоо байдалынга багай салдарын чедирип турар. Чижээ, совхозтарның орулгалының деңнели 11 хууну дөңгүп-ле ажып турар. Ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында чедиишкиниг ажылдаарынга бо көргүзүгүн адак диве-ле ийи катап кодурери эргежок чугула.

Агроүлетпүрүнүң болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң коллективтери база-ла эвээш эвес бергедээшкиннерге таваржып турар. Оларның хөй кезии эрткен чылын карылгалыг ажылдаан. Материал-техниктиг хандырылга базазының карылгазы — 1 млн. 75 муң рубль, пиво заводунуң — 51 муң, эт-соок даллганы бүдүрер заводтуң — 76 муң рубль болган. Автотранспорт бүдүрүлгелери база карылгалыг ажылдап турар. Чижээ, «Агропромтранс-2» бүдүрүлгениң карылгазының түүү 130 муң рубль ашкан.

Карылгалыг болуп турарының чылдагааны — күш-ажылды кошкак организастаанында, кижилериниң ажылдап үнер-кирер чоруунда, специалист кадрларның чедишпеминде. Эрткен чылын «Агроүлетпүртранс-2» каттыжышкынга 188 кижини ажылга хүлээп алган, а 196 кижини ажылдан үндүрген. Ол ышкаш кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу «Тываагроүлетпүр тудуг» каттыжышкында база хөй болуп турар. Ында чыл дургузунда 4.375 кижи-хүн ажыл шагы үстүнгеш, тодаргайлаарга, ынча хүн хилис барган. База ол-ла үениң дургузунда 180 кижи эзирикте сергедир черге киргеш. Ол чорук ол организацияда контрольдуң негелдиң болгаш күш-ажылчы сагылга-чүрүм дээш демиселдиң көңгүс кошкааныг херекте турар.

Ол-ла каттыжышкынарның удуртукчуларының эрги арга-методтардан уштунмайн, кабинетке олуруп алгаш айтышкын, удуртулга бээр чаңчылы хевээр артышаан. Эрткен бүдүн чыл дургузунда «Тываагроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының даргазы Г. М. Шубник 25 хүн сургакчылаваш, оларның 13 хүнүн республикадан дашкаар черге эрттиргеш. Оон эки түңнел көзүлбээн, ында эде тургустунуушкун амга чедир боттанмайн турар.

— Агроүлетпүр комплекизиниң хөгжүлдезинде чедип алдынган чедиишкиннер билдингир — деп, хуралга сөс алган, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар чугаалаан. — Инектиң, куштуң, хаванның продуктулуу өскен. Ынчалзажок бо талазы-биле көргүзүлгер моон улуг болур ужурлуг болгаш боop болур-даа. Удуртукчу коммунистериниң маңаа ролюн кудуладып болбас херек. Ынчалзажок даамайлаар хөннерге алзыл, аңаа олуруп болбас, шагдан бээр бистиң мурнувуста турып келген, билиривис айтырыгларны шудургу, дидим бөзү-биле шинтпирлээр, дүрген эдериниң оруктарын тыварлаар херек.

Көрүп көрүнер, суурларывыс аян-шинчизи кандыгдыр. Аныяктарның кодээден дезип турарының тылдагаанны мында эвес бе? Кадрлар айтырыының чидиг боop турарының чылдагааны бо эвес бе? Бо болгаш өске-даа айтырыгларны шинтпирлээринге Агроүлетпүркүркомнуң удуртукчулары болгаш специалистери силер и и н ролюнар холчок улуг. Удуртулганың бүгү н г ү методтары-биле ажылдаар херек. Бистиң амыдыралывистың бүгү таладарын демократчыдарының үндезин экономиктиг реформаның ачызы-биле республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедип болур. Эде тургустунуушкун соксаалчок, күженишкиниг күш-ажыл-биле чедип алдынар, а аңаа кол чөрин силер, коммунистер, эзлээр ужурлуг силер — деп, Ч.-Д. Б. Ондар түңнезин.

Хуралдың ажылынга СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак киришкен.

Александр АҢГЫР-ООЛ.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

СЭКП-ниң Уставы коммунистерниң күш-ажылга, ниитилел-политиктиг болгаш ажыл-агый амыдыралынга авангардчы ролюн бедидерин партия эге организация бүрүзүнге хүлээндирип турар. Ынчангаш партбюро партия кежигүннериниң инициативазын, харыысалгазын бедидерниче доктаамал кичээнгейни салып келген. Эрткен ажыл-агый чылында сүт-бараан фермазының коллективи бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн. Экономиканы эргелеп-башкарарының чаа аргазынче шилчээни партия организациязының ажылының стилин, арга-методтарын өскертирин, чаартырыл негеп келген. Хамыктың мурнунда кижилер-биле ажылды үндезин-биле өскертири чугула болу берген.

Эвилелиг партия хуралынга ферманың бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн соонда коммунистериң партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкаш, коллективтиң ажыл-чоруулгазын анализтээш, чаа өзү-биле ажылдаарының хемчеглерин ажылдап кылган. Бо чугула хереже коммунистер үлегерин көргүзер, бүдүрүкчүлүг ажылдаар ужурлуг дээрзин ынча айыткан. Оларның хөй нуруузу хуралга санал бергеш, бот-оруга-чарылганы неп-тередир, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, хөй продукцияны бүдүрер, соң шынарын экижидер хереже боттарының төлептиг үлүүн киирерин хүлээнгеннер.

Партбюро хуралдың шиитпирлериниң күүселдезин организастаар, хынаар талазы-биле элээн ажылдарны чоруткан. Партия эге организациязының үчүдунда 16 коммунист бар, ол улуг күш. Планныг онаалдаларын, партийжи даалгаларны, политиктиг болгаш экономиктиг билиин коммунистериниң бедидип турарының дугайында отчёттарын партия хуралдарынга дыннаарын көвүдеткен. Хоочун саанчылар коммунистер Дуктуг Ондарның, Шет Куулардың болгаш өскелериниң-даа отчётларын дыннаан. Ол болза чугле отчёдун дыннаан коммунистериниң эвес, коллектив кежигүннериниң даанган ажыл-херек дээш харыысалгазын бедидериниге, бригада керээзиниң негелделерин ёзугаар чаа ёзу-биле ажылдаарынга салдарны чедиргем. Саанчы, ишек кадарчызы бүрүзү-ле ферманың ниити көргүзүглерин экижидер хереже төлептиг күш-ажылчы үлүүн киирер дээш шалыпчы ажылдап турар. Саар инектериниң ажаалдазын, чемгерилгезин, сүтгарылгазын, одарлаарын эрткен чылдардан элээн экижиткен, күш-ажылдың сагылга-чурумуну бүдүмкан. Ынчангаш ферманың ажыл-ишчилери сүт бүдүрериниң күрүнеге садарының планныг онаалдаларын эрткен чылын ажыр күүсеткен. Тодаргайлаарга, 620 тонна сүт бүдүрер турган, 689 тонна чедирген. Күрүнеге 600 тонна сүт садар даалгазын 23 тонна ажыр боттандырган. Оларның хөй нуруузу бирги сорттуу болган. Бир инектен ортумаа-биле 2204 кг сүттү саап алган. Бо көргүзүглер 1986 чылдаазындан хөй болуп турар. Ооң уламындан ферма орулгалыг ажылдаан.

Ферманың коммунистери шуптузу амгы үениң негелделеринге дүүштүр ажылдап, чедип алган күш-ажылчы чедишкиннеринге оожургаваан, ону ковүдедириниң курлавырларын, аргаларын доктаамал дилеп, тып турарлар.

СЭКП обкомунуң кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, ферма эргелекчизи, саанчы Алдынкыс Монгуш күш-ажылды организастаарының дешилгелиг аргазы — бригада керээзин нептередиринче, ажыл-ишти экижидериниче, ажылчыннарның кижилиилгезин чогуур деннелге тургузарынче доктаамал сагыш салып, ону баштап, удуртып, ажыктыг сүмелерин берип турар. Коллективтиң саанчыларының арызында чарышка эрткен чылдың түннели-биле ол бирги черни эвлээн. Ол ышкаш республиканың дээре саанчыларының санынга кирген.

СЭКП райкомунуң кежигүнү саанчы Шет Куулар, район Совединиң депутады саанчы Надежда Куулар, совхозтуң партком кежигүнү инек кадарчызы Бичеоол Сат, саанчылар Долума Кара-Сал, Татьяна Сат болгаш өске-даа коммунистер чүгле эки ажылдаап турар эвес, хөй-шиитиниң ажылынга идепкейлиг, ажыдралга төлептиг, өскелерге үлегерчижектиг кижилер болуп турар. Оларның тура-соруктуг күш-ажылы, идепкейлиг чоруу ферманың мурнунда салдынган сорулгаларны чеднишкиннинг шиитпирлээринге дузалап келген. Моон соңгаар-даа ындыг болуру чугаажок. Партбюро оларны дамчыштыр партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды чорудуп, коллектив кежигүннерин бир демнит ажылдаарын, планныг онаалдаларын күүседирин, продукцияның шынарын экижиде-рин чедип алган. Ол дээрге чүгле ажыл-херектиң эгези деп чүвени билип турар бис. ону улам ханыладыр, неп-тередир, эртемниң чеднишкиннерин, мурнакчы дуржулганы ажылаары бистеп негеттинип турар.

Соңал айтырыгларны шиитпирлээринче сагышты салып турар. Фермада кызыл-булуң, столовая ажыгдаада кирген.

Көргүзүглерни улам экижилериниге шаптыктап турар чамдык четпестер бисте бар. Ол дугайында совхозтуң бүгү коммунистериниң, партком, бистиң партия эге организациязының хуралдарынга кеш удаа чугаалажып, ону элип алыр талазы-биле хемчеглерни доктаалдарда бижээн. Ындыг-даа болза бо хүнге чедир күүсеттинээн. Фермада быжаа кажаазын, тып одалга системазын элээн каш чыл улаштыр тудуп келген, анаа хөй акша-хорецтини чарыгдаан, ол хирезинде ажыглалга киирип шыдаваан. Совхоз ону бодунуң күжү-биле кылып ап болур аргалыг турган, өске черден келген бригадалар хөлезилеп ажылдадып турары шын эвес. Бызаа кажаазы багай болганындан, чылдын-на ооң баш санын чедир албайн келген бис. Эрткен чылын чүстенне чүгле 45 бызаа алган. Фермада хеп үштүр өрээлди, душту кылган, өрээлдер соок болганындан, кандыг-даа ажыглал чок болуп турар.

Бистиң ферманың коммунистери, бүгү ажыл-ишчилери партийниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир бо чылдың бирги чартык чылының планныг онаалдаларын күүседир хүлээлгени алган, ону боттандырары-биле шалыпчы ажылдап турарлар.

Моңгун-оол МОНГУШ-ООЛ.
СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында партия эге организациязының секретары, саанчы.

Таңдыда Владимировка ортумак школазының үстүкү классчыларының чамдыктары аттестат-биле кады трактористиң шынызылгазын дужаап ап турар. Сергей Саян ийи чыл мурнунда школаны доос-каш, база ындыг документ-ни алган. Баштайгы чылында ол сиген белеткээр бригадага ажылдаап. Дараазында чылын «Россия» совхозтуң дуржулгалыг механизатору Олег Сувактың дузалакчызы апарган. Ам комсомолчу С. Саян Т-150 деп тракторну боду башкарып, фермада мал чеми сөөртүп турар.

ЧУРУКТА: солагай талазында Сергей Саян биле Олег Сувак.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

ИДЕПКЕЙИН БЕДИДИП ТУРГАШ

Хой ажылы—аныяктарның шалыпчы херээ

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

Ленин аттыг совхозтуң экономиказының бир чугула адыры—хой ажылы. Бүгү хойжулар өг-бүле керээзинче шилчээн. Бо чаа арга-биле ажылдаа-ла төрүүр хойда малчыннар бир чыл чедип, торвес коданнарда хойжулар чартык чыл чедип турар. Оларда чугула кампания—хой оолдаашкыны февральдың ортан үезинде эгелээн.

Ленин аттыг совхозта ВЛКСМ комитединиң секретары Сергей Аракчаа совхозтуң хүн бүрүде ажыл-херээнге, чугула айтырыгларны шиитпирлээринге комитеттиң киржилгезиниң, мал ажылынга аныяктарны туста-туста таарыштыр турганының дугайын ооң-биле чугаалажып олурувуста, ылантыя аныяк хойжуларның санын өстүрери нарын айтырыгларның бирээзин дээрзин тайылбырлады.

Совхозта комсомол организациязы—улуг күш. Ооң хүрээлениинде ам тозан ажыг оолдар болгаш кыстар бар. Оларның иштинде малчыннар эвээш эвес. Ажыл-агыйның ийи хойжу бригадазында 22 комсомолчу, элээн хөй аныяктар бар. Ынчангаш кыштаглаашкының баштайгы хүннериниң-не комсомол комитеди бо чугула кампанияга аныяктарның киржилгезин кичээнгейнин төвүнге турган.

Хойнун массалыг оолдаашкыны февральдың ортан үезинде эгелээн. Малчыннарга дузалажыры-биле үжен ажыг сакманчыларны чоруткан. Кызыл сылдыс ортумак школазының госку классчылары бо харыысалгалыг үеде хойжуларның база идепкейлиг дузалакчылары.

Совхозтуң хой малы ниитизи-биле үжен бир кезек черде кыштап турар. Оларның 6297-зи төрүүр хойлар, ону он беш коданда хуваган. Төрүүр хойда малчыннар шупту эрткен чылдың январь бирден эгелеп өг-бүле керээзинче шилчээн, а торвес хой коданнарында хойжулар чаа арга-биле ажылдаа-ла чартык чыл чедип чоруур. Ынчангаш хойжуларның аныяктарының кыштаглаашкының баштайгы хүннеринден-не комсомол комитеди бо чугула кампанияга аныяктарның киржилгезин кичээнгейнин төвүнге турган.

Совхозтуң № 1 болгаш № 2 хойжу бригадаларында (бригадирлери партия райкомунуң бюро кежигүнү М. Т. Кыныраа, Т.Б. Д. Дүлгү) чамдык коданнарынга чоокта чаа барып, аныяк хойжуларның ажыл-ижи-биле танышты. Анаа ВЛКСМ райкомунуң инструктору Өпей-оол Ооржак, совхозта комсомол комитединиң секретары Сергей Аракчаа олар-биле кады чордувус.

№ 1 бригаданың коданнары совхоз төвүнден ырак эвесте, кожа-кожа. Ажыл-агыйның төрүүр хойларының барык чартык кезин мында. Комсомолчу Каадыр-оол биле аныяк коммунист Рада Күндүүлерниң Ак-Тейде кыштаанга эртежик четтивис. Ында ажыл-иш кидин түлүк. Бригадир, мал эмчизи, суг сөөртүр машина чолаачызы-даа мында келген түрлер. Бригадир Маадыр Төмүровна Кыныраа чаш хураганнарны дугаарлап доозупту. Баштайгы дөрт хүнде төрүттүнгени 93 болду. Мал эмчизи Ирина Тас-ооловна Оюнга хойжу өг-бүленин эвлери, сакманчылар база дузалашкан: стоматитке удур вакцинаны чаш хураганнарның эриннеринге чаап, эзт агарарынга удур натрий селенидин сыкыртып доосту. Бо коданда оолдаашкын түлүктел, хүн бүрүде чаэрби ажыг хураган немежип турар.

Хойжу өг-бүленин эвлери Күндүүлер кадарчылааш үш чыл четкен. Эрткен чылын ажыглалга киирген чаа бажында чурттап, хостуг шактарында телевизорну көрүп, магнитофонну дыңнап, эки алдылдап турар болдулар. Ында чаа чүнар-бажыңны баа, туткан. Аныяк хойжулар өг-бүле керээзи-биле ажылдааш бир чыл четкен, бо чылын совхоз-биле чарган керээ ёзугаар социалистиг түлээлгени алган. Коданда 408 хойдан төрүүр чүс башка онааштыр 80 хураганы камгалап алырын, бир хойдан 1,7 кг дүктү кыргыырын, үзүлдеге чедир ниити диригденгинин 76 центнер, бир хураганның ортумак денгизинин 25 кг чедирерин, бодунуң күжү-биле сигенин, өдекти белеткеп алырын хүлээнген.

Оларның сөзү ажыл-херек-биле карышпайн турарын бо хүннернин чижектерин база көргүзүп турар. Сорулга ам төрүүр хой бүрүзүнүң чаш төлүн менди алыры. Чемгерилгени рационга дүүштүр чорудуп, оолдаан болгаш оолдаар чыгаан хойларны тургузу азырап, өскелерин эртен чемгергеш, одарладып, хайгаарап турар.

Бригадир Маадыр Төмүровна чайланы бөөр аразында оон-биле чугааны уламчыладывыс.

— Бисте кыштаглаашкын хүр чаагай. Оолдаашкын изиг түлүк. Баштайгы ийи неделя хире үеде бир муң ажыг хураган намгалап алдынды. Эмнээшкин, сыкыртышкынны чорудуп, чаш хураганнарны дугаарлап, мал чеминиң рационун шынгыы сагыырын контрольдап турар бис. Оон курлавыры кодан бүрүзүнде бар. Четпес чүве —чамдык коданнарда чырык чок. Электри чырыы чүгле үш коданда бар. Хоюнун чартык кезин оолдаакан ийикпе оолдаашкын адактал-ган-даа коданнар бисте бар — деп, ол чугаалады.

Бригаданың өске-даа хойжуларының коданнарына чедип ажыл-ишти сонуургадывыс. Хоочун хойжу Соян Даныкович Доржу Шуваган-чы-орукта кыштап олурар. Ында дөрт чүс ажыг хойнуң оолдаашкыны адакталган. Комсомолчу сакманчылар Хенмерек Чамзы, Рита Маннык олар тус-туста чүс чедир хураганнарны менди алган. Хойжу бо чылын төрүүр чүс хойдан 85 хураганны камгалап алыр, бир хойдан 1,8 кг дүктү кыргыыр хүлээлгени алган мен диди. Кыштагда чылыт бажын болгаш күдүк бар.

АНЫЯКТАР ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗА...

№ 2 бригаданың малчыннары Тестин бир талазында кыштап турар. Чамдык черлерде хар хөртүктели бергилээн болду. Хойну хөртүк чок черлерге одарладып, далбыйлап-даа турар.

Бо бригаданың мурнакчы аныяк хойжулары Анатолий биле Зоя Сандыктар Нарын-Сайырда кыштап, төрүвес дөрт чүс ажыт хойну кадарып турарлар. Зоя ону классты дооскан соонда малчынная берген. ам партия кежигүнүнүң кандидаты. бригадада комсомол болуунун удуртукчузу. Өг-бүле керээзинге кирее-ле чартык чыл четтивис дидилер

Коданда хой хүр чаагай. Чамдык боттуг дуза оларга негеттинип турарын чугаалаадылар. Бир чугула чүве — кыштатта башынны чунар-бажыңны тудары, электри чырыын киирери. Электроэнергия айтырыы харын шиитпирлеттинин, кожазында кышталарда чагылар тургузар черлерни казып херекселдерин белеткеп каан турду.

— «Төрүвес хойда улуска тараа эккеп бербестей бөөр улус-тур. Элээн суржуп келгениивис түннелинде үш тонна тараны дүүн алдывыс. Хой арын баксыраа канчаарыл? Чамдык коданнардан ону дилеп аккелгеш безин чемтерин турдувус ам бисте арын баксыраан үш хураган бар» — деп, Зоя Сандык чугаалады.

Ооң ангыда совхозтуң дирекциязынга, комсомол комитединиге хамаарыштыр бодунуң күзелдерин аныяк хойжу база чугаалады. Эки ажылы дээш аныяктарны шаннап-мактаарының бир хевири — даштыкыже чоруурунуң путёвкалары чымыштыг үеде — январь, февральда суг келгилээр. А совхозтуң удуртукчулары чорудар хөнну чок боор Путёвка өртээн телезе чоруур хемчээл-биле төлевестей бөөр. Ындыг чоруктуң ужуундан Зоя Сандык эрткен чылын Чехословакия четкенинин путёвка ортээ 397 рубльди боду төлөөн.

Бо айтырыгны бир янзы шиитпирлээр болза эки. Ол путёвкаларны күзүн сентябрь, октябрь, ноябрь айларда чорудуп бөөр кылдыр шиитпирлээр болза малчыннарга таарымчалыг деп санап турарлар болду.

Ооң ангыда бо бригаданың аныяктары комсомолчу-аныяктар бригадазын тургузуп алырын күзеп келгениивис. Ынчалза-даа ол шиитпирлеттинмээн. Хой ажылынче аныяктарны турумчудуп, хаара тудар ажыл ук совхозта чылдан чылче чидиг айтырыг болуп уламчылавышаан. Хой хүлээп ап, ону кадарар күзелдиг аныяктар эвээш. Чижээ, 1986 чылда ийи дугаар бригадага аныяктардан алды өг-бүле ажылдап турган. Оларны өскээр үнүп чорза-чорза, эрткен чылын ийи өг-бүле артkан турган. Боттары хойну хүлээнип алган аныяк хойжулар совхозта эвээш. Мал ажылы — аныяктарны шилилгеш хөнө олар хоочуннарны солуур, салгал. Ынчангаш бо айтырыгны совхозтуң администрациязы, партия, профэвилел, комсомол организациялары шиитпирлээр үе келген. Чүнүндаа мурнунда аныяктарга ажылдап чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, аныяктарны, школа доозукчуларының ортузунга тайылбыр ажылын идепкейжидери — үениң негелдези.

Бистиң чораан коданнарывыста аныяк хойжу кыстар хеп чуур машина даараныр машина бичии уругларга эптиг, чараш хептерин чугула хереглеп турар бис деп олурар болдулар. Совхозта комсомол комитеди бо чижектиг айтырыгларны шыңгыы негелделиг турушу-биле шиитпирлежири күзеничиг.

Валентина МААДЫР,
«Шыныың» корр.
Эрзин район.

Хой ажылы—аныяктарның шалыпчы херээ

ХОЙЖУЛАРНЫҢ ЧЫГЛЫР ОДАА

№ 1 бригадага моон мурнунда кызыл-булун чок турган, эрткен чылын ону тудуп берген. Ооң ишти, дашты арыг-силиг, бус-биле чылдыр батареялар доктаамал чеңзип турары таарымчалыг. Маңаа хойжулар ай санында хуралдап ооң концерт көрүп, экономиктиг болгаш зоветөөредилгенин кичээлдеринге чыглыр. Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар-жыткан социалистиг чарышка ажыл-херектери дээш бригаданың чаалап алганы СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиин, партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң Тураскаал вымпелин, өске-даа шаннал макталдарны ында асканын көрдүвүс. Ол база үре-түннелдиг ажылдың херечизи.

Бригада чөвүлелиниң булунуң база ында дерээн. Партия комсомол болуктериниң составын, экономиктиг болгаш зоветөөредилгенин программаны чаштыр бижээш аскан. Бригаданың ажыл-хереэн көргүскен өске-даа үүлдер кызыл-булунда бар болду.

Бригада чөвүлелиниң дарга-зы Сүге Назын база ол төпте кыштап, алды чүс ажыг баш ар хураганны кадарып турар. Бо кызыл-булунуу чаа чүнар-бажыңны эрткен чылын тудуп, ажыглалга киирген ол чугаалааш, ук бригаданың малчыннары колдуу чүнар-бажың-биле хандыртынган, ам чүгле ийи үш хире кыштагда чок дээрзин дыңнатты. Бажың-биле олар база колдуу хандыртынган.

— Бедик вольтулуг электри дамчыдылгазының чогу биске бергелерни таварыштырып турар, бичии хөделдиричилерни ажыглап турар бис — деп, Сүге Суңмаевич чугаалады.

Хоочунуң чугаазы-биле алырга, бригадада аныяк малчыннар эвээш. Ынчангаш аныяктарны хоочуннарга кожуп, даандырып турган ос-турерин ол күзеп олурар. Мону шиитпирлээрде аразы чоок-чоок кышталарны алыдар, коданда бүрүзүнде хойнуң баш санын таарыштыр көвүдеди тургузар, ооң ажаалда-кададынын технологиязын шын сагыыр болза эки-дир, ынчан малчын аныяктар-даа көвүдээр ийик деп, күзелин ол илеретти.

Хоочунуң бо санал-оналын ажыл-агыйның дирекциязы, партия, комсомол комитеттери өөренип көөру күзенчиг чорду.

АНЫЯКТАР ХӨЙ-ЛЕ БОЛЗА...

№ 2 бригаданың малчыннары Тестин бир талазында кыштап турар. Чамдык черлерде хар хөртүктели бергилээн болду. Хойну хөртүк чок черлерге одарладып, далбыйлап-даа турар.

Бо бригаданың мурнакчы аныяк хойжулары Анатолий биле Зоя Сандыктар Нарын-Сайырда кыштап, төрүвес дөрт чүс ажыт хойну кадарып турарлар. Зоя ону классты дооскан соонда малчынная берген. ам партия кежигүнүнүң кандидаты. бригадада комсомол болуунун удуртукчузу. Өг-бүле керээзинге кирее-ле чартык чыл четтивис дидилер

Коданда хой хүр чаагай. Чамдык боттуг дуза оларга негеттинип турарын чугаалаадылар. Бир чугула чүве — кыштатта башынны чунар-бажыңны тудары, электри чырыын киирери. Электроэнергия айтырыы харын шиитпирлеттинин, кожазында кышталарда чагылар тургузар черлерни казып херекселдерин белеткеп каан турду.

— «Төрүвес хойда улуска тараа эккеп бербестей бөөр улус-тур. Элээн суржуп келгениивис түннелинде үш тонна тараны дүүн алдывыс. Хой арын баксыраа канчаарыл? Чамдык коданнардан ону дилеп аккелгеш безин чемтерин турдувус ам бисте арын баксыраан үш хураган бар» — деп, Зоя Сандык чугаалады.

Ооң ангыда совхозтуң дирекциязынга, комсомол комитединиге хамаарыштыр бодунуң күзелдерин аныяк хойжу база чугаалады. Эки ажылы дээш аныяктарны шаннап-мактаарының бир хевири — даштыкыже чоруурунуң путёвкалары чымыштыг үеде — январь, февральда суг келгилээр. А совхозтуң удуртукчулары чорудар хөнну чок боор Путёвка өртээн телезе чоруур хемчээл-биле төлевестей бөөр. Ындыг чоруктуң ужуундан Зоя Сандык эрткен чылын Чехословакия четкенинин путёвка ортээ 397 рубльди боду төлөөн.

Бо айтырыгны бир янзы шиитпирлээр болза эки. Ол путёвкаларны күзүн сентябрь, октябрь, ноябрь айларда чорудуп бөөр кылдыр шиитпирлээр болза малчыннарга таарымчалыг деп санап турарлар болду.

Ооң ангыда бо бригаданың аныяктары комсомолчу-аныяктар бригадазын тургузуп алырын күзеп келгениивис. Ынчалза-даа ол шиитпирлеттинмээн. Хой ажылынче аныяктарны турумчудуп, хаара тудар ажыл ук совхозта чылдан чылче чидиг айтырыг болуп уламчылавышаан. Хой хүлээп ап, ону кадарар күзелдиг аныяктар эвээш. Чижээ, 1986 чылда ийи дугаар бригадага аныяктардан алды өг-бүле ажылдап турган. Оларны өскээр үнүп чорза-чорза, эрткен чылын ийи өг-бүле артkан турган. Боттары хойну хүлээнип алган аныяк хойжулар совхозта эвээш. Мал ажылы — аныяктарны шилилгеш хөнө олар хоочуннарны солуур, салгал. Ынчангаш бо айтырыгны совхозтуң администрациязы, партия, профэвилел, комсомол организациялары шиитпирлээр үе келген. Чүнүндаа мурнунда аныяктарга ажылдап чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, аныяктарны, школа доозукчуларының ортузунга тайылбыр ажылын идепкейжидери — үениң негелдези.

Бистиң чораан коданнарывыста аныяк хойжу кыстар хеп чуур машина даараныр машина бичии уругларга эптиг, чараш хептерин чугула хереглеп турар бис деп олурар болдулар. Совхозта комсомол комитеди бо чижектиг айтырыгларны шыңгыы негелделиг турушу-биле шиитпирлежири күзеничиг.

Валентина МААДЫР,
«Шыныың» корр.
Эрзин район.

Үндезин реформаның оруу-биле

АРТЫНЧЫЛАРНЫ ОКТАВАЙН...

Ыяш белеткеп, болбаазырадып турар бүдүрүлгелер артынчыларны чоокка чедирле долузу-биле ажыглавайн турган. Бо беш чылдан эгелеп чарыгдалдарын барымдаалап турган, кайы хире артынчы үнүп болурун санааш, тус-тус бүдүрүлгелерге онаалдаларны берген. 2000 чылга чедир перспективтиг планны база тургускан. Баштайгы ийи чылда көргүзүглер ындыг-ла өөрүнчүг эвес болган.

1987 чылдың түннели-биле Чурт үлетпүр министерствозунун бүдүрүлгелериниге 6,6 муң кубометр ыяш артынчылары чыгдынган. Ооң 3,5 муң кубометрин ажыглаан. Алгы, кеш, өске-даа артынчылар-биле кады ооң 86 муң рубльдиг, ооң иштинде 39,2 муң рубльдиг чоннуң хереглел бараанарын бүдүрген. 2,6 муң кубометр хире тонна бүгү артынчыларны анаа төпкен. Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинадындан суй-белек болгаш чоннуң үстүвер кылыгларының шекелде бүдүрүлгезиниден ангыларды биче хемчээлдиг ыяштарны колдуу ажыглавайн баргган. Нинтизи-биле алырга, артынчыларның 53,2 хуузундан бараан бүдүрген.

Республиканың совхозтарынга үүгле 0,5 муң кубометр артынчыларны саткан. Бо чугула хереке тывынгыр болгаш ажыл-агыйжы чорук дузалаары чугаажок. Чамдык удуртукчулар ону ажыглаарының орудтарын дилеп тыпайн, анаа олуруп турары чемелексенчиг. Хирээндини совхозтарга чемишчидилге кылдыр райүлетпүр комбинаттарының транспорту-биле соөртүп эгелээр. Хереглекчилериниң үлүг совуургалы база көөрүйбейн турар болганда, ону шолче анаа-ла төкпейн, саттарын өөренип көөр болза эки.

Кызылдың мебель фабриказы 96 кубометр артынчыларны ажыглаан. Ыяш дилериниң 2,5 кубометрин, ыяш плиталарны 26,5 кубометрин, шуугайны 12,2 кубометрин, хирээндини 39 кубометрин, ыяш-хирээнди плитаны 15,5 кубометрни министерствонун салбырларының хереглелиниче киирген.

Одаар үүл үлетпүр министерствозунун бүдүрүлгелериниде 168,0 муң кубометр ыяш артынчылары, 50,6 муң кубометр артыкшылдыг дилиг материалдары чыл дуруузунда чыгдынган. Бүдүрүлгелериниң боттарында 21,1 муң кубометр чыдып турар. Ооң 15 муң кубометрин хереглээн, арткан 6,1 муң кубометрин узуткаан. Артынчыларның ажыглалынын нормативи 78,4 хуу болган. Өске бүдүрүлгелерге ону садып сайгарарын практикалавайн турар.

ИХМ-ниң бүдүрүлгелери 1990 чылга чедир артынчылар ажыглалының планын турган. Ону чыырының, ажыглаарының чурумун шыңгыыраткан. Эрткен чылда тургустунган 3,7 муң кубометр артынчының 2,5 муң кубометри одалгаже үнген. Боже көрдүнгени 2,9 муң кубометр турган. Ооң продукция бүдүрери 0,9 муң хире кубометрге санаттынган турган болза, херек кырында 1,2 муң кубометрни ажыглаан. 32,5 муң рубльге артынчыдан бараан бүдүрер даалга 4 муң рубльге чедир күүсеттинмээн.

Чинге чыдуктарны, хыртынарны, хирээндини, чолдак маңзаларны хереглелче киирериниң орудтарын амдаа долузу-биле ажыглавайн турарын айтыры чугула. Садыг организациялары-биле, хереглекчилер-биле харылаа коштак. Ыяш бүдүрүп турар бүдүрүлгелериниң боттарының деми чок болуп турар. Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу безерек кескиндилерни, хирээндини, төжектерни, будуктарны эллиг болдурар дээш ындыг-ла конгут сагыш салбайн турар. Чыл отчёдун дужаавааның бодаарга, ажылдар кылдынмаан-дыр.

Үстүнде адаанывыс бүдүрүлгелерден ангыда, ыяш болбаазырадып кылып турар өске-даа цехтер бот-оруга-чарылганын болгаш бот-ажыаланыышкынны байдалында карылгадан чайлаар дизе, иштики курлавырларны дилеп тывар ужурлуг, ол чокта орулга келбес. Ынчангаш Күрпланы онаалдаларны моондаа сонгаар хынамчалыг тургузар, контрольдаар. Комплекстиг планда киргген 17 бүдүрүлгениң үүгле 8-зи отчёдун берген.

Бүдүрүлгелер чылдан чылче артынчылар ажыглалын экижидип кел чыдар. Ынчалза-даа курлавырлар амдаа эвээш эвес Экономиктиг эде тургустунуушкунунуң үеинде артынчы чок технология бодунун эргелинче киреери чугаажок. Бо чылдың даалгаларын план күүселдезинин болгаш бүдүрүлгелериниң хемчээлинин өзүлдезин барымдаалап турган таарыштыр аде өөрүн өөренип көрүп турар бис.

Ыяш артынчыларындан хой кажааларын штакетниктерин, харын-даа туйбуну кылып аптар аргалар бар турда-ла, бо чиик өртектиг материалды ажыглавайн турары черле таарымча чок. Ылангыя сад эштежилгелеринге, дача тудуунга херек артынчыларны чонга садарының аргаларын дилеп тывары чугула болуп турар.

Валентина НЕВОЛИНА,
Күрпланың материалдыг балансылар кылдызының улуг экономизи.

КАТОН КАЖАА АЖЫКТЫГ

Сөөлгү үеде республиканың совхозтары хураганнарны одавас кажааларга ажаап, азырап эгелээн, ооң түннелинде бо технологияны сагып турар ажылагыйларда кажааларга суугулар тудар, одаар үүлдер садып алырынга чарыгдал эвээжээн болгаш хураганнарның олуп хораар, аарыыр чоруу эвээжээн. Боторуга-чарылгаже, бот-ажыаланыышкынче совхозтар шиитпирлээнде бо дыка ажыктыг арга. Ооң ангыда мал ажылынга чарыгдалдарны эвээжедириниң, ооң продукциязының шынарын экижидериниң база бир эптиг аргазы бар. Ол үүл дээрге хойга чиик өртектиг бөлүүн кажааларны тудары. Хойга төлевилел ёзугаар кажаа тударга, ооң ортээ 60-70 муң рубль болуп турар. Бистиң кожаларывыс Чита область биле Бурят АССР-ниң совхозтарының дуржулгазындан алырга, кышкы үеде ында хойну катып кажааларда азырап турары аажок таарымчалыг болуп турар.

Бистиң республиканың ажыл-агыйлары ол аргаларны алаан каш чыл мурнунда базаа тудуп ажыглаар деп ораладжышкын кылган. Ынчалза-даа ол кажааның бедиин, хемчээлин, тударының аргазын база анаа хойну тургузарының арталарын барымдаалавайн турган. Катон дээрге кыры чадагай, бөдүүн-биле чугаалаарга, донгайты салган демир-хуун хевирлиг, ындыг тырыкы кажаа. Ооң ханазы 4 метрден чавызавас болур ужурлуг. Ханазының таваан долгандыр хаңызы 50-70 сантиметр, доораны 20-30 сантиметр оңгар каскаш, ону хойнун курган өлээбиле долдур өрүп алыр. Ооң ангыда катонның ханазының адаанга 50-70 сантиметр кылдыр базаа-ла хой одээбиле төп, чылыглап алыр. Ооң шуут-ла бажынга чедир севаң азы хырыгыш-биле дутлаар.

Катон кажааның эжин ийи дакпыр, аразы элээн хос, ажиктерни индис азы өске бир материал-биле чылыглаар. Катонның мурнунга чадагай кажааны тудуп алыр, ооң хемчээли катондан 2,5—3 катап улуг болур, бедии 1,5 метр. ооң ханазы шааракаш эвес, хат-салгын өттур хаарыыс болза эки.

Катон ыяап-ла тырыкы болур. Ооң хемчээлин тодарадыда, бир дөрбелчин метрге 4 хой турар деп билип алыр. Чижээлээрге, 200 хойга катонның хана дозунун тырыкы хемчээли 7,96 метр, 250-ге—8,54 метр, 300 хойга—8,92 метр дээш ынчалдыр-ла санап чоруй баар, а кырында тырыкының хемчээли ооң чартыы болур.

Катон кажааны тударда, ооң ортузунга чагы тургузуп алыр, ооң соонда хойнуң санынга таарыштыр чагыдан кажааның ханазынга чедир хемчээлин тып алыр. Үстүнде киргепивис сан-чурагай бөгүаар 300 хойга болза, чагыдан ханага чедир хемчээли 8,96 метрни ийи чаарга 4,48 метр. Бир талазынче база ындыг. Ынчалдыр долгандыр хемчээр. Ханада чагыларның аразы 1,5 метр. Чагылар аразын демдектей шыяр. Чагыны хананың ишкээр талазынга тургузар болгаш ыяап-ла 30 градус ийленчек болур, чүге дизе кажаа доңгайты салган демир-хуун ышкаш хевирлиг болур дээн бис. Чагыларның оңгарда кезээ ирип үрелбезин дээш, ону гудрон-биле чаап алыр азы руберойд-биле ораап алыр. Чагыларны аразы бир-бир метр кылдыр үш кур-биле бызыглаар. Ооң соонда чагылар-биле деннештир кажааны тал, харзган, хыртын, шет — ындыг үүлдер-биле дутлааш, ханаңы севаң, хырымыш-биле дутлааш, ону хат албас кылдыр бызыглаар.

Катон кажааның артыкшылдыы үүдел? Ооң ортээ улуг эвес — 1,5-2 муң рубль. Катонга хойну кажаалаарга, ооң дүгү арыг болгаш узун болур, ол ышкаш хой быжыг, аарыычал эвес, база бир эки үүл — сарыг ындыг кажаага турбас.

Катонга хойну кажаалаарының чуруму кандыгыл? Хой төрүүрүнүң бетинде бир ай бурунгаар чылыг кажааже көжүрер. Кызын хой турбаан чылыг кажаа күргаг болгаш арыг, ынчангаш хойга база чаш хураганга-даа таарымчалыг болур. Төрүвес хойларны кыжын үүгле катоннарга кажаалаар. Арган-дорганнарын, аарый бергеннерин чылыг кажаага азыраар. Кежээ хойну дораан-на катонче киирбес, ооң баарында чадагай кажаага 30-40 минута дургузунда тургузар. А эртен катон кажааны ажыкташ, дораан-на хойну чадагай кажаага үнүр ай дээр. Ындыг таварылгада катон кажаада өдек шоолуг шыгывас болур.

Чаа тутkан катонга баштай саваң чадар азы хойнуң күргаг өдээн төп алыр, ооң чоорту кажаа боду-ла өдекти бээр. Хүндүс хойжу кижи катоннуң өдээн ортузунда чагының дозунче бөлө эжип алыр, ол таварылгада өдек күргаг, чылыг болур. Кежээ хойну кажаалаар мурнунда ол өдекти катапла чада тарадыр.

Катон кажаа малды сооктан дадыктырарынга тергиин ажыктыг. Ындыг кажааның чадагай кырындан соок киирбес, ол ышкаш үргулчу күргаг турар. Дуне хойнуң тыныкы өрү көдүрүлгеш, соок агазрны киирбес. Бо кажааны тудуп алыры белен, ынчангаш Агроүлетпүркүркомунуң ону тудуп алырын республиканың ажыл-агыйларынга сүмелеп турар.

Борбак-оол БАЛЧЫР,
Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң мал ажыл-агый кылдызының эргелекчизи.

«КОММУНИСТ» ЖУРНААЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ

СЭКП ТК-ның «Коммунист» журналының эвилелиг дөртү номериниде СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунун материалдары: Пленум дугайында информастыг дыңнадыгы, М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязын — революсчу аде тургустунуушкунга» деп чугаазын. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чорун турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илетиелин. «СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң Пленумга чугаазының дугайында» база «Ортумак болгаш дээди школаның эде

КИЖИ. АВТОМОБИЛЬ. ОРУК.

Транспорт шимчээшкининиң айыыл чок чоруун экижидер айтырыглар талазы-биле эртем-практиктиг конференциядан

Бистиң республиканың хоорайларынга, суурларынга чыл санында-ла автотранспорт аймаа көвүдеп турар. Чүге дээрге ол чүүк-даа сөөртүрүнүң вассажир-даа аргыштырарының кара чаңгыс хевири. Ол ышкаш Тываның ажылышчылери хууда транспорт аймаан база хөй-биле садып ап турар, ону садыг черлериниде оочурлар бадыткаар.

Бо чаагай чорук-биле чергелештир автотранспорттуң орукка айыыл-ондак кылыр чоруу база өзүп турар. Эрткен үеде чыл санында чамдыкта бир чүс чедир кижилер хорап, хөй-хөй хамаатылар кемдеп-кергеп турар. Мындыг дүвүренчиг фактылар ук конференцияны чыылдырарын нетеп келгеп. Эрткен субботада болган конференцияга чүве чугаалааннарның бодалдарын допчулап мында киирдивис.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Валентин Андреевич ПАРУНИН:

— Бистиң чүртүвүстүң девискээрнинге транспорт аймааның озал-ондаа чоокку үеларде болуп турганын парлалгадан номчаан силер. «Адмирал Нахимов» деп корабль-даа озал-ондакка таварышты, поездилер-даа андарлып турган. Анаа амыдыдан чарылган кижилер эвээш эвес болган. Ынчалзадаа автотранспорт халавындан амы-тынындан чарлып турарлар чүртта дыка хөй. үстүнде когаралдардан черле дудавайн турар. Бистиң республикада автотранспорт айыылы черле кызырылбайн турар. Машина-балгаттың саны моон-даа көвүдээр, ынчангаш бөгүнгү чугаага орукка автотранспорт халавын болдурбас дээш кандыг хемчеглер ап чорудар ужурлуг бис дээрзин ажыт-чажыт чогу-биле чугаалажыр, четпестерни сойгалаар ужурлуг бис.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң күрүнеин автоинспекция килдизинин начальниги, милицияның майору Данов ДАЖИМБА:

— Эрткен чылын республиканың автооруктарынга орук-транспорттуң 384 халавы болган, оон түннелинде 92 кижи амызындан чарылган, 429 кижи балыгланган. Ол дээрге 1986 чылдаазындан хөй болганы ол. Ындыг айыыл-халаптың түннелинде күрүнеге 2,5 миллион ажыг рубльдиң когаралы чедиртиген. Оон иштинде 141 чоланы айыыл-халапты эзирик кылган, оон уламындан 49 кижи амызындан чарылган, 165 кижи балыгланган. Оон алгаш көөрге, үш аварияның бирээзин-не эзирик кижилер кылып турар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирген турбуже, эзирик чоруур чоланчыларның саны өзүп орары дүвүренчиг.

Эрткен чылын транспорт айыылын хөйну болдурган черлерге Кызыл хоорайны, Чөөн-Хемчик Кызыл, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Тожу, Эрзин, Мөнгүн-Тайга районнарны адаар херек. «Тыва автотранс» каттыжыышкынның, Агроүлетпүркүркомнуң ведомстволарынга хамааржыр автотранспорт бүдүрүлгелериниде чоланчылар хөй авария кылган.

Хуу транспорт эдилекчилериниң авария кылыр чоруу дүвүрелди болдуруп турар. Оларның буруузу-биле эрткен чылын автотранспорттуң озал-ондаа 170 болган, 40 кижи амызындан чарылган, 208 кижи кемдээн. Ол ышкаш автомашинаны эзирик башкарар чорук база эвээжевейн турар эрткен чылын 3523 кижиниң туткан, оларның 1446-зын торгаан, 1574 кижиниң машина башкарар эргезин казаан, машинаны чаңгыс эвес удаа эзирик башкарып чорааны дээш 309 чоланчыга хамааарыштыр кеземче херээн оттурган.

Мындыг хажыдыышкыннарның болуп турар чылдаганы — чоланчыларның чурум чок чоруу база оларның мергежилиниң чавызы. Чамдык кижилер боттарының мергежилин бедидер дээш оралдашпайн чоруур. Эрткен чылын чоланчыларның буруузу-биле болган аварияның хуузу 78 болган. Республикага чыл санында үш муң хире чоланчыны белеткеп турар, а оларны өөредип турарының шыпары куду. Автошкола дооскан үш кижиниң бирээзи-ле экзаменни бирги дужаалдадан тудуп шыдавайн турары — оон бадыткалы. Бүгү аварияның чартык кезиин ийи чылдан эвээш үеде машина башкарып келгеннер кылып турар. Ол чорук дужулгазы эвээш чоланчылар-биле ханы ажылдаарын негеп турары.

Чамдык бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының автоаварияны болдурбас дээш харысалгазын чедир медереп билбейн турары база дүвүрелди болдуруп турар. Ол ышкаш айыыл зок чорук албанының ажылдакчылары профилактика ажылын боттандырбайн, чүгле болган халапты дапсылап бүрүтээринге өйлежип турар. Оон туржук чамдык бүдүрүлгелер, ылангыя Агроүлетпүркүрком районнарда диспетчерлериниң автогаражтарда медицина ажылдакчыларының штадын кызырып каапкан. Ол чорук автотранспорт аймаан кайы-хамаан чок, ажыглаарының, ону эзирик башкарарының аргазын тывыдлырып турар.

КАИ ажылдакчыларынга хамаарыштыр бот-шүгүмүүлелди кылыры чугула. Байдалдың мынчаар чидиг турүстүнүп келгени КАИ ажылдакчыларының четпес ажылы. Автобүдүрүлгелерге профилактика ажылын бистиң инспекцияның ажылдакчылары кыры-биле кылып турар, четпестерни сайгарбайн келген. Кылган хыналдаларның, чорткан бижиктериниң саны-биле ажылдакчыларның ажылын үнелээр чоруувус ам-даа читпээн, ону шын эвес деп буруу шаап турар бис, амгы үеде кылган ажылдың ажыктын барымдаалаары херек апарган.

Профэвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң секретары Чаагай-оол МОНГУШ:

— Автомобильге болган озал-ондактан амы-тынындан чарлыр, бертинишкинге таваржыр чорук бистиң республикада хөй болуп, ниити эвилед дениелинден көвүдеп турар. Ол дээш ВЦСПС-ке келдиртип хемчег-даа алып турган бис. Оон кандыг түнел үндүрген бис? Автоаварияның озал-ондаан болдурбас дээш ажылга комплекстиг чорук негеттинип турар. Хамыктың мурнунда профэвилел комитеттери бо ажылды боттарының секторларын дамчыштыр чорудары чугула. Маңаа бүдүрүлгелериниң организацияларының албан черлериниң администрациязы-биле денге ажылдаар херек. Озал-ондак болдурбас дээш ажылды администрация профэвилел комитединин дээр, а профком администрацияны дээр хөөн канчап-даа таарышпас, мындыг черге ажыл чогуас-даа.

Айыыл-ондакты кижи кылып турар болгай. Ынчангаш, оон чылдагаанын сайгарарда хамыктың мурнунда ол кижиниң канчаар ажылдап, чүртүп турарын өөренип көөр херек. Маңаа күш-ажыл камгалаар комиссияның, техниктиг инспекторларның ролю улуг. Чамдык чоланчылар хонукта 12—13 шак сут ажылдап турар болгай. Ол ышкаш дыштаныр түннерде база чоланчыларны ажылдадыр чоруктар бар.

Республикада автомотога хандыкшылдыглар ниитилелиниң ажылын диргизер болза эки деп бодаар мен. Ол баштайгы үеде элээн ажылдап турган чоланчыларга дуза-даа кадып турду. Ам чоорту өшкен-дир, оон ролю билдинмес апарган.

А Агроүлетпүркүркомнуң автоажыл-агыйларында чурум хажыдыышкыннары хөй. Ол хирезинде айыыл чок чорук шимчээшкининиң инженерлериниң штадын кызырып каапканы шын эвес. Ындыг бодамча чок түүлдер күзенчиг эвес түннелдерге чедирип турары ол.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының директорунуң оралакчызы, техниктиг эртемнериниң кандидады Афанасий ТРОЯКОВ:

— Шимчээшкиниң айыыл чок чоруу дээш демиселди бүгү министерстволар болгаш ведомстволар чорудар ужурлуг. Бисте үүктү-даа автотранспорт-биле сөөртүр, пассажирни-даа оон-биле аргыштырар болгай. Чыл санында-ла сөөртүр үүктүң хемчээли өзүп, пассажир аргыштырар чаа үениң машиналары база көвүдеп орар. Бисте бир муң чүрттакчыга онааштыр хуу 46 автомашина бар. Ынчангаш автотранспорт айыылы база улуг.

Орук-транспорт озал-ондаанын талазы-биле ажылывыста четпейн турар чүве чүл? Хамыктың мурнунда ажык-чарлыг чоруктуң чедишпейн турары деп бодаар мен. Орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң дугайында солун-сеткүүлде бижип турар түүлдеривис эвээш, контроль чок. КАИ ажылдакчылары хүн бүрүүн ажылынга чардыккаш чогум кылыр ажылынга күш четпейн турар.

Автотранспорт ажыглалынып дугайында чугаалап тура, агаар-бойдус камгалалын база кичээнгейге алыры чугула. Ылангыя автомашиналарның ыжы бойдуска дыка когарал чедирип турар. Чамдык кудумчуларда немей салдынган хөй, артык светофорлар база хөй, анаа туруушкунларны болдуруп, ол чоок-кавыны бензин чыды-биле хораннап турар.

Маңаа чоланчылар белеткелиниң шынары куду деп чугаалады Ол шын. Ынчалза-даа маңаа өөренип көөр ужурлуг айтырыглар база хөй. Чижээ, автобусту башкарып өөредиринге өөредилге үезиниң үүгле 13 хуузу, автомобильге — 8 хуузун тускайлап турары канчалдаа чедишпес. Чоланчы кижи дужулганы орукка чоруп турган эвес, а өөредилге үезинде мөөнеп алыр ужурлуг.

Чоланчыларны болгаш чадаг кижилерни кижизидер эвээш база аскап турары чаныт эвес. Чамдык машина башкарыкчыларының талаанда дыштанылга зоналары бар, а ында дыштаныпкы дег түүдаа чок болуп турар. Ол дээрге чоланчыларга таарымчалыг байдалдарны турүзүп бербейн турарывыстың фактызы-дыр.

Агроүлетпүркүркомнуң даргазының оралакчызы Сергей МЕШКОРУДНИКОВ:

— Эрткен чылын республиканың совхозтарында, Агроүлетпүркүркомнуң оскеда бүдүрүлгелериниң автоаварияның озал-ондаа 89 болган, оон түннелинде 42 кижи амызындан чарылган, 72 кижи балыгланган, барык 79 муң рубльдиң когаралынга четкен. Ук айыыл-халаптың хөй кезиин эзирик чоланчыларның кылып турары дүвүренчиг. Чоланчылар-биле кижизидилге ажылын чер-черде кошкак чорудуп турарының түннели ол. Дыка хөй ажыл-агыйлар рейс муриундагы болгаш рейс сөөлүндеги хыналдаларны кылбайн турар, удуртукчулар профилактиктиг хемчеглерден дашкаарлаан. Хөй-хөй совхозтарда орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң булуннарын деривээн.

Автотранспорттуң айыыл чок болурунга орук байдалы болгаш чоланчыларны хандырып турары дыка хамааржыр. Маңаа республиканың бүгү ведомстволары сонуургалдыг болза эки.

Чоланчы кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу болгаш оларның чедишпейн турары бо талазы-биле ажылды сетиндиринге идиг бербейн турар. Шынап-ла, кадр чедиштес черде озал-ондак хөй болуп турарын амыдырал бадыткан көргүстү. Чижээ, № 2 автотранспорт бүдүрүлгезинге эрткен чылын 134 кижи хүлээп алган болза, 202 кижиниң үндүрген. Ук бүдүрүлгениң чоланчылары 7 аварияны болдурган, оон түннелинде 5 кижи өлген.

Мындыг четпестерден түннелди Агроүлетпүркүркомнуң үндүрүп турар. Эрткен чылдың июльда орук шимчээшкандыг хемчеглер алыр дег турарын КАИ ажылдакчызы **Валерий ОРУС-ООЛ**, улус депутаттарының Кызыл район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы **Эрес-оол ООРЖАК**, Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы **Василий ЛУКАШОВ** болгаш өске-даа эштер чугаалааннар.

Бо айтырыгны чогумчалыг шинтирлээр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган сүмени ух конференцияга хүлээп алган. Ында автотранспорт бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчуларынга, профэвилел комитеттеринге, «Тыва автоорук» эргелелиниң орук-септелге участоктарынга, Тыва АССР-ниң КАИ инспекторларынга, автомотога хандыкшылдыглар ниитилелиниге сүмелерни берген, анаа кылыр ужурлуг ажылдарны тодаратган.

Конференциядан материалдарны «Шынның» корреспондентизи Дангыт ЧЫДЫМ белеткээн.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **ВАРШАВА.** Республиканың барын талазында 13 воеводствозунуң хөй-ниитизи Варта хемниң арыг суун камгалап алырынга күженишкиннерин каттыштырарын шинтирлээн. Познаньга чер-чер чөвүлелдериниң болгаш национал катап тургустунуушкунуң патриотчу шимчээшкининиң организацияларының төлээлекчилери чыглып келген. Олар «Варта» комиссиязын турүзар дугайында шинтирни хүлээп алган. Оон сорулгазы — улусчу эргелелгаының органнарының, хөй-ниити болгаш аныяктар организацияларының, бүдүрүлгелериниң база эртем албан черлериниң күженишкиннерин Варта хемниң бассейнинде бойдус камгалалын хандырарыне дүүштүрери. Ол хем чүрттүң хөй чүрттакчыларлыг болгаш сайзырангай үлетпүр районнары турып турар черде агыр бадып чыдар. Хамыктың мурнунда комиссия хоорайларның үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш коммунал ажыл-агыйларының хирлит сугларын хемче киирип турарынга контрольду турүзар, хир үндүрүп турар черлерни чок кылыр ужурлуг.

Элээн каш бүдүрүлгелер болгаш организациялар комиссияның ажылынга идеп-кейлин-биле киржип эгелээн. Познаньның ыяш ажыл-агыйы Вартаның эриктеринге арыглал черлерин турүзүп эгелээн. Ону амты үениң техниказы болгаш деригг-хереклелдери-биле чепсеглээринге дузалаарын Познаньның болгаш өскедаа барын воеводстволарның машина тудуунуң элээн каш заводтары хүлээнип алганнар. Кедээ аныяктарның экология комиссиязы Варта хемниң бассейнинде эң-не арыг суур дээш конкурсту чарлаан.

◆ **ГАВАНА.** Кубада арга-арыгларны катап турүзарының планын хүлээп алган. Ол планда үүгле бо чылын 190 миллион ыяшты тарыры баш удур көрдүнген.

Кубаны эң баштай ажыткан Христофор Колумб ону кажан бир шагда кижиниң көргени эң-не чараш чери деп адаан болгай. Далайның улуг аян-чорукчузу мөңгеде ногаан ыяштар-биле шыптынган ортулукту эң баштай көрүп каанын кижи бүрүзү билбес. Латифундистерниң болгаш даштыкы, колдуунда-ла америк кедээ ажыл-агый монополияларының тергиндели арга-арыгны араатанзыг өзү-биле кезип, чок кылып каан. Кончаа алыры-биле чигир заводтарының азлери чигир тростнигиниң плантацияларын калбартыры-биле мүнмүн гектар арга-арыгны чок кылып турганнар. Оон түннелинде экологтуг баланс үрелген, климат бакысыраан, бир шагда үнүш-дүжүүкүр чораан черлер эрозиядан үрелген.

Кубаның арга-арыг байлаан улуг хемчээлдерге катап турүзары чоокта чаа эгелээн-даа болза, хөй үүлдерин чедип алган. Эрткен беш чылдың чыл санында-ла 10 миллион хире тарымаа ыяштарны олуртуп турган, а эрткен чылын барыкла 16 млн. ыяшты тарып олуртган. Бо бүгүнү ап көөрге, ол үүгле ажылдың эгези. Ыяш ажыл-агыйының программазын күүседири-биле Кубада питомниктерде черлик болгаш чимистиг ыяштарның барык чүс хире хевирлерин тарыыры-биле өстүрүп турар. Чаа арга-арыгның барык-ла үштүн бир кезиин бижыг болгаш үнелиг ыяштар-биле тарып турар.

(СЭТА).

БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНГЕН

ГАВАНА. (СЭТА). Национал камгалаал күштериниң кол командылакчызы албан-дужаалдан генерал Мануэль Антонио Норьеганы чайладып дужүрер дугайында чүрттүң президентизи Эрик Дельвальениң оралдажыышкынынын буурап дүшкени-биле холбаштыр Панамада иштики политиктиг байдал улуу-биле чидигленген.

Чазактың ээлчег чокка чыылдырган хуралынга Панаманың президентизиниң албан-дужаалын түр күүседир кылдыр Мануэль Солис Пальманы сонгаан. Оон мурнунда ол чырыдышкын министри болуп ажылдап чораан.

Сөөлгү айларның дургузунда Вашингтониуң чаза Панамага удур кампанияны улам-на өскүдүп, эрге-чагыргадан генерал Норьеганы чайладырының сорулгазын салып келген. АКШ-тың администрациязынга делегей ареназынга Панаманың кымга-даа хамаарышпас туружу. Төп Америкага байдалды тайбың шинтирлеп чорударын детхип турары, а ол ышкаш чүрттүң удуртулгазының Панама каналының дугайында Панама-америк керээлерни эде көөрүн болдурбазынга шинтирлиг чорудуу таарышпайн турар.

Панамадан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Дельвалье бодунуң албан кылыр чериниде туруп турар болгаш АКШ-тың элчини Артур Давис-биле чугаалажыышкынар чорудуп турар.

ӨРТЕКТЕР ӨСКЕН

ТОКИО. (СЭТА). Хөгжүп орар чүрттар чоокку үеде Японияда боттарының төлээ черлерин хаар ужурга таваржыры чадап чок. Олар Токиода чер өртээниң канчаар-даа аажок улгатканы-биле оларны аңаа турүзар аргазы чок болуп бар чыдар. Ында чер өртээ амгы үеде делегей чүрттарының кандыг-даа найысылалыдан элээн каш катап улуг болуп турар. Чер өртээ улам-на өзүп турар. Японияның ДХМ-ниң төлээлекчизи өөлчин черлериниге чер участоктарынга болгаш бажыңнарынга хереглелиниң айтырыгларын шинтирлээр дугайында даштыкы төлээ черлериниң дилээн кажан шинтирлептериви ам чугаалап шыдавас бис» деп медеглээн.

Токиода чер өртээниң кончуг дүрген өзүп турары болгаш долларга хамааарыштыр иеннің үнезиниң чавызааны хөгжүп орар болгаш элээн каш өске-даа чүрттарның дипломаттыг төлээ черлерин эң-не нарын байдалга турган.

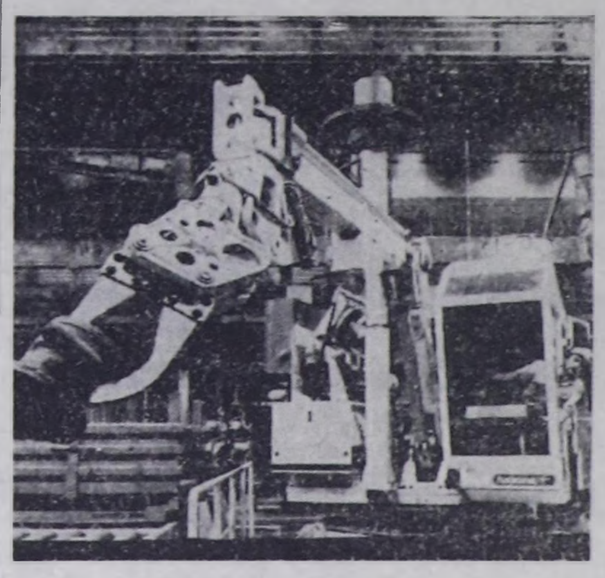

ВЕНГРИЯ. Чүрттүң улус ажыл-агыйын хөгжүдүрүнүн бир кол угланышкыны бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидери болгаш ону сайзырангайжыдары бооп турар. «Раба» вагон-машина тудуушкун заводунда ол угланышкынны чедишкиниг боттандырып турар. Оон хептелге цегинге чаартылганы чоруткан соонда аңаа мурнакчы бүдүрүлге технологиязын бүрүн шингээткен. Бүгү чаартылга ажылдарын заводтуң эртем төвү боттандырып турар.

Транспорт чепсектериниң артык кесектерин ында кылып эгелээн. Ол продукциялың хөй кезиин акы-дүнма социалистиг чүрттарже чорудуп турар. Ылангыя Совет Эвилелиниге артык кесектерни хойу-биле чорудуп турар.

ЧУРУКТА: эде дериттинген чаа цехте

СЭТА-ның фотозу.

ОН ЧЫЛ БОЛГАН

ПРАГА. (СЭТА). Март 2-де «Союз-2» космос корабылинге ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтызы Совет Эвилелиниң Маадыры Алексей Губарев болгаш ЧССР-ниң хамаатызы космонавт, шинчилекчи Владимир Ремехтин киржилгези-биле баштайгы каттышкан экипажтың ужудуп үнген хүнүнден бээр он чыл болган.

«Интеркосмос» программазын ёзугаар баштайгы каттышкан экипажтың ужудуушкуну социалистиг чүрттарның космосту өөренип көөрүнге чаа чаданың эгези болган деп, «Обрана лиду» солун демдеглеп турар. Ол болза социалистиг интернационализмниң чырыткылыг илерээшкини, өөрү-биле бодунуң эртем-техниктиг дешилгезин кады ажыглаарынга Совет Эвилелиниң белеин көргүскен. Баштайгы каттышкан экипажтың соонда совет акы-дүнмашкылары-биле кады космосче Польшаның, ГДР-ниң, Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның, Кубаның, Моолдуң, Румынияның төлээлекчилери ужуп үнгеннер. Орбиталарга каттышкан бүгү экипажтың чорудуп турганы эртемшинчилел шенелделери үүгле тайбың сорулгалыг бооп турган.

ДЕМДЕГЛЕП ЭРТТИРГЕН

КАБУЛ. (СЭТА). Алдан чеди чыл буруңгаар, 1921 чылдың февраль 28-те найыралдыг харылзааларны турүзар дугайында совет-афган керээге ат салган. Ол керээ Афганистаниң хамаарышпас чоруун болгаш күрүнезин быжыглаарынга арганы берип, ийи чүрттүң аразында найыралдыг болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы турүзарынга, үр хуусаалыг харылзааларны хөгжүдүринге үндезинни турүскан. Оон чайынначак илерээшкини ийи чүрттүң экономиктиг харылзаалары болган.

ССРЭ-ниң дузаламчызы-биле Афганистанга чүрттүң экономиказынга эң-не чугула үлетпүрүн, энергетиканың, транспорттуң болгаш кодээ ажыл-агыйның объектилерин туткан.

Эвилелдешкен республикаларның афган провинцияларыбиле кады ажылдажылгазы үре-түннелдиг хөгжүп турар. Дорт харылзаалар дугайында дугуржулгаларга үндезилеп алгаш, олар Афганистанче үлетпүр бүдүрүлгелериниге дериг-хереклелдерни, автомобильдерни болгаш медицина техниказын берип турар.

ПРЕЗИДЕНТ БОЛГАН

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Чаа алды чыл хуусаада Финляндия Республиканың президентизи болуп Мауно Койвисто дангырак хүлээп алган. Ону февраль 15-те болган сонгулдалар үезинде чүрттө күрүнеиниң эң дээди албан-дужаалынга база катап сонгаан.

Президент ордузунга М. Койвисто чазак кежигүннерин, а ол ышкаш Финляндияда төлээлеттирген дипломаттыг төлээ черлериниң баштыкларын хүлээп алган. Оларның өмүнээзинден дипломаттыг корпустун дуайени (баштыны), ССРЭ-ниң Финляндияда элчини В. М. Соболев президентиге байыр чедирген.

АЖЫЛ СОКСАТКАН

ЛИССАБОН. (СЭТА). Португалияның Луза информация агентилелиниң ажылдакчылары 24 шактыг ажыл соксадыышкынын чарлаан. Ол агентилел чүрттүң парлалгазының 80 хуузун иштики амыдырал дугайында медээлер-биле, барык оон 100 хуузун делегейде болдуушкуннар дугайында медээлер-биле хандырып турар. Агентилелдиң журналистери ажыл төлевирин дыка улгаттырарын чедип алырын күзеп турар. Агентилелдиң ажылдакчыларының чөптүг негелдезин португал журналистерниң профэвилели болгаш журналистерниң делегей организациязы деткээн. Бир эвес администрация агентилелдиң ажылдакчыларының негелдерин хандырып бербес болза, олар чаа ажыл соксадыышкынын март 2-де болгаш 3-те үргүлүлээр.

РАКЕТА ЧАЗЫЛГАН

БАГДАД. Ирактың шериг төлээлекчизиниң дыцнатканы болза, чүрттүң найысылалының хөй чүрттакчылыг бир кварталынга Иранда ужугуп келген улут ракета чазылган. Оон түннелинде тайбың чүрттакчылардан хөй кижи өлген болгаш балыгланган.

Иранның шериглери март айның эгезиинден бээр ындыг ракета-биле Ирактың найысылалын ийи катап боолаан деп шериг дыцнадында айтыкан.

ТЕРГИИННЕРНИҢ БИРЭЭЗИ

Чөөн-Хемчик районга 1987 чылда мергежил аайы-биле чарлаан социалистиг чарыштың түннелдерин үндүргеш, чемпионнарның аттарын тодаратган. 19 кижи янзы-бүрү мергежилдериниң тергиннери болгулаан. Оларның аразында «Хөндергей» совхозтуң чыгчычызы Демчик-Карбы Доржуевич Кара-Салдың ады база бар.

Чедишкиннер чайгаар бо'ду чедип келбес. Ол үүгле амыр-дыш чок күш-ажылдың түннелинде тыптып келир. Оон-биле кады ол дээрге кижиниң мөзүг-шынарындан, мергежилдиниден болгаш өске-даа деткимчелерден дорт хамааржыр. Ындыг шынарлар чыгчычы Кара-Салда бар.

Демчик-Карбының ачазы чыгчычылап турда-ла, оон чыгы малга сонуургалы турүстүнүп, сөөлүнде барып, оон малчын болурунга кончут идиглиг болган. Ол 1962 чылдан эгелээш, бо хүннерге чедир доктаамал шинтиниң малын кадарып келгеш, арга-дужулгазы-даа мөөцнеттинип, чыгдынган.

Бо чылын сигенин шыдаар шаа-биле 15-20 тонна чедир белеткеп 100 беге онааштыр 90 кулунну алырын планнап турар. Совхоз бот-орулга-чарылга, бот-ак-шаланыышкынче шилчип турар үеде, бичин үүрмек ажылдар кылырынга, ырак эвес черлер чоруурунга, машина, тракторну солуурунга аъттарны ажылаар болза эвээш чарыгдалдыг, харындаа орулгалыг болурун санап көргеш, малчынларга терге, шанак билир, а тускай эртеминнелерге мунар аъттарны өөредип бээрин хүлээнип ап турар. Он уругларның аразы Билзеймаа Чүлдумовна база шериг албанын эртиргеш келген дуймазы Хеймер-оол-биле үжээлээ хүлээнип алганы чыгчыны ог-бүле керээзи-биле кадарып, бода мал ажылдакчылары-биле кады Обмак фермазынга экономиктиг өөредилгениң кичээлдериниге барып, акша-шалын болгаш бүгүле чарыгдалдарны канчаар санаарын, орулгалыг ажылдаарының аргаларын шингээдип ап эгелээн.

Чыгчычының амгы байдалы эки. Сула, сиген четчир.

Чыгчы мал адаа чиик, кашпагай. Өске малдар ышкаш оожум, туруштуг эвес. Анаа дүне, хүндүс-даа үйгучыдын чок хайгаарал негеттинер. Демчик-Карбы Доржуевич, шынап-ла, чыгчычылап болур эрестиг кижи. Ол боду күш-ажылга дадыккан, хоглуг-омак, улуг бичинни хүндүлеп билир кижилерге сагыш човаачал болгаш чопунга хүндүткелдиг.

Оолак ДУЛУШ.

МАЛЧЫННАРНЫҢ АЛЧЫЗЫ

Суурлардан ырак коданнарда ажылдап, чүрттап турар малчыннарга чугула хереглелдиг бараанныларын чогуур үезинде узуктел чок чедирери, оларның чатыгларын хандырарыг автомагазин садыгжызы кижиниң хүлээлгези болур. Кызыл райпозунуң автомагазин чоланчы-садыгжызы комсомолчу Александр Ашак-оол ону ак сеткилдиг күүседип турар. Эрткен чылын ажылчы чонга бердинген пландан ажыр колдуунда он ийи муң рубльдиң бараанын саткан.

1987 чылдың күш-ажылчы темпизин ол бо чылын кудулаттаан. Январь айның планын чогуур хуусаазында күүсеткен.

Доржу ЧЫМБА.

ССРЭ — СОҢГУ ПОЛЮС — КАНАДА

ССРЭ — Соңгу Полюс — Канада аразының походунга белеткел дооступ турар. Бо делегей походунуң киржикчилери Соңгу Полюсту таварып эрткеш Канаданы эриктеринге чедер, дош кыры-биле эртер походун аңаа барып доозарлар. Поход Соңгу Чер ортулуктарында Арктика мутулдурдан марттың баштайгы хүннеринде эгелээр.

Амдыызында экспедицияның бүгү кежигүннери Диксон суурда туруп турар. Совет болгаш канада хаакчылар соөлгу ийи неделяның дургузында макаа ийи болгаш үш хүнүг шеңелде үнүүшкүннерни кылганнар.

— Үүс хонук дургузында үргүлчүлээр поход үезинде ап чоруурувус бистиң бүгүле дериг-черекселдеривисти болгаш аппаратуравысты база катап хынап алдывыс — деп, экспедицияның удуртукчузу Дмитрий Шпаро чугаалаан. Мында ам агаар-бойдустуң байдалы эки-дир. Ындыг болганда моон чоруптар үевисти сонгаарлады бөөр чылдагааннар турбас ужуруут.

Соок болган тудум-на экспедицияның белеткелинге эки болур дээрзин Шпароның чугаазыдан билип алдым. Шынында, походтуң баштайгы хүннеринде агаар 40 градус соор болгай. Ам Диксонда 30 градус соок туруп турар.

Стартче үнүтериниң бо соөлгу хүннеринде экспедицияның канада болүүнүң удуртукчузу Ричард Веберниң чайы база шуут чок. Ынчалза-даа ол СЭТА-ның корреспондентизинге интервьюну күзелдин-биле берген. Херек кырында бирги айтыргны мен эвес, а ол салды:

— Олимпиада маргылдаазында Канаданың хоккей талаан-биле шилиндек командазының байдалы кандыг ирги? Бистер моортан Кышкы оюнларның канчаар эртип турарын хайгааараар аргавыс херек кырында чок болуп турар ийин.

Канаданың командазы бешки черни эзлээнин билип алгаш, Вебер дораан-на чогени берген.

— Олимпиада эгелээр мурнуу чарыында бистиң хоккейжилеривистиң чоруткаңы ышкаш белеткелдиг соонда беш дугаар черни эзлээри дыка-ла багай-дыр деп санап тур мен. Олимпиаданың алдын медалы дээш олар ССРЭ-нин шилиндек командазы-биле ачыр-дачыр тутчур боор деп маңаа турган бис.

Элизабет Мэйли фигуристер маргылдаазында ийиги черни чаалап алганын дыңнаш, Вебер элээн оожургай берди.

Экспедицияның кежигүнери маңаа боттарының базыңызга ышкаш болзуннар дээш 3,5 муң чурттакчылыг бо улуг эвес суурнуң чурттакчылары бүгү-ле үүлдерни кылганнар. Клубту бөлүктүң эргезинге берип каан. Радио төвүн школага тургускан.

Ол суурга соөлгу парлалга конференциязы болган. Совет киржикчилериниң составы ам-даа тодаратты ынаанын Шпаро журналистерге дыңнаткан. Совет таладан аңаа 7 азы 8 кижи киржир. Ынчалза-даа оларның аттары кажан экспедицияның киржикчилери үүгле Ортаа ортулукка чеде бергениниң соонда билдинер. А канадаларның аттары бо-дур: Ричард Вебер, Лори Декспер, Макс Бакстон болгаш Кристофер Холвоуэй.

Совет болгаш канада спортчулар Арктика мутулдурдан Канадада Колумб мутулдурунга чедир шиитпирзи-биле 2000 километр хемчээлдиг черге кандыг-кандыг эртем шинчилелдери кылыр деп турарын тодарғайы-биле чугаалап бергеннер.

Болук хүнде-ле ортумаа-биле 20 километрни эртер. Баштайгы хүннерде олар 7—8 шак, а оон соөлүүредир 10 шак дургузында чоруп кээр. Хүн санында-ла ындыг. Олар шупту чаңгыс майгынга удуп, дыштанырлар. Бо сорулгага ажыглаар кылдыр тускайлаан чаа конструкциянын «АН-24» дээр самолёдун бо орукче үш катап ужудуп үндүрерин планнап турар.

Аъш-чемни үе-үелеп дүжүр октап бөөрин база көрген. Үүге дээрге аян-чоруктулар 40 килограмм хире дешилиг рюкзактарны чүүктеп чоруур болгай.

Соөлгу хонуктарда билдинин турарын өзугаар алырга, экспедиция бодунуң узун оруун хаактыг эвес, а хемелерлиг эгелээри магат чок апарган. Арктический мутулдурнуң чанында сугуг черлер тыптып келгекин доштуң байдалын шинчилеп чораан шинчилер дыңнаткан.

В. МАК-МИЛЛИН.

Диксон.

ШУУТ ДЕЗИПКЕН БИС

● Болган таварылга ●

Буйволдар аткаарлаар деп бодаваннар. Ол дугайын оларның хеделинишкиннери херечилел турган. Бис бурунгаар бир базымны кылырыска, олар баа бурунгаар бир базар болду. Оларны доктаадыр үүве чок хире. Кижиниң эргө-ажыы чериик бойдустуң дүрүмү-биле үскүлежип кээрге, кижи ойталаар ужурга таварышкан. Бо таварылга мээң караамдан ыравас, уттундурбас-тыр.

Найробиниң соңгу-чөөн талазынче 250 км черге. Кенияның заповедниктериниң бирээзи Меру дээр национал паркка бо таварылга болган үүве. Бо чурттуң амылыг бойдузу-биле таныжарга кайгамчык чер болгай. Ооң элезин-хараганныг делгемнеринде парлар болгаш носороттар, зебралар болгаш жирафтар, чаннар, бегомоттар, куштар... Чүүү чок дээр! Оларның характерин, чаңын, берге байдалдарга таварышпас дээш оларның-биле найыралдажыының ниити дүрүмнерин билип алыры кажан-даа артык эвес. Буйволдар-биле «үскүлежип» келгенивисти чугаалап көрейн.

Эргижирел калган, ынчалза-даа машинаңгыры кончуг «Пежовус» Меру паркта бажыңга бисти чедирер дээш километрлерни «сыырып-ла» турган. Амылыг бойдусту таалап көөр дээш далажып бар чораанывыс ол.

Кенияның наймысалыдан үнгеш, 400 ажыг км черни эрткен болдувус. Ажок көрүштүг Кения деп дагыны (чурукта) баарынче бар чораан бис. Ак «бөргүн» кедиг алган даг болгай. Баар бажыңывыска чедир хол сунардаа болза, чеде бөөр дижири ышкаш, он ажыг км арткан.

Хенертен мурнувуска дириг хаяа туруткан. Орукту черлик буйволдар коданы доора кежип турары ол чүве-дир. Шиш, коргулчун дег көк мыйыстарлыг аажок улуг буйволдар боттарының күжүн болгаш коргуш чок чоруун көргүзер дээнзиг, далаш чок кежип тур. Төнчүү чок чүве дег шуужуп турлар. Быззаларын (оларның чамдыктары дешкилежир-даа) думчуу-биле бурунгаар итпишаан кыс буйволдар чоруп тур. Арган, аарыг-даа буйволдар бар, оларның кылаштажыры пат, буттарын арай боорда кедүрүп чоруур. Оларның доозарының эртегин маңаар болза кимир дужериниң бетинде чедип албас хире апарган. Эң улуг буйволдар таныыллар дозоруда ышкаш, орукту дуй турукан, өскелерин эрттирип турар.

Бистиң өг-бүлевистиң оңнуу. «Правданың» Кениядагы корреспондентизи Валентин Иванович Коровиков чолаачылап чораан үүве болгай. Уруун суук мөңгүнүн этситкеш, дириг моондакты эртерин ол орадаашкан. Кайда бөөр. «Дозорлар» баштарын бистиң талавысче углааш, биске утказыптар базыптылар. Ындыг «ужуражылыкындан» чайлаары-биле дедирлендивис. Буйволдар доктаап, турупттулар.

«Че, база катап үүткүдүп көөлү бе?» — деп, Валентин Иванович айтыды. Мээң ачамның чөпшээрежип, бажын доңгаш кылганын көргеш, ол газын тыыладыр база берген. Буйволдар оруктан чайлап бөөрин бодаваан-даа. А кажан бистер орукту үш дугаар чаза таварып эртер деп орадажырывыска, оларның характери шуут-ла араатанзыг апарган. Баштайгы удаада ышкаш, беш-алды эвес, а орукка турган бүгү буйволдар баштарын бурунгаар сунупкаш, бисти бүзээдей арак базыптар болду. Билдинг берген: орадажыр болзунза шорун! Дедир эргеш, бурт-ла дээн бис. Олардан каш чүс метр ырай бергеш, тыныш алган бис.

Буйволдар-биле «үскүлежиншкин» шак чартыы хире үргүлчүлээн. Ыйчанмыже хүн база барган. Машина-даа иштинге болза национал паркка хонары озаллыг деп үүвени билир бис. Дораан-на карта көрдүвүс. Чаяан боолбаар бажыңывысче база бир орук барын көрүп алдывыс. 15—20 км черни оюп чорааш, чедер. «Пежовустуң» ышкыштап турарын көргеш, болза каттырынчыг-даа. Олла алыр чорааш буйволдарга таварышкан черивиске катап чедип келген бис. Баш дескинген хире. 40 метр хире черде буйволдар орук кежир шуушпушаан.

«Дүргеи! Бисти бүзээлептер!» — деп, бирээвис хөлээн. Ынчалза-даа олар бисче кичээнгей салбаан, оруун уламчылап артып калган. Шуптувус ол-суг апарган ээп келдивис.

Африканың бойдузу бодунуң бижиттинмээн дүрүмү-биле чурттап турар. Кижилериниң дириг амытаннар-биле кожа турары оларга үүгле чаңчыктырар. Чижээ, ыяш адаанда удуп чыдар арызаңның чаны-биле ийи-үш метр чоок машиналыг эртип болур. Ол караан безин чивеш кылбас. Машинадан үнүп, аңаа дээй бөөр болзунза, шуут таарышпас. Ол дугайын буйволдар-биле ужуражылгавыс хереченлел турар. Бойдустуң тургускан чурумун хажытпас дугайында кол чагыны уттупкаш, бо ужуражылгага таварышканывысты өткен хөлеңнеривис курдаып тура, чугаалажып ордувус.

Александр СКОБЕЛЕВ.
(СЭТА).
Найроби — Москва.

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЛЫГ

Школа амыдыралы

1987—88 өредилге чылының эгезинде ургуларның уран үүл школазын Улуг-Хем районунуң Ак-Туруг суурунда ажыткан. Баян, чурулга класстарында ургуларны музыканың болгаш чурулганың эге билиглерин шинчээдип ап, баян ойнаарынга, чурук чуруурунга өөренип турарлар. Чамдык ургуларның уран үүлге салым-чаанныы коступ келгеи. Баян класында Буян Монгуш, Мөнгүн Монгуш, Мерген Байыр-оол, чурулга класында Роля Дензин, Белек Сангаажап дээш оске-даа оолдар. Ургуларның өөредилгеи музыкага, музыкага ургулганга сундулуу кончут. Башкыларның мурнунда кол сорулга — ургуларның уран үүлге сонуургалын улам кыпсып, оларның баштайгы базымнарын быжыглаары, уран үүл дээрге үүгле хандыкшыл, салым-чаан эвес, а белен эвес ажыл, ооң ачызы-биле өскүлүг музыкант азы чурукчу боор болур деп үүвени билиндирери.

Баян класын бот-тывынгыр композитор, уран үүл школазының директору Каадыр-оол Бегзи удуртуп турар. Чурулга класының удуртукчузу Сергей Норбу. Өөренгичилерге быжыг билигни бөөр, оларның талантызын сайыраадыр дээш кызымак ажылдап турарлар. Уран үүл школазынга ургуларны үүгле өөредир эвес, а оларны улаштыр өөредир дугайында сагыыты салып турары чаа үүл. Чижээлээрге, 8—10 класстарның 14 өөренгичизи ургулар школазының дыңнакчылары. Оларны Кызылдың уран үүл школазынга өөредири-биле ажылды школда чорудуп турар.

Музыка теориязы, хөгжүм мерекселдеринге ойнаар таланы-биле эргежок чугула билиглерни дыңнакчыларга Каадыр-оол Монгушевич берип, училищеге өөренирине оларны белеткеп эгелээн. Дыңнакчыларны Кызылдың уран үүл училищезинің башкылары шылгап, беседаны эрттирген. Салбак Кыргаа, Роля Сундуй, Айлана Чамыан, Марина Ховалыг, Түмен Монгуш дээш оске-даа дыңнакчыларга школаны доозупкаш, уран үүл училищезинге кирип алырын сүмелээн. Профессионалдыг угланыышкын ажылын уран үүл училищезин-биле сырый харылаалыг көруткаш, ургуларның мурнунга сорулганы салып, оны чедип ап болурунуң оруун көргүзүп, өөредилгеге сонуургалдыг, кылымак болурун чедип алган.

Уран үүл школазынга баа бир классты немей ажыдарын планнап турар. Ак-Туругда тиңшыга сонуургалдыг ургулар, оолдар хөй. Оларның өөренип болуру хореография класын ажыдар дээш хемчеглерни ап эгелээн. Аңаа өөренир күзелдиг ургулар аттарын бижидип алган, Күзелдиг шупту ажылгерни хүлээп алыр арга чок. Ынчангаш 25 хире оолдар, ургулар од класска өөренир.

Уран үүл школазынга өөренип алган үүлдерин адаптаанга бараалгадырын өөренгичилер күзеп турар. Ынчангаштың ада-иелерге көргүзер баштайгы улуг эвес программаны белеткеп турар. Ону Март 8 байырлалының бүдүүрүнде көргүзер.

Школаның амыдыралында бир онзагай үүл — ону бот-орулга-чарылга байдалынга ажылдаар кылдыр доктаатканы. Чарыгдалдарны дуглаарда бодунуң аңша-хөреңгилиг ажыглаар. Ону ургуларның өөредилгеи дээш ада-иелерни киирип турары телевиреден тургускан. Чарыгдалдарны дуглаа ыдаар аңша-хөреңгилиг болур дээш өөредилге киживаралге ажылын бедик деңгеелге организастаар апаар. Ынчангаш школаның улуг эвес коллективи бот-боттарынга дуглаажып, демнег ажылдап турар. Башкылар үүгле кичээлдер эрттирип турар эвес, а оске өөредилге черлеринге кирип болур бызыг билиглиг өөренгичилерни белеткээр дээш бүгү күжүн, билиин берип. СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң негелдеринге дуустур ажылдап турар.

Шангыр-оол СУВАН.

Төрээн дылың өөрен

БАШКЫНЫҢ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Чугаа культуразы дээрге, чоннуң культура сайыралының база бир чугула кезээ. Төрээн дылын бедин-биле үнелеп, ооң үүгле литературлуг нормаларын сагыыр эвес, аңаа чугаага ыны ажыглаары кижи бүрүзүүн хөрээ деп бодаар мен. Бир эвес ук негелделер кижи бүрүзүнге сагыыры берге-даа болза, ниити билиглерни билген турары чугула. Чугаа культуразы сайыраңгай кижини билин бедик, культурлуг, мөзүлүг деп үнелээр бис.

Мен маңаа бодумнуң чурттап, ажылдап турар районумда чугаа культуразынга хамаарыштыр чедир шиитпирлеттинмейн турар айтыырлар дугайында хууда хайгаалалымны болгаш бистиң районда ол айтырыгны шиитпирлээрниге тыва дыл, литературга башкылары канчаар киржип турарын бижикседим.

Эрзин республиканың оске районнарынга бодаарга, ондагай чер Моол-биле ыызгаарлажып чыдар, чону хүндүлээчел, биче сеткилдиг, хоглуг. Улуг назылыг кижилери моол дыл кырынга хостуг чугаалажыр. Ынчин ургуларны белин «Четтирдим», «Силер» деп состерни долуп, ыны ажыглап турары чаптаныг болгаш чараш. Чижээ: «Силер, авай, ажылдап чорууруар ол бе?» Ургуларны кандыг-даа бажыңга азы садыгжы-даа үүве түүсүп бөөргге, ыяап-та ийи холу-биле алыр болгаш албан «Четтирдим» дээрин бо-ла эскерип болур. Ынчалза-даа тыва дылды словарь байлаанык аайы-биле ыны ажыглаар туржук орус, тыва моол состерни холуп чугаалаар таварылгаларны бо-ла хайгаарап болур. Чижээ, «Кино барбас мен, ажым, настырым чок-тур». «Дүүн кежээ клубка азарттыг вечер болду» — дээш оон-даа өске. Мындыг янзылыг чугаалар дылды бокталдырар болгаш чугаа культуразының шынарын кудуладып турары хомуданчыг. Ооң аңыда уладыр адаар ажык ужуктерлиг состерни ыны эвес адап турар таварылгалар бисте бар. Чижээ, чугаалаан — (чугаалан), харылаан — (харылан). Ыыткыр болгаш дүлей үннерни сөстүң эгезинге ыны эвес адаар таварылгалар өөренгичилерниң болгаш ниити чоннуң ортузунда бар. Тоң — (дон), хол — (кол), дүргеи — (түргеи), демдек — (темдек).

Бистиң районда беш школа бар. Нилтээн-биле он тыва дыл, литература башкылары ажылдап, олар чылдан чылче билиин бедидип, чаа арга-дужулгаларны өөренип турарлар. Ооң иштинде Нарын ортумак школазының эге класстар болгаш тыва дыл, литература башкылары чамдык бергедээшкинге таварны бергилээр. Үүге дээрге Нарын суурнуң малчынарының бирги классы ургулары тыва дылын билбес, моолдаар. Башкылар баштай оларны тыва дылынга өөредим» дээрин бо-ла эскерип болур. Ынчалза-даа тыва дылды словарь байлаанык аайы-биле ыны ажыглаар туржук орус, тыва моол состерни холуп чугаалаар таварылгаларны бо-ла хайгаарап болур. Чижээ, «Кино барбас мен, ажым, настырым чок-тур». «Дүүн кежээ клубка азарттыг вечер болду» — дээш оон-даа өске. Мындыг янзылыг чугаалар дылды бокталдырар болгаш чугаа культуразының шынарын кудуладып турары хомуданчыг. Ооң аңыда уладыр адаар ажык ужуктерлиг состерни ыны эвес адап турар таварылгалар бисте бар. Чижээ, чугаалаан — (чугаалан), харылаан — (харылан). Ыыткыр болгаш дүлей үннерни сөстүң эгезинге ыны эвес адаар таварылгалар өөренгичилерниң болгаш ниити чоннуң ортузунда бар. Тоң — (дон), хол — (кол), дүргеи — (түргеи), демдек — (темдек).

Бистиң районда беш школа бар. Нилтээн-биле он тыва дыл, литература башкылары ажылдап, олар чылдан чылче билиин бедидип, чаа арга-дужулгаларны өөренип турарлар. Ооң иштинде Нарын ортумак школазының эге класстар болгаш тыва дыл, литература башкылары чамдык бергедээшкинге таварны бергилээр. Үүге дээрге Нарын суурнуң малчынарының бирги классы ургулары тыва дылын билбес, моолдаар. Башкылар баштай оларны тыва дылынга өөредир ужурга таварыкыр. Чугаага дылдың нормаларын сагыыр, дүрүмнерин ыны ажыглаар, моол болгаш орус сөстерни тыва дыл-биле холувас, ыны чугаалаан, бижип өөредири тыва дыл, литература башкыларының кол сорулгазы боор турар.

Районда тыва дыл, литература башкыларының методиктиг каттыжыышкынын удуртуп турар мен. Соөлгу ийи чылдарда тыва дыл, литератураның методиктиг каттыжыышкынын бодунуң ажылын өжүүдип, мурнакы башкыларның чаа арга-дужулгазын невтередип, кичээл-конференция, семинар, экскурсия, концерт, өзүлет кичээлдерни эрттирерин кончут эки болган. Кичээлге соөлөөтүп улуг зоотехниги С. Шойжулчапты база чалаан. Башкы кичээлди эрттирип турган ургуларның дыл-домаанче кичээнгей салып, чугаа культуразының талазы-биле улуг ажылды чорутканын олурушкан башкылар ондалап демдеглээннер. Морен ортумак школазының башкызы Л. Карти бодунуң кичээлдериге болгаш класстан дашкаар ажылдарынга чугаа культуразынга хамаарышкан айтырыгларны киирерин чаңчыл болдурган.

Нарын ортумак школазының башкызы С. Бызаа тыва дылды орус болгаш моол дыл-биле холуваан, чугаа культуразын сагыыр талазыдыр

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 5 суббота № 55 (13655)

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу март 3-те болган хуралынга Күрүне бүдүрүлгелериниң (каттыжышкынының) дугайында Хоойлу күштүг бооп эгелээнинин соонда бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазының дугайында айтырыгларны чугаалашкан. Экономиктиг реформаның баштайгы базымнары-ла хөй-хөй күш-ажылчы коллективтерниң ажылын идепкейжиткенин демдеглээн. Ажылчының инициативазы болгаш ажыл-агыйжы тывынгыр чоруу бедиг, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтары улам калбаа-биле ажылгаттынып турар. Долу бот-орулга-чарылгаже шилчиишкин бо чылдың баштайгы ийи айларының планын чедиишкиниг күүседиримге дузалаан.

Ындыг болзажок СЭКП ТК-ның июль (1987 ч.) Пленумунуң планнаашкыга бүдүрүлгелерниң ролюн бедидер болгаш оларның ажылчорудулгазын хереглекчилерниң иргелдеринге чаңыры тургузар дугайында айтышкынының чамдык таварылгада боттагмайн турары демдеглеттинген. Ол дээрге түүлде эргелеп башкарылганың чаа системазынче шилчиишкин үеэниң оңаагай түүлдериниде эвес, а төпте болгаш чер-черде ажыл-херектиг организастаан турарында четпес түүлдериниң уржуу болур.

ССРЭ-ниң Күрүпланы 1988 чылдың күрүне чагыгларының системазынга чогуур удуртулгалы хандырбаан, оон түңнелинде бүдүрүлгелерниң продукциязының ассортиментинин тодларадырынга база керээ чарып алыр партиёрлар тып алырынга бот-тускайлыг чоруу кызыгаарлаашкынга таварышкан. Материал-техниктиг хандырылгада четпестер бүдүрүлгелериниң инициативазын хөгжүдеринге дыка шаптыктап турар. ССРЭ-ниң Күрүпландырылгазы оон чер-черде органнары тургустунуп кээп турар айтырыгларны кошкак шиитпирлеп турар. ССРЭ-ниң Сан министерствозу чер-черде сан-хөө органнарының ажылын оожум эде тургузуп турар. Банкылар бүдүрүлгелериниң кредит-санажылга болгаш касса хандырылгаларынга үүктелиишкиннерин болдурган. Хөй-хөй министерстволар боттарының ажылының стиль, методтарын эде тургузуп шыдаваан, чаа байдалдарга ажылдаар, бүдүрүлгенің иштики бот-орулга-чарылгазын шиигээдип алыр талазы-биле бүдүрүлгелерге чогуур дузаны көргүзеэн. Күрүне бүдүрүлгезинің (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузун күүседирин шыңгыы сагыындым, бүдүрүлгелериниң инициативазын болгаш бот-тускайдан чоруун хөгжүдеринге, бот-орулга-карылгалыг харылзааларын калбаа-биле шиигээдиринге, күрүненің болгаш күш-ажылды коллективтериниң эргe-ажыктарын шын дүүштүреринге эргежок чүүла байдалдарны тургузарын ССРЭ-ниң Күрүпланындан, министерстволардан болгаш ведомстволардан, эргелеп башкарылганын чер-чер органнарындан негээн.

Эргелеп башкарылганың чагырын, дужаар методтарын ажыглаарын болдурбазын, чүүл-даа мурнунда күш-ажылчы коллективтерге, хөй-нинти организацияларынга даанын тургаш, экономиканы удуртуруның политиктиг методтарынче дидим шилчиирин Политбюро чер-черде партия органнарынга хүлээткен.

Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында ССРЭ биле АКШ-ның аразында Керээ-биле холбаштыр инспекция ажыл-чорудулгазын организастаарының болгаш боттандырарының хемчеглерин хуралга чугаалашкан. Күштүг кылдыр бадылаттынган соонда керээ талазыбиле совет таланың бодунга алган хүлээлгелерин күүседиринге белеткел талазы-биле чамдык тодаргай айтырыгларны чугаалажып көрген.

Политбюро А. А. Громыконуң Венгр Улус Республикага албанның пайыралчы аян-чоруунуң түңнелдерин түүлдүг деп санаан. Совет-венгр харылзааларының болгаш делегей политиканың талазы-биле СЭКП болгаш ВСАП-тың, ССРЭ болгаш ВУР-ның туруштарының чаңгыс ай бооп турары сеткилханышкын-биле демдеглеттинген. Будапештиге пайыралчы болгаш бот-боттарын билириниң байдалынга артыкен ужуражышкынар болгаш беседалар Совет Эвилели биле Венгрияның арасында харылзааларны, бүгү талалыг кады ажылдажылганы ам-даа шаптың хөгжүдеринче ийи таланың чүткүлдүүн көргүскен. ССРЭ-де эде тургустунуушкунуң чорудулгаларының болгаш социалистиг Венгрияның сочрулгаларының чаңгыс утланышкынныг бооп турары совет-венгр харылзааларны бүгү тала-биле хөгжүдеринге чаа арганы ажыдып турар деп демдеглеттинген.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненің иштики болгаш даштыкы политиказының өске-даа айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алган.

ШЕФ ДУЗАЗЫ

«Шекизээр» совхозтуң № 2 хойжу бригадазында төрүвес 3710 баш мал 10 кодаанда кыштаглап турар. Бригаданың девискээриниде хар хөрүктелген болганда, ону тракторлар далбыйлап турар. Ол ышкаш совхоз төвү — Биче-Тей суурнуң чурттакчылары малчыларга шеф дузазын доктаамал чедирип келген. Даван-даяа тастаан хойларны олар ажаажып, эмнежип, уктарны даарап борып турарлар. Колап бүрүүнде мал чеми бар. Сутну үзүктел чок сөөртүп чедирип турар.

Бригада бо чылдан эгелеп өг-бүле керээзиниче киргеи. Бо талазы-биле совхозтуң зооветспециалистери, экономистер малчыларны үргүлүү өөредип, чаа арганың дугайын таймылбырлап берип турарлар. Чаа арганың ачызы-биле олар хөй продукцияны алыр бис деп тус-тузуда хүлээлгелерни алгыаан.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

Дүвүрээзиниг медээ

ЭРГИЖИРЭЭН КАЖАА, БАЖЫҢ

Ол кыштагны туткандан бээр 28 чыл эрткен. Мурнуда аңаа Ховаалыг Арандол кыштап чораан. Кажаа эргижирээн Дээвинри, серзин ыргайып бадып келген. Бертдагда ол кыштагда бо кызын «Х Улут хурал» совхозтуң аныяк малчыны Владимир Мекпер-оол ниитниң малын кыштадып турар. Төрүүр хой январьдан эгелеп оолдаан. Ам адакталган. «Бичиги эргижажа иштиге хураганнарны нелеринге ыдын бээри берге-дир» — деп, сакманчылар Валентина Мекпер-оол, Каракыс Монгуш хомудан турарлар.

Малчының чурттап орар орап-савазы база эргижирээн. Сакманчылар чурттаар бажын база ыдыг. Кыштагда чунар-бажың, арыгланыр чер база чок.

Эргижажаарлыг, бажыңнарлыг малчыннарны амыдырал хандырлгазын эргижирериниге кичээнгейни күштелдирер болза эки.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ.
Кызыл район.

КРАСНОЯРСК. Норильскиниң даг-металлургия комбинадының инженер-техниктиг ажылдакчылары бүдүрүлгенің ажыктыг чорудун бедидер, камналга чурумун күштелдирер талары-биле перспективтиг программаны ажылдап кылгаш, боттандырып эгелээн.

Металлдар ангылап алыры-биле эзилдирген руданы дамчыдар янзы-бүрү диаметрлиг титан холуксаалыг демир хоолайлар кислоталардан болгаш өске-даа бүдүмелдерден үргүлүү үрелип, оларны солуурунга хой акшахөренги чарыгдаттынып турган. Комбинаттың инженерлери демир хоолайларны шил хоолайлар-биле солуур эптиг арганы тыпкан. Шил хоолайлар кислотага үрелбес, камның эдизээр болза үр үеде эжыглаттынар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа аргазынче шилчээн бо коллектив чүүле ол чаартылгадан бо чылын бир миллион рубльдиг камналгазын алыр.

БРЕСТ. Пружан районуң «Май 1» колхозу долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн, бодунда бар кол фондуларның үүдүн сайгарып кылырга, ажыл-агыйда ажыглаттынып турар дерт тракторуун бирээзи-ле артыкшылдыг болган. Колхозчулар толээлекилериниң ниити хуралынга ол айтырыгны сайгарып чугаалашкан, артык тракторларны өске черлерге садыпкан.

Трактористер турган механизаторлар ажыл-агыйның өске адырларында ажылдай берген. Артыкшылдыг апарган трактористер ажылдаар чаа цехти ажыткан. Бот-орулга-чарылгалыг чаа тургустунган цех тудуг ажылдары кылып, оруктар септеп база чонга ачы-дузаны чедирип турар. Колхозтуларның отородун ажылдап кылыры, оларның сигении, ыяшын белеткээри дээш өске-даа түүлдерни ол цехтиң ажылчыннары кылып турар. Бо чылдың эрткен айларында чаа цех орулгалыг ажылдаан.

ЧИТА. Забайкальенің колхозтары болгаш совхозтары бо чазын хой чылдыг сигеннериниң чаа сортунуң үрезиннерин чажып тарырлар. Хой болгаш сүтүг мал ажылынын эртем-шинчилел институдунуң селекционерлери боттарының чогаадып турусканы «Арей» болгаш «Кенон» деп, хой чылдыг сигеннериниң үрезинин ажыл-агыйларга саткан.

Чаа сорттарның үүгүл-дужүткүрүн ааш чыл дургузунда янзы-бүрү хорааннуг черлерге шенээн. Моон мурнунда тарып турган сигеннерге бодаарга, ол сорттар ийи катап хой дужүтү бөгөр болган. Олар каанга алыспас база бете аарыгдан аарывас шинарлыг.

ЛЕНИНГРАД. Ленинград — Витебск депода доктаамал ажылдаар бригадирлер школазы ажылын эгелээн. Аңаа бүдүрүлгенің ортумак звенозунуң удуртуктулары боттарының билиг-мергежилерин бедидип турар. Академик В. Н. Образцов аттыг институтуң эртемденнери школаның дыннажыларынга экономика, күш-ажылды организастаарының педагогика талазы-биле лекцияларны номчуп турар.

КАЗАНЬ. Хоорайның улус-чу контроль комитеди бо чылдың эгезинден эгелеп өске-даа контроль-ревизия органнары-биле дугуржуп турган, хыналда ажылы чорударының чаа аргазын ажыглап эгелээн. Контроль органнары ам моон мурнунда турганы ышкаш, үүрмек янзы-бүрү хыналдалар кылырын сонсаткан. Ам хыналдаларны адырлар азы чоннуң негелде-херегледелериниң аайы-биле комплекстиг чогудуп турар. Оон түнелинде хыналда кылырының саны ийи катап кызырылган.

(СЭТА).

Үндезин реформаның оруу-биле

КУРЛАВЫРЛАРНЫ САНАП ӨӨРЕНИР

ССРЭ-ниң Чурттала-социал банкызының Тыва республика эргелелиниң хайгааралынга долу бот-акшаланымышкыныг болгаш бот-орулга-чарылгаже кирген сес бүдүрүлге кирип турар. Оларга Кызылдың мебель, даараныла фабрикалары, Шагаан-Арыг-да, Чадаанада, Туранда, Сарыг-Септе үлетиур комбинаттары, суй-белек болгаш чоннуң ус-шевер кылыгларының шенелде бүдүрүлгези, прибор септээр бүдүрүлге хамааржыр. Ам оларның бирээзиниң январь айда экономиктиг байдалынга доктаан көрейн.

Даараныла фабриказы январьда продукцияны сайгарының планын бүрүн күүсеткен. Бараанкыг продукция бүдүрериниң 101,3 хуу боттандырып, 4,2 хуу өзүлдеп алган. Ажылдап кылышкынының нормативтиг өртээн, чыг эттиң өртээн саначаска, дүглап шыдаан. «Н» индекстиг продукция бүдүрери эрткен чылдынга бодаарга, 54,4 хуу өскен. Нормативтиг өртек-биле чоннуң хереглел бараанларын бүдүрери көвүдээн.

Коллективтиң ажылының кол көргүзүү — продукция бээр керээни болгаш чагыгларны күүседирп. Ийиңи планы күүсеттинген болгаш мурнукузуундан дээре көргүзүүлер чедип алдынган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүшүн темпизи ортумак шалыңны 17,5 хуу мурнап турар. Продукцияның бот-үнези болгаш орулга планы долу күүсеттинген.

Кызылдың даараныла фабриказында сан-хөө байдалының талазы-биле тайылбырны ССРЭ-ниң Чурттала-социал банкызының Тыва республика эргелелиниң начальниги Александра ДАНЧИ-ООЛ берген.

Банкыга өрези 258 муң рубль, Москва баазазындан, Красноярскиде заводтан каттыштыр 12 муң рубльди чедир албаан. Фабриканың бээр өрези 51,3 муң рубль. Оон аңгыда, бүдүрүлге 1986 чылда он чылга алган банк чөлинги нормативтиниң өскени-биле чылда алды хуу азы 82,4 муң рубльди 1989 чылдың январь айдан 1998 чылдың январьга чедир чылдың-на төлээр хүлээлгелиг.

Кызылдың даараныла фабриказы долу бот-орулга-чарылгаже 1987 чылдың март 1-де шилчээн. «Восток-сибшвейпромнуң» айтышкынын өзүгаар фабрикада 1990 чылга чедир орулганы үлээриниң экономиктиг нормативтерин бадылаан. Бо чылын түүлде бүдүрүлге фондулары дээш бюджетте төлевир алды хуу кылдыр тодараттынган. Кыска хуусаалыг чөлги дээш банкыга хуу төлевирин 55 муң рубльге планнаан.

Орулганың нормативтиг үлелге схемазының девириндеи алгаш көөрге, даараныла-га кылыгларын сайгарганындан январь айда 442,3 муң рубль алдынган, план додузу-биле дутлаттынган, продукцияның бот-үнези план өзүгаар 400,2 муң рубль кылдыр санаттынган, оон иштинде нормативтиг арыг продукцияның көргүзүү-биле тургустунган шалың пландан ашкан. Түнелинде сайгарылгадан арыг орулга 42,1 муң рубль болган.

Алдынган орулга «Н» индекстиг продукция бүдүрегининдеи алдынгаш, бюджетче кииртинген 24 муң рубльге эвээжээр. План 4 муң турган болза, ону боттандырганы 24 муң рубль апарган, ынчангаш эки шынарлыг бараанны бүдүрегининдеи 40 муң рубльди алган болгаш пландан ажыр 20 муң рубль арыг орулга алдынган. Ол ышкаш орулга калбак хереглелдиг бараанларының сайгарылгазындан алдынган 1 муң рубльге база эвээжээр.

Фабрика бүдүрүлге фондуларының ажыглалы дээш январьда алды хуу төлевирни, 1 муң рубльге ажыр шилчиткен. Коллектив күш-ажылчы курлавырлар дээш база өске-даа төлевирлерден хосталган.

Бо чылын бүдүрүлгениң хөгжүлдезиниң фондузунче 225 муң рубль кердинген. Эрткен чылын ажыглаттынмаан 33 муң рубль-биле бо чылдың хөрөнгүзүн 192 муң рубль дөртен машиналарны, аңаа артык кезектерни, дериглерни садарынче, 100 муң рубль платье даараар шугум тургузарынче үнер.

Социал хөгжүлде фондузунче 170 муң рубль үнер. 1987 чылдан арткан 118 муңга бо чылдың 52 муңун кадыпканың чурталга тудуунга хереглээр кылдыр алган 35 муң рубль өскүзүн ажылдап кылыры, оларның сигении, ыяшын белеткээри дээш өске-даа түүлдерни ол цехтиң ажылчыннары кылып турар. Бо чылдың эрткен айларында чаа цех орулгалыг ажылдаан.

ЧИТА. Забайкальенің колхозтары болгаш совхозтары бо чазын хой чылдыг сигеннериниң чаа сортунуң үрезиннерин чажып тарырлар. Хой болгаш сүтүг мал ажылынын эртем-шинчилел институдунуң селекционерлери боттарының чогаадып турусканы «Арей» болгаш «Кенон» деп, хой чылдыг сигеннериниң үрезинин ажыл-агыйларга саткан.

Чаа сорттарның үүгүл-дужүткүрүн ааш чыл дургузунда янзы-бүрү хорааннуг черлерге шенээн. Моон мурнунда тарып турган сигеннерге бодаарга, ол сорттар ийи катап хой дужүтү бөгөр болган. Олар каанга алыспас база бете аарыгдан аарывас шинарлыг.

ЛЕНИНГРАД. Ленинград — Витебск депода доктаамал ажылдаар бригадирлер школазы ажылын эгелээн. Аңаа бүдүрүлгенің ортумак звенозунуң удуртуктулары боттарының билиг-мергежилерин бедидип турар. Академик В. Н. Образцов аттыг институтуң эртемденнери школаның дыннажыларынга экономика, күш-ажылды организастаарының педагогика талазы-биле лекцияларны номчуп турар.

КАЗАНЬ. Хоорайның улус-чу контроль комитеди бо чылдың эгезинден эгелеп өске-даа контроль-ревизия органнары-биле дугуржуп турган, хыналда ажылы чорударының чаа аргазын ажыглап эгелээн. Контроль органнары ам моон мурнунда турганы ышкаш, үүрмек янзы-бүрү хыналдалар кылырын сонсаткан. Ам хыналдаларны адырлар азы чоннуң негелде-херегледелериниң аайы-биле комплекстиг чогудуп турар. Оон түнелинде хыналда кылырының саны ийи катап кызырылган.

(СЭТА).

БРИГАДИР ИННОКЕНТИЙ КАРПОВ

Улуг-Хемниң төвү Шагаан-Арыг хоорайның бешкаат бажыңнары ол чернин аян кирер берген. Бедик тузугларның хөй келиниге сураглыг тудутжу Иннокентий Маркелович Карпов, түң бригадазы кириишкен. Бригадада орустар, тывалар болгаш оон өске-даа нацияларның кижилери бар.

— Маңаа тос каат бажыңны тудар бодаан бис. Бо черниң адаанда элезин бар. Ынчангаш хөй каат бажың тудары болдунмас хире боорга, ам бала бөш каат бажыңның таваан салып тур бис — деп, хоочун бригадир чугаалады.

Олар чаа бажыңның таваан салып доозупкан, бирги каттың ханаларын салып кирер дей берген. Калбак панель тудуг кезектернидем тудуглар кылырынга мергежээн бригада ам 139 квартиралыг бажыңны кылып эгелээри ол.

ЧУРУКТАРДА: бригадир И. Карпов.

Онлар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Тудугжуга сөс

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ, ТҮҢНЕЛДИГ БОЛУР ИЙИК

Шериг албанындан чанар үеэис чоокшулап келирге, аравыста сүмелештивис: тоо быдарай чарлып чоруй барбайн, төрээн Тывавыска баргаш, чаңгыс коллективке ажылдаар! Дугурушканывыс өзүгаар, чеди кижитигин-биле Кызылдын бир улуг тудуг организациязынга чеде бердивис. Бисти аңгы-аңгы бригадаларга хуваан кааптар деп баргам.

— Тудугжулар херек чөрлер эвээш эвес болгай, оолдар — деп чаңгыс коллективке ажылдаар, дайынчы найыралды бижыглап, шериг соонда чарылбас деп сөстүн эгелекчизи болган эживис Эртине Лопсан ынчан чугаалады: — Шагаан-Арыгже чоруптар-дыр — деп база саналдады.

Халашкан тудугжу солдаттар бистерге база-ла шеригден халашкан эш-өөрлеривис немешти. Ам Шагаан-Арыгга бир ай ажыг ажылдай бердивис.

Бригаданың кол өзээ болур чеди кижи бис дөгере дөртү разрядтыг дашчылар бис. Ынчалза-даа «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 18 КМК-зының удуртукчулары биске эгезинде, шенээн-даа чүве ышкаш, хүүрек-биле оңгар кастырын каан. Дүүгүү солдаттар, дааскап ажылы — ажыл-ла ыйнаан дээп, ол ажылды доозуп берээнис. Оон-на харын бисти школа тудуунче киргеи.

Бо объектиниң кайы хире харысалгалыын биске таныылбырлаан. Ол хирезинде бээр кичээнгей четпес деп көрдүм. Бирде суг, бирде түүйбу, цемент чок болур. Чок болза автотранспорт тыылбас. Өске бригадаларны чедир кылбайн барган тудуунга ажылдаарга, эки чүве кайда боор. Ынчалза-даа кыздыыр-ла тур бис. Шериг чурумунга өөренип калган болгаш ындыг чүве ийикше. «Шагаан-Арыг тудуг» тресте күш-ажылды организастаанының дыка куду кеңиелде турарын пат кайгадывыс. Хоорай тудуу дүүн чаа эгелээн эвес-ле болгай, шуудай бээр хире болган.

Аңгы үеде школаның спорт залын болгаш ажылагый корпузун чедир кылып тур бис. Ам 17 кижи составтыг апарган бистиң бригадавыска бо дээрге эвээш хемчээл-дир. Чаа объектиден биске берген болза деп күзелиг бис. Бо айтырыгны колоннаның начальниги Олег Ткачевтуң, кол инженер Геннадий Хитяевтиң мурнунга тургузуп турдувус. Аңгы-зынга огулуг харыы албадывыс.

Бисти аңгы комсомолчуланыктар бригадазы кылдыр тургузарынга трестиң комсомол комитеди, оон секретары Мерген Анай-оол боттут дузаны көргүскен. Кижилерни ажылга киирип каап, оон оларның дугайында ут-туптар таварылгалар турар боор чүве. ВЛКСМ комитединиң талазыдан ындыг болбас боор деп идегээр-дир бис.

Трест бистиң чурттаарывыска таарымчалыг байдалдарны тургускаанын демдеглевес арга чок, общежитиелерде оруннарны берген. А ажылдаарынга ындыг байдалдар тургустунган болза!? Баштай ажылдап эгелээрде, безин чадаарда отвес (шиглекчи) чок мырынай бергедедивис. Бүдүн тресте ындыг херексел чок болган-дыр. Ам бригадавыста вагончик, херекселдер шыгжаар чер чок. Чүү-хөө херекселдеринисти душкаина черге чажыра идип каардыр бис. Күш-ажылды организастаары Архимедтиң бызазы ышкаш апарган үеде, бисте олче сагыш салышкын ындыг бооп артып турары элдептир. Ортумак звеноуң инженер-техниктиг ажылдакчылары. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазаапы ышкаш, ажылынга немептер болза, бистиң, дашчыларның кылган иживис дыка-ла бүдүрүмчелиг болур ийик.

Шолбан МОНГУШ.

«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 18 КМК-зында халашкан создаттардан тургустунган комсомолчуланыктар бригадазының кежигүнү.

СОРТТАРЫ БУДАЛЧАК ДИЛИГ МАТЕРИАЛДАРЫ

● Күрхайгаарал лабораториязының болгаш «Шынның» рейдизи ●

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның Туранда ыяш белеткээр пунктузунуң коллективи январьда бараанның продукция бүдүрер база керээлер өзүгаар продукция бээр талазы-биле планнаг онаалдаларын күүсеттиеин барган. 2,1 муң рубльдиг дилиг материалдарын, 7,5 муң рубльдиг эжик блоктарын, 11 муң рубльдиг шала манзаларын чедир бүдүрбээн. Февральда 162 муң рубльдиг бараанныг продукциязын бүдүрер план 170 муң рубльге күүсеттинген. Продукция бээринің планы база-ла күүсеттинг бергеи.

Январьның канчан күүсетпейн барганын, февральдың планнаг онаалдаларын чүүн ачызында күүседип алганын рейд бригадазының кежигүннери, пунктуңуң удуртукчулары болгаш сан-хөө аппарадының ажылдакчылары-биле сайгарып көргеи. Эжик блоктарын кылырынга ажыглаар чүк чок болганындан дилиг материалдарын сорттап шыдаваан барганындан, кургадыр камералар эвээш бооп турарындан планнаг онаалдалар январьда күүсеттинмээн. Маңаа кымны буруудадырыл? Бүдүрүлгенің удуртулгазы, специалистери бүдүрүлгеге хереглээр материалдар-биле хандырылгаже чогуур кичээнгейни салып, чагыгны ой-иваанда киирген турган болза хандырылгага үүктелиишкин турбас турган ийик. Ыяш дилдирер болгаш чоннурар дериг-херекселдерни эде дерип, чаартыл турган болза, ол дериг-херекселдер үрелип, ажылга саат ужураштырбас болгай.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының чылы болур 1988 чылда бүдүрүлгенің ажыл-ишчилери бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Ында ындыг одуруглар бижиттинген. Бо чылдың марттан эгелеп коллективтиг керээже шилчиир. Чыл планынга немей 4 муң рубльдиг продукциязын бүдүрер, оон иштинде 30 дорбелчин метр эжик блоктарын, 20 дорбелчин метр сонга блоктарын, 40 кубометр дилиг материалдарын бүдүрер болгаш 40 кубометр тудуг ыяжын сөөртүр. Конференцияның ажыттынар хүнүн таварыштыр чартык чыл планын күүсеткеи. 2 муң рубльдиң бараанныг продукциязын пландан ажыр бүдүрер.

Боттарының алган хүлээлгелерин чедиишкиниг боттандырар дээш бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидер, үрей кылыр чорудуктарны болдурбас дээш күш-ажылчы коллективке кежигүннери кылып ажылдаар апаар. Чазаныр цехтиң бүдүрүп турар продукциязы — эжик болгаш сонга блоктары. Хереглекчилер — Агроүлетпүркомнуң тудуг организациялары. Күрхайгаарал лабораториязының ажылдакчылары бо бүдүрүлгенің бүдүрүп турар продукциязының шынарын чүс-даа катап хынаан. Ынчалза-даа ол хынаалдалардан пунктуңуң удуртукчулары чогуур түңнелдерни үндүрбээн болгаш шынары куду продукцияны бүдүрерин уламчылавышаан.

Мурнунда чоруткан хынаалдар үеэинде илереттинген четпестерни эдип алыр талазы-биле боттуг хемчеглерни пунктуңуң удуртулгазы ап чорутпайн турарын барымдаалааш, бо марттан эгелеп чазаныр цехтиң продукциязынга күрхайгаарал лабораториязы онза чурумну тургускан. Ол чүл дээрге, бүдүрүп турары эжик болгаш сонга блоктарын бо бүдүрүлге ийи ай дургузунда хыналда чокка база күрхайгаарал лабораториязының инспекторунуң чопшээрели чокка сайгарар эргези чок дээн ол.

Кандыг хажыдымышкыннарны болдуруп турарыл? Сонга блоктарының тургузуу шын эвес, ону тудуштурган черлери болгаш хемчээли стандарттарга дүүшпес, чаъс суу баар кестер кылбаан. Сонга блоктарының кезектерин хырбалаваан, аңаа-ла эптеп каан. Хоюглаан шынары база багай. Сонга болгаш эжик блоктарында үрелик черлер болгаш будук орну хой.

Дилиг материалдары кылдыр ажыглаары-биле уштарын кескилеп каан болгаш уштарын кесээн манзалары база бүдүрүп турар. Тудуг материалдарын сорттап турарында четпестер ам-даа бар. Рейд кылып турган үеде сорттары будалчак дилиг материалдары база яледеп турган болза, ол дериг-херексел-дер ужуражыр болгай.

Ушку сорттуң дээш аңгылап каан манзаның аразында дөрткү сорттуң манзалары безин бар. Бирги, ийиги сорттуң бөлүк манзаларының аразында бирги сорттуң үш, ийиги сорттуң 24, үшкү сорттуң 5 манзазы бар болган. Кылган ажылдың хемчээлин улгаттырып, сорттарын будап турарга, план күүсеттинер арга тургустунуп кээп турары ол эвес бе?

Ажылды четпес организастап база технологтуг дериг-херексел-дер элеп, эргижирер келгениниң түңнелинде шак ындыг хажыдымышкыннарны болдуруп, бүдүрген продукцияның шынары багай бооп турар. Бүдүрген продукцияның шынарын хынаар техниктиг хыналда киргизиниң мастери А. Г. Кирюшкин үк контрольду чогуур дөңнелде тургуспайн, негелде чок ажылдап турарындан үрей кылыр чоруктар бооп турар.

Технологтуг дериг-херексел-дерниң эргижирер келгени база эргежок чүүла станоктар чедишпейн турары продукцияның шынарынга салдарлыг бооп турар. Р-65 марканың эрги пилорамазын ам-даа ажыглавышаан. Ынчангаш ындыг эрги дериг-херексел-дерни чаартыр, ажылчыннарга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр дээш боттуг хемчеглерни алыр үе келген.

Рейд кежигүннери: Татьяна ГОРБУНОВА,
күрхайгаарал лабораториязының күрүне инспектору;
Манай-оол ОЮН, «Шынның» корр.

Партийжи амыдырал: кадрлар-биле ажыл

НЕГЕЛДЕНИ КҮШТЕЛДИРИП ТУРАР БИС

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия Тыва обкомунуң V пленумунуң эде тургустуйуушкун база кадр политиказының талазы-биле салган сорулгаларыта дүүштүр партия ажылының стилин, арга-методтарын сайзырадгайжыдар, кадрлар-биле ажылды экижидер дээш партия райкому ажылдап турар.

СЭКП райкомунуң ажылының регламентизин бадылаан, хуралдарның санын кызырган, ажыл шагының үезинде партия эге организацияларының секретарьларын, удуртукчуларын райкомче келдирерин, медээлер чырын, ыдай-бээр саазыннар чорударының санын кызырган. Партия, совет, ажылагый организацияларының удуртукчуларының бот-башкарының, бот-идепкейлиг, чогаадыкчы ёзу-биле партия эге организацияларыга, күш-ажылчы коллективтерге, чонуң чүрттап турар черинин аайы-биле ажылдаарынга практиктиг дуза чедирерингe таарымчалыг байдалды тургускан.

Кадрларны шын шилип алыр, оларны ажылга таарыштыр тургузар, өөредир, кижизидер, даандырган ажыл-херээнге харысалгазын бедидер дээш партия райкому, партия организацияларын чамдык хемчегларни алган. Улетпүр бүдүрүлгелеринин, организацияларның удуртукчуларында, коллективтерде дээди эртемниг, ажылын билир, арга-дүүжүлгалыг эштерни депшиткен. Удуртукчу кадрларның ролюн болгаш харысалгазын бедидери-биле оларның отчёттарын пленумнарга, партком, партия, партбюро хуралдарынга доктаамал дыңнаарын практиклап турар. 1987 чылда алдан хире коммунист отчёдун берген. СЭКП райкомунуң секретары Б. А. Кучеренкоунуң, район прокурору Ю. Х. Дажы-Сегбениң болгаш өске-даа удуртуктуларының отчёттарын райкомнуң пленумунга, бюрозунга дыңнаан.

Партияның демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартыр талазы-биле салган сорулгазын күүседир дээш боттуг ажылды райком, партия организациялары чорудуп турар. Бүдүрүлгелерниң, совхозтарның, организацияларның удуртукчуларын соңгуурүн боттандырып эгелээн. Кайы-бир коллективтиң удуртукчузун соңгуурда, ийи-үш кандидатураны депшидип үндүргеш, оларның иштинден эне ажыл-ишчизин, негелделиин, билип шыдаан чон соңгуп ап турар. Чадааның автотранспорт бүдүрүлгезиниң начальнигы В. В. Поздяевти, «Большевик» совхозтуң партком секретары К. Б. Кара-Монгушту, «Искра» совхозтуң Чодар трактор-хову бригадазының бригадирин Д. С. Ооржакты, ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары Л. Ы. Кууларны болгаш өскелерни-даа коллектив кежигүннери боттары шилээш, соңгуп алганар.

Удуртукчуларның, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистериниң ажылынга харысалгазын, билинин, мергежилин бедидерингe аттестация биче эвес рольдүг болуп турар. Ону барымдаалаан. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар бо чүгүлә хемчегни партия райкому, райкүүском боттандырарынче киргеи. Районнуң агроүлетпүр комплекизиниң, улус чырыдымышкынының, кадык камгалалының, административтиг органнарның ажылдакчыларының ортузунга аттестацияны эртиргеи. Бо хемчегни чорудуп турар үеде кадрларны ажылының чедиишкиннери, четпестери илереттиргеи, ажыларды эде тургузары-биле моон соңгаар ханды айтырыгларже кичээнгей салыры, түүү кылыры ынчан тодаргай илерээн, ынчангаш кадрлар-биле ажылды экижидериге ол саадарны чедирип турар.

Партияның амгы негелдезинге дүүштүр кадрларбиле ажылды экижидер дээш партия комитеттери, партия эге организациялары чогуур хемчегларни ап турар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Чыраа-Бажы» совхозтарда, Чадааның № 1, 2 школаларында партия эге организациялары кадрларны шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар, өөредир, кижизидер талазы-биле ажылды оскелерден дээре чорудуп турар. Онаашкан херээнге эз-харысалгалыг, эде тургустуйуушкунуң негелделеринге дүүштүр чаа ёзу-биле ажылдаарының аргаларын, хевирлерни эдеп, тып ап чоруур кадрлар районда эвээш эвес. «Чыраа-Бажы» совхозтуң директору М. Б. Донгак, СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтуң партком секретары О. А. Сат, ол-ла ажыл-агыйның кол экономизи Д. М. Монгуш, Чадааның хөмүрдаш участогунуң кол инженери Б. С. Толмачев, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальнигы С. С. Монгуш, Тере-Хая көдээ Совединиң күүсконы даргазы А. О. Куулар, Доргун сүт-бараан фермазының эргелекчизи А. С. Монгуш болгаш өскелер-даа ажаа хамаарыр.

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр партия райкомунуң, партия эге организацияларының кадрлар-биле ажылын анализтеп көөрге, оларның шилилгезинде, ажылга таарыштыр тургузарында, кижизидилгезинде четпестер ам-даа уламчылавышаан. Кадрлар депшидерде ажыл-агыйжы, моральдыг мозу-шынарын, билиин, тевруштүүн, негелделиин барымдаалаваас чоруктар бар. Даандырган ажыл-херээ дээш удуртукчу кадрларны шыңгыы, принципиалдыг, партийжи негелдени ам-даа тургустайн турар бис. Оон уламыдан бодунуң бедик азынга төлеп чок, ажылынга эз-харысалга чок, чон ортузунга ажыл чорутпас, чогаадыкчы, чаа аргалар дилевес, ажыглаваас, күүседикчи сагылга-чуруму кошкак, күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкак, күш-ажылдың сагылга-чуруму үрээрлер таваржын турар. Сөөлгү ийи чартык чылда районга чээрби чеди партия, совет, ажылагый удуртукчулары солушкан.

Районнуң кол экономиказы мал ажылы, ындыг турбуже, оон баш санын өстүрериниче, продуктузуун бедидериниче, уксаазын экижидериниче чогуур кичээнгейни РАУК-түн, совхозтарның удуртукчулары, мал ажылының специалистери сагыш салбайн турар. Ынчангаш мал ажылында четпестерни чайладырының дээштиг хемчегларни алдынмаан. Эртken чылын райондан алды муң ажыг болза болгаш шээр мал өлүп хораан. Совхозтарның эзт, сүт, дүк бүдүрүп турарының бот-үнези планда көрдүнгениниңден улут. Район күрүнеге эзт, сүт, дүк садарының планныг онаалдаларын 1987 чылда күүсеттпээн. Бо четпестер болза, партия райкому, парткомнар кадрлар-биле ажылды сулаттканының уржуундан болган. Көдээ ажыл-агый айтырыгларын дорт ажылаар РАУК чөвүлелиниң даргазы С. К. Долгар негелдеге чедир ажылын эде тургускаан. РАУК-түн специалистериниң, совхозтарының удуртукчуларының кылыр ужуруг ажылын ол бодукылып, оларга бот-башкарып, инициативалыг ажылдаар арганы бербейн турар. РАУК-түн аппарадының ажыл-агый чорудулгазын үнделиниг-биле эде тургузарының, интенсивтиг технологияны көдээ ажыл-агыйга нептередириниң тодаргай ажылын ол ам-даа идепкейжидип чорутпаан.

Ажыл-агыйлар аразының № 1 механолиназы, септелге-тудут участогу, хлеб заводу (удуртукчулары Н. И. Носов, К. С. Монгуш, Э. М. Попуу) планныг онаалдаларын күүсеттпейн турар. Бо коллективтериниң удуртукчулары үеним негелдеиин бүгүзар эде тургустуймаан, ылаңгыя кижилер-биле ажылды экижидер дээш тодаргай ажылды чорутпаан, ындыг турбуже, партия эге организациялары ыңгыы негелдени салбайн турар.

Амыдырал хандырылга, коммунал ажыл-агый, садыг, ниитиинин чемненилге бүдүрүлгелериниң, эмнелгениң, улус өөредилгезиниң болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа эдырларының кадрлары ам-даа чонуң негелделеринге, хереглелдерингe чедир ажылдап ыңдавайн турарын айтыр херек.

Удуртукчуларның, коммунистерниң аразында онаашкан ажылынга эз-харысалгазы куду, эде тургустуймаан, ёзу барымдаалап ажылдаар, күш-ажылдың сагылга-чуруму, корум-чурум үрээр, эрге-дужаалын соора ажыглаар, арага-дарыга хандыкшыыр, амыдыралга төлеп чок кижилер барын хомуданчыг. Шак ындыг төлеп чок он беш коммунист партия талазы-биле шыңгыы хемчеглер алган. Оларның иштиниң коммунал ажыл-агый эргелениниң начальниги Ш. С. Ооржак, «Искра» совхозтуң профком даргазы Т. А. Донгак, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы турган П. Ш. Кара-Сал партийжи сагылга-чуруму каржызы-биле үрээнии дээш партия кежигүнүнден үндүрткен.

СЭКП райкому, оон бюрозу, килдистери, партия эге организациялары кадрлар-биле ажылды эде тургузарының, айыткан четпестерниң эдериниң хемчегларын ажылдап кылган. Ылаңгыя кадрлар курлавыры-биле ажылды эде тургускан, удуртукчуларны соңгуурүн калбаа-биле практиклап эгелээн.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) болгаш февраль (1988 ч.) Пленумнарының шиитпирлерингe дүүштүр кадрлар-биле ажылды үнделиниг-биле экижидери, оон аргаларын, хевирлерни чаартыры, оларның онаашкан ажыл-херээнге харысалгазын, күүседикчи сагылга-чуруму бедидери болгаш кадрларны өөредири, кижизидери партия райкомунуң, партия эге организациялары ның чүгүлә сорулгазы кылдыр санап турар бис.

Чылбаа ООРЖАК,
СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары.

СЛЕСАРЬ ПЛАТОН ГУЛЯЕВ

Таңдыда «Революцияның чалбыжы» совхозтуң механизаторлары часкы тарылгага техниканы хынамчалыг белеткеп турар. Амгы үеде 67 трактор-ның 65-и ажылдап чоруп турар. Ол дээрге дүржулгалыг дарганнарның, слесарьларның база өске-даа мергежилдиң кижилериниң кызымак күш-ажылының ачызы-дыр.

ЧУРУКТА: слесарь Платон Евстратьевич Гуляев.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ЧОЛААЧЫ УЙНУУШКА МОНГУШ

Он уругнуң адазы Уйнуушка Чүгүртүевич Монгуш үжен бир чыл дургузунда чолаачылап келген. Чүүк-даа машиназын, комбайнны-даа башкарып турда, оон эптинин, техникага камныын эш-өөрү магадаар. Хоочун чолаачы амгы үеде «Сүт--Хөл» совхозтуң төп салбыры Бора-Тайганың Чечектигде, Хөлчүктүгде он үш хойжу коданнарынче суг сөөртүп турар.

ЧУРУКТА: хоочун чолаачы Уйнуушка Чүгүртүевич Монгуш.

Карма ТҮЛУШТҮҢ фотозу.

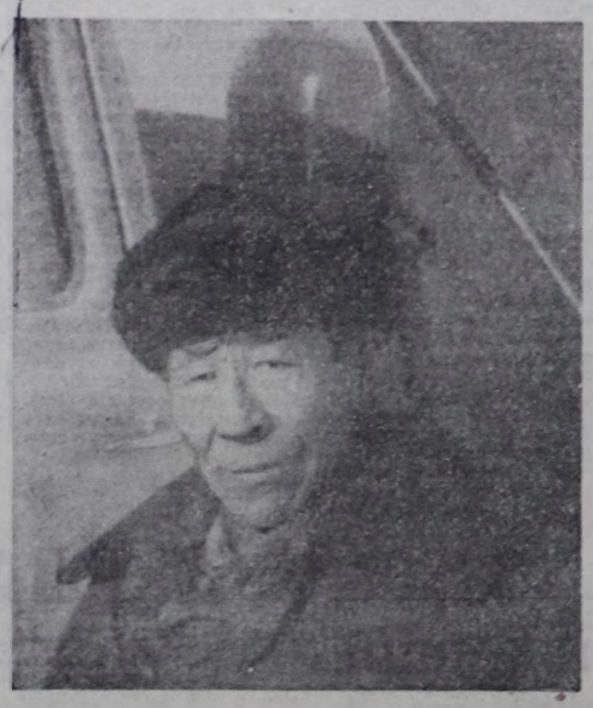

«КЫЗЫЛ-ДАГ»—ЧАА СОВХОЗ

● Хоочуннуң сүмези ●

«Кызыл-Даг» совхоз бо чылдың январьда тургустунган. Ол дээрге үеним негелдези-биле өшкү ажылын хогжудер угланышкыныг ажыл-агый. Мурнунда мен ийаа «Тинделге» колхозту 1954—1959 чылдарда даргалап турган мен. Сөөлзүреди совхозтар тургустуна бээрге, ону «Тээли» совхозка кадыпкан, ынчангаш Кызыл-Даг оон салбыры апарган чүве.

Бистиң бир кол сорулгавыс арга-суме-биле ажылдаары болгай. Хоочун кохтуг дижир. Ынчангаш «Кызыл-Даг» совхозтуң удуртукчуларынга, специалистерингe чүүү чагып, сүмелеп болурул? Ажылдап турган чери, таныш чону кижиге дөргүл-төрел апаар. Ол черден оскээр ажылдап чоруй баргаш, ийаа каш-даа катап барган мен. Кижиниң сеткили хомудаар чүүлдер хой чорду. Кызыл-Даг-ның шуут-ла эдээнге хойнуң күжү-биле 75 тонна картофель кирер складты туткан турган бис. Ам ол ойлуп дүшкен. Дезиг аттар тудар дес болган чорду. Далган дээрбези-даа ындыгла ыйнаан, ам тараа дээрбеден турар эвес. А пилорама биле чызыг гараж шагда чок, үрелген. Суурнуң чону хаван, дагааны эвээш тудуп турар апарган. Оларны чемгерер чүве чок диштилер.

Суур ваагайжыдылгазыиче шору кичээнгей салып турары илден. Ногаа, картофель остүрериниге, мяш тарыырынга бир эптиг талазы бар: арык-бугалар эдерик. Суурда бада тарылга шөлдеринде-даа ындыг чер ол. Ынчалза-даа суттаттыг черлерни ажыглап турары дыка четпес деп көргеи мен.

Мал өстүрер диве, хамыктың мурнунда оон чиир чемин белеткээр болгай. Ынчангаш Кызыл-Даг-ның девискээринге медеден колдады тарыыр херек. Совхозтуң девискээри эдээн сайдаштыг чер. А меде ындыг черлерни безин далдаар ийикпе, тоовас ышкажыгай. Ооругмуң. Кок-Тейниң Туранын, Сукпактың суттарылга бугаларын аштап, арыглаар, ажыглаар херек. Мурнунда Тейлер деп черге, (ол кыштаглар ораны чер), Монгуш Кандан деп активни кижи кыштааның чанынга сула тарып алгаш, оон-биле малын чемгерип турду. Черле ол Тейлерде кара сутлар бар болгаш дыка таарымчалыг. Кыжын чайындылаар, ону тарылга шолунче аксып ап болур.

Кызыл-Даг ёзулуг-ла өшкү ораны болдур ийин. Ийаа ангор уксаалыг өшкү азыраар тускай совхозту тургусканы черле чөптүг. Ында оон өзүп көвүдеп турары черле аажок, хайнаар-даа коорге ак ааржы-ла. Өшкү ылап-ла эвээш чарыгдалдыг, хой орулга кирер мал ол. Мен бодаарымга, өшкү коданынга хой тургускан ажыы чок. Ангор дүгүнге хой дүгү коску, ынчангаш оон шынары кудулаар, өртээ чиигээр. Өшкү дүгүн саргартып болбас. Кажаа курлаг турар, хыраа хар өлүп өшкү сиртинге дээртип болбас. Өдек холуктуг дамды өшкүнүң дүгүн баксырадыр. Өшкү аарычал, эң млангыя болза кодурлай бээр мал. Ынчангаш оон чуулдазын шынарлыг организаставас болза хоржок. Кызыл-Даг-да чамдык кадарчылар өшкүзүн хараганныг черлерге одарладыр хевирлиг. Ол чорук канчап-даа таарышпас, хамык дүк хараган бажынга баргай-ла.

Чайын сарыг-сугну черле төп болбас. оон-биле өшкүну чуур херек. Ынчаарга оон дугу дыка өзер. Өшкүнү көвүдедириниң бир эптиг аргазы — ону тарып боозадыры. Анайлар дурген өзүүчел, хоптак шынары база бар. Олар өг кидизин, алгы-кештиг болза шөйбелаан турар. Чиген дугу борбанташкаш шөйүдүну, коданы үреп болдур. Минералдыг чемнер чогундан өшкүнүң дугу чазыг арте-ле дужуп эгелей бээр. Бо бүгүнү овларза эки.

Мал чеминче-ле улут кичээнгейни салып көрүнер. Мурнунда чылдарда тараан сигенни, кок-суланы эки суттарбас, аалдар чайлагдан эрте-ле кежуп кирип келгеш, тарылга шолунуң чанынга олургулаптар, оон малга тараа, сиген чаза бастырар чоруктар тургулаан. Бир четпес чүүл— Кызыл-Даг суурнуң инектери ол чанында сигенни, тарылга шолун чаза базып дужуттуг аввэжедип турганы болдур ийин. Моңу бада утаап көрзе чогуур.

Даир ОДАН-ООЛ,
персоналдыг пенсионер,
Ак-Довурак хоорай.

ИЙИ ЭЭЛЧЕГ-БИЛЕ

Тока аттыг совхозтуң Кулузуп сүт-бараан фермазы ийи чыл улаштыр ийи ээлчег-биле ажылдап турар. Ол дээрге социал айтырыгны шиитпирлээринге бир чүгүла базым болган. Оон түүнелиинде күш-ажылдың бүдүрүлүүн илдеп-не бедээн. Ийде, саанчылар урут-дарының өөредилге-кижизидилгезинче сагыш салыр-да эптиг. Малчынарда хостуг үе немешкен.

Бир бөлүкке ийи саанчы турарга, таарышпас деп-даа бодалдар баштай тургулаан. Ынчалза-даа ол чиганиннинкин бадыткаттынмаан. Коллектив эрткен чылын сүттү саар база садар-даа талазы-биле планныг сорулгаларын ажыр күүсеткен. Майя Оюн, Евдокия Оюн, Зоя Сарыглар, Любовь Даваа, Евдокия Монгуш олар бир инектенне 2270-2666 килограмм сүтту чыл дургузунда саан. Ынчангаш форманың чамдык саанчылары үш-мүнчүларның республика клуунуң кежигүнү болур аргаларлыг-дыр.

Ийи ээлчег-биле ажылдаарының бир кол негелдези — ферманы бүрүү-биле механизастаары болур. Кулузупчуларның ол дүржулгазын оске фермалардың коллективтери өөренип көргеш, ону боттарынга нептередир болза эки.

Допчут-оол САЛЧАК,
Кызыл хоорай.

БИР ДЕМ-БИЛЕ КЫЛЫР

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериче, продукция бүдүрерингe чарыгдалдарны эвээжедиринче, ажылдың төнчү түүнелиин дээш ажылдаарынче шиитпирлиг базымны Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң малчынары он ийиги беш чылдың ийиги чылында кылган. Ол чылын совхозтуң малчынары өг-бүле керээзинче шилчээни ажыл-агыйның специалистериниге, оларның боттарынга-даа чаа үүл. Ынчангаш ону шиитээдип ап эгелээнинде чедир билбейн барган, кылдымаан үүлдер чок эвес. Ындыг турбуже, өг-бүле керээзи-биле ажылдаары ажыктыг деп үүвени чамдык малчынарның кызымак ажылы херек кырында көргүскен. Дараазында чаигыс чижекти ап көрээлиңер.

1986 чылда совхозтуң хойжулары ниитизи-биле төрүүр 100 хойга онааштыр 75 хураганны, а 1987 чылда 76 хураганны камгалап алган. Баштай көөрге, шоолуг-ла эвес көргүүг. Оода ол-ла хире кылдыр көргүзүгүү өөдүрерингe кайы хире күжеиишкин херегил деп үүвени ажылды холу-биле тудуп, кылып турар кижилер билир. Өг-бүле керээзинче шилчээн соонда, совхозтуң чамдык малчынары көскү чедиишкиннерни чедип алган. Ниитинин малының азыралын шыңгыырадып, мал продукциязын бүдүрерин көвүдедип, оон шынарын экижиткеннер. Эң бедик көргүзүгүү Д. Дүтер, Б. Шавы, Ш. Сам, М. Кенден чедип алганнар. Оларның чедиишкиннериниң үнген доозу үүгле өг-бүле керээзинче шилчээни эвес, а хамыктың мурнунда малчынарның боттарының бот-башкарының кызымак ажылдааны болуру чугаажок. Төрүттүнген хураган бүрүзүн онча-менди камгалап алган, керээде айыттынган хулээлгелерин өөрүтүзүн күүседип шыдаан малчын Даш-оол Дүтерниң көргүзүглерингe үндезилеп, оон бодунуң кандыг ажылдааның, малдан продукция бүдүрүп алырда, үүү хире камгалалыг болганын, чарыгдалдарны база орулгаларны кап-чаар санап турганын сайгарарын ораладжып көрээлиңер.

Даш-оол Дүкүүевичиниң коданынга төрүүр 439 хой турган. Оларның ажаалдатежээлдезин экижидип, мал продукциязын бүдүрерингe дорт чарыгдалдарны эвээжедип, төрүүр 100 хойга онааштыр 87 хураганны, 1 хойдан 1,8 килограмм, а шуптуу хойдан 790 килограмм дүктү кыргын алырын, төрээн хойлардан хураганнарны үзер үеге чедир оларның бирээзинин дезизин ортумаа-биле 22 килограмм, а шуптузунуң дезизин 76 центнер чедирерин, ниитизи-биле 20826 рубльдің продукциязын бүдүрерин совхоз-биле керээни чарып тура, малчын хүлээнип алган. Өг-бүле керээзинде айыттынган хүлээлгелер, пландан ажыр продукция бүдүргени, дорт чарыгдалдарны эвээжетиени дээш шаннал ажыл төлевирин немей санап бээр дээни малчынның харысалгазын шыңгыырадып, ажылдың алыс түүнели дээш сонуургалын күштелдиргени чугаажок. Керээде хүлээлгелерин күүседир дээш кызым ажылдаан. 100 хойга онааштыр 92 хураганны камгалап алган, хураганнарның дезизини оларны нелериниңден өртээнинің 25 хуузун азы 36 рубль 18 көпеекти шаннал төлевир кылдыр малчынга санап берген. Чүгле пландан ажыр бүдүрген продукция дээш ниитизи-биле 690 рубль 38 көпеекти Даш-оол Дүкүүевичиге керээде айытыныган дугуржулга ёзугаар совхоз төлеп берген. Бир эвес малчын продукция бүдүрерингe дорт чарыгдалдарны эвээжеткен болза, оон өртээнин 40 хуузун база алыр турган. Ынчан Даш-оол Дүкүүевичиниң алыр шаннал төлевири үстүнде айытканывыс акша түүнден хой болур турган ийик. Продукция бүдүрерингe дорт чарыгдалдарны малчын чүге эвээжедип шыдаваныл? Ленин аттыг совхозтуң экономизи Татьяна Будун база Даш-оол Дүкүүевичиниң бодуе-биле чугаадан бо айтырыг маргылдаалыг деп үүвени эскердим.

Өг-бүле керээзи

чарар үезинде 79 центнер чедирген. Пландан ажыр 3 центнер немелде дезинин хураганнардан алганы дээш ону күрүнеге садарының өртээнинің 20 хуузун азы 115 рубль 20 көпеекти малчынга шаннал кылдыр төлеп берген. Оон ыңай, хураганның баш санының дезизиниң кеэзде планнаттыганындан хой болганы дээш шаннал төлевирни малчын база ап үнген. Өстүрген 405 хураганның 121-нинин бирээзиниң-не дезизи ортумаа-биле 20—23 килограмм болган. Ол хире дезилиг хураганны остүргени дээш баш санынга хамаарыштыр 1 рубльди малчынга төлеп берген азы 121 рубльди малчын алган, 112 хураган бүрүзүнүң ортумак дезизи 23—26 килограмм болганы дээш 1 башка онааштыр 1 рубль 50 көпеекти азы 112 хураган дээш 168 рубльди, арткан 125 хураганның дезизи 26 килограммдан ажыг болганы дээш оларның бирээзинге онааштыр 2 рубльди азы 250 рубльди малчынга совхоз немей төлээн. Хураганнарның дезизи керээде планнаттыганындан ажыг болганы дээш ниитизи-биле 539 рубльди малчын алган-дыр. Кадарган 439 хоюндан 380 хураганны камгалап алырын Даш-оол Дүкүүевич хүлээнтеп, Херек кырында 405 хураганны онча-менди алган. Ол дээрге керээге хүлээнип алганындан 25 баш хураган хой. Пландан ажыр алган хураганны күрүнеге садар дүрерингe үндүрген чарыгдалдарын эде санап коор болза, малчын камналгалыг болза хоюу. Оон ыңай, чек дептерлерин малчынарның боттарынга тудуспаан, оларның чарыгдалдарын бригадирлер санап турган. Даш-оол Дүкүүевич биле оон өөнүң эзэн Сугаа Моисеевна кайызы-даа сан-түүне шыырак, бирээзи мал эмчизи, өскеи садыгы чораан. Чарыгдалдарны база орулгаларны, бир эвес сапаарының дүрүмүн айтып бээр болза, боттары тас кылдыр түүнеп шыдаар. Чек дептери малчынның холунга турар деп үүвени совхозтуң специалистери оларга чугаалаваан. Ол дугайында «Шын» солуундан билип алган. Чек дептери малчынның холунда чогун ажыглап алгаш, артык чарыгдалдарны специалистер мегелеп немей бижээн, Чижээлээргe, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь айларда мал чемин малчын албаан, а специалистер алган кылдыр бижээн. Сентябрь айда 89 рубль өртектиг мал чеми алган деп бижээнин малчын илереткеш, ол дугайында айтырарга, ким-даа огулуг тайылбырлап бербээн. Июль, август, октябрь айларда мал эми албаанар. Алган деп немей бижидилге чек дептеринде бар болган. Чижээлээргe, август айда 24 рубль 59 көпеек өртектиг эм-тан аймаа алган деп бижээн. Ийаа хамаарыштыр малчынарга харыны ким-даа бербээн. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, малчынның бодунун тускайлап ажылдап, хой продукция бүдүрериниң депшилгелиг аргазы өг-бүле керээзин ортумак звеноунуң специалистери будап, чаа аргага малчынарның бүзүрелин кошкадып, боттары дуза болур түркүк, дужамык халдадып турары бо чижектен илдендир. Өг-бүле керээзинде ажылдап турар малчынның орулгаларын болгаш чарыгдалдарын санаанында будулгаазыннар барынга эге үүт-отчётту тургузуп турар ортумак звеноунуң удуртукчулары хамыктың мурнунда буруулут-дур. Ажыглаттынмайн барган, азы өскээр чарыгдаттынган эмнерни, мал чемин чажырып, малчынарның адынга бижип турар-ыр деп каразыг тыптып көөрдир.

Өг-бүле керээзин долузубиле шиитээдип алыр диве, малчынар-биле специалистерниң аразында демиг ажыл херек болгай.

Шактыр-оол СУВАН,
«Шын» солуунуң корр.

ҮШ АЙ ТЫППААН

Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан сүт-бараан фермазы моон мурнунда чылдарда дыка берге байдалга ажылдап келген. Ам ферманы механизастаан, ында столовая, буфет кызыл-булун ажылдап турар. Саанчыларның кадарчыларының бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускаш, ам олардан чогуур беримчеин маанары чөп. Ынчалза-даа ол ындыг болбаан.

Эртken чылын ферма планныг онаалдазын 104 хуу боттандырган. А бо чылдын январь айда 500 килограмм сүттү чедир бербээн, февраль айның планы база күүсеттинмээн. Саанчылар январь 7-ден февраль 13-не чедир ийи ээлчегте ажылдаарынче шилчээш, ам оозун ава каар ужурга таварышкан. Фермага механизастаашкын ажыглай бээрге, коргузүүлер сыр дедир апарганы ол бе?

— Чыл эгезинден бээр ситкан сүт-бараан фермазы моон мурнунда чылдарда дыка берге байдалга ажылдап келген. Ам ферманы механизастаан, ында столовая, буфет кызыл-булун ажылдап турар. Саанчыларның кадарчыларының бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускаш, ам олардан чогуур беримчеин маанары чөп. Ынчалза-даа ол ындыг болбаан

Эртken чылын ферма планныг онаалдазын 104 хуу боттандырган. А бо чылдын январь айда 500 килограмм сүттү чедир бербээн, февраль айның планы база күүсеттинмээн. Саанчылар январь 7-ден февраль 13-не чедир ийи ээлчегте ажылдаарынче шилчээш, ам оозун ава каар ужурга таварышкан. Фермага механизастаашкын ажыглай бээрге, коргузүүлер сыр дедир апарганы ол бе?

— Чыл эгезинден бээр ситкан сөөртүлгези үзүктелип турду—деп, оон эргелекчизи Галина Түлүшевна Куулар чугаалады. — Сүт-саанның кудулаанының кол чылдааны — чем үлекчизиниң ам үш ай дургузунда ажыл чок турарында.

— Оон чүү үрели бергени ол?— деп эргелекчиден сонуургадым.

— Коробка подшипниги тывылбастаан.

Ыя ол подшипникти чылдаганы-биле үш ай дургузунда чеже килограмм сүт чедир саап алдынмаанын? Ажыы-биле чугаалаарга, ыштын бо берге үезинде коданы ишчилер амдыызында чүгле күрүнеге дужааган сүттен акша-көпеек киирип ап турар болган.

— Механизастаашкынче болгаш долу бот-орулга-чарыгдаже база бот-акшаланышкынче шилчээн соонда, айда ап олурар акша-шалыныар эвээжеди бе, көвүдеди бе?— деп, дүштен келген ферма ажылчыннарындан айтырдым.

— Амдыызында чүүү-даа билдинмес ийин. Шалыныныс эрткен чылдың январь айнындан ылгал чогул — деп харыы дыңналды.

— Эки-даа, багай-даа ажылдаарга барык демей ишкажыл?

— Ындыг-ла хевирлиг.

Ферманың сүт бүдүрер цехинче кире бергеш, сигенни кормушкаларже шоодайлап дажып турар саанчыны көрдүм. Кормушкаларны хээндектээн чемге өйлеп каан, ынчангаш аная сигенни бичиини каарга-ла өгбее бээр. Норма ёзугаар каар болза, оон чартыындан көвей кезин бут адаанга баар. Хээндекчи агрегаттың ажылдавайн турарындан инектер тоттур чеменмейн турар. Саалда орту кирбейн чорда кормушкада чем төкүп каар, ынчангаш кап-кадык симменталь инектер сүдүн чедир бербейн баар.

Эртken чылдың түүнелиинде түүгле чаигыс саанчы—Дадар-оол Алдын-кыс бир инектен-не 2 муң килограммдан ажыр сүт сагган. Дээре дээн саанчылар Татьяна Монгуш болгаш Людмила Хуна оларның көргүзүглери дес дараалаштыр 1643 болгаш 1594 болган. Инектен-не чыл дургузунда 1200—1300 килограмм сүт саап ап турар саанчылар база бар.

Ферма коллективи комсомолчу аныяктардан тургустунган. Оларның холу тудунгур, мергежилинге хамаарыштыр билии четчир. Үүгле олардан хамаарышпас бергедээшкиннерни үстүнде айытканым чижекте ишкаш, үш ай чедир шейуп турбайн, дарый чайладыр болза, чыл эгезинде шаптараалын, нар тураа-даа, олар догере инектен-не ийи муң килограмм сүттү ап, харын-даа үшмүнчүларның көргүзүглеринче чоокшулай берип болур дээрзинге бүүредим.

Кодур-оол ОЮН,
бистин корр.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин — амыдыралга

БАШКЫЛАР, СТУДЕНТИЛЕР ТАНЫЖЫП ТУРАР

Бистің республиканың школаларында болгаш дээди өредилге черлеринде СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң материалдарын калбаа-биле таныжып, ында салдынган сорулгаларны изии-биле үүлдүгүзүүнүп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустуунуушкунунуң чоруп турарының база-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелин Кызылда педагогика институдунуң башкылары болгаш студентилери бо хүннерде номчуп, таныжып турарлар.

Пленумга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязын — революсту эде тургустуунуушкунга» деп делгереңгей чугаазын бүгү өредилге черлериниң, школалар башкыларының, сургуулдарының, студентилериниң аразында улуг сонуургалды болдурган.

Красноярскиниң политехникти институдунуң Кызылда филиалының студентилери Пленумнуң материалдарын таныжып эгелээн. Олар башкы кижиге хамаарыштыр бедик үнелелди берип тура, рынче, өредилге черлериниң материалдыг баазазын улам быжыглаарынче сагыш салыр дээнин изиг үүлдүгүзүүшкүн-биле номчаан.

Ол өредилге чериниде үлетпүр болгаш хамааты тудуг кафедразының улуг башкызы Нина Александровна Рудзитис бөлүк студентилерге билиглериниң шынары бирги черге турарын, ону шиңгээдип алырынче студентилериниң чүткүлүн хөгжүдериниң чугула болуп турарын тайылбырлап берген.

ЧУРУКТАРДА: Красноярскиниң политехникти институдунуң Кызылда филиалының үлетпүр болгаш хамааты тудуг факультединиң дөртү курузунуң студентилери болгаш Кызылдың педагогика институдунуң башкылары таныжылгалар үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ХЕРЭЭЖЕННЕР КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

«Бүгү күштү арагалаашкын-биле демиселче» деп кыйгырыглыг херээженнер конференциязы Кызылга бир яныы арткен. Ону музыка школазының өөреникчилериниң концерти-биле өөрүктүп, Кым-даа илеткел кылбаан.

Кызыл хоорхүүскомнуң иштики херектер килдизиниң эргелекчизи В. П. Иванов, улус судунуң даргазы В. Н. Василец, назы четпестер херектериниң талазы-биле инспекцияның начальниги Т. Е. Демкина, арага ишпес чорук дээш демиселнинитилелиниң хоорай чөвүлелиниң даргазы И. А. Ильин арагалаашкын-биле демиселге хоойлу камгалалының органнарынга көскү дузаны херээженнер чөвүлелдери көргүзер ужурлуг дээрзин дыңнадыгларынга чугулалап айытканнар.

Эзириктер сергедир черже кирип турар херээженнериң саны эвээжевейн турар. Оларның аразында удуруткучулар бедик бар. Елуладар, залының эргелекчизи бедик кирген. Самогон кылывчыларының санында база олар кирип турар.

Активчилер конференцияга бодамчалыг белеткенгеп. «Мээң авам» деп уруглар делгелгезинге уруглар садиктери, школалар киришкен. Бичии чаштар кырган-авазын, авазын бажың ажылы кылып турар кылдыр чураан. Өөнүг чуруктар оларның сагыш-сеткилинин арын херечилеп турар. Оларның авалары уруглар кижизидилгезинче бүгү күжүн салып турар дээрзинге дадагалзал чок.

Хоочун башкы Л. С. Новикова бодунуң чугаазында мындыг чижекти кирген. Садик назылыгларны бажынарынга байырлалды канчаар уткып турар силер, чуруп көрүүцерем дээрге, хөй уруглар стол кырында арага шилли, дашка чуруп каан. Үлегериниң күжү ол хире. Ындыг ада-иелериниң уруглары хензинден багай чанчылды бодунга сиңирип ап турары хомуданчыг. Хуралга келген херээженнер чөвүлелериниң даргалары бо ийи чижектен безин түңнел үндүрүп, күш-ажылчы коллективтериңе тус-тузында ажыл чорударының аргаларының дугайында боданганы чугаажок.

Деңнелгеден хамык түве көскү болур болгай. «Олар база авалар» деп делгеледе эзириктер сергедир черниң доктаамал валчылары херээженнериниң чуруктарын аскан. Кижи мөзүүн ышкыган бо иелериниң дүрүүхевири безин чаржынчыг. Мындыг кижилер аравыста бар кончуун деп активчи бүрүзү шүүгдүнгени чадавас.

Делегаттар Кызыл хоорайның улус судунуң кожер хуралында олурушканнар. Хамааты Л. Дунюшнианың не эргезин казыр дугайында айтырыгга зөлда органнарның кайылынын-даа сагыш-сеткили дүвүрел чок артпаан. Ийи, чаңгыс ындыг иелерни үезинде тодарадыры чугула дээрзин бо таварылга кичээндирип турар. Өөң иштн, чаңгыс оглун ажыг сугже сундуга бээрге, сен каая турган сен, ава, утба, чүге салдар чедирип шыдаваан сен деп айтырыгның орта салдынын турганы таварылга эвес. № 48 тудуг эргелелинде чөвүлелдің даргазы А. В. Кудоярова дружинаже үнүп, арагачы иелериниң уругларын хынап, хайгааралга ап көрээлиңер деп эштерин кыйырган. Дээштиг арганары чөвүлелдер дилеп тып эгелээн деп идеген болур.

Бистің корр.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР: специалистиң бодалы

ӨРТЕКТЕР ПОЛИТИКАЗЫ БОЛГАШ ЭКОНОМИКАНЫҢ ӨСКЕ-ДААА АЙТЫРЫГЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Журналист **Александр Бонхаренковуң** айтырыгларынга чурттуң көскү экономистериниң бирээзи, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президиумунуң кежигүүнү академик **А. Г. АГАНБЕГЯН** харылап турар.

— Абел Гезевич, улус ажыл-агыйының чугула айтырыгларын шиитпирлээрин административ-бюрократчы өзү-биле көөр чорук ам, эде тургустуунуушкун үезинде, безин уламчылавышаан турар-дыр, экономика талазы-биле алырга ону детин турар чүве чүл?

— Административ-ажыл-агый бюрократиязы төөгүде болгаш экономикада дазылдыг, хөй чылдарда туруп келген үш чөленгиштиг. Оларның бирээзи — адрестиг директивтиг даалгалар: чүнү кылырыл, чежени чарыгдаарыл, кандыг продукция үндүрерил дээш оон-даа өске. «Улус ажыл-агыйының адаккы каттарының» инициативазын, чогаадылгазын болгаш бот-тускайлаң чоруун базып турган «үстүнден» даалга бээр чорук эрги системаның кол бүдүжү турган, бис оон ойталап, экономиктиг чаа модельче чоорту шилчилгени эгелээнивис ол, маңаа эргелеп башкарылганың кол методу турган адрестиг директива турбас.

Үк механизмниң ийиги чөленгижи — курлавырларны төптен хуваары, материал-техниктиг хандырылганы фондулар өзүгаар боттандырары. Экономиканы башкарарының чаа моделинге төп-чүткен, фондулаан хуваалда турбас. Оон орнунга бүдүрүлге чепсек-херекселдерин садыглаары, бүдүрүлгелер аразынга дорт хаңылзаалар-ны хөгжүдери көөр. бир эвес ол механизм ынчаар ажылдавайн баар болза, бот-орулга-чарылгалыг мөөнгел садыг кылыр харылзаштырыкчы контораның ачы-дузазынга даянар апаар.

Бюрократчы механизмниң үшкү чөленгижи болза үеткү органнарның бүдүрүлге, организация бүрүзүн шыңгыы «харагалзап» турганы, оларның ажыл-чорудулгазын бүгү-ле тала-биле хемчеп-шеглеп турганы, кандыг-даа херээ чок контроль болгаш ону чорудары-биле турган кедергей улуг дүжүметчи аппарат.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын таарыштырып көрүп турган барыкла 240 мың нормативтиг актылар чоокка чедир-ле күштүг болуп келген. Ам оларны эде көрүп турар, оон түңнелинде оларның улуг кезин узуткаттынар. Ону чазактың тускай комиссиязы кылып турар. Ам безин бир яныы рекорд тургустунган — оларның деңкезинден хөйүн күш чок болдурган.

— Экономиканы эде тур-

[redacted]

талазы ол-дур.

Ийиде — бодунуң шиглекчи аргалын шагда-ла чидирген хирезинде амга чедир күштүг болуп турар өртектериниң эрги системазы бар болуп турар. Амгы өртектер-биле мөөнгел садар аргаже шилчиттинмес. Чиже, мазутту фондулаарын сокдып болур бе? Амдыызында хоржок. Чүге дээрге оон ортээн эн-не адаанга чедир бадырган — чурттуң дыка хөй девискээрлеринге ону ажыглаары хөмүр-дашты одаанындан ажыктыг. ССРЭ-де мазутту АКШ-тан дорт катап хөйү ажыглап турар, ында оон өргээ оракчок аар. Өртек доктаадырын эде тургузары — үениң негелдези. Өртектериниң чаа системазы эргизин удавас солуур, ынчалза-даа ол чоорту боттанныр. Өртектер реформазын 1989—1990 чылдарда чорудар. СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарында көрдүнгенин өзүгаар, үүрмектеп садар өртектериниң төлевилелин чон калбаа-биле чугаалажып көөр. Ол чугаалажып көрүүшкүнге дорт ай үнер хире. Амгы үеде ол айтырыгларны ажылдап кылып турар.

Бир эвес эзт. сүттен кылган бараанварның, хлебтиң өртээн улгаттырар, ол бараанларга үндүрүп турар кедергей улуг күрүне дотациязын кызырар дугайында шиитпир хүлээп алдымар болза, немелде чарыгдалдар дээш чурттакчы чон компенсацияны ыяп-ла алыр апаар. Төп Комитеттиң июнь Пленумунуң эң чугула шиитпирлериниң бирээзи ындыг. Ынчангаш чоннуң амыдырал деңнели кудулаваас ужурлуг. Эртем болгаш күрүне организациялары чогум-на ындыг туруштаа реформаны белеткеп турар.

— Чуртта эргелел аппаратын кызырып турар. Оон хемчээли кайы хирел?

— ССРЭ-ниң Күрпланынга үжен хуу кызырылганы чоруткан, министерстволарның болгаш ведомстволарның аппарады ортумаа-биле бежен хире хуу кызырылган. Хөй-ниити организацияларның аппарадының штат составы чээрби беш хуу эвээжээн. Эргелеп башкарылга органнарының барык шуптузунуң организастыт структуразы өскерилген. Бо бүгү бюрократизмге согуг болуп турар, а чогум оон кайы хире ыңгыг, дээштиг болуп турарын үе көргүзе бээр.

— Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлу база-ла эрги бюрократчы системага удур уланган, ынчалза-даа чамдык кижилер ону бодунуу-биле тайылбырлап таарыштырарын ораалдажып турар-дыр. Ындыг «бот-тывынгыр чоруктун» когун үзери-биле суд хевирлиг органдан тургусса чүл?

— Бисте ындыг орган бар. Ол дээрге Эртелеп башкарыга талазы-биле чазак комиссиязы-дыр. Хоойлудан хажып турар чүүлдерни болдурбас талазы-биле дээштиг хемчеглерни алыр бүрүн эрге ында бар. Ол комиссияның составында эртем төлээлекчизи бооп кирип турар мен.

— Экономикага эде тургустуунуушкун олча-ажык үндүрүүнге салдарлыг болур бе?

— Хамыктың мурнунда чугаалап каар ужурлуг чүүл — амгы бисте бар болуп турар үндүрүг олча-ажык үндүрүү эвес-тир. Ол чүгле ынчаар адаттынып турар. Саңхөө практиказында болза ол өске: олча-ажыктын, орулганың бүгү хевирлериниге үндүрүг-дүр. Оон-биле кады орулгаларны эт-хөренги болгаш өске-даа чүүлдерни деңнеп көөр ужурлуг. Үндүрүгү ынчаар онаарынче бо чылдың январь 1-ден эгелеп ВУР-да шилчээн.

Орулгаларның тус-тус хевирлеринге үндүрүг бисте аңгы-аңгы чылдарда таварылга болуп тургустунган. Бо айтырыг нарын болгаш берге, бистің экономиктиг реформаларывыстың бирги үе-чадазында аңаа дээр бодаваан турар.

— Бажың хөлезиниң өзер ирги бе?

— Ол талазы-биле кандыг-даа шиитпир хүлээп алдынмаан. Ынчангаш ындыг чугаа-соотта үнгезин чон. А бир эвес пенсияга, бажың хөлезининге, кадык камгалалыңга, өредилгеге болгаш өске-даа айтырыгларга хамаарыжып шиитпир үнердаа болза, ону баштай парлалгага үндүрүп, бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнге киирер.

— Бистің чуртувуста ажылдаарын уламчылаар күзен турар күш-ажыл хоочунары хөй. Ынчалзажок оларның чамдыызы пенсия назынын чеде бергеп ишчилер ыяп-ла пенсияже үнер дугайында шиитпир хүлээп алдыма бээр ирги бе деп сестин турарлар. Ол ындыг бе?

— Чок, ындыг эвес. Пенсияже албан үнер дугайында хоойлу үнмес. Харын-даа СЭКП ТК-ның айтымшкынын-биле төлевилелин белеткеп турар пенсия талазы-биле чаа хоойлуга пенсионерлериниң күш-ажылынга изиг бээри көрдүүнүп турар. Ол төлевилелди калбаа-биле чугаалажып көөр-биле бо чылын-ны парлаар чадавас.

— Сөөлгү айтырыг: экономиканы эде тургузарының амгы шилчилге үе-чадазының кол утказы чүл?

— Шилчилге чадазының четпестери хөй. Ол нарын, чөрүлдээлерлиг. Үениң амгы бо кезиниде эргелеп башкарылганың чаа системазындан эн долу дээштиг чоруктуг чедип алыры болдунмас.

Ынчалзажок бо үе-чадада база чугула айтырыгларны шиитпирлеп турар. Экономиктиг методтарны ажыглап, бот-эргелел байдалдарында ажылдаарынга, бистің ниитилелливистің уламындай демократчылдазының үезинде идепкейлиг чурттаарынга кижилерни өөредир апаар. Ынчангаш амгы беш чылдың арткан үш чылы өредилгенин чугула үе-чадазы болур. Амгы үениң кол-ла утказы ол деп бодаар мен.

(ПМА).

БОЛГАРИЯДА БАЙЫРЛАЛ

СОФИЯ. (СЭТА). Осман империяның дарлалыңдан хосталганыдан бээр Болгарияның 110 чыл болган оюн бо хүннерде чуртта калбаа-биле демдеглеп эрттирип турар. Аңаа тураскаатка байырлыг хурал март 2-де болган. Аңаа БКП ТК-ның Чиңгине секретары БУР-нуң Күрүне төвүлелиниң Даргазы Т. Живков болгаш партия база күрүнеиниң өске-даа удуртукчулары олурушкан.

БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Ада-чурт фронтузунуң национал төвүлелиниң даргазы П. Кубадинский илеткел кылган. Бо чылдан эгелээш, чыл саныда март 3-тү болгар улустуң национал улуг байырлалы кылдыр чарлаанын ол дыңнаткан.

Болгарияның осман дарлалдан хосталырынга орус улустуң көргүскен улуг ачыхавыязын демдеглевишаан, илеткелчи чурттуң даштыкы политиказының кол өзөө Совет Эвилели-биле үе-төөгүден бээр канналып келген бижыг найырал болур деп демдеглээн.

Я. КАДАР УЖУРАШКАН

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Совет Эвилелинде боттандырып чорудуп турар эде тургустуунуушкун, социалистиг өске чурттарда социал-экономиктиг амыдыралдың чаартылгазының чорудулгазы венгр улустуң чогаадыкчы күш-ажылынга таарымчалыг байдалды тургузар арганы берип турар деп, ВСАП-тың Чиңгине секретары Янош Кадар медеглээн. Ол дугайын Фейер, Комаром болгаш Веспрем областарының удуруткучулары-биле Секешвехерварга ужуражыышкын үезинде ол чугаалаан.

Иштики политиктиг хөгжүлдениг айтырыгларынга доктааташ, Венгрияда социалистиг тургузуушкунуң чорудулгазы иштилелдиң экономиктиг болгаш социал талаларынга дүрген хөгжүлдези доктаай берген ындыг үе-чадада келген деп, венгр удуруткчу онзалап демдеглээн. Оон ылдыгааны объективтиг-даа, субъективтиг-даа факторларда деп, ВСАП-тың Чиңгине секретары демдеглээн. Оон иштинде бистің бодап турганывыстан элээн таарымчалыг эвес болган даштыкы экономиктиг байдал-даа, өскерлиишкиннерни хожудап эскергенивис-даа бар деп, ол чугаалаан. Экономиканы эргелеп башкарарын сайыргайжыдып эгелээш, ужур-дузазының талазы-биле төөгүлүг реформаларны ВСАП баштай берген. Чурттуң мурнунда туруп турар сорулгаларны чедиишкинниг күүседириниң магадылалы венгр улустуң социалистиг чаалап алышкынларының үндезининге чепсек-херекселдерни болгаш ажылдың методтарын доктаамал таартыры болур. Венгр улустуң улам ынай чечектелиишкининге оон-биле арганы берип, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинің программазын чедиишкиниг боттандырып чорудары дээш программазын чедиишкиниг боттандырып чорудары дээш коммунистерниң чаңгыс фронт-биле, шиитпирлиг-биле хөделиргеш эргежок чугула деп, түңнелинде Я. Кадар онзалап айыткан.

СЕССИЯ АЖЫТТЫНГАН

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Күрүнелер болгаш чазактар баштыңнарының деңнелинге НАТО төвүлелиниң сессиязы ында ажылдап эгелээн.

Ол ужуражыышкынның сорулгазы — ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк Керээ чардынганы-биле холбаштыр барыын болгаш төөн талаларының аразында айыл чок чоруктуң болгаш харылзаалардың айтырыгларын чугаалажып көөрү болур. Чоокку үеде Москвага болур дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкын дугайында айтырыгны чугаалажыры база көрдүнүп турар.

Барыын парлалганың дыңнадып турарындан алырга, шериг-үлетпүр комплекстериниңээлери боо-чепсек бүдүрерин кызырарынга болгаш узуткаарынга дыка удурланып турар. Ылаңгыя АКШ-тың, Великобританияның, Францияның болгаш ГФР-ниң шериг-үлетпүр комплекстери ядролуг чепсекти узуткаарын болдурбас дээш ол чурттарының чазактарынче улуг ыйыдыышкынны кылып турар.

Оон тодаргай херечизи болза «совет айыыл» дугайында пропагандисчи калбак шуугаашкынның соолгу үеде АКШ-та болгаш Великобританияда эгелээни болур. Дайынзыраан болуктер ындыг шуугаашкынны кылып турган, ядролуг чепсекти узуткаарының болгаш ГФР-ниң шериг-үлетпүр комплекстери ядролуг чепсекти узуткаарын болдурбас дээш ол чурттарының чазактарынче улуг ыйыдыышкынны кылып турар.

Оон тодаргай херечизи болза «совет айыыл» дугайында пропагандисчи калбак шуугаашкынның соолгу үеде АКШ-та болгаш Великобританияда эгелээни болур. Дайынзыраан болуктер ындыг шуугаашкынны кылып турган, ядролуг чепсекти узуткаарының бичии-даа бурунгаарлаашкын болдурбазын күзеп турар.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ТӨЛЕВИЛЕЛДИ КИИРГЕН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязынга чугаалажып көөрү-биле ийи резолюцияның төлевилелин 44 чурттуң, оларның аразында Совет Эвилелиниң база делегациязы кирген. Палестинаны хостаары организациясының КНО-нуң чанында доктаамал хайгааракчызының албан черин хаар дугайында АКШ-тың чаламның хүлээп алган шиитпиринге удурланыышкынны ол резолюцияларда киргеп.

АКШ хүлээп алган шиитпирин боттандырар хемчеглерни ап эгелээрге, Кол Ассамблеяның сессиязы ажылын катап эгелээн. Сессияның киржикчилери Вашингтонуң администрациязының ол шиитпирин делегей организациязының принциптериниге таарышпас болгаш Палестинага кыжаныг кылган акция деп санап турар.

АФГАН-ПАКИСТАН ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Афганистанда байдалды чогумчударынга хамаарыштыр Женевада эгелээн афган-пакистан чугаалажыышкынар дугайын даштыкы чурттарның парлалгазы бижип турар. Афганистандан совет шериглерни ажыл-ажыл эгелеп үндүрүп эгелээр дугайында Совет Эвилелиниң шиитпири база национал эптежилге талазы-биле Афганистанның боттандырып турар хемчеглери ол чуртта хан төөгүүшкүнүнүг дайынны соксадырыга, янгы байдалды экижиринге таарымчалыг бооп турар деп Парижтың «Юманите» солуну бижээн. Амгы үеде кол айтырыг болза Пакистанда турар афган дээрбечилерге АКШ-тың талазындан дузаламчы көргүзерин соксадыры болур.

Амгы чугаалажыышкынарның үре-түңнелдиг болуру Пакистандан кол хамааржыр деп, солун улаштыр бижээн.

ШЕРИГ ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

ОСЛО. (СЭТА). Норвегияның соңгу талазында НАТО-нуң шериг күштериниң улуг хемчээлдиг шериг өредилгезин эртип турар. Ында АКШ-тың, Канаданың, Великобританияның, ГФР-ниң, Италияның, Норвегияның, Нидерландының, Люксембургтуң шериглериниң 14,5 мың кижи киржип турар. «Эрроухед экспресс-88» деп адаан ол шериг өредилгезин соңгу чүктүң байдалдарында «төөн удурланыкчының» халдаашкынын ойтур шавар сорулгалыг эрттирип турар. Ында АКШ-ның девискээринге элээн каш тудуглар бар турда, тудуг бүрүзүнге база дугаарлыг демдек турар ужурлуг (чижээ: № 1 корпус, № 2 тудуг).

Бажыңнарның даңзыларынга хөй квартиралыг бажын бүрүзүнүң квартираларының санын бижип айтыр. Чоннуң ам болур деп турар чизезинге белеткел үезинде квартираларның дугайында медээлер кончуг чугула ужурлуг, чүге дээрге чиделээриниң бүдүүзүнде санакчылар участоктарны эргип-кезип чораан квартираларын, эмнелгелерде палаталарын, гостиницаларда өрөөлдерин болгаш оон-даа өске чуртталга оран-саваларының даңзыларын турган хүлээлгелиг болгай. Оон аңгыда, квартираның болгаш оон-даа өске шак ындыг оран-саваларының девискээринге элээн каш тудуглар бар турда, тудуг бүрүзүнге база дугаарлыг демдек турар ужурлуг (чижээ: № 1 корпус, № 2 тудуг).

Бажыңнарның даңзыларынга хөй квартиралыг бажын бүрүзүнүң квартираларының санын бижип айтыр. Чоннуң ам болур деп турар чизезинге белеткел үезинде квартираларның дугайында медээлер кончуг чугула ужурлуг, чүге дээрге чиделээриниң бүдүүзүнде санакчылар участоктарны эргип-кезип чораан квартираларын, эмнелгелерде палаталарын, гостиницаларда өрөөлдерин болгаш оон-даа өске чуртталга оран-саваларының даңзыларын турган хүлээлгелиг болгай. Оон аңгыда, квартираның болгаш оон-даа өске шак ындыг оран-саваларының дугаарының дугайында айтырыглар бар.

Турган даңзыларының шын болгаш четче бүрүн болуру хоорайның болгаш көдээниң даңзыларга ыяр бижиттинген чоннуң саны-биле дыка тодараттынар. Чоннуң үчёдүн четче эвес кылдыр турган даңзылар чизениң орглаларын турган ажыглаттынмас. Ынчангаш өң кызымаа-биле хынаары чугула. Чоннуң үчёдүн чедир кылбааны үш хуудан ажа бергенде, турган даңзыларны шуптузуп база катап хынаары негеттинер. Ол дугайын ам бо чугуда ажылхеректи кылып турар бүгү даңзылакчылар утпас ужурлуг.

Мария ОНДАР,
статистика эргелелиниң начальниги.

ЧОННУҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ ЧИЗЕЗИНГЕ БЕЛЕТКЕЛ

1988 чылдың февральда болгаш марттың бирги чартыында республикада бүгү хоорай-суурларда болгаш Каа-Хем районнуң Сарыг-Сеп суурда бажыңнарның даңзыларын, а ол ышкаш чурттакчылыг көдээ черлериниң даңзыларын болгаш көдээ Советтериниң схемалыг карталарын тургузарының талазы-биле ажыл чоруп турар.

Бажыңнарның даңзыларын болгаш чурттакчылыг көдээ черлериниң даңзыларын тургузары 1989 чылда чоннуң бүгү-эвилел чизезинге белеткел талазы-биле кол ажылдарының бирээзи болур. Бажыңнар даңзыларынга, чурттакчылыг көдээ черлер даңзыларынга болгаш ылавылаттынган картографтыг материалга үндезилээш, чиже талазы-биле районнаашкынны чорудар, тодаргайлаарга, хоорай, ажылчын суур, көдээ Совет, чурттакчылыг чер бүрүзүн чиже киллистеринге, инструктор болгаш саналга участоктарынга хуваар, ону барымдаалааш, чиже кылыр кадрларының чогуур санын баш удур тодарадыр. Бажыңнарның болгаш чурттакчылыг көдээ черлериниң даңзылары хыналда кылырынга херек материал болур, ону барымдаалап чиже үезинде чоннуң четче бүрүн бүрүткеткенин хынаар.

Бажыңнар даңзыларын тургузарда тускай шилээш, өредип каан даңзылакчылар тус-тус квартал бүрүзүн кезип чораан, бажыңнарның квартал-дар аайы-биле даңзының доктаатынган чурум өзүгаар кылган майыынга бажыңнарны бижип турган тургузар. Чурттакчылыг көдээ черлериниң даңзыларын ажыл-агый үчёдүнүң дептериниң ылавылап хынаттынган медээлериниге үндезилеп көдээ Советтериниң секретарылары тургузар.

Ол даңзыларны тургузары хемчээлиниң талазы-биле улуг, ужур-утказының талазы-биле харыысалгалыг ажыл болур. Бажыңнарның даңзыларынга хоорай-суурнуң адын, квартал-дың, болук бажыңнарның дугаарын, кудумчуның адын, бажыңның дугаарын бижиир. Чурттакчылыг бажыңнар бүрүзүнүң тудугларының, квартираларының санын бижиир, а ол ышкаш чурттакчыларының санын база айтыр апаар.

Чурттакчылыг көдээ черлериниң даңзыларынга чурттакчылыг черниң адын болгаш хевирин, тудугларының санын болгаш чурттап турар чоннуң санын бижиир. Оон аңгыда чурттакчылыг чер бүрүзүнде ол чурттакчылыг черге хамзаржыр аңгы-аңгы турар тудугларны шуптузун бижиир.

Чурттакчылыг бажыңнарны азы чурттакчылыг черлерни болгаш оларның тускай аңгы турар тудугларын шуптузун шын болгаш шынарлыг кылдыр бижиири чүгле хоорай-суурларның кызыгаарларын чурумчуларының, оларда кудумчуларның аттарын болгаш бажыңнарның дугаарларын чурумчуларының, чурттакчылыг көдээ черлериниң санын болгаш составын, хоорай-суурларның тургускан планнарын болгаш районнарның карталарын ылавылап тодарадырының талазы-биле ажылдар шынарлыг болгаш чогуур үезинде кылдынган турда, а ол ышкаш хоорай-суурларның чурттакчылыг бажыңнарында чоннуң болгаш көдээ Советтериниң ажыл-агый дептерлериниң үчёдүн ылап шын кылган турда күүсеттинип болур.

Чурттакчылыг (бөлүк бажыңнар бүрүзү болгаш тускай аңгы бажың бүрүзү олар кайы хоорайга, суурга хамаржырыл дээрзи бүрүүнүбиле билдингир турар ужурлуг. Ылаңгыя ону бир хоорай-суурнуң тудуглары өске хоорай-суурнуң тудуглары-ның чоогунда турар черлерге тодарадыры чугула (чижээ: Кызыл хоорай биле Кызыл районнуң Каа-Хем ажылчын сууру).

Дугаарлары ужуктерлиг бажыңнарны (чижээ: 2а, 2б болгаш оон-даа өске) тускай бажыңнар кылдыр санаар болгаш квартиралар даңзыларынга аңгы одурутга бижиир ужурлуг. Чурттакчылыг бажыңнарның кудумчу дугаары-биле дөмей, атташ дугаарлыг бажыңнарны, аңгы турар оран-саваларны болгаш тудугларны тускай бажыңнар кылдыр санавас, оларны ол-ла хамаарышкан чурттакчылыг бажыңнарның тудуглары кылдыр санаар.

Бажыңнарның даңзыларынга чурттаарынга таарыштыр тускай туткан бажыңнарны болгаш бүдүрүлге, эмнелге, школа, ясли, детсад, гостиница, театр болгаш оон-даа өске албан черлериниң эзлеп турар бажыңнарын бижиир ужурлуг.

Ынчангаш, айыттынган бажың бүрүзү дес-дараалай дугаарлаан демдектиг турар ужурлуг.

Эмнелге хоорайжыгажының девискээринге элээн каш тудуглар бар турда, тудуг бүрүзүнге база дугаарлыг демдек турар ужурлуг (чижээ: № 1 корпус, № 2 тудуг).

Бажыңнарның даңзыларынга хөй квартиралыг бажын бүрүзүнүң квартираларының санын бижип айтыр. Чоннуң ам болур деп турар чизезинге белеткел үезинде квартираларның дугайында медээлер кончуг чугула ужурлуг, чүге дээрге чиделээриниң бүдүүзүнде санакчылар участоктарны эргип-кезип чораан квартираларын, эмнелгелерде палаталарын, гостиницаларда өрөөлдерин болгаш оон-даа өске чуртталга оран-саваларының даңзыларын тургузар хүлээлгелиг болгай. Оон аңгыда, квартираның болгаш оон-даа өске шак ындыг оран-саваларының дугаарының дугайында айтырыглар бар.

Тургускан даңзыларының шын болгаш четче бүрүн болуру хоорайның болгаш көдээниң даңзыларга ыяр бижиттинген чоннуң саны-биле дыка тодараттынар. Чоннуң үчёдүн четче эвес кылдыр тургускан даңзылар чизениң орглаларын тургузарынга ажыглаттынмас. Ынчангаш өң кызымаа-биле хынаары чугула. Чоннуң үчёдүн чедир кылбааны үш хуудан ажа бергенде, тургузып каан даңзыларны шуптузуп база катап хынаары негеттинер. Ол дугайын ам бо чугуда ажылхеректи кылып турар бүгү даңзылакчылар утпас ужурлуг.

Мария ОНДАР,
статистика эргелелиниң начальниги.

ХҮН СИСТЕМАЗЫНЫҢ ОНГУ ПЛАНЕТАЗЫ

Хүн системазында чеже планета барыл дээр дугайында айтырыгны шуут-ла үзе шиитпирлеп каапкан деп санап болбас. Ол дугайын бистин үевиске чедир билдинип турган шумер культуразының астрономнарының чуруктары болгаш бижиктери херечилер турар. Ол бурунгуларның бодап турганы-биле алырга, Хүн системазы 12 планетадан, оон иштинде Хүн, Ай база 10 планетадан тургустунган деп чаңгыс аай бадыткап турар, 9 эвес, а таптыг-ла 10. Шумер бижиктерин бадыткан турары-биле алырга, 10-гу билдинмес планетаның орбитазы Марс болгаш Юпитерниң орбиталарының аразында чыдар.

Бистин үс чылывыста эртеменнер «Х планета» деп атты алган 10-гу планетаны тып алырын чаңгыс эвес удаа орадаажып келген. Оон турып турарын астрономнарны элдепсидирип, кэйгалыпканы 1830 чылда болгаш 1910 чылларда Нептун болгаш Уранның орбиталарының өскерли хона бергени-биле тайылбырлап болур. 1930 чылда Плутонну ажыткан, ынчалза-даа санаашкыннар чаңгыс оон массазы Нептунуң болгаш Уранның орбитазының өскерли хона бээрниге чедишпезин көргүскен. Чоокта чаа «Пионер-10» болгаш «Пионер-11» дээр америк космос аппараттарының үжүдүшкүнүнүң траекториязын өөренип көрүп турган, Аэронавтика болгаш космос делгемин шинчилээр талазы-биле национал эргелелдин (НАСА) ажылдакчызы Джон Андерсон «Х планета» бар боор деп түүкпелди үндүрген. Оон даан бодаашкынны баа-ргаар алырга, «Х планетаны» дилээр үжүрлүг черден эвес, өске черден дилеп турган, а ол планетаның орбитазы өске планеталарның орбитазында эвес, а оларга хамаарыштыр 45 градус ийленчек туруп турар.

Ындыг түүнелди өске эртемден — бурунгу ылдар талазы-биле специалист Захария Ситчин база кылган. Ол шумер бижиктерни өөренип турган. Оон түүнелдерни өзүтаар алырга, 10-гу планета өске планетаның орбитазынга хамаарыштыр ийленчек болгаш улам-на чолбегер болуп турар. Ол Марс болгаш Юпитерниң аразы-биле Хүн системазында бодунуң турар черинге 3600 чыл болгаш-ла бир катап хээп турар. Оон чугаазы-биле алырга, НАСА-ның ажылдакчызының даап бодаашкынындан ылгалы үүгле «Х планетаның» орбитазының шимээшкининиң утланышкыны шумер астрономнарның Хүн системазының дугайында билинип амыы үениң өскө шинчилелдериниң бадыткап болурунда болур деп. «Вашингтон таймс» бижип турар.

Владимир РОГАЧЕВ.
СӨТА-ның корр.

КОНЦЕРТЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС

Республиканың хөгжүм-шии театрынга март 7-де байырлал концерти болур.

Концертке театрның, филармонияның артистери, республиканың уран үүл, музыка, хореография школаларының сургуулдары, бот-тывынгыр артистер киржир.

Эгелээри 19 шакта.

Касса 10 шактан эгелеп ажылдаар.

ШАҒДАА

Даң бажында удуп-оттуп чыдарымга, мени бир-ле кижи кончуг камныг шеле соккулай-лыр. Улуг-хүн эртени үүве болгай, шала кайгап, карактарымны чоорту ажыдып келдим. Эжен сүлде-ле бо, баарымда шағдаа (?) үүвүр (!) көрүп кагдым.

Билбээчеңнеп, удуучаннап, караам ажытпайн кезек бодаяын чыдыр мен: бирээде, бажыңымда кижи-дир мен, мээн төрелдеримде шағдаа кижи бар эвес; ийнде, дүүн суббота-даа болза, ресторан барган эвес мен, эш-оор-биле хөөрешкен эвес мен: үште...?

Караам ымирертип алгаш көөрүмге, ылап-ла шағдаа хеп! Көрүнчүк дег кылайтыр аштап каан, кара майыкташтарындан өөрүп чоктадым: изиг илиир-биле селеме дег кылдыр шугумнай базып каан, кыдымда кызыл тигдиг үүвүр кеткен дөңмек чоорту чоонап бар чыдыр, кандыг-бир хүреш-ле кижизи ыдкаш. Оон соонда чүвүр тиинде кончуг чурумнуг чыпшыр тудуп алган ход кости берди — салаалары дыт будуу дег чоон-чоон, ынчалза-даа шыдбалап каан хадың ышкап, арыг, аккыр. Чүгле солагай хол. Оң холу чок кижи канчап шағдаа апарганы ол?

Көрүп чоктап бар-ла чыдыр мен: шағдаа көстүүн, хола өөхтерни карак шоолуг таяр кылдыр кылайтыр дүрбүп каан. Эллеп үүве, хол ам-даа чаңгыс хевээр. Оон орү бар чыдарымга, хөректің оң талазында беш-адыр хевирлиг ак демдек көстүп келди: «Милицияның төрүүнү». (Мындыг ат-алдарлыг шағдаа берге албан-хүлээлгезин күүседип чорааш, каяа, чүге ийик, бир холундан чарылган-дыр ийин деп бодадым).

Оон орү шағдааның оң холунуң шеңээн көрүп кагдым. Караам ажыдыптарымга катканыш, чаңгыс холдуг боор ийик, оң холунуң саалдарын, бөрүмге дыпшыр туткаш, бүүлап алган турар шағдаа боп тур. Кижини ол хире хүндүлеп турда, канчап аз эзт дег, чыдар боор, дуптура халыдым. Баарымда от-кес дег чалыы назынныг, эгиннериниде сержант погоннарлыг, шыгзап каан шугум дег, аныяк эр тур.

Мен-даа могудевишаан хевээр мен. Чүнү канчап каан чоорук боор мен? Алган хадаймны, ажы-төлүүнү, адаанемни түредир дээним ол бе? Кулактарым алгырып-сыгырып, карактарым пюканнап-каранғылап, бажым иштн диңнейиип-ле тур — бир-ле адыг чазарлап маан ары өө-ле!

Рассказ

Ынчап турумда, сержант ат-шолазым, эрге-дужаалын чавыс үн-биле адааш, улам топтуг айтырды:

— Чүнү чидирген силер?

— Чүнү-даа чидирбээн бис.

— Бажыңынар иштин шаптап, ончалап көрүнер.

Алган кадайым, ажы-төлүм догереэн дүүрен эгеледи. Бажында бүгү эт-херексел шиитп-ветте. Ол-ла ынчалза-даа, ол-ла ынчалза-даа, ол-ла ынчалза-даа,

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СССР Эмак почета

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 6 воскресенье № 56 (13656)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ заводка чорааны

СЭКП ТК-ның Чиргизе секретары М. С. Горбачев март 4-те Күрүнеин № 1 подшибник заводу бүдүрүлге каттыжышкынынга чораан. Бүдүрүлгениң ажылы-биле танышкан, цехтерге баргаш болгаш заводтуң ажылчыннары-биле чугаалашкан. М. С. Горбачев каттыкышкынның ажылчыннары бригадирлер, мастерлер, цех начальниктери болгаш удуртукчулары-биле түнелиде ужурашкан.

Бүдүрүлгеге М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, секретары, СЭКП Москва хооркомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков чораан.

М. С. Горбачев Күрүнеиң № 1 подшибник заводунга чорааның дугайында доларгай отчётту солунларга парлаар.

(СЭТА).

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ—АДА-ЧУРТТУҢ ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИНИ

Москвага байырлыг хурал

Делегейниң херээженнер хүүнге турааскаатканы партия, совет болгаш хой-ниити организацияларының төлөөлекчилериниң байырлыг хуралы март 5-те Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган.

Совет херээженнерге партия Төп Комитединиң чедирген байырын СЭКП-ниң Москва хооркомунуң секретары А. А. Низовцева номчуурга, чыылганнар үргүлчүлеп, адыш часкаашкыны-биле уткаан. Совет херээженнериң адрезинге чүректиң ханызындан чылыг, эвилеңсостери дээш, оларның күш-ажылын болган социал ролюн бедиг-биле үнелеп көргени дээш, чаагай үре-түнелдиг ажылдаарынга болгаш дыштанырынга иелериң аас-кежиктиг болурунга эргежок чугула байдалдарны хандырып бээр дугайында СЭКП ТК-ның, ооц Политбюрозунуң доктаамал илергейлеп турар сагыш салышкыны, дээш ханызыбиле өөрүп четтириишкинни чыылганнариң өмүнээзинден СЭКП Төп Комитединге А. А. Низовцева илергейлээн.

Найыралдың ниитилелдер чөвүлелиниң президиумунуң даргазы **В. В. Терешкова** илеткел кылган болгаш СЭКП-ниң XXVII съездиниң айытканы сорулгаларны боттандырар дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадаанче кирген бис деп оскаан демдеглээн. Бедик идеялиг чорукту, чаа угаан-бодаашкынны кылырын, мөзүшнарның чаа деңнелин ниитилелдиң кежигүн бүрүзүнден шиитпирлиг ол үе-чада негеп турар. Улам-на инициативтиг болуруп, улуг күжениишкини, бедик харысалганы, эде тургустуунуушкунуң сорулгаларын боттандырар талазы-биле тодаргай ажыл-ишти совет херээженнерден партия маналап турар.

Совет херээженнериң ролюн бедитпейн, ниитилелдиң амыдыралын улам ынай демократчыдары чедип алдышмас, а ниитилелге херээжен чонуң ролюнуң өзүүшкүү оларның күш-ажылының, амыдыралының, дыштанылгазының байдалдарындан улуу-биле хамаарыкыр. Совет херээженнериң чаагай үре-түнелдиг ажылдаарынга, чурттаарынга, өөренирингге, оларның ролюн бедиринге таарымчалыг бүгү байдалдар херек кырында тургустунган.

Ооц-биле, чергелештир, үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда, тудугда херээженнериң күш-ажыл байдалдарын, камгалалын экижидериче боттарының бот-орулга-чарылгазының орулгазының кезиин бээр арганы ажылагыйны чорударының чаа методтары ам бүдүрүлге черлеринге берип турар. Совет херээженнериң күш-ажылының болгаш амыдырал-чуртталгазының байдалдарына хамаарыштыр чогуур эргелерин ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезинің (каттыжышкынының) дугайында Хоолузуу тыпсып берген болгаш хандырып турар.

Партияның XXVII съездиниң бадылааны социал программаны амыдралга боттандырары улуг ужурдузалыг. Чуртталга тудуунда, садыг болгаш хой-ниитиниң чемненилге черлериниң, амыдырал хандырылгазының ажылында, кадык камгалалында четнестер хамыктың мөрүнүнде херээжен чонга таарымча чок салдарлыг болуп турар.

Ажыл-ишчиниң хамаатының болгаш иениң хүлөөлелерин херээжен кижиниң таарыштыр, шын хөлбаштырарының дугайында айтырыг чугула ужур-дузалыг. Амыдыралдың бүгү талаларынга, ниитилелде бүгү чорудулгаларга херээженнер идеяйлиг киржип келген болгаш моон соңгаар-даа киржир. Бодунуң амыдыралчы орулуң херээжен кижиниң чогум-на хостуг шилип алыр аргазы оны өзүлүг бүрүн эргелиг болдуруп турар деп, илеткелчи демдеглээн.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга өөрүп орар салгалды кижилериниң херээнде байдалдың дугаар бөлүктүң кижизидикчизи Зоя Михайловна Кондратьева, ясли уругларының бөлүүнде Тамара Селина, алды харлыгларның бөлүүнде Александра Жарая олар чаштарны өөредип, кижизидеринге күжүн берип, эки ажылдап турар.

Садтың ажылып улам экижидеринге СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин деллем орукту ажыткан. Коллектив кежигүннери Пленумнуң материалдары-биле бүгү талалыг танышкан болгаш ону боттандырарының тодаргай хемчеглерин хынамчалы-биле ажылдап кылып турарлар.

ЧУРУКТА: 6 харлыгларның бөлүүнде.

Онлар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

Тываның электри четкилериниң уруглар садында 180 бичин чаштар өзүп турар. Ооц эргелекчизи Валентина Андреевна Бедарева ажылынга кызымак, мөрүнакчы ажыллыг башкыларны адады. Ийи

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

Март 4-те Кремльге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. А. Громыконуң даргалаань-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болган.

Эде тургустунуушкунуң болгаш күрүне амыдыралын демократчыдарының байдалдарында Эстон ССР-де күүсекчи органнарның Советтер болгаш чурттакчы чонуң мөрүнүнга, соңгукчулар болгаш күш-ажылчы коллективтер мөрүнүнга өттүрүлгенинің дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Илеткелди ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчысы, Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. Ф. Ройтель кылган. Ажыл-херектиң байдалы-биле ол черге барып танышкан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттарының өмүнээзинден Латвияда профэвилелдериң республика чөвүлелиниң даргазы депутат А. К. Зитманис чүве чугаалаан.

Айтырыгны чугаалажып көөрүнге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. С. Шевченко болгаш Грузин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы П. Г. Гилашвили, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери — Белоруссияның Компартиязының ТК-ының бирги секретары Е. Е. Соколов болгаш улус депутаттарының Чукот округ Совединиң күүсекомунуң даргазы Н. П. Отке, ССРЭ-ниң Улустуг контроль комитединиң даргазы С. И. Манякин олар киришкен.

Ооц соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуну арагалаашкын болгаш наркомания-биле демиселдиң байдалын хынаап чораан депутаттарның белеткел комиссиязының удуртукчуу, СЭКП Адыгей обкомунуң бирги секретары депутат М. С. Хут санал берген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Латвин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Я. Я. Вагрис болгаш Таджик ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Г. Паллаев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүү, Подольскиниң Орджоникидзе аттыг машина тудуушкын заводунда электрчи-биле хаңнакчы Н. Н. Рыжова, ССРЭ-ниң иштики херектер министриниң бирги оралакчызы Л. Г. Сизов олар санал бергеннер.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалдар хүлөөп алган, оларны парлап үндүрер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуну күрүне амыдыралының чамдык оскедаа айтырыгларын база чугаалажып көрген.

Хүн чурумунуң айтырыгларын чугаалажыл көөрүнге эштер П. Н. Демичев, Ю. Ф. Соловьев киришкеннер.

(СЭТА).

МАРТ 8-КЕ АЛДАР БОЛДУРГАН

Делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-ке турааскаатканы найысылалдың партия, совет болгаш хой-ниити организацилларының төлөөлекчилериниң байырлыг хуралы дүүн Кызылга, республиканың төгүм-шин театрынга болуп эрткен.

Республика найысылалының улус ажыл-агыйының бүгү адырларының мөрнакчы херээженнери, Тывага херээженнер шимчээшкининиң хоочуннары, партия, совет, ажыл-агый органнарының удуртукчулары болгаш төөлөекчилери чыылып келген.

Байырлыг хуралды СЭКП Кызыл хооркомунуң ийиги секретары Г. Ш. Монгуш ажыткан. Делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-тиң дугайында илеткелди улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы Н. Л. Верхотурова кылган. Хуралдың киржикчилеринге офицер В. Г. Черепанов, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелиниң штукатуру В. Т. Оюн, республиканың уруглар эмнелгениниң салбыр эргелекчизи В. В. Карымова, чогаалчы О. О. Суваакпит байыр чедиргеп.

Хуралдың киржикчилери байырлал концертин көрген.

«СПУТНИК» ХООРАЙЖЫГАШ

азы Кызылга хууда чурттарга тудуунуң районунуң дугайында

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң эрткен чылдың сөөлгү сессиязынга хүлөөп алганы «Чурттаар оран-бажың — 2000 чыл» программазында хоорайда 8,3 мүң өй-бүлеге чурттарга бажыңнары негеттиниң турарын айыткан. Хооркүүскомунуң чурттарга коммунал ажыл-агыйынга хамааржыр ниити ажыглалдың чурттарга бажыңнарының тудуундан аңгыда, чурттаар оран-бажың-биле хандырылганың айтырыын 2000 чылга чедир шиитпирлээринге бүдүрүлгелериң, организацияларның, албан черлериниң болгаш чурттакчы чонуң боттарының күсели-биле бажың тударын хөгжүдерин ында онзагай ужур-дузалыг деп көрген. Бо талазы-биле хоорай Совединиң сессиязының шиитпирин деткип, аңаа дуза чедирери-биле Кызыл хоорайга «Спутник» деп адаар чурттарга районунуң тудуун шиңгээдириниң дугайында доктаалды республиканың Министрлер Чөвүлели чоокта чаа хүлөөп алган.

Ол таа районунуң тудуунуң талазы-биле тайылбыр бээрин бистиң корреспондентивис хоорайның кол архитектору М. К. КУУЛАРДАН дилээн.

— Михаил Ким-оолович, чаа чурттарга районунуң тудуун эгелээр дугайында шиитпирлер чүүл-биле тайылбырлаттынарыл?

— Моон мөрүнүнда чылдарда, билдингир болгай, хоорайга хууда чурттарга бажыңнарын, ол байтыс бүдүрүлге, организация, албан черлеринге эвээш каыт, бичин бажыннар тударын чоңшээревейн турган. Ам байдал шуут өскерилген. 2000 чылга чедир совет өг-бүле бүрүзүн чурттарга нормалрынга дүгжүп турар (өг-бүленің кежигүн бүрүзүнге 18 дөрбелчин метр онаажыр), таарымчалыг бажың-балгат-биле хандырарының сорулгазын шиитпирлээринге бүгү аргаларны болгаш дүрлавырларны ажыглаары эргежок чугула. Моон бир хевири болза, чурттакчыларның боттарының бажың тудуп алыр аргаларын ажыглаары, акша-хөренгизин кириштирери бооп турар. Өг-бүленің, кижиниң хууда оран-бажыңы, кандыг-даа талазындан алырга, чурттаарынга эң-не таарымчалыг дээрзинге чөпшээрежик боор силер. Ол — өг-бүленің ынаныштыг үеле, аңаа уруг-дарыы өөр, кайнаар-даа чоруп-чорup, аңаа албан ээп келир. Хууда бажың — кижиниң бойдуска чоокшуладыр, ол аңаа дуза-лаг ажыл-агыйын тудуп, немелде аъш-чем продуктуларын алыр.

Чурттакчы чонуң хууда бажың-балгат тударынга соңуургалыг, чүткүүн партия болгаш чазак канчаар деткип турарының черечизи болза, СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Хууда чурттарга тудуун хөгжүдерин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» бо чылдың февраль 11-деги доктаалы болур. Ында хууда бажың тудуунга чер участоктары тускайлап бээринге, материалдар-биле хандырылгада турган үндезин чок кылыгаарлаашкыннарны чок кылырыны, бажың тудуп алыр дээннерге, материалдыг, моральдыг, сан-хөө деткимчезин көргүзериниң хөй талалыг хемчеглери көрдүнген.

Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, Кызыл хоорай Совединиң «Спутник» чурттарга районукуң тудуун калбартыр дугайында шиитпирлерн база-ла бо сорулгаларны боттандырарынга көрдүнген.

Бистиң Кызылда сөөлгү каш чылдарда кооператив бажыңнарының тудуу сайзырап турар болгай. Чаагайжыдыганың бүгү хевирлери бар баштайгы 80 квартиралыг кооператив бажыңынче чурттакчылар эрткен чылдың күзүүнүнде көжүп кирген. Ам ийиги болгаш үшкү бажыңнар туттунуп турар.

— «Спутник» районну тодаргайлаарга...

— Бо чурттарга тудуунуң районунуң талазы-биле шиитпирлер хүлөөп алдыкан. Ол хоорайның мөрнүү-чөөн талазынга, эрги аэропорт ындынга, улуг орук артынга турар. Ниити шолу 110 гектар. Шиитпирлерде хүлөөдин, айытканы өскүүр чылыг, ижер суг хандырылгазының, канализация четкилериниң тудуун «Кызыл — цэс тудуг» эргедел, «Тыва суг тудуг», «Тыва тудуг» трестер кылыр. Радио, телефон шугумнарын харылзаа эргелелиниң сеңгелге-тудуг үеастогунга хүлөөткен. Ынчангаш аңаа хууда чурттарга бажыңнарынга бажың чакының участогундан аңгыда хоорай бажыңнарының бүгү чаагайжыдыганың бүгү хевирлери болур.

— Кажан эгелей бээрил?

— Чурттакчылыг девискээрниң ниитизи-биле кандыг-бир тудугчуң үүлге чаңгыс төлевилели бешин үш чадалыг ажылдардан тургустунар болгай. Бирээде, тодаргай планнаашкынның төлевилели — ында кааа кандыг тудугну, чүү тударын айтыр. Бо төлевилел амгы үеде колдуунда доозулган. Бадылаттынар деп турар. Ийиде, тудугну кылып чорударының төлевилели мону май ортан үеэнге чедир доозар кылдыр доктааткан. Үште, объектилерни кааа тударын айтыр чадаы — мону ийиги чартык чылда эгелээр. Ооц соонда тудугну тудуп киріптер...

Чугула темага интервью

— Кымнар чүү тударыл?

— Чаа чурттарга районунуң кол өзөө болур тудугларны — 1-ден 5 чедир каыт бажыңнарны бүдүрүлге, организация, албан черлери тудар. Чижээ, 18 квартиралыг бажыңнарны (олар 2-3-4-5-даа каыт бооп болур) харылзаа эргелели 12-ниң, «Тыва автотранс» каттыжышкын — 18-тиң, Культура министерствозу — 13-түү, «Тыва автоорук» эргелел — 9-ту, ниитизи-биле оске-даа эллөөн хөй бүдүрүлге, организациялар 134 бажыңны тударын чагыр киргеп. Ийи квартиралыг бажыңнарының саны — 296. А ол чурттарга району бүде бээрге аңаа 3300-3500 өг-бүле чурттаар. Хуусаазы — 2000 чылга чедер. Моон алгаш коорге, бо дыка улуг программа.

Хууда бажың тудар күзелдиглерге баштайында 300 бажыг шолуп хуваап бээрин көрген турган. Амга чедир кирген билдиришкиннериң саны 490 чедип турар. Эде көөр, таарыштыр шиитпирлээр апаар. Оон аңгыда ол девискээрни социал, садыг, культура хандырылгазының тудуглары-биле дериири көрдүнген. Оларны хооркүүскомунуң капитал тудуг кылдыгының акшаландырыышкыны-биле база аңаа чурттарга тудуунга киріпір бүдүрүлге, организацияларның акша-хөренгилериниң үлүү-биле тудар.

— А хуу тудукчулар?

— Хуузунда бажың тудуп алыр хамаатылар ниити улуг четкилерден бодунуң бажыңнарга чедир чылыг, ижер суг, канализация шугумнарының тудуунуң өргөөн төлөөр азы боттары тудуп алыр. Хуузунда бажыңының девискээрни, турар черин айтыр-тып алган соонда аңаа кандыг бажың, чүдөн, канчалдыр тудуп алырын хамаатыны боду шиитпирлээр. Ынчалаажок ниити хоорай тудуунуң архитектуразын, чараш, көрүштүүн барымдаалааш, хуудаа тудугларның төлевилелин база кылып турар, хамаатылар оортан шилип алыр апаар. Чудук, брус, кутка бетондан, белен блоктардан тудуп алыры база хамаатыларның үеэнинде. Ол-на бүгү материалдар-биле хандырылганың айтырыглары база шиитпирлеттинер, дуза чедиринің хемчеглери алдынар апаар.

— Бажың тудар күзелдиниң шыгжамыр акша-хөренгилери чедишпее болзы канчаарыл?

— Бо айтырыг медер дөрт хамаарышпас-даа болза, ааш сос-биле тайылбырлаарын кадыгай. Үстүнде адаанывыс доктаалда көдээге болгаш хоорай черлерге хуузунда бажың тудуп алыр хамаатыларга күрүнеден чөөли бээриниң чурумуң хемчээлин, хуусааларын айыткан болгай. Чижээ, хоорайларга болгаш хоорай хевириңе ажылчын суурларынга бажың тудуп алыр күзелдиглерге 20 мүң рубль түүге чедир чөөлүнү 25 чыл иштинде эгидер хуусаалыг кылдыр берип болур. Ол доктаал бүтүүр хамаатыны хууда бажыңының тудуун кеже бүтүүр тудуг организацияларынга, тудуг кооперативтерниге долуу-биле ажылдаарын күүсүнчиг.

Беседаны Мижит-оол САЯН белетиээн.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ТАРЫЛГАГА

«Алдан-Маадыр» совхозтуң автопарыгында болгаш МТМ-зинде ажыл бо хүннерде хайнышкынныг. Т-150К деп маркалыг чеди тракторнуң бежи ажылдап турар, нинзинге капитал септелгени дооскан. МТЗ-82 деп сес тракторнуң септелгези доозулган. ДТ-75, МТЗ-80, Т-40 тракторлар септеттинген.

Бедик мергежилдиг он бир септекчиден Сереп-оол Ховалыг, Макар Ондар, Бойду Ооржак, Владимир Монгуш олар боттарынга онаашкан ажылынга ээ-харысалгалыын көргүзүп, оскелериге үлегерлиг болуп турар.

Техника септелгезни март 10-да беленниң шугумунга тургузар дээн хүлөөлге турза-даа, андазын, сеялка, культиватор чижектиг көдээ ажыл-агый агрегаттарының септелгези бо хүннерге чедир шуудавайн турар.

«КАРА-ДАГ» КООПЕРАТИВ

«Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнде Сүт-Хөл районунуң шугуму-биле чоокта чаа кооператив ажыткан. Ону «Кара-Даг» деп адаан. Ол чүгле алдан-маадыржыларга эвес, ажыл-херек аайы-биле, амы-хууда чорук бүдүрүп алыр дээш оске черлердеи келгеннерге таарымчалыг болуп, ниитиниң чемненилгезинге үлүүн хирешаа-биле киріп эгелээн.

Совхоз столоваязы ажылдавайн барган таварылгада, «Кара-Даг-дан» чемненикчилер хүнзедир үзүктелбес. Кара-Даг кудумчузунда ийи аал чурттаар бажыңның бир квартиразында тургустунган кооперативтиң ажылдакчылары бажыңны чемненикчилерге эптиг кылдыр дерээш, даштыкы верандазын пироги, боова-боорзак хаарар чер кылдыр ажыглап турар.

Хүн бүрүде кылын турар чемнери-биле аралаштыр мамчы-хуужуурну база белеткеп турар. Кооператив бут кырынга быжыг турупларга соктаап далган, тарза чижектиг национал чемнерни кылып, чонга садарының айтырынын көдүрерин кооперативтиң ажылдакчылары болгаш чемненикчилер бодап, саналдап турар.

Валентина САТ.

Сүт Хөл район.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ — КИЖИ

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ҮНДҮРҮЛГЕЗИНДЕ:

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязы

БО БЕШ ЧЫЛДА... үүрмектеп садар бараан саарылгазын өстүрериниң бедик темпилерни хандырар, садыглаашкынны база хөй-нинти чемненилгезин организастаарын дыка экижидер» — деп, СЭКП-нин XXVII съездизинге СЭКП ТК-ныҢ Политиктиг илеткелиинде онзалап айыткан. Чонну хереглел барааннары-биле улам долу хандырар талазы-биле улуг сорулгалар бистиң республиканың кооператорларының мурнунда салдынган. Он ийиги беш чылда эзиртир суксун чокта бараан саарылгазын 39,3 хуу өстүрери көрдүнген. Бо сорулга „чеднишкиниг күүсеттиивер болза, чурттакчы бүрүзү чылда ортумаа-биле 1127 рубльдиг бараанын садып алыр. Ол бүгүү чедип алырга, материал-техниктиг баазаны база эвижидер апаар.

Ол сорулгаларны боттандырарына партия конференциязын төлептиг уткуурунга садыг болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүгү ажылдакчыларының демниг күжү, хандырылга адырында кижи бүрүзүниң угаан-медерелиндеп эгелээш ажыл-ниинге чедир эде чаартыкары негеттинери албан. Оларның-биле кады садыг организацияларының удуртукчуларының ажылының стилин база методтарын өскертири — кол түүл. Бо бүгүү бистин ажылчын кооперациязының коллективи база өөренип көрүп, черле ынчаш үеним негелдезн-биле ажылдаарының курлавырларын долу ажыглаарынче арганаларны тып турар. Кодээ чурттакчыларның садыг хандырылгазын улам долу хандырары-биле бир-ле дугаарында материал-техниктиг баазаны калбарткан. Эрткен чылын 470 дөрбелчин метр шөлдүг культура, ажыл-агый бараанны база ном магазиннерни ажыглалга киргеп. Кайы-даа магазиннерде чаа дериг-херекселдерни салгылаан. Кызылдың садыг баазалары-биле баш бурунгаар харылзаанны кылып, оон бараан алырын үзүктелдирбейн келген. Ынчангаш кайы-даа магазиннерге барааннарны болдунарда шаа-биле киирип, чонга бараалгадырын кызыдып турар. Магазиннерниң делгинрлеринге барааннарны бүрүү-биле делгеп, оон ортектерин билдингир, тодаргай көргүскен турарын чедип алыр хемчегларни ап келген. Садып алыччыларга эн-не таарымчалыг чүве — оларга барааннарны боттары шилип алыр арганы тургусканы. Ийиде, магазиннерни чаңгыс черде төпчүткени болур. Бо бүгү хереглекчилерниң үе камналгазынга дыка таарымчалыг.

Чылдың кандыг-даа үелеринде малчыннарны аъш-чем болгаш үлетүр барааннары-биле үзүктел чок хандырарывыс — кол сорулга. Ажылагыйларның девискээрлериндe малчыннарда ийи автомагазинни быжыглаан. Оларның малчыннарже үүүшкүн кылыр графигин тургускан болгаш контрольга алган. Совхозтарның сүт-бараан фермаларында чугула хереглелдиг барааннарын садар ларёктарны тургускан. Кызыг-чай чок ажылдыг кижилерге бо дыка дузалыг.

Бистиң коллективте кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырылган. Чылдазын чок ажылдан озалдаар кижи турбастаан. Ажыл шаныың чидирин эвээжээн. Ажыл шагын чөп ажылаанындан күш-ажылдың сагыга-чурумун быжыглаанындан чурттакчы чонну бараанар-биле хандырылгазын эжижидеринге оон дузазы болгаш совет органнарының демдеглээр апаар. Коллектив үүрмектеп садар бараан саарылгазының эрткен чыл планын 100,2 хуу, белеткел саарылгазының — 115,5, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 100,2 орулга планын — 100 хуу күүсеткен. Ол ышкаш эрткен чылдың түүнели-биле тус-тус магазиннерде коллективтер аразынга чарлаан маргылдаага Арыскаанның холушкак (эргелекчизи Хеймерек Сандан), Арыг-Үзүүнде ажылагый (эргелекчизи Валентина Араптан) барааннар магазиннери боттарының планныг онаалдаларын багай эвес күүседип турар. Кандыг-даа магазиннниң садыгжылары чүгле план күүселдезнинче сагыш салыр эвес, харын бир-ле дугаарында садып алыкчыларга эптиг байдалды тургузуп, бараан бүрүзүн көскү черлерге делгеп салыр үжүрлүг. Оон өртөн билдингир, тода кылдыр айтып бижиири — чугула негелде. Ол медээлерни көскү айтырыгдан аңгыда, чонуун чагыгларын демдеглел дептерге даңзылааш, оон күүселдези дээш шимченгир, түттүнгүр ажылдаары негеттинер. Аъш-чем барааннарында хуусаалыг садар барааннарны үезинде чонга четчир шаа-биле садарын утпас үжүрлүг. Кандыг-бир хүлээп алган бараан сайгартынмайн үрелип каар болза каража болур. Ынчангаш үстүнде адаанын магазиннериң садыгжылары садыгның бо бүгү негелделерин хажытпайн чонунга ересамчыглал чок бараан болуп келген.

Садыг шугумунда ажылдап турарларның хөй кезин — ол талазы-биле билиг чедип алган кадрлар. Садыгжы кадрларының шынар составын эжижидеринге партия болгаш совет органнарының

дузазы бар. Оларны өөредип, кижизидеринге база Ынчалзажок мурнунда өөренген билиин амгы үеде ханыладып, угаан-медерелди экономиктиг билиг-биле байлакшыдары чугула болуп турар. Ону ханы өөренири — садыгжы-даа, экономист-даа, товаровед-даа, экспедитор-даа база чолаачы-даа кижиге негелде чаңгыс аай. Маңаа үүгле орулганы санап өөренириндеп аңгыда, каражаны, чидиргни база санап билири онза чугуда. Ынчангаш чаа арга-биле ажылдаарының белеткелиниче коллектив эрткен чылдың июльдан эгелээн. Моон соңгаар ону долу шингээдип алырының хемчеглерин ам-даа чорудар апаар.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылында коллектив кежигүннери ажыл-ниин темпизин улам бедилип ажылдаар сорулга салып турар. Ону боттандырарына кооперация садыының коллективи күженишкинин үндүрүп ажылдаары чугаажок.

Чаш-оол АЙЫР-САНАА,
«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының баштаар черинин даргазы.

АЯЛЧЫЛАРГА ӨӨРҮҮР БИС

ЫРАК-УЗАК чурттап орар малчыннарга автомагазин үезинде чедип турары черле чугула. Бисти харылаар автомагазин айда ийи удаа келир. Чолаачылы Байыр-оол Дамчай, а садыгжысы Наташа Дамчай. Чогум далган, үс, чуурга, мүнге кзар макарон кылыгларын үргүлүү эккээр. Үлетпүр барааннарындан — ургуларга күш-культурага кедер хептер бродин идиктер, улуг ортектиг, шынарлыг кылган сапожкилер, джемперлер — 44-48 размерлии келбес. Ол ышкаш дашты дүктүг тоннар ховар келир. Мал төрүлгезиниң үезинде автомагазинни үшдаа удаа чорудып турарын малчыннар күүзөрлер.

Шагда малчыннар хлебти боттары быжырып чип турган. Ол эки. Ам бистиң малчыннарывыста хлеб быжырып чип орар кижи көзүлбестир. Чүге дээрге дрожжи тывылбас. Ону быжырарынга ажыткы чок болза, кылдынмас болгай. Моон соңгаар ону өөренип көөрү артык эвес.

Бригадавыста он кодан бар. Шупту бажыңныг. Электри чырын ажыглавайн орар кижи чок. Телевизорни-даа көрүп, солун, сеткүүлдерни-даа чагыдып алган. Бодум республика солуннарындан аңгыда, «Монголия», «Корея», «Работница» сеткүүлдерни чагыдып алган номчуп турар мен. Кижи амчизи бо-ла келир. Чамдыкта өг-бүле бүрүлүнүң кежигүннерни бөлүү-биле алгаш, Арыг-Үзүүнгедаа шинчилге эрттире бээр. Ол бистиң кадыкшылывыска дыка дузалыг. Эрткен чылдың тоңчүзүнде Культура бажыңының «Сынчүрээ» бот-тывынгыр уран чүүл коллективи концерт көргүзүп чораан. Ол концертни олар өг бүрүзүн кезип чорааш, көргүстү. Оларның кызымаан кайгадывыс. Малчын бүрүзү оларга өөрүп четтиргенин илередип турдувус.

Малчыннарның аразында пенсияже үдеткен кижилер база бар. Ынчалзажок олар ол ажылында хевээр. Хавакчык Түлүш суурже кежүп кирер дээрге, бажың чок. Ог-бүленин кежигүннери хөй. Черле мичаш, үр чылдарда совхозунга хөй малдап келгеннери дарый бажыңбалгат-биле хандырар айтырыг бисте дыка кошкак. Профэвилел комитединиң даргазы Отукай Түлүшович Хавакчык. Бажың үлээр комиссияда чеди кижи бар. Бодум оон кежигүнү мен. Ол хирезинде меңээ чаңгыс-даа катап дыннатпаан. Бажың үлээр айтырыгны шинтпирлээрде, ажык-чарлыг чорукту демократияны сагыры — хүннүн чугула айтырыы. Бистиннде ол чок. Бажың бээрде бүгү талаби-биле сайгарып байдалды өөренип көөрү чугула хире.

Коданывыста дунгужун төрүүр 359 хөй бар. Оларның 290 хирези төрүпкен. Хойларның болгаш оон төрээн чаш төлүнүң деңгилдези чүгээр. Бир хойдан 3 килограмм 100 грамм дүк кыргыыр, үс баштан-ка 80 чаш төл камгалап алырын хүлээнген бис. Хүлээнген планны күүседир дээш кызар апаар. Ынчалзажок кадарып турар хойларывыс — ийиги класстыы. Харын-даа үшкү класстыы безин бар. Кара хойлар арбын. Моону тускай эртемниглер өөренип көөр болза эки.

Ниитиниң малын кадарып орар малчыннарның хандырылгазын үзүктелдирбейн турарынга өөрүп орар бис. Малчыннарның ажылынга ол база кончуг салдарлыг. Мал төрүй бергеи үеде бир машина токпак-мяш, 3 тонна хомур-дашты кодан бүрүзүнге дүжүрүп бээр-дир. Малчыннарны бо хире ханрыдып турда багай ажылдаары биске эгенчиг.

Күскелмаа МУНЗУК,
Иштин-Хемде № 1 хойжу бригаданың малчыны, кодээ Совет депутаты.

Улут-Хем район.

ХАРАМНАНГАНЫ КАРАЖАГА ЧЕДИРГЕН

Мээң амыдыралым Барлык шөлү-биле холбашкан. Аңаа тараа тарып, мал азыраар сиген белеткеп ап-даа келдим. Чеден ажыр харлапкан чурттагамда чүнү көрбедим дээр! Сөөлгү 10—15 чылдарның иштинде аңаа суггарылга системазын кылган сөөлүнде эгүүр шагданээн чыткан дазыларга үнүш үнүп, Барлыывыс шөлү байлак дүжүт алырының базазы болу бергени кижи бүрүзүнүң сеткилин өөртүр.

Бо девискээрге тараа, ногаадан аңыда тарып өстүрген, чайгаар үнген сигенни ниитиниң малынга чиртирибиле чүгле «Барлык» совхозэвес, харын райониун өске совхозтары, Бай-Тайга, Монгүн-Тайга районнарның ажылагыйларындан чоруткан механизастаан звенолар кээп кезип ажаап, болуп ап турар.

Мен маңаа «Барлык» совхозтуң удуртукчулары, тускай артемниглери черинин беримчезин чедир ажыглавайн турарынга хамаарыштыр сеткилимде өйүп чоруур бодалдарымны илередир бодадым. Мурнуку чылдарда сиген кезилдезиниң үези келиргге, механизастаан звенолар-биле чергелештир Аксы-Барлык, Саадак-Терек суурлардан хөй хол кадыырлыг кижилер ажылдап кириптер турду. Эрткен чайын байдалындыг эвес болган. Суурлардан эки тура-биле сигенчилер барбаан. Чылдагааны үүдел? Совхозтуң экономистери холбиле белеткээн сигенниң тонна аайы-биле төлевирин ажылдаар аргажок кылдыр кудулаткан. Ажыл дээр адаа ховуга, изиг өл-чаъстыг үелерде амыр-дыш чок, дерин төп ажылдааш, шоолуг акша албас боорга, сонуургал өскен ойталаан.

Бижиктиг-Хаяның малчынларны сиген белеткелинге шуут киириштирбээн. Аксы-Барлыктан каш-ла хойжулар эвээш сиген белеткээн аттыг болган. Барлык шөлүнүң буга-сумуннар кыдыы, чадаг ыяштар, хараганнар аразында тракторларга кошкан кезер машиналар ап шыдавас черлеринде он-он топнаны кезип ап болур хоолулуг, чаагай сиген алдынмаан, курган калган. Аңаа тус черниң хоочун чурттакчылары, бистер, аажок хомудап, чугаалажыпдаа турдувус.

- Бойдус сагыш ышкаш, өрттөөлди хайырлаваан. Хар улуг, дошкун кыш эртип турар. Совхозта белеткеттинген эвээш мал чемнинн курлавыры бо хүннерде төнүп турар. «Думчучка тулганда быза сугжу» дээн ышкаш, удуртукчулар ам кээп девиден, бригада төвүнде ыяштарның чинге будуктарын, хараганнарны дээрбеден, өске черлерден оранчок улуг ортек-биле мал чеми садып алыр арга диленип, чоруп турарын көргеш, черде каапканы хөй сиген кижиниң бодалынга хараадал-биле чуруттунуп келир.

Коданнарда байдал дүвүренчиг. Чиртир чүүлдер чогундан хойларның деңгилдези хүнүн-не кудулап, эмиинде сүт чок төрүп, хураганнар хорап эгелээн. Совхозувус бо чылын мал бажының талазы-биле улуг когаралга таваржып болурунуң кырында келген.

Мал чемя белеткээриниң ортек-үнезин амин эртпир кудулатпайн, таарыштыр көрүп, суурларның чурттакчыларын, малчыннарны эвилелдээн болза, байдал сыр өске турар ийик.

Харамнанганы каражага чедирген деп чүве бо-дур. Совхоз директору Д. Б. Саая, кол экономист А. А. Ооржак, кол бухгалтер Л. С. Монгуш оон түннел үндүрүп, боданганы дээре.

Маңзыр оол ХЕРТЕК,
күш-ажылдың хоочуну.

Специалистиң бодалы

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГА— ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Бистиң чуртувуста боттандырып турар эде тургустунуушкунуун амгы үе-чадазында бирги эллчедиг шинтпирлээр сорулгаларның санынга экономиканы демократчыдарын киргген. Чүге?

Кажан бүдүрүлгени эргелеп башкарарын «үстүнден» боттандырып, кажан күш-ажылчы коллектив өске кижилерниң айтыышкынарын дыннангыры-биле күүседип турда, кижилер шынап-ла ажыл-агыйжы ээлер боор болур бе, ынчаш? — Чок, деп харыы дыннаныры чөптүг. Ынчангаш бүдүрүлгени эргелеп башкарарынче бүгү ажылчы чонну хаара тудары экономиктиг чөптүг хереглел, улус ажыл-агыйын көдүрериниң эргежок чугула негелдези апарган.

Сөөлгү үеге чедир-ле бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чонуун киржилгези оларның сүме кадары төлевилелдер ажылдап кылыры болгаш удуртукчуларны шүгүмчүлээри-биле кызыгаарлаттынып турган. Бо хевиринің четпес талазы болза, оларның бодалдарын ыяп-ла барымдаалап турганы, биргээр чугаалаарга, «чүү дидир, ону кыл, ол-ла!» дээн хевирлиг күүседикчи психологияже шилчээн турганы. Шинтпир, харыысалга хүлээп алыры күш-ажылчы коллективке эвес, а ажыл-агый удуртукчузунга хамааржып турган.

Бо хүннерде экономиканы эргелеп башкарарынга ажылчы чонуун киржилгезиниң өске хевири хөгжүлдени алган азы ажылчы чон ам сүме катпас, а шинтпирин хүлээп ап, оларның күүселдези дээш харыысалганы ап, бүдүрүлгеде эргелеп башкарылга байдалы дээш контрольду боттандырып турар. Кажан бүдүрүлгелер экономиктиг, ботрулга-чарылгалыг тускайлан бооп, олар эргежок чугула материалдыг курлавырлар-биле быжыглаттынган таварылгада, чүгле ынчаарда күш-ажылчы коллективтериң бот башкарылгазы боттуг үүл болур. Бот-тускайлаң ындыг чорукту бүдүрүлгелерге хандырары амгы үениң кол сорулгаларының бирээзи бооп турар.

Оон-биле кады бот-тускайлаң болур чорукту эргелеп башкарылга-биле холуштуруп база болбас. Ажыл-агыйының бот-тускайлаң болурун демократтыг азы авторитарлыг хевирге боттандырып болур. Сөөлгү таварылгада бүдүрүлгеге берген эргелерни чүгле администрация черлери ажыглаар. Эргелеп башкарылгага демократтыг эгелээшкинни чүгле кажан бүдүрүлгелериң бот-тускайлан чоруун күш-ажылчы коллективтериң бот-башкарылгазын дамчыштыр боттандырганда боттуг болур.

1988 чылдың январьдан эгелеп күштүг болган Күруне бүдүрүлгезиниң дутаймында хоойлу эргелеп башкарылга органнарынга (ниити хурал болгаш күш-ажылчы коллективтив чөвүлели) улуг эргелерни берген. Олар планны бадылаары, бүдүрүлгени техниктиг эде дериири, социал хогжүлде болгаш өске-даа стратегтиг чугула сорулгаларны шинтпирлээрлер. Күш-ажылчы коллектив чөвүлели барык-ла бүдүрүлгениң коллективтиг директору бооп турар. Оон-биле кады бүдүрүлгениң аңгы директору база бар болгай.

Моон мурнунда директор кижини коллективти баштап турар кижи кылдыр көрүп турган болза, ам ол коллективтив кижилерни чедип алгаш, оруу айтып бээр кижизи, мурнакчы идеяларның генератору болур ужурлуг. Оон сорулгалары улам шыңгыыраан: директор шинтпирлерни анаала хүлээп албас, ону чогуур үүлдерге үндезилээр, тайылбырлаар, ажык-чарлыг болурунун байдалынга камгалаар. Бир эвес олар частыырлыг болу берзе — оон ойталаары эргежок чугула. Моон алгаш көөрге, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазы кошкаваан болгаш харын ажыл-агый удуртукчуларының ролюн болгаш харыысалгазын улам күштелдирген.

Эргелеп башкарылгага демократтыг эгелээшкиннерни хөгжүдериниң бир чугула угланышкыны болза, бригадирден кол директорга чедир ажыл-агый удуртукчуларының сонгулдалыг болурун хоойлужутканы болур. Сонгулдаларны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга азы оон төлээлекчилериниң конференциязынга чорудар, чүвени эки билир, шынгыы, ажылчы чонну эдертип шыдаар кижилерни удуртур ажылга бадылаашкынның хөй нуруузун барымдаалап сонгуур.

Бо ажылда чаңдык бергелер база бар харын. Сонгулдалыг кайы-бир албан дужаалга сонгуур төлептиг кандидатураларны шилип алыры ындыг-ла белен эвес бооп турар. А кабинеттериң хааглыг эжиктериниң артынга белектээн курлавырларны кандидатураларга киирерге ол күш-ажылчы коллективтерге таарышпайн баар. Ынчангаш ам сонгуур кандидаттарны ажык-чарлыг, бүдүрүлгелериниң ажылчыннарын киириштирип тыкары чугула апарган. Эргелеп башкарылганың амгы үедеги аргаларын эки билбес, билин четпес удуртукчуларны өөредириниң айтырыы бир янзы апарган. Ажылга бедик төнчү түүнелдерни чедир алырынга кижилерниң сонуургалын оттурар экономиктин идиг бериишкиннери ам-даа сайзырангай эвес. Эргелеп башкарылганы боттандырарының дүрүлгазы база бисте эвээш. Бо бүгү үүлдерни, реформаны боттандырып тура, үзе шинтпирлээр.

Евгений ТОРКАНОВСКИЙ.
(ПМА).

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

КАНДЫГ-ДАА ажылдакчы азы ажылчын бир-ле дугаарында бот-харысалгазын бодаар үеним келгени бо. Эрги чаңчылдардан үштүнар. Ажылыгга чаа арганы тывар. Шимченгир, тывынгыр ажылдаар. Ылаңгыя чон-биле тудуш ажылдыг кижилер оларга бедик культурлуг бараан болур. Бо бүгү амгы үеним хажык чок сагыыр негелдезиндир. Ол негелделерни бистиң Арыг-Үзүүнде № 2 аъш-чем барааннар магазиниң садыгжылары ханы өөренип көрүп, оон күүселдезин чедип алыр дээш орааддажыышкынларны кылып турар бис.

Бистиң магазиниске кандыг-даа барааннарны хостут шилип алыр. Ынчангаш бараанларны бичин хаптарга савалаашаа, делгиирлерге салгылап каар. Өртөөн айтыры албан. Кол чүве — садыг алыкчыларның чагыгларын күүседири. Колбаса, компот, үе-болгаш өске-даа ховар бараанларны 17 шактаа 'мегелеп садар кылдыр доктаатканы. Ол садарда каш килограммнап садарын оочурда кижилер-биле сүмележин алыр бис. Мынчаар сүмележин алырга, кандыг-даа чорудаа болбас.

Урутлар чемнерни хиреша-биле ап турар бис. Неделяда бир катап сүттү 180 килограммны, сметананы 110 килограммны, творогту 40—50 килограммны чурттакчыларга садып турарывыс чаңчылчаан. Бо чемнер Шагаан-Арыгның сүт заводунан келир. Чурттакчыларга дигереллиге четпес болганда, бир өг-бүлеге үүү хире хемчеэлдиг садарын чон-биле дугуруун алырывыс алдын. Дагаа чуурталыы база чедиштирерни кызыдар бис.

Аъш-чем барааннар магазин чонуун хандыртынар кол чери болганда, ажыдар шагындан хажыдыышкын болдурбазынче сагыш салып келдивис. Ранса Чүсүмаа барааннар савалаарын баш бурунгаар белеткеп алыр. Өске-даа өөрү дузалаашын турар. Зинаида Монгуш магазинге аштакчылаан, оон соонда пекарнга хлеб быжырып-даа ажылдаан. Ажылынга кызыгаар боорга, магазинге барааннар деңзилеп савалаар черге-даа ажылдаан турган. Аңаа эвээш үр болган соонда чоорту садыгжыже шилчээн. Галина Шырбан-биле Кызылдың садыг училищезин доосхан Валентина Агар-оол ажылдап келди. Моон алтан көөрге күжүүс четчир.

Тамара КОМБУ,
садыгжы.

Кодээ чонуун садыг хандырылгазын эжижидери — кол айтырыгларның бирээзи. Улуг-Хемде «ҮТКА 25 чылы» совхозта ажылчын кооперациязының коллективи чурттакчы чонну аъш-чем болгаш үлетүр барааннары-биле үзүктел чок хандырар дээш багай эвес ажылдап келген. Кооператорлар он ийиги беш чылдың ийиги чылын бүгү көргүзүү талазы-биле ажыр күүсеткен. Оларны 1987 чылдың социалистиг чарыжынга тиилекчи болганы дээш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдериниң область чөвүлелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчинр Кызыл туг-биле шаңнаан.

Кооператорлар он ийиги беш чылдың үшкү чылының баштайгы айларында база ол-ла темпизин салбайн ажылдап турар. Январьда 263 муң рубльдиг үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 271 муң рубльге азы 103 хуу боттандырган. февральның көргүзүү база эки. Эрткен чылдың бо үеэнге деңнээргe, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези — 15,4 хуу болган.

Ажылчын кооперациязының коллективинин СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын каичаар уткуур дээш ажылдап турарын номчукчуларга бо булуң таныштырар.

АРЫГ-ҮЗҮҮ ХЛЕВИ — АМДАННЫГ-ЛА

СУУРНУҢ кедезинде, чазаглыг оруукче талазында, даштын агартыр чугайлап каан, бедик туйбу бажың өскелериниден ылгалып көзүлдү. Оон девискээрин долгандыр хериннеп каан. Херим иштинде ол бажынче кире бергеш, узун коридор-биле кылаштап орарга, оң талазында бичежек өрээл бар. Олче киргеш, стол артында кичээнгейлиг бижиттиниген мөге-шыырак кыска ужуражы бердим. Ол пекарня эргелекчизи Зоя Кыртынмай болду. Оон келген кижилер-биле эптиг-ээлдек чугаалажырын дораан эскердим. Ажылын тайылбырлап таныштыра-дыр:

— Арыг-Үзүү суурдан аңгыда, Арыскан, Иштин-Хем, Ак-Турут суурларның чурттакчыларын, малчыннарны булочка кылыглары-биле хандырып турар бис. Чамдыкта Шагаан-Арыгдап-даа чагыг келир-дир. Хлеб быжырыкчылары тос кижи. Оларның ийнзи кондитерлер. Олар хонукта 3 тонна 600 килограмм хлеб, бир эвес 100 граммның булочказы болза, 1600 кезекти быжыптар. Ажылдың бүдүрүкчүлүү күш-ажылдың сагыга-чурумундан кол хамааржыр. Мында чылдагаан чок прогул кылыр кижи чок. Кайызын ол дээр боор. Шупту-ла кызып ажылдап турар улус. Эрткен чылдың түнелиниг-биле көргүзүүвүс шоору. Хлеб бүдүрериниң чыл планын 112,5 хуу, а оларны сайгарарының планын 118,9 хуу күүсеттивис. Булочка бүдүрерин 101,6 хуу, а кондитер кылыгларын 102,1 хуу боттандырдывыс. Бердинген планнарывысты ажырдывыс.

Ынча дээш ол арыг ак халат тутсуп бергеш, хлеб быжырыкчыларының ажылын көөрүнче чалады.

Берген халадын кеткеш, делгем улуг өрээлге кире бээримге, тускай хептерлиг аныяктар тус-тус турушторында кызыг-чай чок ажылда шымыыккан. Далган хөөткен улут үш паштың кырын ак пестер-биле шып каан. Оларның кожазында ындыг паштын хөөткен далганын ийи улут кезектеп денгилээш, тус-тус савалаарже салгылап турда, чаныгга чеде бээримге, Нина Иргит турган:

— Ажылывысты дем-биле кылбас болза, саадай бээр. Ажыткан далганның үези эртер болза, амданы баксыраар. Шынар чок апаар. Ийи кижи демнежип кылырга дүрген чүве — диди.

— Бир хлебтиң деңзизи чүү хирел? — деп сонуургадым.

— Быжырар бетинде хөөткен далганны 850 грамм кылдыр деңгилер салыр. А кажан быжырган соонда, арыг деңзизи 700 грамм болур — диштилер.

Ынчаар чугаалажып турувуста, улуг паш чаныгга ажылдап турган кыс бистин чугаавыска улажы берди. Адын Александра Нуржут-оол диди. Ол чаныгда изиг бус бургурадыр хайнып турган пашче айыткаш:

— Далган хөөдерде бир кол чүве — ажытты. Ону белеткеп ап турарывыс бо. Мында 10 кочаа сутта 200 грамм хмель хайындырып кагдывыс. Ону дөрт шак дуртузунда хайындырар. Кажан белен болу бээрге, ийиги сорттун далганын холуптар. Ол холумактан дрожжи белен апаар.

ЧУРУКТАРДА: пекарня эргелекчизи Зоя Кыртынмай; (солагай таладан) № 2 аъш-чем барааннар магазининде садыгжылар Тамара Комбу биле Валентина Агар-оол оларның хлеб хүлээп ап турары.

Оюдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Ынчаар дээш ол арыг ак халат тутсуп бергеш, хлеб быжырыкчыларының ажылын көөрүнче чалады.

Берген халадын кеткеш, делгем улуг өрээлге кире бээримге, тускай хептерлиг аныяктар тус-тус турушторында кызыг-чай чок ажылда шымыыккан. Далган хөөткен улут үш паштың кырын ак пестер-биле шып каан. Оларның кожазында ындыг паштын хөөткен далганын ийи улут кезектеп денгилээш, тус-тус савалаарже салгылап турда, чаныгга чеде бээримге, Нина Иргит турган:

— Ажылывысты дем-биле кылбас болза, саадай бээр. Ажыткан далганның үези эртер болза, амданы баксыраар. Шынар чок апаар. Ийи кижи демнежип кылырга дүрген чүве — диди.

— Бир хлебтиң деңзизи чүү хирел? — деп сонуургадым.

— Быжырар бетинде хөөткен далганны 850 грамм кылдыр деңгилер салыр. А кажан быжырган соонда, арыг деңзизи 700 грамм болур — диштилер.

Ынчаар чугаалажып турувуста, улуг паш чаныгга ажылдап турган кыс бистин чугаавыска улажы берди. Адын Александра Нуржут-оол диди. Ол чаныгда изиг бус бургурадыр хайнып турган пашче айыткаш:

— Далган хөөдерде бир кол чүве — ажытты. Ону белеткеп ап турарывыс бо. Мында 10 кочаа сутта 200 грамм хмель хайындырып кагдывыс. Ону дөрт шак дуртузунда хайындырар. Кажан белен болу бээрге, ийиги сорттун далганын холуптар. Ол холумактан дрожжи белен апаар.

Аныяк кыс бо бүгүнү тайылбырлавышаан, кочаалга паш чугган чуундузун кутказ, чиик-чиих баскылааш, дашкаар үнүптү. Ында ажылдап турар кыстарның мергежилиге өөренгенин, шалыпкынын магадавышаан, кожазында кондитерлер өрээлинче кирип бар чорумда, ыяш хааржакта дистиндир салгылап каан, чап-чаа быжырган булочкалар көдүрген уруг карыштыр үнду. Мында база ажыл хайнышкынныг. Бир улут печкадан быжырган далганнарны кидин-түлүк уштуп, улаштыр ыяш хааржактарга чыскаай салгылады. А өске ийи кыс улуг паштаа хөөткен далганны деңзилээш, хевир кинр туткаш, быжырарынга белеткей салгылап бээр болду. Оларның ажылын сонуургап турумда, Янчаамаа Түлүш:

— Бо булочкалар база чаңгыс аай хемчээлдиг. Быжырар бетинде 220 грамм кылдыр деңзилеп алыр. Кажан быжырыптарга, арыг деңзизи 200 грамм болур. Айда 300 тонна чедир быжырар бис. Цех бичии. Частан бээр улут цех ажыттынар.

Оон өөрү Наташа Маадыр-оол, Кызылдың кооперация училищезинин сургуулдары практикалап турар Чечек Окан, Салчак Шивит оларның быжырган булочкаларының амданы чаагай, шынарыдаа эки. Быжырганы безин көрүттүг. Песочникти база быжырып турар. Хлеб, булочка кылырының технологиязын кондитерлер быжырыкчылар ханы билир, ажылынга мергежээн болгаш быжырган хлевинин шынарыдаа чаагай болурун оларниңбиле беседалажып ажылын көртеш бүзүредим.

Бо бүгүден алгаш көөрге, кодээде чурттакчыларның амыдыралы хоорайнымындан ылгалбас ышкажыл. Чаагай быжырган хлеб, булочка болгаш кондитер кылыглары өрете бүрүзүнүн столунга чоргаар делгеттинер. Оон будүрүкчүлерни чон үнелеп чугаалажырын аңаа баргаш чурттакчылардан-даа, кады чораан өөрүмден-даа дыннап мага хандым. Арыг-Үзүү чоогундан эрткен-дүшкен чон аъш-чем барааннар магазининден хлеб садып албайн барбас. Чүге дээрге ону быжырганы чаагай.

Сиирилмаа ЧООДУ.

Делегейниң херээженнер хүну ~ Март 8-ке уткуштур

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнаазинден шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Аратмаа Чажапаановна Догбал — «Кызыл-Даг» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Кара-кыс Шожаловна Маадыр-оол — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Сендиевна Чудук — Найырал суурда өг-бүле эмзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Раиса Донгаковна Монге — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Вера Манзыровна Кара-Доңгак — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Садыгмаа Хойтпак-ооловна Бай-Кара — Эрги-Барлыктың участок эмнелгезиниң акушериазы.

Дамна Кодур-ооловна Монгуш — «Дөн-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Чеченмаа Сенджиевна Ооржак — «Дөн-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Мария Сериковна Саая — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Чечек Санчиевна Ооржак — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Васильевна Старцева — чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Хуурееевна Баянда-лай — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Севил Доржуевна Самбыла — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Галина Александровна Дагаймык — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Августина Ивановна Черненёва — чонуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде дааранышкы.

МӨНГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Лидия Хомушкуевна Монге — Мугур-Аксы ортумак школазының техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Галина Доңгаковна Мунзук — Мугур-Аксы ортумак школазында кижизидикчи башкы.

Ольга Хомушкуевна Хертек — чонуң амыдырал хандырылга комбинадының даараачызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Вера Сендажиевна Кара-Сал — ССР Эвилелиниң 60 чылы атты совхозтуң ажылчыны.

Лидия Чимит-Доржуевна Салчак — районуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Тамара Салчаковна Тондар — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Анчимаа Хунан-Караевна Хертек — чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чайзат Олакаевна Нордат — Мөген-Бүрен ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Зоя Настыковна Тойлу — районуң төп эмнелгезиниң акушер-гинекологу.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Синликмаа Сандыковна Чооду — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Севилмаа Бадыевна Сырат — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Розалия Дамбаевна Чооду — Берт-Дагның участок эмнелгезиниң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Анай Долумаевна Чооду — районуң төп эмнелгезиниң повары.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Нина Сергеевна Елзак — районуң улут бухгалтери.

Кара-кыс Ивановна Чооду — райпо столовоязының повары.

Людмила Оюн-ооловна Чооду — Берт-Даг суурда өг-бүле эмзи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл доорай,
1988 чылдың февраль 24.

АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРГЕ ХАМААРЫЛГАЛЫГ БОЛУР

Совет херээженнер комитединиң даргазы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры З. П. ПУХОВАДАН ССРЭ-де херээженнер шинчээшкининиң чугула айтырыгларының дугайын чугаалап бээрин ПМА-ның корреспондентизи Ирина Панова дилээн.

— Экономиканы, социал адырны болгаш угаан-бодал амыдыралын шынар талазы-биле чаа байдалче шилчидер дээш бурунгаар күүчүлүг базымны кылыр ужурлуг харысалгалыг үеде бистиң чуртувус турув турар болгай, Зоя Павловна. Бистиң чуртувустуң чер болганда тургустунуп турар херээженнер чөвүлелдери нитилелди чаартырының чорудулгазында боттарының туружун тып алган бе?

— Совет чурттуң материалдыг болгаш угаан-бодал талаларын хаара тудуп турар революсчу чаартылгаларның үе-чадазы кижилерниң чогаадыкчы идеепкейин бедик деңнелче көдүрген, оон дайлымы-биле хөй-нитинн организацияларның, оон иштинде херээженнер чөвүлелдериниң күш-ажылчы, хөй-нитинчи көдүрлүүшкүнү кажыныдындан артык кыптыккан. Чөвүлелдериниң нитинн саны 237 мун четкен, ынчалзажок ол сан хүнүнүң-не өзүп турар. Ийет, нитилел-политиктиг амыдыралче, күрүнеңиң ажыл-херектерин эргелеп баштаарынче, бүдүрүлгечи, социал болгаш идея база аажы-чаа талазы-биле сорулгаларын шиитпирлээринче херээженнерни улам долу хаара тудар ажылда херээженнер чөвүлелдери боттарының туружун өзүдүг эдилекки деп бүзүрелдиг чугаалап болур. Ынчалзажок чуртталга-коммунал, амыдырал медицина болгаш садыг хандырылгазын ажыжиндери, өг-бүлени быжыглаарынга хамаарышкан бүгүле күүлдерже кичээнгейни күштелдирери улуг ужурдуглыг.

— Өг-бүлелерде чедиг-челиг эвес чорук, өг-бүлелериң чарлып турарының бедик деңнелдиг хөй-нитинн дүвүреди турар. Чыл-дагааннарын социологтар болгаш демографтар өөренип көрүп турар. Өг-бүлеге дузалаар кандыг хемчегер барыл, чугаалап көрүнерем?

— Өг-бүлелериниң чарлып турарының бедик деңнелдин дүвүренчиг болуп артышаан (1986 чылда муң кижиге хамаарыштыр 10 кижи) егленип турда, 4 өг-бүле чарлып турганы. Өг-бүлелериниң чарлышкынының түнелинде 18 хар чедир иазылыг 700 мун уруглар чыдынна ада-иезинин кайыбирээзин чок артып каан турар. Өг-бүле тутка-ла, беш чыл четкеннем, колдуундаа аныяк өг-бүлелер чарлып турар. Оон кол чылдагааннары: өг-бүле тудуп, чурттаарынга белен эвеш, аңда четпес белеткенгени, бажың ажыл-агыйын ажыктыг кылдыр чорудуп билбези, материалдыг хандырылгазының сулазы болгаш эске-дүүлдер-дир.

Өг-бүлелерге дузаламчыны күрүне бүгү талазы-биле чедирип турар. Школа назы четпээн уруглар албан черлериге үр-слар кижизидилгези-биле холбашкын бүгү чарыгдалдарын бештин дөрт хуузун күрүне болунга ап турар. Саатты болгаш бажуур үеликде долу төлевирлиг шөлээни күш-ажыл стажын үзүктелдирбейн, ажылдаар черин хевээр арттырбышаан, чаш уруг бүдүн чартык хар четкижеге чедир ону азыраары-биле долу эвес төлевирлиг шөлээни не-херээженнерге берип турар. Хөй уруглардыг өг-бүлелерни күрүне квартиралар-биле бирги эдилгеде хандырар. Бажың ажыл-агыйын тургузуп азы чуртталга байдалдарын экижидип алыры-биле 1500 рубль хемчээлге 8 чыл иштинде төлээр хуусаалыг хуу чок чаалыны аныяк өг-бүлелерге берип турар.

Чорудуп турар социал ол политика кеску түнелдерни берип эгелээни бистиң өөртүп турар. Чиигээрге, 1985 чыл-биле деңнээрге 1987 чылда чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирери турар 13 хуу, школа назы четпес уруглар черлериниң тудуглары — 16 хуу, иниити школаларның — 27, эмнелгелериниң — 17, а клубтар болгаш культура бажыңнарының тудуглары — 72 хуу өскен.

А 1988 чылдың социал программазы база-ла өг-бүлелерге боттуг дуза чедирериниче углаган. Чуртталга тудуу бедик темпилер-биле хөгжүүр болзажок (2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн ацгы квартира азы хууда бажың-биле хандырары көрдүнген), чуртталга бажыңнарынга бодаарга, коммунал негелде-хереглелдерге капитал салыышкыннары бо чылын үш катап көвүдээр. Барык миллион хире уруглар турар салгарны болгаш яслилерни ажыглалга киирери планнаттынган. 1990 чылга чедир школа назыны четпес уруглар албан черлери-биле хандырылга бүрүн күүсеттинген турарын чедип алыр дээн сорулгага ол дыка чоокшулай бээр. Чонуң төлевирлиг эчы-дузазының иниити хемчээли, аңыш-чем болгаш улептүр барааннары бүдүрери дыка өзер.

— Ол бүгү — күрүне хемчегери-дир, а херээженнер чөвүлелдери өг-бүлелерге кандыг дуза чедирин турарыл?

— Устунде адаттынган бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлээринге херээженнер чөвүлелдери киржилгелиг. Ук айтырыгларны өске-дээ хөй-нитинн организациялары база шиитпирлежип турар болбайн аан, ынчалзажок оларның чаңгызы-даа өг-бүлелерге оларның салым-хуудуунга, херээженнер чөвүлелдери мышаш ол хирениңдыг чоок эвес. Олар хөй уруглардыг өг-бүлелерге, чаңгыс бот-нелерге, чаа өг-бүленишкиннерге, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, малдап кыраннарга, инвалидтерге, өскүс уругларга ада-иелериниң алырды чок арткан уругларга дузалавышаан, уруглар кижизидилгези дээш ада-иелериниң харысалгазын бедидип турар.

Херээженнер чөвүлелери ачы-бөянныг, кандыг херек кылбас дээр! Уруглар садынга аныяк өг-бүленің уруун тургузуп алырынга, хөй уруглардыг өг-бүлеге чаа квартира бээрин дүргедедиринге дузалаар, кырган-авалларга солун кежээлер организастаар дээш оон-даа ынай. Чамдыкта эш хуу талазы-биле дуза чедирилгези база негеттине бээр: бичин уруглары карактаар, дүштеки чем белетказар, садыг баар... Дуза чедиришкини черле тенчу чок болур дийин. Херээженнер чөвүлелдери оларның кежигүннерин чүү эн-не дүвүреди турар болдур, олче кичээнгейни углаар: берге кижизидилгеге алаадилер-биле ажыл, уруглар салгарын, эмнелгелерни барып тыныары болгаш оон-даа өске.

Чурттуң херээженнер организацияларының хоойлудурум ажылдап кылырынга киржилгезиниң дугайында каш сөс. Херээженнерниң байдалынга болгаш оларның уруг-дарыынга, нитизи-биле өг-бүлеге хамаарышкан хоойлужудулгалар ажылдап кылырынга киржир арга бисте бар. Ыланғыя совлгу оя чылда бистиң чуртка херээженнерге чигелделерин калбартырынче углаан, шиитпирлер хүлээп албаан чаңгыс-даа ыдыг чыл турбаан. Совет херээженнер комитединиң болгаш өскедаа чамдык хөй-нитинн организацияларының саналы-биле саттыг херээженнерге болгаш чаш уруглардыг иелерге чаа чигелделер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1987 чылдың сентябрьда Чарлык хүлээп алган. Аарыг уругну ажаары-биле 7-ден 14 хонуң чедир төлевирлиг шөлээни үзадыр дугайында доктаал база хүлээп алдынган.

— Херээжен кижи өг-бүлезиндеи хейде-ле чардыгын турар-дыр, не, башқа эзин болур оон кол хүлээлгезиндеи оңу чардыктырбас болза аңы-дир дээн чугаа чамдыкта болза дыңналыр-дыр. Аңаа хамаарыштыр чүү чугаалан болур силер?

— Бистиң херээженнеривистиң хөй кезии ажылдап база өөренип турар. Чурт херээжен улустуң ажылдаан турарынга сонуургалдыг, а херээженнер боттары ажылдаарынга оон-даа артык сонуургалдыг. Аразында чудуп ыдыг ол хамаарыганы маңаа демдеглекээр ийин мен. Нитилелдиң ажыл-херектеринге киржилге, коллективтиң угаан-бодал талазы-биле салгарлыг күжү оларның эт-алдарын көдүрер. Ие болуру, өг-бүле, бүдүрүлге, хөй-нитинн ажылы — бо даарге эң чугуа социал чорудулгалар-дыр, оларның кайы-бирээзин қоллады алыры шын эвес. Бистиң сорулгавыс — оларны чаңгыс аай каттыштырары, бириктирери. Бистер — ол даш бис.

М. С. Горбачев ыдыг ынылыг айтырыгга интервьюларының бирээзинге ыныгаар харылаан: «Амыдыралдың бүгү-ле талаларыгга, нитилелде болуп турар бүгү-ле чорудулгага херээжен улус киришкен турар ужурлуг деп бодаар мен. Ынчалзажок бирээзинге бирээзи колдай бербес кылыр ыныгаар ол кылдынган турар ужурлуг. Өг-бүлеениң кадагалактыын болгаш камгалакчызы болур хүлээлгезин күүсеттиптаан, хөй-нитинн, культура ажыл-херектеринге херээжен кижиниң идепкейлиг киришкен турарының дугайында черле бодаар ужурлуг бис. Быжыг өг-бүле — ол даарге быжыг нитилел-дир».

ӨӨРЕДИЛГЕ ДООЗУЛГАН

Арга-арыгларны өртүн камгалаарының ужар үүл салбырының парашютистериниң кышкы өөредилгези парашюттуг өөредилге-белеткелдиг халышкыннар-биле чоокта чаа доозулган.

1983 чылдан бээр өрүп турар бо халышкыннарга кижи бүрүзү сес катап халышкынны кылыр. Амгы үеде парашюттуг халышкыннарны оон мурнундагы сурагжаан АН-2-лерден эвес, улам сайзырангайжыттыган болгаш хөй чүүкту кижини ап болур АН-26 самолёттан кылып турар апарган. АН-26 арга-арыг өртүниң аймылдыг челериниде хары үзүн алды болукту чүүн херекселлери-биле казы алгаш ыналда ужудуушкуннары кылып болур. Ол чорук чаңгыс ужудуушкун үеликде-ле өртүүн эдээн каш одагларын эскерип, ынаар парашют десантыларын чедирер арганы берип турар.

Республиканың чурттакчылары кандаашкынчыг 1979 чылды сактыр болза, ол чылын 330 ажыг өртүн болгал болгаш барык ийи муң гектар черлериниң арга-арыглары өртүн когараан. А 1991 чылда 350 ажыг өртүн алды муң ажыг гектар черниң арга-арыглары когараан болгай. Арга-арыг камгалалың, малгыя оон ужар үүлдүг камгалалын күштелдирег талазы-биле ап келген хемчегериниң ачылында арга-арыглар өртүниң саны дыка эвээжээн болгаш оон когарап турар девискээрлер база дыка кызырылган.

Эртүкен чылдарда дег. өөредилге-белеткелдерни Кызылдың мурнуу талазында 29 км демдектен ырак эвес-ке эртирген. Улуг оруктар эртүкен машиналарның чолаачылары бедикте ужуткан самолёттан бичин кара-кара точкалар аңгыланып баткаш каш секунда эртүкен соонда өң-бааның 5-7 саныг парашюттарның частын турганын хайгаарап болур турган. А черге хүн бүрүдүн белеткелдер орун турган парашюттарны катап дурап сугарыр, парашютистерниң эвлегелиг халышкынга белеткелин ынамчалыг тыварны дээш ажыл-ла хөй. Өөредилгелериниң түнелинде арга-арыг камгалалының Кызыл салбырының парашютистери (улуг инструктору В. Иванов) эң эки белеткелдиин көргүскен. Ол ыныгаш Чадаана база (Шагаан-Арыг салбырларының) орт өжүрүкчү парашютистери база багаа эвес белеткелдиг болган. Үш хүн үргүлчүлээн өөредилгениң дургузунда 640 белеткел болгаш көргүзүг халышкыннарны кылган.

Аңаа Красноярскиден келген төлээ И. А. Новик Тыва-ның парашютистериниң селонга эки белеткенгенин демдеглеп, күш-дамыр белеткелиниң материалдыг кезекти, ооал-ондак чок болурунуң турумун билириниң бедик деңнелин үнелээн. Республиканың арга-арыглары идегелдиг камгалалдының өөредилге-белеткелдип түнелдерин көргүскен.

Вадим КЫЗЫЛ-ООЛ.

КЫЛАШТАШПЫШААН БИС

Чкаловка суурнуң чурттакчылары 10 кижи ат салган чагаа «Шыныңа» редакциязына келген. Оларның чагаазында аргыжылганы багайын хомудаан.

«Өөк» совхозтуң бир сүтбараан фермазы Чкаловка суурда турар. Ында 60 хире өреге чурттап турар бис. Бистиң сеткиливисти дүвүреп, шиитпирлеттинмейн турар айтырыг — аргыжылга.

Ынай-бээр аргыжарда Тарлаг автобузунга сыңмарлажыр бис. Ол автобус Чкаловканың дужунга, 3 километр ырак черге дужүүрер. бистиң суурже кирбейн ынай-бээр артер. Ынчангаш кандыг-даа үеде, кыштың соогу чайның изии, хаттыг-чаъстыг түннерде-даа үш километр черге кылаштажып турар. Маңаа чаңгыс чижектен киирип көрейн. Январь 26-да чаш уругларны ийи саанчы район эмнелгезинден үндүр бижидипкеш база-ла Кызыл—Тарлаг автобузунга олурупкан. Дужет черге келгеш, чолаачыдан дилеп турганы. Чкаловкаже киирип келген. Ол чолаачы чаш уруглут иелерни көөргээни ол.

Совхозувус дирекциязы, ол даа Совет күүсовому-даа бисче сагыш салбастаан. Чкаловкаже киирер орун багайы-биле автобус чорутпайн турар деп автотранспорт черилдагааннап келген. Совхоз оруктуу эде кылдырар дээнден бээр ийи чыл ашкан, ол ам-даа бүтпээн. Кажан черле ол бүгү бүдерил, бистиң сеткиливис амыраар ирги деп манап-ла турар бис.

Мен бодум медпунктуда ажылдап турар болгаш кижилер аарый бергенде дүргеп дуза чедирер машина чалаар, алгаш баар. Дедир чанарда белен эвес автобус доозар, мындыг.

Бүгү чурттакчыларның дилээ-биле бижидим. Дузалажырынарны зиледивис, аргым редакция.

Лидия �чАНЗАН.
Бин-Хем район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БУРУУ ШАПКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың арге-чагыргазының Палестинаны хостаары организацияның КНО-нуң чанында доктаамал хайгаарактыг албан черинге хамаарыштыр хүлээп алган шиитпирин КНО-нуң Кол Ассамблеязы буруу шапкан. АКШ ол албан черин чурт иштинден үндүрүп, орудар деп шиитпирни хүлээп алган турган.

Делегей организациязы — КНО биле АКШ-тың арызында кылдыган дугуржулга өзүүгаар Каттышкан Штаттарның арге-чагыргазы КНО-нуң шугуму-биле ында ажылдап турар албан черлериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар хүлээлгелиг. КНО-нуң делегей суду АКШ-тың хүлээп алган ол шиитпирин күш чок болдурар болгаш өске чурттарның иштики херээнге хол-гаарлаваазын сагындырар ужурлуг дээн шиитпирни Кол Ассамблея хүлээп алган.

Ол шиитпир дээш 143 делегация бадылаан. АКШ-тың эштенчиги Израиль аңаа удур бадылаан.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республикада байдалды чугаалаарын көөрүбиле КНО-нуң Аймык чок чорук Чөвүлелии дүргеп чылдырарын Африка диптың болук чурттары негээн. Ол дугайын Каттышкан Нациялар Организациязының чингине секретарынып төлээлекчизи дыңнаткан.

Мурнуу-Африка Республиканың арге-чагыргазы ол черниң үндезин чурттакчыларын дерзин өзүү-биле истепсүрүп эгелээнинин дугайында дыңнадыгны Замбияның КНО-да доктаамал төлээлекчизи болгаш Африканың чаңгыс эки организация Каттышкан Нациялар Организациязының чингине секретарынга көрүткен.

Ол айтырыг талазы-биле консультация болур деп турарын чингине секретарының төлээлекчизи дыңнаткан.

КАТАП СОҢГУТКАН

ДАКАР. (СЭТА). Күрүнеңиң амгы баштынды Сенегалдың Социалистиг партиязының чингине секретары Абду Диуф Сенегалдың президентизи кылдыр чаа беш чыл хуусаада катап соңгуткан. Ында Дээди судтуң чарлаары-биле алырга оны дээш соңгукчуларның 73,2 хуузу бадылаан. Президент соңгулдазы февраль 28-те болган.

Республиканың президентизинге дөрт кандидат турган. Оон кол удурланыкчызы Сенегалдың демократтыг партиязының чингине секретары Абдулай Вад болган. Ол бадылаашкынынын чүүлде 25,8 хуузун алган.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУДАПЕШТ.** Улус ажыл-агыйынга удуртукчу кадрларны белеткээринге Венгрияның дуржулгазы улуг. Амгы үеде янзы-бүрү адырларның 20 институттарында, а ол мышкап ажылагый удуртукчуларын белеткээр талазы-биле республика төвүнде оларның өөредилгезин организастаар турган.

Эдээн каш чыл бурунгаар ол төвүн удуртулгазы-биле бүдүрүлгелер удуртукчуларының клубтарының республика четкизин турган. Ол клубтар оларга дуржулга солчуруунуң бүдүрүлгенин айтырыгларын шиитпирлээринге оруктарны каттыжып алган диген ыныгаш тыварынга арганы берип турар.

«Шкала» деп кооператив фирмазында ол талазы-биле ыны-не солун дуржулганы мөөнеп алган. Ында 1985 чылда эргелекчилер белеткээр талазы-биле ийи чылдыг школаны турган. Аңаа өөренирлерни шилип алыры конгут шынгыы: күүзээн бир муң кижиден үүгле 19 кижини түлээп алган. Оон дыңнакчыларының назыны 26 хардан ашпаан турар. Курстарның программазында психология даштыкы дылдар, экономика эртемнерге ол ышкап спорткка өөренири кирип турар ГФР-же болгаш Японияже өөредилгеге барып чораан үеликде эргелекчилер школаның дыңнакчылары ол чурттарда үүрмектеп болгаш бөлүктеп садарының садының организастаарының дуржулганы өөренип алганнар. Курстарны доозан соонда ол дыняк кижилер адырның фирмаларынга болгаш бүдүрүлгелерине харысалгалыг албан-дужаалдарга ажылдай бергеннер. Удуртукчулар белеткээринин ындыг практикалының түнелинде «Шкала» бөгүн Венгрияда ан-не улут орулгалыг ажыл-агыйларының саңында кирип турар.

◆ **СОФИЯ.** Эртүкен чылым совет болгаш болгар специалистерниң күш-ажылының түнелинде «Козлодуй» атомнуг электростанциянын бир миллион киловатт күүчлүг бешки энергоблогуун ажыглалга киирген. Ол харысалгалыг сорулганы чедиишиниг боттандырын чорударынга ийи чурттуң ажылдакчыларының интернационалчы социалистиг чарыжы дузалаан. Ол чарыштың АЭС-те оң ажыг чыл иштинде чорудуп келген. Козлодуй хоорайда «Атомэнергоинвест» бүдүрүлгеде ажылдап турар совет болгаш болгар специалистериниң кол. дективин эң даарге кылдыр санаан. Ол черниң «Атомная энергетика» туг каттыжышкынының ажылдавчыларының чедишкиннерин, совет болгаш болгар специалистерин бүдүрүлгеге бедик түнелдерин демдеглээн.

◆ **ПРАГА.** ЧССР-де честың баштайгы чаңчыл бүдүргаар хүнү ном айы-биле ажыттынар. Социалистиг Чехословакияның литературдарының чедишкиннериниң дугайын «Ном болгаш амыдырал» деп делегеде көргүзер. Делегеледе чех болгаш словак чаалчыларының, пушкучулерниң, драматургларының болгаш өскелерниң-даа 3000 хире номнары кирген. Ол номнар улусчу арге-чагырганың чылдарында чуртка болган улуг чаартылгаларны чугаалап турар.

Чурттуң бүгү хоорайларынга чогаалчыларның, литератураның критиктериниң ажылчын ангының тараа-чынарының, интеллигенция-ның аныяктарының төлээлекчилери-биле ужуражыткынары болур. Аймык тамчуузунде «1987 чылдың эң чараш номнары» деп конкурстуң түнелдерин үндүрер.

(СЭТА).

ПЛЕНУМ БОЛГАН

ЛА-ПАС. (СЭТА). Боливияның компартиязының Төп Комитеди ортумак болгаш оон биче мракшылдыг ракеталарны удуткаар дугайында совет-америк Керээге бедик үнелээшкинни берген. Боливияның коммунистериниң бодап турары-биле алырга ол чугула документиге ат салганы адролуг чепсекти дүвүреринге чаа дугуржулгаларны недир адырынга орулгаажыр. Ол дугайын БКП ТК-ның эдилгеге пленумунга делегей байдалының дугайында илеткелге айытканук илеткелди оон киржиклилери чаңгыс үн-биле чүүл дүгүнүп көрген.

Боливияның коммунистери Совет Эвилелинде чорup турар эде гургустунуушкын болгаш демократчыдыгга өөрүлгалыг социалистиг нинтиелди тургузарының чугула үе-чадазы кылдыр өөрүп турар деп илеткелде айыткан.

Ук илеткелди оон киржиклилери чаңгыс үн-биле чүүл дүгүнүп көрген.

Боливияның коммунистери Совет Эвилелинде чорup турар эде гургустунуушкын болгаш демократчыдыгга өөрүлгалыг социалистиг нинтиелди тургузарының чугула үе-чадазы кылдыр өөрүп турар деп илеткелде айыткан.

Делегей харылаалдарынга эде гургустунуушкын политиктиг чаа угаан бодаашкынының бадытчаттынын гургустунганы болган деп ук документиде өөзадаан демдеглээн. Ол чорup Совет Эвилелинге ядролуг чепсеглелиишкиниң дүжүрер болгаш делегей байдалын өскүдер талазы-биле улуг эгелекчи саналдарны ийин үндүреринге арганы берген.

ШЫН — 3-кү арын 1988 ч. март 6

Чылдар болгаш кижилер

ШҮЛҮКЧҮ МАЛЧЫН

Өскен-төрээн Хемчик хемни
Өзүп-баарым түдүш
Хемчикни.
Өнер көвей чечээн-биле
Өгге, черге ойнап өстүм.
Сеткилимден ынак хемни,
Серини тайган, хемнеринге
Сайын чараш дажы-биле
Сайзанактап ойнап өстүм.

Хемчик ылал-ла чараш оран. Хемчиктің агып баткан бажы сес-биле соглеп, бийир-биле шыйып шыдаттынмас. Бойдустың шак ол хире каас-чаражын кайгап, чаптап, аңаа таалап чоруурга, сагыш-сеткилдің хөөнери ындынналып, шүлүк, ырны бижиттире бээри-даа чеп.

Бо үстүнде шүлүктүң авторунуң сеткил-хөөнүүнүң аныяксыны өскерер бис. Ийет, 70 харны ашкан хиреәнде, сеткил-сагыжы аныяксыг. Тыва хөөнүүг, алтай омактыг шүлүкчү үгбавыс Иргит Адаш Чымановна Бай-Тал суурда чурттап орар. «Шын», «Тываның аныяктары» солуниарның арнындан ооң шүлүктери-биле номчукчу таныш. Ынчалза-даа ол шүлүктериң автору Октябрь революциязының чажыды персоналдыг пенсионер. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

Иргит Адаш Чымановна кажан чогаал бижип эгелээнил? Оны уктаар болзувусса, дыка-ла солун.

Тыва дылдың үндезилеттингени латин үжүктерни чонга өөредип турда, Адаш Чымановна бодунуң үе-черге-лери-биле кады калбак ыштыны үстеп, хүлдеп алгаш, чиге шиш ыяш-биле кежээниңне ожук одунуң чырынга үжүктерни өттүндүр бижип турган, өөренип алган. Бүгүле үүлге сундулуг, омак-эрес чаңы-биле ол үжүктерни бергедээшкин чок шинчээдип алган база өөренип алганы-биле кызыгаарланмаан. Үжүк билбестерни боду бапкылап, өөредип кирипкен. «Аравышны» солунга чыруттынып турган материалдарны аал бөлүктеп, чонга таныштырып номчуп берип турган. А кажан тыва бижик төрүттүнгенде, ону дораан шинчээдип алгаш, Адаш үгбай аныяк-өскении, кыргыннарны өөредирин үрүлчүлээн.

Тыва бижиктің төрүттүнгени-биле ооң чогаадыкчы ажылы эгелээн деп дорту-биле чугаалап болур. Тыва бижикти чонга өөредип, ооң-биле кады суртаал ажылы кылып, арбаның активизи болуп, аалдар аралыңа аъттыг, чадаг-даа чораан. Бодалдарын тыва улустуң ырларының бир аялгазынга ырлай аарак чогаадып чораан. Ооң шүлүк чогаадыры бир түскай. Чогаалдарны бижирде демир-үжүк, саазын алгаш олуруп биживес. Ол ырлай аарак чогаатканы шүлүктерин белен база утпас. Ам ол чылдарның бир шүлүүн көрээлиг.

Алыс чуртум ой-ой.
Ала-Белиг ой-ой.
Азыраан малдыг, ой-ой,
Артелимни, ой-ой.
Колхоз, артель ой-ой
Хоюн малын, ой-ой.
Коданымга ой-ой
Өстүрер мен, ой-ой.
Кончуг чуртум, ой-ой
Хоолаш хемнер, ой-ой
Хоюм малым, ой-ой
Колхозумнуу, ой-ой.
Тудуп кылган, ой-ой
Ажыл-ижим, ой-ой.
Тулулунга, ой-ой
Чедиксээр мен, ой-ой.
Каас-чараш, ой-ой.
Чурумалдыг, ой-ой.
Кадыр, бедик, ой-ой.
Чуртумайны, ой-ой.
Каш-ла чүүл, ой-ой.
Көвей малым, ой-ой.
Кадарчы боор, ой-ой.
Харыылаар мен ой-ой.

Адаш Чымановнаның чогаалдары улустуң аас чогаалдынга чоокшулашкан деп чүүлү бо шүлүүрден-ле эстерин кагдыгыс. Улустуң аас чогаалы бүгү тала-биле байлак, солун, тывынгыр. Адаш Чымановнаның шүлүктери бала ындыг.

Коммунисчи, дээн-дээн,
Хүлээлгемни, дээн-дээн,
Кошкатпайн, дээн-дээн,
Кылыр-ла мен, дээн-дээн.
Намның бергем, дээн-дээн.
Ажыл-ижим, дээн-дээн.
Нарын, шынчы, дээн-дээн,
Ажылдаар мен, дээн-дээн.

Бо шүлүктү 1944 чылда бижээн. Ол чыл аңаа уттуундурбас болуушкуунуң чылы. Адаш Чымановна СЭКП кежигүнүге кирип алгаш, коммунист кижиниң ат-алдарын ажыл-ижинге бадыткап, шынзыдып келген.

«Кижиниң күш-ажылчы балымнары төрээн уязынга — өөнге эгелээр. Күш-ажылчы кижилдилгеге ада-иениң үлүг-хуулу улуг. Ылаңгыя бистиң тыва улус мал ажылының чажыт аргаларын ажы-төлүүге бүрүү-биле дамчыдып берип чораан. Адаш Чымановна база-ла ада-иезинден өөредиг алганы чугаажок. Мал ажылының бергелеринге боолбайн, үр тениң иштинде күрүнеңи малын малдап, бедик көргүзүглерлиг чораан. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп бедик атка төлептиг болган. Ол мал ажылынга дыка хөй аныяктарны өөреткен. Ооң дагдынганы аныяктар мал ажылының чажыдын тып, бедик көргүзүглерни чедип ап чораан.

Бөдүүн малчының ажылдаваан ажылы чок дизе хөөредиг болбас. Арбан-суму турар шагдан совхозтаңкыже чедир партия, совет ажылынга, хөрээженнер чөвүлелиңге хөй-ниити даалгаларны 40 чыл ажыг кызымак күүседип келген. Адаш Чымановна республиканың хөй-хөй партия конференцияларынга делегат кылдыр сонгудуп, хөрээженнериң биоги область слёдундан эгелээн, райондан өске төлээлер-биле барып киржип чораан. Улус депутаттарының — район, көдээ Совет депутадыныг каш чыл улаптыр хүлээлгеин ак сеткилдиг күүседип чораан.

Советтер чуртунга партбилет солчулгазының үеинде Адаш Чымановнаның патриотчу сеткил-хөөнүүне мындыг шүлүк төрүттүнген:

Коммунистер бир-ле демиг
Кожа балып чоруп ор бис
Комбу дарга баштап алган,
Кожуун топче чоруптувус.
Кожа өрээл кабинетче
Кончуг дүрген базып кирдим.
Комитеттиг секретарының
Холуун тудуп мөндилештим.
Коммунистиг партбиледив
Холувуска тутсуп берди.
Көрген карак оду чайнап,
Хөрек-чүрек дывылап тур.
Мага-боттуң өөрүшкүзү
Маадыр моге партиямда.
Холга туткан партбилеттиг.
Коммунистер базып ор бис.

Адаш Чымановна 30 чыл ажыр өшкү малдар келген. Ынчангаш өшкүнүң өске малдан ылгалыр онзагай талаларын ол эки билир. Өшкү малдың дугайында мындыг шүлүкту ол чогааткан.

Хая, каскак кезиде-даа,
Кажаа, өдээн кавбас малым,
Харлыг соокта маадыр
быжыг
Кайгамчыктыг өөгүен өшкүм.
Өлен, кашпал Хемчик
чурттуг
Өшкү мал деп эртинемни.
Өлең чемин хөйну чивес
Өлүтен-даа, эргим малым.

Адаш Чымановна алтай омактыг деп үстүнде чугаалаан болгай бис. Чылдын-на кожавыс Алтай автономнуг областан ооң чоок төөлдерни аалдап кээп, делгем, улуг бажының дола бээр. Ол алтай, тыва дылдарга арыг чугаалаар.

Буурул Хемчиктің эгелеп аккан бажында турар Бай-Тал суурнуң чурттакчызы, алдардыг малчын Иргит Адаш Чымановнаның чогаалдары амыдыралдың боду дег тончу билбес агымыг болган янзы-бүрү өөренилиг.

Сайлыкмаа КОМБУ,
башкы.

ЧЕХОВТУҢ АЛЧЫЗЫ

Ялта — Чеховтуң хоорайы. Самуил Яковлевич Маршак Чеховтуң талантызын аажок үнелээр, талантызы дээш аңаа мөгеер болгаш ол хоорайга бо-ла чеде бээр турган. Аңаа ол кадыкшылын эжиждин дыштаимышаан ажылдап турган.

Ооң соонда чылдарда, сураглыг чогаалчы апаргаш, Ялтага келгеш, А. П. Чеховтуң Бажың-музейинге ыяап кирер турган. М. П. Чехованың үндезилеп тургусканы музейни Самуил Яковлевич аажок сонуургаан.

Ынчан ында демдеглел дептеринге ол мынчаар бижээн: «Чеховтуң бажыңы — музей эвес-тир. Чеховтуң чок болганындан бээр каш-каш чылдар эртсе-даа бажыңның ээзи чап-чаа үнүп чоруй барган, ам удавас дедир кирип кээр мшкаш кылдыр сагындырар-дыр. Улуг чогаалчының дүнмазы Мария Павловнага үдеттирип алгаш, бо бажыңның орээлдерин эргип-кезип көрген кижилер аас-кежиктиг болганнар-дыр.

«Антон Павловичиге дөмейин аа! «Ол оюн-баштак харын чугаа музей эвес, а Чеховтуң өзүлүг бажыңынын байдалы кылдыр сагындырып келди» — деп, Маршак сөөлзүредир сакып чугаалап олурган.

Самуил Яковлевич А. П. Чеховтуң музейинге ооң соонда-даа каш удаа барып, Мария Павловна-биле ужуражып турган. Чеховтуң бажының ээлеп турган дүнмазы мөгээн соонда. Маршак мынчаар бижээн: «Чеховтуң Ялтада бажыңы Мария Павловна мөгээнинің соонда ийи дугаар оскүссүрээни ол. Ынчалза-даа бажың артар, ол турда Чеховтуң талантызы-биле буянныг дүнмазы Мария Павловнаның арыг-чаагай сеткили кады чурттап артар».

Ол оскүндуругуун соонда-даа Маршактың Чеховтуң бажыңына хандыкшылы кошкаш кыймаан. 1967 чылдың ноябрьда Маршак Ялтага база катап келгеш, музейниң дептеринге сатиралыг мындыг шүлүктү бижип каан:

«Балдыр дыңзыын»
чогаалчылар
Машинага дөмеен хемчээн:
Гений болза, «ЗИМ»
мунгай,
Хөнзиг талант — «Победа»-
дыр.
Ураң чүүлде оңзаланыр
Улуг базым ылбаан
болза,
«Москвич» машинаны
Борастап ап шыдаптар
бе?
Чадап кагза, Чехов
ышкат,
Чадаг базын чоруур
ыйнаан.

Бир ай мурнуунда ол аңаа база мындыг демдеглел кылган: «Чеховту шуптузун билир мен деп бодап чораан мен. А бөгүн ооң Ялтада бажыңындан ооң дүнмазынга Чеховтуң бижээн чагаазын тып алгаш, ында мындыг одурулгаларын номчудум:

«Кижилер аразынга бодуңуң төлептиг чоруун эскерип билип чоруур болза эки». Шуптуг кижилер оны сагып чоруурун күүзээр-дир мен.

Н. РОГАЧЕВ.

КАРАҢГЫДА КЕЗИИШКИН

Тывага кыжын шуурган бо-ла болур. Ылаңгыя бо чылдың февральда болган шуурган кончуг күштүг болган.

Ук шуурган республиканың чамдык черлериниге өглерни буза чаап, ыяштарны болгаш электри чагыларын ужуруп, бажыннарын крышаларын дүжүр хадып турган. Мөңгүн-Тайга районунуң Мугур-Аксынга улуг чүк көдүрер кранныг машинаны аңдара шаапкан.

Бойдустың халавындан малмаганын, ат-севин камгалаар дээш кижилер шуурган-биле эрестиг тулушкан. Ол дүне кодан хоо-биле черге-даа, еске аалдарга-даа хонгаан малчыннар бар. Электри шугуму септээр ажылчыннар база, күштүг хатка ужур кактыра-кактыра, чагылар баштарынче үүп турганнар. Чамдык кижилериң карак кызыл ажылынын, боттарының хүлээлгелин хажык чок күүсеткенинин түнелиниде халаптан когарал кончуг өөрүп болган. Республиканың чону дүне бажыргаан хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын чогуур үеэзинде алган автомагазиннер, эмчелге машиналары болгаш мал чеми сөөрткен трактор-лар хөртүкү базып, дай-бый тыртып-даа чораан, ыраккы аалдарга четкен.

Шуурган эгелеп турда, Самагалдай ортумак школазының онгу класының өөренникчизи Аяна Лапчаанның согур-шөйүдүзү вараан, дораан кезер ужурга таварышкан. Кезер эмчилер Олег Колович Шырыпчык биле РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи Зинаида Анай-оолговна Куулар, кезиишкинчи сонгаарладыр арга яогун билгеш, хүлээлгезин күүседип кирипкен: «хүлээнгени — күштүг».

Кезиишкин орту кирин чорда, эмчелгенин (черле бүгү суурнуң) сайгылгаанының чырыы имистелип келген көстүрү бүлүртүк. Ооң соонда чырык хире-хире өскүп каан турар апаргаан. Бир чырып кээр кадында, эмчилер согур-шөйүдүүнүн хоралыг черин аңгылап четтигпеннер. Ооң соонда сайгылгаан шуут өскүп калган. Эмчилер серегни пап эгелээн. Ынчалза-даа Аяна кортпаан: «эмчилер мында турда, чүү-даа коргунчуг эвес, а даараарын даарта-даа даарап болгай».

Ынчап турда, эжик ажыттынган соонда, үн дириг-лгаан «Эмчи, даа экелдим!». Аяна аваның үүнүн таныр каапкан. Зоя Сергеевнаның эжик өксынга турганын эмчилер эскербеен болган. Чырык өскүп эгелээрге, аңаа шуурганга ужур кактыра-кактыра, бажыңынче маңнаан. Ооң эмчиге дедир кээп турда, Аяннаның Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозче сургаанындан чораан ачазы Кара-оол Лопсакович база, он сес километр черни бир шак ажыг уеде өрткеш, эмчелгеге чедип келген.

Эртенинде шуурган аяскан хүн үүнүп келген, сагыш-сеткил чыраан. Аңаа Аяна-даа, ооң ачазы биле авазы-даа, Олег Колович биле Зинаида Анай-оолговна-даа — кижи бүрүзү өөрүп турган. «Бистин уруувуска кезиишкинин таарымча чок байдалда чедиишкининг кылганынар дүмбай-бай чедиишаан, буянныг ижиңерге улуг-улуг чедиишкиннерни күзедивис» Аяна-ның ада-иезин шуурганныг дүне уруунун амы-тынын алган эмчилериниге ыңдыг бижиктер чорткан.

Чооду КАРА-КУСКК.

АЯЛГА

Сезу болгаш аялгалы
Амур ХОЮГБАННЫЫ.

Эртенги хүн
Салгын-хадын сырыиадып,
Эөлдек үнүер
Сагыжымга кирип бээрге,
Эргимим сеп
Чаныма кээп чедип келгеш,
Эргеледип,
Чаагым сүббап чассыткан дег.
Ак-көк Тывам,
Улуг-Хемим сорун киирип,
Аялганы
Угаанымга «чуруп» бээрге,
Амыраам сеп
Ужуражып чедип келгеш
Аян ырны —
Уян ырны сөңнээн дег сеп.
Орай кежээ
Анай-карам эргеледип,
Оранымның
Агаарын мен хостуг тынып,
Ынакшылым,
Ыры болган аялгамны,
Амыраамга,
Ада-чуртка бараалгаттым.

КЫМНАРНЫ МАКТААНЫЛ?

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). Словакиянның «Шпорт» солуну XV кышкы олимпиий оюн-марының медальдары-биле шинчаалаанарны чонга таныштырып тура, совет спортчулардан Н. Бестеньянованы болгаш А. Букинни онзалаан демдеглээн. Бо фигуристер боттарының көргүзүүн арыг, көрүштүг, онзагай кылдыр бараалгаттылар. Наталья Бестеньянова дош ырынга үүнүп кээрге, көрүкчүлер шуут сергей бээр, талантылыг фигурист бе азы артист бе, ооң ыткан тывызының тывары безин берге деп ол солун бижээн. «Алдым» демдектиг оларга саалганы чөптүг. Наталья Бестеньянова бодунуң чүрээн программазынга бергеш, ойнай бээрге, кудараан кижи безин омак-сергек аваар деп солун түүнээн.

Ол-ла солуунуң номчукчуларга таныштырганы совет спортчу — Тамара Тихонова болган. «Хаак оруунга эң чедиишкиннинг болган кыседен эгелеп солунга тайыныр кылган. Тамара Тихонова совет командага ийи алдын, бир мөңгүн медальды чаалап берген.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республиканга бичии булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне 27—32, хүндүс 12—17 градус соор.

Кызылга бичии булуттаар, чагбас. Дүне 28—30, хүндүс 12—14 градус соор.

Кино

МАРТ 6-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 11.40, «Десять негритят» 9.00, 13.00, 15.40, 18.20, 20.50, бичии залда: «Тарлан» 9.30, 11.20, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Утро без отметок» 9.20, 12.40, «С чертями не шутят» 10.50, 14.20, «Короткое замыкание» 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Приключения Марка Твена» 10.00, «Полёт над гнездом кукушки» 11.40, 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Моё последнее танго» 15.00, 17.00, 19.00, «Лёдовый шар» 11.00, 13.00 шактарда.

ЧАЛАП ТУР

1988 чылдың март 8-те көргүм-шин театрынга Ю. Визборнуң, В. Высоцкийниң, Б. Окуджаваның, С. Никитиниң, Ю. Кимниң ырларының күүсеткинчизи, эстрада артистериниң Бүгүүзилеп конкурзуунуң лауреады В. Чемодановтуң киржиргеи-биле «Юмор, музыка болгаш ыр кежээниң» эстрада коллективиниң концерти болур.

Парижде болгаш Будапештиге джаз музыкаының делегей фестивальдарының лауреады В. Мусиловтуң удуртулгазы-биле джаз ансамбль ойнаар.

Концерттер 15.00 болгаш 18.00 шактарда эгелээр.

Коллективтиг чагыгларны 2-55-19 телефон дамчыштыр хүлээп ап турар.

Республиканың көргүм-шин театрынга март 7-де байырлаал концерти болур.

Концертке театрның, филармонияның артистери, республиканың уран чүүл, музыка, хореография школаларының сургуулдары, бот-тывынгыр артистер киржир.

Эгелээри 19 шакта.

Касса 10 шактан эгелеп ажылдаар.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЕЭГЕННИНГЕ

Март 9-та Кызыл — О. Шынаа аразының автобузу Ак-Чыраа суурга чедир маннаар. Кызылдың автовокзалындан автобус среда, пятница, суббота болгаш воскресенье хүннеринде 10 шак 15 минута турда чоруур. Ак-Чыраадан автобус четверг, суббота, воскресенье болгаш понедельник хүннеринде 7.00 шакта дедир Кызылче чоруур.

Суд залындан

МӨЗҮЗҮН ЫШКЫНГАН ИЕ ДУГАЙЫНДА

Ындыг боор болур бе?

«Турунар, суд чоруп тур». Олурганнар шупту туруп келген. Херек үүлгедикчизи — хөрээжен кижи. Оны бажыңдан тыппайн, эдириктер сергедир черден эккелген. Чолдак хоректээштиг, чуражак эргиг аркымдыг, үвүргей хөрээженнің харын дыңнаан аал шинчейни берген: ол хөлчок улугзуг көвүлген. Ооң девидээни, эгенгени көвүлбээн, чүү-даа болур болза чоорул дээр хөөнүүг. Аңтырыгларга харыысы кыска: «Чок».

Ооң адын Любовь Дунюшина дээр. Бодунуң амыдыралының иштинде ол орта ажылдан көрбээн. Характеристиканы ийи ай ажылдааны поликлиника берген. Ол — ийи уругнуң иези. Иези деп чугаалаары безин берге. Ол чаагай атты он дөрт чыл иштинде мөңү чок чоруу-биле бүкартадып келген. Бүгү чүвени уткаш, ажыг кара сугке бажын супкаш, ооң дектерилбээн. Доктаамал арагалап келгени-биле бодун туттунуп шыдавас болу берген. Шош-содаа үндүрер, тутканы-биле соккуланыр. Ам мында ымт чок олурары ол-дур, эдириктер көрген болзунарза, корга бээр силер деп бир херечи демдеглеп-даа.

Кызыл хоорайның улус судунуң көжер хуралынга ооң ие эргелии кадыыр дугайында айтырыгны көрүп турганы ол. Канчан ол тургустунуп келгенил?

Январьның тос-тостун соогунда кежээкинде беш шак үеинде кээп дүжүп чоруур эдириктер хөрээженнерден дөрт хар иштинде бичии оол халбактанып ыглаап турганын прокуратура ажылдакчызы көрүп каан. Оолдуң бажында бергу-даа, тоңу-даа чок. Өске кижи таварышкан болза, домей дузалаар деп идеген болур бе? Борта харыысы арын-чүүрүүн ханызындан дилээр болза эки. Улус таварышпаан болза, та чүү болур турган.

Прокурор Ольга Акимовна Бузыкаева эдерин чоруткаш, ооолду чылыктыр хепкерерин дилээн. Кире бергени бажының ээзи М. И. Смирнова хлеб кезип бээрге, ол хоптактанып чип турганын ол чугаалаан. Дунюшина база соястанып чыдып алган, чем дилеп чыткан. Ооң бодунуң чурттап орар бажыңында кижи чиптер чем-даа чок, печка одаттынмаан, хир-чам долган боорга, хоолу-дүрүм камгалаар органның ажылдакчызы милиция долганкан. Бичии Валера ам уруглар бажыңында.

Ону ийи айлыг турда, аваны каапкаш чиде бээрге база уруглар бажыңынче дужаапкан турган. Бажың поликлиника хериниинің иштинде, ооң эргелекчизи А. Н. Ткаченко назы четпестер комиссиязынче дыңнадыпкан. Ажылдадып турган эмнээр профилакторийден ээп келгеш, оглун ап алган. Улус өөредилге килдизиниң уруглар эргелерин камгалаар талазы-биле инспектору, милиция ажылдакчылары ооң эттингенин сонуургаваан, чурттап орар байдалын хынап көрбээн. Катап ижип-ле эгелээн.

Херекти судтаар деп барганда, комиссиялар актыларны тургускан. Орта барып турганнар үргүлүү эдирик улус долган турарын көрүп турганнар. Бодап-даа көрүкер даан. Чаш кижиниң тускай удуур орну-даа чок. Өрээл иштин таакпы ыжы долган. Дөрт-беш эдирик кижи шалышкан, маргышкан, аска эптешпес сөстер эткен турда, уруг кижизилдегинге кандыг таарымчалыг байдал турар боор. Харын-даа ооң кадыынга, дыжынга хоралыг. Силерниң бодап турарыңар биле шак мындыг байдал бо үеде туруп болур бе?

Поликлиника эмчилери сонгазының караандан Дунюшинаның шош-содаа үндүрүп турарын үргүлүү көрүп турганнар. Милиция ажылдакчылары эдириктер сергедир черниң доктаамал аалчызын эки билир. Ол дээш ийи удаа шинттирип-даа турган. Алдынын турган демчетлер канчан дээш чок болуп турганы? Буурап бадышкынынта ол боду бир-ле дугаарында буруузуг. Өске талазында долгандыр турар кижилер, кожалары, торедгери эгезинден эгелеп ол кижини эдип аар дээш күүсениинкин үндүрбээн. Үндүрген-даа болза түүнел чок болган. Мецзи хамаан эвес дээр психология борта дужак каткан бе? Суд соонда орта олурушкан хөрээженнерни хой-ле бодал силгээн чадап чок.

Ие эргелии калыыаанда, бодунуң төлүн канчаар-даа ажылдаарымын бодум билир мен деп болур бе? Чок. Хоойлуда айтып турары болза, уруглар кижизидилгелиннден ойталаан, оларга карыы хамаарылгалыг болгаш багай салдар чедирип турар, хоочраан арагачы, наркомания кижилериниң ада-ие эргелии кадыыр деп турар. Бо бүгү чүүлдерни ол катай чүктеп алган, кайгыын-даа алыр болза, дүжүп турар. Чоокчу хүннерде ол хырба база ижип турган.

Чаартылаларның бо кайгамчык үеинде уруглар бажыңнарында кижилиттиниң турарларның 95 хуулу дириг ада-иелерлиг оскүстер. Дунюшина ышкаш арагачы хөрээженнер кеминг уруглар бөлүп турары — үүлгедиг-дир. Саатлыг турган ол база ижип турган. Өске-даа мындыг улусту хөрээженнер эмчилери үеэзинде үүлетка алыры күзенчиг. Үүлгедигни ынчаар соксадып болур.

Ооң чүүле бичии оглуунуң дугайында чугаа мындыг. Түрүүне ажыралында ооолдуң байдалы өөнге турганындан даарە даарзы биддингир. Улуг оглу Вячеслав ам он дөрт харлыг. Кырган аваны Прасковья Федоровна Бетюкова ону азырап орар. Судка ол үшкү сонуургаздыг кижи болган. Кырган аваның караамы чажы текту бээрге, Дунюшинаның сеткилиге хөөнүг-даа — бол каргеп, чаржыныкыны төрүттүнчүк ирги бе деп бодалым. Залда улус ону чиик эвес хүлээп алган. Баштайгы өөнүн иштиг биле доктаамал арагалаар, орта ажылдаас, чокшур боорга, хар ажып турар ооолду ол ап алган. Уруглар бажыңына дужаапкаш, сагынган дедир ап алган. Адазы үжен рубль алимент төлеп турар даарден башка, оглун чаңгыс-даа катап кээп көрбээн. Аваны чидип-чидип келгенде, эдирик кээр көңгүс дузаам чок болган.

Хүлээлгелин утпам, кедеп ажыл чок кижи кандыг арга-биле чурттап турарын улус төлээн сонуургаан. «Ашаам азырап турарь деп харыы берген. Бадылаа чокка чурттап турары Смирнов 120 рубль шалыныг. Ол четчир бе? Үргүлүү шил чыып садыгдап турарын херечилер көргөн. Дунюшина Смирновтуң аваазы-биле, боду-биле база көрүшпес. Эмнелге ырак эвес болганы чалан — эмчилер балыын чаап, ыраын берип турар.

Вячеславтың канчаар амыдыраа турарын ол сонуургап-даа көрбээн. Ооң класының удуртукчу башкылы бо иеин бир дугаар көрүп тур мен, кырган ада-иезин төрээн ада-иезин деп бодаар мен дел медеглээн. Азырап алган дугайында документ безин он дөрт чыл дургузуунда кылдынмаан. Эки улус холуунга киргеин чаштың аас-кежин болган. Ооң өөредилге - кижизидилгези эки, музыка школазында өөренип турар.

Мөңү чок ие ийи ооолдуң салым-чолунга багай салдар чедирбеин-биле, үстүнде фактыларны каталтаваны-биле суд республика прокурорунуң кирген хомудалын хандырган. Назы четпес Вячеславтың азыралынче П. Ф. Бентюковага Дунюшина айсанында шалыныың дөрттүн бир келин алиментинин төлээрин доктаатkан болгаш ис эргелии калаан.

Бо мунгаранчыг төөгү каталтаттынып болур бе? Арагадан арткеш, чамдык аныяк хөрээженнер харын-даа парканнаже шыныып кирип турары чажыт эвес. Ие болур бис, ажы-төлүүс мурнунга харыысалгавыс кандыгыа даарзын олар чедир билбейн турар чадавас. Өскениң чаштыры — ажыг-шуужу кымга-даа хамаанчок кылдыр көөр болзувусса чаныыска мындыглар албан турун келир. Өгнүң хөрээжен ээзи кижи мөңүүн ышкыныптар болза, хамык херек бууранны ол.

Ие кижиниң чоргааралы биле арагалаашкын эптежип шыдавас. Ажыл кылбас токанны амыдыралдыг хөрээжен кижи ог-булекиг одуунуң кымыскызы болуп шыдаар бе? Кандыг аргаларны ажыглап турган мындыг ыгамсанчыг чаржыныг түүнелдерден чайлап болурул? Кожаларында, ажылдап турар черлериндە, суурларда арага-дарыже сундугар, уруглар кижиридилгезинче сагыш салбас төлеп чок ийи чаңгыс кижилер турар чадавас. Ындыг кижилер турбазы даап чүү кылып болуруд? Санальыңар кандыгы?

Артыс ХОВАЛЫГ.

Телевидение

МАРТ 7-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга. 9.20 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивали. «Сулия болгаш оон кижилери» (Венесуэла). 9.45 — «Евраттан космос орбитазынга чедир». Телефильмнин баштайгы көргүзүү. Экономика, эртем культура адырларында совет-сириий кады ажылдажылга дугайында. 10.35 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Совет модельерлерниң ажылдаа кылганы чаа хевирлерниң хептериниң дугайында. 11.10 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. 12.10 — О. Табаковка удурткан театр-студияның «Кресло» фильм. шинзиниң баштайгы көргүзүү. Автору А. Марин Чапсарда (13.35) — Медээлер. 14.40 — «Баштаңнаның база алыс шыны-биле». Шоодуг-дуг дамчыдылга. 15.20 — Керүкчүлерниң дилээ-биле. «Черде амыдырал». Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг телефильм (Англия). 1-ги сериязы — «Тончу чок хөй хевир». 16.15 — XIX Бүгүзилеп партконференцияга үткүштүр. «Коммунист» Уран-чечен фильм. 18.15 — «Чүректен чүректе». Телеовуруг «Москва — Токио». 19.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 19.55 — «Савойяга болган бал». Уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү. П. Абраамның оперетталыга үндилээн. 1-ги сериязы. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Савойяга болган бал». Уран-чечен телефильмнин 2-ги сериязы. 22.40 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 23.15 — 23.25 — Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Украинаның өмүр чедамжы». 8.45 — Алинашкаа В. И. Суриков, М. П. Мусоргский. 10.35 — «Кадыкшыл». 11.25 — Сазы дениинчи библиотекаа. В. И. Ленин. Аъш-чем үндүрүүнүн дугайында илеткел. 12.10 — «Дириг амыдыраа дугайында». 13.15 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 14.00 — Кижи институту. 15.00 — Мультфильм. 15.10 — «Ыр-87». Түнел концерт. 16.55 — Мультфильмнер. 17.10 — «Ыр-87» Түнел концертин улаштыры. 19.10 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — «Тамыныгыг удунар, чаштар!». «Чуня». Мультфильм. 20.15 — Эде тургустунуушкун прожектору. 20.25 — Реклама. 20.30 — Док. фильм экраны. «Проонина менээ ырлап берем». 21.00 — «Ye». 21.35 — «Үш хадар ийи». Уран-чечен фильм. 23.05 — 23.50 — Бүт Бомбуу. СССР-ниң чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Жальгирис».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийже амыдырал килдизинин 3-36-82, совет тургузуг килдизинин 3-37-11, улетчер килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизинин 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амзазы. Тиражы 24637 акз. Солунуң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном удурлар чер. полиграфия болгаш ном садыгының төрелериниң талазы-биле күүнге томиттинин типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчуу, бажын № 1

Чагыг № 2671. ТС — 00651

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

ХЕРЭЭЖЕННЕР ХҮНҮ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 57 (13657) | 1988 чылдың март 8, вторник | 1925 чылда үнелеп эдилген | Өртээ 3 көп.

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

Эргим херээженнер!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди бөмбүрзектиң херээженнериниң интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының байырлалы — Делегейниң херээженнер хүнү-биле силерге байыр чедирип тур!

Частың бо чырыткыланчак байырлалы ие херээженге, социалистиг Төрээн чуртунуң ажыл-ишчизинге, патриотчузунга ханы хүндүткелдиң сеткили-биле долдунган.

Революсчу шимчээшкининиң төөгүзүнде, Советтер чуртунуң күш-ажылчы болгаш дайынчы арынарында бистиң алдарлыг херээженнеривистиң аттары киир бижиттинген.

Улуг Октябрь Ленинниң партиязы херээжен кижиге бодунуң салым-чолунуң ээзи болур, социал-экономиктиг чаартылгаларның дең эргелиг киржикчизи болур аргаларны болгаш боттуг магадыларды берген база билигже, эртемче, культураже, күрүнени эргелеп башкарарынче делгем орукту ажыткан.

Революсчу эде тургустунуушкунуң харыысалгалыг үе-чадазы, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырары дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазы болур амгы үеде В. И. Ленинниң «Чаа нинтилелдиң тургустунуушкунуң чүгле херээжен чоннуң дузазы-биле, оон угаан-бодалдыының болгаш медерелиниң дузазы-биле быжыглап болур» дээн сөстери онза ханы уткалыг бооп турар.

Совет херээженнериниң күш-ажылының болгаш дыштанылгазының байдалдарын экижидеринче. чурттага бажыннарын, школаларны, уруглар садтарын болгаш яслилерин, поликлиникаларны тударынче, нениң болгаш чаштың кадының камгалаарынче доктаамал сагыш салыышкын партия болгаш күрүнениң социал политиказының кол угланыышкыннары апарган болгаш амгы үениң бирги ээлчеглиг сорулгалары болу берген. Хоорайларда болгаш суурларда, бүдүрүлгелерде болгаш микрорайоннарда ажылдап турар херээженнер чөвүлелдери профэвилел организациялары-биле кады херээженнерниң бүдүрүлге болгаш хөй-ниити ажыл-чорудулгазын өг-бүлелеринде ажылдары-биле эки холбаштырарынга чугула байдалдарны тургузары-биле хол-биле кылыр аар ажылдарны чок болдурарын чайгылыш чок чедип алыр, херээженнерге көрдүнген чиигелделерниң сагыттынып турарын хайгаараар, хөй уругларлыг иелерге дузалаар ужурлуг.

Бедик мөзү-шынарның каяа-даа бүгү-ле чүвеге амыдыралдың үреттинмес үлегер-чижээ кылдыр бадыткаттынып тургустунарынга совет нинтилел ханы сонуургалдыг. Кижилер аразында харылзааларның бедик культуралыг болгаш эң кижизиг болуруп база өг-бүлени быжыглаарын ол негеп турар. Нинтилел бодунуң күжениишкиннерин эртем-билиглиг, кадык чаагай, угаангыр болгаш коммунистиг идеалдарга бедик бүзүрелдиг база бердинген төлептиг салгалды кижизиде рінче угландырып турар.

Бо бүгү экономиктиг, социал-политиктиг чугула сорулгаларны шиитпирлээринге, нинтилелдиң угаан-бодал болгаш мөзү-шынар байдалын экижидеринге херээженнерниң ролю солуттунмас.

Делегейде тургустунуп турар чаа байдалдарга тайбың дээш демиселчилер — херээженнерниң массалыг шимчээшкини улам улуг салдарлыг күш бооп бар чыдар. Ядролуг чепсек чок делегейже кижи төрелгетениң бурунгаарлаашкыныың совет программазын боттандырарынга совет херээженнер улуг салыышкынын киириштирип турар.

Эргим херээженнер!

Силерге чаагай кадыкшылды, аас-кежикти болгаш өөрүшкүнү, күш-ажылга өөредилгеге, чогаадыкчы чорукка, хөй-ниити ажылчорудулгаларга чедиишкиннерни чүректиң ханызындан күзеп тур бис. Өг-бүлелеринер эп-найыралдыг бооп быжыксын, а силерниң бажыннарынарга уругларның аас-кежиктиг, хөглүг каткызы чаңгыланып турзун!

Совет херээженнерге алдар болгаш хүндү!

Бүгү делегейниң херээжен ажылчы чоннарының чаңгыс эви болгаш эп-сеткил каттыштырылгазы делгерезин!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди

ЯН ЧОЛДАКТЫҢ чураан плакаты.

САЛГАКЧЫЛАРЫ БҮЗҮРЕЛДИГ

Тудугжунуң мергежилин ең тайбың дээр. Тургузукчу, чаартыкчы ажыл-иштиң үнелели ындыг. «Мээң туткан бажыңым бо» деп чоргаарал-биле Тыва АССР-ниң алдардыг тудугжузу Екатерина Сергеевна Бизяева чугаалап болур. Кызыл хоорайның төвүнде аяы-шинчизин киирген чәәрби дортку. чәәрби алдыгы кварталдардан ол бодунуң күш-ажылчы базымын эгелээн. Августа Ивановна Ельшованың бригадазынга ажылдап эгелээнден бээр ам чәәрби беш чыл болуп турар. Хавак кырының хөй чурттакчылардыг чаа микрорайоннарын ол тудушкан. Найысылалдың каастакчызы театр, Советтер бажыны, школалар, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы.. Бүдүн-бүдүн микрорайоннар, хоорай.

Екатерина Сергеевна Бизяеваның уруу Оля № 3 школаның бешки классчызы. Авазының бригадазынга ажылдаксаарын ол бир катап чугаалаан. Мергежил шилип алдынган деп чугаалаары берге-даа болза, иезинин изин салгаар-даа чадап чок. Кандыг-даа ажыл шилип алза, ак сеткилдиг хамаарылганы дөзеп алыр.

Ажыл-ишке алдаржаан, үлегерлиг ие тудугжу кадрлар белеткелинге бодунуң үлүүн киириштирген. Дагдыныңы алганы Тамара Чүлдүм, Зоя Донгак ам бригадирлер апарган. Олар ийилээн — коммунистер. Кижизидип каамы тудугжулар Валентина Оюн, Лидия Иргит, Елена Чүлдүм он үш чыл ажылдап, турумчуй бергеннер. Харын-даа боттары дагдыныкчылар апарганнар. Школа соонда бригадага киргеннер Света Кажыккай. Надежда Аный бедик мергежилдиг шеверлекчилер болган. Салгакчыларым бүзүрелдиг деп, ижин-кара тоокка сеткилин ол ажытты. Бо башкының дагдыныкчының үгба кижиниң чоргааралының сөстери. Интернационалчы кижилидилгеге киирген үлүү әвәәш әвес.

Коммунист Катерина Сарыглар база бригадирлеп турган. Ам бригадазы-биле бо коллективте каттышкан. «Бодунуң кызымаа-биле, уругларга эптии-биле, дузааргаа-биле бригадириис хүндүткелди чаалап алганде», ол демдегледи.

Өске бригадаларга турумчуп чадааннар борта келгеш, чүге-ле ийик, чорбас. Кымдаа хол дашты-биле ажылдаарын бодавайн баар. Чүге дизе, Екатерина Сергеевна боду могап, шылаарын уттупкан иженир. Коллективте тургустунган бот-боттарындан негелделиг, бот-боттарынга бүзүрежир, чаңгызы

(Уланчызы 2-ги арында).

Екатерина Сергеевна Бизяева уруу Оля, оглу Миша-биле хостуг үезинде бажыңында. Виталий ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

МЭЭҢ АВАМ

Авам чаңы таанда хөглүг
Артистерлиг, чалыыларлыг.
Авам соруу таанда хөрлүг
Аңчыларзыг, начыныарзыг.

Байгы чемин делгеп сөңнээр
Бажың сыңмас хайым чоннуг
Хеймер кызы таалап дыннаар
Кежээ ыдар мерген тоолдуг.

Авам үнү таанда уян
Карак чажы бүлдеш ыннар.
Авам ыры таанда уран
Кадыг чүрек шимирт ыннар.

Ынакшылче, чуртталгаже
Авам мени алган йөрээн.
Ыры-биле иштешсин дээш,
Авам мени чаяан төрээн.

Ынчангаштың авам сеңээ
Төлеп четпес өрелиг мен.
Ырлап ханмас Тывам сеңээ
Төлүүге дег ынак-тыр мен.

Зоя АМЫР-ДОНГАК.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Мерген сүт-бараан фермазының мурнакты саанчыларының бирээзи Н. И. Салчак эрткен чылын 61040 килограмм сүттү саар планын 75 159 килограммга күүсеткен. Бир инектен-не 2505 килограмм сүттү саап алган. Ол планда көрдүгениниң 505 килограмм хөй. Бо кыжын саап турар инектериниң сүдүн вудулатпас дээш аныяк саанчы кызымаа ажылдап турар.

Наталья Ичин-ооловна хөй-ниити ажылының идеиейлиг киржикчизи. Каа-Хем районунуң Боярова көдээ Советиниң депутады, ССРЭ-ниң агроүлетпүр комплекзинин ажылдаачыларының профэвилел Төп Комитединиң кежигүнү.

Бистиң корр.

БАШКЫ-ХОЙЖУ

Хува Карымаевна Монгуш Саглы ортумак школазынга 30 ажыг чыл дургузунда башкылаваш, ол мергежилинге кылымак, бердинген форуун көргүскен. 1987 чылда пенсиялап үнгеш, дораан-на хойжулап эгелээн. Өөнүң ээзи Халбан Монгуш база-ла ол совхозтуң үндезилекчи тудугжузу.

Башкы биле тудугжу өг-бүле баштай-ла малын Бедик-Арт деп черге эки семиртип алган. Монгуштар ам өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. Чүс хойдан-на 82 хураган алыр, а херек кырында ам безин 86 хураган онаажып турар, хой ооларашкыны уламчылавышаан.

Өг-бүле керээзиниң негелдезин өзугаар хураган дүк алыр, хоюн семиртир талазы-биле даалгаларын күүседир дээш бо малчыныар кызымак ажылдап турарлар. Хува Карымаевна — бригадазында партия эге организациязының секретары.

Николай ТЮЛЮШ.

Өвүр район.

ЫРАКТА ОТЧУГАШ

Хемчик бажының, Туралыгның төрүүр көдээнарын кезиир дээш чоруп турумда, «Бай-Тал» совхозтуң партком секретары Ю. Ш. Салчак Шыңдазында кошкар кадарчызы комсомолчу кыстың аалынга ыяап-ла кирип, ажыл-ижи-биле таныжарын сүмелээн.

Ол-даа, орук-чирик багай-даа бол, кылын харга, чайындыга машинаны дүжүрер чаяш чораан, кадыр ий баары деспекте кыштаггa чеде бердивис.

Даштыкы ханаларын долгандыр чугайлап каан улуг-делгем кажаанны долгандыр девискээрин тазартыр аштап, шиг-бип каан. Оон чанында ак өгнүң ээлери чок, эжин дээктиг. Иштинде курттаг өдек чаткан, кайы-даа талаларындан соок кирбес кылдыр чылыглаан кажаанны, мал чеминиң арткан курлавырын, чурум-чыскаалдыг салдынган өңгача, шагжаларны эргип көрүп турувуста, кадарты чедип келген.

Соокка додуккан, хүлүмзүрүг долган хүрец-кызыл шырайлыг, оожум, улуг характарлыг, шилгедек дурт-сынныг ажылчын хептиг, чазык-чаагай уруг салдынган айтырыгларга допту болгаш тодаргай харылап турду.

Ооң ажыл-ижинде, амыдырал-чуртталгазында чажыттарындан онзаланыр үүве чок. Совхоз төвүнде орта школаны дооскаш, көдээ ажыл-агый техникумунга улаштыр өөренгеш, тускай мергежилди чедип алган. Төрээн черинге барып, мал тарып бооладыр ажылга киргенде, хоочун малчын адазы чок апарган. Авазы-биле сүмелешкеш, хойжулаар күзелин илередирге совхозтуң дирекциязы чөп-шөрешкен.

Алыс бодуу чажыдан тура мал аразынга өскен зоотехникке совхозтуң бүдүрүкчү кошкарларын хүлээткен.

Тускай эртемнинг кижи көдээде чалгаарап чурттай берген дижип, чамдык эш-өөрүүнүң эрбеннинг шоодуларын дыңназа-даа, кичээнгейге албаан. Кошкарларны ажаап-тежээри өске малдан онзагай болгаш берге. Багай кадарар болза өөрлежип үстүп болур. Өске көдан хой көргенде ыпаар маңнажыр. Азыралын кошкадырга дораан арып баксыраар, аразында адаанна-жыр, кады чемгеренге бичиилерин копчактарын хуваар үзер, көргүдар. Кадарчылап эгелээнден бээр ийи чыл ашкан.

— Аванның, кожа чурттап чорууру дүржүлгалыг хойжуларның арга-сумелин ажыглап, ажылдың хыын чоорту тыва бердим — деп, комсомолчу кадарчы Сулчеймаа Салчаковна Совет чугаалаар. Көдөнында 244 кошкарны эрткен чайын, күзүн эки семиртип, кышкы үеде зоотехниктиг чурумнар өзугаар доктаамал ажаалда . хайгааралын д а и дөгилдези ам-даа шырак. Тургузу азыралда киргенери чок. Керээ өзугаар ажылдап эгелээн болганда, чаңгыс-даа башты ышкынмас, хөй дүктү немелде дениин алыр хүлээлгезин күүседир дээш кужениишкиннинг ажылдары негеттинер дээрзин Сулчеймаа Совет эки билир.

Агаар-бойдустуң эрткен чылгы таарымча чок байдалдарының үржүүндэн мал чеми белеткээр планын күүсетпээн. Арткан мал чемини көдөнарны көрүп тургаш, норма өзугаар үлээрин, ооң камналгазын экижиде-рин шыңгыы негеп турар. Ол-даа, чаагай кажааже айыткаш, малчын чугаалады:

— Мында 2.5 тонна сиген бар. Чыып каан шюодайларда эвээш сула, сиген далганы, чарба-дыр. Байдалды көрүп турган, хумагалап чиртир мен.

Частың соок, хат-шуурганныг үелери малды улам суларадып баксыдыр.

Аныяк кыс кижи черге шевергин. Өөнүң иштинде салдынган бүгү-ле чүүлдер чурум-чыскаалдыг, арыгсилиг. Орунзары хар дег ак чоорганнарлыг кырында шывыгларлыг. Ханаларда, шалаларда хевистер чаткан.

Дорде даараныр машина чанында хээп каан кылын постер чуга кизистер-биле чүү кылыр дээнин сонуургап айтырарымга:

— Бо черге хар чагган соонда чатс база болган. Январь 19-20-де улуг шуурган база эрткен. Ынчангаш кадыг харга кошкарларымның чамдыларының даваннары тастап турар. Ынчангаштар даарап кедиреим ол-дур — деп, быйыргын ак диштерин көзүлдүр чаптаңчыг хүлүмзуруг.

Сөолгу үеде аваны аараан эмнелгеге ыыттырып эмнээри-биле аппаргаш, Бодунуң чоок эжи Кара-кыс Сотна-биле дугуржүп чугаалашкаш, кады ажылдап турар. Анаа ужурашпаан-даа бол, кожагардан ооң ырлаарын дыңнадым.

Хемчик бажы анчыг-ла аажылыг тайга. Демин чаала аяс турган чүве. Өгдеп үнүп, көэривиске куу булуттар чыглып, дойлуп эгелээн.

— Ой дадайым, хат тамыры ол-дур. Кошкарларны аал чоогунче чоокшулаткыс болза хоржок — деп Сулчеймаа далажы берген.

Даглыг черинг малчыны, эрес-кежээ эжиниң дутайында Бай-Талдың «Мөңгүлек» агитбригадазының аныяктары мындыг одурулларны чогаадып алган ырлажып турар.

Бай-ла-Талга чедип келгеш. Малдан хүлээп алыр сен бе? Шалыпчы кыс Сулчеймааже Чарыш, кыйгы салыр сен бе?

Чүрээниң кыйгызы-биле барып, мал аңмылынга ажылжин тураскаадырын шиитпирлээн ыракта отчугаш — Сулчеймаа Салчаковна Совет шын орукта. Төрээн совхозунуң чону анда чоргаарланыр эртелиг. Делегейниң херээженнер хүнү Март 8-ги аныяк хойжу күш-ажылчы чедиишкиннериг өткүп турар.

Александр ХЕРТЕК,
«Шыныың» корр.

ХҮНДҮТКЕЛДИҢ, ЧОРГААРАЛДЫҢ СӨСТЕРИН — ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

КАЙГАМЧЫКТЫГ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИВИС

Делегейниң херээженнер хүнү — Март сесте бистиң чонувус могаг-шылаг билбес ажыл-ишчи, Төрээн чуртунга бердинген херээженнерге өөрүп четтиргенин илерелеп, частың аас-кежиктин олларга күзээр.

Бистиң чуртувустуң хой нацияларының чаадырлыг эрес кыстары Совет эргечагырганы тургузарынга, социализмиң эрге-ажыктарын чаалап алырынга, Ада-чуртту эжелекчилерден камгаалырынга, оон социал-экономиктиг депшилгениң бедиктериниче үнеринге боттарының үүлүг-хуузун киирип келген. Амгы үеде совет херээженнер бистиң чуртувус улам байлак, күчүг-шылдалыг, кижи бүрүзүнүң амыдырал-чуртталгазы чаагай болзун дээш, эде тургустунуушкунун хөгжүлдезиниң чидиг талазы-биле чаа үе-чадазы, социализмниң күштерин долузу-биле ажыглаазын, демократтыдылганы калбартырын чедип алыры дег медереп билирлер. «Социализмниң үткашыңнары ажылчы чонуң эрге-чагырганын быжыглаары, бадыткаары, кижиниг, амыстын амгының бүгү чонуң чаагай чорууң мурнаты хөгжүдери болуп турары» деп, М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга чугаалаан. Херээженнериң билининден, профессионал мергежилинден демократияны, ажык-чарыг чорукту, эде тургустуунуушкунну боттандырарының херээ хөйү-биле хамаарыжыр.

Бистиң республиканың улус ажыл-агыйында ажылдап турарларның чаргык кезии — херээженнер, олар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн продукцияның шынарын бедидер дээш кызымак ажылдап турар. Көдээ ажыл-агыйда 14 мың ажыг херээжен малчыннар, саанчылар, агрономнар, зоотехниктер болгаш маа-эмчилери бар. Транспорт, үлетпүр, тудут, харылзаа чонуун амыдырал хандырылга черлеринде хөй херээженнер хаара туттунган. Садыг, хой-ниитиниң чемненилге черлеринде, казык камгалал болгаш социал хандырылга органнарында ажылдап турарларның 83-84 хуузу, культураның, үлүс өскүлдүгезиниң болгаш күрүне аппарадының ажылдакчыларының 67 хуузу — херээженнер. Республиканда 28 мың ажыг дээди болгаш ортумак эртемниг специалистерниң 18 мың ажыг хирези — херээженнер, а өөренип турарларның 60 хуузу — аныяк кыстар.

Ажылыга ак сеткилдиг чорукун чонуң өнүг-дөрээзинге камнаан, хой-ниити ажылынга идепкейлиин корнын февраль (1988 ч.) Пленумунга чугаалаан. Херээженнериң билининден, профессионал мергежилинден демократияны, ажык-чарыг чорукту, эде тургустуунуушкунну боттандырарының херээ хөйү-биле хамаарыжыр.

Бистиң республиканың улус ажыл-агыйында ажылдап турарларның чаргык кезии — херээженнер, олар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн продукцияның шынарын бедидер дээш кызымак ажылдап турар. Көдээ ажыл-агыйда 14 мың ажыг херээжен малчыннар, саанчылар, агрономнар, зоотехниктер болгаш маа-эмчилери бар. Транспорт, үлетпүр, тудут, харылзаа чонуун амыдырал хандырылга черлеринде хөй херээженнер хаара туттунган. Садыг, хой-ниитиниң чемненилге черлеринде, казык камгалал болгаш социал хандырылга органнарында ажылдап турарларның 83-84 хуузу, культураның, үлүс өскүлдүгезиниң болгаш күрүне аппарадының ажылдакчыларының 67 хуузу — херээженнер. Республиканда 28 мың ажыг дээди болгаш ортумак эртемниг специалистерниң 18 мың ажыг хирези — херээженнер, а өөренип турарларның 60 хуузу — аныяк кыстар.

Ажылыга ак сеткилдиг чорукун чонуң өнүг-дөрээзинге камнаан, хой-ниити ажылынга идепкейлиин корүзүп, күш-ажылдың саалгачурумун шынгыы сагып, бүдүрүлгениң мурнакчылары болуп турар херээженнерни кайы-даа коллективтен адап болур бис. Олар экономиканы хөгжүдери-биле чаа аргаларны, бот-орулга-чарылганы, бригада, өг-бүле керээзин ажыглап турган, ажылдың үре-түңнелдиг болурун чедип ап турар. Маадыр Кыныраа Ленин аттыг совхозтуң бир дутаар малчын бригадазын 7 чыл дургузунда чедиишиниг удуртуп келген. Амыдыраа-да ол коллективтиң кижигүннери бригада керээзинче кирген. Эп-найыралдыг, демниг ажылдаанычы түңнелчиде малдын баш санын 97 хуу, төрүүр чүс хой бүрүзүнден 84 хураганы бригада камгалап алган, ынчаргаш оон орулгазы 30 мың рубль болган. Алевтина Аксиевич «Шагаан-Арыг тудуг» трестің № 42 дугаар тудуг артелининиң комсомолчу аныяктарының штукатур-малярлар бригадазының бригадири. Тыва АССР-ниң Дээди Советинин депутады, оон бригадазы 12-ги беш чылдың ийи чылының планын Улуг Октябрьның 70 чыл ооында күүсеткен.

Мурнакчыларның арасында Хандагайты суурга 25 чыл почтачылап ажылдаан Зоя Туматовна Досканы, Сосновка ортумак школаның башкызы Валентина Васильевна Ивановаты, Бай-Тал суурда амыдырал хандырылга пунктузунуң ажылдакчызы Лариса Аракчаевна Иргитти, Барыын-Хемчик районнуң кино четкизиниң директору Марина Хомушкуевна Монгушту, «Саян» ансамблиниң артизи Надежда Федоровна Даржааны, Элегес-Аксының керамиктиг материалдар заводунуң ажылдакчызы Галина Николаевна Галактионованы бөгүн адап, күш-ажылчы чедиишкиннери дээш байыр чедирип тур бис. Херээженнериң хөй-ниитиин идепкейи улам бедээн, олар — депутаттар, улусчу контролёрлар, партия профэвилел, комсомол организацияларының удуртукчулары Тыва АССР-ниң Дээди Советинин 130 депутадының 52-зи азы 40,8 хуузу херээженнер болуп турар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы Алдын-кыс Монгуш, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыны Елена Смирнова болгаш оон-даа өске депутаттар чонуң чагыларын күүсеп, социалчулары-биле харылзааларын улам ханыладып, партияның болгаш чазактың политиказын оларга таныдыр-дып бөгүп, боттары күш-ажылга, амыдырал-чурттагга үлегерин көргүзүп чорууллар.

Монгун-Тайга, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Эрзин болгаш Кызыл районнарының херээженнер чөвүлелдери херээженнериң идей-политиктиг кижизидилгезинче улуг кичээнгей салып, оларның хөй-ниитичи болгаш күш-ажылчы ролүн бедиринге боттуг дуза чедирип турар апарган Чөөн-Хемчик районнуң Хайыракан суурда Л. И. Дамба-Даржаа, Кызыл районнуң Кур-Чер суурда К. Б. Ондар, Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозта Л. Б. Дамбар, Эрзин районнуң Мөрен суурда С. Н. Доктаалай, Каа-Хем районнуң Сут-Бажы суурда И. Б. Ондур болгаш оон-даа өскелер херээженнер чөвүлелиниң даргазы хүлээтелерин эн-не идепкейлиг, тура-соруктуг күүсеп турарлар. Өг-бүлени быжыглаарынып, ада-ие бүрүзү өзүлүг совет кижинин кижизидериниң айтырыгларын мурнакчы херээженнер чөвүлелдери көдүрүп, найыралдыг ажыл-ишчи өг-бүлелериниң дуржулгазын нептередип турары ажыктыг болу берген. Өг-бүлелер агитквартиралар концерттерин эрттирип, кылган ажылдарын аваа түңнеп, ажык чугаага кижи бүрүзү киржип турары ажыктыг болуп, Херээженнер чөвүлелдери часкы үеде мал ажылынче кичээнгей салып, совхозтар-биле керээ чаргаш малдың чаш төлүн ажаарынга өг-бүлелер звеноларын ажыдаарын сүмелеп турар. Ылаңгыя ногаа ажаап өстүрери-биле өг-бүлелер звеноларын тургускаш, свёкла, морковь, брюква дээн ышкаш чемиш дазылдыг ногааларны тарып өстүрериниче оларны киирери чугула.

Херээженнер чүгле хөй-ниитичи ажыл-ишчилер эвес, олар энерелдиг аргим аваларды, бажыңының сагыш ко-вангыр ээлери. Бистиң Тыва — эп-не аныяк республикаларының бирээзи, оон чурттакчыларының 36 хуузу уруттар бооп турар. Ава кижи бүрүзү уругларының кадык-чаагай, аас-кежиктиг болуурун күзээр, ол дээрге делегейге мөнгө талбыңны күзээни ол-дур. Делегейге ыжыг тайбың кижи бүрүзүнче чөптүг чурттагга дээш аваларның үүг Москвага болуп эрткен херээженнериниң бүгү делегей конгрессинге чаңгыланып турган.

Партияның ада сагыш салыышкынына сорук киргеи совет херээженнер революстуг эде тургустунуушкунну, үндезин экономиктиг реформаны мылырын, чүректин ханыышындан детквишаан, СЭКП-ниң XXVII съездизинин шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының херээнге бүгү күжүн, энергиязын харамнанмастар.

Таисья ДАВАА. СЭКП об. комунуң херээженнер орутузунга ажыл чорудар секторумуң эргелекчиси.

САЛГАКЧЫЛАРЫ БҮЗҮРЕЛДИГ

(Төнчүзү. Этези 1-ги арыңда).

хөйү дээш туржур чорук кижи бүрүзүнүң бүдүрүкчүлүг ажылдаарына таарымчалыг байлалды тургузуп-даа турар. Оон негелдезинге амыдырала чиик орук дилеп чоруурлар таарышпаан чоруп турар.

Коммунистиг күш-ажылдың бригадазы март 8-ке чедир СЭКП обкомунуң немелде тудуунуң ханазын Малгаштап доозар күлээлгезин эрте дооскан. Профтехучилишениң мында практика эрттирип турар сургуулдарының бирээзи хумунда хоюдут көдүре бээрге, халып баргаш көдүржү берди. Озал-ондак болу бээр, кичээнгейлиг болунар деп чалып турар-дыр мен, ынчалза-даа чамдыкта кижи көрбээнде хоржоктар-дыр деп, сагыш човаашкын-биле ол чугаалады. Ие болур улус аар чүве көдүрбеңер деп, ол үргүлчү сагындырып турар.

Малгаштаар ажылдарның 70 хуу хирезин механизастаан. Хоюдугну шлангалар дамчыштыр чорудуп турар. Каттар аразынга ону дажыглавас. Баштайгы малгаштаашкынны чаштырып, тар. Дескилээрни колдуу хол-биле кылыр. Хананы дески эвес эптеп-даа маан боор. Сантехниктериниң соонда, хумунар сөөртүп алган үттер катап малгаштаары хөй күштү нетеп турар.

— Данчылар соонда объектиге кээр улус бис бис. Ылаңгыя кыжын баштайгы үеде соок черлерге ажылдап турар бис. Объектилерге чылыгны озалдап-даа киирер. Дужаар өрээлдериниң соңгалары бустурга, салгынадып-даа турар бис. Өл малгаш сүзүп кылаштаарга, кадыкка кандыг дээрзи билдингир. Дадыкваан кижи чаңгыс хүнээзүн бедин аарыг болур. Тудугжуларга таарыжыр бичии размерлиг тускай хеп чок боор-дур. Иштиг чем, садыг организастаары болдунмайн турар. Өл хеп курдадып алыры бедин бергедей бээр. Хеп солуттунар чер чок, бир-ле өрээлге уштунуп ап турар бис. Вагончиктериниң дериглезин херээжен кижилерге таарыштыр кылыры күзенчиг — деп, СЭКП обкомунуң кежигүнү Е. С. Бизяева демдегледи.

Бо саналдарда кичээнгейге алгы дет үүлдер бардыр. Тудут ажылының технологиязын сагыыры, социал айтырыгларже көрүүгү болгаш кол негелде. Хандырылга чурумун быжыглаарын бот-акшаланышкын үеэш нетеп келген.

№ 48 тудут эргеделиниң начальниги Б. И. Аяхин бригадириң адрезинге хамаарыштыр чылыг сестерни чугаалады: «Шеверлекчилер бригадаларының аразында ыраажы деминиң эки ажылдыы. Ажылдың шынарының-даа талазы-биле, мергежилиндаа бедин-биле өскелерден ылгалып турар. Бригадириң хүүда үлегери улуг. Ол аныяктар-биле үре-түңнелдиг ажылдап турар. Черле кижизидикчи талантылыг кижи. Эштерин ажылче эвилелдеп шыдаар, сагыш човангыр эш, угаангыр дагдыныкчылыгны озалдап-даа киирер. Дужаар өрээлдериниң соңгалары бустурга, салгынадып-даа турар бис. Өл малгаш сүзүп кылаштаарга, кадыкка кандыг дээрзи билдингир. Дадыкваан кижи чаңгыс хүнээзүн бедин аарыг болур. Тудугжуларга таарыжыр бичии размерлиг тускай хеп чок боор-дур. Иштиг чем, садыг организастаары болдунмайн турар. Өл хеп курдадып алыры бедин бергедей бээр. Хеп солуттунар чер чок, бир-ле өрээлге уштунуп ап турар бис. Вагончиктериниң дериглезин херээжен кижилерге таарыштыр кылыры күзенчиг — деп, СЭКП обкомунуң кежигүнү Е. С. Бизяева демдегледи.

Бригада беш чылдың ийи чылының планын Октябрьның 70 чыл ооында доозупкан. Бо чылдың ийи айының күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 119,9 хуу күүсеткен. Прогул, озалдаашкын бо коллективте чок. Эргелелдиг көргүзүглериңге бо бригаданың дензигүүрү улуг. Чыл эгезинден тура бот-акшаланышкынче кирген эргелел ийи айының 120 хуу боттандырган. Февральдың оон-даа бедик болган. Чаа аргага белеткел чылы болган эрткен чылын 270 мың арыг орулгазынга бо чылын ийи айда 7 мың рубль немере алган.

Социалистиг чарыштың негелделерин бригада ыяк күүседип турар. Малгаштаар ажылдарның шынарын экижидер сорулга чедип алдынган — шеверлекчилер каш чыл улаштыр чеме дыңнап көрбээн. Кол көргүзүг — шынарны негелдеге чедирип турар коллектив он үшкү шалыны база алган. Ол кижи бүрүзүнге 300-400 рубль хире болган.

Ие-херээжен, удуртукчу кады ажылдап турар уруларының кадыкшылын камгалаарынче кичээнгей салып келген. Ол кижи аараан, бо кижи үзүн шөлээ үнер дээш, үшкүзүнүң уруу аараан. Бо бүгү дээш оон сагыжы базала аарыыр. Уруглары-биле дөмей ажаап хайгаарап айтыртынын көөр. Ол хире сагыш-сеткили байлак. Меңээ безин ол дүвүрелин чугаалап элээн кижилериң амыдыралының дугайын, оларга чүү негеттинип турарын төөаапты. Эки ажылдыг кижиге бажың берзин дээш эргелеге чедир туржур. Мурнакчы Светлана Кажыккайга ол ынчаар дузалашкан. Өске үш кижи база алган. Үш бот-иениң байдалынга хамаарыштыр чамдык негелделерни тургускан. Оларга тускай өрээлдерни бергени — кичээнгейниң херечизи. Уругларның сеткилинге өөрүнчүг болган.

Кырлаң хаайының кырында дүшкен малгаштарны холу-биле аштавышаан, Екатерина Сергеевна ажылдап турган уругларже көре каап, арга-сүмезин бере каап турду. Агрегаттың дужаа оон кыска-кыска харылзаларының чамдыызын алгаш барып турган. Диштерин кылаш кыдыр хүлүмзүүрүгге, бажың иштиниң ам-даа дозулаттынмаан куу өңү чырыш дээн дег сагындырды. Амыдыралдың каастакчылы, буянныг иштиг кижизи Екатерина Сергеевна Бизяеваның сиреш, ажылчын хөлдары меңээ эргим болган. Ол хөлдар оон-он бажыңны тудушкан. Адыжыда кода-хоорай чаттылган тоолчургу дыңгыналарга ол дөмейзиг-даа.

Он тос чыл бригадирлеп келген хоочун тудугжунуң хорээн Улустарның Найыралы болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнер, леничи юбилей, «Күш-ажылчы шылгарал дээш», «Күш-ажылдың хоочуну» медальдары каастап чоруур.

Артык ХОВАЛЫГ.

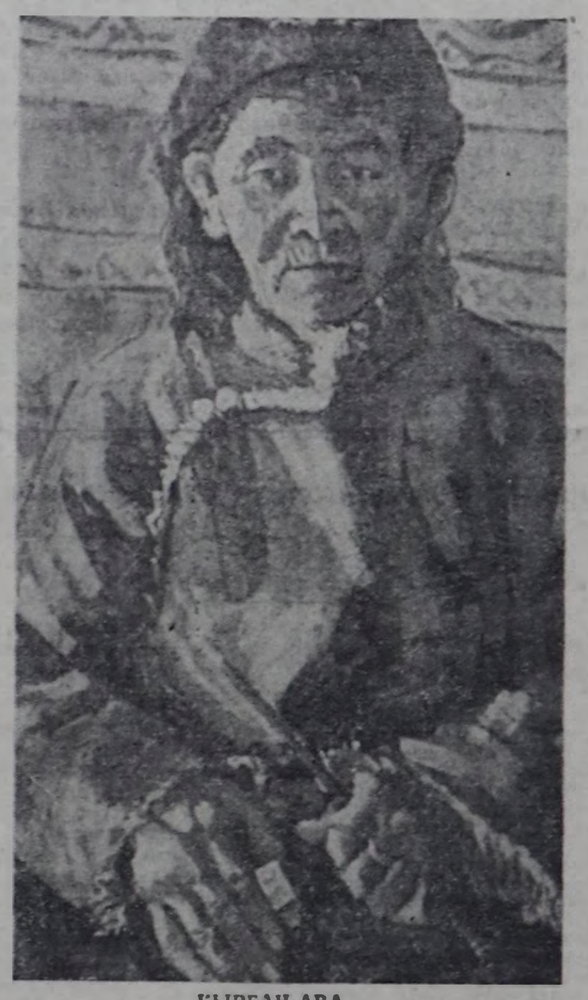

КЫРГАН-АВА.
Ортун-оод ОНДАРНЫҢ чураан чуруу.

КИЖИ БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН

Елена Родионовна Стрелецкая болуп Тывага төрүттүнген, тыва кижи мен дээр чүве. Бии-Хем районуун Өөк. Оюн-Шиви ынчаар чурттап чораан, ынчангаш ол чер чурттуг орус, тыва база өске-даа национал улустарның чаңгыс иениң уруглары дег ханы найыралдыг чурттап чораанын, чок-барын сураглажып, бот-бодуунуң ажыл-агыйынга дузалажып чораанын ол улуг оорушку-биле чугаалаар кижи

Елена Родионовна бодуважок бөлүүн, ажык, кээргээчел болгаш дузаргак. Кылыр ажылы бөлүүн-даа бол, оовунга тергини негелделиг. Чугаакырын канчаар! Ол Кызылга көжүп келгеш, кеш амнелгезинге ажыл-агый сестразы бооп, чаярби ажыг чылдарда ажылдаваш, пенсияже үнген. Уруун дээди, оглун ортумак эртемниг кадрлар кылдыр чааскаан өстүрген.

Оон уруу София Николаевна болгаш Зоя Лопсановна Иргит ийи 1965 чылда кооперацияның профессионал-техниктиг училищезинге башкылаа өгелээнер. Бедик мергежилдиг аныяк специалистер хоочун өөрүүн дузалаш-биле башкылаарының нарын арга-ларын кылымаа-биле шимгээдип ап сургуулдарга быжыг билиглерин бөрөнин мастерлерге апарганнар. Эки ажылы дээш шаннал-мактала чаңгыс удаа эвес четкеннер. А олардың аразында эн-не үнелиг чүве болза аныяк кыстарның эп-найыралының кажангызындан-даа артык быжыканы болур.

Амыдырад ынчаар чаагаан. Зоя Лопсановна кыс уруг божаан. Ол үеде орус болгаш тыва ийи эжишкиге эн-не берге чүве — чаа үнген кижини кым деп адап алыры турган. Елена Родионовнага — София Николаевнаның аразынга алдар болдуруп, Елена деп адап алырын Зоя саналдаан. Елена Родионовна айтырыгны боду шиитпирлээн.

— Далашпаңар. Ийиги уругну божуурунга Елена деп адап алыр бис, а дуи уруунну Долаана деп адап алыңыз — деп, ол саналдаан. Бичии чаштын адыы ынчаар тывылган.

Елена Родионовна иениң эн-не ыяк ынакшылы-биле Зоя Лопсановнаның уруун кижизидериниге дузалажып, оон бүгү чымыжын денге үлежип келген. Долаананың торуттунген хүнү — оларның шуптузунга улуг байырлал болу бээр. Кырган иезин — Елена Родионовна чаңгыс-даа келбээн! Найыралдың доңу улам быжыкан. Чылдар билдиртпейн эрткен. Зоя Лопсановнаның өг-бүлезинге база бир чаш немежи берген. Ону Чингис деп адап алган.

Оон артын аас-кежин турар бе, ынчаш? Турар ужурлуг. Ынчанмыже, бойдуста амыдырал база ынчаар чаалаттынган: Зоя Лопсановна чырык өртемчейден чарылган, оон ийи арткан уруун адазы азырап, өстүрер арга бергедээн, ол боду аарыг. Ынчангаш Чингисти Зоя Лопсановнаның торелдериниң азыралынга артырган, София Николаевна хоорад Советиниң күүскомунга кирип турган, Долаананы бодунун азырал-хайгааралынга ап, кижизиткен.

Долаана ортумак школаның онгу класын дооскаш, Новосибирскиниң кооперация институдунга өөренип киргеи. Амгы үениң студентизинге херек чүве-ле хөй: аъш-чеми, идик-хеви... Стрелецкийлер Долаананың өөредилге-кижизидилгезинге херектиг бүгү-ле үүлдерни кылганнар.

Стрелецкийлериниң уруунга сагыш човангырын кижи кайгаар: таваржы бээрге, үргүлчү-ле «уруувус кандыг тур ирги, аштап-суксавайн тур ирги бе?» дээш чугаазыла ол боор улус. Долаанаже бижырып-хаарган чемнерни, кат-чимис аймаан үзүктел чок чорударлар. Чорук кижилериниң ыяп-ла бир чүвени чоруткан турар, а чамдыкта София Николаевна боду аъттанып-тар.

Чаагай чаңчылдар бүргээн, кандыг-даа кижини улуг-биче дивес хүндүлээр, бедик культуралыг өг-бүленің буянныг хайгааралынга өөр аас-кежиктиг болган Долаана ам ким апарганыл? Долаана кооперация институдунуң программазын өзугаар бүгү эртемнерни өөренип дооскаш, экзаменнерни чедиишкинниг дужаагаан, ам бо хүннерде практика эрттирип, диплом ажылын камгалаарының белгелкелин доозуп турар. Стрелецкийлериниң өг-бүлезинде өөрүшкүнүң чылыг сестери бо хүннерде үзүктел чок дыңналып турар.

Елена Родионовна мынчаар чугаалап орар болду: «Кижи болуру чажындан» дижири ылап шын. Долаана — угаанныг кыс-тыр. Эртем-билигни-даа саат чокка чедип алды. Ам күрүшезинге ажылдап бээри арткан. Чингистиң кады арай кошкак хире. Путёвка тыпкаш, санаторийже чорудар бис. Оон соонда кандыг-бир мергежилге өөредир».

Мынды буянныг, чаагай сеткилдиг кижилер бистиң аравыста. Долаана Иргит орус төрелдериниң ачы-буяны-биле эртем-билиглиг кижи апарган, амыдыралдың шапкын агымынын делгем оруунче ол шымнып киргеи, ам бүгү-ле чүве оон бодундан хамааржыр.

Кижилериниң амыдыралынга чүү-даа турар харын. Ынчалза-даа партийга баштаткан совет улус кандыг-даа бергелерни ажып эртер, хайгаарал чок кижи артпас.

Минчимаа СОЯН.
пенсионер.

Анна Оюновна Даржсан (чурукта) — он бир уругну өстүрүп кижизиткен Маадыр-ие. Оон беш уруу незинин нэни иштээн салгакчылар. Любовь биле Ульяна «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында аваазы-биле кады ажылдан, мурнакчы саанчылар апарган. Маадыр-ниң база бир уруу — Роза Тыванын көдээ ажыл-агыйының дуржулга станциязында, оглу — Думба механизатор, Юрий — быжаачы.

ЧУРУКТА: Маадыр-ие А. О. Даржсан.
Анатолий ЗАЙЦЕВТИН фотозу.

БУЯННЫГ АВАЛАРЫВЫСКА

Ава... Ол эн эргим, буянныг кижи. Оон дугайында чылыг сестерни бижип, аваа хүндүткелин, чоргааралын илереткишаан. Март 8-биле холбаштыр байыр чедирген чагаалар редакцияга келгилээн. Оларның кол утказы чаңгыс — не кижи уругларына эн эргим, бедик мөзү-шынарлыг, өг-бүленин быжыг найыралы, уругларының кижизидилгези, ажыл-иш дээш могаг билбес, буянныг кижи ол.

Ынчангаш Март 8-тиң байырлалын уткуп тура, аваларга уругларының чедирген байырын, эки күзээшкиннерин бөгүн дамчыттывыс.

«...Аваавыс Сенденмаа Айыжыевна Сыват бо чылдың март 8-те 70 харлаар. Төрүттүүнен хүнү-биле аваавыска байыр чедирип, узун назынны, кадыкшылды, аас-кежиктиг күзедивис».

«Ава дээрге чырык чер кырында эн эргим, чоок киживис. Бистиң аваавыс **Полина Чадамбаевна Монгуш** Сут-Холдуң Бора-Тайгада чурттап олурар, пенсионер. Ол уругну өстүрүп, кижизиткен Маадыр-ие, суурда хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи. Ол ажыл дээнде амыр-дыжын үттүптар кижи. Хөй удаа шаннадып, мактаткан.

Амгы үеде кадыының байдалы-биле бажыңында олурардаа болза, хол куруг черле орбас. Даараныр, аргыттынар, шефтерден хөй-ниити ажылындан чыда калбас. Авам сутнун бажыңы суурда арыгсилиг бажыңнарның бирээзи.

Аваавыстың уруглары он, уругларының уруглары он дөрт. Шупту чаарби дөрт кижинин иези-дир. Бистер аваавыстың мурнунга кезээде ереліг болуп артар бис....» Ынды одуругларны Бай-Тайганың Бай-Тал суурундан Лариса болгаш Лада Монгуштар редакцияже бижээн.

«Аваавыс **Анайбан Кыргысовна Ажы** Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң Чаа-Суур салбырында СБФ-зиниң эргелекчизи. Ажылынга кызымаккай, бодунуң арга-дужулгазын аныяктарга дамчыдып берип чоруур. Ол — «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи, бо чылдың февральда бежен харлаан.

Күш-ажылдың хоочуну аваавыска кан дег кадыкшылды, аас-кежиктиг, узун назынны күзедивис...» деп, Чөөн-Хемчиктиң Чадаанадан Ч. К. Ажы бижээн.

Бай-Тайганың Ак-Чыраа суурда хой уруглуг не Даржап Белсковна Хертек частың бо байырлалының хүнүнде 50 харлап турар. Бо улуг болуушкун-биле холбаштыр нелинге уругларының чедирген байырын ук суурдан Ирина Ооржак бодунуң чагаазынга дамчыткан

Авалар дугайында чылыг сөстүг чагааларны солунче чоруткан авторларга редакция өөрүп четтиргенин частын бо байырлалында илергейлевишаан, бүгү авалар силерге байыр чедирип, чаагай күзээшкиннерни илергейледи.

УРУУМ УРУУНГА

Уруум уруу хензигне кызым шору,
Ужа-тура, атпаңнадыр баскылаптар,
Кырган-ача мени бо-ла эдере бээр.
Кырган-ава холундан ол черле дүшпес.
Доспесвейим омак-хөглүг хүлүмзүрүүр.
Дөрт-ле борбак быйыртын диш агараш дээр.
Бонугур ак чаактарында сыртылаштар.
Болчашкан дет ойбаңнажып ойнай бээрлер.
Чаптанчыг чаш кызым аажок эскериннел,
Чараш өңүр чүве черле чандыр көрбес.
Хаа шагы, хээлиг хевис, өңнүг чурук.
«Каак-каак» болур, кичээнгейи ында-ла баар.
Бичизиниден хайгааралчал чассыгбайым,
Бидирин хөй, мерген-чечен өзүп келем,
Чогаалчы-даа чуруучу-даа апарзынза,
Чонга шынчы бараан боор сен, хензигбейим.

Кара-оол САРЫГБАЙ.

ЧЕТТИРДИВИС

Бистиң Чодураа суурувус өзүү, улам чаагайжып, сайзырап орар. Шаанда оон кандыг турганын хоочуннар эки билир, ам ында чаа туттунган объект бүрүзү чурттакчы чонуң сеткилин өөрүүр. Тудуг-суур немежип, амыдырал-чурттагга шынап-ла экижип турар.

Бо бүгүнү кылып чорударынга суурда херээженнер чөвүлели, хөй-ниити организациялары-биле кады киржип, салбырда партия организациязының удуртулгазы-биле бодунуң ажылын идепкейжиткен. Өреге бүрүзү-биле ажылды чорутканындан дузалал ажыл-агыйлыг өг-бүлелер көвдээн. Бүгү чонуң хуралын чыылдырып, дагаа, кас, тоолайларны, өске-даа малды, азырал амытаннарны тударынче чонну эвилелдеп турар бис.

Суурувуста көдээ клубтуң эжин кымга-даа ажык, чонуң культуралыг дыштанылгазын, кежээлерин аваа эрттирер. Дыштанылга кежээлерин, темалыг кежээлерни, диспуттарны организастап келдивис. Бот-тывынгыр ураа чүүл көрүлдези уламчылавышаан. Тус-тус коллективтер концертин баштай көргүскүлээн. «Ураа чүүл — чонуу-у болур!» деп лозунуг конкурстар агитквартиралар аразында эгелээн. Коммунистер К. Е. Кыргыс, З. Д. Аратына, У.-Д. Синлиңмаа оларның удуртукан агитквартираларының концерттери организастыг, солуун утка-шыварлыг болган. Концерттер соонда национал оюннар кежээлерин база организастаан.

Март сестиң бо байырлалында агитатор башкыларының чон ортузунга ажылды идепкейлиг чорудуп, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип келгенин демдеглевес арга чок. И. Д. Оюн, Ш. Д. Дамбар-оол, З. М. Таспаанчик, С. С. Мөгедир оларның, өскелериниң-даа эки ажыл-ижинге четтирдивис.

С. ШИВИТ-ООЛ.
Чодураа суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы.
Улуг-Хем район.

ИЙИ ДЕЛЕГЕЙ — ИЙИ АҢГЫ АМЫДЫРАЛ

Чеди харлыг чурукчу О Ыя Бельди (чурукта) КУДР-да билир болгаш аңаа улус ынак. Ооң адын очулдурарга «Мөңгүн сылдыс» дээн. Ийи харлыын-дан эгелеп-ле ол чаңчыл болган национал аян-биле дуржулгалыг чурукчуларны кайгамчык. Бичии чурукчуның чуруктарын Москвага Бүгү делегейниң аныяктарының болгаш студентилериниң фестивалынга үелинде делгеп көргүскен. Ооң чуруктары улут чедишкиниг болган.

Й. ЗАХАРЧЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА.

СОВЕТ ЭМЧИЛЕРНИҢ АЯН-ЧОРУУ ДООЗУЛГАН

НЬЮ-ЙОРК, март 7. (СЭТА). ССРЭ-ниң Медицина ажылдакчыларының профэвилелиниң делегациязы АКШ-ка ажылчын аян-чоруук кылып чораан.

Аляска университетти чанында «Аляска— Сибирь» төлевилелдиң директору Тед Маланың СЭТАның корреспондентизинге дыңнатканы болза: «Совет эмчилериң бо аян-чоруунуң кол соруулгазы болза, ийи чурттуң улустарының аразында найыралды быжыглаары турган. Бөмбүрзектиң Арктика чоогунда районнарынга боочепсекти мөөңнеевес, тайбың зоназын тургузар дугайында саналды база чугаалашкан бис. ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбыры-биле бистиң университеттиң аразында эгелээн кады ажылдажылга ол девискээрге тайбыңны быжыглаар херекке улуг салыышкынны киирер».

Совет делегация Алясканың янзы-бүрү хоорайларынга болгаш чурттакчылыг черлеринге барып, хөй-ниити организацияларының төлөөлекчилери-биле ужурашканнар.

— Аян-чоруктуң чезинде кэйы-даа талага ажыктыг дуржулга солчуушкуннары болган. Ынчаарга Алясканың чурттакчылары бистиң чуртувуста бооп турар чаартылгаларны кончуг сонуургап турары илдең боор чорду. Бөдүүн чон тайбыңны күзеп турар дээрзин эскерип көрдүвүс —деп. делегацияның кежигүнү Н. Н. Воробьева чугаалаан.

ДЕТКЭЭН

БЕРЛИН. (СЭТА). 1988 чылдың июнь 20-ден 22-ге чедир Берлинге ядролуг чепсек чок зоналарны тургузары дээш туржуп турар чурттарның төлөөлөйчилериниң ужуражышкынын чорудар дээн ГДР-ниң эгелекчи саналын «Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбазы дээш» делегей шимчээшкининиң ГДР-де секциязының ында парлап үндүрген медеглелинде деткээн. Секцияның кежигүннериниң хөй кезин херээжеңнериниң эмчи ажылдакчылары болуп турар. Ядролуг чепсектен хостуг зоналарны, регионнарны болгаш девискээрлерни тургузары ол организацияның 1987 чылда болган VII конгрезиниң шиитпирлеринге дүүшкек деп, медеглелде онзалап айтып турар. Ук шуулганның киржикчилериниң ынчан хүлээп алган түңнел документизинде бүгү ядролуг чепсекти узуткаарын база ооң шенелделерин соксадырын негээн. боочепсекти эндере бүдүрериге соксадырынга бүзүрежир арганы тургузуп турар бүгү базымнарны деткип турарының дугайын медеглээннер.

«Делегейниң эмчилери ядролуг дайынны болдурбазы дээш» шимчээшкининиң ГДР-де секциязы ядролуг чепсек чок зонаны тургузары дээш ужуражышкынга белеткелдиң канчаар чоруп турарын бодунуң кежигүннеринге таныштырар.

КУР: Сюй Жунхуаның аас-кежии

Сюй Жунхуа 30 чыл дургузунда Пекинде уруглар эмнелгезинге медсестра болуп ажылдап келген. Бөгүн ол ам медсестраларның эмнелге эргелелиниң начальники болуп ажылдап турар. Бодунуң арга-дуржулгазын — хандырылга болгаш садыг черлеринде ажылдап, волость болгаш суурларда бүдүрүлгелерде янзы-бүрү тускай мергежилгелерни өөренип ап турар.

Парлалга Сюй Жунхуаны кыдат хөрээженнериң чаа чүс хөрээженнериң баштыны болуп Сюй ажылдай берген. Сюй Жунхуа Медсестраларның бүгү-кыдат ассоциациязының чөвүлекчизи, кадык камгалалының эң чугула айтырыгларының талазы-биле журналдарга онон ажылдарны парлап үндүрген чүүлдериң автору.

Сюй Жунхуаның күш-ажылчы намдары амгы үеде Кыдатта хөрээженнериң байдалы-биле хөй талазы-биле дөмейлешкек. Кончуг дүрген өскерлип турар чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар реформаларны боттандырып турар хире-чергези-биле кыдат хөрээженнериң амыдыралының байдалы база өскерлип турар.

Чыл келген тудум Кыдат Улус Республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар хөрээженнериң саны база өзүп турар. Амгы үеде 50 миллион ажыг хоорай чурттакчылары хөрээженнер бүдүрүлгелерде, өске-даа ажылдарда ажылдап турар. Ол болза 1978 чылда турганындан барык чартыындан хөй болуп турар. Ол саннарны «Чайна дейли» солун «хөрээженнерни дарлалдан хостаарының херечилери» деп тайылбырлап турар. Эрткен чылын эвээш каш чүс муң хөрээженнер мергежилии бедидер талазы-биле курстарга болгаш семинарларга өөренип турганнар. Ол болза кыдат реформаның база бир онзагай — демдээ болуп турар. Кончуг улуг өскерлиишкиннер көдээде болуп турар: улам-на хөй санныг тараачын хөрээженнер көдээ экономикага чаа чүүл болуп турар черлерде дамчыдып бербишаан. беш чүс хөрээженнериң баштыны болуп Сюй ажылдай берген. Сюй Жунхуа Медсестраларның бүгү-кыдат ассоциациязының чөвүлекчизи, кадык камгалалының эң чугула айтырыгларының талазы-биле журналдарга онон ажылдарны парлап үндүрген чүүлдериң автору.

Сюй Жунхуаның күш-ажылчы намдары амгы үеде Кыдатта хөрээженнериң байдалы-биле хөй талазы-биле дөмейлешкек. Кончуг дүрген өскерлип турар чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар реформаларны боттандырып турар хире-чергези-биле кыдат хөрээженнериң амыдыралының байдалы база өскерлип турар.

Чыл келген тудум Кыдат Улус Республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар хөрээженнериң саны база өзүп турар. Амгы үеде 50 миллион ажыг хоорай чурттакчылары хөрээженнер бүдүрүлгелерде, өске-даа ажылдарда ажылдап турар. Ол болза 1978 чылда турганындан барык чартыындан хөй болуп турар. Ол саннарны «Чайна дейли» солун «хөрээженнерни дарлалдан хостаарының херечилери» деп тайылбырлап турар. Эрткен чылын эвээш каш чүс муң хөрээженнер мергежилии бедидер талазы-биле курстарга болгаш семинарларга өөренип турганнар. Ол болза кыдат реформаның база бир онзагай — демдээ болуп турар. Кончуг улуг өскерлиишкиннер көдээде болуп турар: улам-на хөй санныг тараачын хөрээженнер көдээ экономикага чаа чүүл болуп турар черлерде — хандырылга болгаш садыг черлеринде ажылдап, волость болгаш суурларда бүдүрүлгелерде янзы-бүрү тускай мергежилгелерни өөренип ап турар.

Парлалга Сюй Жунхуаны кыдат хөрээженнериң баштыны болуп Сюй ажылдай берген. Сюй Жунхуа Медсестраларның бүгү-кыдат ассоциациязының чөвүлекчизи, кадык камгалалының эң чугула айтырыгларының талазы-биле журналдарга онон ажылдарны парлап үндүрген чүүлдериң автору.

Сюй Жунхуаның күш-ажылчы намдары амгы үеде Кыдатта хөрээженнериң байдалы-биле хөй талазы-биле дөмейлешкек. Кончуг дүрген өскерлип турар чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар реформаларны боттандырып турар хире-чергези-биле кыдат хөрээженнериң амыдыралының байдалы база өскерлип турар.

Чыл келген тудум Кыдат Улус Республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар хөрээженнериң саны база өзүп турар. Амгы үеде 50 миллион ажыг хоорай чурттакчылары хөрээженнер бүдүрүлгелерде, өске-даа ажылдарда ажылдап турар. Ол болза 1978 чылда турганындан барык чартыындан хөй болуп турар. Ол саннарны «Чайна дейли» солун «хөрээженнерни дарлалдан хостаарының херечилери» деп тайылбырлап турар. Эрткен чылын эвээш каш чүс муң хөрээженнер мергежилии бедидер талазы-биле курстарга болгаш семинарларга өөренип турганнар. Ол болза кыдат реформаның база бир онзагай — демдээ болуп турар. Кончуг улуг өскерлиишкиннер көдээде болуп турар: улам-на хөй санныг тараачын хөрээженнер көдээ экономикага чаа чүүл болуп турар черлерде эвээш эвес чүүлдерни кылган. Ол боду ындыг-ла чугаакыр эвес кижи чораан.

Далан-Джаргалаңга келгениниң соонда удатпаанда Долгоржав божулганы хүлээп ап, баштайгы эмчи дузалын көргүзүп турар апарган. Сарыг-думаадан, бүүлеаарындан, быжар-думаадан чеже кижиниң амы-тынын ону албаан дээр! Ынчангаш араттар база эмнелге черинге күзелдии-биле барып турар болуу берген.

Аараан араттар боттары ыяштан эмнелге бажыңын тудып, быжар-думаа-биле демиселдиң чепсээ — картофель, согунаны тараан огородту өстүрүп турар апарганын ламалар хөөн чок көрүп турганнар. Ынчан харын эмчи сестразын хораннап өлүрериниң планы оларгга тыптып келген. Белеткетинип турар кемниг үүлгедишкин дугайын ыңнап каан милиционер харын халапты болдурбайн барган.

Долгоржавты чон чүүлбүрү аргалар-биле камгалап турган. Ынчангаш харын аскежиктиг ог-бүлени ол тудуп алырга аажок өөрүп турганнар. Ынчалдажок дайыннар өш-өжээнин дөмей-ле негеп алганнар. 1939 чылдың чайынында Долгоржавтың ашаан болгаш ооң бүдүн чартык харлыг оглун олар өлүрүп кааннар. Ол өлүмнүг халап Долгоржавка база таваржыр чыгыы турган. Ол душтa ооң Халхин-Голга турганы аас-кежик болган.

— Ынчан үш бичии уруглуг турганына болгай силер. Долгоржав үтбай. Фронтуже барбайн барып болуур турганына болгай силер але?— деп айтырдым.

— Арева кежигүнү, эмчи сестразы кижи-ле болгай. Ынчангаш хостап каар дугайында чугаа безин турар ужур чок турган— деп, ол чугаалаан.

Халхин-Голга кады чоруп, а ооң соонда 1945 чылда япон самурайларга удур хосталга походунга кады киржип турганы эмчилериң эмчи сестраларының санитарларның аттарын Долгоржав адаптаар дээр орадажыышкыннар-даа. Эмнээшкин талазы-биле оларның бүүрүн эргелеринге кыжанып келгенинге кижилерни төөредип, хораннап турган, оларның эмнээшкин талазы-биле бүүрүн эргезинге, ужуру билдинмес чүү-бир уруг кыжанып келгенинге чөпшээрежип болур турган бе? Ынчалдажок Долгоржав-биле чаңгыс аай бодалдыглар база немешкен. Оларның бирээзи — коозэ башкы Дугэвжаа. Бир-ле катап мтка ылыртканы бичии оолду ол эккелген. Ол оол моорап калган болган. А лама ону көргеш, өлген оол-дур дээн.

— Кижилериң бажын төөредип мегелээрин кажан каарлар чүве ирги? — деп-көдээ башкы мунгарап, бажын чайгаан. — Долгоржав, сен ону экиртир эмнээр ужурлуг сен— дээн.

Ол оолдуң амы-тыны дээш демисел чээрби хонук уламчылаан, ынчангаш ол сегип эгелээрге, эмчи сестралының өөрүшкүзүн кижи магадан хаамас турган.

Улан-Батор клиниказының ажылдакчызы Долгоржав амы-тынын алганы ол «оолду» — Гантумурну Далан-Джаргаландан сураглап тура тып алган. Өөрүп четтирген не онзагай «доктор эмчиниң» дугайын оглунга үргүлчү чугаалап бээр турган. Долгоржав үтбайның кижи кайгаар болгаш берге салым-чолунуң дугайын кижилер билип алзын дээш Гантумур — ол-ла сумуга мал эмчилеп ажылдап турарны бүзүрелдии-биле бийир-биле ооң чуруй бээри кайгамчык. Бичии чурукчуның чуруктарын Москвага Бүгү делегейниң аныяктарының болгаш студентилериниң фестивалынга үелинде делгеп көргүскен. Ооң чуруктары улут чедишкиниг болган.

Й. ЗАХАРЧЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА.

Кижилериң салым-чолу

КЫЗЫЛ КРЕСТИҢ МЕДАЛЫ

Төөн Гоби аймакта Далан-Джаргалан сумузунда эмнелге бар. Фельдшер Ж. Долгоржавтың адын ол эдилээн. Ындыг алдар-хүндүткелди ол хөрээжен кижи түүүн-биле чедип алганы?

Шагда-ла кырган-ава болуу берген ол кадай-биле хөөрежип олура куу-ногаан хөйленнерлиг оолдар долгандыр хүрээлээн он алды харлыг кысты көрүп кагдым.

— «Кайнаар баарына белеткенип турарың ол чүвел урут, дайылдажыр хамаан чок, аваң оргазындан дүжер харыың безин чок кижи ышкажыл сен!» —деп ол оолдар баштактангыладылар.

— Дайылдажыр дээш эвес, харын улус эмнээр деп турарым ол-дур деп. тырылчактыг харыылаан.

Бо дээрге шагда-ла, 1932 чылда болган чүве-дир. Ара-Хангай аймакка контрреволюстуг үймээн кыптыгып үнген чүвен иргин. Кедергей шажынчы идегеттер улусчу эрге-чагырга-биле эптежирин күзевээн болгаш сумуларга дээрбедээшкиннерни доюлдуруп үндүрген. Балыгаттыраннарга дуза чедирери негеттине берген. Эмчи курстары дооскан үш ыыска дээрбечилер хөделип үнген ырак черлерже базарын саналдаан. Чыылын дээн черинге чаңгыс чүгле Долгоржав келген.

Ынчан чуртка эмчи-медиктерни чүгле салаа базын санап болур турган. Долгоржав дагдыныкчылар-биле кады чоруптар чолдар болган. Улан-Баторга совет эмчи П. Шастин, а Ара-Хангай аймакка — С. Немой эмчи турган. «Ам кадыгдошкун уе-дир, ынчалдажок бүгү-ле чүве сээн мурнунда болгай» деп, ол чаа келген эмчи чугаалаан. А удатпаанда ону контрреволюстуг идегеттер араатанзыг ёзу-биле өлүрүп каан. Долгоржавы боду база бичe-ле болза өлүртүр часкан.

— Ийет, харын бүгү чүве мурнунга турган: кыжанышкын-даа холду өттүр дегген дээрбечи ок-даа. хораннап каптар дээр орадажыышкыннар-даа. Эмнээшкин талазы-биле оларның бүүрүн эрге-чагырга-зынга кыжанып келгенинге кижилерни төөредип, хораннап турган, оларның эмнээшкин талазы-биле бүүрүн эргезинге, ужуру билдинмес чүү-бир уруг кыжанып келгенинге чөпшээрежип болур турган бе? Ынчалдажок Долгоржав-биле чаңгыс аай бодалдыглар база немешкен. Оларның бирээзи — коозэ башкы Дугэвжаа. Бир-ле катап мтка ылыртканы бичии оолду ол эккелген. Ол оол моорап калган болган. А лама ону көргеш, өлген оол-дур дээн.

— Кижилериң бажын төөредип мегелээрин кажан каарлар чүве ирги? — деп-көдээ башкы мунгарап, бажын чайгаан. — Долгоржав, сен ону экиртир эмнээр ужурлуг сен— дээн.

Ол оолдуң амы-тыны дээш демисел чээрби хонук уламчылаан, ынчангаш ол сегип эгелээрге, эмчи сестралының өөрүшкүзүн кижи магадан хаамас турган.

Улан-Батор клиниказының ажылдакчызы Долгоржав амы-тынын алганы ол «оолду» — Гантумурну Далан-Джаргаландан сураглап тура тып алган. Өөрүп четтирген не онзагай «доктор эмчиниң» дугайын оглунга үргүлчү чугаалап бээр турган. Долгоржав үтбайның кижи кайгаар болгаш берге салым-чолунуң дугайын кижилер билип алзын дээш Гантумур — ол-ла сумуга мал эмчилеп ажылдап турарны бүзүрелдии-биле бийир-биле ооң чуруй бээри кайгамчык. Бичии чурукчуның чуруктарын Москвага Бүгү делегейниң аныяктарының болгаш студентилериниң фестивалынга үелинде делгеп көргүскен. Ооң чуруктары улут чедишкиниг болган.

Й. ЗАХАРЧЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА.

ГФР: амгы үениң айтырыглары

ГФР-де амгы үениң аныяк немец хөрээжени Гётениң улуг трагедиязында көргүскени кенеп, патриархалдыг Гретхенинге бичии-даа дөмей эвес. Буржуаз ниитилелдиң байдалында безин немец хөрээжен бодунуң хосталгазының оруунга, хамааты болгаш социал эргелер чедип алырынга элээн бурунгаарлай берген. Херектиг ужуру чүгле хөрээженнерни эрге талазы-биле юридиктиг ёзу барымдаалап дециэзинде эвес, ГФР-ниң конституциязы оларның дец эргезин чарлаанында эвес. Барын герман ниитилелде оларның байдалында херек кырында болган улуг өскерлиишкиннерде. Германияга немец хөрээженниң турар чери шагдан бээр тодарадып турганы сураг-жаан үш «К» калбаа-биле билдингир: «Киндер, кюхе, кирхе» (уруг-дарыг, кухня, хүрээ). Гитлериң ёзу-чуруумунуң үезинде үш «К»-ның бодалын деткип турган болза, фашизмни чылча шапканының соонда политикага, хөй-ниити ажылыга, экономика болгаш культурага хөрээженнериң идепхейлиг чоруу элээн өзе берген.

Оларның билиг талазы-биле дециели бедээн. Бир эвес 1960 чылда гимназияларга уругларның саны чүгле 36,5 хуу турган болза, 1984 чылда 50 хуу чедир өскен. Ол-ла чылын дээди өөредилге черлериниң суруулдарының аразында хөрээжен студентилериң саны 38 хуу болган. Экономиктиг амыдыралда хөрээженнериң киржилгези доктаамал өзүп турар. 1985 чылда бүгү-ле ажылдап турарларның 38 ажыг хуузу болган. ГФР-де хөрээженнериң материалдыг болгаш угаан-бодалдыг үнелиг үүлдериңе киирип турар салыышкыны, ылаңгыя ачы-дуза чедирилгезинде хонгуг улуг.

Немец хөрээженнерге мөзүлеш чүүлдер ажыл-агыйнызы, хынызы, арыг-шевергини, корум-чурумга ынак чорук болур. Ооң ажылдап турарын кайгавас аргажок. Садыгжызы чок магазинге баргаш кассирлериң кайы хире эптиг, шалыпкын болгаш кончуг дүрген ажылдан билирин кайгаа каар сен. Садыгжылары чок элээн улуг магазинде ийи-үш-ле кассирлер кончуг хөй санныг садын алыкчыларны хандырып шыдап турарлар. Аная магазиннерде садыгжылар ышкаш, конторларда болгаш салаа черлериндe секретарьлар болгаш херек эргелекчилери өскелелерде медсестралар болгаш эмчилер сагыш човаңгыр болгаш өөлдек-эвилеп. Олар чамдыкта чай чок ажылдап турар-даа болза, олардан каржы сөстерни дыңнаваас силер.

Хөрээженнер ГФР-ниң политиктиг амыдыралында чижээлээрге, дайына удур болгаш ажылчын шимчээшкининде идепхейлин-биле киржип турарлар. Чыскаалганнарның аразындан биччин тергежигешке чаш уругларын идип алган чоруур эвээш эвес хөрээженнерни көрүп болур. Чоокта чаа Рурнуң кан эзилдиригчилериниң кадайлары бүдүрүлгелерни хаарынга удурланып, хөй хонук иштинде аш чарлааннар. Хөрээженнериң политиктиг, идепкейлиг чоруунуң өзүлдезин партиялар кежигүннериниң аразында оларның санының өзүп турары база хереченлеп турар. Чижээлээрге, «ногааннар» партиязында оларның саны үштүң биринден хөй болуп турар. Бундестаг депутатларының аразында хөрээженнериң төлөөлекчилери 10 хуу ажыг болуп турар, а Боннуң чазаанда хөрээженнер ийи министриниң олудун эзлеп турар.

Ынчалза-даа греттер, марталар, эльзалар болгаш гертрудтар оларның хөй-ниитиниң болгаш экономиктиг амыдыралга ролю өске-даа эвээш эвес бергедээшкиннерге болгаш нарын айтырыгларга таваржып турарлар. Херек кырында деп эргеин олар ам-даа чедип албааннар.

Барын Германияда хөрээженнериң бергедээшкиннери болгаш нарын айтырыглары ийи дэкпыр ажыл-биле — өг-бүле болгаш бүдүрүлге-биле, ол ышкаш ылгай көрүүшкүннер-биле холбашкан. Чижээлээрге, хөрээженнерге профессионалдыг эртем чедип алыры болгаш ажыл тып алыры кыгаарланчак. Профессионалдыг өөредилге системаның өөренип турарларның чартыындан хөй кезин «чаңчыл болган хөрээжен» профессияларга хамыктың мурнунда садыгжыларга, баш таарыкчыларынга, секретарьларга болгаш эмчи сестралырынга өөренип турар. Инженер-техниктиг болгаш өскедаа специальность алырынга оларның кордалы барык чок. Эртем-техниктиг депшилгениң байдалдарында од профессиялар эң-не хөй-биле хереглеттинип турар. Электрисаналга машиналарын непереткенге херек эргелээринге, садыгга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге «хөрээженнер» профессиязын ажыглаарын эвээшдеп турар. Оларның хүлээлгезин компьютерлер болгаш янзы-бүрү автоматтар күүседип турар. Сөөлгү он чыл иштинде бүдүрүлгеге болгаш ачы-дуза чедирилгезинге хөрээженнериң үлүү улгатса-даа, оларның хөй кезин долу эвес ажыл хүнүг ажылдап турар. ГФР-де ажылдап турар тос миллион хөрээженнериң 2,5 миллиону долу эвес ажыл хүнүг черлерде ажылдап турарлар.

Хөрээженнер бедик мергежилдиг ажылдарны күүсетпейн турар болганда, оларның ажыл толевири база куду. Массалыг ажыл чок чорук чүүүн-даа мурнунда хөрээженнерге бергедээшкиннерни болдурар, чүге дээрге, оларны аныяктарны ышкаш ажылдап хамыктың мурнунда үндүрүп турар. Бо чылдың январьда ГФР-ге бир миллион ажыг ажыл чок хөрээженнер бар болган. Оларның чартыындан хөйү ажыл чок чорук дээш дузаламчы албайн турар, а ындыг дузаламчы эр улустуңдан эвээш. Сөөлгү чылдарда ГФР-де ядараан болгаш ниитилел амыдыралының дүвүнде барганнарның саны көвүдээн. Хөрээженнериң арызында наркоманияның, алкоголизмниң болгаш бодунуң амытынынга четтинериниң саны көвүдээн.

Федеративтиг Республика чаш уругларның өзүп, төрүүрүнүң талазы-биле Барыын Европа чурттарында эң-не куду черии эзлеп турарларның санында кирип турар. Чаш урутлар чок өг-бүленің саны өзүп, өг-бүледе чарлыр чорук улам көвүдеп турар. Сөөлгү 25 чыл иштинде ол барык-ла үш катап өскен. Ол чорук чурттакчы чонуң санының кызырлырынга чедирип турар.

Бөгүн ГФР-ниң хөрээженнери бодунуң херек кырында дец эргезин чедип алыр дээш демиселге элээн чедишкиннерлиг болган-даа болза, оларның мурнунда ам-даа эвээш эвес шыгыы айтырыглар турып турар деп санаа турарлар. Чазакче, чагырыкчы партияларже болгаш бүдүрүлге эзелериче албадаашкыннарны күштелдирип, ол айтырыгларны шиитпирлээринче олар түүкүп турарлар.

Владимир СЕРОВ. СЭТА-ның корреспондентизи. Бонн.

КУР: Сюй Жунхуаның аас-кежии

Сюй Жунхуа 30 чыл дургузунда Пекинде уруглар эмнелгезинге медсестра болуп ажылдап келген. Бөгүн ол ам медсестраларның эмнелге эргелелиниң начальники болуп ажылдап турар. Бодунуң арга-дуржулгазын — хандырылга болгаш садыг черлеринде ажылдап, волость болгаш суурларда бүдүрүлгелерде янзы-бүрү тускай мергежилгелерни өөренип ап турар.

Парлалга Сюй Жунхуаны кыдат хөрээженнериң баштыны болуп Сюй ажылдай берген. Сюй Жунхуа Медсестраларның бүгү-кыдат ассоциациязының чөвүлекчизи, кадык камгалалының эң чугула айтырыгларының талазы-биле журналдарга онон ажылдарны парлап үндүрген чүүлдериң автору.

Сюй Жунхуаның күш-ажылчы намдары амгы үеде Кыдатта хөрээженнериң байдалы-биле хөй талазы-биле дөмейлешкек. Кончуг дүрген өскерлип турар чурттуң амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар реформаларны боттандырып турар хире-чергези-биле кыдат хөрээженнериң амыдыралының байдалы база өскерлип турар.

Чыл келген тудум Кыдат Улус Республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар хөрээженнериң саны база өзүп турар. Амгы үеде 50 миллион ажыг хоорай чурттакчылары хөрээженнер бүдүрүлгелерде, өске-даа ажылдарда ажылдап турар. Ол болза 1978 чылда турганындан барык чартыындан хөй болуп турар. Ол саннарны «Чайна дейли» солун «хөрээженнерни дарлалдан хостаарының херечилери» деп тайылбырлап турар. Эрткен чылын эвээш каш чүс муң хөрээженнер мергежилии бедидер талазы-биле курстарга болгаш семинарларга өөренип турганнар. Ол болза кыдат реформаның база бир онзагай — демдээ болуп турар. Кончуг улуг өскерлиишкиннер көдээде болуп турар: улам-на хөй санныг тараачын хөрээженнер көдээ экономикага чаа чүүл болуп турар черлерде эвээш эвес чүүлдерни кылган. Ол боду ындыг-ла чугаакыр эвес кижи чораан.

Далан-Джаргаланга келгениниң соонда удатпаанда Долгоржав божулганы хүлээп ап, баштайгы эмчи дузалын көргүзүп турар апарган. Сарыг-думаадан, бүүлеаарындан, быжар-думаадан чеже кижиниң амы-тынын ону албаан дээр! Ынчангаш араттар база эмнелге черинге күзелдии-биле барып турар болуу берген.

Аараан араттар боттары ыяштан эмнелге бажыңын тудып, быжар-думаа-биле демиселдиң чепсээ — картофель, согунаны тараан огородту өстүрүп турар апарганын ламалар хөөн чок көрүп турганнар. Ынчан харын эмчи сестразын хораннап өлүрериниң планы оларгга тыптып келген. Белеткетинип турар кемниг үүлгедишкин дугайын ыңнап каан милиционер харын халапты болдурбайн барган.

Долгоржавты чон чүүлбүрү аргалар-биле камгалап турган. Ынчангаш харын аскежиктиг ог-бүлени ол тудуп алырга аажок өөрүп турганнар. Ынчалдажок дайыннар өш-өжээнин дөмей-ле негеп алганнар. 1939 чылдың чайынында Долгоржавтың ашаан болгаш ооң бүдүн чартык харлыг оглун олар өлүрүп кааннар. Ол өлүмнүг халап Долгоржавка база таваржыр чыгыы турган. Ол душтa ооң Халхин-Голга турганы аас-кежик болган.

— Ынчан үш бичии уруглуг турганына болгай силер. Долгоржав үтбай. Фронтуже барбайн барып болуур турганына болгай силер але?— деп айтырдым.

— Арева кежигүнү, эмчи сестразы кижи-ле болгай. Ынчангаш хостап каар дугайында чугаа безин турар ужур чок турган— деп, ол чугаалаан.

Халхин-Голга кады чоруп, а ооң соонда 1945 чылда япон самурайларга удур хосталга походунга кады киржип турганы эмчилериң эмчи сестраларының санитарларның аттарын Долгоржав адаптаар дээр орадажыышкыннар-даа. Эмнээшкин талазы-биле оларның бүүрүн эрге-чагырга-зынга кыжанып келгенинге кижилерни төөредип, хораннап турган, оларның эмнээшкин талазы-биле бүүрүн эргезинге, ужуру билдинмес чүү-бир уруг кыжанып келгенинге чөпшээрежип болур турган бе? Ынчалдажок Долгоржав-биле чаңгыс аай бодалдыглар база немешкен. Оларның бирээзи — коозэ башкы Дугэвжаа. Бир-ле катап мтка ылыртканы бичии оолду ол эккелген. Ол оол моорап калган болган. А лама ону көргеш, өлген оол-дур дээн.

— Кижилериң бажын төөредип мегелээрин кажан каарлар чүве ирги? — деп-көдээ башкы мунгарап, бажын чайгаан. — Долгоржав, сен ону экиртир эмнээр ужурлуг сен— дээн.

Ол оолдуң амы-тыны дээш демисел чээрби хонук уламчылаан, ынчангаш ол сегип эгелээрге, эмчи сестралының өөрүшкүзүн кижи магадан хаамас турган.

Улан-Батор клиниказының ажылдакчызы Долгоржав амы-тынын алганы ол «оолду» — Гантумурну Далан-Джаргаландан сураглап тура тып алган. Өөрүп четтирген не онзагай «доктор эмчиниң» дугайын оглунга үргүлчү чугаалап бээр турган. Долгоржав үтбайның кижи кайгаар болгаш берге салым-чолунуң дугайын кижилер билип алзын дээш Гантумур — ол-ла сумуга мал эмчилеп ажылдап турарны бүзүрелдии-биле бийир-биле ооң чуруй бээри кайгамчык. Бичии чурукчуның чуруктарын Москвага Бүгү делегейниң аныяктарының болгаш студентилериниң фестивалынга үелинде делгеп көргүскен. Ооң чуруктары улут чедишкиниг болган.

Й. ЗАХАРЧЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА.

● ●

ЧУРУКТАРДА: Израиль эжелеп алганы араб девискээрлерде тайбың чурттакчыларны өлүрүп, хыдып турар. Эжелекчилериң холундан өлген аныяк кижиниң дергүл-төрелдери. Ол талакы чурукта АКШ-тың чурттаар оран-бажың чок хамаатызының кудумчуда олурары. Ындыг кижилериң саны ол чуртта үш миллион ажып турар.

СЭТА-ның фотолары.

● ●

ШЕВЕР КЫС

АРГА-СҮМЕМ ДАМЧЫТКАЙ МЕН

Аныаамдан арат чонга, улузунга
Аян тудуп, ыры-шулук бижиксээн мен.
Оккур-чечен, өткүт-чидиг, каас-чараш
Оттуг көс дег изиг сөстер сөглексээн мен.
Олар шупту ыры-шоор боон, таалал берип
Орай-чүртка чаңгыланып чорзуп дээн мен.
Оду-көзү өжер чедир ижистелзе,
Оон-биле чалбышталдыр чүшкүрүп ап,
Ошак-сергек, өөрүшкүлүг чүрттаар дээн мен.

Аажок бачым, хайнышкынныг ажыл-ишче
Аныаамдан идепкейлиг шыны бергеш,
Амы-хууза чыргал сүрбейн, олут орбайн,
Амыр эвес оруктарны өртип келдим.
Чымыштыг бол, магалыңга поклейн чораан
Үе-шагның ылгын аттың маны-биле
Үележип эрткенин-даа билбейн бардым.
Харын барып, кырган-ава болганымны,
Карз бажым агарганын эскербедим.

Ынгылыг ыры-шулуум бөгүнге дээр
Ындыг-ла хөй бижип черле четтикпедим.
Ынчалза-даа хомудал чок, кылганым хөй.
Ынак чүрүм, улус чонум аразында
Улуг биче ажыл-ишке үлүүм киирдим.
Угаанымны, билиим берип дадыкшыдым,
Чежеемейниң чемеледип, сургатсымза
Четпес, бактыг эпчок кижи диртсимге-даа,
Тайып ушкан, аянпкан турып көөр мен.
Дадай билбес туруштуумдан торулбаан мен.

Севил ЮМБУУ.

ТАЛАНТЫНЫҢ ӨЗҮМҮ

Салым-чаяан — чоонуң овзагай байлаа. Ылап-ла оон дугайында чугаалаары дээргe чоондан ылгалып үнген салым-чаяаннын — талантылыг кижилерге хамаарыштыр чугаа болур. Ындыг талантыларны чондан илередип, оны ой-шаанда эскерип, аңаа чогумчалыг деткимчени бээрги —чүгле чогаадыкчы эвилелдериниң коллективтериниң эвес, а бүгү-ниитиинин хереэ. Бөөлүг талант — чоонуң өнчүзү чоргааралы. Чалгынчүглүг талант бодунуң төрээн черин, улус-чонун чамбы-дишке чарлап, оны мөнгежидер. Ынчангында талантылыг кижи чүү мурнай бодунуң черинин, улузунуң мурнунга улуг харыысалгалыг болурушуң чылдагаарымдаа ол. Чонга үнелеткен талант — чонга бараан болур. Чоп чокта талантыда чалгын-чакпадаа чок. Бо дугаймда мээн аныяк маадырым ынчалдыр билир боор дээрзинге бүзүрээр мен.

«Эгээртинмес өртинелериин чурту, каас-чараш бойдус-чурумалдың ораны» сутсуг дижип, Тыва черни улус бо-ла мактай бээр. А кижилериниң уран талантызы? Ол оон-даа онзагай! Тыва чонда, бойдустың чааларгазы ышкаш, төрүмелинден хайырлаттынган, ада-өгбезиндеи дамчып келген кандыг талантылар чок дээр! Оон чангыс чижээнге сыгытты адаарга-ла четир. Бо удаада сыгытты дугайын-даа чугаалаваан, а артист кижиге хамаарыштыр хаксы таныштырайн. Артист боорда, ат-сураглыг-даа эвес, аныяк артист чүве. Делегейни дээскингеи цирк артизи-даа эвес, делегей чергелиг фестивальдарның конкуретларының «сыдызы-даа» эвес, аңаа бөдүүн, ат-сураа чаа-ла дыңналып олурар театрта ойнаар шин артизи чүве.

Каш-ла чылдар бурунгаар хогжүм-шин театрының коллективинге аныяк артист урут ылгалып келген. Ол колдуунда-ла бичии уруглар шиилеринге ялы-бүрү дириг амытаннар ойнаар, үнү сураглыг «Гамлетте» Офелиязы дет эвес-даа болза, сагыш-сеткилдя хөлледиптер, музыкалыг ышкаш лириктиг. Концерттерге гитара-биле боду үдевишаан ырлай бергенде, өзүлүг-ла чаптанчыг чаштар олчаан. А арыя-шырайы — көңүс-ле хинчек чок, чазык хүлүмзүргүнүп хереля чайынная бээр. Бодал-сагыжы кандыг-ла бир хуулгаазынныг өртемчейже шыммы бээр. Ол-ла бүгү — көрүкчүну соруулаалаптар. Шак ынчалдыр Надежда Наксыл (ыныңгы фамилиязы Идам-Сүрүн) сценага амыдыралын өгелээнге сагындырар эвес, а каракка көстүр.

Аныяк артист Надежда Наксылдың онзагай шыныры — оон биче сеткилдин, сонуургаачалы. Ол болган чок-ла мергежилдиг артистерниң ажылдан турарын хайгаараан, олардай доктаамал өөренген турар. Ол хостуг үелериндеи ылангыя чаасканн чораанда ханы бодалга алыскан, бүдүү сымыранып чоруур. Ол дээргe, оон сеткил-бодалында Пушкиниң, Есениниң, Цветаеваның, Рубцовтуң болгаш өскелериниң-даа шулүктериниң чурттап чоруурун ол деп сөөлүүредир билген мен. Оон-биле чугаалажырга, хөй саныг лириктиг шулүктерни шээжи билир болгаш кыдыраштарында дүжүрүп бижип алган болур. Мен бодаарымга Н. Наксыл поэзиязының чалгынныг одуруглары чок болза чүгле чалгаарай бээр эвес, а аарый берги дег.

Н. Наксыл А. С. Пушкиниң мочээнинден бээр 150 чыл болганынга турасказаткан Бүгү-эвилелдің уран номчулга конкурзуунга киришкеш, оон дипломантызы болган. Ол ынчан чурттун чүрээ Москвада Актёрлар бажыңынга улуг орус шулүктүнүң «Бахчисарай фонтаныны» аныяк шулүкчү Н. Куулардың очулгазы-биле номчаан.

Сөөлгү чылдарда Н. Наксыл көрүкчүлериниң ынак артистериниң бирээзи апарган. Оон артист мергежилдиг каш чылдар бурунгаар Кызылдың уран үүл училищезинин шиин артизиниң салбырын дооскан үезинден деңнээр арга чок өскен. Маңаа чижек кылдыр Надежданың сөөлгү ийи сезонда ойнаанын рольдарын сактыптары артык эвес боор. Оожум бүдүштүг актрисаның А. С. Пушкиниң «Бичии трагедияларында» кирип турар «Хамнык-думаа үезинде дойда» Луизаның овур-хевири аныяк артистки талантызының делгемй-биле «аза тевишкинин болган. Оон соонда ол Федерико Гарсиа Лорканың «Хаинны куда» деп сураглыг трагедиязынга Келиний бүдүренчиг-ле ойнаан! Алыс сөөлгү ол-ла рольга чоочшулашкак кылдыр сагындырар-даа болза, «Иелер шииткели» деп шулүгледараболага бедүүн Кыстың ролюн тускайлаң кылдыр ойнап көргүскен. Ук кыстың ашаа солдат оол Афган черге өлүртүнин билип каащ ыглаар монологу — аныяк не кижиниң дайын-чаага удур кыйгызы, ыны болу бээрин Надежда көргүзүп шыдаан. М. Горькийниң «Ирей» деп драмазынга Н. Наксылдың тургускан овур-хевири — Софья Марковна база-ла чедишкиннинг аныяк. Аныяк артистиң талантызының чечектелип частырыңга ук шиилерниң режиссёру — РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң уран үүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы. Бурятияның республика шиналының лауреаты Н. Логачёвтуң чүгле режиссёр эвес, а театр башкызы ачы-хавыяазы салдарлыг болган. Билдилиг режиссёрлар чүгле шиини эки тургузарындан ангыда, артистериниң чаа талаларын ажыдып шыдаар деп чүвениң бадытчалы ол.

Н. Наксыл артист мергежилин бедидер дээш доктаамал ажылдан турар. Ол чогаадыкчы конкурсларга киришкеш, шаңнал, мактаалдарны ап келген. Оонуң аажы — Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Виктор Наксыл-биле ыны ажылдан ылганы В. Шукшиниң «Миросвой» деп рассказының сценазы, «Ойнаарактер» деп танцылыг театрының концерт репертуарында кирген. Надежда Наксыл Москваның театр уран үүлүнүң А. Луначарский аттыг институтунда бот өөреднилге-биле киреринге бедеткенин турар.

Аныяк артист Н. Наксыл хоорай Советиниң депутатылы хүлээлгезин коллективтиң бедик идегели кылдыр медереп билип, сонгукулларының чагыгларын күүседи хөй-ниитин ажылынга хостуг үе-шагын үндүрүп турар, ийи уруглариниң өөн. Надежда Кууларовнага кажан-даа хостуг үе-шак тыпты бээр. Чүгле дээрге ол ажыл-ишке хөй-ниитин хүлээлгезин чеп хүлээп бидир. Ол — хөгжүм-шин театрының чанында аныяк драматургларның «Чалым-Хая» чечен чогаал өттүжүмүшкүнүнүң кожуруу. Оон оолдурганы ангы чогаалчы О. Нилдин «Ыныштар аразында ыракшыл» деп шиин театрының репертуарында кирген. Н. Наксылдың чечен чогаалче баштайы бөлүмү — оон «Бодалдар, бодалдар, бодумнуу силер бодалдар» деп чугаа кыдыраазы. Ол — амыботтун лириктиг бодалдарының демдеглелдери — продада бижээн шулүктер. Часпы мөөстe частың келген шончалайлар, чырык ишкерде бүлдешпекен сылдыстар. Надежданың — Идеталдың отчугаштары. Бодум хүмүн. Март 8-тү байырлалында баштай чаңылган чечексигепитериниң хереэжен өөрүнге сунуп көрем — деп, артист автордан дилеп көрби.

Владимир СКРИНООЛ
чогаалчы.

ЧУРУКТА: Надежда Наксыл.
Анатолия МЕЛЬНИКОВТУН фотозу.

ӨГ-БҮЛЕНИҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Сеткил-сагыжындан бердинген эжи-биле өг-бүле тудуп. Төрээн чуртунга ак сеткилдиг күш-ажылы-биле бараан болуп, ажы-төлүн төлептиг кижизидип хөй чылдарда аас-кежиктиг чүрттаарындан артык кижиге үнелиг үүү турар.

Аныяк оол Бады Донгак биле Дукур Монгуш деп кыс өскерби бөш чыл бурунгаар өг-бүле тудуп чүрттаннар. Оларның күвел-соруун адаиези, төрелдери деткин, саап өжер инекти шаап мунар аттыг-даа шаа-биле бергенер. Ажы-төлү арбын болурун алгап-йөрээгеннер.

Ынакшыл — сагыш-сеткили каттышкан ийи кижиниң бүгү назынында элептөнмес удур-дедир хүндүлелдің мөнге өшпес одуу. Аас-кежиктиг салгалды Төрээн чуртунга, боттарының орнунга өг-бүле бүрүзү кижизидип берип турар.

25 чыл. Адаарга хөй эвес ышкаш сагындырар чурагай. Ол дээргe чаарби беш удаа кыш, чай, час, күс солчуп эрткени-дир.

Бады Дачылайович. Дукур Кенденовна Донгактарның мөнгүн кудазын эрттиреринде Чоон-Хемчиктиг ХБАБ киздизиниң чанында совет чаагай чаңчылдарны байырлалдарны өзүлалдарны эрттирер комиссия кежигүннери, райкүүскомнуң культура киздизиниң ажылдакчылары дээш өскe-даа аңаа хамаарылгалыг кижилер каш катап шүүдүүнүп планнаннар.

Хоорайның № 1 столовоязының залын дерип каастаан. Ханаларда йөрээлдер, үлегер домактар. Мөнгүн кудалы болгур өг-бүленің эрткен амыдырал-чүрттаалгазындан солун эпизодтарны бижип, чүрүп делгеен. Оон-биле чергелештир өгүүн хереэжен эзи 50 харлаан турган. Аңаа тураскаатkан хана солунну база аскан.

Кудалы ажыткан соонда чымыганнарны столда шай ижеринче чадаан. Кежээнин башкарыкчызы башкы Зоя Кылыг-ооловна Ондар мөкрофонга үүүп келгеш, байыр чедирген соонда культура ажылдакчызы «Сайзанагын сактып келем» деп ыр-биле аян түткан.

ХБАБ киздизиниң өргелекчизи Анай Салчаковна Монгуш совет чаагай чаңчылдар дугайында делгереней чугаалаваш, мөнгүн кудазы болуп турарларга тураскаалдыг хереченнел тыпсыры-биле СЭКП райкомунуң хереэженнер өртүүнга ажыл чорудар киздизиниң өргелекчизи У. Г. Хапыр-ооларга сөс берген.

Ол бодунуң сөлүн Донгактарның 25 чыл чүрттаан өтүгүдүнан эгелээн. Бади Дачылыбайович — райпода мурнакчы автомагазин өргелекчизи, а Дукур Кенденовна № 3 школада багжы — кайгамчы, күш-ажылдың хоорчынары. Шилин алган мергежилиннге шынчы болбешаан, чонунга эки бараан болуп чоруурлар. Алды уруглу, азырап өстүргеен Улуг уруу Марита — бухгалтер, Чечена Мерген Орлан — студенттиер, бир ийиги — школачылар. Донгактар — кыргын-ава, кыргын-ача болганнар.

Кудалы өртүп турарларны баштайгы залыгле чалаан «Мөңгүн куда» деп ырның аялгазы-биле вальстаанар. Аңаа улаштыр № 3 школаның, чүрүп делгеен, Оон-биле чергелештир өгүүн хереэжен эзи 50 харлаан турган. Аңаа тураскаатkан хана солунну база аскан.

Кудалы ажыткан соонда чымыганнарны столда шай ижеринче чадаан. Кежээнин башкарыкчызы башкы Зоя Кылыг-ооловна Ондар мөкрофонга үүүп келгеш, байыр чедирген соонда культура ажылдакчызы «Сайзанагын сактып келем» деп ыр-биле аян түткан.

ХБАБ киздизиниң өргелекчизи Анай Салчаковна Монгуш совет чаагай чаңчылдар дугайында делгереней чугаалаваш, мөнгүн кудазы болуп турарларга тураскаалдыг хереченнел тыпсыры-биле СЭКП райкомунуң хереэженнер өртүүнга ажыл чорудар киздизиниң өргелекчизи У. Г. Хапыр-ооларга сөс берген.

Ол бодунуң сөлүн Донгактарның 25 чыл чүрттаан өтүгүдүнан эгелээн. Бади Дачылыбайович — райпода мурнакчы автомагазин өргелекчизи, а Дукур Кенденовна № 3 школада багжы — кайгамчы, күш-ажылдың хоорчынары. Шилин алган мергежилиннге шынчы болбешаан, чонунга эки бараан болуп чоруурлар. Алды уруглу, азырап өстүргеен Улуг уруу Марита — бухгалтер, Чечена Мерген Орлан — студенттиер, бир ийиги — школачылар. Донгактар — кыргын-ава, кыргын-ача болганнар.

Самагалдай суурның чүрттакчыларындан түрүүк Тес-Хем районуң бүгү чонунда Маша утбайны айтырар болзуңарза, ында Машалар чеже-даа хөй болза, чугаа Мария Николаевна Клеиныңың дугайында дээрзин дораан билип каптар. Чүгле дээрге, ол бөдүүн кижини кым-даа чүгле Маша утбай дээр, а оон чогум фамилиязын болгаш адазының адын билир улус ховар. Чамдык кижилер билир-даа болзадемей-ле Мария Николаевна дивес чүгле Маша утбай дээр.

Маша утбай Самагалдайга 1945 чылда келгеен. документизинде ынчаар демдеглээн. А мен бодаарымга, маңаа төрүттүнгеен маңаа өскен, маңаа кыраан ышкаш. Шынында ол 1914 чылдың майның 12-де Красноярск крайда Ермаковск районунуң Үстүү-Ус суурга төрүттүнгеен. Маңаа келгеш, бодүүн ажылчын Сергей Шыырап-биле өг-бүле тудуп бо черниң кени болуп чүрттай берген. Тес-Хем районга эң баштайгы интернационал өг-бүле ол болган. Ынчангаш Самагалдайның чону ону ажок хүндүлээр, ол бодуу база хүндүлээчел кижилерге эптиг-эвдек болгаш биче сеткилдит. Оон уламындан тус черниң чаңчылын дораан шиңгээдип, дылдомжуу өөренип апкан.

Тываның Совет Эвилелинге каттышканының баштайгы чылдарында тывалаар орус кижи кончуг ховар турган, кырган-даа, аныяк-даа кижиниң Маша утбай биле чугаалажыксаар оон-биле чоок болукслар ужурлыда. Картошка болгаш ногаа тарырда-даа болгаш хаван өстүрүрде суурның чүрттакчылары Маша утбай-биле сүмележир. Чечек тарыр түрүүк бажың чугаалаарда безин ындыг. А оон бодунуң дузаартаа черле сагыш човаачалы база кайгамчык.

Мен Маша утбайны школачы чылдарымдан-ла билир мен. Ынчан хлеб ховар, ону чүгле карточкалыг кижилерге садар үеде хлебтеп чиир бажыным ол турган. Ам «Күш-ажылдың хөстүү» совхозтуң директору Седей Бадарчы болгаш өске-даа интернат оолдары ол бажыңга бо-ла баар турдувус. Оон черле уругларга ынаажок бүгү назынында чүрттаан келген чангыс өрээл бажыңынга сыңыппас-ла турар. Бадарчыны болгаш оон утба-дуңмаларын, олар өскүс артарга, остүрген болгаш эртем-биле чедирген кижи ол. Мен база оон чагыг-сөзүн дыңнап оон бажыңынга үүүп-кирип келдим. Боду СЭКП райкомунга болгаш райкүүскомга тургулуг аштакчылаа келгеен-даа болза, аъш-чеми эвлек шайы ижиг, уругларга кино көөр көпеек база белем турар. Бир баарымга, «Оюмаам Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы ат алды, танцылаар талантылыг болганы ол-дур ийин» деп өөрүп орган чүве.

Маша утбай ам чок, чыл эгезинде «кызыл-дустай» берген. Уруг-дарыы дергуторели суурның хөй-ниитизи болгаш шерит комиссариазы хоочунну эки орнукшуганын СЭКП райкомунуң ийги секретары Лапчаа Кара-оол менээ дыңнатты. Аарыг турган үеинде Ак-Довуракта эмтя уруу Ак-кыс Домжакова Маша утбайны бодунга ап алган болду.

Мен «Чодураа» совхозтуң кол мал эмчизи оглу Донгүй-оолдан хоочунну докумендериниң кайы турарын айтырып алгаш, биежиде бичии бажыңга баа кат-тап чеде бердим. Альбомнарны оонуң оолгу эзи Сулепей Дамба ап берди. Шаңналдар аразындан бир билетти көөрүмге 1945 чылдың май 9-та СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыын бүгүүр Мария Николаевна Клеиныңың Ада-чүрттүң Улуг дайынынын киржиктизи деп шыныктыкан документ болду. Улуг Тиилелгениң болгаш СССР-ниң Чепсектиг Күштериниң тоогулуг байырлалдарын таварыштыр шаңнаткылаан чеди медальдыг. «Күш-ажылдың хоочунуу» медаль база бар. Самагалдайга мындыг алдарлыг, мындыг бөдүүн, мындыг кижизиг кижи чүрттаан чораандыр. Тес-Хем районга эң баштайгы интернационал өг-бүленің хереэжен эзи Маша утбай ол.

Чооду КАРА КУСКЕ.

ЧАЛАП ТУРА

● Дүштеки шайлалгаже азы төрүттүнгеен хүнүңерже аалчылар чалап тура, көрүксээн чоок улузуңар дөгереен айыткан шагында келген турар кылдыр хары үтда дыңнадыңар. Ынчалбас болза, чалалганы озалдап алган төрелдиңер азы эштериңер «Кым бир кижи келбейн баарга чалавааны ол-дур» деп бодай бээр чадавас.

● «Шупту амданыг болгаш эки-дир» деп мактаашкынны хүлээп алгаш, аъш-чемни кайыы садып, оларны белеткээрингe чеже хире үе чарыгдааныларны тайылбырлаарынче далашпаңар. Ол бүгү артык болур.

● Келген аалчыларга бажың эзелериниң кайызы-даа кичээнгейлиг болза эки. Маңаа кандыг-даа ылгавыр турбас ужурлуг. Бир эвес көңгүс чаа кижи азы хүндүлүг улуг назылыглар бар таварылгада, оларже хөй сагыш салып, дузалажыры албан.

● Чалгааракса орарларны хөгелдирин кызыдыңар. Олардан чүгле чалгаарап муңгарап олурарын, ыыт чок апарганын айтырбаңар. Ол бүгү айтырыглар ындыг кижилерге эпчок байдалды болдуруптар.

СИЛЕРНИ ЧАЛААНДА

● Аалчы болуп келгеш, бодуларга таарымнаан кижинер көрзүнерзе, бужурганмаңар. Оны чүге чалаанын сонуургаваңар. Өскелерге ындыг сагыш-сеткилин бичиндаа эскертиргеен хереэ чок. Арацарда эпчок байдалды ылаңгыя бажың эзелериңе, тайылбырлаарын кызытпаңар.

● Чаагай амданыг чем дээш бажың эзэзинге четтиргенин илередирин утпаңар.

● Аалчы болуп чеде бергеш бодуларның ажылчарының, төрелдериниңниң болгаш ажыг-аржыңарның дугайында хөй-ле тайылбыр бээрин кызытпаңар.

● Кым-бир кижи бужурганып орда, чугаа эгелээрин орадаштаңар.

Тамара АЛЕКСАНДРОВА
(«Крестьянка» сеткүүлдеи).

Сүмелер

ЧҮРЕКТИҢ ХАНЫЗЫНДАН

Эргин редакция! Частың баштайгы байырлалы — Март 8-ти таварыштыр Ак-Довуракта В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта ажылдан турар аваныска солун дамчыштыр бөөр кедирип олур бис.

Аваыс — Төлөө Чашооловна Монгуш исписиже үнзе-даа ыда ажылдавышаан. Аныяктарга бодунуң үлегер-чижээн көргүзүп, арга-мергежилин, билиин оларга күзелдин-биле дамчыдып берип чоруур. Бодунуң ажылындан ол чаңгыс шак-даа, минута-даа ораадан көрбээн, ажылынга кылымаккай, сүн-дулуг кижи.

Оон ак сеткилдиг ажылынын хереченил — хөй шаңнал, мактаалдары.

Тос уругуну божаңш, чырык черге бут кырынга тургузуп, төрээн черивистиң чымчак довураан бастырып каан аваыс биске эң-ле өргин, буянныг.

Казахстанның пайысылары — Алма-Ата хоорайда ажылдап, чүрттап чоруур уруглары бистер болгаш улуг кудазы Мурат Алтыхановтуң мурнундан байыр чедирбишаан, арыг, тайбын хөөрүнү, аас-кежиктиг, ажыл-ишке ап-даа улуг чедишкиннерни, кадыкшылды күзедиис.

Саяна болгаш Нуркан АЛТЫНХАНОВТАР.
Казах ССР.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Телевидение

— «Шупту сылдыстар». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 22.05 — 23.25 — Аныяктар программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

МАРТ 8-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 8.55 —«Сюрприз делгерезин». Байырлыг концерт. 9.20 —«Хөрээжеиин хепкерер». Док. фильм. 9.40—Поэзия минуталары. 9.50 —Уругларга фильм. «Кырган-аваны дедир эгидинер». 11.05 — Ава шолу. Эвилелдер Бажыныың Колонналыг залынан солдат аалар слёдуиун дугайында репортаж. 12.20 —«Социализм чүрттарында». 12.50 — «Көк куш». Фильм-балет. 14.15 — Силер мону шыдаар силер. 15.00 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. Ленинградтың «Лицедей» деп клоун-мим. театрынын артистериниң киржилгези-биле. 15.30 — Мультфильмнер. 16.00 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Хөглээш кинниг программа. 17.00 — Экранда кинокомедия. «Экии мен силернин даай-аванзр мен». 18.40—«Силернин үнер үенер артист». А. Акопян. 18.55 —Медээлер. 19.00 —Музыкалыг программа. 21.00 —«Ye». 21.35 — «Шупту сылдыстар». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 22.05 — 23.25 —Аныяктар программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

МАРТ 8-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 8.55 —«Сюрприз делгерезин». Байырлыг концерт. 9.20 —«Хөрээжеиин хепкерер». Док. фильм. 9.40—Поэзия минуталары. 9.50 —Уругларга фильм. «Кырган-аваны дедир эгидинер». 11.05 — Ава шолу. Эвилелдер Бажыныың Колонналыг залынан солдат аалар слёдуиун дугайында репортаж. 12.20 —«Социализм чүрттарында». 12.50 — «Көк куш». Фильм-балет. 14.15 — Силер мону шыдаар силер. 15.00 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. Ленинградтың «Лицедей» деп клоун-мим. театрынын артистериниң киржилгези-биле. 15.30 — Мультфильмнер. 16.00 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Хөглээш кинниг программа. 17.00 — Экранда кинокомедия. «Экии мен силернин даай-аванзр мен». 18.40—«Силернин үнер үенер артист». А. Акопян. 18.55 —Медээлер. 19.00 —Музыкалыг программа. 21.00 —«Ye». 21.35 — «Эр кижилерни кампаңар». Уран-чечен фильм. 22.40—23.30—Бүт бембүү. СССР-ниң чемпионады. «Днепр»—Динамо». (Киев).

МАРТ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 —«Готвальд» деп беш сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. —«Чиңгине секретарь». (1928-1929 чч.). (ЧССР). 10.00 — «Уран чүүл мастерлери». М. Н. Ермолова. 11.00 —СССР-ниң Күртелерадиониуң орус ырыңы үлегерлиг ийиги ырыңыңы аалчылары. 11.40—11.50 — Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.45— Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 —Куйбышев телестудиязының программазы. 16.30—Агроүлетпүрүүн ажыл-дерээ болгаш сагыш-човаашкынны. 17.30 —РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Феоктистов (дошпулуур) ойнаар. 17.55 —Экономика эртемнериниң үндезиннери. «Телеэко» журнал. 18.25 —Улуг кижилерге мультфильмнер. 18.50 — «Кяржикчилер». Иваново хоорайның таксомотор парыгының директорувга сонгулдалар дугайында. 19.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. «Чиңгине секретарь». 21.00 —«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Орду шолунуң этюдтары. Чапсарда (22.15). — Бөгүн делегейде. 22.55 —23.30 — «Раймонд Паулс көргүзүп тур». Лайма Вайкулеиин киржилгези-биле эстрадалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— «А долгандыр тундра». Телефильм. 8.35 —9.35 —Музыка. Орус улустуң ырлары (календарь аайы-биле). 9.05— Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Ай. 10.35 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.05 — Немец дыл. 11.35 — 12.40 — «Мэлс». Үш сериялыг уран-чечен телефильм 1-ги сериязы—«Сактып алыышкынмар». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бирги класс өөренгиичилерингe телешкола. 18.30 —Уругларга фильм. 19.00 — «Делегей байдалының дугайында беседа». 19.10 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде. Медээлер. «Аъш-чем программазы боттанныышкында» «Камналгалыг болгаш хумагалыг чорук дээш». 19.40 —Медээлер. 19.50 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15—Реклама. 20.20— П. И. Чайковский аттыг делегей конкурзунуң лауреаттары. Грузин ССР-ниң улустуң артизи М. Мдивани. 21.00 — «Ye». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.15 — «Кара чаңгыс». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15—«Музыкалыг киоск». 18.45 —Арагалаар чорук-туш хоразының дугайында телефильм. 19.10 — «Төлэнкуца» деп аас-чогаал этнография ансамблиниң оюн көргүзүү. 19.25 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Совет модельерлериниң чогаадын кылганы хептериниң чаа хевирлериниң дугайында. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!»

агаар

Республикага чагбас. Хаттың күүжү секундада 3—8 метр. Агаарның температураза дуне 25—30, хүндүс 2—7 градус соор.

Кызылга биче булуттаар чагбас. Хаттың күүжү секундада 3—8 метр. Агаарның температураза дуне 28—30, хүндүс 5—7 градус соок болур.

Кино

МАРТ 8-ТЕ

«НАНЫРАЛ»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 12.00, «Десять негритят» 9.30, 13.55, 16.40, 19.30, бичии залда «Хорошо сидим» 10.00, 12.00, 14.00, 16.50, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30 12.40 «Берег юности» 11.00, 14.10, «Прости» 16.00, 18.50, 20.00 (улаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Зоя» 10.00, «Моё последнее танго» 11.50, «Полёт над гнездом кукушки» 13.50, 16.30, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Должники смерти» 15.00, 17.00, 19.30, (улаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К.б: «Властелин времени» 14.00, «Проделки в старинном духе» 15.30, 17.10 шактарда.

МАРТ 9-ТА

«НАНЫРАЛ»: «Десять негритят» 9.30, 13.50, 16.40, 19.30, бичии залда: «Мультсборник» 10.00, 16.00, «Хорошо сидим» 12.00, 14.00, 20.20, Клуб друзей кино: «Без солнца» 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, 13.20, «Берег юности» 11.00, К/клуб «Подружка» 15.00, «Короткое замыкание» 18.00, «Двойной капкан» 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Должники смерти» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Первая встреча, последняя встреча» 15.00, 17.20, 19.30 (улаткан) шактарда.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская көлүмчүү, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал киздизиниң 3-36-82. совет тургузуг киздизиниң 3-37-11, үлетпүр киздизиниң 3-38-73 чагаа киздизиниң 3-39-03, культура киздизиниң 3-39-15, кадза ажыл-агый киздизиниң 3-41-16, сошиал айтырыглар киздизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериялыг 3-43-41, солун келбейн баргаа 2-32-75-те болгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаалы. Тиражы 24637 акз. Солунуңу индексиз 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садылының керектериниң талазы-биле күүгүн комитедиинин типографиязы. Кызыл Шетинкин биле Кравченко көдүмүгү, бажын № 1

Чагыг № 2675. ТС—00653

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 58 (13658) | 1988 чылдың март 10, четверг | 1925 чылда үнделвилеттинген | Өртээ 3 көп.

АЖЫЛЧЫН МОСКВАНЫҢ СӨЗҮ

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Күрүненин Бирги подшипник заводунуң коллективи-биле ужурашканы

Күш-ажылчы коллективтер-биле партиялыг болгаш күрүненин удуртукчуларының ажыл-херевчи ужуражмышкынары, ажыт-чажыт чок бесседалары эде тургустунуушкунуну, улам-на калбарган демократизация чарылбас, тудуш онзагай чүүлү болу берген.

Күрүненин Бирги подшипник заводунуң ажылчы чөвү-биле СЭКП ТК-ныг Чингине секретары М. С. Горбачевтуң ужуражмышкыны март 4-те болган дугайында моон мурнунда дыңнаан болгай.

Баштайгы беш чыл планывыг чылдарында тургустунган Күрүненин-Бирги подшипник заводу болза чурттуг подшипник үлеттөрүнүң үндезини болган. Ында 20 мүн ажыг ажытымнаар болгаш специалистер ажылдап турар. Алырының үш орденниг, эр улуг ол будүрүлгезинин продукциязы чүгле бисте эвес, харын-даа даштыында безин эки биддингир. Завод коллективиниң будүүрү белеткээни элээн каш граммдан хөй тонна чедир аар деңнелиг подшипниктер машиналарда болгаш станоктарда, Черде болгаш космоста, амыдырал техниказында болгаш эн ырын эртем приборларында ажыглаттынып, ажылдап турар.

Заводтуң хөй мүн кижилиг коллективи күш-ажылды организастаарының болгаш аныг кижи бөрүнин чаа хевирлерин, продукциянын шынарын бедидеринин, будүүрүлгенин ажыктыын естүүрүнүн аргаларын доктаамал эдилеп, тып ап турар.

— Бөгүнгү ужуражмышкынны улуг ужур-дузалыг деп санап турар бис, чүге ындыг-ыл дээрзин долгереңгейи-биле тайылбырлап хөрээ чок боор деп болгай-дыр мен — деп, **М. С. Горбачев** заводтуң ажылдакчыларынга чугаалаан. — Бистиң политиктер амыдыралывыстың бүрүнгээр шапкын хөгжүлдезин амгы үеде эде тургустунуушкунун ийиги чугаазының эгезинде бүгү кижилерге иргеп, кайы хире кузүүр социал күштерини ажылдап эгелээнин, шинчиледе кайы хире солун чорудулгаларының хөгжүп турарын бүгү кижилер көрүп турар.

Социализмниң леминчи будужүн, чонну эрге-чагыргазын ленинин өзү-биле көөр чорукту, партийни удуртулганың ленинчи стилин катап тургузарын — сонгаарлаттып болбас сорулга кылдыр ТК-ныг февраль Пленумунга база катап шинтирлиг тургускан бис. Демократизация эн-не долу хөгжүдерин дамыштыр, бүгү экономиктиг механизмни үндезинин-биле чаартырын дамчыштыр, эде тургустунуушкунуң байдалдарында партияның ролүн шинтирлиг чаартырын дамчыштыр ону четин алыр апаар бис.

Ол дээрге харымсалгалыг болгаш эн ырын сорулгалардыр. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегаттары ол сорулгаларны чугаалажып көөр дээрзин билир болгай силер. Ынчангаш партияның инициативаларын ажылчын коллективтерде канчаар хүлээп ап турарын билип алыры биске дыка чугула ужур-дузалыг болур. Мен бодап көөрүмге, ол чорук политик кижиге эп-не кол чүүл болур ийик: кижилерниң сагыш-сеткилин билип алыры, амыдыралдың судалын дыңнап билири онза чугула ужур-дузалыг болур. Ол чокка политика болза алыг болал, хоозун номинал апаар ийик.

ТК-ныг Политбюро кежигүннери, секретарлары чуртту өргий чорup, чон-биле доктаамал ужуражып турарын эскерген боор силер. Ынчаар кылбас болза, хоржок Амгы үеде кандыг-даа деңнелдиг партийжи удуртукчузу кижилер-биле, амыдырал-биле сырый харылзаалыг болур ужурлуг. Ындыг болбас болза поездидеи ол озалдап калыр — эде тургустунуушкунун кедүргени амыдыралдың демократизиниге четтиклей баар ийик. Бистиң ужуражмышкынысты ындыг турушта көрүп тур мен. Бөгүнгү ажыл-херектериң болгаш айтырыгларының дугайында, келир үеде сорулгаларың дугайында силерниң санал-оналыларыңа дыңнаарынга өөрүүр ийик мен.

Эде тургустунуушкун болза күш-ажылчы коллективтериин хүн бүрүде амыдыралынга калбаа-биле хамылап кирер болза, чүгле мынаарда ол эвизиге чайлаш чок чедер апаар. Ол дугайы ТК-ныг 1985 чылда апрель Пленумунун үезинден бөөр билдингир аварган. Бо дугайны ам боттуг чүүлүн дугайын кылдыр чугаалап болур. Чүге? Чүге дээрге Күрүне бүдүүрүлгезинин дугайында хөөйлу күштүг болуп эгелээн, оон негеллелерин ёзугаар хөй мүн бүдүүрүлгелер болгаш каттыжышкыннар ам ажылдап турар. Чүге дээрге ниитилелги демократчыдарыңче болгаш экономиктиг үндезин реформажаа партияның ажылдап кылганы угланышкын-биле, практика-биле хөй миллион кижилер ажылдап, чурттап эгелээн.

Эде тургустунуушкунун хажыылында ам кым-даа эртып каап болбас. Хөлегете шимээн чок олурары, бо бүгү чүүлдерден чүү болу бөөрин аныа-ла изиарны берге боор. Ниити тургустунуушкунга бодунун хуузунда туружун ам кижи бүгүү тодаргайлаар апаар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарында ажылга хөй коллективтериин таваржып турары бергелерин база эскерип көөр ужурлуг бис. Ол чорудулга болуун эвес болгаш бергелериин хөй чылдагаанныры боттуг болуп турар. Планнаашкыда, материал-техниктиг хандырылгада, өртектер тургустунуушкунунда эрткен үеден улажып келген дүүшпес чоруктарлаан ол чылдагааннар тыптып кээп турар. Шинчилеккен ырын доңнаашкынарын чежеррис негеттинип турар, ындыг ажыл амгы үеде чорутунып турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, чөөнделген хөй айтырыглар бар, оларның дугайында сумележир болзаа мен.

Будүүрүлгенин удуртукчулары-биле, партия комитетинин кежигүннери-биле болгаш кол специалистер-биле тодаргай чугаа. Заводтуң эргеленгеге болган. СЭКП ТК-ныг Чингине секретары хөй чүүлдерни кичээнгейге ап, сонуургап көрген. Будүүрүлге дугайында Хөөйлу заводчуларның амыдыралынга кандыг чаа чүүлдү бергенил? Бот-орулга-чарылга харылзаалары будүүрүлге черинде ам канаар тургустунуп турарыг? Коллективтиг социал айтырыгларын шинтирлээр талазы-биле кандыг чүүлдер кылдынып турарыг?

Будүүрүлге периинин ажыл-херектериин болгаш планнарының дугайында каттыжышкынчыг чингине директору **В. Б. Носов** чугаалаан. Ханы чаартылгаан завод боттандырып турар. Эн-не деңнелгелиг техниканы, мурнакчы технологиянын ажыглаарынче угланышкын боттанып турар. Будүүрүлгенин электроннуг санаалга-биле башкарар станоктарлыг кылдыр эде дерзин ажылчын олуттарлыг участоктарже аныяк ажылчыныңарны күзелдиг барып турарын директор демдеглээн. Бот-орулга-чарылганын байдалдарында завод ийиги чылында ажылдап турар. Күш-ажылдын будүүкчүлү бөөрүн. Ол чорук ажылчыныңарның эвээш саны-биле ажылдаар арганы берген, а ындыг болганда ажыл телевири бедээн.

Күрүне чаңгын будүүрүлге черинин канчаар хандырып турарын **М. С. Горбачев** сонуургап айтырган.

— Бо чылын күрүне чаңгын бистин будүүрүп шыдаар аргавыстын 99,7 хүүзү болуп турар деп, директор харылаан. Маневр кылыр аргаларынын бисте чогу моон иллеп-дир. Ынчалзажок хамык ужур ында эвес. Эн-не ажык чок болгаш эн-не орулга чок продукция күрүне чаңгында база кирген болуп турар. Экономика талазы-биле дүүшпес чорук мында база бар болу берген: күрүнеге ажыктыг чүүл коллективке ажыктыг эвес болу бөөр таварылга база турулаар-дыр. Идея ёзугаар алырга, будүүрүлге бүүзү материалдар-биле хандыртынган болгаш бедик орулганы бөөр күрүне чаңгын алырынче чүткүүр болгай. Күрүне чаңгылары болза конкурстуг үндезинге, ону алыр эрге дээш будүүрүлгелериңе чарыжынга үндезилээш алдынган турар ужурлуг деп, заводтуң ажылчыныңары санап турар.

Чүгле будүүкчүнүн болгаш хереглекчиниң аразынга харылзаалары, оларның эргежыктарын холбаштырарын дамчыштыр бот-боттарынга таарымчалыг харылзааларын тургузуп болур деп, **М. С. Горбачев** сүмелеп айыткан. Чүгле керээлерни, нормативтерни дамчыштыр ол айтырыгларны шинтирлеп болур.

Будүүрүп үндүрүп турар продукциянын шынарының дугайында чугаа болган. Подшипниктер ышкаш кылыгларга шынарының деңнелиндеи артык чугула көргүзүг чок. Эрткен чылын доктаалып тургускан күрүне хүлээп алышкыны бистерге шынгыы шилгалда болган, ынчалзажок бис аныа белеткелдиг болган бис, ынчангаш будүүрүлгеге кандыг-бир иллеп саадашкын болбаан деп, директор чугаалаан. Продукцияның бедик шынары бисте норма-чижек, будүүрүлгенин, специалист бүрүзүнүң ажыл-ишчи бүрүзүнүң чугула негелде-хереглели болу берген. Шынар талазы-биле бистин подшипниктеривис бистин хөй хереглекчилериистин негелделериңден барык өөн катап ажыг болуп турар. Шынарның күрүлүмү бисте ыыка бедик. **М. С. Горбачев.** Иштики садыга силерниң тергиндекки байдалынар шынарга салдарны чедирбейн турар ирги бе? Ындыг байдалдың таарымча чок салдарлыг болу бөөрин ажылагайының чаа механизмни чайладыр болгаш ажыл-агый керээзинин негелделерин шынчы күүселлер кылдыр албадаар ужурлуг.

Керээлиг хүлээлгелерин бүрүн күүселлери кылыгларының техниктиг деңнелин бедидеринде, оларның ылегелдиг, быжыг болуру-биле тулуш холбаалыг болуп турар дугайында заводтуң удуртукчулары чугаалаан. Иштики садыга улам бедик түпелдерни болгаш даштыкыже садыгларын кевүүлдерин чүгле ындыг арга-биле ылап ап болур. Боттары ажылдап алган валютахереңгилиг болурунга коллектив амгы үеде ханы сонуургалдыг.

М. С. Горбачев. А даштыкыже үнүүр салар продукцияны кевүүлдер берип шыдаар силер бе?

В. Б. Носов. Ону кылыр техниктиг аргалар бисте бар харын, а кол чүүл — хөй валютаны ажылдап ап, биске хереглекчиниң деңнелдерни салып алырын күзеп турар бис. Бо талазы-биле хереглекчиниң моральдыг талазы база биве эвес ужур-дузалыг: бодунуң профессионал мергежилиңе кижилериин бүзүрели быжыгып, делгеейде бедик деңнелдиг продукцияны будүүрүп шыдаарынга олар чоргаарлаарын турар.

Заводтуң партком секретары **Н. С. Аничков** болгаш каттыжышкынының профком даргазының орадакчызы **Н. М. Жуков** олар күш-ажылчы коллективиниң чөвүлелиниң ажылын канчаар организастаанының дугайын, заводтуң социал хөгжүлдезинин программазын ажылдап кылганының база боттандырып турарының дугайын тодаргай чугаалааннар.

Оон соонда **М. С. Горбачев** будүүрүлгенин цехтеринге барып чорган. Ажылчыныңарны дүүшүүлүп турар айтырыглар дугайында оларның-биле тодаргай беседалар болган. Янзы-бүрү айтырыглар тургустунуп турган. Ынчаарга кол чүүл — ажыл-херектиң дугайында, чаартылганы кандыг арга-биле дүргедедир, делгеейде эн эки продукцияны кылыр дугайында болган.

Хоюглаар автоматтар эдикчизи **Е. И. Тараторкин** ол дугайында ынча деп чугаалаан: Шынар дээрге амгы үеде бистиң кол сагыш салышкынывыс-тыр, бо угланышкынга хөй чүүлдерни кылып турар бис. Ынчалзажок ол ниити сорулгавыс-тыр, ону бистер шуптувус — металлды, дериг-херекселлерни биске чорудуп берип турар кижилер дем-биле шинтирлээр ужурлуг бис. Металлың шынары ам дээрзинде четпес болуп турар.

М. С. Горбачев. Бодуварның ажылчын күрүне хүлээп алышкынынарны металлургтарже чорудуңар.

Е. И. Тараторкин. Хамык ужур чүдел дизе, даштындан көөрүлбес, иштинде үрелиншкиннерни хүлээп алышкын контролюнун үезинде илередиринин берге болуп турарында. Оларның уржуундан хөй белеп продукцияны бракта турар.

М. С. Горбачев. Силерниң ышкаш мынаар будүүрүлгеге хүлээп алырының шынгыы контролю турар ужурлуг. Силерниң заводуңар эки материалдар-биле узуктелиишкин чокка хандыртынган турарынга сонуургалдыг бис. Чүге дизе? Чүге дээрге подшипниктер будүүрүп үстүр болза, бүгү улус ажыл-агыйы богаадаар апаар. Керээлерни будүүрүмелер боттары чарып турар ам-дыгы байдалдарда мынча деп медделээр эргелиг силер: хереклиг металлды бөрбейн турардыр силер — чагыгны хүлээп албас бис. Курлавырларны колдаалыр алырын хандырар ужурлуг күрүне чаңгын подшипниктерге хамаарыштыр берип турар болгай. Ынчангаш силерниң эргенер улгатканы.

Бүгү-ле чүүлдер дорзан-на өскерли бөөр деп бодавайндыр мен. Металлургия эде тургустунар ужурлуг, силерде база хөй чүүлдер чаартынар ужурлуг. Ынчаарда ажыл-херек экижиир апаар. Ынчаар чугаалажып турары ышкаш, байдалды чоокку үеде эзертептеривиске бүзүрээр мен. Байдал контрольдан дашкаарлай бөөрин болдурбас бис. Бүгү машина тудуушкунун чаартырының айтырыгларын ам шинтирлеп, чуртталга тулуун дүргедедирин, аъш-чем-биле, еске-даа барааннар-биле хандырылганы экижидерин күзеп турар бис. Дүргеп бурунгаарларын күзеп турар бис, ону чедип алыр төлээде, эргежок чугуда бүгү-ле чүүлдерни кылыр херек. Ынчалзажок бүгүле мооңдактарны хары угда ажып эртери берге болгай, ынчангаш ону даралаштыр чайлышып чокка кылыр херек.

Н. Ф. Линева, слесарь. Бистиң ажыл-херективисти маңаа, цехке келгеш, сонуургап көрүп турарыларга өөрүп тур бис, Михаил Сергеевич. Ажылчыннар-биле хандыр чугаалажып, сүмележип турар-дыр, Силер.

М. С. Горбачев. Ажылчын кижиниң амыдыралын, оон сагыш-сеткилин, хереглелерин хандыр билип алыр херек, оон башка ыын политиканы ажылдап кылыры, ыын шинтирлерни хүлээп алыры берге деп бодаар мен. Амгы үе дээрге бөдүүн эвес үе-дир, ол бистерниң шуптувуска хамааржыр. Бир улуг завод дугайында солуунга мынчаар бижээнин чоокта чаа помчулум: январьда болгаш февральда ажылчынар эвээш ажыл төлевирин алган. Кажан ажылчын кижи эвээшти алырга, хомудалчыг болгаш таарымча чок болбайн. Ынчалзажок рубль ажылдап алдынмаан болза, ону долузубиле канчап төлээрил? Ажыл төлевири продукцияның өзүлдези-биле холбашпаан болганда, ол «саазынларга» чүү ап болурул ынчаш? Мындыг чүүлду билир болгай бис: акшаны ажылдап алган, а магазинге баарга, кайы-бир хереглээн чүүлдер чок болур. А чүге ындыгыл дээрге, моон мурнунда мындыг өрниин ажылаттынып турган: продукцияны берген азы бербээн-даа бол, ынары эки азы багай-даа бол, — акшаны демей-ле алыр. А түүнелиңде чүл? Курлавырлар үнгеп, күш-ажыл чарыгдаттынган, акшаны төлеп берген, а барааннар чок. Ынчаар чурттап болур бе ынчаш? Ынчаар чурттап болбазы билдингир. Чамдык заводтарны кезек када хлап каар чыгыы турдувус. Амыдыралга ажыглаар кылдыр Бакуга будүүрген соолукчуларны чижек кылдыр ап көрээлиг. Оларга чоннуң кандыгдаа сонуургалы читкен болгаш ол соолукчуларны салып албас апарган турду. Будүүрүлгени соксадып каан. Оон соонда соолукчуларның эки хевирлерин завод алгаш, оларны сайзыраткан болгаш ам оон соолукчуларын чурттуг иштинге-даа, даштыкыга-даа чедиишкиннинг сайгарыл, валютага-даа чедирип ап турар апарган.

Бүгү-ле чүүлдерни кылып шыдаар бис, эштер. Талантылыг кижилер чурттаа хөй. Күчүлүг эртем, бедик мергежилдиг ажылчын ангы бар. Ынчаарга ажыл-херекке хамаарылганы өскертир херек. Ол дугайын дорту-биле чугаалап турар бис: шуптувус үре-түүнелдиг ажылдаар, сагыага-чурумну быжылаар ужурлуг бис — оон өске орук шуут-ла чок-тур. Реформа чогум-на олче угланган.

Силер амгы үеде эки ажылдап турар-дыр силер. А кажан чаартылганы доозуптарларга, чаа дериг-херекселлер бар апаарга, ажылдаар чаа черлер тыптып келирге, ынчаарда хол-биле кылыр ажылдар эвээжей бөөр болгаш ажыл-херек улам экижиир апаар. Эрги цехтерге болгаш чаартынган цехтерге база чордувус. Чаа станоктарда ажылдап турарларның сагыш-сеткилин база ылаш-не чаартыныган-ыр.

Н. Ф. Линева. Чыын эптөөр автоматтарны Куйбышевтен биске чорудуп берип турар, а олар биске таарышпас-тыр. Бистиинге кылынган дериг-херексел-биле эвлечеде ийи муң подшипниктерни, а Куйбышевтин-биле —1 200 — 1 300-түү бүдүрүп турар-дыр бис. Оларның чаңгыс машинаазын ийи ажылчын, а бистиң машинавысты чүгле чаңгыс кижи башкарып турар.

М. С. Горбачев. Эргижээн продукцияны будүрери ажык чок болзуп дээш амгы үеде экономиктиг чаа механизмнерни шуптувус дем-биле тургузуп турар болгай бис. Силерге мынчаар чугаалап көрейн: хереклиг, эргежок чугула улуг хереклиг, ынчалзажок нарын хереклиг өгелээн бис. Бистиң эде тургустунуушкунувус чамдык кижилерге таарышпайн турар болгаш ону мооңдактаарын күзеп турарлар. Эде тургустунуушкунуң хөрөө бар бе? деп чигзинишкинни кижилерниң медерелинге киирерин оралдажып турарлар. Бот-орулга-чарылганы, күрүне хүлээп алышкынын ажылчын ацыга албадап турар деп чугаалап турарлар. Арага садарын кылырын каап. Эртемни бот-орулга-чарылгаже кииргеш, интеллигенциянын сеткилин хомудаткан. Эргелел ашарадын кызырын турар. Ол аар үүрге-чүкке ниитилел шыдашпас деп алдээртип, бар-ла шаа-биле оралдажып турарлар.

Амгы үеде амыдыралга боттандырып турарывыс хемчеглерни совет кижилер шын билип турар деп бодаар мен. Ол хемчеглер бүгү ниитилелге херек. Кадрларны чаартырының чорудулгазын моон мурнунда чуртка соксаткан турганы биздингир болгай. ынчангаш кадрларда таптадыышкын хевири тыптып келген турган. Удуртукчуларның ийтиңден чамдык кижилер мынчаар бөөрин бодап турар апарган турган: олар чонга эвес, а чон оларга баран болуп турар. Бүгү чүүлдерни боттарының чогуур туружунга тургузар ужурлуг демократия ынчангаш херек болу берген. Чурттуг эвээш — чон. Ким ацаа хереглил дээрзин ол болу билир. Эки кижини ол хомудатпас. Ацаа идегеп, кижилерниң сарыылдыг угаанынга даянар бис. Тоореди-ким, хоозун чүдүүрүкчүлер тыптып кээп магат чокла харын, ынчалзажок олар чурттуг салым-чолун тодаргайлап шыдавастар.

Экономиктиг реформаны чүге кыла берген бис? Чүге дээрге кижилер санап эгелезин, будүүрүлгени хөгжүдеринге, планнарны чугаалажып коорунге сонуургалдыг кириишин дээш. Кижилерни хайгааракчылар болдуруп болбас. Бүгү бергелерни ажып эртер болгаш бурунгаарлап черле шыдаар бис деп бодаар мен. Ажылчы чоннуң деткимчезин билип турар бис.

Үннер. Ол черле шын, Михаил Сергеевич. Ындыг политиканы деткип турар бис! Чуртта болдунуп турар чаартылгалар бистиң сагыш-сеткилиске тааржып турар. Ажылдаар күзел улам-на улгаткан!

М. С. Горбачев ажылчынларның күш-ажылының байдалдарын, ажыл төлевирин, чурттаар бажыңнар талазы-биле байдалды, столоваяның ажылын сонуургаан.

Г. В. Татаринова, контролер. Элээн экижий берген, Михаил Сергеевич.

Т. В. Матвеева, ажылчын. Михаил Сергеевич, чуртталга бажыңы чедишпес болган ужурунда хөй аныяктар заводтан ам-даа чорup турардыр. Бистиң кыстарывыс бо турлар. Оларның чамдыктары ниити чуртталга бажыңында чурттап турар.

М. С. Горбачев. Бо дугайында силерниң удуртукчуларыңар-биле тодаргай чугаалажып көрдүвүс. Чуртталга бажыңнарын тудар талазы-биле күүлерин амгы үеде заводтуң бодунга улгаттыры база чүгүл. Тудуг-монтаж салбырының силерде бары дыка эки-дир, чуртталга бажыңнарының айтырын ниитилеериниге ол дузалап турар. Планнары база багай эвес-тир. Ынчалзажок ам-даа эки ажылдаар херек.

(Тоонгүзү 2-ги арыда).

ЧОГУУР НЕГЕЛДЕ АМ-ДАА ЧОК

Эде тургустунуушкунуң кол звенозу чер-черде партия эге организациялары болур. Оларның эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле отчёттарын партия хуралдарынга дыңнаан, ол хой талалыг ажылдың чер-черде канчаар чорup турарын чугаалажып, анализин кылган.

Барыын-Хемчик районда беш партком, 27 партия эге организациязы бар. Партия эге организацияларының бюроларынга эде тургустунуушкуннуң бүгү байдалдары билдинген. Эрткилээн отчёттуг хуралдарга моон соңгаар канчаар ажылдап, чурттаарының дугайында чугаалашкан. Күш-ажылчы коллективтерде чөвүлелдер тургустунмаан, тургуступ-даа болза, олар чүгле саалын кырында болуп турар.

Күш-ажылчы коллективтерни демократчыдарының ажылы кошкак чорup турар. Совхозтарда партком секретарлары совхоз директорларының чүү дээрин манап орар чоруктар бар. Ынчаза-даа партком-биле совхоз директорунуң аразында харылзааларының эжикип турар чижээн «Хемчик» совхозтан корup болур. Соолгу ийи чылда совхоз (партком секретары М. Д Саая) күрүне мурнунга планнарын күүседип, орулгалыг ажылдап турар болу берген. Парткомбиле совхозтуң дирекциязы харылзаалыг, чаңгыс аай, демниг ажылдап турарындан эки түүнелдер чедип алдынган.

Барыын-Хемчик районнуң дыка хөй күш-ажылчы коллективтери бо чылдың январь 1-ден эгелеп бот-орулга-чарылга болгаш бот-ажыаланыышкын-биле ажылдаарынче кирген. Бо ажыл «Тыва даг-дүгү» комбинатка организастыг чоруттунган. Комбинаттың парткому (секретары А. Н. Шулепов) бо ажылды багай эвес удуртуп турар.

Кызыл-Мажалыктың № 2 школаларында (Г. С.М. Иргит), АКМК-741-де (Ч. Л. Чаяпов), райкүүскомнуң иштини херектер киллизинде (А. О. Комбу), суттарылга системаларының эргелелинде (В. П. Шалгинов) районнуң хереглекчилер ниитилелинде (В. С. Шойнуу) болгаш оске-даа чамдык коллективтерде партия эге организациялары эде тургустунуушкунну багай эвес удуртуп турар. «Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа сут-бараан фермазында (секретары Т. Д Саая) эде тургустунуушкунну удуртуп турарында эки талалары бар.

Эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында партия эге организациларында эрткилээн хуралдар элээн партия эге организацияларында ол ажылды эки-ле билбес, харын-даа херек эмгелелин белин тапыг кылбас күүлдериниң барыа иле-реткен. Районнуң ыыш ажыл-агый черинде (С. Саая), эзт комбинадында (М. Чамырыкпай), сан-хөө органында (М. Намчан), септелге-техниктиг будүүрүлге черинде (Д. Күжүгет), улус судунда (А. Мишаахметов) район эмнелгезинде, Аянгаты, Аксы-Барлык ортумак школаларында эде тургустунуушкунну четпес удуртуп, ажыл-агыйны эргелеп башкарарын демократчытпайн турар. Районнуң комитиниг төптүг кылдыр тургузар.

2. Эйлиг-Хем көдээ Советтиң девизкээрин киирген схема картаны барымдаалап тургузар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ

Кызыл хоорай. 1988 чылдың март 9.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

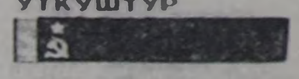

дээ школаларында партия эге организациялары ыынар-даа, сан-даа талазы-биле оспейн турар.

Кызыл-Мажалыктың эзт комбинадынга, Ак-Довуракты ажылчын хандырылга килдизинге «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинге күш-ажылды эргелеп башкарарының чөвүлелдерин, партия эге организацияларын киириштирбейн, администрация черлериниң боттарының турзуп алганы ыын эвес. Ажылчын коллективтерге күш-ажылды эргелеп башаарының чөвүлелдериниң соңгуткан кежигүннериниң 75 хүүзү ажылчыннар, а чүгле 25 хүүзү удуртукчу ажылдакчылар болган турарының дугайында сүме күүсеттинмейн турар.

Партия эге организацияларының кичээнгейиниң төвүүге кижи фактору, кижи дээш сагыш човаашкын турup турар. Эде тургустунуушкунга хамаарышкан бүгү ажыл кижилерден хамааржыр, чүгле кижилериң дорт киржилеган-биле боттаныр чүве болганда, партия эге организацияларының кичээнгейи ажылчын кижи бүрүзүнде утланган турар ужурлуг.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынарынга чедир эвээш үе арткан. Съездилер аразында болуп турар партияның бо улуг шуулганын партийжи, ажыл-агыйжы херектерге, эде тургустунуушкунуң чымыштыг, нарын херектеринге чедиишкиннер-биле утkуур дээш Барыын-Хемчик районнуң коммунистери, бүгү ажыл-ишчилери ажылдап турарлар.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.

Улуг-Хем районга Эйлиг-Хем көдээ Советти тургузар дугайында

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫГЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

1. Улуг-Хем районга Эйлиг-Хем көдээ Советти Эйлиг-Хем суурга администрация-

Беш чылдың кижилери

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда бир дугаар автобудурулгенин аныяк чолаачызы Михаил Цыбин башкарган техниказын үрелишкини чокка ажыглап, кыыар-чаар материалдарны ай санында каммал ап келген.

Бо чолаачы ырак черлерге үнүп, увус ажыл-агыйының хөй тонна чүүктерин ацаа чедирип берип, мактаалдыгларның санында кирип турар.

АТБ-де чолаачылар чарыжының бо аныяк мурнакчызы беш чылды чедишкиннинг доозар дээш, бодунга негелделиг ажылдап, планын ажыр боттандырып турар. Ында хоочун чолаачылар-биле бир демей, ол бодунуң шапычы ажыл-ишчи партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдуруп, чылдың эрткен үйн айларының планнын онаалдаларын база ажыр күүсеткен.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга салбырының ийи чүс чөрби ажыг чылгызы Чечектиниң Сарыглар-Адырында одарлап турар. Улуг чылгычы Монгуш Даржаевич Нарын-оол салбырда эки ажылдыг чылгычыларның бирээзи. Оон дузалакчызы Сарыглар Сарыг-оол база ол ажылынга улуг сонуургалдыг болгаш кызымак ажыл-ишчи болуп келген.

Бо малчыннар эрткен чылдарда бедик көргүзүүлерниг болуп, чарышка тиилекчилерге санадып турганнар. Олар 1987 чылда хамын чылгызын эки одарладыг кадаргаш, оларның баш санын улам өстүрүп чедип ап, чүс башка онаштыр 98 баш кулунну менди алган. Бо чылда база бедиткен хүлээлгелерин алган. Олар чүс башка онаштыр тозан кулунну алыр сорулгалыг. Ынчангаш ажаалда, хайгаараалды күштелдирип турар.

ЧУРУКТА: чылгычылар Монгуш Нарын-оол биле Сарыглар Сарыг-оол.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АЖЫЛЧЫН МОСКВАНЫҢ СӨЗҮ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыында).

Г. Д. Рохальская, мастер. Аныяк өг-бүделерни хандырарына АЧК дузалап турар.

М. С. Горбачев. Хөй коллективтер ол арганы ажыглап турар. Шупту дем-биле тударга, ажыл-херек бурунгаарлап турар.

Заводтуң девискээринге херээжен ажылчыннар-биле чугаалаштым. Оларның ийиги 1944 чылдан бээр ажылдап турар болду. Оларга чаңгыс өрээлдерлиг квартиралар херек. Олар өг-бүде чок артканы, амыдыралы ындыг болган. Ажыы-биле чугаалаарга, тускай квартираларны оларның амга чедир албаны хомданчыг-дыр. Амыдыралын тургуссун дээш аныяктарга чуртталга бажыннарын база бээр херек, хоочуннарга база — олар ындыг эргени ажылдап алганнар. Үлетпүрүүн чаа бүдүүлгелерин тударына соңуургалы ам шеглээр, чуртталга бажыннарын, уруглар садтарын, эмнелгелерин хөгжүдеринге, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, социал адырга хөрөнгилерни хөйү-биле тускайлап бээр херек деп санап турар бис. Ол хөрөнгилерни ам безин немеп берген бис. Хоорайларга, ажылчын суурларга хууда тудугну хөгжүдүп турар бис. Тударын күзээн кижилер хөй болуп турар. Ол эки-дир: чер-черде материалдарны ажыглавышаан, кижилер тудуп турар.

Цехтерни көрүп, ажылчыннар-биле беседа кылган соңунде М. С. Горбачев завод эргелениң улуг залында ажылчыннар-биле, бригадирлер, мастерлер-биле, цехтер начальниктери-биле, партия, профэвилел, комсомол активи-биле, каттыжылышкынның удуртукчулары-биле ужурашкан.

— Бүгү чурт мышкаш, силериң заводуларны амгы үеде база чаартынып турар-дыр, бо дутайын бодум мээн бүзүреп көргенимге өөрүүрдүр мен — деп, **М. С. Горбачев** чугаалаан. — Цехтериң техниктиг чаартылгазы боттанып, ажыл-агыйны чорударының бот-орулга-чарылгалыг методтары шинтээттиниң, социал айтырыглар шинтпирлеттиниң турар-дыр. Шинтпирлээр айтырыглар база хөй. Оларның чамдыкы эрткен үеден артып калган, чамдыктары амгы үеде — эде тургустунуушкунуң үезинде, экономиктиг реформаның боттанышкынының чорудулгазында тыптып келген. Ол черде ындыг болур-даа турган. Ынчаарга силер дүвүрээшкин чокка, харын-даа келир үеже сорук кириишкиниг көрүп, бүзүрелдиг бүрүңгаарлап турар-дыр силер деп бодап тур мен.

Каттыжышкынның даартағы хүнүнүң дугайында сагыш салбышаан, хандыр бодап көрдүгген программага үндезилээш заводчуларның ажылдап турары эки-дир. Улуг коллектив бүрүзүнге, бүдүрүлге каттыжышкын бүрүзүнге бодунуң хөгжүлдезинин эртемге үндезилеп ажылдап кылдынган программазы турар ужурлуг. Ындыг программа болза техниктиг депшилгениң айтырыгларын, бүдүрүлгени эде дериир болгаш чаартыр талазы-биле хемчегларни, ол ышкаш бүгү социал айтырыгларны баш бурунгаар көрген турар ужурлуг.

Чаартылганы заводтуң үлезинге-биле кылып эгелээн эки-дир. Чурттуң дериг-херекселдериге, болуңарның инженерлериниң болгаш ажылчыннарының чогаадыкчы чоруунга даянып турарынар улам эки-дир.

Хөй бүдүрүлгелериниң удуртукчулары амгы үеде техниктиг айтырыгларны дүргем шинтпирлээринче үткүвүшаан, чүгле чаңгыс орукту хаая эвес көрүп — даштыкының дериг-херекселдерни канчап-ла хөйү садып алырын күзеп турар. Ол дээрге байдалдан уштуварының аргазы эвес-тир. Кандыг-бир үүлдерни, ынчалзажок эң-не эргежок чугула үүлдерни садып ап болур-ла ыйнаан, а ынчаарга бодунуңга, чурттуң машина тудуушкунуңга, бистиң инженер бодалывыстың чедишкиннериге колдадыр даянып херек.

Бо талазы-биле хөй үүлдер машина тудуушкунуңуң депшилгезинден хамааржыр. Чогум-на машина тудуушкуну чаа техниканы улус ажыл-агыйының бүгү адырларына — чиик үлетпүрге, көдээ ажылагай бүдүүлгезинге бээр, ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдеринге, чуртталга тудуунга дузалаар ужурлуг.

Чурттуң машина тудуушкунуң чаартырының национал программазы бисте тургустунган болгаш боттанып турар. Ол программа бергезимээр өгелээн, ийе, ам-даа эвээш эвес нарын үүлдер, үзүктелишкиннер ында бар болуп турар. Ынчалзажок боттанып өгелээн. Айыттынган планнарның күүседелзин хандырар дээш бүгү-ле үүлдерни кылыр херек.

Чуртталга бажыннары — силериң ин чугула сагыш салышкыннарыларының бирээзи дээрзин билир мен. Ол дээрге бистиң инити сагыш салышкынывыс-тыр. Чуртталга бажыннарының айтырыы бүгү чер болганда амгы үеде чидин-биле тургустунуп турар. Оны шинтпирлээрин-биле эвээш эвес үүлдерни кылдының турарын билир болгай сизер. Ынчаарга социал айтырыгларны боттарыларының кайы хире шинтпирлээриндерден хөй үүлдер база хамаржыр апаар. Кандыг-бир чаагай кижи силерге бүгү-ле үүлдерни ылып бээрин маннаайн, бо талазы-биле хуузунда инициативалыг болуру эргежок чугула, социал талазы-биле таарымча чок кандыг-даа үүлдер бүдүүлгеге база аар согуушкунну таварыштырар апаар болгай. Бо херек улуг хемчээлдиг болгаш ону чаңгыс хүн шинтпирлээри болдуныпас, ынчалзажок амыдыраштан өгелеп шинтпирлээр херек.

База бир чугула сорулга — аъш-чем бараанары-дыр. Бо талазы-биле кол үүл болза көдээ ажыл-агыйның ынчалгеринге улуг аргаларны бээри, кадык, социалистиг тывылгыр чорукту көргүзеринге оларга мооңдактаваан, күш-ажылы организастаарының чаа хевирлерни деткиири болур деп бодаар мен. Кайда ынчаар кылып, керээнин өг-бүде болгаш өске-даа хевирлерни хөгжүп өгелээн черлерде түңнелдер көскү болуп турар. А түңнелдер эки! Мурнуку хевээр бир дөмей аргалардыг тургаш-ла, ол-ла черге, ол-ла техника-биле шөлдерини болгаш фермаларның продуктулуун бүдүүчартык, ийи катап бедидин шыдаан.

Беш чылдың социал айтырыглары амгы үеде күш-ажылчы коллективтерде, ажылдаар черлерде дорту-биле шинтпирлеттиниң турар. Завод чүүдаа бүдүрүе — станоктарны азы подшипниктерни — ол бүгү кедизинде барып кайы-бир продукция болуп, чонга, кижиге катап чедип келир болгай. Ынчангаш экономиктиг реформаның үндезини сорулгазы — ажыл-ишчи бүрүүнүң инициативазын оттурары, болуунун күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн белдирингге кижилерни ажыл-агыйжы сонуургалын хөгжүдерин болур. Бот-орулга-чарылга, керээлиг ажыл болгаш кооперативтиг база хуузунда күш-ажылчы чорудулгазын бүгү хевирлерни хөгжүдерин ол сорулгага бараан болуп турар.

Ховар материалларны ажыглавышаан, чижеп чорукту ажыы-биле кылып турар чамдык кооперативтериниң көрүүкени эвес, а күш-ажылчы болгаш ак сеткилдиг инициатива биске херек дээрзи билдингир деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Бо сорулгаларга дүүштүр депшилгелиг үндүүр онаалдазын доктаадып турузар апаарын дыннадып болур мен. Ол черле чөптүг болур деп бодаар мен.

Эде тургустунуушкун, экономиктиг реформа, инитиледдиг демократчыдылгазы эвээш эвес берге, харын-даа чидиг айтырыгларны тывылдырып турар. Бүгү-ле үүлдерни чер болганга дораанна шинтпирлээри чедип алынмас болбайн. Ынчангаш эде тургустунуушкуннуң чорудулгаларын башкарарынга өөренир херек, эргелеп башкарылганы командылап, чагырар методтарындан ойталаарынче партияның принципиалдыг утланышкының боттандырарда кандыг-бир бергелерден, харын-даа частыыдардан безин корткан херээ чок. Бо талазы-биле кол үүл — кижилерге даяныры, кижилер-биле, күш-ажылчы коллективтер-биле сүмележири болур. Шинтпирлерни боттары хүлээп алырынга база өөренир херек.

Чер-черниң хөй удуртукчулары кандыг-даа айтырыг-биле Москвадан, төп органнардан дилет кылыр чаңчылдан амга чедир адырлып шыдаваан — кала үүнү бүдүрери, үүнү тарыры Москвадан эки көстүр мышкаш кылдыр бодап турар. Алырдакчы ындыг хөөнүү бүдүрүлгелерде база болганчок-ла ыңгерлелип, кандыг-бир чедишпес үүлдү үстүнден кажан чорудуп бээрин манап олурар. Күш-ажылчы эки коллективтерде безин ындыг хөөннер бар — дарга бар болганда, ол бодаар ыйнаан. Ындыг хөөннер «илчирбеленчек» хевирлиг болу берген: ажылчыннар — директор бодазын дижир, директор болза хоорком азы күүсөм бодаар ужурлуг деп санап турар, а олар — төп органнарже көрүп олурар.

Демократчыдылганың күчүзү дээрге эде тургустунуушкуннуң эң-не идегелдиг күчүзү-дүр деп, М. С. Горбачев оон ыңай онзалап демдеглээн. Ол күчү ам-даа ёзулуг калбарбаан, ынчалзажок ылап-ла калбарар апаар. Сорулга болза эргелеп башкарылганың бүгү чадаларына чоннуң бодунуң хөделири болур. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелинге, улус депутаттарының Советтерине эки, ак сеткилдиг ажылдакчыларның соңуттурары чугула, ынчалзажок ол кижилер бодап билир, инициативтиг, боттарының принциптерин камгалап шыдаар кижилер болур ужурлуг. Ынчаарда ажыл-херек эки чоруур апаар.

Бистиң инитилеливисте демократчыдылганы чамдык кижилер бүзүрел чок көрүп, чоннуң бот-башкарылгазының дугайында бистиң чугаавысты тоол кылдыр санап турар. Ол чорудулганы чүгле чаа калбартып эгелээн болгай бис. Чоннуң чугаалап турары ышкаш, чурттап турган, көре бээр бис. Демократчыдылга сандаргай чорукту өскүде бээр чадавас деп хөй кижилериниң баштайгы үеде коргуп турганын сактып көрүүкөм. Ынчалзажок кандыг-даа ындыг чүве болбаан. Харын-даа чон бодунуң инициативазын идепкейлиг көргүзе бээрге, ажыл-херек эки чоруп эгелээн, ажыл кылбазынга чаңчыккан кижилер безин шимчеп эгелээн.

Кижилер идепкейлиг, четпестерни контролюнга ап турар апарган. Командылап чаңчыккан удуртукчу кижи мурнуку хевээр ам дүржүктанып шыдавас, ажыл кылбаатар, чалгаапайлар илерей берген, арагачылар коргар апарган. Бо угланышкынны уламчылап көрээли. Хой чылдар дургузунда моөңнелген тапталышкынныг бүгү үүлдерни арылдыр чайладыры эргежок чугула. А бот-орулга-чарылга-биле болгаш эртем-техниктиг депшилге-биле быжыглаттынган демократчыдылга — ниитилел чаартылгазының эң-не идегелдиг магадылалы-дыр.

Партия эде тургустунуушкунну эгелээнде, ол буурап дүжер деп, Барының чүкте бүзүреп турганнар. Удуртулгада «чаа команда» кирген, кезек хөөреп, боттарының мурнукуларын шүүгүмүүлеп каар — ооң сөөлүнде бүгү чүве эрги хевээр болур. Хой кижилер ынчаар кордап турган. А эде тургустунуушкун ол сөстер эвес, а боттуг амыдырал болуп, социализм чаартылгаже бүзүрелдиг бар чоруурун ам көрүп кааш, девидеп эгелээннер. Эде тургустунуушкундан чүү-даа бүтпес деп бистиң кижилеривисти бүзүредирин бүгү «радиоүннер» амгы үеде бүгү чалгыларда оралдажып турар. Социализмниң амыдыралы аргалың болгаш шапкын хөгжүлделинин хүлээп көөр көңгүс хөөн чок болуп турар. Ынчалзажок ол халдаашкыннардан сезинмес бис. Эде тургустунуушкунну чүге кылбартканын, кандыг сорулга-биле ону кылып турарын совет кижилер билир.

М. С. Горбачев чугаазының сөөлүнде заводчуларның айтырыгларына харыылаан.

Автоматтыг ролик-подшипник корпузунуң токарлыг автоматтар эдикчизи **В. М. Порталимов** ындыг айтырыг салган: заводта 20 ажыг чыл ажылдап, дериг-херекселдер өртектериниң канчаар өскерлип турарын көрүп тур мен. Киевтиң станок-автоматтар заводунуң токарлыг автоматтарының өртээ моөң мурнунда амгызындан беш катап чиик турган. Энергия ажыглалының чигезиниң талазы-биле характеристикалары хевээр арткан. Өртээ чүге өскерилгенил?

М. С. Горбачев. Дыка улуг айтырыгны көдүрдүңер. Силериниң шын, өртөктерде — мөөнпеп садар өртөктерде садып алыр, үүрмектеп садар өртөктерде дыка будалчак үүлдер бар, аңаа хамаарыштыр хөй чижектерни айтып болур мен. Ынчалзажок машина азы станок чеже-даа өртөктиг болза, ол моөң мурнунда бүгү кижилерге хамаан чок турган. Бо айтырыгны моөң мурнунда менден айтырбас турган ийик силер, чүге дээрге станоктар дээш төлевир ынчаарда ажылчыннарның ажыл төлевири-биле холбашпаан турган. Хой кижилерге ол таарымчалыг болуп келген. А завод ам боду төлеп эгелээн — бот-орулга-чарылга ажылдап турар, ол эки-дир. Ынчалзажок силериниң сагыш човаашкынынарга каттыжар мен. Оон-даа хөйнү чугаалаайн: өртектериниң реформазы чокка экономиктиг реформа бурунгаарлавас. Өртектер тургустунуушкунуңуң реформазы ам белеткеттинип турар. Улус ажыл-агыйы он үшкү беш чылче чаа өртектер-биле кирер деп бinjлип турар мен.

Каттыжышкынның күш-ажылчы коллектив чөвүлелинин даргазының оралакчызы Социалистиг Күш-ажылдың маадыры **П. А. Виндюков** сос алган. Бистиң бүдүрүлгевиске Силерге баймыр чедирер аргалыг болганывыска өөрүп түр бис, Михаил Сергеевич. Силериниң келгениңнерни, коллектив-биле ажыражышкыныңарны ажылчыннарның үндезин эргеажыктарынче СЭКП ТК-ның кичээнгейи, эде тургустунуушкун өзүп, калбарзын дээш сагыш салышкынны кылдыр санап тур бис.

Эде тургустунуушкун бистиң заводта база бергезимээр, ынчалзажок торулбас кылдыр чоруп турар. Бергедээшкинден завод эде тургустунуушкунуң ачызында уштунуп үнүп шыдаан. Байдалды ам өткен бис, ынчалзажок кылыр үүлдер амдаа хөй. Эде тургустунуушкунну канчаар кылыр дутайында инструкцияларның чогу эки-дир, бисте эде тургустунуушкун сеткилчүрээвистен боттанып турар.

Бистиң кылып шыдаан кол үүлүвүс болза бодувустун күжүвүске бүзүрел чок чорукту ажып эрткенивис, перспективаны көрүп билир апарганывыс болур. Тургустунган айтырыгларны бистен ангыда кым-даа шинтпирлеп бербес дээрзин тодаргай угаап-билип турар апарган бис, ынчангаш бөгүн заводтың бүгү цехтериндe, бүгү салбырларда кижилер таарымча чок үүлдерте, шүшпеп чорукка болгаш таптаашкын үезинде тывылган өске-даа четпестерге удур демиселче диднин-биле кирип турар апарган.

Заводта болуп турар чаартылгаларга улуг рольду партия организациязы ойнап турар. Коллективти башкарып шыдаар, шимчеңгир дыка хой кижилерни сөөлүү үеде бүгү деңнелдерже депшилип үндүрген. Ажыл-херекке ажылчыннарның хамаарылгазы база өскерилген. Социал айтырыгны боттандырарынче заводтуң кирипкени улуг ужур-дузалыг болган — чуртталга бажыннарын тудары көвүдээн, завод стадионун эде дерээн, заводтуң чемненилге комбинады эде кылдынып турар, чаа пионер лагерин бо чылын ажыглалга киирер. Он база-ла эде тургустунуушкунуңуң демдектеридир.

Ам-даа заводта хөй болуп артпышаан эрги дериг-херекселдер заводтуң хөгжүлдезинге шаптык болуп турар. Совет эртемденнериниң 15 чыл бурунгаар кылганы вакуум суугузунда термист болуп ажылдап турар мен. Ол дыка эки агрегат чүве, ындыг-даа болза ол дээрге заводтуң техниктиг бүдүрүлгезинде бежен чылдардан бээр шингээдип келген техниктиг чаа үүлдериниң дың кара чаңгыс үүлү-дүр. Продукцияны делегейде эң тергиин деңнелдерге чедип турар кылдыр бүдүрер аргаларны биске бээр амгы үениң техниказын эртемдениер дарый чогаадыр ужурлуг.

База бир үүллүң дугайын чугаалаар бодап тур мен. Заводтың чаартылгаларын ужурлуг, ынчалзажок ол чорукка дөрт шакты чарыгдаар-дыр бис. Оон түңнелинде кижилер бүдүрүлгеден үнүп чоруп турар, хөй каът 130 бажың чуртталга фондулуг заводка кадрлар доктаамал чедишпейн турар. Моссовет эде тургустунуп, тудуг кылыр участок тускайлаарда заводту бодап көөр боор деп идегел бар.

М. С. Горбачев. Силериниң ажылчын санаалынар. Павел Алексеевич, биске дыка чугула болуп-тур. Эде тургустунуушкунуңуң политиказы ажылчыннар ортузында быжыгып турар дээрзин силериниң чугаалардан билдим.

Чуртталга бажыңының дутайын шын чугаалап тур силер. Ол айтырыгны Моссовет шинтпирлээр ужурлуг. Москвада — транспортта-даа, садыгда-даа, амыдырал ачы-дузазында-даа дыка хөй социал айтырыглар моөңнелген-дир. Бо он чыл дургузунда, Москваның 850 чылынга уткуштур, ажыл-херекти ажыгдер деп сорулга бар. Ылангыя ачы-дуза чедирер черлерге дыка хөй бажыңнарны найысылалдың төвүүге бээр, кафелерни, ресторанларны, столоваяларны, чем чий каафтар черлерни ажыдар деп бодал бар.

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры хоюглаачы **И. М. Мотова** чугаага киржи берген. Бистиң бөгүүгү ужуражылгавыс партияның, бистиң чуртувустун амыдыралынга харыысалгалыг үе-чадада — партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязына белеткелдиң үезинде болуп турары чугулалдыр. Бергелер бар-даа болза, завод коллективи бирги чартык чылдың планын хуусаа бетинде, партконференцияның ажыттынар хүнүнге чедир күүседир деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Бо дээрге биске онза чугула пункт болур. Хүлээлгени ёзу барымдаалап албаан болгай бис. Бүгү чүвени бодап, санап турган бис.

Заводтуң эде тургустунуушкун оруунче шилчээни бодунуң эки өзүмүн бере берген дээрзин бөгүн чугаалап болур бис. Аъаа бүдүрүлге дутайында чаа Хоойлу идиг берген. Бо чылдың январь бирдеи өгелеп чугула айтырыгларны дидим-биле шинтпирлээр, келир үеже улут бүзүрел-биле көөр апарган бис. Чаңгыс үүлден — керээлиг хандырылгадан өске боттарывыстың даалгалаарывысты күүседип турар бис. Ол чорук чүгле бистиң буруувус-биле эвес, бистиң дыка хөй хандырыкчыларывыстың, ылангыя биске өөгүүр үезинде металл, чугула дериг-херекселдер бербээн черлериниң буруузу-биле болуп турары хомудавчыг. Бис хая-дашты-даа болза андара каафтар бис, ынчалзадаа — заводта эде тургустунуушкун чоруп турар, а хандырылга адыры хожудап турар.

М. С. Горбачев. Заводта ам эң кол үүл — техниктиг эде дериишкин болгаш социал адырны хөгжүдери деп бодап тур мен.

СЭКП-ниң XXVII съезиниң делегады хептехчи-дарган **А. Е. Афонин** ыныча дээн: Өөредилгениң, кадрлар белеткелиниң айтырыгларына чугаалашкан СЭКП ТК-ның Пленуму чоокта чаа болуп эртти. Хой үүлдү бодап шыдаар, ылаптыг шинтпир үндүрер кижилер эде тургустунуушкунга херек болуп турар.

Бо талазы-биле мен тодаргайы-биле чүү кылып турар мен? Бистиң № 11 ПТУ-вуска, шефтен турарывыс школаларга үргүлчү барып турар кижи мен. Өзүп орар салгал-биле чугаалажыры менээ солуп дээрзин дорт чугаалаайн. Олар база сонуургалдыг боор деп бодаар мен. Аныяктар ажыл дутайында, инити амыдырал дутайында хөй-ле айтырыгны салып турарлар. Ындыг беседалар биске херек. Биске кадр ажылчыннарга-даа, оларга-даа херек. Бис бот-боттарывысты ынчан эки билчип алыр бис, а инитизи-биле билчип алыышкын — ол дээрге кайгамчык улут күш-тур.

Сөөлгү ийи чылдарниң өскерлиишкиниери чүл? Демократчыдылганы быжыглааны, ажык-чарлыг чорукту калбартканы — эң кол үүлдер-дир. Бо үүлдер дээрге ажылчыннар коллективтериниң аъаа сөстер болгаш күселдер эвес, ол дээрге ажыл, ажылчын харылзааларының чаа, улам хостуг деңнели-дир.

Бис бодувус бригадирлерни, цех начальникти сонгуп алган бис. Ол дээрге бүдүрүлгени башкарарынга ажылчын кижиниң саавын кырында эвес, а ажыл-ишчи кирижилгезинин боттуг илерээшкини-дир. Ол үүлге сагылга-чурумну быжыглаар, харысалганы бедидер эвес, харын кол-ла үүүл — ажылчын кижиниң санал-оналы, бот-идепкейи коллективке херек болгаш аъаа чугула дээрзинге ооң бүзүрелин бадыткан турар.

Ажык-чарлыг чорукту болгаш демократчыдылганы байдалында бистиң чедишкиннеривис база частыырлавыс болгаш бергелеривис улам-на тода көскү-дүр. А сөөлгү үүлдер черле четчир. Металлдың шынары чавыс болуп артып турары бистиң шинтпирлээр айтырыывыс ол. Чижээлээрге, Челябинскиниң металлургия заводу эки металлды берип турар. Новокузнецкиниң металлургтары ону үүгө ынчаар кылып болбазыл деп айтырыг тургустунуп келир: бо чылын олар биске шынар чок металлды беш вагонну чорудуп бердилер.

Бистер, дарганнар, бодувустун коллективтиг чагаавысты ажылчын-металлургтарга чорудар деп шинтпирлээн бис, олар бисти билип, ажыл-херекке хамаарылгазын өскертириңге бүзүрээр бис. Ажылчын ёзу-биле ындыг болур-даа ужурлуг. Ниитизиг-биле бисте бергелер бар. Ынчалза-даа бистер, үүү дээр чүвел, чепсээвисти дуажаап бербейн-дир бис. Бистер ажылдаар деп күселдиг бис, шыдаар-даа бис. База бодувустун ажылчын хүлээлгевисти күүседир бис.

М. С. Горбачев. Силерни дыннап олура, мен бодумга база катап айтырыг салып олур мен: эде тургустунуушкуннуң дайзыны кайдал? Бистиңнің боттарывыстадыр. Ким кандыгыл дээрзин эде тургустунуушкун илередир. Ийет, бис байдалдарны өскертип тур бис, ынчаарга байдалдар база бисти өскертип турар-дыр. Ким-на эде тургустунарын күзевес болдур, оруктан чайладыр херек. Маңаа черле принципиалдыг болур херек.

Силер бүдүрүлгете демократияны хөгжүдери дээш шын ажылдап эгелээн-дир силер. Ол шугумну уламчылаар херек. Ындыг шаап халдаашкын ким-бир кижиге таарышпас болбайн ааи. Ынчалза-даа дорт чугаалаар мен: бистиң бүгү-ле политикавысты ажылчы чоннуң эрге-ажыы дээш боттандырып турар болгаш ол угланышкынны быжыы-биле тудуп көрээлиңер. Бир эвес бюрократизм өгелээн чаартылгаларны база катап доктаадыптар болза (а ындыг үүлдер тургулаан), ол чуртка өлүмүг үүл болур. Ынчангаш мурнувуста шыгыы-ла демисел туруп турар.

Беш чыл планын күүседири дээш бистер чүү кылган бис? — деп, бүдүрүлгениң кол корпузунуң партбюро секретары **Ю. М. Давыдов** чугаалаан. Керээлер ёзугаар хандырыга күүселдезин бир-ле дутаарында цех үүс хуу кылдыр чедип алган. Алыс түңнел барымдаалап төлээр ажылче бригадалар шилчээн, ол чорук дораанна бедик, ажыктыг чорукту бере берген. Кым канчаар ажылдап турарын, кым оларга херегин, а кым херек чогун — ажылчыннар ам боттары-ла көре берген. Мастерлерни база ажыл-ишчи шынарларын көрүп сонгуп ап турар, мастерден анаа-ла ойталаар чорук база таварышкылаар.

Биче сериялар цехиниң транспортировщиги, цехтиң күш-ажылчы коллективиниң чөвүлел даргазы **А. А. Калюжин** ындыг айтырыг салган: күш-ажылчы коллективиниң чөвүлелиниң уставын чогаадып кылыр ирги бе? Ажылчы инициативаны, чөвүлелдиң эргелерин кызыгаарлай бээр кандыг-бир инструкция хевирлиг, ындыг уставты чогаадып кылыптар ийне деп айыылыныг бар.

М. С. Горбачев. Бистиң экономиктиг реформавыстың үндезини, бүдүрүлге демократизация тургустунар ужурлуг үндезин — Күрүне бүдүрүлгезиниң дутайында Хоойлу бар. Ол Хоойлуда күш-ажылчы коллективтиң эргелерин болгаш хүлээлгелерин тода айыткан. Ынчаарга, ол Хоойлуга чамдыктар «хомут» кедире кааптарын, бүдүрүлгелерни база катап командылап эгелээрин оралдажып турар. Чок, эштер, Хоойлуну эдерин, үрээрин кымга-даа чөпшээреп болбас. Хоойлуну хүндүлээр болгаш шыңгыы сагыыр херек.

Кандыг-даа инициативаны бооп тудуп каар дээр болза, күзеде үүс-чүс уставтарны, үүс-чүс инструкцияларны чогаадып ап болур. Ажыы-биле чугаалаарга, дыка хөй кижилер инструкция ёзугаар чурттап чаңчыгып калган, оларга ынчан дыш болур. А эрги аппарат дыка хөй инструкцияларны эндере үндүрүп каапкан. А түңнели чүл? Ам бот-орулга-чарылганың салдары-биле, демократчыдылганың түңнелинде инициативаның хады, состерниң эвес, саазыннарның эвес, а боттуг ажыл-херектериниң хады — ааандан болганчокла көдүрлүп турар-дыр. Эде тургустунуушкуннуң ийиги чадазының онзагайы ында.

Заводтуң ажылчыннары-биле байырлажып чоруп тура, М. С. Горбачевтуң чугаалааны болза: бистиң силериниң-биле аравыста карышкактар чогун көрүп турмен. Партия биле ажылчын аңы эде тургустунуушкуннуң мурнуку одуруунда чоруп орар болгаш СЭКП Төп Комитеди бо хүнгү ужуражышкынны шинтпирлиг шавар халдаашкынның мурнунда шакты деңнеп алыры кылдыр көрүп турар. Кол-ла чүве — силер болза ээ болуп, күш кирип турар-дыр силер, бот-орулга-чарылгаже, боттускайлаң чорукче, бот-боттарының хамаарылгазының нормаларын демократчыдарынче чүткүл тыптып келген-дир. Шак-ла ынчаар тудар херек: чурттуң салымчолу чоннуң холунда, силериниң ажыл-хөрээнгерде болгай.

Силериниң заводуларның коллективиниң барык чартык кезин хөрээженнер болуп турарын билир мен. Бистиң ужуражылгавыс Март 8-тиң бүдүүзүнде болуп эртип турар. Ынчангаш бо үени ажыглааш, частың шак бо кайгамчык байырлалы-биле хөрээженнерге чүректиң ханызындан байыр чедирейн. Силериниң шуптуларга чедишкиннерни күсеедим!

М. С. Горбачев-биле кады заводка СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары, СЭКП Москва хооркомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков чораан.

(СЭТА).

ЧАГЫГДАН КИИРЗИН, КЫЛЫП БЭЭР

Чадаана хоорайда үлетпүр комбинадының өг кылыр цехиниң кылган өгдерин республиканың кайы-даа булуңарында көрүп болур. Цехте 15 ажылчын бар. Эрткен чылын 120 өгүү бүрүн дерип кылгаш саткан. Оон бүдүрүлге 563 мүн рубль орулганы алган. Чылда план 130 өгүү кылыр. Моон алгаш көөрге, бүдүүлге 10 өгүү чедир кылбаан-дыр. Моон чылдагааны үүдел? Чагыглар эвээш. Бо чылдың эгезинден бээр Улуг-Хем районуң «Ак-Туруг», Каа-Хемниң «Ленинчи орук», Таңдыда «Коммунизмниң херели» совхозтардан 23 өг мөңкү, бүрүн дериг-херекселдерни кылып көрүнер деп чагыг киргеи.

— Бүгү Тывада өг чедишкени ол чүве ийикпе, азы совхозтар бот-орулга-чарылга, бот-акшаланышкынче киргеи-биле холбаштыр бистиң кылып турарывыс өг херекселдериниң өртээ аар деп бодааш, чагыг киирбейн турар чадавас — деп, Чадаанада райүлетпүр комбинадының директору Идам Доҗур-оолович Ооржак чугаалап турар.

Ынчаарга ам чагыглар-ла киирзин деп боттары база аная-ла манап олурбас, барының талакы районнарның чамдык совхозтарынга барып, оларның удуртукчулары-биле малчыннарга өг дугайында айтырыгларны чугаалашкылаан, ынчалза-даа олардан чагыг кирбээн. Бүдүн цех баштай киргеи чагыгларны кылып эгелээн. Бир эки үүл болза, 30 өгүүн үүгле ыяжын кылыр деп шинтпирлээн. Үүгө дээрге өг ханазы, хараачалары, ыная, өскээр чугаалаарга, үүгле өгүүн марказын (ыяжын) хереглээр ажыл-агыйлар, малчыннар турар. Ол нетелде-херетлелди өөренип көргени эки. Оон ангыда бо бүдүрүлге 40 кудук казар дугайында база көрөө чарган. Бот-орулга-чарылгаже киргенде арга-ла херек.

Амгы үеде хөй орулга алырының бир эптиг аргазы болза, продукцияның шынарын эжиждери. Чадаананың үлетпүр комбинадының кылып турарывыс өг дериг-херекселдериниң өртээ аар деп бодааш, чагыг киирбейн турар чадавас — деп, Чадаанада үлетпүр комбинадының директору Идам Доҗур-оолович Ооржак чугаалап турар.

технологияны үстүкү черлерден бадылап кааны ындыг. Хадыңдан хараача кылып болур, ынчалза-даа ынча хөй хадык кезерин комбинатка ким-даа чөпшээревес. Шуугай хараачаның үреличел болуру билдингир. Оон хуусаазы ийи чыл, а өртээ 33 рубль. Хадыңдан хараача кылырга, оон өртээ улут апаар, хол-биле чазап кылырга ындыг.

Өгүүн ханазын ук цех шарлаңдан чазап турар. Ону Улуг-Хем районуң девискээриндеи чөпшээрзи, ол материал ам эвээжээн. Шаанда бистиң өгбелеривис өгүүн ханазын талдан кылып чораанар. Бо цех ындыг материалдан хананы кылып болбайн аан, ынчалза-даа Хемчик унунда узун суук талдарны кезерин оларга чөпшээревес. Ынаалары дыт маңзаны улам бичииледи дилдиргеш станоктарга тырыкылады чондуруптарга, ынааның диаметри дөрт сантиметр болуп турар, ындыг ынааның хээрээ аажок, будук-даа таваржы бээр, бир өгге 90 хире ынаа херек, продукцияның шынарын хынаар комиссия цехтиң белеткээни ынааларының 20—30 хирезин (бир өгүүнден) холуп каап тар. Ол база таарымча чок. Артык чарыгдалдар үнер.

Өгүүн эргин-хаалгазын харын таарымчалыг материалдардан — поштен, шивиден кылыр. А өгүүн куру, базыыглар, ынаа салдыыктарын кылып турарының шынары черле эки. Ол үүлдерге калбак кожаланнары, тесьма дээр материалдарны, пресс баглаар шпагаттарны ажыттап турар. Өг ыяжындан аңгыда өгте эптиг бичии столсандайларны, үлгүүрге, аптараларны, комодту цех кылып турар.

Өгүүн кидизи база өскедаа дериг-херекселдери чокка үүгле өг ыяжының өртээ 358 рубль. Өг ыяжын аңгылап садар дугайында айтырыгны чоокта чаа СЭКП об комунуң пленумунга бир малчын чугаалаан болгай. Ынчангаш ам Чадаанада үлетпүр комбинады өг ыяжын үүгле совхозтарга эвес, харын хуу чагыглар ёзугаар бала кылып бээр.

Дадар-оол ООРЖАК.
Чадаана хоорай.

ШЕВЕРЛЕКЧИ ЗОЯ СЕНДИ

Кызылда тудугжу Нина Донгактың аныяктар бригадазы хавак кырында 133 аал ишти чурттаар бажыңны ажыглалга киирер дээш дүргедээшкиниг ажылдап турар.

Ол комсомолчу-аныяктар бригадазы өрээл бүрүзүнүң ханаларын дең-дески кылдыр, бедик шынар-биле күүседип турарлар.

Бо чылдың бирги кварталында тудуг-монтаж ажылдарын дүргедээшкиниг, шалыычы ажыл-иш-биле доозарын, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын бедик көргүзүглер-биле утпуурун ол аныяктар хүлээнип алган.

Оларның бригадазы эрткен ийи айда бедик коргузуглуг болган. Ында аныяк шеверлекчи бүрүзү ажылга озалдап кэрин соксатаан. Хожудаашкын дээр сос бисте шуут уттундурган деп бригадир Нина Донгак чугаалап турар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың мурнакчы ажылчыны, бедик мергежилдиг шеверлекчи Зоя Түлушовна Сенди.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.)

Пленумунуң шиитпирлерин деткип турар

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮҮШКҮН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунда СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязын — революсчу эде тургустуныушкынга» деп илеткелин солуннардан номчаваш, улуг сеткил ханыышкын-биле чүүлдүгзүнүп деткээн мен. Михаил Сергеевичиниң ол чугаазындан тайбың темазын онталавышаан. «...ядролуг чепсекти кызырарының дугайын дээди деңнелге ылдынган Вашингтон Керээзин чепсеглээшкинин боттуу-биле дүжүреринің агезин деп санап турар бис. Ындыг болуруп, оон уламчылаашкынныг болуруп чедип алыр дээш туржуп турар бис» — дээнинге канчап чопшээрешпес бис.

Ол төөгүлүг, политиктиг, делегей ужур-дузалыг документиге ийи күрүнеин талазындан ат салган чорук — бурунгаар дешилгелиг бүгү кижи төрелгетенге келирүениң салгакчыларынга чырыкылыг аас-кежиин ажылып берген. Бүгү-ле кижилер деп эргелиг, бот-боттарын чоок кылдыр бичип, демократчы болгаш хостуг чурттаарын кезээде күзеп, бодап чоруур болгай.

Массалыг узуткаашкынының чепсээ чок ындыг тайбың делегейин тургузарын үе негеп келген. Бо талазы-биле туруштуг болгаш бот-туг ажылды СЭКП социалистиг лагерниң чурттары бир дем-биле могат-шылаг чокка чорудуп турар.

Чоон-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчы чону, бүгү совет улус-биле бир домей, СЭКП-ниң даштыкы политиказын чүүлдүгзүнүп деткип, он ийиги беш чылдың планныг даалгаларын чедишкининг күүседир, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш ажылдап турар.

Оолак КАРА-САЛ.
Чоон-Хемчик район.

ИДЕГЕЛДИГ ЧҮТКҮЛ

Партия Төп Комитединиң Пленумунуң материалдарын солуннардан кичээнгейлиг номчуп тамыштым.

СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачевтуң АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле ядролуг чепсекти улуткаарының дугайын-да дугуржулгага ат салганы делегей политиказынга, кижи төрелгетениң төөгүзүнге улуг ужур-дузалыг болуушкын болган болгай. Дайын айылын караам-биле көрген, аңаа кирипкен мен. АКШ-тың октаяны ядролуг бомбадан Японияның Хиросима, Нагасаки хоорайларынга хөй-мүн кижилерниң улуткаттынганын, бо хүннерге чедир ооң халаптыг уржуунуң арлып чиптээнин делегейниң дешилгелиг бүгү чону билир болгаш ону кажан-даа утпас. Шак ындыг халаптыг болдурбас дээш Коммунистиг партияның, Совет казактың хүн бүрү ап чорудуп турар тайбың политиказының шынынга делегей бүзүреп турар.

Ынстың партиязыстың бызыг тайбың дээш шиитпирлиг чорудуп турар даштыкы политиказынга байыр чедирип, бүгү совет улус-биле бир домей, оон чедишкиннерни деткип тур мен.

Алексей АДЫГБАЙ,
дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну.

УГААН-САРЫЫЛДЫҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

«...Вашингтон керээзинге ат салдынганынга ооңургаарының болгаш сеткил амыр олурарының чылдагааны турбас, америк администрация солун эзлеп, керээ дээш туржуп турлажок антисоветчи, антикоммунистиг шуугаашкында кончуг салдарлыг барын күштериниң аайынга кирип турар...» деп, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга М. С. Горбачев чугаалаан. Ону тайбың дээш демиселге совет ажыл бүрүзүн серемчиленче, деминг, бызыг турушче кыйгы-дыр деп, билип турар мен.

Пленумнуң шиитпирлерин бүгү совет кижилериниң делегейниң дешилгелиг чонунуң долузу-биле деткип турарынга каттыжып, аңаа өөрүүр мен.

Владимир СЕНГИЖИК,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Коммунист дугайында чугаа

ТУДУГЖУНУҢ АЖЫЛ-ХЕРЭЭ

Февральдың агезинде чыварлыг эртеннериниң бирээзинде, «чыткан хөй тургуспас, чүстүг сиген сый баспас» деп чоннуң чугаалажыры ышкаш, ындыг оожум, топтуг, томаанныг аныяк эр-биле ужуражып, чугаалаштым. Хандагайтының септелге-тудуг участогунда ажылдап турар дөрткү разрядтың бызаачы-тудугжузу Николай Данчанович Моңгуш деп кижи болду. 1978 чылдан эгелээш, Хандагайты суурга чаа тут-тунган болгаш септелгезин кылган чурталга бажыңнарында ооң буянныг шевер холдары дегбээн ындыг чудуктар, оорга лар, манзалар, соңгалар, эжиктер, хаалгалар ховар деп сөглээр болза, частырыг болбас боор.

1979 чылда Н. Д. Моңгуш тудугжулар бригадазының бригадири апарган. Ынчан бригадага колдуунда 8-тен 11 чедир тудугжулар ажылдап турган, сөөлүнде ону ийи бригада кылдыр үскен, а Николай Данчановичиниң бригадазынга алды кижи арткан. Ооң № 1 бригадазы тудугнуң планныг онаалдаларын он бирги беш чылдың дургузунда үргүлүү ажыр күүседип келген, эрткен чылын бригадага күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 9,3 хуу өскен, 197 мүн 900 рубльдиг септелге-тудуг ажылын кылган.

— Райкүүском ажылдакчылары чурттаар бир бажыңны бистиң бригадавыс чоокта чаа тудуп дооскан, ында ам чүгле богун аштаар, будуур, чугайлаар ажылдар арткан, ынчалзаа төлевилелде көрдүнмээн черде — өске девискээрде туткан дээш, ол бажыңны «Тыва хамааты тудуг» трест хүлээп албас — планга киирбес деп турар сураг бардыр — деп, Николай Данчанович арай шыжыгып чугаалаш, оон ыңай ынча деп уламчылады:

— Кижиниң кылган ажылы элеп төөр эвес, планга киирер-киирбес-даа болза, белен бажыңны чон ажыглай бээр-ле ийнаан. Ам Хандагайты суурның мурнуу талазында микрорайонда чурталга бажыңнары тудуп турар бис, бистиң черле тудуг кылып турар девискээривис ол чүве. Тудуг материалдары үзүктелип турганының ужурунда районнуң септелге-тудуг участогу нинтизи-биле эрткен чылдың планын күүседип шыдаваан. А бистиң № 1 бригаданың кежигүннери арага-дары ишпес, ажыл шагы үспес, чүрүм-сагылгавыс эки, бот-боттарывыска дузалажырывыс ажок, аравыста найыралывыс бызыг, ынчангаш чедишкининг ажылдап турарывыстың ужуру-даа ында түве. Чижээ, коммунист Байыскылаң Доржуевич Кара-Сал-ак сеткилдиг, кызымак ажылдап, ажылхерек дээш бедик харысалгалыг болгаш үлегерлиг чорууп эш-өөрүнге көргүзүп, бодунуң дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип чоруур, ол — аныяк тудугжуларның: Алексей Дагбыш-биле Кызыл-оол Ховалыгның дагдынакчызы, оларның билиг-мергежилди шиңгээдип алырынга, сагылга-чүрүмнүг болурунга улуг салдарны чедирип келген. Мен бодум Тарас Куулариың дагдынакчызы мен, аңаа бодум шыдаар шаам-биле дузалажып турар мен, ону ам партия кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алган.

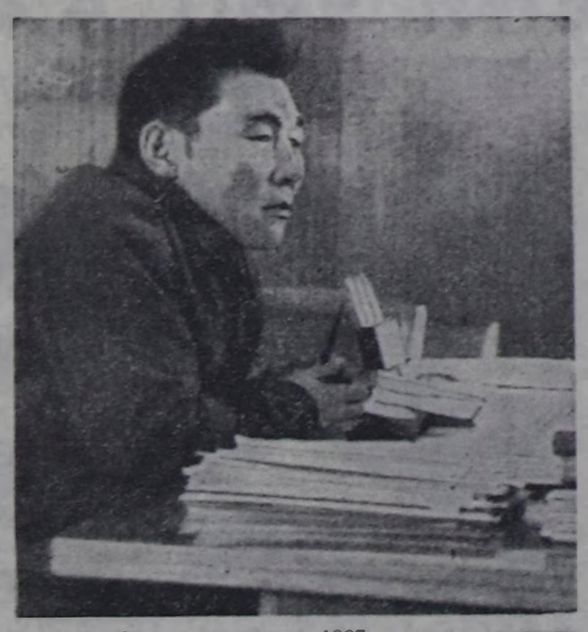

Николай Данчанович Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиг социалистиг чарыжынга эки түңнелдерин чедип алганы дээш СЭКП ТК-ның, СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тың болгаш ВЛКСМ ТК-ның баа профэвилелдериниң Тыва область төвүлелиниң Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан, эрткен чылда районнуң тудуг талазы-биле чемпиону — «1987 чылдың чемпиону» лентаның эзилекчизи болган.

1972 чылдан бээр партия кежигүү Н. Д. Моңгуш хөй-ниитти ажылынга идепкейлиг киржип чоруур. Тудугнуң болгаш үлетпүр тудуг материалдарының ажылчыннарының профэвилел обкомунуң кежигүү, Өвүр районда септелге-тудуг участогунуң профкомун 6 чыл ажыг үеде дарган келген. «Бо шагда партия болгаш чазак чонуң амыдыралынче кончуг сагыш салып турар апарган үе-дир бо. Изигни ийи дивейн, соокту соок дивейн, кадыг ажыл кылып турар улуска дыштаныры болгаш эмнедири чугула, ынчангаш путёвка черле херек боор-дур. Бистиң тудуг участогунда 20 чыл ажыг үеде ажылдаан дыка хөй кижилер ынчага чедир чаңгыс-даа катап курорттарже путёвкалыг дыштанып чорбаанар. Моон мурнында чылдарда бисти путёвкалар-биле шүүт хандырбайн турган. Эрткен чылын 5 путёвка келирге, оларны тудугжуларга арай боорда хуваган бис, ам бо чылын «Үш-Белдирже» чүгле чаңгыс путёвка берген» деп, Николай Данчанович профком ажылчының дугайын чугаалап оргаш, тудугжу эшеорунге сагыш човаашкының, сеткилиниң хомудаанын илеретти.

— Он чыл ажыг үеде арага амзап көрбээн — аараш, ону каттан кижи мен, оон ужурунда ынчалганы ол боор, мени арага ишпес чорук дээш демиселге чорудар ниитилелдиг бистиң коллективте эге организациязының дарганынга бала соңгуп алганнар. Кылыр ажыл дээрге баш ашкан чүве-дир ийин — деп, Н. Д. Моңгуш тайылбырлады. — Арагалаар чорук ажылга саатты, сагылга-чүрүмну сандарадыр чүве болгаида, аңаа удур, ону болдурбас дээш, алаян хөй боттуг хемчеглерни ап чорутканывыстың түңнелинде бистиң ажылывыс дыка шүүдаан, кижилериң амыдырал-чуртталгазы база экижип турар боор-дур.

Николай Данчанович беш уругнуң адазы, оларның улуу — Ольга Кызылда пединститутуң белеткел курузунда, оон бичези — Франческа Назаровскиниң медицина училищезинің бирги курузунда, Шораан-биле Шолбан Хандагайты ортумак школазының 9-ку болгаш 10-гу классларында өөренип турарлар. Эң хеймери — 5 харлыг Сылдыс садикте «сургуулдаар чер» чедишпес болганындан кыргаа-авазы-биле кады бажыңында «кичээлдеп» олурар, а ол уругларының авазы — Мария Байыровна район төвүнүң школазында дыка хөй чылдар дургузунда амыр эвес ажыл-ишти ылып турар ажылчын кижи болду. Шораан-биле Шолбанга душтаанымга арай хомудаксаан мен, чүге дээрге ындыг малгалыг ажылчын адалениң ажыл-толдери кайы хире өөренип турарын, ылангыя билиглериниң «дулгуурү» — оруе дылды, эртеннерийн «хаалны» — математиканы, ол ышкаш физиканы болгаш эртем-билиглериниң оон-даа өске үндезининнерин кайы хире шиңгээдип ап турарын, хөй-ниитти ажылынга идепкейлиг, моон соңгаар чүү чедип алыр дээш күзелин айтырып чугаалашкан болза, дыка-ла солун болур турган ийик, ынчалза-даа оларның-биле ужурашы бээр үе база турар боор даарааннге бүзүрээр мен. «Шак ол хире ажылчын болгаш буянныг ада-нелиг турган болзумза, оларның ат-алдарынга төлептиг болур дээш, та кайы хире ылып өөренир мен ыйнаан!» деп бодал бо кижиниң бодун безин алдаңайгаар-ла сонуургады бээр чорду.

ЧУРУКТА: коммунист Николай Данчанович Моңгуш.

Моңге МОНГУШ.

МЕХАНИЗАТОР ЯН ШАҢНААН

ЧУРУКТА: Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң механизатору Ян Яковлевич Шаңнаа «МТЗ-80» маркалыг тракторну башкарып ажылдап турар. Ол бодунуң башкарган күүчүлүг техниказы-биле кандыг-даа ажылды кыза беогей турар.

Эрткен чайын мал чемпериниң белеткелинге ол күжениишкининг ажылдаан. Бо хүннерде кышталарже мал чемпериин дажыглап турар. Бо комсомолчу механизатор эрткен чылдың түңнелинде бедик күш-ажылчы көргүзүтлерлиг болуп, механизаторлар аразындан чемпион атты чедип алган.

Иван ДАМБАНЫҢ тыртырган чуруу.

«Шынга» чагаалар

ХОЖУДААШКЫНЫ ЧҮДЕЛ?

Барыын-Хемчик районнуң тудуг организацияларының январь айда ажылын түүнээн. «Тыва даг-дугу» комбинаттың септелге-тудуг эргелери планын 113,8 хуу күүсеткеш, чарыштың мурнуку одурууне үнген. Дээре көргүзүглерни «Тыва агроулетпүр тудуг» каттыжышкының АКМК-зы, Кызыл-Мажалыкта септелге-тудуг участогу, Ак-Довуракта № 3 орук-септелге-тудуг эргеледи, орук-септелге-тудуг участогу чедип алган.

Чамдык коллективтериниң планын үскениниң ниитизи-биле район керээлиг ажылдарны 91 хуу, бодунуң күжү-биле кылыр ажылдар 84,2 хуу күүсеттинген. Кол тудуг организациязы — «Тыва даг-дугу тудуг» эргелеп керээлиг онаалдазын 77 хуу боттандырган. Бодунуң күжү-биле кылыры чүгле чартыын кылган болгаш 200 мүн рубльди чедир шиңгээдип албаан. Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводу база ындыг байдалдыг.

Эргеледдиң бүгү участоктары долу күш-биле ажылдаваан. Ажыглалга кирер объектилериниң хуусаазы улап, тудуг хожудаашкынныг болган. Трикотаж-даарааныла фабриказының 60 аал чурттаар бажыңы, Постоянный суурда № 137 бажың, универсалдыг магазин, эмнелге тудуу үеэзинде ажыглалга кирбээн.

План күүсеттинмээнинің чылдагааны чүгле материалдар-биле четче хандырбаанында эвес, ажылды организаставрында четпестер база бар. Хожудаашкындан уштуар дээш ажылын шүгдүүп, үеэзин негелдезинге дүүштүр эде тургустуларын удуртукчулар соңгаарлатпайн шиитпирлээрин күзенчиг.

Александр ХЕРТЕК.

ӨЛ ХӨМҮР-ДАШ

Чадааанаың хөмүр-даш разрезинден кээп турар хөмүр-даштың шынары багай, ол довурак холуктуг болуп турар. Суланган черден касканы кыппас, хөмүрээрин алгаш чыткаш, олчаан өжүп каар. Өзектеп оттулар мыштыг кижи-ле арай деп турган бичин курагларын одап турар.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң автогаражының интернатының, оске-даа албан черлериниң чанында оваа хүл чыдар. Ырак черден хөмүр-дашты эккеп соортүрүнге чеже кыар-чаар чүүл чарыгдал үнмээн дээрил. Он-он тоонна кыппаан хөмүр-даштың өртек-үнези та чеже чедип турар.

Разрез үжен ажыг совхозтарны, хөй-хөй уруглар алган черлерин, бүдүүлгелерин хандырып турар. Бир эвес продукцияның шынарын экижиппес болза, кыжын соокта чонуң чаш ажы-төлү доюп аарып-аржып-даа болгай. Кайы-даа ажылга шынар кол негелде эвеспе? Бо талазы-биле чаартылгаларны кылыры чугула апарбаан бе?

Григорий КОМБУ,
пенсионер.

БОДУНДАН НЕГЕЛДЕЛИГ

Бии-Хемниң Ээрбек суурда почта салбыры чонуң чагытткан солуннарын, журналдарын болгаш оске-даа бижик-чагааларын саадатпайн чедирип бээр талазы-биле эки ажылдап турар. Саяна Павловна Өпей-оол бо салбырын эргелекчизинде он алды чыл ажылдап келген. Солун-сеткүүл номчувас, чагаа-бижик албас өг-бүле бистин суурда чок. Барык-ла өг-бүле бүрүзү чагыдылгалыг. Ынчангаш харылзааның ачы-дузазы кижи бүрүзүнүң амыдыралында көскү черни эзлеп турар.

Улус депутаттарының Ээрбек көдээ Советиниң депутадынга коммунист С. П. Өпей-оол каш удаа соңгудуп келген. Чон-биле эвилеэзлдек онаашкан ажылынга кызымак С. П. Өпей-оол 1988 чылдың солуннарынга болгаш журналдарынга чаңгыдылганы эки организаастаан. Даандырган ажыл-херек дээш бодундан негелделіг эртелекчи үениң негелдезинге дүүштүр почта салбырының ажылын эде тургусканының түңнелинде солун-сеткүүлдерни чагыкчылар чогуур үеэзинде ап турар болу берген.

Макар БЮРБЮ.

СӨӨРТҮП ЭККЕП ТУРАР

Үстүү-Ишкиниң эзим-аргаларында ам эртен эртеле шимээн-дааштыг апарган. Келир чылдың одалгазынга ажыглаар ыяш белеткелин Чадааанаың ыяш ажылагыйының Сүт-Хөл участогу белеткеп эгелей берген. Участоктун ажылдакчылары Сүт-Хөл районун күрүне албан черлеринге, школаларга, эмнелгелерге оттулар ыяшты керээ өзүгаар белеткеп берип чаңчыккан. Олар бо чылын ниитизи-биле 1500 кубометр ыяшты белеткээн хүлээлгелиглер.

Ажыл хайнымышкынныг, ыяш белеткелинде дөрт звено ажылдап турар. Ийи трактор, дөрт моторлуг хирээ быжыглаттынган. Ыяш ажылагыйының ажылчыннары Үстүү-Ишкиниң, Хемчиктиң арга-арыгларындан черге дыттарны, теректерни токпак кылдыр белеткеп, будуун аштап, санитарлыг ажылды база чорудуп турарлар.

Звенолардан Шынар-оол Сарыглаңның звенозу өскелерни мурнап турар. Трактористер Кертик-оол Моңгуш, Алексей Куулар белеткээн ыяшты удур-ла хереглээн албан черлеринге сөөртүп эккеп турарлар.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

Бир чагааның изи-биле

АРГА ЧЕРЛЕ ТЫВЫЛБАС БЕ?

◆ Чурттап турар өрээлинден үндүрүп турар, кым дузалаарыл? ◆

«Дуза дилевейн баар аргавыс чок болду. Чүвениң ужурун силерге ам чугаалап бээйн» дээн сөстер-биле танышканывыстың соонда чугааны Нина Хертековна Күжүгет уламчылавышаан, целлофан хапта суп каан документилерни стол кырынга салгаш, көргүслүшаан, тайылбырлады:

— Ачавыс ийиги болуктүн инвалиди, бир чартыы билиместээн кижи-дир ийин, оон бээр ам тос чыл чедип тур. Алыс боду трактарист кижи, «Барлык» совхозка ажылдап турду. Ам олурары бо. Алешавыс аар кемдээшкинге таварышкан — деп чоруй үнүп ол чавызадыпкаш, орун кырында чыткан оглунче көрүнду.

1985 чылдың Чаа чыл дүвелинде болган ол таварылганы ам катап сактып чугаалаары ие кижиге, ылангыя ону дыннап чыдар аныяк ол кижиге оон-даа берге болуру чугаажок. Элээн бооп чоруй, тергези-биле иттинип келгеш, Алексей бистиң чугаавыска киржи берди.

Шериг албан-хүлээлгезин эрттирип чоруур мурнунда Алексей мынчангы Кызылдың районнар аразының «Сельхозтехника» каттыжышкынының септелге-тудуг участогунга (ам Агроулетпүркүркомнуң Кызылда септелге-техниктиг бүдүүлгези) токарлап ажылдап тура, бөлүк эштери-биле ам ада-иези-биле олурары бо общежитие-баракты он дугаарлыг өрээлинге чурттап турган. Шериг-ден ээп чаныс келгеш, коллективинге келирге, бүдүүлгениң душкенин аңаа дыннаткаш, документилерин эгидип берген. Бо общежитиеде чурттап турар хөрөлдериниге ынчангаш ол автоорук техникумунга өөрөн бергеш-даа, кээр турган. Ынчан база ол төрелниң бажыңынга келген. Чаа чыл уткуп, ону демдеглеп турган үеде, таныары эжи өөнүн иштинге хол дээп, эттей бээргe көрүп турар эвес, аңаа болчуп, чарып тура, Алексей бижек-биле балыглаткан. Оорга чүүнүнге кемдээшкин болганындан ол бот кырынга туруп-даа, базым-даа кылып шыдавас болу берген. Эмчиге чартык чыл чедир чыткан. Оон бээр үш чыл эрткен. Чаэрби беш харлыг аныяк кижи шак ынчаар бирги болуктүн инвалиди болуп арткан. Эмчиден оглун үндүр бижиптерге, бо-ла тудугжулар суурунда чурттап турар төрели болур кижиниң бажыңынга Нина Хертековна оглун ажаап, хайгаарап чурттап турган.

Күжүгеттериниң өг-бүлезинге аарышкылыг бо таварылганы олар-биле чугаалажып, оларга ону катап сагындырар ужурга таварыштым. Чүге дизе, тургустунуп турар айтырыг оон-биле холбашкан болуп турар.

Редакцижже чагаа бижип чорутткан Н. Х. Күжүгеттин өг-бүлези-биле шак ынчаар таныштым. Ол чагаа бо. Ында ындыг одуруглар бар: «Кызыл хоорайга кээп чурттаанымдан бээр үш чыл болуп тур мен. Оглум аар кемдээшкинге таварышкаш, инвалид болуп арткан, өөм ээзи база инвалид. Прокуратура чери келдиртип, олурып турарынар ол бажыңдан үнүп берикер дээш туруп берди. Ийи инвалидтиг кижи кайнаар баар мен? Көдээже чоруур дээрге, эмчи хайгаралында турар улус-тур. Берге байдалда таваржы бердим, ынчангаш редакциядан дузалажырын дилеп олур мен».

Тудугжулар суурунда Островная кудумчузунда он ийи дугаарлыг общежитие-баракты бир дугаар өрээлинде чурттап турар бо өг-бүлени оортан чүге үнүп берзин деп турарыл? Айтырыгның тургустунуп турарының чылдагааны мындыг. Оларның ам чурттап олурары бо өрээлге турган кижилер оон көже берген. Элээн үе иштинде ол ээн турган. Улус бажыңынга оглун азырап турган Н. Х. Күжүгет улуг эвес чаңгыс бо өрээлче кымның-даа чөпшээрели чокка 1976 чылда шак ынчаар кижүп кире берген.

Бо общежитие Тыва агроулетпүркүркомнуң Кызылда септелге-техниктиг бүдүүлгезинге хамааржыр. Ынчангаш ол өрээлден үнүп бээрин бүдүүлгениң администрациязы олардан негеп эгелээн. Өрээлден үнүп, хостап бербес болза, айтырыгны хоорайның прокурорунга чедир тургузарын бижимел сагындырыгга база дыннаткан турган. Үнүп бээр дээрге, кире бээр бажың чогундан, ол бүгүнү «кулак даштыбиле» дыннап эрттирер ужурга таваржып турарлар. Оглунуң эмнедип турганы эмчизинге чоок чурттаксаарын Нина Хертековна илереття. Ынчап чоруй айтырыг хоорайның прокуратуразынга кээп тургустунганы ол. Өг-бүлениң богунгу байдалын, сагыш-сеткилин билип турала, бүдүүлге черинге хамааржыр чурталга шолуун чөпшээрел чокка эзлеп, оларның көжүп кире бергенинден айтырыгның ынчаар тургустунуп турарын өг-бүлениң хереезжен эзлинге ужур-чөпбиле тайылбырлаарын кыыттым. Аңаа чөпшээрештилер. Чурталга шолунуң электри ажыглалының өртээ кижи бижидилге база чогуур документилер чогундан төлеттинмейн турарын база көрдүвүс.

Бо общежитиениң хамааржып турары Тыва агроулетпүркүркомнуң Кызылда септелге-техниктиг бүдүүлгезиниң эргелекчизи Н. И. Осипенко ол айтырыг талазы-биле ужуражырывыска, хоорай прокурору П. М. Судеркининиң адын салган шиитпирни көргүстү. Чурталга шолун кара туразында эзлеп алган кижилерни оларга оске чурталга шолу бербейн, прокурорнуң санкциязы-биле РСФСР-ниң Чурталга кодексинчи тозан дугаарлыг чүүлүнге үндезилеп, административтиг чүрүм-биле үндүр көжүрерин ында айыткан болгаш Күжүгеттерни оларның эзлеп турары ол өрээлден үстүнде чүрүм бүзүлаар үндүр көжүрер санкциязы бүдүрүлге черинге бээрин ында доктааткан. Бо общежитиеге улуг септелге май айдан эгелеп чорудары көрдүнүп турары-биле чурттакчыларны оон черле көжүрүп үндүрер апаар дээрзин удуртукчу дыннатты. Ажылчыннарын ынчан чурталга шолу-биле хандырарын бүдүүлге боду холга алыр дээрзин ол чугаалады. Удурткунуң бодалы-биле чөпшээрежип болур, боттарының ажылчыннарын чурталга шолу-биле бирги эзлчегде хандырары оларга кол айтырыг. Ынчалзажок общежитиелиринде хосталган чурталга шолунге контроль бүдүүлгениң талазыдан кошкак, оон бүлүг ээзи болуп шыдавайн турарындан ында ажылдавайн турар кижилериниң олче кирер көже бергени хереченлеп турар-дыр. Прокурорнуң үндүрген шиитпиринде ону база айытканы.

Чурталга шолун кара туразында эзлеп алган кижилерни оон хоойлу өзугаар үндүрер санкцияны бо бүдүүлгеге чаңгыс эвес удаа берип турарывыс ол дээрзин хоорай прокурорунуң улуг дузалакчызы Н. М. Сальникова чугаалады:

— Бүдүүлгете бергенивис сөөлгү ол шиитпирге немей дараазында чүүлдү чугаалап көрейн. Чурталга шолунче чөпшээрел чокка көжүп киргеш, ону эзлеп алгаш, Күжүгеттер хоойлу өзугаар хажыдымышкын кылган. Ынчангаш ол чурталга шолуиден оларны административтиг чүрүм-биле үндүрер чөпшээрелди септелге-техниктиг бүдүүлгеге бергенивис ол. Ону оон өскээр канчаардаа көрүп шыдавас бис, хоойлу негелдезин бар болгай. Паспорт чүрүмүнде хажыдымышкыннар база бар оларның кайызы-даа хоорайда киир бижиттинмээн Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозта, өскези — Кызыл районнуң Каа-Хем суурда киир бижиттинген. Кижи киир бижидилгезиниң аайы-биле чурттаар ужурлуг. Негелде ындыг. Хоойлунуң негелдези кижи бүрүзүнге дөмей. Бүдүүлгеге чөпшээрелди берип каан бис, оон күүселдезин канчаар көөру ам Н. И. Осипенкодан хамааржыр.

Бо таварылгадан канды түңнел үндүрүп болурул? Бүдүүлге черинге хамааржыр общежитие-баракче чөпшээрел чокка көжүп киргеш, ол талазы-биле хажыдымышкынны Күжүгеттер боттары болдурган. Буруулутлар. Бодунга хамааржыр ол чурталга шолун хостап бээрин септелге-техниктиг бүдүүлгениң негеп турары, прокурорнуң санкция бергени чөп. Хоойлуда бижиттинген негелдеде кижилердеи чаңгыс оон дашкаарлаар ындыг эрге бисте чок. Айтырыгның бир талазы ол.

Хөй-ниитиниң талазындан оларның байдалын билип, өөренип көөрүн арга бар болза, дуза кадарын өг-бүле дилеп турар-дыр. Септелге кылыр дээш ийикпе, алы прокурорнуң санкциязы-биле оларны ол өрээлден үндүрүптер дижик. Азыралында ийи инвалид кижилиг чаңгыс хереезжен кижи кайнаар кире бээрил? Көдээже-даа үнер, мацаа-даа артар болза, чурталга шолу херек. Өг-бүлениң кежигүннериниң кадымның байдалы, арга-шинээ ону холелиеп, алы бажың тудуп алыр арга бербейн турар. Өг-бүлениң эр ээзинин пенсиязы бежен рубль. Алексейнин — чеден беш. Нина Хертековна «Тыва агроулетпүр тудуг» каттыжышкынның механизация эргелелинде аштакчылап турар.

Республиканың Социал хандырылга министерствозунга чедип, бирги болуктүн инвалиди Алексей Күжүгеттин богунгу байдалын база чугаалашкан бис, ону интернат-бажың оочурунга тургузар арга бар-дыр.

Чурталга байдалын чугаалап хооркүүскомга база чедип турганын Күжүгеттер чугаалап турдулар. Н. Х. Күжүгеттин ажылдап турары бүдүүлге оон богунгу байдалы хөй-ниитиниң талазындан сагып салып, сүме кадып, көрүүрүн негеп турардыр. Хажыдымышкын кылган дээш чөрүнмейн, кааптар бе? Кижиниң салым-чолунга ындыг тоомча чок чорук туруп болур бе? Черле кандыг-бир арга тывылбас бе?

Вера КУУЛАР,
«Шынның» корр.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

ХОСТУГ ҮЕНИ ЧӨП АЖЫГЛААР ДЭЭШ

ВЦСПС болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди ажылдап база өөренип турар аныяктарның чуртталга байдалын экижидер сорулга-биле тускай доктаалды хүлээп алган. Ынаа 1988—1989 чылдарны «Аныяктар общежитиелериниң ийи чылы» кылдыр чарлаан. Ооң кол ужур-утказы — ол ийи чылдың дургузунда ук общежитиелериниң материал-техниктиг базазын бижиктырары, оларда чурттап турар аныяктарның амыдырал байдалдарын болгаш культурлуг дыштанылгазын организастаарын эки-жидери.

Профоблөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң секретариады адырлар профэвилелдерин ВЛКСМ райкомнарын база күш-ажылчы коллективтериниң өөредилге черлериниң, ПТУ-ларның профэвилел болгаш комсомол комитеттерин доктаалга дүүштүр аныяктар общежитиелериниң материалдыг базазын бижиктааларының болгаш амыдырал байдалдарын эки-жидериниң талазы-биле тайылбыр ажылын калбаа-биле чорударын, тодаргай ажылдарны кылырын хүлээндирген.

Бо талазы-биле № 4 ХПТУ-нуң общежитие чөвүлелиниң профэвилел комитединиң болгаш башкылар коллективиниң эки дуржулгазының дугайын мөөгаа бижиксеним. Общежитиениң дыштыкы-даа, иштики-даа кааспалга, шимелдезин шевергин утка-шынарлыг кылганы келген кижиниң кичээнгейин хаара тудар. Аңаа кирип келирге ХПТУ-нуң сургуулдары канчаар чурттап турары дораан-на көстү: бүдүн ханада общежитиениң амыдыралын көргүскен улуг стендини аскан. Ында общежитие чөвүлелиниң тургузуун схемада көргүскен. Кым чүү харыылаарын тодаргай бижээн. Чөвүлелдиң даргазы Кыландаа Монгуш, оралакчызы Бар-оол Күүлар дээрзин оон-на билип алдывыс. Этажтар дежурныйларының графигин тургускан. Ол ышкаш хүн чүрүмүн, комнаталарның санитарлыг байдалын, общежитиениң чурттакчыларының эртелерин болгаш хүлээлгелерин, сонуургалдар аайы-биле бөлүгүмнерин болгаш клубтарның расписаниелерин аскан.

Общежитиеде бөлүгүмнер канчаар ажылдап турарыл? Чижээлээргe, Е. С. Вьюшков удуртқан техниктиг чөвүлелге болгуму общежитиеге херектиг шкафтарны, сандайларны, хеп аварларны, столдарны болгаш өскедаа херекселдерни кылып турар. Ол болгумнуң кылган херекселдерин общежитиеде-даа, өөредилге корпузунда-даа көрүп болур. Хеп быжар болгаш даараар болгумнерде (удуртукчузу В. И. Ховратова) уруглар быжып, даараып өөренмишаан, боттарының общежитиезинге херектиг чүүлдерни-даа, боттарынга ажылдап келер хептерни-даа даарап турарлар. «Доскуулту» клубтуң (удуртукчузу В. Д. Ооржак) кежигүннери — бодунуң бажыңынга корум-турум үрээшкиннери болбазын дээш шыңгыы хайгаарап турарлар.

Г. П. Чигридованың удуртканы «Ровесник» киноклубтуң ажылы солун эртип турар. Кинолекторнийге янзы-бүрү беседаларны эрттирип, киноларны көргүзүп турар. Февральда патриоттуг кижизидилге темаларга беседаларны эрттирген. Киноклубтуң киржиччилери кинопрокаттан фильмнерни баш бурунгаар алгаш, чарлалын азып, лекторларны чалап, боттары киноларны көргүспүшаан, залда корум-чурумну хайгаарап турарлар. Киноклубта киржип турар чамдык ооллар боттары кино тырттырарын сонуургап турарлар. Амдыысында ооллардың тырттырган фильмнери чок-даа болза, олар боттарының училищезиниң амыдыралының дугайында фильмин тырттырарын күзеп турарлар. Ол солун болур ужурлуг.

Библиотекарьлар Н. Ф. Даниляна болгаш Т. А. Лысенко ажыктыг, солун ажылдарны чорудуп турар. Училищениң общежитиеде библиотеканың фондузунда 21 муң экземпляр өөредилге, чечен чогаал болгаш мергежил утланыышкынныг номнар бар. Библиотеканың ишти арыг, чырык, номнар делгинрлери эптиг, номнарны белен тып ап болур.

Библиотеканың номчулга залында класс шактарын, күш-ажылдың, партияның хоотуннары-биле, ат-сураглыг кижилер-биле ужуражылгаларны эрттирип турар. Общежитиеде чурттап турар сургуулдардан В. Высоцкийниң, М. Кенин-Лопсанның чогаадыкчы ажылынга тураскааткан кежээлер солун эрткенин билип алдывыс. Библиотека ПТУ-ларның болгаш Культура министерствозунуң библиотекаларының арасында эң эки ажылдыгларның бирээзи. Ооң эргелекчизи Наталья Федоровна Данилина — өзулут-ла ажылынга бердинген, номчукчулар-биле ажылдап билир, хөй чыл ажылдаан, байлак арга-дуржулгалыг библиотекарь.

Общежитиеде сургуулдар оон аңгыда янзы-бүрү спорттуг секцияларда база кирзип турар. Шыдыраа ойнаар, хүреш секциязы эрттирер тускай өрээлдер бар. Стол теннизин база ойнап турар. Сургуулдар хостуг шактарында телевизорну көрүп турар. Чурттап турар өрээлдери арыг-силиг, делгем столоваязынга сургуулдар амдаанныг, эки белеткеттинген чемнерни чип турарлар. Чемнеп олурар уруглар, ооллар-биле чугаалажылыышка, столоваязының ажыдар шактарынга-даа, чемгерип турарынга-даа хомудалы чок болдулар, столоваяның ажылдакчылары база оларга өөлдек-эвилеп. Ол хүнгү кежээки чемниң менюзун сонуургадывыс — винегрет, гарнирлиг котлета, песочное, сүттүг шай бар болду.

Училищеде сөөлгү чылдарда корум-чурум үрээшкиннери көскүзү-биле кылырлыган, а ийи чыл дургузунда чаңгыс-даа корум-чурум үрээшкини болбаан. Сөөлгү үш-дөрт чылда сургуулдарның өөредилгезиниң шынары экижип орар, шилип алган мергежилиге сонуургалы бедип, доозукчуларның белетхелиниң шынары экижээн.

Сургуулдарның хостуг үезин ажыктыг, солун эрттиреринге хамаарышкан хемчетлерни доктаамал ап келген. Общежитие биле өөредилге корпузунуң аразында аралажырынга таарымчалыг кылыг коридорну тудуштур кылып турар.

Училищеде 13 спорттуг секция, 6 болгум, профтехөөредилгениң ыры болгаш танцы ансамбли, 2 агитбригада, хөгжүм-инструменталдыг ансамбльдер, клубтар бар. Сургуулдар интернационалчы найырал клубунда, «Современник» клубта, «Элээди» эрге-хоойлу клубунда идепкейлиг киржип турарлар. Дыштанып хүн клубунга дискотекалар болур. «Поиск» клубтуң киржиччилери интернационалчы дайынчылар-биле таныжылга ажылын чорудуп, чоокку үеде Кызылдың Мурнуу микрорайонунда чурттап турар Ада-чурттуң Улуг дайынынып киржиччилериниң хоочуннар стендизин кылыр деп турар.

Училищеде оске-даа ажылдар хөй. Училище директору А. П. Суменковтуң, ооң оралакчызы О. С. Доржукуң, профэвилел комитединиң даргазы В. Ч. Амырның, партком секретары Г. Г. Лехериң, общежитиениң улуг кижизидиҥ башкызы А. С. Яцуктуң удуртулгазы-биле ында башкылар коллективниң хөй талалыг, күженишкиниг ажылы олардан костүп турар-дыр.

Училищениң чедишкиннерин ооң хөй саныг выхпелдери, мактал бижиктери, шилчиир кубоктары болгаш ПТУ-лар аразының социалистиг чарыжынга чедип алган чедишкиннери дээш оске-даа шаңналдары херекилеп турар. Кижи ол училищеге чогаадыкчы байдалды, башкылар, бүдүрүлге өөредилгезиниң мастерлери, сургуулдар эде тургустуунуңкүн өзүзү-биле, демократчыдыга болгаш ажык-чарлыг чорук-биле, үе-биле деңге чорун орар дээрзин илап-ла эскерер. Училищениң амыдыралында костүп келген эки балымнарның чажыды чүдел деп айтырыг тургуступ келир.

Училищениң директору А. П. Суменковка ол айтырыгны салдывыс.

— Чүүн-даа . мурнуунда бисте хөй-нинти организацияларының ажылының эки-жээнинде. Ол ышкаш сургуулдарның чогаадыкчы идепкейлиин шын улаштаа-башкарганывыста. Моон мурнуунда турганы ышкаш, чагырар болгаш дужаар аргаларның чок болганында. Сургуулдарта бот-тускайлаң коруктү берип, бүдүрээри оларның чогаадыкчы, эгелекчи болурунга дуалыг болган — деп, ол харыылады.

— Училищеде болгаш общежитиеде организастаан бөлүгүмнерге, клубтарга бүгү сургуулдарны хаара тудары сургуулдарны келир үениҥ бүгү талазы-биле сайыраңгай ажылчын кадрлары кылдыр белеткээринге дуза болур — деп, директорнуң чугаазынта ооң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчызы О. С. Доржу улаштыы.

— Училищениң мурнуунда кандыг айтырыглар ' тургустунуп турарыл?

— Бисте өрээлдер херекселдери чедишпес. Ол айтырыгны бичин-даа бол чиигедип алыр дээш сургуулдарның боттарының күжү-биле кылып ап болгу дег чүүлдерни эдээн кылдывыс. Ооң аңгыда чунар өрээлдер септеттинмээн, оске-даа чамдык таарымчалыг байдалдар амдаа чедир тургустунмаан. Келир үеде бистиҥ сургуулдарывыс долу хайгааралга турары-биле шуптузун общежитиеге тургузарын чедип алыр деп турар бис. Чүге дээрге корум-чурум үрээр чорук колдунда бажыңдан кээп өөренип турар сургуулдарның талазындан боордур —деп, О. С. Доржу чугаалады.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга аныяктарның өөредиледен дашкаар үеде чурттап турар черниң аайы-биле кижизидилге ажылын калбартырын, хостуг үезинде уран чүүл, спорт хөмчеглерин организастаарын кол сорулгаларның бирээзи кылдыр айытқан. Бо өөредилге черниң удуртукчулары ол сорулгаларже чогуур кичээнгейин угаандырып турары өөрүнчүг.

Михаил ТАШТАНДИНОВ,
профоблөвүлелдиң инструктору

ЧУРУКТАРДА: сургуулдар библиотекарь Н. Ф. Данилина-биле сумележип турлар; чаланылга мастерскаязында.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧЕМПИОННУҢ АЯН-ЧОРУУ

НЬЮ-ЙОРК. Делегей чемпиону Гарри Каспаров Нью-Йоркка чеде берген. Ол анаа беш хонган. Ол хүннеа Нью-Йорктуң шыдыраага сонуургалдыларынга конгут солун болгаш уттундурбас болган.

Ужуп чедип келгеш, бичии дыштанылганың соонда, делегей чемпиону эң улуг америк хоорайның районнарының биреэзи болур Бронкстиҥ ортумак школазынга ойнаан. Каспаров-биле хары уйде 59 аныяк школачы шыдыраачылар ойнаан.

«Бо болза шыдыраага анаа-ла хүн эвес. Ол хүннүң АКШ-ка шыдыраага сонуургалдың чаа кедүрүүшкүнүнүң эгези болу бээри өтүүнчиге» деп, Каспаров чугаалаан.

Америк школачылар чемпион-биле коргуш чокка ойнааннар. 11 харлыг Джо Уэйцен ийи шак дургузунда бүгү талдан калдаа турган ак таланың бодалы-биле кызыл кызыл демисеннип келгеш, чемпионнуң калдаашкынын шыдажып эрткеш. Каспаровка хөй эвес гроссмейстерлерниң салып диттигиптер айтырыын салган: «Хайым болурун күзээр силер бе?». «Ийе» деп харыны дыңнаеш, өөртүкүден чайнап үнген. Хоя тудуп мендилешкен. Чемпионнуң холунуң ужуу болгаш бүгү өзүде артып калыр «Эки ойнаан!» деп бижик ол бичии шыдыраачыга белек болган.

База-ла ындыг хүндүткелдиг түүнелди 14 харлыг К. Каранья чедип алган, а өскелери уттуруп каан. Ынчалзада бичии Бенджамин Шалдинер: «Делегей чемпионунга удур мен 42 кошту кылдым! Мырыңай кайгамчык!» деп чоргаарал-биле чугаалаан.

Чемпион-биле ойнап турган аас-кежиктиглерге адаарган, ол залды таварты Гарри Каспаровту ооде коруп алырын күзээн америк школачылар бөвүк-бөлүү-биле эртип турганнар. Шыдыраага ындыг сонуургалды кайгаан: «Мен бодап көөрүмге, чемпионнуң хүлээлгезин бичии шыдыраачылар-биле ужуражыры. Бистиҥ оюнувуска чеже хире хөй бичии ооллар болгаш уруглар киириштирптер болдуывус, чоокку келир үеде шыдыраага улуг салым-чолдуглар кеөдей бээриниҥ бүдүрелдиниҥ херектери болур бис» деп чугаалаан.

(СЭТА).

Телевидение

МАРТ 10-да
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы — «Бо бистиң чуртувус». 10.10 — «Киржиччилер». Иваново хоорайның таксомотор парыгының директорунга сонгулдалар дугайында. 10.55 — Экран мастерлери. Любовь Виролайнен. 11.55 — Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. «Иван Васильевтиң монологу». 12.25 — 12.35 — Медээлер. 15.20 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Музыка чогаалдарының шыгжамыры. М. Глинканың, А. Глазуновтуң, П. Чайковскийниң чогаалдарының концерти. 16.30 — «Практика, нарын айтырыглар. бодалдар». «ВАЗ-87 чылдың чайыны». Док. телефильминиң баштайгы көргүзүү. 17.00 — Үрер хөгжүм херекселдериниң концерти. 17.15 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улут алды». 18.00 — Бистиң садывыс. 18.30 — Мультфильмнер. 18.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы— «Бо бистиң чуртувус». 21.00 —«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Шупту чүве чаш назыдан эгелээр». С. В. Михалков чогаалчының чогаадыкчы ажылының дугайында. 22.40 — 22.50 — Бөгүн делегейде.

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 — Биология. 10 класс. Амыдыралдың эстафетазы (Менделдиң хоойлулары). 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. ЭДЧ. 10.35 —11.40— Биология. 7 класс. Араатан амытаннар. 11.00 —«Шуптага чаңгыс ава». Док. фильм. 11.10 —Испан дыл. 12.05 — 13.10 —«Маас». 2-ги сериязы — «Джемма». 18.00 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10. — «Культура болгаш амыдырал». Үзел-бодалдарның белдири. Уругдар хостуг шагын шын организастаар дугайында. 19.00—Уругларга фильм. 19.20 —«Тыва черде». Медээлер. «Мээн кыштаглаашкыны— шалыпчы фронт». «Улуг-Хая» совхозтуң директору Н. Д. Балчий. солдуң киржилгези-биле. «Арага ишпес чорук — амыдыралдың нормазы». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— Ритмиг гимнастика. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —23.00 —«Чурттап турар чери». Уран-чечен телефильминиң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 —Финн баяристер-биле ужуражышкын. 19.00 — «Кодээниң шагы». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удунар. чаштар!».

МАРТ 11-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. «Хосталга дээш». 10.30 — «Онза концерт». Фильм-шин. 12.00 — Медээлер. 12.10 — «Портрет». Р. Амирханян композитор. 13.25 — «Гран-па». Уран-чечен телефильм. 14.45 — Мультфильмнер. 15.20 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 —Мурманск телестудиязының программазы. 16.45 — Делегей конкурузунуң лауреады М. Вайман ойнаар (скрипка). 17.05 — «Москваже поезд». 1918 чылдың мартта Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкениниң дугайында. 17.20 — «Чүүден болгаш чүге». 17.50 —Телефильминиң баштайгы көргүзүү. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы — «Хосталга дээш». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— Чаңгыс актер театры. Л. Филатов. «Кайгал эр. Федот адыгы дугайында» деп шоодулуг тоол. 22.45 — Интермедээ. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 — География. 8 класс. Мурнуу-чөөн экономиктиг зона. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы үеде эртем-техниктиг революция. 10.35: 11.35— Төөгү. 7 класс. Петр болгаш ооң реформалары. 11.05 —Англи дыл. 12.05— 13.15 — «Маас». 3-кү сериязы — «Адазы болгаш оглу». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва АССР-ниң телевидение болгаш радиодамчыдыга Күркомитединиң симфониялыг оркестриниң концерти. Программада — — классиктиг музыка. 18.50 — Док. фильм. 19.10 — «Азия төвү». Программа. Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференциязына уткуштур». «Бистиң аалчыларывыс». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. 20.30 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир». (Нигерия). 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.25 — «Даң хаалында дүвүрээзин медээзи». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

13.05 — Медээлер. 18.15—Москваның музыка ниитилелиниң уран чүүл коллективтериниң концерти. 19.00— «Дириг амытаннар дугайында». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удунар, чаштар!»

МАРТ 12-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30 — «Төрүттүнген чери — Шпицберген». Телефильминиң баштайгы көргүзүү. 9.00 — «Чүүден болгаш чүге». 9.30 — «Березканың» хороводу. Концерт. 10.05— «...Россияны эде тургузуптар бис. Ульянов». Док. фильм. 10.25 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Анна-Мария Дзеяга тураскааткан». (Камерун). 10.55—«Билип келири». Телефильминиң баштайгы көргүзүү. «Чаңгыс үеелдиглер» болүктен. 11.25 — Ф. Шопен. 3. Кочиш ойнаар. (ВУР ТВ). 11.35— «Социализм чурттарында». 12.05 —«Маанаашын». Р. Рождественскийниң шулуктөрүнге В. Успенскийниң музыкалыг композициялары. 12.35 — Бөгүн делегейде. 12.55 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Кооперативтер: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл?» (Москва, Минск, Омск) 13.25 — Бүгү-эвилелдиң номчулга конференциязы. «Роман-газета». 14.35 — Уругларга уран-чечен телефильминиң баштайгы көргүзүү. «Чылыг тараа». 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. А. С. Макаренконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болганынга. 16.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 17.30 — Мультфильм. 17.35 — Улусчу дипломатия. ССРЭ биле АКШ-тың хөй-ниитизиниң харылаажыышкынарының дугайында. 18.35 — С. Михалков Останкинонуң Концерт студиязында. 19.35 — Медээлер. 19.40—«Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсонуң ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечен телефильминиң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсонуң ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечен телефильминиң 2-ги сериязы. 22.55 —Болгар эстрада артистериниң концерти. 23.25 —23.30 — Медээлер.

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива» теледопчулал. ГДР, ЧССР, Куба телевиденниҥ эртем-сонуургалдыг программалары. 9.05 — Телетеатр абонементизи. Л. Н. Толстойнуң шин чогаалы. 10.40 — В. И. Вернадскийниң 125 чыл болганынга. «Улуг болгаш чаагай амыдырал...» 11.05—«Кадыкшыл». 11.45 — Эде тургустунуушкун болгаш эрте. 12.05 — «Чылдың үелери». 13.05 — XIX Бүгү-эвилел партконференциязына уткуштур. Төөгүнүң арыннары. Чурттуң амыдырында партконференциялар. 13.40 — «Аңаа эвес салыы-чолдуг фильм». 14.00 —«Бүгүренчиг-даа болза, элдептиг». 15.00— «Чаа бажың». Телефильминиң баштайгы көргүзүү. 15.20—«Дустуг ыт». Уран-чечен фильм. 16.30 — Берлиниҥ аалчылары. П. Грунер. Концерт. 16.50 — «А. П. Чехов». «Ада-чурттунга эргим аттар» деп болүктен док. фильм. 17.20 — Россияның музыкалыг бажыннары. Н. А. Римский-Корсаковтуң Петербургта бажынында. 18.40— Кайгамчык кижилериниҥ амыдыралы. В. И. Вернадскийниң 125 хар болганынга. 19.40 — Телефильм. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Ырыккы Моон чук. Киноөкүрнал. 20.25— Реклама. 20.30 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Сулия болгаш ооң кижилери» (Венесуэла). 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 00.35 — Балетмейстерлер болгаш балет артистериниҥ бүгү-эвилел конкурузунуң лауреаттарының түнней концерти.

МАРТ 13-те
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.45—Медээлер. 8.00 — Ритмиг гимнастика. 8.45 — «Спортлото» тиражы. 8.55—«Будильник». 9.25 — «Совет Эвилелиҥе бараан боор тур мен!». 10.25—«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.55 — «Кадыкшыл». 11.35 — «Аян-чоруктулар клуву». 12.35— «Музыкалыг киоск». 13.05— «Кодээниҥ шагы». 14.05 — ТТ экранында эң баштай. Р. Штраустуң «Наксоста Ариадназы» операзы. Метрополитен-опера шинин. Нью-Порктан дамчыдылга. 16.55 — Көргүүлериҥ дилээ-биле. «Черге амыдырал», (Англия). Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг телефильм. 2-ги сериязы. «Телону тургусканы». 17.50 — «Делегей панорамазы». 18.35 — «Сеткил-сагыштың дослезиэ». Уран-чечен телефильминиҥ баштайгы көргүзүү. 1—2 сериялары. 21.00 — «Ye». 21.30—«Экии, Медео!». Алма-Атадан эстрадалыг программа. 22.20 —22.30 — Медээлер.

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.45—Эртенги гимнастика. 8.00 — «Кедээ төөгү». Телефильминиҥ баштайгы көргүзүү. 8.20 — Совет поэзия. Д. Кугультинов. 8.55—А. С. Макаренконуң төрүттүгениниҥ бээр 100 чыл болганынга. «Макаренко-биле кады». Док. фильминиҥ баштайгы көргүзүү. 9.50 — Мергежилди шилип тура. Нерюнгри хоорайның ОПТУ-зунуң дугайында. 10.20 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.40— Портреттер. «Мээн эргим Сашам...» (А. Одоевскийге тураскааткан). 11.35 — «Аян-чоруктулар клуву». 12.35 — Эртем: теория, шенелде, практика. 13.05 — Өг-буле академиязы. 13.35 —«Далай нинженери Борис Малинин». Эртем-тайылбырлыг фильм. 13.55 — Чурттуң театрлары көргүзүп тур: Латви ССР-ниҥ Күрүнениҥ А. Упит аттыг улегерлиг шин театрынын фильм-шинзинин баштайгы көргүзүү. «Даараныкчылагның Силмачыга хүнери». Автор—Р. Блауманис. 15.35— «Эстафета». Күш-культура-спорттуг программа. 17.05 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Анна-Мария Дзеяга тураскааткан». (Камерун). 17.35 — Кызыл тоожуңуң антологиязы. К. Тревер — «Эдисстиң чашпаачылары». 18.00 — Музыкалыг телеабонемент. «Орус романс» А. Даргомыжский болгаш М. Мусоргскийниҥ чогаалдары. 19.00 — «Чыл эрткен. Локшиннерниҥ өг-булези Америка-биле чугаалажып тур». 20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — «Витебск». Телефильм. 20.30 — В. Леонтьев мырлаар. 2100 — «Ye». 21.30 —Даштыкы фильм экраны. «Хүн үргүлүг ырыын турбас». «Полициялың телефону 110» болүктен (ГДР). 22.45 — Спидвей. Делегей чемпионады. Түнней. Голландиядан дамчыдылга. 23.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Торпедо». 23.45—00.00 — Спидвей. Делегей чемпионады. Түнней. Голландиядан дамчыдылга.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ССРЭ-ниҥ ИХМ-ниҥ дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге кирип өөренир сөлбырларына курсантылар чыып алырын Тыва АССР-ниҥ ИХМ чарлап тур.

Өөренир хуусаазы: дээди школаларга дөрт чыл, ортумак школаларга — ийи чыл. Школалар ИХМ органнарынга ажылдаары-биле дээди болгаш ортумак юридиктиг эртемниг специалистерни белеткээр.

Хүлээп алырыныҥ негелдери:

Омск, Волгоград, Горький, Рязань, Хабаровск, Киев хоорайларның дээди школаларынга, Ленинград болгаш Иркутскиниҥ орт-техниктиг училищелеринге, а ол ышкаш Новосибирск, Красноярск, Брянск, Калининград, Воронеж, Краснодар, Владимир, Барнаул хоорайларның ортумак школаларынга Совет Армияга шериг албанын эрттирген, 30 хар чедир назылыг, ортумак эртемниг, кадыкшылының талазы-биле ИХМ органнарынга ажылдап болур эр кижилерни хүлээп алыр.

Школага киреринге күзээннер конкурстуг киреринге экзаменнерни дужаар: **орус дыл болгаш литература** (аас болгаш бижимел-биле), **ССРЭ төөгүзү, обществоведение** (чүгле дээди школаларга), а Ленинград болгаш Иркутскиниҥ орт-техниктиг училищелерге киреллер ССРЭ төөгүзүнүң орнунга **математиканы** (аас-биле) шылгалда дужаар.

Дээди өөредилге черлеринге киреринге күзээннер 1988 чылдың май 15-ке чедир, ортумак өөредилге черинге киреринге күзээннер июнь 15-ке чедир Тыва АССР-ниҥ ИХМ-ниҥ кадрлар килдизинге медицина комиссиязын эртеринге чедип келир болгаш дараазында документилерлиг болур:

кадыкшылының дугайында эмчи шынзылгазы, ортумак эртемниҥ дугайында аттестат (боду-биле), **шериг биледи азы киир бижидилге херечиллек,** сөлгү ажылдап турган азы өөренип турган черинден (албан эрттирип турган черинден) **бүдүрүлге болгаш партия-комсомол характеристиказы,** 4х6 см хемчээлдиг **берт чокка 4 фото-чурук.** СЭКП азы ВЛКСМ хооркомунуҥ, райкомунуҥ **өөредиринге чоруткан бижии.**

Тыва АССР-ниҥ ИХМ-ниҥ кадрлар килдизиниҥ киреринниҥ шылгалдаларын дужаарыгбиле бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге черинниҥ турар хоорайынга чедир чоруурун болгаш ооң дедир келири халас.

Конкурс эрткен кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр киир саналар болгаш халас чемгерер, идик-хеп-биле болгаш общежитие-биле хандырар. Ооң аңгыда айда 40 рубль хемчээлдиг стипендия бээр.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниҥ ИХМ-ниҥ кадрлар килдизинде № 107 кабинеттен тодарадыр, телефоны —92-2-55.

«НАЙЫРАЛ» КИНОТЕАТРГА киномеханик болгаш дворник хереглеттиниҥ турар.

Бистиҥ адрезивис: Кызыл хоорай, «Найырал» кинотеатр. Телефон № 2-46-69.

агаар

Республикага бүргеп, аазып турар агаар болур. Дүне чагбас. Хүндүс барыын, соңгу районнарга шоолуг эвес хар чаар. Хаттың секундада дүргени 9—14 метр. Дүне агаар 20—25, чамдык районнарга 12—17 градус соор. Хүндүс 2—7 градус соок болур.

Кызылга базала бүргеп аазыр. Хар чагбас. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Агаар дүне 20—22, а хүндүс 4—6 градус соор.

Кино

МАРТ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Джек Восьмёркин — «американец» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.40, бичии залга. Мультсборник 10.00. «Безумно влюблён» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна третьей планеты» 9.40, 13.20, «Живая радуга» 11.10, «Десять негритят» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Должники смерти» 15.00, 19.30, «Новая сказка Шахерезады» 16.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Первая встреча, последняя встреча» 15.00, 17.20, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К 6: «Моё последнее танго» 18.00, 20.00 шактарда.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизиниҥ 3-36-82. совет тургузут килдизиниҥ 3-37-11. үлетпүр килдизиниҥ 3-36-73. чагаа килдизиниҥ 3-39-03. культура килдизиниҥ 3-39-15. кодээ ажыл-агый килдизиниҥ 3-41-16. социал айтырыглар килдизиниҥ 3-41-23. корректорларның 3-37-11. бухгалтериялың 3-43-41. солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парладга амзаа. Тиражы 24637 акз. Солунуҥ индексиҥ 54241.

Тыва АССР-ниҥ Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниҥ талазы-биле күтүүр комитединиҥ типографиязы. Кызыл Шетинкина биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2676. ТС—00701.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 59 (13659) | 1988 чылдың март 11, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 коп.

Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкениниң 70 чылы (1918 чылдың март 11)

МОСКВА. КРЕМЛЬ. ЛЕНИН

1918 чылдың март 13-те В. И. Ленин бүгү Советтерге чоруулар телеграммага ат салган. Ында бижээнде: «Бүгүдеге, бүгүдеге, бүгүдеге. Федеративтиг Совет Республиканың чазаа, Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң Даргазы Владимир Ильич — деп харыы дыңналган.

Делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнеңи пайысылалы Москва апарганының дугайында тоогу материалдары бисте кончуг хой. В. И. Ленинниң ол үеде ажыл, амыдыралының дугайын тодаргай көргүскен материалдар база хой. Чазак чериниң Москвага келген хүнүнден хаалгазынга автомобиль чедип келген. Шериг таңнылы орукту дүй турукаш, айтырган:

— Кым чедип келгенил?

— Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң Даргазы Владимир Ильич — деп харыы дыңналган.

Делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнеңи пайысылалы Москва апарганының дугайында тоогу материалдары бисте кончуг хой. В. И. Ленинниң ол үеде ажыл, амыдыралының дугайын тодаргай көргүскен материалдар база хой. Чазак чериниң Москвага келген хүнүнден эгелээш. Ленинниң ады Кремль-биле тудуш байдалдыг апарган. Ол аңаа чурттап, ажылдап, хураларны эрттирип, чурттуң бүгү деңнелиннээрни удуртып турган.

Ол бажында ам-даа Совет чазак ажылдап турар. Кремльде Ленинниң ажылдап турган кабинедин музей ышлыдыр дерзин. Ынчан ол кабинет кандыг турганын ол олчаан арттырып каан.

ЧУРУКТА: 1920 чылдың октябрьда В. И. Ленин антлы чогаалчы Герберт Уэллс-биле беседалажып турганы.

СЭТА-ның фотохрониказы

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ДЕҢНЕЖИҢЕР!

1987 чылдың түүнеля-биле социалистиг чарыштың тиилекчилерин республиканың Хүндүлел самбыразынга киирер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобличөвүлелдің болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында эштерни республиканың Хүндүлел самбыразынга киирер:

Айыр-Саная Чаш-оол Кыргысович — «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперативизиниң даргазы.

Баавыя Татьяна Иргитовна — Кызыл районнуң «Тиилелгее» совхозунуң хойжузу.

Верещагин Александр Дмитриевич — Ырбанның ыяш үлетпүр ажыл-агыйында трактористи.

Доржу Василий Хуурекович — Улуг-Хем районнуң «Эйлиг-Хем» совхозунуң ешку малчыны.

Додук Бады-Мөңге Сонович — «Тыва хамааты тудуг» трестиң Эрзинде септелге-тудуг участогунуң тудуг бригадазының бригадири.

Дастан Очур Хомушкуевич — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң сарлыкчызы.

Доспан Зоя Туматовна — Хандагайтының районнуң харызаа белдириниң почтальоны.

Даржаа Надежда Фёдоровна — Тываның күрүне филармониязының «Саян» ансамблиниң балет артизи.

Желонин Александр Георгиевич — Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының чазаныкчызы.

Иванов Юрий Алексеевич — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-ының экскаваторщиги.

Иргит Лариса Аранчаевна — «Бай-Таяа» совхозтуң недзиниң комплекстиг дүзээн алышкын пунктузунуң дүзээн алышчызы.

Иванова Валентина Васильевна — Таңды районнуң Сосновка ортумак школазының тоогу башкызы.

Изосимов Пётр Фёдорович — «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору.

Кужугет Тамара Дююновна — Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» совхозунуң ешку малчыны.

Калашников Николай Андреевич — Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң автобудурлугазында чоланчы.

Лапшов Виктор Николаевич — «Ангара-60» теплоходтуң капитан-механиги.

Марушина Галина Васильевна — Кызылдың үлетпүр барааннар садыының № 70 магазинниң улуг садыгчызы.

Монгуш Кара-оол Сазыг-оолович — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң Ак-Шатта бот-орулга-чарылгалыг хөвү бригадазының бригадири.

Монгуш Марина Хомушкуевна — Барыын-Хемчиктиг кино четкизиниң директору.

Монгуш Зинаида Дыртыковна — Өвүр районнуң тел эмнелгезиниң педиатры.

Ойдуп Бюрбю Бедикович — «Чодураа» совхозтуң хойжузу.

Оттэ Хомушку Маадырович — «Барлык» совхозтуң хойжузу.

Ооржак Кошкендей Чымбаевич — «Тыва даг-дүгү» комбинатының даг-дүгү рудникинде өрүмнээр № 3 станоктуң бригадири.

Прилуков Фёдор Филиппович — «Тыва кобальт» комбинатының Хову-Аксы рудникинің даг ажылчыны.

Пищиков Евгений Иванович — «Тыва агроулетпүр тудуг» каттыжыышкынының Туранда тудуг участогунуң АКМК-ының мастер-бригадири.

Семёнова Татьяна Степановна — чоннуң амыдырал хандырылгазының Туранда будурулге эргелениниң даараныкчылар бригадири.

Скипор Виктор Владимирович — «Тувателерадиобыттехника» каттыжыышкынының радиомеханиги.

Хомушку Киим-оол Сумбуу-ович — Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң Шыкбажы сүт-бараан фермазында бызаа ажаанчызы.

Челей Валентина Геннадьевна — заводтуң керамика кылыкчызы.

Шаутдинова Антонина Павловна — Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанда № 2 ортумак школаның математика башкызы.

Зинин-оол Татьяна Сундуевна — «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы.

Энеш Мөңнай Иргитович — «Бай-Таяа» совхозтуң ешку малчыны.

БИСКЕ ҮШМУҢЧУЛАР БАЗА ТЫПТЫП КЭЭР

Таңдыда С. Тока аттыг совхозтуң Кулузум фермазы республикада эң хоочун болгаш мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Эрткен чылын ферма пландан ажыр 27 тонна сүттү күрүнеге саткан. Мында бир чаа чүүл болза, саанчылар ийи эзлчег-биле ажылдап, чайгы үеде инектерин хүнде үш катап саан турары.

Ынчалза-даа видыызында бо фермада бир инктен-ие чылда 3000 килограмм сүт саап алган кижи чок. Ындыг болза-даа хой сүт бээр, сүткүр уксаалыг аныяк инектерниң чаа салгалын Кулузун сүт-бараан фермазында остүрүп турар. Чоокку үеде үш муң килограмм база ооң-даа хой сүттү саап аяар саанчылар ук коллективтен тыптып кзорингге чигзинг чок.

Саанчыларың бирги одуруунда хоочун малчын Мая Увангуровна Оюн чоруп турар. Эрткен чылын ол бир инектен 2686 килограмм сүттү сагган. Ол ышкаш Евдокия Монгуш, Анна Сандакпан оларның коргүзүглерин шыырак. Чоокку үеде үшмуңчуларың одуруунга киирер саанчылар ол.

Тываның малчыларынга «3000» клубтуң кежигүнерин саанчыларың кыйгырын Кулузун фермазының малчыннары таныжып көрген. Олардан бис база чоомган бис деп, сеткил тыптып келген. Мая Оюн Кулузун фермазының эң шалыпчызы болурундан аңгыда, эң-не дуржулгалыы. Ол 1956 чылдан бээр ында ажылдап келген. Ынча үениң дургузунда чаңгыс-ла ажылта доктаамал болуру -даарге, ооң түүкүл дүүн, бердинтеиин бадыткап турар-дыр. Эрткен чылын ферманың күрүнеге дужааганы 947 тонна сүдүнүң 63 тонназы Мая Увангуровнага онаажыр.

Кулузунчулар 1988 чылда күрүнеге 920 тонна сүттү садар планныг. Чылдың баштайгы ийи айының даалгазын олар ажыр күүседиткен.

Кыштаглаашкынның бир кол негелдези — мал чеми. Ооң курлавыры фермада четтир. Мал чеми болбаазырадыр цех база ажылдан турар. Кажаа-хораада хол-биле кылыр ажылды механизастаан. Ооң аңгыда малчыларга таарымчалыг түүлдерни тургузар дээш дирекция элээн түүлдерни кылын турар. Фермада столовая, ыызыл-булуң доктаамал ажылдап келген.

Ажылга шаптыктыг түүлдер чок эвес. Саар инектер колдуу кыраан. Оны аныяк сүткүр инектер-биле оожум солуп турар. Саанчылар чеже-даа кызарга, инектиң ук-саазы багай болза, ооң чогуур түүнел үнмес. Малчынларның бо дувурээшкинниге совхозтуң дирекциязы, зооветспециалистер сагыш салып, дузалажыры — оларның хүлээлгези.

Мая Увангуровна бо чылдың эгезинден бээр хунажыннарны хүлээп алган. Оларны эдиктир өредип алыр, чаңчыктырар дээш ол улуг сагышты салып турар. Бо чылын ол аныяк инектерниң бирээлиниде-не 2000 килограмм сүттү саар соруулгалыг. Ынчангаш чоокку чылдарда үшмуңчуларның одуруунга кирип болур аргалыг деп, ол боду санап турар.

Монгуш КӨЖЕЛДЕЙ.

ӨӨРУШКҮЗҮН ИЛЕРЕТКЕН

Кызыл-Мажалыкта № 741 АКМК-ның коллективи «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хаада хураган кадарчызы Кызыл-оол Маадыр-оолга быжыглаттынган.

Чоокта чаа коллективтиң ажылчыннары быжыглаан малчынның чеде бергеш, кажааларның коржеңин коптарып, хураганнарны чемгерип, эмнеп, тастаан даваннарынга эм чаап, шарын бергеш. Малчынга бир машина хомурдаштыы, мал чемгерер 10 хоошваларны тудугжулар кылгаш, аппарын бергеш.

Коллектив кежигүнилери быжыглаан малчынның байдалын үргүлү хайгаарал, аңаа шиви, терек, таа будуун база кескештин, чедирип берип турар. Мындыг демниг ажылдың түүнелиниде хураганнардан улуг хорамта чок, ниити байдалы чүгээртеп эгелээн.

Быжыглаан коллективниң чедирип турар дузазы дээш малчын өөрүп, боду база хейзат кирип, аңгыраан малчынга баяны хоратпас дээш улам сорулгуг ажылдап турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ЖЕНЕВА

Женевада афган-пакистан чугаалажышкынар катап эгелээн. Ооң кол сорулгазы болза Афганистанда боор турар болушкуннарны соксаткаш, ол чуртка тайбың байдалды доктаадып тургузар талазы-биле ийи чурттуң аразынга дутуржулганы чедип алыры болур.

Афганистан Республиканың делегациязының удуртукчузу, ол чурттуң даштыкы херектер министри Абдул Вакиль аңаа болган пардалга конференциязынга чүве чугаалааш, ол чугаалажышкынларны холгаарлаар дээш АКШ-тың администрациязының кылып турар хөделиишкиннерин буруу шапкан. Совет Эвилелиниң Афганистанга коргүзүп турар дузаламчызының дугайында айтырыгны база чугаалажып коорүп АКШ-тың төлөөзи саналдаан. Ол чорук чугаалажышкынларны үретүнел чок чорукка чедирип болур. Афганистанга коалистиг чазакты тургузар дугайында айтырыгны база саналдап киирип турар. Ында кандыг-даа үндезин чок. Кандыг чазакты чуртка тургузар дугайында айтырыгны Женевага-даа, оскедаа чуртка чугаалажып болбас. Ол дээрге афган чонуң бодунуң шиитпирлээр айтырыы-дыр деп, министр айыткан.

ПАРИЖ

«Рено» машина тудушкун концериниң ажылчыннарының ажыл соксадышкыны үргүлчүлеп турар. Олар бүдүүлге эзлериниң ажылчыннарының саны кызырар, чамдык бүдүүлгелерни хаар дээш шиитпириннге удурланып турарлар.

Дүүн Клено хоорайның 7 муң ажыг ажылчыны ажыл соксатканнарны деткип, ажылче үнмээн.

ВАШИНГТОН

Кыдат Улус Республиканың даштыкы херектер министри У Сюецянь АКШ-ка албенниң аян-чоруун кылып чораш, президент Р. Рейган-биле ужурашкан. Аян-чорук доозулганда ол парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, АКШ биле ССРЭ-ниң удуртукчуларының бо чылдың декабрьда дээди деңнелге болган ужуражышкынынга бедик үнелелди берген. Удаваа Москвага болур дээди деңнелге ужуражышкын базала үре-түүнелдиг болурунга бүүрелин ол илереткен.

Ядролуг күрүне болур Кыдат боо-чепсектиг кандыгдаа хевирин бүдүрерин соксадырынга белеп деп, ол чугаалаан.

ХАРАРЕ

Мурнуу-Африка Республиканың эрге-чагыргазы 17 демократтыг организацияны хаар-дугайында шиитпирин хүлээп алган. Расисти эрге-чагырганын ол шиитпиринге чурттуң деңнелгелиг күштери шыңгыызы-биле удурланып өгелээн.

Кейптаун хоорайның студентилери дүүн удурланышкын чыскаалын эгелээн. Чыскаалдың киржиктилери ол шиитпирин күш чок болдуларын негеп турар.

(СЭТА)

Кыштаглаашкын — хүннүң чугула айтырыы

ЧАРЫГДАЛДАРНЫ ЭВЭЭЖЕДИР

«Кара-Хөл» совхозтуң Аржаан хойжу бригадазының бригадирниге коммунист Мандак Самбууевич Ооржакты малчыннар чажыт бадылаашкын-биле база катап бадылап алган. Мал ажылынга арга-дуржулгазы улуг, ортумак тускай эртемниг хоочунга хойжулар бүүрээн. Ооң удуртуп турары бригадада инктиниң малының кыштаглаашкынынга канчаар эртип турарын сонуургап, Мандак Самбууевич-биле чугаалаштым.

— Тураалыг биле Сүкпак хойжу бригадаларны каттыштырган, Аржаан бригаданың тургускан. Хой-даа хой, девискээр улуг — бергени сүргей чүве-дир — деп, бригадир чугаалаан. — Ында инктизи-биле 19 кодан бар. 11491 хой од коданнарда. Ооң иштинде төрүүр 4957 хой бар. Оларның солдаарны бо хүннерде адактары бергеш. Малдың чаңгыс толун малчыннар улуг чидириг чок камгалап ап турар.

Мурнуку чылдарда соожда шоолуг улуг эвес, хардаа чуга турда, кыштаглаашкынны багай эвес эрттирип турдувус. Бо кыжын хар-даа, соок-даа улуг-дур. Ындазында бергедексеп турарывыс кончуг. Ажыы-биле чугаалаарга, мөңги кырында турар улус-тур бис ийин. Ынчалза-даа малчыннар бүгү күжүн үндүрүп, кызыл ажылдап турар. Чүгле хураганнарга чиртир бичии сигеннивис артыкан. Хемчеглер алдынып турар. Чижээ, Улуг-Хем районда Кожай деп черден 70 тонна сигенни эккеп алдывыс. Улуг-Хем районда саваң белеткээр тускай бригада ажылдап турар. 100 тонна саванны ол бригада белеткээр ужурлуг.

— Кыштагдаашкынны кайда малчыннар эки эрттирип турарыл?

— Ындыгларга хоочун малчыннар коммунистер Калин-оол Хертекти, Нуржут Хертекти база Бай-Тайга район Советиниң депутады Мангын-оол Хертекти болгаш оскe-даа чамдык малчыннарны хамаарыштырып болур. Чижээ, Калин-оол Успунович эрткен кыштаглаашкында 100 хойга онааштыр 90 хураганны камгалап алган, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Черле ынчаш, ог-бүле керээзинче шилгээн соонда малчынларның ажылынга харысалгазы шыңгыыраан чүве.

— Совхозтуң зооветспециалистериниң кыштаглаашкынга киржилгези кандыгыл?

— Зооветспециалистер бисте шуут чедишпейн турар. Херек кырында дээди эртемниг, чаңгыс мал эмчизи бар. Мария Шинин-оол-овна Арапчор. Девискээр лест-Хөлде ешку бригадазында доктаамал быжыглаттынган. Ооң оскээр чардыгар харыы чок. Суурда ветпункт эргелекчизи, ветсанитар Айылдаа Хертек бар. Ол чүгле аарыг малдар эмнеп турар. Чогум эмнээри эки, мыталза-даа кайнаар-даа барбас. Аарыг мен дээр. Мал эмтизи чедишпес. Кыштаглаашкынны бергедедип турар бир чүве ол.

Мал эмчилериниң чедишпезиниң дугайында айтырыгны тодарадып, кадрлар-биле ажылды хөрүлдап турар ажылдакчыларга база ужураштым. Аржаан хойжу бригадада 1 мал эмчизи ажылдап турары ыны, ооң айда шалыны 279 рубль деп бадыткадылар. Наталья Ондар штат кызырылгазынга таваржырга, зоотехник-селекционер ыылып каан. Виктория Кочаа ветфельдшер

МАЛ ЭМЧИЛЕРИ ЧЕДИШПЕС

тирип турдувус. Бо кыжын хар-даа, соок-даа улуг-дур. Ындазында бергедексеп турарывыс кончуг. Ажыы-биле чугаалаарга, мөңги кырында турар улус-тур бис ийин. Ынчалза-даа малчыннар бүгү күжүн үндүрүп, кызыл ажылдап турар. Чүгле хураганнарга чиртир бичии сигеннивис артыкан. Хемчеглер алдынып турар. Чижээ, Улуг-Хем районда Кожай деп черден 70 тонна сигенни эккеп алдывыс. Улуг-Хем районда саваң белеткээр тускай бригада ажылдап турар. 100 тонна саванны ол бригада белеткээр ужурлуг.

— Кыштагдаашкынны кайда малчыннар эки эрттирип турарыл?

— Ындыгларга хоочун малчыннар коммунистер Калин-оол Хертекти, Нуржут Хертекти база Бай-Тайга район Советиниң депутады Мангын-оол Хертекти болгаш оскe-даа чамдык малчыннарны хамаарыштырып болур. Чижээ, Калин-оол улуг болгаш, чаңгыс эмчи малчыннарны кезин бедик күш четпейн турар. Ажыы-биле чугаалаарга, өлген мал актылаарынга өйлешкен. Бисте хойлар база олуп турар, чажырташ чоор мен. Чижээ, январь айдан эгелеп бо хүннерге чедир-бежен улуг хой, 98 хураганнар болгаш дотпелер өлген. 109 хой ара салган. 46 хой олуг хураганнар төрээн. Байдал мындыг дувурээзиниң турда, ортумак тускай эртемниг мал эмчизи Наталья Ондарны зоотехник-селекционер кылып каан. Ол чүгле зоотехник-селекционериниң хүлээлгезин күүседип турар. А эмнээр, акт бедик турган эрге ында чок. Бир эвес чоппээрээр, ажыл төлевирин немей толеп бээр болза, малды эмнеп болур кижиниң бирээзи ол. Ооң ыяш кодзо ажыл-агый техникумун дооскан ортумак эртемниг, мал эмчизи Долзат Хертек суурда өске ажылда. А база бир дээди эртемниг мал эмчизи Виктория Кочаа школада башкылай берген. А Борис Донгай ыраак Дебоон ажылдап, шалының чартыны ап, тодаргайлаарга, айда 182 рубль ап турган. Ынчангаш школада башкылай берген чылдагаанны ол. А Долзат Хертек, ажыл берге-дир дээш, өске ажылда барган.

Адак соолунде совхозтуң директору Александр Хертек-биле ук айтырыг талазы-биле чугаалаштым. «Бисте 5 мал эмчилери ажылдап турар» — дээш, үстүнде адаанын эмчилерни санап, чугаалап өрду. Хүндүлүг Александр Чылбарович, күрүнеңиң, ниитиниң малы өлүп турда, оны эмнээр эмчилер чедишпейн турда, оларны сакын кызырган хөрээ чок ийин. Кызырар чүве болза, конторада самбың соктап орар хой кижилерден кызырганы дээре турган боор. Ол дугайын совхозтуң ажыл-ишчилери, малчыннар-биле база сүмележир турган.

Бригадир Мандак Ооржактың дүвүрел турары чоп. Аржаан хойжу бригадага 2 мал эмчизи керек.

Салчак САРЫГ-ООЛ.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

СОВЕТТЕР БУЛУНУ

Барлык көдээ Совединиң депутаттарының ажылында болгаш херек эмгелелинде өске көдээ Советтерге өөредиглиг эки үүлдер бар. Оларның ажылындан чамдык үүлдерни парладывыс.

ХЕРЭЭЖЕННЕР — ИДЕПКЕЙЛИГ КҮШ

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев бодунуң чугаазынга Советтерде хөй-ниитн организацияларының ажылының болгаш ооң сорулгаларының дугайында, оларны миитилел хөгжүлдезиниң херээнге киириштиреринн тодаргайы-биле чугаалаан болгай.

Оны амыдыралга боттандырары-биле бистиң көдээ Советте херээженнер чөвүлели чоннуң чурттаң турар черинин аайы-биле ажылдарны чорудуп келген. Суурда ажылдапкы дег бүгү херээженнерни совхоз бүдүрүлгезинде болгаш өске-даа адырларда хаара туткан.

Ч. Хомушку, Т. Агбаанның удуртканы Хаяа аттыг агитквартира совхозтуң ногаа ажылынче херээженнерни хаара тудуп, ногаа звеновузун тургускан. Эрткен чылын олар бир гектардан-на 150-170 чедир картофельди ап, бедик коргузуглуг ажылдааннар. Л. Сарыгларның удуртканы тудугда шеверлекчилер бригадазы ажылдын чаа аргазы-биле ажылдап, олар үүгле септелге, чугайлаашкын эвес, тудуг-чазанылга ажылын кылыр тускай мастерскаяны ажыдын алганнар. Кышкы үеде олар хойжуларга мал чеми каап бээр оңгачаларны, деспилерни чазап турар.

Школаның агитатор башкылары янзы-бүрү темаларга лекциларны, беседаларны, чон мурнунга арттырып турарлар. Совхоз бо чылын долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээни-биле чон ортузунга экономиктиг билиглерни үндезининерни өөренир талазы-биле совхозтуң кол специалистери-биле кады башкылар П. К. Сечек, П. Б. Хомушку, Е. Л. Сарыглар болгаш өскелер-даа дээштиг ажылдарны чорудуп турар.

Суурда «Кадыкшылга» болуу (удуртукчузу Р. М. Саая) кичээлдерни арттырып, сессия, күүском хуралдарына күш-ажылчы коллективтерниң удуртукчуларының болгаш хөй-ниити организацияларының ажылының стилин, методтарын чугаалажып көрүп турар.

Советтиң ажылын эде тургузар талазы-биле элээн ажылдар кылдынган. Сессияларны болгаш күүском хуралдарын кежээни үелерде арттырып, аңаа чугаалажыр айтырыгларны эвээжеткеш, хуралдың арттирер шагын узатпайн, ооң шынарынче кол кичээнгейни угландырган.

Бистиң көдээ Совединиште хөй мандаттыг 10 округ бар. Ында 30 кол, 8 курлавир депутат, район Совединиң хөй мандаттыг 2 округунда 6 кол, 2 курлавыр депутат ажылдап турар. Депутат бүрүзү социал паспорттуг, 11 папкада 44 депутаттың социал паспорту чыдар.

Күүском кежигүннери 7 кижи. Олар шупту ажыл хуваалдалыг болгаш хамаатыларны хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыр хүннерлиг. Күүском кежигүннери чылда чон мурнунга 2 удаа отчёдун берип турар.

Советтиң девискээринде 1987 чылда социал-экономиктиг хөгжүлделер болгаш чаартылгалар болгулаан. Тудуг талазы-биле алырга, төп салбырда ийи аал ишти чурттаар 5, Бижиктиг-Хаяның малчыннарында 4 бажыңны туткаш, ажыглалга киирген. Төп бригадада тараа шаңын бетоннаан. Ногаажыларга қызыл-булуңну, столованы, 2 ногаа өстүрер черни, Бижиктиг-Хаяда спортзалды, 160 олуттуг сес тыл школазын, төп салбырда 140 олуттуг ийи каът садик ажыглалда кирген. 16 малчын коданнар электрижиттинген. Бо-ла бүгү үүлдер депутаттарга берген чаглылар өзүгаар боттанып турары ол.

Советтиң чагыргазында турар «Барлык» совхоз эрткен чылын күрүнеге садар мал продуктуларының планнарын чеднишкиннг боттандырган.

1988 чылдың январь 1-ден эгелеп совхоз долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн. Ынчангаш ажылчын коллективтер, бригадалар тускай план өзүгаар өөренип, күш-ажылдың бедик темпизин чедип алыр дээш, бүдүрүлгелериң күүлерин долу ажыглаарынче, камналгаже сагыш салыр ужурлут. Бо талазы-биле совхозта экономиктиг өөредилгени көдээ Советтиң депутаттары совхозтуң кол экономизи А. А. Ооржак, совхоз директору Д. Б. Саая база район Совединиң депутаты кол бухгалтер Л. С. Монгушу олар кичээлдерге хынамчалыг белеткенип, кичээлдерин шынарлыг арттырып турар.

Совхоз эрткен чылын карылгалыг ажылдаан. Совхозтуң бухгалтериязының саңхөө болгаш отчёт-учёдунуң ажыл-чорудулгазының талазы-биле ажылын болгаш моон соңгааргы сорулгаларының дугайында кол бухгалтер Л. С. Монгуштуң илеткелин көдээ Советтиң сессиязынга чугаалашканы таварылга эвес. Ол талазы-биле тускай шиитпирни сессиядан хүлээп алган. Ооң күүселдезиниң дугайында информацияны дыңнаары база планнаттынган.

«Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды бистиң көдээ Советтиң девискээринде боттандырып турарывыстың дугайында айтыргыны база чугаалаштывыс.

Ногва, картофель тарып өстүреринге кара хөрзүн, өдек хереглээн чурттакчылар боттарының депутаттарынга чагыларны киирип турар. Дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери болгаш суур чаагайжыдылгазынга дилиг материалдары берге болуп турар. Депутаттарның дузазы-биле дилиг материалдары белеткээри-биле чонну организастап, тайгага ыштыы белеткээш, пилорамага дилдирип турган, бо айтырыгны шиитпирлээрин планнап турар бис.

Чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижиндер айтырыгны совхозтуң дирекциязы-биле кады шиитпирлеп турарывыс-биле бистиң ажылывыс чаңыс демниг. Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге чонга 87 хаван оолдарын, 30 анайны саткаш, мал чеми-биле хандырып турар. Ол ажылды хөгжүдеринге малы чок кижилерге мал садып алыры-биле сөөлгү үш чылда күрүне чээлизин 11 кижи 5500 рубльди алган болгаш инектерни садып алган. Ооң ажыын чон билип, амгы үеде инек садып алыр дээн хөй санныг кижилер биске билдириишкиннерни киирген.

Советтиң сессияларынга депутаттарның болгаш активтиг шүүмүүлелдиг саналдарындан ушта бижилгелерни кылып, оларны күүседикчилеринге чедирип, ооң күүселдезин күүском хуралдарынга дыңнап, чугаалажып турар бис.

Көдээ Советтиң сессиязынга № 3 хөй мандаттыг округтуң депутаты Л. Б. Дамбар негелдени киирген. Совхозтуң төп салбырында Трактовая кудумчузунда ийи аал ишти чурттаар бажың ажыглад чок турган. Ону ажыглалга септеп киирерин негээн. Ону септээш, ажыглалга киирерин совхоз директорунга дааскан. Ол бажың ам ажыглалда киргген.

Бистиң Советте 6 доктаамал комиссия ажылдап турар. Оларның иштинден орук, тудут, чаагайжыдылга болгаш харылзаа талазы-биле комиссия (даргазы Ю. К. Хөвен-оол) эки ажылдап, улус өөредилгезиниң болгаш культура талазы-биле комиссия (даргазы Л. Б. Дамбар) эки ажылдап, чаа чүүлдерни тып, ажылынга ажыглап турар.

Доктаамал комиссиялар аразынга социалистиг чарышты организастаан. Ооң негелделерин ажылдап кылган. Боттарының пашкаларын чараштыр, утка-шынарлыг кылганы дээш, протоколдарны шын долдуруп турарын, ажыктыг арга-сүмелерни кылып турарын сессия, күүском хуралдарынта айтырыгларны белеткеп, аңаа информацияларны, шиитпирлерни белеткеп киирип, база үндүрген шиитпирлериниң күүселдезинге оларның киржилгезин социалистиг чарыштың түннелин үндүрүп тургаш, ол үүлдерни барымдаалаар.

Район-даа, көдээ-даа Советтериниң депутаттары боттарының соңгукчулары-биле албан черлеринге эвес, а соңгукчуларының бажыңнарынга барып, тус-тус кижилериниң амыдырал-чуртталгазы-биле танышкан турарын чедип ап турар бис. № 8 хөй мандаттыг округтуң депутаттары Ч. С. Салчак, Д. Б. Саая, Ч. Б. Кара-Сал, А. Б. Күжүгет олар хамаарышкан малчыннарынга барып, сумележип, оларының негелделерин көдээ Советке дыңнадып, хандырар ужурлуг черлери-биле боттары харылаажып, шиитпирлеп, күүседип берип турарлар.

Соңгукчуларының киирип турар чагыглары — ол дээрге Советтиң чон-биле харылзаазының бир эң чугула хевири болур. Чээрбиги чыышта 8 кол чагытны хүлээп алган бис. Ооң ийизин күүседиринин кырында келген. Малчын коданнарны электрижидери болгаш уруглар ойнаар шөлчүгештерни кылыры. Артканнары бо чылын болгаш келир чылын кылдынары планда көрдүнген.

Көдээ Советтиң девискээринде үш депутат бөлүүн организастап тургускан. Олар база боттарының ажылының планын тургузуп алган, ында хөй-ниити организациялары-биле кады чаңгыс демниг ажылдап турар. Олар боттары төптерлиг. Ында тускай булуңнарны кылып аскан. Олар планда көрдүнген айтырыгларын баш бурунгаар белеткеп, депутаттарның округтарынга кандыг ажылдарны кылганын дыңнап, болуктуң девискээринде турар албан черлериниң удуртукчуларының илеткелдеринап, хыналда рейдилерни организастап турар.

Бистиң көдээ Советтиң баазазынга районнуң көдээ Советтериниң даргаларының болгаш секретарьларының семинарын эрткен чылын райкүүском организастап эрттирген. Ол дээрге бистиң депутаттарывыстың ажылдаарынга улуг идигни берген.

Амгы үеде бистиң мурнувуста улуг сорулгалар салдынган. Девискээривисте турар суурларывыстың социал-экономиктиг хөгжүлдези, чаагайжыдылгазы, үлегерлиг корум-чурум дээш улус ажыл-агыйының адырларын улам сайзырадыр, кижи бүрүзүнүң бот-идепкейин бедидер, ылаңгыя мал ыштаглаашкынын организастыг эрттирип, малды онча-менди кыш ажырар, ажылывысты амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуушкунуң чаа арга-хевирлерин ажыглап, планныг онаалдаларны күүседиринче бүгү күштү мөөңнээри болур.

Елизавета САРЫГЛАР,
көдээ Советтиң күүском даргазы.

ЧУРУКТА: көдээ Советтиң бөлүк депутаттары.
Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ҮЕ-ШАК ТЫПТЫ БЭЭР

Мени эрткен чылын улус депутаттарының Барлык көдээ Совединиң хөй мандаттыг № 3 соңгулда округунга депутат кылдыр соңгаан. Чаңгыс чер чурттугларым мени депутат кылдыр соңгаанымга, ажылчын кижи болганымда чоргаарланып, оларның көргүүскен бүзүрелин шынзыдар дээш соңгукчулар-биле ажылдарыны округумга чорудуп турар мен. Депутат соңгукчулар-биле быжыг харылзаалыг ажылдавас болза, осн кылган ажылы козулбейн баар. Чеҳээш аттыг агитквартира мээн округумга хамааржып турар. Ооң даргазы болгаш ында быжыглаттынган агитаторлар-биле быжыг харылзаалыг мен. Ында агитатор башкылар Т. К. Күжүгет, В. Э. Күжүгет олар янзы-бүрү темаларга лекциларны, беседаларны кылып берип турар.

Соңгукчуларымның бажыңнарын кезин чораан, оларның амыдырал-чуртталгазын, ажыл-ижин соңуургап турар мен. Чамдык кижилер хөй-ниити ажылын артык чүүк кылдыр санап, ону кылырынга шак-үе чедишпес дээр. Ол шын эвес. Кижи күзээр болза үе-шакты тып алыр.

Бистиң округ хөй мандаттыг. Ында 3 кол, бир курлавыр депутат ажылдап турар. Округувуста бажыңнарны хуваажып, аравыста харылзаалыг, бир демниг ажылдап турар бис.

Ынчалдаа кижи планныг ажылдавас болза хоржок, үүге дээрге округта соңгукчулар-биле ажылдаарынга хостуг үе тывылбайн баар.

Мээн округум кадарчы Чозармаа Ооржактың кодаанын шефке алган. Аңаа дузаны чедирип турар бис.

Округумда чурттакчылар ортузунда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер ажылды доктаамал чорудун, хайгаралга ап турар мен. Кувискаалчы Күжүгеттиң өг-бүлези өскелерге үлегерлиг. Олар мал бүрүзүн азырап, огородту ыт-чимисти өстүрүп турар. Оларның бажыңының ишти-дашты кезээде арыг-силиг.

Чамдык бажыңнар дузалал ажыл-агыйлыг, огородту өстүрүп турза-даа, оларның херим-кажаалары эргижирээн. Ону септеп алырынга дилиг материалдары херек. Көдээ Советке ол айтырыгны тудуп турдум.

Суурувустуң чаагайжыдылгазының дугайында чугаа хөй болуп турар. Ону базала чыл санында кылып, ооң арыг-шеверин, күскү, часы асталгазын чорудуп турар.

Шупту үүве эки деп чугаалап шыдавас мен. Округумга уругларының кижизидилгезинче, өөредилгезинче кичээнгей салбас ада-нелер тургулаан. Школа-биле харылзааны тудуп, ындыг ада-нелерни сайгарып чугаалажып турган эдип ап турар бис. Ол ышкаш меңээ хамаарылгалыг девискээрде арага-дарыга супдулут ийи-чаңгыс кижилер база турган. Ындыг кижилерге хамаарыштыр агитквартира дамчыштыр хемчеглерни ап турар.

Көдээ Советтиң сессияларынга олуржуп, аңаа чугаалашкан айтырыгларны, хүлээп алган шиитпирлерни соңгукчуларга чедирип, ооң күүселдезин чедип алырыбыле ажылдарны организастаары депутаттар бистерден улуу-биле хамааржыр.

Диизенмаа ХОМУШКУ,
көдээ Советтиң депутаты.

АЖЫЛЫНЫҢ КӨРҮНЧҮҮ

Херек эмгелели

Барыын-Хемчик районда улус депутаттарының Барлык көдээ Соведи республикада эки ажылдыг көдээ Советтериниң бирээзи. Советтиң конторазынга кире бээрге, ооң ишти чылыг, чырык болгаш делгем. Конторанның коридорун, кабинеттерни, хуралдаар залды дерип, шимеп кааны көрүштүг. Ында хөй-ниити организацияларның, депутаттарның, доктаамал комиссияларның будуңнарын дерип аскан.

Советтиң ажылы-биле таныкып, организас-массалыг ажылдарны соңуургап, күүском даргазы Елизавета Дувековна Сарыглар болгаш күүскомнуң секретары Оюмаа Доржуевна Кандит-оол олар-биле чугаалаштым. Олар ында 3 чыл ажыг ажылдап турарлар.

Көдээ Советтиң чагыргазында совхозтуң төвү болгаш Бижиктиг-Хая салбыры хамааржыр. Ында хойжу бригада, сүт-бараан болгаш семирилгиг фермазы бар. Сес чыл болгаш ортумак школа ында катай 700 чыгыы өөренгиги өөренің турар. 4 ясли-садикте 240 уругларны хаара туттунган. Магазин-нер, культура бажыңнары, эмчи пунктулары, библиотекалар, харылзаа салбыры ачы-дуза чедирилгезинин комплекстиг пунктузу ажылдап турар. Бүдүрүлге черлерни ай, квартал планнарын чеднишкиннг боттандырып турар.

Көдээ Совет 3 муң чыгыы чурттакчылыг. Дузалал ажыл-агыйында 1070 ажыг мыйыстыг бода, 3700 чыгыы шээр малды тудуп турар.

Көдээ Советтиң девискээринде социал-экономиктиг хөгжүлде талазы-биле элээн чаартылгалар бар.

Хөй мандаттыг округтар дугайында чугаавыс солуп болду.

— Хөй мандаттыг округтар дугайында эрткен соңгулдада элээн бергедээскиннерге таварыштывыс. Мурнунда чер-чер Советтериниң соңгулдаларынга биске көдээ Советтиң 30, район Совединиң 6 округу турган. Эрткен соңгулдада хөй мандаттыг 10 көдээ, район Совединиң 2 округун тургускан. Көдээ Советтиң 30 кол, 10 курлавыр, район Совединиң 6 кол, 2 курлавыр депутаттарын соңгаан — деп, О. Д. Кандит-оол чугаалааш, кол депутаттар-биле курлавыр депутаттарның аразында ылгалын мынчаар тайылбырлады:

— Кол депутаттар болза, бүрүн эргелиг, а курлавыр депутаттар сессияларга олуржур эргелиг, бадылаар эргези чок. Олар кайызы-даа депутат шынзылгалыг. Курлавыр депутаттарының шынзылгазы аңгы, херек демдээ чок. Кажан ол округтан депутат үүнүп чоруткан болза, ооң орнунга соңгулда арттирбес. Курлавыр депутатты мандат комиссиязы көдээ Советтиң сессиязындан депутаттың бүрүн эргезин, илеткээш, тыпсып бээр. Биске курлавыр депутаттар база-ла округтуң иштинде үш кол депутат болгаш курлавыр депутат чуртталга бажыңнарында соңгукчуларны дедге хуваажып алган, кол депутаттар-биле бир дөмей, ол хүлээлгезин күүседип турар, соңгукчулар мурнунга отчёт тут болур.

Көдээ Советтиң херек эмгелели дээрге-ле оларның кылып чорудуп турар ажылының көрүнчүү болур ужурлуг. Советтиң доктаамал комиссияларында, хөй-ниити организацияларында, округтарда депутаттар болуктериниде папкаларны кылып, дерип алганы эки. Округтар аайы-биле район болгаш көдээ Советтиң депутаттарының папкаларын дерип, кылып кааны база бир янзы. Округтуң депутат бүрүзү тускай кыдыраштыг, ол демги папкада. Ында депутаттың кыска характеристиказы, бодунуң округунда харылал турар девискээриниң схема-чуруу чурттакчыларының ниити дангзызы, оларның ат-фамилиязы, төрүттүнген чылы, кылып турар ажылы, дузалал ажыл-агыйы дээш шупту-зуп ында бижип каан. Чаш кижиден өгелээш, пенсионерлерге чедир дангзылап каан. Оларның иштинде школа назылыг өөренип турар уругларның, класы, назы четпээннериниң ясли-садикте турар-турбазындан эгелээш демдеглеп каан.

Ол ышкаш депутаттың соңгукчуларынга барып чораанының демдеглелин, аңаа берген чагыгларын ында база бижээн.

Доктаамал комиссиялар болгаш депутаттар болуктери кылдынган ажылдарын бижип, арттирген хуралдарының протоколдарын кылып, аңаа илеткел кылган кижиниң илеткелинге хамаарыштыр тускай сүмелерни берип, күүседир хуусаалары айыткан болду.

Көдээ Советтиң чанында административтиг комиссия (даргазы З. Х. Хомушку) 7 кижи составтыг. Олар эрткен чылын 12 хуралды арттирип, аңаа 33 кижиниң херээн сайгарып көрген. Ол комиссияның ажылы мактаалдыг.

Ол ышкаш ында улусчу контроль болуу (даргазы М. О. Наскыл-оол) эки ажылдап турарын оларның папказында хынаалдалар кылганының дугайында информациялардан көөрге-ледип. Чонга пенсиялары, пособиелерни үлеп берип турарының дугайында харылзаа салбырынга, эмчи пунктузунга, ясли-садка, столоваяга хынаалдаларны организастаан. Аңаа илереттирген четпестерни эдери-биле сүмелерни бергеш, ооң күүселдезин катап хынаанын ында айыткан. Чунар-бажыңга эмчилер-биле хынааланы организастаанының түннелинде хирлиг болган. Ону аштап, арыглаткан.

Көдээ Советтиң доктаамал болгаш ооң чанында тургустунган өске-даа комиссиялары шупту эки ажылдап турар деп мактап база болбас. Чамдыктары ажылдарны кылып-даа турза, оларны чедир демдеглеевейн турар.

Сессиялардың болгаш күүском хуралдарының протоколдарын чоттуур үеинде херек эмгелелиниң дугайында тускай саавыр өзүгаар кылып турар.

Николай ДАЖИНМАЙ,
«Шыныың» корр.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ: специалистиң бодалы

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ АДМИНИСТРАТИВТИГ АППАРАТТЫ КЫЗЫРАРЫ

Чоокта чаа «Правда» солунга «Эдэн бе азы хоржогу бе?» деп материал парлаттынган. Орус дылдың тайылбыр словарын ажып көөрге «хоржогу» деп сес шуут чок болган, ындыг-даа болза утказым өзүгаар алырга, «хоржок» деп сес болган. Ажыл-агый чорудулгазынга үүвени хоруур, инициативаны кызыгаарлаар чоруктар биске шаг-шаандан бээр турып келген. Эргелеп башкарылганын чаңгырып-дужаар системазы ажылга таарымча чок байдалдарны тургузуп келген. Ооң түннелинде административтиг аппаратты ажылдаачылары үүвени дүрген шиитпирлеринче дазыштас, харын хоруурун бодаар, чаа агелээшкинге делгем орукту ажыдарынче далашпас, ону доктаадырын бодаар үүлдер ооң үүнүп келген.

Бистиң чурттувуста эгелээн эде тургустунуушкун эргелеп башкарылганын шаптыктап турган административтиг системазын экономиктиг чаа система-биле солуп турар. Чаа система улус ажыл-агыйын интенсификастаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, эртем-техниктиг деңшилгени дүрүгедир сорулгадыг. Демократияны болгаш ажыг-чарлыг чорукту калбартыр бүдүрүлгелерге экономиктиг бот-тускайлаң чорукту бербишаан, эде тургустунуушкун «хоржоктардан» хосталып, административтиг аппаратты кызырар арганы берип турар.

Министерстволарга ажыл-агыйның чаа механизмин тургузуп турар үеде оларның структуразы өскерлип, ажылга эн-не ажыктыг чорукту чедип алыры-биле албан-дужаалдарны эде хуваарын боттандырып турар. Чамдык министерстволарны каттыштырган. Ооң түннелинде административ-эргелеп аппарады кызырлып турар. Бүгү улус ажыл-агыйында 9,3 миллион янзы-бүрү удуртукчулар ажылдап турар. Бо үүлдүн эгезинде айытканы шыкаш, эргелеп башкарылгада ажылдап шыдавас азы „чаа өзү-биле ажылдаар хөөн чок кижилер илереп турар. Амгы үеде чер болганда эргелеп башкарылга органнарын чаартып турар чорук багай ажылдакчылардан чарлып ап, ажылды билир, профессионал болгаш моральдыг шынары бедик специалистерни шилип алыр арганы берип турар. Маңаа хамаарыштыр М. С. Горбачев мынча дээн: «Ажылды эки билген турарын, профессионал бедик мергежилдиг болурун эде тургустунуушкун негеп турар. Амгы үениң янзы-бүрү белеткелдиг, ханы билиглерлиг кижилерге херек. Адактың сооида чугула негелде — бистиң кадрларывыстың бедик мөзү-шынарлыг болуру, шынчы, саттынычы эвес, бөдүүн сеткилдиг болуру».

Эргелеп башкарылга аппаратын кызырар ооң бүгү системазының шыпар деннелин бедидеринге чедире бээр. Эргелеп башкарылга системазында бо ажылдын хемчээли кандыг боон турарыл? Чижээ, ССРЭ-нин Күрплан ажылдакчыларының 30 хуузун кызырар. Ооң-биле кады Күрпланнын чер-черде хөй санныг ажылдакчыларының күш-ажылын доктаамал «сырып» турган чыл планы чогаадыр ажылды өскээр шилчиткен. Күрпланнын республикаларда, областарда органнарының штаттарын база үштүн биринге кызырар. ССРЭ-нин Агроулетпүркүркомнуң аппаратын дыка кызырарын көрүп турар. Москвада турып турар министерстволар боттарының аппараттарын 1670 кижите кызырган.

Ажылдаарынга эргежок чугула билии четпес, мергежили чавыс азы бодунуң эргe-хүлээлгезин бедик үнелеп көрбес кижилерни бир дугаарында кызырар. Улус ажыл-агыйының удуртур ажылдарында ажылдап турар 9,3 миллион кижиден 4,2 миллион кижи азы 45 хуузу дээди эртемниг, 3,8 миллион кижи — ортумак эртемниг, а 1,3 миллион кижи дээди-даа, ортумак-даа эртем чок боон турар. Ындыг болзажок дээди өөредилге чердериниң профессионал белеткелге четпестерин практиктиг дуржулга эвээш, биче-даа бол, дуглап турар. Амгы үеде удуртур албан дужаалдарда 400 муң хире пенсия азылыг кижилер ажылдап турар.

Ажылдан кызырган кижилерниң салым-чолу кандыг боон турарыл? Оларның хөй кезиин шыдаар ажылдарынга кирип турар. Хөй-хөй кижилер боттарының мергежилин эде көрүп, чаа мергежилдерни шиңгээдип ап турар. Ачы-дуза чедирер адырда хөй кижилер баргаш, Чаа ажыл дилеп, ажыл кылбаан үеде мурнунда ап турган шалының 2-3 айда дузаламчы кылдыр төлеп берип турар.

Эргелеп башкарылга аппаратын кызырар ажыл ыяк эки чоруп турар дээр болза, частырыг болур ийик. Даргаларга «таарышпаан» кижилерни кызыра бээр үүлдер бар боон турар. Мындыг янзылыг четпестерни чайладырынга демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук дузалап турар.

Эльмира КРЫЛАТЫХ,
экономика эртемниң доктору.
(ПМА).

МУРНАКЧЫЛАР АЛЛЕЯЗЫНГА КИРГЕН ШАЛЫПЧЫЛАР

1987 чылдың түннели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилерни республиканың Бүдүрүлге мурнакчыларының аллеязынга киирер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобличөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында эштерни республиканың Бүдүрүлге мурнакчыларының аллеязынга киирер:

Арчумаев Юрий Григорьевич — Кызылдың орук-септелге-тудуг эргелелинде автогрейдер машинизи.

Авсиевич Алевтина Ильинична — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадири.

Байкара Дензенмаа Кыртысовна — чазгайжыдылга комбинадының ажылчыны.

Бельков Семён Калинович — республиканың «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезинде участок начальниги.

Баяндалай Александра Ховалыговна — чоннуң амыдырал хандырылгазының Өвүрде бүдүрүлге эргелелиниң бижыкчызы.

Бызова Нина Савельевна — «Кызыл» совхозтуң теплица ажылчыны.

Галаворян Арам Амбурцумович — «Бүрен» совхозтуң инекчизи.

Галактионова Галина Николаевна — Элегес-Аксының хана материалдары кылыр заводунуң ажылчыны.

Гаврилюк Роза Кирсановна — Тожу райпозунуң «Номнар» магазинининиң эргедекчизи.

Гарсев Ахмет Ахсанович — «Тыва даг-дүгү» комбинатта слесарь.

Донгак Иван Уртунашевич — Хову-Аксы рудниктиң геология-шинчилел участогунуң өрүмиекчизи.

Дортуй-оол Дорлаа Долаанович — Тока аттыг совхозтуң хойжузу.

Евдокимова Екатерина Емельяновна — Тываның көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының бызаа ажаакчызы.

Ензак Виктор Пид-оолович — «Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының слесарь-сантехниги.

Елисеев Владимир Павлович — «Каа-Хем» разрезте экскаватор машинизи.

Кыныраа Маадыр Төмүровна — Ленин аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазының бригадири.

Монгуш Владимир Сандакович — Чадаана разрезинде чолаачы.

Монгуш Сенги Шараповича — «Тыва автотранс» каттыжышкынның Ак-Довурак АТБ-зинде чолаачы.

Малишевич Дмитрий Петрович — «Сибрьтехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының слесарь-монтажниктер бригадазының бригадири.

Ондар Юрий Маржымалович — Сүт-Хөл районунуң Бора-Тайга суурда көдээ Культура бажыңының директору.

Поникало Кузьма Филимонович — «Сукпак» совхозтуң трактористи.

Серин Эрес-оол Сарыг-ларович — «Тыва тудуг» трестиң «Кызылүлетпүр тудуг» эргелелиниң дашчызы.

Сат Надежда Даваевна — «Сүт-Хөл» совхозтуң өшкү малчыны.

Санчи Алдын-Херел Донгаковна — Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң малчыны.

Симоненко Светлана Михайловна — Барыын-Хемчик районнуң топ эмнелгезинин эмчиниң улуг сестразы.

Тюлюш Бадрон Кошкар-оолович — Чадаананың харылзаа белдириниң электромонтёру.

Увангур Ким Лайылдаа-евна — «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазының саанчызы.

ХертекЕриш Санчы-Доржуевна — Мөнгүн-Тайга районунуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң малчыны.

Шыырап Өлчей Салчаковна — Бай-Тайга районунуң Тээли ортумак школазының башкызы.

Шилова Тамара Ивановна — аъш-чем бараннар садының улуг садыгжы-бригадири.

МЕРГЕЖИЛИНИҢ ТЕРГИИННЕРИ

Республиканың улус ажыл-агыйының шылгараан мурнакчыларынга «1987 чылда мергежилиниң тергиини» атты тыпсыр дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобличөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында мурнакчыларга ол атты тыпсыр:

ТЕРГИИН ПОВАР
Аксёнова Галина Яковлевна — Кызылдың № 4 ортумак школазында эзлчег повары.

СУУРГАЛЫГ КРАННЫҢ ТЕРГИИН МАШИНИЗИ
Бурко Александр Георгиевич — «Красноярскстроймеханизация» трестиң 14-кү механизация эргелелиниң Шагаан-Арыг участогунуң суургалыг кранының машинизи.

ТЕРГИИН ШЕВЕРЛЕКЧИ
Бизяева Екатерина Сергеевна — «Тыва тудуг» трестиң 48-ки тудуг эргелелинде комсомолчу-аныяктар бригадазының бригадири.

ТЕРГИИН БАШ ТААРЫКЧЫЗЫ
Байыр-оол Зоя Ким-ооловна — «Тывапарикмахерские» каттыжышкынның баш таарыкчызы.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ-МОТОРИСТ
Данчай-оол Раиса Алдын-ооловна — дааранылга фабриказының даараныкчы-моторизи.

ТЕРГИИН КАҢНАКЧЫ
Дүлүш Болат-оол Балчинмаевич — «Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының каңнакчызы.

ТЕРГИИН ЧАЗАНЫКЧЫ
Ерошенко Владимир Николаевич — Кызылдың мебель фабриказының бызаңчызы.

ТЕРГИИН МОНТАЖНИК
Копленко Николай Иванович — «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң монтажниги.

ТЕРГИИН ДАШЧЫ
Куулар Борис Опайтыевич — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-5-тиң дашчызы.

ТЕРГИИН БЫЗАҢЧЫ
Кудымов Василий Иванович «Тыва агроулетпүр тудуг» каттыжышкынның Таңдыда АКМК-зының бызаңчызы.

ТЕРГИИН ЧОЛААЧЫ
Крутских Борис Иванович — — «Тыва кобальт» комбинатының транспорт цегиниң чолаачызы.

ТЕРГИИН ЫЯШ УЖУРУКЧУЗУ
Качаев Николай Иннокентьевич — Ырбанның ыяш-улетпүр ажыл-агыйында ыяш ужуруку-чузу.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРИ КАҢНАКЧЫЗЫ
Казанцев Владимир Иванович — Тываның электри четкилериниң участогунуң электроканнакчызы.

ТЕРГИИН ЭКСКАВАТОР МАШИНИЗИ
Курин Валентин Леонидович — «Каа-Хем» разрезте экскаватор машинизи.

ТЕРГИИН КАПИТАН-МЕХАНИК
Лубошников Леонид Григорьевич — Енисейниң хем пароходствозунуң Кызылда район эргелелинде капитан-механик.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ
Монгуш Мария Мендишевна — «Тувешвейбыт» каттыжышкынның даараныкчызы.

ТЕРГИИН КАҢНАКЧЫ
Москвин Виктор Николаевич — Элегес-Аксының керамик-тиг хана материалдары кылыр заводунуң каңнакчызы.

ТЕРГИИН АВТОГРЕЙДЕР МАШИНИЗИ
Молодых Анатолий Леонидович — Кызылдың орук-септелге-тудуг эргелелинде автогрейдер машинизи.

ТЕРГИИН ИДИК ДААРАКЧЫЗЫ
Ондар Михаил Сендеумович — Кызылдың алгы заводунда идик дааракчызы.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРОМОНТАЖНИК
Старцев Евгений Емельянович — «Тувааграпромспецмонтаж» трестиң «Кызыл-1» АКМК-зының электромонтажниги.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРОМОНТЕР
Сосин Владимир Игнатьевич — республиканың радиотелемөчүдилге төвүнүң электромонтёру.

ТЕРГИИН СЛЕСАРЬ-КОТЕЛЧУ
Самсонов Николай Федорович — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң чылыг-энергия районунуң слесарь-котелчузу.

ТЕРГИИН МАСТЕР-ПЕКАРЬ
Салчак Раиса Унгуловна — Бай-Тайга райпозунуң мастер-пекары.

ТЕРГИИН АВТОЭЛЕКТРИК
Ужечкин Николай Николаевич — чазгайжыдылга комбинадының автоэлектрик-аккумуляторщиги.

ТЕРГИИН АВТОБУС ЧОЛААЧЫЗЫ
Ярославцев Павел Александрович — Кызылдың ПАТБ-де автобус чолаачызы.

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛ, ИНИЦИАТИВА ХЕРЕК

Бот-идепкейни, харыысалганы бедидер дугайында

Советтерде эде тургустуныушкынуң кол черинде депутаттарның инициативазын бедидер дээри-ле шын. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Мандат комиссиязы үстүнде сорулганы чугулалап, олче кичээнгейни салып турар.

Дээди Советтиң мурнуку чыылдаларында комиссия соңгулдалар аразында эртиклээн немелде соңгулдалар түннелин Дээди Советтиң Президиумунуң аппарадынын ажылдакчылары кылып белеткеп каарга, ол белеп материалды холга тудуп, илеткеп кааш, оон-биле кызыгаарлаттынып турган. Ам ындыг эвес.

Мандат комиссиязының ажыл планын тургузарда Дээди Советтиң Президиумунуң организастыг килдизи-биле сүмележип турган, «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң күүселдезинче кол кичээнгейни угландырып турар бис. Тыва АССР-ниң Дээди Советининиң алдыгы чыыжындан бээр мандат комиссиязының хуралдарынга моон адаанда айтырыгларны кичээнгейлиг байдалга хандыр белеткээш, чугаалажып көрген. Оон түннелинде тодаргай сүмелерни бергилээн. Ажылдың чаа арга-дуржулгазын, бот-башкарылгалыг чогаадыкчы чоруку ажыглап, бүгү ажыл-чорудулганы планныг эгелээшкин-биле кылырын чугулалап турар.

Депутаттарның соңгукчулар мурнунга отчёттарын организастаар талазы-биле сорулгаларны Өвүр районда чер-чер Советтериниң күүскомнарының канчаар боттандырып турарының дугайында: «Чоон-Хемчик районда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттарының депутат хүлээлгелерин боттандырып чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле райкүүскомнуң чорудып турар ажылының дугайында» болгаш еске-даа айтырыгларны мандат комиссиязынга көрген. ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң 31 чүүлүнде көрдүнген негелделерниң күүселдезин Тываның каттышкан авиаотрядында болгаш «Тыва автотранс» каттыжышкында боттанмайн турары иделеттинген. Кызылда, Чадаанада, Сүт-Хөлде, Ак-Довуракта вокзалдарының ажылын экижидери чугула. Бо талазы-биле ажылды тус-тус аайы-биле харылап турар А. В. Марцеханың, А. Н. Тавза-Самбуунуң, М. Ф. Пановаың таймылбырларын тус-тус аайы-биле дыңнап, илеттингеп четпестерин эдериниң арга-сүмелерин комиссияның хуралындан берген.

Дээди Советтиң Мандат комиссиязының кежигүнүери чамдык депутаттарның округтарынга чедип, соңгукчуларның ортузунга кылып чорудып турар ажылдары-биле танышып, үк депутаттарның боттары-биле база чугаалажып, соңгукчулар-биле ажылда чамдык четпестерни эдери-биле чогуур сүмелерни бергилээн. Депутаттар В. М. Еремеев, Н В Сизых, А. Г. Горелов, А. Д. Ховалыг болгаш оске-даа чамдык эштерниң округтарынга барып четкен, херек үжүрлүг ажылдарны чоруткан.

Ол мшкаш Дээди Советтиң чамдык депутаттарын комиссияга чалап, боттарының округтарынга депутат хүлээлгелерин канчаар күүседип турарының талазы-биле дуржулгаларын дыңнаан. Депутат хүлээлгелерин күүседиринге Ак-Довуракта № 42 Барыын соңгулда округундан Е. И. Смирисва ак сеткилдиин көргүзүп, фабриканың үлетпүр шөлүн сүт-биле хандырарының айтырыын тургузуп, оон күүселдезин чедип алган. Тудугда ажылдап турар чаш ургулларлыг иелерни хүндүсү эзлчегже киргген. Ак-Довурак хоорайның он бир кварталдарында ургулар ойнаар шөлүтештерин дерип кылдырткан. Соңгукчуларның негелделерин чогуур ує-шаанда күүседири-биле бодунуң соңгуткан округунуң девискээринде кирип турар хоорай Советиниң округтарының депутаттарын кады эвилелдеп алгаш, чаңгыс дем-биле ажылдап турар.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң саанчызы № 119 соңгулда округундан депутат И. В. Доржу соңгукчуларының чаңгыстыг ажылын чедиги сессиятыгларын өзугаар бодунуң хууда идепкейни көргүзүп, ажылдап турар фермазын долу механизастаткан. Район удуртулгазынга айтырыгларны каш удаа тургузуп, боду чедип барып турган. Шагаан-Арыг — Арыг-Үзүү аразынга автобус шимчээшкининиң ажылын экижиткен. Пенсионерлериниң бот-велериниң, совхозта ургулар албан черлериниң база чоннуң социал амыдыралын экижидериниге утланган айтырыгларны чидин-биле тургузуп турган, чамдык боттуг түннелдерни чедип алган. А. С. Монгуш, В. Т. Дүдүпей, А. Д. Шивит-оол, Н. Д. Өвей болгаш оске-даа депутаттар соңгукчуларның чагыгларын чогуур үезинде күүседип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринче, күш-ажылдың болгаш хөй-ниятының сагылга-чурумун быжыглаарынче соңгукчуларның күжүн мөөнеп турар. Үстүнде ады кирген депутаттар боттарының соңгукчуларын доктааткан хүнеринде хүлээп ап, оларның тургускан айтырыгларынга чогуур үезинде күүселделиг харыыны бээр дээш кызымак ажылдап, чурттап турар черинин аайы-биле кижилдилге ажылын чорудып турар. Олар соңгуткан округтарынга идепкейлиг ажыл-чорудулганындан ангида, хамаарылгалыг бактаап турар комиссиялардың ажыл-чорудулганынга идепкейлин-биле киржип, комиссияларның хуралдарынга айтырыгларны белеткежип, боттарының санал-оналдарын база киирип турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Мандат комиссиязы Дээди Советтиң Чурттал-га коммунал ажыл-агый болгаш чаазгайжыдылга база Хөрээжен чоннуң ажыл, амыралы болгаш не-чаттарның камгалалының талазы-биле доктаамал комиссияларының составында бактаап турар депутаттарның, үк комиссиялардың ажылынга киржип, комиссиялардың хуралдарынга чугаалашкан айтырыгларның шиитпирлериниң күүселдезин организастаарынга бот-идепкейниң талазы-биле хынаалдаларның түннелдерин база Дээди Советтиң алдыгы чыыжының чедиги сессиязынга илеткээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттарының активчи чоруу көдүрүп, эде тургустуныушкынуң болгаш чаартылгаларның орууниге эге базымнарны кылганы-биле чергелештир ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң негелделерни чедир күүсетпес, соңгукчуларның негелделеринге төлеп чок депутаттарның бар болуп турары хараадаңгыг. Кызылдың № 17 соңгулда округундан депутат турган К. Х. Шавырааның, № 109 Тес соңгулда округундан Г. Т. Адышаанының депутат эрге-хүлээлгелериниң чогуур хуусаазы төөмээнде ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң 10-гу чүүлүнде дедир кыйгырткылаан. Кызыл районда Каа-Хеминиң мурнуу талазы № 76 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Советинге депутат В. А. Долганика соңгукчулар-биле харылзаазын кошкадып, бүдүн чыл иштинде оларның мурнунга отчёдун бербээн.

Оон ажылдап турар коллективинде — күш фабриказында депутаттың кичээнгейинде турар, оон дорт киржилгези-биле шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны ында ажылдап турар соңгукчулар негелде салып, көдүрүп турбуже, ол оны тоомчага албайн дыңнап арттырып турган. Күш фабриказының цехтеги арыт агаар киирер черлерни кылбааны-биле багай чыт-биле долдунган, ажылдаарынга берге байдалдыг. Ында бүдүрүлге склады тар, ажылдаарының чижек-нормазынга таарышпас. Аңаа киирген дагаа чуургаларын сайгарып чадап турда үреляр, бустур чоруктар хөй.

Ажылдап турар кижилерге таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Ажылдаар черлериниң дериг-херекселдери чаартынмаан. Ажылчыларның одаар чүүл-биле хандырылгазы үзүктелип турар. Солунаар, сеткүүлдер болгаш чагаа-бижиктер чедирилгези база үзүктелишкиниг. Радио, телефон ажылы доктаамал эвес. Садыт болгаш чемненилге черинин ажылында чаартылгалар чок. Депутат В. А. Долганиниңа ол дээш база эрге-хүлээлгезин ажыглаваан келгени дээш соңгукчулар чөптүү-биле шүүгүмчүлээн. В. А. Долганиниың депутат хүлээлгезин багай күүселдин турарының фактыларын тодарадып көргеш, бо чылдың февраль 2-де болуп эрткен Мандат комиссиязының хуралынга шыңгымыз-биле чугаалашкаш, чогуур сүмени берген. Мандат комиссиязының мурнунга ол депутат хүлээлгезин чедир күүсетпейн турарының дугайында бодунуң буруузун долузу-биле мнинил, соңгукчуларның идегелин бүзүредири аазаан.

Тыва АССР-ниң Мандат комиссиязы эде тургустуныушкынуң кол айтырыгларының бирээзи болур депутаттарның активчи чоруун улам бедидер сорулганы салып. ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң негелделериниң боттанылгазыче кол кичээнгейни угландырар. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттарының соңгуттурган округтарынга соңгукчулары-биле ажылдап турарының практиказынга хынаалдарны калбаа-биле кылып чоруткаш, түннелдерин Дээди Советтиң дараазындагы эзлчеглиг сессиязынга илеткеп киирерин база планнап турар.

Аваа МОНГУШ
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Мандат комиссиязының даргазы.

РЕДАКЦИЯДАН: А. Ч. Монгуш бо чүүлүнде Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Мандат комиссиязының ажылының дуржулгазын чырыдып бижээн. Ылаңгыя автор депутаттарның бот-идепкейни бедидериниң дугайында чугулалап демдеглээн. Чүте дээрге инициатива чокта, чогаадыкчы чорук чокта бурунгаар кандыг-даа шинчээшкин болдунмас.

Түүлде көдүрүп турар айтырыглар талазы-биле санал-оналыңарны, эскерилгелериңнерни, чурттап турар чериңерде байдалды солуунче бижиңиңнерни диледнис, эргин номчуку.

ШУУРГАН СООНДА...

Бо чылдың январь 18—20 хүниннде. Тываның девискээрни таватур улуг хатшуурган эрткен. Республиканың малчыннары оп хүннерде өзүдүг эрес-маадырлыг чорукту көргүскеннер. Мөнгүн-Тайганың малчыннарының маадырлыг чоруунуң дугайында «Шын» солундан база номчудум. Эң ылаңгыя кыс уруглар, аныяк малчыннар Ульяна Саая биле Саяна Донгактың эрес-дидим болганы менн кайгатты. Мөнгүн-Тайгага 140 хире мал өлген, 8 өг бузулган, 9 тонна деңзилиг автомашинаны аңдара шаапкан болду.

Бистиң Бай-Тайганың малчыннары база эрес-дидим чоруун көргүскеннер. Хат-шуурган маңаа дыка күштүг болган. 9—10 хире өгүг буза хадыды. Бистиң малчыннарывыстың дугайында база «Шын» солунга маадырлыг өскүлүг кижилер-дир деп мактап болур турган. Ол ылап-ла ындыг.

Хат-шуурган дугайында республиканың чурттакчы чонуң эң ылаңгыя малчыннарны баш бурунгаар сагындырып болур турган бе! Бир эвес баш бурунгаар сагындырып каан турган болза, улуг ногарал-даа турбас, малчынар хат-шуурганга баш удур белеткеннип алыр турганы чугаажок. А херек кырында сагындырбаан. Оон үржүүн дилээр болза, ол ажыл дээш харыысалгалыг эштер янзы-бүрү чылдаганнарны болуп-болуп-биле тып эккээри чугаажок. Аңаа элдепсинмес мен. Боттарывыстың бурунгаар дилээр, танылбырлар кылыр чаңчылывыстан ам-даа адырылбаан бис. 1984 чылдың чазынында база улуг хат, 1985 чылдың чайынында чаъс-чайык болду. Ол дугайында база баш бурунгаар дыңнатпаанындан хөй мал өлүп хораан болгай.

Республиканың малчыннарының чыл санында республика солунунга кодүрүп турар айтырыы бар. Солунга парлаар дээрден еске аңаа хамаарышыр кандыг-даа хемчегленни албайн келген. Малчын кодан-нарга радио шугуму киирер, хойжуларда бар приемниктерни септээр, оларны аңыладыр батареялар чедишпес, тывыпбас дугайында чеже нагап солуннарга бижиксээн дээр. Ынчалза-даа ол ажыл шиммевес. Ону харыылаар эштер, тырылзаа, садыг ажылдакчылары тек олурупкан. Республиканың девискээрниде агаарның байдалын тыва радио эртеп, немээ дамчыдып турар боргай. А агаар-бойдустуң хөй-талаының чоокшулап орарын, хат-шуурган кажан боорун чүге дамчытпазыл! Азы Тыва-да метеостанциялар ону тодарадып шыдавас бе, оске черлерде метеостанциялар-биле харылзаа тутпайн турар бе! Мен бодаарымга, агаар-бойдусту, хат-шуурганның угшинин космостан безин хайгаарап турар апарган шагда, оон кайы-бир девискээрже чоокшулап орарын баш бурунгаар илередип, чурттакчы чонга, ажыл-агыйларга дыңнадып болгу дег-дир.

Бай-Тайганың девискээринде эрткен хат-шуурганның соонда, ындыг бодаадар менн дүвүредип чоруур-дур. Аңаа хамаарыштыр бо талазы-биле ажылдап турар черлериниң тускай эрмиглериниң, харыысалгалыг ажылдакчыларының бодалы кандыг болуур чүве ирги!

Дагжы ХЕРТЕК,
сакмачы.

ЧӨПТҮГ, ШЫННЫГ ДЕМИСЕЛИН ДЕТКИП ТУРАР

Айтырыгга харыы

Кызыл хоорайның чурттакчызы, күш-ажылдың хоочуну Иргит Сайын-оолович Базыр «Шын» солун даңчыштыр Палестинаның араб улузунуң израиль эжелекчилерге эжелеттирген черлериниң дугайын база ында соолгу үеде палестин улустуң тура халыышкынының дугайында тайылбырлап бээрин дилээн. Бо айтырыга харыны «Билиг» ниитилелиниң кежигүнү К. Д. БУДУК-ООЛ берген.

Амгы үениң делегей харылзааларынга Чоокку Чөөн чүкте месилдежиишкинин тайбың өзүг-биле шиитпирлээриниң айтырыы кончуг чугула черни эзлеп турар. Делегейнин бо регионунда ам дөртен чыл дургузунда бүгү ниитиге база тайбыңга айылды тургузуп турар дүшкүүрлүг чоруктуң изиг одаа ам-даа уламчылавышаан. Израильдин эжелеп алганы араб черлер — Иордан хемниң Барыын талазында, Газа секторда база Чөөн Иерусалимде палестин улустуң эжелекчилерге удур тура халыышкыны массалыг эгелээн. Палестиннериниң амгы тура халыышкыны израиль эжелелдиң чылдарында көстүп корбээн бир дугаар улуг шимчээшкин болур. Черле ынчаш, Чоокку Чөөн чүкте байдалдың таарыштыр шиитпирлеттинмейн турарының чылдаганнары чүдел?

Бирээде, Палестинаның девискээринге 1947 чылдың ноябрь 29-та Каттышкан Нацилар Организациязының Кол Ассамблеязының хүлээп алганы тускай резолюциязы өзугаар деп эргелиг еврей болгаш араб ийи күрүнеии тургузар дугайында ол шиитпирнин күүсеттинмейн турарында.

Ийинде, империализмниң, бирги эзлчегде Израильдин кожазында араб чурттарга удур агрессчи политиканы чорудып келгениниң түннелинде мында 40 чылдар дургузунда тайбың чок болуп турарында болур. Израильдиң чагырыкчы болүктериниң эжелекчи политиказының уржуунга бир-ле дугаарында Палестинаның араб улузу, Египет, Сирия, Иордания болгаш Ливан таварышкан. Оон аңгыда сионисчи эжелекчи чорук Палестинаның араб улузунга үргүлчү удурланып, палестиннериниң бодунуң тускай күрүне тургузуглыг болур эргезин казып оон девискээрин эжелеп, чижеглээр чүве чок колониалдыг дээрбечи чоруктуң чери болдурган. Бо хүннерге чедир Израиль эжелдиң аспаанда Ливанның мурнуу чүү. Сирияга хамаарышкан Голан бедиктери, Чөөн Иерусалим, Иордан хемниң Барыын эриин, Газа сектору туруп турар. Израиль Ливанче халдааш, 1982 чылдың июнь алдыда 900 дөрбелчин километр азы Ливанның девискээринің барык оннуң бир кезээн эжелеп алган. Мурнуу Ливанда байдал дүвүренчиг болгаш нарын бооп турар. Ливанга удур Израильдиң кол шериг, политиктиг угланышкыны чүдел дээрге, Ливанны ийи-үш кезекке чарып, ангы-ангы аймак-сөөк болүктер аразынга ожээнинг демиселди өскүдери, аңаа израиль өзүг-чурумну тургузары, Ливанның патриотчу күштеринге удур демиселди күштелдирип палестин хосталгалыг шимчээшкинин узуткаары болур.

Амгы үеде дүвүренчиг медээлер Палестинаның араб улузунуң эжелеттиргени черлери — Иордан хемниң Барыын талазындан, Газа секторундан, Чөөн Иерусалимден удаа-дараа кээп турар апарган. Амгы үеде эжелеттирген араб черлериниң бүгү чонунуң үш кижизиниң бирээзи-ле кара-бажында хоруг-даттырган. Тура халыышкын ам-даа уламчылап турар, израиль эжелекчилериниң холундан дыка хөй кижи өлүрткен, балыглаткан болгаш кара-бажыңче киир октаткан.

Иордан хемниң Барыын эриниң ниити шөлү 5.5 мун дөрбелчин километр, чону 1 миллион 140 мун кижи, оон иштинде 500 мун чурту чок палестиннер.

Газа сектору — шөлү 350 дөрбелчин километр, чону 650 мун кижи, оон иштинде 270 мун дескен палестиннер. Газа секторун Израиль 1967 чылда эжелеп алган. 20 чыл дургузунда эжелелдиң аар-бергезинге удурланган хөй кижи киржикчилиг, массалыг удурланышкын 1987 чылдың декабрь айда күштүү-биле улуг хемчээлге чедир өскен. Газа сектору дээрге делегейде чоннуң эң сырый чурттакчылыг черниң бирээзи, а чоннуң ядыы-түрүгизиниң талазы-биле ол сектор эң кудуку деңнелде. Күш-ажыл кылып шыдаар кижилериниң колдунда чартыы он-он километрни эртип, Израильге кээп ажылдап турарлар. Израильге келген араб кижилер ол черниң чыылчыларындан ийи-үш катап эвээш хемчээлдиг ажыл төлевирин ап турар. Газа секторунуң чурттакчыларында палестиннерде паспорттар чок, а кандыг хамааты деп чүве билдинмес, түр шынзылгалар-биле боттарын бадыткап турарлар. Израиль Газа секторун «Хоруглуг эона» кылдыр чарлаан.

Израиль эжелекчилер палестин улустуң үнүш-дүжүткүр черинин 60 хуузун хуваап алган болгаш ол черлерде 200 ажыг кара-бажын лагерьлерин тутkан.

Эжелеттирген араб черлерде палестин улустуң сүр күжүн, демиселин израиль эжелекчилер чок кылдыр базып шыдаваан, демисел улам-на калбарып, массалыг байдалче шилчип турар апарган. Палестин улус бодунуң девискээрин күш-биле эжелелге тургузуп, чарарынга кажан-даа эптешпес. Чугаа болза демисел чүгле бодунуң чуртунуң хамаарышпас чоруун тургузарының дугайында эвес, а харын Израильдиң талазындан дайын айылында үргүлчү туруп турар чуртунуң айылы чок чоруун, оон салым-солуунуң дугайында бооп турар. Палестинаны хостаарының организациязын делегейниң 122 чурту хүлээп көрген, а оларның 97-зинде ол организациянын төлээлери ажылдап турар.

Чоокку Чөөн чүк айтырын тайбың өзүг-биле шиитпирлээрде, бир дугаарында 1967 чылда Израильдиң эжелеп алганы бүгү араб девискээрлерден эжелекчи шериглерни ундүрген. Палестинаның 4.5 млн. араб улузунуң хоойлу өзүгаар эргелерин хандырып, оон бот-башкартынар болгаш хамаарышпас, тускай догуунаан күрүнеин тургузар эргелин палестин улуска бергенде чедип ап болур. Оон оске орук база арга чок. Ону боттандырарда база бир чугула байдал чүүден хамаарыырыл дээрге, араб улустуң боттарының чаңгыс аай турушкеделиишкиннериндеи оларның сырый каттышкан эвилелиндеи база хамааржыр. Делегейниң бо регионунда дүвүрээзиннинг, каш-он-он чылдар иштинде хан тогүушкүнүүг демисел уламчылап келгениниң чылдагаанны АКШ-тың деткимчезин-биле Израильдиң боттандырып чорудуп турары агрессчи политиказының үржүүдан болуп турар. Израильдиң чаза бодунуң чуртун национал хосталгалыг шимчээшкинге удур демисел баазазы болдурарын херек кырында АКШ-ка чөпшээрээн. Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүкке АКШ-тың кол стратегиг сорулгазы үк регионга америк тергиделди тургузары болуп турар. Израиль бодунуң күрүне болуп тургустунганындан бээр дөрт он чылдар дургузунда күрүне карабажың күрүне концлагерь апарган болгаш «Улуг Иерусалим» чүс-чүс еврей суурларны тудуп тургузарындан ам-даа ойталаваан.

Израильдиң дээрбечи эжелекчи, өлүрүкчү чоруу израиль чонга чүү-даа бербес, а харын оон келир үеде салым-солунга улуг айылды чедирип болур. ССРЭ база социалистиг оске-даа күрүнелер Палестинаның араб улузунуң хостут эргези, бодунуң чуртумун бот-догуунаан хамаарышпас чоруу дээш чөптүг шынныг демиселин бүгү тала-биле деткип турар.

Эжелеттирген араб девискээрлериниң чону израиль эжелекчилерге удур шиитпирлиг демисежип турар. Оон-боолуг эжелекчилер-биле аңаа чон холунда даш, темир-дес аймаа тудуп алган демисежип турар.

Израильдиң шериглери удурланышкын чыскаалынга киришкеннерни кам-хайыра чок боолап турар. Оон турчук, эмчи черлериниң чыдар, балыг кижилерни тудуп аппаргаш, боолап өлүрүп турар.

ЧУРУКТА: дээрбечилериниң өлүргени аныяк палестин ооллу ажаап турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгрияда Ходмезевашархей хоорайда көдээ ажыл-агый техниказының заводунуң конструкторлар бюрозу ногаан чочактараа ажаар чаа комбайнын чогаадып кылган. Комбайн боду чоруур, үк культураны ажаап турда чидириглерни кызырыптар аргаан берип турар тускай херекселдер-биле чепсегленген. Ол херекселдер бастырышкынның ажыктыын база бедидиптер шыкарлыг. Чаа хевириниң баштайгы машиналарын амгы үеде Венгрияның болгаш Совет Эвилелиниң дуржулга ажыл-агыйларынче шенелде эрттирери-биле чоруткан. Чедиишкинин болган таварылгада венгр машина тудукчулары ону калбаа-биле бүдүрүп эгелээр болгаш оон соонда даштыкыже садып эгелээр.

Ходмезевашархейде заводтуң коллективи ногаан чочактарааны ажаар машиналарны ажылдап кылырда болгаш бүдүрерде совет заводтар-биле демнежип кылып турар. Чүгле соолгу хүнерде ол культураны ажылдап кылырынга тараа бастырар 40 машинаны ССРЭ-же чорудуп берген болгаш, келир айларда ам-даа 20 ындыг агрегаттарны чорудуп бээр.

СОФИЯ. 20 чыл буруңгаар Болгарияда Ловеч хоорайга совет автомобиль тудукчуларының дузазы-биле баштайгы «Москвичилерни» эптеп тургускан. Бөгүн оон конвейериндеи хүн санында 65 автомобильдерни бүдүрүп үндүрүп турар. Совет «Москвич» бүдүрүлге каттыжышкыны-биле демнежип алгаш, ол комбинат чыл санында-ла 15—20 машиналарны бүдүрүп үндүрүп турар.

Чээрби чыл иштинде аңаа «Москвич — 408-тен» амгы үеник «Москвич—2140 А» машиналарынга чедир дөрт хевириниң машиналарын соолаан. Эрткен чылдың төөчүзүнде чаа «Москвич-2141 Д» хевириниң баштайгы машиналарын кылып эгелээн. Бо чылын 4 мун ындыг машиналарны, а кедизиинде барып оларны чыл санында-ла 20 мун чедирерин төлевилеп турар. Чаа «Москвичилер» шимээн чок, чараш болгаш камналгалыг болуру-биле бодургларга тааржыр деп, автомобиль заводунуң директору Стефан Бабаджанов чугаалап турар. Оларны ВАЗ-2107 автомобильдиң шимчедикчизи-биле дерээн.

«МАЛЧЫННЫҢ ЧАЗААНДА». Валерий ЯРОВИКТИҢ фотоэтюду.

ХАРЫЫСАЛГА — ШУПТУВУСТА

«Демнежилге негеттинер» деп чүүлге хамаарыштыр

Өвүр районнуң Торгалыг ортумак школазының онгу клазының өөреникчилери бис. Бо чылдың 34 дугаарлыг солунга «Демнежилге негеттинер» деп чүүлду номчаваа, сагыш-сеткиливис дүвүревес арга чок болу берди.

Чүге дээрге СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленуму мөгүшынары быжыг болгаш туруштуг, утаан-бодалы байлак, эртем-билиг бедик салгалды өстүрер сорулга салган.

Бистиң школаның ийи онгу клазында удуртукчу башкыларывыс — Раиса Шойдановна биле Любовь Монгушовна. Башкыларывыс бистер тос класска өөренип келириивисте, удуртукчу болу бергеннер. Башкыларывыстың бистерге билиг бээр дээш кызымак ажылдап турарын билип, оларга чоргаарланыр бис.

Онгу класстың өөреникчизи кижи дээрге, алаэди назылыг, чүгле школаның эвес, Терээн чүртүнүң ажыл-хереэнге бодунуң үлүүн киирге берген хамааты деп санап турар бис. А Чыргаланды школазының онгу клазының өөреникчилери шак мындыг аар кем-херек үүлгеди бергенин кайгап, ук үүлгедиишкиннер чүгле ол школаның, районнуң адын бужартадып турар эвес, республикавыстың ат-алдарынга багай чорук деп, бурудадыр боордан башка, өске черле кандыг чугаа турар боор.

Ийи-чангыс таварылга болза, чүү деп-даа болгайла. Ол школаның өөреникчилери, артында, улай-улай кемниг херек үүлгедип каанын дыннаарга, харын-даа, коргунчуг-дур.

Чыргаланды школазының кем-херек үүлгеткени онгу классчыларын сургаптар, оларны хайгааралга аптар кижилер чок турганы ол бе? Ындыг бе дээрге, оларның ада-иези, башкылары бардыр. Оон аңгыда, школаның хөй-ниити организациялары чүүү көрүп турганыл? Бир эвес улаштыр болгулаан ол кем-херек үүлгедиишкиннериниң алыс дөзүн коптарар болза, ону харыылаар черлер, харыысалгалыг кижилер хөй апаар ийик. Ынчаарга онгу класста өөренип турар, каш-ла айлар болгаш, ажылчыннар, студентилер, шериг албанын эрттирер ужурлуг апаар кижилер канчап мындыг кемниг үүлгедиглерни кыла бергенил? Бо хире назылыг апарган кижилер чүгле адаиезинин, башкыларының суртаалын манап олурарга, канчап таарыжыр. Кижи бодун боду кижизиндер чүве ыйнаан.

Амыдырал бистиң чүртте магалыг-дыр. Ынчаарга ону кым биске чаалап бержик? Төөгүже хая көрүп, үеларинң берге байдалдарын көрүп, кижилер ол дээш канчаар демиссежип хораанын үнелеп көөрү бистиң, аныяктарның хүлээлгези. СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленуму тоогуну шыгыы өөренирин негээн. Михаил Алексеевтиң «Содаачылар» деп бот-намдарлыг романын бистиң үе-чергевис шупту номчаан боор. Үжен чылдарда, үүш-дүжүт чок, каан чылдарда, Россияга кижилер аштан өлүп турганын ук номда автор бижээн. Оон маадырлары бистерден бичии кижилер ышкажык. Аштан өлүп чыткан дүмдаларын, аарыг аваларын дириппин алыр дээш ында бичии оолдар канчаар ажылдап туржук? Бистин өгбелеривис шак мындыг берге амыдыралды көрүп эрткенин сактып, оларга «өревистиң» эгидип бээр дугайын бодаар ужурлуг бис.

Ада-чүрттүң Улуг дайынының үеэзин сакты каапаалынар. Бистин үе-чергелеривистен чеже кижи амытының бержик? Олар үүү дээш туржуп чораанын? Амгы хүнүң амыдыралы белеи дээш кара-туразында аажылап чоруур, бодунуң культуразын бедиптес кижилер кем-херек үүлгедиишче кире бээрлер.

Тес-Хем районуң Чыргаланды школазынга дыштаныр хүннерни солун бесседалар, кежээлер, диспуттар биле эрттирип турган болза, мындыг ат-алдар чок болуушкуннар турбас ийик. Ындыг янзылыг хемчеглерни бедик деңнелге эрттирери ажыктыг. Школага болур культура-массалыг хемчеглер солун, ханы уткашынарлыг болурунга, өөреникчилериң калбак киржилгези мнап негеттинер. Бистиң школада класстан дашкаар ажылдар чорудар талазы-биле өөредилге эргелекчизи Чучуп Дамаевна биске дыштаныла кежээлерин солун, ажыктыг кылдыр эрттиреринге дузалажып турар.

Чыргаланды школазының өөреникчилериниң үүлгеткен чүдек, бужар херээнге чүгле башкылар коллективи, школаның хөй-ниити организациялары буруулуг боорундан аңгыда, ажы-толу дээш кичээнгей чок чорукту база уржүү деп санап тур бис. Ылаңгыя Алимниң аданези, артында, башкы улус ышкажыл.

Чыргаланды школазынга болган коргунчуг үүлгедиишкиннер кала-даа катаптавазы дээш боттуг ажылдарны бистер, өөреникчилер, база кылыр ужурлуг бис. Аңаа школаларның хөй-ниити организациялары боттарының ажылын эде тургузуп, эрги шагның база бужар артынчыларын кижилериниң угаан-сарыылындан адыраалыпар. Аңаа киржилге чок кижи турбас ужурлуг.

Ч. КЫРГЫС, О. ДОНГАК,
Өвүрүн Торгалыг ортумак школазының онгу классчылары.

АТТЕСТАЦИЯ ЭРТТИРГЕН

Кызылда «Мөнгүлек» аалчылар бажыңының залында районнарның улус өөредилге киллистериниң эргелекчилериниң, республиканың Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторларының, Тываның башкылар билим бедидер институдунуң кабинет эргелекчилериниң болгаш методистериниң аттестация эрттиреринің мурнуу чарымның семинар-хуралы болган.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачевтуң «Чаартылганың идеологиязын — революсчу эде тургустунуушкунга» деп чугаазын болгаш «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чылганнарга Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министриниң ораалачызы Любовь Трифоновна Марченко таныштырган.

Үш хүн дургузунда болган өөредилиг аттестацияга 50 ажыг кижи киришкен. Олар күш-ажыл камгалалының болгаш техникага озал-ондакты болдурбазының талазы-биле тускай аттестацияны эткен. Аңаа уругларга албан черлериниң болгаш улус өөредилгезиниң өскедаа органнарына санитар-гигиена айтырыгларына хамарышкан лекцияны Антонина Алексеевна Матушова кылган. Ол ышкаш күш-ажыл камгалалы болгаш техникага озал-ондак чок чорук дугайында профобличовуледиц ажылдакчызы Сергей Александрович Серебренниковтуң лекциязы база солун болган.

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң болгаш чырыдыышкын, дээди школа, эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң организастап эрттиргеня аттестация комиссиязы 50 ажыг кижиге аттестация эткениниң дугайында тускай шынзылгаларны тывыскан.

Радомир КУУЛАР.

КАЙДА ЭҢ-НЕ ХӨЙҮЛ?

ЮНЕСКО-нуң чыл санында үнер статистика журналы эткен чылдың тенчүүнде парлаттынган. Өөредилгеге, эртемге, культурага база дарылзаага хамаарышкан солун медээлер ында бар. XXI үүс чылдың эргинниде чоокшулап келген сайыралдың байдалын анализтеп турар эргежок чугуле статистиктиг саннар ЮНЕСКО-нуң чыл санында үнер журналында киргеп.

Массалыг информацияның чепсектерин янзы-бүрү чүрттерде ажыглап турарында канчаар-даа аажок улуг ылгал кичээнгейни бодунче хаара тудуп турар.

Чижээ, делегейде үүн бүрү үнер солуннарының 70 хуузу база радиоприемниктериниң 60 хуузу Европага болгаш Соңгу Америкага онаажып турар. Телевизорларны ап көөрге олар Американың Каттышкан Штаттарында (190 миллион), Совет Эвилелиниде (100 миллион), Японияда (70 миллион) болгаш Бразилияда (25 миллион) эй болуп турар. 95 миллион чүрттакчы чоннуг Нигерияда чүгле 500 муң кижи телевизорлуг болуп турар дээрзин деңнелге кылдыр айтып каалыгар.

«ИЗВЕСТИЯДАН».

Эмчиниң сүмези

ДОКТААМАЛ ОРГАНИЗАСТААР

Туберкулёз аарыглары эмнээр диспансер — республикада туберкулёз талазы-биле методиктиг төп болбушаан, районнардан болгаш Кызылдан аараан кижилерге консультацияны берип, эмчи дузазын чедирер.

Туберкулёзтан аараан кижилериниң хөй кезиин республиканың туберкулёз диспансеринде чыттырып эмнеп турар. Ол аарыгдан аараанларны чыттырып эмнээр шупту 770 орун бар. Республика хемчээли-биле алырга, бо сан көңгүс эвээш. Бир улуг кижи чыдар орунга-ла, үүш аарыг кижи онаажыр. Бир ургга — бир орун онаажып турар. Районнарда эмнелгелер ыяш бажыңнарда болгаш 10—50 хире орунныг, ында санитарлыг байдал куду деңнелде боорга, аарыг кижилер аңаа чыдып эмнедир тура чок. Хөй кезин-ле Кызылдың диспансеринге эмнедирин күзээр боор-дур. Балгазын санаторийинге орунар база курут тургулаар таварылгалар бар. Корпустар аразы ырак, туалет болгаш столоваяны таарымча чок.

1985 чылдан эгелээш, республикада туберкулёз аарыын эрте тодарадыр ажыл эдээн эжикий берген. Көжүп чоруур тускай дериг-херекселдин машиналар-биле республиканың бүтүн районнарынга көрүлде-шинчилгени эрттирген. Туберкулёз аарыын тодарадыр ажыл Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Тес-Хем районнарга эки организастаттынган. Ол массалыг шинчилгеге чурттаачы чоннуң 85—90 хуузу киришкен. Эрзин, Таңды, Улуг-Хем, Бай-Тайга районнарның чоннуң үүгле 70—80 хуузу эмчилерге шинчиткен. Эрткен чылга деңнээргe, малчыннарга эмги шинчилгези организастаар чорук бо чылын эжикээн. Эрткен чылын малчыннарның 30—35 хуузу шинчиткен турган болза, а бо чылын 70—80 хуузу эмчи шинчилгезин эрткен. Ынчалза-даа совхоз директорлары туберкулёз аарыгларын шинчилээр тускай улуг дериг-херекселдерни малтын өг-бүле бүрүзүнге соөртүп чедирер транспорт-биле доктаамал хандырбайын турар. Кижилерни ажылга хүлээп алырда болгаш ажылдан үнүп турда, ыяап-ла шинчилге эрттирер ужурлуг.

Ону мичаар боттандырарын, млаңгыя совхоздарда ам-даа чедип алдынмаан. Ол дээрге түс-түс районнарның төп эмнелгезинден ол чугула ажылды тоомчага албайын, организастаар хөөн чок боон турары-дыр.

Туберкулёзка удур демиселдя күштелдирер талазы-биле чамдык дээштиг хемчеглер ап чоруттунган. Районнарның болгаш Кызыл хоорайның улуг эмчилериниң отчёдуун Кадык камгалал министерствозунуң коллегиязының база туберкулёзка удур демисел талазы-биле штабтың хуралдарынга өй-өйлеп дыңнап турган.

Материалдыг баазамы улгаттырар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Чижээ Кызыл-Мажалыкта 100 орунныг ийи каът туберкулёз эмнелгезин ажыглалда киргеп. Балгазын санаторийинде 100 орунныг аңгы корпустуң тудуу база доозулган. Туберкулёз аарыглыг хирезинде, арага аарыындан хоочураан кижилерни албадап эмнедири-биле чыттырып эмнээр черни республиканың психиатрия эмнелгезиниң баазазында 1986 чылда-ла ажыткан. Туберкулёз болгаш арага аарыындан аараан кижилериниң саны хөй хирезинде-ле, ол ажыткан эмнелге колдуунда эян боон турар. Чүге ындыгыл? Туберкулёз аарыглыг болгаш араганың «аспаанче» шуут кирген кижилерге юридиктиг документилер тургузары нарын болгаш берге боон турарында. Ындыг болганда, бистиң бодалывыс-биле алырга ол эмнелгеге чүгле арага аарыындан хоочураан кижилерни эвес, а харын долгандыр турар кижилерге халдавыглыг туберкулёз аарыглыг болгаш эмнедириниң өбталап турарларны аңаа албадап эмнедири чугула боор. Ам-дыызында республиканың тубдиспансериниң ажылдакчылары ол айтырыгны ынчаар шиитпирлеп шыдавас. Негеттинип келген ол чугула айтырыгны республиканың Кадык камгалал министерствозу өөренип көргеш, дарый шиитпирлээрин манап турар бис.

Республиканың туберкулёзка удур диспансеринде 30 уруглар хүлээп алыр салбыр ажыттынган. Аңаа иелери туберкулёзтан аараан болгаш ону эмнедип турар иелериниң бирден үш хар чедир аарыг бичин уругларын ыяттырып эмнээри-биле хүлээп ап турар. Оон хемчээлин оон-даа улгаттырар хемчеглер алдынган.

Ынчалза-даа республиканың туберкулёз диспансеринде чедир кылдынмайн турар чүүлдер ам-даа бар. Туберкулёзтан бир дугаар аараанларны болгаш оон үр уеде аарыг уруглар ны эмнээринде бергедээшкиннер бар. Бажыңындан эмнелгеге боду барып эмнедирге, ер-бүленің өске кежигүннерине, ылангыя бичин уругларга халдап болур айыл тургузуна бээр. Ындыг таварылгада бичин уругларның ер-бүлеге туберкулёзтан аарыыр чорту сөөлгү уеде көөдээн. Өг-бүленің кайы-бир кежигүнү туберкулёзтүн эн халдавырлыг хевириндеи аараан болза, ону дораан бичин уруглардан аңылап, эмнелгеге чыттырары чугула. Туберкулёзтан аарыры амыдыралда таарымча чок байдалдан база хамааржыр, оон ыңай ол аарыг салгал дамчып база болур. Ынчангаш ону баш удур болдурбазыыбиле 1986 чылдан туберкулёзка удур чон ортузунга химиопрофилактика ажылын чорудуп эгелээн. Ону кыш удаа организастап чорутканының соонда эки түннелдерни көргүскен.

Оон ыңай бо чылын чурттакы чоннга практиктиг дуза чедирери-биле кижүү чорудур эпидемиология отрядтарын тургускан. Оон составында районнуң эмчи-куратору, рентген эмчизи, эмнелге лабораториязының лаборанты, эм шупту кады чорудур. Ол бөлүк үүүүшкүнге рентгениниң дузазы-биле учётта турар туберкулёз аарыглыг кижилериниң байдалын болгаш туберкулёз аарыы боор деп каразын турарларын аарыын тодарадып көөр сорулгалыг. Бо ажылды ылангыя көдээ черлерге, шынгыы негелделиг доктаамал организастаар болза, черде эки түнелди бээр дээрзинге бүзүреп турар бис.

Тамара БУДКО,
республиканың тубдиспансериниң салбыр эргелекчиизи.

ҮРГҮЛЧҮ ХЫНАДЫП ЧОРУҢДАР

Эмчи хыналдазының үезинде өкпези аараан (туберкулёзтаан) деп медээ дыннааш, аайын тыппайн баргылаарлар болза таваржыр. Шынап-ла, кан кадык чорааш, хеп-хенертен мындыг түүкел дыннаары кымга өөрүүчүг болурул аан. Туберкулёзтаан кижиниң бүүү планнары буступ дүшкен: шолээзин, өөредилгезин соңгаарладыр, кадайланырын безин манаар апарган. Харын-даа кылып турар ажылхерээн база өскертир ужурга улус таваржы бергилээр. Улус коргудар дээш бижип орар кижи деп сагынмаар. Эмчилер, бистер, шак мындыг фактыларга хүн бүрүдеги ажыл-чорудулгавыска болза таваржып турар бис. Шак мындыг таварылгаларны болдурбас диле үүнү канчаарыл? Ол айтырыгга харыылаар диле, ол аарыгның билдинмес эртер хевирлериниң дугайын чугаалаар апаардыр.

Өкпеге дегдириишкин, грипп, аппендицит болгаш өске-даа аарыглар үезинде эзт ыонир, шагырыгай. Бүүү мага-бот ыстап аарыыр. Ынчаң аарыг улус дораан-на эмчиге чеде бээр. Ынчанмыже чамдыкта дыка үр үе иштинде аарыг эки-ле билдинмейн чоруп бээр. Ынчан аарыг кижиниң боду барыкла кадык ышкаш харын-даа ажылдап-даа турар болур. Аймык хенертен келир: ол кижиниң өкпези үр үеде аарып чораан болуп иле-рээр.

Шак мындыг байдал-биле чамдык улус өкпе туберкулёзундан, оон эртеш өкпе рагындан аараан болгулаар. Аарыгның демдээ билдимес шак мындыг үеде эмчи аңаа шинчип көргеш, чүүү-даа билбейн эрттиривидип болур. Харын таварылга болуп, флюорографияга шинчидипкеш, өкпезин аараанын билип алыр. Ынчангаш өкпеңерни доктаамал хынадып ап, флюорографияга шинчидип чорууру кончут чугула. Шупту чоннуң шинчилгезин-даа ынчангаш чорудул турар болгай. Эмчилериниң эргезинде техника бар, кыска хуусаада хорек иштин шинчин кааптар. Ол аппаратты флюорограф дээр, оон шинчиир аргазын флюорография дээр. Хөрек клеткаларын чурукка тыртырыптар. Рентгенге киргеннинден ол арганың артык онзагайы чүдел? Флюорографка көрген хөрек чуруунга хөй детальды көрүп болур. Рентгенге чырыдыышкын үезинде болза мындыг эвес: флюорография үезинде бичин хензиг-даа өскерлиишкиннин дораан илередип үүнүп кээр, ынчангаш эки, быжырымчалыг. Эскертинмейн чораан аарыг мичаан ам-на тодараттывып кээр. Өкпеңерни хынадырын утпацар. Хыватган кижиге оон мурнунда тырттырган чуруун база берип каар, деңнештирип көрүп турган, байдалды улам эки тодарадып аптар.

База бир эки үүлү — кыска хуусаада хөй санныг кижилерни шинчиптер аргалым. Аңаа шинчиткениниң соонда ол тырттырган чурук бир чыл дургузунда куштут. Ону курорт баарда. ажылга кирерде, өөренип кирерде дээш өске-даа таварылгаларда ажылгап болур силер. Флюорография талазы-биле шинчиишкин бистиң чүрттүвүс болгаш өске-даа чамдык чүрттарда непте-рээн.

Кандыг-даа аарыг эрте билдингеи тудум, дүрген эмнеттингир болуру биске билдингир. Медицинада амгы үеде бар эң таарымчалыг чүүлдер-биле дүрген эмнеп болур аргалар бар. Ол, ылангыя өкпе туберкулёзу азы өкпе рагы ышкаш аар аарыгларга база хамааржыр. Аарыг ханыпап недерээнде хөй-хөй чылдар дургузунда күжеиишкиниг эмнемири негеттинер. Аарыг эрте илерээн тудум, ону дүрген эмнеп болур. Байдал эки болур болза, кыска хуусада бешин шуут экирти эмнедип ап болур.

Чыл санында флюорография талазы-биле шинчиишкинни албан эртериниң чугулазы ында болуп турзо. Ону бүүү хамаатылар чеде албан боттандырар ужурлуглар.

Туберкулёзтан аарыг улус дамчыштыр аарыг берип болур. Аарыгны халдадып турарлар база боду өкпе туберкулёзтуг дээрзин билбейн-даа чоруурлары бар. Черле хуудa гигиена дээш бүүү үүлдерин сагыыры чугула.

Өкпези аарыг улусту ашы-бажы куурара берген мы, рынай арган-дорган кыдыр бодаар, ол шын эвес, ол аарыг чяжыт, билдинмес хевирде турда, аарый берген кижилер арны-бажы хүрен кызыл, черле аарыг деп санаар аргажок болгулаарлар. Аарыг ам-даа илереттинмези, билдинмес хевириниде хевээр турары ол-дур. Дашындан көөрге чечектелип турган дег көстүр кадыкшыырак кижилерни аарыгдыр сялер дээрге балтай бүдүрексевес-даа болгулаар, кол-ла чүве — флюорография шинчилгезин чыл бүүү эртери.

Бистиң республикада бо аарыг-биле аарыыр чорук эвээжеейн турар. Кижи бүрүзүнүң кадыкшылы — чүрттүн байлаа чүве болганда ким-даа кадыын «чигаалаар» дээш сагыш салыр ужурлуг.

Бүүү чүртте, бистиң республикада база чер-чеде болган кежүп чоорур флюорография станциялары бар. Районнарны база эргип кезип шинчиишкиннеорни чорудуп турар, аңаа шинчидирин шүүтсүүп турбайн, кадыкшыр бодаар болза, чыл санында хынадып ап турары черле эки.

Антонина ЧАНЗАН,
туберкулёзка удур диспансериниң фтизиатр эмчизи.

БИЛЕТ ЧОК АЯН-ЧОРУКЧУЛАР

Бистиң республиканың дириг амытаннарын өске областар, крайларже чорудары уламчылавыпаан. Чоокта чаа хөй болук торлааларны самолёт-биле Кызылдан Читада барып чедиргеи.

Күрүнеиин «Кызыл» аңыыр ажыл-агыйының дириг амытаннар участогунуң специалистери оларны белеткээп чоруткан. Ындыг чагыглар биске хойу-биле кээп турар. Кайда кандыг дириг амытаннар ховартап турарын оон билип ап болур. Иркутск областан ак кодаины, Подмосковье — сыынарны, Белоруссия — хоорүктерни, Прибалтика — дырбактыларны тудуп чорударын дилеп турар. Шак мындыг телеграммаларны алгаш, боо чок ачылар тайгалаларже аттаныптар.

Тывада дириг амытаннарның элбек болуп турары даг-тайга куржаа-биле чартык курган ховуларның кызыгаарлашкаанда эвес, харын бойдус камгалалының талазы-биле кижилерни кызымак ажылының түннелиг-дир. Тывада ам Күрүнеиин «Азас» заповедниги, 14 заказник — камгалалдыг черлер бар. Ол девискээрлерде эртемденнер болгаш специалистер чамдык болук аңнарны шинчилеп, ховартаан ап-мекни, куштарны учётка ап, оларны ковудедип өстүрер ажылды организастаан. Оон-биле кады Тывада ховар ийикпе азы чок дириг амытаннарны база эвкеп өстүрүп турар. Бисте ам Баргузундан киш, Америкадан норкалар өзүп, ковудеп турар.

Николай МААДЫР-ООЛ.
Кызыл.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРКТЫҢ СЕВИНГЕ

Март 13-те. Кыштың удаа-ринге турасхаатка театрчыткан байырлал. Оон программазында: театрчыткан көргүзүү, оюннар, аттракционнар, конкурстар, хөглүг баштактар, часкы ярмарка болгаш хөглүг лотерея. Эгелээри 11 шакта.

«ЕНИСЕЙ», «КОЛОС» КБ

Март 12-13-те. Аныяктарның дыштанылга кежээлери 19 шакта.

УРУГЛАРНЫҢ МУЗЫКА ШКОЛАЗЫНЫҢ ЗАЛЫ

Март 12-де. Аныяк музыкантыларның республика конкурузунуң 2-ги эзлчээ 10 шакта эгелээр. Кызыл хоорайның, Бии-Хемниң, Кызыл районнуң сургуулдары киржир. 10 шакта эгелээр.

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРК

Март 12-13-те. Ойнаарактар автоматтарының залы, теннис, биллиард залдары ажылдап турар. 19 шактан дыштанылга кежээни.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛ

Март 12-13-те. Тыва эки турачыларга турасхаатка бокска Бүүү-россия маргылдаазы 10 шактан.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯ

Март 12-13-те. Республиканың профэвилел-комсомол кроозу 11 шакта.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУНУҢ, МЕДУЧИЛИЩЕНИҢ ЗАЛДАРЫНГА

Хоорайның волейбол маргылдаазы март 12-де 15 шакта, март 13-те 11 шакта эгелээр.

ШЫДЫРАА КЛУВУ

Март 12-де. Шыдыраага хоорай маргылдаазының түннелин үндүрер. 11 шакта.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Одессаның киностудиязының тургусканы

«Он негр оолак»

деп кино удавас республиканың кинотеатрларынга үнүп эгелээр.

Сценарийниң автору, киноуң режиссёру С. Гворухин.

Рольдарда: В. Зельдин, Т. Друбич, А. Жаров, А. Ромашин болгаш өскелер-даа.

Кинону англи чогаалчы Агата Кристиниң мындыг аттыг романынга үндезилеп тургускан.

Кино

МАРТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «С чертями не шутят» 9.30, «Джек восьмёркин — «американец» 11.10, 14.00, 16.50, 19.40, өөрүн залда: «Безумно влюблён» 10.00, 12.00, 13.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна третьей планеты» 9.40, 13.20, «Живая радуга» 11.10, Киноклуб «Подросток и закон» 15.00, «Десять негритят» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: Новые сказки Шехерезады» 15.00, 19.40, «Первая встреча, последняя встреча» 17.40, шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Короткое замыкание» 15.00, 17.20, 19.30 (уматкан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-6 «Стрелы Робин Гуда» 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республикага булуттап, аңгыр. Дүне чагбас, хүндүс чамдык черлерге бичин чаар. Хаттың күжү кошкак. Дүне 17—22, чамдык черлерге 25—30 градус соор. Хүндүс 2—5 градус соор.

Кызылга булуттап, аңгыр. Чагбас. Дүне 20—22, хүндүс 5—7 градус соор.

Телевидение

МАРТ 11-де

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. «Хосталга дээш». 10.30 — «Онза концерт». Фильм-шии. 12.00 — Медээлер. 12.10 — «Портрет». Р. Амирханян композитор. 13.25 — «Гран-па». Уран-чечен телефильм. 14.45 — Мультфильмнер. 15.20 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустуунушкун проиектору. 15.45 — Мурманск телестудиязының программазы. 16.45 — Делегей конкурузунуң лауреаты М. Вайман ойнаар (скрипка). 17.05 — «Москвадан поезд». 1918 чылдың мартта Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкениниң дугайында. 17.20 — «Түүдүн болгаш түүге». 17.50 — Телефильмниң баштаңгы көргүзүү. 18.40 — Бүүн делегейде. 19.00 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы — «Хосталга дээш». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустуунушкун проиектору. 21.45 — Чаңгыс актер театры. Л. Филатов. «Кайгал эр. Федот адыгы дугайында» деп шоодутлуг роол. 22.45 — Интермедээ. 23.15 — 23.30 — Бүүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 — География. 8 класс. Мурнуу-чаан экономиктиг зона. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы үеде эртем-техниктиг революция. 10.35: 11.35 — Төөгү. 7 класс. Петр болгаш оон реформалары. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — 13.15 — «Маас». 3-ку сериязы — «Адазы болгаш оглу». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва АССР-ниң телевидение болгаш радиодамчыдылга Күркомитединиң симфониялыг оркестриниң концерти. Программада — — классиктиг музыка. 18.50 — Док. фильм. 19.10 — «Азия тову». Программа: Медээлер. «Партиялың XIX Бүүү-эвилел конференциязына уткуштур». «Бистиң залчыларывыс». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуцлар чаштар!». 20.15 — Док. фильмнин баштаңгы көргүзүү. 20.30 — Улусчу чогаалдылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир». (Нигерия). 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустуунушкун проиектору. 21.45 — 23.25 — «Дан халазында дувурээзин медээни». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Москваның музыка шинтиелинин уран чүүл коллективтериниң концерти. 19.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!»

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетөр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16 социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериениң 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амаан. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, бажын № 1.

Чатыг № 2676. ТС — 00701.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 12 суббота № 60 (13660)

1925 чылда үнезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң март 10-да болган хуралынга чүрттүн арга-ыяш ажыл-агыйын болгаш ыяш үлетпүрүн эргелеп башкарарын сайыңгайжыдар дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ук адырларны эргелеп бешкарарының амгы системазы арга-ыяш ажыл-агыйында болгаш ыяш үлетпүрүнде ажыл-хереже база чүрттүн арга-ыяш байлаңга өзулуг ээ-харыысалгалыг чорукту тургузарынга багай сылдарны чедирип турар дээрзи демдеглеттинген.

Арга-ыяш байлактарын камгалаары болгаш кевүдедири, оларны хумагалыг ажыглаары, ыяштан ылган ижи-бүрү продукциянга улус ажыл-агыйының болгаш чонның негелде-хереглелдерин хандырары, социал хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедедири партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының, арга-ыяш ажыл-агыйының болгаш үлетпүрүнүң каттыжышкынарының, бүдүрүлгелериниң болгаш күш-ажылчы коллективтериниң чугула сорулгаларының бирээзин болган турар үжүрлүг деп СЭКП ТК-ның болгаш СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалында демдеглээн.

Арга-ыяш ажыл-агыйынга болгаш ыяш үлетпүрүнге ол звено болза доктаамал ажылдаар комплекстиг арга-ыяш бүдүрүлгелери (каттыжышкынары) болур дээрзи тодаратынган. Күрүнеңи чаңгыс аай арга-ыяш фондузун контроль-даар талазы-биле хүлээлгени ук фондуну ажыл-агыйжы ажыглаарының талазы-биле хүлээлгеден шуут ажылдарын көрген. Ол сорулга-биле эргелеп башкарылга органнарының амгы баазазынга СССР-ниң Арга-ыяш талазы-биле эвилел-республика күрүне комитедин (СССР-ниң Арга-ыяш куркомун) болгаш СССР-ниң Ыяш үлетпүрүнүң эвилел-республика министерствозун (СССР-ниң Ыяш үлетпүр министерствозун) тургузары көрдүнген.

Боттарының девискээрлериннге арга-арыгны хаңгаараарының, камгаларының болгаш тарып остүрериниң талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээрин, арга-ыяш ажыл-агыйын хөгжүдерин планнаарын эвилелдешкен республикаларның эргелериннге мөөңнээри көрдүнген.

1988-1990 чылдарда болгаш 2005 чылга чедир үеде Мурманск областың экономиктиг болгаш социал хөгжүдезин дүргедедир талазы-биле СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтың Мурманск областка чорup турганының түңнелдериннге дүүштүр СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажыдап ылган доктаалының телевилелин хуралга чугаалажып көрген.

Кольск чартык ортулуктың бүгү-эвилел ужур-дузалыг кайгамчык бойдус—чиг-эт нурлавырларын комплекстиг шинээ-дип алырын күрүне өзүзү-биле көөрүн хандырар, оон бүдүрүлге күчүзүн улгаттырар база ажыглалын эжиждер талазы-биле улуг хемчээлдиг комплекстиг хемчеглерни боттандырарын чугула деп санаан.

Мурманск области кижилерниң амыдыралынга улам таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле социал адырны мурнады хөгжүдер. Бо беш чылдың артыкан чылдарында болгаш он үшкү беш чылда чурттаалга болгаш социал-культура объектилериниң тудуун кескүзү-биле калбартыны көрдүнген. Оларга негелде-хереглелди доюу хемчээлдиг хандырары-биле кодээ ажылаг продуктуларын, өске-даа хереглел бараанларын база тудуг материалдарын түс черге будурериниң нүсели-биле көөрүдедир сорулгазы салган. Кольск чартык ортулунда экология байдалын шиитпирлиг эжиждер талазы-биле хемчеглерни боттандырарын министерстволарга, ведомстволарга болгаш областың бүдүрүлгелеринге даалган.

Хуваалда өзүгаар өске черлерже ажылдадып чорутукан таварылгада чурттаалга шөлүн-биле хандырарында чигелделер дугайында Хоойлуда айыттынган чүүлдерни хажыдып турарынга хамаарыштыр аныяк специалистерден келген хомудалдар дугайында айтырыгны Политбюрога чугаалажып көрген.

Дээди, ортумак болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң доозучуларының эргелерин болгаш дүрүм өзугаар эрге-ажыктарын шыңгыы сагыырынче, бистың ниитилелвистің амыдыралының бүгү адырларын үндезини-биле чаартыр болгаш эде тургузар талазы-биле сорулгаларны күүседиринге оварның иделкейлиг база чогаадыкчы киржин эгелээринге таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган хемчеглерни ажылдап ыларын болгаш боттандыдары чугула деп санаан.

Социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының ТК-ларының секретарларының делегей айтырыгларының талазы-биле хуралының түңнелдерин чугаалажып көрген болгаш СЭКП-ниң делегациязының ажылын чүүлдүг деп көрген. Делегей ажыл-чорудулгазынга ажы-дүмма партияларның кады ажылдажылгазын хөнүлдүрүнге, боо-чепсенти будурериң кызыгаарлаар дээш, чепсегленнишкинин дужүрери, делегейниң болгаш тус-тус девискээрлериниң айыыл чок чоруун бижыгларны, 10 муң киловатт-шак электри энергиязын кемнап алыры көрдүнүп турар. Рейстерниң озалдаарынга, үстүрүнге хамаарышкан хомудалдар болуп турган. Бо чылын графикти долузу-биле сагыырын бригадалар хүлээнген.

Күш-ажылды организастаарын эжиждип, учетту чурумчудуп, контрольду күштелдирип турган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер бис. Планнаттынганыңдан ажыр безин 10 муң рубльдиг арыг орулгазы алдынар.

Бо хүннерде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур келбарган социалистиг чарыштыг организастаарының арга-хевирлерин чаарты көрүп, оон деңнелдинн, дээштинн чедип алыр дээш бир демниг ажылдаары бүдүрүлгениң удуртукчуларындан, экономистерден, хөй-ниитн организациларындан негеттинип турар.

Маргарита КАТАРГИНА.
пассажир АТБ-зинде план кылдызынып эргелекчизи.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Кызылдың пассажир автобүдүрүлгези бот-ажыгаанышкынга белеткелди эрткен чылын-на эгелээн. Октябрь айда штат кызырыышкынын чорутукан. Инженер-техникти ажылдакчыларны он үш кижиге хөгжүмүктеп, шөлүн хемчээлин эде көргөн. Дузалал албаның чаарбы тос ажылчыны хосталган. Чоларчыларның саны хевээр артkан.

Орулга хуваалдазын эде кылган. Чижээ, 500 муң рубль орулгадан 115 муң рубльди кол фондуларның хереглелинче үндүрер.

Сорулга болза чарыгдалдарны дуглап, орулганы алыры. Чылдың баштайгы айында арыг орулга планы 102,6 хүү күүсеттинген.

Чоларчы бүрүзү камналгалыг ажылдаарын кол сорулга кылдыр көрүп эгелээнинің түңнелинде, кыыр-чаар күүлдерниң бирээзин болган турар ужурлуг деп СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалында демдеглээн.

Амгы үеде он үш бригада бот-орулга-чарылга аргазы-биле ажылдап турар. Септекчилерни дешилгелиг аргаже шилчиткениңден септелге ажылдарының шынары эжиждер, парктың ажыглалының коэффициентизи улгаткан.

Чыл эгезинде чамдык бригадалар берге байдалга тевирышкан. Февральда олар хөжүдеашкындан үштүнүп, планын долдур күүседип шыдатканнар. Чыл түңнели-биле дээре көргүзүлгени Виктор Емельянович Васильевтин удуртканы такси чоларчыларының бригадазы чедип алган, каттыжышкынның мурнакчы бригадаларының санына кирген. Чарыштың хей-аът кирикчи күжүн моон-даа сонгаар долу ажыглаары чугула болуп турар.

Чедир ажыглаттынмаан турар бир курлавыр — үчетту чурумчудары. Кижи бүрүзү чарыгдалдарны болгаш орулганы санап билири негеттинип турар. Ынчангаш чоларчы бүрүзүнге дөртен сес шак программалыг кичээлдерни эрттирип турар. Орта орукка озал-ондак болдурбазының чурумнарын тайылбырлаары-биле чергелештир экономиктиг билиглерни берип турар. Ам бистің мурнувуста чарыгдалдарның кайның үнүп турарын тодарадып, бүрүүлүглерни илередириңче угланган хемчеглерни алырын чедип алыр сорулга турup турар.

Бо чыл бистің бүдүрүлгевиске, өске бүгү бүдүрүлгелерде дег, онзагай чыл. 1988 чыл бот-ажыгаанышкынче бештайгы базымнарывыстың чылы. Бо чыл партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының чылы. АТБ бо чугула болуушкунга уткуштур бедиткен хүлээлгелерни алган.

Камналга чурумун улам шыңгыырадып турган, 40 тонна бензинни, 10 тонна солярканы, 10 муң киловатт-шак электри энергиязын кемнап алыры көрдүнүп турар. Рейстерниң озалдаарынга, үстүрүнге хамаарышкан хомудалдар болуп турган. Бо чылын графикти долузу-биле сагыырын бригадалар хүлээнген.

Күш-ажылды организастаарын эжиждип, учетту чурумчудуп, контрольду күштелдирип турган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер бис. Планнаттынганыңдан ажыр безин 10 муң рубльдиг арыг орулгазы алдынар.

Бо хүннерде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур келбарган социалистиг чарыштыг организастаарының арга-хевирлерин чаарты көрүп, оон деңнелдинн, дээштинн чедип алыр дээш бир демниг ажылдаары бүдүрүлгениң удуртукчуларындан, экономистерден, хөй-ниитн организациларындан негеттинип турар.

Маргарита КАТАРГИНА.
пассажир АТБ-зинде план кылдызынып эргелекчизи.

Үндезин реформаның оруу-биле

СОРУЛГА—ОРУЛГА

ЧАРЫГДАЛДАРНЫ ЭВЭЭЖЕТКЕНИНДЕН

— Бот-орулга-чарылганы ажыл-агыйга нептередириңче эрткен чылын кирген бис. Тодаргайларга, мал ажылындан он үш, хөвудан үш, машина-трактор парыгындан алды звено ажыл-агыйны башкарарының чаа аргазынче шилчээн — деп, Өвүрде «Торгалыг» совхозтуң партком секретары Б. Х. Натпит бисче чугаалады.

Дирекция, профэвилел комитеди ажылчы чонну экономиктиг өөредилгезин эжиждер хемчеглерни алган. Чүге дээрге бот-орулга-чарылганың, бот-ажыгаанышкынның дугайында билиглерни шинээдип албас болза, оон негелделерин күүседири берге. Ону барымдаалаш, экономиктиг өөредилгениң шынарын эжиждиткен. Орта специалистерни хаара түткан, ылаңгыя экономистерни калбаа-биле орта кириштирген. Совхозтуң кол экономизи Далайоол Арагачы бо талазы-биле түскай курска өөренгеш келген. Ынчангаш бот-орулга-чарылга, бригада, өг-буле керээлериниң, күш-ажылды организастаарының, бүдүрүлге чарыгдалдарының, продукциязының бот-үнезиниң, күш-ажыл төлевириниң, чарыгдалдарның, камналга дугайында болгаш өске-даа темага кичээлдерни эрттирген.

Шак ындыг өөредилгениң ачызында бот-орулга-чарылгаже шилчээн звеноларның кежигүннери онаашкан ажылын ээ өзү-биле көрүп, ам сеткилдиг ажылдаар, харысалгазын бедидер, артык чарыгдалдарны эвээжедир, камналга-хумагалалдыг болур, күш-ажылды эки организастаар, сагылга-чурумну эжиждер болза, эки түңнелди азы хөй арыг орулганы кирип алырынга бүзүрээн. 1987 чылда чаа өзү-биле ажылдаваш, ол бригаданың эвес көргүзүглерни чедип алганын чыл санаашкыны көргүскен. Совхоз ниитизи-биле күрүнеге мал ажылынын продуктуларын садарының планын ажыр күүсеткен, чер ажылында бурунгаар базымнар бар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, кол фонд эвээн улгаткан. Ажыл-агый орулгалыг ажылдаан. Ол болза совхозту бо чылын бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-ажыгаанышкынче шилчидериннге белеткел болган.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн хөй-ажылдардан Роман Даваын-ооллуң удуртканы Кара-Тал хөй-ажылы бригадазы дээре көргүзүүгү чедип алган. Бригада ниитизи-биле төрүүр чүс беш хөйге онаштыр 84 хураганны менди доруктурган, бир баштан-на ортумаа-биле 1,8 кг дукту кыргын алган. Ынчангаш продукция бүдүрериниң база күрүнеге садарының даалгаларын ажыр боттандырган. Бригада чыл дургузунда 385 муң рубльдиг эки шынарлыг продукциязын бүдүрген. Артык чарыгдалдарны эвээжедип турган, күш-ажылды организастаарын эжиждип, соң сагылга-чурумун бызыглап турган, бригада ону чедип алган. Бо бригаданың Кыргыс Даш-оол удуртканы звенозунуң хөй-ажылары планныг онаалдаан ажыр продукциязы бүдүрүп, сөткан. Малдың чаш төлүн өстүрериннге, төрээн хөй-ажылы ажаарынга, чемгеррериннге, кадаарарынга эвээш чарыгдалды үндүрген. Звено ниитизи-биле 72 муң ажыр рубль орулгалыг болган. Оон иштинден звенонуң кежигүннери 26 муң рубльди чыл доозулганда төнчү продукция дээш үлешкен. Бо звенонуң хөй-ажызу Алдын-Херел Домгакович Санчы эрткен чылын эки ажылдаваш, төрүүр чүс беш хөйге онаштыр 101 хураганны менди доруктурган азы 374 хураганны совхозка үзүп берген. Бир баш хөйдан-на ортумаа-биле 2,1 кг дукту кыргын алган. Бо көргүзүглер шуптузу бердинген даалгалардан ажыр турар. Дүржүлгалыг хөй-ажылы районнуң малчыннарының аразында чарышка шылгараш, чемпион болган. Бо өг-буленің кежигүннери чыл санаашкынында төнчү продукция дээш хары үгда беш муң ажыр рубльди алган. Мурнакчы малчын бо чылын өг-буле керээзин-биле ажылдап турар.

Бот-орулга-чарылга-биле ажылдаанының бештайгы чылының шыргүүлери ындыг болган. Оон түңнелин совхозтуң коммунистериниң туралынга чугаалашкаш, кылдынган ажылды шүүгүмчүлекчи ээу-биле анализтеп көрген, моон сонгаар бот-орулга-чарылганы, бригада, өг-буле керээзин нептередирде чүүү кылырын тодаргай айыткан.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир чартык чылдың планныг онаалдаларын күүседирин хүлээнгеш, ону боттандырары-биле торгалыгжылар шалыпчы ажылдап турарлар.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Өвүр район.

ОРУЛГАЛЫГ АДЫРЛАРНЫ ТЫВАР

Ам бистің совхозтарывыс бо чылдың эгезинден бот-орулга-чарылга, бот-ажыгаанышкынче кирген. Бо дээрге ажыл-агыйны чаа ёзу-биле башкарарын, бүгү арга-курлавырларны долу ажыглаарын негээр харысалгалыг ажылдыр. Тожунук ажыл-агыйлары (колхозтары) 1950—1960 чылдар үезинде хөй орулгалыг, сурагжыл турдулар. Олар кандыг арга-биле ындыг түңнелдиг турганыл? Ынчан холубиле ажылдап турган кижилер ам-даа бар. Хоочуннарның сүмезин дыңнап, оларны-биле дугуржур, өөренир турган. Ол үеде бистер, колхозчулар, ак-өлүктан, кат-тооруктан, тудуг ыяжындан, балыктан элбек орулганы кирип турдувус. А ам чоонган деп!

Кезек үеде ол аргаларны ажыглаавын бардывыс. Оон кандыг түңнел үнгенил? Билдингир. Тожу дээрге бойдус байлааның талазы-биле сураглыг чер, ону бистің республикада хамаан чок, өске-даа черлерден улус билир. Ынча байлактың ортузунга олурып алгаш, совхоз кассазынга акша чок олурарга таарыжыр бе? Бир диңг кежиниң ортумак артаз 2 руб. 50 копеек. Ынчангаш сезон дургузунда анчы кижи 3000-4000 рубльдиг өлүүн кирип болур. Ол ышкаш тооруктан база-ла ортумаа-биле ол хире рубльди дужаап болгай. Бисте тооруктаарывыс чурумун таарыштырар керек. Совхозтар база тооруктаар участоктардан быжыгладып алыр болза эки деп бодаар мен. Ол ышкаш тудуг материалдарындан база чүге белеткеп болбас деп? Арга-ла бар-дыр ийин.

Бо ажылдарга мен, ыт терек. Оон алгыда, бир совхозтан-на 2-3 хире трактор база керек апаар чадавас. Ажылгыр, шимченгир болур керек. Бо айтырыгларны бистің районнуң ийи совхозунуң удуртукчулары канчаар бодап турар ирги?

Чон-биле-ле эки сүмелешсе деп бодаар-дыр мен. Биртээ кижилер база кылганы дээш, продукция дээш саналыр апарган болганда, оларның сонургелы база улгатканы чугаалчок.

Дмитрий АИР-САНАА,
күш-ажылдың хоочуну.
«Май 1» совхоз.

ШЕФЧИЛЕР ДУЗАЗЫ

Барын-Хемчиктің девискээринге хар кылын чаап, күштүг хат хадаанының сооңунде дыка хөй хөжү коданнарда хөйкүк даваны тастап, чемниң курлавыры төнүп турарындан чудап эгелээн.

Тургустуган дүүреңчиг байдалды өөреним көргеш, СЭКП райкому, райкүүсүнүм район төвүнүң бүгү бүдүрүлге, албан черлерин болгаш организацияларны бергедеп турар коданнарга практиктиг дуза чедирери-биле бижыглаан.

Чоокта чаа Кызыл-Мажалыкта сан-хөө органнарының 47 ажылдакчызы партия эге организациязының секретары Мария Чымбаевна Намманың удуртулгазы-биле «Шекпээр» совхозтуң төрүүр хөй кадарчылары Сарыг-оол Күжүгет биле Виктор Күулардың кыштагларынга шефтеп чораанар.

Кажаалардың деңнелген өлүшк өдээн коптарып, аңаа 20 тонна ажыг курраг өдектн төккен.

Хойларның тастаан даваннарын эмнеп, шарып, чаш хураганнар чемгерер сүт солукчуларын база аппарып берген. Ажыл доозулган соонда М. Намман солун беседаны кылып берген.

Чымыштыг, берге ажылынга дуза-деткиччин көргүскени дээш хөжүлар оларга өөрүп четтиргенин илереткен.

Александр ХЕРТЕК.

ШЫҢГЫЫРАТКАН

Өвүр районда кыштаглаашкын марын байдалда эртип турар. Малды хоратпас дээш «Торгалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери бар аргаларны ажыглап, кызымак ажылдап турар. Совхозта төрүүр 16 000 хөй бар. Оон 1000 хирезин ооладпкан. Артkан хөй март айның 15-25 түннеринде тулуктеп төрүүр. Аңаа белеткелди совхозта шыңгыыратkан. Чаш хураганнарга бээр эки шынарлыг мал чемин четчир кылдыр курлавырлаан. Төрүүр коданнарга ажылдаар сакманчыларның даазызын тургускан. Хынамчалыг белеткел төрүүр хөйүүн хураганын онча-менди камгалап алырынга магадылал.

Доржу БАЙЫР-ООЛ.
хөйжу.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ-МОТОРИСТ

Раиса Алдын-ооловна Данчай-оол тос чыл бурунгаар Кызылдың даараныла фабриказынга ажылдап кирген. Чеен-Хемчиктің Чадаанадан келген аныяк ажылчын делгем цехтерлиг улуг бүдүрүлге черинге ажылдап кирериннге өөрүп-даа турган.

Ажылдаар чери таарымчалыг, ажылдаарынга херектиг бүгү-ле үүлдер: машиналар, дериллелер бар.

«Шынар» деп сесту дыңнаваш, оон үжүр-дузазын эскерип каан.

— Шынар дээрге-ле, тергиин эки кылдыр кылыры ол ышкажыл? — деп, ол бодунуң бир дугаар танып алган мастериннден ылавылап сонуургаан.

Бригадир аңаа кончуг чараш, чечектер хээлиг чымчек пестуг эккеп берген. «Шеверлерниң аразынга чеен кылдыр даараннас мен» деп ол боданып каап даараннан. Платьелерни чараштыр кылырынче кичээнгейни ол салган. Бодунуң кылыр операциязын даараарынга ол чоорту мергежий берген. Социалистиг чарышка идеткейлиг киржилге ону база чоорту зарыысалгалыг болдура берген.

— Бригадалар аразынга чаржып, ажылының түңнелдерин түңнеп, деңнеп турдулар. Бүгү тала-биле эки ажылдаас болза, тинлекчи болуру чаңгыс берге чорду — деп, Раиса Данчай-оол чугаалаандыр.

Бир дугаар бригаденың хоочун мастери Бир катап оон чанында чедип келген. «Кылган продукциязы шынары бедик-тир» деп мастер үнелеп берген.

Раисаның чанында орус-даа, оон өске-даа национал кыстар иженин олурар. Нейралдың ачы-дузазын баштайгы келген чылында-ла ол эскерип каан. Эки кылган ажылының түңнелин ол орус-даа, тыва-даа, хакас-даа эштери-биле үлежип чораан. Бригаданың бир турапынга аңаа сес берген. Долгандыр өөрге, хамык өөрүшкүлүг орар болган. Ацгы-аңгы нацияның ажы-төлү-биле өөнүк болурга, магалыг-даа-дыр деп бодай каапкаш, «Мен ам беш чылдың ийиги чылының планныг даалгазын ноябрь 1-де чедишкинчиг күүседир мен» деп ол чоргаар чугаалаан. Сөглээн сезтинге ээ болуп шыдаан. «Тергиин даараныкчы-моторист» деп атты чаалап алган.

СЭКП өөренгүнүнүң кандидадынга кирип алыры аңаа сүрээденчиг болган. Хооркомуң бюрозунга ону түлээп алган соонда, ол ажылдаар черинге маңнаышаан келген. Кезек кыстар аңаа кызыл чечектерни эккеп тудускан. Тергиин дээн даараныкчы-мотористің ажылы өскелерге үлегерлиг. Боду мурнакчы. Бригадазы чарыштың тинлекчизи. Бешен ажыг шеверлер кыстар база-ла Раиса Данчай-оол дег уран-шеверлер.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ
фотозу.

СЕМИНАРГА ЧУГААЛАЖЫП КӨРГЕН

Депшилгелиг чаа арга болур өг-буле керээзинге даянгаш, хөй ажылын хөгжүдер хемчеглер дугайында семинарны Барын-Хемчик РАУК-тың специалистери белеткеп эрттирген.

Бай-Тайга сыннарының эдээ Кужурлуг-Хову бажында малчын Эрес-оол Хертектің кыштаанга ол хүн «Барлык» совхозтуң Хөнделек, Аксы-Барлык салбырларының, кожазында «Дөм-Терезин» совхозтуң чамдык хөйжулары, ийи совхозтуң РАУК-тың түскай эртемниглери чыылган.

РАУК-тың кол зоотехники Эрес-оол Куулар эгезинде сөс алгаш, районда хөй ажылының эрткен чылдарда болгаш амгы байдалын сайгарып, баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер аргаларны тодаргай чижектер-биле холбап турган.

«Барлык» совхозтуң кол экономизи Алдын-оол Ооржак мында хөйжу коданның эзэн, республиканың шыырак хөйжулаының бирээзи, районнуң каш дакпыр чемпиону Эрес-оол Хертектің көргүзүглерни, байлак дүржүлгазын, планнарын чугаалап берген.

Кол бухгалтер Лариса Монгуш чек системазы-биле ажылдаарда документилерни шын долдурарын самбырага бижип, шыйып турган, билдингири-биле тайылбырлап берген.

Хөйжу Эрес-оол Хертек амгы үеде төрүүр хөөнге онаштыр чеже хураганны алганын, ону канчап чедип алганын чугаалап, бодунуң күжү-биле тудуп алганы хураган кажаазын, чунар-бажыңны, мал чемгерер шөлүн чыылганнарга көргүскен.

СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат, РАУК-тың даргазы М. Б. Кара-Сал аңаа киржип, ажыктыг сүмелерни берген.

КАЙЫ-ДАА ЦЕХТЕ БҮДҮРУКЧҮЛҮГ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаа фабриказының коллективи арга-курлавырларын санап көргеш, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынарынга чедир он үйнги беш чылдың 2,5 чылының планынга немей 24 муң тонна сорттуг даг-дүгүм, 2 миллион рубльдиг продукциязын бүдүрүрин, 3,5 миллион рубльдиг барааныг продукциязын сайгарарын хүлээнген.

Мурнакчы коллектив берген сезтин эдээ шыдаарын баштайгы түңнелдер көргүскен. Эрткен ийи айларның планнары бүгү көргүзүглер аайы-биле амыр күүсеттинген. Чүге Февраль айда пландан ажыр 804 тонна даг-дүгүм бүдүрген, бараанның продукциязы 59 муң рубльге ажыр берген. Аразында тудуш зарылзаалыг 4 цех шуптузу деп-дескен ажылдаан.

Үүрмектеп сорттаар цех пландан ажыр 11705 тонна даг-рудазын үүрмектээш, цехтерже шуштурган.

Бодүүн рудадан даг-дүгү болбаазырадыр цехтың эдээ-чеглери чарышка мурнап, планнарын ажыр күүсеткен.

Фабриканың С. С. Ооржакка, Т. В. Скорыкка, Д-М. Д. Ондарга удурткан технологтуг эдээ-чеглери мурнап турар.

Сандан ХЕРТЕК.

1987 ЧЫЛДЫҢ ЧАРЫЖЫНЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛГЕ

Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киришкеш, бедик көргүзүглерни чедип ап, 1987 чылдың алдыныг онаалдаларын чедишкинниг күүсеткени дээш ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунун болгаш агроүлетпүр комплекизинин ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң мурнундан Хүндүлел вымпелдер болгаш акша шанналы-биле шаннаттырган тиилекчи коллективтер:

1. Тоды районда «Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйының сүт-бараан фермазы (бригадири С. М. Тимоев) 1 инектен 2924 килограмм сүттү сеткен.

2. Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң сүт-бараан фермазы (бригадири И. В. Сорокин) 1 инектен 2443 килограмм сүттү сеткен.

3. Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан фермазы (бригадири Э. Б. Кенден-Хуурак) 1 инектен 2098 килограмм сүттү сеткен.

4. Сут-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң хойжу бригадазы (бригадири М. Д. Хертек) 100 хойдан 93 хураганны, 1 хойдан 1,1 килограмм дүктү алган.

5. Тес-Хем районда «Чодураа» совхозтуң хойжу бригадазы (бригадири Д. Д. Дондуй) 100 хойдан 93,6 хураганны, 1 хойдан 2,5 килограмм дүктү алган.

6. Мөлгүн-Тайга районда «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң сарлыкчылар бригадазы (бригадири О. Н. Иргит) 100 сарлыктан 96 бызааны алган.

7. Кызыл районда «Кара-Хаак» совхозтуң ногаажылар бригадазы (бригадири Г. А. Горовая) 1 гаден 555 центнер дүжүттү алган.

ССРЭ-нин Агроүлетпүркүркомунун болгаш агроүлетпүр комплекизинин ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң мурнундан Хүндүлел диплом болгаш акша шанналы-биле шаннаттырган тиилекчилер:

1. Тортуй-оол Торлаа Долаанович — С. К. Тока аттыг совхозтуң хойжузу. 100 хойдан 118 хураганны, 1 хойдан 4,0 килограмм дүктү алган.

2. Лапчаа Сергей Мажанович — «Коммунизмниң керели» совхозтуң хойжузу. 100 хойдан 117 хураганны, 1 хойдан 2,6 килограмм дүктү алган.

3. Дажы Хертек Кудуруклайович — «Кара-Хөл» совхозтуң хойжузу. 100 хойдан 116 хураганны, 1 хойдан 1,8 килограмм дүктү алган.

4. Евдокимова Екатерина Емельяновна — «Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйының бызаа ажаакчызы. 1 хонукта 744 грамм ортумак немелде деңзини алган.

5. Бегзи Хорбин Донгаковна — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыны. 100 сарлыктан 100 бызааны алган.

6. Тумат Найырал Очур-ооловна — «Торгалыг» совхозтуң малчыны. 100 сарлыктан 100 бызааны алган.

7. Сат Борис Даш-оолович — «Көк-Тейи» совхозтуң саанчызы. 1 инектен 4020 килограмм сүттү сеткен.

8. Бизяева Людмила Александровна — «Көк-Тейи» совхозтуң саанчызы. 1 инектен 3386 килограмм сүттү сеткен.

9. Кыргыс Минчей Наксылович — «Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчызы. 1 инектен 3320 килограмм сүттү сеткен.

10. Донгураа Ольга Болат-ооловна — «Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчызы. 1 инектен 3234 килограмм сүттү сеткен.

11. Баландина Анна Михайловна — «Көк-Тейи» совхозтуң саанчызы. 1 инектен 3386 килограмм сүттү сеткен.

12. Ондар Борис Серенович — Карл Маркс аттыг совхозтуң чылгычызы. 100 беден 100 кулунну алган.

13. Батурина Галина Федосеевна — «Кызыл» куш фабриказының куш ажаакчызы. 15490 дагаланы өзүрүп, дагаа бүрүзүндеи 230 чуурганы алган.

14. Сельянов Яа Кузьмич — ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң инек кадарчызы. 1 хонукта ортумаа-биле 841 грамм немелде деңзини алган.

15. Дагаажын Михаил Байкарлевич — «Х Улуг хураа» совхозтуң теве кадарчызы. 100 теведеи 90 бодаганны алган.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНГА

РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунун болгаш агроүлетпүр комплекизинин ажылдакчыларының профэвилел Республика комитединиң Хүндүлел вымпелдери база акша шанналдары-биле шаннаткан тиилекчи коллективтер:

РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунун болгаш агроүлетпүр комплекизинин ажылдакчыларының профэвилел Республика комитединиң Хүндүлел дипломнары база акша шанналдары-биле шаннатканнар:

Сүт-бараан фермалары

Бирги колонкада—ферма; ийгизинде—совхозтар; үшкүзүнде —1 инектен сеткен сүт (кг)

Доңгак З. П.	Билелиг	«Кызыл тараачын»	2256
Бельник А. А.	Төп	СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг	2211

Хойжу бригадалар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде —100 хойдан хураган; үшкүзүнде—1 хойдан дүк (кг).

Дортай-оол Н. А.	«Ак-Туруг»	89	2,2

Мал чеми белеткээр коллективтер

Бирги колонкада—совхозтар; ийгизинде—мал чеминиң культуразы; үшкүзүнде —1 гаден дүжүт (центнер)

Дурбулаа А. Б.	«Х Улуг хураа»	кукуруза	200
Серго С. С.	«Сут-Хөл»	силос	134
Таспанчын В. Д.	«Куш-ажылдың хостуу»	сиген	28,1

Тараа, ногаа өстүрер бригадалар болгаш звенолар

Бирги колонкада — совхозтар; ийгизинде—культура; үшкүзүнде—1 гаден дүжүт (центнер)

Куулар Р. С.	Чургуй-оол Хомушку аттыг	огурец	120
Изосимов П. Ф.	«Ленинчи орук»	картофель	120
Натпит-оол А. К.	«Куш-ажылдың хостуу»	кызыл-тас	20,3
Ооржак Д. С.	«Искра»	тараа аймак	19,5
Монгуш К. С.	Октябрьның 30 чылы	тараа аймак	22,9

Малчыннар

Бирги колонкада — совхозтар; ийгизинде —100 хой, өшкүдеи алган аней, хураган; үшкүзүнде — 1 хой, өшкүдеи дүк (кг)

Павыл Т. И.	«Тиилелге»	113	3,3
Арыан К. А.	«Революцияның чалбыжы»	111	4,2
Сандал Э. Н.	Чургуй-оол Хомушку аттыг	110 (аней)	0,9
Оюдуп Б. Б.	«Чодураа»	110	2,6
Данзурун И. С.	«Чодураа»	108	2,5
Хертек Э. Ш.	«Барлык»	108	2,0

Саанчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде —1 инектен сүт (кг)

Оюн С. Д.	«Сосновское дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйы	3220
Доңгак Н. К.	«Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйы	3168
Монгуш М. С.	«Көк-Тейи»	3054
Эрик-оол Т. С.	«Кызыл тараачын»	3034
Куулар Г. Ч.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2966
Мөмбей-оол К. С.	«Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйы	2968

Бызаа ажаакчылары

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде — 1 хонукта ортумак немелде деңзи (грамм)

Доңгак А. Д.	«Найырал»	730
Федоскина Г. С.	«Куш-ажылдың хостуу»	607

Инек кадарчылары

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде —хонукта ортумак немелде деңзи (грамм)

Куулар С. О.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	567
Хомушку К. С.	«Чыраа-Бажы»	550
Курастников Г. М.	Селчак Тока аттыг	509

Сарлыкчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде —100 сарлыктан бызаа.

Иргит А. Т.	«Мөгөн-Бүрен»	100

Тракторист-машинистер

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде—ажылдааны этелон га; үшкүзүнде — машинаның марказы.

Амырбит С. О.	«Тээлиг»	1416	МТЗ-80
Тунай В. А.	«Революцияның чалбыжы»	1239	МТЗ-80

Комбайнерлер

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде — ажаган дүжүү (тонна); үшкүзүнде — машинаның марказы

Монгуш Ш. С.	Октябрьның 30 чылы	461	СКД-6
Чакар И. К.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг		Енисей-1200
Разумов А. В.	«Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйы		Енисей-1200

Силос культуралары ажааган тракторист-машинистер

Казаков К. А.	«Россия»	3334	КСК-100
Хомушку П. К.-Л.	«Тиилелге»	1700	КСК-100
Кызыл-оол Н. М.	Селчак Тока аттыг	310	КПС-5Г
Доңгак М. О.	«Улуг-Хаа»	2258	КПКУ-75

РЕСПУБЛИКАГА

Малчыннар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде —100 хойдан аней, хураган; үшкүзүнде—1 хойдан дүк (кг)

Хомушку Ө. М.	«Барлык»	107	2,1
Монгуш М. А.	«Сут-Хөл»	107	1,5
Монгуш Т. А.	«Кара-Хаак»	107 (аней)	0,9
Монгуш М.-Д. Б.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	105	3,1
Содунам Д. С.	«Барлык»	106	2,0
Сат И. Ш.	«Сут-Хөл»	105	0,7
Сарыглар Д. А.	«Алдан-Маадыр»	105	1,5
Бичир Е. С.	Чургуй-оол Хомушку аттыг	105 (аней)	0,9
Дарын-Базыр Ч. И.	«Мөгөн-Бүрен»	104	1,78
Монгуш Д. Х.	«Барлык»	104	2,0
Мандараа Ч. С.	«Мурнаачы»	104	2,6
Кара-Донгак Ч. Ч.	«Мурнаачы»	103	2,6
Шокар-оол Б. С.	«Чодураа»	103	2,6
Кол М. С.	«Тоора-Хем»	103 (аней)	1,1
Чадамба К. Т.	«Кызыл тараачын»	102	2,8
Досчуй-оол Х. Т.	«Өөк»	102	3,8
Кошпын-оол М. К.	«Ю. Шынаа»	101	1,7
Сырат Д. О.	«Чодураа»	101	2,5

Ногаа бригадалары болгаш звенолар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде—1 гаден дүжүт (центнер)

Бызова Н. С.	Кызыл	22,3

Тракторист-машинистер

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде—ажылдаан этелон газы; үшкүзүнде — машинаның марказы.

Ефимов Г. Н.	«Революцияның чалбыжы»	3526	К-700
Бардинов А. В.	«Кара-Хаак»	1304	МТЗ-82
Монгуш Г. Н.	«Көк-Тейи»	1200	МТЗ-80
Кореакин И. А.	«Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйы	1670	МТЗ-80
Сергилаа В. Д.	Жданов аттыг	970	МТЗ-80
Куулар П. Ч.	Селчак Тока аттыг	3100	К-701
Шумов И. В.	«Революцияның чалбыжы»	1141	МТЗ-80
Оюн-оол М. Т.	«Революцияның чалбыжы»	1152	МТЗ-80

Саанчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде—1 инектен саан алган сүт (кг)

Чадамба Н. С.	«Көк-Тейи»	2949
Сат Т. Б.	«Көк-Тейи»	2920
Комбу С. С.	«Кызыл тараачын»	2895
Акаева В. Т.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2869
Монгуш А. С.-Б.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	2854
Седипей З. А.	«Кызыл тараачын»	2830
Арандол С. Х.	«Көк-Тейи»	2802
Дажы Э. М.	«Кызыл тараачын»	2770
Байкара Л. Т.	«Хадың»	2680
Ондар Д. Д.	СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг	2641
Таль Е. П.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2630
Чуднна А. С.	«Кызыл тараачын»	2606
Павундук Г. И.	«Кызыл тараачын»	2605
Тулуш А. А.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	2600
Ензак Г. С.	«Кызыл тараачын»	2595
Темберг Э. А.	«Өөк»	2565
Кема Р. А.	«Россия»	2542
Оюн Б. С.	«Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйы	2540
Оюн Т. Б.	«Революцияның чалбыжы»	2509
Самдан Л. Х.	«Кызыл тараачын»	2500
Глушкова Р. П.	«Саян»	2500

Силос культуралары ажааган тракторист-машинистер

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде—ажаан алган дүжүү (тонна); үшкүзүнде — машинаның марказы.

Бады Н. Д.	Жданов аттыг	1560	КПКУ-75
Кызыл-оол Н. М.	Селчак Тока аттыг	310	КПС-5Г
Пирогов В. И.	«Көк-Тейи»	1235	МТЗ-80

Комбайнерлер

Бирги колонкада—совхозтар; ийгизинде —ажаган дүжүү (тонна); үшкүзүнде —комбайнның марказы.

Шуруа Д. С.	«Шамбалыг»	368	СКД-6
Доңгак Б. Л.	ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг	466	Енисей-1200
Доспан А. Б.	«Улуг-Хаа»	503	Енисей-1200
Сарчат А. М.	«Россия»	500	Енисей-1200
Сат Д. К.-К.	Карл Маркс аттыг	484	Енисей-1200
Саая М. Д.	«Ленинчи орук»	357	СКД-6
Молду М. Т.	«Куш-ажылдың хостуу»	515	Енисей-1200
Хуурал А. А.	«Россия»	470	Енисей-1200

Бызаа ажаакчылары

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде —1 хонукта ортумак немелде деңзи (грамм)

Заславова Л. В.	«Көк-Тейи»	712
Кужугет И. Х.	«Кызыл тараачын»	704
Чепсынак Ч. Д.	«Көк-Тейи»	696
Титова Т. А.	Селчак Тока аттыг	695
Ондар Н. Д.	«Көк-Тейи»	665
Хованыг О. М.	«Найырал»	650
Оюн Д. У.	Селчак Тока аттыг	642

Сарлыкчылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде — 100 сарлыктан бызаа.

Сеен Д. Б.	«Кара-Хаа»	100
Иргит Ө. К.	ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг	99

Чылгычылар

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде—100 беден кулун

Монгуш В. А.	«Тиилелге»	97
Монгуш С. С.	«Искра»	85

Сүт-бараан фермалары

Бирги колонкада —сүт-бараан фермазы; ийгизинде—совхозтар; үшкүзүнде —1 инектен сеткен сүт (кг)

Ючкин Я. И.	Хадың	«Хадың»	2195
Шелетов А. В.	Мерген	«Ленинчи орук»	2085

Витаминниг далган агрегаттарының операторларының звенолары

Бирги колонкада —совхозтар; ийгизинде —витаминниг далган (тонна)

Рогалов А. И.	«Россия»	456
Чыргал-оол И. С.	«Шамбалыг»	280

САНААШКЫНГА ҮНДЕЗИЛЕТТИНГЕН

«Кызыл шанаа» чайын тергеа септе» деп үлегер өгүүлеп-дее турар болзуусса, герге шанаа биезиниңдеи ковертеан. Ынчалзадее чаңдан чеже мерген сес бүрүлүг ээ ыныннын дугайында дайнаашкынныг. Техника септелгезинде дүржүлгелиг механизаторлар-биле кады аныктар аарга туттуңган. Ам кешан совхоз бүрүзү бот-оруларга-чарылга, бот-ажыгаанаашкынче өнүр берген уеде кандыг-дее ажыл санаашкынга үндезилеттинген. Балгазынчылар боттарының бар ерге-курлавырларын шлевыдап самаа көргеш, кедзэ ажыл-агый машиналарынга септелгезин мартка чедир доозарын шинтирлээн.

Доондырган ажыл-керекке ек сетилдиг ажылчыннарның саны арбын. Токарь Вениамин Зайцев чогаадыкчы планнарлыг ажылдап турар. Ажыглалга хереглээр кылын демирлерни газ дузазы-биле кезериниң нарын аргаларын сайзырактайжыдарын ол чедип ап шыдаан. Оны кылырынга эвзиш ve марыгдаан гускай станокту тургуснаш, ажыглалга киргген. Оов ол чогаадыкчы ажылы кайда-дее буруткеттинмээн. Демир кезер чаа станоктуң ажыктыг талаларын экономистер семан үндүруптерге, бот-оруларга-чарылганың байдалдарында ажылдап эгелээн коллективке В. Зайцевтиң киргген үлүү тодаран иззр.

Павел Прихожих биле Александр Шербаков ол-бо кезектерни нарын арга-биле «кажнап, дуңзаалап турар. Оларның кайызы-даа ооу ажылдарынга дадыкпан, той чыл дургузунда ажылдаг каапкан механизаторлар Дүржүлгелиг ажылчыннарның дуңзаалаан «ылыгларын бедик шынарлыы-биле ылгаалып турар.

Ажыктар дагдыныкчыларның үлегерин эдерген. Михаил Килин биле Владимир Гарает чоокта чаа шерит албанындан ханажыл келгеш, төрээн совхозунда кытап ажылдай берген. Олар боттарының күүлүг «К-700» тракторлорын хоолдан үндүр септеп ке-геш, малчын коданнарже бергеш фермаларже сааш, сиченни соортуп чедирип турар.

Септекчилер коллективиниң инженер-механик Петр Глазырин удуртуп турар. Ол ийи чыл бурунгаар Красноярскиниң кедзэ ажыл-агый институдун доосташ, совхозтуң МТМ-зинде практиктиг дадыгыышкынны эртип, амыдыралдан хайну биле алган. Аныын удуртукчунун сагыш-сеткинин ооу-шөлдерже тырылып турза-дее, МТМ-ге кушаннышкынны залас барбаан. Ол тракторларны болгаш дузалап кедзэ ажыл-агый техниказын белеминиң шугумунде туусаазында септеп белеткеп тургуснан.

Эрес-оол САЛЧАК.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ЧЕТПЕСТЕР БАЗА БАР

«Тыва даг-дүгү» комбинатты ажылчын хандырылга килдизи Ак-Довуракта үзүг коллективтериниң бирээзи. Оон 20 магазининде, 10 столоваязында, складтарында 547 кижи ажылдап, аныяк хоорайның ажылчыннарын, районуның бүгү булуңнарындан болгаш еске-даа черлерден барган чоннуң хереглел барааннары-биле хандырып, чемненилгезин организастап турар. Чоокта чаа айдаа чедип, килдистиң начальниги Нелля Матвеевна Кудрявцевага ужуражып, эрткен чылды канчаар доосканын, бо ажыл-агый чыланда салдынып турар сорулгаларны чугаалап бээрин диледим.

Коллектив бодунуң мурнунга бедиткен күлүүлүгүн алгаш, эрткен чылын багай эвес ажылдаан. Арага аймаан саначаска, 16 миллион 145 муң рубльдүг бараанларын сатпаазы оон мурнунда чыага дешиззерге, 640 муң рубльге ыавтдеткен. Үүрмектеп садар барааннарны, ниитиниң чемненилгезиниң база бодунуң күжүү-биле кылган продукциязы пландан хой саткан. Арага садыглаашкынын планда кордунгенинден 25,7 хүү эвээжеткен. Хакас автономнуг областың садыг организациялары-биле барааннар солчур аргаларны база ажыглаан. 841 муң рубль түңнүг ашы-чем, үлетпүр барааннарын еске черден эвкел саткан. Чыл дургузунда 8 ярмарканы, үлетпүр барааннарының үш магазининге 4 делгелгени, 64 кожер буфетти организастааны орулга киирил алырыга дузалаан.

Кештен кылган идик-хеп аймаа, хевистер, автомашиналар, кижи сенынга онаштыр эзт, рубльдүг бараанларын сатпаазы оон мурнунда чыага дешиззерге, 640 муң рубльге ыавтдеткен. Үүрмектеп садар барааннарны, ниитиниң чемненилгезиниң база бодунуң күжү-биле кылган продукциязы пландан хой саткан. Арага садыглаашкынын планда кордунгенинден 25,7 хүү эвээжеткен. Хакас автономнуг областың садыг организациялары-биле барааннар солчур аргаларны база ажыглаан. 841 муң рубль түңнүг ашы-чем, үлетпүр барааннарын еске черден эвкел саткан. Чыл дургузунда 8 ярмарканы, үлетпүр барааннарының үш магазининге 4 делгелгени, 64 кожер буфетти организастааны орулга киирил алырыга дузалаан.

Кештен кылган идик-хеп аймаа, хевистер, автомашиналар, кижи сенынга онаштыр эзт, коябаса, курган сүт, ногаа болгаш картофель мурнуку чылдардан оранчок хей сатпаан. Ажылчыннар суурунда Н. Я. Штейнбергке удурткан № 4 ажыл-агый бараанларының, Постоянный суурда Г. М. Эпископосян директорлаан № 18 ашы-чем аймаанының, О. А. Козлова эргелекчилээн мебель магазиннериниң, кождитер кылыгларының коллективтерин эрткен чылдың соцчаржыңга тнилекчи болган болгаш январының бирги чартында шалыпчы ажылдаан. Үениң негелдези-биле ажыл-дап, еске эш-аарунга үлегерчижээн кергүзүп турарлар хей. Оларга Шаңгыр суурда магазин эргелекчизи, совет садыгның тергиини А. Шелеминаны, төпчүттүнгей складтар баазазының директору Р. Ховалыгны, ажылчыннар Б. Хомушку, Х. Салчак, К. Хертек болгаш еске-даа мурнакчыларны адап болур.

Чедир кылдынмайн барган ажылдарны чылды түңнеп гура тодаратпаан. Балык аймаан, кедер хеп, даштыкы трикотаж кылыгларын, катчимисти сатканы эвээш болган. Оон кол-ла чылдагааны — Садыг министерствозунуң базазын дамчыштыр багай хандырылгада, курлавыр чогунда. Ажылчыннар суурунда «Юность», Постоянныйда үлетпүр бараанларының магазиннери ай, квартал планнарын күүсетпейн турда, оон чылдагаанларын тодаратпаан. Ногаалар, картофель багай шыгжаанындан 29 муң рубль каражага таваржып, янзы-бүрү штрафтарга 8 муң рубльди төлээн. 18 муң рубль түңнүг дудагдалдарны бүрүүлүг кижилерден эгиттирген.

Коллектив эрткен чылдың июль 1-ден эгелээш, ажылды организастаарының депшилгелиг аргазы — бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Бо хүн-нерде социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган. Ону ниити коллективтиң хуралынга чугаалажып кооруу-биле кирген. Хамыктың мурнунда кижидизилге ажылын экижидерин көрген. Мурнунда тургулаан арага-дарыже хандыыр, эзирниктер сергедир черже кирер, ажылдан озалдаар, садыгжыларның аразында чонга эптиг-ээлдеп эвес, садыгның чурумун хамыдар чоруктардан адырлыр сорулга салган. Кадрлар-биле хандырылга багай эвес. 10 дээди, 56 ортумак туска эртемниг кижилер бар. Оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар. Коллективте 50 кижи бөлүк оочурунда, 118 уругдар эсли-садаржа барбайн турар. Ону коорту чогумчалыг шинтирлээринче коя кичээнгейни угландырар.

Партия болгаш чазактың негелделерин өзугаар туду материалдарын чонга садар ажыл багай тургустунган. Хоорайда тускайлаан магазин чугунден, чыл дургузунда мүгле 40 муң рубльдиң материалдарын сатканы-биле эптежир аргажок. Сеелгү чылдарның иштинде чаңгыс-даа бажың-балгат немешпээн. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору Ю. Т. Комаровка соңгукчуларның чугыын өзугаар ийи чыл мурнунда тудуп эгелээн универсалдыг магазин бо чылын ажыглалга киирерге, чамдык магазиннер хостальр, таарымчалыг байдал тургустунар. Аныяктардан тургустунган коллективте комсомол ажылы эм-не куду доннелде. Ындаваа эрекелей хуралдар эрттирер, дадыыр чыырындан ажыгда, ажыктыг, солун түүлдер көзүлбес. Кескү агитация төнин негелдезинге ыракте дүүшпес. Экономиктиг өередилге эрекелей, чаныс доннелде эрткен турарындан, чамдыг харыысалгалыг ажылдакчылар базын, бот-орулга-чарылга, бот-ажыдаанылышкын — биле ажылдаарының аргаларын тейлыбырлап билбес болгулар. Чедишкиннерни быжыглап, четпестерни чайладып турган, бар арга-курлавырларны четче ажыглап, чаа негелделерге дүүштүр «үженнишкиннин» ажылдаар сорулганы коллективте бодунуң мурнунга салган.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынныг» корр.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

АЖЫГ СУКСУННУҢ УРЖУКТАРЫ

Арагалар чорук-биле демисселди күштелдирип, эзиртир суксуннарны республика девискээринге талоннап садарын организастааны багай эвес түңнелдерни берип турар. Оон эки талаларын чурттакчылыг суурларның, чамдык ог-бүлелериниң ажыл-амыдыралындан көрүп болур. Республиканың Социал хандырылга министерствозунуң ажылдакчылары ол айтырыгга хамаарыштыр дараазында түүлдерни чугаалаар бодап турар бис. Бистиң чамдыктарывыс бо системада он ажыг чыл ажылдап турар. Ынчангаш оларның ажылының дуржулгазындан бадыткаттынган чамдык сан-фактыларны маңаа көргүзэйн. Республикага чыл санында 3,5 муң күрүне пенсиязын тургузуп турар болгаш ай санында аңаа 2 млн. 426 муң рубльди чарыгдап турар, оон иштинде инвалид болганы дээш тургускан пенсия төлээринге ай санында 279 муң, а азырадыкчызын чидирген таварылгада — 395 муң рубльди үндүрүп турар.

Пенсия херектерин хынап, анализтап тура, чамдык дедиелгелерни кылып болур. Арага ижип алгаш эзирик турганының чылдагааны-биле кандыг-бир озал-ондакка таварышканындан инвалид болур чоруктарның саны биске талон системазын тургузар мурнунда үеде хой турган болза, ол сан ам эллэн кудулап турар дээрзин эскерип турар бис. Ол үеден бээр назылап-кырааны-биле алыр пенсия тыпсырының хүүзу өзүп турар.

Долу эвес күш-ажыл стажынга ундезилеп тургускан пенсия ап турарлар республикада ам-даа хой. Оларның күш-ажыл дептерин көрүп олурарга, ында бижилгелерниң хей-ле кезии ук кижиниң ажылдан үндүрткениниң дугайында болуп турар. Ол фактылар ук кижиниң арагалаарынга сундулуу-биле күш-ажылдың сагыыга-чурумун хажыдып турганын херечилеп турар.

Чоннуң материалдыг хандырылгазын улам эжижиде-ринче угланган, ылаңгыя алиментиге немере төлеевир, адаелерни дилеп тып турар үеде пособие, пенсиядан немере төлеевир база еске-даа айтырыглар талазы-биле доктаалдарны партия, чазак сеелгү беш чылда хүлээп алган. Арагаже сундукаш, уруг-дарыын, оларны кижизидер харыысалгазын уттупкан, ол-бо чурттакчылыг черлер кезип, чиик амыдырал бодап чоруурлар бар болгай. Оларның чамдыктары алимент төлээринден ойталап, чаштыныып чоруп турарлар. Өг-бүлезиниң мурнунга ат-алдарын хүндүткелии чидирген бо кижилериниң хей кезии амыдыралдың аас-кежиин арагага шогда-даа орнаткан болуп турарлар. Уруг-дарыын каапкаш, арагалап чоруп турар бо кижилер оларның сеткил-хеевүнге дыка-ла улуг «сорбуну» артыртып турарлар. Чүгле олдаа эвес, арага-биле холбашкаш, амыдыралдан эрте чарылганының чижектерин амыдыралдан биилир бис. Арага-биле холбашкан кижи эки чүвеге четпес. Үстүнде айтырыгга хамаарыштыр кады ажылдап турар эш-аарум-биле кады маңаа дараазында бодалдарны илередиксеп турар бис. Брага кылыр кижилер-биле ажыл, ындыгларны илередири ам-даа кошкак деп билип турар бис. Чамдык кижилер ону ажыглап турар. Эзиртир суксун белеткээш, туттурган кижилерге харыысалганы хоойлуда кордунген чурум өзугаар онаап, ындыг кижилерге ол өередиглиг болур кылдыр ол дугайын чонга доктаамал дыпмадып турар болза эки. Эзиртир суксуннарны садарын бо хире эвээжедип турар үеде аңаа удур эзиртир суксуннарны боттары белеткээр чоруку-биле демисел шыңгыы тургустунар ужурлуг.

Базаа бир чүгүле айтырыг бар. Ол — бистиң уругларывыска хамаарыжыр.

Алкоголизм деп чүвени оларның билбес болурун кым күзеевес боор. Ындыг болганда, арага ишпес амыдырал дээш демисселди улам күштелдирер ужурлуг бис. Ол сорулга-биле эзиртир суксуннарны сеертүрүн соксаткаш, бистиң республиканы арага ишпес зона кылдыр чарлаза кандыгыл деп бодалывыс база бар.

Валентина АДЫЯ,
республиканың Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң улуг инспектору.

ЭМЧИ СЕСТРАЗЫ НАДЕЖДА ПАТЮРИНА

ЧОГУУР ТҮҢНЕЛДИ ҮНДҮРЕР

Арага кожериниче сундугар чоруктуң кижиге кедизинде барып хоралыының дугайында чугааны парлаглада, радио, телевиденнеде доктаамал чорудуп турары өередиглиг болуп турар. Үениң негелдезидаа ындыг. Ол чорук-биле демисселди күштелдиргени черле чөптүг-дур. Оон мурнунда инити байдалывыс кандыг янзылыг турган ийик. Ам чоорту эки талаже бар чыдарын эскерип турар бис.

Араганың кижиге хоразы шынап-ла улуг. Ол дугайын амыдырадан ,көрүп, билип турар бис. Аңаа хамаарыштыр чамдык бодалдарымны маңаа бижип көрейн. Ол түүлдер кижилерге билдингир, ынчалзажок чамдыктарывыс ону төрекке албас боор-дур. Ие хереззеннер, ылаңгыя аза болдурунга белеткеним турарлар черле дашка түптас болза эки. Ол чазыг алызында барып, кадыы, нераизи кошкак уруг төрүттүнеринге чедирип болур өг-бүледе эп-найыграл, хаарылзаа быжыг эвес, хайгаарал кошкак болза, школада негелдени өөреникчи уруг долу күүседип шыдаавайн баар болгаш «кошкак өөреними» дээш чемелээшкинге ол таваржыр.

Араганы доктаамал ижиптер кижилерниң ажылга хамаарылгазы кандыг болур ийик? Арагаалар чоруктар-биле демисселди ылаңгыятканы черле кончуг-ла шын, чөптүг. Боданыр кижилер боданы берген, түңнелдерни ам үндүрүп турарлар. Оон чижээн чаңгыс суурда, кудумчуда чурттап турар эш-аарувустуң, кожаларывыстың амыдыралындан көрүп болур. Ол кончуг эки. Ынчалзажок эки түүлдүң хелегезинде турарлар база бар. Ындыглар база шүгдүнер болза эки, түңнел үндүрер үе черле келген деп бодаар мен.

Эзиртир суксуннарны садары чоорту кызырлып бар чыдары эки. Черле ынчаш оларны бистиң республика девискээринге талоннап садарын организастааны дээштиг болуп турар деп эскерип турар мен.

Ким-оол ОНДАР.
Кызыл хоорай.

Медицина ажылдакчызы Надежда Семёновна Патюрина Кызылдың поликлиниказының сыкыртылга өрээлинде он чыл болган. Эмнедир дээш келгеннер ону кончуг эки билир, төлептиг ажылдакчы деп хүндүлээрлер. Эмнерни аарышкы чокка сыкыртырының бедик мергежилин чедип алган. Бо талазы-биле өөредилгелерни база эткен.

Кызылда медицина училищезиниң сургуулдары эмнер сыкыртырының практиказын оон чаныга кээп эрттирерлер. Он ажыг чылдарның дургузунда Надежда Семёновна бодунуң мергежилинге эллэн хей аныяктарны өөредип, оларның бот-тускайдан ажылдаарынга орукту ажыдып берип келген.

Медицина училищезиниң эки өөредилгелиг доозукчузу Василиса Сувам болгаш мында ажылдап турар оон еске-даа сеотралар оон дуржулгазын өөренип ап турарлар.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның бир дугаар поликлиниказының эмчи сестразы Надежда Патюрина.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ГРЕНЛАНДИЯГА ЧАСТЫЫШКЫННЫҢ УРЖУУ

«ССРЭ-ниң өдролуг согуушкунунда» АКШ-тың стратегтиг ужар күүлүн үндүрүп алырының аргазын ажылдап кылыр талазы-биле «Кроум доумв» дээр өөредилгелерге киришкен америк шериг-агаар күштериниң 380-ги эскадрильязының 8-52 дээр бомбалакчызынга орт үнген. Оон командири капитан Джон Хаут Гренландиямның Туле дээр черинде америк ужар күүл базазынга аргажоктуң кырындан хондуруушкун кылырын орааштаан. Ук базаның ажылдакчылары каш минута эртип чорда күштүг частыышкынны дыңнаан. Бомбардировщиктиң черге кээп дүшкени ол. Экипаж өрттенип эгелээн самолётту каар ужурга таварышкан. Аңаа водородтуг дөрт бомба чораан. Оларның түс бүрүзү 1,1 мегатонна күчүлүг. Бо дээрге 20 чыл мурнунда — 1968 чылдың январь 21-де болган. Ол частыышкынның дугайын бүгү делегей дыңнаан. Ол бөгүн-даа чаңгыланмышаан.

Дош кырынга кээп дүшкен самолёт чуурлуп калган. Бомбаларга чораан аңаа чазылдырыг часты берген болгаш ядролуг хоралыг бүдүмелдери (16 килограмм чыгам радиоактивтиг 239 плутоний) чер быдарап тарай берген. Оон чамдыызы отка өрттенип калган, дыка хей бүдүмелдер чер быдарады чаштай берген. А ол дораан эгелээн далай шуурганы ону тарадыр хадыпкан. Радиоактивтиг артынчыларны хат-шуурган баазаже аппарган болгаш вентиляция системазын таварты чурттаар бажыңнарже кире берген деп бодап турар.

Самолёт кээп дүшкен черни американнар дүргени-биле «арылаан» болгаш авария болган черже дани комиссия кижигүннерин болгаш белүк журналистерни 1968 чылдың апрельде-ле чалап келдирген. Дөрт бомба дөртээлдирээн халап үезинде-ле үрелип, бүстүп калган чүве деп, АКШ 1969 чылдың сентябрьда мелеглээн. Ийи чыл болганда америк шериг-агаар күштериниң «Ньюклед сейфти» дээр журналы ол айыылдыг таварылга аварияны узуткаарынга киришкен кижилериниң кадыынга кандыг-даа хора чедирбээн деп түңнелди үндүрген дээр.

Ынчалза-даа ол бүгү күүлдер делегейниң хей-ниитизин оожуктуруп шыдаваан. Бөгүн чазыгы чылдар эрткенде бөзин ол ядролуг халаптың айыылдыг ужуктары улам тодарап кел чыдар...

Адак соонда, аварияның ужуктарын узуткаарынга киришкен болгаш радиоактивтиг будумелдерниң айыылдыг салдарынга таварышканнарның (ол — америк шериг албанныгларының, дани ажылчыннарының, балыкчы-эскимостарының) салымчыузунуң дугайында дыңнадыглар база сагыш-сеткилди дуурадип турар. Авария болган черге 1968 чылдың январьда бир-ле дугларында эскимостар турганы билдингир болгай. Ыттарга шанактанган он ийи кижини эллэн каш шериглер-биле кады Туледе америк базаның командылал чери разведкаже чоруткан. Оон соонда олардан дөрт кижи аар аарыглардан өлген. Ам янзы-бүрү аарыглардан аарып каражадавышаан. Диригг арткан кижилер: амгы үеним транспорт чепсектери турда-ла он базаа бистерим, ыттар шанактаан улусту, өрттенип чыткан самолётче чүге чорудуп турган чоор деп айтырыгны боттарындан салдынып орар. «Бистерни дуржулгага хереглээн боратоолайлар кылдыр санап турганнары ол-дур. Бо айыылдыг деп чүвени олар биске чугаалаваан».

Аварияның ужуктарын узуткап чок кылыр ажылдарга американнардан аңгыда, данилер база киришкеннер.

Ындыг турбуже Тулеге ажылдарга киришкеннерге эргежок чугула шинчилелдерни Даниядa мынчага чедир эрттирбээн. Дани парламентиниң депутады Кай Поульсениң бодалы-биле алырга, медээлер чажыт деп чылдак-биле авариядa хамаарыштыр дани эмчилерниң айтырыгларынга харыы бербейн турар американнар бо талазы-биле бурааулуг. Кижилериниң кадыкшылынга чедирген каража-когаралдары дээш материалдыг компенсация төлеп бээрин дани кижилер америк шериг эрге-чагыргалардан негээн. Ол негелдеге каражадаан чус-чус кижилер каттыжып турар.

Евгений КИСЕЛЕВ.
СЭТА-ның корр.

ОРТЕГАНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

МАНАГУА. (СЭТА). Гватемаланың тайбың дугуржулгаларын өзугаар аткылажышкынны соксадыр дугайында Никарагуаның чазаа болгаш контрастың төлээлекчилериниң аразында март 9-11-де болур ужурлуг дорт чугаалажылышкынның болбааны дээш долу харыысалга Рейганның администрациязынга онаажыр. Ол дугайын аңаа болган массалыг митингиге чурттуң президентизи Даниэль Ортега медеглээн. Месилдежишкинни тайбың арга-биле, чугаалажылышкынларның дузазы-биле шиитпирлээрин күзеевейн турар Вашингтонуң администрациязының айтылышкыны-биле контрастың баштыңнары ужуражылышкынга келириндеи ойталаан деп, ол онзалап демдеглээн.

БААЗАЛАР ДУГАЙЫНДА

РИМ. (СЭТА). Италияның коммунистиг аныяктарының федерациязының тайбың дээш ассоциацияның база депшилгелиг еске-даа хей-ниитин организацияларының төлээлекчилериниң тургустунган организастыг комитет Сардиния ортулуктуң чурттакчы чонунга америк шериг базаларынга хамаарыштыр санал-онал бээринниң анкетазын тараткан. Анкетада чаңгыс кол айтырыг бар: «Сардиния ортулуктуң чоогунда ядролуг чепсектиг янзы-бүрү корабльдер кээр шериг базаларының аңаа турып турарынга чөпшээрежир силер бе?»

Чуртка тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаар дээш туржуп турар ол комитеттиң эгелээшкинин хей-ниитиниң кичээнгейин хаара туда берген. Комитеттиң ажылынга өскү политиктиг ажылдакчылар, эртемденнер база киржи берген. Референдумнуң түңнелин март айда үндүрер деп турар.

Оргкомитеттиң удуртукчуларының бирээзи профессор Феличе ди Грегорис бистиң кол сорулгаавыс болза, Чер Ортузунуң далайын ядролуг чепсек чок зона болдурары болур деп журналистерге медеглээн.

Федератив-тиг Республикадан кээп турар медээлер өзугаар алырга, Барыын Германияда «ак өлүмге» таварышканнарның саны доктаамал өзүп турар. «Наркомания-80-ге удур демисел» дээр федералдыг хамаалы инициативаның шинчилелдериниң сан-түңү-биле алырга, чүгле 1987 чылдың баштайгы чартыында чуртка наркотиктиг чүүлдерни ажыглаанындан 158 кижи өлген. Ол болза 1986 чылда база ындыг үеде турганындан үштүң биринге хей болуп турар. Амгы үеде ГФР-де 60 муң хире наркоманнар бар. Ниитилелдиң документилеринде демдеглеп турары-биле алырга, ол санны эмин эрттир эвээжеткен. Херек кырында Федератив-тиг Республикада оларның саны ийи-үш катап хей.

Барыын-герман «Шпигель» журналдан чуруг: организастыг кем-херек үүлгедишкиннери-биле демисселге полиция улуг күжениишкиннерни үндүрүп турар, ынчалзадаа Барыын Германияже кээп турар наркотиктерни эвээжедип шыдаваайн турар.

СЭТА-ның фототроннязы.

Специалистиң сүмези

БИЛИП АЛЫРЫ АРТЫК ЭВЕС

Бистиң тыва черде агаар-бойдус кышкы үеде соок, казыыр 40—45 градус чедип турарын билир болгай бис. Февральдың төнчүзүнде, мартның эгезинде безин соок 35—37 градус чедип турду. Үжүүшкүн дугайында чуну билип ап болур бис.

Үжүүшкүнге кижиниң хол-будунуң салаалары, думчуу, кулактары, чаактары болганчок таварышкылаар. Кандыг үеде үжүүшкүн таварышкылаарыл? Үжүүшкүн колдуунда-ла соок, хаттыг үеде кижиниң кедип алган идик-хевин соок, үеге таарышпас, эптешпес, азы тар-дыкпыш болза; кижиниң мага-бодунда үйгудыжы четпес, хан-дамыр аарыгларлыг, буду суглуг кижи арага ижипкен үеде үжүүшкүнге таваржыры белем.

Үстүнде аныткан түүлдер кижиниң организминдеи хей чылыг энергиязын дашкаар үндүрүнге улуг салдарлыг. Кижиниң мага-бодунуң градузу куду бадып, соон эгелей бээр. Соок агаар кижиниң кежинге деггенде, кештиң өөү өскерлип, агарып, кегерип, кандыг-бир чүвени дегзирге, билинместей бээр. Баштайгы үеде эзт-кешке кайы хире ханы өскерлиишкин болганын баш удур чугаалаары берге. Оон өскерлиишкин доңган, үжээн хол-бутту чылыг черге чылдып, чиңнеп, эргизилкен соонда, каш хонганда билдинер. Чевыс температураның үр уе иштинде дээшкининдеи эзт-кежи эллэн билинместей бээр болгаш кичээнгейни кошкаар.

Доңмас, үжүүшкүнүң болдурбас дизе, чүү кызыа эвил? Ындыг таварылгада баштайгы эмчи дузалыг кан-ажылы бажсыраар. Ындыг байдалга таварышкан аарыг кижиге эмчи дүрген дуза чедирер ужурлуг. Ынчангаш ырак, ханыы тайга-таскылга, ховушөлге ындыг байдалга таварышса, дүрген эмчите чедирин оралдажыр.

Кызыл хоорайда республика эмнелгезинде үжээн, доңган, өртенген кижилер эмнээр салбыр ажыттынга-ла ийи ай чедип турар. Бо төниң дургузунда он ажыг кижилер эмнеткен. Оларның хей кезии хып дээн аныяк кижилер. Республика эмнелгезиниң озал-ондакка таварышканнарны кезип эмнээр салбырынга 20 чыл чедир ажылдап келгеш, доңган, үжээн дыка хей кижилерни эмнеп, көрүп келдим. Араганы хорааан турган үеде чылдың-на 20—30 кижилер дөрт мөчүлериниң чарлып, бүгү чуртталгазында инвалид болуп артып-даа каап турдулар. Чамдыктары амытынындан чарылганнар. Бо чылдың февраль 7-де 57 харлыг төрээжен кижи арага ижип алгаш билбестээш, кудумчуга үжүп калгаш, кедип чораан идик-хевин уштуп октааш, дөрт мөчүзүн үжүткен. Ол аар-берге кезиишкинни эрттиргеш, өкпеге, бүүректеринге дегдиргеш, амы-тынындан чарылган. Бо дээрге араганың халаптыг уржуу-дур.

Амгы үеде бистиң эмнээр салбырывыста эллэн каш кижилер үжүүшкүндеи, доңуушкундан эмнедип турар. Оларның чамдыызын кезип эмнээр бис. Эмнедип турар кижилерниң хей кезии эзирик чораааш, доң черге үжүп калгаш, азы барт, хейлеп чок үжүп калгаш, кызыл-даван кудумчуга маңнап чораааш, соокка доңган, үжээн боп турар. Чамдыкта черниң чернинге аытхелден ушкаш, машина-техниканың айыыл чок чоруун сагыыйн бертиниишкинге таваржып, соок үеде база доңуушкунга таваржып турар. Кижи араганы көвейни ижиптер болза, мага-боттуң иштинки градузу чавызаар, кештиң хан-дамырлары хей бээрге организмниң чылыг энергиязы соок агаарже үнер. Эзирик кижи хол, буду, чаагы, кулактары доңуп, үжүп-даа турза, ону эскербес аваар. Чүге дээрге арага кижиниң угаан-медерелин баксыредыр,

КЫРГАННЫҢ БЕЛЭЭ

Төөгүүнүң ыдыктыг турас-кааралдарынга эрги шагда үндүрүп турган номнар база хамааржыр. Чоокта чаа Алдан-Маадыр аттыг музейге Сүт-Хөл районнуң «Октябрь 30 чылы» совхозта күш-ажылдыг хоочуну, ам 72 харлыг Куулар Орус Девгүр-оолович бодунуң бүгү назынында чалап шыгжап хоралаа эрги номнарын белек кылдыр эккеп берди. Ол номнар болза ада төөгү дамчып келген болгаш эрги моол база тибет дылдарда парлагылаан, нийти саны 22 болду.

Үстүнде номнарның иштиндеги мөзүн хуумда эң-не онзалаг сонуургаан номум болза Моолдуң алдарлыг эртемдени, академик Ц. Дамдинсүрэнниң бурунгу моол бичик-биле моол дылга бичип кылганы «Моолдуң уран могаалының дээжизи. Чүс билиг» деп 1959 чылда Улан-Баторга парлап үндүрген ийи том. Оларның хемчээли недергей улуг, каттышкаш 600 арынныг. Ол номнарда бистиң эрээн XI чүс чылдарынган XIX чүс чылдарынга чедир хөгүүн келген Моолдуң уран могаалының дээжилери киргизээн. Оон өскүй ол номнарда тибет, индий, кыдат, япон болгаш өске-даа дөштүкү могаалдардан очулдуруп ажыглаан бурунгу могаалдар база оларның үнгүлээн дозуп амгы үеге таарыштыр тайылбырлааны эртем ажылы кылып турар аныктарга тергиин чугула.

Бурунгу номнарны дужаган Куулар Орус моол болгаш тибет дылдарны шыырак билир дээрзин ооң демдеглелдери болгаш түс-түс номнарның аттарын тыалап очулдуругулаваш, кысна-кысна тайылбырларын бижигилээни көргүзүп турар. Чижээлээрге, 1240 чылда парлап үндүрген төөгү демдеглелдеринде бижип турары болза ол үеде Угетей хаанның Керуулен хемге турган ордузунга бүгү Моолдуң улуг хуралы болган. Допчулал могаалаарга, Куулар Орустуң белекке берген номнарының аразында төөгү, философия, астрономия, телге, чечен могаалдың бүдүү арткылаан судуурлары бар болган.

Куулар Орус-биле тоолчулар чыыжынга ужуражып танышкан мен. Оон бээр үр болган. Харылзаавыс үзүлбээн. Моол болгаш тибет дылдарны чеди харлыңдан эгелеп 14 харлыңга чедир адазы Куулар Донгүр-оолдан честеи боор Ооржак Даргытпайдан айтырып өөренген кижи хоралаа. Шаандагының төөгү могаалары, тоолчуругу могаалары база чонгуй ырларын ол ыргандан чыып бижигилээн мен.

Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН.
РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң культураның алдарлыг ажылдакчызы. Төөгүүнүң болгаш культураның туразааалдарын камгалаар институтунуң кижизүү.

ЧАСКЫ ХАТКА

Чаартылганың часкы хады чедип келгеге,
Чамдык улус «сонгарларже» караш диген.
Катап кажан ыржым болу бээрин маная,
Календарының айын, хүнүн санап чыдар.
Ындыгларның бодалында кижи билбес
Ындыг марын чүү-даа чок — шулуг бодүүн:
Эрте берген чылдар сактыл, хомудап каап,
Эргип келгеге бүдүүзүнде күзел чыдар.
Ажылынча бөгө хевээр сагыш сайбайн,
Арагалап, таваар базын чоруксаарлар.
Ажык-нооча, акша-көгей мөлчүүр дээнде,
Арын-нүүрүн артын орта каалтарлар.
Эде-хере тургустунуп аяыр дээрге,
Эрги чаңчыл эште-сеекте сиңген болур.
Ооздуңдан дарый чарлыр хөөн чок болгаш,
Ойгуларда хорүй берген чыдар ол-дур.
Чаңгаа, чазый, тоолурган кижилерге
Часкы хаттың айылы улуг — сойгаалаатар.
Ынчангаштың ойгуларже кире берге,
Шгыйыпкаш, ылым-чылым берген ол-дур.
Хорүй берген чыткаанының ажыы шуут чок,
Хоор чон-биле күжүн кадып басканы эки.
Чаштып чыткан ойгулардан дүрген үнгеш,
Часкы хатка арыгландыр кактырыгар!

Василий МОНГУШ.

БЫЗААНЫҢ ҮНЕЛЕЛИ

«Чудаңгы-ла чүве бе» дээш,
Чудайны мөз кудар-дырлар.
Эмер нем эмзирбеске,
Эптү-ле оны бээр-дирлер.
«Чаш бызаа хоржок» —
дингеш.
Чарбаны мөз бербедилер.
Эртен, кежээ эмиг судун
Эмискиттээр эки-ле-дир.
«Хорээ багай хөөкүй-дүр» —
дээш.
Хөгүүг эмчи майнап кээр-дир.
Чассыдып каап, сымбан чоруй,
Саарымча сыкыртыр-дыр.

Кажаавыста чылыг боорга,
Хаарыктап удуур-дур мен.
Чудан ишкеш, кораам чырыг,
Чугаалаңып турарым бо!
Турар кажаам арыг-силит
Туруксанчыг, хөгүүг-даа де!
Чырыдып каар сайгылгаанныг,
Чыдынымның чымчаан кор
даан.
Суу көвей чудан-ма бээр.
Чудаан дээштиң индыглар бе!
Өзүп орар бызаа меңээ
Өске чемдем бээряер болза...

ШУУГААЗЫН ЧУДАН

Чудаан бызаа ижип чыткан
Чуданчыгаш толуртканныг.
Чүүшкүм ишкеш хирезинде.
Чугаалаңып эгелеп-тир:
— Хоолама коошпаларже
Хоюрт кылдыр кудуптарга.
Аштаан, суксаан бызаажыктар
Амданнаңып мени пактаар.
Дөгөр-ле бо, ала-бызаа.
Дөгөрээнин билдиннип ор —
Хоомай-тоозун суг-даа болза,
Хоолу болган эвес мен бе!
Чаа төрээн бызаа сеңээ
Сарыг-суг дег болзумза-даа,
Чайчадыр-даа ужурум чок.

Чаглыг эштер менден үнгеп!
«Фермада кылан-тас» деп.
Медээ салып, сөглевес мен.
Эде-хере тургустунмаан
Эштер барын эскер, бызаа.
Чемгериде цегинде
Чеден-оолду билгем боор сем.
Чудан эйбеи болзун дээштиң
Сугну немээр кижиңе ол боор.
Талтаашкын дээр моондавты
Тамыдыва кинр каапкаш,
Ажыл-ижин эккиттес.
Азыракчың ол-дур. бызаа.

Ондар ОХЕМЧИК.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Булут аразындан ээн кораа
чылыг,
Улус аразындан не кораа
чымчак.
Авага ажы-төлү артык,
Аччыга алды-киш артык.
Ава кижи төлүм дээр,
Ажы-төлү чонум дээр.
Уялыг куш чаныгаш,
Уруглуг кижи кээргээчел.
Будуктуг ышка куш
чыглыр.
Буянныг өгге чон
чыглыр.
Ада чокта эш чок дег,
Аңды чокта бут чок дег.
Ада сөзүн ажырып болбас,
Ие сөзүн ижип болбас.
Тараалыг кижи тодуг,
Аделыг кижи чоргаар.
Иелиг кижи шевер,
Аделыг оол томаанныг.
Терел багы аал чуду,
Тел багы ег чуду.
Аңтты баглап өөредир,
Аныаан сургап өөредир.

ӨЛЕ КОШКАР

◆ *Чечен чугаа* ◆

Ж. ГАЛ, моол могаалчы.

Уяусчу эрге-чагырга кара-чалдарга оорга-мойнун хөөдүрер арганы берген. Аңаа чедир салым-чаванга чагыртып, эрге-тарбаган-биле ыырын хоглап хораан чүве-ле болгай. Ынчал чоруй, амыдырал эрги үеегер-доманты өндара-дүндере тудупкан. «Тарбаган, эмиктиг кижи байдаа эвес, таажпы, шайлыг кижи адыы-даа эвес» дижир эвес ийикпе. Ам дээрге кижилериң аът-шорызы кажаа долган, уруктап бөлөр, хой-ешкүзү, тевезн кодан сыкмас — мөгөлиг шаг ышкажыл!

Кижилер шуптузу-ла мугулай эвес болза-даа, угаан-сарыылдыглар безин мелегей чоруктарны үүлгедиптерин бодуң билир-ле болгай сен.

Хамык ужур бистиң ак-кок Буудай даавыс чараш-чаагай, байлак болганыңда-даа мегат чок. Түс-түсте үш-дөрт инектиг-даа болзувусса, аңнаашкын чокта, аас-кежин чок ышкаш сагындырар чүве. Шаанда кижилер камнаар-хумагалаар, камгалаар-карактаар, чөмөгөлөл-хоруушкун деп-даа чүве билбес турган. Оода-ла, ынай-даа бол, угаан-сарыылдыг турган болза, каржы-хажагай чорук эвээжээн турар ийик. А бис дээрге эъди-кежи-даа чок ац мөңги, аңнаар-ла чүве дээш, тенек аарыг чүве дег, кыра шаап турып бээр болгай бис.

Бо-ла даглар шаанда мөзүн өгбелеримни чамгерип хораан болза, ам бодумну тоттуруп турар-дыр. Бир эвес аңчы ханыыдаашкынымныг үезинде ойлээр деп чүве бажымга кирип хораан болза, черимниң тоттунмес байлде, ындыг болганда, мөзүн байлаам эзме-хазажогу-биле өөрүп-кеңүдээн турбас бе!

«Хүнү кээрге, аа доларе» дижип, бурунгулар чугаалажыр турган. Ындыг азы кандыг боор чүве ийик, мен-не билбес мен. Харын, бир-ле таварылга мени мүңгарадып-дөңгөредип, бо-ла эрги боомоңгумну, кара чажымдан туре азыракчым-чемгерикчимни, адам-иемниң мөңге туресказалын, кажан-кеззеде каар-октаар ужур мөзүн таварышкан. Оортан бээр-ле аңчы сүзүглелиимни үткам мен.

«Дандар адыгжывык дириг амытан тыны үспес, хай-бечыт-даа «кылбас, бир-ле лама болган кижи-ле-дир бо! Бүүдайның ооне-чээрени ам-на амыр-тамчык көргөн-дир» дижип, баштай чаңгыс чер-чурттуларым кыжырып, «аттырыкып турганнар. Үр-ле ынчал келгеннер, ооң соонда хамык чүве удаажыраан.

Дандар ашак кезек ыытте-вайн, чаагай чыттыг ыдат хоган таалкызын тип, тыртып, мынчага дээр дээп көрбээн доң, ажыг арагазын пантапкаш, боозун баарынга салып алгаш, боданып орду. Аза берген төлүн тып алгаш, амыраан-өөрээн не дег, боозунче ол хөлээзи, дүвүрээн кайган ор. Дагыраарып, чарылгылай берген чоон эргектерлиг холу-биле ол чаштырын эргелеткен дег сүйбап, улуг тыпташ уламчылады:

— Аңчы кижи хоюуга кежан-даа чаңгыс тербаган тынныга четпейн чыткаш, безин аш деп чүвени билбес...

Хүн чугурүүнде кире берген. Дагныңа ышышынга үне берген, долгандыр солун чүү-даа чок боорга, хуваа аяк иштен ышкаш, айырай чечектер үнген өскөргө кээп, чаъс ойта дүшкеш, ынай-бээр көргүлеп-дим. Кус эгези турган чүве болгай, ол хүн аажок ыржым, чымааргай турган. Назы-хар эзлээзи ап, шаандакы ышкаш, эрес-кайгал үем кайда боор, бичек «када кум ыынны берип-тир мен.

Даваан даажыңдан отту чаштап кээп-тир мен. Чүү болган деп бодай-дыр силер? Кедемде сирт ырындан кедергей улуг сес аргар хайырже мөңге-дөңгөрүп, ол-ла эрги боомоңгумну, кара чажымдан туре азыракчым-чемгерикчимни, адам-иемниң мөңге туресказалын, кажан-кеззеде каар-октаар ужур мөзүн таварышкан. Оортан бээр-ле аңчы сүзүглелиимни үткам мен.

«Дандар адыгжывык дириг амытан тыны үспес, хай-бечыт-даа «кылбас, бир-ле лама болган кижи-ле-дир бо! Бүүдайның ооне-чээрени ам-на амыр-тамчык көргөн-дир» дижип, баштай чаңгыс чер-чурттуларым кыжырып, «аттырыкып турганнар. Үр-ле ынчал келгеннер, ооң соонда хамык чүве удаажыраан.

Дандар ашак кезек ыытте-вайн, чаагай чыттыг ыдат хоган таалкызын тип, тыртып, мынчага дээр дээп көрбээн доң, ажыг арагазын пантапкаш, боозун баарынга салып алгаш, боданып орду. Аза берген төлүн тып алгаш, амыраан-өөрээн не дег, боозунче ол хөлээзи, дүвүрээн кайган ор. Дагыраарып, чарылгылай берген чоон эргектерлиг холу-биле ол чаштырын эргелеткен дег сүйбап, улуг тыпташ уламчылады:

— Аңчы кижи хоюуга кежан-даа чаңгыс тербаган тынныга четпейн чыткаш, безин аш деп чүвени билбес...

Хүн чугурүүнде кире берген. Дагныңа ышышынга үне берген, долгандыр солун чүү-даа чок боорга, хуваа аяк иштен ышкаш, айырай чечектер үнген өскөргө кээп, чаъс ойта дүшкеш, ынай-бээр көргүлеп-дим. Кус эгези турган чүве болгай, ол хүн аажок ыржым, чымааргай турган. Назы-хар эзлээзи ап, шаандакы ышкаш, эрес-кайгал үем кайда боор, бичек «када кум ыынны берип-тир мен.

Даваан даажыңдан отту чаштап кээп-тир мен. Чүү болган деп бодай-дыр силер? Кедемде сирт ырындан кедергей улуг сес аргар хайырже мөңге-дөңгөрүп ышкан кел чор. Хамык чүве вайлашкан — олча бодуп-ла хонда кирип келди. Мугулай-даа болза, оңу эзи ытпас ийик. Согунналдыр халчып орган аңнар көргеш, тынныым безин бачыдай берген. Боомну углай туткаш, чык-ла кылдым. Даваштан даглар чайгыланы берген. Хаа көрүп четтинпээнимде, аргаяар сирт ырында берген. Боомну дагын онтаваш, соонда ыкай болур дээримге, онтарым чок болду. Кылык хайнар, хейде катыкым-даа кээр. Чүнүк-даа аяйын тыппайн ор мен. Онтарым кава адын каапканым ол! Дилээзи дүвүү чок, хүнзе-дир ылаштаваш, могепканым-даа аргажок. «Тыварын тыптым оскунуп алдым» деп чүве ол боор. Он ийга дегген, та дег-бээн. Эңгимеже чоокшулай берген, ында шимчеш-даа дивес турар улуг але кошкарны эскерип кагдым. Балыгланган ац чаңгыс черге камчап турар боор дег сезинген, кедергилеп чеде бердим. Серлын ышкаш улуг аргар ол-ла чериде турбушаан. Ол таланы быктындан хөн дамдылап, томаанныг карактарын талыйты кере көрүүнен тур. Дамдылаан хөөн күнге ялдынналып тур. Кезеп үе эрте. Хөн дамдылаышаан. Каарганнар, олча-даа бер-ле эвеспе дишкен ышкаш, алгы-ыышкы-биле дээрде каранешкан турлар. Оларның чоогунда ийи дес дескинеп тур. Изиг хатка хөн дораан дестелип, чилге ыызыл удазын дег, буттарын куду дыйлаңайнын бадып тур. Аргар шимчеведи, чивеш-даа ынмады. Чоргаар бажы халаш-даа диведи, чүгле буттары черже кирип бар чыткан ышкаш болду. Хөөнүк сеолгу дамдызы агып төнтеш кургап келди, а аргар турбушаан. Мөзүн кайгаашкынын коргуушкун-биле соңу берген: кандыг күш оңу тудуп турар дээр силер?!

Ареатан күштер ам ооң мырыңай-ла бажының кырын-да дескинип турлар. Оларны войзупаваш, кошкарның чанында, тенчилгеен дег, кайган ор мен. Аңның чоргаар ойуму чаргыы-хемгей чоруна, мөзүн кадыг-дошкун үүлгедиимге удур салдынган ышкаш болду. Барык-ла ойуг ергаар дегиңа чыс бажында, хүнге чоок, аяс дээрниң делемиңде тода кеступ тур. Туттун, «эзергээчел боя деп мени кыйгырып турганзыгдаа. Ол үүнден эгелээш, диңг амытан ойурбес болуп, бодумга ашкынган мен. Чүрээмни аар кудараа долган, карактарымдан изиг чаш соксаа чок бадып-ла тур. Боомну эктимден дужүргеш, хаа чарыынга куду баштандыр салып кагдым. Оңу сен тып алганыңа ол ышканыл, оглум, кижилерден чаңырып хораан чаңыдыммы ам сеңээ то каап берген ол-дур.

Бойдус кижини тыныл кээриңден тура-ле үүкүп алыр, бүгү назынында чемгерип, суггарып кээр, а ооң төгүүмес байлаа чүгле ооң бодунга эвес, бүгү кижилерге хаатпыган болгай. Оңу чүгле бойдусту билир, аңаа ынак, телепти кижи угаан, билип шыдаар. Бойдус —бүгү кижилериңе мөзүн, бир эвес тел мөзүн билбес болза, аңаа ким инакшып шыдаар боор? Мен уругларымга кеззеде мынча дээр мен: «Бойдусту хумагалаңар! Ол кеззеде мандыл, даңгерел турзум!»

Кыргаан Дандар чугаазын доосчаш, сергиик дег арнында дерин чоткаш, боозун мөзээ котап эгидип берди.

— Ынчаарда бис эртем-суюл чок, чүү-даа билбес хораан бис, силерге бодаарга — дээш, кандыг-ла бир кударанчыг үн-биле бодун агартканда-даа чүве дег, чугаалап тендүрду.

Оортан бээр мен ооң бойдус дугайында бодүүм, мергеен сесіерни сактып, бодап чоруур апарган мен. Чамдыкта, дужүмге але кошкар киргээр, ол бойдус-биле кижиниң мөңге харылзаазын сагындырып турган ышкаш болгулаар.

«НОВОСТИ МОНГОЛИИ» сопуудан.
Сангаа МОЛДУРГА очулдургаа.

КОРТКАН КОЙГУН

Даалдар күзеглерге кежүп кире берген. Күскү чылыг үннериңе бирээзи турган чүве. Ам бодаа чоруурунга курүүк-чаа үзүн-дир ийим. Ынчан үгбам суг Кок-Тереге—күзег чуртунга базада кежүп келген.

Бир-ле катап, биле дүлү үезинде, даштыгаа талдан ча-согун чазап орган мен. Хемертен чаныма чыткан Чүрекпен товуна чиктим сургеп керүп, бир-ле чүве эскерип каан дег болган соонда, тура халыды. Мен база-ла тура хаалып келдим. Даа мурнунда товуда, аарыысче кирген үүүг сруна, үүүг ам иоден адаанче сад дорт хаалып кел чор. Ыдымны читиезиңден тудуп аалгаш, саалбайн керүп турарымга, иодаанның соонда, эвээн мөрөнге, кара ыт өөрен-кудан чок хаалып ор. Ам-на хамык чүвеним үүүрүм биле кадатым. Хөөнүй койгунну та кайыын тургузуп аалгаш, сыыртап келге.

Новелла

ны ол ооң! Коигун ат мурнунда чүү-даа сугар ыдаан-бажыңче өскөрүп ооң соонда, кире халыды.

Казаган-бажыңның эмнин кончуг дүрген хаан идиргим. Оон кара ытты керүп турарымга, адаа ыдыымда менден эвээн мөрөнге, дылын уштун аяган эгиннеттер тур ол. Эвээн ре эртемде, ам койгуман кайда, кажан чыдыр ирги дээш бажыңның багаа соңгазындан аар бакшаал кеорунга. Хөөкүүм ийи кулактарым кызыпкан, шимчеш-даа дивеин чыдыр.

Эмиктиг уяам бызыгаа дуглап кааш, өгде үгбага чүү болганын чугаалап бердим. Оон үгбам:

— Ол ытты мрадыр ойнадып чорудуут, ону аалдыы боор, оон башка торлиг, хөөкүүнү тудуп чиптер. Аарадеңче сыныып амы-тын хоргестеңгин келген дерин амытаны ойурбес боор — диңр. Ооң чагыын ойнаан кусуттум. Ол болбаанда кончуг улуг ол койгун эмиктен үне хөлөөш, аза адаанда арыгже даалыктап кире берде.

Дамба МОҢГУШ.
Аршаан суг.

ОЙНААРАКТАР ТЕАТРЫ

Ойнаарактар театры — Ниидаанның сцена уран күүлүүнүң чарылбас кеззе. Совет Эвилелинде Радиостан Катпулы ойнаарактар театры аалдап чорup турар. Ооң ойнаарактарының хемчээли улуг эвес — 60 сантиметр. Олар улуг ыыш бештерлиг, улуг-улуг карактарлыг, а буттарында — узун кобиалар алы платьелерлиг.

Өске ойнаарактарга өөрде Катпулының ойнаарактарын бешкерары берге эвес. Оны хөөндирлер болгаш удазынчар дузазы-биле бешкерер. Көргүзүүгү колдуунда чаңгыс ог-бүле көргүзер. Ойнаарактарны эр улус бешкерер. Ооларны 7 харлыңдан тура-ле адаа өөредип эгелээр. Хөрээшиннер шиниңиң музыказын болгаш сөзүн белетеезр, ойнаарактарга зеп даарар.

Көргүзүүгү улуг эвес хемчээлдиг ажык сценага көргүзер. Кожегези кончуг өскүй, кеостап даарап каан пес болур. Сценаны кыдыгларындан ийи фонарь-биле чырыдып каар.

Шейла ШАРМА.
индий журналыст.
(ПМА).

СОНУУРГАКТАРГА

АПТЕКАДА ЭВМ

Аптекаже кирип келир силер. Ында кандыг-даа шкафтар, делгиирлер, баартактар чок. Улуг эвес стол артында фармацевт олурар. Ол рецептиии номчаваш, ЭВМ-ниң баскыыштарын баскылаптарга, эмнер боттары-ла силерге «халдыпа» кээрлер. Ол бүгү чүгле кеш-ла секунда болур.

Польшада электроннуг тургузуглар-биле дериттинген бир дугаргы ол аптеканың төлевилелин специалист Эдвард Каша ажылдап кылган. Аптеканың чер аалында өөрүнде тургустунган дезэвлерни Польшаның медицина аппаратуралары кылыр заводка, а электроннуг тургузуглларын «Ормеда» заводка кылган. Эмнерни надаглаарының болгаш садып алыкмыларга бараан болурунуң ол аа системазын боттандырганының түүнелинде аптеканың шолу аалы аптеканыныта көөрде, 40 хүү кызырылган. Ол ышкаш электроннуг аптека ажылдаңчыларының сонын ийи катап хөөжөдир органы бээр.

КАДАЙЛАРЫ КИРИП БОЛБАС

«Рыдутловы» хемүр-даш шахтазының чанында «Игнацы» клубка ог-бүлелиг эр кижи бүрүзү, 25 хер четкен бот азы чарылган-даа эр кижилер кирип ап болур. (Польшада ындыг клубтар эвээш эвес). Клубтуң кежигүннери айда бирден эвээш эвес катап чыгалыр. Олар ажыл соонда дыштаныл ап, ооңум, таваар хөөрежип, ырлажып сраарлар.

Клубка чаа кежигүннерни ооң нинти хуралынга, байырлыг байдалга кирип алыр. Хуралы таныгаанда кавпкаш чоруптер, ораагга сундулуг, клубтуң хөрек демдээн кадаваас кижилерни шүгүмчүлээр.

Клубтуң кежигүннери эки ажылчын болгаш эки ог-бүле эвээн болуру албан. Олар кырганнар дутенында сагыш салыышкынчарны ылып, чуртта амдыызында ындыг кончут нептереевээн апрель 1-де демдеглеп турар Эрлер күүнү пропагандалап турарлар.

АЛЬПИНИСТЕР... КРЫШАЛАРДА

Бедняче үнүүшкүннерни чүгле дагларга ылыр эвес боор-дур. Польшаның дыка хөй хоорайларының күдүмчуларынга хөй кеөт бедик бажыңнарның крышаларындан болгаш ханаларындан бадып турар чадаг улустарга ийыылдыг доштаган дамдыларны дүмтүүп турер альпинистерни бо үеде бо-ла көрүп болур. Ол ажыл ПУР-нуң эвээн кеш альпинист клубтары-биле көрээ чарып алган коммунал ажыл-агый будурлгелериниң чагыын өзүүгөр күүсеттинип турар. Спортчулар боттарының белеткелдерин ындыг арга-биле, чүгүле ажыл-хөрек-биле холбап турарлар.

(ПМА-ның медээлериндеи).

Кино

МАРТ 12-де

«НАЙЫРАЛ»: «С чертями не шутят» 12.20, «Джек Восьмёркин— «американец» 9.30, 14.00, 16.50, 19.40. Бичин заала: «Безумно влюблён» 10.00, 12.00, 13.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, 13.10, «Повесть о настоящем человеке» 11.00, «Десять негритят» 14.40, 17.30, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка о прекрасном Ансуле» 13.00, «Короткое замыкание» 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Новые сказки Шехерезады» 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

агаар

Республиканың чамдык районнарынга шоолуг эвес хөрчаар. Хаттыг дүргенин секундада 9—14 метр. Дуне 19—24, чамдык районнарга 13 — 18 градус соор. Хүндүс 1—6, чамдыктарынга 8—13 градус соок болур.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

Телевидение

МАРТ 12-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30 — «Төрүүгүнгей чери — Шпицберген». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.00 — «Чүүден болгаш чүге». 9.30 — «Березканың» хороводу. Концерт. 10.05— «...Россияны эде тургузуптар бис. Ульянов». Док. фильм. 10.25 — Улусчу могаалылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Анна-Мария Дзеяга турасказаткан». (Камерун). 10.55—«Билип келири». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чаңгыс узелдиглер» бөлүктен. 11.25 — Ф. Шопен. 3. Кочиш ойнаар. (ВУР ТВ). 11.35— «Социализм чурттарында». 12.05 — «Маадашкын». Р. Рождественскийниң шүлүктериге В. Успенскийниң музыкалыг композициялары. 12.35 — Бөгүн делегейде. 12.55 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Кооперативтер: моол сонгзар «аңчаар хөгжүүрүл?. (Москва. Минск. Омск). 13.25 — Бүгү-эвилелдиң номтулга конференциязы. «Роман-газета». 14.35 — Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чылыг тараа». 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. А. С. Макаренконуң төрүттүнген хүнүүнден бээр 100 чыл болганынга. 16.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 17.30 — Мультфильм. 17.35 — Улусчу дипломатия. ССРЭ болге АКШ-тың хөй-ниитизиниң харылзажыышкынарының дугайында. 18.35 — С. Михалков Останкиноның Концерт студиязында. 19.35 — Медээлер. 19.40—«Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсонның ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Шерлок Холмс болгаш доктор Ватсонның ужуралдары. 20 чүс чыл эгелээн». Уран-чечей телефильмниң 2-ги сериязы. 22.55 — Болгар эстрада артистериниң концерти. 23.25 —23.30 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива» теледопчулал. ГДР, ЧССР, Куба телевидениенин эртем-сонуургалдыг программалары. 9.05 — Телетеатр абонементиниң Л. Н. Толстойның шин могаалы. 10.40 — В. И. Вернадскийниң 125 чыл болганынга. «Улут болгаш чаагай амыдырал...» 11.05—«Кадыкшыл». 11.45 — Эде тургустунуушкун болгаш эргелер. 12.05 — «Чылдың үелери». 13.05 — XIX Бүүт-эвилел партконференциязынга үткуштур. Төөгүүнүң арыннары. Чурттуң амыдыралында партконференциялар. 13.40 — «Аваа эвес салым-чолдуг фильм». 14.00 —«Бүгүренчиг-даа болза, алдентиг». 15.00— «Чаа бажың». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.20—«Дуустуг ыт». Уран-чечен фильм. 16.30 — Берлиниң залчылары. П. Грунер. Концерт. 16.50 — «А. П. Чехов». «Ада-чурттунга эргим аттар» деп болуктеп док. фильм. 17.20 — Россияның музыкалыг бажыңнары. Н. А. Римский-Корсаковтуң Петербургта бажыңында. 18.40 — Кайгамчык кижилериң амыдыралы. В. И. Вернадскийниң 125 хар болганынга. 19.40 — Телефильм. 20.00 — «Тамтыктыг удунар, чаптар!». 20.15 — «Ыраккы Чөөн чук. Киножурнал. 20.25— Реклама. 20.30 — Улусчу могаалылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы «Сулия болгаш оон кижилери» (Венесуэла) 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 00.35 — Балетмейстерлер болгаш балет артистериниң бүгү-эвилел конкурсунуң лауреаттарының түнелеп концерти.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, улетпур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16 социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериеныың 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлага амазы. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының зеректериниң талазы-биле күүрүү комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2777. ТС — 00708.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвулелиниң органы

1988 чылдың март 13 воскресенье № 61 (13661)

1925 чылда үндезилеттингеен. Өртээ 3 копеек.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Совет чазактың Петроградтан Москваже көжүп келгениниң 70 чылынга турааскаткан байырлыг хурал март 11-де Москвага, В. И. Ленинниң Төп музейинге боолган.

Хуралга министерстволарның болгаш ведомстволарының карыысалгалыг ажылдаачылары партиеннің хоочуннары, иеныссылалдың хой-иниттизиниң төлөөлөөчүлери киришкен.

(СЭТА).

ЧОГААЛЧЫ, БАШКЫ

КИЕВ, март 11. (СЭТА). Алдарлыг совет чогаалчы болгаш башкы А. С. Макаренконуң төрүттүнгениниң бөөр 100 чыл болганынга турааскаткан байырлыг хурал Украинаның маныссылалынга болуп эрткен. Аңда самал бергеннер «Педагогика поэмазынга» арттырып каан чогаадыкчы салгалын нинти өөредилге школазының ажылын эде тургузарынга ажыглаарының чугулазын демдеглеп турган.

Алдарлыг чогаалчының болгаш башкының башкы ажылчорудулгазын эгелээн чери Кременчуг хоорайда ооң туразкаалын ажыткан. Турааскаалдың авторлары — Харьков чурттуг, скульптор И. Ястребов, Киевтің архитекторлары В. Ширяев биле И. Гаврилюк.

Оа алдарлыг хүнү Украинада, чер болганда калбаа-биле демдеглеп турар. Макаренкочу номчуулгалар эртип, Антон Семёновичиниң бөлөөннигизи чорааннар-биле ужуражылгалар боол турар. Эртем-практикиг конференциялар база эртип турар. Юбилейге үзүштүр «Макаренко-биле кадыы» деп документалдыг кинону тургускан.

КОНКУРСТУҢ ТҮҢНЕЛИ

ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар черниң секретарнады, Совет Армиеның болгаш Шериг-Далай Флодуның Кол политиктиг эргелелиниң бюрозу, ССРЭ ДОСААФ-ның Төп Комитединиң президиуму, Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының бүгүзилел чөвулелиниң президиуму Совет Чепсектиг Күштерниң 70 чылынга турааскаткан «Совет Эвилелиниге берген болгаш ведомстволарының карыысалгалыг ажылдаачыларын партиеннің хоочуннары, иеныссылалдың хой-иниттизиниң төлөөлөөчүлери киришкен.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ ЭРТЕМИНИҢ СЫЛДЫЗЫ

ЮНЕСКО-нуң хүлээн алган шиитпирин езугаар делегейниң хой-иниттизи В. И. Вернадскийниң төрүттүнгениниң бөөр 125 чылын калбаа-биле демдеглеп турар сургалыг бойдус эртемдени, бодакчы болгаш гуманист В. И. Вернадскийниң ады делегей эртеминиң сылдыстарының бирги одуруунда турар.

Март 11-де Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган байырлыг хуралды улуг эртемденың амыдыралының маадырлыг оруунга, делегей эртеминге кирген селыышкынынга турааскаткан.

Президиумда — ССРЭ-ниң ЭА-зының удуртукчулары В. И. Вернадскийниң өөреникчилери болгаш саягчылары, коску даштыны эртемденнер. Байырлыг хуралды ССРЭ-ниң ЭА-зының президиумзи академик Г. И. Марчук эге сөзү-биле ажыткан. «В. И. Вернадский — улуг эртемден болгаш бодакчы» деп ниетkелди ССРЭ-ниң ЭА-ның Геохимия болгаш аналитиктиг химия институдуның директору академик В. Л. Барсуков кылган.

В. И. Вернадскийнің кандыг-даа хөөредиг чок XX үс чылдың Ломоносову деп адап болур. Оларның каныы-даа бодунуң үезинде бойдус эртемиринің келир үеде хөгжүлдезинің оруун ажыткан, шинчилел ажылдарының чаа угланышкыннарын тодаратkан. В. И. Вернадский геохимия, космохимия дээр чаа эртемнерни ажыткан. Ооң бойдус эртемниң болгаш философия талазы-биле чогаадыкчы ажылының дээдин чадазы — биосфераның ноосфераже шилчий бөөрүнің дугаанда өөредин болур.

(СЭТА).

«ЧАЙГЫ» ШАКЧЕ

1988 чылдың март 27-де, воскресеньеде, Совет Эвилелиниң девискээринге «чайгы» шакче шилчиирни ССРЭ-ниң чаңгыс аай үе-шак болгаш этелон частоталарының күрүне номиссиязы дыңнадып тур.

«Чайгы» шакче шилчиирни март 27-де 2 шакта шак согунчугажын 1 шак бурунгаарладып шилчидер.

Волгоград болгаш Саратов областарның девискээринге шак согунчугажын бир шак бурунгаарлатпас, чүге дизе, бо областарның девискээринге куржаг аайы-биле шак саваарының чуруму ам күштүг боол турар нинги шак куржаанга хамааржып турар.

(СЭТА).

ДЫҢНАДЫГ

1988 чылдың март 18-те СЭКП ХК-ның хуралдаар залында улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң 20 чыныгының IV сессиязы болур.

Сессия 15.00 шакта эгелээр.

Партболуктүң хуралы 14.00 шакта болур.

Өг-буле керээзи

САНААРЫНГА, КАМНААРЫНГА ӨӨРЕДИР

Чоокта чаа кыштаргa чолаачы пресстээн сиген сөөртүп эккелген. Малчын-даа, чолаачы-даа бот-бодун эки билчир, каш чыл улаштыр ажылдап келген. Алевтина Кимовна биле Степан Айдын-оолович Сарыглардар мурнунда болза, чолаачылар сиген, чарба эккээрге, санаваа-даа. Ынналбайн канчаар, ооң өртээн санап, төлөдип турар эвес, автомашина чеже километрни эрткени малчынга хамаанчок. Бир-тээ өг-буле керээзинче кирген болганда, бо удаада хойжулар хынамчалыг апарган. Бүзүре, ынчалзаа-даа ына деп чагыг, мерген сестер өзугаар чолаачыдан чеже сиген эккелгенин айтырганнар:

— 100 шарыг пресс чүдүүрүп эккелдим-ис — деп, оозу харыылаан.

Алевтина орта арай бүзүреэзин. Сактырга, черле эвзш хевирлиг болган, чолаачының харыызында бир-ле чүвени эскерген. Чеди чыл дургузунда хойжулап келгеш, мурнунда болза каш чеже сигенни, суланы сөөртүп эккелгенин айтырбес, чүгле харын өөрүп четтиргенин илереткеш, шайлаткаш чорудуптар турган-на болгай.

Ам өг-буле керээзинче киргенде, алырын, бөөрин-даа ыяк санап олурар. Алевтина Кимовна өг-буленің керээзинде айтkан чүүлдерни санап олурар кижи ол, ынчангаш чекти долдурарының мурнунда; черле ол сигенни санаар деп шиитпирлээн. Чүс дээни кайын ындыг боор ийик: ийи-бир эвес, а 18 шарыг-пресс четпес болган. Чолаачы та чүге ынчанган, та кайы-бир аалда дужүрүп берипкен, малчын ону ылавылаваан-даа. Бир эвес ындыг болза, чектің дозуи совхозка барып дужаарга, хамык чүве демей-ле билдине бөөр. Чолаачының арны кыза берген. Ооң аксы-биле сигенни хүлээп апkан болза, ол артыkна төлөдип алыр, совхозу бо хойжуларга хой сиген берген болур, а ынчангаш бот-орулгачарылгалыг даалгазынга артык чарыгдал немежир.

Чечектиг бригадазынга мурнунда сут сөөртүр ийи машина ажылдап турган. Ам хойжулар өг-буле керээзинче кирген соонда оларның бирээзи херемчок деп шиитпирлээн. Артык чарыгдалдың херээ чүү боор. Чүгле бо ийи факт безин өг-бүле керээзи улусту кайы хире корум-чурумга өөредир дээрзин тодаргай бадыткап турар-дыр.

Аныяк малчыннар Алевтина биле Степан Сарыглардар ажылдаарының чаа аргазынга өөренип, чаңчыгып турарлар. Оларны совхозтуң экономистери, тускай эртемниглери, ол ышкаш хойжу бригаданың удуртукчузу өөредип турар. Өг-буле керээзин чарган, дирекция база малчыннар боттары чүүү кылырын тода бижээш. атты салган, таңманы баскан. Чекте бирги кварталда малчыннарның алыр чүүлдерин, ооң өртек-хелезинин айытkан. Ол ышкаш бот-орулга-чарылганың даалгазында хойжуларның чыл дургузунда алыр орулгазын, чарыгдалдарын шуптузун бижээн. Ынчангаш бо хойжулар ам хамык ажылды түүнеп, санап олурары бо.

Степан биле Алевтина Сарыгларның өг-буле керээзинің хамык-ла документилерни черле эки кылган. Ол ышкаш совхозтуң 1988 чылда планхүлээлгелерин, хойжуларның база сакманчыларның социалистиг чарыжының негелделерин тода парлаваш, малчыннарда берип каан. Ол-ла бүгү документилерни шынарлыг пагкада суп, аайлап каан. Дыка эки. Малчыннарга келген специалистерниң, удуртукчуларның демдеглел кыдыраажы база бар. Ында олар чүүү эскергенин, саналдарын бижигилеп каан.

Бо аныяк хойжулар хураганнарны 150 хонукта азыраваш, 5632 килограмм немелде деңзини алыр, тодаргайлаарга, бир хураганны 24 килограмм чедир семирти азыраар. Ниитизи-биле кодан хойдан 497 килограмм дүктү дужаар. Совхозунга үш үүлден — немелде деңзиден, дүктен, хурагандан каттышкаш, 14498 рубльдиг продукциязын дужаар. Дорт чарыгдалдар 8328 рубль, ооң иштинде шалың төлевири 4142 рубль болур. Ол чарыгдалдардан каммал ап болур үүлдер база бар деп хойжулар санап турар. Чижээ, тракторлар, сут сөөртүрүүк хелезиннинге хой аксаны көрген.

Февраль айда 161 рубль 96 копеек артектиг мал чемин эккелген. 10 рубль 18 копеек артектиг сугну чарыгдаан. Ооң аңгыда машина-техниканың хелезини база бар. Айның 20-де отчёт-биле кады чарыгдалдарны база түүнээр.

Амгы үеде Степан биле Алевтина Сарыгларның кыштаында малдың ниити байдалы эки. 281 хойдан 207 төрээн, хураганнары өзүп-доругуп турар.

Камналга кылдыр чогум күзүн болгаш мазын көрөөнүн одаар, эң ылаңгыя малга бөөр сут иткан доскаар адаанга оку одап турары эки.

Бо малчыннарның ажылында үүү четпезин? Хойнуң ара салыр, ол ышкаш хураганнарның стоматит дээр (аксы кемдикир) аарыы бар. А өг-буле керээзинің негелделериниң талазы-биле — чамдыкта эккелген мал чеминиң ниити хемчээлин санаваан, өртээн бижиээн. Ол ышкаш февральдың түүнелинде чеже хире акша үндүргенин совхозтуң экономистери санаваш, малчынга дыңнадып, ооң документилери-биле дүүштүрген болза эки.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, өг-буле керээзинің негелделери дээш совхоз база малчыннар боттары-даа ам-даа ажылды четче организаттаар хереп. Баштайгы базыннар кылдыктан, түүнелдер кескү. Ону улам ханыладыр ужуруут.

Седен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Сарыгларларның өг-бүзези.

Фотозу Ондар ОХЕМЧИКТИН.

ШИИТПИРЛЕП ТУРАР

«Шын» солун редакциязынга «Чодураа» совхозтуң болук чолаачыларындан дээн КАИ ажылдакчыларынга хомудаан чагаа келген.

Ук чагаага харыыны ИХМ-ниң КАИ инидизиниң начальниги Д. Д. Дажимба берген.

Чолаачы мергежиниге өөредирни болгаш чолаачыларны янзы-бүрү категорияларга эде белетиээрни ССРЭ-ниң ИХМ-ниң 1987 чылдың июнь 1-де үнген № 6 дужаалын өзугаар чорудар болгаш ында бижээзин «С» категорияның чолаачылары «Д» категорияже дужаар белеткелди эрткен соонда «С» категориядан «Д» категорияже дужаарының шылгалдаларын КАИ-га дужаар апаар.

Кодээ черлерге «С» категориядан «Д» категорияже белеткел чорудар кыска хуусаның автокурстарны ДОСААФ-тың өөредилге организацияларынга ажыдарын чөпшээрээн. Ындыг курстар өөредилге базазы-биле база өөредилге автобузу-биле хамдыртынган, практиктиг башкарылга шолдуг болур үүрүлүт. Өөредилге базазының тоорлуурын КАИ ажылдакчылары ДОСААФ-тың өөредилге организациязының чагыы кирген соонда хынап көөр үүрүлүт деп харыыда айытkан.

«С» категориядан «Д» болгаш «Е» категорияларже эде белетиээрниң курстарын ажыдарын болгаш дериирни Тес-Хем райнуусному амгы үеде шиитпирлеп турар.

ЧАГААНЫ АРХИПТЭЭН

Редакциягa «Ак-Тая суурнуң болук аныяктарындан» деп каан чагаа Улуг-Хем райондан келген. Ында бижиттиниген фактыларның кезиг-чамдызызы бадыткаттынып турар-даа бовза, ону архивтеп каапканын номчукчуларга дыңнаттывыс.

Долу ат-бажын, адрезин болгаш ажылдаа турар черни тода айытпаан, шак мындыг чагааларны редакция моон соңгвар-даа сайгарып көрбес. Ынчангаш ажык-чарлыг үеде «болуктер» артыңга чажыртынмазын авторларга сүмеледнис.

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

Эскертинмес мергежилдің кижилери

ХОЛУ ЧЕМЗИГ

Мария Өдурековна Ховалыгның кылып турар ажылында онзагай чүве чок. Ол Эрбек суурда «Малютка» ясли-садниттің повары. Чэрби чыл дургузунда ол чаштар чемгерериниг хүүседнип келген. Ынча чылдар иштинде ооң ажылынга хамаарыштыр хомудаа черле турбаан. ол дээрге даанган, ажылынга бердинген, ак сетиилдиг чорудуң бадыткалы.

—«Малютканың» чаштарын ада-иезин эртемгинин 7 шактала садикке эккээр. Оларны амданныг чем маная чыдар. Ол дээрге ажылынче күш дөмдан келген. Мария Өдурековнаның ачы-буяны-дыр. Холу чемзиг хоочунга бичин чаштар стовдарындан турып ора-на, «Четтирдиис» деп чугаалаар, М. О. Ховалыгның сетиил-чүрээ ол состерден чыгыыр. Чүгле чаштар эвес, оларның ада-иезери база поварга четтиргенин илергейлеп турар.

Макар БЮРБЮ.

Бии-Хем, Эрбек суур.

Кыштаглаашкын—хүннүң чугула айтырыы

ЭРЕҢГЕЙЛЕП ТУРДА...

Каа-Хем үну делгем шынаалдыг, кадар оттуг шаттарлыг, үнүш-дужүүкүр тараа шөлдерлиг девискээрде чыдар хирезинде, район ниитизи-биле мал чеми белеткээр планын эрткен чылын күүсеттээн. Ол районнуң үүгле СЭКП-ниң 25-ки съездизи аттыг, «Совет Тыва», «Ленинчи оруқ» совхозтары планнарын чедишкининг күүседип ойнаш, ам кыштыг, районнуң өске ажыг-ыйларынга бодаарга, чүүлээр эртиирип турар.

Эң дүвүрээзиниг байдал «Улуг Октябрь» совхозта тургустунган, чүге дээрге, эрткен чаның ук совхоз мал чемин белеткээр планының чартык кезиин безин күүседип албайн, кыштаглаашкынче кирген. Совхозта 6 мөң ажыг бүш шээр малды 14 коданда үскен. Амгы үеде төрүүр хойларның ара салыр, чаш хураганнарын өөрүп, өлүр чоруктары ковудээн. Чүге дээрге мал чеминиң эвзжинден боос хойларны, улуг харлыг одарже үндүрүп, кадарып турда, оларның күш-дөңгели арын бөксираваш, боттары чудап, кошкак төл төрүп турар.

Оон аңгыда, чөптүг эвес чылдагааннар бар. Төрүүр коданнарлыг хойжуларга безин одарларны далбыйлап бербээн. Зооветеринарлыг хайгаарал кошкак. Амгы үеде совхозта кол зоотехник чок, а кол мал эмчизи Наталья Викторовна Дресвянникова бо конгуг ыңмыштыг, хой массалыг ооллаг турар үеде безин төлүүр коданнарга ховар баар ханы бүүп турар.

Сакманчылар, кадарчылар чедишпес. Улус депутатарының Көк-Хаак кодээ Совединиң депутаты, дужүүлгалыг хойжу Бады Кара-оолович Кууларның коданында амгы үеде төрүүр 402 хой бар, оларның 200 ажыы ооллаткан, хураганнар четче. Ынча хой чаш хураганны үүгле чаңгыс сакманчы — малчынның өг-бүлезиниң керээзиин ээзи Сайдай Доржуевна Куулар чаасаан ажаап, чемгерип четтиклейн турар. Ол кодаанга ажылдаар, оода чаңгыс-даа болза, сакманчы бо үеге чедир тывылбаан.

Ол төрүүр хой коданында бир машина ишти, та каш чыл болган эрги, куу, чыдыг, довураа бурунайнын турар кара сиген сөөртүп эккелгеш, дужүүп турда, хой бригадири Керген-оол Иргитович Чывырал, профком даргалы Руслан Цыренов шупту кады көрдүвүс.

Улуг кадар-ны Бады Кууларның — Мындыг курган, чыдыг сиген чигеш, хойлар күш кирбейн, харын-даа чудап өлүп турар чүве-дир — деп чугаалаанынга ханчап каттышпазыл.

Ол болгаш өске-даа коданнарда амгы үеде мал чеми төнүп турар. Убса-Нур хөлден, Эрзин, Тес-Хем, Бии-Хем районнардан кандыг-бир мал чеми сөөртүп келирин хойжулар четтиклейн маная турар.

Оон турүүк совхозтуң шээр мал бригадири Керген-оол Чывырал шээр мал ажылынга ажылдаар кижилер тывар дээш республиканың Кызылда күш-ажылчы курлавырлар эргелеринге, Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалынга, кодээ ажыл-агый техникумунга, профтехучилищелерге каш катап кээп, чугаалажып турза-даа, оон үүү-даа бүтүүн, чүге дээрге «Улуг Октябрь» совхозтуң директору Александр Кузьмич Дресвянников өөрү кандыг-даа деткимче, дуза көргүспээн.

Ам келгеш, дүвүрээзиниг байдал тургустунуп келирге, совхозтуң удуртукчулары хамык бурууну хойжуларже чаа каар хөөннүг. Ол чөптүг бе?!

Херек кырында хойжу өг-буле бүрүзү 10-дан 15 тонна чедир сигенин боттарының деми-биле кезип, чурттаар бажыңын, кажаа-хораазын кышка боттары белеткеп алган. Черле ынчаш, Каа-Хемниң малчынары чайын эзимнер эдектери, тараа шөлдериниң аразында оттуг одарларга чайлаар. Ынчангаш олар хөөн тараага кинрбес, тараа чиртпес дээш база үргүлүү туда кадарар, хайгаараар апаар деп үвени айтыры чугула. Ырак, улуг тайгаларже чайлаглап үнер бе дээрге, ооң суг, от-сигени шээр малга эвзш хоолулуг дээрзин малчыннар билир.

Амгы үеде бистің республиканың бүгү совхозтарында ышкаш, Көк-Хаактың хойжулары бот-орулга-чарылганже киргеш, бедик бот-харыысалгалыг, кара-кызыл ажылдап турда, оларга совхозтан деткимче, боттуг дуза көнчүг негеттинип келген.

Анай-оол ДАРЖАА.

«ШЫНАР» ПРОГРАММАЗЫН—БҮДҮРҮЛГЕ БҮРҮЗҮНГЕ

♦ Күрхүлээп алыышкын тудугга боттанып эгелээр ♦

Тудут материалдары бүдүрүп турар бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының болгаш специалистериниң күрхүлээп алыышкынче шилчилге талазыбиле хуралы техника болгаш ажылчын күш-биле четче хамдыртынган «Тудут кезектерни комбинатка эрткени тоорлуг» эвес. Келир чылдан эгелеп тудут индустриязының бүдүрүлгелери бо чаа арга-биле ажылдап эгелээр болганда, бо коллектив продукциязының шынарын эжиидер дээш чамдык ажылдарны кылып чорудуп эгелээн.

Хуралдың киржиикчилери комбинаттың цехтери-биле танышкан. Олар эки үүлдерден аңгыда конструкциялар белеткелиниң технологтуг чорудулгаларында четпестерни база эскергеннер.

Бригадир Л. В. Мураев панельдерниң кырының бүзүргей болуп турарын мөңгө база чугаалап турду. Ол дугайын цех начальниги-даа, эске-даа эштер билир турган. Ынчалзаа-даа шынарны эжиидер талазы-биле хемчеглер алдынмаан. Чылдагааннар боттуг-даа, боттуг эвес-даа болза, күрхүлээп алыышкын комиссиязының ажылдакчылары бракты тудугларже чорутпас.

Сеелгу айларда продукциязының шынары чүгээртээнин хуралды эрттирип турган СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа демдеглээн. Күрхүлээп алыышкынче шилчилге үезинде бүдүрүлгелериниң сорулгаларына ол доктаанган.

Ыяш болбаазырадыр бүдүрүлгелерде ажыл эжиидер турар.

— Технологияны сайзырактайжыдар бүдүрүлгени организаттаарын эжиидер хемчеглерни алганының түүнелинде, комбинаттың ыяш болбаазырадыр заводу стандарттарга дүгжүп турар продукцияны бүдүрүп турар — деп, стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле күрхайгаарал лабораториязының начальниги Ю. П. Митюков демдеглээн. Ону кыска үе дургузунда чедип алган. Ийи чыл бурунгаар-ла дыттан эки чазаныр кылыгларны кылып шыдавас деп турган болгай.

Республикада бүдүрүп турар материалдарның хемчээлиниң дүүшпези-биле, дыка хой четпестерлиг болуру-биле ону бүдүрүп турарлар-даа, тудугжулар-даа эптежип, ону черле ындыг деп көрүп турары канчап-даа таарышпас. Лабораторияның ажылдакчыларының эткен чылын кылып чорутkан ыңналдаларының түүнелинде, 170 кубометр демирбетоннуң 118,4 кубометри холуттунган, а туйбунуң чартыыдан хой кезии стандарттарга дүүшпес болган. Ыяш ажылдап кылыр бүдүрүлгелерде байдал чүден-даа дүвүренчиг. Чазанылга кылыгларын стандарттарның негелделерин канчап-даа күүседир арга чок черлерде безин бүдүрүп турар. Оларның чижээнге «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Шуурмакта болгаш Туранда ыяш белеткээр пунктуларын, Каа-Хемниң болгаш Балгазынның ыяш ажылдагайларын хамаарыштырып болур. Олар чеже-даа шынары бергей продукцияны берип турар болза, ооң өртек-үмезин хереглекчилерден савыырларын чурумчударыбиле эгелээри эргежок чугула. Мөнгө бичин, ийиги чергеним дээр айтырыглар турбас ужуруут. Чижээ, чамдык ыяаар-хемчээр хереклелдериниң чедишпезин безин багай түүнелдерге чедирер болгай. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, ооң мурнунда кичээнгей салбайн, ийиги чергеним деп санап турган айтырыгларже кол кичээнгейни угласы эң чугула.

Чижээ, «Тудут кезектерни комбинатта 135 серияның бажыңнарының конструкциялары кылырынга документациялары ам-даа чедир ажылдап кылдынмаан, ол хиреде ындыг бажыңнарны хоорайда элээн кашты туда берген. Хыналда чорударда буза шаппайн кылыр приборлар чок, ынчангаш кылыгларның быжыының тодаргай көргүзүүн үндүрери берге.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының бүдүрүлгелериндe байдал мырыңай дүвүренчиг. Каттыжыышкынның салбырлары күрүне хүлээп алыышкынынга чогуур хуусаазында чедишкининг белеткенип шыдаптар деп, дидими-биле бадыткаптар шаа чогундан каттыжыышкынның үлетпүр бүдүрүлгелер кылдынның начальниги В. Е. Нагорнов бо үстүнде дүвүренчиг байдал шын деп бадыткаан.

«Тыва суг тудуг» трестің демир-бетон кылыглар заводунуң директору Н. И. Перфильев ооң удуртул турары бүдүрүлгеге күртне хүлээп алыышкынны хамаарышпас дээр хөөннүг чугаалаан.

Ийет, бергелер көнчүг хой болуру чугаажок. Хой чылдарның иштинде мөөнгеттинип келген айтырыгларны кеш ай дургузунда шиитпирлептер деп бодаар болза, ажылчымдан удуртукчуга чедир ийи биленти сывыртынып каапкаш, ажылдаар апаар. Ырбанның ыяш үлетпүр ажыл-агыйының, ыяш белеткел турар өске даа бүдүрүлгелериниң бүдүрүп турар продукциязының шынарынга негелдемнерни шыгыыладырын комбинаттың ажылчыннары хуралга чугаалап турган. Эки шынарлыг чиг эттен стандарттарга дүгжүп турар продукцияны ол болур деп чүве билдингир.

Бо ажылга кижи факторунче, алыс түүнелди чедип алыр дээш нинти сонуургалды бөдиеринче, шынар дээш хырысалганы чап онаары, күш-ажыл төлевирин шын хуваарынче кичээнгейни салыры улуг ужур-дузалыг. Ажылдаар черни эки дерип кылып көөр болза, ынчан бериимче улуг болуру чежыг эвес. Ынчалзаа-даа тудут индустриязының бүдүрүлгелериндe ажылдаар черлер аттестациязы болгаш оларны чаартыры көнчүг ооңум чорум турар.

Кысказы-биле чугаалаарга, келир үеде кылыр ажылдарга хамаарышкан бүгү айтырыгларны ол чөвүлел хуралга чугаалажып көрген. А. И. Ванжа чөвүлел хуралдың ажылын түүнеп тура, бүдүрүлге бүрүзүнге «Шынар» программазын чогаадып ыңнерин бичин-даа соңгаарлаттарынче хуралдың киржиикчилерни кыйыргаң.

ФЕВРАЛЬДЫҢ ПОЧТАЗЫ

◆ ФЕВРАЛЬДА «ШЫННЫҢ» РЕДАКЦИЯЗЫ 728 ЧАГААНЫ АЛГАН, ООҢ ИШТИНДЕ ШҮГҮМЧҮЛЕЛДИГ 75 ЧАГАА КЕЛГЕН.

◆ ЭРТКЕН АЙДА СОЛУН АРНЫНГА 343 ЧАГАА ПАРЛАТТЫНГАН. 181 ЧАГААНЫҢ АВТОРЛАРЫНГА ХАРЫЫНЫ БЕРГЕН.

◆ СОЛУНГА ҮНГЕН БОЛГАШ ПАРЛАТТЫНМААН ШИЛЧИТКЕН ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕРГЕ 15 ХАРЫЫ АЛДЫНГАН.

◆ БАЙ-ТАЙГАДАН — 55 ЧАГАА, БАРЫЫН-ХЕМЧИКТЕН —66, УЛУГ-ХЕМДЕН—61, ЧӨӨН-ХЕМЧИКТЕН — 69, ТЕС-ХЕМДЕН—53 ЧАГАА КЕЛГЕН. ЭҢ ХӨЙ, 172 ЧАГАА КЫЗЫЛ ХОО-РАЙДАН КЕЛГЕН.

Күнчүн Маадының «Кадарчының кыштаанда» деп чуруу. Автор бо ажылын «Шын» солунунуң чарлаа-ны «Бойдуска ленинчи хамаарылга» деп конкурсче чаруткан.

Бистиң консультациявыс

ХООЙЛУДА КӨРДҮНГЕНИН ЁЗУГААР

Редакцияга келген чагааларга харыылар

Ажыл төлевири, сургакчылал чораан үеде чарыгдалдарга, техника камнаалгазынга дээш өске-даа чүүлдерге хамаарыштыр айтырыглыг чагаалар редакцияга кээп турар. Республиканың Күрагроүлетпүр комитединің юрисконсулдуг инженериниң начальнигы Александр ООРЖАКТЫҢ бөлүк айтырыгларга харыыларын парлаадывыс.

— Чолаачы кижи 10 чыл чедир автомашинаны капитал септелге чокка эки эдилээни бояза, ажаа немелде төлевирин чыл санында бээр бе!

Эрткен чылын Май бир байырлалында чолаачылар-даа, контораның ажылдакчылары-даа ажылдаан бис. Дыштаныр хүнүнде ажылдаарын контора ажылдакчылары эзлчеглиг шөлээжинге кирир санаттырып алган, а чолаачыларга сакап бербээн. Шалык санаар бухгалтер Доюма Күнгаа сиилерге чүгле ажыл төлевири санап бээр деп харыы берген. Ол шын бе!

Ажылчын хөп азы автотранспорт хөлезизи төлээрге, бухгалтерия чаңгыс квитанциниы 2-3 кижиге бижип бээр-дир. Шын бе!

Эрзинде ажыл-агыйлар арызында көжүп чоруур механизастаттынган колонканың чолаачылары Ю. Ламажап, К. Кара-Сая, М. Канзай дээш өскелер-даа.

Харыы: 10 чыл чедир автомашинаны капитал септелге чок эки эдилээни дээш кандыг-бир немелде төлевирни чыл санында бээри тускай көрдүнмээн. Ындыг-даа болза, техниканы нормативтиг үе иштинде камныг эдилээни дээш шаанда хевирлиг немелде төлевирни бээр эргени автотранспорт удуртукчуларынга берген.

Байырлал түннеринде ажылдааны дээш ажыл төлевирни күш-ажылдың хоойлузүнүң негелделери ёзугаар ийи даңгыр төлээр үжүрлүг. Ол үени эзлчеглиг шөлээге кирир санаавс. Күш-ажылдың дүрүмүнде байырлал болгаш дыштаныр түннерде ажылдаан кижилерге немей шөлээ бээри көрдүнмээн, чүге дээрге ажыл төлевирин ийи катап көвүедедир төлеп берип турар. Ынчалза-даа дээди органнарның (ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң) тускай доктаалы бар болза, ынчан немелде шөлээни берип болур.

Ажылчын хөп азы автотранспорт хөлезизи дээш төлевирни түлээп алган соонда, хөлезинни төлээн дугайында документ болур квитанцияның хоолгазын төлээн кижиге бухгалтерия бээр үжүрлүг.

— Кадарчы кижи хамыр дүжүртүр дээрге, хамыр биле транспорт өртээн долу төледир-дир. Ол шын бе!

Бай-Тайга районунуң «Бай-Тал» совхозтуң кадарчызы.

Байнов БИЧЕ-ООЛ.

Харыы: Малчынның чурттап орар бажыңынга одаар ыраш, хамыр өртээн совхоз төлевес. Малчынга дужуруп берген одаар чүүл өртээн, машина хөлезизин совхоз тыртып алыр үжүрлүг. Бир эвес одаар чүүлдү кажаа ишти чылдып, суг изидип, өске-даа ажылдарга ажыглап турар болза, одаар чүүл-биле совхоз хандырар үжүрлүг. Чүге дээрге ол үүда эвес, а күрүненик ажылын кылырынга ажыглаттынып турар-дыр.

— Никитиниң чемненилге чериниге чем кылыры-биле кадарчының кадарган малын директорнуң чөпшээрели-биле чарыгдаан болза, мал камгалалының күүзу бадар бе!

Совхозтуң хаван фермазының ажылчыннарынга ажылчын хөп бээри көрдүнген бе!

Пландан ажыр хаван оолары алган таварылгада продукция дээш төлевир турар бе!

Харыы: Бир эвес совхозтуң директизазының чөпшээрели-биле малчынның коданындан малды алгаш, чемге чарыгдаан болза, үк малчынның кадарган малының бөш санының камгалаанының хүүзу күдулаевс үжүрлүг. Чүге дээрге мында малчынның буруузу чок.

Совхозтуң хаван фермазының ажылчыннарынга ажылчын хөпти халас бээри көрдүнмээн.

Бир эвес социалистит чарыштың негелделеринде азы коллектив, үүда керээге ажылдаар дугайында совхозбиле чарган дугуржулгада көрдүнген болза, пландан ажыр хаван оолары алган таварылгада немелде төлевирни бээр үжүрлүг.

— Командировкага чарыгдалдарны чолаачы кижиге канчаар төлеп бээрил? Бистиң совхозтуң чүк машиналарының чолаачыларынга командировка акшазы төлеевейн турар. Көрдүнмээн дээри шын бе!

Турып турар чериниң байдалы даштыг, кадыр-берт ажыл-агыйларның автомашиналарының дугуй эдилээринің чиигелдезин бар бе! Ону канчаар кылып болурул!

Ч. Ооржак, Х. Күүлар, Д. Ооржак, Өвүр районда «Кызыл тук» совхозтуң чолаачылары.

Харыы: Совхозтуң девискээринден үнүп, каш хонук иштинде командировкалап чораан болза, чолаачыга командировкага үндүрер чарыгдаар акшазын күш-ажылдың хоойлузунда көрдүнген негелделер ёзугаар төлээр. Бир эвес чолаачы совхоз девискээринден үнгеш, ол-ла түн дораан чаның кээр аргалыгда командировка чарыгдалдарын төлевес. Командировканың иштки хуусаазы (орукка чоруур хуусааны санаавска) 45 хонуктан көвүдевес үжүрлүг. Чүгүле таварылгада командировканың хуусаазын 15 хонук чедир үзедип болур.

Албан-организация болгаш ажыл-агый черлериниң турар чери кадыр-берт, дештыг, даглыг дээш дугуй эдилелиниң нормазының талазы-биле тускай чиигелделер чок. Ындыг-даа болза, чер-черниң байдалын өөренип көргеш, ук черниң эрге-чагырга, ажыл-агый органнары бо айтырыгны тускай көрүп болур эргелиг.

• • •

Мен 1972 чылдан эгелеп Хөндергей ортумак школазынга кочегарлап ажылдап келдим. Кочегар кижи каш чыл ажылдаваш, каш харлыында пенсиияже үнерил! Одаалга сезону тос ай болуру-биле холбаштыр, кочегар ынча үе иштинде ажылдаар болгай.

Ооң соонда өске черлерге ажылдаар-дыр. Чогум тос айның шөлээзин ал болур бе!

Эртине МОНГУШ,
Хөндергей ортумак школазы,
Чөөн-Хемчик район.

• • •

Профтехучилище дооскан кижиниң өөренип турган үезин ажыл стажынга кирир санаар бе, күш-ажыл дептерин берип болур бе база училище дооскан соонда дораан шериг чораваш, дедир келирге, училище соонда 2 чыл ажылдаары алban бе!

Надежда СААЯ.
Кызыл-Мажалык суур.

Харыы: Кочегарлап ажылдап чораан кижиниң ажылы (кочегарлар) кадыкшылга хоралыг ажылдарның санына кирбейн турар. Ынчангаш ажаа ажылдап чораан кижилерге чиигелделиг пенсияны тывыспас. Кочегарлар иштки чурум ёзугаар пенсияже үнерл.

Ажылы сезоннуг болганда, олар сезон доостурга өске ажылыче шилчирир үжүрлүг. Алban черлериниң организациларының удуртулгазы ол кижилерге чайгы үеде өске ажыл бээринге дузалажыр хүлээлгелиг.

Кочегар кижи тос ай иштинде ажылдаан болза, ол кижиге шөлээни ооң ажылдаан үезинге дүүштүр берип болур. Чижээ, тос ай иштинде үзүк чок ажылдаан болза, ол кижиге бир айда-ла ийи түн кылдыр саналр. Ынчангаш тос ай ажылдаан кижиниң шөлээзи 18 хонук болур.

• • •

Профессионал-техникиг училище дооскан кижиниң өөренип турган үезин ажыл стажынга кирир санаар бе, күш-ажыл дептерин берип болур бе база училище дооскан соонда дораан шериг чораваш, дедир келирге, училище соонда 2 чыл ажылдаары алban бе!

Надежда СААЯ.
Кызыл-Мажалык суур.

Харыы: Кочегарлап ажылдап чораан кижиниң ажылы (кочегарлар) кадыкшылга хоралыг ажылдарның санына кирбейн турар. Ынчангаш ажаа ажылдап чораан кижилерге чиигелделиг пенсияны тывыспас. Кочегарлар иштки чурум ёзугаар пенсияже үнерл.

Ажылы сезоннуг болганда, олар сезон доостурга өске ажылыче шилчирир үжүрлүг. Алban черлериниң организациларының удуртулгазы ол кижилерге чайгы үеде өске ажыл бээринге дузалажыр хүлээлгелиг.

Кочегар кижи тос ай иштинде ажылдаан болза, ол кижиге шөлээни ооң ажылдаан үезинге дүүштүр берип болур. Чижээ, тос ай иштинде үзүк чок ажылдаан болза, ол кижиге бир айда-ла ийи түн кылдыр саналр. Ынчангаш тос ай ажылдаан кижиниң шөлээзи 18 хонук болур.

• • •

Профессионал-техникиг училище дооскан кижиниң өөренип турган үезин ажыл стажынга кирир санаар бе, күш-ажыл дептерин бээр үжүрлүг. Чүге дээрге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1972 чылдың август 3-те үндүрген доктаалын ёзугаар бадылаан пенсияны тыспырының болгаш ону төлээриниң дугайында дүрүмүнүң 109-ку чүүлүнүң ажы-чеазинде профтехучилище доосканнарга оларның өөренип турган үезин иштки ажыл стажынга кирир санаарын дүрүмчүдүп айыткан. Ынчангаш училище соонда шериг албаны чоруй барган силерниң дүнмөнарның ажыл стажынга өөренип турган үезин кирир санаар үжүрлүг турган-дыр.

Ол ышкаш шериг албанын эрттиргеш, келирге, ажаа дипломун бербейн турарын шын эвес. Шериг албанының соонда ол кижи чедип алган мергежилиниң аайы-биле ажылды бодунуң күзели-биле шилип алыр эргелиг.

САНАЛЫМ

Бо чылдың февраль 16-да «Шында» парлаттынган Артем Борбак-оолдуң Чедер хөл дугайында сагыш човаан материалын номчаш, бот хүүда база ол айтырыгны чүүлдүгзүүнүп, санал, сүмем кадар бодадым. Бежен чылдар эгезинден барык төнчүзүнге чедир «Тиилелгеге» ажылдап чораан мен. Ынчан безин хөлдүү сүү доозу, ооң кырында куштар кара шаар саалдап чоруур чүве болгай.

Бо айтырыгны хажыызындан көрүп, сагыш човап орарга кайын таваржыр. Чогүүр организациялар, удуртур черлер солгаварладып турбайн, дарый хөмчеглерин ап эгелээри чугула боор. Чүнү канчалза эвил! Шаанда хөлдүн өскүнче кирип турар, аттыг кижи кеже албас соок кара суг агып чыткан. Хөл ооң-биле амыдырап турган чүве болгай. Чедериниң суг бажындан баткан кара суг хөлге чедир агып чыткан.

Колхоз ажаа дээрбе кылыр дээш кара сугну богаш, дээрбе кылырына белеткенип тура, бир-ле айтырыгдан ара соксаваш, моондакты катап буза шапкан. Ынчалза-даа суг ажаа моондактаргаш, куду агары кызырыган. Ооң соонда-ла малчыннарның хамык малы ол шынааны таптай базып каапкан. Хөлдүн бадар ону үрелгеш, шынааже тарай берген.

Ам мөзүн саналым болза, бо үеде күштүг техника чок эвес. Чедериниң суг бажындан хөлге чедир бугалап эйбекшидер болза, эки болгу дег. Ынчан хөл-дүн чурттаар назынды узап, бусталып үнерн эвээжээш, суг көвүдээр боор.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.

ТӨРЕЛДЕРИМ КАЙДА ИРГИ?

Менин Сергей Оттук-ооловичи Күжүгет дээр. Миннип кээримге-ле, өскүс хевирлиг, Кызылдың уруглар бажыңынга турар болдум. Төрүттүнген хереглелимни ёзугаар алырга, 1960 чылдың март 17-де төрүттүнген. Ооң 1967 чылда Ак-Туругнуң школазынга өөренип, интернадынга чурттап өстүм. Школа дооскан соонда Балгазынның профтехучилищезинге киргеш, ону дооскаш, элээн ажылдап чоруй, шеригге барган мен.

1978 чылда шеригже аттанып деп турган, төрелдеримни, ада-немни сураглаан мен, тывылбаан. Ол хевээр биживаан мен.

Ада-мек чогум кымнарыл? деп айтырар болза, билбес мен. Хереченнелимде оларның ат-сывын биживаан болду. Адамнам-даа, кады төрээннеримдаа бар чадавас, менин тып аар боор.

Бодум ам ог-бүлелиг мен, Улуг-Хемниң «Найырал» совхозта ажылдап турар мен. Адрезим: Чаа-Хөл суур, Новая кудумчузу, 188, квартира 4.

Сергей КҮЖҮГЕТ.

КЕЛБЕС ПОЧТАЧЫ

Чагылга чүге чидип турарыл?

«Мореи» совхозтуң Сыын-Мыйыс үүт-бараан фермазы район төвү Эрзин суурдан 3 километр чөрде турар. Ында чурттап, ажылдап турар тос ог-бүленің нежигүннери республика солуннарын, чурттуң төп солун, сеткүүлдерин чагыдып алгыяан. Ог-бүле бүрүзү чагылгалыг. Кижилериң сеткилин дувуредип турар айтырыг— почта чедирилгезинің аргажок бөгөйү.

Солун, сеткүүл дээрге —амгы үениң негелдезинге дүүштүр алырга — кижилериң хүн бүрү амыдыралының эргежок чугула хереглелериниң (шай, дус, суг ышкаш) бирээзи апарганديзе хөөремче чок. Чүге дээрге солуннардан чурттуң, республиканың, делегейниң болуушкуннарын болгаш өске-даа чаа медээлерни номчуп, билип ап турар болгай бис. Ынчангаш солун—кижиниң амыдыралының база хүнүүң хереглелиниң бирээзи, солун документ-тир!

Сыын-Мыйыс фермазында ог-бүлелериң хүүда чагылгаларындан аңгыда ферманың коллективинге иштки чагыдылга: «Шын», «Тувинская правда», «Правда» солуннарны совхоз чагыдып берген. Ынчалза-даа кижилериң хүүда солун, сеткүүлдери-даа, иштидаа чагыг фермага келбейн турар. Чамдыкта 1—2 хүнүүң солуннары таварылга боор, азын келзе-даа, клубта, азы кейдазы-даа билдинмес.

Саанчылар, ажылчыннар солунун негеп, читкен солуннарын дилеп, истекчилер дег оон-моон айтырып турган, кара күш-биле дудуу-тулуң ап турар. Чаңгыс чижектен коргузүп хөрейн. Мен бодум бо 1988 чылдың февральда «Тувинская правданы» чүгле 5 санныг номерин алган мен. А алдынмаан чамдык солуннарны ферманың бичин, борбак чунар-бажыңының иштинге, инек кажаазының от салыр черинге орук-хирлиг чыткылаан.

Чагыткан солун, сеткүүлдерни албайн турарывыс дугайында айтырыгны ферма эргелекчизинге болгаш оске-даа даргаларга чеже тургуспаан дээр, чегел төнген, түңнел чок хевээр.

Сеолгу үеде биске билдинип турары — Сын-Мыйыс фермазының почтазын фермаже чедер дээн даргаларга (совхоз директорунга, ферма эргелекчизинге, кол зоотехникке, партком секретарынга), азы таварышкан-на кижиге берип каар. А олар фермага келгеш, бир-ле бажыңга арттырып кааптар, а чамдыкта ол кижилер үттүпкаш, совхоз төвү Мореные дедир алгаш чоруй баар, оон ис чок чидер таварылгалар кайы хөй. Ынчангаш почта чедирилгези дээш кымдаа харыылавайн турар.

Ындыг бе дээрге, совхозтан фермага быжыглаан почтачы Галина Седен дээрзи хөрек кырында бар. Галина Седен 1987—1988 чылдарның иштинде кара чаңгыс катап фермага көзүлген. Суурдан бир агитквартираның хөрээженнери фермада инек кажаазы чугайлаар дээш келген автобузунга почтачы саадапкаш, чаңгыс калбак солун-даа эккелбээн. Мээн аалым ишти ынчан: «Бистиң чагылгаавыс келбээн, февральда чаңгыс-даа солун албадывыс— деп чөптүг айтырыг тургузарга:

— Көөр мен, бөгүн солун тарадып эвес, фермадан сүттеп келдим, силериниңде солун чок ышкаш —дээш, дүште-даа чок болган.

Бо-дур, шак мындыг харыысаргa чок, чоннуң чагылгазын безин билбес кижи почтачылап шыдаар бе! Чүү дээш акша-шалың ап турарыл, ажылын эде тургузуп, эжиктекни кайыл!

Мөзүн мындыг деңнелгени көргүзейн. Шаанда, кызыл турар үеде, Сыын-Мыйыс фермазы тускай почтачылыг, солун, сеткүүл, чагаа-бижик чедирилгези қончуг эки турган. Ынчангы почтачы Чүүнай Ойдуп эки ажылы дээш шаннадыпмактадып турганын совхозта улуг назылыг кижилер утпаан. Эрзин—Сыын-Мыйыс арызынга ол хүннүң-не почтаны чедирип эккел турган. Ол мурнакчы почтачы дептержигешке чагылгалыг кижилерни дамзылап алган чоруур, кижилерге каштын хүнүнде солун азы өске-даа чагылганы бергенин демдеглеп, адын салдырып алыр турган. Кандыг-бир айтырыг тургустунуп келзе, оон дораан-на дептержигежин уштуп эккээр. Бот-харыысалга, ажылынга ак сеткилдиг хамаарылга деп чүве ол-дур.

«Мореи» совхозтуң директизазы Сыын-Мыйыс фермазынга харыысалгалыг почтачыдан быжыглаарын, дээштиг хемчээн аарын «Шын» солунну дамчыштыр идегенديлединис.

Константин ХАНГАЙ.

ДИЛЕП ТУР МЕН

Экии, эргим редакция.

Өг-бүдем улуг. Чедиг уругнуң иезин мен. Уругларым адазы аар аараш, ийи чыл бурунгаар чок болган. Аваашкылар боттарывыс арттывыс. Хөй уругну өстүрүп, өөредип, кижи кылып, бут кырынга тургузар деп чүве чаңгыс хереженжеи кижиге ындыг-ла амыр эвес деп чүве биилдингир. Ынчалзажок не кижи болганымда, ол дээш харыысалгам улуг.

Совхозтуң мал ажылынга чээрби чыл иштинде ажылдап келген бис. Ам бо хүннерде, ында эмнелге чериндe ажылдап тур мен. Мөзүн көжүп келгеш-ле чурттаргa шөлү-биле хандырарын дилеп келдим. Ынчалзажок харыы мынчага чедир сураг. Ынчангаш солунче чагаа бижип олурарым бо. Улус бажыңынга чурттаар деп чүве хөй уруг-дарыглыг кижиге дыка берге-дир. Ынчанмас дээш канчаар, кыжындан чылыг-даа үеде болза оон өскээр каймаар кирер деп бис. Бо айтырыгга аваазынга дуза чедирип, сүме кадыптар хире кижи уругларым аразында амдыызында чок, улуу-ла шеригде, артканнары бичин. Уругларым адазы бистиң-биле кады чораан болза кандыг-ла-бир арга-биле мындыг байдалдан үне-даа берип болгай кылдыр бодап келир-дир мен. Ам бичин уруглар-биле чүүү кылып шыдаар мен.

Совхоз биске оода бо чылын бажың бээр ирги бе? Арга чок бердинмейн баар хире болза, аваам сугнуң эрги бажыңы бар чүве, ону көжүргеш, ону тутчуп бээр талазы-биле биске дуза катса кандыг ирги? Бир арга ол. Үе саадаар эвес, айлар эртсе-эртсе, база бир кыш келир, соок дүжер болгай, ам база бир улус бажыңынга чурттаар апаар-дыр бис. Чуртталга шолунге хамаарышпас-даа болза, мындыг үүлдү мөзүн база чугаалаксан турар мен. Хууда айтырыг-дыр ийин ол, чугаалавайн-даа барып болур. Ол—мындыг: чуртталга шолу чок, байдалывыс мындыг турда, ачаавыстың төрелдери бистерже көрүнмес, каракташпас бе?

Хөй уруглар азыраап турар кижи чуртталга шолу чок болурга, дыка-ла берге-дир.

Вера БИЧЕ-ООЛ.
«Торгаалыг» совхоз.
Өвүр район.

КЫМ ДУЗАЛААРЫЛ?

«Улуг-Хем» совхозтуң Арыг-Бажы үүт-бараан фермазы чүгле районда эвес, харын республикада безин ады-сураа үнүп турган база бир улуг фермаларның бирээзи. Сеолгу чылдарда кижилериң амыдыраа-чуртталгазынче кичээнгейниң улгатканын бистиң суурнуң амыдыраалындан-даа көрүп болур. Эрткен ийи чылда безин кадарчыларның, саанчыларның азылдап, чурттаарынга таварымчалыг чамдык үүлдер кылдынган. Фермада 100 олуттуг клуб ажыттынган. Эмнелге пунктузунуң, магазинниң, чунар-бажыңның ажылы эжиктээн. Школаже өөренікчилерни автобус чедирип турар.

Ынчалза-даа чурттакчы чону ындыг-ла эвээш эвес, улуг ферма төвүнче районнуң суурлар аразынга чоруп турар автобузу 1987 чылдың март айның төнчүзүнден келбейн турары бистиң сагыжыыска таварышпас.

Арыг-Бажы фермазынче баар орукта улуг даг-даа, калбак хем-даа чок чер. А эрткен чылдың чазынында ховунуң хары эрээш, эрги орукту чара шаап, багай көвүрүглерни үрел каапкан. Эгезинде, 2—3 хонук хиреде совхозтуң кижи көрбээн даргалары, машина-техниказы ажаа келген. Муң-не машина, трактор эрте бээр багай түр көвүргүну кылган. Ооң соонда, чайның изиг хүннери келгенде, ферма чайлагже көжер дей бергенде совхозтуң, салбырның, кедээ Совет күүскомунуң даргалары фермага келгеш, хурал кылып, кадрлар, саанчылар эки үре-түңнелдиг ажылдап чайлаваш кээриңерге, ферма биле суур аразынга чүгле асфальт чок дээрден башка чазаглыг орук турар деп аазаашкын кылган.

Чай төне берген, ферма турум турлаанга көжүп келген. Чазаглыг эки орук кайда боор. Эгелээнин эгелээн, чүгле машина, техника эрте албас үзүкбоолук, көвүрүг-даа чок хевээр болган. Бо дугайында фермада ажылдап турар Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң, район, суур Советтериниң депутаттары шупту он кижиниң бөрбаан, четпээн албан чери, даргалары район иштинде бөрык чок диле хөредир эвес. Кедээ Советтиң, район Советиниң сессияларынга, совхозтуң бүгү коммунистериниң хуралынга бо айтырыгны тургузуп, райкүүсконың даргазынга, партия райкомунуң бирги секретарынга чедир чугаалажыл келген. Харыызынга — орук болур деп аазаашкындан аңгыда чүү-даа бүтпээн. Ам мырыкай бүдүн чыл иштинде Арыг-Бажы суурга келген автобусче ферма төвүнден кылашташтышаан бис. Ооң чылдагааны— орук багай. Ында көвүрүгну эде кылырын, орукту дескилээрин сени мен дээр болза, бо машина-техникалыг, сайзырааңгай шагда чайлыг хөрек-тир. А ол бүгүнү кылыры ам-даа аазаашкын кырында хевээр. Биске ам кым дузалаар ирги?

А. ТУГАРЖАП,
партиниң, күш-ажылдың хоочуну.

ЧОВАНЧЫГ ТАВАРЫЛГАЛАР

Мен Көк-тей ортумак школазында 7 «в» класстың удуртукчу башкызы мен. Мээн класымда, өске-даа класстарда ышкаш, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг, быжыг сагылгечурумнуг, өөредилгези эки өөренікчилер база бар. Ындыг өөренікчилерни школаны бүгү эш-өөрүнүң мурнунга шаннап, мактап, «Артек», азы өске-даа лагерьлерже путёвка бээри, төрээн крайын өөренип, танышары-биле ырак-узак туристи походтарга киириштирери черге ажыктыг, а харын оларның деңнелиге чедерин орааладыгырга өскелерге үлегер-чижектиг өөредиг болур. А ол ындыг шаннап, мактал алганнар үеам хөй-ает кирип ажылдаар болгаш өөренір.

Бо талазы-биле бистиинде эде тургустунуушкун барыг болбайн турар. Чүл дээрге чемдик удуртур ажылдакчылар тоолгыг өөренікчилерге кандыг-бир чүүлду аазаашкын, ону күүсетпейн баар боор-дур. Ынчангаш «мегелеткенге» өөренікчи элчок байдалга таваржыр болгаш чүге-даа сонуургалы ажыл каап болур. Оон ыңай, барып-барып удуртукчу улуг кижилер моге аазаашкын кылып турда, школаны уругбугу-зөмлелдиң «Артек» лагеринче, Монгуш Айдың Монгоянже баарын дыңнатты. Оларга путёвка белен дээн. Оларның ада-нелеринге-даа дыңнаткан турган. Амыраан, өөрээн уруглар орукка баш заранге артар сен, бо чылын хоржок». Оон соонда мен өөренікчим дээш, ВЛКСМ обкомунче телефоннадым. Оон Валерия Нурзат дээрзи: «Өөренікчилерни бо чылын эвес, келир чылын Монголия чорудар бис, маңнаар! — деп, хаарыылады. «Аазаваш, бичин уруглары мегелеп каар кончуг-ла-дыр аа» деп чагенип бодандым. Ол өөренікчилерим хөй черге путёвка маңнаваш, ырак-узак аян-чорук-даа барбаан, лагерьге-даа дыштанмаанар.

Ам ол-ла өөренікчилерим чедиги классчылар болу берген. База-ла чайгы дыштанырга удаваас келир. Ынчангаш аазаан аас бар-ла болгай дээш, баш бурунгаар комсомол райкомунга путёвка айтырып бардым. Путёвканы колдуунда школа-интернат өөренікчилеринге, оскус уруглларга бээр деп харыыладылар. Ындыг боорга, класымда бүдүн өскүс, эки өөредилгелиг Сарыглар Чечекти сактып келдим. Февраль 18-те чоруур бир путёвканы ыяап биске бээр болдулар. Сарыглар Чечек документилер четчелеп, эмчи шинчилгези эртип алгаш, комсомол райкомунга путёвка алыры-биле чеде берген. Ында ажылдакчыларның харыызы С. Чечекке база-ла хөөн каранчыг болган: «Ол путёвканы сени мурнай өске школаның өөренікчизи аппаргаа». Өөренікчим муңгаап, ыглаап чедип келди.

Херектиң ужурун билип алыр дээш комсомол райкомунга чеде бээримге, путёвка тарадыр дарга аараан болду. Оон мен дыңнап олурумда-ла ВЛКСМ обкомунче телефоннедилер. Кызыл районнуң ийи дээш, баш бурунгаар комсомол райкомунга путёвка айтырып бардым. Путёвканы колдуунда школа-интернат өөренікчилеринге, оскус уруглларга бээр деп харыыладылар. Ындыг боорга, класымда бүдүн өскүс, эки өөредилгелиг Сарыглар Чечекти сактып келдим. Февраль 18-те чоруур бир путёвканы ыяап биске бээр болдулар. Сарыглар Чечек документилер четчелеп, эмчи шинчилгези эртип алгаш, комсомол райкомунга путёвка алыры-биле чеде берген. Ында ажылдакчыларның харыызы С. Чечекке база-ла хөөн каранчыг болган: «Ол путёвканы сени мурнай өске школаның өөренікчизи аппаргаа». Өөренікчим муңгаап, ыглаап чедип келди.

Херектиң ужурун билип алыр дээш комсомол райкомунга чеде бээримге, путёвка тарадыр дарга аараан болду. Оон мен дыңнап олурумда-ла ВЛКСМ обкомунче телефоннедилер. Кызыл районнуң ийи путёвказы «арттенгеен» деп харыы берген. Харылаза чогуур даргаларның олутпай шүшпеңнинден хайыраан путёвкаларның хуусаазы эрткеш, стол иштинге шимчеш дивейн «өлүгүлеп» каары кымга хараадаанчыг эвес боор!! Мындыг шимченгир, сагыш човангыр эвес чоруктан хөй-хөй кижилер элчок болгаш хөөн каранчыг байдалга таваржып турар. Путёвканы ой-шаанда бээр болза, кижилер кадыын камгалап, дыштанып-даа алгай, ажыктыг үүлдер-даа көрүп, билип алгай.

Кижилерни, ылаңгыя бичин уругларны мегелеп болбас ужурлуг бис. Ол дээрге эң багай кижизидилге-дир. Аазаанын күүсетпес болза, уруглардың идегелин база оскунганывыс ол. Мээн өөренікчилеримниң таварышканы мындыг чованчыг таварылгалар черге болбазын-на күзээр-дир мен.

Елена КУЧУН,
башкы, Кызыл район.

ЧАА СТАНЦИЯ БОЛЗА

Сут-Хөл район хөтөп тургустуңгандан бээр каш чыл эрткен. Чоннуң аргыштырылгазын эжиждип, республика төвү-биле дорт рейсти ажыткан. Ынчалза-даа автостанцияның ажылында четпестер эвээш эвес.

Автостанция эрги бажыңда. Аваа пассажирлериниң дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузар арга чок. Кыштың соогунда кайыын улус келбес дээр. Пассажирлер, молаачылар суг айтырарга безин чок боор. Изиг шай, пирожки дээннинің ажыы-даа чок.

Чоннуң негелдезин тоол көрүп, бо районга чаа автостанция тудуун эгелээри чугула деп бодап турар мен. Станция ажылдакчызы Монгун-оол Ооржак бо дугайын райкүүскомга тургузуп турган болду.

Чер чораан кырган, чалыы, ажы-төлдүг, кандыг-даа кижилерге дыштанырынга эптиг кылдыр бар четпестерни эдеп чугула.

Сергей МОНГУШ,
пенсионер.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хой чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочунуң» медаль-биле шаңнаары боза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Бопан-оол Донгак Дончаевич — «Тээли» совхозтуң ажылчыны.

Будучин Иргит Балданович — «Кара-Хөл» совхозтуң кол бухгалтериниң орлакчызы.

Донгак Кертик Бокташович — «Мурнакчы» совхозтуң прорабы.

Донгак Надежда Чоодуевна — «Тээли ортумак школазының башкызы.

Кек Серекот Хертекович — «Мурнакчы» совхозтуң малчыны.

Күнгаа Дажы-Серен Хомушкуевич — «Бай-Тал» совхозтуң конторазының тезажылчыны.

Онгай-оол Роза Салчаковна — Тээли ортумак школазының башкызы.

Салчак Өшкү-Саар Серемеевич — Тээли ортумак школазының башкызы.

Салчак Полина Шээлээевна — Тээли ортумак школазының башкызы.

Сеңээн Өлчеймаа Салчаковна — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Хертек Дамба Саятыевич — «Мурнакчы» совхозтуң чылгычызы.

Хүрен Окчаа Маңнайевна — «Тээли» совхозтуң малчыны.

Чапчын Владимир Ховалыгович — Тээли ортумак школазының башкызы.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Гор Павел Митрофанович — «Тыва даг-дүгү түдүгү» эргелелдиң № 3 участогунуң прорабы.

Дамбыш Хевекей Салчаковна — районнуң статистика кылдызының начальниги.

Күжүгет Чуле Намгылевич — «Барлыкы» совхозтуң малчыны.

Күжүгет Олча Шыытовна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Куулар Ким-оол Өктек-оолович — «Барыын-Хемчик» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң химизация отряды-биле) моторизи.

Мөктээр Доклан Ооржаковна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Меңге-Назын Дмитров Иргитович — «Тыва даг-дүгү түдүгү» эргелелдиң дашчылар бригадазының бригадири.

Монгуш Артис-оол Часыдакович — «Шекпээр» совхозтуң механизатору.

Монгуш Кадыр Күжүкейович — «Шекпээр» совхозтуң чоларчызы.

Монгуш Хөгүй-оол Улуг-Бораевич — «Кызыл-Мажалыкы» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) инструментальщиги.

Олан Көк Маскыровна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Оолак Комбуевич — өкпе аарыгларынга удур эмнелгениң уруглар салбарының кижизиндиги башкызы.

Сарыглар Овус Дуктүг-оолович — «Кызыл-Мажалыкы» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) чоларчызы.

Хомушку Амыгаа Лопсановна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Хертек Дамба Саятыевич — «Мурнакчы» совхозтуң малчыны.

Хүрен Окчаа Маңнайевна — «Тээли» совхозтуң малчыны.

Чапчын Владимир Ховалыгович — Тээли ортумак школазының башкызы.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Гор Павел Митрофанович — «Тыва даг-дүгү түдүгү» эргелелдиң № 3 участогунуң прорабы.

Дамбыш Хевекей Салчаковна — районнуң статистика кылдызының начальниги.

Күжүгет Чуле Намгылевич — «Барлыкы» совхозтуң малчыны.

Күжүгет Олча Шыытовна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Куулар Ким-оол Өктек-оолович — «Барыын-Хемчик» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң химизация отряды-биле) моторизи.

Мөктээр Доклан Ооржаковна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Меңге-Назын Дмитров Иргитович — «Тыва даг-дүгү түдүгү» эргелелдиң дашчылар бригадазының бригадири.

Монгуш Артис-оол Часыдакович — «Шекпээр» совхозтуң механизатору.

Монгуш Кадыр Күжүкейович — «Шекпээр» совхозтуң чоларчызы.

Монгуш Хөгүй-оол Улуг-Бораевич — «Кызыл-Мажалыкы» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) инструментальщиги.

Олан Көк Маскыровна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Оолак Комбуевич — өкпе аарыгларынга удур эмнелгениң уруглар салбарының кижизиндиги башкызы.

Сарыглар Овус Дуктүг-оолович — «Кызыл-Мажалыкы» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) чоларчызы.

Хомушку Амыгаа Лопсановна — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Хомушку Булчун Садыповна — «Барлыкы» столоваязының повары.

Хомушку Шыдыраа Манчыович — «Барлыкы» совхозтуң ажылчыны.

Чозар Хирлиг-оол Хомушкуевич — «Кызыл-Мажалыкы» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң (химизация отряды-биле) каникчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың февраль 24.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Воловик Николай Ильич — «Каа-Хем» разрезтиң Чадаанада участогунуң автобус чоларчызы.

Иргит Кара Шаңмаковна — райпо ажылчыны.

Кайгородов Леонид Иванович — «Каа-Хем» разрезтиң Чадаанада участогунуң автобус чоларчызы.

Кара-Сал Тамара Дуктүг-оловна — «Каа-Хем» разрезтиң Чадаанада участогунуң ажылчыны.

Монгуш Дажы Доржуевич — Чадаананың бот-орулга-чарылгалыг орук участогунуң одакчызы.

Ооржак Ирина Ивановна — Чадаананың № 1 ортумак школазының башкызы.

Махнева Мария Антоновна — «Чөөн-Хемчик» АКМК-ның бухгалтери.

Сат Херел Баазанович — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Алдын-оол Шынгырмаа Баштановна — уругларның уран чүүл школазының тезажылчыны.

Бадарчы Люнгей Санныевич — «Тес-Хем» АКМК-ның кол бухгалтери.

Дарыймаа Емгее Дайнаевич — «Тес-Хем» АКМК-ның бызаңчызы.

Декпиш-оол Има Хереловна — чонуң амыдырал хамдырылгазының районда бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Сииликей Хандыгай Шожутович — «Тес-Хем» АКМК-ның бызаңчызы.

Тирчин Болат-оол Айыжыевич — Курстратың район инспекциязының начальниги.

Чооду Анна Наган-ооловна — уругларның уран чүүл школазының башкызы.

Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

САМАГАЛДАЙ

Чоглаачы Саяжан Өдекеевич Тамба республиканың болгаш район совхозларынга хой чылдарда ажылдаан. Хой санныг рассказтарның, очерктериниң, чечен чугаалаарының автору. Ол бистиң аравыска чораан болза сонгузу түн 70 харыаар турган. Оон «Бурунгаар» солунга ажылдап турган бижээзин, ынчалза-даа парлаттынмаан демдегделин силерге бараалгаттывыс.

Суурнуң эрте-бурунгу төөгүзүн билбезим, шын. Кажан, ким деп кижи мөңге суур тударын шинчилээн, ким эң баштай хөме кертип, бажың тудуп үндүрүпкени мөңгө шуут-ла билдинмес. Чүгле орсома билир чүвем — мөңге хүрээ турганы бо-ла. Бодаарыже, Самагалдай оюннарның, чоодуларның, соянның, иргиттериниң, шаалыктарның, сартыылдарның чүртүүнүң ортузу болганы-биле мөңге хүрээ туттунган боор. Оон ыңай, Тандыстос кожуунуң Эренгей чапырыкчызы Амбын ноян чурттал чораан.

Эрте-бурунгу чүвени төөгүжүлер-ле казып тыпсыннар, а мен суурнуң каш-ла чыл мурнунда турганын сактып көрейн.

1939 чылдың октябрь айда Тес-Хем кожуунга барып ажылдаарының шынзылгазын ТАР-ның Мал, Чер эмзыгындан (ынчаарда ол чылын сургуул дооскан мал эмчизи кижи турган мен) ап карманнап-каш, Тыва Теп кооптун бараан чудурген машиназынга олурупкаш, чорупкан мен. Калдак-Хамарның кадыр оруубиле Тандыны ашкаш, машина кудургайлап бадыпкан. Бир-ле сырылаваш, суглуг, эриктериндe чодур чөвүрээлиг дыттар бурунгаар кудуйжу бергилээн турар хемчигештиң кыдыынга машина кээп доктаай берди. Оон чолаачы:

— Самагалдай хоорайга ам дораан кирер бис. Бо Дыттыг-Хем деп чер. Хоорай-биле бо аразы ийм-ле базым — дээш, олудунуң адаандан аржыыл, саваның алгаш, хемче базыпты.

Алтай крайга өренип турган, Ойрот-Тура, Бийск, Барнаул, Новосибирск, Ачинск, Абакан, Минусинск хоорайларны көрген-не болгай мен. «Улуг ССРЭ-ниң хоорайларынга демейлежиги берге-ле ыйнаан, ынчалзажок Кызыл хоорайның чартыы хире хоорай мында бар-ла-дыр эвеспе оңча, харын чартыы четпес-даа дижик, оода үштүң бири хире черле туру-ла ыйнаан. Ол хире улуг чер сайгылгаанныг, танцылаар клубтуг, хол, бут бөмбүү ойнаар шөлдүг болуру чугаажок. Ынчаарга-ла эки-дир деп, чолаачының чугаазын дыңнаваш, баштай-ла бодаан чүвем ол.

Ынчалза-даа чолаачы «Ийм-ле базым» деп шын чугаалаан болган, а өскезин... Машинаавыс суурнуң ыдыындан каш-ла бажың эрткеш, туре дүштү. Машинаның кабиназында олурган өөрүм чолаачы баштаваш, шупту-ла үнүл келдилер. Самагалдайже бар чыткан бодум машинада хеваар мындыг мен. Чолаачы эжим кастыынга барган, дедир хая көрүнгеш, мөңгө чугаалайдыр: «Чедип келдиниз!».

Машинадан дүжүп келгеш, ыңай-бээр көргүлээримге, демги хоорай деп адаткан черим хензиг бичин суур болду. Оода мөңгө Сарыг-Сеп суурумнуң безин үштүң бири четпес бичин. Ол үеде районнар төптерин «хоорайлар» деп адаар чаңчыл турган чүве-дир. Ынчалза-даа чүве ужур чүүлдүг болуур-ла болгай. Хоорай дирткен болганда, оода Туран, Бай-Хаак, Сарыг-Сеп[illegible]шкаш турган-ла деп эдепте[illegible] бодаан мен. Каш-ла [illegible]ыныг «хоорайдың» мал [illegible]гезин тывары белен турган. [illegible]мнелге эргелекчизи Сарыглар Бора (ол менден бир чыл мурнай школа дооскан) улуг өөрүшкүбиле хүлээп алган. Кежээ ажыл шагының сөөлүнде мени Сарыглар «хоорайы-биле таныштырып чоруп каан. Адаандан эгеледнис. Кижи эмнелгезинин мин хөөт бичежек ыяш бажыңы суурнуң эң алдыы ыдыынга турган. Каш базым болгаш эргелекчим шлепазын ужуягаш, бир-ле шөйбек ыяш бажыңче өзулаан хевирлиг айыткаш, чугаалады: «Мында нам кожкому биле кожуун чагыргазы саадап турар. Улуг чагырга чериниң бажыңы бо-дур, билип ал, эмчи, эртен силерни албан-биле эдертип алгаш, барып айыткаар мен». Ол-ла бажыңның дужунда бичежек ыяш бажында шагдаа чери бар болган. Оон улаштыр чоктаарга, школа, клуб, банк салбыры, кожкоон бо черлериниң бажыңнары суурну ала кинрил турары билдингир болган. Каш-ла бажыңнарлыг суурнуң кара чаңгыс кудумчузун каш базарга-ла төнер.

Суурнуң кайы хире бичевекемчээлдим кудумчуга шимчээшкиндеи база билдинер. Мен келгенимниң кежээзинде-ле кожуун даргазы Тавклан, кожком секретары Арапчаа база оске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар Сырат, Чорбаа, Сеңээн, Дугаачы, Самдан, Часкым суглар-биле таныжып каапкан мен. Бичин суурнуң кара чаңгыс кудумчузунга кылаштаашкан кижилер чайлаш чок таваржы бээр болганы ол-дур.

Кежээ ким-ким апарганда, мая эмнелгезинің чанында Сарыглардың бажыңынга келгенивисте оон кадайы чугаалай-дыр:

— Бо Шимидиңер канчап деңин ыяысыстай берген. Хоочузу кирип, чедуруп, каккырып туруп бержик ирги бе?

— Чок, ындыг эвес, дем бис бээр кээрнистиң бичин мурнунда столоваяда чемненип олурганы кай. Ам дораан сайгылгаан кыва бээр!

Самагалдай «хоорай»-биле баштайгы таныжылгам ындыг болган.

Бичин өрээлимге олурарымга, бир-ле кежээ кады өөренип чораан эжим Чооду Чорбаа биле ам Тандыда башкы Сырат бо кирип келдилер.

— Бөгүн суббота-ла болгай, кеттинг!

— Кеттиннип-ле алган дижик мен, оон ам чүнү канчаарыл?

— Клубка барып танцы теевер азы бистиң Оиротгуу-биле «тараа бестыраар».

Шынап-ла клубка «тараа бестырып» чедип келдиваис. Аныяктар-ла долу. Оларның аразында эмнелге ажылдакчылары Куске биле Севил, зоотехниктер Санаа, Базыр-оол, бухгалтер Николай Кысыгбай, башкы Чооду Куурааннай, ынчаарда башкы, ам партия ажылдакчызы Борис Максыр дээш кижи-ле хой.

«Фокстрот», «Вальс», «Краковяк» суг дээш танцыларны, теп, «тараа бестырып» шаг-ла болдувус.

Бир-ле чапсар болу берген сөөлүнде, Чорбаа чугаалайдыр:

— Эштер, ам четтиннип базып турган, ырлажыр-дыр. «Үстүнеңден харап кээргe, — дээш-ле чоон үну-биле ырыны эгелээн. Чонга сурагжаан. «Самагалдайны» ырлап-да тур бис.

Келир үеже күзел кижи бүрүзүнде бары билдингир. Ынчангаш Чорбаа биле Сырат баштаан аныяктар демги-ле аялга-биле мынчаар ырлашканнар. Ол одуруглар бо:

Тугнугадан харап кээргe,
Туяган чараш Самагалдай.
Турумчуурунуң, суурнуурунуң
Дуржулгазы хоорааным.
Чээрденден харап кээргe
Чергелешкен Самагалдай
Чеднишкининиң, хөгжүлдемниң
Чечээ болган хоорааным.

Бо ырны ырлаандан бээр үр-ле болган.

«Дуржулгазы хоорайым», «Чечээ болган хоорайым» деп ынчаарда аныяктарның ырлажып турган күзели ам бо хүннерде боттанган.

Каш-ла бажыңныг амгы үеде Тес-Хем районнуң Хараал-Тей сут-бараан фермазындан шоолуг улгатпас турган Самагалдайны ам шынап-ла хоорай деп адап болур. Самагалдай — бүдүрүлгениң болгаш культуреның тевеу. Суурнуң өскенин бажыңнар саны-биле эвес, ниити сан-биле каш катап деп чугаалаза чогуур. Ынчангаш чээрби ажыг катап өскен диле кандыг-даа хоореди чок. Суурнуң өзүлдезин ында турар алban черлериниң аттары-биле безин тодарадып болур. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Тес-Хем райкому, улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң түүсекчи комитеди деп, бо аттарны безин алгаш көөрге, сайзырал, хөгжүлде чүгле дештыңдан магадал болуп кестур чүүлдер эвес харын утка талазы-биле болган дээрзин моортан-на тодаргаа.

Совет Тываның районнарының бирээзиниң теву болур бо суурда аттарның шаанда корип бараалгаар хамаанчок, адын безин дыңнап көрбээнин алban, бүдүрүлге черлери бар: «Сельхозтехника» каттыжылышкыны, суг ажыл-агыйы; малды тарып бооздырының курүне станциязы, орук-тудуг участогу болгаш оске-даа хой санныг бүдүрүлгениң болгаш культуреның алban черлери бар.

Районнуң социал-хамдырылга кылдызын — бо алban черн аттарга шуут билдинмес турган. Ол алban черн ам назылап кыраанның, бертин-бажа чорукка таварыышканның болгаш божаан нелериниң эн-не чоок, оортан дузаламы болгаш пенсия алыр бижиин кылдырары алban черн.

Ажаалга кассазы — бо базала аттарның чугле Совет эрге-чагырга үезинде ажыгдап эгелээн alban черн. Ажыл-ишчилер артыкшылдыг акша-хереңгизин аңаа шыгжап, оларның салган хереңгизин ниити саарылгага киржип, керектиг чүүлдер бүдүп турарын кижи бүрүзү эки билир.

Самагалдайда төрелиңер, чонжыңар азы өөнүүлер кижи чурттал турар, өнаа аалдап келир дээн болзуңарза, чагаада адрести эки ылаптап өөрүп алыңар. Дургаар болгаш доора кудумчуларның кандыг бажыңда турарын, чорбаан болганда, ынчангаш адрес силерге дузалаар.

Район тевү Самагалдай часкаан өзүп сайзырап турар эвес, оске суурлар мурнуку Самагалдайдан каш катап улуг апарганын мөңге демдеглеп каары артык эвес. Амгы район тевү Самагалдайның дүмелери Белдир-Арыг, Ак-Эрик, Берт-Даг, Шуурмак — бо черлер кайызы-даа 1939 чылда турган Самагалдайдан каш катап улуг.

Октябрьның хөрели Тываның черин, оон иштинде Тандының хүнгээр чоруында Тес-Хемниң черин чырыдып, чылыдып турар. Ында амыдырал чаа будуш-биле болгаш чаа уткашымар-биле хөгжүп турар.

Саяжан ТАМБА.
1939-1967.

КАЗАХСТАНДА ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН, ООҢ БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАРЫ

Эде тургустунуушкун эгелеп турда, Казахстанга экономиктыг байдал нарын турган. Сөөлгү он чылдарда республиканың экономика хөгжүлдези дыка оожумнаан: национал орулганың өзүлде темпизи, ниитилел бүдүрүлгезиниң өжүктүзү, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чаазыгаан, фонд эгидилгези баткан. Он бирги беш чылда (1981 — 1985 ч.) республиканга национал орулганың өзүлде темпизи чылда ортумаа-биле 1,3 хуу кудулаан, а 1961 — 1980 чылдарда 6,1 хуу турган.

Хөгжүлдениң таптаашкын оруунуң эргелеп башкарылганың чагырып-дужаар дргазының база ниитилелдиң эргеажыын хүүде эргеажык-биле чедир холбаштырбаанының ужурунда бодунуң спецификтиг айтыыларын Казахстанга база турган. Республиканда минералдыг чиг эт курлаарлары хой боон турза-даа, чүгле бүдүрер адырларны колдады хөгжүдүп, болбаазырадыр адырны эрекиге албайн берген. Чижээ, машина тудуушкун болгаш чонгун хереглеп бараннарын бүдүрер адырларны чедир хөгжүтпейн турганы көзүлген.

Оон түүнелинде, чижээ, телевизорлар, соодукчуглар, автомашиналар, амыдыралга ажыглаар техника чижектиг белен продукцияны бүдүрбейн турган. Кедээ ажыл-агыйның байдалы база пат болган. Чижээ, ногаалар болгаш кат-чимис продуктулары-биле республика бодун долу хандырып болуур турган, ынчалза-даа болбаазырадыр үлетпүр чок болганындан могае консервилериниң 70—80 хуузун аске республикалардан садып ап турган бис. Ажыл-агый структуразынга ындыг хамдыышкын национал орулганың хемчээлин кудулаткан, а ол чорун бодунуң эдилчээнде, социал таламы хөгжүдеринге үндүрүп бээр акша-хереңгини дыка кызыргаан, ылангыя чурттаалга айтырыын нарыыдаткан.

Бөгүн ол чүүлдерде эдээн бурунгаарлаашыннар бар апарган. 1986 — 87 чылдарда национал орулганы беш чыл планын өзүгаар 7,9 хуу өстүрер турган, ону 9,2 хуу боттандырган. Оон чылда ортумаа өзүлдезиниң темпизи 4,5 хуу болган. Ол-ла үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 7,6 хуу өскен. Оон күсели-биле национал орулга өзүлдезиниң 85 хуузун хандырган. Өске-даа көргүзүүлер экижээн.

Хөгжүлдениң таптаашкын оруунуң эргелеп башкарылганың чагырып-дужаар дргазының база ниитилелдиң эргеажыын хүүде эргеажык-биле чедир холбаштырбаанының ужурунда бодунуң спецификтиг айтыыларын Казахстанга база турган. Республиканда минералдыг чиг эт курлаарлары хой боон турза-даа, чүгле бүдүрер адырларны колдады хөгжүдүп, болбаазырадыр адырны эрекиге албайн берген. Чижээ, машина тудуушкун болгаш чонгун хереглеп бараннарын бүдүрер адырларны чедир хөгжүтпейн турганы көзүлген.

Оон түүнелинде, чижээ, телевизорлар, соодукчуглар, автомашиналар, амыдыралга ажыглаар техника чижектиг белен продукцияны бүдүрбейн турган. Кедээ ажыл-агыйның байдалы база пат болган. Чижээ, ногаалар болгаш кат-чимис продуктулары-биле республика бодун долу хандырып болуур турган, ынчалза-даа болбаазырадыр үлетпүр чок болганындан могае консервилериниң 70—80 хуузун аске республикалардан садып ап турган бис. Ажыл-агый структуразынга ындыг хамдыышкын национал орулганың хемчээлин кудулаткан, а ол чорун бодуңнуң эдилчээнде, социал таламы хөгжүдеринге үндүрүп бээр акша-хереңгини дыка кызыргаан, ылангыя чурттаалга айтырыын нарыыдаткан.

Бөгүн ол чүүлдерде эдээн бурунгаарлаашыннар бар апарган. 1986 — 87 чылдарда национал орулганы беш чыл планын өзүгаар 7,9 хуу өстүрер турган, ону 9,2 хуу боттандырган. Оон чылда ортумаа өзүлдезиниң темпизи 4,5 хуу болган. Ол-ла үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 7,6 хуу өскен. Оон күсели-биле национал орулга өзүлдезиниң 85 хуузун хандырган. Өске-даа көргүзүүлер экижээн.

Үлетпүрүнүң даа, кедээ ажыл-агыйның-даа продукцияларын болбаазырадып кылыр чаа бүдүрүлгелерни тудар. Чиик үлетпүрүнүң чамдык бүдүрүлгелерни база тудар. Казахстанда алгы-кеш аймаа хой болганда күчүлүг алгы заводун тудер. Оон-биле кады республика өөнүг металлургияның, химияның болгаш нефть-химияның улуг төвү боон, хеваар артар. ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чаңгыс аай комплекизинге Казахстанның киирер үлүү улгадыр.

Дештыкы фирмалар-биле кады тудуп турар бүдүрүлгелерден эвээш эвес ажыкты алыр. Мебель бүдүрер фабрика Югославияның «Шипад» фирмазы-биле кады ажылдажылганы кылыр. Казахстанның барыын талазында нефть-газ комплекизи америк, япон, барыын герман болгаш австри фирмалар-биле кады ажылдажылганы эгелээн.

Ол ышкаш республиканың агроүлетпүр комплекизи болбаазырадыр сайзырааргай бүдүрүлгелерни тургузары биле Италияның болгаш Канаданың фирмалары-биле дугуржуп турар. Казахстан чурттуң тараалак болгаш мал ажылдыг району боон артпышаан, кедээ ажыл-агый продукциялары-биле бодун болгаш эске-даа республикаларны удаваас хандырып шыдаар апаар.

Калын АБДУЛЛАЕВ.
Казах ССР-ниң Күрплан даргазы.

Беш чылдың медээлери

Бо бүгү чүүлдер социал айтыырда байдалды эжиктирген. Бир эвес 1985 чылда республикага 6,6 миллион дербелчин метр чуртталга шелүн ажыглалга киирген болза, 1986 чылда 6,8, а 1987 чылда — 8,3 миллион дербелчин метр чуртталга шелүн ажыглалга киирген.

Эргелеп башкарылганың экономиктыг аргеларынче шилчээнинің материалдыг идик бернишкиннериниң системазын сайзырааргайжыткаының түүнелинде бо чедимишкиннерни чедип алган. Бо чылын Казахстанга бүдүрген бүгү үлетпүр продукциязының 60 хуузу чарыгдалын орулгазы-биле дуглап, боткешеланыышкын принциптери-биле ажылдап турар бүдүрүлгелерге оноажыр.

Республиканың экономиказын чаңгыс талалай хөгжүдеринден чайлаарының хемчегларын ап турар. Казахстанга эргежок чүгүле бараннарны бүдүрер электрон болгаш электротехника үлетпүрүн хөгжүдер. Бөгүн дыка хой заводтар амыдырал техниказын: хеп чүүр машиналарны, доозун сордурукчуларын, кухня агрегаттарын бүдүрериге белен. Ынчалза-даа ол эдилелдерге электри шимчедикчилерн бүдүрер бүдүрүлге чок хеваар.

Үлетпүрүнүң даа, кедээ ажыл-агыйның-даа продукцияларын болбаазырадып кылыр чаа бүдүрүлгелерни тудар. Чиик үлетпүрүнүң чамдык бүдүрүлгелерни база тудар. Казахстанда алгы-кеш аймаа хой болганда күчүлүг алгы заводун тудер. Оон-биле кады республика өөнүг металлургияның, химияның болгаш нефть-химияның улуг төвү боон, хеваар артар. ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чаңгыс аай комплекизинге Казахстанның киирер үлүү улгадыр.

Дештыкы фирмалар-биле кады тудуп турар бүдүрүлгелерден эвээш эвес ажыкты алыр. Мебель бүдүрер фабрика Югославияның «Шипад» фирмазы-биле кады ажылдажылганы кылыр. Казахстанның барыын талазында нефть-газ комплекизи америк, япон, барыын герман болгаш австри фирмалар-биле кады ажылдажылганы эгелээн.

Ол ышкаш республиканың агроүлетпүр комплекизи болбаазырадыр сайзырааргай бүдүрүлгелерни тургузары биле Италияның болгаш Канаданың фирмалары-биле дугуржуп турар. Казахстан чурттуң тараалак болгаш мал ажылдыг району боон артпышаан, кедээ ажыл-агый продукциялары-биле бодун болгаш эске-даа республикаларны удаваас хандырып шыдаар апаар.

Калын АБДУЛЛАЕВ.
Казах ССР-ниң Күрплан даргазы.

БИСТИҢ ИНЭЭВИС БАР

Эргим редакция! «Саар инээм чүге чогулгаш» деп материалга хамаарыштыр бижип ор мен. Бистин Бүрен-Аксы суурда чурттакчылар ның хой кезии инектиг Малды тударга кижи тодуг бай-шыдалдыг чурттаар. Кежээ, кызымак болза-ла мал тудары берге эвес. Уруг-даларыгны ажылга өөредирде база эптиг.

Суурувус мал, инек тударынга таарымчалыг. Оорсуук-даа чок, магалыг ийин хандырып болуур турган, ынчалза-даа чок. магалыг ийин Бистиң өг-бүлевис инек малывыстан сүтү ижип, эзти чип турар бис, ол ышкаш дагаавыс база бар. Херек болза, эзт планына киирштир дужаагаш акша-төгерикти ап, оон ыңай картофельди, ногаа аймаан чылдың тарып тур бис. Уругларым ачазы-биле өглеңгеден бээр мал-маганны тудуп келгеен бис. Ийи саар инектиг болза садарынга, сүдүнге, эзлинге даа чедер чүве. Чайын сигенни белээ кезер бис. Уругларывыс дузалажыр. Мактанып-даа эвес, черле мал-маганныг болурга эки-дир.

Бисте мал тутпайн турар улус база бар. Ол дээрге, бир талазында, чалгаа чорук-тур ийин. Бисте мал азырап тударынга дыка-ла таарымчалыг. Ол - хиреде чамдык өг-бүлелер мал-маган чок болурга чүү дээр боор оны.

Ольга ХУУРАК.
Каа-Хем район.

ЭКИ АЖЫЛ ОРУК АЖЫДАР

Буян Хөлбек 1977 чылда Арыг-Үзүү ортумак школазын дооскаш, шериг хүлээлгезин эрттиргеш келгеш, 1980 чылда Ийи-Тал суурга механизаторлар курузун дооскан. Трактор башкарарының шынзылгазы-даа хөлде, ам ону чүгле эки ажыл-биле бадыткаары арткан. Баштай-ла ол суурда сиген белеткээр бригадага ажылдап эгелээн. Аныяк оолду бригадир Дадар-оол Чыртак күлээп алгаш: — Ажыл берге, кижиниң эки-багайы оон кестур чүве. Коргутпейн тур мен. Сактып ал — дээш, холун сунган. Ол хүн бүвүнге үттүндүрбес. Бригадириниң сөстери сагыштан ыраажан. Ынчалза-даа ол бо ажыыга анаа-ла душ болуп кирбээн болгаш, азулуг мөзүшынарын көргүзүптерингe бүзүрел турган. Кижилерниң бүзүрелин чаалап алыры ындыг-ла белен эвес.

Механизаторнуң ажылы улуг дарыысалгалыг. Сезонларга киржириндeн ашгыда, малчыннарга сиген, чарба, дус, хөмүр база чедирер. Эртен эрте турар, кежээ орайга чедер. Шыдамык-ла кижи шыдаар. Ажылдың аайы ындыг. Аныяк эрге хоочун механизаторлар Сентябрь Сандак-Доржу, Михаил Кечил-оол болгаш өскелердаа арга-сумени чугаалап, дузалаан. Хойу хойлаа, чону чоорган. Чүреккир кижи болгаш ол баштайгы чылында-ла ажылының ыын тыва берген. Оон чоорту шалыпчылерның одуруунга кирген. 1985 чылда Москваже экскурсиялаар путевка-биле шаңнаткан. Оон ыңгыда ВЛКСМ Тал Комитеди Ийи-Талдың шалыпчы механизаторун «Алдын мажака деп деп зерек демдээ-биле шаңнаан. Мактал боду чедип келбес, ону карак кызыл «күш-ажыл-биле чедип алыр. Шалыпчы кижи мен деп, ол кажан-даа көөргеттинмээн. Биче сеткилдиг кижи ындыг. Буян Болат-оолович эдилээнинге ажок камныг. Тракторун камнаваас, ой-шаанда септеп көрүп албас болза, ажыглаары берге. Буян Хөлбектиң ажылдаарда удуртулга болдурар бир дүрүмү ол. 1986 чылда ол кызымак ажылы дээш шаңнаткан. Румынияже экскурсиялап чораан келген.

Буян Болат-ооловичиниң өг-бүлезин найыралдыг, ажылышчын. Уругларының нези Анисия Хөлбек Кызылдың медицина училищезинниң сөөлгү курузунда өөренип турар. Оларның чурттап олурар бажыңы арыг-силиг. Бүүнниң ада-нези база техникабиле холбашкан, найызы-даа чолаачылар. Ынчангаш олар оглунуң сеткилинге таарыжыр мергежил шилип алганынга чоргаарланып чоруурлар.

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

БАЙДАЛ НАРЫН АПАРГАН

КАИР, (СЭТА). Израильдиң эжелеп алганы, араб девискээрлерде байдал сөөлгү үеде кончуг чидигленген. Египеттиң найысылалындан дамчытканыбиле алырга, бо неделяның баштайгы күннеринден эгелээш, Газа секторда болгаш Иордан хемниң барыын эринде эжелекчилерге удурланган хеделинишкиннер база катап кыптыгып үнген. Джамбалияда, Аш-Шатта палестин лагерьлерде болгаш Рафах, Хан-Юнис хоорайларда хой кижилиг удурланыышкын чыскаалдары удаа-дараа боон турар. Эжелекчилер ол чыскаалдарны тарадыр ойладырын кызыткан, ындыг болзажок чыскаалдың киржиккилери даштар-биле дажап турган, күштүг удурланыышкынны кылган. Интервентилер чыскаалганнарны боолел, оларның аразынче карап чаны төгүлдүрер граналаларны октаан. Элээн хой кижи балыгланган.

Шериг көзетчери полицейжилер-биле кады удурланыышкын чыскаалының киржиккилерин кадыг-дошкуну-биле базып турар. Бүдүн-бүдүн суурларны үрегдеп, сезиг алган кижилерни тудуп, бажыңнап турар. Чамдык чурттакчылыг черлерде комендант шактарын чарлаан.

Социалистиг Югославияның найысылалы Белград — чуртүүн политиктыг, экономиктыг болгаш культураг төвү. Найысылалдың ажылчы чону Югославияның Коммунистер эвилелиниң XIII съездизиниң шинтпирлерин боттандырарынга төлептиг үлүүн киирип турар.

Белград төрелдешкен хоорааны болур Москва-биле шагдаа бээр найыралчы харыызаанны тудуп турар. Фашизмге удур демисел үезинде тургустунган ол найыралы амгы үеде улам бүжүгүп турар.

ЧУРУКТА: революция шолуунде күрүне эрге-чагыргазының дээди органы болур ЮСФРниң Скупщиназының бажыңы. СЭТА-ның фотозу.

ҮНЕЛЕП КӨРГЕН

ГАВАНА. (СЭТА). КНО-нуң кижиниң эргелериниң талазыбиле комиссиязының 44-ку сессиязынга «Кубада кижиниң эргелерин үрепе турарының таварылгаларын буруу шаңкан Кубага удур резолюцияны түлээп алырын оралдешкан америк делегациязының оралдажыышкыннарының буурап душкениниң республиканың даштыкы хөрөктөр министриниң бирги оралакчызы Хосе Рауль Виера делегей ареназынга Кубаның маргыш чок тиилелгези кылдыр үнелеп көргөн.

Кубаның телевиденнезин дамчыштыр чүве чугаалап тура, Кубага удур америк сулчээниң буурап дужеринге Латин Американың чурттарының талазындан деткимге арганы берген деп, Хосе Рауль Виера онзалап айыткан. АКШ-тың Кубага удур резолюциязының телевиделинге харыы кылдыр Колумбия, Мексика, Перу болгаш Аргентина КНО-нуң комиссиязының удуртулгазын Кубаже баарынче болгаш ук чуртта кижиниң эргезиниң талазы-биле хөрөк кырында байдалды таныжып көөрүнче чалап турар резолюцияны сенаалдаанар.

ПРЕЗИДЕНТИГЕ КАТАП СОҢГУТКАН

ДЖАКАРТА (СЭТА). Чоокта чаа болган улустуң консультативтиг сессиязынга Сухарто Индонезияның президентиниге беш чыл хуусаада база катап соңгуткан. Президентиниң эрге-дужаалынга ол чүгле чаңгыс кандидатура кылдыр киргеен.

Халажылгада генерал Сухарто ам чээрби чыл дургузунда чуртту баштап турар. Чурттуң хамаарышпас чоруу дээш ол идеежилиг демисежип келген болгаш демисежип-даа турар.

Индонезия сөөлгү чылдарда экономика болгаш политика талаларынга улуг чедишкиннерни чедип ап турар. Кеза-даа каттышпас дээш шимчээшкинге оон алдар-ады бедээн. Индонезия делегей харылзааларынга чептүг чоруп, Мурнуу-Чөөн Азияга эдеолуг чепсек чок зоналы тургузар дээш туржуп турар.

Президент Сухарто 1921 чылда төп Ява Седаю-Годеанга төрүттүнген. Ол тейбиң болгаш айыыл ч

«Э Л-А Л Т А Й»

Даг-Алтай автономнуг областың Чогаалчылар эвилели «Эл-Алтай» деп аттыг литератураран-чечен альманагын үндурүп эгелээн. Эл-Алтай дээрге, тыва дылче очулдурарга Алтай чон дээн уткалыг сес. Альманактың бирги номери 1987 чылдың төнчүзүнде чырыкче үнген.

В. Куртовтуң очулдурганы В. Распутинниң «Өрт» деп тоожузу-биле альманакты ажыткан. Сураглыг алтай шулукчу Борис Укачиниң «Эки үелер келди» деп шулуу, Василий Тоеновтуң «Бызыг дазылдар» деп очеригин ында парлаан.

Алтай совет литературада В. И. Ленининиң өвүр-хевирин баштай көргүскен шулукчу П. А. Чагат-Строевтиң төрүттүгениндеи бээр 100 чыл болган оюн эрткен чылын Даг-Алтайга калбаа-биле демдеглеп эрткирген. Альманакта ооң «Ойрот-Маадыр» деп Ленин дугайында шулүүлелин парлаан. Тыва номчукчуларга биидингир чогаалчы Бронтой Бедюровтуң адазы шулукчу Чаңгае Бедюровтуң Адаа-чурттуң Улуг дайынынаң үезинде бижээн шулуктерин «Оңгуга бижиттинген одуруглар» деп эгениң адаанда парлаан.

Альманакта Тыва дугайында материалдар бары солун. Шулукчу Аржан Адаров Мөңгүн-Тайга районга болуп эрткен айтай, тыва литератураларның үннериниң дугайында сактыышкынын «Мөңгүн черде хаалар» деп үүлүнде бижип турар. Даг-Алтай болгаш Тываның чурукчуларының чогаадыкчы харылзааларының дугайында бижээн уран чүүл эртемнериниң кандидады В. Эдоновтуң «Найыралдың үелери» деп үүлү база бар.

Борис КУЖУГЕТ.

КЫМ-ДАА, ЧҮҮ-ДАА УТТУНДУРБААН

1925 чыл. Белоруссиның Гомель облазының Жлобинск районунуң Майское деп суурунга «Коммуналар эртеним» кадаа ажыл-агый артелин организаствааны дээш мээң ачам —Иван Иванович Принцев кулактарга олурткен.

Улуг Октябрьниң 70 чыл болган оюнуң мурнуу чарыында ол бүгүнүң дугаанын СЭКП Төп Комитединче бижээн кижи мен. Ачам Совет эрге-чагырганың херээ дээш демисежип човаш кулактарның боозунуң огундан олген болганда, ооң турасказалын мөңгежидип каарын дилээн мен.

А бо чылдың январының эгезинде улус депутаттарының Жлобинск район Соведниң күүскомунуң даргазы эвү Филипповтуң ат сөлганы албан бижиин алдым. Мээң ачамга турасказалды тургускан болгаш суурнуң бир күдумчузун ооң ады-биле адаан дугайын ында дыңнаткан бояды.

Ачамның олурткениниң соонда 63 чыл эрткенде ооң турасказалын ынчаар мөңгежиткен. Бо чорук бистиң өг-бүлевиске аажок улуг өөрүшкү, уттундурбас болуушкын болуп арткан. Совет эрге-чагырганың болгаш партиениң ачызында кым-даа, чүү-даа уттундурбас деп чүве бо-дур.

Иван ПРИНЦЕВ.
Кызыл хоорай.

ДЫШТАНЫЛГА КЕЖЭЭЗИ

«Чодураа» совхозтуң Культурадериниң даргазы Любовь Дугар-оол баштаан комиссия аъш-чем делгээн столдарны эргин четтирикен. Делгеленнинг түнелин үндүрүптерге, чон сонуургаан чемнерин садып чыл, шилип ап турганнар. Эң эки, амданныг чем-аъшты белеткээнин дээш хоочуннар бирги черни алгаш, мактал биижик-биле шаңнаткан. Ийиги, үшүү черлерни № 7, № 3 агитквартиралар үлешкен. Хоочуннар Чечен Казайлык, Дензин Ызыгуур, Өнермаа Сувандин, Күнзеңмаа Дөңгүр, Мария Матсыл олар чем делгелгээнге идепкейлиг киришкеш, туст-тузунда шаңналдарны алганнар.

Хана солун делгелгээнниң түнелин эдээн солун болган: ада-биле баштактар, үлегер домактар болгаш агитквартираның ажыл-херектерин чырыдып биижээн, чараштыр чүүл, парлаан солуннар эвү болган. Эң эки үндүрүлгелиг хана солун Ч. Долзат даргаланган № 7 агитквартираныы болган, № 3 база 4 агитквартиралардың солуннары база мактаткан.

Нинтизи-биле бо дыштаныла кежээзин организастаны үлегерлиг болуп, чонуң ада-биле киришкенин комиссия эки дедемдеглээн.

Суурга болуп эртен турар темалыг кежээлерде бо дыштаныла кежээзи эң эвү кижи киржиккилиг, солун, организастыг болган.

Адыыа МАСКЫР.
Күш-ажылдың хоочуну.
Тес-Хем район.

ЧУРУКЧУ ИЗЗАТ КЛЫЧЕВ

ССРЭ-ниң Улустуң чурукчузу Иззат Клычевтың эвү-эвү ажылының аразында сагыш-сеткилинден бердинген эң ынак ажылы бар.

— Уран чуруулгаа хандыкшылым ачамның үүүда библиотеказында эрги номнарны ажыл көрүп турганымдан эгелээн. Кандыг-ла-бир нарын өнзы-бүрү хөлер өшкаш ораб үүгүтер-биле парлап бымын каан номнарның өрынарын катап-катап ажып көрүүнге ынак турдум. Ол-ла элдеп-эзин дүрзүлер ышкаш үүгүтерни шиңгээдип алырын ораңдаып турган мен. Ол-ла дүрзүлерни баштай элезинге шывык үүү-биле чуруп турган, ооң соонда карандештер-биле шыйып турдум. Ооң чоорту шору апаргаан мен — деп, И. Клычев чугаалап турар.

Езулуг чурукчу болуп, мергежилдиг бединиге чедир И. Клычев узун болгаш берге орукту эрткен. Фашистер-биле дайын эгелээрге, ол бийирин салып каап, солдат болу берген. Дайындажып турган, ол бөлүглүткен. Дайынчы ордемер болгаш медальдар-биле шаңнаткылаан. Ооң дайынчы оруу бүүрап дүшкен берлинге барып төнген.

А ооң соонда Ленинградтың И. Е. Репин аттыг уран чуруулга, скульптура болгаш архитектура институдунга өөренип турган болгаш орус база делегей уран чүүлүнүң улуг мастерлериниң кайгамчык чыгаалдары-биле танышкан.

Ол ам үжен ажыг чылдар дургузунда төрээн Туркменистанынга болгаш ооң кижилеринге өнекшылы сиңниккен кайгамчык чуруктары-биле көргүүлериниң сеткил-түрээн хайныктырып келген. Ооң чураан чуруктарының маадырлары — Каракумның канаалының тудугжулары болгаш малчыннар, хевел ажакчылары болгаш геологтар, хевис аргыкчылары болгаш эртемденнер. Республиканы эргин-кезин чоруп турган, ол маадырлары-биле бо-ла ужуражы бээр. Оларның сагыш-сеткилин, кандыг байдалда ажыдап турарын ол эки билир. Ынчангаш ооң чамдык ажылдарының аттары мынды: «Каракумның элезиннинде», «Чаа байлак-тывыш черим», «Хой кыргыкчыларым», «Эзи черде геологтар» болгаш оон-даа өске.

Туркмен чурукчуның чураан чуруктарын дыка эвү чүүрүтүнүң улустары билир. Ооң чураан чуруктарын Польшага, Индиягa, ГДР-ге болгаш Монголага дөргөп көргүскен. Ол чурукчуның «хөлүнүң үжүүн» Чехословакияда, Францияда, Афганистанда, Венгрияда, АКШ-та болгаш Канадада уран чуруулгаа өнаатар эки таныыр.

И. Клычевтиң чураан чуруктарында национал хевиршиңчи бар. Ооң ажылдарында улусту уран чүүлүнүң чаңчылдары сиңниккен. Ол чаңчылдарны чурукчу чаа темалар болгаш чаа маадырлар-биле улам байыткан.

Чурукчуның чогаалдыкчы ажылдары — ол дээрге төрээн Туркменистанының теегү демдеглелдери-дир. «Эң эки үүүг-хүү дээш» деп улуг чуруун ол 20 чылдар үезинде алыяк республиказын камгалаар дээш баскан дээрбежилерге болгаш ак гвардейчилерге удур хайнып үнген ажылчынарның болгаш таваарчынарның эрес-дидим демиселинге турасказаткан. Коллективизация болгаш колхоз тургузуушкунуның темазын «Эгезин» деп чуруунда көргүскен. Чурукчу «Сугнуң оруу» болгаш «Өөрүшкүнүң өнүү» деп чуруктарында Каракумның эзи чыдар черлериндe сугнуң четкинин база ооң чечекте-лгенин тода, ханы утказыг ылдыр көргүзүп турер.

Иззат Клычевтиң «Мээң Туркмениям» деп чаңгыс номуттуг чуруулга уран чүүлүнде улуг болуушкун боон демдеглеттинген. Ында мастерниң сургаваан мындыг ажылдары кирген: «Хой кыргыкчылары», «Тоолчугуг чугаа», «Эзи чер», «Мен болгаш мээң ледим».

Ол ажылдар дээрге чурукчуның чер-чуртунуң теегүзүн тургузуп турер кижилерниң, чонунуң «үш ажылчы күннериниң [illegible]ында, оларның өөрүшкүнүнүң болгаш чырык чаңгаанының тодаларының дугайында [illegible]кил дойлуушкунуңуң үү[illegible]н-чечен ырызы-дыр. Ол болук ажылдары дээш ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын туркмен чурукчуларының аразында Иззат Клычевке бир дугаарында тывыскан.

Ооң кайгамчык талантызы портреттер чуруурундан эң тода кеступ турар. Ооң ажылдарында лириктиг уян, чымчак сеткил хайныгыышкыны сиңниккен. Иззат Клычевтиң уруунуң портреди «Ляля» болгаш национал культураның база уран чүүлүнүң суразлыг ажылдаачылары Берды Кербебаевтиң, Хыдыр Дерьяевтиң, Базар Аменовтуң, Каюм Таңгрыкулиевтиң болгаш өскелерниң-даа портреттери ындыг уян, чымчак лириктиг.

Чоокку үеде Иззат Клычев чаа кайгамчык ажылы-биле көргүүлериниң сетилин база өөрткен. Ооң «Аас-кежик» деп ажылы национал хевирги болгаш аян-шинчизи-биле бир онзагай кылдыр тургустунган. Ында уругларын тудуп алган нелер аас-шиниктиг болгаш ие болур чорукту гимнизи— амыдыралчурттаалганы болгаш мөңгежирелдиг символу боон кеступ турар.

Батыр ХАЛЛИЕВ.
ПМА-ның корр.

Шыдыраа университеди

КАРО-КАННЫҢ КАМГАЛАЛЫ

Эрткен шыдыраа кичээлинге амгы эге көштер дугайында чугаалашкан болгай бис. Ону база катап демдеглеже ажырбас боор. Чүге дизе эге көш бүрүзүнде чаа-чаа идеялар, кажер көштер, планнар тургустунып келир. Харын-даа бода бүрүзү «бодунуң туружуна» тып алыр.

Ойнакчы кижи моон мурнунда ойнап турган эге көштерин сактып, эки ойнаар эге кажуп шилип алыр. Кажер ойнаар кижи бодаларын хаска берип турган, атаканы нуштелдирип, бодунуң туружун быжыглап алыр. Ол дугайында М. Чигорин мынчаар бижээн: «Оюн үезинде кайда көшкен хаддаашкын турар болдур, ол теланы көрүп олурган, күжүмнү бүдүү мөөкнел алгаш, ооң соонда хаддан кирер чаңчылдыг кижи мен».

Амгы үеде ойнап турар кижи эге көштерни шилип алыры коя соруулга. Эге көштер оюнуң ортаа үезинде (миттельшпиль) эки туруштуг болурунга чедирер. Сеелгу үеде шыдыраа мастерлери оюнуң эге көштериниде кандыг чедишкиннерни чедип алганы деп айтырыг тургустунуп келир. 1987 чылда зоналар аразында болуп эртип турган маргылдаалардың салыгларын сайгарып көөрге, шыдыраачылардың техниказы бедик болуп турары-биле көшкен көштер эвээш таварышкылаар. Чижээ: каттаакан ооллер, көшкен туруш дээш ышкаш. А. Каро-Канның камгалалынга дыынмейн бээр таварылгалар бар. Ынчангаш Каро-Канның камгалалының дугайында чугааны эгелээр-дир бис.

Эге көштери: 1. e4 c6 2. d4 d5.

Эрткен үүс чылда Каро болгаш Канн деп ийи шыдыраачының ады-биле Каро-Канн камгалалы тывылган. Ооң бээр ол камгалал өөрүкче үнгеен. Ынчалза-даа ол камгалалдың үнелели эвээш каш катап өскерлип турган. Чамдык шыдыраачылар каро тала көшкен көштер кылбас деп турган. Ынчангаш ол камгалал азай хаддаашкынга бымыг турушту болу бээр.

Майлс —Юсупов (Монполье, 1985 чыл) Каро-Канның камгалалы.

1. e4 c6. 2. c4 d5 3. ed cd. 4. d4 Kf6 5. Kc3 Kc6. 6. cd5 cb6. (Хайыы көштерни кылып турган удурланыкчылар Каро-Канның камгалалының бир хевиринге келгеннер. Каро тала ноян талазын хөгжүдеринге далашпайн, мерге талазында бодаларны үндүрүп дурген хөгжүлдеени өскерлеп, c4-те оолче хаддан эгелээн 7. cb6 gf7!!

Эге көштерниң энциклопедия номунда безин бижиттинмээн, чаа көшту «кылган. Каро тала-ның ооллардың турушту-ларын бексираза-даа шиитпирлеп, рольду ойнап шыдавес, а өскүшүүмде талазынче шеап хаддаашкын турушту бөлдалын эккиндип турар! 8. ef2 фа5 9. c5

Каро тала ооллу былаап алыр деп турда ан тала хемчеги ап эгелээн. 9... 0-0-0. 10. ca5!! (10. g3 көшче кичээнгейни хаара туткан. Чүге дизе каро тала «ө» шүүмүнү эмелей берген. (10... Лg8. 11. f4! cb6 12. ф f2 Ка4). Он ийиги көште ан тала тевезин c5 аътка орнаар турган. Ам тева ан тала-га артык чүктешки болу берген, а аът эвү шүүдел кылыр үүгүрга таварышкан:

ф:a5 азы Kd3+! шалаарга айыылдыг! 13. Лd1 Cf5. 14. e3 Kc2+ 15. Kpd2 Ce4 16. Kpe2 Лg2 17. ф:4K:d4 18. ф:3+ f5 19. Cd3 K:e2 20. C:e2 C:f4+ 21. Kpe1 d4! 22. Cf3 d:c3 23. Лd8+ Kpd8 24. ф:g2 c:e2+ Ан тала дүүгүп берген.

Олимпиаданың дөртүү туру (диаграмма № 1)
(диаграмма № 2)

Бо ийи чижек маргылдаалар-ларга болуп турган оюндан алдынган. Кайызынга-даа ан тала эгелээш удуп алыр. Сиилерниң чаалаарыкларны менеп тур бис, эргим номчукчу!

ЧАСПАС АДЫГЖЫЛАР

Республиканың школачыларының бооданга маргылдаазынга 9 командадан шупту 72 школачы маргылдашкан. Бирги черни Кызылдың командазы алган. Ийиги болгаш үшүү черлерни Тес-Хемниң болгаш Бии-Хемниң төлээлекчилери эзээн.

Ооллар аразында бирги чер дээш маргылдаага Кызылдың төлээзи Т. Гуркин, ийиги, үшүү черлерни Бии-Хемден Бак-Кек, Кызылдан С. Чуруто олар эзээннер. Уруглар аразында Эрзиден Ч. Дажы, Бии-Хемден Ч. Серен, Улуг-Хемден О. Данзын олар шылгарааннар.

«Часпас адыгжы» деп херек демдээниң нормазын 6 кижи күүсеткен. Бооданга телазы-биле ГТО-нуң нормаларын 60 кижи, ооң иштинде алдын демдекке—29 кижи күүсеткен.

Алексей ЕФИМОВ.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

«БАЧЫТТЫГ ХҮН»

Эргим Мергелдей!
Бистиң районнуң пассажирлер өргызылгазын, эмчи болгаш аъш-чем хандырылгазын хөрүлал турар албан черлериниң ажылында чедишкиннер-биле чергелештир четпестер ам-даа бар-дыр. Аалаа чижек кылдыр бо чылдың январь 8-тиң үүнүнде таварышканым болуушкуннар дугайын бижип көрейн.

Эртенгиниң 8 шак үезин. Чывер соок өзектиг өттүр шеап турар деп болур. Чыраа-бажы суурнуң аъш-чем седыының чанында бекперлешкен улустуң хөйүн үүү дээр. Чүге-ле чыглы берген чон боор деп сонуургаарыгар чадаавас. Эртенгиниң 7 шак 30 минута турда, Чадаанадан үнер Чыргакы автобузун маңаан пассажирлер-дир ийин. Уруг-дарыын эдерткен чамдык кижилер соокка шыдаашпайн, аъш-чем магазининче сыңмарлашкан. Кудумчуда арткан өске кижилер бутторын тепсеңгилээн, чаактарын нугуулаан, доңмаалының өргезын дилеп шошкуулаан турлар. Автобус келир шагындан 1 шак 30 минута өзөлдады. Чыргакы четкеш, 11 шак чедип турда келди. Өзөлдаар таварылгалар чаңгыс удаа эвес боон турарын сиилерге дыңнадып калайн, хумдулуг Мергелдей. Ол хамаанчок шуут келбейн баар таварылгалар эвээш эвес.

Чадаанда хоорайга дүш үезинде келдиивс. Душтеки чем чип аары-биле, автовокзал чанында столоваяга келдим. Оочурда-даа, столдарда чемненип олурар кижилерге шупту-ла дыштыны хептери-биле, Чем садып алгаш, хостуг стол дилеп чораап, столовая ажылчыны аныяк уругнуң аштап турганы столунга чемнеримни салып турумда, мени чемелеп эгеледи:

— Аяк-саваңар чүүр черже чүге дажыглап чедирбес улус силер?

— Мээң аяк-саваам эвес-тир, дүкмам. Чедирбейн каапкан улуска чугаалаар тургандыр ийин — дээш, борт салыр чер тыппайн, соңга каараңга бергүм салып каарымга, улам-на ажына берди:

— Чүге соңга каараңга бергүнер салдыңар?! Силерниң борт салыр черикер эвес-тир ол. Сандай кырынга салып алыңар.

Шынында сандай кырынга база борт салзын диваэн болгай. Тон уштур черниң ажыдаваан турарының хараазы-биле буруу чок черге аныяк ыыстың чемелээшкинин база дыңнадым.

Столовая чемниңе шыңарыы багай, соок. Щи биле тараадан кылган гарнирден өске чиптер чем чок. Столоваяның эргелекчизинге хомудалдарым илередиримге:

— Тон азар черге ийи кижи ажылдадып каарывыска, каапкаш чоруй барган. Ажылдаар кижи чок — деп харыы берди.

Сетчилимге чедир тоттур чемненмээнимден хоорайның төвүнде столоваядан эки чемненип алыр сорулга-биле үнүп келдим. Хоорайның кудумчу автобузун маңаан — сураг. Эрги аарыы-ла кирген боор, бир шак өнре болгаш келди. Олурупкаш, аалчылар бажыңының адаанда столоваяга келдим. Кижилер эвээш. Удатпайн щи болгаш котлета садып алдым. Чемненип кириптер дээш щини булгай бээримге, кара кайгамчык эрдептиг түүе! Кырында тараан эштип тур-ла! Ол немни кассирге көргүстүм. «Тараан хораннап мадап каан санэпидстанцияның багай ажылы-дыр» деп харыылады. Мунумну дедир дужаапкаш, котлетаны безин чип чадап каан мен, соок, амдан чок. Та үүдем кылган чем түүе, «котлета» эвес. Шак ынчаар хоорайның ийи столоваязыдан тоттур чемненнир арга чок болгаңмдан хөлчок-ле хомудадым.

Кол-ла чорук эмчилеп келген болганымда, дүш соолундан эгелеп эмнелгеге бардым.

— Думчук, боостаа эмчизинге кирейн. Мээң карточкам тып берем — деп, дилээримге, тыпкаш:

— Баштай бо эмчилерни шуптузун эртип алгаш, думчук, боостаа эмчизинге кирер сен —дээш, саазын ап берди. Кирер эмчилерим саваарымга, он чыгы. Чүгле рентгенге оочурлап кирип турумдала, автобузум чоруур шагы чеде берди. Чоруптум. Эрткен чылдың декабрь айда база бүгү эмчилерни эрткен кижи болгай мен. Чүгле чыл солушкан боордан башка ай четкен эвес, катап эртер апарган элдеп түүе!! Чорук-хөрээм могувайн, бүдүн хүн иштинде «аяк-чорук» кылып чораанымны сактып келгеш, ол хүн чорук чорбас үүгүрлүг «Бачыттыг хүнүм» турган-дыр аа деп бодай бээр мен.

Валентин ДОНГАК.

СИИЛЕҢ АДА

Эргим номчукчу, мен мындыг үлегер чугааны, тывызындаа болур-ла ыйнаан, ону боттарынар-ла оваарып көрүмер, сагындырар бодап олур мен. Чон ортузунда шагда-ла нептерей берген, улуг угаанныг өгбелериниң чечен-мерген чугаазын чоп биске угаады берди деп бодай бербеңер. «Кижи эрээни иштинде— дижир ышкажык бис. Шынап-ла, ындыг: улус мурнунга ап чоруур өзөмы-чаңы кижизиг, кеткен хевем өскелерден ылгалдыг, харын-даа эртем-биилии безин ымдан-даа ажыг кижилер чоруур. Оларны дештыңдан көргеш, магадаар, харын-даа арыг сеткилден адаргаар ышкажык бис. Кара сагыштын эвес, чогум-на ындыг болуксаштың адаргаар аан. Ол, кижи угаанны чежемейниң-даа онкур, чиге болза-даа, чазып чоруурувус хөй. Кижини үнеэрде чүгле дештыңы хевириңден эвес, иштики делегейниңе хандыр бакылаары чугула. Өскелерни сургаантуткан чоруур, бодун улуг кердунер, билиирген кижилер чеже-даа бодун эки кижи кылдыр ап чорза, олар демей-ле кесту бээрлер. Ындыгларның сагыжы кара кузум ышкаш, чанында олурган эш-өөрүнге чүгле багайны күзээр, кижи сеткил мырыңай чок болгулаар. Ийи, үш, харын-даа дөрт кадайдан чарылган, сомг,, башқы кадайларында өскүс каапкан ажы-төлүн бодаар сеткил оларда чок.

Боттарын өзүлүг кижилер кылдыр чок караанга ап чоруур, дерек кырында иштики кижилерни сонгалаары Мергелдей мээң хөрээм. Ынчаңгаш номчукчулар менче үргүлүү чагаа бижиир бээрлер. Шак ындыг, дештыңы каас, иштики кижи дугайында чагааны Чеен-Хемчиктен алдым. Амдыызында Чыргакы суурда чүүтken олурар. Эртинде Машпак-оолович Куулар дугайы болдур эвеспе.

Э. Куулардың эртken амыдыралынче эргий көргүлээлиг-нер. Дөрт чыл бурунгаар чаңгыс чер чүүтkежы кырган өрейниң иниэн оорлаан. Оор кижиниң оруу мөңгеш ышкажык. Оозу дээш ол кеземче хөрээнге онаашкан. Ийи чыл хире колонияга чораап, чедип келген. Өг-бүлезинге чедип кээп, ажылдаан болуп, эрээн каш чыл чүүтken. Алган кадайындан ажы-төлүг дээрзин чаңгаш номчукчулар менче үргүлүү чагаа бижиир. Шак ындыг, дештыңы каас, иштики кижи дугайында чагааны Чеен-Хемчиктен алдым. Амдыызында Чыргакы суурда чүүтken олурар. Эртинде Машпак-оолович Куулар дугайы болдур эвеспе.

Э. Куулардың эртken амыдыралынче эргий көргүлээлиг-нер. Дөрт чыл бурунгаар чаңгыс чер чүүтkежы кырган өрейниң иниэн оорлаан. Оор кижиниң оруу мөңгеш ышкажык. Оозу дээш ол кеземче хөрээнге онаашкан. Ийи чыл хире колонияга чораап, чедип келген. Өг-бүлезинге чедип кээп, ажылдаан болуп, эрээн каш чыл чүүтken. Алган кадайындан ажы-төлүг дээрзин чугаалап каалыңар. Ооң ол бир-ле катап, чер кезип улуг чораап, Хаңыракан суурда човаачы уругга дужа бергеш, ажы-төлүн, алган кадайын алыртыы каапкаш, чаа чүүтken-ни туда берген.

Ооң душкан уруу база ажы-төлүг бот не. Амыдыралы-ла ыйнаан. Эртиниңи аксы-сөзүнге бузуреп, аал кезээн улчумалды ол хүрээн ап, чүүтken-гизин туда берген.

Хат-салгын ышкаш сиилең чаңгыс черге олура албас улчумалды өртеп-баглаар-даа болза, хоржок дээрзин бот не кужур кайын билген деп. Ол бир катап чер чораап кээрге. Эртинезин-даа чок, машина башкарар эргезиниң документизи база не чок барган. Каразаш, гаражка келирге, машинаазын билдинмес кижи муна берген болган. Эртинде кадайының машинаазын гаражтан оорлап мунупкаш, эзирик шаап туда туттурган. Барып-барып эзирик ашаанга машинаазын берип кели дээш, човаачының машина башкарар эргезин кезаан болгаш ол бөгүнге чедир човаачылаваан турар.

Эртине ол-ла олчаан бажыңына кепбестеп, аштаан черге алды, тоткан черинге тос тонуп чоруп каан. Чеен-Хемчик районнуң суурларын кезип, чылыг булун дилегзинип чораан. Ол-ла ынчап чораап. Чыргаңы суурда база бир аныяк уругга дужуп, ооң-биле өг-бүле тутkан аттыг болуп турар.

Эртиниңи баштайгы кадайындан төрүттүнген уруглары адазын суруп, ооң ийиги кадайының бажыңына келирер. Ие кижи эрит баарлыг, ажы-төлүн бодаар аденьың баштайгы кадайында уруглары чер кезип чоруп бээрге, соңгу кези ажаап-каратап олурар. А адазы дүште-даа чок сиилеңейип чоруп берген.

Амыдыралга үүү-даа турар ыйнаан. Кижиден кижи чарылбас бе. Аажы-чаңы, сагыш-сеткили бот-бодунга таарышлайн барган, чамдык кижилер чарны база бергиэзээр ышкажык. Олар ийи башка барза-даа адазы уруг-дарыын азыраар хүлээлгезин черле үүгүлеп. А бо Эртине ийи кадайдан чарны бергеш, уругларынга алиментдаа төлеп көрбээн, өзүлүг бажы эттенип барган.

Ам Эртине Куулардың эрээни иштинде кижи-дир деп түүнелге келиилиңер. Ол чаа кадай тып алырда, аажок эзлдек-эзилек кылдыр чаңнаар, а түнү хөрээге каапкаш баар.

ЧУРУКЧУ ИЗЗАТ КЛЫЧЕВ

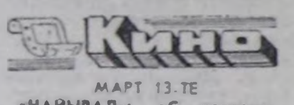

МАРТ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «С чертями не шутят» 12.20, «Джек Восьмёркин — американец» 9.30, 14.00, 16.50, 19.40, бичии залда: «Безумно влюблен» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шаңтарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, 11.00, «Повесть о настоящем человеке» 13.00, «Десять негритят» 15.00, 17.40, 20.20 шаңтарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 11.00, 13.00, «Короткое замыкание» 15.00, 17.00, 19.00, (узаткан) шаңтарда.

«ВОСТОК»: Киносборник 10.00, «Новые сказки Шехерезады» 11.10, 13.50, 16.30, 19.10 шаңтарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-6 «Стрелы Робин Гуда» 14.00, «Дожимки смерти» 15.40, 17.30 шаңтарда.

Республикага булуттап, аъзыр, чагбас. Соңгу-барыын чүк углуг хаттык дүргеми секундада 7—12 метр. Дүне 17—22, чамдык черлерге 25—30 градус, хүндүс 1—6 градус соор, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг болур.

Кызылга булуттап, аъзыр, чагбас. Хаттык күжү ей-товында. Дүне 17—19, хүндүс 1—3 градус соор.

Автоорунтарга чөстүрү 3—5 км. Дайгаатаар.

Медицина талазы-биле алырга, ийиги болукке хемаарыр таварымчалыг өскөр болур. Базыышкын 16 градус чедир бедир, 2 градус чедир бедиир.

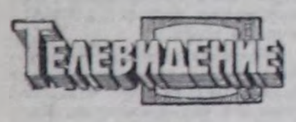

МАРТ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минутов». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 4-ну сериязы — «Чоннуң хөй кезии дээш» (1946—1947 чч.)» 10.15 — Бут бөмбүүнүң допчуллалы. 10.45 — «Далайда капитаннар». 11.25 — «Маңаашкынга. Музыкалыг композиция. 11.55—12.05 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Мергежилди шилип тура. Нерюнгри хоорайнын ОПТУ-зунуң үлегеринге дөр чүүн чүдүрер автомобильдерниң човаачы мергежилиниң дугайында. 16.20 — «Канчаа дыштаныл турар бис». Иваново хоорайның чүүтken чыларының хостуг шагын шын организастаар дугайында. 16.55 — «Уругларга дөмөт амытаннар дугайында». 17.25— Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.45 —Улус музыкаларының Бүгү-россия дечкадазы. 18.10 — «Четтирдим. Верный». Мультфильм. 18.20 — Док. фильм. 18.35— XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур. «Партия комитеди» болгаш эде тургустунуушкун». СЭКП Ульяновск обкомунуң бирги секретары Ю. Г. Самсонов дамчыдылгага киржир. 19.20 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 4-ну сериязы — «Чоннуң хөй кезии дээш (1946—1947 чч.)». 21.00 —«Уе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— Британив-биле ужуражыышкынар. Телеөөрүт: Москва — Лондон. 22.45 — Бут бөмбүүнүң допчуллалы. 23.15 — 23.30 — Бугун делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35. 9.35 — Физика. 9 класс. Чартык дамчыдыкчыларны ажыглаары. 9.05 —Орус чугаа. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. А. Блок. «Он ийи». 10.35. 11.35 — Астрономия. 10 класс. Сылдыстар. 11.05 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 — «КАИ инспекторуу». Уран-чечен фильм. 13.25 — «Сээн соңуургалдарыы». Телефильмнер. 14.15 — Медээлер. 14.25 — 15.50 — «Арын-нуур». Бөш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.45 — «Бистиң аалчыларывыс». Совет-америк музыка—аас чогаал экспедициязының Тывада ажылының дугайында. 19.15— «Азия төвү». Укдуруугедe. Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур». «Хүннүң айтырыглары». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаадар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы. 21.00 — «Уе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —22.45 — «Иллюзионы». Уран-чечен фильм «Дөртен Бир».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!». 19.10 — «Даш хана артында». Аболенскийниң кижизидикчи-күш-ажыл колониязының назы четпээн кижизиттирикчилериниң болгаш ооң даргазы С. С. Мартиросян дугайында телефильм. 20.00 — 20.15 — «Тамыктыг удунар, чаштар!». «Элчигеннинг тоолу». (ЧССР).

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская күдумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16 социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериениң 3-43-41, солун келбейн бергенде 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амазы. Тиражы 24637 экз. Солунчуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының эректериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко күдумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2777. ТС — 00708.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 62 (13662) | 1988 чылдың март 15, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 кеп.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ МОСКВАДАН ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш ЮКЭ ТК-ниң Президиумунуң челенген өзүгээр албаныңа майыралдыг аян-чоруун кылып мартының 14-те Москвадан Белградка чорупкан.

М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүннери В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Д. Т. Язов, СЭКП ТК-ниң секретарылары О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, аскадаа эштер Внуково аэродромга удаанныр.

Удаанныр аразында ЮСФР-ниң ССРЭ-де эрге-терингге тур бүзүреттирген Д. Лазич база турган.

(СЭТА).

ШИИТПИРЛЕЕРИНГЕ ДУЗАЛААР

КЫЗЫЛ. (СЭТА). Ак-Довурак хоорайда туткан деревняга-трикотаж фабриказы баштайгы продукциязын бүдүрүп үндүрген. Чаа бүдүрүлгенге күчүзү автономнут республиканың чурттакчыларының спортчу костюмнерге болгаш өске-даа трикотаж кылыгларга зереглелин долузу-биле хандырып шыдаар аргалыг. Оон ыңай фабрика чугуле социал айтырыгны — ол хоорайда турар «Тыва дагдугу» комбинаттың дагжыларының болгаш ерыглакчыларының кадейларын, уруглерын болгаш кыс дуймелерин ажыл-биле хандырарын шиитпирлеерингге дузалаар.

ХОЙЖУ ВИКТОР МАСПЫК-ООЛ

ЧУРУКТА: Улуг-Хем районда Жданов аттыг совхозтуң хойжузу Виктор Маспык-оол кыштаглаашкынны эки эрттирер дээш күженнишкиннг ажылдап турар. 420 хоюнуң шуптузу хураганнапкан. Малының чаш телүн шуптузун онча-меиде алырынча кимзэнгей салып, чемгерилге болгаш ажаалдазын малчыннар бо түннерде күштелдиргеи.

Малчынның кадейы Долаана Маспык-оол аныяк семеннры Долаан Шоябаана-биле 400 ажыг хураганны доруктуруп, чемгерип турарлар.

Бо малчын мал бажы өстүрериниң талазы-биле алган планын база бедиткен социалистит хүлүзүгелерин чединнкиннг боттандырар дээш кызымак ажылдап турарлар. Хойжу ог-бүле ботарулга-чарылга-биле ажылдаарынче кирип, ажылдап алган орулгазын болгаш чарыгдалдарын санап, хүн бүрү түнеп, ажыл-иштинге экономиктиг анализти кылырының эйнын тып бар чорудлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Үндезин реформаның оруу-биле

ЭКИ АЖЫЛДААР ДИЗЕ, ЭКИ ӨӨРЕНИР

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Ажыл-агыйны башкарарының чаа экономиктиг аргазы-биле холбаштыр, кедээ ажылчылардың экономиктиг, агротехниктиг болгаш зоотехнинарлыг өөредилгезин сөөлгү үеде элээн эжижидип, орта сонуургаа улгатканын демдеглээр херек. Эрткен чылын июнизин-биле бистің республикадан 20 ажыг - муң кедээ ажыл-ишчилер өөредилгениң өнзы-бүрү хевирлериңге хаара туттунган турган. Районнарда агроулетпүр каттыжыышкынларының хамык-ла удуртукчулары, дээди база ортумак звеноның специалистери, совхозтарның массалыг мергежилдиг кадрларының кол нүсүүзү өөренип турар. Экономистиг аргаларының база бүдүүлгениң мурнакчыларын шаңнап, маттаарының ачызында мал болгаш чер ажылынга дөпшилгелиг технологияны, эртемнин база техниканың мурнакчы дүжүлгезин ажыглаарында чамдык чогумчалыг түүлдер бар апарган. Ол бүгү ажылды бот-орулга-чарылга, коллектив керээжинге үндезилеп организастаан.

Шак бо хемчегленнің түнелинде өөредилгениң бүгү хевирлерин хынамчалыг организастаан коллективтер чамдык өскү чедишкиннерни чедип алган. «Кызыл тараачыны» совхозта Г. П. Цыбиниң удуртканы трактор-хову бригадазының механизатор бүрүзү 30 муң ажыг рубльдиг продукциязын 1987 чылда бүдүрүп кылган. А оларның хожазы Шивилиг бригадазында ол көргүзүг 5 катап эвээш болган.

— Мында чажыт чүве чок. Коллектив керээжинче киргениисте тараажының ажылышка хамаарылгазы шуут өскерилген. Черниң база техниканың өзүлүг-ла эзлери апарган бис. Мурнунда болза онумону кылыңар деп үстүнден хой-ле айтыышкынныр бээр. Боттарының билир-ле, баш билип шиитпирлептер айтырыы эвээш боор чүве ийин — деп, Григорий Павлович чугаалап турар. Бир-тээ хамык техниканы база чугле боттары харыылаар болганда, оларга артык кезектерни, кыыар-чаар материалдарны камнаары илдең-не эжижээн. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, көпеен бүрүзүн саналп, ол чүүүн чылдагаанынбиле өскээр баарын азы өгбуленің бюджединге кирип кээрин, продукциямың бө-үнезинге салдарлыг болурун баш удур-ла бодап, чарыгдалдарны бар-ла шаа-биле эвээжедирин хынамчалыг угаап турарлар.

«Кызыл тараачының» совхозтуң механизаторлары ботарулга-чарылга, бригада керээжинің дүгейын шуут тускай өөренип турар. Эрткен кыжын ол тараазы-биле кичээлдерни совхозтуң кол специалистери болгаш экономистери эрттирип турар. Аңаа чугаалажыр айтырыглар шуут-ла оларның боттарының ажылынган чижектер болуп турары солун. Оон аңгыда механизаторлар техниктиг билиин бедидип, эшөөрүүнүң мурнакчы дүжүлгезин, экономиканың айтырыгларын хандыр өөренип алган турар. Шак ындыг өөредилге чокта экономиканы башкарарының чаа системазын өзүгээр ажылдап шыдаваас бис дээрзин механизаторлар билип турар. Эде тургустунуушкунуңу негелдези ындыг. «Кызыл тараачының» совхоз бо чылдан эгелеп, ботарулга-чарылгаже шилчээн. А чер ажылы дээрге оон экономиказының кол адыры.

Эрткен чылын керээ-биле ажылдаваш, Тандыда «Сосновское» дүжүлгеге-бүдүүлгеге ажыл-агыйының малчыннары Кызылдың сүт заводунче 2170 тонна сүттү чорутkан. Бо үнелиг чемни сайгарарының планын 100 тоннага ажыр күүсеткен. Ук ажыл-агыйның төп фермазында селекция-уксаажылдыга ажылын эртемге үндезилеп организастаан. Малды доозу рацион-биле чемгерер, ажаалда-хойгаарапы база эки. Сосновканың малчыннары диргиг деңзизи 7500 тонна малды дужаваан, ол дээрге планнаныңдан 1[illegible] хүү хой. Олар шак ындыг түнелдерни экономиканың айтырыглары-биле хөлбөг турган, зооветөөредилгениң ачызы-биле чедип алган дизе кандыг-даа хөөредиг болбас. Бо чылын ук ферманың ажылчыннары боттарының билиг-мергежилин бедидип, организастыг өөренип турарлар. Бо коллективте бир инектен-не чылда 3000 килограмм сүт саап ап турарларның саны көвүдээн.

Экономиктиг чаа системаның ачызында база ону ыяк өөренип шиңгээдип ап турарындан Каа-Хемде СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, Кызыл районуң «Тиилелге», «Көк-Тейн», Тандыда С. Тока аттыг совхозтар болгаш өске-даа чамдык коллективтер эки түүнелдерни чедип ап турааз. Бир эки чүүл болза, Тыва АССР-ниң Агроулетпүрүүрүкомунуң мал ажыл кылдызының эгелээшкини-биле сүт-бараан фермаларында тускай өөредилгени эгелээн, оон түүнелі-биле саанчыларның аттестациязын эрттирип турар. Шак ындыг өөредилгени республиканың бүгү-ле фермаларында организастаар.

Коллектив керээжинче кирерде, оон алыс утказы чүл, совхозка база коллективке, тус-тус малчыннарга ажык-дузазы чүл дээрзин ыяк өөренип билип албаан шаанда, оон улуг ажык үнмес. А специалистер боттары өөренмишаан, бөдүүн ажылчыннарны өөредир ужуруут. Бо болгаш өскедаа түүлдерни барымдаалаваш, Агроулетпүрүүрүком эрткен чылдың ноябрьда удуртукчу кадрларының, специалистериң база ажылчыннарның өөредилгезин катап эгелээн. Удуртукчу кадрлар республиканың дашкаар билиг бедиериниң институттарын а база чугулаан. Ам оларның состуулгазы болза, биилип өөренип сатан түүлдерин боттарының ажылагыыларынга калбаа-биле ажыглаары болур.

Каа-Хем биле Улуг-Хем районнарның совхозтарында массалыг мергежилдиг кадрларын өөредири ямзы-бүрү чылдагааннар-биле организастаттынмаан турган. Ам бо чылын база-ла ол четпестер барык колдуунда уламчылаавышаан. Чер ажылында улусту өөредиринге уе ам-даа бар.

Бо чылдың январьда республиканың чамдык коллективтериниң — хойжу бригадаларының, сүт-бараан фермаларының удуртукчулары Агроулетпүрүүрүкомунуң удуртуу ажылдакчылар белеткээр школаларына кээп өөренген. Оларны малчыннар ортузунга өөредилгени шуут-ла хөрек кырында организастаар, практиктиг улуг дузаны көргүзер ужуруттар.

Ажыл-ишчилериниң практиктиг өөредилгезинге литературачы, программалыг, көргүзүг материалдарын бар-ла шаа-биле тыптыыр хөрек. Эки ажылдаар дизе, эки өөренир. Үениң негелдези ындыг.

Николай МАДЫР-ООЛ.
«Шыныың» штаттан дашкаар корр.

Часкы тарылгага белеткел

ЭРТКЕН ЧАСТЫРЫГЛАРНЫ КАТАПТАВАС

Бистің совхоз 1987 чылда бир гектар-на ортумаа-биле 5,6 центнер тараа культураларын ажаал алган. Ол дээрге чугле районда эвес, харын нинти республикада безин эң куду көргүзүгүн бирээзи болган. Оон чылдагаары чүдел? Хамыктың мурнунда — үрезиннің багайы. Бо дугайында районга база совхозка-даа болуп эрткилээн хуралдарга тараачылар база мен бодум шыңгыы шүгүмчүлелге таварышкан бис. Кандыг үрезиннинг сен, ындыг дужүттү алыр сен деп, мерген сөстерин уттупкан турганывыс ол бе? Частырыгга өөремир. Ынчангаш чаа чылдың дужүдүнүң дугайын бодап тура, хамыктың мурнунда үрезинче, оон шынарынче кол кичээнгейни угландырдывыс. Бо чылын 2000 гектарга өнзы-бүрү тараа культураларын тарыыр бис. Ам 400 тонна үрезиннинг бис, эрткен чылын бирги класстыг үрезин чок турган болза, бо чылын бирги класстыы безин бар. Черле шуптузу класстыг. Оны ам эки ариглаар, оон хораннаар бис. Эрткен чылын үрезиннің чамдыызын удур ариглаан, ынчангаш шынары багай болган.

Чаагай дужүтү алырының ийнги магадылалы — черни болбаазырадып кылыры болгай. Ынчангаш чайын 300 гектарны андарген, күзүн 700 гектарны белеткеп алган бис. Удур аңдарар чериис база хой-дур. Бо ажылче орай киргеш четтикээннивис ол.

Эрткен чылын ажылды организастаанны дыка четпес болган. Тараа тарып, ажаал алырынга чугле чаңгыс бригада турган. Ол шын эвес болган, ажылды организастаарынга ол арга таарымча чок чорду. Ам ховуга керээлиг 17 звено ажылдаар. Ынча хой коллектив-биле керээ чаргы, оларга технологтуг картарны тургузуп бээр. Ботарулга-чарылгалыг даалгаларны ажылдап кылыры берге, хой — уе негеттинер-даа болза, оларны тургускан бис. Звено бүрүзүнге-ле бот-бодунга таварыр, сеткилин билчир кижилер ажылдаар. Ажылга киржилгени кол барымдаалаар бис. Мурнунда бо талазы-биле дыка кошкак турган. Ажыл шагы үзеге-даа кандыг-даа хемчег албайн турган бис. Ол ышкаш сугтатчылар медицинес. Звено бүрүзүнде ийи-ийи механизатор дөрт сугтатчы бактаар турар. Бо звеноларны тургузарде улустуң эки туразын барымдаалаан бис.

Оон аңгыда, мал чемин, картофель болгаш ногаа өстүреринге база-ла керээлиг звеноларны тургускан бис. Кол түүл— улусту өөредири. Амгы үеде Кара-Чыраа салбырында тараажыларны өөредип турар бис. Өске салбырларга бо чоокку үеде эгелээр. Бо ажыл бисте база-ла саадаан.

Он ийнги беш чылда тараа болгаш ногаа, картофель бүдүрериниң, ону садарының даалгаларын күүсеткээн бис. Ынчангаш артkан үш чылда тараа культураларының бир гектарында 20 картофельди 124, ногааны 270 центнерни алыр болзувусса, беш чылдың даалгаларын күүседип болур бис. Хамык ажылды негелде өзүгээр организастаар болзаынча дүжүттү ап болур. Ак сеткилдиг шудургу ажылдаары, технологияны сагыыры, ажыл-агыйны экономиктиг арга-биле башкареры, сагылга-чүрүмну быжыглаары негеттинип турар.

Бедик дужүттү өстүрериңге бир багай салдарлыг түүл болза тараа, сигенни совхозтуң база улустуң хууда малмаганы чаза базып чип турары. Бо дээрге шиитпирлеттинместээн бир берге айтырыг. Маңаа көдээ Советтериниң күүскомнары, депутаттар, мерге бүгү чон боттары идеп-кейлиг киржири негеттинип турар.

Дужүттү өстүрериниң бир чугула мегадылалы — техника. Хөрүүн болбаазырадыр, чаштырар машиналарның сеп-телгези шапкын, тракторларны база-ла багай эвес. Чүгле чаңгыс февраль айда безин тос тракторну септеп үндүрген бис. Берге-ле түүл ДТ-75 маркалыг тракторларга ажылдаар механизаторлар амдыызында чогу.

Бистің механизаторларывыс, чер ажылының специалистери, сугтатчылар эрткен чылын багай ажылдаанывыстан, ам мал ыштаглаашкыны база берге-дөп турар. Успа-Хөлден хыырыыштап, Улуг-Хемниң девискээриннден саваң белеткеп тур бис. Совхоз бот-орулга-чарылгаже бот-акшаланыышкынче киргенде, ол кайы хире улуг чарылга болуру билдингир. Ажыы-биле чугаалаарга, «Сүт-Хөл» совхозтуң тарылга шөлү дыка таарымчалыг чер: сугтатты, оон аңгыда долгандыр талдар, кадыңнар үнген болгаш хөрүүн камгалалыңа база эгтиг. Сугтат чон шөлдерлиг «Октябрь 30 чылы» биле Карл Маркс аттыг совхозтардан үш-дөрт катап эвээш дужүттү алгамыысс өзүлүг-ле ыанныг хөрек болган түүл бо. Черниң бериимчези дээш сагыш салбаска, ынчаннаан канчаар. Минералдыг чемишчидилгени база-ла багай ажыглаан бис. Шөлдү болбаазырадып турда чемишчидилгени бир чашкаш, оон үрезин-биле база кады чашкан турган болза эки. Бо чылын мындыг арганы ыяап-ла барымдаалаар бис. Черле дорту-биле чугаалаарга, улуг өртек-биле садып эккеп алган чемишчидилгезисти кайы хамаанчок ажылаар, ону шөлдерге төгерде бир черге хөйү, өскезинге тараамык эвээш-даа кылдыр чашыылаардыр бис. Ындыг боорга кандыг ажык турар боор.

Чоокта чаа бистің совхозтуң техниктиг чөвүлелиниге мөзүк илеткелимни дыынап чугаалашкан. Ажыл-агыйда дужүттүң чавыс болуп турары совхозтуң бүгү ажыл-ишчилерин дүвүредип турары чугаажок.

Ам удаваас хову-шөлдерже часкы сугну үндүрер, суггатты эгелээр ужуруг бис. Ону эгелээрде, буга достерин белеткээр. Бора-Тайга салбырының тараажылары буга дөзүнче дашты сөөртүп эгелээн. Оон аңгыда тарылга шөлүнче бо салбыр 1300 тонна хире өдекти чедирген.

Келир часкы тарылга белеткелинде бистің бергедеп турар түүлүвүс — 100 тонна хире картофель үрезиннің хөрек. Ажыы-биле чугаалаарга, ону тыптынары-биле дээштиг хемчегленни албайн турар бис.

Ол дугайын техниктиг чөвүлелге эш-өөр боттарының санал-оналын база киирдилер. Септеттинген техниканың шынарын ыяк хынаваш, аңаа демдек салгаш, эзлериңе акт өзүгээр хүлээдип бээри эргежок чугула дээрзин техниктиг чөвүлелдің хуралында эштер меңээ сумелээн чүве.

Оон аңгыда бистің совхозта тараажыларның, суггатчыларның өөредилгези кошкак дээрзин шүгүмчүледилер.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, кылыр ажыл-ле хөй. Бистің ам кордап турар эки түүлүвүс чүл дээрге, чер ажылында керээлиг звеноларны тургусканы. Аңаа идегээр бис. Оон ажын-дузазы чүл дээрзин тараажыларга эки угаадып таныштырган, ажылды болур-могууру-биле организастаар бис.

Чер ажылының дугайында совхозка хурал-суггаага нош удаа чугаалажып келген бис. Ам соруулга болза чугаа-сөстөш өзүлүг практиктиг ажылышче шилчиири болур.

Виктор ХҮЛЕР-ООЛ.
«Сүт Хөл» совхозтуң кол агроному.

УЖУРАЖЫЫШКЫН БОЛГАН

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин дүүн республиканың журналистери-биле Парлаага бажыңынга ужурашкан.

Г. Ч. Ширшин республиканың мурнунда чугула соруулгаларга доктаваан. Хамыктың мурнунда перспективтиг айтырыгларны шиитпирлээрниче кичээнгейни салып, ол ышкаш экономиканы, культураны, социал амыдыралды хөгжүдериниң бөгүнгү айтырыгларын база чугулаап турар бис.

Салдынган соруулгаларны чедишкиннг шиитпирлээри-биле бодувустуң ажылывыстың стилин болгаш методтарын улам сайзырааңгайжыдар, эрги аргалардан үштүнар ужурлуг бис. Оларны эде тургустунуушкунуң негелделерин өзүгээр боттандырар хөрек.

Республикада ажыл-иштиг байдалынга Г. Ч. Ширшин доктаваан. Нинтизи-биле алырга, Тываның ажылчы чону эде тургустунуушкунуң болгаш дүргедээшкиннің негелделерин ханы билип, боттарының даанган ижинге чаа өзү-биле эвээлдерин көргүзүп турар деп, ол уламчылаан. Ону эрткен чылдың түнелдери бадыкаар. Экономикага, социал адырга, культурага, улус өөредилгезинге чамдык бурунгаарлаашкын чедип алдынган. Эрткен ийи чылдың планнары күүсеттинген.

Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинің айтырыглары шиитпирлээринге СЭКП ТК, ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелдери деткимчени көргүзүп турар. Шеф областның болгаш крайларның төлөлекчилери ам бисте ийи чыл ажыг уе дургузунда ажылдап, биске эргежок чугула тудугларны кылып берип турар.

Цемент заводунуң болгаш нефть продуктулары дамчыдар шугумнуң тудуу дыка чугула. Ол ийнни чогуур хуусаазында ажыглалга киирер болза, бодун боду хандыр талазы-биле айтырыг республикага элээн шиитпирлеттинер.

Г. Ч. Ширшин бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын талазы-биле кылдынып турар ажылдарга доктаваан. Коллективтиг болгаш ог-бүле керээзи-биле ажылдаарын чугула. Продукцияны чүгле бүдүрер эвес, оны эки ажыглаарын база чугулаап коор херек. Чижээ, республикада бар чыг эттн, назымал байлаптарны, бүдүрүп турар продукцияны маңаа чүге хандыр болбаазырадып кылып болбазыы? Ол талазы-биле телевиклелдерин, саналгаларны кылып турар.

Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле сорулга улут. Амгы үеде районнарга эът болбаазырадыр цехтерни ажыдып эгелеп турар.

Улус өөредилгезинің, интернационалчы кижизидилгениң, кадык камгаланының талазы-биле партия, совет органнарының мурнунда сорулгалар улут. Партия Төп Комитединиң февраль Пленумунуң шиитпирлеринге бүүштүр школа реформазын сайзырааңгайжыдар апаар.

Чаа сорулгаларны шиитпирлээринде журналистерниң салыышкыны бар, ынчалза-даа ол оон улуг болур ужурлуг. Журналист кижи бодунуң бижип турар үүлүүн терминн эки билир база байдалды боттуг, шынныг көргүзер хүлээгелиг. Эки үүлдү пропагандалары база четпестерни шугумчүлээри чугула ийи угланыышкын-дыр. Амгы үеде журналистер экономиктиг тодаргай билиглер-биле чеченгеленир апаар. Кижи бүрүзү шуптузуе өөренир ужурлуг бис.

Журналистер-биле ужуражыышкынга СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа база келген болгаш тудуг айтырыгларының талазы-биле чугаалаан. Г. Ч. Ширшин биле А. И. Ванжа салдынган айтырыгларга харыылаан.

[Бистің корр].

СЭКП ТК-ның февраль (1988ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИНГЕ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН

Школа реформазы СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң мурнунда эгелээн. Ынчан дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун дугайында чугаа безин чок, бичим эвес уе турган. А ам хамык чүве өскерилген, негелде улгатkан, харыысалга бедээн. Ынчангаш улус өөредилгезинің бүгү кезектери үндезини-биле чаартылгага таварыып турар. Ол дугайын СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму көргүскен. Ук пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр бистің республикада чүү кылдынып турарыл, кандыг-кандыг айтырыгларны дарый база каинаар шиитпирлээри эң чугула болуп турарыл? Аңаа хамаарышкан хуралды СЭКП обкому эрткен пятницада партия райкомнарының секретарылары, ранкүүскомнар даргаларының орлакчылары, улус өөредилгезинің кылдыстерниң эргеленчилери, Чырыдыышкын министерствозунуң Профтехөөредилгениң күркомитединиң болгаш өөредиге черлериниң удуртукчулары-биле эрттирген.

Чаңгыс аай куш-ажылчы политехниктиг школа арттырар болгаш бүгү-нинти ортумак өөредилгени уламчылаар. Нинти ортумак билиг өске билиглерни болгаш мергежилдерни чедип алырынга үндезин болур. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң бо угланыышкыны —школа реформазының кол сорулгазы. Ол дугайын СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин онзалап демдеглээн.

Республика школаларының техниктиг чепсегленнишкинин амдыгаа чедир суле болуп келген. Оон уламындан өөренникчилерге мергежил чедип алыры кончуг берге. Чамдык доозукчулар аттестат-биле кады тускай мергежилдиг — молаачының, трактористиң, даараныкчының болгаш өске-даа — шынзылгаларын ап турза-даа, оларның барык-ла шуптузу ол мергежилинге ажылдаваан, а ажылдаанларның дадыгыышкыны хирелиг болуп келген. Ынчангаш мергежил чедип алырынга төөрүмчалыг байдал тургустунмаан школаларга чүгле быжыг нинти ортумак билиг-биле өөренникчилерни чепсеглээри чугула апарган.

Ынчалза-даа куш-ажыл кижизидилгези школа реформазының кол негелдези болуп артышаан. Ону моон соңгаар улам шыңгыырадыры чугула дээрзин хурал айткан. Ылаңгыя өөренникчилериң бүдүрген продукциязын каш катап делгелгелерге салыры-биле кызыгаарлаттынмаан, «Школа магазиннеринге» болгаш өскедаа черлерге сайгарарын организастаар херек. Ындыг болганда бүдүрер продукцияның хемчээлин, ассортиментизин көвүдедири болгаш шынарын бедидери чугула. Ажыл-агый болгаш бүдүрүлге черлерибиле керээ чарып, бот-орулга-чарылгалыг өөренникчилер бригадаларын организастап турган, ол сорулганы чедип ап болур.

Хөндергей школазының өөренникчилери малчыннарга таварыр сандайларны кылып турар. Көк-Тей школазының өөренникчилери куш өстүрүп турар. А Чыргаланды школазы боду сүт-бараан фермалыг, бир кодан хойлуг — өөренникчилер кыжын-даа, чайын-даа ында ажылдап, мал чемин боттары белеткеп, малды ажаал, продукцияны бүдүрүп турар. Оларның кыштаа — школадан чүс метр черде, ында таңнылдагдыынчыдан өске улуг кижи чок. Мындыг школаларның доозукчуларынга аттестат-биле кады тускай мергежилдин шынзылгазын тыпсыры чоп. Ынчалзажок куш-ажыл кижизидилгези бистің республикада дыка суле, эрегей —ол башкыларның болгаш ада-иелериниң негелдезинің кошкаа-биле чергелештир база бүдүүлгелер-биле харыысаанның сулазындан болуп турар.

Алды харлыгларны өөредиринге таарымчалыг байдал бистің республикада тургустунмаан: оларга кылдынган орундожек туржук ном-дептер, өске-даа өөредилге материалдары чок. Көдээ чурттакчыларның, ылаңгыя малчыннарның уругларының хой кезин садикте кижизиттинмейн турар. Байдалы чедимчелиг школаларга өөредип болбайын аан.

Ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң эде тургустунуушкунунда база четпестер хой. Ол өөредилге черлериниң доозукчуларының билин чавыс болуп артпышаан. Оон чылдаганы —өөредилге материалдарының чедишпезинде, эртем болгаш бүдүүлгe-биле харыысаа чогунда, идей-кижизидилге ажылының сулазында. Өөредилге черлериниң кайызындадаа, ылаңгыя тургустунганындан бээр дөртен чыл ажа берген көдээ ажыл-агый техникумунда безин, өөредилге ажылагыйы чок. Өөренген түүлүн хөрек кырында көрбээн, холуубиле тутпаан, кораа-биле көрбээн шаанда, канчаар быжыг билиг чедип алдынарыл! Электроникуг самаага машиналары, компьютерлер болгаш өскедаа хөрөкселдерни шиңгээдип алыры негеттинип турар.

Башкылар чедишпес, бо түүнерде республикага 450 хире башкы хереглеттинип турар. Оон уламындан чамдык кичээлдерни өске эртемнерниң башкылары эрттирип турар, ындыг «башкылаашкындан» билиг чедип алыры берге. Тоолу, даштыны дыл, музыка башкылары ам-даа хой хөрек. Башкыларның чаа аргаларны шиңгээдип, бот-биилин бедидип турарында четпестер бар. Чамдыктары аттестацияга, бот-өөредилгелиглери экзаменнерге бергедеп турар. Мындыг таварылгалардан өөренникчилериң болгаш студентилериң билии алган демдээнден каржып турар. Ол четпестерни чайладырының талазы-биле хемчегленни алыры көрдүнген.

Орус дылды тывалап өөредип турар —эң-не четпес түүл ол. Орус дыл кичээлдериңге чамдык тыва башкылар боттары безин бергедээшкиннге таварыып келген. Ынчангаш орус дыл башкыларын өскээртен чалаары, Кызылдың башкы институдунуң филология факультединге орус национальдыг кадрларны белеткээри чугула. Оон-биле чергелештир эртемнерни орус дыл кырынга башкылаары, орус болгаш тыва өөренникчилерни кады өөредири амгы үениң негелдези апарган. А бисте чаш уругларны садикке кады өстүргеш, школага ажылап турар таварылгалар эвээш эвес. Тыва дыл өөренирин күүзүн өске нациялың ажы-төлүнге дуза чедирери база чугула. Тыва дыл башкылаашкынының эрегейин база айтыр херек.

Улус өөредилгезинде четпестер хой. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарда, бир дугаарында улус өөредилгезинің республика, район болгаш өөредилге черлериндe удуртукчулары эде тургустунар ужурлуг дээрзин Г. Ч. Ширшин түнеп чугаазында демдеглээн. Ажылды организастаарда чогаадымчы, инициативтиг болгаш шудургу болур херек.

Хуралга улус өөредилгезинің эде тургустунуушкунунуң байдалын болгаш алдынын турар хемчеглер дугайында медээрзин партия обкомунуң секретары **А. К. Канзай** кылган. Тургустунган айтырыг талазыбиле саналдарны республиканың чырыдыышкын министри **Н. С. Конгар**, Өвүр, Танды, Чаңы-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл районоларның болгаш Кызыл хоорононуң эргелекчилери **Д. С. Донгак, С. М. Оюн, Д. Х. Баазан, А. Б. Монгуш, Б. Д. Ооржак, С. Х. Ондар, В. К. Воскобоева**, Өвүр райкүүскомнуң даргазының орлакчызы **О. В. Стишин**, Тыва АССР-ниң Профтехөөредилге күркомитединиң даргазы, **Я. В. Сарбаа**, Кызылдың автоорук техникумунуң директору **В. Ф. Мишкин**, Кызылдың педагогика институдунуң ректору **А. В. Набатов**, Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Тыва филиалының директору **С. С. Монгуш**, СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң болгаш Кызыл хоорононуң секретарылары **Д. К. Черлиг-оол, Г. Ш. Монгуш**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы **К. А. Маспык-оол** олар бергеи.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

ХООЧУННУҢ ҮЖЕНГИ ЧЫЛЫ

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ

ЧӨРҮЛДЭЭ

«Чодураа» совхозтуң директору-биле харылзажыл чадаш-каш, РАУК даргазын дамчыштыр үш хонук бүрүнгаар чагыг кылып, сос чедирген турган чүве. Ынчангаш-да боор оң, ол совхозтуң улуг экономизи Алтай Түлүшевич Суктер-оол стодуңуң улуг, калбак харжаан ажыткаш, үженип чорүй менче кыдыраш саазынында бижип каан, сан-түңнүг бижиктэ сунду. Саазында бижиктэ башка сиңирип чадап, эллэн үр үеде ыыт-шимээн чок олурдум. Экономист шоолуг чугаажыр эвес хире кижи болду. Ынчалза-даа айтырыг салырымга, ол саат чок харыылап олур, сагыш новаачал, сеткили биче деп билдим.

Хол үжүү билдингир-даа болза, ында бижээн сан-түңге шуут-ла мунчулуп олур мен. Чүге дизе, бирээде, моон мурнунда чылдарда таваржып чорбааным өг-бүле керээзиниң түңнел санажылгазы. Оны та кандыг арга-биле, та канчаар санап үндүрген чүве. Иинде, чамдык саннар билдинип келзе-даа, сеткилимге шуут кирбейн-дир. Хойжу Данзурун Иван Симчитовичиниң көргүзүглери черле ындыг эвээш болбас үжүрлүг деп бодаа мени дүвүретти. Ынчангаш чугааны чүүдэн эгелээрин аайын тыппайн, боданып олурганым ол. Эллэн болганда Алтай Түлүшевич мээң мунчулуп олурарымга сагыш новаан хевирлиг айтырды:

— Билдинмес чүве бар ирги бе?

— Че, харын!? Билдинмес чүве болза, бо саннарны кайызы алганы, канчаар санап үндүрүп келгени. Оон ыңай... — деп чорумда үзе кирди.

— Тайылбырлап көрейм.

Оон, шынап-ла, өвренирге тайылбырлаан чүве дег, чугаа эгеледи. Санаашкынны канчаар үндүргени тодарап келзе-даа, көргүзүглер, түңнел чүге чер албаанын деп айтырыг бажымга катап-катап дескиннип-ле тур. Бир эвес түңнел бо хире эвээш болур болза, номчукчуларга чүү дыңнадырыл? Ол айтырыг мени шуут-ла доңолдурду.

— Сан-түңнү канчаар алганы билдинзе-даа, түңнел санның эвээжээнин черле чигзинип тур мен, Силер мени бүзүредип шыдаваадыңар, Алтай Түлүшевич —дээримге, кол экономист чогел төткен хевир-биле ийн холун карбаш кынды.

— Хойжуңуң боду-биле кады сайгарза эки боор.

Алтай Түлүшевичиниң ол саналын деткиндим. Сумележири-биле РАУК даргазын телефоннап алгаш, Данзурунуң өг-бүле керээзинің түңнел санажылгазынга холбаштыр бодумнуң чигзинишкинимни чугааладым. Чугааның түңнели ол болган боор. Ылаваылап санап көөру-биле РАУК-тың кол зоотехниги чедип келди.

Ам үжелээ сайгарып кириптивис. Үжелээ-даа эвес, а мен колдуукда кириштейн, хажыызындан хайгааракчы болуп олур мен. Кол зоотехник-даа катап-катап санап, экономистың сан-түңүн эдип-ле тур. Ийи специалистиң аразында чөрүлдээ өскүп үнду. Бирээзи тайылбырлаан, сайгарган, а өскези алдырбайн камгаланып шаг-ла болду. Чеже-даа маргыжарга шынныг чүвениң шыны тыптыр апаар. Адак соолунда экономист чопшээрежип эгеледи. Ам директорну база бүзүредир апаар. Ол ындыг-ла амыр эвес. Чүге дизе, көпеек бүрүзү санныг. Совхоз чап-чаа бот-акшаланыышкынче, долу бот-оруулга-чарыылга-же кирген. Совхозтуң эрткен чылдың түңнели-биле оруулгазы хай эвес, 27 муң рубль болган. Ынчалзажок керээ керээ-ле болгай. Керээни күүсеттес болза, хоойлу-дүрүм өзүгаар негээр апаар. Үениң негелдези ындыг.

Удаваанда кол экономистиң кабинединге 40 хар иштинде, шимченгир, шилгедек, ак шырайлыг, ортумак дурт-сынныг эр кирип келди. Совхозтуң директору Маадыр-оол Сайын-Белекович Арапчор ол. Ам чугаада дөртеээ киржи берديвис. Кабинет иштэ арта-ла ышкам, чугаа-соодувус изиг-изиг апарды. Директорувус баштайгы дээрезинде кол зоотехниктиң санап үндүрүп келген сан-түңүн хереккө-даа алыр хире эвес.

— Совхоз совхоз-биле демей тес, оларга чаңгыс аай чүве турбас-тыр ийин. Бодуңуң хөрөнгүзүн боду билир, санажылганы бодуңуң аргалары-биле санаар.

— Ийет, ол шын-дыр. Маадыр-оол Сайын-Белекович, баштай мээң тайылбырымны четче дыңнап ап көрүңер. Совхоздар чеже-даа аңгы болза, өг-бүле керээзиниң түңнелин санап үндүреринің чаңгыс-аай методиказы бар болгай. Оны барымдаалап көөр, анаа чогыртыр апаар бис—дээш, зоотехник улам сиңиңгип, салдынар хире эвес тайылбырлап, сайгарып олур. Топтап көрүп олурарымга, кол зоотехник алыс боду далаш эвес, изиглеммес, бодуңуң шыннызына ыяк бүзүрелдиг кижи болду. Ындыг кижини углаан шиинден белен-селен өскертири берге болгай. Чугаа шаг ажыр уламчылаан. Удур, дедир тайылбырлажып, сайгарып келдилер. Дыннап орарымга, чугаа чоорту чавырлып, ниитги түңнел чоокшулап келди ышкаш. Директор саазын, карандажын, санаага машинказын бодундан чайлды иткеш, түңнел үндүрду:

— Чугааны Иван Симчитовичниң аалынга барган доозардыр. Хойжу боду чүү дээр эвес.

Ол кончуг чүүлдүг түңнел болду.

УЛУГ ӨГ-БҮЛЕНИҢ ААС-КЕЖИИ

Суурдан үнгеш, хемниң эрини куду алзы хап ор бис. Кезек-кезек чадаң ыыштарлыг, чыраалларлыг хем үкүн дорт кешкеш, шатта баалыкче үнүптүвүс. Улуг ур болбаанда делгем бир оорганы ашкаш, оон Агар ховузунче кудургайлап бадыптывыс. Ынаар ховуу ыйгылында бир аал өстүп келди. Данзурунуң аалы бо. Манда эрткен чылын база кээп чораан болгаш, таныырым черни база-катап долгандыр ылаваылап, топтап көрүп чор мен. Аалдың үш чүгүнде шаттар хүрээлеп алган. А мурнуу-чөөн чүгүнде делгем ховуу карак четпес талыырже шейлүп чоруткан. Хой одарынга кайгамчык эптиг чер болду. Хойжуңуң хой чылда чурттап келген турлаг кыштаа бо. Кыштарда малчын кижиге херектиг бүгү чүүлдер бар. Чурттаар бажың, чүкар-бажың, мал кажаалары, электри энергизы, телевизор антенназы дээш өске-даа чүүлдер хой.

Бо улуг кодан аалда чүгле чаңгыс өг-бүле бар. Өг-бүле керээзи-биле ажылдаан турар Данзурунларның өг-бүлезин ол. Улуг хойжу—Иван, оон кадайы Емчүр Балыновна—дузалакчы хойжу ол-ла.

Хойжуңуң бажыңы улуг эвес. Кухнязы-биле кады сонаарга ийн өрээл. Ам ында дың ийлээ. Каш чыл мурнунда мандa диңмиттиг-ле турган. Данзурунларның өг-бүлезиниң 6 кыс, 2 оол—сес кижи «уязын» катташ, кижи болуп, амыдыралдың шапкын агымынче эштып киргеннер. Тыва улустуң үлегер чугаазында ышкаш, ада-иезин кандыг болдур, ажы-төлү база ындыг болур. Оны дыка-ла мерген, чиге чугаалаан. Шынап-ла, Данзурунларның ажы-төлү шупту ада-иезин дег төлептиг, ажыл-ишке ынак кижилер болуп өскен. Оларның ажылдан, кылын чоруур мергежилдери-биле безин таныжарга солун. Розалия — секретарь-машинистка, Саязуу—кодээ ажыл-агый техникумунда башкы, Кара-оол—совхозта човаачы, Нина — Кызыл-Чыраа школазының директору. Долузаа—Самагалдайның музыка школазында чурулга башкызы, Байыр-оол —чыгычы, Саяна—бухгалтер, Дарый-Сю—Кызылда студент.

Хойжуңуң ажы-төлү шупту чыгыш келирге, бо бичии бажыңга олурар хамаанчок, бүт кырынга турарга безин сыдыр ужур чок. Эрткен чылдың октябрьда, Иван Симчитович 60 харлаанда, оскар дөгере маадаа чыгып келген турганнар. Бо улуг өг-бүленің кежигүннериниң ниитги саны 39 кижи. Оон иштинде уругларының уруглары 20, уругларының уругларының уруглары амдыызында 1 кижи. Кырган-аче биле кырган-аа уругларының уругларын санаарда, уругларының адын адап турган, чижээ, Розаада ынча, Кара-оолда ынча дижип салаа базып сонаар чорду. Магалын көрүңерем! Мынча хой ажы-төлү азырап өстүрген кайгамчык аас-кежиктиг, адаарганчыг кырган-аче, кырган-аа-дыр. Ада-нениң аксынын кежин — уругларында, оларның мөзүлүг ажы-чаңында, кежээ ажыл-ишинде, салым-чаванында, төлептиг амыдырал-чурттаалгазында дээр болгай. Ынчангаш ылап-ла ындыг аас-кежиктиг ада, не—Иван биле Емчүр-дүр. Ол амыдыралдың бадыткалы-дыр.

ААЛГА ЧУГАА

Данзурун Емчүр Балыновна Тываның чүс-чүс нелери ышкаш не. Оон сагыш-сеткилге кажан-даа оожургаваас, керээде ыраажээнде, сагыш новаашкында чоруур. Ие кижи черле ындыг. Уруг-дарыы, өг-бүлезин, хүлээп алган мал-маганы дээш амыр-дыш чок, үйгу безин четче удувас. Емчүр Балыновна ийи ай эмнелгеге чыткан. Чап-чаа кестирген, балыы безин экирбээнде, чем-ле тоннаш, чаныр келген. Хуулуп, кавынчал болгай. Ынчалза-даа ол черниң черинде чаңгыс өскүче чаныр келген. Ам орун кырында чыдыр. Оон-биле мөндилежип, хөлзедиринден безин сезиндивис.

— Орта эвес кадай-дыр ийин бо. Чылыг, эмнинг, эмчилиг черге Кызылга, уругларының чанынга эллэн сегип албас—дээш, Иван Симчитович кадайынче сагыш новаап, эргелиг көрүп, улуг тына каап чугаалап олур.—Чүгээр тур бис. Малмаганың байдалы эки. Кодаанда мал алыс семис болурга, белен-селен соокка, хат-бораңга-даа алыспас чүве-дир.

Иван Симчитович чугаазын соксап каваш, ханы бодалче шымны берди. Оон делгем хаваанда хөлегеленчек, мунгак шинчи көстүп келди. Уну биеэгизи дег эвес, шедиргеленчек болду. Анаада ажык, хөглүг, хүлүмзүрүп каап орар чугаакыр кижи болгай. Бо удаада чугаа хөнүвейн баарга, дем келген дораан салган айтырыгымны ам база катап бир ыныы хевир киргеш, салыр үжүрга таварыштым.

— Ниитизи-биле амыдырал-чурттаалгада онза-солун чүү барыя, Иван Симчитович?

Салган айтырыым оон сагыш-сеткилин хөлзедипти ышкаш.

— Че, хак. Чүү дээр боор. Амыдырал-чурттаалга эки-дир. Эки ажылдаарга-ла, эки чурттаар деп чүве кымга-даа билдингир. Ынчангаш-ла кызыл шырбайын чоруур чүве бо. Ынчалза-даа салым-чел, үүле деп чүве бар. Ол кымны-даа оюп эртпес—дээш, Иван Симчитович кезек када ыыт чок барды, оон шаг чок, оожум үн-биле чугаалады. — Кижи амытан човаңга таваржырга берге-дир. Кады төрээн дуңмам, чоокте чаа, дижи аараваш, ур-даа болбайн чок апарды. Хомудаачыг чүве бо-дур. Ам канчаар. Таварышкан үүлени эдилээр апаар. Оон кадында бо уруглар мени аараваш, база шаг болду. Ол-даа канчаар. Амыдыралга чүү турбас боор—дээш, хойжу тура халаваш, ожук-пажында барды. Тыва улустуң эки чаңчылы бар. Аалга келген кижи аяк эрин ызырар, арга кирген кижи саат дайнаар дээр.

Иван Симчитович улуг хөнекте шайны чылыда каапты. Ам печка одап, паш тигер деп баарга, чугааладым:

— Иван Симчитович, бистерни дээш улуг дыка хөлзевейн көрүңер. Келген чылдаганыывыс—дээш, кады келген эштеримче айыттым. —Даргаларыңны эмин чылгы эгелээн чугаавысты эчизинге чедирер сорулга-биле, тодаргайлап чугаалаарга, өг-бүле керээзин түңнел көөр дээш эмгелдим. Эрткен чылын Силер «Шын» солунну дамчыштыр өг-бүле керээзин шиңгээдип алырын нептедиринче, хойдан алыр продукцияны көвүдедир дээш, бүгү курлавырларны долу ажыглаарынче республиканың бүгү хойжуларын кыйгырган болгай силер. Ажыл-иш-биле соглаан сос карышпас болур ужурлуг дээрзин эки билир бис. Ынчангаш соглаан сөзүңерге кайы хире ээ болган силер? Ам ол дугайын бүгү хойжуларга чарлап, дыңнадыр үе келген-дир.

Мээң чугаамны дыңнаваш, хойжуңуң ерны артында-ла чырый хона берди. Стол артында шайлап олурган даргаларының чанынга хойжу чиигги сүргей орса каапты.

— Ол дугайын кайын уттур деп мен. Чүүлдүг-ле айтырыгдыр. Шынап-ла, чугаалажып көөр-дүр. Даргалар боттары челарап келгенде кандыг чугаа турар боор.

Чугааны РАУК-тың улуг экономизи эгеледи.

— Иван Симчитович, боже, мээң чанымче ам-даа чоокшуладыр ора кааптыңар.

Директор хойжуга олудун чайлап бергеш, бажың иштинде ында-мында чүвелер сонуургаан кижи болуп, ыңай-бээр кылаштап турза-даа, кичээнгейин кошкатпайн тур. Айтырыг ниитизи-биле шиитпирлеттинген-даа болза, канчап билир билдинмес айтырыг-даа тургустунуп келир чадавас.

Сайгарылганы, тайылбырны Иван Симчитович аажок кичээнгейлиг дыңнап, чөпшээрежип олур. Чаңгыс-даа айтырыг салбады. Тускай эртемнигге бүзүрел ол хире улуг болду. Сайгарылга доостурга, хойжу эллэн сагыш новаап чугаалады:

— Санап көөрүмге, оон черле эвээжевес хире болган чүве ийин. Ынчалзажок — дээш, эллэн үзүктелгеш:—Совхозтуң экономиказын өөренип көрзе эки боор—диди.

Моон ап көөрге, өг-бүле керээзиниң түңнелин Иван Симчитович шагда-ла санап алган хире болду. Директор хойжуңуң сагыш новаашкынын оожургадып кагды.

— Иван Симчитович, силерниң ажылыңарга хомудалыывыс чок. Эрткен чылын база эки ажылдаан-дыр силер. Силерни хомудадыр кандыг-даа эргевис чок. Чеже хирени ажылдаан алган-дыр силер, ол хирени хөрээ өзүгаар алыр апаар силер.

Узаан чугаа эки түңнелдиг доозулду. Улаштыр бо 1988 чылда чаргаан өг-бүле керээзин сонуургап көөре бердивис. Эртken чылгы керээден бо чылгы керээ эллэн нарын апаргаан. Мында чаа негелдеер база немешкен. Чижээ, эртken чылын немелде дөнзи, семиртилге, ол ышкаш улуг малдың баш санын камгалап алыр дугайында керээге чүү-даа киирбейн турган. Амгы бо чылгы керээде немей алган кил, хүлээлгеден ажыр камнап алган баш сан дээш, немей төлевирни совхоз хойжуга бээр апаар. Бир эвес айыткан хүлээлгеден эвээжезе, төлевирни совхоз эвээждедир.

Данзурунуң эртken чылгы чарган өг-бүле керээзинде чүс хойга онаштыр 90 хураганны менди ап, доруктуруп азыраар турган болза, бо чылгы керээде ол сан 85 чедир эвээжээн. Оон ынчаар эвээжээр чылдагааны чок болгу дег. Хойжу эртken чылын алган хүлээлгезин бо көргүзүг талазы-биле ажыр күүсеткен болгай. Ынчангаш Иван Симчитович-биле эллэн хандыр чугаалажы бээривиске, алган хүлээлгезин эвээжей берген дээрзин миниип, катап эде көөр боор аазады.

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИНИҢ ТҮҢНЕЛИ КАНДЫГ БОЛГАНЫЛ?

Өг-бүле керээзи дээрге хойжуларның амыдыралында чаа, солун үүл апарган. Бир эвес ону шын ажыглаар чүве болза, хойжуңуң бодуңуң ажыл-ишинге, эң ылангыя ниитиниң малынга оон хамаарылгазы өскерлип, харыысалгазы бедиир ужурлуг. Оон түңнелинде хойжуң хораар, чидер чоруу эвээжээр, продуктулуу бедиир ужурлуг.

Өг-бүле керээзинге холбаштыр эрткен чылын Данзурунуңуң өг-бүлезин канчаар ажылдаанын көрүп керээлиңер. Олар 310 хойлуг турган. Төрүүр чүс хойга онаштыр 90 хураганны камгалап алыр, бир хойдан-на 2,6 килограмм дүктү кырып алыр хүлээлгелиг турган. Оон баштайгы керээзиниң кол хүлээлге-көргүзүглери ындыг турган. Бо чылын аңаа немей өске көргүзүглер немешкен дээрзин үстүнде айыткан мен.

Өг-бүленің алган хүлээлгези херек кырында канчаар күүсеттингенил? Төрүүр чүс хойга онаштыр 108 хураганны камгалап ап, өстүргеш, совхозка хүлээткен. Улам тода чугаалаар болза, хүлээлгеден ажыр 54 баш хураганны онча-менди өстүрүп, бир хойдан-на 2,5 килограмм дүктү кырып ап турган дээш, оон 30 чылда бүдүрген продукциязын түннеп көөрге. 30 тонна дүктү кыргааш күрүнеге саткан, 12300 хураганы азырап өстүргеш, совхозунга хүлээдип берген болуп турар.

Иван Симчитович элээн каш чылдарда 600 ажыг хой малдап турганын барымдаалаваш, чылда ортумаа-биле 400 хойну кадарып, оон 410 хураганны онча-менди өстүрүп, бир хойдан-на 2,5 килограмм дүктү кыргып ап турган дээш, оон 30 чылда бүдүрген продукциязын түннеп көөрге. 30 тонна дүктү кыргааш күрүнеге саткан, 12300 хураганы азырап өстүргеш, совхозунга хүлээдип берген болуп турар.

И. С. Данзурунуң 30 чыл хойжулааш, доктаамал бедик көргүзүглерни чедип ап, үре-түннелдиг ажылдап келгенин партия болгаш чазак канчаардаа аажок улуу-биле үнелеп көрген. Оны Ленин орден-биле ийн катап, ол ышкаш Октябрь Революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнер-биле база Ленинчи юбилей медалы-биле шаннаан. Ол ССРЭ-ниң УАДЧ-зинин 7 медалынын эдилекчизи. Аңаа 1970 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол ышкаш 1966—1970 чылдарда ССРЭ-ниң Дээди Совединин, 1971—1975 чылдарда Тыва АССР-ниң Дээди Совединин депутады болур аас-кежик оон салым-хуузунга таварышкан. Иван Симчитович үүгле мурнакчы хойжу эвес, эн идепкейлиг хой-ниитичи, эде тургустунуушкуннуң ёзулуг дайынчызы.

хууну немей төлээр. Ол бүгү саннарны кадып, казып, көвүдедип келген түңнелинде, 4723 рубль 42 көпеек үнүп келген. Бо болза Данзурунларның өг-бүлезиниң 1987 чылда ажылдап алган акшазы ол. 4723 рубль 42 көпеектен чыл дургузунда алган аванс болгаш стаж дээш, ап турганы 2843 рубль 36 көпеекти казып кааптар бис. Оон 1880 рубль 06 көпеек артып көөр. Ол болза ам төнчү-түннел санажылгада Данзурунларның алза чогуур акшазы-дыр. Ынчалза-даа керээ ёзугаар өске доора чарыгдалдарны база барымдаалап көөр апаар. Ынчангаш ол санга немээр, оон казыыр-даа апаар чадавас.

Ам өске доора чарыгдалдарны көрүп көрээлиңер. Өг-бүленің өске доора чарыгдалдардан камнап алган акшазы бо: мал эминге 10 рубльди, техника септелгезинге 60 рубль 05 көпеекти, үүрмек чарыгдалдарга 79 рубльди камнап алган. Оон ниити түңү 139 рубль 05 көпеек болур, ол акшаның 40 хуузун камналга дээш төлээрге, 55 рубль 60 көпеек болур. 1880 рубль 06 көпеекке 55 рубль 60 көпеекти кадып алырыыска, 1935 рубль 66 көпеек апаар. Өг-бүленің ажыр чараан чарыгдалдарын көрүп көрээли: машина эдилели дээш 157 рубльди, мал чеминге 40 рубльди, электри энергизынга 20 рубль 90 көпеекти, трактор эдилелинге 3 рубльди ажыр чарыгдаан. Оон түңү 220 рубль 94 көпеек болур. Ынчангаш 1935 рубль 66 көпеектен ажыр чарыгдааны 220 рубль 94 көпеекти казып кааптарга, 1714 рубль 72 көпеек артып көөр. Ол болза төнчү-түннел санажылгада Данзурунларның өг-бүлезиниң холга арыгга алыр немелде төлевир акшазының ниити түңү-дүр.

Немей алыр төлевир чүгле ол түң-биле кызыгаарлаттынмас, керээде айыттынганын ёзугаар хүлээлгеден арттыр алган хураганнарның 20 хуузун өг-бүле диригге алыр ужурлуг. Данзурунларның 1987 чылда хүлээлгеден ажыр алган хураганнарының ниити саны 54 болган. Керээге үндезилээш, өг-бүле 11 хураганны диригге ап үнген.

Чогуур түңнелди моон хойжу бүгүдезин үндүрүп болур. Бир эвес хойнуң баш санын четче камгалаанын, немелде дөнзи алганын кириштир санаан болза, холга арыг алыр төлевир акша оон-даа хай болур турган. Өг-бүле керээзиниң совхозка-даа, малчынга-даа ажылы улуг дээрзи моон илдеңдир. Оон үүгле материалдыг талазы эвес, а харын кижизидилгелиг ужур-дузазы канчаар-даа аажок улуг. Ону тодаргайлап чугаалаарга, ниитиниң малынга хойжуларның хамаарылга-харыысалгазы үндезини-биле өскерлип турар. Малдың баш санын бүрүн камгалап алырынга, чаш төлүн четче алырынга, немей продукция бүдүреринге малчынның сонуургалы аажок өскен чүве болганда, совхоз хою, ам оон хууда малы-биле демей апарган. Ол бүгүнүң түңнелинде, алызында барып совхозтуң чарыгдал, кережазы эвээжээр, немелде продукция көвүдээр, малдың баш саны өзер дээрзинге чигзиниг турбас.

ХОЙЖУНУҢ БОДАЛЫ

Кижиден кижи үүгле мага-боду, дурт-сыны, дүрзү-хевири-биле эвес, а харын аажы-чаңы, мөзүг-шынары-биле база ылгалыр. Чамдык кижилер-биле чугаалашкаш хөлзеп, далажып, дүрген-неелыгап чоруурун бодай бээр сен, а өске бир кижиден чугаа үндүрүп алыр дээш шаг-ла болур сен. Иван Симчитович оларның кайызынга-даа демейлешпес. Оон аажыңаңы, мөзүг-шынары бир ыныы. Хөөрежи бергеш, бодун-на салдыкпас апаар сен. Бүдүжүнде, аажы-чаңында кижини чайгаар-ла сорунзалай бээр онзагай тала бар. Ол үүл дээрге, оон чазыы, хөглүг, эш-өөрүнге, үнген-кирген чонунга эптиг-ээлдээ, хүндүлээчели, бодунга болгаш эштеринге негелделин. Оон ыңай хойжуңуң иштики культуразының бедиин, ниити билиниң делгемин, сонуургалдарының улуум чугаалажып оргаш, эскерер сен.

Өг-бүле керээзиниң бир бүдүн чылы эрткен. Түңнелдер үнген. Ол дугайында Иван Симчитовичниң чүү бодап турарым оон сонуургап айтырган мен. Мээң айтырыымга ол эллэн хөмы боданды. Бажының ак-көк дүктерин соңгаар суйбай туткулаваш, далаш чок эгеледи:

—Айтырыгны хенертен салган деп чугаалаар эргем чок. Бир-тээ түңнел дээш келген чүве болганда, дүрүм ёзугаар салдынган айтырыг-дыр. Шуут долу харыы бээри болдунмас боор. Чүге дээрге, түңнелдер ам-даа четче үнмээн. Өске хойжуларның ажылын база барымдаалап көрзе эки боор деп бодалдыг мен. Ынчалза-даа Бодумнуң ажыл, амыдыралымга холбаштыр өг-бүле керээзиниң ужур-дузазының дугайында бодалдарымны чугаалап көрейн.

Хой кадаргаш, 30 чыл ажа бердим. Хар-назын-даа дөгүп келди. Бо хүннерде пенсия кылдырар дээш документилерим албан черинде дужаадым. Пенсиямның ниити түңү чер албайн баар хире. Чүге дизе, чыл санында ап турган акшам айда чүс ашпас. Бир эвес өг-бүле керээзи-биле соолгу каш чылдарда-даа ажылдаан болзумза, ол сан оон ийн катап хай турар турган. Мактангаш канчаар, ажылды ак сеткилдиим-биле кылып, бүгү арга-дуржулгамны үндүрүп, ажылдап чордум. Көргүзүглерим бо чылгы түңнелдеримден-даа бедик тургулаан болгай. Үүгле ону бодаарга безин, өг-бүле керээзиниң ажык-дузазы аажок улуг болуп турар.

Ажыы-биле чугаалаарга, соолгу чылдарда хойжуларның харыысалгазы аажок кудулаан турду. Оон ынчап барганының бир чылдагааны малчыннарның материалдыг сонуургалының кудулааны болур. Чүге дээрге хойну-даа, эвээшти-даа кылып каарга, оларның аразында шоолуг ылгал чок турду. Оон үржүүндан чамдык кижилер арын-нүүрүн ышкынып, өре-самчыгдал кылып, харыысалгазын шуут чидирип турду.

Ам бо өг-бүле керээзин эгелей бергенде, байдал шуут өскерлип эгеледи. Немей бүдүрген продукция дээш, камналга дээш, чарыгдалдарны эвээжеткен дээш, немелде төлевирни берип эгелээрге, кижи бүрүзү керээде чарган хүлээлгезин дээш, ону ыяап-ла ажыр күүседир дээш харыысалгазын бедиткен, хүлээнген малынга ёзулуг ээ болу берди. Моон мурнунда «совхозтуң» дижир турду. Ам «мээң хоюм» дижир апарган-дыр. Бодап көөрүмге, ол эң чугула түңнел болгу дег.

Өг-бүле керээзинге бодагы дег чүве-ле хай. Бирээде, немелде продукция көвүдээн тудум, алыр төлевир улгадыр. Ынчангаш хураганны хойну, онча-менди камгалап алыр дээш үүгле хой оолдан турар үеде эвес, харын шагда-ла баш удур хойну семиртир, тарын боозадыр үеден, кажаа-хорааа септелгезинден эгелээш магадылаар. Дүктү көвүдедир диза, үстүнде чугаалаан чүүлдеримден аңгыда, хойнуң кадык болурун хайгааравр, дус болгаш өске-даа немелде чемгерилгени организастаар апаар. Хараганныг, чыраалыг шырыш черлерге хой кадарарын болдурбас. Хойнуң дүгү түлей берзе, дораан эскерип, хемчээн алыр, тускай эртемниглер-биле сүмележири чугула. Хойнуң дүгү арыг, чаагай болзун дээш кажаа иштин үргүлүү чаңгыс температурага тудуп, арыглаваштаар, эң ылаңгыя чайын шуут хой кажаалаваас кижи мен. Ынчангаш кыргыыр үеде хоюм дүгү аажок арыг, хой боду безин сергек болур. Оон-даа өске чүүлдерни бодап болгу дег. Кижи боду кызар, боданыр, дилеп тывар чүве болза, кандыг-даа аргалар турар ийин. Хой семис-ле болза хураган-даа хой, дук-даа арбын болур. Чайгы, күскү семиртилгеже кичээнгей салза эки.

Ийинде, чугаалаар бодаан чүвем ындыг. Хойну азырап, кадарарынга хамаарышкан бүгү чарыгдалдарны, шүүделдерни өг-бүле керээзинге сонаар чүве болганда, доора чарыгдалдар эвээжедир чугула чүве-дир. Мал чемин камныг чарыгдаар. Аргалыг болза боду хой, шынарлыг сиген кезип белеткеп алыр болза улам эки болур. Моон соолгаар мал чемин хүлээп алырымда, ыяап-ла дөнзилеп, шынарын база хынап көөр мен. Электри энергизын, одаар чүүлдү камнап, машина-техника ажыглалын эвээжедир дээн мен. Аргалыг болза аът күжүн эки ажыглаар. Коя чүве — камналга, база катап камналга.

Үште, азырадыычы хөөнден үштунары чугула. Аар-саар чүвени боду кылып алыр кылдыр чаңчыгар. «Эккел-ле, эккель» дээрин шеглетсе чогуур. Шаанда арат кижи канчап малын чүгле боду азырап чораан деп.

Мен эрткен чылын чамдык доора чарыгдалдарны ажыр чараваш, оларны төлээр ужурга таварыштым. Ынчангаш бо чылын ол чарыгдалдарны эвээжедир дээн мен. Черле ынчаш, бо чылын өг-бүле керээзинге эки түңнелдерни чедип алыр дээш бүгү болдунар аргаларны кылыр мен.

Валерий МОНГУШ.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 63 (13663) | 1988 чылдың март 16, среда | 1925 чылда үндезилеттингеН | Өртээ 3 көп.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Белградта чеде бергени

БЕЛГРАД. Март 14. (СЭТА-ның тускай корр). Социализмни тургузарында дуржулга солчуру, ийи улустуң чогаадыкчы чоруу-биле тургустунуп турар бүгү-ле чаа, үнелиг үүлдерни түнеэри, тайбың болгаш делегейниң айыыл чок чоруу дээш каттышкан демиселдиг сорулгалары — М. С. Горбачевтуң ЮСФР-ниң удуртулгазы-биле ам болур чугаалажыышкынының ол сорулгалары чурттуң чурттакчы чонунуң бүгү незектериниң өзулуг сонуургалын болдурган.

СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары-биле чугаалажыышкынны-ны хүш-ажылчы коллективтер маңнап турер: Прага азы Мурманск, Таллин азы Берлин, София азы Москвадаа бол ажылчыннар-биле делгерекгей болгаш ажык беседаларже ооң онза кичээнгей салып чоруурун ында кончуг эки билир.

ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер Эвилелиниң ТК-зының Президиумунуң чалаавы-биле эгелээн М. С. Горбачевтуң албанның найыралдыг аян-чоруу чурттуң солуннарының, телевидениениң болгаш радионуң демчыдылгалгаларының кол темазы болуп турар. Ийи чурттуң амыдыралынга теегүүлүг болуушкунга тураскаан, совет номнуң, уран чуулганың, графиканың, СЭТА-ның фотозуунуң комплексиг делгелгезин, оске-даа көргүзүг үүлдерин, совет киноунуң түннерин чорудуп турар. М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуска база бүгү делегейге чаа бодаашкын» деп ному, серб-хорват дылга ооң үүлдериниң база чугаалерының чаа үнген чыындызы улуг сонуургалды болдура берген.

Ол чернии-биле 13.00 шак. Белградтың аэропортунга ССРЭ-ниң болгаш ЮСФР-ниң Күрүне туктарын аскан. Хүндүлел таңнылдың гвардейжилери чыскаалыпкан. Ужуудуушкун шолунге делегейниң кол агентстволарының, солуннарының болгаш журналдарының, теле болгаш радиокомпанияларының хей санныг журналистер корпузу турупкан.

Ил-62 совет авиалайнер ужуражыышкынының байырлыг өзулалы болур черге доктаап турупкан.

М. С. Горбачевге болгаш ооң кадайынга ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов кадайы-биле, ЮКЭ ТК-ниң Президиумунуң Даргазы Б. Крунич кадайы-биле самолет чанынга кээп, чуректиң ханызындан байыр чедиргеннер.

Артиллерия даваштаашкыны аэродром кырында чаңгыланып эрткен. Шериг оркестри ССРЭ-ниң болгаш ЮСФР-ниң Күрүне гимнерни күүсеткен. Ужуражыышкынның байырлыг өзулалы хүндүлел таңнылының — Югославияның улусчу армиязының гвардиязының батальонунуң эртери-биле доозулган.

• • •

Ак ордуга М. С. Горбачевтуң Л. Мойсов болгаш Б. Крунич-биле кыска беседазы болган.

А. БЕЛИКОВ.
А. КОНДРАШЕВ.
В. КУЗНЕЦОВ.
Г. ШИШКИН.

• • •

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев Белград чоогунда Авала дагда Билдинмес маадырның тураскаалынга човаан.

Югославияның найысылалын фашистиг эжелекчилерден хостаанының 20 чылында Белградче бар човаан, Авала даггa авиаталапка таварышкан мөнгүн совет шериг начальниктериниң тураскаалынга Чиңгине секретарь човаан.

Белградты фашистиг эжелекчилерден хостаары дээш мөнгүн совет болгаш югославлар дайынчыларының мемориалдыг чеваан совет удуртукчу база кирген.

Мемориалдыг комплексте човаан, М. С. Горбачев боодал чечектерни салган. Хүндүлүг аалчылар номунга ол демдеглел кылган.

• • •

ЮСФР-ниң Федерация палатазынга СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Лазар Мойсовтуң аразында чугаалажыышкыннар болган. Аңаа ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Бошко Крунич киришкен.

Социализмни тургузуушкунуң, ийи таланың харылзаалаарының болгаш делегей политиказының хей санныг айтырыгларының талазы-биле делгерекгей санал-оналга солчулгазы болган.

(СЭТА).

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЭНЕРГИЯЗЫН—ЛЕНИНЧИ ЮБИЛЕЙГЕ

Москваның хүш-ажылчы коллективтериниг хей кижиниг митингилер эртип турар. Оварның киржикчилери В. И. Ленининиң төрүттүнгениниң бээр 118 чыл болур оюнга тураскаткан Коммунистиг субботникти апрель 16-да эрттирер дугайында эгелекчи саналды хүлээп ап турар. Камнал алган материал болгаш энергетика курлавырларын ажыглап турган, ол хүн эң бүдүрүкчүүг ажылдаарынче Москваның бүгү ажылчы чонун митингилериниң киржикчилери кыйгырып турар. Коммунистиг субботник хүнүнде ажылдап алган акшаны найысылалды чаагажыдарынга, коллективтерге хүш-ажылдың болгаш амыдыралдың байдалдарын эвилеп-дерге ажыглаар деп шиитпирин хүлээп ап турар.

МОСКВА-СОРТИРОВОЧНАЯ ДЕПО. Бүгү-эвилелдиг XIX партия конференциязынга тураскаатканн социализмниг чарыш бо хоочун коллективке калбарган. Апрель 16-да болур субботник коллективке коммунистиг бедик бүзүрелдиг болгаш ниитилелге хамаалаг ажылдап берилишкинниң база бир илергейлээшкини болур. Депонуң локомотив бригадаларының чамдыктары субботникке киришкен. Маңнап алган электрозинргизы болгаш дизельге кыпсыр чүүлдери-биле рейстерни кылып эгелээн деп цехте партбюро секретары В. Харитон СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан. Москваның демиро-рукчулары субботникке алдар кылдыр 180 чүк, 97 пассажир поездилерни ажылдадыр, 11 локомотивти болгаш бир үүг кранны септээрин күлээнген.

«СТАНКОАГРЕГАТ» ЭРТЕМ-БУДУРУЛГЕ КАТТЫЖЫЫШКЫНЫ. Коллективте лаборатория начальниги С. Рыженков, белүү удуртукчузу А. Кошечкина аңаа болган митингиге санал бергеш, субботник хүнүнде эң бүдүрүкчүүг ажылдаарынче, эде тургустунуушкуннуң болгаш социал чаартылганың хөрээнге тодаргай салыышкынны кимреринче бүгү ажылдакчыларны кыйгырган.

Каттыжыышкынның коллективи ол хүн 120 мың рубльдиг продукциязын бүдүрүп үндүрер деп шиитпирлээн.

МОСКВАНЫҢ С. М. КИРОВ АТТЫГ БИРГИ ШАК ЗАВОДУ. Бо коллективтиң кежигүннери субботник хүнүнде 255,4 мың рубльдиг продукциязын бүдүрерин күлээнген. Оон 64 мың рубльди найысылалдың чаагажыдыгзынче шилчидер деп шиитпирлээн. Оон ангыда ийи цехке дыштанылга өрээлдерин дерип тургузар.

(СЭТА).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТРАНСПОРТЧУЛАРНЫҢ БАШТАЙГЫ БАЗЫМЫ

Чурттуң коммунистериниң конференциязынга алдар болдурган хүш-ажылчы эрлачгде «Тыва автотранс» каттыжыышкынның коллективтери туржуп, социализмниг чарышка киришкеш, чамдык эки түүнелдерни чедип ап турар. Ол дугайын чылдың эрткен ийи айының көргүзүүлери бадыткап турар. Ол хүүсеада улус ажыл-агыныың чүүгүн соертүрүүн хемчээл талазы-биле даалгаварын 102,8 хүү күүсеткен. Ол дээрге эрткен чылдың ол-ла үезинің хемчээли-биле дециээрге, 3,5 хүү хей болуп турар.

Бистиң автомобилчилернивис бо чылдың эгезинден бээр доду бот-орулга-чарыга база бот-акшаланыышкын-биле ажылдааш, көрээнг даалгаларын база күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезинден пассажирлер аргыштырарын 9 хүү көвүдеткен. Экономиктиг аргаларны ажыглаарының бир ажыктыг үүлү ол.

«Тыва автотранстың» коллективтеринден чүгле ийизи — Шагаан-Арыг биле Чадаанның автобудурулгелери чүк соертүлгезиниң база көрээ-биле даалгазының планнарын күүсетээн.

Николай ВАНЬКОВ.

Кызыл хоорайның төп поликлиниказында медицина ажылдакчылары чонуң кадыкшылын быжыглаарының хөрээнге кызмак үлүүн киирип турарлар.

Хирургия кабинединде эмчилер болгаш медицина сестралары эмиээшкиннерни болгаш шарыышкыннарны шалыпкын чорудуп, аарыг улустуң үр маныарын болдурбастаан. Ында эрээн каш чыл ажылдаан дээди эртемниг хирург Александр Владимирович Чимдан ажылыынга медицинаның мурнакчы дуржулгазының чаа арга-хевирлерин ажыглаан турар.

Ол ышкаш, дээдн эртемниг аныяк эмчи Борис Тулушевич Күржеп, дуржулгалыг эмчилерниң арга-дуржулгазын ажылыкта долузу-биле ажыглаарынче чиҥзигейин салып турар. Ол операция соолунде эмнедип келген улусту сагыш човангыр хүлээп ап турар.

Кызылдың бо эмнелгезинге 30 ажыт чыл болган хоочун эмчи сестразы Лидия Васильевна Каблукова аарыг кижилерге шарыышкынны шынарыг болгаш ылаптыг кылып турар. Оон арга-дуржулгазы улут. Медицина университетиниң практиктиг өскүлдерин эртпиржиргеге ол идепкейлиг киржип, оларның өзулуг медицина ажылдакчылары болурунга дузалап турар.

ЧУРУКТА: Кызылдың төп поликлиниказында хирург-эмчи Александр Чимдан, хоочун эмчи сестразы Лидия Каблукова, аныяк хирург-эмчи Борис Күржеп.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОВЕТ-ЮГОСЛАВ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

БЕЛГРАД. март 15. (СЭТА-ның тускай корр). Федерация палатазынга понедельникте М. С. Горбачевтуң югослав удуртулга-биле чугаалажыышкыннары эгелээн.

Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказының Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер Эвилелиниң ТК-зының Президиумунуң амыныгээнинден ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга изиг байырны чедирген. Силерниң аян-чоруулардың бистер бистиң улустарывыстың ханы болгаш ак сеткилдиг найыралының илергейлээшкини кылдыр көрүп турар бис деп, ол чугаалаан. Аян-чорук бистиң харылзаалаарывыска шынар талазы-биле чаа ує-чаданы ажыдары чугаажок болгаш улуг делегей ужур-дузалыг болур дээрзи билдингир.

Бистиң харылзааларывыс ханы дазылдарлыг деп, Л. Мойсов улаштыр чугаалаан. Бистиң харылзааларывыс — хей талалыг. Бистиң партиялерывыс, хоорайларывыс болгаш будурулгелеривис сырый кады ажылдажып турар. Ол чорудулганың дезунде Югославияның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының тоогулуг харылзаалары, найыралды быжыглаарынче оларның ак сеткилдиг чүткүлү турup турар.

Совет Эвилелиниң коммунистеринге болгаш бүгү улузунга хамаарыштыр чугаалаан чылыг сестер дээш, белградчыларның түндүткелдин-биле хүлээп алганы дээш өөрүп четтиришкинни М. С. Горбачев илергейлээн.

Ийи чурттуң аразында харылзаалардың амгы үе-чадазының байдалынга хамаарыштыр кылдынган үнелелге Чиңгине секретарь каттыжып деткээн. Аян-чоруктуң үезинде ат салдынар документилер совет-югослав харылзааларны хамыладырынга быжыг үндезинни түргүзүп, чугаажок, улуг делегей ужур-дузалыг болур дээрзинге идегелин ол илергейлээн. ЮСФР-ниң удуртулгазы кайы хире күүзүр болдур, Югославия-биле харылзааларны ол хире хандыр хөгжүдеринге бистер белен бис деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн.

Тургустунуп келген принциптерниң үндезинге Совет Эвилели-биле харылзааларны ындыг янзылыг хөгжүдер турушту югослав удуртулга эгелеп турар деп, Л. Мойсов бодунуң эзлээнде медеглээн.

Дем эрге болгаш бот-боттарын түндүлежириниң дугайында бодалды уламчылавышаам, М. С. Горбачев «сойлгу инстанциягa» шын тодарадыр эргениң ыамда-даа чогун, бодунуң моделин өскелерге кымдаа чыган болбазын медеглээн. Бот-бодувустун дуржулгаларывысты өөренип көрээлиңер деп, ол чугаалаан. Бистиң башкыларывыс — марксизм-ленинизмниң классиктериниң эртемниг социализм деп ниити номналы бистерде бар болгай. Ындыг болзажок партия бүрүзү ол принциптерни бодунуң чурттунуң онзагай үүлдериниге, делегей байдалын барымдаалап көөрүнге, бодунуң улустарының мурнунга хүлээлгелериниге дүүштүр боттандырып турар.

Эде тургустунуушкунну бистер боттарывыска хамаарыштыр боттандырып турарывыс билдингир болгай деп, М. С. Горбачев улаштыр чугаалаан. Ол бистиң байдалдарывыстан — иштики болгаш даштыкы байдалдарывыстан тургустунуп келген. Хей-хей чурттарда эде тургустунуушкунну кончуг сонуургалдыг хайгаараа турарын көрүп, билип турзувусса-даа, ооң методтарын кымга-даа чыгаавайн турар бис. Эде тургустунуушкунуң үезинде эрткен үевисти база сактып каап турар бис. Эрткен үедей кичээндириглерни кылып алыр, эрткен үениң багай талалары кажан-даа дедирээп келбезин дээш оны кылып турар бис. Ол кымдан замааржып турганын, аңаа кымның буруулуг боop турганын билир бис. Н. С. Хрущев биле И. Броз Тито совет-югослав харылзааларны чогумчударгынга кончуг хей үүлдерни кылган. Ажылдап кылдынган принциптерге дүүштүр бистиң харылзааларывыс чүгле чогумчалыг апарган эвес, а улам ыдай хөгжээн.

Бисте партияда болгаш ниитилелде изиг дискуссиялар чоруп турар деп, Чиңгине секретарь чугаалаан. Бис ону аңаа болур-чогуур байдал кылдыр көрүп турар бис. Бистиң мурнуусте XIX Бүгү-эвилелдиң партия конференциязы бар. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда кылдынган ажылдарның түүнелдерин ол үндүрер. А эмне кол чүве — демократизмы хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалажып коорг. Херек кырында чугаа бистиң политиктиг системавыстың чаартылгазының кол угланыышкыннарын телевиллээриниң дугайында болуп турар болгаш ол чорук партияның ролюн, ооң ажылының аргаларын эде бодап кылырын болдуруптар болбайн аан.

Чугаалажыышкыннар үезинде делегейниң хей айтырыгларының талазы-биле делгерекгей санал-онал солчулгазы болган.

ЮСФР планетаны ядролуг чепсектен хостаары дээш шиитпирлин-биле туржуп турар деп, Л. Мойсов медеглээн. Балкан күрүнелериниң даштыкы херектер министрлериниң ужуражыышкынының дугайын, Балканнарга тайбың-ның болгаш кады ажылдажылганың зоназын тургузарының дугайын дыңнаткан. Югославия регионалдыг айтырыгларны тайбың шиитпирлээри дээш, Афганистан талазы-биле М. С. Горбачевтуң медеглелин деткип, Чоокку Чөөн чук талазы-биле тайбың конференциязын чыылдырары дээш туржуп турар.

Югославияның инициаторларының бирээзи болуп турары када-даа каттышазының шимчээшкининге хамаарыштыр айтырыгларны чугаалажып турар үеде М. С. Горбачев ук шимчээшкининиң чаа деңнелче кодурлуп үнгенин демдеглээн. Ол дугайын Хараеге ужуражыышкынның түүнелдери херечилеп турар. Хей айтырыглар талазы-биле, ылаңгыя хөгжүлдеге арганы бээри-биле чепсегленишкинни дужуреринің айтырыгларының талазы-биле конференция тодаргай, принципиалдыг турушту эгелээн. Делегей харылзааларын эде тургузарынга каяа-даа каттышазының шимчээшкининиң ролю кончуг улуг.

Чепсегленишкинни дужуреринің поездизи доктаап турупталын дээш бис бүгү-ле үүлдерни кылыр бис деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Ядролуг болгаш аңаа броочепсекти узутказы дээш, химиктиг чепсекти чок кылыры дээш бис делегейниң бүгү шуулганнарынга, конгресстеринге хөделир бис. Барыын чүкте чамдык кижилерниң ол айтырыгларны шиитпирлээриниң — Югославияның улусчу армиязының гвардиязының батальонунуң эртери-биле доозулган.

• • •

Ак ордуга М. С. Горбачевтуң Л. Мойсов болгаш Б. Крунич-биле кыска беседазы болган.

А. БЕЛИКОВ.
А. КОНДРАШЕВ.
В. КУЗНЕЦОВ.
Г. ШИШКИН.

• • •

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев Белград чоогунда Авала даггa билдинмес маадырның тураскаалынга човаан.

Югославияның найысылалын фашистиг эжелекчилерден хостаанының 20 чылында Белградче бар човаан, Авала даггa авиаталапка таварышкан мөнгүн совет шериг начальниктериниң тураскаалынга Чиңгине секретарь човаан.

Белградты фашистиг эжелекчилерден хостаары дээш мөнгүн совет болгаш югославлар дайынчыларының мемориалдыг чеваан совет удуртукчу база кирген.

Мемориалдыг комплексте човаан, М. С. Горбачев боодал чечектерни салган. Хүндүлүг аалчылар номунга ол демдеглел кылган.

• • •

ЮСФР-ниң Федерация палатазынга СЭКП ТК-ниң Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Лазар Мойсовтуң аразында чугаалажыышкыннар болган. Аңаа ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Бошко Крунич киришкен.

Социализмниг тургузуушкунуң, ийи таланың харылзааларының болгаш делегей политиказының хей санныг айтырыгларының талазы-биле делгерекгей санал-онал солчулгазы болган.

(СЭТА).

«РСФСР-ниң алдарлыг артизи» хүндүлүг атты В. С. Нанактаевке тыпсыр дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ЧАРЛЫЫ

Совет уран чүүл талазы-биле ачы-хавыязы дээш «РСФСР-ниң алдарлыг артизи» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Виталий Семенович Нанактаевке — Тываның ырының болгаш танцының «Саяна» ансамблиниң уран чүүл удуртукчузу.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың март 14.

◆ ЛЕЙПЦИГ. Чаңчыл өзугаар бо хоорайга час самында ажыттынар делегей ярмарказында делгээн совет экспозиция улуг сонуургалды болдуруп турар. Бо чылгы совет экспозициязы Совет Эвилелиниң электроника болгаш электротехника үлетпурунге турасхааткан. Ярмаркага келген даштыкы чурттарның делегациялары «Авиаэкспорт» даштыкы садыг каттыжыышкынының делгеелгезинге үр доктаап турар. Ында «Ил-96», «ТУ-204» болгаш хамааты ужар үүлдүң оске-даа самолёттарын делгээн.

◆ ВЕНА. Европа диптиң Атлантикадан Уралга чедир чепсентиг күштерин болгаш анаа боо-чепсекти кызырар дугайында чугаалажыышкыннарның мандадын ажылдап кылыр талазы-биле Варшава Көрээзиниң кежигүнү чурттарның болгаш НАТО чурттарының төөлеленчилериниң консультациязы катап эгелээн.

◆ КАБУЛ. Афганистанның Аныктарының Демократтыг Организациязының (ААДО) ТК-зының эзлчеглиг пленуму болуп эрткен. Афганистанның Улус-Демократтыг партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнүнге кандидат, ААДО ТК-ның бирги секретары Фәрид Маздак аңаа кылган илетиелиниге национал эптежилгениң политиказын боттандырарынга аныктарның киирип турар салыышкынын онзалап демдеглээн. Хей партиялыг болгаш каттышкан чазактың байдалдарында аныктар организациязының ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан айтырыгларны база чугаалашкан.

(СЭТА).

ХООЗУН ЧУГААДАН ПРАКТИКТИГ АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ

Сут-Холде мал кыштаглаашкыны берге байдалда

Районнуң партия-совет ажылагый ажылдакчыларының экономиктиг өредилгезинин эзлчеглиг кичээли эрткен дораан СЭКП райкомунуң бюрозун чыылдырган. Бо чылдың февраль 12-де база-ла бюрога кыштаглаашкынның ниити байдалын чугаалажып көргеш, чоокку үеде кылыр ужурлуг айтырыгларны тодарадып, чогүүр эштерге даалгаларны бергилээн турган. Тодаргайларга, бо чылдың март 1-ге чедир сүт-бараан фермаларына саар инектерни чудан-биле чемгерип эгелээр деп шиитпирлээн. Шиитпирни чүгле боттандырар дээш хүлээп алыр.

СЭКП райкомунуң бирги секретары М. Д. Кара-Сал РАУК-тың даргазы В. М. Чимитке сөс берген. Кыштаглаашкынны организастыг доозар талазы-биле РАУК хемчеглерни ажылдап кылганын ол дыңнаткаш, чогум кандыг-кандыг хемчеглерни алыр дээнин тайылбырлап эгелээрге, ону доктаадып каап, февраль 12-де болган бюроның шиитпирин күүседири-биле бо хүнде чүү кылганын секретарь айтырды. Огулуг харыы-даа болбады. Районнуң агроөлетпүр каттыжыышкынының ажылдакчылары зерек кырында чогум чүү кылыпканы, ажыл-агыйларга кандыг-кандыг практиктиг дузаны чедиргени билдинмейн баады. Март 1-ге чедир чүгле «Сут-Хол» совхозтуң Кара-Чыраа фермазында саар инектерге чуданны белеткеп берип эгелээн. Түннел эки. Сүттүң шынары доораан-на экижээн, ындыг болганда, бот-орулга-чарылгаже кирген совхоз чүгле шынар дээш безин немелде телевизирни алыр. Чуданны белеткээринде кандыг-даа нарын чүве чок. Улуг досканга чарбаны ургаш, оон хайындырар, ол-ла Кара-Чыраа фермазының саанчылары оны баштай боттарының бажыңнарынга безин белеткеп турган. Ындыг аргалар «Октябрь 30 чылы» база Карл Маркс аттыг совхозтарда бар турбуже, ону ажыглаваан, ынчангаш сүт эвээш болгаш оон шынары чүгле ийиги класстыы болуп турар. Ол чорук СЭКП райкомунуң бюро кежигүннерин черле дувуретпес арга чок. Ынчангаш бюрога чугаа шынгыы болган.

Кандыг-бир ажылды кылырда аргажок бергелер турар харын. Амгы үеде Сут-Хол районда мал чеми эвээш. 1987 чылда сүт-хөлчүлер сиген белеткээр талазы-биле республиканга мурнакчыларның бирээзи болуп, каш удаа шаңнадып, мактаткан. Ындыг болганда, сигеннин курлавыры соода амдыгаа чедир ыыап-ла турар ужурлуг. Чок, ындыг эвес болган. «Октябрь 30 чылы» биле Карл Маркс аттыг совхозтар Ак-Чыраадан хыырлыш белеткеп турар. Баштайгы үеде 210 тоннаны экиеп алган. Уч ажыл-агыйларның үеге-ри биле «Алдан-Маадыр» биле «Сут-Хол» совхозтар база хыырлыыш белеткээр болган. Ол ышкаш Улуг-Хем районнуң девискээринден — «Ак-Туруг» совхозтан саваң пресстээри-биле Бора-Тайгадан улус чоруур болган. Райондан дашкаар ап чорудуп турар хемчеглер ол.

Ол-ла бюрога санал берип турган, райкүүсном даргазы мынча дээн:

— Ийи хонук бурунгаар «Сут-Хол» совхозтуң Өлек хонжу бригадазынга чордум. Ол коллективке бо чоокта чорбаан кижи мен. Мээң мурнумда база эрээн каш даргалар орта сургакчылап човаан чүве. Мен чүгле ийи-ле аалга кирер ужурга таварыштым. Бир аалга баарымга, район төвүнден шофөрлер баргаш, арыгдан шаңдалаар ыяш кезип чедиргеп болду. Ол малчын доң ыышты бажыңынга киргеш, эргискеш, шаңдалаваш, оон хоюнга берген. Аажок чиир болган-дыр. База бир кыштага баарымга, шофөрлерниң чедиргеп ыяжының шынары багай, аап-саап ыяш, харын аал богу болган. Ам канчаар— оон-на хамык чүве билдине берген. Практиктиг дуза чедирбээже хоржок деп бодаваш, арыгдан хар адаанда бүгү кандыгын дээртин топтап кордум. Дыка эки. Оон эртеннинде райкүүсном биле РАУК-тың улузун эвилелден алгаш, ийи чүк машиназынга шуут-ла тырып тургаш бүгү барып ийи аалга чедирдивис. Мал дыка чиир чүве-дир.

Чымба Балдыкович шын кылган. Сестен ажыл-хереке шилчиир деп чүве ол. Бюроның болганынаң эртеннинде Сут-Хол суурнуң албан черлериниң организацияларының ажылдакчылары чүгле эр улус (ынчан март 8-тиң бүдүүзу турган) 50 ажыг кижи дерт автомашина ишти шынарлыг бүрүнү хар адаандан чыгаш, Өлеңнин малчыннары Ким-оол Ооржактың, Доржулдай Монгуштуң, Бичии-Уруг Ооржактың, Карыкыс Ондарның кыштаанга барып чедиргеп. Оон дараазында дыштанып хүннерде «Сут-Хол» совхозтуң төвүнүң ажылдакчылары база-ла арыгдан бүрүнү чыгаш, ийи фермага барып чедиргеп.

Бо хемчеглер дээрге аргажоктуң кырында ап турар ажыл ышкажыл. Чогум үешаанда — эрткен күзүн-не хемчеглерни алган болза, ам ынчап дешдээр бе? Бир кыштага машина бүрү чедирери дээрге, чаңгыс хүннүң хөрээ ышкажыл. Өзулуг малчыннар, өзулуг эзлер, өзулуг удуртукчулар ынчаар ажылдап болур бе? Кижи черле чаңгыс хүн-биле чурттавас. Кижиң хар адаандан бүрү чылып, оон ангыда арыгдан доң ыяш кезип, ооң чөвүрээзин шаңдалап, малын чемгерип, оон «өзүн эдип» турары ажыл-агыйны чоруувус ол эвес.

«Сут-Хол» совхозтуң техниктиг чөвүлелинге кыштаглаашкынның эртип турарының дугайында айтырыгны СЭКП райкомунуң бюрозу болурунуң бүдүүзүнде база чугаалашкан. Байдал берге. Салбырларның дээрези-ле Бора-Тайга. Оларда эвээш-биче-даа болза, сенаж, сиген бар. Өске салбырларга харын берип-даа турар. Ында бир ажыл, база арга-ла херек, төрүвес инектерни черже кадарып эгелээн. Ам канчаар, чылыг апарган, ховуда, арыгда ыт бар. Бора-тайгажылларның ындыг аргазын совхозтуң өске салбырларына база ажыглаардыр деп, техниктиг чөвүлелге ынчаар шиитпирлээн. Оон ангыда Ишкин иштинден шиви будуу база белеткээр болган. Арыгдан тарылга шолунде арык-буга ууннан эрткен чылгы сигенни база кандыг-бир арга-биле кезер деп-даа санал үнген. «Сут-Хол» совхозтың хөлөө-лаашкынче киреде, хамык үүлүү чедир корбээн-дир бис. Бо суур чоогунда 200 аныяк бода мал бар. Оларны Кежээге кыштадыр турган. Ында чаңгыс кодан бар. Мал-маган эки. Бо чылын-на ону бодаалыңар— деп, «Сут-Хол» совхозтуң директору Н. С. Ооржак техниктиг чөвүлелге кыштаглаашкын дугайында айтырыгны чугаалашканын түннел тура, ынча дээн. База шын айтырыг. Частырыгларга өөренир, оон түннел үндүрер деп чугаа бар.

Совхозтуң техниктиг чөвүлелин эртпиреринің мурнунда директор эң ылаңгыя фермаларны шуптузун эргип көргеп. Өвызыл-Тайга фермазында төрүүр инектер кажаазының ишти ол-шык болган. Ынчангаш директор эдертип човаанны специалист-биле кады аңаа шуутла хондур ажылдаваш, ол хамык үүлүү боду баштааш эдер бодаан. Удуртукчунуң ындыг сагыш салып, хөлзеп турарын көргеш, ферманың коллективи ону боттары эдип алыр болган. Човааннар-дыр.

Кыштаглаашкында организастыг ажыл Сут-Холде черле кошкак. Өлөк бригадазында одар-белчиирлерни далбыйлаары өзөлдөп турар. Чаш хураганнарны чудан-биле азыраар ужурлуг. Ону малчын ог-буле хайындырып белеткеваен турар. Ол нарын эвес ажыл-дыр.

Сут-Хөл районнуң база ажылагыларның-даа мал эмчилери негеде өзугаар ажылдаваан турарының дугайында райкомнуң бюрозунга чамдык фактылар илерээн. Эң илаңгыя чаш хураганнерның стоматит дээр аарыы. «Алдан-Маадыр» биле «Сут-Хол» совхозтарда ижиншөйүнду аарыг хураганнар бар. Өлген малдарны ой-шаанда шинчип, түннел үндүрбес таварылгалар база бар. Малдың даваан-даа тастап турар.

Ниитизи-биле районда малдың баш саны эрткен чылдаазындан эвээш, а олуп-хораары көвей боop турар.

Чес-Булук бригадазында чамдык аалдарга чоруурга, өөрүнден ажылаваш, азыраа турар хойлар бар. Чем барыэки-дир. Оларның быгын-чарында дүк чок, тас. Арганың демдээ ол. Дүгү чүгле сиртинде чонак ышкаш чүве арткан болур чорду. Дүк планын күүседирде ам канчаарыл?

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, районнуң мал кыштаглаашкынында шыңгыы четпестер бар.

Тургустунуп келген байдалдың шыңгыызын көргеш, чамдык малчыннар боттары безин таныш-көрүштеринден сигеннидаа тыптынып-ла турар. Ынчалза-даа бо бүгү шупту озалдаан хемчеглер-дир. Ам канчаар, ынчаар-даа болза, аргазын-на хереглээр. Ам бир сеткилге эки үүл — хар эрин, одарлар ажыттынып турар.

С. ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.)

(СЭТА).

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ. БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

СЭКП ТК БАЗА СОВЕТ ЧАЗАК улустуң шалың телевиринде деннештирилге системазындан уштунар, кижиниң күш-ажылын, кылганын барымдаалаан төлөөр, улус ажыл-агыйының бүгү адырларына коллективтер, аренда база өг-бүле керээзин нептерелир, хүүда дузалал ажыл-агыйларны сайыраалыр, чоннуң ажыл-чем-биле хандырылгазын экижидер талазы-биле соолгу үеде эдээн каш доктаалдарны хүлээп алган болгаш амгы үеде оларны боттандырып турар бис. Экономиканы башкарарының чаа аргазы ажок ажыктыг дээрзин амыдырал бадыткап турар. Бо удаада бистер чүгле чаңгыс айтырыгны — өг-бүле керээзинин дугайын чугаалажып керээлиптер.

Өг-бүле керээзи көдээге будуруле харылзаалаарын болгаш күш-ажыл төлевирин сайыраргайжыдарының, ажылдың будурукчулуун бедидерининң, продукцияның бот-үнезин чигедириниң, шынарын экижидерининң ян-не күчүлүг бызазы. Чүге дээрге өг-бүле керээзинде интилелдиг (совхозтун) база кижиниң (кадарчының) негелдеге-хереглелдери болгаш эргеажыктары бүрүн дүжүп турар. Бистин малчыннарывыска өг-бүле керээзинин чамдык негелделери мүрүнүдүн бээр-ле турып келген. Ам ол арга шуут тодаргай, керээ ёзугаар боттанып турар. Кайы-даа тала ол-бо ажылды кылыр бис дээш керээ чарып, ат салган. Ол дээрге юридиктиг документиг-тир. Бо арга-биле чүгле чаңгыс өг-бүле эвес, а төрел харылзаалыг кижилер, азы бот-боду бүзүрежир кижилер базы чаңгыс кодаага ажылдап болур.

Бисте ам хойжулар эрги ёзу-биле ажылдаарындан, илангыя ажыл телевиринин деннештирилгезинге өөр хөлүү калган.

Тываның хой ажылында чаа арга — өг-бүле керээзинин дугайында кыска медээлер республика солунларынга элээн каш чыл мурнунда кеступ келген. Мурнакчы малчыннар ол идеяның ажыктыын дораан билип, амыдыралга ажылдаа өгелээн. Оон мидыг болганының бир чылдагааны болза, өг-бүле керээзинин үндезинин малчыннарга шагда-ла турган.

— Бо ажылдан келген чылдарында чиге ыраың дүктүг хой малдаашы, пландан ажыр дыка хой дүктү, хураганны, колхозка-даа, совхозка-даа берип келдим. Доктаалын каан шаа-биле шалыг ап чордум. Бир эвес өг-бүле керээзи шагда-ла, ажылдан өгелээн үеде турган болза, акшаны-даа «шоодайлап» ап чоруур турган боор мен» — деп. Тес-Хемде «Чодураа» совхозтун сураглыг хойжузу И. Данзурун чугаалаан.

Бии-Хем районунуң «Саян» совхозтун Сесерлиг салбырында ортумак киргузүүлүг дыка хой хойжулар 1987 чылда өг-бүле керээзи-биле ажылдаан, ам мурнакчыларын одурүүнче киргеи. Оларның бирээзин Владимир Маады эрткен чылдың түнелиг-биле немелде төлевирге 1884 рубльди алган, бир центнер хой эъдин будуреринге 173 рубльди камнап алган. Черле ол шыкаан ол салбырда керээлиг сес өг-бүлеге каттышкан 2256 рубльди немей төлээн, бир центнер хой эъдин будуреринге ниити камналгалыг болган. Керээ-биле ажылдап турар өг-бүленің айда ажыл төлевири ортумаа-биле 312-ден 504 рубль чедип турар, ол шыкаан немелде продукция дээш 3751 рубльден 6057 рубль чедир немелде төлевирлиг болгулаан. Моон алгаш көөрге, өг-бүле керээзинин совхозка база малчының болуунга-даа ажыктын илдеп-дир. Бо таварылгада кижи ёзулуттан-ла соонуурганы ажылдаар апарган. Мында ажыл төлевири социализмнің принципи-биле ёзулуглаа дүжүп турар. Бистің үстүнде кирген чижектерівисти «ортумак» деп савап болур. Чүге дээрге «Саян» совхозтун экономистери хойжуларының ажылын орта түннеп четтиктээн. Тодаргайларга, дорт чарыгдалдарны барымдаалавайн барган. Оон ынай бо малчыннардан дээре база куду көргүзүүлүг кижилер бар. Чижээлээргe, продукция дээш немелде төлевирин 3—4 муң рубль чедир алган мурнакчы хойжулар ааш эвес. Чамдык совхозтың директорлары ак сеткилдиг ажылдаан малчыларына хөй түмүт акша бээриндеи дадаалаан, чарган керээзинин негелделерін боттарына күүсетпейн базары элдептиг. Эки ажылдаан кижи хөйну алыр, керээнин өскертип болбас негелдези ышдыг. Оон башка өг-бүле керээзин чаргаының ажыы түү боор.

Бо ажылдың чамдык түнелдери ышдыг-дыр. Өг-бүле керээзинин оруу аваа-ла каалама эвес. Анаа шаптыктан турар түүлдер-ле хөй: малчыннарының эрги өре-ширези, хой ажылының материалдыг базазының кошкаа, удуртун баштаар ажылдың таныалаңган хевириилен уштуларының бергези, эрегейлээшкин, кайы-даа таланың харысалгазының чаазы, негелденің кошкаа болгаш өске-даа чылдагааннар бар.

Э РЕНГЕЙЛЭЭШКИНДЕН УШТУНАРЫНЫҢ аргазы чүл? Амгы үеде хой ажылында өг-бүле керээзин нептерелир талазы-биле чамдык ажылдар кылдыкпын турар. Анаа эрегейлээшкинің аарыы шаптыктыг. Ажылды эчизиңге чедирбеди, хол дашты-биле кылыры, чуу-каралааны шалдан турада ажок шаптыктан келген. Совхоз директорларының чоруткан сан-чурагайларын ёзугаар алырга, шээр мал колдуунда-ла өг-бүле керээзинге кирген малчыннарының холунда турар. Херек кырында 1987 чылды совхозурдан агроөлетпүркүркомунуң медээзинде 908 өг-бүле чаа арга-биле ажылдаан турган. Саазын кырында чурагайлар чаагай-даа бол, оон херек кырында күүселдезин шоолут эвес болганы ол-бо черлерден солунларга келген материалдардан илдеп. Моон кол чылдагааны болза, ук ажылды шаптыланган эрги ёзу-биле эрегейлеп көрүп, удуртукчу-даа, малчын-даа кижилерниң бодунга хамаарыштыр негелдезинің болгаш харысалгазының кошкаанда.

Эрткен чайын Бии-Хем районунуң малчыннарын эргин келип чораан, өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар кадарчыларга ховар таварышкан бис. Чүге дээрге, керээ ёзугаар ажылдап турар хойжуларының хой кезин «Эърбек» совхоз биле «Саян» совхозтун Сесерлиг салбырында. А «Өөк», «Хадык» база «Кызыл тараачы» совхозларда чаа аргаже шилчээн кижилер өйн-чаңгыс таварышты. Моон дугайында ажылдагай удуртукчуларындан, зооветспециалистердеи айтырарга огулуг харылаптар кижи чок болду. Оон кадында малчыннар боттары өг-бүле керээзинин дугайын сонуургап, олче кирерин изин-биле күүсеп турар чораан. Чижээ, «Саян» совхозтун хойжузу Боом Салчак: «Өг-бүле керээзи деп солунларда хой-ле чүве бижип турар. Бистің ажыл-агыйывыска ол та кажан чедип келир чүве ыйнаан» — деп олурар.

Черле ынчаш Бии-Хем районунуң совхозтарынга чоруурга, ук ажыл-агыйларда үчүт-отчёт дыка-ла куду деннелде тургустуңганы, илангыя экономика талазы-биле ажылдың ооргуг суларгайы нарадка илдеп. Чүгле дөрт совхозтун коныторазында безин ынчан 224 кижи (малчыннардан бичии-ле эвээш) саваттынып турар. Ол хирезинде кымның чогум чүү кылып турары орта билдинмес. Эртен дан бажында сес шакта албан-хаакчыттар конторага долуп кээр. Оон чоорту сыгаза-сыгаза, он шак үезинде контора ээзинерел, чүгле бухгалтер составы артып каар.

Ажылдың чаа аргазы бодула нептерей бербес. Өг-бүле керээзинин салып турар. Чүгле немелде дензи дээш безин совхозунга барык он муң рубль орулганы кирген. Хой семис боорга, оон дүү дүшпес. Ынчангаш ол пландан ажыр 422 килограмм дүктү кыргаан дужаган. Бо малчын ам камналгага ажок мергежээн. Мурнунда сутну кайы хамаан чок төө-чаа ажыглаар, чарыгдаар турган. Эрткен чылдың он айларында безин сутдан 80 ажыг рубльдя камнап алган. Мал эмнинге база ветеринардың хемчеглерге 62 рубль эвээштн чарыгдаан.

Моон-биле чергелештир өг-бүле керээзинче кирээ-даа, оон ужурун эки угаан билбейн, эрги ёзугаар азырадыкчы хөөнүт ажылдап, хүлээнген малын чайны, кыска одарларга эки семиртпин албайн, эвээш хураган өстүрүп, дүктүн планын база күүсетпес, оон кедерезе ниитинин мал-маганын хорадыр, самчыгдаар чоруктар чыл санында кызырылбайн турар. Шак ындыг чыллагааннар ужун хой ажылында алыр орулгалар чамдык совхозтарда көвүдээрнинн орнунга, харын эвээжел турар. Кадарчылаар улус тывылбас болганындан хойжулары-биле душкан-на кижилерни дүлээп алыры чаңчыл болган. Малчыннаар улустун тывылбазынга сылдаганын, чамдык кижилер мени ханчаптар боор дээнзиг хөөн-биле суда ажылдап, илангыя даанган малын ажы-төлүнге азы дөргүл-төрелиге ажаалдын каап, боттары амы-хуузунда чоруктерээн кылып, оон кедерезе арага-дарыже сундутун тургулаар боор.

Х ОЙ АЖЫЛЫНЫҢ оон иштинде өг-бүле керээзинің бир кол негелдези — уксажыдылга ажылы. Оны чер болганда-ла чедишкининг шинтпирлеп шыдавайн турарыстан чылдын-на чүс-чүс, оон кедерезе харын муң-муң үриганны чедир албайн келгениис кымга-даа чажыт эвес. Чижээ, малдың кызыраар болгаш оон чаш төлүүнің өлүп хораар чоруунуң ужун чылдынна улуг каража-котаралга таваржын келдиис. Республикада чылдын-на 57300 хире ажай хураган өлүп хорап турар. Бир чылда ортумаа-биле чүс хой-өскүден 69 хураганны, ажайны ап келген бис. Ниитизи-биле бүгү чүзүн малды өлүрер, чидирер, оксунар, оорладыр болгаш самчыгдаар чоруктаран каража соолгу ийн чылда 22 млн. чыгам рубль болган.

Өг-бүле керээзинче кирген кадарчыларның ажыл-ижинин чогумчалыы оларның хонаштарындан, малдың одар-белчиринн чылдың дөрт эргелдезинде солуурундан база улут хамааржыр. Оон-биле малдың семиртилгези тудуш холбаалыг. Соолгу үеде тараалаң черлерде (Бии-Хем, Каа-Хем, Тандыда) малдың одар-белчинн кызырлып, ону одарладырының системазы өскерилген. Чамдык малчыннар қышкы үеде хоюн барык тургузу азырап турар. Арыг агаарже эвээш үнер, чер оъду оттаваа болган ужун малдың аарыр чоруу көвүдеп, ол кончут хөөрек болуп, ажы-төлү орта дорутун шыдавайн өлүп хораар чоруктар бар. Хойну ажаан азыраарының, семиртириниң бот-үнезин аартап турар. Үргүлү чылыг кажаага тудуп каапкан хойнуң дүгүүн шынары база чер albас.

Черле ынчаш Бии-Хемнин хөй продукцияны бүдүрүп турар малчыннар бисте эвээш эвес. Чижээ, «Ак-Туруг» совхозта аныяк малчын Сергей Шойдааның өг-бүлезин 1 рубль үнелиг продукцияны бүдүреринге 0,48 көпеек чарыгдаан. Ниитти бүдүрген продукциязының өртээ 20688 рубль болган. Моон чылдагаанны үүл дээрге, малды эки семиртпин алыры дээш С. Шойдаа улут кичээнгейин салып турар. Үүгле немелде дензи дээш безин совхозунга барык он муң рубль орулганы кирген. Хой семис боорга, оон дүү дүшпес. Ынчангаш ол пландан ажыр 422 килограмм дүктү кыргаан дужаган. Бо малчын ам камналгага ажок мергежээн. Мурнунда сутну кайы хамаан чок төө-чаа ажыглаар, чарыгдаар турган. Эрткен чылдың он айларында безин сутдан 80 ажыг рубльдя камнап алган. Мал эмнинге база ветеринардың хемчеглерге 62 рубль эвээштн чарыгдаан.

Моон-биле чергелештир өг-бүле керээзинче кирээ-даа, оон ужурун эки угаан билбейн, эрги ёзугаар азырадыкчы хөөнүт ажылдап, хүлээнген малын чайны, кыска одарларга эки семиртпин албайн, эвээш хураган өстүрүп, дүктүн планын база күүсетпес, оон кедерезе ниитинин мал-маганын хорадыр, самчыгдаар чоруктар чыл санында кызырылбайн турар. Шак ындыг чыллагааннар ужун хой ажылында алыр орулгалар чамдык совхозтарда көвүдээрнинн орнунга, харын эвээжел турар. Кадарчылаар улус тывылбас болганындан хойжулары-биле душкан-на кижилерни дүлээп алыры чаңчыл болган. Малчыннаар улустун тывылбазынга сылдаганын, чамдык кижилер мени ханчаптар боор дээнзиг хөөн-биле суда ажылдап, илангыя даанган малын ажы-төлүнге азы дөргүл-төрелиге ажаалдын каап, боттары амы-хуузунда чоруктерээн кылып, оон кедерезе арага-дарыже сундутун тургулаар боор.

Х ОЙ АЖЫЛЫНЫҢ оон иштинде өг-бүле керээзинің бир кол негелдези — уксажыдылга ажылы. Оны чер болганда-ла чедишкининг шинтпирлеп шыдавайн турарыстан чылдын-на чүс-чүс, оон кедерезе харын муң-муң үриганны чедир албайн келгениис кымга-даа чажыт эвес. Чижээ, малдың кызыраар болгаш оон чаш төлүүнің өлүп хораар чоруунуң ужун чылдынна улуг каража-котаралга таваржын келдиис. Республикада чылдын-на 57300 хире ажай хураган өлүп хорап турар. Бир чылда ортумаа-биле чүс хой-өскүден 69 хураганны, ажайны ап келген бис. Ниитизи-биле бүгү чүзүн малды өлүрер, чидирер, оксунар, оорладыр болгаш самчыгдаар чоруктаран каража соолгу ийн чылда 22 млн. чыгам рубль болган.

Өг-бүле керээзинче кирген кадарчыларның ажыл-ижинин чогумчалыы оларның хонаштарындан, малдың одар-белчиринн чылдың дөрт эргелдезинде солуурундан база улут хамааржыр. Оон-биле малдың семиртилгези тудуш холбаалыг. Соолгу үеде тараалаң черлерде (Бии-Хем, Каа-Хем, Тандыда) малдың одар-белчинн кызырлып, ону одарладырының системазы өскерилген. Чамдык малчыннар қышкы үеде хоюн барык тургузу азырап турар. Арыг агаарже эвээш үнер, чер оъду оттаваа болган ужун малдың аарыр чоруу көвүдеп, ол кончут хөөрек болуп, ажы-төлү орта дорутун шыдавайн өлүп хораар чоруктар бар. Хойну ажаан азыраарының, семиртириниң бот-үнезин аартап турар. Үргүлү чылыг кажаага тудуп каапкан хойнуң дүгүүн шынары база чер albас.

Черле ынчаш Бии-Хемнин совхозтарында хойга қышқы кажаа тударына дыка-ла харысалга чок үүлдер тургулаан. Чижээ, «Өөк» совхозтун Малиновка деп черде үүгеттеңг үш кажаалары тудуп каап. Улуг чагайы-даа кончуг. «К-700» деп маркалыг трактор безин иштинге аъйдедир шөлээн шинчеп чоруп турар. Аказа үш кодан хойну қыштадып келген. Кончут соокта хөй хойнуң изиг тыныжы дээнзиргe барып деттеш, оон сут болуп бадып дамдылап турар. Кажаа иштн малгаштыг. Чаңгыс черде үш кодаанын кадарчылары тус-тузунда даанган хоюн чаңгыс кудуктан сутгарар. Ол өйле алгыш-кыгыш база-ла дыцаалыр. Мун ажыг хойну қыжын кадарар одары барык чедишпес. Турлагының бир талазында чүм харлыг тайга, өске талазында даглар, қыштаглар бар. Дыка таарымча чок.

Бо бүгүнүн түнелиңде үш кодан төрүүр хойдан чүске онаштыр 50 хураган ап келгени кымны-даа кайгадып шыдавас. Бо кижи көргеш, харын-даа амыдырал дээш демисеп күштүг, дириг үүлелер болгаштың малгаш-балар аразындан менди өлүп, дорутун келир-дир деп болдар. Хой оолдай бергенде кажааларны солярка-биле одап турганын мизаа сагындырып кэйн. Оон ынай хой хаваа эвес, чер оъттаар, сиген чинр, арыг агаарга чоруур эмытаан эвес чүве бе? Бо дугайында хой ажылының зоотехниктери кандыг болдалыг ирги?

Өг-бүле керээзинин бир кол негелдези — камналга айтырыы. Кым хөйну камнап алыр болдур, ол хөй немелде акшаны алыр. Чер бүрүзүнүң байдалы янгы-янгы, ынчангаш камналганың негелдези база янгы-янгы. Чижээ, суу ырак, тас оъттуг хоор сарыг довуулар-биле ол-бо талазындан хемчигештер шурап бадып чыдар тайга-каскак-даа бол, одар-белчиринг Кара-Хөлдө канчап дешээр боор. Ындыг-даа бол, бодал чок чоруктун, ёзу эдерининң «арыныын» күштүг кончут. «Кара-Хөл» совхозтун мырынай ийн суг аразында турлаглыг малчынындан совхозтун дирекциязы хууда малына сут ижиктреки дээш, акша тыртып турганын кулаам-биле дыцаан мен. Шынында дирекция хуу мал хамаанчок, ниитинин-даа малына чаңгыс пак-даа сут сөөртүүзүн. Оон херээ-даа чок.

Бир-тээ камналга айтырыы малчынга-даа, ажыл-агыйга-даа бир домей ажыктыг чүве болганда, мону бир дем-биле шинтпирлээр ужурлуг. Ылангыя транспорт чарыгдаалары ыка-ла эвээжелип болур. Хемзиг чорук-херек дээш-ле машина-трактор дээн ажыы чок. Дыка көвей малчыннар шанак-тергеин катап ажыглап эгелээри эргежок чугулазын саналаан турар. Чоннуң угааны кымдан-даа мерген болгай. Мону ажыл-агый удуртукчулары хандыр өөренир, чогуур түнелди үндүреря күзенчиг.

Б ИСТИҢ малчыннарывыстың хой кезин малга сиген белеткелинге амдан эгелеп идепкейлиг киржин болур. Оон бир аргазы чүл дээрге төрел кижилерден звено тургузуп, оларның-биле керээ чарып, тускай техниканы быжыглаары болур. Ол кижилер чүгле сиген белеткелинге эвес, мал азырап, өстүрүнүн талазы-биле база звено керээзин чарын болур. Оларның алыр шалыны кылган ажылының ниити түүнден база кижи бүрүзүнүң киржилгезинден хамааржыр. Шак ындыг звенога малчынларның шөлээзин, чайны үеде аржаан, курорт, санаторий баар күзелин чинти-биле боттандырып болур.

Хой ажылында эн-не нарын, маргылдаалыг болгаш чидиг айтырыгларның бирээзи — ниитинин малының өлүрү, ону чидирери болгаш самчыгдаары. Бир эвес кадарчының буруузу-биле мал өлген-читкен база ону ол самчыгдаан болза, суд-тун шинтпирин ёзугаар малчыга төлеңир аваар. А бир эвес мал кандыг-бир аарыгдан өлген азы боо чок кижиниң кадарган хоюй алгырын турда-ла, бөрүлер тудуп читкен болза кым харылаарыл? Кайы-даа таварылгада чогуур черлерниң улус судтары, чоннуң эргеажының камгаваар черлер ылаңшын шинтпирин үндүрер үүрлүг. Чамдык ажыл-агый удуртукчулары, мал эмчилери болгаш зоотехниктер боттарының харысалга чок чоруун чажырып-бузурып, буруу чок кижилеринің кырынче боттарының буруузун чүүй каап, хөй өре-шире онаап турары чажыт эвес. А ол ышкаш чамдык ээ-харысалга чок, азыралдыкчы хөөнүт кижилер ниитинин малын хүлээнип алгаш, оон ажаалда-тежээлдезин баксыралып, өлүрүп-чидирип, харындаа самчыгдап, бодунуң кемниг-хереэзи ажыл-агый удуртукчуларынче, тускай эртемнигларже чүүй каар оралдажышкынар эвээш эвес.

Бир-тээ ажыл-агыйлар долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн чүве болганда, мал ажылының тускай эртемниглериниң шалыны оларның онаашкан бригадаларында ажыл-хереттің байдалыдан дорт хамаарылгалыг болур үүрлүг. Мал эмчилериниң болгаш зоотехниктериниң харысалгазын бедидиниң кара чаңгыс шын оруу ол. Оон ынай бо кижилериниң канчаар ажылдап турарынга ёзулуг үнелелда малчынар болгаш совхозтун хөөннити организациялары кады бөөр үүрлүг. Ынчангаш эн дээре дээн тускай эртемниглерин бригадаларының хуралдарынга ол-бо эрге-дужаалга боттары соңгуп алыр. Бир эвес ажылын утбас азы хөөн чок кижи тынтып келзе, ону халаары база малчынарының эргезинде Күрүне бүдүрүшезинин (каттыжышкынының) дугайында хоойлуунуң бир негелдези ол.

Өг-бүле керээзинин эн кол утказы болза, кадарчы кижи даанган малының, ёзу барымдаалаан эвес, а ёзугаар долу эргелиг ээзин болур үүрлүг. Оон ынай бажың чок кижилерни совхоз бажын-биле бир дугаарында хандырар үүрлүг. Ындыг-даа бол, суурга бажының шыырак малчын бодунуң күселя-биле туттуруп ап база болур.

Хой (өшкү) ажылында өг-бүле керээзинин чамдык өзек айтырыглары ындыг-дыр. Ол ниитизи-биле ийн талаган колдут хамааржыр. Бирээзе, ону организастан, нептерелип база уштап-баштап турар ажыл-агый удуртукчуларындан, тускай эртемниглерден болгаш хөй-ниити организациялардан, илангыя ажыл-агый удуртукчулары керээде көрдүнгеи хүлээлгелерин долузу-биле күүседир, кадарчы дугайында бүгү талалыг сагыш човаашкынны керек кырында илередир хүлээлгелиг. Ийнде, керээже кирген өг-бүле бүрүзү долу күжеиништин-биле ажылдап, ниитинин өөчү-хөреңизин дээш харысалгазын бедидип, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаштын хөй продукцияны бүдүрер дээш ажылдап, малдың ажаалдазынче, семиртилгезинче болгаш уксаажылгазынче сагыш салып, кадарган хоюнун (өшкүзүнүн) хайыралыг ээзи болур үүрлүг. Ийн таланың демнежилгезинин ачызында хой (өшкү) ажылында өг-бүле керээзи экономиктиг эде тургустуңуушкунуң болгаш дүргедээшкининиң күчүлүг бызазы болуп шыдаар.

Байыр-оол МОНГУШ.

Партийжи амыдырал

САЛЫЫШКЫНЫ КАЙЫ ХИРЕЛ?

СЭКП Кызыл хооркомунуң пленумундан

Партия Кызыл хооркомунуң эрчеглиг пленуму болуп эртикен. Социалистиг хоойлу-дурумну, хөй-ниитинің корум-чурумун быжыглаар, кем-херек үүлгедиишкининиң-биле демисеңди күштелдирер талазы-биле партияның XXVII съездинің шинтпирлерин болгаш СЭКП-ниң Уставының негеделерин күүседип турарының дугайында партия Кызыл хооркомунуң нежигүннери хоорай прокурору П. М. Судеркининиң, хооркүүскомунуң иштики херектер киргизинің начальниги В. П. Ивановтуң отчёттарын аваа дыңнап чугаалашкан.

Найысылалдың партия, совет, профэвилея, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацилары-биле кады хоойлу-дурум камгалаар хоорай органнары партияның социалистиг хоойлу-дурумну, хөй-ниитинің корум-чурумун быжыглаарынче, кем-херек үүлгедир чорук-биле демисеңди күштелдиреринче угланган эдээн ажылдарны кылып чоруткаңын П. М. Судеркин биле В. П. Иванов отчёттарынга чугаалаан. Оон түннелинде хоорайның административтиг органнарының ажыл-чорудулгазы идепкейжип турар. Кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар, арагалаашкынга, алкоголизмге, наркоманияга удур демисеңди күштелдиреринің хемчеглерин чорудуп турар.

СЭКП хооркомунуң нежигүннери П. М. Судеркининиң, В. П. Ивановтуң ажыл-чорудулгазынга, удуртун турар коллективтериниң эде тургустуңуушкунунга оларның хүүда киирип турар салыышкынынга партийжи анализти пленум берген. Хоорай прокуратуразының, хооркүүскомунуң иштики херектер киргизинің удуртукчулары ажылының стилин, арга-методтарын сайыраңгайжыдар, эде тургузар дээш кандыг тодаргай хемчеглерни ап турарын, бо коллективтерде соолгу үеде чаа үүлдүрүлгенин отчёттарынга чугаалаваан. Ол ышкаш хоорай прокуратуразының, хооркүүскомунуң иштики херектер киргизинің ажылдакчылары ажылын эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар дээш болдунар-ла үүлдерни кылып турар, бо чугула херекке прокурор, киргизинің начальниги хүүда кандыг салыышкынын, үлүүн киирип турары билдинмес болган.

Пленумга саная бергеннер СЭКП хооркомунуң ийн нежигүнүнүң отчёдун шүүмчуленчи ёзу-биле чугаалажып көрген. П. М. Судеркин, В. П. Иванов боттарының харыылап турар чугула участоктарында эде тургустуңуушкунну оожум боттандырып, боттарының хүүда салыышкынын ам-даа эвээш киирип турар деп түннелди үндүрген. Оны оларның ажылында четпестер долузу-биле бадыткап турарын айыткан.

«Тыва тудуг» трестиң эргелекчизи И. К. Гнездилов саная бергеш, хоорайның прокурору, иштики херектер киргизинің начальниги четпес ажылдап турарын шүүмчуллээн. Кем-херек үүлгедир чорук кудулавайн турары административтиг органнарының кошкаа, негелдеге недир ажылдавайн келгениниң бадыткалы, илангыя бо ийн удуртукчу социалистиг хоойлу-дурумну, хөй-ниитинің корум-чурумун быжыглаар, эжижидер дээш чүү кылганы, боттары кандыг хүүда салыышкынын киргени, моон соңгаар кандыг хемчеглер алдынары билдинмес.

Хоорайның прокурору П. М. Судеркин күш-ажылчы коллективтер-биле шоолут ажыл чорутпайн турарын чөптүү-биле шүүмчуллээн, «Каа-Хем» темир-даш разрезинің найысылалдың улуг будурулгелерінің бирээзи, аза прокуратураның төлөөлекчилери соолгу беш чылда келбээнин разрезте машинист М. К. Бергер саная бергеннинг чугаалаан. Прокурорну, прокуратураның ажылдакчыларын хоорайның дыка хөй будурулгелериниң ажылчыннары, организациларының албан-хаакчылары танывас болуп турар. Ол болза күш-ажылчы коллективтер, ажылчы чоннуң-биле бир демниг эвес, харылзаа кошкак ажылдап турарының хереги дээрзин пленумга айыткан. Прокурор хайгаралының кошкаан, үүдүрген доктаал-шинтпирлерниң күүселдезинің дыңалдазын шыдгыы чорутпайн турарын база демдеглээн.

Хооркүүскомунуң иштики херектер киргизинің начальниги В. П. Ивановтуң онаашкан ажылын четпес удуртун турарын пленумга шыңгыы шүүмчуллээн. Найысылалда кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чоруктар-биле, арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле, наркомания-биле демисеңди чорудуп турааде, дээштин чавыс болуп артышаан. Соолгу үеде аар кем-херек үүлгедири хоорайда кевуден турар. Бо болза киргизинің начальниги В. П. Ивановтуң даандырган ажылдарының эчизинге недир күүседири-биле ажылының чаа стилин, аргаларын дилеп, тывар хемчеглерин албаанындан, кадрлардан негелдеңи кошкатканындан болганын пленумга айыткан.

СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай пленумуңуң ажылынга киржип, чүве чугаалаан. Кызыл хоорайда кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрээр чорук республикада эң-не хөй болуп турарындыг болганда, прокуратурадан, хооркүүскомунуң иштики херектер киргизинден ажылының стилин, арга-методтарын үндезинге-биле эде тургузарының чугулазын ол айыткан. Оон-биле чергелештир административтиг органнарының ажылында дүүгүметсиг, харыысалга чок, саазын шоолуглаар, чон үүгүнге дыңмангыр эвес чоруктарны чайладырын чугулаган көрген.

Социалистиг хоойлу-дурум, хөй-ниитинің корум-чурумну быжыглаар, кем-херек үүлгедиишкининиң-биле демисеңди күштелдирер талазы-биле партия организацияларының сорулаларынга А. К. Канзай доктаалган.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАРНЫҢ ҮНДЕЗИНИНГЕ

«ССРЭ-ге кооперацияның дугайында» Хоойлу төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөру эгелээн. Ында бистің чуртувуска социализм тургузуушкунунуң амгы үе-чадазынга таарыштыр кооперация дугайында Ленинчи идеяларны хөгжүдериге үндезилээш, кооперативтерниң ажыл-чорудулгазының экономиктиг, организастыг болгаш эрге талазы-биле байдалдарын тодаратқан. Ямзы-бүрү бодаңдарны калбаа-биле, демократтыг ёзу-биле деннештирип көргенинің соонда ол документинин шуут хүлээп алыр.

Оон чамдык идеяларын болгаш түүдерин тайылбырлаан бээрин Совет Эвилелиниң Телеграф Агентилелиниңен дилеп турар. Көдээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының академиги В. Тихонов-биле СЭТА-ның корреспондентизи В. Сакаковтуң үш бесседазында эң-не хөй таваржыг турар айтырыглар киргеш.

«ОЛ—СОЦИАЛИЗМ ТУРГУЗУУ-ДУР»

— СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң туралыңга үр үеник иштинде кооперацияның роөюн болгаш ужур-дузазын кудуладып келгенин, а оон ажыл-чорудулгазын ойдуунда аграр сектору-биле болгаш көдээнің чурттаачыларын садыг хандырылгазы-биле керек чок черге кызыгаарлаанын демдеглээн: Владимир Александрович, ындыг чорук үүг чүвеге надирип келген деп саналар силер!

— Ону сайгарып көөрүүраалдажырының мурнунда мен мынча деп чугаалаар мен: бистің чуртувуста кооперация шимчээшкини «хандыг-бир чаа үүлү эвес-тир. Революция мурнундагы Россиягa кончут хөй санныг кооператив турган. Сержат, хендир, өске-даа продуктулар бүдүрер талазы-биле улуг эштежилгелер турганы билдингир. Оларның кылыгларын дөш-тыны рынокче база үндүрүп турган. Кооперативтерни эргелеп башкарарының, оларны капиталистиг монополиялардың, чагырыкчы бюрократиялың ыйыышкынындан камгаалаарының дурмулгазы база бар турган. 30 чылдарда болгаш оон соонда чылдарда «кооператив шимчээшкинин эң-не күштүг талаалары кошкаай бергени хараадашчыг. Материалдыг бүдүрулгеге кижилерни хандырарымга, а ол ышкаш улустун угаанбодал амыдыралынга демократтыг принциптерни хөгжүдериңден ойталаан турган бис. Чаа Хоойлу бисте ындыг арганы эгидип берип турар.

— Кооператив шимчээшкинин бүдүүлгеин боттуу-биле интилештирери дээш ажыгчы чоннуң кончут улуг кончут күштүг болгаш кончут ажыктыг массалыг шимчээшкинин боол болгурунуң дугайында Владимир Ильич Ленинниң баш удур бодаашкыны база ында дээрзин ийдеп, моску ышкаашы.

— Ыяап-ла ындыг. Амыдыралының соолгу чылдарында Владимир Ильичиниң Россиягa кооперативтерниң ажыл чорудулгазын ынчаргейлин-биле сайгарып көрүп турганы таварыга эвес-ле болгай. Тиилээн социализмниң байдалында, будүүлгеннинг шинтпирлиг чепсек-херекселдерин пролетариаттың холунга шилчип киргени-биле оон чугаалап турганы-биле алырга, «чижээ садыглаа кылдыр бистің мурнунда тоовайн турганывыс» «кооперация» долу социалистиг ниитилелди тургузарынга бүгүле эргежок чугула үүлдерни тургузар деп түннелди үндүрген. Социализм хөгжүлдезинин өске-чергези-биле кооператив кижилерниң күш-ажылын ниитилештирериниң социалистиг хевири болу бээр. Оон-биле кады күш-ажылны ажыл-чорудулганы өскерилгеннинг оон турун шыдаавазы демократтыг эгелерни чидирген, ону «долу эвес үнелиг» кылдыр, социалистиг эвес байдалдыг кылдыр үүлээн көре берген. Оон түннелинде «колхозтерны — коллективтиг ажыл-агыйларны безин эң-не эгезинден эгелеп демократтыг эргелерни барымдаалаавайн тургузуп турган: тереечиннарны черден өскүлаан, будүүлүп үндүрген продуктуну хуваарыңдан болгаш тургузуп келириниге үндезинин ацаа ол берген...

— «...А сайзырадгай кооперацияның тургузуу— социализмниң тургузуу-дур». Кайгамчык-ла формула! Ынчангаш чүртке кооперация чедишкининиң-биле хөгжүп турган, ол ёзугаар, чижээлээргe, 1927—28 чылдарда. Оон соонда курлавырларны мөөңнээрин негеп турган будүүлгеннинг индустриализациязы эгелээнде кооперацияны ол чоруккa шаптыктап турар кылдыр көре берген. Күш-ажылды организастап чорударының хөгжүп орган хевирин улам-на «кызыгаарлап эгелээн болгаш

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ЧЕТПЕС АЖЫЛДЫҢ УРЖУКТАРЫ

Арага ишпес чорук дээш демиселдің Бүгү-эвилел эки тура иниттилелиниң Тыва республика чөвүлелиниң отчёт-соңгуулдалыг конференциизы эрткен субботада СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңына болуп эрткен.

Арагалаар чорук-биле демиселди күштелдирер, корум-чурумну быжыглаар, амыдыралдың кадык-чаагай хевирин түргүзер талазы-биле чамдык хемчеглерни чер-черде ап чорудуп турарын ажаа демдеглээн. Ол бүгү ажыл шагының чидириглерни кызырарынга, күш-ажылдың сагыяга-чурумун, иниттиниң корум-чурумун быжыглаарынга идигин берип турар. Амыдыралдың арага ишпес хевири күш-ажылчы коллективтерде улам быжыгып турар.

Республикага вино-водка кылыгларын садарын чурумчудар талазы-биле ажыл уламчылап турар. 1985 чыл-биле деңнээрге, эзиртир суксуннарны 1987 чылда сатканы ийи катап эвээшээн. Бараан саарылгазында оон деңзингүүрү дыка кызырылган. Аъш-чем болгаш улептүр бараанналарын садар, чоннуң хереглел бараанналарын будуреп көвүдедир база чонга өртектиг ачы-дуза чедиреп калбартыр талазы-биле хемчеглерни чорудуп турар. Эзиртпес суксуннарны будуруп үндүреп 18,7 хуу өскен. Ол-ла үениң дургузунда, сад болгаш огород туда берген ог-бүлелериң саны бир муң чартык кылдыр көвүдээн.

Эрткен чылда кем-черек үүлгедир чорук 7,7 хуу, арага ижип алгаш кем-черек үүлгедири 2,9 хуу, а назы четпээннериң аразында кем-черек үүлгедири 49,5 хуу кызырылган.

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң комиссиялары будуреп турарлар, албан черлериндe болгаш организацияларда тургустунган болгаш ажылын чорудуп турар. Арага ишпес чорук дээш эки тура иниттилелиниң 600 эге организациязында 158000 кежигүн бакталып турар. Оларның аразында СЭКП кежигүнү, партия, совет ажылдакчылар 2972, комсомолчу 4348, ажылчын 5757, херээжен 8587 кижи.

Ынчалза-даа дыка хой партия, күрүне, ажыл-агый болгаш хой-иниттиг организациялары арагалашкын база оон-биле холбашкан багай үүлдер-биле демиселди сөөлгү үеде оранчок кошкаткан. Арага ижип алгаш хой-иниттиг черлериге көстүр тезарылгалар удаа-дараалаан. 1987 чылда 10 муң хире кижини медицинаның эзириктер сергедир черлериге чедирген, 175 кижини эмнелге-күш-ажыл профилакторийлериге чоруткан, 5412 кижини хой-иниттиг черлериге эзирин чораны дээш торгаан. Бүгү сталь-ондактарның 36 хуузун, 1986 чыл-биле деңнээрге, 8,5 хуу хой, арага ижип алгаш транспортту башкарып чораан чоналчылар болдурган.

Аал-оранында арагалаары, брага кылыры шыңгыы байдалды тургуза берген. Бажыңга кылып белеткээн эзиртир суксуннары кылып турарының 1413 таварылгазын эрткен чылын илередип тыпкан, ону тип кылырының 180 хереселин хавырган. Ол дээш кеземче харыысалгазын 323 кижиге, административтиг харыысалганы 1090 кижиге хүлээткен. Арага орнунга хоран холумактыг үүлдерни ишкем 789 кижини эзириктер сергедир черге 1987 чылда чедирген, хоран холумактыг эзиртир үүлдер ажыглаанындан 64 кижи хоранналанган, оларның 33-ү амы-тынындан чарылган.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни когум үзер талазы-биле чорудуп келген ажылын арага ишпес чорук дээш демиселдиң Кызыл хоорайда, Барыын-Хемчикте, Каа-Хемде, Өөрүде, Улуг-Хемде эки тура иниттилелериниң эге организациялары оранчок суларадыпкан. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң Кызыл хоорайда иниттилелдиң харыысалгалыг секретары И. А. Ильиниң конференцияга саналындан алырга, найысылалдың будурулгелеринде, организацияларында чүгле 77 эге организация бар. Тудугда, транспортта, иниттиниң чемненилге трезинде, дээди, тускай ортумак өөредилге черлеринде иниттилелдиң организациялары ам-даа тургустунмаан. Даараныга фабриказының, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының удуртукчулары арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура иниттилелиниң эге организациязының үүгүрдүзазы чок деп санап, арагалаар чорукчар-биле демиселди хепекке албайын турар.

Комсомол обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин ВЛКСМ обкомунуң аппаратының коллективи арага садып алыр талонну албас деп чарлап турган, ынчалза-даа коллективте бежен ийи кижи арага садып алыр талонну бо чылдың бирги кварталда долузу-биле алган. Аас кырында чүүдүүдүн аазаарынга белен, ынчалза-даа эткен сөзүн боттуг ажыл-херектер-биле коргуспайн турар удуртукчулар-биле ажылды эки тура иниттилели чорудуп келген. СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулин эки тура иниттилелиниң үүгүр-дузазын хереке шоолуг албайын турар. Ол ышкаш шын эвес туруттарының бар болуп турарындан чамдык районнарда иниттилелдериң хостактан ажылдакчыларының ажылдаар черлери безин чок болуп турар.

Эрзин, Сүт-Хөл, Бай-Тайга болгаш өске-даа районнардан келген төлээлер арага ишпес чорук дээш демиселдиң нушажылчы коллективтерде кайы хире чоруп турарынга доктаап, боттарының саналдарынга чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже кичээнгейни уг-лаан. Эрзин районда элээн каш эге организацияларны тургускан. Ынчалза-даа оон кежигүннериниң бир кезии арагалаар чаңчылыш хевээр арттырып турар. 1987 чылдың ийиги чартыында арагалаар чорук өскен, оон түңнелинде багай үүлдер болуп турар. Арагалаар чоруктарның үүгүүндан кем-черек үүлгедири ийи катап өскен. Ол ышкаш таарымча чок байдалдар өске-даа районнарда артып турар.

Наркотиктер хереглээр чорук, ыладгыы аныяктарның назы четпестериниң ортузунда республикада дувуреничиг болуп артпышаан. Кижилериң кадыында онза хоралыг ол чорук-биле демиселди чер-черде кошкан чорудуп турар.

Арага аарыындан хоочуран аараан кижилерни эмнээр талазы-биле наркология албан черлериниң ажылының деңнели чогуур негелдеге ам-даа четпес. Кызыл хоорайда, Бии-Хемде, Таңдыда, Чөөн-Хемчикте болгаш өске-даа черлерде ол аарыгдан аараан кижилериң саны өзүп турар. Ынчалза-даа арага ишпес чорук дээш демиселдиң бүгү-эвилел эки тура иниттилелиниң Тыва республика чөвүлели, оон даргазы О. Х. Ондар, чөвүлелдиң даргазының оралакчызы С. А. Хрипунов, харыысалгалыг секретары К. Б. Юмбуу арага ишпес чорук дээш демиселди бүгү талаа-биле калбартыр ажылды чедир чорутпаан.

Эзиртир суксуннар ижериге сундулуг кижилер-биле тус-тус аяды-биле ажыл нушажылчы коллективтерде кошкан тургустунган. Арагалаашкын, күрүениң болгаш нушажылдың сагыяга-чурумунуң үрээшкиннери-биле демиселге быжыг турушту будурулгениң чамдык удуртуччулары, профэвилел болгаш комсомол организациялары, улусчу контрольдуң органнары тургузуп албаан. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура иниттилели бо байдал-биле эптежип артпышаан. Бажыңга арагалаар, эзиртир суксуннар кылыр чоруктарга удур демиселге хой-иниттиниң нүүку мобилизастатынмайн турар. Хостуг үени чөптүг ажыглаарының айтырыы кичээнгейден дашкаар болуп турар. Культура албан черлериниң болгаш спорт дериглелериниң ажыглалы ам-даа долу эвес.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол конференцияның ажылынга киржип, чүве чугаалаан. Конференцияга организастыг айтырыгны чугаалашкан. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң бүгү-эвилел эки тура иниттилелиниң республика чөвүлелиниң даргазынга Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри С. Д. Кировту сөңгаан.

Арапчор ОКСУР.

ЫЯШ БЕЛЕТКЕЛЧИЛЕРИ

«Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агыйында Сарыг-оол Чамыяңга удурткан бригада тудут ыяшын белеткээр керээзин күүседиптиген. Ай санында 290 кубометр ыяшты белеткээр тургаш, январьда, февральда планнарын ажыр күүсеткен.

Моторлуг хирээ-биле ыяш кезип турар Владимир Түлүш, трактористер Хүреш-оол Ооржак, Олег Чамыян, чудук кожукчулары Сергей Ондар, Алдын-оол Монгуш үүн нормазын ажыр боттандырып турарлар. Ыяш белеткекчилери он ийиги беш чылдың үшкү чылынылы планныг онаалдаларын ажыр күүседир хүлээлгени алган.

Арагачы ДОНГАК.

КЫЗАГДАТКАН

Сөөлгү чылдарда бойдус камгалалының талазы-биле күрүне ужур-дузалыг хемчеглер алдынып келген. Соңгу чүктүң хемнериниң, Байкал, Каспий, Ладога хөлдериниң, Азов далайның камгалалыына хой-иниттиг идепкейлиг киржип турар апарганы өөрүнчүг. Тайылбыр кылыр дээш-даа эвес, бойдус камгалалының айтырыының чугулазын айтынсааш, бо материалды бижидим.

Мен борта Успа-Хөл ыйгылаажының дугайында чугаалаксадым. 1984 чылдан эгелеп мында совет-моол экспедиция ажылдап турар. Девискээрниң үнүжүнүң, дириг амытаннарының салым-хуузу мени база дувуредип чоруур. Шаанда маңаа дамырак суглар, хөлчүгештер хой турган. Машина-техниканың көвүдээни-биле биосфера үрелип бар чыдар. Орунталган черлерде суг уннары тыптып келген.

Хыыргыыш үнген черлерге кас, өдүрек, аңгыр, дурува уе тудар турган. Кара шаар турган куш ам кайнаар дезе бергенил? Ховуларга чөзреннер, тогдуктар, чыраа, талдар аразынга элик-түлбүс өөр-өөр оттап чоруур турду.

Чүгле сиген кезер дээш безин барык будун республикадан бистиинге ажылдап көрээн турар. Ол сигенчиларниң өрт үндүрүп турганындан чыжыргананың когу үзүлген. Ажыл-агыйга херектиг хыыргыышты кезип алырда, угаан-сарыыл чок, чүгле алыр дээр сагыштыг хөделимишкиннер бойдуска канчаардаа аажок улут когаралды чедирип турар.

Суг куштарының уе тудар черлерин тазарты кезип каапкан. Өрт болган соонда көөргө, чуургалар карарты хүюктелган чыдар.

Моон мурнунда тараа тарып турган шелдерге санап четпес турган кастар ам шуут кезүлбестээн. Сөөлгү чылдарда Ак-Чыраа, Амдайгын, Сарыг-Хөл ынчаар өске районнардан келген ацчылар безин ак-мек кырып турар агарган.

Чеден чылдар төнчүзүнде Успа-Хөлдүң девискээрниче ишаап хөлдаашкына эгелээни оон биосферазынга хоралыг болган. Бичежек хөлчүгештер соглуп эгелээн. Ниитизи-биле шынаа кургап, сиген шөлү безин ажыглалдан үнүп турар. Өл-шык үндезини чыраалардың чүгле төжектери артган. Бо хоозураашкын шуут кареккa чарлыычыг.

Ынчангаш бодумнуң чамдык саналдарымны кирдим. Бо бижиттинген чүүл чамдык кижилериниң сеткилинге дээптерм чадаас. Бир талазында бойдустуң бо онзагай черинге өзүлүг ээ хөрек. «Ак-Чыраа» совхозту тургускан болганда, кодээ Советти база тургусса кандыгыл? Ол бо ажылды холга ап болур. Черниң ажыглалының дугайында сумени Агроөлетпүрүүком ажылдап кылза кандыгыл? Күрүне инспекциялары бо девискээрже кичээнгей салыры чугула. Штаттыг ажылдакчылар холду карактап хайгаараар болза эки. Мээң бо бодалдарымны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге дамчытса кандыгыл?

Черле ынчаш, арга-арыгның, хову-шөлдериниң, тулаашынаалардың ажыглалын хөжидып, чер кырынга улут салдарлыг бойдусту үреп турар чоруктарны доза турар уе келбээн бе? Шак мынчаар чаңнап-чаңнап, сөөлүнде барып ак ховартаан деп девидел, шүүдеп турарывыс эчок эвеспе?

Александр СЕМИС-ООЛ.

«ЫЯШ КӨРБЭЭН СЕН БЕ?»

Соянга бижип олурар бо чүүлүмнүң адын мынчаар адаанымда ужур бар чүве, номчукчу. Кижи бойдустуң төлү. Бойдусту камгалаары кижи бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези. Ынчангаш бойдус камгалалынга хамаарышкан чүүлүмү мынчаар адаанымның ужуру мындыг чүве. Тожунуң бойдузунуң каас-чаражын билбес кижи ховар деп чугаалап болур.

Бистің районга келген чонбиле кыжын-даа, чайын-даа, аттыг, чадаг Тожумнуң эзимнерин таныштырып, чежеда катап чоргулаан мен. Ам-даа чоруп турар мен. Аалчы кижилерге черимчуртумнуң чурумалдыг бойдузун таныштырары мээң хамаатты хүлээлгем деп санап чоруур мен. Бистиинге келген аалчыларывыстың сонуургаваас-ла чүвезин чок. Пештүг, чойганнарлыг, шинелеллиг, хадыларлыг, чодураалыг черлерге келгенде оон чоруур хөөмү чок, адырылбастап турып бээрлер. Чойган дөзүнге баргында, ону куспактап алгаш, оон хөнүзүн, дортун шыгаап алгаш турып бээр. Ыяштың будуун бодунче кончуг камның ээй тыртказ, бүрүлерин суйбап-суйбап, оон ногаан хоюг бүрүзүн шаанга чиир чыттап албаанда салбас-даа. Бойдусту өзүлүг үнелеп билир, оон өзүлүг-ла эзлери чон-дур деп магадаар кижи чордум.

Адыр-Кежиг суурдан ырак эвесте Улуг-Арыскан-Ужу дээр эвээш пеш үнген кезек чер бар. Күзүн тоорун четчир кылдыр быжа бергенде, суур үжузүнүң тооруктап чиир, баар чери ол. Тоорун хүрең сай чедип чорда, ийи барбажыгажымны эзер кырынга арта салгаш, аттыг чоруп чеде бердим. Агып бадып чыдар кара суг чоогунда чиигге суун пештерге мунуп чораан аъдымны бергай шаап каваш, пештер бажында тоорун коргүлеп бажып турумда, кедээр ырак эвесте улуг-ла даваш үндү. Бо чүү болду? Барып ылавылап көөр-дүр дээш, багда аъдымны чежип мунуп алгаш, чоруп үнүп кээримге, ийи кижи кайгамчыг узун ийи пешту ужуруп алган, бажында тооруун бөлөр дээш мекидаа эскерер чай чок турлар.

Бистің суурнуң улуг назылыг чурттакчылары-ла-дыр деп танып каан мен. Мындыг чараш, чаагай ийи пештү каш борбак тооруун чиир дээш ужуруп каанынга хомудаваш:

— Орта силер бе? Бо канчап турарыңар ол? Пеш ужуруп тооруктаар деп чүве канчап бажыңарга кире берди? Чүве ужуру билбес бичии оолдар эвес силер? — деп, айтырарымга, ийилээ менче көрүп келди. Бирээзи мынчаар харыылады.

—Тоорун дүжүр негер улуг токпак ыяш чазап алгаш, үүп чадаваш, ужуруптувус. Куруг чанар эвес, канчаар боор. Ыяш көрбээн сен бе? Ынчап турбайм, чаныда пештү ужуруп алзыңза дээре боор —деп, улуг туралыг харыы берди.

Мындыг чаагай чимистиг, онза чараш ыяштың узун суун умунче ужурар дээш чидир балды ерниг хамаанчок, тоорун дүжүрүп алыр дээш токпак ыяш тудуп алгаш, ону хап, оон чөвүрээзин безин сорбулаары мөңээ хереваанчыг чорду.

Шожуя САЛЧАК.
Күш-ажылдың хоочуну.

ХАЙЫРАЗЫН ЧӨП АЖЫГЛААР

Арга-арыгны камгалаар, өрт айыылын болдурбас, төтчеглекчилерни амдажытпас дээш хой-иниттиг, арга-ыяш ажылагыйының ажылдакчылары боттарының девискээрлериндe ажылды чорудуп турар. Чон ортузунга лекция, бесседаларны доктаамал чорудуп, төтчеглекчилерни тудуп, илередип, оларга торгаал оваап турары чөптүг.

Ындыг турбуже боттарының байып алырын бодаар, кээргел чок ийи-чаңгыс кижилерини үүлгедиглери кижинин сагыгсеткилин хомудадып келир. Бойдустуң каас-чараш чурумалын үрегдээр чоруктар ам-даа ургулчулевишаан. Чадаанының Алдын-Хүрээ чоогунда хем унунда сырый үнген чыжырганы каш чыл мурнунда ыяш ажыл-агыйы доктаамал хайгаараага ап, харын-даа арга даамалдарын безин быжыглап каан турду. Сөөлгү ушчылардa ол ажыл суларазынындан чыжыргана хайгаарал чок артган. Оон сыптарын кезип, төтчеглеп калдканындан куу төштеря артган.

Кижи бойдустуң төлү болганда оон байлаан чөп ажыглаар ужурлуг. Чаагай чыжыргана үнүп турган хем унунда консерва лаазалары болгаш ямы-бүрү хевириин шил саваларының бузунудулары өндерик чыып турар. Чадаанының чурттакчыларының оларр хөмүр-дажы-даа чаныда магалыг-дыр. Ынчалза-даа чаш, ногаан талдарны, дыттарны тереки холу кижээн чүве-биле дөмей, чер-чери-биле ужуруп, кыргып каапкаш, ону ажыглаваан-даа октапкан болгулаар.

Бичиимде Хемчик унундан сулагай терек ужуруп алгаш, Очур-оол дээр ажым-биле хеме чазаанын бис. Ол чазаан каан хемевисти чаңгыс чер чурттуглларывыс көргеш, бисти мактап турганын утпаан мен. Аваам мени бир үүн эзертип алгаш, ужурган улут терээвистиң чаныга келгеш, моон соңгаар терек чок черге терек ужурба, оглум. Бо терек чеже чыл чурттаан деп бодаар сен? Моон девээлиинге кижилер, мал-маган-даа чалгактанып, дыштанып чораан болгай. Мындыг чаагай тереки ужуруп каар кончуумнарны деп, чемелеп турганын ыжаан-даа утпас мен.

Адар-Төштүн арга эзээнден эгелээн чаптыла берген чыдар киш-кулаа ам шуут ховарта. Кегээн-Булак, Адар-Төштүн арга-ларында пеш-ле хой. Тоорун алыр дээш ол пештерин төтчеглекчилер кайы хамаан чок будуктарын сыы каапканыдан чамдыкта кижи көөргө, телефон чагылары-даа сагышка кирер.

Көөтүг-шыктыг чайлаг Баяжы-Аксын ап кирээл. Ол чайлаг шыктарлыг, ногаан ортулуктарлыг, каш аскыр чылгы кире бергеш, чиде бээр шыргай арыглыг чер-ле болгай. Ында чыжыргана, долаана, кызылкат, кызырак-караа, имек-караа дээш кат-ла хой үнгеп. Болаага черлик кастар, өдүректер, аңгырлар өөр-өөр болу бергеш чорчур чүве. Ол куштарның чаңгызын-даа көөр дээш кижи ам тыппас болу бергеп.

«Дуваа черниң эртинези дуруна куштү хоюсаңар» деп тыва улустуң ыры безин бар. Ырда кирген ол чараш куштар каанчап барганыл? Чай келирге-ле Хемчик унун дургаар моторлуг хемелиг кижилер боомонгузун чүүктеп алган ол-бо чимзенген чорчур. Шак ындыг төтчеглекчилериниң кайы хамаан чок аажылап турарындан дуруваар саны база эвээжээн.

Улуг-Хемниң Шанчы-Аксынга чедир шөлүг берген Хемчиктиң ол чарыынче көрүнген кара даг бар. Ол дагда улар, те, чуним, дилги, торлаа дээш ам-ва хой турган. Ол-бо чүктен келген улчумаа төтчеглекчилер чуманы чай, кыш чок төтчеглеп өлүрүп турган, когун үскен. Баяжы деп черге тогдук база хой турган. Ол куштар кижидеп безин хойбас чүве. Кызыл дептерде киир бижиттинген аргар-кошкар амгы Карл Маркс аттыг совхозтуң девискээринге кодан-кодаңы-биле кеступ чорчур турганын кыргаанар ам-даа чугаалажып орар. Ам ол аңның когу шуут үзүлген.

Бойдустуң хайыралын чөп ажыглаар, ону хумагалыг эвилээр талазы-биле чон ортузунга тайылбыр ажылын ам-даа күштелдирип чорудары негеттинип турар. Долгандыр турар хүрээлелди камгалаар талазы-биле улус депутаттарының чер-чер Советтери база ажылагый удуртукчулары боттуг хемчеглерни ап чорударын үе негеп келген деп бодаар мен.

Аракчаа ОНДАР.

ШЫН КӨДҮРГЕН

Эрткен чылдың ноябрьда техниктиг эртемнериң кандидады Д. Бузур-оолдуң «Шын» солунга бижээни «Ховартаа турар чылдагааны чүдел!» деп чүүлүн номчааш, кончуг чугула айтырыг кедүрген деп санап, бодумнуң хууда бодалымны бижиир бодадым.

Араалыг, артында-ла турааныг бооларны кымнар эдилеп турар деп? Улуг албан-дужаалдыг даргаларда, аңныыр болгаш балык камгалалының инспекторларында, ыяш ажыл-агыйының ажылдакчыларында егерьлерде ындыг боолар бар. Ындыг боолуг болганда ак-мекни кырып турбайн канчаар. Ак адар чөпшээрел бижиктер база оларда боор-дур. Бо демократия бе, эде тургустуунушкун бе? Чок. Ол ындыг эвес деп бодаар мен.

Бистер кодээ черде аңнаарыга ынактар иниттилелинде бактаап турар-даа болзуусса, чөпшээрел бижик алыр аргавыс чугечогул? Чыл санында аңныыр билеттериниң-ти уза ттырып, акша-лопеектиг-даа төлеп турар бис. Сөөлгү үеде боо садып алыры берге дээрзин эки билир мен. Ынчалза-даа үстүнде адаанын кижилер чүге артык эргелиг болу бергенил? Албан черниң машиназы база оларда бооп кээрге, олар турааныда ажылап турары ол-дур.

Ынчангаш Д. Бузур-оолдуң саналының бежинге бүрүну-биле каттыжып, детким мен. Чүгле зайырларны чок кылыр дээнинге таарзынмадым. Чүге дизе, бистер аңчылар аңны чүгле өлүрер эвес, оларны өстүрер, ажаап хайгаараар хүлээлгелиг бис. Ынчангаш бистер аңнарга сиген-ширбишти, хайыр-соругну белеткээр ужурлуг бис. Бо чүгүле хереке чок, хой-иниттиг идепкейлиг киржир боор дээш үнүм каттым.

Срат-оол КЕНДЕН.
Каа-Хем район.

АШТАЛГАЗЫН ЧОРУТКАН БӨРҮ АЖЫКТЫГ

Чадаанының ыяш ажылагыйының Сүт-Хөл участогунуң девискээринде 105 гектар чыжыргана плантациязында алтай уксаның болгаш Хемчиктиң чыжырганаларын база бальзам теректерни чылдыктарын, өстүрүп турар. Ажаалда-хайгааралары эки черлерден чыжырганының багай эвес дужудун ажаап ап келген.

Үе-дүпте тараанындан дүжүктүр эвес апарган, кырган чыжырганалар сыптарын участоктуң агроному Олег Очур-оолдуң удуртулгазы-биле аштап, арыглаан. Олар 3 гектар черниң аштелгазын чоруткан. Чазын маңаа аныяк чыжырганалар дестерин тарып олуртур.

Бораш ОНДАР.

Бөрүү узутказар, узуткаазының дугайында маргылдаалар эртемдеринде, аңныларында, өске-даа аңчыларының аразында чорup турар. Улустуң хой кезии ону хоралыг деп санап турар болгаш шуут чок кылырын негеп турар. Кадарчыларга оон чедирип турар хоразы удуг. Төтчеглекчилер база «чемижин» алзыкшын химиренир. А заповеднике турар дуюглуг аңнарның саныын таарыштырырыга бөрү кончуг ажыктыг.

Дириг амытаннарның амыдыралы бот-боттарындан хамаарылгалыг, хоралыг, хора чок-даа болза олар бойдуска ужур-дузалыг. Бөрүү чок кылып каарга, оон орнунга өске кэлдыг-бир араатан албан эргеин эзлептер. Чиижек кылдыр кыш биле күзеннің, кызыл биле күзеннің, америк болганы европа норкаларының аразында хамаарылгаларны көрүп болур. Шын эвес аңнаашкындан кыш келек үеде эвээжеп, чидериниң кырынга келген турда, күзеи көвүдеп эгелээн. Киштиң кэтап өөрү көвүдээнинің соонда, ол база эвээжеп берген.

«Араатан-чиш» деп айтырыгны шиитпирлээриге бөрү улуг салдарлыг. Саян-Шушенск заповедниктиң тургустунганда, РСФСР-ниң Аныыр-тывын ажыл-агый кол эргелели девискээрде бар бөрүү узуткаар деп айтымшкын берген. Өске-даа черлерде ындыг турган. «Воронеж», «Хопер» заповедниктерде бөрүү хыдыкырганының түннелинде, черлик ыттар көвүдээн. Тываның девискээринде баа ындыг «Столбы» заповеднике чылдын-на чеден-селеп чолбуң ыттарны адыр өлүрүп турар.

Моолдуң «Богда-Уула» деп камгалалдыг чериге бөрүү узуткаан соонда, сыын-мыйгактың сыны дерт катап өскен болгаш дөрт муң четкен. Олар чайгы, кышкы одарларны саңдан үндүрген. Эр аңнарның көвүдээни-биле чиктиг мыйыстыг салгал торуттуңуп турар аарган.

Бир эвес бистиинге бөрүү долузу-биле узуткаар чүве болза, аңнар шак ындыг байдалда апаары чугаажок. Саны өскениниң одар-белчир чедишпестеп, таптальп, аңнар аарып, аштап өлүп турup бээр. Одарларны катап тургузары дыка берге. Саян дагларынга шаг-шаазаан тура сыын, бөрү кады чурттап келген. Кайызы-даа ис чок чиде бербээн. Бөрү аңнарның саныын таарыштырарынга солуттуумне араатан болуп артар ужурлуг.

Бөрүү чаңгыс-даа арттырбас дээр болза, ол экологиягa багай салдар чедирер. Бо араатан аңнарны сергек байдалда тургузуп, камгаланыр талаларын сайыырадып, чүгле арган, арыгларын чип турар.

Оон көвүдеп турары Ермаковск, Шушенск коопаңнымыр ажыл-агыйларында, Тыва АССР-ниң соңгу түүнде байдал бир аңгы. Бүгү-ле чөпшээрээн аргалар-биле ону өлүрүп болур. Оон-биле чергелештирер дүүглуг аңнарны база. Бо бүгүде доктаамал хайгаараал херек.

Борис ЗАВАЦКИЙ.
Саян-Шушенск заповедниктиң териологу, биология эртемнериниң кандидады.

БАЛЫКТЫ ӨСТҮРҮП КӨРЗЕ...

Ажыл-агый бүрүзү долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип турар амгы үеде ажыл-агыйның кол адырыдан аңгыда немелде дузалаа адырын тургузары ажыктыг дээрзин өөренип көрзе дep бодаар мен. Казахстанның кургаг ховуларында безин улуг оңгарлар каскаш, сугну насос-биле сордурup тургаш, ындыг оңгарларга балык өстүргеш, хой орулга киирип ап турарын солунсеткүүлден кижи номчуурдур.

Арыг сутлуг земнер, хөлдерлиг бистиң Тываныска балык ажылын сайыырадырын өөренип көрзе кандыгыл? Мээң билирим Сут-Хөлге балык салырга үр болбаанда-ла өзүп, көвүдээн болгай. Моон алгаш көөргө, Тываның өске-даа балык чок земнер, хөлдериниге балыкты өстүрүп болурунуң аргазы бар-дыр.

Бистиң Улуг-Хем районнуң Хендергеде Доржу-Хөл дээр хөл бар. Ол 30 гектар хире черни эзлеп турар. Оон суу дус чок. Ында шереш дээр бичии чок балыктар эдерик. Ол араатан балык. Хөлдүк Элегес хемче кирген өөжүнде кара-кара кадыргылар бар. Ынчалза-даа ол кадыргылар бо хөлче кирип, көвүдеэйн турарын бодаарга, кадыргының байлаңнары ол хөлче таварылга бооп кире бээрге, демги чазый шерештер ону чип, узуткап каптар хире. Бо хөлге ажыы чок ол балыктарны чем кылдыр чип турган, өзер балыктан сөлып көрзе.

Ак-Тел суурнуң мурнунда Элегес земниң шаандагы уну турган мугулдур бар. Ону эзээн земыладыр каскаш, суг дүвүнге балык чиир сигенден тараан. Элегес земден кирер болгаш үнер черлериге аастардан кылгаш, балык өстүрерин чүге шенеп болбас деп? Республиканың аңчылар болгаш балыкчылар инитилелиниң баштаар черн бо айтырыгны өөренип көргеш, арга-сүмени киирер болза, бо талазыбиле чамдык ажылдар кылдына берип болур.

Сүге-Маадыр СОТПА.

ХАЙ-ХАЛАП УТТУНДУРБААН

20 чыл бурунгаар, 1968 чылдың март 16-да америк агрессорлар Соңгми дээр вьетнам общинаның чурттакчыларын араатанзыг ёзу-биле чок кылып узуткааннар.

Ында тургускан турааскаал чаныга кеззэде дириг чечектер чыдар. Оларны хүн бүрү эккел турар. Ам, ол хай-халаптың 20 чыл оюнун бүдүүзүнде, Соңгми общинаның ийи бичии суурларының чурттакчыларын америк шаажылакчыларның араатанзыг ёзу-биле кырып каанының бүдүүзүнде ында улус онза хой. Ында чыдып турар кырганнарым, херээженнериң болгаш чаш уругларның турааскаалынга ёзулал кылыры-биле ынаар вьетнамнар болгаш чуртта чедип келген аалчылар кээп турар...

Соңгмиге дамейлешкек общиналар Вьетнамның соңгу мурнуу чүгүнде-даа хой. Ында бойдустуң берге байдалдарында чурттап турар тараачыннар рис өстүрүп турарлар. Оларның сагыш човаашкыны чаңгыс аай, амыдыралга херек тараанны өстүрүп алыры. Вьетнамнарның билишкининде община дээрге төрелдешкек чорук болур. Общинаның бүгү суурларында төрелдер чурттап турар. Ол суурларның саны дорт. Бир суурдан оскезинге чедир бирийи километр. Олар бот-боттарын таныыр. Өскелерге бодаарга Соңгми общинаның чурттакчылары берге байдалда чурттап турар. Чүге дээрге далай оларны доктаамал дувуредип турар. Диргелишкин үезинде далай суу делгем деаскээрни хеме алгаш баар. Чурттакчыларга үргулчу серемчилелдиг турары эргежок чугула. Олар дамбаларны тудуп, далайның суун доктаадырыбиле кылымал чалдарны кылып турарлар. Ынчанмас болза дустуг суг рис шөлүн хеме алгаш баар болгаш дүжүттү узуткап каптар. Чамдыкта далай улусту чемгерип-даа турза, оларга ол хейыра чок. Чаашкын сезонунуң үезинде далайга болган казыргы-шуурган эрик чоогунга кончуг куштуг болур, ынчан серемчилелдиг болуру онза чугула: далай чалгыглары дамбаларны үреп, суурларны болгаш тараа шөлдерин хеме алгаш баар. Ол үргулчу болгулаар. 1986 чылдың декабрьда Соңгми общинаның турup турары Нгиабинь провинцияның деаскээрниң 15 хуузун суг алгаш барган. Ынчангаш Соңгминиң чурттакчылары өстүрүп алган килограмм ристиң далайдан тудуп алган балык бүрүзүнүн ёзулуг үнезин билирлер. Олар кижиниң амы-тынынның үнезин база билирлер, америк агрессорларның олургени улустарының дугайын утпаан болгаш Черге тайбыңны камгалаары дээш туржуп турарлар.

...Хай-халап 1968 чылдың март 16-да болган. Америк солдаттар казыргы-шуурган дег Соңгмиже халдааннар. Общинаның дорт суурларының ийизин —Милай-3 болгаш Милай-4 суурларын өрттедипкеш, оларның чурттакчыларын кыра боолап кааннар.

Амгы үеде Вьетнамның кырында тайбың аас дээр. Мурнуу болгаш Соңгу чүктер каттыжып алгаш, «чаңгыс дээвир» адаанда чурттап турарлар. Соңгми общинаның өрттеттирген суурларын катап тутчан, ында чаа, колдуунда-ла түүйбү бажыңнар бар. 1968 чылдың март 16-да болган хай-халап дугайын мемориал, музей, 504 кижиниң аңы-дүңмалышкы чеваа, кижилериң чуректериндe эмирбээн балыглар сагыңдырып турар. Күрүне болгаш улус ниитиг күжениишкиннер-биле акша чыып алгаш, 1976 чылда Соңгмиге өлуртеннериң турааскаалын мөңгежиткен.

...Хай-халаптың дириг артып калган хереченнериниң бирээзи бистиң экскурсоводувус 30 хаалыг Фам Тэн Чинь. Ол ында беш чыл ажылдап турар. Ол коргуннуг үүнде болган болуушкуннар дугайын чугаалап турган, тайылбырлакчы кижи болганда оожум болурун ораладжып турар. Ынчалза-даа ол болдунмайн баар. Оон карактарын чаш дүй алы бээр. Оон чоок кижилерин лейтенант Колиниң өзводунуң солдаттарының өлүрүп турганын чугаалап тура ол ыглаптар.

— Бодун «хосталганың болгаш демократиялыг чөлеңгижик» бис деп адап турар чурттуң кижилери ындыг кемниг үүлгеднишкинни кылыптарын билип шыдаавас-тыр мен. Мээң чурттап турганым Милай-4 суурга ол үүн чугле бис, бичии уруглар, бистиң мелериивис болгаш кырганнар бар турган. Кижиниң эргелериниң болгаш хосталга дугайында АКШ-тың президентизиниң чуачуруушкунун солуннардан номчаваш, «хосталганың болгаш демократиялыг камгалакчыларының» солундан өлген бодумнуң төрелдеримни сактып кээр мен. Мээң төрелдеримни америк шаажылакчылар оларның кол эргезин —чурттаар эргезин чок кылганнар. Сөөлгү он чылдарда ийи дайынның аар-бергезин ажып эткен, биске, вьетнамнарга тайбың херек. Совет күрүенің тайбың политиказын чүрээниңе хамыздан детип турар мен. Соңгми, Хатынь, Орадур, Лидицелериң катаптаарын болдуруп болбас. Бистің адролуг чүс чылывыста дайынны болдуруп болбас.

Соңгми —Хошимин.

Владас БУРБУЛИС.
СЭТА-ның корреспондентизи.

Школа болгаш амыдырал

Ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарын дүргедеднирниң шинтилриг кегелдези болза, школа херээн организаствариның, ленинчи принциптерни улам доозу боттандыры. ры, улус өөредилгезин эргелеп башкарарының амгы демократтыг структуразын тургузары болур.

(СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң докладалындан).

РАЙОНОЛАРНЫҢ РОЛЮ УЛУГ

Сөөлгү үеде кижи бүрүзүнүң ажылынга хамаарылгазын ажыы-биле чугаалап, парлалгада чырыдып турар апарган. Ылаңгыя районнуң улус өөредилге киллдизиниң ажылдакчыларынга хамаарыштыр, оларның иштинден инспекторлар дугайында хейт-биле бижип турарын эскерер мен, а методистер дугайында материалдар эвээш үнүп турар.

Мен 1979 чылдан эгелеп методистел ажылдап эгелээн мен. Башкы бүрүзүнге чогуур дузаны чедирер деп чүве берге-даа, нарын-даа, ылаңгыя бодунуң эртеми эвес, эске кичээлдер эрттирип турар башкыларга. Районога аргалыгла болза улуг башкы, методист-башкы деп аттыг башкылар ажылдаар болза эки. Ынчалза-даа ындыглар тывылбас. Ажылдап чораан үеден эгелеп эскергеним, дараазында чылдагаанныңдан ындыг башкылар тывылбайн турар: методистерге коммунал дузалар чогундан; улуг-башкы, методист-башкы деп аттар дээш намелде телевирни дүжүрүп каанындан; башкылар-биле дескээрге, методистерниң шылыының эвээжиндеи; инспекторлар, башкылар 48 хонук дыштанып болза, методистер 36 хонук дыштанырындан. Ынчангаш районо ажылдакчылары чылдың-на хейт-биле солчуп турар. Райононың школаларга боттуг дузазы эвээш болурунуң чылдагааны мында.

Бо чылын бисте инспекторлар, методистер колдуу чаа улус ажылдап эгелээн. Ынчалза-даа ажылывыста кылдынып турар ажылдар болгаш четпестер дугайын бижип керейм. Районда 261 эртем башкызы бар, оларның иштинден 37 башкы эки ажылы дээш чазактыг шаңналдарын алган. Башкыларның арга-дүржүлге солушкан ужуражылга хүрөөдүрүн эртиирип турар бис. Январь дыштанылгазында семинар-хурал чогуур деңнелге эткен. Улуг башкылар К. С. Серен-Чимит, А. С. Куулар, улус өөредилгезиниң тергинин А. С. Хертек оларның чогаадыкчы отчёттарын чыылганнар улуу-биле сонуургааннар.

Башкыларга практиктыг дуза чедирериге районуң методкаттыжыышкынының удуртулгазынын улуг-хүүзу улуг. Оларга тыва дыл башкыларының (удуртукчузу Е. С. Аксаоол), математика башкыларының (удуртукчузу Н. С. Сарыг-оол), эге класс башкыларының (удуртукчузу К. С. Серен-Чимит) болгаш эске-даа каттыжыышкыннар хамаарыжыр. Районга эртемнер аайы-биле эртип турар семинарларның шынарын эжиждериниче кичээлдерни улгаттырып турар. Ажык кичээлдерден, класстан-дашкаар ажылдардан өңгүде, ажыл-херекти оюннарны чорударын практикалап эгелээн. Январь 26-да Тээли ортумак школазынга орус дыл башкыларының семинары солун эртикей. Мөгөл Тээли ортумак школазының башкызы О. С. Хертек «Нарын домактың конструкциялары-биле ажыл» деп темага кичээлди башкыларын боттарын өөреникчилер ажыл-агыйының специалистери кылдыр рольдарга хүвеелеп каан. Уруглар кичээлге республиканың солун, теле болгаш радиодамчыдылганың материалдарын чедимчелиг ажыглап, бот-орулга-чарылгалыг зойжу бригаданың ажылының ужур-утказын болгаш амгы үеде ооң мурнунда тургустунуп келген шинтпирлеттинмейн турар айтырыгларны бир кичээл иштинде тода ажыдып көргүскеннер. Бо кичээл уругларны экономикадан чаа түүлдер-биле таныштырып, оларны ажыл-херекти чоруккa кижизидип турар.

Кичээлдиң түңнелинде чамдык өөреникчилер чайгы дыш-танылга үеэзинде совхозтарга бот-орулга-чарылгалыг эвенолар тургузуп алгаш, ажылдап болур күзелин илереткеннер. Өөреникчилерге ажылдеректи дөзөлөөн оюннарны чорудары черле ажыктыг. Экономиканы эргелеп башкарарының чаа ажыктыг аргаларын делгерелгейи-биле тайылбырлап турар бо үеде оларның кичээлдердем, солун, сетиүүлден шиңгээдип алган бижиглери чон ортузунга чорудуп турар иштин ажылга база идиг болур. Чүге дээрге школаны доосканш, өөреникчилер ажыл-агыйларга шуут хол даңа эвес киржип чеде бээрлер.

Дудда ООРЖАК,
башкылар биилин бедидер институттуң тыва дыл таалазы-биле методизи.

Школага иштин билиг, күш-ажыдчы, иштин культура болгаш өөзу-шынар белеткелин ажыык кижилерге билдиниң-биле, иштилеңдиг негелделерни барымдаалап профессионалы, күш-ажыл кылыр черин, өөредилгезин уламчылаарынга орукту шинаап алырынга, иштилеп-политиктиг амыдыралга идеологиялы-биле киржиңгине дузалаар түүлээлгелиг.

(СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң докладалындан).

УРУГЛАРГА УГААДЫР

Бистиң республикада бот-орулга-чарылганга долузу-биле шилчиишкин чорup турар. Ынчангаш керээ-биле ажылдап турар коллективтерниң арга-дүржүлгазын өөренир, ооң ужур-утказын кижи бүрүзүнге чедирер ажыл калбарып, теле болгаш радиодамчыдылгаларга, солуннар арыннарынга чаа эрга-методтарның дугайында делгерелгей материалдар чыыттынып турар апарган.

Экономиканы чаа өзү-биле эргелеп башкарары кижи бүрүзүнүң хөрээ чүве болганда, бо ажылга үстүү классторның өөреникчилерин белеткээр чорук черле артык эвес. Чүге дизе бөгүнгү өөреникчилер келир үеде ажылчыннар, ажыл-бүрү адырның специалистери-ле болгай. Бо талазы-биле солун кичээлдерни Кызылдың үш дүгөөр школазының тыва дыл болгаш литература башкызы Ондар Луиза Самундуевна эрттирип эгелээн.

Луиза Самундуевна 8 класстың өөреникчилери-биле фа-культатив кичээлдерни чорудуп турар. Ол кичээлдерни башкы чогаадыкчы өзү-биле белеткеп ап, республиканың ажыл-агыйларында чаа түүлдер-биле сырый болбан турар. Чоокта чаа ооң бир ажык кичээлинге Кызыл хоорайның тыва дыл башкылары олурушкаш, бедик үнелелди бергеннер.

Кичээлдиң кыска утказы мындыг. Өөреникчилерни мал ажыл-агыйының бот-орулга-чарылгалыг бригадазының кежигүннери болгаш кодээ ужурлут. А 1989 чылда дөрт ясли-садикти ажыглаалга кинрери планда көрдүүнүп турар.

Хоорайда турар 38 ясли-садиктериниң 28-зи тускай төлевилел өзүгаар туттунган, артканнары таарыштыр кылган бажыңнарда. Чүгле үйн ясли-садикте эштир чер бар. Тускай телевилел-биле туттунмаан садиктерде чаштарга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузары берге. Чаштар дээрге, чаштар-ла болгай. Олар бистиң кедер үеэвис, иштилеңдиг, онза дүүдүкелдиг, эргелиг кежигүннери-дир. Оларның кадыкшылын быжыглаар, кижизидилгезин өөредилгезин эжиждериниче угланган практиктыг соруглаларын ЭКП ТК-ның Пленуму тодаргайы-биле салган.

Бо хүннерде бистиң мурнуусута кандыг бергелер турup турарын? Кол бергедеп турар айтырыг кадрлар айтырыы боолу турар. Бо хүнде биске 44 тускай эртемниг кижизидикчилер керек. Кижизидикчилерни биске ныы-даа белеткеп бербейн турар. Кызылдың башкы училищезинин школа назыны четпээн уруглар албан черлерине кижизидикчилер белеткээр салбыры чылдың-на 30 хире кадрларны доостуруп турар-даа болза, оларны чүгле районнарже чорудуп турар.

Школа назыны четпээн уруглар кижизидикчизи башкы деп дээди эртемниг чүгле дөрт башкы бисте бар. Ортумак школаларга ажылдаар ужурлут 144 дээди эртемниг башкылар кижизидикчилел ажылдап турар. Чаш уруглар-биле ажылдың методиказын олар боттары өөреник ужурга таваржып турарлар. 64 кижизидикчи башкы иштин ортумак эртемниг. Тускай эртемниг кадрлар биске хөйү-биле негеттинип турары билдингир-дир. Ясли-садиктерге ажылдаар кижизидикчи башкыларны белеткээри Кызылдың башкы училищезин чоокку чылдардан бээр көөдөдир деп турар. Ол үени идеген, маңан орар мындыг бис.

База бир берге айтырыг — материал-техниктиг хандырылганың четпези, хереглелдериниң чедир хандыртынмайн турары. Республиканың материал-техниктиг хандырылга талазы-биле куруне комитеди чаштарга назы-иар аайы-биле болуктерге таарыыр орудежек, стол, сандайларны чыдыып турувуста-ла, чаңгыс аай хемчээлдиг бараеннар эвээр боор-дур. Ужурунда болза, бир харлыг уруг-биле алды харлыг уругнуң удуур орну, чемненир столу боттарынга таарышкан болур ужурлут. Гигиенаның негелдези ындыг. Аяк-сава аймаа-биле хандырыга база-ла шоолуг эвес.

Школа назыны четпээн уруглар кижизидилгезин эде тургузарынга шаптынган турар берге-лер турбас ужурлуг деп, ЭКП ТК-ның чаа эртемин Пленуму бодунуң докладалында айыткан болгай. Ону боттандыр-ар ужурлуг бис.

Тамара ХРЯПКО,
хоорхүүскомнуң улус өөредилге киллдизиниң школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң инспектору.

УРУГЛАР АЛБАН ЧЕРЛЕРИ

(Кызылда ясли-садик-биле хандырылга кандыгыл?)

«Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустуунушкунуңнуң чорup турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның соруглаларының дугайында» айтырыгны чугаалаашыр дээн ЭКП ТК-ның эвелгелиг Пленумун улуг идегелдиг-биле манап турдувус. Улус өөредилгезинде, ылаңгыя ооң чарылбас керээ, таваа болup турар, школа назыны четпээннериң өөредилге, кижизидилгезинде тургустунуп келген берге-лерни, айтырыгларны шинтпирлээрингe Пленумнуң бо айтырыг талазы-биле үлээп алган доктаалы улуг мобилизаччы, политиктиг документ болур. Февраль Пленумунуң материалдарын хоорайның ясли-садиктериниң башкылар коллективтеринде өөренип эгелээн. Пленумнуң шинтпирлерин амыдыралга боттандырар дээш ылыыр ажылывыс хөй. Колла чүве чаштарның кадыкшылын, кижизидилгезин харыылап турар кижизидикчи башкылар, эмчилер, началар ажылывысты эде тургустунуушкунуңнуң негелдезинге дүүштүр тургузарывыс болур.

Найысылап Кызылда школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң бо хүнү байдалын номчукчуларга сонуургадып керейн. Хоорайда 38 ясли-садиктер. 1 уруглар бажыны бар. Оларның 27-зи хоорхүүскомнуң улус өөредилге киллдизинге хамааржыр, артканнары, аңгы-аңгы албан черлерингe (ведомстволарга) хамааржыр. Иштизи-биле 6750 уруглар ясли-садиктерде хаара туттунган, 103 чаштар уруглар бажыңында өзүп турар.

Уруглларга ясли-садиктер чедишпези, долузу-биле хандырып шыдаваан турар бис. Бо хүннерде иштин оочурда 3122 уруглардың аттары бижиттинген. Ол оочурдан ангыда хөй уруглардыг өг-бүлелерниң уругларының оочурунда 556, башкылар ажы-төлүнүң оочурунда 83, эске-даа чигеледе көрдүүнген оочурларда 398 чаштар бар. Оочурларда турар уруглардың чартык кезии бир хар четпээн азы чаа хар ажып чорup.

1987 чылда оочурга турган 3666 чаштардың 763-ү ясли-садик-биле хандыртынган. Ол дээрге уруглардың 25 хуузун хандырганы-дыр. Хоорайның чаштарын ясли-сад-биле хандырылгазын эжиждер дээр болза, ам-даа биске 280 орунуг 7 ясли-садик керек.

Хоорайда ясли-садик тудуу ооңум чорup турар. Эртем чылын чүгле Москва областың тудугжуларының туткан 320 орунуг седиги ажыглаалга кирген. Чаа чылдың январь айда № 34 садикке 100 орунуг немелде тудуг ажыглаалга киргеп-дир. Бо чылын бөш дугаар микрорайонга 280 олутуг ясли-садикти Алтай крайның тудугжулары, 320 орунуг ясли-садикти республиканың тудугжулары ажыглаалга киирер ужурлут. А 1989 чылда дөрт ясли-садикти ажыглаалга киирери планда көрдүүнүп турар.

Хоорайда турар 38 ясли-садиктериниң 28-зи тускай төлевилел өзүгаар туттунган, артканнары таарыштыр кылган бажыңнарда. Чүгле үйн ясли-садикте эштир чер бар. Тускай телевилел-биле туттунмаан садиктерде чаштарга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузары берге. Чаштар дээрге, чаштар-ла болгай. Олар бистиң кедер үеэвис, иштилеңдиг, онза дүүдүкелдиг, эргелиг кежигүннери-дир. Оларның кадыкшылын быжыглаар, кижизидилгезин өөредилгезин эжиждериниче угланган практиктыг соруглаларын ЭКП ТК-ның Пленуму тодаргайы-биле салган.

Бо хүннерде бистиң мурнуусута кандыг бергелер турup турарын? Кол бергедеп турар айтырыг кадрлар айтырыы боолу турар. Бо хүнде биске 44 тускай эртемниг кижизидикчилер керек. Кижизидикчилерни биске ныы-даа белеткеп бербейн турар. Кызылдың башкы училищезинин школа назыны четпээн уруглар албан черлерине кижизидикчилер белеткээр салбыры чылдың-на 30 хире кадрларны доостуруп турар-даа болза, оларны чүгле районнарже чорудуп турар.

Школа назыны четпээн уруглар кижизидикчизи башкы деп дээди эртемниг чүгле дөрт башкы бисте бар. Ортумак школаларга ажылдаар ужурлут 144 дээди эртемниг башкылар кижизидикчилел ажылдап турар. Чаш уруглар-биле ажылдың методиказын олар боттары өөреник ужурга таваржып турарлар. 64 кижизидикчи башкы иштин ортумак эртемниг. Тускай эртемниг кадрлар биске хөйү-биле негеттинип турары билдингир-дир. Ясли-садиктерге ажылдаар кижизидикчи башкыларны белеткээри Кызылдың башкы училищезин чоокку чылдардан бээр көөдөдир деп турар. Ол үени идеген, маңан орар мындыг бис.

База бир берге айтырыг — материал-техниктиг хандырылганың четпези, хереглелдериниң чедир хандыртынмайн турары. Республиканың материал-техниктиг хандырылга талазы-биле куруне комитеди чаштарга назы-иар аайы-биле болуктерге таарыыр орудежек, стол, сандайларны чыдыып турувуста-ла, чаңгыс аай хемчээлдиг бараеннар эвээр боор-дур. Ужурунда болза, бир харлыг уруг-биле алды харлыг уругнуң удуур орну, чемненир столу боттарынга таарышкан болур ужурлут. Гигиенаның негелдези ындыг. Аяк-сава аймаа-биле хандырыга база-ла шоолуг эвес.

Школа назыны четпээн уруглар кижизидилгезин эде тургузарынга шаптынган турар берге-лер турбас ужурлуг деп, ЭКП ТК-ның чаа эртемин Пленуму бодунуң докладалында айыткан болгай. Ону боттандыр-ар ужурлут бис.

Тамара ХРЯПКО,
хоорхүүскомнуң улус өөредилге киллдизиниң школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң инспектору.

Долума Чылбаковна Монгуш он ажыг чыл бурунгаар Кызылдың уран чүүл училищезин доосканш, Сүт-Хөл районда Кызыл-Тайга ортумак школазынга музыка башкылап ажылдай берген. Өөреникчилерни музыкага сонуургалдыг болдурар дээш аныык башкы бодунуң билиин, күжүн харам чок бараелгедип келген.

Уран чүүл өөрүлделеринге ооң өөреникчилери шаңналмакталдыг черлерни ап келген.

Ол башкы Кызыл-Тайга суурнуң кодээ клубунга дыштанылга кежээлеринге, агитквартал-дар концерттеринге баянын тутканш болуп ойнай бээр. Д. Монгуш клуб чөвүлелинин ажылынга идеологиялыг киржип турар.

Кызымак башкы бодунуң билиин бедидип, Кызылда күрүнеңниң башкы институтунда бот-өөредилге-биле өөренип, турар, ам доозарының кырында келген.

ЧУРУКТА: Д. Ч. Монгуш 6 класста тыва дыл кичээлин эрттирип тур.

Карма ТҮЛУШТҮҢ фотозу.

Кижин болуп сайзыраарының эң чугула үе-чадазы болгаш ооң улам ыцайгы хогжүлдезин улуу-биле тодаргайлаар ындыг чада болур школа назыныга чедир кижизидилгенің системазынче онза кичээлгейнин угландырары негеттинин турар.

(СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң докладалындан).

АВГУСТА 50 ХАРЛААР

Аянгаты ортумак школазы Барыын-Хемчик районда баштай тургустунган школаларның бирээзи. 1938 чылдың күскээр чайын ийи өрээл эге школаны ажыглаалга киирген. Баштайгы чылда өөреникчилерни башкы сургуулунга өөренип чораан келген Мөвгуш Мургулчуевна Шыдыраа түлээп ап, школаны эргелекчилевишаан, чааскан башкылап эгелээн.

Школага 27 өөреникчи өөренип кирген. Школаның ол үеде-ги турган бажыннары амгы Аянгаты суурнуң эге таваан салып, төөгүзүнде артып калган. Эге школа турган ол бажың амгы ортумак школаның ажыл-агый склады кылдыр ажыглаттынып турар.

Школа 1966 чылда ортумак билиг аттестаттарын холга алган баштайгы 17 өөреникчизин доостурup, амыдыралдың орунче үдээн. Ол 50 чыл иштинде 506 ортумак билиглиг өөреникчиин доостурган.

Ам школада 30 башкы ажылдап турар. Оларның 17-зи дээди эртемниг, 8-зи тускай ортумак. 5 кижи Кызылдың башкы институтунда бот-өөредилге-биле өөренип турар. Школаның башкылар коллективи ЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга хүлээп алдынган өөредилге-кижизидилге талазы-биле негелделеринге дүүштүр бодунуң ажылхерээн эде тургузуп, чогаадыкчы өзү-биле ажылдап эгелээн.

Амгы үеде школа август айда 50 харлаарынга белеткеннип турар.

Серин-оол ОНДАР.

КАДЫ СҮМЕЛЕЖИР

Бин-Хем районнуң Сесерлиг ортумак школазының коллективинде тус-тус эртемнер аайы-биле болгаш кижизидикчи башкылар 25 кижи ажылдап турар бис. Школавыс ортумак школа болганда бээр чүгле ийи дугаар чыл болup турар. Шупту 186 өөреникчилиг бис. Коллективтиң башкылары школа реформазының негелделеринге дүүштүр өзүп орар салгалга ханы болгаш быжыг билиги бээр дээш кызыл турар. Ол соруглга-биле онза кичээлгейни кичээлдиг шынарынче, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды организаствавырының чаа хевирлерин ажыглап тыварынче угландырып турар. Школавыста чаартыкчы башкыларның арга-сүмелерин кичээлдеринге ажыглап, чогаадыкчы өзү-биле ажылдап турарлар база бар. Ынчалза-даа школаның ажыл-чорудулгазында четпестер хөй. Кабинет системазы чогуур негелдеге дүүшпейн турар. Ооң техниктиг дериглези бөгөй. Уругларның чайгы үеде дыштанылгазы чоп ажыглаттынмайн турар. Күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагери, будурулге бригадазы тургустунмаан. Чаа ажылдап кээп турар аныык-даа база хоочундаа башкыларга бажыңбалгат чедишпес. Келир өөредилге чылында школавыска ам-даа 4 башкы керек. Оларны каа чурттедырыл? Айтырыг дүүтренгир. ЭСКП Бин-Хем райкому болгаш районнуң күүсөкчи комитеди РАУК-түн ажылын дүргедедип, Сесерлиг суурнуң социал амыдыралын кичээнгейге алыр үеэ келген боор. Школаның базазы болур «Саян» совхозтың эвээш дузаны чедирип турар.

Мен школада «Өөредилге-кижизидилге ажылын харыылап турар мен. Мээң ажылымда бар четпестерни ажык сеткил-биле, демократтыг өзү-биле хурал-суглаага, мээң ажылымга чугаалап, а школавыстың ажылында бар четпестерни эдер аргазын кады сүмележип, тып эдерин күүзээр мен.

Бо эде тургустунуушкун үезинде демократчыдылганы, ажык чарлыг чорукту калбарып, ак сеткилдиг, кызымак ажылдаар ужурлуг бис.

Анчимаа АРГАН-ООЛ.

ОЛИМПИЙЖИЛЕРНИ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Он бешки кышкы Олимпий оюнларында чемпион болганнарны болгаш шаңналга чемненнерни март 14-те РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинге хүлээп алган.

Ол оюнларга Россия Федерациязын үлезиин чораанларга СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы В. И. Воротников байыр чедиргеп. 112 шаңналдан 92 медальдарны чаалап алган команда тиилекти болган РСФСР-ниң атлеттериниң төлөөлекчилеринге В. И. Воротников байыр чедиргеп, алдарт спортунуң алдарынга чаа-чаа чедиишкиннерлиг болурун күүзээн.

Олимпий оюнларының чемпионнары — Екатерина Гордеева, Михаил Девятьяров, Тамара Тихонова, бүгү Олимпий командазының капитаны Вячеслав Фетисов мартылгаалар үеэзинде совет кижилерниң сагыш сеткил талазы-биле улуг дедиктиг киргүүл турганын чугаалады, оларның идегелин шыгыытканынга чоргаарганы турарын илереткеннер.

Хүлээп алымшкынга РСФСР-ниң Дээди Советинин Президиумунуң Даргазы В. П. Орлов, СЭКП ТК-ның Пропаганда киллдизинин сектор эргелекчизи Б. П. Гончаров, СССР-ниң Курспорт комитеттинин даргазы М. В. Грамов, РСФСР-ниң Курспорт комитеттинин даргазы В. Г. Смирнов киришкен.

• • •

Ол-ла хүн Олимпиаданың тиилекчилерни ВЦСПС-ке хүлээп алган. Профсоюзларының спорт иштилеңдериниң тиилекчилерине ВЦСПС-тин даргазы С. А. Шалаев байыр чедиргеп.

(СЭТА).

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кино

МАРТ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10, бичин залга: **«Мультсборник»** 10.00, 16.00, **«Герцог Боб»** 11.20, 12.50, 14.20, 17.20, Клуб друзей кино: **«Семь самураев»** 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.30, 13.30, **«Корона Российской империи или снова неуловимые»** 10.50, 14.50, **«Джек Восьмёркин — «американец»** 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Хорошо сидим»** 15.00, **«Короткое замыкание»** 16.40, 18.30, 20.20 шактарда.

агаар

Республиканга бүргеп, өөзүр. Хүндүс 1 градус чылыгдан 4 градус чедир соор, чамдык районнарга 5—10 градус соок болур. Дүне 18—23 градус соок болур.

Кызылга соңгу-барыын чүктен хаттыг дургеми секундада 3—8 метр, а күштелгенде 9—14 метр чедер. Дүне 18—20 градус, хүндүс 1—3 градус соок болур.

Автоорукларга кестуру эки. Тайгактаар.

1988 чылдың апрель 9-та Тыва профобличөвүлелдиң пленуму болур. Аңаа эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле профобличөвүлелдиң президиумунуң кылган ажылының дугайында отчётту болгаш профсоюзилелдерниң эге организациларының ролюн бедидер талазы-биле соруглаларны чугаалажып көөр. Ооң-биле холбаштыр Тыва профобличөвүлел республиканың профсоюзилел кежигүннериниң профобличөвүлелдиң адырлар обкомнарының, райкомнарының болгаш хооркомнарының база профсоюзилелдериниң эге организацияларының ажыл-чорудулгазын эжиждер талазы-биле саналдарны кинрериг дилеп турар. Саналдарны дараазында адресче чорудар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 30, Тывапрофобличөвүлел.**

Кызылдың Күрүнеңниң башкы институту бо чылдың марттың 25-26 күннеринде 14 шактан эгелеп «Ажык эжик» күннерин эрттирер.

Ол күннерде институттуң лабораториялары, дериг-хереглелдерни сонуургап көрүп, ажылы-биле таныжып, факультеттерниң деканнары, студентилери болгаш башкыларыбиле ужуражып болур. Дээди өөредилге черинге кирер айтырыглар талазы-биле консультацияны ап болур.

Бистиң адрезивис: 667000, **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 36.**

Хүлээп алымшкын комиссиязы.

КЫЗЫЛДЫҢ ДААРАНЫЛГА КОМБИНАДЫ пос быжындыларын организацияларга болгаш чурттакчы чонга туда база акша шилчидер хевир-биле садып турар.

10 см чедир хемчээлдиг бир килограмм быжындының өртээ — 42 коп, 10-даан 20 см чедир — 1 рубль 50 коп, 21-ден 40 см чедир — 2 рубль 40 копеек. Үүрмек быжындыларның бир килограммы 42 копеек. Кара, ак болгаш өзүлбүү өңнерлиг «Экстра» дээр 50 дугаарлыг өзектиг хендирлерни база садып турар. Полиэтилен запчыгаштың өртээ 2 копеек. Оон аңгыда ажылчын чүүдүрлерге илер өөктерни, демир ытпаларны, синтетикадан кылган ак өргүүлерни, хеп кнопкаларын, даараныр машиналарның артык төрөкселдерин, лекаларны, кузнега ажыглаар туткууштарны база садып турар.

Горчов кудумчузунда 104 дугаарлыг бажыңга даараныла фабрикезынга ол чүүдерни петница санында 14 шактан 17 шакка чедир содар.

Айтырыгны 4-14 66 дугаарлыг телефондан биилп ап болур.

ДИРЕКЦИЯ.

Тыва АССР-ниң музыка иштилеп, өөредилге черлериниң талазы-биле республиканың эртем-методика кабинеди В. В. Андреевтиң удуртулгазы-биле улустуң өөгүүм инструментилериниң оркестриниң тургустуганының 100 чылынга тураскаатканы улустуң инструментальдыг музыка концертин эрттирер.

Концертке улустуң өөгүүм өөреткелериниң оркестрлери, инструментальдыг ансамбльдер, улустуң болгаш национал өөгүүм өөреткелеринге солистер киржир.

Концерт уран чүүл училищезинге бо чылдың март 24-те 19 шакта болур.

Тыва АССР-ниң Дээди судунга бедик мергежилдиг машинакчы болгаш очулдурукчу дарый керек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: **Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 17, телефону — 2-42-76.**

Кызылда ДОСААФ-тың каттышкан техниктиг школазы «Д» категориялыг чолаачыларының курстарынга бижиткеннерни школага март 16-да 18 шакта чедип келгеш, бүрүткедирин дилеп тур. Өөредилге 1988 чылдың март 21-де эгелээр.

Тыва АССР-ниң Куш-ажыл талазы-биле куруне комитеди болгаш Кызыл хоорхүүскомнуң куш-ажыл талазы-биле киллдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын күүзээн кижилериниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чыылда өзүгаар келген кижилерни ажылдадып тура, ажыл-бүрү мергежилдерге өөредип Чыылда-биле келген кижиге будуулге 200 рубльдик, оон өг-бүлезиниң кежигүнү бүрүзүнге 50 рубльдик дузаламчызын төлеп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге күлээп алыр.

Ажылдаарын күзеннер паспортун, куш-ажыл дептерин, шериг биледин ап алгаш кеирер.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 34, квартира 4. [Л. В. Никифорова түлээп алыр]. Советтер башкыы, кабинет № 113.**

Тыва АССР-ниң Ном удуреп чер полиграфия болгаш ном седыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чыгыг № 2780. ТС—00470

Телевидение

МАРТ 16-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 —«Шерлок Холмстуң база доктор Ватсонунуң ужуралдары. XX чүс чыл эгелээнде. Уран-чечен фильм. 1-2 серилер. 11.05 — 11.35 — «Үш булук». Чехословак артистерниң киржиглери-биле музыкалыг дамчыдылга. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Агроүлетпүрүн ажыл-дерээ болгаш сагыш човаашкынары». 16.30 — «Экин, музыка». 17.15 — Эртем: теория, шенелде, практика. 17.45 — Төрээн крайның аялгалары. 18.00 — «Киржикчилер». Куйбышев области аныяктарның инициативтиг болуктериниң дугайында. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.05 — «Боттуг байдалдар». Телефильм-шиниң баштайгы көргүзүү. Автору А. Борин. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Кино болгаш көрүкчү». 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 8 класс. Н. Е. Жуковский. Авиацияның хогжүлдезинге ооң ажылдарының ужур-дузазы. 9.05 —Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Планеталар. 10.35; 11.35 — Физика. 6 класс. «Эврика». (Архимедтиң кужу). 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Малинадан кылган араге». Уран-чечен фильм. 13.35 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурстарының лауреаттары. 14.05 — Медээлер. 14.15 — 15.40 — «Арын күүр». 3-кү серилер. 18.00 — Медээлер. 18.10 — «Ырак—чоок». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — «Спорт». Бокс талазы-биле ыныыктарның бүгү-россия маргылдаазындан репортаж. 19.20 — «Азия театы». Ундуртулгеде: Медээлер. «Боторулга-чарылга: хүннүң төрек кырында болуушкуннары». «Мурнуку планда — кижи». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Темчыктыг удуур, чаштар!». 20.15 — Британия-биле ужуражышкыннар. Телекөзүүрүг — Таллин —Белфаст. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Дөштыны фильм экраны. «Кралевоже поезд». 23.05 — Улус музыказының бүгү-россия декадазы. «Надежда Костикова ырлаар». 23.30 —00.20— Бүг бөмбүг. Кубок эдиленчилериниң кубогу. «Динамо» (Минск) — «Мехелен» (Бельгия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Ырак—чоок». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.30 — Бистиң үеэлерниңнистиң музыказы. 19.30 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Кооператив» мөөн соңгаар канчаар төгүүрүл?». 20.00 — 20.15 — «Темчыктыг удуур, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал киллдизиниң 3-36-82, совет тургузуг киллдизиниң 3-37-11, улетпүр киллдизиниң 3-36-73, чагаа киллдизиниң 3-39-03, культура киллдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый киллдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар киллдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериялың 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индексизи 54241.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвулелиниң органы

1988 чылдың март 17 четверг № 64 (13664)

1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көлеек.

ДЕЛГЕЛГЕНИҢ «ТАРАА» ПАВИЛЬОНУНДА

Бүгү-эвилелдиң кадзы ажылагый чедишкиннериниң делгелгезиниң «Тараа» павильону кадзы ажылдагый специалистериниң кичээнгейин хаара тудуп турар. Делгелгениң ажылдакчылары чурттуң мурнакчы ажыл-агыйларының специалистери-биле кады ында чурттуң шөлдеринге тараа өстүрериниң интенсивтиг технологиязын шинчээдип турарын коргускенчеа экспозицияны дерип кыяган. Ол технология —тараа бүдүрериң көвүдедириниң идеелдиг үндезини.

Интенсивтиг технологияның чурттуң түс-түс зоналарында канчаар шинчээттинип турарын экспонаттар тодаргай коргузуп турар. Интенсивтиг технология ужур барымдаалаар чорукка дүүшпес, ында кердүнген бүгү агротехникиг төмчеглерни чогуур үеэ-ниде бүрүн болгаш шын боттандырар болза ышкан ол бодунуң ажыын берип болур. Ол дутайын «Алтайское» бүдүрүлге-дүржүлге ажылагыйының ажылы тодаргай бадыткал турар. Чыл бүрүнгаар ону эртем болгаш бүдүрүлге черлериниң үндезиниинге турган. Каттыжыышкынның директорундан эгелээш, бүгү механизаторлары интенсивтиг технологияны боттандырарының түскай ажыдылгазын эрткен.

Каттыжыышкынның интенсивтиг технологиясы өзүлаар тараа өстүрген черинің бир гектарындан-на 37 центнер дүжүт авдыган.

(СЭТА).

ЮГОСЛАВИЯНЫҢ ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ ЧЕРИНДЕ

БЕЛГРАД (СЭТА-ның тускай корр.). Бүгүн Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының югослав удуртулга-биле чугаалажышкыннары улаштылаан. СЭКП биле ЮКЭ-ниң ажылчорудулгазының өнза чугула айтырыгларының талазы-биле, ийи партияның база чурттарының аразында харылзаалары эргүдериниң байдалының болгаш перспективазының дугайында, амгы үениң база бүгү делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң кеску ажылдакчызы И. Б. Тито совет-югослав найыралдың идеякейлиг талалакчызы чораан дээрзин айтып, хүндүлүг аадчылар дептеринге демдеглел бижип каан.

Тураскаалдың ажылдакчыларына, хоорайга оны үдеп чораан югослав албан кижилериге хамаарыштыр Чиңгине секретарының чугаалаары болза: аян-чоруум күннеринде, макаа, революция соонда эш Титонуң ажылдап эгелээн черинге, чораанымга аажок өөрүп тур мен. Турасканалга келгенимбиле мен Иосип Броз Титога, Югославияның коммунистериге бодумнуң хүндүлүлүмни, бистиң партияның, совет улустуң хүндүлүлүн илередир бодап турарым бо. Турасканалды кээр көрүп турарым үүгле аная сонуургал эвес, а хамыктың мурнунда мөзүн партийжи хүлээлгем болуп турар.

Оон соонда совет удуртукчу найыралдың хоорай парыгынга чораан. Аян-чоруунга турасканал кылдыр ол аныяк пешту тарып олурупп каан.

Бойдус камгалалының талазы-биле организацияның кежигүннери—пионерлер биле Чиңгине секретарь танышкан. Оларның биргээзи — Милена Джорджевичиниң ийиги класстың өөреникчизиниң чугаалаары болза: макаа баштайгы ыышты кава-даа каттышпас шимчээшкининиң киржиччилери чурттарның Белградка конференциязы-биле холбаштыр тарып олурткан. Кава-даа каттышпас шимчээшкининиң конференциязының ажылынга турасканалдың кылган паркты ажаап карактап, улуг ажыл-теректи кылып турар-дыр силер деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Пешчүгешти тарып олурупп турар үеде, даштыкы эвей санныг журналистер көрүп турган. Оларның айтырыгларына М. С. Горбачев биле Б. Крунич медеглээннер.

* * *

Ол хүн М. С. Горбачев Иосип Броз Титонуң турасканал комплексиниң экспонаттары-биле танышып көрген. Хөөр кырында мраморга чечек салгаш Бүгү-делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң кеску ажылдакчызы И. Б. Тито совет-югослав найыралдың идеякейлиг талалакчызы чораан дээрзин айтып, хүндүлүг аадчылар дептеринге демдеглел бижип каан.

Турасканалдың ажылдакчыларына, хоорайга оны үдеп чораан югослав албан кижилериге хамаарыштыр Чиңгине секретарының чугаалаары болза: аян-чоруум күннеринде, макаа, революция соонда эш Титонуң ажылдап эгелээн черинге, чораанымга аажок өөрүп тур мен. Турасканалга келгенимбиле мен Иосип Броз Титога, Югославияның коммунистериге бодумнуң хүндүлүлүмни, бистиң партияның, совет улустуң хүндүлүлүн илередир бодап турарым бо. Турасканалды кээр көрүп турарым үүгле аная сонуургал эвес, а хамыктың мурнунда мөзүн партийжи хүлээлгем болуп турар.

Оон соонда совет удуртукчу найыралдың хоорай парыгынга чораан. Аян-чоруунга турасканал кылдыр ол аныяк пешту тарып олурупп каан.

Бойдус камгалалының талазы-биле организацияның кежигүннери—пионерлер биле Чиңгине секретарь танышкан. Оларның биргээзи — Милена Джорджевичиниң ийиги класстың өөреникчизиниң чугаалаары болза: макаа баштайгы ыышты кава-даа каттышпас шимчээшкининиң киржиччилери чурттарның Белградка конференциязы-биле холбаштыр тарып олурткан. Кава-даа каттышпас шимчээшкининиң конференциязының ажылынга турасканалдың кылган паркты ажаап карактап, улуг ажыл-теректи кылып турар-дыр силер деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Пешчүгешти тарып олурупп турар үеде, даштыкы эвей санныг журналистер көрүп турган. Оларның айтырыгларына М. С. Горбачев биле Б. Крунич медеглээннер.

* * *

Ол хүн М. С. Горбачев Иосип Броз Титонуң турасканал комплексиниң экспонаттары-биле танышып көрген. Хөөр кырында мраморга чечек салгаш Бүгү-делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң кеску ажылдакчызы И. Б. Тито совет-югослав найыралдың идеякейлиг талалакчызы чораан дээрзин айтып, хүндүлүг аадчылар дептеринге демдеглел бижип каан.

Турасканалдың ажылдакчыларына, хоорайга оны үдеп чораан югослав албан кижилериге хамаарыштыр Чиңгине секретарының чугаалаары болза: аян-чоруум күннеринде, макаа, революция соонда эш Титонуң ажылдап эгелээн черинге, чораанымга аажок өөрүп тур мен. Турасканалга келгенимбиле мен Иосип Броз Титога, Югославияның коммунистериге бодумнуң хүндүлүлүмни, бистиң партияның, совет улустуң хүндүлүлүн илередир бодап турарым бо. Турасканалды кээр көрүп турарым үүгле аная сонуургал эвес, а хамыктың мурнунда мөзүн партийжи хүлээлгем болуп турар.

Оон соонда совет удуртукчу найыралдың хоорай парыгынга чораан. Аян-чоруунга турасканал кылдыр ол аныяк пешту тарып олурупп каан.

Бойдус камгалалының талазы-биле организацияның кежигүннери—пионерлер биле Чиңгине секретарь танышкан. Оларның биргээзи — Милена Джорджевичиниң ийиги класстың өөреникчизиниң чугаалаары болза: макаа баштайгы ыышты кава-даа каттышпас шимчээшкининиң киржиччилери чурттарның Белградка конференциязы-биле холбаштыр тарып олурткан. Кава-даа каттышпас шимчээшкининиң конференциязының ажылынга турасканалдың кылган паркты ажаап карактап, улуг ажыл-теректи кылып турар-дыр силер деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Пешчүгешти тарып олурупп турар үеде, даштыкы эвей санныг журналистер көрүп турган. Оларның айтырыгларына М. С. Горбачев биле Б. Крунич медеглээннер.

* * *

Делегей политиканың айтырыгларына бистер дыка эвей үени турасканалда тур бис. Тайбың дээш, чепсегленишкинни дүжүрери дээш, үлустар аразының харылзааларын кадыкшыдары дээш демиселге кады хеделиринге, күжеңишкиннерни каттыштырарыңа моон сонгаар-даа эргежок чугула үүл бар дээрзин медерел билдинис. Ынчангаш ам көрүп көрүңер даан, аян-чоруунуң өгези эм-дир.

Белград скупщинаның «Алдын дептеринге» «Бүгүн олурткан ыыш, бүгү-ле ышылгалдарны шыдажып эрткен советтер-югослав найыралдарының дерг, бызыг болгаш амыдыралга шыдамык болуп өтүп турзуңа — деп, Чиңгине секретарь бижип каан.

* * *

Югослав удуртулга-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының чугаалажышкынныңы Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединге үргүлчүлээн.

М. С. Горбачев болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич олар СЭКП-ниң болгаш ЮКЭ-ниң ажыл-чорудулгазының эң чугула айтырыгларының талазы-биле, ийи партияның болгаш чурттарның аразында харылзаалардың байдалының база оларны хөгүдер перспективаларының дугайында, амгы үениң болгаш делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң кол айтырыгларының талазы-биле санал-онаалдарының тодаргай, сонуургалдыг солчуушкунун кылган.

* * *

Ол-ла хүн М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич олуруп турда, совет-югослав декларацияны түүлээн алырының өзүлелы болган.

ССРЭ-ниң болгаш ЮСФР-ниң аразының 2000 чылга чедир үеде экономиктиг кады ажылдажылганың үзүн күүсалыг программазынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлаанчызы И. С. Силаев болгаш ЮСФР-ниң Эвилелдиң түүсүкчи өвечизиниң Даргазының орлаанчызы Я. Земпович ат салган.

ЮСФР-ниң Москвага Информация-культура Төвүнүң дугайында дугуржулгаа, өөредилге дугайында документилерни болгаш эртем чалдаларын кады эдээн көөр дугайында дугуржулгаа база ат салган.

* * *

Югославияның Коммунистиг аныяктар эвилелиниң удуртукчузу турган, 1943 чылда өлген Иво Лола Рибарның адын эдилээн машина тудуунуң каттышышкынының ажылы-биле М. С. Горбачев хүнүүн ийиги чартыында танышкан. Металл болбаазырадырының онзагай нарын дерг-зерексели, аңаа ажыглаар электроннуг башкарылга системаларын, түс-түзүнде ажыглаар компьютерлерни бүдүрер талазы-биле кол черлерниң биргээзи эдээн турар каттыжышкынның составында бот-тускайлаң чедиг улуг бүдүрүлге черлери бар. Каттыжышкынның даштыкы садыг кылыр чугула бүдүрүлгелериниң аразында — совет бүдүрүлгелериниң аразында — совет бүдүрүлгелер болгаш организациялар.

Саналгалыг программа башкарылгалыг станоктарны, болбаазырадып кылыр тептерни, үлептүр роботтарын бүдүрер талазы-биле цехты карген соолунде каттыжышкынның бот-башкарылга органнарының, администрациязының болгаш хейниктини политиктиг организацияларының телээлекчилери-биле ужуражышкын болган.

Каттыжышкынның чиңгине директору М. Милоевич совет удуртукчуга байыр чедирбишаан, мынча деп чугаалаан: бодунуң хей станоктары болгаш дерег-зерекселлери совет заводтарда ажылдап турарына бистиң коллективи чоргаарланып турар. Ол кады ажылдажылга хөгжүп турар. Ынчалзажок чедип алдынган үүлдерге доктаавас бис.

Ужуражышкынга М. С. Горбачев чүве чугаалаан. Оон демдеглээни болза: бистиң партияларывыстың болгаш улустарывыстың, ийи чурттарның ажылчын ажгызының найыралы — югослав черге кандыг даа ужуражышкынның үндезини-дир. Ынчангаш бистиң ужуражышкыннарывыс эвилеңнайыралдыг, чаагай күзелдиг байдалга болуп турардыр. Совет кижилер —коммунистер, партия кежигүнү эвестер, улуг назылыглар болгаш аныяктар — ол найыралга бердинген болгаш ону үнелеп турар. Олар ол найыралды камгалаар дээш бүгү-ле үүлдерни кылган болгаш ону быжыглаарынга бүгү-ле үүлдерни моон сонгаар-даа кылыр. Бо талазы-биле бүзүреп болур силер.

Силер ажылдап билирдир силер. Чаа чаа улуг чедишкиннерни силерге күзеп тур бис. Силерниң продукциядарны Москваның, Минскиниң болгаш оскеда хей-хей хоорайларның бүдүрүлгелеринде ажыглап турар. Бистиң кады ажылдажылгавыс ол хире улуг хемчээлдиг болуп турардыр! Ол кады ажылдажылга силерге-даа, биске-даа ажыктыг деп бодаар мен, чүге дээрге бүрүнгеар хөгжүүрүүстүң сорулгаларын дембиле кады шинтпирлээриниң аргазын ол кады ажылдажылга берип турар.

Бистиң кады ажылдажылгавыстың бедик деңнелин бо аян-чорук бадыткап турар-дыр. Дыка хөлү үткашынарлыг болгаш үргүлчүлелдиг чугаалажышкынмерны, санал-онаалдарның болгаш информацияның солчуулгазын дүүн ыылдывыс. Кылдынган үүлдер болза, бистиң улустарывыска болгаш чурттарывыска, харылдаа делегейге таарымчалыг харылзааларны тургузарынга бараан болуп турар. Ынчалзажок бо бүгүнү демдеглевишаан, бистиң кады ажылдажылгавысты колбартырынче, быжыглаарынче, улам-на хөлүладырынче, ол кады ажылдажылга политиктиг харылзааларны, экономиктиг кады ажылдажылганы, эртем, культура талазы-биле кады ажылдажылганы федералдыг деңнелге, түс чер деңнелге, бүдүрүлгелериниң деңнелинге, түүде харылзааның деңнелинге хаара түткан турарынче чугаалажышкынарывысты колдадыр угландырган бис.

Делегейде байдалды чугаалажып көөрүнге, чепсегленишкинни дүжүрериниң чорудуягазын колбартырынга, ядролуг чепсекти узуткаар дээш, боо-чепсектиг оскеда хевирлерин — химиктиг болгаш аная-даа боо-чепсектерни кызырар дээш улустарының демисели колбарган турарынта идиглиг кылдыр канчаар хеделиринге хей үени угландырган бис.

Чугаалажышкынмарның ындыг болганынга сеткилвис ханган. Бистиң үзел-бодалдарывыстың колбак дүүшкээ-биле, ажыт-чажыт чок чорук-биле чугаалажышкынар демдеглеттинген. Байдал чүректиң танызындан найыралдыг, дорт болган. Бо дугайын баштайгы отчёт кылдыр хүлээп алырын диледим. Совет делегация болгаш Югославияның удуртулгазы кол үүлдүг кылган— найыралды быжыглаар, бистиң харылзааларывысты бүгү талалыг хөгжүдер дээш туржуп турар Югославияның чонунуң, Совет Эвилелиниң чонунуң тура-соруун илергейлээн.

Экономиктиг кады ажылдажылга дугайында чаш сөстү макаа бүдүрүлге коллективиниге чугаалаар бодай-дыр мен. Амгы үеде чүгле чаңгыс садыглажылгага ылаптыг бурунгаарлап шыдавас бис. Кооперация, күш-ажылдың ылап бодамчалыг хуваалдазы, эртем-техниктиг кады ажылдажылга, бот-боттарын биличи хөрек болуп турар. Чүгле ол орунтап чораан, темпилерни бедидип, мурнакчы чурттар-биле деңге бурунгаарлап болур бис.

Бистиң эде тургустунуушкунувус — ол дээрге бистиң боттарывыстың шилип алганывыс политика-дыр. Ынчалзажок бистиң эде тургустунуушкунувус бүгү делегейге база кайгамчык улуг ужур-дуталыг болур дээрзин билип турар бис. Социалистиг чурттарда ей-нутктеривистің, бүгү делегейде ажылчы чонуңа мурнунга харыысалгавысты билип турар бис.

Аткаарлаар орук бисте чок. Ара доктаап база шыдавас бис. Бисте чүгле чаңгыс шилип алышкын бар. Ондактыг хеделишкиннер чокка, улуг шураашкыннер чокка, чадаларны ажа хаывайн, ынчалзажок шилип алган оруувус-биле быжыг болгаш чайгылыш чокка бүзүредиг бурунгаарлаар бис. Ол дээрге — ажылчын ажгының, тараачынарның, интеллигенцияның, аныяктың, хоочунарның бүгү күштерин — бистиң ниитилевистің бүгү күштерин социалистиг ниитилевистің эде тургустунуушкунунга, чаартыныышкынынга бүрүн кинриштирер дээш ниитилевистің эде тургустунуушкунунга, чаартыныышкынынга бүрүн кинриштирер дээш ниитилелди демократыдарының оруу дур.

Шын политиканы чугаалап, техниктиг болгаш ажылагый политиканың эвдырып турар демократизминиң, черчерде күш-ажылны коллективтиргиниң инициативазын калбаа-биле хөгжүдериниг болгаш тептүү өрезынга шын харылзааларны тыварывыс чугула. Ол дээрге, дыка чугула, үүге диле, частыыглардан чайлаар арганы ол берип турар, ынчаарга Совет Эвилели ышкаш, ындыг күрүнеге ол частыыгларны кылыр болзе, дыка аар үржүктүлүг болур ийик.

Совет Эвилели — ол дээрге хей улустар, үүге ажыг националдар чурттап турар чурт-тур, ол дээрге — республикалар, автономиктиг областар, национал округтар-дыр. Республика бүрүзүнде национал интеллигенция тургустуган, чон бүрүзүнүң телептиг чоруу быжыккан. Республикаларда байдалды барымдаалап көрбейн, бистиң чуртувустың хайгамчык калбак девискээринде чурттап турар нацие бүрүзүнүң, улус бүрүзүнүң эргежыктарын барымдаалап көрбейн, чаңгыс-даа айтырыгны амгы үеде шинтпирлеп шыдавас бис. Ол дугайын кайда уттуп турар болдур, ында байдал биске сагындырып келир-дир. Эде тургустунуушкунуңа үезинде ол айтырыгларже дыка улуг кичээнгейни угландырып турар бис. Силерге чугаалаар деп бодаан үүлдерим бо-дур. Аңаа немеп кааш: социалистиг чурттарның бүгү талалыг кады ажылдажылгазы дээш, бүгү угланыышкынларга оларныңбиле дем каттыжыышкынның хеделири дээш, бүгү делегейге тайбыңны камгалаар болгаш быжыглаар дээш туржуп турар бис.

СОВЕТ УЛУСКА ЧААГАЙ СЕТКИЛ ИЛЕРЕДИИШКИНИ

БЕЛГРАД (СЭТА-ның тускай корр.). Федерация палатазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка алдар болдуруп ЮСФР-ниң Президиуму болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиуму дүштеки шайлалга эртүрген. Аңаа СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлаанчызы И. С. Силаев, ССРЭ-ниң ЮСФР-де элчиниң В. Ф. Мальцев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы Г. Х. Шахназаров база олурушкан.

Залга ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич, ЮСФР-ниң Скупщина Даргазы М. Рожич, ЮСФР-ниң Эвилелдиң күүсекчи өвечизиниң Даргазы Б. Микулич, күрүненик болгаш партияның эске-даа ажылдакчылары, Сербия Социалистиг Республиканың удуртукчулары, ССРЭ-де ЮСФР-ниң элчини М. Вереш база бар болган.

Чыылганнарга **Л. Мойсов** үүне чугаалаан. Югославия Социалистиг Федеративтиг Республиканың Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединиң Президиумунуң амыдыраалынан Силерге, хүндүлүг Чиңгине секретарь, мөзүн өөрүшкүлүг хүлээлге онаажып, хууда байыр чедирери болгаш бистиң чуртувуска Силерниң чаагай аян-чоруукларыңны күзээри мөзүн ханы сеткил ханыышкын болдуруп турар.

Чугаалажышкын үезинде бистиң бот-башкартыныңгалыг федеративтиг социалистиг тургустунуушкунувустың алыс утказын Силерге ажыдып, а ол ышкаш чоннуң Коммунистер эвилелиниң, бистиң бүгү улустарывыстың болгаш бүүе улустарывыстың үндүрүп турар күженишкиннерин көргүзери күзээн ийин бис. Бистиң чуртувус-биле — хөгжүлдези удурланыышкынларга болгаш чаңгыс черге таптаашкыныг болуушкуннарга таваржып турар, доктаамал бурунгаар хөгжүүрүнче чүткүп турар, бодунуң чаалап алыышкынарын болгаш принциптерин хүндүлеп турар, оскунган чидириглерин үтпаан болгаш эске-даа чурттарда оларны үнелеп билир социалистиг революцияның чурту-биле чоок таныжып алырын күзеп турар бис.

Бүгүн бис делегейниң ийиги дайынының чылдарында каттышкан демиселиститиг болгаш кончуг улуг когалдарывыстың дугайын сактып, ол берге хүннерде кайналган найыралывыс дугайын сактып турар бис. Бистиң ниити сактыышкынарывыска Югославияның оон-оон муң революссчуларының, оон иштинде ынчан аныяк турган Иосип Броз-туң кирикип чораны Октябрь революциязының алдарлыг хүнүнери кезээ-мөгеде артып келир. Данило Средич болгаш Олеко Дундич ышкаш, оларның чамдыызы Кызыл Армияның алдарлыг командирлери болуп чорааннар Совет Эвилелиниң халдаанының хүнүнде, 1941 чылдың июнь 22-де югослав коммунистерниң Югославияның бүгү улустарын — фашист эжелекчилерге удур демиселге ССРЭ-ге бүгү-ле аргалар-биле дузалаарынче кыйыргаанын бис кажан-даа утту ышыдавас болгай бис.

Совет Эвилелинде болуп турар чаа чорудулгаларны бистиң чуртувуста улуг сонуургал болгаш хүлээп көрүүшкүн-биле хайгаарап турар. Социалистиг бодалдың болгаш практиканың, Совет Эвилелинде социалистиг ниитилел харылзааларының демократтыг хөгжүлдезинин эртинезинге, делегей харылзааларына бейдалды ниитизи-биле эскертиринче угланган күженишкиннерге Силерниң, эш Горбачев, хууда салыышкынынарны бедии-биле үнелеп турар бис. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, ол болза силерниң чуртуларда эде тургустунуушкун политиказының чорудун турары ханы чаартылгаларның алыс утказы болур.

Бүгү деңнелдерге болгаш бүгү адырлар талазы-биле югослав-совет ийи талалыг харылзаалар амгы үеде чаа утказыг болгаш чаа идигни ап турар деп дурум өзүлаар чугаалап болур. Ол дугайын бо хүннерде Белградта бо бистин чугаалажыышкынарывыс, а ол ышкаш ам болур ужуражышкынар херечилеп турар. Мындыг харылзаалар социализм тургузуушкунунга кайы-кайызынга ажыктыг дүржүлга мөөнөжилгезинге бараан болуп, социализмнин ат-алдарының өзерингге салдарлыг.

Бистиң чурттарывыстың аразында экономиктиг кады ажылдажылгага бедик үнелелди чаңгыс эвес удаа берип келген болгай. Ындыг болбас аргадаа чок. Ынчалзажок бис моонда улуг түүнелдерни кажан-даа, ылаңгыя келир каш чылдарда чедип ап болур бис. Мен мында чүүү чугаалап турарым ол? Ол дээрге ийи чурттарның күүлери болгаш курлавырлары, оларның улус ажыл-агыйларының хөрек кызында шынзыттынган бот-боттарын өөрүштүрүп турары-дыр. экономиктиг, улептүр болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың делегей хөгжүлдезинин амгы чорудуларына улам дүүжүп турар шак ындыг улам шалыпкын хевирлерин тыварынга чогалдыкчы курлавырары-дыр. Моңу барымдаалап көөр чүве болза, ниитизиге бүгү талалыг экономиктиг харылзааларны улам ыңай-жеңишкиннерин көргүзери күзээн ийин бис. Бистин

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

МУРНАКЧЫ ДУРЖУЛГАГА ДАЯНМЫШААН

Совет школаны, ниитизи-биле кадрларны белеткээрниң болгаш оларның биилиг бедидериниң системазын эде тургузары партияның, ооң бүгү звеноларының, коммунист бүрүзүнүң херээ болур.

Республиканың башкылар биилиг бедидер институдунуң партия организациязы, ооң бюрозу эде тургустунуушкунуң байдалдарында кижилер-биле ажылды эде коруп тургаш, методиктыг кабинеттериниң, оларның ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазының дээштиг чорудуп чедип алыр, школа башкыларынга методиктиг дуза чедирер, үеус өөредилгезиниң мурнакчыларының дуржулгазын нептереднр дээш администрацияның чорудуп турар ажылынга салдар чедирип турар.

Совлгу үеде институтта чамдык методиктыг кабинеттер, ылаңгыя школа назыны четтээннериниң (эргелекчизи Б. М. Монгуш, методизи Г. К. Казакова), математиканың (эргелекчизи З. Л. Монгуш, методизи А. Д. Сандрай), черчениие биле чуруулганың (эргелекчизи Г. Е. Уласова), педагогика биле психологияның (эргелекчизи К. Б. Артына) кабинеттери элээн эгелекчи өзү-биле ажылдап, боттарының ажыл-чорудулгазын хейниитиге даамын чорудуп, башкыларга ноя методиктиг угланыышкыннарны берип, олардан могуур үнелелдерни ап турар апарган.

Башкылар биилиг бедидер институт мергежил бедидериниң шүрстарының талазыбиле хемчеглерни школалар амыдыралынче чоокшуладыр сорулга-биле чер-черге — районнар төптеринге, Ак-Довурак, Туран, Чадаана хоорайларга эртиреринн практикалап эгелей берген.

Парторганизацияның болгаш бюрозунуң ажыл планнарын бүгү коммунистиниң ажык хуралдарынга партия кежигүннериниң, активчилериниң берген саналдарынга, шүгүмчүлелдеринге база сүмелериге үндезилеп тургузуп турар биС. Партбюро хуралдарынга институтта хейниити организацияларының ап чорудар хемчеглериниң планнарын таарыштыр дүүштүрүп өөрүп, коммунистериниң даалгаларын кончаар күүседнп турарын, оларның шүгүмчүлелдиг санал-оналарының күүселдезин, коску агитацияның байдалын, мергежил бедидериниң курстарын организастаарының айтырыгларын чугаалажып турар. Хүлээп алган шиитпирлериниң болгаш шүгүмчүлелдиг саналдарының кончаар күүсеттинип турарын бүгү коммунистиниң хуралынга база дыңнадып турар апарган биС.

Ынчалзе-даа эде тургустуунушкун бистиң институтта ооңум боттанып турар, бо талазы-биле мактаныпкы дег үүлдер шоолут эвес. Партбюро, ооң кежигүннери администрация-биле кады институтуң ниити ажыл-чорудулгазын могуур-биле хандыр анализтеп, четпестерни ылап-ла шүгүмчүлеп партийжи өзү-биле четче илередип шыдаваан болгаш эки түңнелдерни чедип алыр дээш хүлээп алган шиитпирлериистиң, ажылдап кылган хемчеглериистиң дыка хейн күүсеттинмейн келген. Профзвилел болгаш ооң-даа өске хей-ниити организацияларын партбюро четпес удуртуп, оларның ажылының ужурутказынче могуур негелдезинге дүүштүр хамылап кирбейн, оларга ажыл-чорудулганың тодаргай угланышкыннарын айтып берип шыдаваан турган биС.

Институтуң ажылдакчыларын директорундан, ооң эртем-методика ажылдарының талазы-биле оралакчызындан эгелээш кабинеттер эргелекчилериниге, методистериниге чедир чардыктырар чоруктар 1987 чылга чедир колдап турган. Олар башкыларга методиктиг сүме, дуза чедирер дорт хүлээлгелериниден ажыда, Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторларының ажылдарын кылып турар боорга, оларны школаларга колдуунда инспекторлар кылдыр хүлээп ап турган.

Өөредилгениң системазын эде тургузарынга башкылар, методистер шиитпирлиг чугула рольду ойнаар ужурлуг. Оларның биилигиниден, педагогика талазы-биле бедик мергежилиниден, идеяжийнден чаартылгаларның чедишкини хамааржыр болгай. Ындыг турбуже, институтуң чамдык ажылдакчыларының кылып турар ажылының деңнели чавыс база бир чамдыктарының теория, методика талазы-биле белеткели кошкак, школага башкылап ажылдаанының дуржулгазы эвээш, ынчангаш методистериниң биилиги, мергежилии болгаш харыысалгазын бедидериниң талазыбиле тодаргай ажыл чорудары негеттинип турар.

Администрацияның ажылчорудулгазын контрольдаар эргени боттандырарының талазы-биле комиссия ажылдап турза-даа, дирекцияның кылып турар ажылының бир механизми кооперативтер болур.

— Кандыг талаларга кооперативтер тыптып келирил деп теманы улус калбаа-биле чугаалажып турар-дыр.

— Ниитилелге ажыктыг куш-ажылдың бүгү талаларынга кооперативтерни тургузарын хоойлу төлевилелиде айыткан. Хоойлужудулга өзугаар хораан черлерге кооперативтер тургуспас. Чижээ, наркотиктерни белеткээр, наркотик үнүштер өстүрер, алкоголь бүдүрер, порнопродукция кылыр чоруктарны хораан болгай, мынчангаш ол талазыбиле кооперативтер тургуспазы билдингир-дир. Ол ышкаш, чижээ, энергетикага кооперативтер тургустуунуп келир, олар кооператив эгелээшкинбиле кайгамчык улуг электри станциялары, АЭС-тер ажылдаар деп бодаан-даа хөрээ чок ышкажыл. Базаалыг, үндезин улуг талаларга кооперативтерни тургузуп болур, мынчалза-даа олар кол бүдүргеин хандырарының дузалаа бүдүргелери болур. Улуг-улуг бүдүргелерге кооператив принципин коллективтиг азы хөлезиленир хевир кылдыр ажыглап болур. Тудут материалдары белеткээр кооперативтер тургустунган болгай, мынчаарга хөмүр-даш казарынга чүте ындыг кооператив тургузуп болбас деп?

Ооң-биле кады, чижээ, «Уралмаш» азы ЗИЛ чижектиг, күчүлүг бүдүргеге комплексторни кандыг-даа кооператив хаара тудуп шыдавас. Кыска хуусаада, магадылаан орулга алыры-биле кооперативтер тургузуп алза-даа ажыл тур болганда ооң ажыы чок апаар.

— Чугаалажып турарывыс хоойлу төлевилели, күрүне бүдүргелерни кооператив бүдүргелериче эде организастай бербес бе?

— Бистиң улус ажыл-агыйвыста бүдүргелерниң 13 хире хуузу карылгалыг ажылдап турар. Чоонуң күзелин өзугаар оларны кооперативтер кылдыр чүге эде организастап болбазыл? Оларны кооперативтер кылыр каар болза кончут дүрген улуг ажыктыг бүдүргелер болу бээр ийик. Ынчангаш экономиказы багай, күрүнеиің үүрмек болгаш ортумак бүдүргелериниң базазынга кооперативтерни тургузар арганы төлевилелдиң 26-гы үүлүнде айыткан.

— Демократизм принциптери боттандырарының магадылалы, кооператорларга кайы хире чугула бооп турарыч чугаалаштывыс. Оларны төлевилелге канчаар көргүскеним?

— Бирээде, ону өзугаар алырга, хамааты кижи бүрүзү кооперативке кирер болгаш ооң кызыгаар чоокка үнер эргелиг. Ийиде, кооператив ниитилел амыдыралының кэйы-даа талазынга тургустунган болур. Үште, кооперативтерни тургузарынга чер-черде эргелгаргаларны кандыг-бир шиитпирге негеттинмес. Дөрттө, кооперативтер бодунуң хуудаа ажыын барымдаалап, каттыжмышкыннарга болгаш эвилелдерге кирер, бир эвес каттыжмышкынның азы эвилелдиң дурум өзугаар эргелериге азы эт-сеп эргелерге ажыктыг тургузуп алза-даа ажыл тур болганда ооң ажыы чок апаар.

— Чугаалажып коруп турарывыс хоойлу төлевилели, күрүне бүдүргелерни кооператив бүдүргелериче эде организастап болбас бе?

— Бистиң улус ажыл-агыйвыста бүдүргелерниң 13 хире хуузу карылгалыг ажылдап турар. Чоонуң күзелин өзугаар оларны кооперативтер кылдыр чүге эде организастап болбазыл? Оларны кооперативтер кылыр каар болза кончут дүрген улуг ажыктыг бүдүргелер болу бээр ийик. Ынчангаш экономиказы багай, күрүнеиің үүрмек болгаш ортумак бүдүргелериниң базазынга кооперативтерни тургузар арганы төлевилелдиң 26-гы үүлүнде айыткан.

— Демократизм принциптери боттандырарының магадылалы, кооператорларга кайы хире чугула бооп турарыч чугаалаштывыс. Оларны төлевилелге канчаар көргүскеним?

— Бирээде, ону өзугаар алырга, хамааты кижи бүрүзү кооперативке кирер болгаш ооң кызыгаар чоокка үнер эргелиг. Ийиде, кооператив ниитилел амыдыралының кэйы-даа талазынга тургустунган болур. Үште, кооперативтерни тургузарынга чер-черде эргелгаргаларны кандыг-бир шиитпирге негеттинмес. Дөрттө, кооперативтер бодунуң хуудаа ажыын барымдаалап, каттыжмышкыннарга болгаш эвилелдерге кирер, бир эвес каттыжмышкынның азы эвилелдиң дурум өзугаар эргелериге азы эт-сеп эргелерге ажыктыг тургузуп алза-даа ажыл тур болганда ооң ажыы чок апаар.

— Ынчангаш, администрацияның ажылының стилинде болгаш методтарында үндезин өскерилгелер ам-даа чедип алдынмаан, ол кончуг ооңум эде тургустунуп турар.

«Багын чугаалаарга, бачыды арлыра дижир болгай, ажылхөрээнисти хандыр анализтеп турган, үстүнде айыттынган чамдык четпестерни болгаш частыырларны илередип тыпканывыс ол, ам оларны эдип алыр дээш партбюро, ооң туслуг кежигүннери коммунистиниң авангардчы ролюн, даандырган ажыл-хөрээнге харыысалгазын бедидери-биле дээштиг хемчеглерни ап, партия организациязының ажыл-чорудулгазының стилин болгаш методтарын эде коруп тургаш, улус өөредилгезин бүгү хемчег-биле демократчыдарының, педагогика кадрларын белеткээриниң болгаш биилиин бедидериниң талазы-биле партийның салып турар сорулгаларын боттандырарынга үлүг-хүүвүсту кирер дээш чогаадыкчы өзүбиле кызып ажылдаар биС.

Монгуш ДАМДЫНЧАП.
Республиканың башкылар биилиг бедидер институдунуң партбюро секретары.

АЖЫЛЫН БОТТАРЫ КАГГАН

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

Сүт-Хөл райпозунуң / бөлүк одакчылары «Шынче» чоруткан чагаазынга оларның шалыдының эвээжин, райпо удуртукчуларының тоомча чогун, ажылчын хеп болгаш сүт айма-биле хандырбайн турарын бижээн. Ол ышкаш кадр киллдизинин эргелекчизи С. Саттың каржы-хажагайын, черле ынчаш райпода чурум чок чорукту, ылаңгыя магазиннерге кирген бараанларны садыгжыларының боттарының үлежип ап турарын бижээн.

Ук чагааның авторлары хомудалын кеску, тодаргай фактылар-биле бадыткаваан, хомудалдарының чылдагаанын тодаргай илереткээн-даа болза, хемчет алган харыыларын редакция Сүт-Хөл райпозунуң баштаар черниден дилээн. Анаа харыны баштаар черниң даргазы Брат-оол Ховалыг чоруткан. Ону мында киирдивис.

«Райпода ниитизи-биле от салыр 16 точка бар. Ооң иштинде төп кочегарканда 4 кижи ажылдап турар. 1956 чылда анаа үш кижи ажылдап турган.

1987 — 1988 чылдарның кышкы үезинде анаа ажылдап турган дөрт кижи дыка шынар чок ажылдап келген. Оларның харыысалга чок чоруундан контора ажылдакчылары олуттарынга тоннарлыг олуруп турган. Чеже-даа чугаалашкаш, чадап кааш, оларны ажылындан хостаар ужурга таварышкан биС.

Амгы үеде инда өске кижилер ажылдап турар. Олар доктаттынган шалыңга чөпшээрежип турар. Тускай хеп-биле хандырган биС, сүтү «кочегарларга» деп каан савага тускай эккеп турар. Ынчангаш амгы одакчыларның талазындан хомудал чок.

Кадр киллдизинин эргелекчизи С. Сатка хамаарыштыр хомудал өске кижилерден келбээн. Ооң одакчыларга негелдеге шыдашпайн, акша-шалыңга сылдап алгаш үнгеннер.

Магазиннерге келген бараан үлежип турар дугайында дыңнадыг база бадыткаттынмаан. Салыг бүдүрүлгелериниң ажылын Советтиң салыг талазы-биле доктаамал комиссиялары, улусчу контроль болуу, өртек комиссиязы доктаамал хынап турар. 1987 чылда чангыс-даа хажыдыышкын илереттинмээн».

Парлаттынмаза-даа

ЧОННУҢ ХУРАЛЫНГА

Чоон-Хемчиктиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырында чурттап турар Надежда Монгуштан редакцияга мынаыг уткалыг чагаа келген. Автор ол чагаазында Чыргакы суурнуң амыдыралында соцмаа айтыырларда четпестер дугайын бижээн. Четпестерни эдип алыр дугайын бодавас, ону ажыы-биле чугаалааныдан сестир, дужун бодаар аян бар. Хамыктың мурнунда аъш-чем магазинниң садыгжызы Дамба Серотту ап көрээл, боду хей чыларда ажылдаан. Моон мурнунда база ооң аажы-чанында четепстерни, эвилен-ээлдек эвезин сайгарып-даа турган болза, эттинмээн. Садып алыкчыларга каржы, материалды бижээн автор ону чижектер-биле бадыткаан. Нэик-хеп магазинниң ажылы эки, садыгжызы-даа чонга ээлдек, бараанны-даа бо-ла эккээр.

Почтаның ажылы багай. Эртен он шактан, дүште бир шакка чедир ажыдар, ол-ла. Солунларны база үлевес, чагаалар чамдыкта чазык келир.

Чоннуң дыштанылгазының төвү — көдээ Культура бажыны. Маңаа темалыг кежээни чарлап каарга, улус ховар чыглыр. Чогуур шак эрткенде каш-ла кижи келир. Агиткварталдар аайы-биле концерттердаа бо чылын болбаан. Бо чылын чаа чыл кежээнинге безин Соок-Ирей Харжыгажын эдертип алган кээп турза, каш-ла кижи турган. Эвээш кижи аттракцион ойнадылар.

Бо бүгүде түс черинің хейниити организациялары база бүрүүлүг деп бодаар мен. Эде тургустунуп көрзе чүл деп автор бодунуң саналын киирип турар.

Редакцияның чагаа киллизи Надежда Монгуштуң бо чагаазын Чыргакы салбырының удуртукчуларынче хемчег алыры-биле чоруткан. Шүгүмчүлелдин харыызы үр болбаанда-ла чедип келген. Чыргакы көдээ Советиниң күүсконн даргазы С. Сарыглар бодунуң адын салгаш, харыыны чоруткан.

Шүгүмчүлелдиг чагааны суурнуң Культура бажынынга ажылчы чон хуралынга ноончуп тамыжып, чугаалашкан. Шүгүмчүлелде багай ажылы дээш, ады кирген эштерни чон мурнунга тургузуп, таймаңгырын алган. Ажылында бар четпестерни моон соңгаар чайладып, эде тургустунуп ажылдаарын хүлээнгениер. Чагааны бижээн автор база сайгарылгага киришкен.

ХЫНАЛДАНЫ КЫЛГАН

Тоора-Хем аэропортунда кассир Стрельцованың ажылында, аажы-чанында четпестер дугайында чагаа «Шын» солун редакциязынга эрткен чылдың ноябрьда келген. Ук чагаада фактыларга хамаарыштыр хемчээн алыры-биле СЭКП Тожу райкомунче шилчиткем.

Кассир Стрельцовага хемаарыштыр хыналдаңы Тожу районнуң улусчу контроль комитеди ноябрь-декабрь (1987 ч.) айларда каш удаа чоруткан. Ол үеним дургузунда эвлчег чокка билет сатkан чаңгыс таварылганы илереткенин харыыда бижээн.

1988 чылдың январьдан эгелээш, Тоора-Хем аэропортуна билетти 10 хонуң бурунгаар садарын организастаан.

Ук чагааның аъзы Маадырне А. Ховалыг Ий суурда чурттаавайн турарындан шүгүмчүлелдиг шын, мегезин тодарадыр арга чок болган деп харыыда айыткан.

ТЕХНИКА СЕПТЕЛГЕЗИ

Бо чылдың часкы тарылгазынга белетээл ажылын, эрткен чылгы часкы тарылга дооступу билек, Эрзин районда «Нарын» совхозтуң механизаторлары эгелээн. Севлкаларны септээш, белениниң шүгүмүнда тургускулаан. 13 культиваторну болгаш кодээ ажыл-агыйнын өске-даа кожут машиналарын күску хову ажылдары доозулган соонда дораан септээн.

Совхозта 27 трактор бар. Оларның ийизи үр үеде ажыл чок турган. Чүге дээрге оларны шимчедикчилерни Кызылда септелге-техникиг бүдүрүгедеп солун эккелгеш, тракторларга салган. Оларның бирээзин ажылдадыптарга, трактор машина-трактор мастерскаязында безин үнмейн, дораанга соктай берген. База бир шимчедикчи, тракторга салган соонда, үш-ле хонуң ажылдаш, өзээ сына берген. Совхозта бар техниканы долузубиле ажыглаарынга артык кезектериниң чедишпезин шаптыктыг. Үрелип турар техника аймаа бар.

Шаңга тараа арыглаар 2 машина келээ ажылдап турар. Сиген кезер 11 машиналарының хей кезин белен. Пресс ажаар 5 агрегатты септеп турар.

Септелгеде ажылдап турар механизаторлардан аныкчы мастер Дамдын-Сүрүн Ендан биле дуржулгалыг чоларчы Херек-оол Даңы олар (чуруктарда) шыгарап, механизаторлар, чоларчылар ортузунда калбаргын чарыштың мурнунку одуруунда.

А. ДАРЖА.
А. СОДУНАМНЫК
фотолары.

ШЕФ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырында сес чыл школазы ажыттынган. Ол школаның башкылары болгаш ажылчыннары Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазынга болгаш чоок-кавыда турар хойжуларга шефтеп барып, оларның чымыштыг ажылынга бо-ла дузалажы бээрлер. Чоокта чаа школа коллективи хойжу Ак-гыр-оол Ооржактың кыштаанга барып ажылдаан.

Хойжу 470 баш дөтпе хураганнар кадарып турар. Шефчилер ол хүн хураган кажаазының кырында харын дужүр эжип, адаан коптаргаш, курраг өдекти киирип төккен. Олар ооң ынай хураганнарны суттарып, чемгерериңе дузалашкан.

Совхозтарының малчыннарынга чүгле ол школаның коллективи эвес, район төвүнүң чамдык организацияларының ажылдакчылары база шеф дузазын көргүзүп турар. Чижээ, районнуң сан-хөө килдизинин ажылдакчылары «Шекпээр» совхозтуң малчыннары Виктор Куулар биле Сарыг-оол Күжүгеттиң коданыга барып, бир хүн дургузунда эвээш эвес ажылды кылганнар. Ол ышкаш Кызыл-Мажалыкта № 741 АКМК-ның коллективи «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының малчыны Кызыл-оол Маадыр-оолга шеф дузазын көргүскен. Ол кодаанга бир машина одаар ыштыг дужүрген, кажаа көргенин чоорган, хой, хураганнарны суттарып, чемгеришкен, малчыннын кодан девискээринин богун аштап арыглаан.

Ылаңгыя кышкы үеде Кызыл-Мажалыктың школа коллективтери болгаш бүдүрүгелер, албан черлери, организациялар чоок-кавының совхозтарының малчыннарын шефке ап, оларга боттуг дузаны доктаамал чедирип турар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ,
Барыын-Хемчик район.

• • •

Сүт-Хөл районнуң девискээри — Хемчиктиң ол-бо талазында шээр малга улуг бергелер таваржып турар. «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының Өлеңде хойжу бригадазынга дуза кадарыбиле, район төвүнүң чамдык коллективтери бүрү чыып шефтээннер. Ооң түңнелинде, 2 тонна ажыг бүрүнү чыгган, малчыннарга чедирген. Бо ажылга РАУК-тың, райкүтскомнуң төлээлери идепкейлиг киришкен. Болар үш автомашина мишти бүрүнү хойжу Доржулдай Ондарның кыштаанга дужүрүп берген.

Бораш ОНДАР.

ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАРНЫҢ ҮНДЕЗИНИНГЕ

Идиг бергишкиннери, магадылалдар-даа

«ССРЭ-де кооперация дугайындаа» хоойлу төлевилели амгы үеде бистиң чуртувуста чугаалажып коруп турарынга холбаштыр академик В. А. Тихоновтуң бирги беседазынга ол документинин тургузар дугайында, анаа үндезин кылдыр киирген принциптериниң дугайында шиитпирин хүлээп алырынга салдар чедирген чылдагаанларның дугайын сайгарып көрген.

СЭТА-ның корреспондентизи В. Саклаковтуң айтыыгларынга эртемденниң харыыларын парлаарын уламчыладывыс.

— Кооператив шимчээшкини — будүрүлге, ылаңгыя хереглел үүлдериниң өзүлде темаларын дүргедириче, рынокту барааннар болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле долдурарыче угланган калбак хей-ниити шимчээшкиниң болуруп. Кооперация дугайында хоойлу төлевилелиде демдеглээн — деп, В. Тихонов демдеглээн. Биргээр чугаалаарга, хөгжүп турар кооперацияның кол сорулгазы — чоонуң чаагай коруун бедидери. Совет Эвилелиниң тургустунган кооперация болза, бодунуң ужуруттказының талазы-биле ажылагайның социалистиг хевирге болур деп дорт медеглээн. Ынчангаш кооператив күрүнеиің деп эргелиг будүрүлгелери бооп турар.

— Ажыл-агыйны чорударының бо ийи хевирин шынаала деңнеп-дескилээрни чедип алырга, силерниң бодалыңар-биле чүү негеттирип турар ирги?

— Хоойлу төлевилелиниң айтыр казыы мышкаш, кооператив кежигүннериниң болгаш күрүне будүрүлгелериниң база организацияларының ажылдакчыларының күш-ажылының, амыдыралының социал байдалдарының чогум-на харын деп болуруп чедип алыры эргелиг чугула деп бодап турмен.

— Ону тодаргайлаарга чүү дээш ол ирги?

— Социализм үеэзинде кооператорларының күш-ажылын, күрүне будүрүлгелериниң ажылдакчыларының күш-ажылы-биле бир дөмей, бедин-биле үнелээр ужурлуг. Кооператив кежигүннери бистиң чуртувустуң хамаатыларының ажыглап турары социал страхование, пенсия хандырылгазының дугайында бүгү кежиктерни база ажыглаар ужурлуг. Кооперацияның бодунуң кол сорулгазы болза, анаа киргеи кижилериниң социал камгалалын боттандырары болур. Бо эрге-хүлээлгени делегейге кооператив шимчээшкиниин тургустунуп келгениниң эн-не эгезинде безин кол үүл кылдыр көрүп турган. Үүрмек будүрүкчүлерни кооперастаары капиталга удур хөделиринин челенгижин оларга тургузуп турары-биле үнелиг бооп турар деп, эртемден-экономист А. В. Чаянов бижээн. Бисте капитал чоп болбайн аан, мынчалза-даа ажылчы чонуң эргелери камгалаар ужурлуг биС. Кооператорларга хамаарышкан хоойлу төлевилелиде бистиң улузувустуң чаалап алганы база ол дээш турган шыдааны социал чедишкиннери быжыглап айтыканы оняа чугула деп санап тур мен.

— Владимир Александрович, кооперацияны дүргеп хөгжүткениниң түңнелинде ниитилел будүрүлгезинде кадрлардан өөрүп эвес кижилер өскээр чоруй барбас бе деп, айтыыт чайгаар тургустуңуп келир-дир, бо дугайында үү деп бодап турар силер?

— Совлгу үеге чедир-ле, чамдык кызыгаарлаашкыннар турган үүве болгай. Ында айтыканы өзугаар алырга, кооперативтерге колдуунда ниитилел будүрүлгезинде ажылдаавайн турар кижилер, а бир эвес ажылдап турар болза инвалидтер, пенсионерлер, бажын ээлери, студенттер, сургуулдар чижектиг кижилер ажылдаар ужурлуг. Бо арай-ла шын эвес болгу дег. Бистер кооперативтерни социал ужур-дузазының талазыбиле күрүне будүрүлгелериге деңнеп турар болганывыста, будүрүлге кооперативтериге эки тура-биле кирерни күзээн бүгү кижилерге шаптык хатпас ужурлуг биС. Экономиканы эде тургузуп турар амгы үеде күрүне будүрүлгелериниде болгаш эргелен башкарылта аппараттарында ажылдап турарларның саның кызырар бодап турар. Мээ санап көргеннинин өзугаар алырга, чоокку чылдарда барык дорт миллион хире кижи ажылдап турган черлериниден чарыыр, а 90 чылдар үеэзинде 16—18 миллион кижини ажылдап кыырар. Совет эрге-чагырга ажылдаар эргени магадылап тура, кызыргаан кижилерни ажылга киирерин база магадылаар. Ол магадылалды боттандырарының бир механизми кооперативтер болур.

— Кандыг талаларга кооперативтер тыптып келирил деп теманы улус калбаа-биле чугаалажып турар-дыр.

— Ниитилелге ажыктыг куш-ажылдың бүгү талаларынга кооперативтерни тургузарын хоойлу төлевилелиде айыткан. Хоойлужудулга өзугаар хораан черлерге кооперативтер тургуспас. Чижээ, наркотиктерни белеткээр, наркотик үнүштер өстүрер, алкоголь будүрер, порнопродукция кылыр чоруктарны хораан болгай, мынчангаш ол талазыбиле кооперативтер тургуспазы билдингир-дир. Ол ышкаш, чижээ, энергетикага кооперативтер тургустунуп келир, олар кооператив эгелээшкинбиле кайгамчык улуг электри станциялары, АЭС-тер ажылдаар деп бодаан-даа хөрээ чок ышкажыл. Базаалыг, үндезин улуг талаларга кооперативтерни тургузуп болур, мынчалза-даа олар кол будүрүлгеин хандырарының дузалаа будүрүлгелери болур. Улуг-улуг будүрүлгелерге кооператив принципин коллективтиг азы хөлезиленир хевир кылдыр ажыглап болур. Тудут материалдары белеткээр кооперативтер тургустунган болгай, мынчаарга хөмүр-даш казарынга чүте ындыг кооператив тургузуп болбас деп?

Ооң-биле кады, чижээ, «Уралмаш» азы ЗИЛ чижектиг, күчүлүг будүрүлге комплексторни кандыг-даа кооператив хаара тудуп шыдавас. Кыска хуусаада, магадылаан орулга алыры-биле кооперативтер тургузуп алза-даа ажыл тур болганда ооң ажыы чок апаар.

— Чугаалажып коруп турарывыс хоойлу төлевилели, күрүне будүрүлгелерни кооператив будүрүлгелериче эде организастап болбас бе?

— Бистиң улус ажыл-агыйвыста будүрүлгелериниң 13 хире хуузу карылгалыг ажылдап турар. Чоонуң күзелин өзугаар оларны кооперативтер кылдыр чүге эде организастап болбазыл? Оларны кооперативтер кылыр каар болза кончут дүрген улуг ажыктыг будүрүлгелер болу бээр ийик. Ынчангаш экономиказы багай, күрүнеиің үүрмек болгаш ортумак будүрүлгелериниң базазынга кооперативтерни тургузар арганы төлевилелдиң 26-гы үүлүнде айыткан.

— Демократизм принциптери боттандырарының магадылалы, кооператорларга кайы хире чугула бооп турарыч чугаалаштывыс. Оларны төлевилелге канчаар көргүскеним?

— Бирээде, ону өзугаар алырга, хамааты кижи бүрүзү кооперативке кирер болгаш ооң кызыгаар чоокка үнер эргелиг. Ийиде, кооператив ниитилел амыдыралының кэйы-даа талазынга тургустунган болур. Үште, кооперативтерни тургузарынга чер-черде эргелгаргаларны кандыг-бир шиитпирге негеттинмес. Дөрттө, кооперативтер бодунуң хуудаа ажыын барымдаалап, каттыжмышкыннарга болгаш эвилелдерге кирер, бир эвес каттыжмышкынның азы эвилелдиң дурум өзугаар эргелериге азы эт-сеп эргелерге ажыктыг тургузуп алза-даа ажыл тур болганда ооң ажыы чок апаар.

Мындыг үүлүлү демдеглээри чугула: бөлүк кижилер будүрүлгениң ыштынге кооператив тургузарын күзээр болза чылдагаан чокта ону хорун болбас. Бир эвес хорувр болза ол бөлүк кижилер боттарының күзелин күүседнри-биле совет эрге-чагырга органынган азы судтан камгалал дилээр апаар.

Кооперативтер боттарының планнарын бот-тускайлаң кылыр болганда оларның демократтыг эргелери база магадылаттынган деп бодай-дыр мен. Эргелеп башкарылга органнары болгаш албан дужаалдыг кижилер кооперативтериниң ажыл-агыйны чорудулгазынга, ооң иштинде плаңнаашкынга холгаарлаар болза, холгаарлаашкын түңнелинде болган материалдыг карылганы төлээр апаар. Принципиалдыг үүл ол-дур.

Кооперативтиң планнаашкын кылмырынга хостут болуруниң магадылалы ажыл-агыйны кереэлери болур. Кооператорлар ол кереэлерни продукциларны садып алыр болгаш чиг эттн бээр кижилер-биле чаарар. Көрүнгеи продуктуну кымның мурнай садып алыры билдине бээр.

— Бодап көөрге, фантастика-даа мышкаш, черек кырында боттуг болуушкун бистиң маңан турар-ыр: социализм үеэзинде чүгле хереглиг чүвени будүрер, ол-ла мышкажыл!

— Ындыг харын! Кооперативтиң иштинде хереглекчилер-биле чаргаш кереэлерге үнелелеп турган, мынчангаш ол кереэлер чүгле черек бооп турар продуктуларны будүреринче угланы бээр. Ол чоруқ доктаамал өзүп турар материалдыг болгаш угаан-бодал хереглелдерни хандырар талазы-биле социализмниң кол экономиктиг дүрүмүн черек кырынга боттандырары ол болур.

— Продукцинга азы кооперативтиң чедиргеи ачы-дузазы дээш ортек кандыг болуруп?

— Оларны кооператив боттускайлаң азы хереглекчилер-биле ажыл-агый карылгаалаарының үеэзинде тургузар.

— Ындыг чорук ортектерни барымдаа чок черге улгаттыра бербес бе?

— Ийет, ортектерни улгаттырар харын, мынчалза-даа ортек улгадыышкыны рынокту барааннар-биле өскүлүг-биле хандырыгже чедир уламчылаар. Өртектерни улгаттыры багай болбайн аан, мынчалза-даа рынокка барааннар көвүдээн тудум-на, кооператоолар ортектерни чиигедир ужурга таваржыр, будүрүге чарыгдалын эвээжедир. Ындыг, система чокта бистер ортектер өзериниң ийнылы-биле таварышпайн турар биС бе? Өртектер өзүп, өрү шурап турду, ам анза-ла даалыктап турар апаргаи. Ооң чылдаанны будүрүп турар продукцинның саның болгаш шынарын жижидериче будүрүкчү бурузун албадап турар ындыг механизмнин чогу. Кооперативтер бо угланышкынга албаалаашкыныг ут-шиглиг болур.

— Чүге?

— Кооператив кежигүннерниң орулгазы кооперативтиң бодунуң орулгазындан, биргээр чугаалаарга, ажылдап алган ниити акшазындан хамааржыр. Ооң-биле кады будүргеи продукциязы кайы хире сайгарарындан, садып алыкчыларны болгаш рынокту кайы хире хандырарындан кооперативтиң орулгазы хамааржыр. Садып алыкчылар дээш демисел кооперативтиниң аразында, оларның болгаш күрүне будүрүлгелериниң аразында доктаамал экономиктиг чарышче хуулга бээр.

Бо чидиг демисел рынокка улам калбаргын тудум-на ортектерни чиигедиринге идиг бергишкиннери тургустунарын төөгүлүг дуржулга хереченлеп турар.

— Бир эвес кооператив күрүне чагыын күүседнри-биле ажылдай бергеи болза мынаарда ортектерни канчаар тодарадырыл?

— Кооператорларының күрүне чагыын керээ ёзугаар белеткеп турары база күрүне курлавырлары-биле будүргеш, төлүктеи чурум ёзугаар садып турар чамдык продуктларының ортектерни күрүне ортээнин деңнели-биле кыыгаарлаар. Кооператорлар күрүне чагыларын күүседнриби-биле керээ чарар, ооң иштинде конкурстуг эгелээшкинге керээ чарар эргелиг бооп турарын, мынчалза-даа ындыг ажылды кызыын деп оларны кым-даа хүлээдип шыдаваын хоойлу төлевилелиде демдеглээнин таймаңгырлары чугула.

(Уланчылыт).

ЧАМДЫК АРГАЛАР

СОВЕТТЕР БУЛУНУ

Тыва АССР-ниң Дээди Соведниң Мандат комиссиязының даргазы Аваа Чигжитович Монгуштуң бо чылдың март он бирниң үшүнде үнген үүлүн «Шын» солундан номчуп таныштым. «Чогаадыкчы ажыл, инициатива херек» деп ол материалда депутаттарның чогаадыкчы чоруун, инициативазын кодуреринің дугайында айтырыгны бижип турар. Бо талазы-биле бисте чүү кылып турарын номчукчуларның кичээнгейинге бараалгаттым.

Кызыл хоорай Соведниң күүскомунуң оргинструктор килдизи тургустунганындан бээр чартык чыл чеде берген. Оон ажылы янзы-бүрү болгаш хей талалыг. Эде тургустунуушкунуң амгы үеэдазында ажылдың кол негелдези хүлээп алган шинтпирлерниң күүселдезин чедип алыры. Ынчангаш килдис депутаттар-биле ажылды чорударда кол кичээнгейни соңгукчуларның чагыгларын күүседиринче угландырып турар.

Эрткен 20-ги чыштың соңгулдаларының үезинде соңгукчулардан оон мурнунда болган соңгулдаларга бодаарга беш катап хей, тодаргайлаарга — 187 чагыг кирген. Хоорай Совединде майысыладың ажыл-агыйының ангы-ангы адырларын харыылап турар доктаамал 13 комиссия, депутаттарның 4 болуу бар. Ынла 200 депутат бактаап турар. Бо хүннерге чедир соңгукчуларның кирген чагыгларындан 40 чагыг күүсеттинген, 22 чагыг күүсеттиннериниң кырында келген.

Килдис сессия эрткен санында депутаттарның шүүмчүлдүг санал-оналдарын, сумелерин болгаш эскериглерин кичээнгейге ап, оны өөренип көрүп, чоннуң чагыгларын амыдыралга боттандырар талазы-биле күүскомга кирип турар. Эрлчеглиг сессиялар, күүском хуралдарын белеткээринден ангыда, оргинструктор килдизи үүүүшкүнүт депутат хүннери, чон-биле телефонга дорт чугаа, контроль туну, күүском — бүдүрүлгеде, чоннуң чыыштары дээш ышкаш ажылдың чаа хевирлерин ажыглап эгелээн. Бо чоруук ажылдың амык-чарлыг чоруун чечип алырына база хоорай Соведниң ажыл-чорудулгазын чоннуң калбак массазынга таныштырарына идигни бээр. Эрткен айда «Енисей» Культура бажыңынга Улуг-Хемниң ол чарында чурттап турар чоннуң чыыжын эртирип, медицина хандырылгазының айтырыын чугаалашкан. Аваа ол кол айтырыгдан ангыда, пассажирлер аргыштырылгазының, телефон харылзаазының дугайында айтырыгларны база кодүрген. Бо талазы-биле допчу харыларны хоорайның пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң, республикада Харылзааның бүдүрүлге-техникитиг эргелелиниң удуртукчулары болгаш ажылдакчылары берген. Чыышты организастап белеткээринге ол чарыкта депутат болуунуң удуртукчузу М. К. Куулар идепкейлиг киришкен.

Хоорайның медицина ялбан чөрлериниң удуртукчулары болгаш медицина ажылдакчылары чон-биле ужуражыышкынга күзелдиг-биле үргүлүү келир. Бо удаада база ындыг болган. Чоннуң айтырыгларына харыларны олар долузу-биле берген, шинтпирлеттинмейн турар чамдык айтырыгларны кичээнгейге алырын олар хүлээпип алган. Ынчалза-даа чурттакчы чоннуң талазындан мындыг күүл тодаргайы-биле илерел турган. Чүге дээрге чамдык кижилер эмин эрттир азырадыкчы хевинге алзып турар. «Чүгле берикер, келикер, четпестерни эдиниер» дээр хевин бар. Чүге дээрге бо черниң чурттакчылары моон мурнунда чыыштарга балык келбейн турган, ынчангаш хей кижилер аразында культура дугайын, боттарын ап чоруурунуң дугайын херекке албайн турган. Ам бо талазы-биле боттарын эде тургузар, шүгдүнер үе келген. Эгелээри берге болбайн аан, ынчалза-даа ажылиштин шүүдаарынга идегел бар болуп турар.

Соолгу үш чыышты улаштыр соңгудуп келген бистиң хүндүлүг депутадывыс П. В. Кирдеев план-бюджет комиссиязын удуртуп турар. Ол комиссияның кежигүннери депутаттар боттарының хүлээлгелерин харыысалгалыг күүседип, чоннуң чагыгларын, дилеглерин хандырар дээш бот-идепкейин көргүзүп турар. А кандыг-бир ажыл боттанмайн барган болза, Павел Васильевич оон чылдагаанын дораан тодарадып, айтырыгны шинтпирлээринче күштү мөөнел, ажыл-хереги эчизинге чедирер чанчылдыг.

Килдис депутат белүктериниң аразында социалистиг чарышты марлап, оон түүнелин үндүрүп, мурнакчы белүктү чон мурнунга мактаарын база практикалап турар. Эрткен айның орта үезинде ындыг чарыштың түүнелин үндүрген. Бирги черни депутат Н. М. Коротаевтың удуртуп турары № 5 белүк, ийгизин — П. М. Сүдеркиннің удуртканы № 1 белүк алган.

Чорудуп турар ажылдың база бир хевири — депутаттың отчёду. Бо ажылда эки талалар бар-даа болза, чамдык депутат удуртукчулар боттарының депутат хүлээлгезин уттуп, бистиң сагындырыгларывысты, дилеглеривисти тоол көрбейн, амгы эде тургустунуушкүнүүн үезинде кижи факторун идепкейжидериниң негелдезин чедир күүсеттейн турар таварылгалар дээш эвес. Депутаттар Н. Савельев, Т. Сарыглар, В. Игнатьев, А. Антонов бо хүннерге чедир боттарының округтарынга чон-биле ужуражып, соңгукчулар мурнунга отчёттарын берип көрбээнер.

Кайы-даа, кайда-даа Советтиң ажылы депутаттарның идепкейинден, харылап турар участогу дээш сагыш човап чоруурундан дорт хамаарыры билдингир. Ынчангаш хоорай Соведниң оргинструктор килдизиниң сорулгазы болза, депутаттарның инициативазын бедидери, бар дүржүлганы чер-чергe нептередири болуп турар.

Зинаида СЕДЕН ХУУРАК.
Кызыл хоорай Соведниң күүскомунуң оргинструктор килдизиниң эргелекчизи.

ТҮҢНЕЛДИИ ДЭЭШ

Районнуң херээженнер чөвүлелдериниң активниң хуралы эрткен. Аваа совхозтарның партком секретарылары, кодээ Совет күүскомунуң даргалары, албан черлериниң, организациялардың удуртукчулары киришкен. Районнуң херээженнер чөвүлелиниң отчёдун Т. С. Куулар кылган.

Районнуң херээженнер чөвүлелиниң СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шинтпирлерин амыдыралга боттандырарынга үлүг-хүүзүн кирип, планныг онаалдаларының, социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезинче херээжен чонну мобилизастаар талазы-биле дээштиг ажылдарны чорудуп турар. Чоннуң чурттап турар черинің айыы-биле политика-кижизидилгелиг, культура-массалыг ажылдарның шынарын эжиждер дээш элээн ажылдарны кылып чоруткан. Бичe-Тей, Эрги-Барлык, Барлык суурларда херээженнер чөвүлелиниң эң дээре агитквартира, үлегерлиг малчын ог-буле дээш социалистиг чарышты багай эвес организастаан болгаш түүнелдерин доктаамал үндүрүп турар. Районнуң херээженнер чөвүлелиниң ажылында чедир ыылдынмайн турар чүүлдер эвээш эвес, чогаадыкчы өзүг-биле ажылдап, чаа арга-хевирлерни дилеп тып, нептередири негеттинип турар. Илеткелге хамаарыштыр санал-онаал хей болган.

— Ам бо хүннерде херээженнер ажылдаайн турар албан черн, организация, будүрүлге чок. Бисте тудугжуларның, шеварлекчилерниң, ногаа ажаакчыларының тускай бригадалары бар. «Барлык» совхозтуң ногаажылар бригадазы эрткен чылын гектар бурузунден 150—170 центнер дужуту ажаап алган. Ынчалза-даа суурда херээженнерниң хол-биле кылып турар ажылы хей. Оларның ажылдап, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны ам-даа тургуспаан. Районнуң херээженнер чөвүлели кодээ суурларже доктаамал үнүшкүннерни кылып, практиктиг дузаны көргүзери чугула — деп, «Барлык» совхозтуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы Л. Б. Дамбар чугаалаан.

— Суурувуста дузалаа ажыл-агый, чаагайжыдылга чылдан чылче шоолуг хогжүвейн турар. Чүгле суурнуң херээженнер чөвүлелиниң күжү-биле ол болдунмас. «Барлык» совхозтуң дирекция чери биске боттуг дузаны көргүзүп, машина-техника-биле хандырарын дилеп тур бис — деп, Хонделек сес чыл школазының башкызы О. Э. Күжүгет саналынга демдеглээн.

— Суурувуста он дөрт агитквартирада культура-массалыг ажылдарны чорудуп, малчын коданнарга шеф дузазын көргүзүп турар бис. «Сылдыс», «Чодураа», «Шеңне» агитквартираларның ажылы өскелерге үлегерлиг. Эки ажылдыг агитквартираларны, херээженнер активин шаңнап-мактаарынга хереглээр акша-тегеригти тыпкан баар таварылгалар биске тургулаан. Совхозтуң администрациязы ол талазы-биле боттуг дузаны көргүзери чугула — деп, «Хемчик» совхозтуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы О. Б. Хомушку саналдаан.

— Суурнуң тускай эртемнигдери, ыалдыгыр бухгалтерлер хей-ниити ажылынга идепкей чок, агитквартираларга хуралдарга, темалыг кежээлерге киришпейн турар. Арагалаар чоруукка удур демисел ам-даа кошкак. Кодээ Совет күүскому, школа хей-ниити организациялары-биле чаңгыс демниг ажылдаары негеттинип турар — деп, Даң-Терезинден З. М. Ооржак саналынга шүүгүмчүлээн.

— Херээженнер чөвүлелдери ажылын үеним негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, черде херээженнерниң ботидепкейин кодуруп, быжыг демниг ажылдаар болза, улам эки болур. Политвөредилгени эжиждип, ажылды план өзугаар чорудуп, Тайбың фондузунче агитквартира бурузу тускай акшаны шилчидерин хүлээнир-дир бис — деп, «Шөкпээр» совхозтуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы З. Д. Сат саналдаан.

— Херээженнер чөвүлелдери кандыг-даа айтырыгны шинтпирлээринге дорт киржилгелиг, үлүг күш боон турар. Хей-ле шүүгаазын, планнардан, тодаргай ажыл-херектерже кирер херек. Өг-буле, уруглар кижизидилгезинче кол кичээнгейни углап, тодаргай хемчегларни алыры чугула. Уруглардың кадыкшылын быжыглаар. Аъш-чемге ногаалар, сүт аймаан хөйү-биле ажыглап, дузалаа ажыл-агыйны сүүр бурузунга сайзырадыр ужурлуг. Аваа херээженнер чөвүлелиниң ролю улуг. Арагадарыже хандыыр, эзиртир суксунну боду кылыр чоруктарга удур демиселди күштелдирер. Ыалдыгыр Ак-Довурак хоорайның, кодээ чөвүлелиниң херээженнер чөвүлелдери ажылдың дээштин, түүнелдин дээш ажылдаар ужурлуг — деп, херээженнер эмчизи А. Т. Томачаков саналдаан.

СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар кылдызының эргелекчизи С. И. Оюн хуралга түүнел сөстү берип тура, районга дузалаа ажыл-агыйны шапкын хогжудуп, хоорай, суурларның чаагайжыдылгазын эжиждип, хамаатыларның хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын организастаар талазы-биле хемчегларни ап чорударының эргежок чугулазын демдеглээн. Соолгу үеде уруглар албан черлериниң ажылында шыңгыы четпестер бар болуп, чамдык уруглар садиктерин районнуң санэпидстанциязының шинтпирин өзугаар баар ужурга таваржып турар. Херээженнер чөвүлелдери бо черлериниң ажылын холга алыры чугула.

Арагалаашкынга удур демисел ам-даа кошкак. Арагалаар чоруук бажыңнарже шилчээн. Өг-буле бурузу-биле кижизидилге ажылын чорудар ужурлуг. Бир эвес 1986 чылда Ак-Довуракта эзириктер сергедир черге 117 херээжен кирген болза, эрткен чылын оон хей, 163 кижи кирген. Мындыг саптүүнер, чижектер херээженнер чөвүлелдериниң хей-ниити организацияларының четпес ажылын көргүзүп турар. Чоннуң чурттап турар черинің ажылы-биле янзы-бүрү клубтарны, белгүмнерни ажыдып, чоннуң сонуургалын оттуруп, эвилелдээр ужурлуг. Тайбың фондузунга херээженнер чөвүлелдери телептиг үлүг-хүүзүн кирип, бо талазы-биле элээн дээштиг ажылдарны кылыр апаар.

Хуралга районнуң херээженнер чөвүлелиниң чаа составын соңгаан. Аваа херээженнер чөвүлелдериниң 1988 чылда социалистиг хүлээлгелерин хүлээп алган. Эрткен чылдың социалистиг чарышының тимлекчилериниг шаңналдарны тывыскан.

Динзеңмаа САЯ.
Барыын-Хемчик район.

САНЫН КЫЗЫРЗА ЭКИ БООР

«Шынның» февраль үште үнген үженги дугаарында «Саазындан адырлыы — амыдыралче чоокшулаарыг» деп Ю. К. Аранчааның материалын номчаан, дыка-ла чүүлдүгүнүп каттыштым. Шынап-ла, сессияга белеткел үени негээр, ылаңгыя чоокта чаа ажылдаан күүском даргаларынга, секретарьларынга элээн берге болуп турарын практикадан көрдүм.

Сессияларны чылда дөрт катап эрттирзе черле ажырбас боор. Ынчан аваа белеткелди коммуч быжырымчалыг кылдыр чорудуп болур. Оон шинтпирин күүседиринге үе база хей болур-дур. Эки кылдыр белеткээш, оон соолунде эрттирген сессиларның шинтпирлерин контрольдаары, амыдыралга боттандырары база эптиг. Кодээ ажыл-агыйның ажылдакчыларынга, депутаттарынга хуралдаарынга үе чайгы үеде коммуч эвес. Ол кижи хүн бүрүзүн кыштагнаашкынга, кодээ ажыл-агый продуктуларын хей бүдүрерингe үндүрер дээш бүгү күжеминшкиннерин үндүрер болгай. Бо ажылда ишилерни өскээр чардыктырары берге. Малчынларны чижекке ап көрээлиңер, олар чайгы үеде тайгаларже талыйты көже бээр. Чайлагларындан суур төвүнче бадын база чоктап турарынга бөзин үе хей үнер болгай.

Хуралдар уламчылап чорup бээри барык өскерилбээн. Районче кыйыртыры, аваа янзы-бүрү хуралдарга айтырыглар чугаалажыры амдаа эвээжевейн турар. Хуралдаайн канчаар, ынчалзадаа оон санын кызырары күзенниг.

Сессияларны онзагай эрттирери чугула. Чамдык черлерде чаа аргаларны ажыглап, сессияларның материалдарын солуннарга баш удур парлаткаш, бүгү чоннуң, күш-ажылчы коллективтериниң кичээнгейинче тудуп турар. Бо дээрге айтырыгны шинтпирлээринге барымдаа — ажыт-чажыт чокка чугаалажыры, чоннуң санал-оналы, айтырыглары-дыр.

Шүй кодээ Соведниң күүскому сессияларны бүгү чон-биле кады эрттирерин база кожер сессияларны бригадалар төптеринге чорударын планнап турар. Оны чонга бөш удур дыңнадып, чарын кылыр, мөөде «айтырыг-харыы харжактарын» ажыглаар, чоннуң санал-оналын алыр бис. Кол-ла чүүл болза, кылыр ужурлуг ажылдарның контролюн чорудары, күүселдениң ынналдазын кичээнгейге үргүлүү тудары. Депутат бүрүзүнүң сессияларга кылган шүүгүмчүлелдерин, саналдарын контроль карточкаларга кирир бижээш, оон-биле ажылдарны чорудар.

Ынчангаш сессияны бедик деңнелге, ажык-чарлыг болгаш шүүгүмчүлекчи байдалга эрттирер болза эки. Шыныырлерге үүгүе кылдына бээр айтырыгларны кирер, кылып чорудар хемчегларниң саның эвээжедир, ынчалза-даа айтырыг бүрүзүн эчизинге чедир шинтпирлээри күзенниг.

Вера КОНГАР.
Шүй кодээ Соведниң күүскомунуң даргазы.

Көскү агитация

ЧУРУКЧУНУ КАЙЫЫН ТЫП АЛЫРЫЛ?

Сут-Хөл районнуң «Алдан-Маадыр» совхозунда көскү агитация багай эвес тургустунган. Эргежок чугула лозуңнар, стендилер, плакаттар, көргүзүг самбыралары суурмуң хайым черлеринде астынгылаан. Он кижи составтыг көскү агитация чөвүлели (оон даргазы совхоз директоору Х. А. Монгуш) ажылдап турар. Ынчалза-даа бо ажылга чугула рольду ойнаар чуруукчу совхозта чок. Оон-на чылдагааны-ла боор тодаргай, дайынчы, мобилизакчы, өңгүр стендилер, самбыралар мөзүн чораан хунумде (март эгези) караакка илдиклээн. Ийи-чаңгыс чаарткан стендилер совхозтуң конторазының, Ак-Даш салбырының чанында бар. Көскү агитацияның дыка хөй хевирлери эргижирел, оңуп калганы-биле кымнын-даа кичээнгейин, сонуургалын хайныктырбайын турар. Олар ажыл-агыйның амгы хайым амыдыралын кошкак чырыдып турар. Чижээлээрге, совхоз конторазы биле Самбажык аттыг Культура бажыңының ортаа аразында хөрим-кажаа баарында кылган «Хүндүлел самбыразында» күш-ажыл мурнакчыларының портрет-чуруктарын аскылааш, аваанда мурнакчы дугайында допчу, кыска тайылбыр берип каан (кылдынган чаа дээрезинде өңгүр, чараш турганы илдеп). Ам ол самбыра эргижирел, куурарып калган. Чамдык мурнакчыларның аттарын бижээн чиңге саазыны хадый берген, ным деп кижил дээрзи таныыас кижиге билдинмес. Контора иштинге кире бээрге, ханаларны көзүлбес кылдыр хамык көргүзүглерни саазынларда бодууну-биле бижээш, бизиртештир азып каан. Оларның аразында экономиктиг өөредилге графиги-даа, кодээ ажыл-агый талазы-биле экономиктиг санаашкыннар санчырагайлары-даа бар-ла. Ол хиреде (парткомга хамааржыр) хөлчок эки кылдынган стенд куруг турар. Бир эвес тускай чуруукчу бар турган болза, ол бүгү көргүзүглерни, саазын, самбыраларны, графиктерни айтыыглар аайы-биле чарып, улуг стендилерге көскү кылдыр чуруткан турган. Уранчады чуруп көргүзериниң хей янзы аргаларын ажыглап турган, чуруукчу ажыл-агыйның чедишкиннерин, адырлар аайы-биле социалистиг чарыштың үүн бүрүде чорудуун-даа пропагандалаарынга үлүүн киирипкен турган. Көскү агитация дээш чыл бүрү чеже-даа акшатегерик үндүрүп, көскү агитацияның чөвүлели чеже-даа ажылдап турза, планнаттынган чүүлдер сөс кырынга артар ийикпе, азы көскү агитацияның бөдүүн арга-биле кылдынган хевирлери хөйге көскү, өңгүр, чараш, хей уткалыг болбас.

Партком секретарының кабинеди. Мында байдал дашты, кудумчулардаазындан дээре. Тускай лозуңнуг методиктиг булун ажыл-агыйда политиктиг, экономиктиг болгаш комсомол өөредилгезиниң системазын чырыдып турар. Эртирген кичээлдер экраны, идеология ажылының дүржүлгазындаа масса-политиктиг сорулгаларны, түлээлгелерни, эки ажылдыг, дүржүлгалыг пропагандистерни ында аваан, оларның дүржүлгазын көргүскен экраннар болгаш оон-даа өске партийжи булуннар, чугула литература, солуннар, коктеглери, ажыл-агыйның шаңналмакталдары бар. Ол бүгүнү дерип, таарыштыр белеткээринге чогаадыкчы күш, билиг негеттинген болбайн аан. Удуртукчу кижи үүн бүрү көруп, ол өзугаар ажылдап, оны башкарып турар болганда, кабинеттің шимелдези ындыг деңнелге турары черле - чөп. Кабинеттің бир азыында шилдеп каан делгир иштинде Хүндүлел дептерин делгеп каан. Сонуургап көрдүм. Ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларының мурнакчыларын чылдар аайы-биле адап, улгаттыр тыртырган хөрек чуруун чыпшыргаш, оларның дугайында допчу медээни чурук аваанда берип каан. Соолгу чыпшыртынган чуруктар аразында башкылар В. Д. Ооржак, А. К. Кызыл-оол оларны база кирген.

СЭКП райкомунуң пропагандада болгаш агитация килдизи районнуң ажыл-агыйларының аразында көскү агитация талазы-биле социалистиг чарышты чыл бүрү чарлап, тиилекчилерни илередип, шаңнап-мактап келген. Ол чарышка бо совхоз канчаар киржип келгенин партком секретары Д.-Б. Х. Ондардан сонуургап айтырган мен.

— Аваа идепкейлиг киржири-биле [illegible] удур белеткеним, баштай суурда бар-ла күш-ажылчы коллективтер аразынга чарышты чарлаптар турдувус. Ындыг көрүлдөлерге колдуу МТМ, автопарк, школа коллективтери дээре киржип келген. Ындыг көрүлдөлер көскү агитацияның доктаамал чаартынган турарын чедип алырынга идиглиг боор чораан. Ынчалза-даа база-ла чуруукчу айтырыы чидиг тургустунуп кээр. Эрткен чылын Улуг Октябрьның юбилейинге үткүштүр чарлаан район көрүлдезинге киржир дээш Боре-Тайга чурттуг чуруур аныяк оолдар хөлезилеп ап турдувус.

Көскү агитация чөвүлелиниң кежигүннеринде соңгуп алган кижилеривис колдуу харыысалгалыг участокту харыылап турар эштер чүве. Чижээ, салбыр эргелекчизи көскү агитация талазы-биле бодунуң харыылап турар салбырын долу харыылаар. Профком даргазы дижик, сезоннуг ажылдар аайы-биле харыылаар. Хой кыргылдазының үези дижик, кыргылда пунктуларында көскү агитацияны, кыргынчылар ортузунга масса-политиктиг ажылдарны харыылаар — деп, Дензы-Белек Хавыкпанович чугаалап олурду.

Көскү агитация амыдыралдың негелдезин өзугаар доктаамал чаартынып, сайзырагайжып турар эң-не дайынчы ажыл-херек. Ол коллективтің амыдыралының бүгү-ле айтыырларының аайы-биле медээ бээр, күш-ажылга кижилерни сорук киирер, бүдүрүлге планнарының күүселдезин көргүскен тодаргай саннарлыг, фактылардыг турар дээрзин күш-ажылчы коллективтер удуртукчуларынга угаадып, тайылбырлап турган, көрүлдөлерни организастап келгениниң түүнелинде районга мактадып турганын, ол ажылды моон соңгаар улам дээштиг чорудар талазы-биле тускай чуруукчу өөредип алырының айтырыы тургустунуп турарын секретарь чугаалаан. Шынап-ла, кадрларны боттары шилип тып өөредип албас болза, чуруукчу кайыын-даа боду чедип келбес. Кадрларны шын шилиири, оларга деткимче, дузаны көргүзери эде тургустунуушкунуң бир негелдези ындыг болгай.

Ниитизи-биле совхозта көскү агитация багай эвес. Күш-ажылдың алдар тугун кодээ ажыл-агыйның мурнакчыларынга алдар болдуруп, он хонуктап кодуруп турар. Автопарк, МТМ кызыл-булуңкунуң шимелдези эки, стендилерни чаартып турар. Ынчалза-даа СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партия ТК-ның оон соондагы Пленумларының материалдарын база мурнакчы дүржүлганы пропагандалаарын көл сорулга болдуруп, дүүштүр чаартып, эде кылып, чөвүлелдің долу күш-биле ажылдаары күзенниг.

Валентина САТ.
«Шынның» корр.

Арага ишпес чоруук — амыдыралдың негелдези

СОЛУН, АЖЫКТЫГ

Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел дугайында бистиң партиявыс болгаш чазаавыс шыңгыы демиселди чорудуп турар болгай. Ол демиселди чорударда чүгле арагачылар-биле эвес, а харын арагалаашкынның тыптып кээп турар үндезинин тып, оон-биле тускай ажылдарны чорудар болза эки деп бодаар мен.

Ылаңгыя аныяк-өскенге араганың хоразын, оларның амыдырал-чуртталгазынга, ажылжиниге, ажы-төлүнге оон буужар-бак салдарын сойгаалап илередири эң чугула.

Чоокта чаа Ф. Угловтуң «Из плена иллюзий» деп орус дыл кырында номун номчудум. Ол дыка-ла сонун, ажыктыг, эки бижиттинген ном чүве-дир. Араганың грамм-даа ажыы чок деп чүвени тода чижектер-биле көргүскен. Ол номну улуг улустар номчаш, уруг-дарыынга суме кадып, номчудары дыка-ла ажыктыг деп бодаар мен.

Ынчалза-даа ном орус дыл кырында болгаш чамдык чүүлдерин чедир биибейн баар болдум. Оны тыва дылче очулдуруп, парлаарының аргазы бар ирги бе! Мен бодаарымга тыва дылга ол ном үүүп келир болза, оны улуг-даа, бичии-даа кижилер сонуургап номчуур боор.

Ол номга үндезилээш, номчулга конференцияларын, ажыктыг кежээлерни организастап болур.

А. СЕВИЛБАА.
Тоожу район.

«АРАГА ТӨНЕ БЭЭР ИЙНЕ...»

Соолгу үеде эзирик чорууру-биле демиселди күштелдиргениниң чонуң амыдыралында эки талаже өскерлиишкиннер көскүзү-биле илдең. Мурнукузунга дөмейлээрге, кудумчуларга, хей-ниити черлериге, чуртталга бажыңнарынга чалчыттынарлар, өскелерге амыр-дыш бербестер ам көзүлбестээн. Ол бүгү эки-ледир.

Бистиң Чадаанада вино-водка кылыгларын талоннап садар чүве болгай. Садыгга араганы эжиеп турары шүүт кайгамчык. Оны айның чүгле соолгу неделязында соорүп эжиээр, садары үзүктелчек. «Арага төне бээр ийне, талонум өөр бээр ийне» дээш, садыгга арага садып алырда, кижи бүрүзү чүткүп кириптер, чудуруп-даа сыңар арга чок апаар.

Ындыг берге байдалдың чылдагааны чүдел! Чамдык черлерде арага айның кайыы-даа үезинде турар, өткилежиишкин барын чок. Араганы айда ийн-чаңгыс катап мөөнү-биле эжиээри дыка таарымча чок деп бодаар мен. Бөлүк арагалаашкынның, арганы улустан үптеп-түнаап турарының чылдагааны ында.

Өске черлерде ышкаш арага айның кайы-даа үезинде үзүктелишкин чок турар кылдыр кажан чурумчударыл!

Виктор МОНГУШ.

КОМПАРТИЯЛАРНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ДАМАСК. (СЭТА). Чоон Чер ортузу далайның Чоокку Чоон чүгүн болгаш Кызыл даллай бассейнинин коммунистиг болгаш ажылчын партиялары эжелеттирген араб девискээрлерде Израильдың кемхерек үүлгедиишкиннерин доп-дораан соксадырын негээннер. Ында нептереткен кады кылган медеглелиинде ол кавының болгаш бүгү делегейиниң улустарын бодунуң хоойлу өзугаар эргелерин, оон иштинде бодунуң кымга-даа хамаарышпас күүнезин турузарынга эргезин боттандырып чорудары дээш маадырлыг демиселди чорудуп турар палестин улустуң тура халыышкынын деткиринче олар кыйгырган.

АКШ-тың «чаа Чоокку Чоон чүк инициативазы» дээр чүүлүнче ойтур шавышкынны бээринин эргежок чугулазын документиде айытkан. Үк инициативаа алыс үүказы-биле алырга, чаңгыс талалыг Кэмп-Дэвид дугуржулгаларының бир хевири болур болгаш палестиннерниң тура халыышкынын болдурбаазынче угланган.

1967 чылда эжелеттирген бүгү араб девискээрлерден израиль шериглерин долузу-биле үндурериниң үдезиниинге болгаш КНО-нуң доктаамал беш кежигүннериниң кирилгезин-биле Чоокку Чоон чүк талазы-биле бүгүн эргелиг делегей конференциязын чылыдырарының үдезиниинге Чоокку Чоон чүк айтырымын чөптүг болгаш шүүт шинтпирлээри дээш демиселди идепкейжидериниче ол кавының улустарын коммунистиг болгаш ажылдың партиялар кыйгырган. Үк конференцияга сонуургаддыг бүгү талалар, оон иштинде израиль болгаш палестин улустуң хоойлу талазы-биле кара чангыс талаалыгчын Палестинаны хостаарының организациязы база киржер ужурлуг. Чүгле ындыг конференция хейнуң хүлээп көргеин аймык чон кызыгаарларга бүгү чүүрттарының турун болурун магадылап болур деп документиде онзалап демдеглээн.

БУРУУ ШАПКАН

КАБУЛ. (СЭТА). Пакистан-биле кызыгаарлашкан соңгубарының провинциясының Куррам районунда чурттап турар пуштун аймактарының старейшиналарының джиргазынга «Исламзадтың өзү-чуруму чаагай тура-соруктуг ыларедин, Женевага Афганистан-биле дугуржулгага ат салыр ужурлуг» деп медеглээннер. КНО-нуң чингине секретарының төлээлекчизин дамчыштыр чорудуп турар афган-пакистан чугаалажыышкынарынын чаа чадазынга ажылдап кылган хүнчуруму турбуже, джиргаанын киржиңчилери дугуржулгаларны чарарыынга чаа негелде кылдыр шилчилге чазаан турузарының негелдезин илип үндүрүп турары-биле холбаштыр сагыш човаашкынарын илереткен. «Чазан дутаймда айтырыгны кым-даа эвес, а чүгле афганнар шинтпирлээр» деп, старейшиналар онзалап демдеглээн.

Совет болгаш афган удуртулганың эгелекчи саналдары афган черге тайбынны турузарынга орукту ажыдып турар деп, джиргаанын киржиңчилери медеглээннер.

ШҮГҮМЧҮЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ол чуртка байдалды божаңнадырынче, оон национал камгалал күштерниң кол командылакчызы генерал Мануэль Антонио Норьеганы нүүлдээринче угланган Панамага хамаарыштыр Вашингтонның администрациязының политиказын кава-даа каттышпаан чуруттарның координация бюрозунуң хуралынга КНО-нуң чанында Панаманың доктаамал төлээлекчизиниң оралакчызы Леонардо Кам шыңгыызы-биле шүүгүмчүлээн. Панаманың иштики хөректеринге каржызы-биле холгаарлап киржип турза, бот-башкартымарынга тускай догуиаан курунениң эргезин тоол көрбейн турар деп, ол онзалап демдеглээн. Экономиктиг хемчеглериниң дузазы-биле Панаманың экономиказын шүүт сандарадырын болгаш алызында барын улустуң калбак массаларының таарзынмас чоруун күтүүп үндүрерин орааджыя турар. Панамага удур АКШ-тың боо-чепсектиг дорт халдаашкынының боон болурунче кичээнгейни Леонардо Кам угландырган.

РЕЙГАННЫҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

ЛОНДОН. (СЭТА). Ай-ти-ви англи телекомпаниязга АКШ-тың президентизи Р. Рейган интервью берген. Чепсегленишкинни дүжүрериниң болгаш боо-чепсекке контроль тургузарының кол айтырыгларынга доктааган. Стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн 50 хуу кызыырарының дугайында дугуржулганы Совет Эвилелиидаа, АКШ-даа чарып алырын күзел турарының дугайында бодалын илереткен.

Бир эвес дугуржулга болем эвес-даа болза, Москвага дээди деңнелге болур совет-америк ужуражыышкынче баарының дугайында айтырыгларга харыылап тура, ол медеглээн. Боо-чепсекке контрольдан ангыда, чугаалажып көөрүн негеп турар еске айтырыглар база бар деп, ол чугаалаан. Оларның аразында девискээр айтырыгларын, Афганистанда байдалды, кижиниң эргелериниң дугайында айтырыгны ол чугаалаан.

Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуттаазының дугайында, кижи бүрүзү чүткүп кириптер, чудуруп-даа сыңар арга чок апаар.

Ындыг берге байдалдың чылдагааны чүдел! Чамдык черлерде арага айның кайыы-даа үезинде турар, өткилежиишкин барын чок. Араганы айда ийн-чаңгыс катап мөөнү-биле эжиээри дыка таарымча чок деп бодаар мен. Бөлүк арагалаашкынның, арганы улустан үптеп-түнаап турарының чылдагааны ында.

Өске черлерде ышкаш арага айның кайы-даа үезинде үзүктелишкин чок турар кылдыр кажан чурумчударыл!

Виктор МОНГУШ.

ПЕНТАГОННУҢ БААЗАЗЫНДА

ЧУРУКТА: Кларк-Филд баазаның шериг аэродромунда хайгыыл ужудуушкуннар кылырынга белеткел каан самолеттар. СЭТА-ның фототроммазы.

Школа болгаш амыдырал

БАШКЫ, ООҢ АТ-АЛДАРЫ

СЭКП ТК-ныҢ февраль (1988 ч.) Пленумунга башкы деп хүндүлүг аттыг эдилекчизи бедик культурлуг, чаагай мөзү-шынар-биле кезээде тудуш чоруур ужурлуг, чүгле ол шынарлар башкы кижиниҢ адын көдүрүп чоруур, ындыг бедик шынарлыг башкылар чокта школа база школа болбас деп демдеглээн. Шынап-ла, башкызыныҢ хууда үлегер-чижээ өөреникчилериниҢ, сургуулдарныҢ, студентилерниҢ бүгү амыдыралынга балалбас исти арттырып каар дээрзин хүн бүрүде амыдыралдан-даа үргүлчү көрүп турар бис.

Башкылар дээрге ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарынга кол рольду ойнаар кижилер болур деп, Е. К. Лигачев Пленумга илеткелге чугаалаан болгай.

Эргим номчукчу, педагогика ажылыныҢ шынарын белдидер, башкы атты бедик көдүрер дээш негелделерни күштелдирер дугайында боттарынарныҢ бодалдарынарны үлежип, чагаалардан чорударыҢарны манап тур бис.

ТӨЛЕПТИГ БОЛУР

КижилериҢ, ылаҢгыя эртемниг, культурлуг кижилерни угаан-бодалындан оларны бичии чажындан өөредип каан башкылары кажанда-даа уттундурбас. Башкы дээрге-ле кижиниҢ ада-иези-биле бир демей, уругларга эртем-билигден аҢгыда, бүгү-ле эки чаҢчылдарны чажындан шиҢгээттирер, алыс буруҢгаар орукту айтып бээр, хүндүлелдиг кижи болур.

Башкы биле өөреникчи хей чылдар эрткен соонда ужуражып келгенде, ындыг өөрүшкү кайда боор, үр үеде керүшээн алышкылар-биле дамей-ле. Башкыларга оларныҢ өөреникчилериниҢ ажыл-ижи, амыдырал-чүрүттелгези дыка сонуурганыг. Өөреникчилеринге база-ла башкызы-биле чугаалажыры дыка сонуурганыг.

ЧаҢгыс классчылар таваржып келгенде, ыраап-ла башкыларын мактап, хүндүлеп-биле сактып чугаалажыр. Чүгле өөреникчилериниҢ мурнунга бедик хүндүлүдү чедип алган башкылар өөреникчилери-биле бижыг харылаалыг болуп өртер, оларныҢ ада-иелериниҢ хүндүткелинге үргүлчү артып калыр. ЧоннуҢ ындыг хүндүткелин чаалап алыры кончуг берге, а хүндүткелди чидирери чүүдеН-даа белен.

БистиҢ республиканыҢ чону алдарлыг башкылар Алексей Мокур-оолович Балек-Баир, Ооржак Сундуевич Хойлекаа, Мария Александровна Титова оларны кажанда-даа утпайн, улуг хүндүлелби-биле сактып чоруур. Чижээ, Мария Александровна ам Тыва хоорайда чүрттеп турар-даа болза, бодунуҢ назылап ыраанынга чалыммас, өөреникчилериге ужуражып, Кызылга чедип келир. Хоочун башкылардан аҢгыда, аныяк башкыларныҢ аразында улуг хүндүткелди чедип алган башкылар дыка көвей. Олар базала карак кызыл ажылдап, уругларга эки үлегер-чижээн көргүзүп чоруурлар.

БашкыныҢ адын бужартедип чоруур чамдык кижилер школаларда бар. 1987 чылда Өвүр районга мурнунда шиитпирип чораан кижилериН башкыладып каан таваарылга турган. Чижээ, Хандегайтыда уругларныҢ спорт школазыныҢ директорунга тускай эртем чок, 1986 чылда кижи эттеп кааш 1 чыл 6 ай эдип-чазаар ажылга шиитпирип чораан Кара-оол ДоҢгаевич Шагдыр ажылдап турган. Солчур ортумак школазыныҢ күш-ажыл башкызынга 1985 чылда оор херек үүлгеткеш, шенелдеге шиитпирип чораан Роман Делгер-оолович Ооржак ажылдап турган. Үстүнде айытkан кижилерни башкы ажылынга арттырып болбас дээш, Өвүр районуН прокурорунуҢ айтыышкынызыбиле ажылдан чайлаткан.

Келир үениҢ чаш салгакчыларын кижизидериниҢ харыысалгазын үттулкаш, сургуулдарныҢ караанга багын көргүзүп арагалаар, оон туржук хулиганнаар, акша-биле мөөрейлежип кезер ойнаар башкылар база ылеретти ниген. Чижээ, 1987 чылдың октябрь 20-де Чаан-Хемчик районуНуН милиция ажылдакчылары Чадаана хоорайга профилактика чорудуп турган, чажыды-биле акше салчып, кезер ойнап турган 19 кижини тутkан. Ол кижилериниҢ аразында башкылап турарлар база бар болган. Мерген Хулер-оолович Сотнам Чадаана школазыныҢ кижизидикчи башкызы, Артур Комбу-Сурукович Монгуш, Алдын-оол Хулер-оолович Куулар — Чадаанада уруглар спортшколазыныҢ башкылары. 50 кезержилерден 833 рубльди, 2 бижекти, 5 кезерни ол-ле черинге хавырган. Кезержилерни шуптузун штрафтаан.

Арагалаар чорук-биле демиселди улам күштелдиргениндеН кем-херек үүлгедир, арагалаар чоруктар ниитизи-биле зеҢзеҢ, ыҢчалза-даа башкыларныҢ аразында арагачылар ам-даа бар боон турар. Кызыл хоорайныҢ эзириктер сергедир черинге 1987 чылдың дүргүзүнде улус өөредилгезиниҢ 18 ажылдакчылары (башкылар, кижизидикчилер, мастерлер) кирген. ОларныҢ аразында № 11 школаныҢ башкызы А. А. Галим, № 14 школаныҢ башкызы В. И. Петрашев, школа-интернаттыҢ башкызы К. Х. Чооду олар арагалап, эзириктер сергедир черге кирип турган дээш ажылдан үндүрткеннер. Ак-Довурактың № 1 школазыныҢ башкылары А. Монгуш, Р. Хертек, Кызыл-Мажалыктың № 1 школазыныҢ башкызы В. С. Кундузаков олар брага, самогон ижип алгаш туттургаш, штрафтатканнар. Кызыл районуНуН Кур-Чер суурунуҢ школазыныҢ эге класстар башкызы Екатерина Ховалыг 1987 чылдың октябрь 3-те башкылар хүнү демдеглээр дээш аныяктар-биле арагалаашкын организастаанынынҢ түҢнелинде чогуш болган: суурнуҢ аныяк чүрттакчылы Д. Д. Куулар уяус эптеп, хулиган херекти үүлгеткен.

Башкы ажылынга таарышпас үүлгедиг кажан-даа болган болза, үүлгедиг соонда үр үе эрткен дээш түүлгедикчилерни башкыладып турар чорук шын эвес. Кызылдың № 3 школага эге класстар башкылап ажылдап турган Зинаида Алексеевна Дербасова 1983 чылда түр үеде Дубинин аттыг пионер лагерин директорлап тургаш, уругларга үндүрүп берген чем аймаан болгаш бараан аймаан оорлап, шиҢгээдип ап турган, туттурган. Оорлап ап турганы аъш-чем, пес-таавы соҢ бажыҢындан үжелде үезинде үштунган. Оон оор чорук үүлгеткен буруузу долузу-биле бадыткаттынган. ССРЭ-ниҢ 60 чылын таваарыштыр үндүрген келдерел чарлыын ёзугаар, бичии уруглуг дээш, херектен ол келдерээн турган. ЫҢчалзаа-даа оон оор үүлгедин оон арын-нүүрүнде артып калган. ЫҢчангаш оон башкылаар эргезин шагда-ла казып каапкан турар ужуглуг. Ындыг турбуже, оон ам-даа башкылап турары элдеп. РеспубликаныҢ прокуратура чери ол айтырыгны шиитпирлеп, оны башкы ажылындан үндүрерин негеп, дилег бижээн.

Шак ындыг чурум чок үүлгедикчи ийи-чаҢгыс кижилер таварылга боон башкылай бергеш, башкы деп хүндүткелдиг атты куду базып, бергай салдарны чедирер.

Шагдыр КУУЛАР.
Тыва АССР-ниҢ прокурорунуҢ дузалакчызы, юстиция чевулекчизи.

КЫМНЫҢ-ДАА ТӨЛҮ ДӨМЕЙ ЫЙНААН

Чаа чыл байырлалын кижи бүрүзү бодунуҢ бажыҢынга эрттириксээр болгай. ЫлаҢгыя интернаттарда чүрттеп, өөренип турар уруг-дарыг улдуН соонда ада-иезинче, аалынче дүрген-не чедерин бодаар, а ада-не база ажынчамын кылып алгаш, ажы-төлүн манап олурар. Ындыг түрбүже бистиҢ совхозтуҢ Кадыр-ОруҢ талазыныҢ малчынарыныҢ уруглары аалдарынче чүгле январь 3-те далбый тыртар тракторга сыҢыып алгаш келгеннер. Дарга-ларывыска чугаалаарывыска, чүгле амашына чок тур» деп харыы бээр-дир.

БистиҢ кыштаг биле суур аразы дыка ырак, кылаштажып чанар арга чок. Интернатка арткан 7—8 өөреникчиниҢ интернат соок, столовоя-га чем кылбайн турар боорга, интернаттың кижизидикчи башкызы Зоя Норбуевна Ооржак бодунуҢ бажыҢынга эккеп алгаш, каш хонукта ашкарып-чемгерип, хейлаарап турган. Кижи бүрүзү Зоя Норбуевна дег ак сеткилдиг, сагыш човаҢгыр болза, кижиниҢ сагыш-сеткилинге дыка-ла өөрүнчүг-дүр. Ол башкы бичии өөреникчилерим дээш чаа чыл байырлалын безин эртирбедим деп чугаалап орду. Зоя Норбуевна уругларны сагыш човаҢгыр ыҢчаар хейгаараваан болза, бичии улус чаныксааш, кылаштажып чанып-кан болза, кыш соогунда доҢуп-дожап, кандыг чүве болбазыл?

Канникулда бичии улусту аалдарынче дүрген чедиреринче сагыш салбазы совхозтуҢ директизазыныҢ буруузу бе азы школа директорунуҢ буруузу бе? Олар чылыг бажыҢнарынга чаа чылды уруглары-биле кады хөглеп үткүп турда, бистеринИҢ бичии уруглар-ывыс кудумчуга машина манап, чаактарын ужуду кылаштап турганы ол-дур. Боттарынызы дег көрүп, сагыш салган болза ындыг болбас турган ийик. КымныҢ-даа төлү домей эвес чүве бе?

Агыына МАГА,
«КоммунизмниҢ херели» совхозтуҢ малчыны.
Таңды район.

БАШКЫ ЫНДЫГ БОЛУР БЕ?

Февраль 5-тиҢ хүнү. МээҢ дерт дугаар кичээлим күш-культура турган. Кичээл эрте бээрге, 8 «а» класстың өөреникчилери спортзалче кирип келгеннер. Олар солуй каттингеш, ойнай бердилер, а мен күш-культура башкызындан бир чүве айырар дээш сандайга олуруп алган мен.

Спортзалче ол класстың удуртукчу башкызы кирип келди. МээҢ ол класста өөренип турар дуҢмам бар. Волейболдап ойнап турган, мячикти сетка ажыр октаптарга, кирип орган башкызы Алевтина Дербет-оолована Иргиттың бажыҢын ыры-биле кыйып эрте берген. ДуҢмам: «Билбедим, башкы, буруулуг болдум» деп чугаалап чыдыр-да-ла Алевтина Дербет-оолована ийи караан соодур көргеш, бир-ле чүве чугаалаваш, «калчаараваа» дээнИ меҢээ дыҢнаалган. ДуҢмамны көөрүмге, хөөрүннүм коҢчуг аперган туру. Шупту чүвени бодап келгеш, сандайга олургаш, караам чажы ала чайгаар-ла бадып келген.

Аныяк хөрээжен башкы өөреникчилеринге эмин эрттир каржы-дошкун болуру хомудаҢчыг-дыр. Школа дээрге өөреникчилериҢ ийи дугаар бажыҢы эвес бе? А класстың удуртукчу башкызы дээрге уруглариҢ ийи дугаар аразы болбас бе? Башкы кижи өөредип турар өөреникчилеринге эвилең, эллдек болгаш эргим болур болза эки. Сактырымга, мээҢ аваМ дуҢмамны «калчаараваа» дээн ышкаштыр. А бистиҢ хөөкүй аразыс турган болза, бисти кажанда-даа хыйыртап, сөглеп турбас ийик. Башкы Алевтина Дербет-оолованы школага азы кудумчуга-даа көргенимде, спортзалга оон «калчаараваа» дээни мээҢ сагыжымга кирип келир.

Айлаана КУЖУГЕТ,
Шүн ортумак школазыныҢ онгу класстың өөреникчизи.

«АВАЛАРНЫ АЛДЫН ХҮН ДЭЭР»

Ындыг темаалыг кежээни Сүт-Хөл райпозунда партия болгаш хей-ниити организациялары организастап эрттиргеН. Оны ажыл-ишчи, не хөрээженнерге тураскаатkан.

Хей чон чыыраан ол кежээни райпода инструктор Н. К. Монгуш ажыткаш, райпо баштаар чериниҢ даргазы Б. Д. Ховалыгга сес берген. Аваларны алган, йөрээген чылыг сестер индирден дыҢналып, чыылганнарныҢ кичээнгейин хаара түткен.

КоллективтиҢ хоочуннары, хей уруглары өстүрүп, кижизиткен аваларын С. А. Ондар, Б. Ш. Хүр-оол, У. С. Норбу, Т. А. Ховалыг олар кежээге чалаткан, бүгүдениҢ хүндүткелинге чоргаарланганнар. Бо хүндүлүг аваларны боттарыныҢ аас-кежиктиг амыдырал-чүрүттелгезиниҢ ажыл-ижиниҢ дүгайын чыылганнарга чугаалап берип, арга-дүржүлгезин дамчытканнар. Олар партияныҢ хаара түткен.

КоллективтиҢ ийи-чаҢгыс кижилер таварылга боон башкылай бергеш, башкы деп хүндүткелдиг атты куду базып, бергай салдарны чедирер.

Шагдыр КУУЛАР.
Тыва АССР-ниҢ прокурорунуҢ дузалакчызы, юстиция чевулекчизи.

Тураскаалдар камгалалы

КИЧЭЭНГЕЙ САЛЗА ЧОГУУР

Бүдүн район хамаанчок чүрттакчылыг черлер болгаш аҢда чүрттап чораан кижи бүрүзү түс-түзүнде төөгүлүг. Төөгү бистеН ыраа, ол балаалып читлезин, тодарган эвес айтырыглар турбазын дээш амгы болгаш келир үеле-риниҢ аныяк саалгалы бодунуҢ төрээн черниниҢ, оон кижилериниҢ намдар-төөгүзүн билир болзун дээш ТөөгүнүҢ болгаш культураныҢ тураскаалдарын камгалаарынЫҢ бүгү-зааҢгей ниитилелиниҢ салбырларын районнарда тургускан.

БистиҢ районда база ындыг ниитилел бар-даа болза, оон эге организациялары суурларда тургустунмаан. Ол талазы-биле тускай хемчеглер, план кодээ СоветтиҢ күүсенчи комитединде тургу дег.

Район төвүнде Ада-чүрттүҢ Улуг дайыныныҢ хоочуннарынга тураскаалды эрги турган черинден кежүрүп, эптеп, кеска черде чаартып тургускан. Дайын шөлүнден эзин келбээн чаҢгыс чер чүрттуларынга тиилелгениҢ 40 чылынга алдаржыдып, оларныҢ аттарын чыскаап бижээн. Оон чаныда ол кижиниҢ овур-хевирин сиилбээн тураскаалды тургускан. Ында ханы утка бар.

Район төвүнде Ада-чүрттүҢ суурларда В. И. Ленинге тураскаалдар бар. Суурга келген аалчылар дораан эскерер. А ол тураскаалдарныҢ хайгааралы кымныҢ кичээнгейинде турарыл, оларныҢ чоок-кавызы кандыгыл, аҢаа кандыг ажылдар чоруттунуп турарыл?

Азас школазыныҢ чаныда Владимир УльяновтуҢ гимнасчы чылдарынга кончуг чараш тураскаалды кылган. Оон ажаалда-хайгааралы багай. Ол ырында хар чаапкан турар, девискээри боктуг. Сорунга —аныяк-өскенны В. И. ЛенинниҢ чүрттелгезиныҢ, ажыл, амыдыралыныҢ үлегер-чижээнге кижизидери болгай. ШколаныҢ кижизидилге планында бо чүгүле айтырыг эрекгей тургустунуп турар. Чүгле В. И. ЛенинниҢ төрүттүнген хүнүнде пионерлер гирляндылар салып турар, а өске үеларде ол уттундурар. Апрель — ленинчи ай. Отрядтар аайы-биле чылдың планын түҢнеп, чаа пионержи даалгаларны байырлыг байдаага дамгыраглап хүлээтсе. Чыыштар, митингилер, шеригже үеделге, пионерге хүлээп алыры, комсомол билеттери тыпсыры—бо бүгү ажылдар чаҢчыл болуп, ЛенниниҢ чагыгларын боттандырып турарын херечилел көргүскен ажылдарны школа организастап эрттирген турар эвес бе? Ажыл-агыйларныҢ удуртукчуры ук ажылды чүгле пионер, комсомол организациларыныҢ төрээ дег көөр, тураскаалдарны кижизидилге ажылынга ажыглаар хөөн, бодал безин чок болуп турер.

База бир чүгүле айтырыг. Эм-Сугга чараш хүрээ турганын улуг назылыг кижилер ам-даа чугаалап турар. Ону үрегден тетчеглээш, чажырып, хөөп каапкан. ТөөгүнүҢ ол тураскаалын камгалап арттырар турушуҢ, чамдык кижилер кара туразында касканнап, чашканнап каапкан. Ол хүрээден чамдык чүүлдер Азас школазыныҢ чүрт-шинчилел булуҢунда бар.

Чогаалчы, өөредилге номнарының автору Л. Б. Чадамба Эн-Суг, Толбулга өскен. Тожуга культура тургузуушкунунга оон үлүг-хүүзу улуг. ТөөгүнүҢ культураныҢ тураскаалдарын камгалаар ниитилел чогаалчы Л. Б. ЧадамбаныҢ адын мөҢгежидип, аҢаа бажык-музей амыдарынаН айтырыгын өөреним көрзе чүл деп школада тыва дыл болгаш тыва литература башкылары сонуургап турар.

1960 чылдарныҢ төөгүзүнде Тыва АССР-ниҢ культуразыныҢ алдарлыг ажылдакчызы В. С. Тамдын-оолуҢ эгелээшкинИ-биле Сергей Серекейге тураскаадын Тоора-Хем эринге сесерлик ажыдып, ыыштар тараап, долгандыр херимнээн турган. Ол эгелээшкин кымныҢдаа детиммезин албаан. Ыыштар кургаш, херимн үреллеүреле, ам оон орну-даа артпаан.

ТөөгүнүҢ болгаш культураныҢ тураскаалдарын камгалаар ниитилел, хоочуннар чүүлеллдери чоннуҢ, ылаҢгыя хоочун салгалдың кижилериниҢ байлак амыдыралчы дүржүлгезин чаа салгалды кижизидиринге ажыглаар сорулгалыг ажылдаага эки.

Бо чылдың октябрьда ленинчи комсомол 70 харлаар. Тываның ном үндүрер чери «ТАРЭ-ниҢ тургустунганы» деп номну хатап чырыкче үндүрге кандыгыл деп башкылар күзеп турар.

Татьяна КУШКАШ.
Тожу район.

Театр—көдээде

КӨРҮКЧҮ-БИЛЕ ХАРЫЛЗАА

Хөгжүм-шин театрыныҢ хүннери Чаан-Хемчик райрига «Театржыткан ыыш» деп темага болуп эрткен. Оон ажыдыышкыны Чадаана хоорайга болган.

«Театржыткан ыыш» деп темаалыг неделяны аныын драматург Чыылгычы ОндарныҢ «Чарба, шляпа болгаш ынакшыл» деп шинээн-биле эгелээн. Амгы үениҢ чүгүлү аҢырыгларын көдүрүп турар үш шинин хоорайныҢ чүрттеечилери сонуургаа-биле көргеннер. Арага-дарыга сундугар, халас черден күш ажылчы эвес орулга-биле чүрттаксаар, бистиҢ ниитилелинистиҢ моральдыг өзү-чүрүмүнге дүүшпес ажыы-чаҢны үн чогаалда чидин-биле сонгаап турар. Шинде кол маадырларыныҢ бирээзи СереҢмаанаҢ роляын артист Зоя Байыр-оол чедингир ойнап, көрүүчүлериниҢ сетилиниге артып каар овур-хевирин тургузуп шыдаан. Ол ышкаш Александр Салчак, Дарыг Монгуш, Галина Мүнзүн оларныҢ күүсеткен роль-дары көрүүчүлериниҢ сетилиниге четкен.

«ХүндүлелдиҢ демдээ» орденниг бистиҢ театрывыс ындыг янзылыг неделяларны моон мурнунда база эрттирип турган. Ыыча-арга бо үнүүшүн мурнундагы чылдарга дем-нээрге, эрээн онзагай таалаарлыг. КоллективтиҢ актёрлары чүгле шилер көргүзери-биле кызыгаарланмайн, ажылчын коллективтерге ужуражылгаларны база кылган.

Ажылчы чон-биле театрныҢ чогаадыкчы коллективиниҢ ужуражылгазынын болүкке чарган. РайоннуҢ амыдырал хандырылга будурулге эргелелиниҢ даараныылга цегинюҢ ажылчыннары-биле ужуражылгага актёрлар Виктор Наксыл, Дарыг Монгуш, Зоя Байыр-оол олар боттарыныҢ чогаадыкчы планнарын таныштырганнар. Даараныкчылар актёрлардан айтырыглар салып, чамдык күүзүшкиннерни база илереткеннер. Чижээ, быжыкчы Урана ДоҢгак Виктор Кен-оолдуҢ «Самбажык», «Ханыраан бот» деп шиилерни чонга баштайгы тургусканыН өзугаар көргүзүп сүмелээн. Ол ышкаш даараныкчы СереҢмаа Тас театрныҢ хоочун артистериниҢ чонга аалдап келирин дилээн.

«Театржыткан ыыш» деп неделяныҢ ажылынга ТеатрныҢ чогаадыкчы ажылдакчылар эвилелиниҢ харыысалгалыг секретары Сайхоо Даржаевна Оюн база киржип, районнуҢ музыка школазыныҢ башкыларынга боттуг дузаны чедирип, танцы, уран чүүлүн сайзырадырынга арга-сүмезин каткан.

ТываныҢ хөгжүм-шин театрыныҢ чогаадыкчы кижилери чон-биле мындыг харылзааны тутканы театр уран чүүлүн пропагандаларынга аажок дээштиг болган дээрзин чугаажок. Ыыча-арга бистиҢ театрныҢ сценазынга республиканыҢ амыдыралын көргүскен чаа-чаа шилер көстүп, көрүүчүлер-биле харылзаа моон-даа соңгаар быжыгар дээрзинге идегедим.

Зинаида ОНДАР.
Районда улусчу театрныҢ режиссёру.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кино

МАРТ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Парама» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10, бичии залда: Мультсборник 10.00, «Герцог Боб» 11.30, 13.00, 14.30, 16.00, 17.40, 19.10, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.30, 13.30, «Корона Российской империи, или снова неуловимые» 10.50, 14.50, «Джек Восьмёркин — американец» 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Импровизация на тему биографии» 15.00, «Хорошо сидим» 16.30, 18.00, «Семь самураев» 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Десять негритят» 13.40, 16.30, 19.20, шактарда.

агаар

Республикага хар чагбас. Дүне 11—16, чамдык районнарга 21—26 градус соор. Хүндүс 0—5 градус соок болур.

Кызылга дүне 14—16, хүндүс 0 градус болур.

АЖЫТ-ЧАЖЫТ ЧОККА...

ХамаатыларныҢ саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын көөр чурумнуҢ дугайында ССРЭ-ниҢ Дээди СоветиниҢ ПрезидиумунуҢ Чарлыынга немелденги парлааның «Шын» солундан номчуп таныштым. Радио дамчыдылгазынче болгаш парлаалгаже ат салбайн, азы өске мегеат салгаш, чок болза «болук авторлардан» дээш хоп-нүүгүл бижиирги, амгы ажык-чарлыг чорун кодүрүп келген үеде ол, көҢгүс таарышпас апарганы чугаажок. Ат салбайн хоп-нүүгүл бижиирлериниҢ орууН муҢгаштаары черле чоттуг.

Амыдырада бар четпестерни болгаш чеднишкиннерни ажыт-чажыт чокка бижип турар авторлар кайы хей. ОларныҢ ындыг эки бижээн материалдарын номчаш, кижиниҢ сеткилин ханар. Хей-хей бижилер холу-биле кылып, хей-хей карактар көрүп турган чүвени-ле мегелеп, хөөредип бижиирге, шивегейни шоодайга чажырып шыдаваны ышкаш, домей-ле көстү бээр. Бисте «Ак-Туруг» совхозка ындыг фактылар база тургулаан.

СовхозтуҢ Чаш-Тал сүт-бараан фермазынга столовая болгаш ясли-сад ажыдып тургузуп алыр дээш каш чыл улай чадажып турганы шын. Оон ыраай 1987 чылда КМК-ныҢ тудугжулары аҢаа ийи аал ишти болгаш ясли-сад ажыдын тургузуп алыр дээш каш чыл улай чадажып турганы шын. Оон ыраай 1987 чылда КМК-ныҢ тудугжулары аҢаа ийи аал ишти чүрттаар бажыҢны тудуп тургусса-даа, а оон иштики ажылдарын карак чаап, чүгле борастап каан болган. Ол бүгүҢ совхозтуҢ хөрээжен ажылчыннары Б. ЧечектиҢ, Л. ДортаныҢ, М. ДембирелдиҢ болгаш өскелериниҢ-даа бот-идепкейи-биле кыска хуусаада катап эде чаартып кылгаш, ажыглаага киргеН. Ам сүт-бараан фермазыныҢ ажылчыннарыныҢ уругларынын ында ясли-сады ажылдап турар. Байдал эвээзээн турбуже. «Шын» солуунче ясли-садын дугайында мege чагаа бижээн. Ук чагаа дугайын совхозтуҢ дирекциязы, партком ферманыҢ ажылчыннарынын хураанын чыыдыргаш, аҢаа сайгарып чугаалажып көргеН. Чагаада бижиттингеН чүүлдер бадыткаттынмаан, а оны бижээн кижилер база тыылбаан.

Моон алгаш көөрге, бистиҢ совхозта хоп-чилже болгаш адаарганыш, өөрүүлүп бижиирге ынактар база бар боон турары ол-дур. Шынында ылаттыг фактыларга давиргаш, са шүгүмүлеп бижээш, адын долузу-биле чиге салып каан болза, аҢаа кым-даа удурланып ыыдаваС. А харын удуртукчулар четтирдиниС дээш аҢыттынган четпестерим дүрген чайладырын орландажыр ийик.

Янчап БҮРБҮ.
Улуг-Хем район.

КЫЗЫЛЧЫЛАР БОЛГАШ БИСТИҢ ХООРАЙЫВЫСТЫҢ ААЛЧЫЛАРЫ

1988 чылдың март 19-та Кызыл хоорайныҢ үлетпүр садыы эртенгиниҢ 10 шактан эгелээш «МаҢгулек» аалчылар бажыҢында улуг залында (автобус доктаар чер—Мугур) даараныылга болгаш трикотаж кылыгларын садар талазы-биле аукцион эрттирер.

Өртен кагжын садыглажырынга идепкейлим-биле киржирим-че чалаа тур бис!

Кызылдың КүрүнеиниҢ башкы институду бо чылдың мартың 25-26 хүннеринде 14 шактан эгелеп «Ажык эжик» хүннерин эрттирер.

Ол хүннерде институттуҢ лабораторияларын, дериг-хереселдерин сонуургап көрүп, ажылы-биле таныжып, факультеттериниҢ деканнары, студентилери болгаш башкыларыбиле ужуражып болур. Дээди өөредилге черинге кирер айтырыглар талазы-биле консультацияны ап болур.

БистиҢ адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 36.

Хүлээн алыышкын комиссиязы.

Телевидение

МАРТ 17-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 —Бут бөмбүү. Кубок эдилекчилериниҢ кубогу. «Динамо» (Минск)— «Мехелен» (Бельгия). 10.30 — Делегей улузунуҢ чогаадыкчы ажылы. «ИндияныҢ хөрээженнери». 11.25 — 12.25 — «Дириг амытаннар дугайында». 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Эртем болгаш күш-ажылдың эвилели». ТелефильмниҢ баштайгы көргүзүү. 16.10 — Музыка чогаалдарыныҢ шыгжамыры. В. А. Моцарттың ыр чогаалдарын П. Шрайер күүседир (ГДР). 17.00 — Экономика эртемнериниҢ үндезиннери. «Телеэко» журнал. 17.40 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 — РоссияныҢ социал-демократтыг ажылчын партиязының I съездизиниҢ 90 чыл болганынга. Теория айтырыглары. «Келир үениҢ эгези». 19.00 — Бут бөмбүү. Кубок эдилекчилериниҢ кубогу. «Динамо» (Минск) — «Мехелен» (Бельгия). 19.45 — Бөгүн делегейде. 20.00— Улус музыказының Бүгү-россия декадазы. Эвилелдер бажыҢының Колонналыг залынга музыка коллективтериниҢ концерти. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Эвилелдер бажыҢының Колонналыг залынга музыка коллективтериниҢ концерти. 22.55 — 23.05 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Ниитү биология. 10 класс. Салгаарының хромосомнуг теориязы. 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сүргүулдерынга. Төөгү. Япония. 10.35; 11.35 — Өг-буле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Өг-буле харылзаалардың бузулганының уржуктары. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Кралевоже поезд». Уран-чечен фильм. 13.20 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Док. фильмнериниҢ баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.20 — «Арын-нүүр». 4-кү серия. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.45 — «Ажылчын эзлчег». Профессионал-техникты училищелериниҢ көрүлде-конкурузунуҢ түҢнели. 19.15 —«Тыва чердер». Үндүрүлгеде: Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга утку-штур». «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удулар, чаштар!». 20.15 — Британия-биле ужуражылышкыннар. Телекөвүрүг: Москва — Манчестер. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.55 — «Ак эжик артындар». ТелефильмниҢ баштайгы көргүзүү. Оюланнаар аарыгларны тезил эмнээр талазы-биле чаа угланыышкыннар дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 —«КодээниҢ шагы». 19.15 — Улус музыказының Бүгү-россия декадазы. Калуга хоорайның «Беседалар» деп улус музыказының концерти. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удулар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кузумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниҢ 3-36-82, совет тургузуг килдизиниҢ 3-37-11, улетпүр килдизиниҢ 3-36-73, чагаа килдизиниҢ 3-39-03, культура килдизиниҢ 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниҢ 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниҢ 3-41-23, корректорларныҢ 3-37-11, бухгалтериязыҢ 3-43-41, солун келбейн баргада 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. СолуниуҢ индексизи 54241.

Тыва АССР-ниҢ Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниҢ талазы-биле күрүне комитединиҢ типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыҢ № 1.

Чагыт № 2780. ТС—00473.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ПЫЛН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 18 пятница № 65 (13665)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СОВЕТ-ЮГОСЛАВ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР УЛАМЧЫЛААН

БЕЛГРАД, март 16. (СЭТА-ның түскай корр.) Югославияның Коммунистер эвилелиниң Төп Комитединге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң югослав удуртукчулар-биле чугаалажыышкыннары вторникте уламчылаан.

Коммунистер, Югославияның бүгү ажылчы чону совет чурттуң амыдыралында төөгүлүг өскерлиишкиннерни, делегей ареназынга ССРЭ-ниң тайбың инициативаларын онза кичээнгейлик-биле хаңгаарап турар деп, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич М. С. Горбачевка чугаалаан.

Нинтилелдиң чогаадыкчы аргаларын, материалдыг болгаш угаан-бодал күчүзүн улам-на долузу-биле ажыдар арганы берип турар эде тургустунуушкунга чедиишкиннерни бис ажы-дүкүма совет улуска күзел турар бис. Ол чорук социализмниң ат-алдарының болгаш хандыдыкчы чоруунуң өзүлдезинге кончуг улуг рольдуг болур иймек.

Чылыг сөстер, югослав черге өөрүшкүлүг үткүүшкүн дээш өөруп четтиргенин илереткеш, югослав эштер-биле чугаалажыышкыннар кайы-даа таланың бүгү талалыг кады ажылдажылганы хөгжүдер, ону чаа, улам-на бедик деңнелче кодүрүп үндүрер деп күзелдинин бадыткаан деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Бистиң харылзаалаарывыс бодунуң үезинде чиик эвес шылгалдаларны эткен. Бис оон кичээндиргини алгаш, ооң үндезининге совет-югослав кады ажылдажылга быжыгып, чаа шынарлыг болу бээринге чедирген принциптерни тургузуп алган бис деп, ол уламчылаан. Дугуржуп алганывыс Декларация бисте улам-на үзүг хемчээлдерге кады ажылдаар арганы бээр.

Хемчээлдери аңгы, национал онзагай түүлдерлиг болгаш тодаргай тускай байдалдарлыг турбуже, нинтизи-биле дөмейлешкен сорулгаларны ССРЭ болгаш ЮСФР-ниң шинтпирлеп турарын демдеглээн. Оларның эң кол сорулгаларының бирээзи —политиктиг системаның ажылы-биле холбашкан айтырыгларның комплекизи. Тургустунуп келген институттарны солуурунуң дугайында чугаа болбаан турары билдингир. Херектиң ужуру чүл дээрге, оларга немелде күш берип, эң-не массалыг нинтилел-политиктиг организацияның — Советтеррниң ролюн болгаш салдарын бөдидери. Оларның ажыл-чорудулгазынга эде тургустунуушкун чокка бюрократизмни долузу-биле ажып эртири, нинтилел амыдыралын болгаш социал чорудулгаларны дүргедеңнин бодаары бээнин берге. Ол тала кижи факторун бедидери-биле дорт холбашкан.

Маңгаа хөй чүүл партиядан, политиктиг ажылды болгаш теоретиктиг ажылдап кылыышкыннарны, эрге-хоолуу талазы-биле быжыг үндезинни тургузуп алырындан хамаарыжыр.

Социализм хөгжүлдезинниң амгы үе-чадазында партияның күлээлгезин угаап билири, ооң ажылының метод-арын чаартыры чугула ужур-дузалыг болур. Партия дээрге политиктиг авангард, бистиң чурттарывыстың ажылчы чоннарының бүгү незектерин, бүгү нацияларын болгаш бүче улустарын каттыштырып турар фактор-дыр деп ленинчи билиишкиниң өскерилбес ужур-дузазын М. С. Горбачев онзалап демдеглээн.

Партиялар аразының кады ажылдажылгазынга амыдырал чаа негелделерни идип үндүрүп турар. Политиктиг деңнелге шимчээшкинни, үргүлчүүн чугаалажыышкыннарын демдеглээш, бо бүгүни улам-на тодаргай сорулгалыг, ханы уткалыг, бот-боттарын байлакшыдып турар кылдыр канчаар тургузар дугайында бодаар үе келген деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары чугаалаан. Бис амыдыралчы, ажыл-херекчи, өзулал шинчилиг эвес делгереңгей чугаалажыышкыннар чорударында сонуургалдыг бис деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Партийжи эртем алган черлериниң талазы-биле кады ажылдажылганы дидимиби-биле калбартып, теоретиктиг айтырыгларны ажылдап кылып, дуржулганы каттыжып алгаш түүнеп мөөнүзэри эргежок чугула.

СЭКП болгаш ЮКЭ-ниң кады ажылдажылгазының байдалын үнелеп көргени-биле, ону улам ыңай ханыладырының аргалары-биле югослав удуртукчу чөпшээрешкен. Дугурушкан совет-югослав декларацияда, кады кылган документилерде илереттинген доктаамал үндезинге болгаш принциптерге партиялар аразының харылзааларын улам ыңай хөгжүдерингe белен чорук бадыткаттынган. Соңгу-мурнуу чүктүң харылзаалары, хөгжүп орар чурттарның өрелери, оларның технология талазы-биле хамаарылгалыг чоруу ышкаш делегей политиказының ындыг чидиг айтырыглары кирип турар чугаалажыышкыннарның чугулазын онзалап демдеглээн.

Ол теманы уламчылап, технологтуг бурунгаарлаашкынның «импорт чумазы» деп адаар үүлден хосталырының болгаш эртеминиң болгаш техниканың мурнакчы деңнелинче үнериниң эрге-ажыктарынга боттарының күжениишкиннерин каттыштырарының эргежок чугулазының сорулгалары социалистиг чурттарның мурнунда туруп турар деп, бодунуң эзлчээнде М. С. Горбачев демдеглээн.

Югослав иниттилелдиң бөгүн тавараныып турары болгаш шинтпирлеп турары нарын айтырыгларның дугайын Б. Крунич делгереңгейи-биле чугаалаан. Оларның чидим социалистиг бот-эргелеңде хөгжүдериниң кол оруун чигзинигге тургусталын турар деп, ол демдеглээн. ЮКЭ-ниң конференциязынга чугаалажып коору-биле киирип турар айтырыглар дугайын совет удуртукчуга ол дыңнаткан. Централизмниң болгаш децентрализацияның демзигүүрүнүң айтырыгларының талазы-биле бот-боттарын билчириниң байдалынга чугаа болган. Мында тургустунуп турар айтырыгларны кады ханы сайгарып коору чугула деп түүнел кылдыгын.

Тайбыңга ынак бүгү күштерниң кады ажылдажылгазының айтырыгларының талазы-биле санал-онаал солчулгазы беседага улуг черни эзлээн. Ол талазы-биле үндезин өскерлиишкинни партиялардың болгаш шимчээшкиннерниң Москвага болган ужуражыышкыны болдурган деп демдеглээн. Амгы үениң кол айтырыгларының, хамыктың мурнунда боо-чепсекти эңдере будуреринге, дайын аймылынга удур, кижи төрелгетенни дириг артып келыры дээш демиселге депшилгелиг күштериниң каттышкан хөделиишкиннериниче улам-на быжыгып турар чүткүлдүүн ужуражыышкынының бадыткаанын совет болгаш югослав удуртукчулар демдеглээн. Ооң-биле кады ол чорудулганың белен эвес хөгжүп турарын, бистиң үениң чаа боттуг чүүлдерин ханызыбила угаап билириниң нинтизи кижи төрелгетенниң эргежыктарының колдап турарын билирин негеп турар деп айыткан.

Чугаалажыышкыннар өзүлүг партийжи ажык, ажыт-чажыт чок байдалга болганын сеткил ханыышкыны-биле ийи тала демдеглээн. Хостуг чугаалажыышкыннарны күштелдириринче, социалистиг тургузуушкунуң янзы-бүрү айтырыгларының талазы-биле дуржулга солчуурун калбартырынга белеин М. С. Горбачев болгаш Б. Крунич бадыткааннар.

Беседага совет таладан — СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, СЭКП ТК-ның кежигүү И. С. Силаев, албанның өске-даа кижилери, югослав таладан —ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң кежигүннери М. Орландич, М. Реновица, Б. Тупурковски, ЮКЭ ТК-ның күүсекчи секретары С. Стоянович, албанның өске-даа кижилери киришкен.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Арга-ыяш ажыл-агыйын болгаш ыяш үлетпурун эргелеп башкарарын үндезини-биле эде тургузар сорулга-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ССРЭ-ниң Арга-ыяш ажыл-агыйының талазы-биле күруне комитединиң бааза-зынга ССРЭ-ниң Арга-ыяш талазы-биле эвилел-республика күруне комитедин болгаш ССРЭ-ниң Ыяш, целлюлоза-связын болгаш ыяш ажылдап кылыр министерствозунуң бааза-зынга ССРЭ-ниң Ыяш үлетпурүүнүң эвилел-республика министерствозун тургускан.

ЧУРУКТАРДА: Елена Аңгыр-ооловна Монгуш Кызылдың эт комбинадының колбаса цехинде шалыпчы ажылдап турар. Ак сеткилдиг, шынчы ажылчыннарының бирээзи. Хуузунда кылыр үлүүн ажыр боттандырып, мактанды ап келген. Цехтер аразының чарыжының тиилекчизи.

Дээди эртемниг хирург Михаил Владимирович Стародубов Кызыл поликлиниказының травматология кабинеди-ниге озаалдаанга таварышкан улусту эмнеп турар. Ажылынга медицинаның мурнакчы дуржулгазын ажыглап турар. Рентген пленказын ёзугаар кемдээшкиннериниң канчаар болганын шын тодарадырын чедип ап турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БО УЖУРАЖЫЫШКЫННЫ КЕЗЭЭДЕ САКТЫП ЧОРУУР БИС

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Югославияда чоруп турары

БЕЛГРАД, март 16. (СЭТА-ның тускай корр). Ол хүн М. С. Горбачевка Белградтың турасказалыг алдын медалын тыпсырының ёзулалы болган. Хоорайның чурттакчыларының, ооң удуртулгазының инициативазынан Белград хоорайның Скупщиназының даргазы А. Бакочевич СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга чүректин ханызындан байыр чедирген. Бистиң улустарывыстың найыралы, оларның харылзаалары чүс-чүс чылдар мурнуда-ла тургустунган. Югославияның улустары ол чанчылдарны хөгжүдүп турар. Совет Эвилелиге оларның чаагай сеткилинин херечизи болза бистиң эң чараш чамдык кудумчуларывыска болгаш бульварларывыска силерниң чуртларның алдарлыг кижилериниң — Пушкинин, Тургеневтиң, Чеховтуң, маршаллар Жуковтуң, Бирюзовтуң, Толбухинниң, аттарын тывысканы болур. Төп проспектилерге болгаш бульварларга Ленинниң, Октябрь Революциязының, Кызыл Шеригниң аттарын тывыскан.

Белградты хостаарының хүннериндe югослав даймычылар-биле кады өлген кызыл-шеригжилерини турасказалын белградчыларның улуг ынак-шыл-биле кадагалап турарын мемориалдыг хөөрге чоруп тургаш көрүп, бүзүрээн болгай силер. Кады чорукта ол демиселдиг хүүвүннүг турасказалды бистиң улузувус мөгеде кадагалаар.

Хүндүлүг эш, Горбачев, бис-тер социализмнин идеяларын камгалаар болгаш гуманныг эвес - чүүлдерден хосталыр ужурлуг бис, социализм улустуң кайгамчык улуг күштерин оттуруп турар болгаш кижиниң угаан-бодал талазы-биле чечектелиишкинин хандырып турар деп бир катап чугаалаан болгай силер. Силерниң ажылчорудулганар чогум-на дарын ону күүседириниче угланган дээрзин демдеглээр бодаан пйик мен. Силерге алдын медальды тыпсып турары ачызавыяларны хүлээп көргени ол болур.

Харыы сөзүнде **М. С. Горбачевтун** чугаалазны болза: Чүүүн-даа мурнуда турасказалдыг медальды тывысканы дээш ханызы-биле өөрүп четтиргенимни илергейлеп тур мен. Силерге болгаш силерниң дамчыштыр Белградтың чурттакчыларынга өөрүп четтирдим.

Белградтың төөгүзү шыраала улуг болгаш хайыышкынныг, мен ону билир мен. Белградчылар кезээде хосталгаже изиг чүткүүл-биле ылгалып турары — эң-не кол чүүл болгай. Бистер Белградтың чурттакчызын кижиниң төлевиг чоруу дээш, хамаарышпас чорук дээш демиселдиг символу кылдыр көрүп турар бис. Моон ужурунда турасказалдыг бо алдын медальды сеткил хөлээшкини-биле хүлээп ап турарым бо-дур. Бүгүнгү Белград — амгы үениң хоорайы, ооң-биле кады ол төөгүүн чанчылдарын база кадагалап турар хоорай болур.

Югослав улус-биле найыралывысты дыка камнап чоруур бис. Совет кижилерге ол найырал кезээде меңге, хажыттынмас. Москваның болгаш Белградтың ажылчы чоннарының найыралы моон соңгаардаа улам чедиишкиниг хөгжүүр дээрзинге бүзүрел боор силер. Бо таварылганы ажыглап алгаш, хоорайга улам ыңайты чечектелиишкини, а ооң чурттакчыларынга — чаагай чорукту болгаш аас-кежиин күзел тур мен.

М. С. Горбачев Белградка белек кылдыр ССРЭ-ниң улуттуң чурукчуу З. К. Церетелиниң «Москва» деп панно-турунун хоорайның делегациязынга тывыскан.

• • •

М. С. Горбачев Югославияның Скупщиназының удуртукчулары болгаш парламентиниң эвчеглиг хуралынга чыглып келген ооң ийи палатазының — Эвилел вечезиниң болгаш республикалар база крайлар вечезиниң делегаттары-биле ужуражкан.

Залга ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич болгаш өске-даа югослав удуртукчулар турган.

Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказының Эвилел вечезиниң болгаш Республикалар база крайлар вечезиниң каттышкан хуралын ЮСФР-ниң Скупщиназының Даргазы М. Рожич ажыткан.

М. С. Горбачев чыылганнарга чүве чугаалаан.

Ооң чугаазын адыш часкаашкыны үдеп турган.

М. С. Горбачевка ЮСФР-ниң Скупщиназының турасказал медалын тывыскан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары ЮСФР-ниң Скупщиказынга белек кылдыр РСФСР-ниң улустуң чуруккуузу М. И. Самсоновтуң чураанны «Белградты хостаанын» деп чурукту дамчыдып берген.

• • •

М. С. Горбачевтун Сербияның Социалистиг Республиказының удуртукчулары болгаш Эвилел вечезиниң эвилел-республикалар база крайлар вечезиниң болгаш республикаларының Президиумунуң Даргазы П. Грачаник, Сербияның Коммунистер эвилелиниң ТК-зының Даргазы С. Милошевич киряшкан.

Республиканың Президиуму болгаш Сербияның КЭ ТК-зы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының алдары кылдыр дүштеки шайлалга тургускан.

ЛЮБЛЯНА, март 16. (СЭТА-ның корр.). Бүгүн М. С. Горбачев Югославияның Любляна хоорайында чеде берген. Аэродромга совет удуртукчуну болгаш ооң кадайын Словенияның Социалистиг Республиказының Президиумунуң Даргазы Франце Попит, Словенияның Коммунистер эвилелиниң ТК-ның Даргазы Милан Кучан кадайлары-биле база албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Ол-ла хүн М. С. Горбачев Белград хоорайның бурунгу черлериниге селгүстел чораан. Совет удуртукчуга ужуражыры-биле хоорайның муң-муң чурттакчылары кудумчуларга үмүн келген. Анаа олар адыш часкаашкынны-биле байыр чедирин, «Совет Эвилели делгерезин!», «Ленинниң партиязы делгерезин!», «Эде тургустуушкун—ол дээрге эки-дир!», «Силер-биле ужуражыышкынарны кезээде сактып чоруур бис, эш Горбачев!» деп өөрээлдерин салып турганнар.

М. С. Горбачев белградчыларга москвачылардан болгаш бүгү совет улустан байыр чедирген. Ийи чурттуң найыралы, кады ажылдажылгазы эки түүнелдерин берип, кижилерниң үндезин эрге-ажыктарынга дугжуп турар дээрзин М. С. Горбачев оларның-биле беседазынга демдеглеп турган. Найыралды хөгжүдерингe, хөй талалыг харылзааларны калбартырынга Совет Эвилелиниң болгаш Югославияның улустарының улут чүткүлдүг боом турары кончут эки боом турар.

• • •

Хүннүң ийги партыында Чиңгине секретарь Земун-Полеге кукуруза институтунга чораан. Эртемденнер, специалистер-биле ол ужуражкан болгаш кукуруза гибридтерин хогаадып турган база тарып өстүрер талазы-биле кылдынын турар шинчилел ажылдары-биле танышкан.

А. БЕЛИКОВ,
А. КОНДРАШОВ,
Г. ШИШКИН.

ШЫНАРЛЫГ ҮРЕЗИН—ДҮЖҮТТҮҢ МАГАДЫЛАЛЫ

Бедик дүжүттү өстүрериниң бир кол магадылалы I база II сорттуг үрезиннерни белеткеп алгаш чажары болур. Сеелгү чылдарда республиканың тарылга шөлдеринге кызыл-тастын «Саратовская 29», «Мироновская», «Сельма», арбайның «Донецкий 8», «Красноуфимский-95» дээш өскедаа хынаттынган үрезиннерни чажып тарып турар. Нинтизи-биле тараанын болгаш мал чеми культураларның 60 ажыг сорт үрезиннерин бистиң республикада райончуткан.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга эки шынарлыг үрезиннер бисте бар. Олардан бедик дүжүтү алырда, агротехниканың бүгү негелделерин ажыглап ажылдаары чугула. Республиканың тараажыларының керээже шилчип ажылдың тенчу түүнели дээш дүжүтү алырда, агротехниканы сагыырынче албадапкан. Үрезинни белеткеп, шыгжап, чажар шынарынга чедир арыглап алырынче улуг кизэнгейни тараажылар салып, ол ажылды эки шынарлыг чорудуп турар. Чазын аңдарган тараа шөлдеринге чажар үрезиннің четчир хемчээлдиг курлавыры амгы үеде республиканың тараажыларында бар. Үрезин белеткели, эртеен чылга деңнээрге, эки шынарлыг, дүрген чоруп турар. Районнарда үрезин инспекциларының мелээзин өскаар алырга, курлавырда бар үрезиннің 31094 тонназын чажар шынарынга чедирген. Ол дээрге 1987 чылга деңнээрге, 16 хуу хөй. Бо чылдың февраль 1-де медээ ёзугаар алырга, Уралдың, Чөөн Сибирьниң, Барыын Сибирьниң автономнуг республикаларының, крайларының база областларының аразынга курлавырда бар үрезиннің шынарын экижидер талазыбила Тыва бирги черде болган. Сеелгү ийи он чыл дүргүзүнде бистиң республикада үрезин талазы-биле эң дээре көргүзүг ол болуп турар. Тараа культураларының бирги болгаш ийиги класстыг үрезиннериниң курлавыры бисте көвүдээн. Шак ындыг шынарлыг үрезин эткен чылын 39 хуу турган болза, бо чылын 59 хуу четкен.

Кандыг үрезинни белеткеп алыр-дыр сен, ындыг дүжүтү алыр сен деп, тараажыга сагындырыг ол. Тараа арыглаар кандыг-даа нарын машиналар эки-ле арыглап шыдаваас үрезиннер база турар. Бо чылын ындыг үрезиннің курлавыры эткен чылдаазындан үш катап эвээжээн, азы үүгле 1688 тонна бар. Ону ажыл-агыйлар чажар шынарынга чедир арыглаан үрезин-биле күрүне фондузундан орнап алыр ужурлуг. Бо айтырыгны совхозтарның агрономнары дүргедедир болза эки.

Шынарлыг үрезиннерни белеткеп алырынче «Тиилелге», «Көк-Тей», «Суклак», «Саяна» совхозтарның агрономнары чогуур кичээнгейни салып турар. Ооң түүнелинде бистиң эдаанывыс бо ажыл-агыйлар 1987 чылдың ноябрь айда-ла бо чылдың часкы тарылгазынга эргежок чугула үрезинни аштап арыглаваш, ону бирги, ийги класстыы кылдыр белеткеп, уруп алганнар. Ынчангаш олар үрезин белеткээр талазы-биле республикада мурнакчылар болуп турары.

Кызыл, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның совхозтары эң хөй үрезин курлавырлыг, ооң 96—99 хуузу чажарынга белен. Нинтизи-биле бисте 18 совхоз чажарынга белен, эки шынарлыг үрезинин бо түүнде курлавырлап алган болуп турар. Оларга Бии-Хемден «Кызыл тараачын», «Хадын», Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу», «Улуг-Хая», Чөөн-Хемчикте «Искра», «Тыва» совхозтар болгаш өскелер-даа хамаарыжыр.

Амгы үеде «Өөк», «Ак-Туруг», «Найырал», «Чыраа-Бажы», С. Тока аттыг баз» «Хөндергей» совхозтар, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы тараа культураларының үрезинин белеткээрин доозуп турар. Үрезинни аңгы-аңгы болурга, тарылга шөлүнүң хөрзүнүүнүң составы демей, ол-шын дүжери база чаңгыс хөй девискээрлиг ажыл-агыйлар аңгы-аңгы дүжүтү ап турар. Чижээ, «Тиилелге» биле ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарны ап көрээли. Болларның хову-шөлдеринде ылгал чок. Ынчалза-даа Кур-Черник тараажылары межегейжилерге бодаарга дүжүтү хөйү алган. А оларның кейызы-даа агротехниканың дүрүмнерин дөмей сагып, тараан. Ылгал—үрезинниң шынары. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз ийиги класстың база эргижирээш, биологтуг шынары кошкак үрезинни чашкан.

Бо чылын бистиң республиканың совхозтары долу боторуулга-чарылгаже шилчээн. Хөй дүжүттү алыр болза, хөй-ле орулга кирер. Ындыг болганда, эки шынарлыг үрезинни белеткеп алыр ужурлуг.

Ам чылый берген, үрезинни белеткээринге дыка таарымчалыг. Ону арыглаар, аштаар болгаш хораннаар кижилерни өөредир керек. Бо ажыллага овааримчалыг болуру чугула. Мурнунда чылдарда үрезин хораннаар улусту ажыл-агыйлар шилип албайн, эмчиге шинчитпейн турган таварылгалар тургулаан. Оон аңгыда үрезин хораннын четчеллээр, техниканы база ынаар керек.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, үрезин белеткээринге бичиидаа үүрмек болгаш ийиги черге-нин айтырыы турбас ужурлуг. Ёзулуг тараажы эки үрезинни белеткеп ап шыдар.

Николай ВАНЬКОВ,
Журналист.

ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ

Часкы хову ажылдарының эгелээринге чедир санныг хонуктар артан. Анаа киржир техника сеткелгези «Сүт-Хөл» совхозта хайыышкынныг чоруп турар. Бо хүннерде ында янзы-бүрү маркалыг он чеди андазынны, сес сеялканы, 85 илиарки сеткеп-селээн, белеиниң шугумунда чыскаай турган.

Кожуг машиналарын хову бригадаларына алгарып чедирери-биле ам белеткеп турар. Бо ажылды механик Кастаар-оол Ондар удуртуп турар. Баштайгы техниканы Кара-Чыраа, Бора-Тайга салбыларының хову-шөлдеринге барып чедирер.

• • •

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозка бо чылдың часкы тарылгазынга 865 тонна тараа культураларының үрезинни керек. Амгы үеде оон 662 тоннзны чажарының шынарынга чедир арыглаваш уруп алган. Чоокку үеде кызыл-тастың 80 тонна үрезинни арыглаар.

Тараа культураларындан аңгыда картофельдиң 30, база чаңгыс чылдыг смгенниң четчир санныг үрезинни складта белен. Ол ышкаш 5 тонна чомак-тараа үрезинни сөөртүп эккел алган. Там тарымал тоорукчуң 5 тонна үрезинни негеттинип турар.

Бо совхозтуң складында ажыглап чок чыглып чыдар чаңгыс чылдың 8 тонна ажыг үрезинни чыл-чылы-биле чыглып чыдар. Ону алыр ажыл-агыйларга дыңнадып, садып-саарар болза эки. Бо бүгүнү совхоз директору Макар Донгак биле кол агроном Даш-оол Куулар олар өөренип көрүп, дарын хемчег алыры негеттинип келбээн ирги бе?

Бот-орулга-чарылга үезинде ажыглаттынмас курлавыр турбас ужурлуг.

Арагачы ДОНГАК.
Чадаана хоорай.

• • •

Хүннер эрткен тудум часкы хову ажылдары чоокшулап орар. Ынчангаш Улуг-Хем районда «Ак-Туруг» совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынга белеткелди дүргедеткен. Бо ажылда бир чугула чүүл кожуг машиналарын эки шынарлыг кылдыр сеткеп алыры. Ол ажылды хоочун механизаторлар Байлаков Дорта биле Бека Бүрүн-оол чорудуп турар. Кожуг машиналарының үрелиишкин чок ажылдаарындан часкы хову ажылдарының темпизи, үрезин чаштырылгазының шынары хамааржыр. 22 сеялканы, 20 культиваторну механизаторлар сеткеп алган. Амгы үеде «БИГ-3» маркалыг илиирлериниң сеткелгезин эгелээн.

Часкы хову ажылдарынга кожуг машиналарының шынарлыг сеткелгези СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга боттарының күш ажылчы болуп болур деп механизаторлар санап турар.

Янчаа БУРБУ,
Чолваачы.

СЕМИНАР-ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

СЭКП хооркомунуң, райкомнарының база «Тыва дагдугу», «Тыва кобальт» комбинаттарының партокомнарының чанында партокомиссиялардың даргаларының семинар-чөвүлел хуралы чоокта чаа болуп эткен.

СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының даргазы Г. А. Заркевич партокомиссиялардың эткен чылда кылып чоруткан ажылын сайгарып чугаалаваш, бо чылдың сорулгаларынга доктаап, коммунистиг арыг адын бедик тудары-биле хүрээлеңге арагачылар, партийның болгаш күрүнениң сагыргачурумунуң үрекчилери, күш-ажылчы эвес орулгалар алыксаар кижилер турбазы дээш демиселди улам күштелдиреринн онзалап айыткан.

СЭКП обкомунуң партийжи организастыг ажылдар кылдызының эргелекчизи В. М. Евтешин семинар-чөвүлел хуралдың ажылынга киржип, илеттелдыңнадыг кылган. Партийжи учет болгаш статистика секторунуң эргелекчизи Л. А. Ларионова, партийжи контроль комиссиязының инструктору Х. Б. Саган-оол олар документациялар-биле ажыл талазы-биле методиктиг сүмелерни берген.

СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының кежигүүн С. К. Бүзүнды, СЭКП Тес-Хем, Өөр райкомнарының чанында партокомиссиялардың даргалары М. М. Майдыр, М. Д. Монгуш болгаш өскелер-даа дуржулга, санал-онаал солчуп, чүве чугаалаваннар.

1988 чыл. Март

СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШ СИСТЕМАЗЫН ШЫНАРНЫҢ, КУРЛАВЫРЛАР КАМНАЛГАЗЫНЫҢ, КЕРЭЭ ЁЗУГААР ХАНДЫРЫЛГАНЫ ЫЯАП КҮҮСЕДИРИНИҢ КӨРГҮЗҮҮГЛЕРИНЧЕ ЭДЕ УГЛААР ҮЕ КЕЛГЕН. *М. С. ГОРБАЧЕВ*

КЕРЭЭ ЁЗУГААР ЧЕДИР БЕРБЭЭН

Республиканың үлетпүрү чылдың ийи айында

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң бо чылдың ийи айының дүргүзүнде арыг орулгазы (оларның боттарының санап үндүргенин өзүгаар) 2,8 млн. рубль түңнүг ийикпе, планнаттынганындан 24,4 хуу хой болган. Бо чылдың ийи айында, эрткен чылдың ол үеэн-биле деңнээргe, үлетпүр продукциязын 8 хуу хойну бүдүрген.

Ынчалзажок бот-орулга-чарылганың болгаш үндезин экономиктиг реформаның кол негелдериниң бирээзи болза, керээлер өзүгаар продукция бээриниң хүлээлгелери болур. Бо талазы-биле алыр болза, республиканың үлетпүрү планныг даалгазын күүсетпээн. Хереглакчилерге 277 муң рубль түңнүг өнзы-бүрү продукцияны чедир бербээн. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң 21 хуузу керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Оларның санында «Тудуг кезектери» комбинат, Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, Кызылдың эзт комбинады; Туранның ыяш белеткээр пунктузу, Кызылдың хлеб комбинады, тараа хүлээп алыр бүдүрүлгези, «Тыва суг тудуг» трестиң ДБК заводу бар. Керээлиг хүлээлгелерни күүсетпээниниң чылдагааны болза, продукция бүдүрериниң кол көргүзүүглериниң даалгаларын боттандырбааны болуп турар. Чижээ, Кызылдың хлеб комбинады кондитер болгаш хлеб-булочка кылыгларының планныг даалгаларын чедирбээн, тараа хүлээп алыр бүдүрүлге — далган бүдүрерин, Туранның ыяш белеткээр пунктузу — дилиг материалдарыныың болгаш чазанылга кылыгларыныың, Кызылдың эзт комбинады—колбаса кылыгларының чедирбээн.

Эрткен чылдыынга бодаарга, бүдүрүшкүн хемчээлин 12 бүдүрүлге кудулаткан. Оларның санында Чадааналың болгаш Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинаттары, Кызыл-Мажалыктың эзт комбинады, Туранның ыяш белеткээр пунктузу кирип турар.

Чылдың баштайгы ийи айында чоннуң хереглел барааннарын 9,3 млн. рубль түңге бүдүрген, планныг даалга 101,1 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдыынга деңнээргe оларны бүдүрери 10,3 хуу көвүдээн. Ынчалзажок 16 бүдүрүлге чоннуң хереглел барааннарын бүдүрериниң даалгаларын күүсетпээн: 248 муң рубльдиң продукциязын, ооң иштинде Кызылдың эзт комбинады — 92 муң рубльге, «Тудуг кезектери» комбинат — 35 муң, Кызылдың сүт заводу — 18 муң, Чадааналың сержат заводу —9 муң рубльге чоннуң хереглел барааннарын чедир бербээн.

Республиканың үлетпүрү хомур-деш казып тыварының, даг-дүгү, электри болгаш чыгыг энергизазы, тууйбу, чугай, эптээр демир-бетон, эжик блоктары, кидис идик, даваныл-га кылыгларын болгаш өске-даа чамдык продукцияны бүдүрериниң планныг даалгаларын ажыр күүсеткен. Ынчалзажок соңга блоктары, хем идик, колбаса кылыглары, дөштыкы трикотаж хеп аймаа, далган, чалаң сүт продукциязы, мебель бүдүрериниң планныг даалгалары күүсеттинмээн.

Бо чылдың эгезинден долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен 24 үлетпүр бүдүрүлгелери арыг орулга болгаш керээлиг хүлээлгелер талазы-биле планнарын ниитизи-биле үлетпүрге бодаарга бедик хемчээлдиг боттандырган. Керээлиг хүлээлгелериниң күүседези 99,1 хуу, орулга планы 146,6 хуу күүсеттинген. Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен бүдүрүлгелерден «Тудуг кезектери» комбинат, Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, автосептелге заводу, Кызылдың эзт комбинады, Туранның ыяш белеткээр пунктузу керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн.

Үндезин реформаның болгаш бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланыышкынның негелдерин өзүгаар бүдүрүлгелер чүгле орулга алырынче эвес, а харын керээлиг хүлээлгелерин күүседири дээш кызыдар ужурлуг. Чүгле бо ийи негелде кайызы-даа күүсеттинип турар таварылгада бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын чеднишкиниг деп саналаар. Бистиң бүдүрүлгевистиң дыка хойу, ажыл-чорудулгазын сайгарып кеерге, орулга алырынче сагыш салыр, керээлиг хүлээлгелер күүседезин ийиги чергеним кылдыр саналаар чүткүл илереп турар. Ынчангаш бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның негелдерин-биле ажылдаар дээш бүдүрүлгелериниң удуртулгалары керээлиг хүлээлгелериниң күүседезинче чогуур кичээнгейни угландырар ужурлуг.

Допчуланды республиканың Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

— ҮШ МУҢЧУЛАР —

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Алаак-II фермазының коллективи чыл санында-ла сүт саарын көвүдедип келген. Ында чылда бир инектен 3 000 литр сүт сагган саанчылар көвүдеп турар.

ЧУРУКТА: үш мунчу саанчыларның район клувунуң кежигүннери (солагай талазындан) О. С. Монгуш, В. Т. Ахаева, Г. Ч. Куулар, Е. П. Таль, А. А. Тюлюш.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ХАЙЫРААН СҮТ

Заводта «камналга»

Сүт болза кайы-даа улуста аажок хүндүлүг, оны өзүнүг-ла эм чем деп саналаар турары таварылга эвес. Ынчалза-даа оны камнаваан турар бис. Ооң бадытказы кайдал! Кызылдың сүт заводунда. Аңаа, бо бүдүрүлгеге, Каа-Хем, Таңды, Кызыл, Бии-Хем районнарның ажыл-агыларындан хүнүүн-не 50—52 хире автомашиналар сүттү эккеп дужаап турарлар.

Сүт заводу Магистральная кудумчузунда даш херим иштинде турар. Ооң даштыкы хевири эки, көрүштүг. Кирер үүлүг эжин база чараш, оны электри күжү-биле ажыдып, хаап турар. Эки-дир. Ол-ла бүгү чүүлдү кижи көргеш, ооң иштинде — херим иштинде бүдүрүлгеге база ындыг ирги бе деп бодаар. Чок, сыр өске. Херим иштинче кире бергеш, ажыл-агыжы эвес. күрүнеңги өнчүзүнге кам-хайыра чок көрүкту кижи дораан-на эскерер чорду. Чүл ол! Төктүп, чайлып турар ол сүттү — саанчыларның кызып турган сагган сүдүн — көрүп каар сең. Оны хүлээдир бажыңына эжик аксында амданыыт чаагай чем овааландыр төктүп, дожа берген чыдар, оны көөрге, чамдыкта харын бедик даглар баштарында кыжын-чайын эрвес меңгилер-даа сагышка кирер. Канчап ол төктүп турарыл! Сүт эккелген автомашина цистерналарының ажык аастарындан ол төктүп турар. Бежеен машинадан төгүлген сүт чылзачыыла кайы хире болурул! Бедүүнү-биле бодап көөрге. хүнде черге 20 литр даа ажа бээр боор.

Бо ыдыктыг чемни камнаваан турарывыстың бир бадыткалы ол. Ооң аңгыда, сүттүң шыңарын ыяаар лаборант кыс бир машинадан-на 0,5 литр сүттү шилге кудуп алгаш, сүттүң үзүн хынаан соонда, оны черже төптер. Моон алгаш, көөрге, хүнүүн-не 20 ажыг литр сүт база черже барып турар ышкажыл.

Заводта сүттү хүлээп ап, сордурар чүгле чаңгыс хоолай тургузуп каан. Оны маанаар дээш сүт сөөртүр машиналар хой үеин эрттирип турар, харын чамдыкта 3 шакдаа чеде бээр. Ол үеде өске машиналар аңаа турар, чүгле соокта моторларын ажылдадыр. Мында ажыл-агыжы эвес ийи чүүл бар, бирээде, сүттү үр тургузарга, ооң үзү цистернаның хаказынга чыглыр, орта артын каар, ийиде, автомашиналар кыыр-чаар материалдарны артыкка чарыгдап турар. Бежеен хире машина чеже хирени аңаа-ла хей черге чарыгдап турарыл! Хараадаңчыг-дыр.

Бо ак чем ынчалдыр төктүп, хорап турар. А заводта удуртукчулар, специалистер, хойниити организациялары, хамыктың муринда улусчу контроль болуу база бар-ла болгу дег. Олар үргүлүү камналга дугайында чугаалап-ла турар ыйнаан. Ооң аңгыда, Кызылдың сүт заводунда бо үнелиг чемни ындыг өзүлүг хүлээп ап турарын ажыл-агыларның удуртукчулары база билир боор. Бетн дээрге оны совхозтардан сүт сөөртүп келген чоланчылар билир, карза-биле көрүп турар шыкажыл. Олар чүге дүвүрээзиниң кодурбезин!

Камналга хензиг-ле түүлдеп эгелээр ужурлуг. Эң илангыя ам совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче киргенде, камналга айтырыы бирги чергенин болур.

Шак бо бүгү чүүлдү Агроүлетпүрүкрукомның ажылданчылары база өске-даа харысалгалыг, аңаа хамаарышкан эштер номчуп көрүп, ооң эң-не дээштиг хемчегларын алыр ирги бе деп бүзүрел-биле үк заводка баргаш, көргеш, билген чүүлдүмнин бижидим.

Калзан ЧҮЛЬДҮМ.
Мал эмчизи.
Таңды район.

ШЫНАР БАГАЙДА

Бүгү казынымда кылган ажылым бо: ол алды хардан эгелеп чазаныкчылап келдим. Ам дөртен сес хөрлыг мен. Бо үениң дүргүзүнде төрүттүнген черим Каа-Хем районга, Тес-Хемниң Шуурмакка чазаныкчыладым. Шеригге бөзин чазаныкчылап турган мен. Чедиг чыл бурунгаар Таңды райпозунуң чазанылга цегинге ажылдай бердим.

Оны ам-на харын цех деп адаар, а ынчан мастерская хевирлиг бичии өрээл турган. Анаа ийи хаарылга, өрүмнээр бичии станок (ол бөзин орта ажылдавас), эргижирээн верстак турган.

Ындыг черге ажылдай бердим. А райпонуң девискээрин-де магазиннер саны немежип, оларны алгыдып турар апарган. А оларның соңгаларының рамаларын кылыр, баартыктарын чазаар, эжиктерин солуур ажыл эңдерлип-ле орар. Ындыг бичии мастерская аттыг чүвеге чаңгыс кижи кылып көүш четпес, а ийиги чазаныкчы алыр дээрге, штат көрдүнмээн. Ынчангаш, чамдыкта райпо даргазының ажылы тудуг черлеринге барып эжик-хаалга кылдыртырынга, соңга шили кестиреринге ойлажы бээр.

Ынчаар ажылдаар болза, хоржок деп бодап алдым. Мастерскаяны улгаттырар, чазанар станоктар херек. А ону кайыын алырыл? Райпо оларны садар акша тып-даа алза, херекселдер тывылбас.

Бир-ле катап Межегей сүүргe магазин рамазы септээн соонда душ болуп ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң девискээринче кире берген мен. Магазин рамазы кылыр хензиг ыяш айтырып, совхозтуң ажыл-агый эргелекизи-биле ужуражырым ол. Канчангаш көөрумге, ыяш кезер станок дадара берген тур.

— Бо чүгүле эттиг мында чоп чыдары ол, ажыглавайн тур силер бе? —деп, эргелекчиден айтырдым.

— Аа хупура! — дээш, ол холун чайды. — Бо черни эрлээндем бээр чаарби алды чылдың мүүрүн көрүп чыдар демир-дир бо. Ажыы-даа чок, бок болу берген турар чүве болбазыкпе. Харын моны моон үндүре бээр кижи турар болза, девискээр богу аштаан дээш наряд-даа тургузуп бээр ийик мен.

Актыг шын-биле холушкан ол оюн-баштак чугааны «хаайымга кертип» алган мен. Ол чыдар «демирге» дугайында райпо баштаар черинге кээп чугаалап, ону «бут кырынга тургузуп» шыдаарымны бадыткаан мен. Баштай чертчүп турган даргаларым саолунде дужүп берген. Ук совхозтуң удуртулгазы-биле чугаалашкаш, ол «бокту» маңа мастерсканы чаңынга дужүрүп каан.

Оон-не бурунгаар базым эгелээн. Ыяш үттээр ол станокту «диргизиптеримге» чаңыр черимни алгыткаш, цех деп адаан. Өрүмнээр, харыылгаавар станоктар база садып эккеп берген. Ыяш дилдирер херексел база кестүп келген. Ооң-биле чергелештир ажыл база улгаткан. Магазинниң эжиктеринден эгелээш, соңга форточкаларына чедир кылыр апарган мен. Чаа бажың тудуп доосканда, ооң плинтуставрын, шала манзаларын, вагонкаларны кылыры база менээ онаашкан.

Мээң бо ажылым бүдүрүлгеге ажыктыын көргүзе берген. Шынап-ла райпо бо бедүүн чүүлдер суранып, үлүг өртек-биле садып албас, бодунуң чазаныкчызынга кылдыртып алыр апарган. Ол каммалгалыг-даа. Ылаңгыя бот-акшаланыышкын үезинде ындыг ажылчыныг болурга кайы-даа черге ажыктыг хире чорду.

Ниитизи-биле чүүү чугаалап тур сен, могум амгы бо үеде тодаргай чүүү кылып тур сен дээ чамдык кижилер айтырар чадавас. Чижээ, эрткен февраль айда бузук рама септедим, ном магазиннинге ном салыр полка кылдым, райпонуң хүндүлел самбыразын чазап бердим, үш-дөрт хире магазинге салыр түүрмек херекселдер кылдым, эрлээн каш соңга рамазы чазаан — бо-ла.

Марттың бо хүннеринде школа классторунга азыр турары ышкаш самбыра кылыр даалга берген. Оны конторага ажыглаар чүве дир. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип турар үеде экономиктиг өөредилгени күштелдирер, ынчангаш, пропагандистер аңаа чуруп тургаш тайылбыр кылыр. Ол ышкаш көргүзүг агитациязының самбыраларын база кылдым, чамдык магазиннерге чечен олуртур хааржактар кылдым.

Шак мынчаар ажылдап турган, райпонуң бодунуң негелдерин эрлээн хандырып, бодумнуң билиим, күжүм шаа-биле эрлээн ажылдарны кылып болур мен. Ынчалза-даа бирле шаптыктап турар чүүл бар. Ол дээрге шынар айтырыы.

Райпога кээп турар мебельдериниң шынары-биле холбашкан чеме чүве ол. Районнуң чурттакчы чонунуң амыдыралы доктаамал эжиктиг турар болгай, ооң түңнелинде бараанга негелдезин улам өзүп кел чыдар. Ынчангаш тандыылар бистиң чуртувуска-даа, даштыкыга-даа кылган мебель аймаан райпонуң садыг киздизинге чагып, келгенин садып ап турар.

Чамдык кээп турар мебель аймаанның шынары багай боор-дур. Шкафтарның эжиктери-даа таарышпас болур, манзалары-даа сыныг боор, шуңчук, шоочазын-даа соора кадап каар... Ындыг четпес азы соора кылдынган мебельди садып алыкчылар алыр эвес, азы өртээн чигедирин негээр. Ынчан ук мебель турып бээр. Эрткен чылын райпонуң складтарынга элээн каш муң акшаныг ындыг мебели «өлүг капитал» боп чыдып берген. Мен бодумнуң ков кылыр ажылымны шыпкарып каан-ла, оку септеп, чамдык сыныг черлерни шуут солуп-даа түүдүм. Ынчалдыр ук мебельди арыдыр саткан бис. Оларның чамдыктарын бодунуң долу өртээ-биле сатканы, өскелерин 10—20 хуу чигеткен-даа. А кол-ла чүве өлүгө чыткан мебель чонуң хереглелинче шилчий бергени өөрүнүүр.

Амгы үеде Межегейде мебель магазининде шил эжиктери чок алды шкаф бар. Эжик чок шкафты ким алыр дээр сен, база турып берген. Ону кылыптарын манап турар садып алыкчылар бар дээрзин садыгны мөнгө чугаалап, далаштырып тур. Ол-ла шкафтарның чамдыктарының антресольдарында чамдык үттерни фабрикага-ла шын эвес үттеп каан болган, оны база катап үттээр, эргилериниче шаанчаа суккаш будуур апаар.

Чамдык шынар чок кылдынган мындыг шыптыглар мөнгө кол ажылымга шаптык болуп турар-дыр. Чогум мөнгө чидириг болбайн турар, ол үреген мебельди септеп кылганы дээш райпо нарад тургузуп төлөп турар. А бүдүрүлгениң эрге-ажыын бодаар болза, ол база-ла райпога карылга болуп турар.

Ниитизи-биле алырга, бистиң райповуста мындыг айтырыглар бар-даа болза, чазанар цехтиг бары ажыктыг боп турар. Оны бо ажылдап келген чылдарымда билдим. Ынчангаш ындыг цехтиг болза, кандыг-даа бүдүрүлгеге, организацияга чүгле ажыктыг бээр дээрзин база катап демдеглекедим.

Кирилл РАДОСТЕВ.
Чазаныкчы.

Ажылчынга сөс

АРА КАГДЫНГАН ТУДУГЛАР: кым буруулугул?

Бистиң комплекстиг бригадавыс беш чылдың планын күүседипкен. Эрткен чылдың түңнели-биле «Тыва тудуг» трестиң бригадаларының аразында чаршыка ийиги черни элээн. 1988 чылдың ийи айының тудутмонтаж ажылдарының планын 114 хуу, күш-ажылдың бүдүрүүчүлүүн 117 хуу боттандырдывыс.

Коллективтиг керээ-биле ажылдап эгелээнивис соонда, чамдык эжиниишкиннер кестүп келген. Туйбу-биле хандырылгада үзүктелиишкин чок апарган. Күш-ажылдың сегылга-чурумунуң хажыдыышкыннары боябастаан.

Ынчалза-даа ам-даа долу күш-биле ажылдаарым чедип албайн турар бис. Чүге деп айтырыг тургустунуп кээри чугаажок. Борта кым буруулугул? Херек материалдарны үезинде эккелбес, тудугжуларны ынай-бээр өске объектилерге бир черге ажыл тоннаанде-ле чоодар ноуктар хевээр артып турар.

Бистиң бригада спорткомплекс тудуунга шуудап ажылдай бергениниште, телевизелди эде кылыр апаргаы-биле ара соксаткан. Өскерлиишкиннерни киирген соонда база ажылдап эгелей бээриниште, поликлиника тудуунче чорудуптан. Ооң соонда ийи-даа объектини доосканда бис. Аңаа кран тургузуп алырыга ийи үе үнген хиреде, ам ол кааткан. Бо база артын чарыгдалдар-дыр. Бистиң чедир тутпаан объективисти өске кым тудар! Боттарывыс тудар апаар бис.

Поликлиника тудуун бо чылдың ноябрь 7-де доозары көрүнүп турар. Оны бир ай бурунгаар, октябрьда дужаар социалистиг хүлээлге алдынган. Планга немей 186 муң рубльдиң тудутмонтаж ажылдарын кылырын шинтирлээн бис. Спорткомплексти ажыглалга киирер сорулга турып турар. Ол ышкаш бригаданың звенозу 100 олуттуг чунар-бажың тудуун эгелээн.

Тудугларны аныяктарга шефтедип, чунар-бажың тудуун харын-даа моонуң тудуу деп адап, чарлаг турза-даа, өөрүнүүг түңнел көзүлбейн турар. Спорткомплекс тудуунга ажылдаары-биле келген ооларны мергежилге белеткеваанинден бергедээшкиннерге таваржып, терай кылаштажы берген. Ажыл үезинде өөредири — мерын айтырыг, ВЛКСМ обкому, хоорному эки эгелээшкин кылган аттыг болган. Чорткан комсомолчуларының канчаар ажылдап турарын, чүге чоруй баргаын сонуургаваан-да. Чунар-бажың тудуунге комсомолчу путёвкалыг дөрт хире ооларда келген. Тудуг ажылын көөргүс билбес. Оларның аразында хөгжүмчүлер безин бар болган. Оларның бериимчези кандыг дээрзин билдингир.

Моонуң тудуу кылыр болза, келген улус чүү кылырыл, кымнарны киириштирериг, чүү чедишпезин дээрзин баш удур тодарадып алгаш. чар чарлаан болза эки турган. Ажыл-ишче сиинкипес, ужур эдертип, эгелээшкин деп-ле хоозун шуугаашкын үндүрер чорукту болдурбас болза эки.

Тудуп эгелээнивис чунар-бажыңны кызылчылар мөнгө турар. Каймызы-даа 39 олуттуг, эштир бассейниг бедик разрядтыг ийи салбыры турар. Ийи аңгы хевириниң бустаныр чери, массаж кылыр өрээл, 6 кижи киирер саалыг кабинетилер душтар. Кадыкшыл салбыры база турар. Парикмахерская, буфет, киоск, хеп чуур чер.

Чунар-бажың эки-ле болур. Ынчалза-даа ооң таваан салып эгелеп турувуста, чаныда бажыңның чурттакчылары тудугну соксадырын дилеп кээп турду. Ол бажыңга Тыванның суреглыг могаалчылары чурттап турганын билир бис. Степан Агбанович Сарыг-оол мээн терелим-даа кижи. Инженер четкилерни киирерде, бажыңның девискээринче элээн кире бээр. Уруглар ойнаар шел чок канчаар бис, тарып алган чечектеривис, ыштарывыс хараадаңчыын деп, чурттакчылар хомудап турар. Чон мындыг айтырыг кедүүп турда, хол дыңзыг ажылдап эгелээри безин берге. Объективиниң тудар черни черле бодамчалыг шилээн болза эки.

Тудугну тудуп турар чер кызыы. Суургалыг кран турган безин чер чок. Та канчаар салып алыр бис. Чаа кранны эптээринге та чеже хире үе үнер. Таваржыр марканың бетону чок болганындан телевизелчилер-биле дугурушкаш, өске бетон-биле кудуп эгеледи-вис. Кышкы үеде хоюдуг-бетон белдири ажылдаавас болгаш материалдар медишпейн баар. «Тудуг кезектери» комбинаттан, «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводундан оочур хей болганындан хүнде ийи машина бетон алза алыр-дыр бис. Амгы үеде туйбуну салып эгелеп болур. Тускай разрядтыг туйбузу керек, ол та кажан келир. Чер казарывыска, чаныда тудугнуң гаражы төктүп бадып келген. Бажыңның сарайларын, хүү гаражтарны база көөргүүр.

Амгы үеде ийи эзлчег-биле ажылдап турар бис. Орай ажылдаар эзлчегларге чырык чедишпейн турар. Провод тывылбас, күштүг прожекторлар тургуспаан. Айтырарга, фонд чок дээр. Мындыг байдалда шынарны эжиждери болдунмайн барып болур. Кым брак кылганын журналдарда демдеглел дептериниң тодарадып ап турар бис. Ол кижиден караңны теледир кылдыр чурумчуттувус.

Шалыкны күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин барымдаалап төлеп турар болганда, кижи бүрүү шынарлыг ажылдаарынга сонуургалдыг. Бригадада мергежилиниң тыын тыва берген дурмуулгалыг мурнакчылар эзээш эвес. Он чылдан өрү стажтыг дошчы Аракчаа Борбак-оол, бызакчылар Эзир-оол Сат, Кошкелиг Кара-Сал, Дмитрий Дываажык болгаш өскелер-даа никти чедишкинге төлептиг үлүүн киириштирип турарлар.

Бот-акшаланыышкынче шилжип турарывыс — биске шыңгыы шылгалда. Сорулга— ара кагдынган тудугларның саның эзээждир. Кым материалдарны үезинде бербээнил, хожудаашкынга чүү шаптык болганыл дээрзин тодарадып, харыысалганы буруулугларга онаап турар болза, байдал чүгле ынчан эжижип болур. Ол-бо объектилерге кайы хамаанчок октаар чорук — тудуг ажылын организазаарында турып турар четпестердем болуп турары чугаажок. Тудугнуң инженер белеткелин, хандырылгазын, ажыл-ды механизазаарын чаа деңнелге кодүрери шегеттинип турар.

Бүрээ КОШКАР-ООЛ.
«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинде бригадир.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 66 (13666) | 1988 чылдың март 19, суббота | 1925 чылда үнделеттинген | Өртээ 3 кеп.

ССРЭ—ЮСФР: кады ажылдажылганың перспективалары

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Югославияда чоруп турары

ЛЮБЛЯНА. (СЭТА-ның тускай корр.). Улусчу эрге-чагырганыг чылдарында Югославияның экономиктиг болгаш эртем-техниктиг дешилгезинниң хемчээли «Искра» каттыжыышкынның чижээнделдеп кеступ турар. ЮСФР-ге М. С. Горбачевтуң чоруп турарының ажыл-ишчи программазының дөртү хүнү оон бүдүрүлгези-биле таныжары болгаш ажылчыннары база специалистери-биле ужуражыышкын кылганы-биле эгелээн. Электриниг фонарьныгаштардан эгелээш, күчүлүг ЭСМ-ге, лазер болгаш оптика-электроникуг техникага чедир — каттыжыышкынның дөртен чыл иштинде хөгжүлдезинниң түүнели ындыг. ССРЭ «Искраның» продукциязының эң улуг садып алынчызы. Садыглажыышкынны совет бүдүрүлгелер-биле эртем-техниктиг кады ажылдажылга немеп турар.

Каттыжыышкынның 36 мүн ажыл-ишчилериниң өмүнээзинден Чиңгине секретарьга каттыжыышкынның чиңгине директору Ф. Шифкович байыр чедирген. Силерниң аян-чоруунар, эш Горбачев, «Искра» биле совет бүдүрүлгелериниң аразында ынзы-буру талалыг улам ыңайты кады ажылдажылгага күчүлүг идигни бээр. Совет Эвилелиниге эде тургустунуушкун төзинде өскерлиишкиннерни чедип алырынче угланган Силериңге харыысалгалыг ажыл-чорудулгаларга бистиң ажылчыннарывыс улуг чедишкиннерни күзеп турар.

М. С. Горбачев ажылчыннар болгаш специалистер-биле беседа төзинде ажыл-агый болгаш социал айтырыгларны шинтпирлээрниңиг ажыктыының, социалистиг бот-эргелелдиг механизмниң зөлдеп турарының, совет бүдүрүлгелер-биле харылзаларны хөгжүдериниң айтырыгларын сонуургеп кергем. —«Искра» каттыжыышкынның коллективинде силерниң дузаңар херек эң улуг хемчээлдиг саналдар бар деп, ол чугаалаан. Ол дугайын мен чүге чугаалап турар мен: бистиң чуртувуста амгы үеде ада-чурт машина тудуунун чаартылгазы чорун турар, бисте микроэлектроника чылда-ла 20-24 хуу өзүп турар-даа болза, бис ону хөгжүдеринге сонуургалдыг бис. Чурттуң янзы-бүрү хоорайларынга элээн кеш электроника төптерин тургузарын шинтпирлээн бис. Ол утка-биле алырга, биске шуут-ла бурунгаарлаашкынны боттандырып чорудары чүгүл. Оон-биле кады эртем талазы-биле ажылдап кылыышкыннар бисте бар, бүдүрүлгени тургузуп ажылдадыры херек. Кысказы-биле чугаалаарга, силерни кады ажылдажылга кылырынче чалап тур бис.

Совет Эвилели-биле кады ажылдажылганы калбартырынче бис бүгү-ле күзеннишкиннеривисти үндүрер бис деп, **Ф. Шифкович** чугаалаан. Бис ам безин совет бүдүрүлгелер-биле үре-түүнелдиг харылзааны түдүп турар бис, ССРЭ-де өөрүүс-биле тургулчу ужуражып турар бис. Ынчалза-даа Силер кончуг шын чугааладыңар: ажыл-херекчи харылзаларны калбартыры чүгүл, чүге дээрге, олар кайызынга-даа ажыктыг, кайы-даа талалыг эрге-ажыктарынга дүгжүп турар.

М. С. Горбачев: Бистиң экономиктиг реформавыстың ужурундан харылзаалардың шала үрелгениниң дугайында чугаалап турарыдар, ол ханы эки-дир. Ам силер бюрократтыг моондактарны ажып эртеш, шуут-ла эртем организациялары-биле, бүдүрүлгелер-биле харылзамыр апаар силер.

Каттыжыышкынның хүндүлүг аалчылар номунга бижилгени СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары кылган: коллективтиң чедишкиннеринге бедик үнелээшкинни берген болгаш аңаа бүдүрүлге чедишкиннерни улам-не көвүдедирин күзээн.

«Искрадан» хоорайже чоруп ора, топ шолдерниң бирээзинге планда көрүнмээн доктаашкын болган. Аңаа хоорайның муң-муң чурттаннылары чыглып келгем болган. Олар Чиңгине секретарьга байыр чедирип, совет улуска оларның эң эки күзээшкиннерин дамчыдарын дилеп, эде тургустунуушкун үгүле Совет Эвилелинге эвес, а бүгү делегейге тайбыңны быжыглаа. рынга база эки бараан боор турарын чугаалап турганнар.

Кижилер айтырыг салып, югослав удуртукчулар-биле чугаалажыышкыннарның түүнелдерин сонуургап турган.

М. С. Горбачев: Чугаалажыышкыннар кончуг чогумчалыг болган. Харылзааларывысты улам калбартыр аргалар бисте бар, ол ийи чурттуң кайызының-даа эрге-ажыктарынга таарымчалыг болур. Оон ыңай эң кол үүл: бистиң кижилеривистиң югослав улусту кайы хире күндүлээрин билир бис, чаагай сеткил совет кижи бүрүзүнүң чүрээнге кеззеде артар. Силерниң бистиң чонувусту кайы хире үндүлеп корып турарыларны база билир бис. Ынчангаш Совет Эвилелинниң-даа, Югославияның-даа удуртукчулары боттарының улустарының сеткилхөөнүн барымдаалап корүп, бүгү талалыг харылзаларны быжыглаар үүрлүг деп санаар мен. Чугаалажыышкыннар үезинде хей үүлдерни дугуржүп алган бис. Сеолгу он чылдарда тургустунуп келген эки үүлдерни чүгле арттырар эвес, а улам хөгжүдери чүгүле деп дугуршкан бис.

Люблянага, Словенияга баарынга кончуг өөрүүр мен. Ол черде чурттап турар кижилериниң кызымак ажылдап билирин база билир мен. Силерге эки үүлдерни чаа-чаа чедишкиннерни күзедим.

• • •

Ол-ла үүн М. С. Горбачевтуң Словения Социалистиг Республиканың удуртукчулары-биле ужуражыышкыны болган. Аңаа Словения СР-ниң Президиумунуң Даргазы Ф. Попит, Словенияның Коммунистер эвилелиниң ТК-зының Даргазы М. Кучан болгаш республиканың өске-даа удуртукчулары киришкен.

Аңаа СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, совет албанның өске-даа кижилери киришкен.

Найыралчы байдалга эрткен беседага совет-югослав харылзааларның чамдык айтырыгларын, оон иштинде Словения-биле экономиктиг, культурлуг кады ажылдажылганы, Словенияның Белоруссия-биле дорт харылзаларын хөгжүдериниң дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга алдар кылдыр Словения Социалистиг Республиканың Президиуму, СКЭ ТК-ның Президиуму дүштеки шайлаага тургускан. Ф. Попит биле М. С. Горбачев ыскыа чугаа солушкан.

Хүнүүн ийиги чартыында М. С. Горбачев Дубровник хоорайга чедип келген (Хорватия Социалистиг Республика).

Аэропортка совет удуртукчуу ХСР-ниң Президиумунуң Даргазы А. Маркович кадемы-биле, ХКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы С. Стойчевич болгаш республиканың өске-даа удуртукчулары уткаан.

М. С. Горбачев хоорайны эргээн, оон төөгү-архитектуралыг солун черлерни сонуургап кергем.

Кежээ Чиңгине секретарының республиканың удуртулгазы-биле ужуражыышкыны болган. Аңаа ХСР-ниң Президиумунуң Даргазы А. Маркович, ХКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы С. Стойчевич, совет талаадан — В. А. Медведев, албанның өске-даа кижилери киришкен. Найыралчы байдалга эрткен беседага совет-югослав харылзааларының чамдык айтырыглары, оон иштинде республикалар, крайлар болгаш хоорайлар аразында, ССРЭ биле ЮСФР-ниң аразында найыралчы харылзааларны, Украина биле Хорватияның аразында кады ажылдажылганы хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалашкан.

Югославияга М. С. Горбачевту ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, ССРЭ-ниң ЮСФР-де элчиниң В. Ф. Мальцев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы Г. Х. Шахназаров, югослав талаадан — ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң кежигүнү М. Орландич, ЮСФР-ниң Эйлел күүсенчи вечезиниң Даргазының оралакчызы Я. Земларич, ЮСФР-ниң ССРЭ-де элчиниң М. Вереш, совет база югослав албанның өске-даа кижилери үдеп чоруп турган.

А. БЕЛИКОВ.
В. КУЗНЕЦОВ.
Г. ШИШКИН.

СЭКП ТК-ДА, ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ, ВЦСПС-ТЕ БОЛГАШ ВЛКСМ ТК-ДА

1987 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын чедишкиннинг күүседири дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының түүнелдерин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, Профессионалдар эвилелиниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди үндүрген.

Чурттуң ажылчы чоннары партияның XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның дараазындагы Пленумнарының шинтпирлерин күүсетпишаан, нинтилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын улам ыңай бедидерин чедип ап турар деп түүлээн алдынган доктаалда демдеглээн. Экономиктиг үндезин реформа чайгылыш чок боттанып келгем. Чурттуң үлетпүү беш чыл планында көрүнген өзүлде темпизин чедип алган. Машина тудуушкун продукциязын чаартыры дүргедээн, одалга-энергетика болгаш металлургия комплекстериниң ажылы эки-ээн, эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир талазы-биле хей-хей темчеглерни боттандырган. Агроүлетпүр комплексинде продукция бүдүрери оскен, кедээ ажыл-агый, ылаңгыя мал ажыл-агыны турум хөгжүп турар апарган. Продукция бүдүрериниң немей өзүлдезин материалдыг адырда ажылдап турар кижилериниң саным өстүрбейн чедип алыры, хей-хей чылдар дургузында бир дугаар чедип алдынган. Чуртталга тудуунуң хемчээли кескүзү-биле оскен, чурттакчы чонга көргүзүп турар ачы-дузаның хемчээли оскен, оон боттуг оругазы бедээн.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге эки идиг болган үүүл болза, нинтилел амыдыралының бүгү талаларын демократчыгланының, совет кижилериниң өзүп орар күш-ажылчы болгаш политиктиг идеийниңиг, эде тургустунуушкунга, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткууру база он ийиги беш чылдың планныг даалгаларын чедишкиннинг күүседири дээш социалистиг чарыышты массалыы-биле калбартканының түүнели болур.

1987 чылдың Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының түүнелии өзүгаар экономиктиг болгаш социал хөгжүлдеге эдээн бедик көргүзүглерни чедип алган, хандырлга талазы-биле керээлиг хүлээлгелерин, чонуң хөрегдел барааннарын бүдүрериниң, кедээ ажыл-агый культураларын күртүнге садарының планнарын, курлаварларның бүгү хевирлерин камнаар, продукцияның шынарын бедидер, чурттаалга бажыңнарын, эмнелгелерин, школаларны, школа назыны четпээн уруглар албан черлерни тудер талазы-биле даалгаларын бүрүн күүседирин хандырган хоорайларны, районнарны, каттыжыышкынларны, бүдүрүлгелерни, организацияларны, колхозтарны болгаш совхозтарны СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК тодаратkан.

Оон-биле чергелештир дыка хей каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер, организациялар, колхозтар болгаш совхозтар, районнар, хоорайлар, областар, крайлар болгаш автономнуг республикалар 1987 чылдың болгаш беш чылдың ийи чылының планнарын күүсетпээн, үлетпүр болгаш кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериге, социал-культура хереглелиниң объектилерин ажыглаага киирериге хөөмүдеашкынларны болдурган. Эде тургустунуушкунуң, өзүп турар экономиктиг үндезин реформаның үезинде ажылчы чоннуң чогаадыкчы идеийлерин амдаа чедир ажыглаайн турар, өзүлүп күш-ажылчы мергылданың байдалын тургузарынга ажыл-агыйны чорударының чаа негелделерин, долу бот-орулганы болгаш бот-екшаланыышкынның аргаларын кошкан ажыглап турар.

Автономнуг областарның, крайларның болгаш областарның Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының бүгү көргүзүглерин күүсетпээнин барымдаалаш, 1987 чылда тиилекчи атты оларга тывыспас деп шинтпирлээн.

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ни Министрлер Чөвүлели, Профессионалдар эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп чөвүлели болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди дараазында черлерни тиилекчи деп санаан болгаш СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл туктары-биле шаңнаан:

ЭВЕНК АВТОНОМНУГ ОКРУГ, ХООРАЙЛАР

РСФСР-ден: Чечен-Ингуш АССР-де Гудермес хоорай, Чита областа Краснокаменск хоорай, Калуга областа Кронштат, Обнинск хоорайлар, Бурят АССР-де Северо-байкальск хоорай;

Украин ССР-ден: Днепропетровск областа Желтые Воды хоорай, Житомир областа Новоград-Волынск хоорай, Севастополь хоорай;

Белорусс ССР-ден: Гомель областа Мозырь хоорай, Минск областа Слуцк хоорай;

Казах ССР-ден: Мангышлак областа Форт-Шевченко хоорай;

Грузин ССР-ден Поти хоорай.

Хоорайларда районнар

Москва хоорайда Киров, Красногвардейский, Люблинский, Свердлов, Совет районнар, Ленинград хоорайда Октябрь район, Донецк хоорайда Ворошилов район, Николаев хоорайда Заводский район, Киев хоорайда Ленинград, Печер районнар, Минск хоорайда Фрунзе район.

Кедээ районнар

РСФСР-ден: Дагестан АССР-ниң Ахты, Магарамкент районнар; Мордва АССР-ниң Зубово-Полянск, Рузаев районнар; Чуваш АССР-ниң Комсомольск, Чебоксары, Ялычик районнар; Якут АССР-ниң Вилюй, Мома районнары; Красноярск крайның Новоселово, Сухобузимское районнар; Хакас автономнуг областың Орджоникидзе район; Приморье крайның Чугуево район; Ставрополь крайның Предгорный район; Карачаево-Черкес автономнуг областың Адыге-Хабль район; Еврей автономнуг областың Октябрь район; Амур областың Шимановск район; Белгород областың Яковлевск район; Горький областың Арзамас, Лысково, Шатковск районнар; Камчатка областың Елизовск, Мильково районнар; Кемерово областың Ленинск-Кузнецк район; Москва областың Северяно-Пруды район; Мурманск областың Ловозеро район; Омск областың Большеречье району; Орлов областың Верховье, Хотынец районнар; Ростов областың Сальск район; Тамбов областың Кирсанов, Сампур, Тамбов районнар;

Украин ССР-ден: Закарпатье областың Иршава, Перечино районнар; Крым областың Красногвардейск район;

Белорус ССР-ден: Брест областың Ивацевичи, Пинск районнар, Витебск областың Докшицы, Толочин районнар; Гомель областың Лельчицы, Мозырь районнар; Гродно областың Гродно район; Минск областың Минск, Старые Дороги районнар; Могилев областың Климовичи район;

Казах ССР-ден: Кустанай областың Наурзум, Семиозерное районнар; Семипалатинск областың Абай район; Талды-Курган областың Аксуй район; Тургай областың Амангельды район;

Грузин ССР-ден Абаш, Богданово, Касп районнар;

Литва ССР-ден: Кретинга, Скуодас, Шальчининк районнар;

Латвий ССР-ден: Кулдиг, Талсы районнар;

Таджик ССР-ден: Дар-Бедаван автономнуг областың Шугна район;

Туркмен ССР-ден: Мары областың Тахта-Базар район;

Эстон ССР-ден: Кингисепп район.

1575 каттыжыышкынларның, бүдүрүлгелериниң, колхозтарның болгаш совхозтарның, түдугларның, эртем-шинчилел, телевилел болгаш эске-даа организацияларның база албан черлериниң, ядырлар аразының эртем-техниктиг комплекстериниң коллективтери, оон иштинде 715 комплексти ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедишкиннериниң даргелгезиниң Бүгү-эвилел хүндүлел сөмбырезынга киирер.

Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) болгаш февраль (1988 ч.) Пленумнарының шинтпирлерин удуртулга болдургаш, Бүгү-эвилелдиг социалистиг чарыжының киржиччилериниң күүсеннишкиннери 1988 чылда экономиктың болгаш социал хөгжүлдениң күрүне планын чедишкиннинг күүседирин хандырарын, он ийиги беш чылда экономиканың өзүлдезиниң чылда ортумак темпилерин бо чылын ажыгырын, каттыжыышкынларның болгаш бүдүрүлгелериниң доктаамал болгаш дөн-дескиг ажылдаарын хандырарын СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК партия, совет, профэвилел, комсомол болгаш ажыл-агый органнарынга дедаскан. Ол сорулга-биле чуртта партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын телептиг уткууру дээш калбарып чорудуп турар шинчээшкинин калбаа-биле ажыглаар. Ажылчы чоннуң чогаадыкчы инициативазын хөгжүдеринге, бүдүрүлгениң бүгү участокторының дүрген хөгжүлдезин чедип алырынга күш-ажылчы коллективтериниң күш-ажылчы чарыжының дээштинин болгаш оларның сонуургалдарын бедидери-биле ажыл-агыны башкарып, чорударының чаа методтарының аргаларын, ботурулга-чарылганың принциптерин болгаш бот-екшаланыышкынны долузу-биле боттандырып чорудар. ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынның) дугайында хоолдузунга даянып алгаш, эн-не эвээш чарыгдалдар-биле бедик шынарлыг продукцияга хереглекчилериниң негелдезин долузу-биле хандырар дээш чарыштыг ажылчы чоннуң бодунуң хөрээ болдурар, күш-ажылчы коллективтериниң экономиктиг хөгжүлдезинге таарымчалыг байдалдарны тургузар, чурттаалга бажыңнарын болгаш социал-культура албан черлериниң объектилерин тударының планнарының күүседезин чугаа чокка чедип алыр. Социалистиг чарыштың социал болгаш нижизидикчи ролүн бедидер.

• • •

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК-зы Бүгү-эвилелдиг социалистиг чарыжының тиилекчилериниг байыр чедирип, чурттуң ажылчы чоннуң социал-экономиктиг дешилгезиниң оруунга чаа базымны кылырынга, бистиң Төрээн чуртувустуң экономиктиг күчүзүн улам ыңай быжыглаарынга боттарының бүгү күштерин болгаш билигларын үндүреринге бүзүрелди илередип тур.

• • •

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл туктары-биле шаңнаткан күш-ажылчы коллективтериниң дөмзызын ядырлар, республика, край болгаш область солунналарынга парлаар.

ШАЛЫПЧЫЛАР АРАЗЫНДА

1987 чылда агроүлетпүр ажылдакчыларының социалистиг чарыжының түүнелин Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүрүномунуң коллегиязы биле агроүлетпүр комплексинниң ажылдакчыларының профэвилел обкому түүнел үндүрген. Кызыл районда «Кок-Тей» совхозтуң Кок-Тей сүт-бараан фермазын 1987 чылда республиканың социалистиг чарыжының тиилекчилериниң бирээзи деп санаан. Бо коллектив (бригадири И. П. Сагаан) бир инектен 2478 килограмм сүт саап турган, херек кырында 2804 килограмм ыылдыр күүседип, сүт бүдүрериниң ийиги планын 108,2 хуу боттандырган, чүс инектен 74 бызаны доруктурган, ийиги маңдың баш санын 95,8 хуу камгалап алган.

С. ХЕРТЕК.
[«Шынның» корр.].

МЕНДИ ДОРУГУП ТУРАР

«Сүт-Хөл» совхозта төрүүр 5899 хой бар, амгы үеде оларның 74 хуузу хураганнаппан. Түс-түс хойжулар база бригадалар аразында социалистиг чарыштыг. Оон негелделерни малчыннарда парлап берген. Амгы үеде Боре-Тайга салбырының Чечектиг бригадазы мурнап, чүс хойга онаештыр 78 хураганны камгалап алган. Ол ышкаш Сайыр, Чес-Булук бригадаларында хей хой ооладаан.

Чечектигде Кара-оол Монгуш, Сокен-оол Ондар, Чес-Булукда комсомолчу Владимир Аран олар ам безин чүс хойдан-не 89-90 хураганнарны менди доруктурып турар. Бо түүнерде хойжу коданнарда 40 ажыг сакманчы бар.

Бораш ОНДАР.

ҮШМУҢЧУ СААНЧЫ ИДИК ДААРАКЧЫЗЫ

Танды районда «Сосновское» дүржүлге-бүдүрүлге ажыл-агыйының мурнакчы саанчыларының бирээзи Валентина Курсакова. Сүт-бараан фермазынга үр ажылдааш инекти ажаар, оон хей сүттү саап алыр талазы-биле үүнүт арга-дүржүлгелиг апарган. Ынчалза-даа кайы-даа ажылга эң чугула чүүл кызымак чоруп деп, ол санап чоруур. Бир эвес ыылган ажылынга кызымак болза, ким-даа арга-дүржүлганы дүрген өөренип, бедик көргүзүглерни чедип ап болур.

Эрткен юбилейлиг чылда Валентина Николаевна ажылдап келген чылдарының иштинде эң бедик көргүзүгүү чедип алган. 1 инектен-не 3000 килограмм ажыг сүттү саап ап, республиканың саанчыларының чоокку үеде чедип алыр дээн деңнелни ашкан. Мурнакчы саанчы «Үшмуңчулар» деп клубтуң кежигүү.

ЧУРУКТА: үшмуңчу Валентина Курсакова.

Михаил Ондар Кызылда алгы заводунда хем идиктер даараксызы болуп ажылдаа-ла сес чыл ажып турар. Эрткен айларның планын ажыр күүседип, социалистиг чарыштың тиилекчизинге саматkан.

Бо бедик мергежилдиг ажылчын ам 1988 чылдың октябрьның күш-ажылчы үлүүнде ажылдап эгелээн. Эрткен чылдың социалистиг чарыжының түүнели-биле республиканың улус ажыл-агыныың шылгаан мурнакчыларының бирээзинге саналды, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң профобличевуелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле «1987 чылда мергежилдиг тергинин» деп атка төлептиг болган.

«Тергинин идик даараксызы» деп хүндүлүг атты тывыскан дугайында кызыл дипломну болгаш кызыл ножаны Михаил Ондарга бүдүрүлге қогыйте баныырлаадыы-биле тывыскан. Заводтуң ажыл-ишчилери аңаа байыр чедирип, чедишкиннерни күзээн.

ЧУРУКТА: Михаил Ондар Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фото-зу.

ИНДИЯНЫҢ СПУТНИГИН САЛЫП ҮНДҮРГЕН

Индияның ИРС-1А дээр спутнигин Байконур космодромдан космос делгемнинге салып үндүрген. «Восток» ракета индий спутниктерни моон мурнунда-даа салып үндүрүп турган. ИРС-1А — дөртү индий спутник. Баштайгы үш спутниктер («Арнабата», «Бхаскара-1», «Бхаскара-2») база-ла бойдус шинчилээр программалыг турган болгаш оларны Капуста Ярда космодромдан салып үндүрген. Волгоград чоогунда ол космодром болгаш Москва чоогунда хайгаарал төвү («Адыг хөлдери») хей индий специалистерге космос эртемнин болгаш техниказын шинчээдип алырынга өөреднилге чери болуп турган. Ол төп үүлге Индияның специалистериниг эвес, харын хөгжүп орар чурттарның эртемденнеринге өөреднилге чери болуп турган деп, ийи ай иштинде Индияның специалистериниг болуу-биле спутникти салып үндүреринге белеткеп келген доктор Рао медегээн. Бис Индияга делегейниң космос төвүн организастап турган-дарынга белеткенип турар бис, ону тургузарының идеязы М. С. Горбачевтуң Индияже аян-чоруунуң төзинде тыптып келген деп, ол уламчылаан. Ийи-үш чыл иштинде ажылдаар спутниктиг ажылының төзинде Африканың болгаш Азияның хөгжүп орар эдээн кеш чурттарының девискээрлерин чуруккa тыртырар. Ол кезиниң 18 чуртунуң специалистери бисте космос информациязын сайгарып өөрүнге белеткелди эртkенчер деп, доктор Рао дыңнаткан. Бисти, ол кезиниң чурттарын, онза сонуургадыг турар ниити айтырыглар чугуле болуп турар: чер адаының сугларын тывары, тропика үнүштериниң байдалы, девискээрлериниң эзэзирей бээрибиле демнеп. Ол айтырыгларны эң-не дүргени-биле шинтпирлээри эргежок чугуле кылдыр санап турар бис деп, Индияның ССРЭ-де элчиниң Т. Н. Каульга деткип чугаалап турар.

Спутникти салып үндүрүп турда, Т. Н. Каульга баштаткан Индияның чазан делегациязы, «Дойче банкының» (ГФР) баштаар черинин даргазы Ф. В. Кристианс, а ол ышкаш совет болгаш дешлыны журналистериниг болуу турган.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ.
СЭТА-ның тускай корр.
Байконур космодром.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Партийжи амыдырал

КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВКЕ БАРГАШ...

Партия ажылын эде тургузар, ооң стилин, аргаларын, хевирлерин сайзырадыгайжыдар хемчеглерин СЭКП Мөңгүн-Тайга райкому ап турар. Чоокта чаа райком хүнүн эрттирген, ол дугайында материалды моон адаан-да парадывыс.

СЭКП райкомунуң бюрозунуң шинчилеп өскүүгаар райком хүнүн Мөгөн-Бүрен кодээ Совединиң девискээринге эрттирген. Партия райкомунуң бюро кежигүннери, аппараттың ажылдакчылары болгаш районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң культура, кадык камгалал, улус өөредилге органнарының удуртукчулары киришкен.

«Мөгөн-Бүрен» совхозтуң парткомунуң, партия эге организациларының ажыл-чорудулгазы-биле партия райкомунуң бюро кежигүннери, аппараттың ажылдакчылары танышкен. Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидер, коммунист бүрүзүнүң авангардчы ролюн бедидер, СЭКП-ниң Уставының эде тургустунуушкунунуң негелдезин күүседир дээш чамдык ажылдарны кылып турар. Партийжи ажылдың салдарын бедидер дээш СЭКП райкомунуң бюрозу, ооң секретарлары болгаш аппарат ажылдакчылары парткомга, партия организацияларынга практиктиг дузаны чедирип турар. Ынчалза-даа партком, партия организацияларының ажылында чедир кылдынмайн турар ажылдар ам-даа бар. СЭКП райкомунуң ажылдакчылары С. Б. Донгак, М. М. Хомушку, Д. Ш. Хертек, М. Д. Донгак болгаш өскелер-даа партия эге организацияларының секретарьларынга практиктиг дузаны чедирген, хөй-ниити организацияларының удуртукчулары коммунистер-биле хүүда беседаларны чорутканы.

Аныяк коммунистерниң өөредилгезин партком девискээр өйны-биле организастап турар. Бо удаада аныяк коммунистерниң өөредилгезин эрттирген. Партийжи Уставка дүүштүр тургускан үш чугула айтырыг талазы-биле С. Б. Донгак, Д. Ш. Хертек, М. Ч. Ондар беседаларны кылган болгаш коммунистерниң айтырыгларынга зарыларны берген, саная, сүмелерин дымкаан.

Совхозтуң коммунистериниң туралы болуп эргекен. Социал айтырыгны тус черге шинтпирлээр дээш Мөгөн-Бүрен кодээ Совединиң күүсекчи комитеди кандыг хемчеглерни чорудуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Илеткел кошчак болган, ооң чылдагааны болза Мөгөн-Бүрен кодээ Совединиң девискээринге бүдүн беш чылда болгаш 1988 чылда кылыр социал ажылдарның планын тургуспаан. Ону күүском даргазы В. С. Саая кылбаан. Коммунистерниң туралынга кодээ Совединиң күүском даргазы В. С. Сааның партийжи характеристиказын бадылаан, ол чугула партийжи документтиде четпестер хөй болган. Партком секретары Ө. С. Салчак коммунистиң характеристиказын болур-чогууру-биле, шыны-биле үнелеп көрбээн болгаш кичээнгей салбаан болган.

Дараазында түнде СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң материалын ажылчы чонга пропагандалап, тайылбырлаары-биле политхүнү эрттирген. Автопаркка, эмнелгеге, школага, малчыннарга болгаш өске-даа черлерге болган беседа, лекциялар соонда ажылчы чон боттарының ажылынга, амыдыралынга хамаарышкан чугула айтырыгларны салып, боттарының санналдарын болгаш сүмелерин киргген.

Партия ажылын эде тургузар, ажыктыг, дэштиг болдуар талазы-биле Мөгөн-Бүрен ортумак школазында, № 3 хөйжу бригаддада партия организациялары, участок эмнелгезинде партбюлер ээлээн идепкейлиг ажылдап турар. Ажылынга зарыысалгалыг, хөй-ниитиниң хөрээнге идепкейлиг, сагыйга-чүрүмүт, үлегер-чижээн өскелерге көргүзүп чоруур коммунистер хөй. Оларга сарлык кадарчызы С. Ч. Донгак, хөйжулар Ч. И. Тарын-Базыр, Д. М. Хертек, механизаторлар В. И. Маамы, Г. С. Салчак, башкы В. С. Иргит болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Райком хүнүнде партия эге организацияларының секретарьларының семинарын организастаан. СЭКП райкомунуң оргкилдизиниң эргелекчизи С. Б. Донгак партия организацияларының ажыл планы, ону боттандырары, партийжи организастыг ажылдарның ниити килдис эргелекчизи Д. Ш. Хертек партия организацияларында херек эмгелели болгаш хүлээп ап турар доктаалдарның күүселдезин организастап, ылап турарының учёт секторунуң эргелекчизи М. М. Хомушку СЭКП-ге хүлээп алыышкын, документтилерни долдурары, коммунистерниң учёттарының, парткомиссияның даргазы М. Ч. Ондар коммунистерниң хүү хөрээн көрүнүң дугайында илеткелдерни кылган.

Райком хүнү СЭКП райкомунуң кежер бюрозу-биле доозулган. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң парткому канчаар удуртып турарының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Илеткелди партком секретары Ө. С. Салчак кылган. Бо талазы-биле чамдык ажылдар кылдынганын бюроға демдеглээн. Ынчалза-даа совхозта экономиктиг өөредилгени партком четпес удуртып турарын шүтүмчүлээн. Бо өөредилге чылында хөйжу бригадаларга, автопаркка, совхозтуң специалистеринге кичээлдер ээлээп эрткен, кичээлдерден дыңнаакчылар озалдап турар. Ол ышкаш бот-орулга-чарылгада, бригада, ог-буле хөрээзинде, чек системазында бедүүн айтырыгларны чамдык удуртукчулар, специалистер, бонгадырлер, малчыннар амдаа чедир шинээдип албаан.

Райком хүнүнде ээлээп эвес практиктиг ажылдар шинтпирлеттинген, ажыл-агый болгаш социал айтырыгларда бергеларни кандыг аргалар-биле ажып эртериниң орудтарын база курлавырларын тыпкан.

Маспый-оол ОНДАР.
СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң чанында партkомиссия даргазы.

ОРГАНИЗАСТЫГ ДООЗАРЫНДАН ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИ ХАМААРЖЫР

Бистиң малчыннарның ажылында эң берге үе —ыштаглаашкын ам барык алды ай үргүлчүлеп турар. Бо кампанния мал оолдаашкыны-биле капсырлажыр болгаш ийи дакпыр харыысалгалыг. Март 10-да медээ-биле алырга, республиканың ажыл-агыйларында 274051 хой оолдаан, оон 259307 хураганны камгалап алган-дыр бис. Барык он беш муң хураган өлүп хораан. Ол ышкаш чыл эгезинден бээр 488 бызаанны чедир албаан бис. Моон алгаш көөрге, малдың чаа төлүн камгалап алыр талазы-биле байдал бисте аажок нарын. Час өлүшүк болгаш хат-хогурумнуг болгаш база чем баазазы тенгени-биле дыка берге дээрзи малчыннарга, зоовет-специалистерге, ажыл-агыйларның удуртукчуларынга билдингир.

Мал ажылында шинтпирлээр айтырыглар-ла хөй. Ам час дүшкени-биле холбаштыр саргы, оон өңгыда малдың аарыыр чоруу бо үеде черле көөдээр. **Кижи малга канчаар дузалаарыл, чүүже ол кичээнгейни салыр ужурлугун!**

Бистиң чамдык ажыл-агыйларывыстың дуржулгазындан алырга, чаа бызааларны база-ла одаас, сериин кежаларга ажаап азыраарга, ол дадыккан болур. Бо талазы-биле «Тиилелге» совхозтуң дуржулгазы солун. Бо арганы ажыглаан соонда, бо ажылагый үүс инектен-не 80—87 бызааны ап турар апарган. Кав-Хемде СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозна бызаалар хорап туруп бээрге, март айда оларны пресстээн саваадан кылган кажаларга киирип азырай берген. Ам оларның өлүру соксаан. Моңу барымдаалаваш, ильиннажылар 100 бызаа киирер ындыг кежаны тудуп, ажыглалга киирген. Ындыг тудугга хөй чарыгдаа үнмес, тудут материалы кылдыр багай мөнзаларны, ыырбыылды ажыглаар, оларның аразын кара-саазым азы руберойд-биле дуглап алыр. Шала кылдыр пресстээн саваны, ыырыгыышты ажыглаар. Ону ынналдыр кылып алырга, өл-шык чок бодур, доң черни кылын шыыг-биле дуглаптар. Ол ышкаш ыраг агаарлыг, чылыг болур.

Мөңгүн-Тайганың хойжуларында бир эки дуржулга бар апарган. Кажаның кырында чырык база агаар киирер үдүн полиэтилен-биле шып алган болур болгай. А мөңгүн-тайгажылар ол аргадан үштүнгаш, ам кажа-хораада үттерни ак өңнүг пос-биле шып алыр апарган. Оон түүнелинде кажа иштинге демдылаваас, кургаг, база ындыг пос кажа иштиниң чыдын үндүрүптер, доңмас, чырык.

Час дүшкенде бир айтырыг —саргы көөдээр. Оларның-биле демисежириниң өнзү-бүү аргалары бар. Ынчангаш ам ол талазы-биле тодаргай планны тургузар, ол өзугаар ажылдап эгелээр херек. **Чүү кылырыл!** Одар-бөлчиннрни эки шинчилеп көөр, саргы хораның тыптынар, хоран-химикаттар-биле малчыннарны база ажылдаар өске-даа улусту өөредир, айыл чок чоруктуң дүрүмнерин барымдаалаар, малды саргыдан камгалаар белүктерни тургузар, күштү болгаш эмин таварыштыр хуваар херек. Оон аңгыда ажыл-агыйларның база агроулетпур каттыжыышкынларының специалистери Кызылдың утилизаводунда малдың бажы темнир аарыыга удур эм кылып турарын база утпас ужурлуг. Ону малга белүү-биле чемгерип турар үеде салып ааар болгаш ооң ажыктыы черле аажок улут.

Амгы үеде малдың организминде витаминнер дыка ааажаан. Ынчангаш «Зооветснаб» таварыштыр бөлүк үзү, тривитамин, польфаминс дээн ышкаш минералдыг чүүдер составтыг эмнерни алгаш, ону малга бээр херек. Чугай, преципитат, диамонийфосфатты тоовас ажыл-агыйлар карежага таваржып турарын чугаалап каары артык эвес. Минералдыг чемнер кажаларга доктаамал турар ужурлуг.

Эрткен чылдың ол-ла үеэнге бодаарга, бо чылдың бөштейги ийи айларында республикада сүт саалдазы бир инекке онаштыр 8 килограмм, а ону күрүнеге садары 4,9 хүү ааажаан. Эң ылаңгыя Кав-Хем, Таңды, Кызыл, Тес-Хем районнарның фермаларында сүт саалдазы илдең-не ааажаан. Ындыг болганда ниити республика квартелдың планын күүседири бергедеп келген. Моон бир кол чылдагааны болза, дыка хөй совхозтарның удуртукчулары болгаш зоовет-специалистери малдың ажаалда-хайгааралынче кичээнгейни кошкаткаш, мал чеми чок деп чугаалап турарлар. Шын херим, мал чеми ааажаш. Ынчалза-даа малдың бар чемни чөп ажыглаваас-тыр бис. Малчын кижи бүрүзү мал бажын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер дээш харыысалгалыг болур ужурлуг. Малды ажаап, чемгерериндан дыка хөй үүл хамааржыр.

Бисте малга бөдүүн чем кылырының аргаларын безин ажыглаваас, саваны, ыыргыышты ол-ла олчаандырзын бээр таварылгалар кайы хөй. Чуданы безин кылбастыр бис.

Бистиң совхозтарывыста мал чеми ааажаш ортаның барымдаалаваш, амгы үеде республиканың он үш совхозу ыыргыыш база саваа белеткеп ап турар. Чүгле 5100 тонна ыыргыышты белеткээн. Мал чеми ааажаш деп чүүлду билип тура-ла, баш удур хемчеглер албас, чүгле мал-маганы аажок арып баксырай бээрге, ам шимчеп үнер-дир бис.

Ол чорук кайы-даа районда бар. **Иштикти курлавырларны ажыглаар херек. Чүлүрки ол!** Шиви, хадың, пеш будуу белеткээр, ыышты шаңделер — бир арга ол. Амгы үеде республикада чүгле 750 тонна ындыг чемни белеткээн.

Ам удаас бирги квартал доостур. Кылыр ажыл хөй. Дыка хөй коллективтер, малчыннар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур социалистиг чаруста киржип турар. Эрткен чылдың түүнели-биле бистиң малчыннарывыстан ээлээн кош кижи Бүгү-эвилелдиң база Россия Федерациязының чаруыжынга тиилекчилер болуп, шаңнаткылаан. Арга бардыр.

Мал бажын камгалаар, ооң продуктулуун бедидер дээш демисеелге зоовет-специалистер эң-не мурнуку одуурга турмуж ужурлуг. Кыштаглаашкынны организастыг доозарындан бүгү чылдың түүнели хамааржыр.

К. ЯЛАКОВ.
Агроулетпуркомнуң даргазының орлавчызы.

Владимир Григорьевич Сапожников «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-транспорт цехинге чолаачылап ажылдаандан бээр он дорт чыл болган. Мурнакчы ишчи планныг онаалдаларын чылдың-на ажыр күүседип келген. Бо чылдың январының планын он база ажыр боттандырган.

ЧУРУКТА: БелАЗ башкарыкчызы Владимир Сапожников.

Чолдак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Андрей Токпек-оолович Монакпан бодунуң совхозунга ажылдаа-ла үзеш чылдың түүрүн көре берген. Ол үениң иштинде үгле Чаизаш сүт-бараан фермазынга ажылдап келген.

Бодунуң күлээнгей ажылын он секиздиг кылып, бызаа семиртир күлээнгезин доктаамал ажыр күүседип турар. Бодунуң ижинге аныяктарны өөредип, чайгы үеде бызааларны кандыг черге кадарарын айтып берип турар.

ЧУРУКТА: А. Т. Монакпан ажыл үезинде.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛДУҢ фотозу.

Коммунист дугайында чугаа

ДУГУЙ КЫРЫНДАН ДҮШПЭЭН

Ол чаарбы чеди чыл иштинде бо мергежилинге үзүктелишкин чокка ажылдап келген. Ол үениң дургузунде аар, чиик — өнзү-бүү марканың автомашиналарын башкарып, ырак-чоок, кадыр-берт орудтарга дүне, күндүс, ыыш, чаа дивейн чорупп, чаңгыс-дал озал-ондан кылып көрбээн. Базыр-оол Монгуш машиназы-биле ажылче үнмээн дээн чугаа хамаан-даа дыңнаалбейн келген.

Чыл санында социалистиг күлээлгелерин ажыр күүседип, ол кызымаанай ажылдаан. Ынчангаш совхозтуң директизазының шинтпирин өзугаар ону 1961, 1974 болгаш 1985 чылдарда УАЧД-ниң баар хелес путёвка-биле шаңнагылаан.

Базыр-оол Намзыновичиниң аныяк чолаачыларның дагдынычызы дээн болуур. Бодунуң чанында олуртуп алгаш, машинаның өнзү-бүү кезектерин мазыр, эптеп көргүзүп тургаш машинаны ажаап, башкарарынга бисти өөредип чаан дагдынычывыс дижип Пар-оол Сат, Болат-оол Он-дар, Байырты Монгуш олар аңаа өөрүп четтиргенин илередип, чугаалажып олурарлар.

Дуржулгалыг чолаачы Базыр-оол Монгуш Карл Маркс аттыг совхозтуң Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазынга ам үш чыл улаштыр сүт саартып ажылдап турар. Сүттү Чадаанның сүт заводунга чогуур ей-шаанда дужаарынга ол үлүүн киирип, социалистиг күлээлгезин чыл санында ажыр күүседип, кызар-чаар материалдарны, артык кезектерни камнап ап келген. Кызымаккай күш-ажылы дээш чемелде төлевирни, өске шаңналдарны, күндүлеп бижиктерни хөй удаа ол алган. Базыр-оол Намзыновичиден аныяк чолаачылар бо-ла арга-суме айтырып келирлер. Дуржулгалыг чолаачы кажан-даа чажам диваас, чайым чок деп черле чылдырбас, арга-сүмезин кадар. Ынаңгыя машина үрелген болза, ону хынап көөр, септежип бергеш чорутпаанда сагыжы амыраваас чаңчылдыг кижи.

— Совхозтарны бот-акшаланыышкынче шинчиткеш килдистиң инструктору В. М. Кижчен, пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң орлавчызы З. С. Хомушку партия хуралдарын канчаар эрттирери, дээштиин бедидерин, эде тургузуушкун үезинде политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастаарының аргаларын чылганнарга чижектер-биле холбап тургеш, тайылбырлап таныштырган.

Александр ХЕРТЕК.

СЕМИНАР-ӨӨРЕДИЛГЕ

СЭКП Барыын-Хемчик райкому бүдүрүлгелерде, албан организацияларда, школа болгаш үруглар албан черлеринде партия эге организациларының секретарьларының семинарын эрттирген.

«Эге организация—партийжи үндезини, дургедээшки» болгаш эде тургузуушкун дээн демисеелдиң кол зоонозу» дээн темалыг лекциязы СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат кылган. Организастыг

КИИТИ ПАРТИЙЖИ КОНФЕРЕНЦИЯЛАР: партияның амыдыралында оларның туружу болгаш ролю

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы бодунуң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелди чорудуп турар. Конференция 1988 чылдың июнь 28-те ажыттынар. Бо беш чылдың бирги чартының кол-кол түүнелдерин эде тургустунуушкунуң чорудулгаларын ханыладыр талазы-биле партия организацияларының соруглаларын, ол ышкаш партияның бодунуң болгаш бүгү ниитиледнң амыдыралын улам ыыгай демократчыдарының хемчеглерин конференцияга чугаалажып көөр.

Ур үе эрткен соонда конференцияны чыып турары большевизмниң база бир демократтыг чаңчылының бисте катап тургустунуп турарының дугайын чугаалап турар.

Партияның III съездизинге, 1905 чылда-ла, «Аңгы-аңгы партия организацияларының үе-үелеп эрттирер конференцияларының дугайында» резолюция хүлээп алдынган турган. Іөп-даа, чер-черлерде-даа комитеттер партия ажылының теоризының болгаш практиказының шинтпирлеже чогуур айтырыгларын кады чугаалажып көөру-биле аңгы-аңгы организациялардың конференцияларын аргалыг-ла болза үргүлчү организастап турарының өзүүшкини ында илереттинген. Бирги ниити партийжи конференцияны ол-ла, 1905 чылдың декабрьда царизмге удур боо-чепсектиг турда хамыышкын үезинде чыыдырган. Оон киржиччилери партияның чаңгыс эмин катап тургузарының дугайында (партия 1903 чылда большевиктерниң болгаш меньшевиктерниң фракцияларынга чарлы берген турган), каттыштырылга съездизин чыырының дугайында. Күрүне думазынче соңгуудаларга бойкот чарлаарының дугайында шинтпирни хүлээп алганнар.

Конференциялар оон бээр партияның практиказынче кирген. Револючу демиселедиң болгаш социалистиг тургузуушкунуң стратегизазының болгаш тактиказының хөй-хөй чугула айтырыгларын ол конференцияларга чугаалажып көрүп база шинтпирлеп турган.

Чүгле революция мурнунуң үеларында безин (1917 чылга чедир) чеди партия конференциязы болуп эрткен. Оларның кайызы-даа партияның амыдыралынга чугула болуушкун болуп турган. Чижээ, 1912 чылда болган VI (Прага) Бүгүроссия конференциязынга меньшевиктерни партиядан шуут үндүр сыыырган, оппортунистерниң үрегдеп каапканы, азы царизмниң чылча шаап кааны топ органнарны катап тургускан, большевиктерни бот-тускайлаң партия кылдыр бурун организастаар ажылдар кылдынган.

1917 чылдың апрельде эрткен VII конференция теогулут үжүр-дузалыг болган. В. И. Ленинниң сураглыг Апрель тезистериниң үндезинге даянгаш, ол дайынның болгаш революцияның ынчангы чидиг айтырыгларының талазы-биле партияның стратегиг шүгүмүн тодаткан. Конференцияга хүлээп алдынган шинтпирлер партияны быжыглаан, буржуаз-демократтыг революцияны социалистиг революцияже шилчидериниң планын ажылдап кылган.

Октябрьның социалистиг Улут революциязы тиилээн соонда ниити партийжи конференциялар дугайында дүүмну партияның Уставынга киргген болгаш оларны эрттириниң чүүмү норма болу берген. Съездилер аразы үеде болуп эртip турган партия конференциялары оларны немелде чүүл болуп турган. ТК-ның отчёду, партияның удуртукчу органнарын соңгууру, партия Программазын хүлээп алыры болгаш өске-даа шаа ындыг айтырыгларны чугаалажып көөру болгаш шинтпирлээри — съездиниң кол соруглазы ол. Конференциялар съездилерге ажылдап кылдынган принципиалдыг айтылышкынларны хөгжүдүп, ханыладып, немеп, тодаргайлап база ол ышкаш партияны, социалистиг тургузуушкунну хөгжүдеринге амыдыралчы чугула айтырыгларны шинтпирлеп турар. Партияның VIII (1919 ч.) болгаш XII (1922 ч.) конференцияларынга партия Уставын өскертип болгаш хүлээп ап турган.

Хоорайның болгаш кодээниң ажылчы чонларын социалистиг тургузуушкунче хаара тударынга шинтпирлиг рольду ойнаан партияның чаа экономиктиг политиказы X партийжи конференцияга бүгү талазы-биле тодаргайлаттынган турган.

XVI партийжи конференция (1929 ч). социалистиг экономиканың фундаментизин тургузуп алырынче, бүгү-ле адырлардан капиталистиг элементилерни үндүр хоглээринче үлеанган, улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң бирги беш чыл планын бадылаан.

Ленинчи партияның туруп келгениниң бүгү 85 чылының дургузунда 18 ниити партийжи конференция болуп эрткен. Оларның соңгузу 1941 чылдың февраль айда болган. Дайын айыылының байдалдарынга үлетпүрүп болгаш транспорттуң ажылын эжиждериниң оруктарын аңаа чугаалажып көрген. Бо конференцияның соонда экономиктиг айтырыгларга партияның соңуургалы күштелген. Удуртулганың чаңгыып-дужаар методтары ооң шүгүмчүлелинге бо-ла таваржы бээр турган. Ындыг-даа болза совет улуска удур герман фашизминиң өскүдүп үндүргени дайын бүгү-ле үүлдерни будел, тайбың ажыл-ишти үзе кирген.

Ниити партийжи конференцияларны оон бээр эрттирбээн. Ооң кадында партияның XIX съездизинге (1952 ч.) бадылаттынган партия Уставында оларны эрттириниң дугайында дүүмну шүүт киирбээн. Ынчангаш Совет үлүсүнүң, ол дугайында XXIII съезд конференциялар дугайында дүүмну Уставка база катап киргген. Ындыг болзе-даа, ооң соонда-даа оларны чыгбаан.

XIX Бүгү-эвилел конференциязын чыыдырарының дугайында СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга хүлээп алдынган доктаал большевиктиң өзүүнүң деннинче чаңчылдарын катап тургузуп турар.

Баш удур чоруткан санаашкыннар өзугаар алырга, XIX конференцияга киржир 5000 хире делегат соңгуттурар. Деннелге: XVII конференцияга 911 делегат, а XVIII конференцияга 594 делегат бадылаар болгаш чөвүлээр эргелиг кылдыр соңгуттурган.

XIX партийжи конференцияның делегаттары эвилелдешкен республикаларының компартияларының ТК-ларының, партияның край болгаш область комитеттериниң пленумнарынга хаалгыг (чажыт) бадылавышкын-биле соңгуттурар. Делегаттар соңгулдаалары бо чылдың апрель-май айларында эртер.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы Совет Эвилелиниң амыдыралында шинтпирлиг үеде, кажан бүгү чуртта, ниитиледнң бүгү адырларында өзүлүт револючу будуштуг чаартылгаларны боттандырып турар үеде болуп эртер деп турар. Ук конференция боду база эде тургустунуушкунну калбартып чорударынга чугула үе-чада болуп эртер. Эде тургустунуушкунуң чорун турарының дугайында конференцияга киргген айтырыгларны ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга бүгү талалыг чугаалажып көөру партияның XXVII съездизиниң соонда чыгдыган политиктиг дуржулганы түүнээр, социал, экономика, угаан-бодал хөгжүлдезиниң кол угланыышкынларын телевизил көөр арганы берип турар.

Абулмагомед МУСАЕВ,
тоогу эртемиериниң доктору, профессор.

(ПМА).

Экономиктиг санаашкын

ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

Барыын-Хемчик районнуң агроулетпур каттыжыышкынының ажыл-агыйларында күрүнеге садар мал курлавыры ааажаап, ооң баш саны чыл санында кудулап турарын экономиктиг санаашкыннар, хыналдалар бадыткаан. Сөөлгү ийи чылдың иштинде ортумактан куду дөңгилделиг малды күрүнеге сатканындан 325 муң рубльди совхозтар чедир албаан. Эрткен чылын районнуң сатканы бүгү мыйыстыг бода малының 47 хүүзү болур 1768 инек-биле сарлыкты Кызыл-Мажалыктың эт комбинады арган кылдыр хүлээп алган, оларның ниити дөңзизи дөңгүп-ле 4048 килограмм болган.

«Дөң-Терезин» совхозтуң сатkан малының 50,5 хүүзү, «Шекпээрнин» — 38,9 хүү, «Хемчиктин» —35 хүүзү ортумактан куду дөңзилиг болган, улут кажага таваршкан. Дужаган бүгү шээр малдың база-ла 23,6 хүүзү арган болганын мөңге айтып келбы. Куду дөңзилиг малды дужаап келгениниң хөй орулганы чедир албазындан аңгыда, районда малдың баш саны кудулап турар. База бир чылдагааны— малдың чаа төлүн чылдың-на чедир албастаан, черле хорамча улуг малда безин хөй. Эрткен чылын шээр малды өстүрериниң планы күүсеттинмээн, а мыйыстыг бода малдың өлүп хораары мурнунда чылдаазы-биле дөңзээрге, 5,1 хүү көвүдээн. «Барлык» совхозта шээр малды чидирери, оорга алзыры 6,1 катал өскен.

Районнуң дорт совхозунда төрүүр шээр малдың 80 коданының чаарбы дөрт чүске онаштыр 50-ден куду өнай, хураганны алган. Байдал мындыг турда, мал канчап азырыл? «Барлык» совхозтан Бак-Кара Саая — 26, Владимир Сарыглар — 37, «Шекпээрден» Семен Сарыглар —21, Чечекмаа Хомушку — 36-ла хураганнарны чүске онаштыр алган.

Малчыннарның харыысалгазын, материалдыг соңуургалын кодтурер, малдың дөңгилдезин бедидер соруглабиле ону дөңзилээриниче база-ла кичээнгей салбастаан. «Барлык» совхозтуң 27001, «Шекпээрниң» 14121 хой, ешкүзүнүң немелде дөңзинин чыл төнчүзүнде тус-тузында 525, 1195 центнер кылдыр эрөңгейлеп бижээнин илерээн.

Кышкы үеде садар малды черле аңгылап азыраваас болган. РАУК-ке кирген Ф-24 отчетта 160 бода малды аңгы үскеш, азыраап турар дээнин хынаарга шын эвес болган.

Район бо чылдың бирги кварталында күрүнеге 220 тонна эт садар планныг. Амгы үеде мал арган, белеткээн күрлавыр чок болганда, эрткан санныг хонуктарда 64 тонналы кейиын ап, канчап күүседирил!

Эт курлавыры ааажаап, малдың баш санының кудулап турарының эң-не кол чылдагааны болза, ажыл-агыйларның удуртукчулары, зоовет-специалистер күрүнеге садар малды аңгылап азыраар, чайын семиртир талазы-биле кичээнгей салбайн турарында. Районнуң девискээри делгем, одар-белчиир четчир. Актың, Алаштың, Шырав-Булактарның, Чес-Адырның тайгаларын одарга ажыглаайн турарының дугайын район база республиканың солуннарынга кош удаа шүгүмүүлеп, бижип келзе-даа, РАУК-түң, совхозтарның удуртукчулары ону кичээнгейге албаан.

Бо чылдың эгезинде совхозтар бот-акшаланыышкын, бот-орулга-чарылгаже кирген болгай. Барыын-Хемчиктиң совхозтарының экономиказында кол черни мал ажылы ээлеп турар, орулганың кол нуруузу оон кирер.

Мал ажылынга хамаарыштыр байдалды, ажылдың стилин болгаш арга-методтарын өскертпес болза, Барыын-Хемчик район моон соңгаар бергедээр-ле эвеспе. Езулуг эде тургустунуушкун-биле ажылдаар херек. Бо ажылды углап-башкарып турар СЭКП райкому, райкүүском, РАУК бар. Ам черле канчаарыл, чүүже кылырыл? Айтырыг мынчаар тургустунуп келген.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр.).

Кижизидилгениң база өөредилгениң шынары дээш

КИЖИЗИТПИШААН, ӨӨРЕДИР

Школаны совхозка берип кагза. Чөвүлелдиң херээ бар бе? Бүдүрүлге бригадаларын— бот-орулга-чарылгаже

Алдарлыг совет чогаалчы болгаш башкы А. С. Макаренконуң төрүттүнгениндеи өзөр 100 чыл болган оюнуң бүдүүзүнде СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызы район школаларының директорларының, ыида партия эге организацияларының секретарларының, класстан дашкаар организаторларының болгаш аңаа хамаарыгаалыг өске-даа активтиг «Тогерих столуун» организаставн. Оя дугайында материалды мооң адаанда парладывыс.

Б. Д. ХОВАЛЫГ, Чаа-Хөл ортумак школазының директору.

— Кош-ла чыл бүрүнгаар ниити продукцияның көвей сан-чурагайын чедип алыр дээш кандыг-даа чүүлдерни сагыыйын турган болгай. Улус өөредилгезинге ортумак эртем дээш база шак ынчаар туржуп турганывысты чажыргаш чоор бис. СЭКП ТК-ның (апрель 1985 ч.) Пленумунуң соонда бүгү чүве өскерилген: үрдүчек сан-чурагайларның, хоозун ортумак эртемниң ниитилелге ажыы чок апаргам.

Улус өөредилгезинге эде тургустунуушкунуң эргежок чугулазын башкылар шак шиңгээдип алган. Ынчалза-даа оя теоретиктиг билиглериң практика кырында ажыл-херектер-биле бадыткаттынмайн турарын айтыр апаар. Директорлуң болгаш партия эге организациязының секретарының улус өөредилгезин демократчыдарынга кижилгезиниң дугайын чаңгыс сес-биле чугаалаарга мындыг: олар башкылар болгаш өөреникчилер коллективтерин чаңгыс үзел-бодалга алыскан организм кылдыр эвилелдээр ужурлуг.

Борис ДАРГЫН, Ак-Туруг школазының директору.

— Школаларга чөвүлелдер тургузарын эргежок чугула деп бодаар мен. Аңаа школа директорунуң ажыл-чорудулгазын-да дыңнап болгай-ла.

Елизавета ШАЛГАН, «Күш-ажылдың хостуу» совхозта партком секретары.

— Школага, бүдүрүлгеге ышкаш, чөвүлелдер артык деп бодай-дыр мен. Школада комсомол организациязы, пионер дружиназы дээш өске-даа хей-ниити организациялар бар. Ам база бир чөвүлелдиң херээ бар бе?

Торгалыт школазында партия эге организациязы эки ажылдап турар деп үнелелди бердим. Ол директорнуң ажылынче холгаарлаваан, кол нуруузунда шын политиктиг удуртулганы хандырып келген.

Александра Новикова Шагаан-Арыг школазының директору.

— Бодум хуумда школага чөвүлел тургузарын чептүг деп санап тур мен. Школада башкылар чөвүлели бир аңгы, өөреникчилер комитеди база бир аңгы болгай. Чөвүлел ол ийнни каттыштырып, өөредилге-да, ажыл-агыйда айтырыгларын шиитпирлээринге дузалыг болур. Чөвүлелден ойталаары дээргеле, Макаренкодан ойталаанывыс ол-дур. Ынчангаш маңаа бистиң туружувус чаңгыс болур ужурлуг.

Вячеслав МАРЕЕВ, Чаа Шагаан-Арыг школазының директору.

—Кайы-бир школадан башкылар чагаа-хомудалдар киирип эгелээргө, улус өөредилге кылдызы ол школада байдал бажсыраап турар-дыр деп санаар апаргам. Херек кырында ол ындыг бе? Чок, ону бир өскээр үнелеге эки боор. Эде тургустунуушкун дээрге демисел ышкажыл. Эрги болгаш чаа үүлдериң аразында демиселдиң түңнелинде аштырганнар-даа, тиилээннер-даа турар апаар. Ол, бо черлерже кээп турар чагаалар ук школада чорup турар демиселдиң херечизи деп бодаар мен.

Вера УСПУҢ, Ак-Туруг школазының башкызы.

—Бистиң школавыстың директору ажыл-агыйжы айтырыгларже хей чардыгар, ынчанмастың аргазы база чок. Школа директорларының эргелери эвээш хире...

Бичел ООРЖАК, улус өөредилге кылдызының эргелекчизи.

— Школа директорларының эргелери ам канчаар-даа авжок улгаткан. Олар башкыларны хүлээп алыр, ажылдан хостаар эргелиг. Сам-хөө айтырыгларын база боттары шиитпирлээр. Оон көвей эргени канчаарыл?

Шенелде кылдыр кайы-бир школаны совхозка бүрүнү-биле берип чагза деп, бодал база бар. Дөзүн үнтап көөр чүве болза, ол школаның өөреникчилериниң совхозтуң ажылчыннары, специалистери үнер болгай. Ынчангаш школада байдалды эжишидериниге совхоз сонуургалдыг болур.

Маргарита МОНГУШ, Шагаан-Арыг школазында партия эге организациязының секретары.

— Бистиң школавыс сезеи ажыг башкылыг. Бо хире улут коллективте чүгле 14 коммунист бар. Ол эвээш-тир. Партия райкому СЭКП-ге кежигүн хүлээп алыышкының кызыгаарлавас болза эки деп бодай-дыр мен.

Надежда ДЕХАНОВА, педагогика ажылының хоочуну.

— Хуу сүрер чорук башкыларның ажылынга бичин-даа деткимче бербейн турар. Башкының ажылын оон өөреникчилерге кандыг шынарлыг билиглер бергени-биле эвес, өөредилге хуузу-биле үнелеп турар. Орустал ону процентомаанге дээр.

Чаңгыс класска ийи чыл чедир өөренир өөреникчилериис база эвээш эвес болгай. Мында буруу чүгле башкыларда эвес ийин. Ада-иелериниң чамдыктары төлү эки өөренген дээш көңгүс кыспайн турар. Бо таварылгада социалистиг Вьетнамның дуржулгазын ажыглаза чүл деп бодалдыг мен: чаңгыс класска өөренирчи ийи дугаар чылын артып каар болза, оон шүүделин багай өөредилгелиг өөреникчиниң ада-иезин күрүнеге бүрүнү-биле төлээр.

Ким-оол КЫРГЫС, Чаазы школазының директору.

— Школага үжен ажыг чылдар дургузунда ажылдап келдим. Районога ышкаш, кадрлар солчур чер улус ажыл-агыйының кайы-даа адырында чок деп түңнелге келдим. Эргелекчилер барын чылдың солчур, а инспекторлар чылда ийи-үш-даа удаа ээлчежип келир. Улус өөредилгезиниң кол штавында байдал мындыг турда, башкыларга чогуур методиктиг дуза көргүзери берге болбайн ваан.

Бистер институттарга болгаш алды чыл өөренген болгай бис. Оон соонда чылдың-на 2-3 ай дургузунда билиниис бедидип турар-дыр бис. Ында багай чүве чок, ынчалза-даа бистиң бедидип алган билиниис үүгле боттарывыстыы апарып турарынга хомудаас арга чок. Улус өөредилгезиниң кижизи бистиң канчаар өөренип турганывысты-даа, чүү чедип алганывысты-даа сонуургаас-тыр.

Татьяна КАЛБАК, улус өөредилгезиниң кылдызының методизи.

— Кедээ школаларга келген даргалар бир-ле дугаарында кымны айтырар ийик? Директорну. Партия эге организациязының секретарының бар, чогум-даа сонуургаас. Шагаан-Арыг школазында Маргарита Николаевнаның чугаалап турары шын: коммунист башкыларның болгаш партия эге организацияларының ролүүн чедир үнелээр херек.

Яна ГЛИНЧЕВСКАЯ, класстан дашкаар организаторчу.

— Чүрттап турар черниң төрээн дылын өөренир деп кыйгырыгны чүрээниңе ханызындан детинип тур мен. Бир эвес бистиң школавыска тыва дыл өөренириниң болгумун ажыдар болза, аңаа бир дугаарында бижидип алыр мен. Бот-боттарын билчир чорук амгы үеде чүгле чүрттар аразында эвес, кижилер аразында база эргежок чугула.

Карбы КУУЛАР, «Ак-Туруг» совхозтуң кол экономизи.

— Өөренирчилериң бүдүрүлге бригадаларын бот-орулга-чарылгаже шилчидерин деткип турар бис. Ак-Туруг болгаш Булуң-Терек школалары-биле керээни чардывыс. Ынчангаш бо ийи школаның бүдүрүлге бригадалары совхозтуң бир адыры ышкаш апаар.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр чоотукан бо «тогерик столдуң» киржиикчилери оон-даа өске темаларга хөө күү өзүгбиле беседалашкан.

Эртем-билим четчир, ол хирезинде арага-дарыже сундугар, төлеп чок чамдык кижилериң амыдыралдан көрүп болур. Олар күш-ажылга тура-хөөн чок, каас-коя состав чугаалаарыга мергежээн болур. Ол дээрге бистиң мурнуку чылдарда өөредилгени колдадып, кижизидилгени ийнги чергениң айтырыы кылдыр көрүп турганывыстың түңнели-дир.

Ынчангаш кижизидилге айтырыын ам бирги чергеде тургускан. Кижизитпишаан, өөредир. Башкы кижиниң, бодун ап чоруур, кижилер-биле чугаалажыры безин маңаа дыка салдарлыг. Ындыг болганда улус өөреднлгезинде эде тургустуунуушкун бир-ле дугаарында башкының бодундан эгелээр деп «тогерик столга» ындыг түңнелди үндүргек.

Кодур-оол ОЮН.
«Шынның» корреспондентизи.

«БАШКЫЛАЛ ШҮЛҮГЛЕЛИНИҢ» МААДЫРЫ

Львов чүрттүг пенсионерлер Лука Тихонович биле Валентина Владимировна Ковальдарның бажыңынга доктаамал кээр аалчылар — школачылар, студентилер, дээди өөредилге черлериниң башкылары. Шылгарңгай совет педагогтуң соратниктери—Ковальдарга А. С. Макаренконуң төрүттүнген хүнүнден өзөр 100 чылын демдеглеп турар амгы хүннерде база байыр чедирип турар. Л. Коваль, А. М. Горький аттыг колонияга политрук, а оон кадайы ол колонияның кижизидикчи башкызы чораан. «Башкылал шүлүглелиндеө» эвээш эвес одуругларны аңаа тураскааткан. Макаренко ону чогаалда Тихон Нестерович деп ат-биле киргген.

— Колонияга келген түнүмде Антон Семёнович Улус комиссариадындан шыңгыы сагындырыг алгаш, шала төлээзиниг турган — деп, Лука Тихонович чугаалап орар.— Аңаа политрук кылдыр улуг стажтыг коммунист эвес, аныяк кижини чорутканын билип каш мырыңай аймаарап калган. Кады ажылдап шыдаваас боор бис деп, ол бодаан.

Антон Семёнович соолунда барып бодунуң шүлүглелинге мынче деп бижээн: «Тихон Нестерович көдээ кижи... Башгайгы ужуражыышкындан-на ол колонистер-биле оларның деңгээлинге эвес болгай. Биске чаңгыс комсомол организациязы турган. Өөредилгени бүдүрүкчү күш-ажыл-биле холбаар дугайында Макаренконуң негелдези бистиң амгы үевиске база чүүлдешкен эвес бе! Колонияның кижизиттиркичи бүрүзү күш-ажылга чаңчыгып өөренип турган. Оларның дыка хейу соолунде барын эртемденнер, механизаторлар, кадр офицерлер, бүдүрүлге директорлары, агрономнар, ол ышкаш башкылар болгулаанар.

Аныяк салгалды кижизидериниге Ковальдар хей чылдарны бараан болдурганнар. Олар ам-даа аныяктар аразында хөөзүр. Хоочун макаренкочулардан аныяк-өскениң өөренип алыр үүлдери кончуг хей.

Л. ЗАМЯТИН.

Харьков.

СЭТА-ның корр.

Кижилер болгаш чылдар

ООҢ СЕЗЕНГИ ЧАЗЫ

Амыдыралдың сезен дугаар чазы. Ол сестер бо хүннерде Николай Гаврилович Уколовка дорт хамааржыр. Күш-ажылчы үзүн амыдыралды чүрттаа эртпеи бо кижи-биле ооң уруу Кызылдың автоорук техникумунуң башкызы Галина Николаевна Ивановаңа бажыңынга ужураштывыс.

«Чылдар... Ооң истери Николай Гавриловичниң холдарында, ерын-шыырайында артып калган болза-даа, алызындан ажылгыр, кежээ чораан кижи болгаш сеткил-сагыжы сергек, шимченгир-даа, шилгедек». Томск хоорайда «Томсктудуг-транс» каттыжыышкында кол инженер болуп ажылдап турар ооң оглу Владимир Николаевич Уколов ачазының төрүттүнген хүнүн таварыштыр ындыг сестерлиг чагааны редакцияже чоруткан. Ам ооң чамдык одуругларны номчуп көрээлиңер: «Ачавысты бис күш-ажылга аныяндан-на дедыккан кижи деп билир бис, ону көрүп-даа келдивис. Ол шынап-ла ындыг. Алыс боду чоларчы кижи. Тываның баштайгы автомобилистериниң одуруунга ону киирип болур. Пенсияже үнгүжеге чедир, мергежилиге шынчы, бердинген болуп арткан. Дыштанылгаже үне бергеш, ажыл чок олуруп шыдаваан, автошколаның «Тудуг кезектери» комбинаттың ажыл, амыдыралынга бодунуң хирезиг-биле бичин-даа бол үлүг-хуузун киирген. Адамеанис бистерни, уругларын, беш кижини азырап өстүрген. Дөртүвүс— дээди эртем чедип алган, бирээвис — ортумак тускай эртемниг. Бистиң уругларывыс ынак кыргаан-аваазындан чарылза-даа, ооң дугайында чылыг сестерни кыргаан-аваазындан дыңнап чоруурлар...» Чагаа адазынга ынакшылдың болгаш хүндүткелдиң чылыг сестери-биле доозулган. «Күш-ажылга ынак шынарларын ачавыс биске дамчыдып берип турар болгаш ол талазы-биле ооң хууда үлегери биске улуг. Ооң күш-ажылчы намдары бо» дээн одуруглар база бар.

Оон бээр шынап-ла хей-ле чылдар эрткен. Уттундуруп, сагыштан балаттына-даа бергеи чүүлдер бар. Ынчалзажок руль артынга баштай олурганыи Николай Гаврилович утпаан, ону ол дүүн чаагы болган чүве дег сактып келир. Ооң ада-иезин—Уколовтар бир муң тос чүс он ажыг чылдардан бээр Бии-Хем ол ынчаар чүрттаа келгеннер. Тываның амыдыралынга болуп турган улуг-биче болуушкунарның чамдыктарын ол ынчангаш дыңнап, көрүп-даа келген.

Автомобиль башкарарының «шынзылгазын» ол ыракы 1930 чылда алган. Ол чылдарны сактып чугаалай бергенде, Николай Гаврилович мунуп турганы машиназының марказын баштай адааш, «ону мунуп турумдаа» дигеш, чүүү сеөртүп турганын, кым-биле чорup турганын чүгле ооң соонда чугаалаар болду. Янзы-бүрү марканың чиик, чүүк машиналары дээш-ле баар, оларның шуптузун ол эки эшеөру дег сактып, бодап чоруур. Баштайгызын Советуэтранска чоларчылап тура, башкарып турганы «автобузун» ол чүүү-даа мурнай сактып чугаалаар:

— Автобус-даа эвес чүве-дир ийин ол. Санитар машиназын эде дерип каан чүве. Ынчалзажок биске ол ынчан автобус болуп турган. Он ажыг, он алды хире кижи хары угда олуруптар. Ооң-биле Шагаан-Арыг аразынга пассажирлер аргыштырып турдум. Амгы ышкаш байдал кайда боор, пассажирлерни оон-моон чыып, бөлүп алыр чүве болгай. Кижилер аът-тергелиг чер аразынга аргыжар турган болгаш ындыг үе-ле болгай. Ооң соонда чүүк машинаны башкарып турдум. Улус ажылагыйының янзы-бүрү чүүктерин Тываның ол-бо булуңнарынче өске хө-өөрүм-биле кады сеөртүп, чедирип турдум. Ынчан ам ышкаш орук-суур кайда боор, берге-ле турган. Мындыг таварылгада, чүгле бодуңнуң быжыг холдарыңа ынаныр апаар сен.

Николай Гаврилович холдары шынап-ла быжыг турган, машиназының дынын ол ынчан кажан-даа кошкатпаан. Самагалдай — Эрзин — Нарын аразынга ынчангы ЗИС-5 чүүк машина-биле чылдың дөрт эргилезинде каш-даа катап чораан. Кыштың чыңкылама соогунда, өзүг чайын орук чок черге машина болганчок бо-ла олуруптар иймкле, азы туруптар, септеттинип, кастының чыткаш үнер. Бай-Тайгага чүүк машинаны-биле чеде бээрге, улуг-биче кижилериң ыленгыя бичин ооллар, уругларның ону сонуургап, машинаны үгленп, долганып турганын ол солун кылдыр сактып чугаалады. Ону ол «ол үеде чоларчылар амгы шагда космонавтылар дег хүндүткелге турган» деп сестер-биле арай баштак аажбиле түңнеп кагды.

Бичинзиниден-не тыва кижилер-биле кожа чүрттап, аралажып, үнүп-киржип чораан болгаш тыва дылды ол багай эвес билир, эки чугаалаар. Чер аразынга орук айтып бээри-биле кабинага олуруп алган кижилери-биле ол хала чокка чугаалажып ап чораан, чер чедип кээр турган.

— Оруктар, оруктар...— деп чоруй, Николай Гаврилович аякта шайының чигирин эзилдир былгавышаан, боданы берди. Ооң сагыжы ам ыракта. Ооң элээн болуп чоруй, уламчылады: «Чоруун чогузун, эки чораан кеде дээн бөдел-биле уругларым иезин мени чеже орукче аътқарып, удеваан дээр. Чоларчы кижи кадайы болур деп чүве база-ла амыр эвес деп билир мен. База-ла маңаашкын. Бажында улузуң сени маңап олурар деп бодалбиле хаптарыңарга, кандыг-даа узун болза, чанар оруун кыска кылдыр сагындырар чүве болгай. Мен ындыг мен.

ССРЭ-же фашистиг Германия халдаан деп, медээ Н. Г. Уколовка ынчан ооңурган бербестээн. Дайынче чорударым ол дилеп турган. Ынчалза-даа аңаа харыы мындыг болган: «Мында база дөмейле дайынчы одуругда сеңа, ынчан ол будуруганың дежурный механигинге ажылдап турган. Дайзын-биле демиселге улуун хире-шаа-биле ыыр-рер дээш, ол хол дыызыг ажылдап турган, машинаның руюю безин ооң холдарынга хала чокка чагыртып турганзыг.

Чоларчыга өөредип каар кылдыр аңаа ийи тыва аныяк кыстарны быжыглап каан турган. Хөрээжен кижиге машина башкарары берге деп чүве билдингир, ынчалзажок уруглар кызымаан көргүскеннер, удаваанда руль артынга боттары олуруптар апарганнар. Ону сактып олура, Николай Гаврилович мынча дей каалты:

— Оон бээр эвээш эвес үе эрткен, ол уругларның аттарын сактып чадаштым, бо чыдар чүве-дир ийин, адаптар дээримге, черле хоржок-тур. Кончуун, уттупкан деп бодай бербеңер, кырын келирге, дыка-ла уттуучал апаар-дыр. Өг-бүлелиг апаргаш, бистен чорутканы уруглар. Бирээзин Бай-Тайгага чүрттап турган деп дыңнаан мен.

Дайзынны чыяа шаварыга барып киржир дээн изиг күзел бүтпээн-даа болза, тиилелгени күш-ажыл-биле чоошуладырынга хей-хей кижилер-биле кады үлүүн ол киирген. Күш-ажылдың хоочунуңуң хөрээн «Ада-чүрттүң Улуг дайынынга күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» база Тиилелгениң дөртен чылынга тураскааткан медальдар бейырлал хүннеринде каастай бээр.

«Шын» солун редакциязынче 1951 чылда чоларчылап кирдим. Силер ынчан чер кырынга безин төрүттүнээн-даа боор силер. Аңаа он беш чыл ажылдаан мен, пенсияже оон үндум.

Ажылы сеткил-сагыштыг хаара тудуп чоруур болза, мергежилинге бүгү назынында шынчы, аңаа бердинген болуп артып каар ындыг онзагай шынар автомобилистерде дижирин чүрттелгазының сезенги чылын үткүп турар Н. Г. Уколовтуң ажыл, амыдыралынан кердум.

Вера КУУЛАР.

ЧУРУКТА: Күш-ажылдың хоочуну Н. Г. Уколов.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ – Болгарияның экономиктиг кол партнеру.

Брно хоорайда делегеле.

Никарагуаның камгалал министерствозу буруу шапкан.

Панаманың иштики херектеринче холгаарлап кирипкен.

Иран-ирак месилдежиишкин чидигленген.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ОБЪЕКТИВТЕ — ЧЕХОСЛОВАКИЯ

ЧЕХОСЛОВАКИЯ. Улетпүр роботтарының талазы-биле делегейниң сески делгелгези Брно хоорайда ажыттынган. Ында совет будурулгелер база киржип турар.

ЧУРУКТА: совет-даштыкы садыгның «Станкоимпорт» каттыжыышкынның продукциязын делгелгеге келген кижилерниң сонуургап көрүп турары.

СЭТА-ның фотозу.

40 ЧЫЛ БОЛГАН

СОФИЯ, (СЭТА). ССРЭ биле БУР-нуң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында керээге ат салдынганындан бээр 40 чыл болган оюн Болгарияның хей-ниитизи калбаа-биле демдеглеп турар. Республикада эртип турар митингилерге болгаш хуралдарга дайын соолундеги берге чылдарда Болгарияга көргүзүп турган бүгү талалыг деткимчези база чүрттүң национал экономиказын тургузарынга чедирген салдары дээш совет улуска өөрүп четтиргениниң чылыг сестери илергейлеттинип турар.

ССРЭ—Болгарияның экономиктиг кол партнеру. Бо чыл ийи чүрттүң аразында бараан саарылгазының хемчээли 13 млрд. рубль болур. Соолгу чылдарда ийи чүрттүң будурулге коллективтериниң аразында дорт харылзаалар калбарган. «Орфей» дээр совет-болгар каттышкан будурулгениң Болгарияның Кырджали хоорайында чоокте чаа тургускан. Ол совет чиг эттен спорт хептерин будурер.

ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК, (СЭТА). ЮНО-нуң чанында Палестинаны хостаары организациязының доктаамал хөөгаарачызының албан черин АКШ-ның чазаа хаар дей бергени-биле холбаштыр Кол Ассамблеяның 42-ги сессиязы ажылын катап эгелээн.

ЮНО кежигүнүң чүрттарының төлээлекчилери бир эвес АКШ Палестинаның ол делегей организациязы болур албан чериң хаптар болза оон соонда бодунга таарышпас өске-даа чүрттарның албан черлерин хаап эгелеп болур деп медеглеп, Рейганның администрациязының ындыг шиитпирин буруу шаап турар.

ХОЛГААРЛААН

ВАШИНГТОН, (СЭТА). АКШ-ның президентизи Р. Рейган чоокта чаа конгресстиң дидерлери-биле ужураашкаш, Панаманың даштыкы херектер министри генерал Норьеганың политиктиг ажылдан чайлаттынган турарын күзел турарын медеглээн.

Панама каналының дугайында дугуржулганы шыңгыы сагыыры дээш, ол чүрттүң национал камгалал күштериниң кол командылакчызы генерал Норьега быжыы-биле туржуп турар. Дугуржулга өзугаар оа канал бодунуң өзулуг ээзи болур Панаманың эргежиче бүрүн шилчилир ужурлуг. АКШ-ның администрациязы ону болдурбас дээш ол чүртке удур өнзы-бүрү хемчеглерни ап эгелээн. Панаманың чазаанга удур барын үзелдиг күштериниң хеделишкинни соксаал чок организастап келген. Ол болдунмаска Панамаже бараан аймаан сеөртүрүн база хораан.

Президент Рейган ам ажыыбиле ол чүрттүң иштики херээже холгаарлап кирипкен деп, даштыкы парлаага бижип турар.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ВАШИНГТОН. Гондурастың девискээринче халдаашкынны Никарагуаның чепсектиг күштери кылган деп, ол чүрттү Рейганның администрациязы буруудаткан. Оон-биле кады Никарагуага удур дипломатты база шериг хеделишкиннерин кылып болурунуң дугайында айтырыгны чугаалажыл көөрүп президент Рейган эгелээн дээрзин Ак бажыңның албан аайы-биле төлээлекчизи Марлин Фицуотер дыңнаткан. Фицуотер амгы үеде «халдап киреринден өске бүгү-ле чүүлдерни чугаалажыл көрүп турар» деп чугаалаан. Оон-биле кады Гондурастың девискээринче Никарагуаның шериглериниң халдап киргениниң дугайында чүү-даа билдинмес деп, Гондурас шериглиниң төлээлекчизи полковник Мануэль Энрике Суарес бодунуң ээлчээнде медеглеп турар. Сандиножу болгаш гондурас шериглериниң аразында кандыг-бир месилдежишкиннериниң дугайында кандыг-даа медээ чок деп, ол демдеглээн. Гондурастың девискээринче никарагуа шериглериниң шургуп киргениниң дугайында америк албан кижилериниң бадыткаашкыннарын Никарагуаның камгалал министерствозу шуут буруу шапкан.

ХАРАРЕ. Зимбабве Африкада чүрттакчы чонуңуң картофельге хереглелин долузу-биле хандырып турар кара чаңгыс чүрт болуп турар. Ол культураның дүжүү бир гектардан-на 40 центнер чедип турар. Диптиң өске чүрттарында оон дүжүү 3–6 центнерден ашпайн турар. Ону чүгле бойдустуң эки таварымчалыг байдалдарындан эвес, харын Зимбабведе көдээ ажыл-агый шинчилелдериниң төвүнүң ажылчорудулгазының ачызында чедип алган. Хей чылдарның дургузунда ында картофельдиң эң-не дүжүткүр хевирлериниң селекциязының талазыбиле шинчилел ажылдарын оон хоралакчылары болгаш бок үнүштери-биле демиселди чорудуп, продукцияны болгаш үрезиннерни шыгжаарының эң-не таварымчалыг аргазын дилеп турар. Алган сан-түңнерин эртемденнер картофель өстүрер талазы-биле аңаа болган регионалдыг семинарга Африканың өске 10 чүртүнүң специалистеринге таныштырган.

НЬЮ-ЙОРК. Иран-ирак месилдежишкининиң аажок чидигленгени-биле холбаштыр айтырыгны чугаалажып көөрубиле ССРЭ-ниң дилээн өзугаар КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хуралы болган. Хуралга Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң даргазының медеглеяин хүлээп алган. Ийи чүрттүң аразында дайын чорудулгазының чидигленгени-биле холбаштыр КНО-нуң эң чугула ол органының кежигүннериниң аны дүвүрээшкин болгаш шыңгыы хараадаашкынын ында илереткен.

(СЭТА).

ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

БРАЗИЛИА. СЭТА). Бразилияның Сан-Паулу деп хоорайынга Бразил компартиязының Төп Комитединиң пленуму болган.

Пленумуң киржиикчилери социализмниң ат-алдарын быыглап турар ССРЭ-де эде тургустунуушкунуңуң болгаш ажык-чарлыг чоруктуң политиказының бүгү-делегейге улуг ужур-дузалыын демдеглээннер.

БКП ТК-ның Чиңгине секретары Саломао Малиманың СЭКП ТК-же чорутканы чагаазын пленум үүлдүргүнүп көрген.

СЕНИ МАНАП ПАТ-ЛА БОЛДУМ

— Келир болган эжим чүге сурагыл!—дээш,
Кежээ дургу сени манап пат-ла болдум.
Шайым, мүнүм чылбаярып соой бээрге,
Шаанга чедир изиди тип, базып турдум.

Чурттаргамга болган солун чүүлдерни,
Чугаалаар дээш бажым доядур чыып ордум.
Эжним хатка силгиттирип кыжыраарга,
«Эжим ам-на келген-дир» —дээш үнүп турдум.

Ынчап манап олурумда даштын багда,
Ыдым ында чиртиледир ээре берди.
«Маргылдаа чок эжим-дир» дээш база үндүм.
«Маа!» —дээрге сырбаш дидим, диниспей болду.

Оорганыг санданымга сени манап,
Олургаштың удаанымны биябейн бердым.
Эртенги түн херелдери соңгам оттур.
Электроэнизиг чаннап турда оттуп келдим.

Сергей ШААЛЫ.

ХОВУ-АКСЫ

Артын, мурнун эзим шугдаан
Ажай-бууруп Таңдым эдээн
Ажарга-ла —эртине деп
Адам-өгбем чиге соглээн —

Ховар байлаан Ховум-Аксы
Хойлап чыткан уе турган.
Аттыг арат чортуп чораасы,
Аваа кок даш илип алган.

Хоянга тудуп, өйдуктүрген —
Коргунчун дег, аар-даа
болган —
Аратты чон Хойтпак-оол дээр
Амдыы дашты кобальт
дишкен...

Элегесче харап ааган
Эзим кыры комбинаттың
Хоорзаларын бөгүн ыраак
Космос безин төрелзиннер —

Кылыйткан кац корабльдиң
Хырылбас чүү—кобальтыкда!
Ховар байлак алгап, ыраан
Комбинаттан оол, кыс үнер:

Аммиаксыг ажыксыг боп,
Арга чыды ону солуур —
Ажай-бууруп Таңдым ыдыы.
Ажылчын суур —Хову-Аксы!

Салчак МОЛДУРГА.

«Артист адыгнын досказарак кырлап ойнаары ол-дур» деп Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фото-чурумалы.

ҮШ ХАЛЫЫН

Кырган-ачам хөрээн хозадыр чедүргүлээш, чаак салыбиле түтчу берген чочур сегел салын эптии кончуг сүнбавышаан, олудун чазай олурупкан болза, долгандыр шимээн чидер. Өгде олурганнарның бүгү кичээнгейи ында баар. Кырган-ачамның эзлчеглиг сургаалы чүден эгелээрин олар четтиклейн мөгөп олурарлар.

— Чүведе үш халыын кончуг, ооларым. Оларны ажып эртип алган кижи азулуг эр болганы ол — дээш, кырган-ачам мурнунда салып алганы аякта шайын бир аартааш, дедир салып кагды. Оон халыын деп сөзүн аяын тыллайн бардым, азы халыын-догаа дугайын ынчап олурары ол ирги бе? Кырган-ааның шаг-шаанда үрелип калган кыдат халыын-догаа деп саваазы бар чүве, ол үш эвес, чаңгыс-ла чоржук деп бодааш, айтыра каптым:

— Чүге үш халыын чүвел, кырган-ачам?

Улус оон-моон мени чемелеп, «үзе кирбе, азы доо уруглар-биле барып ойна» дей бээрге, ыыдым чиде берген, кырган-ачамның артынче бүдүү сөз бердим.

— Билдинмээнде айтырбайн канчаар, ону чоп хоруур силер — дээш, кырган-ачам мээң бажымны сүйбап каап, улаштыр чугаалай берди.

— Ийе, үш халыын... Халыын дээрге, моол сес, тываларга изиг дээн чүве-дир ийин. Үш изиг деп-даа болурле ыйнаан. Ынчалза-даа чоннуң шаг-шаандан ынчаар чугаалап чаңчыкканын эдерип олурарым ол-дур ийин. Бирги халыын — аныяк назын халыыны. Аа богда, аныяк назын халыыны кончуг-ла, ооларым. Аныяк кижилер бодалдыг чорулар. Ол дээрге аныяк ханның хайнышкыны, өлүгээнин, чалыы-назын темин-дир. Хөнертен-не чаа, таныш эвес сагыш-сеткил тыпып келир, уянгылыг ырлар ону ынаар-ла кижи четпээн талыгырже ыйгырып турганыг апаар. Шак-ла ынчан шыдал-күш улам немежип, амдаа чадыкпаан чүректи чаза теп каар чазып келир. Оон оруунда кандыг-даа моондакна муңгашталбайн, отту-кесту, калчаа-далайны хөме таварып эрте бээр кылдыр сагындырар. Ынакшылдың ындыны — чалыы назын халыыны ол. Чаагай сеткилдиг эки эрни ол чалгыннап, чаагай хөрөкти бүдүреринче чайгаар-ла албадап кээр. А кошкан кижи оон эзинингге шыдашпайн, орук ийинче чаштай берип болур.

Чалыы назын халыыны чайгаар чаваттыкан от. Ону эң эгезинден тура сарыылдыг эдилеевес болза, чүге-даа четпейн ара эрттенип каап болур ооларым. Ону чүгле чаагай сеткилдиг кижилер ажып эртип болур. Ындыг кижилер назы халыынындан торуттүнген изиг күзел чутküлүн эргим кижизи дээш, не чурт дээш, арат чон дээш өргүүрүнге белен болурлар.

— Бир халыын ол-ла болду, я ийигизи үү ирги, кырган-ачай — деп, ооларның бирээзи четтиклейн айтыра берген. Кырган-ачам аякта шайын таваар аартаавышаан, чугаалай-дыр:

— Оон ыңай, акша-мөңгүн халыыны деп чүве бар эвес бе, ооларр — дээш, кырган-ачам кезек чүден эгелээрил дээнзиг боданып ор.

— Эжим чораан чүве. Бичиимнистен эдержип, кады аңнап-диңнеп, тараа-быдаа-даа тарып чордувус. Ортумак ыыдалдыг чурттап, чурттаргавыска хомудаваан-даа чордувус ийин. Ол таакүй ам чокла болгай. Чок кижини бактап канчаар. Хөөкүйүүн салымыла ыйнаан, оон эрткен чүве бар эвес.

Хамык чүве хайлыг кыныштан эгелээн чүве болдур ийин. Дайын үезинде, таакпы үстүп турар үеде, чүве болбазыкпе. Та кайыын, канчап өөренип алган кулугур ийин. Чадаана кыдаттарындан-на дээр чүве. Аалдарывыс арааы ырак эвес-даа болза, үргүлчүле үнчүп-киржип турар эвес, элээн үр хөөрежип, чугаалашпаан эжимниң аалында бир-ле үн чеде бердим. Боду өөнде чогул. Кадайы торгу тон даарап олур. Кеврумге өөнүң иштиниң шинии-ле кончуг, хоорай чурттакчыларының хөрөксөлдери бизин бар. Черле чок-ла чүве чок ийин. Аалының иштинден айтырарымга, «Кыыштаанда ыйнаан, оон үнер ийиппе ол» деп, кадайы шала доңгунзумаар харыылайдыр. Ында чайны өттүр чүү кылып турар кижи боор деп бодааш, ынаар чоруптум. Оон казанаанның чанынче көрүптеримге, элээн каш узун-узун дилиндек чалдарда ногаан кылбыштар саглайтыр өскүлей берген турлар. Ол тарып алган чүвезин таңганың чикир кылбыштары эвес, таакпы чүве ышканыл. Оозун тарып өстүргеш, өртекке чедирип, байып турар кижи боор-тур. Таакпы чокта таакпызыраан улус канчаар боор, каш-даа акша дээрге ап ылыр, оон эртсе аңай, хураганын, бызаа молдургазын даа тудуп берип-тер. Че харын, ыызыл күжүн үндүрүп турган, байып турган кижиниң мөрүзү-ле ыйнаан, ында багай чүү боор. Оон-даа кады байыыргаа, адыыргаа дендээн, оон эрткен чүве-даа чок. Аксыдан үнер-ле чүвези — «Мен шыдаар» дээр. Оон үжүрүндан «Шыдай» деп шола атка чединген. Бистер бора-бүдүн эштери ында-ла калган бис. Үеннел, ораганал, чогуш-содаа үндүрүп чораааш, ынчаарла кызыл дуставан ийин хөөкүй. Улус ону акша халыынына алыскан, оон аңгын уваан кижи дижир чүве.

— Шыва-та, ийи халыын ол болду, ам үшкүзү чүү чүве ирги— дижип, кыймыш дивейн орган улус ам-на хөрлипкестүп, ол-бо хөлзеп үндүлер.

— Үшкүзү бе? Үшкүзү — албан-дужаал халыыны...

— Оо, албан-дужаал база изиг-дир аа!

— Ийе, ону эдилеп билбес кижиге оон халыыны база хөлөлыг-ла болдур ийин. База-ла хайлыг бистиң-биле угудөзу чаңгыс боор дарга кижи бар чүве ийин. Даргабошка дужаал чок чоруур шаанда «даай-күүй» дээн, аксы-мурнунуң чымчаа шору-ла чүве. Ээ, ам ону мен багай ашык «чээн» дептер болумза, та канчап баар ыйнаан. Ол хамаанчок, чоокта чаа эдержип чораан эш-өөрүм таныыс апарган. Таныыы кижи удур кылаштап орган болза, дегийт-ле өскээр керну бээр, сөктырга «бо чүве кижи менди» бээр ийнеп дээнзиг. Оон эрге-дужаалы эмирли бээр мүве-биле демейле, элдеп чүве. Эргедужаал холга тудупкаш, базала бодум оон эрткен чүве чок деп бодай берген кижи-дир ийин. Бүгү-ле чүве шын, мөгө-даа болза, оон аяы-биле болур. Аңаа удур чүве чугаалаан өөжиниң шорузу-ла. Адаанда турарларны дамчыштыр оларны торган, томаартыпаң кушка, кижиге-даа эки-ле.

Аттыг чоор, эш-өөр. Бо ла чораан назыда кижи чүге таварышпас дээр силер. Эрткен күзүн мынчанган-дыр мен. Сентябрь ийиң ортаа үези турган чүве. Аалывыс Кара-Сугнуң Хемчикче кирген аксынга турган. Хой кадарар черинис Кара-Белдир — бүүрелчиннерлиг, шаттарлыг, ооть-сигени-даа элбек, суг-суггаттыг-даа. Күзүн фөн чаражын чүү дээр силер, кижи чугаалап хаммас. Кара суунда балык-байланныг, аргазында, даанда янзы-бүрү кат-чимистиг, согуна дээрге тарган кукуруза-ла. Пештүг, шивилиг, дыттыг, шарланныг. Ам-мен-даа барла. Алдын кус кижини шуутла өпейлей бээр. Арты-иштивисте аргаларда сыынның алгызын чүү дээр силер, бустап-ла турар. Хаяларда, шораанларда те-чүүмазы киргелек, хемде балык чыылгалак. Аңаа хамык бойдус ол-ла хөөрөөр турза, алдын кус ынчалдыр-ла чечектелип турза кылдыр бодаар кижи мен. Мажаалай ирейниң ораны база ол болдур ээспе.

Ынчан кат-чимис, тоорук-даа элбек-ле болган чүве. Канчаар ону. Черниң байлаа элбек болурга, мал-маганга, дужаал холга тудупкаш, базала бодум оон эрткен чүве чок деп бодай берген кижи-дир ийин. Бүгү-ле чүве шын, мөгө-даа болза, оон аяы-биле болур. Аңаа удур чүве чугаалаан өөжиниң шорузу-ла. Адаанда турарларны дамчыштыр оларны торган, томаартыпаң кушка, кижиге-даа эки-ле.

Дүүмам оол шөлөөлөп келген. Чажында ойнап өскен хөрөөн черин кижи сакты бээр, оон ыраг агаарын тыныксаар, сагыш-сеткили дыкала дыштаныр боор чүве. Ынчангаш демги дүүмам сол күзүн-не ол ийде биске кээр мындыр. Кара-Белдирни ынчаар дүжедим, мынчаар дүжедим дээш, дүүмам эр бола чугаалаар кижи. Бо черниң, хөрөөн кайгамчык булуммуңуң байлаа — согуназы, кат-чимизи мөзүн эзт-хөлүмде сиңген болдур ийин дээр. Оозун бодаарга, шынап-ла, ол хөрөөн чери дээш ат кижи.

Ынчан черле боттаңнап, хоюмну Кара-Белдирге кезек кадарыптар бодаан мен, агаар базаа дендин аес. Дүүмам келирге, харын амыраг берген мен. Демнежип хой кадарар, кады хөөрежирде аан. Тооруктажып бээрде база эптим. Күш-хүнезиннеп алгаш, ийи аттты мунгаш, хоювусту Кара-Белдирге сурып чедире берген бис. Аа, мөгөлүүн! Бир хондувус. Кат-тооруктуң, балык-байланныг-даа бандалы биидине берди. Ымырааа-сээк-даа чок, серинк.

Аргада кээргеннериниң күш-каштарның үнү, эртен-кежээ сылыннарның өлгырыры чераш чурумаалы уламна немеп, каастап турду. Чогаалчы азы чурукку, өөгүмүү кижи болза, аңаа турган, те кендыг чогаал бижип каптар ыйнаан. Сагыш-сеткил чайгаарла хайныгып кээр чар.

...Дүүш соонда чүве. Хоювус одагның адаа талазында кыйыгда таваар оттап чорлар оң. Чемненип алгаш, дүүмам Сереже-биле артыы талаыста арга иштинче кирип, тооруктаар диштиенс. Аттар суггаргаш, сөөлүнде чеде берген мен. Арга кыдыы бир селбегер пешке кээримге, тооруктар-ла төккүледи дүжүп тур. Улуг чаагайым чүү дээр сен. Чогум кара сөй орай-ла четкелек. Ол үеде тооруктың амданы кайы хире ийин, дендин ышкажыгай.

Шоодайымны черге салып каап, тооруктү магадап, чыып-ла эгеледим. Кедээр «кижим» будукту силгиирге, тооруктар эндере төктүп-ле тур. Ойт, ийи тоорук улайгулай бажымда дегди. — Аа өх, бажым! Оюварымалыг боя, кижи көрбес кижи сен сен бе, Сергей? —деп, орай харын хорадансаам-даа кээр. Ынча дидим бе дээн ышкаш база бирээ бажымга ток диди. База катап алгырдым.

Ой, богда! Авыра-азыра. Пеш бажында ыыт-ла эвес ыыт үнду. Оо, аа, оо, аа!... Мажаалай! Пештүң будуу чыыраар. Керуп четтикпээннинде-ла, хайыраан мөзүн бо чаңымда тур-ла. Карактарым көөрүмге, шала бышкан инек кораа-ла. Иелээ удур-дедир көрүп алган тур бис. Оондаа чүү болган, билбес мен.

Миннип кээримге, суг кыдыында чыдыр мен. Бажым, хөрөөм кок мөөн. Дүүмам оол шыырак кижи болгаш, суггa эккелгеш, суг чажыл, деткерип ап-тыр. Аа өршээ! Угаан-кут чок мен. Оон кээн харын сугда ыыш дег сиригеп-кавылап, чүү дээр силер. Кижи сөөлүнде коргер дээрилле шын чораан. Адыг хайыраан кижи-биле удур-дедир душчуп келгеш, кижиниң арнынче көре албас чүве дээр ышкажык. Дезилеп болган. Кортпас бодум ынчан кортпан мен. Өршээ!

Семис-оол ХЕРТЕК.

МАЖААЛАЙ САРТЫЫ

Новелла

БОДАЛДАР, БОДАЛДАР...

Өөчейлиг Хүн өртемчейни хөрөлдери-биле өпейлеп турган. Кеймаар-даа көөрге, алдын хөрөлдер сеарлып ойнаан, чырык-ла, чырык. Сактырга-ла, бүгү чүве хүн дег, чырык-даа ышкаш. Ол чараш чурумаалга шондурган кудумчулап бир кижи эртенги өөрүшкү-маңнайлыг, далашканындан бурунгаар шурай чазып базып орган. Аңаа удур дундүгүр шырайлыг, дүрзүнчүг амытанга демейзиг кижижигеш чылып чоруп олуруп-тур.

—Эжим, тоза! Ажыл, амыдырал эки, алыс бот сол мендичаагай-ла бе!— деп, хүлүмзуреэн шырайлыг кижи менди эреп айтырган.

— Амыдырал амыр-даа, совдаа болза чоонуйн деп! Сээн кандыг хөрөөн чүвел!! —дээш, өскезн думчуктаан.

«Аңаа багай чүү кылыптым! Азы канчаар айтырыптым!...» кылдыр боданып, эртенги хевага шондуруп, омак-сергек чораан кижи дораан-на золуг берген. Каптаган карандылай берген ышкаш сагындырган.

А чүрек!... Чүректиг боон көрүүр!

• • •

Сагыш-сеткил, угаан-бодал! Амыр-дыш силерде бар бе? Чылдар-айлар, хүн-дүн, шакминута санында-ла хайнып-дойлуп-ла чоруур чүүлерил!

Болчаан эжим келбеске чоп кончуг дойлуруң ол? Баар-кирер чер тыппайн тур сен бе? Чоп кончуг ыстаарың ол?..

Эзизиргей, кургаг-куу ховаудан өзүп келген чечек көргеш, өөрүшкүнүң салгынына өпейлеп чүмүл? Сагыш-чүрек, чурттаргада сурап чораанын эң-не эргим, эң-не... кара чаңгыс эжиңге дужа бербээн деп сен бе? Ындыг дээрзин эскерип тур мен. Арта-ла бажым бедик, бодум чоргаар ышкаш-тыр мем. Эш деп чүвенің эргелии олдур ийин!

• • •

Эртем эрте тура халаас эжик текпезинге үне халып кээримге, аваам тарып алган чечектерин суггарып тур. Шыксыг агаарлыг, чаа хүнүң чаагайын! А аваам оон-даа оиза, чараш ыкшажыл? Ажыл кылган аа дег, магалыг чараш чүве чырык өртемчейде чок тургандыр аа! Аваам дег чараш, аваам дег эргим, ол дег кежээ кижи чок-тур деп ам-на биядим. Оон оожум ун-биле ырлаан аялгазын салгын-сырын чадаганнай үдеп турду.

Ажыл-ишчи аваны дозеевейн ымны дээзер боор! Аваамга дузалажыптайн адыр.

• • •

Бодалдар, бодалдар, бодумнуу силер, бодалдар. Частың чаражым, чалыы назынның дескел чогун, саарыгның шапкынын, салгынның ылгынын, сагыштың бичезин чалгын-чаппа кылыр силер, бодумнуң-на бодалдарым.

Надежда НАКСЫЛ.

КРОССВОРД

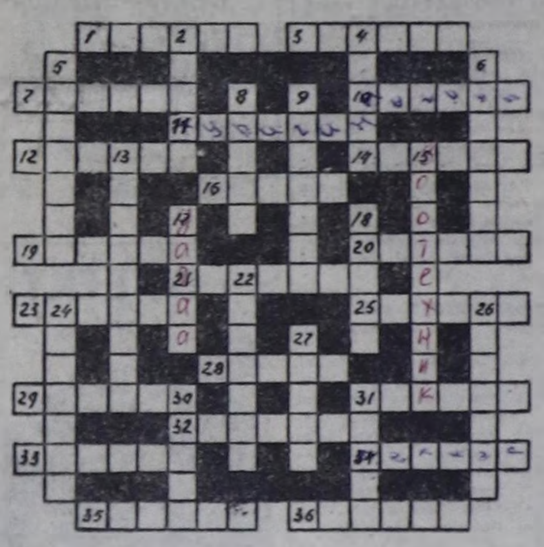

ДООРА ДУРГААР: 1. Хемчиктің бир адыры. 3. Өл-шыктыг, хаттыг шуурган. 7. Сонуургалдар аяы-биле болук. 10. Өң. 11. Маа төлү. 12. Эдеринчел кижи. 14. Чагы. 16. Уран чүүлдүң бир хевири. 19. ССРЭ-де хем. 20. Белорус ССР-де область төвү. 21. П. Пикассоның сураглыг чуруу. 23. Холодильник марказы. 25. Хүнү дескинип турар хөзүг планета. 28. Факультет удуртукчузу. 29. Совет чогаалчы, фантаст. 31. Тыва ат. 32. Өөреникчиниң бажыңга ажылы. 33. Баштелга, мурнай кылыры. 34. Аза-бук, четкер. 35. Өг быжыглаар текпиниш. 36. Тыва национал чем аймаа.

УЗУН ДУРГААР: 2. Тыва төгүм хөрөксели. 4. Дөзүн хемчээ. 5. Тарбаганның бо чылгы оглу. 6. РСФСР-де область төвү. 8. Өжээн. 9. Чылыгланыр тыва хөп. 13. Хуванскаал. 15. Чер ажылының дугайында эртем. 17. Азырал куш. 18. Медерел, сарыыл. 22. Эртем ажылы. 24. Хыналда, байысаалга. 26. Хуралга дыңнадыг. 27. Тыва оюн хөрөксели. 30. Автомобиль марказы. 31. Хөрөглекчиниң баар чери.

Кроссвордту Николай САЛЧАК тургускан.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ХАРЫҢАР КАЖЫЛ?

— Харыңар кажыл! — деп, эмчи аарыг хөрээжеңден айтырган.
— Үжен ийи харыг мен.
— Чазыпкан эвес силер бе!
— Ийет... дөртен алды ийиы база кадыптыңар.

ААРЫГ БУТ

Аарыг кижи:—Оң талакы будум аарып тур.
Эмчи: —Кырый бээрге, черле ындыг.
Аарыг кижи: — Солагай будум база-ла кырган болгай. Чүге аарыаазыл!

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

Кырган эмчиге келген. Эмчи оол аарыының дугайын дыңнаваш, сүмелеп-тир:
— Кодээге баргаш, дыштаныңар. Эртемник удуп, арыг агаарга селгүүстээр болза эки. Хүнде хөй таакпылаваас, чаңгыс папиростан тыртыңар.
Бир ай эрткенде биезги кырган бо келген.
— Силериң сүмеңер төлчок дузалады. Кодээге баргаш эрте удуп, агаарлап алгаш сегий бердим. Чүгле таакпы тыртары берге-дир. Мээң бо назыымда таакпыга чаңчыгары берге-дир. Чадап кагдым.

ТӨРУТТҮНГЕН ХҮНҮ

— Дачок, меңээ 10 копеектен барем—деп, Петя дилээн.
— Меңээ 20 копеектен—деп, үрүү. Маша база дилээн.
— Меңээ 30 рубль хөрөк — деп, каданы чугаалаан.
— Чүү болу берди! — деп, ачазы эдилеп-ниип айтырган.
— Уттупкан-дыр сен. Сээн бөгүн төрүттүнген хүнүң —деп, дегерезн харылап-тыр.

СОНУУРГАКТАРГА

АТТАШ УЛУС ХООРАЙЫ

Улуг эвес австрия хоорай Лестенвейниң телефончар дугаары бижээн номун делегейде эң онзагай деп адап турар. Чүге дизе, ол ном телефон эзлериниң дугайында эң-не хөй янзы-бүрү медээлерни берип турар. Телефон дугаарының дужунда оон эзлериниң төрүттүнген хүнүн, ажылдап турар черин, профессиязын, ажы-төлүнүң санын, кадайының азы ашаанын адын бижип каан. Бажыңының дугаарын болгаш өскедее оон дугайында билип ап болгу дег медээлерни база кирген.

Чүге ынчап барганыл дээрге, 18 муң чурттакчылыг хоорайның чонунуң аразында муң ажыг улгады берген эр кижилер демей аттарлыг болгаш фамилияларлыг. Хөрөөженнер аразында база-ла ындыг: Анна Хаммер деп аттыг улус чүс чеде берген.

«ЧАА ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЭЛИТАЗЫ»

АКШ-тың Гарвард университетиде 352 чыл туруп турар. Чурттуң алды президентизи ол дээди өөредилге черин дооскан. 29 доозукчу Нобель шаннелының лауреаттары болган. 1636 чылда тургустунган Гарвард университетиде «чаа делегейниң элитазын» белеткээр деп сорулгалыг ажылдап турар деп, «Ю. С. ньюс энд Уорлд рипорт» солун бижээн. Чурттуң башкарыкчы белүктериниң иштинде оон доозукчулары хөй. АКШ-тың амгы чазааның алды министри, конгресстиң 51 кежигүнү, дыка хөй баннылар удуртукчулары, дээди судтуң, улуг дээн адвокат конторларының кежигүннери, солуннар, журналдар болгаш телепрограммаларның эзлери ук университеттің доозукчулары.

Гарвард университетинге бир чылда өөренгени дээш 16 муң долларны төлээр. Кандыг кижилериниң ажы-төлү мында өөренип турарының дугайында чугаалаан-даа хөрөө чок.

АГААР

Республикага булуттап, аазыр. Хар чагбас. Соңгу-барын чүк үглүг хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 18—23, чамдык районнарга 25—30 градус соор. Хүндүс 2—3 градус соок болур.

Кызылга хар чагбас. Хет кошкак. Дүне 20—22, хүндүс 4—6 градус соор.

Автоорук тарга кестүү эки.

ТЕАТР

Чылгычы ОНДАР. «Чарба, шляпа болгаш ынакшыла». Комедия. Эгелээри 19.00 шакта.

Март 23-те 17.00 шакта Кызылдың автоорук техникумунуң хураалдаар залында арегелеашкын болгаш алкоголизм-биле демиселдің айтырыгларының талазы-биле хоорайның 4, 5 микрорайоннарының чурттакчыларының хуралы болуруп дыңнадып тур.

КИНО

МАРТ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Семь самураев» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30, бичии залда: «Ала-Баба и 40 разбойников» 11.40, «Новые амазонки» 10.00, 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корона Российской империи, или Снова неуловимые» 9.30, 12.10, 14.50, «Парама» 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Десять негритят» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА ХЕМ»: «Джек Восьмеркин — американец» 13.00, 15.40, 18.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Ягуар» 20.00 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 19-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Чүүдеп болгаш чүге». 9.05 — Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. 10.00 — Улус музыказының Бүгү-россия декадазы. Уралдың үш бөлүктери ойнаар. 10.25 — Социализм чурттарында. Тележурнал. 10.55 — XIX Бүгү-эвилелдің партконференциязынга үткүштүр. «Сибирячка». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 13.05 — Британия-биле ужуражыышкынар. Телековуруг: Москва— Ноттингем. 13.50— Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Кооператив: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл?» 14.20—Бөгүн делегейде. 14.40 — «Экран» чогаадыкчы каттыжылышкының мультфильмнериниң баштайгы көргүзүү. «КОАПП». 15.00 — Алыс утказы-биле чугаалажыышкын. 16.30 — «Бүзүренчиг-даа болза, эдептиг». 17.30 — Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Афган черде». Репортаж. Язы-сөөк ылгаар чорукту узуткаары дээш демиселдің делегей хүнүнге. «Виниш болгаш Нельсон Мандела». 18.30 — «Бис—силериң үүгларыңар бис». Уран-чечен фильмнин баштайгы көргүзүү. 1-2 сериялары. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.30 — 23.30 — Суббота кежээзинде. «ХТК-88». Ленинградтың бирги эмчи институдунуң болгаш Новосибирскиниң күрүне университединиң команделарының ужуражыышкыны.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Студия көргүзүп тур...». «Курентылар». 9.00 — Аннажыышкын. «Э. Межелайтистің поэзия вернисажы». 10.00 — «Кадыкшыл». 10.50 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.50 — Компьютер-биле диалог. 12.40— Философия дугайында беседа. «Кижи». «Кижини комплекстиг шинчилеп көөрү». Бүгү-эвилел конференциязының материалдарындан. 13.25 — Кижи. Чер. Октаргай. 14.25 — Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. Ниити өөредилге школаларында эде тургустунуушкунунуң нарын айтырыгларының дугайында. 14.45 — «Эфирде музыка». 16.50 — «Мурнуу чуктун тенчиязы». Уран-чечен фильм. 18.15 — Маңнаарының ажыктыының дугайында телефильмнин баштайгы көргүзүү. «Чемоданчыгаш». 18.25— «Ажык ровль». 19.00 — Мультфильмнер. 19.30 —Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. Аныяктарның делегей туризминиң дугайында. 20.00— «Тамчыктыг удуур, чаштар!». 20.15 — Улус музыказының Бүгү-россия декадазы. РСФСР-ниң музыкалыг аас чогаалы. 21.00 — «Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Суббота—аде-иелер хүнү. 23.20—00.05 — Бүт бомбүү. ССРЭ чемпионады. «Жалгарис»— «Динамо». (Москва).

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, улетпүр килдизиниң 3-36-73, чаагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлапга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының хөрөктериниң телазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 2782. ТС—00279.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП, Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 20 воскресенье № 67 (13667)

1925 чылда үнезилеттингей

Өртээ 3 копеек.

ОЛАРДАН ӨӨРЕНИР

Ийи хүн дургузунда Кызылга республиканың кедээ ажыл-агыйының шалыпчылары —1987 чылда социалистиг чарыштың тимлекчилери база керээ-биле ажылдап турар чамдык коллективтериң удуртукчулары арга-дуржулга солчуп, күш-ажылдың бүдүрүкчүүн улам бедидер, продукцияның шынарын экижидер талазы-биле лекцияларны дыңнаан, «Кызыл» совхозка, республиканың химижидилге станциязына чорааннар.

— Мурнунда болза мал чеминиң шынарын барымдаалавас, багай сигген-даа экиэрге хүлээп алыр турган мен. Бо химижидилге станциязынга чораан, ам-на мал чеминиң шынарының дугайында база чемишчидилгениң ажык-дузазын бүзүрел кердум, билдим—деп, «Эйлиг-Хем» совхозтуң ешки кадарчызы, 1987 чылда мергежил талазы-биле республика чемпиону Василий Хууракович Доржу ук станцияга чораанының соонда чугаалаан.

Бо ужуражылгаларның ажык-дузазының дугайында оон киржиччилериниң чүгле бирээзиниң үнелели ындыг. Шынелле, олар дыка хөй күүлдерни билип алган, бот-боттарының дуржулгазын солушкан.

Март 18-те шалыпчылар Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң залында чыглып келген. Ужуражылганы Агроүлетпүркүркомнуң даргазы М. Е. Абрамов ажыткан.

— Агроүлетпүр комплекзиниң ажылдакчылары республикада эң-не хөй—40 мың ажыг кижи болуп турар. Бистер партияның ажылдап кылганы Аъш-чем программазын боттандырып турар бис. Агроүлетпүр комплекзиниң ажылдакчыларының профсөвилел обкомунуң президиму-биле кады арга-дуржулганарны өөренип кептередир, санал-онаалыларны дыңнаар сорулга-биле силерни чыгдывыс. Моон мурнунда мындыг ажылды организастаавайн турган бис. Ажыл-агыйны башкарарының чаа аргазынче — өг-буле база коллектив керээзинче киргеш, бедик түүнелдерни чедип алган силер. Силерниң дуржулганарны өскелер өөренир, үлегеримни эдерер үжүрлүг—деп, М. Е. Абрамов чугаалаан.

1987 чылда Агроүлетпүркүркомнуң адырлар аайы-биле социалистиг чарышының тимлекчилери — «Эйлиг-Хем» совхозтан ешки кадарчызы Василий Хууракович Доржуга, «Көк-Тей» совхозтуң саанчызы Борис Даш-оолович Сатка, С. Тока аттыг совхозтуң хойжузу Торлаа Долаанович Тортуй-оолга, «Хөндергей» совхозта чылгычы Демчик Карбы-Доржуевич Кара-Салга, «Кызыл» күш фабриказында күш ажаакчызы Лидия Кара-ооловна Тюлюшке, «Тиилелге» совхозтуң тракторизи Кызыл-оол Хертекович Люндүпке, «Саян» совхозтуң комбайнери Оюмаа Маадыр-оолович Байкарага, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң тракторист-машинизи Александр Базыр-оолович Монгушка мергежил аайы-биле «1987 чылдың чемпионуу» атты база чемпионнуң кызыл кожаазын тывыскан.

Бо эштерден ажыда ук атты «Көк-Тей» совхозтан бызаа ажаакчызы Валентина Степановна Трупп, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң сарлыкчызы Очур Хомушкуевич Дастан, «Суктак» совхозтуң тракторизи Кузьма Филимонович Поникало оларга тыпсыр дээнин дыңнаткан болгай бис.

М. Е. Абрамов Агроүлетпүркүркомнуң коллегизының болгаш агроүлетпүр комплекзиниң ажылдакчыларының профсөвилел обкомунуң президиумунуң өмүнээзинден чемпионнарга изиг байырны чедирип, быжыг кедыкшылды оларга күзээн.

Ужуражылганың чамдык киржиччилери күш-ажылды организаставарынга хамаарышкан айтырыгларның дугайын чугаалааннар. «Күш-ажылдың хостуу» совхозта А. Натпит-оолдуң удуртканы звено 11 кижилиг. А оларда 800 гектар тараа, 450 гектар кукуруза болгаш өске-даа культураларны быжыглаан. Интенсивтиг технология-биле ажылдаан ол коллектив эрткен чылын ниити совхозтуң тараажыларындан 7 центнер дужүүтү бир гектардан хөйну алган. Кайы хире ылгалдыг-дыр. Бир эвес ниити республиканың тараажылары ынчаар, ол арга-биле ажылдаар болза, 42 мың тоннаны немей ап болур.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, республиканың агроүлетпүрүнүң бүгү-ле адырларында шак ындыг улуг курлавырлар бар. Эки дуржулга республикада аажок хөй.

Ужуражылганың киржиччилери күш-ажылды организаставарынга, ажыл-агыйларның экономиказын быжыглаарынга хамаарышкан айтырыгларны салып, дилегларни киргеш, Оларны Агроүлетпүркүркому кичээнгейлиг өөренип кергеш, харылап бээрни, дузалажырын М. Е. Абрамов дыңнаткан.

Агроүлетпүр адырларының чемпионнары, керээлиг коллективтериң удуртукчулары бо чылдың планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгеларын бүрүн күүседир, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедишкиниг уткуур талазы-биле республиканың кедээ ажылышчыларынге кыйгырыгны хүлээп алган.

С. ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр).

ЧУРУКТА: ужуражылга үезинде.

В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГЕН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллективи чөвүлелиниң хуралынга он ийги беш чылдың үшку чылының эрткен ийи айларында цехтер, технологтуг эзлчеглер канчаар ажылдаанын түүнел чугаалашкан. Аңаа фабриканың администрациязы, цехтер, эзлчеглер начальниктери, профсөвилел, комсомол организацияларының төлээлекчилери база олурушкан.

Арыглал фабриказының хөй националдыг, эп-найыралдыг коллективи эрткен чылдың түүнели-биле эки ажылдаваш, ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң болгаш ол адырның профсөвилел Төп Комитетиниң Кызыл тугун акша шаңналы-биле кады алган. Бо удаада темпини база кошкаптаан. Цехтер, технологтуг эзлчеглер планнарын ажыр күүсеткилээн.

Бедүүн рудаадан даг-дүгү арыглаар цех (начальниги Б. Г. Устинов) пландан ажыр 1153 тонна даг-дүгүн, 643,4 мың рубльдиг нормативтиг арыг продукцияны бүдүрүп, чарышка бирги черни эзлээш, шилчиир кызыл тукту, 880 рубльдиг акша шаңналын алган.

Эрткен чылдың бо үезинде хожудаашкындан үштүнмайн турган бедин сорттуг даг-дүгү арыглаар цех (начальниги Н. В. Стародубова) планын 102 хуу күүседип, ийги чергенин шаңналы вымпел-биле 220 рубльди шаңналга алган. Чедишкининиң чамдыы эргижиргээн дериглерни солуп чаартканындан болган.

Виталий Васильевич Новосёловка удуртkан бөлүн продукция цеги 11110 тонна даг-дүгүн хереглекчилерге үдүрүп чорудар планын 12031 тоннага боттандырган база шаңнаткан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Елена Смирнованың, Валентина Абдориманың, Николай Сарыгларның, Деспи Дүктен-оолдуң технологтуг эзлчеглери база эки ажылдааннар. Оларның чамдыызы ам бо хүннерде март айның онаалдаларын күүседипкен.

Игорь Прокушкиниң руда шүүдер участогу, Владимир Казанцевтиң, Александр Логиновтуң удуртkан механиктери мактаткан.

Чарышка шылгараан 17 мурнакчы база шаңнаткан. Оларның аразында К. К. Сайыр-оол, В. Х. Ширин, К. Д. Донгак, К. С. Монгуш ышкаш ажылчыннар база киргеш.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда улуг, биче коллективтиг кежигүннери «Чаңгызы шуптузу, шуптузу чаңгызы дээш» деп кыйгырыгны адаа-биле бот-боттарын деткижип ажылдап турар.

Вера КҮЖҮГЕТ.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказында профсөвилел комитединиң даргазы.

Дружба, Найырал, Найрамдал

«АДА-ИЕМ ДЕГ АПАРГАН»

Бистиң аалчывыс Моол Арат Республикада Эрдэнэт хоорайның эмнелге ажылдакчызы ЖАВЫН НАНСАЛ-биле интервьюну солуннуп дөртку арнындан номчуур силер.

ЧУРУКТА: Жавын Нансал.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

БАЙЫРЛАЛГА ТУРАСКААТКАН

Чурттаалга-коммунал ажыл-агый болгаш чонуң амыдырал хандырылга адырының ажылдакчыларының байыраалының бүдүүзүнде, Кызылга, Өзүлалдар бажыңынга Чонуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелериниң кылып турар продукциязының делгелгези болган.

Министерствонуң септелге-тудуг участогу малчыннарга бүдүрүп турар столдарын, сандайларын, бажыңга салыр шкафтарны, чаа бүдүрүп эгелээнин орун, кресло аймаан болгаш өске-даа чүүлдерни делгээн. «Тыва рембыттехника» каттыжышкынның ажылдакчылары демир суугуларны, чунар-демирлерни, садчыларга кылганы лейкаларны бараалгаткан. Ол ышкаш идик кылыкчылары, даараныкчылар соолгу үеде кылып турар чаа моданың хептерни, идиктерни көргүскен.

Делгелгени партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков, профсөвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы Ш. П. Куулар барып көрген болгаш чонуң хереглеп бараанарын бүдүрерин улам ыкай сайзыраткайдар талазы-биле сүмелерни берген.

(Бистиң корр.).

СУГ ХАЛАВЫН ӨЙ-ШААНДА ЧАЙЛАДЫР

Ийи аял ишти чурттаар 66 бажың сугга алыскан болгаш үрелишкиннерге таварышкан. 7 мың дарбелчин метр кудумчулар болгаш машина-балгат чоруур черлер сандан үнген, 12 чылыг камераларын болгаш 3300 метр магистральдыг база чылыг четкилерин малгаштыг суг долган. Кабельдер болгаш үлетпүр зоназының подстанциязы, 2200 метр канализация четкилери, 2 насос станциялары болгаш өске-даа объектилер үрелишкинге таварышкан. Айыыл-халаптың улус ажыл-агыйынга чедирген когаралының ниити түүү 276,4 мың рубль болган.

Бо болза эрткен чылын хемертен эрээн хар суунуң Шаттаан-Арыг хоорайга кылган «үлгедиглери»-лир. Айыыл-халап апрель 3—5 хүннериндe болган. Айыылдыг болгу дег ол хүннерге чедир ам санныг хонуктар арткан. Бо чылгы хар эрткен чылдыындан ийи катап көвей. Ховуларда, чоогаларда, тайга эдээнде хар мурнунда чышкаш, демниг эрнир болза... Оон түүнелинде хоорайга түү болурун бодаары безин берге.

Суг халавынга удур штабтың удуртукчузу, райкүүсконм даргазының оралакчызы В. Г. Антоненконуң кабинединде олур бис.

— Бо хүннерде суг халавынга удур кандыг хемчеглер ап чорудуп тур силер, Виктер Григорьевич!

— Эрткен чылгы айыылды катаптатпас дээш ында күүчүлүг ийи Т-330 тракторну, кижилерни быжыглаан бис, автомашиналар улуг чалдар кылыр сайны дажыглап турар —деп, ол харылады.

Арыг-Бажы суурдан каш-ла километр черде эрткен, Тываның цемент заводунуң шөйүп бар чоруур оруунга келдивис. Ажыл-иш хайнышкынны чоруп турар дээр шиичи-даа чок. Чаңгыс ДТ-75 автомашиналарның эккелген сайын оргулай таптап чоруп тур.

Орун адаанга улуг хоорзалар салып турар ажылчыннарның вагончугажынга келдивис. Дилеп чораан ийи күүчүлүг тракторларывыс мында талдар аразында «чаштына» берген тур.

Бо бүгү март 17-де эртенгиниң 11 шакта болуп турганын айтып көөйн. Ажылчыннар вагончугаштa шай, быдаа хайындырган турлар.

— Амга чедир чүге ажылдаайн турарыкар ол? — деп, трактористерниң бирээзинден айтырдывыс.

— Чүү кылырын менээ кым-даа айтып бербээн — деп, ол дорт харылады. Тракторларның бирээзи үрелик болду.

Кежээ райкүүском даргазы Дандар-оол Оржактың кабинеде штабты чыылдырган. Келир үжүрлүг кижилерниң дең кезии келбейн барган. Штаб шиитпирлиг хемчеглерни хүлээп алган: дарганың оралакчызы В. Г. Антоненкону хурал-суглааларже чардыктыр-байн, сугдан камгалалга доктаамал быжыглаваш, чогуур ажылды үш эзлчегде организастаарын хандырар.

Хоорайны сугдан камгалаары ог орнундан суг чайладыры эвес болгай. Ону тускай төлевилел өзугаар чорудар үжүрлүг. Эрткен чылын буу хаа кылган төлевилелди архивтээн. Ол төлевилел өзугаар сугну хоорай ишти-биле эртпирер турган. Бо удаада хар суун хоорай девискээринче кирбейн, бажын дозуп чайладыр кылдыр шиитпирлээн. Харын-даа халап көргүзер сугну «Улуг-Хаа» совхозтуң шөлдерни суггарар кылдыр ажыглаар. Кончуг шын шиитпир хүлээп алдынган. Смета өзугаар суг халавындан камгалал ажылдарынга 117 мың рубльди чарыгдаары кердүүн. Амдыызында оон чүгле соолгу чаңгыс саны шиитпирлээтинген деп болур. Камгалал ажылдарының темпизин доп-дораан шапкынчыдары негетинип келген. Чүге дээрге ам безин хар аажок эрип, орук-тар малгашталы берген. Хоорайның болгаш Көк-Чыраанның эрткен чылгы халап үезинде кеэзээ чурттакчылары район болгаш хоорай күүсконнарынга чедип, дүвүрээзинни иле-редип турар апарган.

Эрткен чылгы халап үезинде район удуртукчулары, автотранспорт бүдүрүлгезиниң механизация эргелелиниң болгаш өске-даа организациларның ажылчыннары ийи-үш хонук дургузунда дүн-хүн дивейн ажылдап келген. Ам ындыг маадырлыг чоруктуң хереэ чок ийин. Ол чокка-ла ажыл баш ажыр. Суг халавын ей-шаанда чайладыр керек.

Кодур-оол ОЮН.
«Шынның» корр.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Югославияга аян-чоруу доозулган

ДУБРОВНИК (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң югослав удуртукчулар-биле түүнел беседазы болган.

М. С. Горбачевтуң аян-чоруунуң түүнелдерин болгаш совет-югослав документилерге от салганын Югославияда бедик-биле үнелеп турар деп, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич демдеглээн. Партия болгаш күруне ажылданчыларының сонал турары-биле алырга, оон-биле холбешкан идеэзиннерин аян-чоруг долузу-биле бадыткаан деп Б. Крунич чугаалаан. Бистиң дутуржуп алганывыс замык чүүлдерни бүгү-ле деңнелдерге практиктиг хереклерге боттандырып чорудар.

Кайызынга-даа сонуургалдыг болуп турар айтырыгларны бүгү талаге ажыы-биле чугаалажып кергени бистиң кады ажылдажылгавысты байлаклыдыл турар деп, ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов чугаалаан.

Чугаалаан үнелээшкиннер-биле М. С. Горбачев чепшээрешкен. Шиитпирлээри социализмниң күчүзүн улам-на долузу-биле ажыдар арганы берип турар политиктиг болгаш экономиктиг улуг айтырыгларны бис делгереңгейи-биле чугаалажып кергеи бис. Бистиң чурттарывыстың онзагай күүлдерни барымдаалап, хөй талага бистиң үнелээшкиннеривис демейлешкек. Ол бистиң партиларывыска болгаш улустарывыска чугула ужур-дузалыг. Бүгү талалыг кады ажылдажылганың хөгжүлдезинге үндезинни салып, бис эвилеп сөстер солушпайн, а тодаргай айтырыгларны шиитпирлеп, келир үе дугайын бодап турган бис.

Хүлээп алдынган Декларацие ийи талалыг харылаалардың хемчээлинден ажып турар. Ында делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининге сонуургалды болдуруп турар айтырыглар киргеи. Социализм хөгжүлдезиниң үндезини айтырыгларының талазы-биле совет-югослав чугаалажышкыннарны ханыладыры, дуржулга соячугазын калбартыры партия болгаш эртем талазы-биле кады ажылдажыганы чорудары дээш туржуп турар бис.

Чугаалажышкыннар үезинде амгы үениң делегей байдалынга демейлешкек үнелээшкинни берген. Ол чорук бистиң чурттарывыстың тайбыңны бызыглаарынга, делегей байдалын эмнидеринге кады салыышкынны кижиреринге ынаныр арганы берип турар. Югослав эштер-биле чедип алдынган дутуржулгаларны амыдырала идеалиг-лиг болгаш тодаргай сорулгалыг боттандырып чорудар бис деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн.

• • •

Совет-югослав чугаалажышкыннарның доозулганының соонда, М. С. Горбачев Дубровниктиң теогу-культура талазы-биле тураскаалдыг черлери-биле танышкан. Хоорайның кудумчуларын улус долдур турупкан. Олар совет удуртукчу-биле хол тутчуп, мендилежиринче чүткүп, ону аңаа байыр чедирери-биле, чаагай күүзээшкиннерни кылыры-биле доктаадып турганнар. Олар «Эде тургустунуушкун!» деп кыйгыны салып турганнар. Олар совет улуска чүректиң ханызындан байыр чедирип, ниитилелди чаартыр талазы-биле ажылга чедишкиннерни күзээн, совет улус-биле найыралды бызыглаарының дугайын чугаалап турганнар.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чаныпканы

ДУБРОВНИК, март 18. (СЭТА-ның тускай корр.). ЮСФР-ге албанның найыралчы аян-чоруун доосхаш, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ол хүн Дубровниктен Москваже ээпкен. ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш Югославияның Коммунистиг Эвилелиниң ТК-зының Президиумунуң чалаанын өзугаар ол Югославияга аян-чоруук кылып чоруп турган.

М. С. Горбачевту болгаш оон кадайын ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов кадайы-биле, ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич каданы-биле, ЮСФР-ниң болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумнарының кежигүннери, Хорватияның Социалистиг Республиказының удуртукчулары үдээн.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарын Югославияга үдеп чоруп турган албанның өске-даа кижилери ээп чаныпкан.

А. БЕЛИКОВ.
А. КОНДРАШОВ.
Г. ШИШКИН.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Москвада ээп келгени

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев март 18-те Дубровниктен Москваже ээп келген. ЮСФР-ниң Президиумунуң болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң чалаанынын-биле ол Югославияга албанның найыралдыг аян-чоруун кылып чораан.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. С. Силаев, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы Г. Х. Шахназаров база чедип келген.

Внуково аэродрому-на М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюнькова, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, СЭКП ТК-ның секретарылары О. Д. Бакланов, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, СЭКП-ниң Төп Ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, өске-даа эштер уткуп алган.

Уткуп алганнарның аразынга ЮСФР-ниң ССРЭ-де хереглеринге түр бүзүреттирген Д. Лазич база турган.

(СЭТА).

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИН ЧЫЫЛДЫРАР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязын 1988 чылдың апрель 19-та Москва хоорайга чыылдырар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың март 18.

• • •

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының чедиги сессиязынга дараазында айтырыгларны чугаалажып кеорун РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму дыңнадып тур:

1. СЭКП-ниң XXVII съезднинин шиитпирлеринге дүүшүүр 2000 чылга чедир үеде өг-буле бүрүзүн тускай квартира азы хууда бажын-биле хандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылының дугайында.

2. «Күруне амыдыралының чугула айтырыгларын улустуң чугаалажып кеорунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлу төлевилелиниң дугайында.

3. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында.

ПРОГРАММА ӨЗУГААР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Космонавтылар Владимир Титов болгаш Муса Манаров «Мир» эртем-шинчилел комплекзинде планнаттынган ажылдарны күүседирин уламчылавышаан.

Атмосферадан дашкаар астрономия талазы-биле шинчилелдер программазын өзугаар сылдыстыг дээрниң өнзы-бүрү участоктарын чурукка тыртыраарын күүсеткен. Ол шеннелдерни ам-даа уламчылаар. «Глазар» телескопту Чеди-Хаан болук сылдыстарыны бир районунче утландырар.

Космос материаловедение эмиин программазын өзугаар «Пион» деп технологтуг верекселге эзлчеглиг шеннелдени доосхан.

Экипаждың ажылының программазынга эмчи шинчилелдерин база киргеи. «Акустика» деп шеннелдени башкартынып чоруур комплекстиг ажылдаар болгаш чурттаар өрээлдеринде даваш-шимээнни өөренип кеорт-биле чорудуп турар.

Ажыл хүнүнүң иштинде ийи космонавт кырактың шозунуң чидиин үнелеп кеорт-биле шинчилелдерин чорутkан.

Экипаждың илеткелдери болгаш телеметриктиг информацияның медээлери-биле алырга, ужудуушкун төлевилеттинген программа өзугаар болуп турар.

Владимир Титовтуң болгаш Муса Манаровтуң кадыкшылы эки.

Бөгүн—Чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш чоннуң амыдырал хандырылга ажылдакчыларының хүнү

ЧАА АРГА-ХЕВИРЛЕРНИ АМ-ДАА НЕПТЕРЕДИР

Бистиң министерствоонуң коллективтери ажылын үениң негелдезинге дүүштүр тургузуп, ажылеымнарның болгаш инженер-техникиг ажылдакчыларның бот-харыысалгазын бедидип ажылдап келген. Ынчангаш олар боттарының чаңчыл болган профессионал байырлалын бүгүн эвес түүнелдериг өткеен. Мөөн чамдык сан-түүнерни адаа көрейн. Чонга ачы-дуза чедирериниң эрткен чылын база бо чылдың ийи айларының планнарын күүсеткен. А пландан дашкаар өмүлге эрткен бо ийи айларда 20 мөң рубльдиг ачы-дузазы чонга чедиртинген. Оон иштинде кодээниң чуртталгы чонунга 14 мөң рубльге, бир кижиге онаштыр аныр болза, 16 рубль 02 копеек болур. Коллективтер күш-ажылчы марыпдааны организастаан. Эрткен чылдың түүнели-биле районнардан — Каа-Хем, Бай-Тайга районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдери 26 ындыг коллективтериниң ортузунга калбарган чарышка мурнуку черни эвлээн.

Чарышка боттарының даанган ажыл-херээжиг шалыпчызын өскүүсүн бригадалар, ажылыннар эвээш эвес. Тодаргайларга, 10 бригада, 110 ажылчын планныг даалгаларын үүсүүр бетинде күүсетиннер. Кодээде комплекстиг түүрүп алыр пунктулардан Т. Я. Солдатенко, З. С. Сильбес-оол эргелекилерин пунктулар, даараныкчылар К. Д. Дуучун-оол, Н. А. Шаарап, телевизор сеткичилери А. Г. Кочкин, К. Н. Салчак, ийик сеттерэр мастерлер А. Я. Ежаков, баш дугу таарар мастерлер М. С. Чигидова, Р. А. Базыр олар шалыпчыларның одуруунда.

Эрткен чылын болгаш бо чылдың эргезинде Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелериниң материал-техникиг базазын бижиг... ажылды ... ... хегжүдер, ... өскүүдер ... ...

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга зой чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочунуң» медаль-биле шаңнаары болза:

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Дамба-Даржа Лима Игорьевна — Хайыракан суурда медпункт эргелекчизи.

Донгак Дукур Кенденовна — Чадааналың № 3 ортумак школазының башкызы.

Волкова Нина Ивановна — районнуң төп эмнелгезинің фельдшери.

Воронин Надежда Сафоновна — Чадааналың хемүр-даш разрезинің кадр талазы-биле инспектору.

Иргит Кызыл Маңнай-оловна — Бажың-Алаак ортумак школазының башкызы.

Ермолаева Мария Александровна— районнуң төп эмнелгезинің ажылчыны.

Күулар Хопур-оол Самоович — «Хендергей» совхозтуң малчыны.

Ооржак Идам Чинзеевич — Бажың-Алаак ортумак школазының башкызы.

Ооржак Севилбла Лопсановна — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Сат Чамзырын Айдын-олович — «Хендергей» совхозтуң малчыны.

Эремчин Шилимаа Чоодуевна — Бажың-Алаак ортумак школазының башкызы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Борисова Клавдия Венедиктовна — «Енисей» совхозтуң ажылчыны.

Буянды Анчимаа Ивановна— «Буреө» совхозтуң ажылчыны.

Валов Иван Титович —Сарыг-Сеп лесничествозунуң лесничи.

Двоеглазов Владимир Михайлович — «Ленинчи өрүк» совхозтуң механизатору.

Дмитриева Галина Алексеевна— Курстраз инспекциязының агентизи.

Идам Сурун Сантыевич — Дерзиг-Аксының дүзелал школазының башкызы.

Изосимов Петр Федорович— «Ленинчи өрүк» совхозтуң механизатору.

Кичигина Агафья Михайловна — «Буреө» совхозтуң славчызы.

Колеватов Евгений Константинович — районнуң агроүлетпүр каттыжышкының кол чер тыварчызы.

Колеватова Тамара Филипповна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң социал хандырылга кылдызының кол бүгдаатери.

Костученко Василий Яковлевич — ыраш ажыл-агыйының ажылчыны.

Күжүгет Энин Түлүшеевна — Дерзиг-Аксының дүзелал школазының кижизидикчи башкызы.

Лыткин Юрий Иванович — районнуң агроүлетпүр каттыжышкының ажылга айыыл чок өрүк талазы-биле улуг инженери.

Лямзина Нэлли Алексеевна— «Буреө» совхозтуң нормировщиги.

Морозова Любовь Дмитриевна — районнуң агроүлетпүр каттыжышкының план кылдызының начальниги.

Москаленко Павел Петрович — «Енисей» совхозтуң ажылчыны.

Никитина Людмила Романовна — районнуң агроүлетпүр каттыжышкының улуг агроному.

Ошепкова Прасковья Устиновна — «Буреө» совхозтуң славчызы.

Пашинин Василий Степанович — Зубовская лесничествонуң лесничийи.

Петрова Нина Ивановна — «Енисей» совхозтуң бухгалтери.

Поспелова Валентина Ильинична — «Буреө» совхозтуң бухгалтери.

Самат-оол Ларжай Викторович — Дерзиг-Аксының дүзелал школазының башкызы.

Сиянмаа Мария Аикаевна— «Буреө» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Скобелин Иван Петрович — «Енисей» совхозтуң ажылчыны.

Смелый Александр Николаевич — «Буреө» совхозтуң чоладчызы.

Смелая Надежда Егоровна— «Буреө» совхозтуң ажылчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың март 9.

Созур Садыба Кымзатовна — «Енисей» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Соловьев Василий Семенович — «Енисей» совхозтуң чоладчызы.

Тоичан-оол Чыдыг-оол Назарович — «Енисей» совхозтуң малчыны.

Фаронова Светлана Анатольевна— районнуң төп библиотеказының методика-библиография кылдызының эргелекчизи.

Филатова Надежда Ивановна — суттарылга системаларының эргелелиниң ясли-садының эргелекчизи.

Чунарев Василий Венедиктович — «Ленинчи өрүк» совхозтуң өрү өстүрүкчүзү.

Шагако Зинаида Ефремовна — районнуң төп библиотеказының литература четчелээр болгаш эмгелээр кылдызының редактору.

Шагдыр Мыгыл Кыргысович —Дерзиг-Аксының дүзелал школазының башкызы.

Юркова Елена Тимофеевна — «Бүрен» совхозтуң уруглар садының ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Галкина Алевтина Васильевна — чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Манапникова Надежда Ивановна — СЭКП райкомунуң техажылчыны.

Медведев Александр Иванович — Березовскиниң геология каттыжышкынының улуг диспетчери.

Овалова Евдокия Пюрвеновна — чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Ондар Өлзей-оол Биче-оолович — «Тиилелге» совхозтуң малчыны.

Очур Ондар Серенович — «Тиилелге» совхозтуң трактористи.

Плехова Нина Павловна — хоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Сагды Виктор Хикленович — «Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Симонова Алевтина Ивановна — Березовскиниң геология каттыжышкынының ажылчыны.

Челбогашева Татьяна Феофановна — чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Шенников Алексей Михайлович — Березовскиниң геология каттыжышкынының бызаачызы.

СУТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Монгуш Михаил Чадамбаевич — районнуң автомагазин эргелекчизи.

Ондар Салбан-Кара Кенденовна — төпчүткен библиотека системазының техажылчыны.

Ооржак Байыр-оол Курутайевич — Карл Маркс аттыг совхозтуң малчыны.

Сат Бүрүткел Дажы-Серемовна — Баян-Тала ортумак школазының техажылчыны.

Ховалыг Базыр-оол Чульдүмович — райпонуң чүдүрүкчүзү.

Ховалыг Долгай-оол Оннатлаевич — райпо ажылчыны.

Ховалыг Семмит Бурушаевна — Карл Маркс аттыг совхозтуң ажылчыны.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Глазырина Таисья Фонеевна — республиканың өкпе аарыгларынга удур «Балгазын» санаторийниң санитарказы.

Домарева Мария Филипповна — төпчүткен библиотека системазының директору.

Ощекова Валентина Васильевна — төпчүткен библиотека системазының директорунуң орлаачызы.

Рожкова Галина Максимовна — төпчүткен библиотека системазының литература четчелээр болгаш эмгелээр кылдызының эргелекчизи.

Столбовская Нина Федоровна — районнуң Культура бажыңының методисти.

Харламова Татьяна Тихоновна — республиканың өкпе аарыгларынга удур «Балгазын» санаторийниң повары.

Чуб Мария Ерофеевна — республиканың өкпе аарыгларынга удур «Балгазын» санаторийниң эмчи сестразы.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Монгуш Зоя Ивановна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң сан кылдызының техажылчыны.

Септелге-техникты бүдүрүлгеден («Самагалдай» химизация отряды-биле) Баа-Хаа Биче-оол Балчирович — слесарь.

Домур-оол Ирина Манзайевна — ажылчын.

Донгур Чурум Дожулович — инженер.

Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

БҮГҮ ХЕВИРЛЕРНИ АЖЫГЛААР

Лекция пропагандазы

СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары М. С. Горбачев ТК-ниң февраль (1988 ч.) Пленумунга чүве чугаалаан, эде тургустунуушкуннуң идеологтуг хандырылгазының программазын тодараткан. Чаартылганың идеологизазы амгы үеде кижи факторунуң идепкейин кедурериңге эргежок чугула үүл дээрзин онзалап айыткан.

Ажылчы хоннуң күш-ажылчы идепкейин кедурериңге идеологтуг хандырылганың бүгү-ле хевирлерин ажыглаарынче партия организацияларын Төп Комитет кыйгырып турар. Оон база бир хевири лекция пропагандазы болур. Маңаа хамаарыштыр Тес-Хем районда партия организациялары канчаар ажылдап турарын, чүү чедир кылбайын турарын танылжып көрээл.

СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызының бөлүк ажылдакчылары ол районга чораан, районда идеология ажылын канчаар тургусканын, ол ажылга дорт хамаарылгалыг албан черлериниң организацияларының ажылы-биле танылжып, практиктиг дузаны чедирип, сүмелерни берген.

Лекция пропагандазы районда хоомай эвес чорук турар дээрзин «Билиг» нинтилелиниң район организациязының хаарысалгалыг секретары турган Серемаа Шойдун-биле бистин беседавыстан эскерип болур. (Ам ында чаа хаарысалгалыг секретарь ажылдап турар).

— Районда «Билиг» нинтилелиниң 17 эге организациязы бар. Ында 178 лектор бактаап турар. Эрткен чылын муң ажыг янзы-бүрү лекциялар номчуттунган...

— Ол саннарны эдээн тодарадып көрүңерем!

— Бистиң ажылывыс организастыг кезектен эгелээр. СЭКП райкомунуң удуртулгазы-биле планны тургузуп, лекторларны бадылаткаш, оон боттуг ажыл-херектерже кирер. Ол үеде база бир чугула ажыл—совхозтар-биле керээ чарары. Районнуң совхозтары бо талазы-биле идепкейлиг. Чылдың-на 450 рубльди нинтилелдиң агар санынче шилчидип турар. Ылаңгыя «Кызыгаар» совхозтуң парткомун демдеглексеп турар мен. Оон аңгыда район эмнелгезин, район судун, Самагалдай школазын база адап болур. Ылаңгыя эмчилер-биле демнежип, наркоманианың, араганың хоразының дугайында кинолекторийлерни эрттирдиваис. Оны улуг, биче чон аажок сонуургаан. Лекция пропагандазының ол хевири ажыктыг болгаш дээштиг дээрзинге бүзүрээр мен.

— Үениң негелдезинге чедир ажылдаваан турар эге организациялар бар бе?

— Бир эвес лекцияларның шынарын алыр болза, бистиң номчуп турар лекцияларывыс дыңнакчыларның күзелин амдаа долузу-биле хандырып шыдаваан турар. Ынчалза-даа бистиң лекторларывысты багай деп база саналаас мен, чүге дээрге олар арга-дуржулгалыг, эртем-билиглиг кижилер. Оларны шиилп турган бадылап каан болгай. Бир эвес аңгы-аңгы эге организацияларны алыр болза «Чодураа», Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта, Шуурмакта, «О-Шынаада», РАУК-те лекция пропагандазы кошкан чоруп турар.

Серемаа Сергеевна-биле чугааны моон-биле дооскаш, ажыл-агыйларда парткомнарының бо талазы-биле канчаар ажылдап турарын көрүптээл. Нинтизи-биле районда байдал чүгээр-даа болза, бо ажылга партийжи үдуртулга шоолуг эвес.

«О-Шынаа» совхозтуң парткомының секретары Кара-оол Маадырович Биче-оолдан бо айтырыгны сонуургаарымга, ол мынчаар харыылаан:

— Совхозтуң девискээринде «Билиг» нинтилелиниң үш эге организациязы бар. Ажыл-агыйның бодунда организацияны Артына Сарыг-оол удуртып турар. Оон аңгыда школада, кодээ Совет чанында база эге организациялар бар. Лекторларның составын чаартыкан, планны нинтилел тургузуп турар.

— Парткомнуң бодунуң планы чок бе?

— Чок.

— «Билиг» нинтилелиниң ажылын канчаар углап-башкарып турар силер?

— Удаваас оон ажылын партбюстың лекторларывысты багай деп база саналаас мен, чүге дээрге олар арга-дуржулгалыг, эртем-билиглиг кижилер. Оларны шиилп турган бадылап каан болгай. Бир эвес аңгы-аңгы эге организацияларны алыр болза «Чодураа», Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта, Шуурмакта, «О-Шынаада», РАУК-те лекция пропагандазы кошкан чоруп турар.

Серемаа Сергеевна-биле чугааны моон-биле дооскаш, ажыл-агыйларда парткомнарының бо талазы-биле канчаар ажылдап турарын көрүптээл. Нинтизи-биле районда байдал чүгээр-даа болза, бо ажылга партийжи үдуртулга шоолуг эвес.

«О-Шынаа» совхозтуң парткомының секретары Кара-оол Маадырович Биче-оолдан бо айтырыгны сонуургаарымга, ол мынчаар харыылаан:

— Совхозтуң девискээринде «Билиг» нинтилелиниң үш эге организациязы бар. Ажыл-агыйның бодунда организацияны Артына Сарыг-оол удуртып турар. Оон аңгыда школада, кодээ Совет чанында база эге организациялар бар. Лекторларның составын чаартыкан, планны нинтилел тургузуп турар.

— Парткомнуң бодунуң планы чок бе?

— Чок.

— «Билиг» нинтилелиниң ажылын канчаар углап-башкарып турар силер?

— Удаваас оон ажылын парткомга дыңнаар деп турар бис.

— Кадрларыңар кандыгыл?

— 9 лекторну бадылаан бис. Олар колдуунда кодээ ажылагый специалистери. Черле ынчаш лекторлар-даа пропагандистер-даа күш-ажылчы коллективтерге чораан, чүгле ажыл-агый айтырыгларын эвес, партияның салып турар соруулгаларын чонга чугаалап берип чоруур деп дугурушкан бис.

«Билиг» нинтилелиниң совхозта эге организациязының даргазы Артына Сарыг-оол эртken январь айда 14 лекция номчуттунганын дыңнатты. Ынчалза-даа нинтилелдиң планграфигин ам-даа тургуспаанындан нинти байдал орта биилиннес болду. Чүге дээрге оон өске хей-нинти даалгалары база «бажын ажыр» болганындан бо ажылга четтиклейн турары илдең.

О-Шынаа ортумак школазында нинтилелде 12 лектор бар. Ону башкы Эмей-оол Ооржак удуртып турар. Башкылар өөредилге-кижизидилге ажылындан аңгыда, совхоз амыдыралынга, ылаңгыя идеологтуг кижизидилге ажылынга идепкейлиг киржип турар. Кодээ Совет чанында эге организация ажылдап турар. Ынчалза-даа бо бүгү организацияларның ажылын каттыштырарынга бир-ле чүүл четпейн турар. Ол болза партийжи удуртулга.

Эдээн чогаадыкчы ажылдап турар организациялар база комга дыңнаар деп турар бис.

— Кадрларыңар кандыгыл?

— 9 лекторну бадылаан бис. Олар колдуунда кодээ ажылагый специалистери. Черле ынчаш лекторлар-даа, пропагандистер-даа күш-ажылчы коллективтерге чораан, чүгле ажыл-агый айтырыгларын эвес, партияның салып турар соруулгаларын чонга чугаалап берип чоруур деп дугурушкан бис.

«Билиг» нинтилелиниң совхозта эге организациязының даргазы Артына Сарыг-оол эртken январь айда 14 лекция номчуттунганын дыңнатты. Ынчалза-даа нинтилелдиң планграфигин ам-даа тургуспаанындан нинти байдал орта биилиннес болду. Чүге дээрге оон өске хей-нинти даалгалары база «бажын ажыр» болганындан бо ажылга четтиклейн турары илдең.

О-Шынаа ортумак школазында нинтилелде 12 лектор бар. Ону башкы Эмей-оол Ооржак удуртып турар. Башкылар өөредилге-кижизидилге ажылындан аңгыда, совхоз амыдыралынга, ылаңгыя идеологтуг кижизидилге ажылынга идепкейлиг киржип турар. Кодээ Совет чанында эге организация ажылдап турар. Ынчалза-даа бо бүгү организацияларның ажылын каттыштырарынга бир-ле чүүл четпейн турар. Ол болза партийжи удуртулга.

Эдээн чогаадыкчы ажылдап турар организациялар база бар. Чижээ, Ө-Шынаа школазының базазында турар партбюро лекция пропагандазын тускай план аңгаар чорудуп турар. Партбюро секретары Александр Күнзек «Билиг» нинтилелиниң даргазы Долаана Сады-биле демнежип, агитквартира бүрүзүнде лекторну быжыглаан. Лектор бүрүзү ийи аңгы темалыг. Оон аңгыда чонну лекцияга, беседага негелдезин өөренип көөр соруулга-биле анкета тарадып, кандыг темага лекция керегин баш удур билип ап турар. Эге организациялардың план-графигин чурумчуттаанындан совхозтуң девискээринде ол система чок чорup турар. Партком ол бүгүну контрольга ап, чогуур деткиммени бээр ужуруг. Районнуң өске-даа совхозтарында байдал оон дээредевес. Ынчап көөрде темалыг лекцияның план-графигин февраль ай төнчүзүнге чедир тургуспаан. «Билиг» нинтилелиниң эге организациялары кажан доктаамал ажылдаарын?

Нинтилелдиң район организациязының арга-дуржулгазы өзүп орар. Районда 94 аудитория бар, шуптузу паспортизациялы эрткен. Ажыл-агыйлар-биле керээ чарар планын эрткен чылын 2650 рубльге күүсеткен, 1986 чылга деңнээрге, ол 200 рубль хей болуп турар. Дуржулгалыг лектор кадрлар-биле хандыртынган. Оларның номчаан лекцияларының нинти саны эрткен чылын кажаңгызындан хей болган. Партия райкомунуң библиотеказында лекцияга белетеннириңге эргежок чугула материалдар бар. Районда үш факультеттиг (эрге-хоойлу, ада-не, кадыкшылга) университетти Самагалдай ортумак школаның базазында организастаан. Ынчалза-даа район организациязының черчерде эге организациялар-биле харылзаазы кошкак, оларның ажылынын арга-хевирлерин, номчаан лекцияларының шынарын ылнаваан турар. Бир четпес чүве чүл дээрге, совхозтарда «Билиг» нинтилелиниң эге организацияларында боттарының кылган лекциялары барык чок болуп, белен лекциялар маңаа олурары шыны эвес.

«Партия организацияларының бүгү идейлиг ажыл-чорудулгазы ажылчы хоннуң, күш-ажылчы коллективтериниң бүгү чүүн эде тургустунуушкунуңнуң кол соруулгазы — үндезин экономиктиг чаартылгаларны боттандырарынга, бүгү нинтилеа амыдыралын демократчыдарынга, өзүп орар саялгалды, ажыл-ишчи массаларны өөредириңге болгаш кижизидериңге дүүштүр чоруттунган турар үнүрлүг» деп, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң доктаалында онзалап айыткан. Ынчангаш идеологиге ажылының бир хевири — лекция пропагандазы база ол негелдеге дүүштүр чер-черге чоруттунган турар үнүрлүг.

Шомаадыр КУУЛАР.
СЭКП обкомунуң лектору.

Агитквартираларда

ДУРЖУЛГА ЧЫГДЫНГАН

«Бо кежээ 7 шакта Культура бажыңында дыштанылга кежээзи болур. Оны «Аялга» агитквартира эрттирер...» Ындыг сестрелиг чарлады Дапсы-Аксы суурнуң чурттакчылары ында чарладар азар черден эртежик-ле номчуп, билип алганнар.

Оон эгелээриниң ырак мурнунда-ла Культура бажыңында бүгү чүве белен турган. Орус, тыва аялгалар аңаа чаңсыланган. Уран номчулга кылырыңга, янзы-бүрү аттракцион оюннар эрттирериңге, шыдыраалап, шашкилээриңге, аскаңгырлап чаржырыңга, өскедаа чүүлдерге хамык чүве белен. Суурнуң улуг-даа, аныяк-даа кижилери үк кежээге хейу-биле чыыраан. Агитквартираның активчилери оларны хүндүткелдиг күлээп ап, оюнтоглааже, боттарының белеткээни изиг, соок чемнер делгелгеин көөрүнче, ону садып ап чемненириниче чалаан. Оюн-тоглаанын, маргылдаанын кижиккилериңге белектерни база тыпсып турдулар.

Бир чай аразында чыылганнарны сандайларже чалап олурту. «Уругнуң өг-бүлеге кижизидилгези» деп темага беседаны «Аялга» агитквартираның даргазы Розалия Серемовна Доңгак кылды. Даваазында ол агитквартираның бичии чурттакчыларының концерти чаптанчыг, чараш болду. Оюн-тоглаа база-ла уламчылады.

Агитквартираның чурттакчыларының эрттирген ол кежээзи организастыг эрткен.

Кара-Хөл кодээ Советтиң чанында херээженнер чевулелиниң чон ортузунда чорудуп турары хей талалыг ажылының планында дүүштүр ону организастаан. Ук чевүлел тос кижи составтыг. Ону башкы Бичии-Уруг Өткээнекона Саая удуртып, бо ажылга үш удаа соңгуткан ажылдап турар. Кодээ Советтиң күүскомунса, «Кара-Хөл» совхозтуң парткомунга бадыладып алгаш, чыл планында дүүштүр ол чевүлелдиң кылып келген ажылы хей талалыг. Херээженнерни, ылаңгыя аныяктарны совхоз бүдүүлгезинге хаара тудары, малчыннарның амыдыралының культуразының деңнелин улам бединдери, оларга шеф дузазын көргүзери, бичии уругларны өг-бүлеге кижизидери, корум-чурумну быжыглаары чевүлелдиң ажылының бир хоя угланышкыннары. Сезон айы-биле ажылдарже чонну агитквартиралар организастан, чер-черге ажылчын постуларны тургускаш, ону хынал, түүкел көөрүн чурумчутканнар. Чүгле эрткен чайын безин агитквартиралар совхозка 142 тонна сигенни белеткеп берген. «Хаваа», «Күзел», «Аржаан», «Анай-Хаак» агитквартиралардың чурттакчылары эң эки ажылдаан. Херээженнер чевүлели кышкы үеде бодунуң ажылын малчыннарга дуза чедирериниче онзагай угландырган. «Күзел», «Алаш» агитквартиралардың чурттакчылары малчыннар И. Дамчай, Ч. Хертек оларның кыштагларынга барып, кажаалар кырында улуг харны аштап, кодан девискээрнин арыглап, өске-даа ажылдарны кылган. Хой ооллдаашкынының үезинде 29 кижи агитквартиралардан малчыннарже үнүп, сакманчылай берген.

Кышкы үеде малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни чевулел график өзүгаар организастан турар. Аалдарга барган эмчи шинчилгезин кылып, кыдыгнан чагыгларны чедирип берип, чаа чагыгларны күлээп ап, бараанар садарын организастан чоруткан. Беседаларны кижизидилге темазынга эрттирген.

Херээженнер чевүлели малчын бригадаларга үш агитквартираны тургускан. «Культурлуг өг-буле болгаш эки кижизидилге дээш» социалистиг чарышты оларның аразында организастаан.

Кара-Хөлдүң херээженнери Тайбың фондузунче салыышкынын киирип, шефтээшкиннерге ажылдап алган ажызындан эрткен чылын 110 рубльди, бо чылдың эгезинден бээр 64 рубльди шилчиткен. «Эң эки организастыг болгаш масса-политиктиг ажылы дээш» социалистиг чарышты агитквартиралар аразында организастаан. Эде тургустунуушкунуңнуң негелделериңге дүүштүр чевүлелдиң чорудуп турар ажылында өскелериниң үлегерлеп ап болуру арга-дуржулга бар-дыр.

Багай-оол БАРБА.
Бай-Тайга район.

«ХАДЫҢНЫҢ» ҮНҮҮШКҮННЕРИ

«Шекпээр» совхозтуң төвүнде 15 агитквартира бар. Оларның ажылында бир чугула черни малчын кодаларга шеф дузазы эдээн.

Чижээ, «Хадык» агитквартираның чурттакчылары бо ажылга идепкейлиглериниң бирээзи. Чайгы, күскү үеларде совхозка 30 тонна сигенни боттарының күжү-биле белеткежип, 40 тонна картофельди ажаваннар. Малды менди-ныш ажыررарынга шефчилериниң дузазы кеску. Агитквартираның чурттакчылары боттарының шефке алганы малчын Михаил Сарыгларның кодаларынга удаа-дараа барып турар. Оон кыштаанда бажыңны, кежаны чылыглааннар. Ол ышкаш кодаларда хойларның даваннары тестеваазын дээш 200 хойнуң даваннарынга кедирер ужуларны даарап бергеннер. Өске-даа ажылдар кылдынган.

Аяаа Э. Сат. К. Ондар, Л. Ооржак, О. Аянмаа, агитквартира удуртукчузу, хоочун башкы А. Монгуш олар идепкейлиги көргүскеннер.

Бо агитквартираның чурттакчылары хей-нинтинің ажылынга идепкейлиглер. Боттарының солун концертин чоокта чаа чонга бараалгаткан. Ону массалыг болдуруп, 6—7 харлыг бичиилерден эгелээш, 60-70 харлыг хоочуннарга чедир өөрүштүрген.

Доңдуп ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

СЦЕНАДА—МАЛЧЫННАР

Чоокта чаа Торгалыгның Культура бажыңында Чозада хойму бригаданың малчыннары суурнуң чурттакчы чонунга солун концертин бараалгаткан. Олар «концерттің номерлерин «Колдозчу мен» деп хейнуң ыры-биле эгелээннер. Ийи-чаңгыстың күүселдеери улай-улай болуп, сцена бичии-даа куруглаваан турган. Бригадир Борис Куулар чаңгыс чер чурттуу, Тываның улустың чогаалчызы С. А. Сарыг-оолдуң «Чоза темим» деп сезунге ырыны хоюг чымчак ырлап күүседиргге, көрүкчүлер магадап, адыш часкаан.

Ол ышкаш районнуң бот-тыванытыр артистериниң хоочуну, ам Чозаның хойжузу Монгуш Санаа «Таңдалай» болгаш «Чеди-Тейим» деп ырларны, Екатерина биле Виктор Биличээкейлер «Кадарының таалал ырын», аныяк малчын Куулар Дажы чогаалчы В. Монгуштуң «Кыштаглаашкын» деп шоодуглуг шүүүүн аянныг, чараш күүсеткенин чыылганнар сонуургап, адыш часкаашкыны-биле түлээп алганнар.

Концертти удуртуп башкарырынга кодээ библиотека эргелекчизи Полина Тувет-оол эң идепкейлиг киришкен. Концерт доостурга-даа ол кежээ Культура бажыңынга оюн-тоглаа орайга чедир үргүлчүлээн.

Саяны ДЕСПИЛ-ООЛ.
Өөвүр район.
«Торгалыг» совхоз.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ДОКТААМАЛ ЧОРУДУП ТУРГАШ

Арагалаар чорук-биле демиселди күштелдиргениниң бөгай эвес түүнелдерлиг болуп турарын чурттап турар черниң ривистиң чижээндан көрүп болур бис. Эзнитир суксуунар-ны садарын талон системазы-биле чорудуп турары аңаа индигиг болуп турар. Араганы садарының саны улам ыызырлар апаар дээрзинге идегээр мен. Ол ынчаар негел келген. Ол дугайын чугаалаа тура, дараазында бодалга бола аяны бээр мен. Арага ижериниң сундуунуг аныш эш-оор аравыста ам-даа бар. Ындыгларга хамаарыштыр бодалдар хей. Оон бирээзи бо. Уругдарынга ада-нениң талазындан кошкак негелде алызында барып, өг-буленни күзенчит эвес түүндерге чедирип болур.

Бодум хүүмда ам оң ажыт чыя арага шуут ишлейн, тазалы тыртпайн чурттап, ажылдап чор мен. Ооңдарыныңы келир үезин арага-дары билбес болзун деп күзел чоруур мен. Оон-биле кады талон бээрде, ижиниң амыдыралының талаларын база өөренип көөрү чугула. Арагалаар чорук-биле демиселди доктаамал чорудуп тургаш, он талазы-биле бөгай эвес түүнелдерни чедип алыр ужуруг бис.

Лазо МОНГУШ,
«Совет Тыва» совхозтуң чоладчызы.
Каа-Хем район.

«АЯН» АГИТКВАРТИРА

36 өг-бүленни каттыштырган ол агитквартал Тээли суурнуң Гагарин, Октябрьская, Карл Маркс аттыг кудумчуларының аданны талазында турар. Ону библиотекарь Ч. К. Адыг-оол удуртып, чоннуң ниити хурааныга бадылаан план ёзугаар ажылдап келген.

Үлегерлиг өг-бүлелер эзлери-биле ужуражылгаларны организастап, уругларны кижизидилгезинге хамаарыштыр ажыктыг, солун чугааны агитквартирада кылып турар. Квартилга хамаарышкан өөренимчилер чевүлели тургустунган. Бодунуң күжү-биле үк чевүлел футбол, баскетбол ойнаар шелдерни дерээн, маргылдааларны организастап эрттирген. Эдээди ооллдарны спортка хандыкшыдары үре-түүнелдерни берип турар. Ында эдээди ооллдар районнуң футбол маргылдаазынга киришкеш тиилээн, а республика чемпионадынга бирги черни алганнар. Оон-даа кескү чедишиниң — Якут АССР-ниң төвү Якутск хоорайга олар чедип, Сибирь болгаш Ыракы Чөөн чүк талазы-биле футбол маргылдаазынга Тываның адын камгалап киржир аскежиктиг болганнар.

Кышкы үеде дөлгем деенс хээрлиг бажыңнар чанында катоктарны кылган, эдээдилер аңаа хоккей ойнаар. Бо чижектиг ажылды кылып чорутканындан үк квартилга хамаарышкан назы четпестер иштинде кем-хереп үүлгедиишкиннери болбайн келген, үчүтта турар эдээдилер база чок.

Квартилдың чурттакчылары чайын чечектер, ногаалар өстүрер, дузалал ажыл-агыйны сойзырадырынга — инек, хаван, дагаа өстүрериниг өг-бүле бүрүзү киржирин чедип алыр дээш ажылды ам-даа уламчылаар.

Оким ОЧУР.
Бай-Тайга район.

ТӨЛЕПТИГ ЭМЧИ

Бажың чырыын өөрүбээн. Хенертен аараан херээжен кижиниң үй-чөвүүру улам кедерел турар. Өг-буленниң өске эзлери бут кырынга туруп, үйгу-чыдын чок дуваурай берген. Мындыг девиденчиг үеде канчаарыл? Чүгле эмчи хереп! Дүрген дуза чедирери-биле эмнелгеже телефонааннар. Дежурный, та удуп чыткан чүве, арай боорда зарыылаан. Удаваанда эмчи машинязы күш-ажылдың хоочуну, пенсионер херээжен кижиниң бажыңынче карааладып орган. Аңаа эмчи Валентина Элбек чораан. Аарыг кижи барык медерелин ышкынып, бергедеп чыдырда, чалаткан эмчи келген.

Эмчи кел-сел-ла шинчип, дораан хемчээн алган. Сыкыртказ, тааржыр эмнерни берген. Валентина Элбек аарыг кижиниң хирезин көрүп, сагыш човаа, ийи шак иштинде оон чанында ажаап, хайгаарап олурган. Оон миннип, чүгээртен көөрге, кандыг эмнерни кажан, чүү хирени ижерин айтып берген, аарыг кижиге дүрген эки сегил алырын күзээш чоруткан.

Валентина Элбек чөөрби ажыг чыл иштинде үйгу-чыдын чок ажылдаваш, амы-тын кес кырында апаар ындыг тевелгаларны чеже-даа көргеш, оларны эки, менди-чаагай эрттирип келген. Ындыг таварыгларда бергедеп аараваш, сөгээн кижилерден четтирдим деп сөстү ол чеже катап дыңнаваан дээр. Буянныг эмчи Валентина Элбек ол сеткил хенышкынның болгаш өөрүшкүнүң чылыг-чымчак сөзүн моон соңгаар-даа хей катап дыңнаар дээрзинге бүзүрээр мен. Ол ындыг сөстү дыңнаарынга черле төлептиг эмчи.

Евдокия ОЧУР.
Күш-ажылдың хоочуну.
Өөвүр район.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказынга албанның наңыралчы авн-чоруунга болгаш ЮСФР-ниң Скупщиназынга оон чугаазынга база ийи чурттуң удуртулчуларының аразында боор турган чугаалажышкыннарга хамаарыштыр делегей парлалгазы хей үүлдерни бижип турар. Наңыралчы байдалга эрттип турган чугаалажышкыннарның үезинде Совет Эвилелиниң Югославияның, СЭКП-ниң Югославияның Коммунистер Эвилелиниң аразында калбан темчээлдиг кады ажылдажылга база катап бадыткаттынган, тайбыкны быжыглаарынче угланган чаа саналдар кылдынган деп делегейниң массалыг информация чепсектери дыңнадып турар.

БЕЛГРАД. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң албанның наңыралчы авн-чоруунуң база үк чурттуң удуртукчулары-биле чугаалажышкыннарының дугайын Югославияның солуннары делгеренгейн-биле бижип турар. Төп солуннар «Социализмниң күжү — тус-тус социалистиг чурттарның дуржулгазының эй янзылыында болгаш байланшылдыында» деп улуг эгениң адаанга чырыткан.

Югославияның Скупщиназынга М. С. Горбачевтуң чугаалаан чугаазында амгы үеде делегейниң эң чугула айтырыгларынга хамаарышкан үүлдерге долу анализ берилгеен. Чер Ортузу далайның чоогунда турар күрүнелерниң удуртукчуларының бриоңга болган ужуражылышкынын совет удуртукчу бедин-биле үнелээн деп, «Борба» солун бижээн.

ПРАГА. Чехословакияның «Руде право» солуну М. С. Горбачевтуң Югославияга авн-чоруунуң дугайын тодарганы-биле чырыдып турган, совет удуртукчунуң Чер Ортузу далайның чоок-кавызынга айыыл чок чорукту хандырар, дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырар талазы-биле киргген саналдары бүгү-делегей ужурдузалыг боор турар деп бижээн. Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар «соок дайынның» экономиктиг, политиктиг болгаш өске-даа харылзааларда артып калган дазылдарын тура тыртып октаар дээш туржуп турар деп, солун демдеглээн.

АФИНЫ. Чер Ортузу далай талазы-биле совет чаа саналдар ол девискээрде байдалды чогумчуларынга улуг идигин бээр дээрзинге чиңгиниг турбас деп, Грециянның «Ризоспастис» солуну бижээн. Ол девискээрге айыыл чок чорукту быжыглаарынче совет удуртулга өске чурттарның удуртукчуларын ыыгырган деп, солун улаштыр бижээн.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЗЛЕРИ

НАЙЫРАЛ, КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

Бо чурукту 1902 чылда Австралияның Барыын зринге тыттырган. Ында «британ овааадайга чагыртпаанны» дээш англичаннарның тудуп хоругдааш, кинчилеп алганы Австралияның үндезин чурттакчыларын көргүскен. «Корум-чурум камгалакчыларының» бирээзи хоругдаттырганнарның артында кыжырып каттырымзап турар.

Фактыларның херечилеп турары-биле алырга, «бешки диптиң» өзүлүт эзлериниң амыдыралында өскерилген чүве эдээш. Чижээлээргe, Австралияның 200 чылын байырлаарының бүдүүзүнде каш хонуп бурунгаар австрали кара-бажыңнарда чыдар болгаш полиция участокторында хоругдаттырган үндезин чурттакчыларның массалыг-биле амыгынынга четтиннер чоруунуң дугайында коргунчуг медээ бүгү чуртка нептерей берген. Оон чылдагааны — хоругдаттырганнарның кижизиг эвес байдалдага болгаш кара-бажың темныылдарының каржы-дошкун ажылаашкынынга шыдашпайн барганы. Оларның чамдыызын кара-бажың темныылдарының өлүрүп турарының дугайында каразыышкыннар бар.

Кеземче эргезиниң пол

Дружба, Найырал, Найрамдал

АДА-ИЕМ ДЕГ АПАРГАН

1962 чылда Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймактың Даос сумузунуң эмнелге ажылдамчызы Жавын Нансал бичии дыш ап алыр дээш оонге чедип келгеш, хевецинг тонун ужулбайн-даа чыткаш, удуп калган. Оттуп кээрге, долгандыр чалбыыш турган. Ол угаанын оскукупкан. Он сес харлыг ургунун амы-тынын камгалап алыр дээш сумунуң болгеш Хандөгөйтынның эмчилери аажок ысканнар. Ол үеде журналист Т. Кызыл-ооның бижип турганы-биле алырга, ургулу санаацция-биле эмчи Владимир Федорович Башкиров Кызылга эккелген. Ол ам физкультура диспансерниң институдунда ажылдап турар. Санаацция самоледунуң ужудукчузу — сураглыг Алексей Хунаевич Чимий-оол.

Бо хүннерде Улан-Баторнун телевидениезин совет-моол найырал дугайында документалдыг фильмин тырттырып, Тывада чедип келген. Оларныц-биле кады чээрби алды чыл эртнен соонда Жавын Нансал база келген. Бистиң корреспондентивис Артык Ховалыг очулдурукчу Каадыр-оол Бичелденнің дузазы-биле оон интервью алган.

— Тыва черге келгеннигер-биле силерге байыр чедирип тур бис, Нансал. Бистиң улустарывыс шаг-шаандан кожахелбээ, эп-найыралдыг чурттап чораан болгай. Ыдыктыг найыралды амгы салган уламчылап турар. Силериң Тывада өскүүктериңер хой, оларның дугайында чугаалап көрүңерем, Нансал!

— Даос сумузунга чурттап чораан, тывалаптар турган мен. Кызылга беш ай эмчиге чыткаш, орус сестерни база доктаадып ап, тайылбырны бериптер апарган турдум. Ам карын арай үттундуруп бар чыдары хомуданчыг-дыр. Көңгүс кордал чок турган кижини мени, совет эмчилер экиртир эмнел кааның черле утпас мен. Кижи кижиге эш дээрзин херек кырында көрген мен. Амым алган эмчилерим Лука Прокопьевич Зверев болгаш Владимир Федорович Башкиров олар ада-ием дег апарган. Зверев эмчи-биле харылаамны успейн, амдыгаа дээр чагаалажып турар бис. Хенын бээр кузелин илереткен алды чүс ажыг кижиниң чүгле дөртен бириниң ханы мөзээ тааржыр болган. Берге байдалда холун сунган кижи— норларның бирээзи. Арткан-нары школада, профтехучилищелерде өөренип турар. Эң бичиизи Баянбаевич үш харлыг. Ургуларымны төрээн чуртунга ынак, эш-өөрүнге дуза чедиреринден чажам дивес, ак сеткилдиг кижилер кылдыр кижизидерин кызыдып чоруур мен. Найыралдың күжүн бодувустуң ог-бүлевистиң чижээнден көрген болгаш, өөм иштм Лонжид Пунцог-даа, ургуларым-даа оон чайлай баспас дээрзинге бүзүрээр мен. Ургулар адазы мен аарып турумда Тывага ийм удаа келгеш барган. Ынчан аныяк тургаш, сагыш-сеткилин илередир дээш, өөрүшкүнүң одуругларын ол шулүктей бижипкен. Оны тыва дылче очулдурганы менде бар. Бо удаада ол кээп шыдавайн барды. Боду дыка келикседи. Аас-кежикти мөзээ хайыраан чер деп ол чугаалап орар. Аас-кежик дивес аргажок. Совет эмчилер эвес болза, ол хире хой ажы-тел өстүүп, эмчиниң буянныг мергежилинге бараан болуп чоруур харыым кайда боор. Эки кижи эдин-кежин кезип бээриндан харамнанмас дижир болгай. Ийиги амыдыралды мөзээ шаанаан совет кижилериң буянындан мен найыралдың хоорайы Эрдэмэтте амыр-тайбың чурттап чоруур мен.

— Солуниуң номчукчуларының аразында ханын, кежин берген улус бар-дыр. Олар силериңиң-биле харылаа тудуксаары чугаажок. Республика эмнелгезинин кезер эмчизи Владимир Михайлович Потылыцын ынчан он алды харлыг турган кежин берген. Медицина университетинің сургуулдарындан дөртен бешкүүн. Солунга үнген материалдарны алгаш көөрге, Евгений Седых, Анатолий Вальков, Сергей Лифанов, Валерий Наумейко, Зина Шимит, Алла Никифорова, Валентина Самдан, Кара-Сал Чылбак...

— Оларның шуптузунга черге чедир мөгейдим. Улуу-биле четтиргенимни солун дамчыштыр илередип көрейн. Эмнелгеге словарь, ном эккеп берип, мөзээ ужуражып турган эштерим, силерниң-биле чугаалажыксап, силерниң холукар тудуксадым. Адрезим: Эрдэмэт хоорай. Чугаадарны маная артым. Силерниң ог-бүлелериңерге аас-кежикти күзедим, ургуларыңар кадыкшыырак болзун! Биетиң менге найыралывыс улам быжытып турар болзун!

Совет күрүнениң болгаш Коммунистиг партиянын үндезилекчизи Владимир Ильич Ленинниң айыткан чырыткылыг оруу-биле моол улус бо хүннерде социализмни бодунуң чуртунга тургузарын уламчылап, силерниң чуртуларның улустарының эгээртинмес улуг дузаламчызы-биле бодунуң төөгүзүнге кажан-даа турбаан чедишкиннерин чедип ап турар.

«Кырыыр чай чок» деп, артистерниң чугаалажыры кончуг шын. Каш хонук бурунгаар Чадааманың улусчу театрының белеткээни «Чечен биле Белекмаа» деп хөгжүмнүг тоолду (либреттозу С. Сарыг-ооллуу, музыказы Р. Кенденбильдин) көрүп ора, Б. Бады-Сагаанның бот-тывынгыр аныяк артистерге дуза чедирип, эң ылаңгыя Чеченниң эрес-кашпагай болурун айтып турда, оон «Хайыраан бот» Седиевин ойнаанын сактып турдум.

— Борис Филиппович, амдаа аныяк рольдарга анырбас хире-дир силер — деп, ону деткидим.

— Ам-даа орайтаваан. Максим Моңгушкович Мунзуктуң ат-сураа алдан хөрлеан соонда делегейге алдаршаан болдур ийин—деп, баштексымаар харылады.

Шилилге дугайында артист аная эвес чугаалаан хиредир. Араттың революсчу шеринниң хөгжүмчүзү, типография ажылчыны чораан аныяк эр театр уран чүүлүн шилип ап, үгбелышкы монгуг улуг Россияның улустуң артизи апаары — амыдыралдың салым-чолдуң оруунуң шын шилилгези. Улуг орус чогаалчы Н. Гогольдуң «Ревизорунга» Городничийниң овур-хевирин тургусканы артиске чалгын-чакпаны берген. Борис Бады-Сагаанның городничийин Москваның, Киргизияның, Якутияның, Калмыкияның, Дог-Алтайның, Хакасияның харындаа Улан-Баторнуң көрүкчуларын сеткил ханың уткуп алган. В. Кок-ооллуң «Хайыраан бодунга» бизин үш кол эр рольдарны ойнагылаан. Талтыг сактып көрүңер даан, 50—60 чылдарда Седип — Б. Бады-Сагаан, 70—80 чылдарда Сарыг-Ашак — база-ла Б. Бады-Сагаан. Ону солуй керакка кеступ кээр, ындыг-ла онза Седиптер, Сарыг-Ашактар амдыызында чок ийин.

1978 чылда театр драматургу, амгы үеде Тываның улустуң чогаалчызы К.-Э. Кулажының «Белек-кыс эмчи» (Феликс Кон) деп шимзин тургускан. Оон «кол ролюн — интернационалчы этнограф эртемден, уган-бодалы, сагыш-сеткили байлан Феликс Коннуң овур-хевирин артист бүзүреннг тургускан. Ук шин-ийн-үш кетеп болган-даа болза, Феликс Кон чуректе чурттап арткан. Төөгү ужур-уткалыг эки шиниин хей санныг көрүкчүлерге четпейн барганы — театрга хамаарылга чок кижилерниң холгаарлаашкыны база театрның бодунуң кылып алган ажылы дээш, быжыг туруш чок болганы деп, чүгле ам дидим соглээр аргалык болган бис.

Б. Бады-Сагаан — интернационалчы артист. Оон ойнап келген рольдарының барык алдан хуузу аңгы-аңгы нациялерниң төлөөлери болуп турар. Макаа чижек кылдыр «Иркутскиге болган төөгүде» Викторну, «Думбей эзимде» Карпты, «Хорагай идиктерде» Карим-байны, «Авазының ак платьезинде» Аль-Мухамедти, «Аршин-мал-аланда» Султан-бекти, «Уркуада» Ажыны болгаш өске-даа он-он рольдарны адап болур.

Б. Бады-Сагаан — чалыы үректиг артист. Ону аныяк-даа салгалдың артистери эки, чаңгыс курсчузу кылдыр хүлээп алыр. Чүге дээрге ол чалыы үректиг, чаа сонуургалдыг чурттап чоруур. Ол чаңгыс шиниге оолдарындан-даа аныяк артистер-биле күзелдиг ажылдансаар. Аныяктар Борис Филипповичнин «дагдыныкчы» азы «башкы» дивестер, аная-ла хундүткелдин-биле «Филиппович» дишпишаан, эш-өөр өзүзү-биле «ондыг-даа темага ажык чугаалажыр.

Амыдыралын музыкадан өгөлөөн болгаш, Б. Бады-Сагаан хөгжүмге сундулуг. Ол театрның концерттеринге сценалар, уран номчулгалардан ацыда, узун хоюг үнү-биле таалаңчыг ырлаар. Узун-узун оруктарга хову аялгаларын салыптарга, чулду-чүрек чымыртканнын кээр. Оон композитор Р. Кенденбильдин «Оюмаазын» эки чораан ырлай бээрим радиодан болза дыңнаар бис. Ындынныг-ла ыраажы.

Б. Бады-Сагаан сураглыг болыкчы, бойдус камгалалы дээш идепкейлиг демиселчи. «Чеже хемнерниң эринге рольдарымны сымыранып, сыыртыыш-биле чалгыг, саарыгны «уруктаваадым» дээр. Бойдус чок болза, кижи сеткили ядаараар» деп артист чугаалап чоруур.

РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагаан үлегерлиг ада. Оон ажы-төөгү хей-нитинниң хөрүксалгалыг ажылдарында ажылдап чоруурлар. Ол өөнүң ишти — балерина, журналист Галина Санчаевна-биле ургуларының ургуларын чаагай мөзү-шынарга кижизидип, чонунга бараан бооп чоруур. Улустуң артизинден уран чүүлдүн кежиин ам-даа мөнөп, сценага хей удаа ужуражыксаар мен.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.
хөгжүм-шин театрының чогаал кезээнин эргелекчизи.

ШИЛИЛГЕ

Ч. Мөргей-оол-биле ийи үнге ырлай бээрим радиодан болза дыңнаар бис. Ындынныг-ла ыраажы.

Б. Бады-Сагаан сураглыг болыкчы, бойдус камгалалы дээш идепкейлиг демиселчи. «Чеже хемнерниң эринге рольдарымны сымыранып, сыыртыыш-биле чалгыг, саарыгны «уруктаваадым» дээр. Бойдус чок болза, кижи сеткили ядаараар» деп артист чугаалап чоруур.

РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагаан үлегерлиг ада. Оон ажы-төөгү хей-нитинниң хөрүксалгалыг ажылдарында ажылдап чоруурлар. Ол өөнүң ишти — балерина, журналист Галина Санчаевна-биле ургуларының ургуларын чаагай мөзү-шынарга кижизидип, чонунга бараан бооп чоруур. Улустуң артизинден уран чүүлдүн кежиин ам-даа мөнөп, сценага хей удаа ужуражыксаар мен.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.
хөгжүм-шин театрының чогаал кезээнин эргелекчизи.

ЧУРУКТА: РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагаан Городничийниң ролюнда.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАЖЫҢ-НА, БАЖЫҢ

Редакциняның социал айтырыглар кылдызынга кирип, оон ажылдамчылары-биле чугаалажып, чаа килдистиң почтазында кандыг чагаалар кол черни эзлеп турарын сонуургадым. Олар мөзээ бажың чогунга хомудаан элээн каш чагаалар көргүстү. «Шынап-ла, бо чидиг айтырыг, килдисти тургускандаа хөрээ ол, бо талазы-биле шаавыс-биле хемчег ап, ажылдаар ужурлуг бис» деп, олар чугаалап турганнар.

Баштайгы чагааны сегирип алдым. Эзрбек школазында (Бии-Хем район) техниктиг ажылчын Раиса Сандыйның чагаазы болду. Беш уругнун мөзи ол ажылчын ук школада он чыл ажыр ажылдап турарын, чуртталга бажыңы-биле хандырар дугайында билдиришкинин совхоз биле школа директциларынга хой удаа киирип келгенин бижээн. Авторнуң билдириишкининге харыы чок артпаан хире чорду. Суурда бир бажыңны сатнаш, олче Сандыйның ог-бүлезин киирерин школа директору аазап турган болду. Ынчалзада ук бажың, та чүге чүве, өске улустуң холунга кирген.

Ындыг уткалыг чагааны номчуурга, хомуданчыг. Хой уруглуг нелер дээш сагыш салыышкын улуг болгаш, оларга бажыңны бирги эзлчегде эвес-даа болза, мурнады көөр чиигелде бар. А Раиса Сандыйның оочуру эртип турар, а Эзрбекте бажың немей туттунмайн турар бе дээрге, туттунуп турар, хосталыры хосталып турар, аная специалистер олуртуп турар. «Аная удурланмас мен —деп, Р. Сандый бижээн. — Специалист кижини чуртталга шолу-биле хандырбайн канчаар. Ынчалза-даа чыл-чылы-биле манап келген, хой ажы-төлдүг ажылчын кижи шуут албас бе?»

Чөп айтырыг. Шынап-ла, ук ог-бүлени бодап көөру Эзрбектиң удуртукчуларындан негеттинип келгеи эвеспе. Килдистиң ажылдакчыларының бодалы ындыг, аная каттыжар-дыр мен. Бо талазы-биле харыы ол черден келириниге идегеп артым.

Шак мындыг хомудалдарны редакция кичээнгейлиг өөренип көөр, бодунуң контролюнга тургузар. Шынап-ла, килдисти тургускан хөрээ-даа ындыг. Ынчалза-даа база-ла бажың, айтырыы-биле холбашкан, ынчалза-даа редакцияның шиитпирлеп күш четпези айтырыглар тургускаң чагаалар келирдир. Оларның чаңгызынга бүгүн доктаап көрээли.

Ол чагаа Кунгуртүгдан келген. Авторунуң ажыт-чажыт чогу-биле бижип, арга-суме айтырганын барымдаалаш, оон адын биживезин чепшээреп көрүңер. Ук айтырыг аңаа хамаарышпас, чок апарган дунмазынга оон өскүс арткан ургуларына хамаарыжыр боорга адавас деп шинтпирледивис. А бо дүгайын биживес дээрге, өскелерге өөредиглиг түүл бар.

Херектиң ужуру мындыг. Кызылдың «Тудуг кезектери» комбинатка ажылдап турган бир ажылчын 1979 чылда айыыл-халапка таварышкаш, мөзээн. Оон кадайынга, өскүс арткан үш оглунга ук комбинат чаагайжыды туттунган квартираны берген. Мөзээн кижиниң кадайы ында ажылдавайн-даа турар болза, бо таварылгада комбинаттың удуртулгазы буянныг сеткилин көргүзүп, эвээш-биче квартираларының бирээзин берген.

Авторнуң бижип турарыбиле алырга, оон-на байдал өскерилген. Үш оолдуң мөзи автопарк эргелекчизи Доржулдай Донгактың хууда машиназы-дыр —деп, бир кижи танып кагды.

— Ийе-ийе, ол-дур. Өөнүң ишти-биле кады чор. Черле ындыг улус, машиназынга улус олуртпас деп өске кижи чугаалай-дыр.

— Оода-ла чаш ургуларны ап аары кай. Улуг улус канчаарыл, кылаштажып чоруй-ла баргай бис—деп, улгады берген угбай хомудааны илдең домактаны-дыр.

Үрелген автобустуң иштинде маная-вышаан бис. Чаш ургуларын хой таакпылаар, арагалаар апарган, угааны база баксыраан ынчангаш эмнелгеге-даа чыткан. А ук квартирага «хунуң эзирик турар» (авторнуң-биле) эр кижи чурттап турган. Ол кижи дүлгүүрүн чидирипкеш, квартираның сомгазындан үнүп, кирип турар. Крандан хой изиг суг-даа токтуп, бажың иштин бусталдырып турган таварылга бар.

Бо бүгүнүң түнелинде ук ог-бүле бажың чок арткан. Ук квартиреда өске улус чурттап турар, демги бичии оолдар көдээде 75 харлыг ыраңгаавазының бажыңында. Аваазы база ында. «Бо оолдар удаваас улуг кижилер апаар, олар Кызылга өөренир, чурттаар күзелдиглер, ынчангаш оларга бажыңны катап эгидип бээр бе?» деп айтырыгны автор салган.

Мындыг айтырыгны салыр эрге авторда бар, бис аная харылаар-даа ужурлуг бис. Харыы чаңгыс: бо квартираны ам оларга кым-даа катап эгитпес. Чүге дээрге берген бажыңны эки эдилээр турган. Дыка хой ог-бүлелер күрүнениң чаагайжыды туттунган бажыңын дыка чуду-кара эдилээр (эдилеп-даа эвес, харындаа үрел турар) таварылгалар бар. Бо чагаа бижип турар төрели кижи ол үезинде чүге боданмаанын? Дүңмазы уруг аарып турда, ону хайгаарап, карактап, бажың-балгатты канчаар эдилеп турарын сонуургап, хөлезинин төлеп-төлевеин турарын айтырып турган болза, кым-даа ол бажыңга чурттаваас (эзирик кижини ынча деп турарым ол), кым-даа олче «кежүп кирбес» турган. Бо таварылгада буруу ону эдилеп орган кижилерде. Ам ону эгидери болдунмас. Алган бажыңын эки эдилээр, ниити чурттаалганың дүрүмүн сагыыр турган. Чок апарган кижи дээш хомудаар бис, аараан дунмаар кээргеннг-дир, оолдар сагыш човаанчыг болган-дыр, ынчалза-даа дуза көргүзер арга чок. Бо таварылгада ол ог-бүлеге хамааржыр улуг кижилер буруулуг болган-дыр.

Мындыг аныылыг чагаалар ам-даа бар. Чамдык авторлар боттарының кылыр турган түүлүн кылбайн, менде-ч, Мергелдейдем, барымдаа чок черге бажың негээр-дир. Ол дугайын сөөлүнде база тодаргай чугаалажыр бис. Хамыктың мурнунда бажың дээш айтырыгга боду сонуургалдыг болур, оочурга чогуур үезинде турар, бергенин эки эдилээр, боду тудуп алырының аргаларын дилээр херек. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга бодувустуң амыдыралывыс бодувустуң холувуста дээрзин утпас херек.

МЕРГЕЛДЕЙ.

ОЮП ЭРТЕ БЕРГЕН

Февраль айның 25-тиң күнү чүве. Ол күн соогу хөлчок, хадымырлап турду. Шеми суур чедер дээш Чадаанадан кежээкиниң 4 шактың автобузу-биле үнүптүвүс. Автобузувустуң «кадыы» баксырап чорууру идеп. «Чодуруп-чодуруп» үш-даа черге турду. Чолаачы оол хөрээн ажыткаш, ында чушкуттунуп-ла орар. Та чүзү үрелип чораан автобус, техника билир эвес, айтырбадым-даа. Ак-Хая артын ашкан, Шемиже эзпкен соонда, автобузувус буруп турупту. Чолаачы-даа, бистиң-биле кады чораан эр кижилер-даа кылып чадап кагдылар. Арт кыры чер болгаш хаттың дыңзыы хөлчок.

Автобус иштинге бир шак олуруп келгеш, чиик адак чамдык улус суурже углай кылаштажыптылар. Элээн болганда «Машина кел чор» деп бир кижи медээледи. Көрдүвүс. Оода чадаарда бичии ургуларны ап аар ирги бе дээш достувус. Бисти ырактан-на оюп эрте берди. Көк өөнүг «Нива» дээр марканың чиик машиназы чорду.

— «Большевик» совхозтуң дирекциларынга хой удаа киирип келгенин бижээн. Авторнуң билдириишкининге харыы чок артпаан хире чорду. Суурда бир бажыңны сатнаш, олче Сандыйның ог-бүлезин киирерин школа директору аазап турган болду. Ынчалзада «Машина кел чор» деп бир кижи медээледи. Көрдүвүс. Оода чадаарда бичии ургуларны ап аар ирги бе дээш достувус. Бисти ырактан-на оюп эрте берди. Көк өөнүг «Нива» дээр марканың чиик машиназы чорду.

— «Большевик» совхозтуң ужуткаары дээш демиселдиң делегей хүнүнге. Мурнуу Африка Республиканың коммунистериниң дугайында док. фильм. 16.20 —Е. Светланов. «Кедээниң дүн-хүннери». 16.30 —«Агроулетпүрүнүң ажыл-херектери болгаш сагыш човаашкыннары». «Иезн бе азы соңгу иезн бе?» Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.00 — «Хөглүг старттар». 17.45 — «Бүгүзөөлелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр». «Партийжи комитет болгаш зде тургустунуушкын». Закарпатск областың парторганизациязының ажылының дуржулгазының дугайында. 18.30 —Бут бөмбүүнүң допчулалы. 19.00— Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.10 — Совет Армияның үлегерлиг театрының фильм-шиизинин баштайгы көргүзүү. «Статья». Автор— Р. Солнцев. 21.00 — «Ye». 21.35 —Эде тургустунуушкын прожектору. 21.45 —«Статья» фильм-шиинин уланчызы. 23.20—23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —Төөгү. 8 класс. XIX чүс чылдың бирги чартыында Россияның культурязы. 9.05; 11.05 —Итали дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. Программчыткан бейсик дыл. 10.35 — 11.35 —Бисти долгандыр турар бойдус. 2 класс. Эзлдек болуксал тур мен. 10.55 — «Чаштарга геометрия». Чугаа дыңнаас уруглар тургузар чер. 11.55—«Бедиктер удувас» Уран-чечен телефильм. 13.20 —«Совет патриот». Киножурнал. 13.30 — Медээлер. 13.40—15.10—«Сайыт болуксай-дыр мен» Уран-чечен фильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Эргим хөрээженнер, Силерге бүгү чесны чечектерни!». 19.05—Уругларгa фильм. 19.15 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузар». Кызыл хоорайга рейдиниң түүнелдери. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —Тамчыктыг удумер, чештер!». 20.15 —«Музыкалыг киоск». 20.45 — «Самаркандының ак-көк дээвилирлери». 21.00—«Ye». 21.35—Эде тургустуушкын прожектору. 21.45 — «Иланова». «Дөртен бирги» Уран-чечен фильм. 23.30 —«Эртенги почта». Микалыг дамчыдылга. 00.05—00.50 —Экен. СССР-ниң чемпионады. ЦСКА-Динамо».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Өөгей панорамазы». 19.00 —Теннис. СССР чемпионады. Эр кижилер. 20.00—21.15 — «Тамчыктыг удумер, чештер!».

ТЕАТР

Э. Колмановскийниң **«АК ХАРЖЫГАШ»** деп хөгжүмнүг тоолу 12 шакта эгелээр.

В. Серен-ооллуң **«ИЕЛЕРНИҢ ШИИТКЕЛИ»** деп шулугдел пареболозы 19 шакта эгелээр.

УДАВАС

республиканың кинстеатрларының экраннарындан «Мосфильм» киностудиязының тырттырганы

«ВЫБОР»

деп уран-чечен фильмни көөр силер.

Сценарийниң автору Юрий Бондарев, режиссёру Владимир Наумов.

Рольдарында: М. Ульянов, Н. Белохвостикова, Альгис Матуленис болгаш өскелер-даа.

Фильм амгы үениң кижизиниң шын дугайында дилээшкиннерин, амыдыралын болгаш салым-чолун тоожуп турар.

Март 23-те 17.00 шакта **Кызылдың автоорук техникумунуң хуралдаар залында** арагалаашкын болгаш алкоголизмбиле демиселдиң айтырыгларының талазы-биле **хоорайның 4, 5 микрорайоннарының** чурттакчыларының хуралы болурун дыңнадып тур.

Редактор **В. С. ШАРАВИН.**

Кино

МАРТ 20-де

«НАЙЫРАЛ»: «Семь самураев» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30, Бичии залда: **«Али-Баба и 40 разбойников»** 11.40, **«Новые амазонки»** 10.00, 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корона Российской империи или Снова неуловимые» 9.30, 12.10, 14.50, **«Парама»** 17.30, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 10.00, **«Десять негритят»** 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«КАД-ХЕМ»: «С чертями не шутят» 11.30, **«Джек Восьмёркин— «американец»** 13.00, 15.40, 18.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К 6: «Сказка о Мальчише-Кибальчише» 14.40, **«Следы оборотня»** 15.30, 17.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «В 12 часов придёт босс» 17.00 шакта.

агаар

Республиканга булуттап, аезыр. Соңгу-барын үлүг хаттык. Күжү секундада 7—12 метр. Дүне 17—22, чамдык черлерге 24—29 градус соор. Хүндүс 3—8 градус соор, чамдык черлерге 0 градус.

Кызылга булуттап, аезыр. Соңгу-барын үлүг хаттык күжү ой-тавында. Дүне 19 — 21, хүндүс 3—5 градус соор.

Автооруктарга көстүрү эки, Тейгектаар.

Медицина талазы-биле кадыкшылга таварымчалыг агаар болур.

Хундулуг садып алыкчылар!

Школа формазын № 5 «Детский мир» магазинге хоорайның школаларындан силерниң алган чалалганар ёзугаар садып турар.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

БУРЯТИЯНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛАГЫЙ ИНСТИТУДУНУҢ агрономия, зоотехния, көдээ ажылагый механизациязы, көдээ ажыл-агый будурулгезин организациязы болгаш экономиказы, көдээ ажыл-агыйга бухгалтер үчёдунуң талазы-биле мергежилдериниң факультединге бот-өөредилге-биле өөренирин күзээннерни (будурулгеге ажылдавышаан өөренир) бот-өөредилгениң белеткел салбырынга хүлээп ап эгелээн.

Белеткел салбырынга орутмак эртемниг кижилерни: школа доосхан соонда ийи чыл үзүктел чок ажылдаан будурулге мурнакчыларын, шериг албанындан халажып келгеннерни совхозтарның, будурулге черлериниң, шеригниң командылал черлериниң чуртканы бижинин ёзугаар хүлээп алыр.

Дараазында документилерни ап алгаш келир:

— өөренир дээн мергежилин айыткан ректорнуң адынга билдириишкин.

— туской хевир ёзугаар совхозтан, будурулгеден, шериг черинден чуртканы бижик

— характеристика.

— удуртукчунуң ат салганы куш-ажыл дептериниң хоолгазы.

— № 086 майыктың медицина шынзылгазы.

— ортумак эртеминиң дугайында документ (боду).

— 3х4 см. хемчээлдиг 6 ш фото-чурук.

Документилерни март үе чедир хүлээп алыр. Беседажыры март 31-те чедер.

Киреринин экзаменин 1989 чылдың январь 12-ден 25-те чедир болур.

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап көр: 670020. Улан-Удэ хоорай, Уфкин кудумчузу 8. Көдээ ажылагый институду, белеткел салбыры.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 21-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—Бут бөмбүүнүң допчулалы. 9.05 —«Сибирячка». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 11.15 — «Баллада». Фильм-концерт. 12.05 — 12.15 —Медээлер. 15.30— Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкын прожектору. 15.50— Язы-сөөк ылгаар чорукту

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизинин 3-36-82, совет тургузуг килдизинин 3-37-11, улетпүр килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизинин 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солуун келбейн бергемде 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфиялгаш ном садыының херектериниң телазы-биле күүс комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин-Краснофлотский кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2783. ТС—00482.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 22 вторник № 68 (13668)

1925 чылда үндезилеттингей.

Өртээ 3 копеек.

УРУГВАЙНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЛЕНИНГРАДТА КЕЛГЕНИ

Ленинград, март 19. (СЭТА). ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалаанын өзугаар Чеон Уругвай Республиканың Президентизи Хулио Мария Сангинетти албанның аян чоруун кылып Москваже бар чыда Ленинградта чедип келген.

Уругвай курттуңның удуртукчузу Ленсоветтиң күүскомунга чораан.

Тиилелге шөлүнде Хоорайның мөзүрлүг камгалакчыларының турескаарынга чечектерни аалчы салган.

ХООРАЙНЫ СОНУУРГАП КӨРГЕНИ

ЛЕНИНГРАД, март 20. (СЭТА). Уругвайның Президентизи Х. М. Сангинетти бөгүн Невада хоорайны сонуургап көрүп үргүлчүлээн. Ол Пискаревтуң мемориальдыг хоорунга чораан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында өлген ленинградчыларга болгаш дайынчыларга турескаап мегейгеш, Ие-төрээн чурт монументиге боодал чечекти салган.

Аалчы «Исаакиевский собор» музей-турескаалга чораан, Эрмиташтың коллекцияларын сонуургап көргөн.

Х. М. Сангинетти Пушкин хоорайга чораан.

Ленсоветтиң күүскомунуң омуннаанинден аалчыга алдар кылдыр дүштеки шейлалганы тургускан.

МОСКВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕНИ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалаанын өзугаар Чеон Уругвай Республиканың Президентизи Х. Сангинетти март 21-де албанның аян чоруун кылып Москвада чедип келген.

Х. Сангинеттини болгаш ооң кадейын аэродромга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадейы-биле, албанның өске-даа кижилери уткаан.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвидел конференциязынга уткуштур

АРГАЛАРНЫ, КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДИЛЕП ТУРГАШ...

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары Анатолий Салчакович Дембирелге бистиң корреспондентивис Таан-оол Хертек ужуражкаш, районнуң партия организациязы СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш кандыг ажылдарны чорудуп турарын айтырган. Аңаа харыны моон адаанда парладывыс.

— СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязы партияның болгаш чурттуң амыдыралында улуг болуушкун. Партия райкому болгаш партия эге организациялары конференцияга чеднишкиннерлиг ужуражыры-биле белеткеним турар. Партия ажылының стилин, аргаларын, хевирлерин сайзыраңгайжыдарынче, социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринче кол кичээнгейни угландырган бис — деп, бирги секретарь демдегледи.

Партия эге организациязын эде тургустунуушкунуңа кол звенозу кылдыр санап турар болганда, ооң дайынчы арга-шинээзин бедидеринче күштү угландырган бис. Ай санында партия эге организация секретарының хүнүн эрттирери чаңчыл болган. Тээли ортумак школазының партия эге организациязының (секретары Д. К. Суге-Маадыр), «Бай-Таль» совхозтуң парткомунуң (секретары Ю. Ш. Салчак) баазазынга эрттирген партия эге организация секретарының хүнү ажыктыг болган. Орта арга-дуржулганы солушканы, четпестерни ажыт-чажыт чокка чугаалашканы партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидеринге салдарны чедирген. Бо чугула ажылды моон соңгаар-даа сайзыраңгайжыдар бис.

Партия организацияларының бюролары, парткомнар эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында отчеттарын эрткем чылдың төнчүзүнде берген. Отчеттуг хуралдарга коммунистер эвээш эвес шүгүмчүлелдиг саналдарны, сүмелерни кирген, орта үндезилээш хемчеглерни ажылдап кылган. Партия организациялары оларны амыдыралга боттандырар дээш удуртукчуларның, коммунистерниң отчеттарын партия, партком, партбюро хуралдарынга дыңнап турар. Эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында чугаалашкан отчет хуралдарга коммунистерниң шүгүмчүлелдиг саналдарының күүседезиниң дугайында айтырыгны апрельде бүгү партия эге организацияларының хуралдарынга чугаалажыр шиитпирни партия райкомунуң бюрозу хүлээп алган, аңаа белеткел ажылдары бо хүнде мерде чоруп турар.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму идеология болгаш улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының мурнунда чугула сорулгаларны салган, ону боттандырарының хемчеглерин партия райкомуап турар. Районнуң улус ажыл-агыйының бүгү адырларында эде тургустунуушкуннуң идеологтуг хандырылгазын экижидери чугула деп санап турар бис, ынчангаш бо ажылче кичээнгейни күштелдирген. Политиктиг, экономиктиг өөредилгелерниң, лекцияларның, кежээлерниң, ужуражылгаларның болгаш өске-даа хемчеглерниң кижизидикчи утка-шынарын үениң негелделеринге дүүштүр турузары чугула болу берген. Ону боттандырары-биле идеология планнарын эрттирерин практикалап эгелээн бис. Ооң баштайгы түңнелдери багай эвес.

Партия ТК-ның февраль Пленуму школаларга өөредилге-кижизидилге ажылын сайзыраңгайжыдар сорулганы салган. Ону күүседир дээш партия райкому чамдык ажылдарны чорудуп эгелээн. СЭКП райкомунга школа директорлары-биле ажык чугааны кылган, тодаргайлаарга, кижи бүрүзү бодунуң школазының өөредилге-кижизидилге ажылын экижидер талазы-биле бодалдарын чугаалаан, бо бүгүнгү амгы үеде түкпел, чорудар ажылдарны тодарадып турар. Партия райкомунга школаларда комсомол комитеттериниң секретарьларын, дружина чөвүлелериниң даргаларын, өөркомнар даргаларын чалап алгаш, оларның ажыл-ижи-биле таныжып, саналдарын дыңнаан, моон соңгаар чүү кылырын сүмележип, чугаалашкан.

Районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудуунуң, кадаа ажыл-агыйының дыка хей коллективтери, ажыл-ишчилери бо чылдың бирги чартыының планныг онаалдаларын партия конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир күүседир хүлээлгелерни алган. АКМК-ның, районнуң чонунуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң, тудуг-септелге участогунуң коллективтери чартык чылдың даалгаларын хуусаа бетинде боттандырарының аргалары, курлавырлары бар. Малчыннардан хойжулар Энеш Маңнай, Кара-Донгак Чагыр, ешку кадарчылары Салчак Сандүү, Салчак Саичы болгаш өскелер-даа чаш мал төлүн менди доруктарының база дүк кыргып алырының онаалдаларын күүседиринге бүзүрелдиг.

СЭКП райкому, партия эге организациялары партияның конференциязынга төлептиг ужуражырынга алдар болдурган социалистиг чарыышты дээштиг организастап, эде тургузарының ажылын чорудуп турар. Ооң-биле чергелешпиг бистиң ажылывыста четпестерни чок деп болбас. Районда мал кыштаглаашкыны берге байдалда эртип турар, ниитиниң малының чаш төлүн менди доруктурар, баш санын менди камгалап алыр дээш чогуур хемчеглерни партия райкому, РАУК чөвүлели, партия эге организацияларыап турар. Партия райкомунуң бюрозу, кылдыстери партия ажылының стилин, аргаларын сайзыраңгайжыдар, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардны ролүн бедидер дээшап чорудуп турар хемчеглери ам-даа негелделге четпес, ону улам экижидер дээш ажылдап турар бис.

Беш чылдың кижилери

Улуг-Хемниң Шагаан-Арыг хоорайда чаа школа тудуунда бригадалар ажылын бо хүннерде улам-на шалыпкынчыткан. Оларны ленинчи коммунистиг субботникти болур хүнүнге чедир тудуг-монтаж ажылдарын бедик шынарлыг кылырының социалистиг чарыжын калбарткан.

Ында дашчы, бызаачы, каңнакчы бүрүзү бо чылдың бирги кварталының планныг даалгазын күүседириниг кызымак күш-ажылчы үлүүн киирерни хүлээпип алган ажылдап турар.

Шерниг аябанындан халажып келген аныктарның тудугжу бригадазы ол школаның тудуунда бедик бүдүргүчүлүг ажылдап турар. Оларны ында түүлбү ханаларны салып, ажылының шынарының бедик болуруниг база кичээнгейни салып турарлар.

ЧУРУКТА: Шагаан-Арыгда ортумак школаның тудуунда чаа тургустунган комсомолчу-аныктар бригадазында электри каңнакчызы Геннадий Чамзын-оол. Тес-Хемниң Чодураа суурдан келген бо аныктың тудугжу каңнаашкынны эки шынарлыг кылып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

САКМАНЧЫЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Бо берге кыштаглаашкын үезинде малдың чаш төлүн чидириг чок ажаан алыр дээш сакманчылар боттарының үяүүн киирип турар. Сүт-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтуң малчын коданнарынче 30 ажыг сакманчылар үнген. Хоочун сакманчылар Семнстээр Ховалыг 80, Бийир-оол Монгуш 75, Хандоо Ховалыг 103 хураганны надын-шыырак кылдыр дорук-турап турар. Хоочуннардан аныктар база чыда калбаан. Нелля Доңган 100, Галина Ондар 149, Нина Ондар 150 хураганны чидириг чок өстүрүп, ажыл-ишке сорултуун көргүскеннер.

Карл Маркс аттыг совхозта ниитиниң малының оолдаашкыны адаптаалып турар. Ооң чаш төлүн онча-менди камгалап алыры ам сакманчыларның биидилиг ажылындан база хамааржыр.

Алдын-оол ОНДАР,
башкы.

ЧАРЫШ КАЛБАРГАН

Кызылда «Тудуг кезектери» комбинаттың бригадаларының болгаш тус-тус ажылчыннарының ортузунда партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг ажыл-ижи-биле уткуур дээш чарыш бо хүннерде калбарган. Евгений Михайлович Сапоевтиң удуртуп турар бригадазы бүдүрүлгениң кол өзүнде ажылдап турар. Бригаданың ажыл-ишчилери ажылдың темпизин көшкатпайн, бүдүрүп турар продукциянын шынарынче кол кичээнгейни угландырган. Коллектив кежигүнүнери эрткен үйн айларның планныг даалгаларын ажыр боттандырган.

Комсомолчу Александр Гончаровтуң бригадазы хей каат чурттарга бажыңнары тударынга ажыглаар панельдер, чылыг шугуму салыр деспилер кылырында ажылдап турар. Нормативтиг арыг продукция бүдүрүп үндүрер талазы-биле өнаалдазын бригаданың кежигүн бүрүзү эрткен айларда барык 23 хүүга ажыр боттандырган. Геннадий Жулин, Кий-оол Шойлаа, Эдуард Кажыкай оларның ылган ажылы эки шынарлыы-биле ылгалып турар.

Александр Ведерниковтуң арматура кылыкчыларының бригадазының ишчилери чарыштың мурнунду одуруунда чоруп турар. Бо коллектив февраль айда нормативтиг арыг продукция бүдүрер планын он бир хүүга ажыр күүсеткен.

Бүдүрүлгениң коллективи январь 1-ден эгелеп күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргазынче шилчээн. Ынчангаш комбинаттың бүгү бригадаларында болгаш цехтеринде экономиктиг өөредилгени организастаан. Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның принциптерин ажылчыннар өөренип, билип ел турар. Экономист Маргарита Васильевна Морева кичээлдерни эрттиреринге идепкейлиг киржип турар.

Николай ВАНЬКОВ.

СЛЁТКА ЧУГААЛАШКАН

«Тээли» совхозтуң Культура бажыңынга районнуң механизаторларының болгаш хову ажылдакчыларының следу болуп эрткен. Аңаа эрткен чылдың түңнелериниң болгаш бо чылгы сорулгаларның дугайында РАУК-түң кол агроному Хирбаа Демир-оолдуң илеткелин дыңнап чугаалашкан.

Ниитизи-биле районнуң чер ажылында улуг четпестер барын он демдеглээн. Эн ылангыа интенсивтиг технологияны чемишчидилгени суггатты совхозтар болур-чоруурун-биле ажыглаваан турар. 1950 чылдарның механизатору Адыг-оол Сүрүң, «Мурнакчы» совхозтан тракторист, район Совединиң депутады Эрес-оол Хомушку, «Бай-Таль» совхозтуң суггатчызы Иргит Тарын-Баазыр, «Мурнакчының» кол агроному Орлан-оол Кан-оол болгаш өскелер-даа чер ажылында четпестерниң чылдагаанарын айтып, моон соңгаар канчаар ажылдаарын чугаалаанар.

Районнуң ховужуларының ажылының түңнелин октябрь айда «Бай-Таль» совхозтуң баазазынга барып түңнеп үндүрерин дүгүрүшкан.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Бай-Таңга район.

ЧЕР—ЧЕМГЕРИКЧИВИС

Каа-Хемниң «Енисей» совхозу — одар-белчиири, тарылга шөлү сырын, улуг эвес ажыл-агын. Суур төвүнде, өскелерге дөмээрге, черле багай эвес дериттиг машина-техника септээр мастерскаалыг. Ажыл-агыйның удуртур ажылдарында —аныяк специалистер. Ол хиреезинде оларның киирип турар улуг-хүүзү кончуг эвээш. Беримче эвээш болган тудум экономика божаңнаар, коргүзүглер чаваазаар. Совхоз бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынның чаа байдалдарынче киргеш, чер ажылын каңчаар шиитпирлеп эгелээнин бистин корреспондентивис кол агрономуң хүлээлгезин күүседип турар П. В. Боровиков-биле ужуражкаш, чамдык айтырыгларны тарылап бээрин оон дилээн.

— Часкы тарылгага белеткелиңер кандыгыл! Беленниң шугумунда чеже техника тургустунганыл!

— Эртен, кежээ сооксумаар турза-даа, хүн келген тудумна частың тыныжы алгып, ховушөлдерже тараажыны кыйгыра берген. «Енисей» совхозтуң механизаторлары тарылганың чымыштыг үезинче буу-хаа кирбези-биле техника септелгезин шынарлыг доозар дээш белеткел ажылдарын амгы түңнерде улам калбарткан.

Механизатор кадрлар четчелеттинген, оларның өөредилгезинче кичээнгейни угландырып турар. Бар күштү техника септелгезинче мөөнээн. Септелгениң темпизин шапкынчыдарынга шаптыктап турар чүүл—артык кезектер-биле хандырылга багай. Тракторист Валерий Салчак, слесарьлар Александр Михальченко, Федор Федосеев онаашкан ажылын ам сетчидиг күүседип, оларга киирген чагыгларны шалыпкын кылып турар. Оларның ажыл төлевири септеттинген техниканың шынарындан хамааржыр.

Ийи «К-700» тракторнуң бирээзиниң септелгезин бүрүн доозулган. 6 «Т-150»-ниң дөртүн, бир «ТД-75» тракторну механизаторлар боттары септеп алгылаан. Андазын, илиирлерни бүрүну-биле холдан үндүр септээш, беленниң шугумунда тургускан. Подшипник, сальниктер четчелеттинмейн турарындан культиваторларның чамдыызы белен эвес. Септелгени эрте дооскан үлегерлиг механизаторларны, техниканы мал чеми сөөртүру-биле Бин-Хем, Улуг-Хем районнарынче аткарып турар бис.

— Машина-техника турар херим иштинде турар комбаннларны ажаалда соонда чыскаай тургускан хевээр байдалдыг. Оларның септелгези чүге графикке кирбейн турарыл, Павел Владимирович!

— Комбаннар, кодээ ажылагый техниказы турар ол шөлдүң кырын дээвирлеп, улуг сери тудары күзеннир. Амдыында бот-акшаланыышкын талазы-биле бергедээшкиннерде гаварлып турар болганывыста, чүгле боттарывыста бар арга-курлавырларны ажыглаар апаар. Ында турар комбаннарның шимчедикчилерин чартык этилен шывыглар-биле шугдаваш, чуга манзалар-биле ооң кырындан дуглап каан. Дугуйларны тускай төжектелчек ыыштар кырында тургускан. Сеялкалар септелгезин дооскан дораан комбаннарже кирер бис.

Картофель тарыырынга «КСМ-4» маркалыг 3 машинаны садып алдывыс. Эргилерни күзүн септээш, белен техника турар шөлде чыскаай салган. Оларның бирээзин садыпкан бис. Ам моон соңгаар артык техника түпвазын шиитпирлээн.

МТМ-де каңнап дуңзаалаар, токарьлаар, аппараттар септээр болгаш электроцех ажылдап турар. Септелгеге кылдынган шимчедикчилер эдиктирер стендиниң таваа салдынган, ам ону төнчүзүнге чедирип, ажыглалга киирер.

— Интенсивтиг технология, коллективтиг керээ дугаында бодалдар чүге үндезилеттингеи ирги!

— Эрткен чыгдың түңнелдери-биле чер ажылының адыры уш чүс муң рубль карылгалыг ажылдаан. Эде тургустунуушкун айтырыгларынче ам-даа чедир хаалаваан турарындан, эрекгейлээшкиннинң уржуктарындан ам-даа уштунып чадашканывыстан чаа дилээшкиннер кылбайн келгениивисти миннир апаар. Экономиктиг эргелеп башкарылганың чаа аргазынче киирери тодаргай санаашкыннарны тургузарын негээр. Хову бригадалары ол негелделерге дүүштүр ажылдап кирипкен. Бот-орулга-чарылгаже шилчээн бригадалар бүдүрүлгени бүгү айтырыгларны боттары бүрүн шиитпирлээр арга тургустунган. Интенсивтиг технологияның ажыктыын өөренип көргеш, ооң шөлүн бо чылын 800 гектар чедир калбарткан.

Виктор Петрович Кириковтуң удуртканы 10 кижи составтыг № 2 бригада тараа шөлүн сайзырадыр чаагай дүжүт дээш күжүн, мергежилин үндүрер. Оларның кижи бүрүзү техниканы тергиин эки билир, бежи бирги класстыг механизаторлары. Керээ өзугаар 2277 гектар шөлдү ажылдап кылырын дугурушкан. Бригада ийи звенога чарылган. Баштайгызын Валерий Салчак Чыланныг ховузунга башкарып ажылдаар. Олег Сатчиковтуң звенозу Чиигге-Даг, Баратты дургаар тараа тарын өстүрер. Олар 800 гектар интенсивтиг тарылга шөлүн 400-400 гектар кылдыр аразында үлежип алган. Мал чеми белеткээр № 1 бригаданы Алексей Васильевич Лифанов удуртур. 20 кижилиг бригадада 16 «Беларусь» тракторларны быжыглаан, 150 гектар шөлдүң картошказын Сүрүң-оол Салчактың үш кижилиг звенозу үш чыл улаштыр ажаап өстүрүп турар. Мал чеми белеткээринге, дөзүл чемштиг культуралар өстүреринге керээ-биле ажылдаар звеноларның саны өскен.

— Черин ажыглап, турарының байдалы кандыгыл, тарылга шөлүн калбартып турар бе!

— Артык кезектер дилеп, оларның-биле сүржүп, аймаарап чоруп тургаш, хей ечашкты чидирип, тарылгаже-даа, күскү ажаап алышкынче-даа дүвү-далаш-биле эшкедеп киириптер багай чаңчылдарывыстан уштунарын көрүп турар бис. Организас чок чорукту түңнелинде, часкы тарылганың хуусаларын озалдадып, ооң графигин сагыйын турган үелер тургулаан. Күскү чер ажылдарылгазынче кичээнгей көшкак салдынып келген.

Совхозтуң агрономнары чаңгыс черге таптаашкынның оруундан чайлаарының хемчеглерин ап, дээштиг ходелиишкиннерни кылырын бодап турар. Бир-ле дугаарында тарылга эзлчештирилгезин эртемге үндезилеп чорударын хүлээнип алдывыс. Механизаторлар минералдыг чемишчидилгелер төгеринге кодээ ажыл-агый химизазының ачы-дуза чедириллгезинден өйтаваан. Олар хөрзүнү боттарының күжү-биле ажылдап кылыр. Ам кол-ла чүве бот-орулга-чарылганың чаа байдалдарында экономиктиг билиглер-биле чепсегленири, эртемге үндезилеп, шын санаашкыннарны чорудары чер ажылын сайзырадырынга идиглиг болур магадылалдар ол.

Каа-Хемниң суггарылга системазының участогу 400 гектар чаңгыс чылдыг культуралары өстүрер кылдыр керээ чарган. Даг-Баары деп черге 78 гектар шөлдүң сигенин белеткээр хүлээлгени Виктор Ощепковтуң звенозу алган. Ында бир чаа «Беларусь» сиген кестирер үш ат машинезы, грабильдер бар. Сиген белеткелчилери ат-сигенниг ол даг белинге ажылдап чаңлаар.

Эрткен чылдарның кичээндириглиг түңнелдери мал чеми бүдүрериниң базазының улгаттырарының эргежок чугулазын коргускен. Сенаж, силос салырының технологиязын экижидер ажылдарны чорудары кордунген. Меделиг шөлдердеи дужүтту ийи удаа алырын планнаан. Бо чылын меде өстүрер шөлдү улгаттырып, 130 гектар чаа деянскээрни тускайлаар бис.

Чер— бистиң чемгерикчивис, байлаавыс, тодуг-догаа амыдыралывыс. Ооң өзулуг эзлери болур төлээде, берилмелиг ажылдаары, аңаа хумагалыг болуру, интенсивтиг технологияны нептередири бот-орулга-чарылганың ханылаарын негеттинип турар.

Эргим номчукчулар! Мурнунда «Шын» солунга айда 1 удаа үнүп турган «Кадарарда хоюн чараш» деп арынның орнунга «Чеди чүзүн малым турда...» деп арынны моон соңгаар үндүрүп эгелээннивис бо. Бистің республиканың агаар-бойдузу, шынап-ла, хой, өшкүчү, инектиг, чылгыны, сарлыкты, тевени база ивини өстүрериннге ажок таарымчалыг.

Бо арынга бистер Тывада чеди чүзүн малды өстүрериннің, оон продуктулуг чоруун бединдериннің база малчыннарның социал антырыгларының, экономиктиг болгаш зоотехникиг өореднлгезиннің дугайын тодаргаа-биле чырыдар. Ол ышкаш мурнакчы малчыннарның база хүүзүнде дузалаан ажыл-агыныңга мал өстүрүп, оон хой продукциге ол турарларның дүржүлгазын парлаар бис.

Февраль айда «Кадарарда хоюн чараш» деп арынга Эрзин районнуң Ленин аттыг совхозунда хойжу Дүгер Чаш-оол республиканың хойжуларынга саанчыларның «3800» клубунга ышкаш ындыг клубту тургусса кандыгыл дээр дугайында бодунуң санал-онаалын бижээн болгай. Аңаа хамаарыштыр боттарыңарның бодалдарыңарны, ол клубту чү деп адаза эки база оон сорулгазы кандыг болуруп, клубтуң дүрүмүнге чүлерни киирзе эки дээр дугайында бисче бижиңиңерни үлүү-биле диледнивис.

Билип алыңар

ХОЙЖУЛАРНЫҢ АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИ

Бистің республикада амгы үеде доктаатты-ңганы кандыгып дээрге, сакманчылар хураганнарны ажаап, 45 хонук дургузунда доруктурганы дээш, бир башка онаштыр 2 рубль 06 копеекти оларга төлээр. А ону хойжуга үлүүткен соонда, хураганнарны малчыннар анаа халаска ажаап, доруктуруп турар. Ынчангаш ам хураганнарны шак ынчалдыр доруктуруп азырааны дээш хойжуларга төлээр үжүрлүг дээр дугайында чөптүг айтырыг тургустунуп келген.

Чита областың ажыл-агыйларының дүржүлгазындан алыргга оларда мындыг: «Комсомолец» деп уксаажыдылга станциязында хураганны дерт ай назылыында үзүп аңгылаар. Ынчан оларның эң шыырее 28, харын —оон-даа улуг деңзилиг апаар. Ынчан бир хураган дээш хойжуга 7 руб. 75 копеекти төлеп бээр, а ол хире деңзи четпээн хураган дээш шүүт төлевес, ындыг хураганнарны аңгы кодан кылдыр болуп алгаш азыраар. А социалистиг чарыштың түүнелиин үндүрерде, ниити алган хураганны (деңзи четпээнин база) саналар. Чүгле хойжу кижи шалыңнга элээн хой ажшаны чедир албайын баар. Хураганны нелериннден аңгылаарда, оларны тус-тузунда деңзилээр, орта үндезилээш, малчынга немей төлеп бээр. Ажыл төлевирин шак ынчалдыр чурумчүүкени хойжуларның харысалгазын бедиткен болгаш хойну кыска хуусаада төрүдүп алырынга улуг дөгүм болган. Ынчангаш хойнуң баш саны ковудедиринге, оон продуктулуг чоруун бединдеринге черле ажок эки салдарлыг апарган.

Эткен чылын Чита областың «Комсомолец» уксаажыдылга станциязы чүс хойга онаштыр 112 хураганны камгалап алган болгаш хураганны нелериннден аңгылап турда, бирээзиниң-не өртүмен деңзизи 29 килограмм болган. Ол ышкаш мурнакчы малчыннар 100 хойга онаштыр 140-160 хураганнарны алгылаан, а хураганнарының бирээзиниң-не өртүмек деңзизи 32-33 килограмм четкен. Бо дээрге дыка эки көргүзүүлер-дир.

Бирээзи-ле 28 база оон-даа хой килограмм деңзилиг хураганың экономиктиг ажыктыы чүдел? Черле ынчаш, хураганнар төрүмелиннден тура, нелериннден үзүп аңгылаарынга чедир ажок дүрген доругуучал болгаш семирилчел болур. Ол үеде оларның хонукта өртүмек нелинде деңзизи 189-200 грамм чедип турар. Оларны нелериннден аңгылаан соонда, өзөри сөкүм апаар. Ынчалзе-даа 28 база оон-даа улуг деңзилиг хураганнар кышка чедир 32, харын оон-даа улуг деңзилиг, шыырак апаар, ындыг болганда, кышты ажып эртерде оларга чиик. Забайкальскиниң хой болгаш эт өтленыышкынныг мал ажылынын эртемшинчилеп телевилел-технологтуг институдунуң ажылдакчыларынын шинчилелдериниң түүнелиннден алгаш көөрге, Чита областың ажыл-агыйларында кыш эгелээринге чедир бирээзи-ле 28 килограмм четпес деңзилиг хураганнар соокка, кыштың бергелериннге шыдашпас болуп турар. Бирээзи-ле 32 ийикпе оон-даа хой килограмм деңзилиглери шак ындыг арай кошкак хураганнар-биле кады кыштаашдаа черле шыдамык болур. Бичии ырбыска хураганнарның дүгү шоолуг чедишпес, оон аңгыда бир килограмм деңзизиннге онаштыр магабодун чылыдарынга мал чеми-биле кады, улуг, шыырак хураганнарга бодаарга 25 хүү күш артыкка үнер. Мал чеми эвээш турда, ол ыягал 46 хүү чеде бээр. Оон чоорту кошкак хураганнар арып-доргаш, одарга боттары четпейн баар, харыксырап бексырааш, өлүп каар.

Чита областың ажыл-агыйларында хой март айда ооп-даар, оларны нелериннден августүү баштайгы он хонуунда аңгылаар. Ында агаар-бойдустуң ниити байдалын өөренип көрүп турар. Чүл дээрге март айда аңаа дыка чылыг апаар, кажаалар өлшык эвес, курган болур. Бистің республиканда хой ноябрдуунда-ле январь-февраль айларда хураганнаар, ону оон саададырга, нелери арган-дорган болгаш тоттурбас, оон аңгыда кажаа-хорее иштп өлшык болур. Ынчангаш ам биске болза, хураганны июнь айның биргн база үшкү он хонуунда нелериннден аңгылааны дээре. Оон саададыр болза, чайгы семиртилгезинге багай болур.

Өг-бүле керээзинче малчыннар киргенде, хураганны кайы хире кыдыр доруктургаш дужаарын хойжулар дирекциябиле чарган керээзинде айтып алыр үжүрлүг. Ынчангаш ам хураганнарны бар-ла шаа-биле эки семиртир болза, хойжуга база совхозка-даа удур-дедир ажыктыг.

Бистің республиканың мурнакчы хойжуларының хой чылда арга-дүржүлгазындан алыргга, чиңге нарын доктуг хойларның хураганы үзүп аңгылаарынга чедир 24, а бөдүүн доктуг хойларның 22 ийикпе оон хой-даа килограмм болгулаар. А харысалга чок, чалгаа малчыннарның хураганнары үзериннге чедир деңгүпле 17—18 килограмм болгулаар. Херек кырында ажыл төлевири демей, шыырак улуг хураганнарны дужаараны база бичии ырбыска-даа хураганның хөлезини чаңгыс авй болур, ынчангаш малчыннарның сонуургалы чок турган. Эткен чылын «Тиилелге» совхозтуң хойжузу Татьяна Иргитовна Баавылдың дужаараны 385 хураганының бирээзиниң-не дириг деңзизи 23 килограмм, а «Революцияның чалбыжы» совхозта Иван Петрович Софоновтуу 24 килограмм болган. Ынчангаш ам агаар-бойдустуң база мал чеминиң байдалын барымдаалап турган, бистің республикага хураганны ажаап доруктурганы, оон немелде деңзизи дээш, малчыннарга ажылдаанын барымдаалап төлээри эргежок чугула апарган.

Чижээ, төрүүр 500 хойлуг кадарчы чүс хойга онаштыр 80, а ниитизи-биле 400 хураган дужаараан, бир хойдан-на 3,3 килограмм, ниитизи-биле 16.5 ц. дүк алган дийик. Ук хойжунуң тарифтиг разряды V турда, оон чылда шалыкының тарифтиг фондузу 1481 руб. 90 копеек болур: район коэффициентизи чокка — 4 руб. 06 коп.х365 хонук=1481 руб. 90 копеек. Оон кырынга керээде айытканы продукцияны бүрүн алганы дээш ол түүнүн 25 хүүзүн немей төлээрге, 1852 руб. 38 копеек чеде бээр. Керээ өзүгаар совхоз малчынга алган дүгүнүң 40 хүүзүн, хураган дээш 60 хүүзүн немей төлеп бээр дээн дийик. Ынчан продукцияның өртөк-үнези: 1 килограмм дүк дээш төлээри— (1852 руб. 38 коп. х 0,4) :16,5=44 руб. 91 копеек болур. А хураннарны үзүп аңгылап турда, пландан артыкка алдынганы дээш төлээрде (1852 руб. 38 коп х 0.6):400=2 руб. 78 копеек. Чижээ, пландан ажыр 10 хураган алган болза, оон өртээ 2 руб. 78 коп.х 10 хураган=27 руб. 80 копеек.

Ынчаарга ам бөдүүн дүктүг хойлуг ажыл-агыйларга бир коданга 460 хой турар ужурлуг. Оларның бирээзинден 1 килограмм 900 грамм дүк алыр, ниитизи-биле 8,7 центнер дүк, 100 хойдан 80 хураган, азы шүүт 368 хураганны совхозка дужаараан дийик. Үстүнде арга-биле оларны тыварга 1 центнер дүк дээш 85 руб. 17 копеек, 1 хураган дээш 3 руб. 02 копеек алыр.

Ниитизи-биле хойжуга быжыглаан малдың база оон алган продукциязының хемчээлиби-ле немелде төлевир аңгыаңгы болуру билдингир.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүкомунуң моон соңгаар сүмелеп турары мындыг: мал чеми-биле шору хандыртынган Кызыл районга («Кара-Хаак», «Х Улуг хурал» база «Тере-Хөл» совхозтардан аңгыда), Каа-Хем районга («Совет Тыва» совхозтан аңгыда), Бии-Хем районга («Эзрбек» совхозтан аңгыда). Танды база Улуг-Хем районнарга хураганнарны аңгылап үзүп турда, оларның бирээзиниң-не дириг деңзизи 23 база оон хой килограмм чеде бээр болза, а арткан ажыл-агыйларда —Эрзин, Тес-Хем, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Тожу районнарга база «Кара-Хаак», «Тере-Хөл», «Х Улуг хурал», «Совет Тыва» база «Эзрбек» совхозтарга бир хураган 21 килограмм база оон хой килдиг болза, ынчан хойжуга төлеп бээр. Бо таварылгага малчаган семис шыырак, продуктулуг болзун дээш малчыннарның харысалгазы база улуг болур.

Борбак-оол БАЛЧЫР.
республиканың Агроүлетпүркүкомунуң мал ажылының килдизиниң эргелекчизи.

Наталья САЛЧАК.
кодээ ажыл-агыйда кушажыл нормалаашкынының организаторларының болгаш төлевир килдизиниң улуг экономизи.

САРЫЛЫК, СЕРГЕ— ЧАҢГЫС КОДАНДА

Теректиг хемниң аксында Хемчикче көрүнген нем кадыр дегның дөзүнде кыштаг. Ында өг-буле керээзи-биле ажылдап эгелээн чаңгыс өг-бүле совхозтуң ийн чүзүн малын кыштагладып турар. Николай Хунаевич Монгуш сарлыкта, оон өг-бүлезиниң хөрээжен ээзи Вера Еамзыновна серге кадарчызы. Монгуштарның өг-бүлези ам үшкү чылдың күүрүнде мындыг арга-биле үретүүнелдиг ажылдап, эки көргүзүүлерни чедип ап турар.

Сүт-Хөл районнуң Карл Маркс аттыг совхозка сарлыкты 1979 чылдан бээр өстүрүп эгелээн. Ынчан-на «Сүт-Хөл» совхозтуң Үстүү-Ишкиндеп седып алганы 120 сарлыкты Николай Монгуш хүлээп алгаш, Теректигге, Ал-Шумга, Шом-Шумга боттаңнап, кежүп чораан кадарып эгелээн. Оон бээр тос чыл эткен. Ам бо хүннерде совхозтуң сарлык малы өзүп, 522 четкен. Шарыларын чылдыңа-на үскеш, күүрүне планыга чорудуп турзадаа, бо ажыктыг, өзүгеи, чиик бот-үнелиг продукция бээр малды өстүрүп, сайзырадырынга кызымак, эрес-кежээ малчын Николай Хунаевичниң кирип турар үлүг-хуузу улуг.

Совхозтуң сарлык малы ам үш коданда туруп турар. Төрүүр сарлыктыг бир коданны аныяк малчын Сергей Ондар Шом-Шумда кадарып турар. Эткен чылын Николай Монгуштуң кадарган сарлыындан үскен молдургалар база бир коданы болган. Оны база-ла аныяк эр Виктор Куулар хүлээп алгаш, Ал-Шумда кадарып, одарладып турар.

Николай Хунаевич аныяк сарлыкчы өөрүүнге арга-сүмезин бөрип, оларның дагдынгызы хүлээлгезин база утпайн чоруур.

Хемчик кежир кадыр-берт черлерге ажылдаарга бөрге. Ынчалза-даа Николай Монгуштуң өг-бүлезиниң хөрээжен ээзи Вера Намзыновна үш чыл бүрүүгаар бир коданы сергени хүлээп алган. Одар коданы сарлык-даа, серге-даа одарларына таарымчалыг Ийме дөзүнге кыштагны тудуп, ында турумчуп алганнар.

Вера Намзыновна эткен чылын күүрүнеге садары-биле 340 сергени дужааган. Ону садарга бирээзиниң-не ортумак деңзизи 43 килограмм болган. Багай эвес көргүзүг. Ол ам бо хүннерде 332 хунаан сергелерни хүр ажырып, чаңгыс-даа мал хоратпаан.

А Николай Монгуштуң коданындан 24 сарлыкты күүрүнеге дужааган. Оларның ниити деңзизи база деңгилдези-даа шыырак болган. Ол ышкаш 100 сарлыктан 90 бызааны камгалап доруктурган. Бо чылын база-ла планныг даалгаларын күүседип шыдаарынга ол бүзүрелдиг.

Шаңгыр-оол МАСПЫК.
ЧУРУКТАРДА: сарлыкчы Н. Х. Монгуш, серге кадарчызы В. Н. Монгуш.

ТЫВА ХОЙ БАЗА ХЕРЕК

Бо чылдың февраль 27-де «Шын» солунга үнген Роман Очур-оолдуң чүүлүнде бистің республикага тыва уксаанның хоюн үспейн, оон артканы черлериннден чыып турган, азырап өстүрүп, саның ковудедир дээн саналын бүрүү-биле деткиир мен. Тыва хойнуң дүгү, эъди эвээш, азыралынга чарыгдал хой, орулгазы эвээш дээн чылдагаан-биле тус черниң хоюнуң когун үзүп каар часканы хомданчыг. Роман Очур-оолдуң чүүлүнге бүзүрээр болза, тыва хойнуң улуг-шыырее кончуг, дүгү-даа багай эвес мал ышкажыл.

Шаанда тыва хойларга хой сиген-ширбиниг белеткеп, оон-биле азырап чорбаан. Чүгле чаш хураганга бээр дээш кыштаглардан өлең, шык черниң кек сигенин белеткеп, хураганнарны доруктур азыраар чүве. Төрээн хойларны хөрээженнер ыраап-ла саап турганнар. Чүге дээрге хураган мезиниң үүдүн төтпес, оон уламындан ак сүттү олчаан өдер апаар. Чазын хойну биче дүшке чедир кадарар. Одардан кирип кээрге, хойларны саггаш, оон соонда хураганнарын эмзирер. Кежээки одарже хойну хураганнары-биле кады үндүрер. Хойнуң үүдүбиле шай сүттеп ижип, тарак кылып алыр.

Тыва хой дээрге соокка шыдамык, аш-чүтка белен алыспас, даваан-даа шоолуг тоставас, харын холу-биле харны казып оттаар. Хар хөлүн эртир кылын кыштарда кадырберт мээс черлерге ону одарладып болур. Төрээн хой черге хонгаш, эртенинде хураганын эдертип алгаш кирип кээр. Кулактарының бажы үжүй берген-даа болза, хураган соокту көңгүс тоовас, мезиниң соондан мөкнап кээр. Чаңгыс бо чижек безин өске уксаанның хойларындан эки талалары тыва хойда база бар деп көргүзүп турар ышкажыл.

Чаңгыс чижекти көргүзер бодай-дыр мен. 1982 чылда Бай-Тайга чурттуг Бучаров Хертекович Чымба деп кижи өг-бүлези-биле Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозка малчынная берди. 305 хойдан 310 хураганны алганы дээш ол малчын шаңнадып-мактадып турду. Оон кадарып турган хоюн Эрзин, Тестен эккелген, чогум арыг тыва уксаалыг эвес, ынчалза-даа тыва хойга демейзинээр хой болган. Оларның шынарының эки талазы декабрь, январь айларда, кыштың кончуг соогунда черге төрээш, эртенинде хураганын эдертип, аалга чедип кээр. Хураганы доңуп калбаан, харын-даа орлан-шоваазы кончуг боор. Тыва хой төрүүр деп барганда кончуг ыжык, ажыт черни тып алыр. Төрээш хураганын чылыглап хонар. Оон төлүнге ынак, аңаа ажаанзыраары бойдустан чаваттынган. Ынчангаш боттарывыстың тыва уксаалыг хөрөвусту хойу-биле азырап, оон саның ковудедир болза эки эвес бе? Арыг тыва хойну тывары берге-ле боор. Шынап, Хемчик бажында Чөөн-Хем, Чиңге-Хем деп черлерде аалдарга чоокка чедир тыва уксаалыг хой турган чүве.

Бистің республикавыстың мал ажылының специалистери «Шын» солунга үнген чугаага кирипшес, чон-биле сумелешпес улус. Малчыннарның чугаазын херекке албас. Тыва хой азыраарга орулгазы эвээш, ол хойнуң продуктулуу куду дээр сагыштыг. Ону эртем өзүгаар сайгарып каан дээр. Уксаажыдылга ажылын «шокарлап», тыва уксаанның хоюнуң эки талаларын сайзыраттайн, оон шынарында ажыглаан болур үүлдерни уксаажыдылга ажылынга херекке албаан. Өске уксаанның хойларының эки шынарларын кичээнгейге ап турган. Уксаажыдылга ажылын чорудуп тура, чаа уксаанның хойларын ажыл-агыйларга хойу-биле азырай бээрге, чарыгдалдар кандыгын, мал чеминиң базазы кандыгын деп чүвени көрүп көрбээн хевирлиг.

Ээулуг тыва хойларны тыпкаш, оларның шынарын өөренип көөр.

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
«Искра» совхозтуң малчыны.

ИВИ МУНУП АЖЫЛДАЗА

Ам кайда-даа бот-орулга-чарылга, бот-ажыглаанышкын дугайында чугааның чорун турарында кижи элдепсинер чүве черле чок. Ол чаа нелделерни амыдыраа биске албадап келген. Ол дээрге эде тургустунуушкунуң сорулгазы-дыр. Бир-тээ эвээш чарыгдалдарны үндүрериннге бар арга-курлавырларны ажыглаар күзел-чүткүл бисти дүүредип турар болганда, кандыг-даа ажыл-херектің камнаглалыг талазынче чүткүүр херек.

Бистің Тожу районнуң үндезини малы иви болгай. Ол хирезинде «Май-1» совхозтуң малчыннары сөөлгү каш чылдан бээр ивини мунуп ажылдаарын, чүүк сөөртүүрүнге ажыглаарын шүүт соксаткан. Мен бодаарымга, бистің амыдыралывыс чеже-даа тодуг-догаа, бай-шыырак бол, чеди чүзүн малывыстың бирээзи — ивини хөлге кылып мунары, транспорт орнунга солуурулгаа-даа Тожу чурттуг кижиниң чоргааралын хайныктырып, ажыктыг талаларын көргүзе берги дег.

Ивижилер совхоз төвү-биле аргыжарда машина, трактор, вертолёт чагыдып чаңчыгып келген. Азыредыкчы хөөннерни ам чер бүрүзүнде бүрүү шаап, билип турар апарган. Ындыг болбас аргажок, чүге дээрге совхозунга, бодунга чеже орулганы кимирини хүн бүрү санап олурар шаг-үеде чурттап турар-дыр бис. Бодап-даа көрүүр даан, бодуңнуң кадарып тежээген иви, чарыларын-биле хереглелиңни эндере сөөртүп чедирип алырыңа эки бе азы хой шүүдел үндүрүп турган, ажылдап алган акша-төгериниң-биле аар өртөктиг машинатехника хөлезилээриннге ажыктыг-дыр бе? Ивижи кижи ол бүгүнү санап, түүнеп, шүүштүрүп олурар-ла болгай.

Мурнунда чылдарда эъш чем-даа дажыглаарынга, аянчорук-даа кылырынга иви, чарыны ажыглап турган эки үелер тургулаан ийик чоп. Ылаңгыя амгы бот-орулга-чарылга үезинде ивини аңныыр сезонунда хөлезилээр болза совхозка-даа, малчынга-даа орулгалыг болуру чугаажок. Камнаглалыг чорук бо хевирлиг арга-курлавырлардан чедип алдынар деп бодаар мен. Ынчангаш иви малды транспорт орнунга ажыглаары күзенчиг.

Василий ХҮГБЕК.
Тожу район.

СААР ИНЕК ЧОКТА

Шагаан-Арыгның кулинариязедыының даштынга сүт оочурлаар кижилериниң бирээзи болгай мен. Эрги хоорайга сүт хой кээр. Ынчангаш чаа хоорайдан автобуска олурупкаш, кээп сүттээр улус ыяаплаа бир-ийи шакты чидирер. А автобустуң дыштаныр шагы таварыжырга, оон-даа хой үеашкты чидирер сен.

Бисте сүт садар магазиннер бичии, тар. Иштинче 5—6 кижи кире бээрге-ле, ой, артканнары даштыгаа кызыды-ла туруптар. Оларның аразында бичии уруг-дарының тутканнар, эдерткеннер, кыргаанар, иштиг-сааттыг хөрээженнер дээш кымнарны чок дээр.

Бистің хоорайның чурттакчылары мал азыраарынга ынак улус. 1970 чылдар үеинде безин хоорктүүсүм аъттарлыг турганын сактыр мен. Черле ынчаш, организациялар безин аът-хөлдүг, хаваннарлыг боор чоржук. Ам ындыг эвес-тир. Ам хоорайның чурттакчыларының хой кезин чаагайжыды туттунган бажыңнарда чурттап турар. Азырап олурган инектиг-даа улустарны ындыг бажыңнарже кежүүрүлээн. Ынчан баарга, олар малын садар ужургедаа таваржып-ла турар-дыр.

Мен бодаарымга, бажың бээрде улустуң мал-маганын база өөренип көрзе эки. Азыраан малы чок, хой ажы-төлү-даа чок улуска чаңгыс каът бажыңнар бээр-дир. Мал-маганы бар, ол хиреде улуг, каът-каът бажыңнарде, ынчангаш инектерни, хаванын таныжы, төрелдери улуста ажаадып-даа алган чурттакчылар бар ийин. Өг-булевисте алды кижи бис. Бажыңывыс мал азыраарынга таарымча чок, бир эвес чаңгыс каът бажыңныг болза, инек, өшкүү-даа ажок тудуксаар-дыр бис. Ынчангаш чүгле садыгның ачызы-биле эът, сүт, сментана-ереме садып ап, оон-биле кызыгаарлаттынардыр бис. «Инектиг кижи тодуг, хойлуг кижи каас» дижир болгай. Бистің хоорайга мал азыраарда сиген белеткеп алыры-ла берге. Моон мурнунда эрги хоорайның чоогунга сиген шөлү ам сүт адаа апаар. Улуг-Хемниң ортулуктарындан сиген кезерни база бергедээр. Бир-тээ хоорай күүскомунуң даргазы В. С. Киреев мал азыраар улусту сиген-биле хандырарын аазап турар болганда, сиген кезер шөлдерни баш удур-ла хүүвар болза эки. Бистің районнуң девискээринден өске район улузу кээп сиген кезерни кызырар болза эки. Чүгле ынчан шагаан-арыгжылар хуузунда малынга четчир санныг чемни белеткеп ап болур.

Улустуң мал-маган азыраарынга оор-даа берге-ле, ажок-ла каражаны-когаралды олар улустуң хууда малынга база чедирип турар. Оон бир чылдагааны олар-биле демисел салдынчак, милиция ажылдакчыларынга ол дугайын медээлээриннге-даа олар тоомчага албастар чоржук. Чоокта чаа угбам С. Т. Туван-оолдуң кажаазынден 1 инек, 1 молдурга, 1 бызаанны оорлап алгаш барган. Инек артында боос. Милицияга баарга, кандыг-даа дуза чедирбээн. Инектер олла хөөзүр барган. А 1986 чылдың декабрь 26-да ийи хаваныысты ханын дамдылады-ла улуг оруукче 2 кижи аппаргынын милиция ажылдакчылары кээп көргеш-даа, чүү-даа чадошкан.

Чамдык кижилер хой ажытөлүн азыраар дээш, мал-маган тудуп, кызып-ла турар. Чаа амыдыралче ынчалдыр чүткүп турде, чамдык алыксакчиксектер олча хайдынып, мал-маган көргеш, «сыыртыныа» кылаштажып чоруур, бичии-ле чайлыг үеде оорлай тыртып алыр боор-дур. Милиция бистің камгалакчывыс, эрге-ажыктарывысты олар камгалаар ужурлуг. Ынчалзадаа олар бистің Шагаан-Арыгда-ла чоннуң идегелин шынзыктырбайн турлар. Чок, мен оларны черле бактаар дээш эвес, ылап-ла шын шугумчүүзүм ол. Эде тургустунуушкун оларның ажылында көзүлбейн-дир.

Мал азыраар дээн күзелдиг кижилерге, өг-бүлелерге бүгү талалыг дузаны чедирер дээн айтыышкын-шиитпир бар. Ону бистің чогуур удуртукчуларывыс билир. Ынчангаш ам биске, чонга, сиген кезер шөлдерни айтып бээр, комбикормну садар болза эки. Бистің Шагаан-Арыгда мал чемин садып алыры дыка берге.

«Шын» солунга мал-маган азыраар дугайында материалдар сөөлгү үеде удаа-дараа үнүүледи, аңаа харылаарын чер-чер Советтериниң күүскомнарындан дилеп бижигилээн чоржук. Он хиреде мынчага чедир Советтер ажылдакчыларындан чаңгыс-даа харыы үнмеди.

Бистің эрге-ажыывысты камгалаар, бистің идегеевис инанарывыс күүскомкар шиикажыгай. «Саар инээм чүге чогуп!» деп материалга хамаарыштыр эвээш каш чагааларны солунга парлагылады. Ол дээрге, бодап көөрге, кижилерни дүүредип турар кол айтыырларның бирээзи-дир. А Советтериң күүскомнары кижилериниң, чонунуң эргеажыын камгалап, оларның негелделерин хандырар дээш ажылдаар ужурлуг. Бистің хоорай күүскомунуң даргазыдаа болза, чонунуң чагаа-бижиктериннге харылазын.

Бистің Шагаан-Арыгның садыг-магазиннериннге сүт садарының эргазын канчалза эки! Ол чаагай чемни хүндеийин катап кинирериниң эргазы чок бе? Тускай саваларга кутказ сатса кандыгын, Кызылдың магазиннериннде ышкаш аан. Редакцияже чагаа бижиптерге-ле, дораан саар инектиг апаар, сүт биске магазиннерге дораан-на эйдерлип келир эвес. Аная, ону шиитпирлээриннге үе херек. Ынчангаш бистің даргаларывыс бо талазы-биле чоннуң санал-онаалын канчаар көрүп, чүү деп бодап турарын, бирээ ажык-чарлыг, демократчыдылга үезинде быстерге тайылбырлап дыңнатсыннар. Чон маңап тур эвеспе.

Татьяна ОНДАР.

МАЛЧЫННЫҢ ААЛЫНГА ӨӨРЕДИЛГЕ

Барыын-Хемчик районнуң малчыннары бо чылдан эгелеп, өг-буле керээзи-биле ажылдаар чаа аргаже шилчип кирип турар. Бо ажыл «Барлык» совхозта бедик деңнелге чорул, совхоз малчыннар-биле керээлер чарарын колдуунда дооскан. Өг-буле керээзи-биле ажылдаарының чаа аргаларынга, орта херек чугула документилерни шын долдуруп, экономиканың эге билиглериннге малчыннарны совхозтуң тускай эртемниглери хүн бүрү өөредип турар. Совхозта чорудуп турар бо чугула ажылдың арга-дүржүлгазын соонгор, районга хой ажылын моон соңгаар сайзыредырының оруктарын диледп тывар дугайында өөредиглиг семинар «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының малчыны хойжузу Эрес-оол Шойгуевич Хертектиң аалынга болган. Семинар-өөредилгеге районнуң ажыл-агыйларының удуртукчулары, тускай эртемниглери, «Дөн-Терезин» совхозтуң болгаш Хөнделенниң, Аксы-Барлыктың хойжулары чыылган.

Семинар-өөредилгеге Барыын-Хемчик районнуң агроүлетпүүр кеттыжыышкынының ноя зоотехниги Э. М. Күүлар районда хойнуң ниити башы 1983 чылдың январь айда 78202 турган болза, бо чылдың январьга чедир 62 мыңга чедир кызырылганын, мал бажының кызырылып, оон чаш төлүн эвээш камгалап турарының чылдагаанарын тодарадып, бо чылдан эгелеп хой ажылынга эде тургустунуушкунну шиитпирлиг-биле чорударының эргежок чугулазын чугаалаан. Бир дугаарында, бүгү хойжуларны өг-буле керээзи-биле ажылдаарынга өөредип, бо чаа аргаже кинирериниң чугулазын ол демдеглээн. Амгы үеде бо ажыл «Барлык» совхозтан өске ажыл-агыйларда эки шуудаваан, эрелгей. Мал ажылының тускай эртемниглериниң, кадарчыларның бот-харысаалгазын бединдериниң, малдың уксаазын эмжидериниң айтырыгларынга дожтаваан.

«Барлык» совхозтуң коя бугаалтери Алдын-оол Ооржак-биле коя экономизи Лориса Монгуштуң кинээлге белеткеп, көргүзүг материалдарын кылып алганын чыылганнар көөрүүрүүн.

Аксы-Барлыктың мурнакчы хойжузу, совхозтуң, районнуң, республиканың наш дактыр чемпиону Эрес-оол Шойгуевичниң өг-буле керээзи-биле ажылдап эгелээниниң дугайында бүгү документилериниң хоолгаларын улгеттир, чараштыр бижиг алгаш, оон бо чылын чарыр чарыгдаалдарын, алыр орулгаларының дугайын чижекке ап, тодаргай, долгереңгей кылдыр Алдын-оол Аңгыр-оолович тайылбырлаан. Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көрүп алырга, дээре дижири ышкаш, чыылганнар ажыктыг үүлдерни көрүп, бижип алганнар.

Коя зоотехник Лариса Сенаевна экономика айтырыгларын ханы сайгарып билир, дүржүлгалыг специалист. Саазын тудуп алгаш, теория кырынга чүве чугаалаар оон хөөнү чок. Дораан-на өөрүнге кире бээр. Бо удаада чек системазының ажык-дузазының, оны дээштиг ажыглап, документилерни шын долдурарын чыылганнарга таныштырган. Баштай бодунуң баш бурунгаар белеткеп алганы айтырыгларлыг карточкаларны хойжуларга үлеп берди. Ында аңгыаңгы айтырыглар бар. Чижээ 48 тонна суг сөөрткен чолаачыга, мал чеми чедирип эккелген тракториске канчаар кажан чек бижиирин ында айтыкан.

Семинар-өөредилгениң киржикчилери малчыннар аңаа бижип харылаан. А совхозтарның тускай эртемниглериннге чек системазынга хамаарышкан айтырыгларны салган. Дыка хой специалистер, совхозтарның удуртукчулары тодаргай, шын харылыны берип шыдаавайн, арны кызып турган. Карточкаларда айтырыгларга Хөнделенден келген хойжулар Чыртаг-оол Каадыр, Карен-оол Соян олар шын харылаал, документилерни канчаар долдурарын тайылбырлаан. А «Дөн-Терезин» совхозтан келген хойжулар ол айтырыгларга тодаргай харылап чадашканнар. Ону биябес болганының чылдагаанын чаңгыс катап кичээлге өөренген бис деп, олар ажыы-биле миннип чугаалаадылар. Айтырыгларга харылардан бо чугула ажылды канчаар кылырын кижилерге кайы ажыл-агыйларда өөретпейн, ажыглаавайн турары билдингир болган.

Улаштыр Лориса Монгуш чек системазынга, оон ажыглалынга хамаарышкан коя айтырыгларны самбырага бижип, чуруп турган, билдингир кылдыр тайылбырлап берген.

Аксы-Барлыктың мурнакчы хойжулары Содунам Даңзычы, Эрес-оол Хертек аразында күш-ажылчы маргылдаалыг ажылдап, чыл бүрүде хойдатурганны ап, дүк кыргызыр талазы-биле эң бедик көргүзүүлерни чедип ап турарлар. Мурнакчы хойжуларның арга-дүржүлгазын семинарның киржикчилериннге таныштырган. Хойдан хой хураганнарны алыр талазы-биле бо ийи хойжунуң ажылында өөренип, билип алыры чугула ажыктыг үүлдер хой. Бо берге чылын бизин олар төрүүр 100 хойдан чүс хураганны камгалап алганнар. Кол-ла чүве — хойну чайын, күзүн семиртип алыры, малга четчир мал чеми белеткээри, кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткел, хой төрүп эгелээрге, хураган бүрүзүн камгалап алыр дээш уйгу-чыдын чок ажылдаары деп мурнакчы малчыннар чугаалаан. Чамдык кадарчылар дег совхозтан, ону-моңу эккелиннер деп азырадыкчы хөөннүг олурбестар. Эрес-оол Хертектиң бодунуң күжү-биле тудуп алган хураган кажааларын, чунар-бажыңны, кодан чырыдар шимчедикчи турар черни, мал - чемгерер шөлду чыылганнар сонуурган көргеннер. Бот-башкарып ажылдаар болза, малчын бүрүзү бодунуң күжү-биле дыка хой ажылдарны кылып ап болур деп чүвени семинарның киржикчилери билгеннер.

— Бо семинар-өөредилгеден, мен бодум хуумда безин хойну билип, хойну өөренип алдым — деп,СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат өөредилгени түүнеп тура, чугаалаан.— Бодувуста бар мурнакчы дүржүлганы өөренип, ажыглаавайн турар-дыр бис.

Монгуш ХОЮГ-ООЛ.
«Хемчиктің сылдызы» солунның корреспондентизи.

МОНУ БИЛЗЕ ЧОГУУР

ШЫҢГАН ЭЪТЧЕ ЭМНЕРНИ СЫКЫРТЫР ЧУРУМУ; Эмнерлиг фиакониарны (шиидерни) сыкыртыр мурнунда 37—38 градус чылыг суггa суугар азы 20—30 минута иштинде холга чылыды тудар. Суг эмин эрттир изиг—44-даа градус чеде бээр болза эм шүүт үрелир, а эмин чылыытайн, дораан-на хураганга сыкыртыр болза, эъди ыжа берин болур.

Шприцти ыаап-ла суггa хаңындырып, арыглап алыр. Оон аңгыда шприцтиң иилериниң, скальпел бижектиң, бинтиниң, удазыныы база хураганның эмискиктерни база ынчалдыр дезинфекциялап, изиг суггa хаңындырып алыр.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ: хураганнарның, хойнуң кажаа-хорааазын, коошпаларын дезинфекциялаар мурнунда, ында бок одекти, хир-чамны ыяк аштап-арыглап алыр. Кыжын соок үеде эрги одекти соок одек-биле солуп кааргa, дезинфекциялаа база бир хевири ол болур.

Дезинфекциялаарда чүү канчаарыл? 3 омааш иштп креолинин 1 литр суггa эзилдирип алыр. Каустиктиг соданы, карбола кислотазын кайызын-даа 2 улуг омааш иштпи 1 литр суггa холуур. 1 килограмм чугайны 1 литр суггa хоюткаш, 10 литр суугу кырынга немей кудуп алыр. Дезинфекциягa ажыглаар ол бүгү үүлдерни (чугайдан өскезин) ыяш азы демир-хуумнарга белеткел алгаш, кажаанын бир азызынга уруг-дарыг, малмаган четпес черге ажын дугаваш, шыгжап алыр. Мал сеги, азы ара салган хураган, чок болза хойнуң төрээн черин бо үстүнде хоюмактарның кайы бирээзи-биле дезинфекциялаар.

Светлана МОНГУШ,
мал эмчизи.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Алексеева Валентина Васильевна —Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының кран башкарылгызы.

Алексеенко Людмила Константиновна —«Тыва эвт агро-үлетпүр» каттыжыышкынның инженер-химиги.

Анисимов Петр Григорьевич —Тываның чумага удур станциязының таныылы.

Анищенко Альбина Владимировна — «Тувашвейбыт» будурулге каттыжыышкынның склад эргелекчизи.

Антонов Александр Иванович —«Тудуг кезектери» комбинаттың директору.

Атоманов Степан Петрович —республиканың мал эмнээр лабораториязының дериг-лер талазы-биле инженери.

Атюшкин Иван Алексеевич— № 1 АТБ-ниң чолаачызы.

Бабушкин Дмитрий Федорович —№ 1 АТБ-ниң чолаачызы.

Балыков Виктор Дмитриевич —«Тыва эт агроулетпүр» каттыжыышкынның чолаачызы.

Баян-оол Николай Сайдамович —юридиктиг консультациянның адвокады.

Белогорская Ирина Семёновна —«Тыва тудуг» трестиң ясли-садының эргелекчизи.

Берёзкина Зоя Петровна — «Тыва эт агроулетпүр» каттыжыышкынның ажылчыны.

Бобринский Евгений Григорьевич —юридиктиг консультацияның адвокады.

Богданова Эмма Васильевна — Тыва АССР-ниң Күртүдүг даргазының ораалакчызы.

Борисенко Дмитрий Егорович —«Тыва автотранс» каттыжыышкынның өөредилге-курстар комбинадының башкызы.

Борисов Семён Николаевич— № 11 номер билиг школазының башкызы.

Брежнев Владимир Филиппович — Тываның геологиче-шинчилел экспедициязының инженери.

Владимирова Алевтина Сергеевна — Тыва АССР-ниң социал хандырылга министриниң ораалакчызы.

Волкова Лидия Ивановна — республиканың уруглар эмнелгезиниң кол эмчизиниң ораалакчызы.

Волошин Иван Перфирьевич— № 7 АТБ-ниң № 7 автоколонназының начальниги.

Воробьев Евгений Семёнович —«Туваагропромспецмонтаж» трестиң куш-ажыл болгаш шалык киллизиниң начальниги.

Герасимлюк Елена Герасимовна —Тываның геология-шинчилел экспедициязының ажылчыны.

Глазырина Валентина Васильевна — Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң консультантызы.

Глухенко Юзефа Васильевна — Тыва АССР-ниң Күртүдүгүнүң инженери.

Горюнова Антонина Георгиевна — № 11 номер билиг школазының башкызы.

Григорович Раиса Федоровна — «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Дажы Елена Саратовна — Кызылдың Күрүнеңи башкы институдунуң бот-өөредилге салбырының консультациялыг эргелекчизи.

Даньшина Валентина Ивановна — номерниң чемненилге трезиниң № 7 каттыжыышкынының директору.

Деделькина Татьяна Александровна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел базазының ажылчыны.

Дворглазов Георгий Михайлович — № 1 АТБ-ниң чолаачызы.

Дворникова Александра Сергеевна — Тыва автоорук эргелелдиң № 1 орук-тудуг эргелелиниң ажылчыны.

Добычина Ирина Николаевна—№ 11 номер билиг школазының башкызы.

Доржуева Зинаида Антоновна — № 3 номер билиг школазының башкызы.

Дорсат Самдан Айжыыевич— Тыва АССР-ниң Дээди судунуң улуг консультантызы.

Дуная Валентина Кузьминична —Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел базазының товароведи.

Ежов Анатолий Гаврилович — № 3 АТБ-ниң автоколоннаның начальниги.

Захарнисская Елена Максимовна —культура ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

Захарова Клавдия Михайловна —ааш-чем барааннар садының № 50 магазиниң садыгжызы.

Зверькова Зинаида Афанасьевна —«Тыва» комплекстиг телевилел киллизиниң улуг экономизи.

Зубкова Нина Михайловна— Тываның геология-шинчилел экспедициязының уруглар садының ажылчыны.

Иванов Николай Георгиевич— республиканың мал эмнээр лабораториязының кол мал эмчизи.

Калинина Инна Ивановна — республика эмнелгезиниң лаборантызы.

Карелина Любовь Леонидовна —республика эмнелгезиниң кол эмчизиниң ораалакчызы.

Киляк Павел Терентьевич— мал ажылының эштелгезиниң чолаачызы.

Кондрашова Светлана Васильевна—№ 3 номер билиг школазының башкызы.

Коробейников Виктор Федорович—харылзааның будурулге-техниктиг эргелелиниң инженери.

Корявых Екатерина Васильевна — республиканың кеш аарыгларының диспансериниң эмчи сестразы.

Костицина Галина Платоновна —республиканың туберкулёзка удур диспансериниң эмчи сестразы.

Кравцов Александр Николаевич— № 1 АТБ-ниң чолаачызы.

Кравцова Мария Алимпиевна — Тыва АССР-ниң адвокаттар коллегиязының президиумунуң улуг бухгалтери.

Кузьмина Нина Максимовна —№ 3 номер билиг школазының башкызы.

Кузнецова Вера Павловна — «Тыва тудуг» трестиң ясли-садының кижизидикчи башкызы.

Кузнецов Георгий Федорович — «Тыва автотранс» каттыжыышкынның өөредилге-курстар комбинадының башкызы.

Кузнецова Ирина Изосимовна —Тыва автоорук эргелелдиң будурулге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң газ-биле ханнакчызы.

Кузнецова Клара Ивановна— Тыва АССР-ниң Парлаага, полиграфия болгаш ном садының теректериниң талазы-биле күркомитедниң улуг экономизи.

Кукарина Александра Парфирьевна —республиканың тараа продуктулар эргелелиниң экономизи.

Куянова Любовь Алексеевна —№ 11 номер билиг школазының башкызы.

Купрешкина Александра Анимовна — № 22 эсливиниң кижизидикчи башкызы.

Куулар Доржу Сенгилович— Кызылдың Күрүнеңи башкы институдунуң тыва дыл болгаш литература кафедразының доцентизи.

Лежина Анастасия Александровна — Тыва АССР-ниң Иштики зереттер министерствозунуң албан черинің улуг бухгалтери.

Лаптарников Леонид Александрович — «Тувааграпромспецмонтаж» трестиң эргелекчизи.

Лихницкий Александр Алексеевич —«Тыва суг тудуг» трестиң автобазазының чолаачызы.

Логачев Николай Ефремович —республиканың тегжумшин театрының кол режиссёру.

Лямина Надежда Павловна— Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел базазының улуг товароведи.

Макарова Светлана Васильевна—№ 11 номер билиг школазының башкызы.

Мандрыгин Анатолий Федорович — Тываның геология-шинчилел экспедициязының будурулге-техниктиг киллизиниң начальниги.

Маркова Лилия Николаевна —салдаарлыг аарыгларга удур эмнелгениң эмчи сестразы.

Милешкина Валентина Трофимовна — № 18 ааш-чем магазининиң контролёр-кассири.

Нижегородов Александр Дмитриевич — Тыва автоорук эргелелдиң № 1 орук-тудуг эргелелиниң инженери.

Никитина Галина Евментьевна — республиканың «Билиг номнелелиниң бештаар черинің экономизи.

Нод Анна Михайловна — Тываның геология-шинчилел экспедициязының уруглар садының ажылчыны.

Осипова Вера Михайловна— харылзааның будурулге-техниктиг эргелелиниң диспетчери.

Пазомов Владимир Александрович — «Тыва суг тудуг» трестиң механизация эргелелиниң прорабы.

Пахомов Григорий Егорович — Тываның радиотелевидениң слесарь-сантехниги.

Пашковский Владимир Викторович — автосептелге заводунуң күш-ажыл болгаш шалык киллизиниң начальниги.

Петров Александр Кузьмич — мал аарыглары-биле демисел чорударының талазы-биле республика станциязының начальниги.

Попов Вадим Михайлович — автосептелге заводунуң материал-техниктиг хандырылга киллизиниң инженери.

Потылицина Валентина Тимофеевна — № 3 номер билиг школазының башкызы.

Прибытко Мария Семеновна — № 44 ааш-чем магазининиң ажылчыны.

Притулина Евгения Михайловна — номерниң чемненилге трезиниң № 3 каттыжыышкынының кассири.

Путинцев Тихон Парфилович — № 2 АТБ-ниң чолаачызы.

Репина Александра Трофимовна — Тыва автоорук эргелелдиң № 1 орук-тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Родченко Анатолий Александрович — «Тувааграпромспецмонтаж» трестиң будурулге-технологтуг четчелээшкин эргелелиниң начальниги.

Ролдугин Павел Иванович— Тываның геология-шинчилел экспедициязының темалыг бөлүүнүң улуг геологу.

Руденко Иван Иванович — «Тыва автотранс» каттыжыышкынның өөредилге-курстар комбинадының башкызы.

Савин Василий Артемьевич — орук тудуунуң, септелгезиниң болгаш ногаанчыдылга ажыл-агыйының эргелелиниң оператору.

Сайгутин Леонид Лукич — № 1 АТБ-ниң чолаачызы.

Сайгутин Петр Лукич — № 1 АТБ-ниң чолаачызы.

Самчин Александр Федорович — Тыва автоорук эргелелдиң орук-тудуг эргелелиниң ажылчыны.

Севастьянова Зоя Анатольевна — «Тыва» комплекстиг телевилел киллизиниң кол бухгалтери.

Семенюк Михаил Матвеевич — «Тыва коммунэнерго» будурулгезиниң электри четкилериниң электромонтеру.

Смоленцева Нина Александровна — Тываның чума аарыгларына удур станциязының ажылчыны.

Снетков Леонид Наумович — «Тыва коммунэнерго» будурулгезиниң слесарь.

Стародумова Вера Ивановна — республиканың кеш аарыгларының диспансериниң эмчи сестразы.

Сувакбут Хураган Монгушевна—Тыва автоорук эргелелдиң № 1 орук-тудуг эргелелиниң таныылы.

Сухомлинова Антонина Павловна — № 11 номер билиг школазының башкызы.

Сырцева Антонина Павловна — республиканың ном садының конторазының № 1 магазининиң ажылчыны.

Тупикин Григорий Александрович — «Тыва коммунэнерго» будурулгениң директорунуң ораалакчызы.

Тутынина Галина Николаевна — ЭТН-ниң область чөвүлелиниң даргазының ораалакчызы.

Фурагина Мария Сергеевна — орук тудуунуң, септелгезиниң болгаш ногаанчыдылга ажыл-агыйының эргелелиниң ажылчыны.

Хандымаа Анна Мадыевна — республиканың ном садының конторазының № 1 магазининиң садыгжызы.

Хозеев Василий Иванович— — «Тыва суг тудуг» трестиң автобазазының чолаачызы.

Хоньков Николай Прохорович — № 3 АТБ-ниң чолаачызы.

Хорошавин Леонид Прокопьевич— «Тыва эт агроулетпүр» каттыжыышкынның слесарь-сантехниги.

Цуканова Ольга Васильевна — «Кызыл тудуг» эргелелдиң ажылчыны.

Чертова Валентина Ивановна — республиканың кеш аарыгларының диспансериниң эмчи сестразы.

Сувакбут Хураган Монгушевна—Тыва автоорук эргелелдиң № 1 орук-тудуг эргелелиниң таныылы.

Сухомлинова Антонина Павловна — № 11 номер билиг школазының башкызы.

Сырцева Антонина Павловна — республиканың ном садының конторазының № 1 магазининиң ажылчыны.

Тупикин Григорий Александрович — «Тыва коммунэнерго» будурулгениң директорунуң ораалакчызы.

Тутынина Галина Николаевна — ЭТН-ниң область чөвүлелиниң даргазының ораалакчызы.

Фурагина Мария Сергеевна — орук тудуунуң, септелгезиниң болгаш ногаанчыдылга ажыл-агыйының эргелелиниң ажылчыны.

Хандымаа Анна Мадыевна — республиканың ном садының конторазының № 1 магазининиң садыгжызы.

Хозеев Василий Иванович— — «Тыва суг тудуг» трестиң автобазазының чолаачызы.

Хоньков Николай Прохорович — № 3 АТБ-ниң чолаачызы.

Хорошавин Леонид Прокопьевич— «Тыва эт агроулетпүр» каттыжыышкынның слесарь-сантехниги.

Цуканова Ольга Васильевна — «Кызыл тудуг» эргелелдиң ажылчыны.

Чертова Валентина Ивановна — республиканың кеш аарыгларының диспансериниң эмчи сестразы.

Чооду Дмитрий Комбуевич — тускайжыткан «Кызыл-1» КМК-ның кол бухгалтери.

Шаплаева Анастасия Ефимовна — № 3 АТБ-ниң ажылчыны.

Шибанова Галина Андреевна— Тываның геология-шинчилел экспедициязының техниги.

Шин Роза Алексеевна — номерниң чемненилге трезиниң улуг экономизи.

Якушкина Нина Яковлевна— — «Чечек» ательениң даараныычызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың март 11.

Кадыкшыл — байлаавыс

ЧОНУНГА ЭРГЕЛИГ

Чербиде суур найысылал Кызылдан ыракта эвес. Даспы хемниң уиунда. Ол кангамчык чараш чүрүмалдыг чер. Ында ыяш ажыл-агыйы, ортумак школа, школа-интернат болгаш дузалал школа бар.

Чербиге —өзүлүг-ла интернационалчы суур. Ында янзы-бүрү нацияның кижилери эп-найыралдыг өөренип, ажылдап, чүрүттүп турарлар. Суурнуң чүрүттакчы чонунуң саны чыл келген түдүм-иа улам немежип, өзүп орар. Оон-биле кады кижилериң хереглели улам улгадып турар.

Мурнуку чылдарда чүрүттакчы чонуң медицина хандырылгазынга арай таарымча чок чүүлдер турган. Чүл дээрге, участок эмнелгезиниң бажыңы тар болганындан аная хөй аарыг кижи хүлээп алыры берге турган. Аар аараан кижилерни чыттырып эмнедирибиле Кызылдың эмнелгезинче чорудар дээрге, ылангыя часкы болгаш күскү үелерде суг чара бээр, чүгле самолёт дузазы-биле аргыжары кончуг таарымча чок турган. Ынчангаш харын Чербиге 1980 чылда эмнелге пунктузунуң бажыңын чаартып улгаттыргаш, аная 20 хире орунчуг чыттырып эмнээр тускай черни немей ажыткан.

Чербиге эмнелге пунктузун ынчаар улгаттырып, янзы-бүрү эмнериң курлавырын, дериг-херекселдерни чаартып, эде турган соонда, оон эргелекчизи кылдыр Владимир Васильевич Савилов дээр аныяк эмчини Каа-Хем райондан чалап эккелген. Аныяк эмчи аарыг кижилерни эвилек-эвилек хүлээп ап, кызымаккай ажылдап кирипкен. Баштай-ла кадрлар шилип, четчелеп алырынче ол кол кичээнгей салган. Эмчиге, аргалыг-ла болза, ол чер чүрттүг тыва кадрларны шилип алырын бодап турган. Чүге дээрге чүрттакчы чонунуң хөй кезин тывалар болганда, чаңгыс чер-чүрттүгларының дылдомаан-даа, аажы-чаңын-даа олар билир. Дылды эки билир чорук —эмнедир дээш келген кижиниң дарыын ылап билип алырынга дузалаар. Шынап-ла ындыг шилилгени Владимир Васильевич кылган-даа. Колдуунда-ла Кызылдың эмчи училищезин доосканнарны шилип алган. Эң-не баштай Тамара Чимчанны улуг сестра кылдыр хүлээп алгаш, оон ол ажылынга черде кызымак боорга, ток-биле чиңнээр цехтың эргелекчизинге томуйлаан. Аная ол Владимир Васильевичниң сумезин дыннап, аргадуржулгазын шиңгээдип ап, сес чыл ажылдаваш, өске ажылче шилчээн. Оон соонда ол ажылга школа-интернаттың эмчизи турган Роза Тамбилди хүлээп алган. Каш чыл эрткенде участок эмнелгезинге улус хүлээп алыр кылдыр Елизавета Маадыр-оол дээр аныяк эмчини хүлээп алган. Владимир Васильевичниң холунга ажылдап киоген Е. Маадыр-оол болгаш оон-даа өскелер улуг эмчини: «ажылын билири-даа кончуг, аарыг кижилерге-даа, ажылдакчыларынга-даа агжон сагыш човаачал, дузаарган кижи, ажыктыг арга-сумени бо-ла бере берген турар. Бисти өөредип, байлап арга-дуржулгазын хаам чокка дамчыдып берип турарынга өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. Ажылга билдинмес марын чүүлдер бола таваржыр. Ынчан дораан-на Владимир Васильевичидеи дуза дилээр бис. Ол черле чажам дивес, үргүлүү дузалаар, сүмелээр» деп, ону мактап, чоргаваал-биле чугаалаарлар.

Мен база-ла оларга каттыжып, Владимир Васильевич ак сеткилдиг, кызымаккай күш-ажылы-биле чонуң хүндүткелин чаалап алган кижи деп, чоргаарал-биле чугаалаар мен. Ол мээн ог-бүлемни-даа, уругларымның уругларын-даа, сес чыл дургузунда аная эмнедип келген кижилерни аарыгның кара аспаандан каш катап алырып албаан дээр! Ынчангаш коммунист, дуржулгалыг эмчи Владимир Васильевичке четтиргенин илередип чоруур кижилер кайы хөй. Ол дуржулгалыг эмчиниң ады-сураа чүгле Чербиде эвес, чоок-кавы суурларда безин тарай берген. Оон эргелекчилээн эмнелге пунктузунга Каа-Хем райондан, Кызылдан, Каа-Хем суурдан аарыг кижилер эмнедип дээш кээп турар. Владимир Васильевич оларны дөмей-ле чажам дивейн хүлээп ап, эмчи дузазын өй-шаанда чедирер. Кыштың соогунда чамдыкта ыракузактан келген улуг аарыг кижилерни хүлээп алгаш, өрээлдериниң нормазын ажыо 25 кижи чедип чыттырыптар. Аарыы берге кижилериң чаынга чамдыкта эмнеп, ажаап-каактап олура хонгулаарын бодум аажаш, аная чыдып турао үемде каш-даа катап кергеи мен. Хомудаалар болгаш өөрүшкүзүн илередип бижиир демдеглел дептериниге Владимир Васильевич Савиловтуң адынга хөй-хөй кижилериң өөрүп четтиргенин илередип чылыг сестрем бар. Оон кадайы Ирина Савилова ыяла аптека эргелекчизи. Ол базада дериган ажылынга кызымаккай. Янзы-бүрү эмнериң курлавыры аная ыяла-ла турар, рецепт өзүгаар боду кылып белеткээн эмнерни-даа ол өй-шаанда белеткеп каар. Савиловтарның кайызы-даа чонунга макталды.

Роман ОЧУР-ООЛ.
Кызыл район.
Чербі суур.

Зинаида Шой-Сурүновна Ооржак школачы чылдарындаа шилип алган күзелин боттандырып, Кызылдың медицина училищезинге өөренип кирген. Училище соонда оны Кызыл-Мажалыктың өскө аарыгларынга удур диспансериниче ажылдаары-биле чоруткан. Аныяк кижиге чок аразынга эмчилел эгелээн баштайгы базымнары ындыг-ла чиик болбаан. Ажылга кижиге, хоя дыңзыыры бевен эвес. Арга-дуржулгалыг эмчилер Татьяна Сатовна Куулар, Кушкаш Чамзыевна Маадыр, Елизавета Дамдыновна Хүрем-оол болгаш өскелериниңдаа дуза-деткиимчезинге даамгаш, ажылының тыын тыва берген.

Бо диспансерде чүгле Барыын-Хемчиктен эвес, харын Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Сүт-Хөл районнардан аарыг кижилер бар, чыдып эмнедип турарлар. Хомудаалар болгаш саналдар дептериниде Зинаида Ооржактың адынга аарыг кижилериниң өөрүп четтиргенинниң сестери бар болду. Ажылдап турар коллективи оон ажылын чүгле мактап турар.

ЧУРУКТА: Зинаида Ооржак ажыл үезинде.

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ДУЗАЛАШКАН

Тес-Хемниң район эмнелгезиниң коллективи «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазынга шеф дузазы көргүзүп бызыглаттынгандан бээр 20 чыл ажа берген. Оон бээр фермага доктаамал барып, дузаны чедирип турар бис. Чоокта чаа аная барык бежен хире кижи чордувус. Ферманың бүгү корпустарының чугайлаашкынын кылып, санитарлыг аштаалганы кылган. Чаш бызаалар турар клеткаларны база немей кылып берген.

Ферманың инектер турар бүгү девискээрин , аштап, арыглаан. Шеф соонда ферманың ажыл-ишчилеринге «Бруцеллёзтан камгалал» деп лекцияны кылган. Эмнелге ажылдакчылары солун концертти база көргүскеннер.

Борбай-оол ЧООДУ.

КӨДЭЭ ЭМНЕЛГЕДЕ

Шүй суурда участок эмнелгези ажыттынгандан бээр 20 чыл чедип турар. Бо үениң иштинде чеже улуг, бичеө кижилер мадаа кадыын эжиртып, чеже нелер караа чырын божуваан дээр. Найыралдыг коллективте бир дээди эртеминг, сес ортумак эртеминг эмчилер ажылдап турарлар.

Эмнелгениң корпузун 20 ажыг чылдар мурнунда тутканда-даа болза, чырык делгем өрээлдерде аарыг кижилерни хүн бүрүде эмнеп, сегидип турар. Ында бүгү-ле чүве үениң негелдезинге дүүштүр тургустунган. Маадаа суур чүрттакчыларындан ажыгда малчынмак, кожазында кадыкшылга школазындан, район төвүнден аарыг кижилер чыдып эмнедип, кадыы эжиждип чорup турарлар.

Участок эмнелгези 1987 чылдың социалистиг чарыжынга тиилекчи болуп, район иштинде эмнелгелер араында шинчиир Кызыл тукту чаалап алган. Кодээ эмнелгениң эмчилери аарыг кижилер эмнээримден ажыда, аарыгларны баш удур болдурбас талазы-биле чыыгган чон ортузунга лекция, беседаларны комчуп бээри чаныыл апарган.

Эмнелгеде үр чылдарда ажылдааш чонуң хүндүткелин чаалап алганнар, «Кадык камгалалының тергиини» деп төрөн демдээниң эдилекчизи коммунист Светлана Суге, коммунист Зоя Чалзып, Делик Кызылбай болгаш аарыг кижилерге амданныг чемни белеткеп берип турар аныяк повар Зинаида Чошкак, аштакчы ажылчыннар Александра Күргек, Чымы Долгар, Дамба Күнзеңмаа болгаш оон-даа өскелерге эмнелгеге чыткан кижилер өөрүп четтиргенин илередип, ында демдеглел дептериниге өөрүшкүзүн илередип бижээш, чорup турарлар.

Канчыыр АРБАЙ-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ЭМЧИЛЕРНИҢ АЧЫЗЫ

Бо чылдың январьда соонка алыскаш, билинместен аараш, Мугур-Аксының эмнелгезинге чыттым. Аарыгны баштай тодараткаш, эмнеп эгелээннер. Сагыш чованыгыр, эптиг-эвилек, бодунуң тускай мергежилин эки билир эмчилериниң дүн күн чок хайгааралынга тургаш, каш хонгаш-ла сегип үндүм. Кадыым быжыглап, эмнер бижип берген. Херек апарган үеде ол эмнерни четтирип чор мен. Ам кадыым эжиждээн.

Кижилериниң кадыы дээш амыр-дыш чок ажылдап чоруур эмчилер Вера Хаймер-оолга, Нина Анай-оолга, Дилак Күнзеңмаага болгаш Ольга Донгакка өөрүп четтиргенин илередип чоруурлар.

Артай-оол ЭРЕС--ООЛ.
Куш-ажылдың хоочуну.
Мөңгүн-Тайга район.

ДАГДЫНЫКЧЫ

1986 чылдың июнь эгезинде өөм иштеп хөнертен аарыг берген. Баш дээскинер, ижинбаары өөр алыр, човаурган, совсталып чыдып берген. Деведей берген бис. Ам канчаар боор, чүгле эмчилер-ле херек болгай. Эмчини чалап эккээрибиле оглумну ыдыптым. Удаваанда Долбаа Тулушовна Меге-Хүрек дээр эмчиваис келди. Айтырып чугаалашкаш, шинчиип көргеш, эмнер өскүртүп, сыкыртып турду. Аарыг кижиниң чанында ол өөн-үш шак иштинде хайгаарап, эмнеп келди. Оон үш хонукта хайгаралдан салбайн эмнеп келген соонда, аарыг киживаис шуут сегээн. Уругларым мези: «Өй-шаанда кончуг-ла эки дуза чедирди. Оон башка та канчап баар турган мен. Утпас мен, ол эмчиге кажан-даа четтиргенин илередип чоруур мен» —деп ам-даа сактып чугаалап орар.

Эмчиваис Долбаа Тулушовнаны Шамбалыг суурнуң чүрттакчы чону эки билир. Ол чежеда кижиниң тынын камгалап ап, берге аарыгладан адырып, чеже-даа кижини сегидир эмнээн. Ынчангаш аная, хоочун эмчиге, четтиргенин илередип чоруур кижи-ле хөй.

Медицина шугумунга 20 ажыг чыл иштинде ажылдаан болгаш Долбаа Тулушовнаның арга-дуржулгазы байлакшаан. Суурнуң эмнелге пунктузунда стаж талазы-биле ол улуг. Ында шупту беш кижи ажылдап турар. Долбаа Тулушовна аныяктарның дагдынычызы болуп, бодунуң телептиг үлегерни көргүспүшаан, ажыктыг арга-сумени чогуур үезинде доктаамал берип чоруур. Арга-дуржулгазы улуг хоочун эмчивиске суурнуң чону чоргаарланыр болгаш идегээр бис.

Серээ МОРТУЙ-ООЛ.
Кызыл район.
«Шамбалыг» совхоз.

ЧАА, ЧЫРЫК ПЕРСПЕКТИВАЛАР

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СССР-ниң болгаш Югославияның улустарын бүгү-ле угланыышкыннарга бурунгаарлаар чүткүл каттыштырып турар, оларда кайызының-даа эрге-ажыктарынга дүгжүп турар харылзааларны улам-на калбартырынга аргалар бар. Совет-югослав чугаалажыышкынар үезинде М. С. Горбачевтуң ндип үндүрген тайбын чаа эгелекчи саналдары чүгле Чер ортузу далайның чүрттарынга эвес, харын бүгү делегей иштилежилгезинге улуг ужур-дузалыг. СЭКП ТК-ның Чиигине секретарының Югославияже аян-чоруунуң түңнеңдерни делегейниң хөй-иштиг болгаш парлаалгазы шак ынчаар үнелеп турар. «Чепсегленишкинним дужүрениин демир-оруу доктаавазын дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис» деп. Белградка М. С. Горбачевтуң чугаалаан состерни парлаалганың хөй органнары парлап турар.

БЕЛГРАД. СЭКП ТК-ның Чиигине секретарының ЮСФР-же аян-чоруунуң үезинде бистиң чүрттарывыстың болгаш партияларывыстың араында чедип алдынган эң-не эки чүүлдер бадыткаттынган деп, Югославияның ТАНЮГ агентилели демдеглеп турар. Ол аян-чорун ССРЭ биле ЮСФР-ниң араында янзы-бүрү талалыг харылзааларны өскүдериниг чаа идигни берип турар. Совет-югославия Декларацияда чугаа хамыктын мурнунда социализмче янзы-бүрү оруктар делегей чорудулгазы болур социалистиг дээш демниг демиселге шаптык болбазының дугайында болуп турар. Декларацияда болгаш 2000 чылга чедир үеде экономиктиг кады ажылдажылганың үр хуусаалыг программазында чугаалап турар кады ажылдажылганың бүгү хевирлери Совет Эвилелиниң болгаш Югославияның келиг үеде каттыжып алгаш чылыр ужурлуг чүүлдериниң үндезинин тургузуп турары чигзиниг чок. Совет-югослав чаа документилер чүгле ийи талага эвес, харын бүгү делегейге ужур-дузалыг деп, ТАНЮГ демдеглеп турар.

СОФИЯ. ЮСФР-ниң Скупщиназынга СЭКП ТК-ның Чиигине секретарының чугаазынга делегейниң хөй-иштинин кончуг улуг сонуургалын XX чүс чылдың төнчүзүнде кижи төрелгетенниң таваржып турары боттуг айыылдарны чайлаарын-биле күженишкиннерни каттыштырарынче бүгү чүрттарга болгаш улустарга ыйгырыг болгаш Чер бамбүрээзиниң тодаргай районнарынга душкүүрлүг чорукту чавырылдырарынче чаа эгелекчи саналдар болдуруп турар —деп, «Работническое дело» бижип турар. Ол чугаада делегей иштилежилгезинин эң-не чүгүла айтырыгларын шиитпирлээринге арганы берип турар идеяларны каттыштырган. Чер ортузу далайның районунга шериг күүчүлерин кызырар талазы-биле немелде саналдар маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээринге болгаш шериг талазы-биле удур түржүушкүнну кудуладырынче ССРЭ-ниң чүткүп турарының төрөөлдери болур. Ол инициативалар — политиктиг чаа угаан-бодаашкынның тодаргай илерээшкини, делегей харылзааларын демократчыдарының төрээгге салыышкын болур.

НЬЮ-ЙОРК. Совет удуртукчу Белградка чугаазынга амгы үеге бодаарга зээрш боо-чепсектиг, экономика талазы-биле улам-на сырый болбашкан Европаның келир үезиниң кандыкшылдыг келир үезин көргүскен» деп, «Нью-Йорк таймс» бижип турар. Европейлерден өскелер Европаның ийиил чок чоруун бызыглаарынга улуг салыышкынны киирип болур деп, ол онзаан демдеглээн. Оон-биле кады ол НАТО-нуң боо-чепсээн чаартырының дугайында Каттышкан Штаттарның детип турар саналдарын болгаш Чаан чүк чүрттарынга мурнакчы технологиялы садарынга оон кызыгаарлаашкын политикалын шүүгүмүлээн.

ТОКИО. Чер ортузу далай талазы-биле совет чаа саналдар үк айтырыгга чаа болгаш комплекстиг хамааржып турары-биле ылгалып турар деп, «Нихон кэйдзай» демдеглеп турар. Чаа совет эгелекчи саналдар совет дипломатиниң чаа стили болур болгаш ол душкүүрлүг чорукту чавырылдырарынче база улустар араында чугаалажыышкынларны төгжүдериниче угланган деп, «Асахи» дээр өске апон солун бижээн.

СОЦИАЛИЗМ ЧҮРТТАРЫНДА

ВАРШАВА. Шецинде судно тудар Адольф Варский аттыг черниң тудугжулары Совет Эвилелиниг чаа керээни күүседип эгелээннер. Тускай дерт судноларның — «кодүрүүчүлерниң» бирээзин тудуп эгелээн. Күчүлүг краннарлыг болганда, олар портка чудүрер-дүжүрер ажылдарга кончуг ажыктыг, далайның орумнаар платформаларынга чедишкиннин-биле оларны ажыглап турар. Ол болуктүүн бүгү судноларын ийи чыл дургузунда тудуп доозар. Ынчангаш Шецинниң судно тудар черинин ажылдакчылары «шельф» дээр совет программаны боттандырып чорударынга Бодунуң салыышкынын киирерлер. Шецинниң судно тудар черинин туруп келген чылдарының иштинде оон корабль тудукчулары Совет Эвилелиниң далай флодунга 180 ажыг судноларны тудуп берген.

Совет улуг чагыглар полезсудно тудукчуларынга үр доктаамал тидезинге судноларны улуг болуктер-биле бүдүрүнүм төгжүдер, калбартыр болгаш бүдүрер арганы берип турар. Олар амгы үениг эртем болгаш техниказының чедишкиннерни чедишкиннин-биле ажыглап турар.

СОФИЯ. Апрельде чоруудар деп турар ленинчи субботникке белеткелди болгар найысылалдың бүдүрүлгелери, елбан черлери болгаш организациялары эгелей берген. Чижээлээрге, ол түн Софияда соодукчулар дериг-херекселдерниң Антон Иванов аттыг заводунуң ажылчыннары болгаш албан-даакчылары 300 мың леваа соодукчу болгаш компрессор агрегаттарын бүдүрүп үндүрерин үлүзүнгеннер. Ол коллективте хоорайның маагайлыдылга фондузунга 32 мың леваа киирер. Бодунуң үлүзүлгелерин заводтуң ажылдакчылары чыл эгезинден бээр шалыпчы күш-ажыл-биле бадыткап турар. Эрткен ийи ай иштинде продукциялың темчээли мында эрткен чылдың ол-ла үезинде деңнээрге барын-ла 20 хуу көвүдээн.

(СЭТА).

ДҮШКҮҮРЛҮГ ЧОРУК ХЕВЭЭР АРТКАН

ГАВАНА. (СЭТА). Ында кээ турар медээлер өзүгаар алыргга. Панамада дүшкүүрлүг чорук хевээр артпышаан. Панаманың найысылалының болгаш өске-даа хоорайларының кудумчуларын шериг күштүг кезектери хайгаарап турар. Шериглер курунеңи бүгү албан черлериниң, телефон станцияларының, почта салбырларының тайбын баадалга ажылын хандырып турар. Көвүгүглерни болгаш транспорттуң кол орудтарын камгалап турар. Коммунал бүгү албан черлерин, оон иштинде суг болгаш электроэнергиязы-биле, чүрттакчы чонну ааш-чем-биле хандырарын, а ол ышкаш аэропорттар далай порттарының, эмнелгелерниң ажылын шериг бодунуң контролюнга алган. Чүрттүн президентизи Мануэль Солис Пальманың айтыышкыны-биле хөй-иштиниң корумчурумун тударынга полицияга болгаш шериг кезектеринге бүрүн эргелерни тывыскан.

Панамада туруп турар журналистерниң бодап турары-биле алырга, эрткен неделада болган эргилде кылырының орадажыышкынны допузу-биле бүтпейн барган. Панаманың парлаалгазының дыңнаалыг турары-биле алырга бүүрел дүшкен үймээннер-биле харылзааларының дугайында бодаалдары болдурбазы-биле» тур сонсадырын саналдаан деп, солуннар демдеглеп турар.

ШЫН 3-кү арын 1988 ч. март 22

СТУДЕНТИЛЕР—СЦЕНАДА

Студентилерниң бот-тывыңгыр улусчу театры Красноярскиниң политехникиг институдунуң Кызылда филиалында ажыттынган. Филиалдың партбюрозу, ВЛКСМ комитеди болгаш профсоюзлар комитеди ук коллективтиң кежигүннерниге материалдыг, моральдыг дериимчеин көргүзүп турар.

Студентилериң баштайғы улуг ажылы — «Долуманың хүүлгаазынын» шинии тургусканы. Тываның улустуң чогаалчызы Кызыл-Энник Кудажының бо шинизи студентилер Улуг-Хем районнуң ажылчы чонунга көргүскен.

ЧУРУКТАРДА: шинииң кирижиктилери белеткел үезинде; шиидеп көргүзүгде студент Алексей НУРСАТ — Даш-оол дарганың, студент Алексей АГБААН —кол механик Шиижиктиң рольдарында.

Николай ООРЖАК.

Студентилериң улусчу театрынның режиссёру.

Критика болгаш уран чүүл

СЕТКИЛИМГЕ ЧЕТПЕЙН БАРДЫ

◆ «Тываның ырлары» деп кинога хамаарыштыр ◆

Бүдүн утказылыг, бүзүреннг овур-хевирлиг ырдан чаңгыс сесту уштуп кааптар арга чок. Бо чугаанның элдээрткен утказы уран чүүлдүң кеңдыг-даа хевирикиң эчис сорулгазы кижилерни кайгадып, магаддадыр ужурлуг бедик идея болгаш ханы утка-шынар-биле долдунар ужурлуг дээнин ол.

«Тываның ырлары» деп чаа телекинону көрдүм. Режиссер бар турган материал-биле кадрларны уранчыдарын кызыткан болбайн аан, көрүп олурукда, солун-на: төрээн чериистиң кайгамчык бойдузу, өг-белериниң «Ыры бажы катаан эвес» дээр дескел чок ажыл-чаңы, ажыл-иштиң өөрүшкүзү, байыр-чыскаал.

Амгы хүннерни көргүскен кадрларның ара-аразында сиилбиикчиниң уран холу-биле дириг-таадыпкан даш чурумалдары эрткен үе биле амгы үениң белдирлешкен овур-хевирлерин экранга тода көргүзүп, тыва улустуң чаваакчы ажыл-ижин тоожуурунга демек болган. 70-80 чылдарда көргүлээнивис «Диригген даш» (топ эртем-фильм), «Чүнүң дугайын ырлап чор сен?» (Ленфильм) деп кыска метражтыг кинолардан бо кинонуң онзагай ылгалыр чаа чүзү барын?

Элдеп чүве, мээң-не сагыжымга мориниуурнуң уделгезе-биле бодаганы өлген тевере өске бодаган алзып турар бо янзылыг фольклор сюжединге кылган моол кино киргеш турар. Оон чылдагаанны чүдел? Ээ, ында бүгү болуушкунну, аңаа хамаарышкан ыршоорну, алгыш-йөрээлди чаңгыс сюжетке шиеейликтир «баглап каан». А, бо кинонуң сценарийин чежип сөөртүп турар быжыг сюжет чок. Аны безин хөлүн эрттир ниити, чадегай дээр чүве бе, бир-бир бодаарга, чыынды ырлар ному-даа ышкаш.

Атка безин ол сеглээн уран элдээртиг, бир-ле тываызык чүве турар ужурлуг.

Мугулай амытан чүгле бодум оглум эмзирер мен дээш дедир тепкеш турупкан тевенин «саглаш-сеткилин» кижиниң уян ыры эзлдирил эккээр. Мында ырның хуулгаазын кужүнден хажыр эңгиннин караанык чажы борбаңайнып бадып турар кылдыр көргүскен. Ол кино ыынчангаш бистиң сеткил-сагыжывыстан үнмес.

«Тываның ырлары» чаңгыс аай сюжетке дүйдүнмээн болгаш мурнунда шал-бул үндүрүлээн документалдыг кинолардан онза-ла ылгалбаан. Тоол-биле эгелээш дораан-на хамны көргүскен ужуру чүл? Мыя бо ийи кадрда логиктиг харылзаа кайыл?

Куда өзулалының кол чуруму сюжетти чайгаар-ла эдерти бээр турбуже, ында боттывыңгыр удур чогаадыг болуушкуннарга дес-дараалашкан орук бербейн, хөлүп-бүлүп каапкан. Ужурунда болза келин кысты аа-ачазының өөнден чалап үндүрерде, чажын чара өрүүр. Кинода чаа өөнге аппараташ, чажын өрүп турар. Дүгдээн соонда кудажылар өгну долгандыр чортуп турар ужуру билдинмес (!). Ында йөрээлчиниң кадыт-ширинни кедергей. Кижи бодаарга, оон ырнынга буян хүннеп турар ужурлуг.

Чамдык ырлар чогуур орнукда эвес. Кок-ле хүндүс адазы ашак сиген кургадып турда, оон чанынга уруу «Чашпы-Хемниң» бадыра бээрге, бо-ла кижиге аас турташ хемертен чаңнын дужупкенсиг. Ырлаар черинге ырлаар, ында байдал-ла бар. Контекст (уткаңың мурнунда сөзүглелдеп сырый харылзаазы) тодаргай эвес кадрлар бо-ла шокараш дээр.

Шаажаңга шайны кутказ сунарында безин улусчу культура, зиилеп чорук, аянныг шимчээшкин долу болур. А мында садыг шилинден сүт ижип орары чуду-кара чорук деп билдинер.

Наадым болуп турда, хевмейжи бичии солдарга хевмей өөредил орар харык кайдал. Ол (Лазо Моңгуш) «Боостаның борбан чүвезин мынчаар... че, чүвелеп ор» дээрге кара баарым катты; «Че, чүвелеп ор!» (?).

Өске көрүкчүлер билир эвес, чүнү-даа чулчуруп орбас бе дээн янзылыг хевинну уран чүүлге эрттирип болур бе?!

Музыка телазы-биле кол удуртулганы чорудуп турган эртемден Зоя Кыргыска чамдык күдээшкиннерни илередири артык эвес. Бирээде, ийил чокта тыва хөгжүм черге четче эвес-тир. «Ая халак, Аксолдуң ийили болза!» деп алгыртына-даа бээр чорду. Кайы хире хөюг, кайы хире ханы овур-хевирлер оскүдургандыр. Чатка-биле үдевишаан ырлап орар «ыстар чараш-ла ыынчалза-даа шансы биле йатканы моол хөгжүм зарексилдери деп кым-даа теныыр, а кино —«Тываның ырлары» болгай. Оон ыңай ол үнге игил ышкаш чайгаар каттынып, уделгенни шоолуг-ла каастап байлакшыттайн турар. Хоочун хөгжүмүү Хомушку Идамчап бо-ла шал-бул кестур, ээ богда, оон ийили азы бызаанчызы болза деп кижи тараадаар.

Эпизодтарда сыгыт колдаан. Оны каргыраа азы бес-хевмей-биле контраст тудуп (чергелештир) ажыглаары чүгүла турган ийик. Сат Мар-оолдуң шала чоон, чавыс хевмейи бедик сыгыттыг ооларга дыкала дегүм болур турган ийик. Сценарийни быжырымчалыг нылбаанын (та чүге, оон сайгарылгазы баш удур болбаан!). Ийинде, күүседикчилер-биле ыын белеткеш чорутпаачыдан (удур бөлүп аягаш, буу-хаа булганырга) ук кинонуң уранчечени чегей болган.

Хевмейнин беш хевирин тайылбырлап турташ ажыглаан деп рекламалаан хирезинде, ол хевирлериниң көргүүргө хамаарыштыр орта тайылбыры билдинмеди. Чижээлээрге, эзенгилээри-дир. Аас хүндүс эрес эриниң чырааъдының чоруунуң айыы-биле тыва эзерниң теспе-тереңчизин шыгырадыр, моңгун чулар-чүгенин кыңгырадыр, шала идеңнедир олурупкаш саактадып, ол шимчээшкинге (ритмге) үүлдештир чиик-чиик бадырар сыгыттың хевири-ле болгай. Бо-ла бүгүнү бойдустуң чурумалы-биле дириг кадрга көргүскен болза, ыынчан ырның амыдыралды үүгүлеп турар күүгүлүг, салдары көрүкчүлерге үттүндүр-бес белек болуп артар турган.

Оон ыңай көрүкчүнүң сеткилинге артып калгы дег күдерал зеззш-тир. Эки ырда күдерал долу. Куда ыры күдеранчыг, Кожумакта кижи кайгаар чүү боор (?). Хоочун куда ыры дыңналбаан. Хараадаанчыг болду.

Хевмей —эр кижиниң хүүда сеткилин, күдералын илередир ыр деп чүвени үттүп бар чыдарывыс томуданчыг. «Амыран» ансамбльдиң аян бодал, бажын силгинр, хатны-шоот үндүрүксээр, хөлүн эрттир артысчыдер аянынга мен хүүмда шоолуг-ла хөңнүм чок. Чаш Геннадий томустуң аялгазынче-даа сагыш салбайн, хөлүн эрттир шелгеш турып бээри —ол черге чараш эвес. Эки аттың аскым тыртып билир хөрек. Оны аскымнатқан ажыы чүл?

Эки чогаалдың кызыл тыны— чаңгыс аялганы хүүлдуруп бириинде деп хөгжүмүүлер чугаалажыр. Ында черге ужур бар. Мен бодаарымга, бо кинонуң кошкан талазы—чаңгыс аай сюжетке чагыртпаанында болгаш чогуур «композиция» чогунда. Оон ужундан ырлар болуушкуннарга тудуштур «сыыттынмаан».

Этнография, өзу-чаңчылдарга, улусчу культурага дегген соонда, элээн ханы уран оруже чүткүүр турган.

Черлиг-оол КУУЛАР,
шүлүкчү.

Телевидение

МАРТ

Вторник

22-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Хөгүүг старттар». 9.20—12.55— Р. Солнцев. «Статья». Чапсарда (11.10) — Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Чечен-Ингуш телевидениниң программазы. 16.50— Японияның аныяк музыкантыларының ГДР-де оюн көргүзүү. 17.25 —Киноафиша. Школа-ыларның каникулунга. 17.55 — «Улустуң чогаадыкчы ажылы». 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 —Док. фильмниң баштайғы көргүзүү. 19.20 —Улус музыказының бүгү-россия декадазы. Орус улустуң В. В. Андреев аттыг оркестриниң 100 чыл болганынга. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 —«Ye». 21.35 —С. Н. Колосов кинорежиссёр-биле ужуражыышкын. 23.20 —23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35—География. 7. класс. Орта азияның бойдузу. 9.05—Француз дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Будуруулгениң болгаш күш-ажылдың культуразы. 10.35; 11.35 — География. 6 класс. Соңгу Доштуг океан. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — «Шак ындыг таварылга». Уран-чечен телефильм. 13.45 — 13.55 — Медээлер. 18.05 — Медээлер. 18.15 — «Москваже поезд» Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —«СЭКП ТК-ның февраль (1937 ч.) Пленумунуң шиитпирлерни — амыдыралга». № 14 школаның эге класс башкызы Н. Л. Кокореваның ажык кичээли. 19.10 — Уругларга фильм. 19.20 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Кооперативтер болгаш оларның нарын айтыырыглары». Чадаана хоорайның кооперативтериниң ажылының дуржулгазының дугайында. «Кадыкшыл». Эмчиниң беседазы. 19.50 —Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Озел-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.20— Ритмниг гимнастика. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.35 — Улус музыказының бүгү-россия декадазы. Орус улус оркестриниң 100 чыл болганынга турасхаатткан концерт. 00.05 — 00.50 —Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Москваже поезд». Телефильм. 18.30 —Кыска тоожунуң антологизазы. Ю. Казаков. «Орукта». «Тараның чыды». 19.00 —Чалыы казын танцылап, ырлап тур. 19.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг казы». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!»

Среда

23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — «Кодээ ажыл-агый. Киножурнал. 8.55 —«Диригг амытаннар дугайында». 9.55 —Японияның аныяк музыкантыларының ГДР-де оюн көргүзүү. 10.30 —Киноафиша. 11.00 — «Улустуң чогаадыкчы ажылы». 11.30—11.40 — Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Берзон (фортепиано) ойнаар. 16.15 —«Каникулдар, каникулдар». 17.15 — Улустуң хөгжүм зеркеселдериниң дугайында. 18.00 —Док. фильмниң баштайғы көргүзүү. 19.00 — Бөгүн делегейде 19.20—ТТ экранында зы баштай. «Юбилейни соңгаарладыылыңар». Уран-чечен фильм. 20.50 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.30 — «Резонанс». «Изиг» точкаларда тайбынче базымнар». 23.00 —Үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 23.20 —23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —Музыка. 4 класс. И. Стравинский. «Петрушка». 9.05 —Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Өг-буле амыдыралдың этиказы болгаш психологизазы. Ынакшыл болгаш найырал. 10.35; 11.35 —Тоғгу. 9 класс. ГОЭЛРО-нуң ленинни планы. 11.05— Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — Медээлер. 12.55 —14.10 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдбери база К. Булычевтуң чогаалдарынга. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайғы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.25 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бирги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.45 — «Ойнаарактар театры «Буратино» бистиң аалчыбыс». 19.15 — «Азия тоғу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Ю. Буцко. «Кежээжигеш». Концерт. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 —«Ye». 21.30— Өөнүктер экраны. «Бот адаанда дээр». Уран-чечен фильм. (ЧССР). 22.50 — Док. фильмнер. 23.30 —00.15 — Бот бембүү. Эш хуу ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайғы көргүзүү. 18.25 —Концерт. 19.25— Улуг кижилер болгаш уруглар. Телефильмнер. 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

24-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Эш Виктор». В. Э. Кингисеппниң 100 чыл болганынга турасхаатткан телефильм. 9.00 —Фигурлуг чүүгүлаашкын. Делегей чемпионы. Ийилеп чүүгүлаары. Хостуг программа. 10.15— Бот бембүү. Эш хуу ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. ГДР биле ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хуу ужуражыышкыны. 11.45 — Медээлер. 11.55 — «Юбилейни соңгаарладыылыңар». Уран-чечен фильм. 13.25 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Рожков (дошпулуур) беза орус улустуң күрүнениң «Россия» республика ансамблиниң оюн көргүзүү. 13.50— Телефильмнер. 14.40 — Сактыышкын». РСФСР-ниң Күрүнениң үрер хөгжүм оркестриниң кижилгези-биле музыкалыг программа. 15.15—Медээлер. 15.25—Док. фильм. 15.45 —Уругларга фильм. «Бирги классчы уруг». 16.50—Поэзия минуталары. 16.55—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг казы» 17.40 — «Кижи болгаш хоойлу». 18.10 — Бөгүн делегейде. 18.30 —Колхозчуларның бүгү-эвилел съездизиниң аалчыларына болгаш делегаттарына концерт. 21.00 — «Ye». 21.35 —Фигурлуг чүүгүлаашкын. Делегей чемпионады. Ийилеп чүүгүлаары. Хостуг программа. 22.50 — Док. фильм. 23.20 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 —Улус аялгалары. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм 9.35 —Испан дыл. 10.05—Уругларга фильм. «Лопотухинге бүзүрээр болза». 1-ги серия. 11.10 — Телефильмниң баштайғы көргүзүү. 11.40 — Испан дыл. 12.10 —Док. фильмниң баштайғы көргүзүү. 12.30 —«Үрер хөгжүм зеркеселдериниң «Серенада» квинтеди ойнаар. 13.00 —Медээлер. 13.10 —«Бо элдептиг оран». И. Ефремовтуң база Р. Джоунстуң чогаалдарынга үндезилээн. 14.25 — 15.25 —«Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!» 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Культура болгаш амыдырал». Театрның делегей хүнүнге. 19.05 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге». Республиканың чер ажылагыйының керээлиг коллективтериниң удуртукчулары-биле төгерик стол. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —«Афган черге ужуражыышкыннар». Репортаж. 20.45 —«Сарез хөл». Телефильм. 21.00 —«Ye».21.35 — 00.00 — «Улус музыказының бүгү-россия декадазының түнгей концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Үнер үенер, артист А. Акопян. 18.30 —Бот бембүү. ГДК болгаш ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш хуу ужуражыышкыны. 19.15 — Мультфильм. 19.30 — Ритмниг гимнастика. 20.00 —20.15— «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

25-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Фигурлуг чүүгүлаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 9.50 —«Кижи болгаш хоойлу». 10.20 —Док. фильмниң баштайғы көргүзүү. 10.35 — Кинорежиссёр С. Н. Колосов-биле ужуражыышкын. 12.15 —Медээлер. 12.25 — Телефильм. 12.50 —«Музейде музыка». Ф. Шуберт. № 5 симфония. 13.25 — Поэзия. Марк Лисянский. 13.50 — «Ак эжик артындан». Телефильм. 14.55 — Медээлер. 15.05 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.15 —«Салоникитер —Грецияның бурунгу найысылалыр». Киноочерк. 15.45 — Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайғы көргүзүү. «Карик болгаш Валиниң элдептиг ужуралдары». 1-2 сериялары. 17.55 —Философия дугайында беседалар. «Кижиге. Бүгү-эвилел конференциязының материалдарындан. «Кижини комплекстиг шинчилээриниң нарын айтыырыглары». 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Делегей конкурузунуң лауреады. Ю. Корчинский ойнаар. 19.15— «Интер медээ». 19.45 —Фигурлуг чүүгүлаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 21.00 —«Ye». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Үрер хөгжүмүнүң «Геликон» оркестриниң концерти. 22.00 —23.30 —«Узел». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Делегей конкурузунуң лауреады М. Безверхний (скрипка) ойнаар. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.35 — Англи дыл. 10.05 — Уругларга фильм. «Бир эвес Лопотухинге бүзүрээр болза». 2-ги сериялы. 11.10 — «Виталий Закруткинге. Телефильм. 11.40 — Англи дыл. 12.10 — «Бот адаанда дээр». Уран-чечен фильм. 13.25 — Медээлер. 13.35 —14.45—«Бо элдептиг оран». А Порджес база О. Лукьяновның чогаалдарын өзүгаар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Сылдысчыгаш». Школачыларга тележурнал. 18.25 — «Саянның эдектеринде кежээ». Театрның бүгү-эвилел хүнүнге турасхаатткан дамчыдылга. 19.15 — «Азия тоғу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургустунуушкунуң экономиказы». «Атеисчи кижизидилгениң нарын айтыырыглары». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — Делегей конкурузунуң лауреады В. Камышев (фортепиано) ойнаар. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.10 — Өөнүктер экраны. «Кижи болгаш оон ады». Уран-чечен фильм. (ГДР).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Чайғы үеже шилчиири. 18.25— —«Диригг амытаннар дугайында». 19.25 — Реклама. 19.30— «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Кооперативтер: моон соңгаар канчаар хөгжүүрүл? 20.00 — 20.20 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— О. Денисенконуң күүселдезинде шаанданы романстар. 8.00 —Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 9.30 — «Эш Серго». «Олар баштайғылар турган» деп бөлүктен телефильм. Күрүнениң алдарлыг ажылдакчызы С. Орджоникидзе дугайында. 10.05 — ССРЭ-де Индияның фестивали. «Рамлила». «Рамаяна» эпоска турусхан танцылыг шин. Чапсарда (11.00) — Мультфильмнериң баштайғы көргүзүү. 12.15 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 12.45 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында хандырылганы экижидериниң эргежок чугулазының дугайында 13.30 — «Диригг амытаннар дугайында». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.50 — «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». Уран-чечен телефильмниң баштайғы көргүзүү. «Бүзүрээр болгаш билир». 16.10 — Чайғы үеже шилчиир дугайында. 16.20 — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражыышкын. 18.05 — Фильм-концерттиң баштайғы көргүзүү. 18.25 — Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «9-ку студия». 19.25 — Мультфильмнер. 20.00 — Фигурлуг чүүгүлаашкын. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Хостуг программа. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — М. Горькийниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Он дөрт сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайғы көргүзүү. «Климм Самгин». 21.55 —23.30 —«Дүн ортузунга чедир болгаш оок соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива. Теледопчулал. ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — Театр телеабонементизи. Н. В. Гоголь. «Ревизор». 9.55 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 10.10 — «Кадыкшыл». 10.55 — Шажын болгаш политика. 11.30 — Чуртта. Чер. 12.30 — — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 13.35 — «Бүзүреннг-даа болза, элдептиг». 14.35 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивали. «Квагг-Хир» (Нигерия). 15.05 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдбериниң «Телеэлектри дугайында ырлап тур мен» деп рассказынны өзүгаар. 16.00 — Уттундурбас музыкалыг кежээлер. Е. Образцова ырлаар. 16.30 — Мультфильмнер. 17.00 — «Ынакшылдың кулу». Уранчечен фильм. 18.35 — Сээн сонуургалдарың. Телефильмнер. 19.25 — Канчаар дыштаның турар бис. Иваново хоорайның чурттакчыларының хостуг шагын шын организаттаар дугайында. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Док. фильм экраны. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 —Инженерлер корпузу.

Воскресенье

27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Совет Эвилелин кезий». Киножурнал. 9.15 —«Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!» 11.00— «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — Аян-чорукчулар клуву. 12.30 —«Музыкалыг киоск». 13.00 — «Кодээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.55 — Фигурлуг чүүгүлаашкын. Делегей чемпионады. Хөрээженнер. Хостуг программа. 16.00 — Уругларның «Ерелаш» деп баштаныглыг журналы. 16.10— Силер ону шыдаар силер. 16.55 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивали. «Бангладештің улустуң аялгалары». 17.10 — Поэзия минуталары. 17.15 — Көрүкчүлериниң дилээ-биле эртем-тайылбырлыг телефильм. «Черде амыдырал» (Англия). 4-өү сериялы — «Санал четпес дүктүмен». 18.10 — «Делегей панорамазы». 18.55 — Мультфильмниң баштайғы көргүзүү. 19.15 — Улус аялгалары. 19.30 —«Киноманорама» 21.00—«Ye». 21.35 — Театрның делегей хүнү. Колонналыг залга ужуражыышкын. «Театральная жизнь» журнал. 23.10—00.10— Сан-Ремонда итали ыр фестивалында.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Аваам школазы. 8.50 — «Эрудит». 9.50 — Портреттер. «Кара хемге бооладышкын». А. С. Пушкинниң соолгу түнери». 10.55 — Орус чугаа. 11.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — Эртем: теория, шенелде, практика. 13.00 — Театрның делегей хүнү. Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайғы көргүзүү. «Хоочун мастерлер». Совет театрның тургустунганының тоғгүзү. 14.00 — Стол теннизи. Европа чемпионады. 14.45— Театрның делегей хүнү. Б. Сметананың операзы. «Чажыт». Праганың национал театрының шинзи. 17.05 — Док. фильм. 17.30 — «Музыкалыг телеабонемент». «Орус романс». 18.30 —Эстафета. Күш-культура-спорт программазы. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Тоғгүү черниңиг аялгалары. 20.35 — Стол теннизи. Европа чемпионады. 21.00 — «Ye». 21.35 — Өөнүктер экраны. «Бир эвес бот-боттарывысты тып алзывысса». Уран-чечен фильм. (ПУР). 23.05—01.00 — Бот бембүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Киев) —«Спартак».

Чоннуун — чонга

БИР КЕЖЭЭ

Чоннуң хостуг үезин организастыг, культурлуг Солгаш ажыктыг эртирер дээш культура ажылдакчылары соолгу уеде эрээн хемчеглерни алган. Оон чижээрге эрткен дыштанылга түнүнде Семагалдайга болган бир кежээни киирип болур.

Ук кежээниң онзагай болган үүлү — чоннуң чогаадыкчы уран чүүлүн суурнуң чурттакчыларына бараалгатканы. Маңаа уругларның уран чүүл школазының тыва хөгжүм ансамбли киришкен. Концертти ук школаның директору, Боттывыңгыр композитор Александр Ондар белеткээн.

Калдан-Хамар кадыр оруун
Казыл алыыл, аштап аалыыл
Кан-ка чычаан мунуп аягаш,
Каалдыр халдып орааа.

Чаа амыдыралды, Улуг Октябрьны болгаш Коммунистиг партияны алгаан ырылар улай-улай чаңгыланып турган. Алдын-кыс Таңгыт, Анна Чооду, Алла Демен болгаш өске-даа ыреакыларны көрүкчүлер адыш часкаашкыннары-биле уткуп турганнар.

Каргыраанны кагбас-ла мен,
Хапка суккаш, чүктеп аар мен.
Хоемейниин кагбас-ла мен,
Хомга каггаш, сөөртүп аар мен.

Оя — «Кызыгаар» совхозтуң ыынчан ырның амыдыралды чүгленп турар күүгүлүг, салдары көрүкчүлерге үттүндүр-бес белек болуп артар турган.

Оон ыңай көрүкчүнүң сеткилинге артып калгы дег күдерал зеззш-тир. Эки ырда күдерал долу. Куда ыры күдеранчыг, Кожумакта кижи кайгаар чүү боор (?). Хоочун куда ыры дыңналбаан. Хараадаанчыг болду.

Хевмей —эр кижиниң хүүда сеткилин, күдералын илередир ыр деп чүвени үттүп бар чыдарывыс томуданчыг. «Амыран» ансамбльдиң аян бодал, бажын силгинр, хатны-шоот үндүрүксээр, хөлүн эрттир артысчыдер аянынга мен хүүмда шоолуг-ла хөңнүм чок. Чаш Геннадий томустуң аялгазынче-даа сагыш салбайн, хөлүн эрттир шелгеш турып бээри —ол черге чараш эвес. Эки аттың аскым тыртып билир хөрек. Оны аскымнатқан ажыы чүл?

Эки чогаалдың кызыл тыны— чаңгыс аялганы хүүлдуруп бириинде деп хөгжүмүүлер чугаалажыр. Ында черге ужур бар. Мен бодаарымга, бо кинонуң кошкан талазы—чаңгыс аай сюжетке чагыртпаанында болгаш чогуур «композиция» чогунда. Оон ужундан ырлар болуушкуннарга тудуштур «сыыттынмаан».

Этнография, өзу-чаңчылдарга, улусчу культурага дегген соонда, элээн ханы уран оруже чүткүүр турган.

Черлиг-оол КУУЛАР,
шүлүкчү.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

70 ЧЫЛГА ТУРАСКААТКАН

Арыг-Узуу суурнуң Культура бажыңының сценазынга Ленинни комсомолдуң 70 чыл оюнга турасхаатткан 32 мегениң түрежи солун, көрүштүг эрткен. Онзагай чүве — моге бүрүзү содан, шудактыг болганы, көрүкчүлер зал долу, таалал-биле көргени черге солун. Хүреш эгелээр мурнунда совхоз директору Ч. Н. Чигжит чүгүрүк аытты мунуп чораан болгаш каннаар мунарын бичии көрүкчүлерге чугаалап бергени солун.

Ленинни комсомолдуң 70 чыл оюнга турасхаатткан хүрешке Владимир Тогус-оол (чолаачы) шүүлгеп, Михаил Норбу ужуурлешкен.

ААЛЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Улус депутаттарының Чааты кодээ Соединиң күүсөмунуң даргазы Николай Биче-ооллуң удуртулгазы-биле Чодураа суурда МТМ коллективиниң бот-тывыңгыр артистери солун программалыг концерт-биле Арыг-Узуу суурга аалдап чораан барганнар. Чодураачылар бо удаада чүгле концерт-биле эвес, спортчу маргыыдаалар-биле чонну сонуургатканнар.

Аалчылар хол бөмбүүнге Арыг-Узуу, Арысканның хол бөмбүүчүлерин чинги-биле уткаш, оман-төгүлүг чорупканнар.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.

Улуг-Хем район.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Агаар

Республиканга бүргеп, аязыр, хар чагбас. Соңгу-барыын урганыышкынның хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне 13—18 градус соор. Чамдык черлерге соок 20—25 градус чедир дыңзыыр. Хүндүс 0—5 градус, чамдык черлерге 7 — 12 градус соор.

Кызылга дүне 15—17, хүндүс 1—3 градус соор. Автоорук-тарга кеттуру эки, доңнаар.

Кино

МАРТ 22-де

«НАИЫРАЛ»: «Выбор» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00 20.50. Бичии залга: Мультсборник 10.00, «Гринп Кинг-Конг» 11.30, 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.20, 13.20, Киноклуб «Сказка» 10.50, 15.00, «Семь самураев» 16.40, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парма» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда

«ЕНИСЕЙ» К б: «Десять негритят» 17.30, 20.00 шактарда.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, улептур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтыырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериямның 3-43-41. солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солунның индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографизы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2784. ТС — 00655.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 69 (13669) | 1988 чылдың март 23, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

КРЕМЛЬГЕ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

Март 20-де Кремльге А. А. Громыко биле Уругвайның Президентизи Х. М. Сангинеттиниң аразында чугаалажыышкыннар болган.

Аңаа совет таладан — СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазының бирги орлакчызы П. Н. Демичев, албанның эске-даа кижилери, уругвай таладан — Президентини үдеп чоруур күрүне болгаш политиктиг ажылдакчылар киришкен.

Делегейниң чугула айтырыгларының болгаш совет-уругвай харылзааларының талазыбиле ханы санал-онаа солчуушкуну боттуг, ажыг-чажыт чок болгаш чаагай сеткилдиг байдалынга эрткен.

Амгы үениң үндезин айтырыгларынга хамаарыштыр ССРЭ-ниң болгаш Уругвайның туруштарының дүжүп азы чоокшулажып турары илереттинген. Амгы делегейниң нарын байдалдарында делегейниң айыл чок чоруун быжыглаарының хөрөөн чаа политиктыг бодаашкынга үндезилеп кооруп кижи төрелгетенниң амгы үе-чадазы негеп турар дээрзин ийи талаа чаңгыс аай бодаадыг демдеглээн.

Талаалар делегейниң түс-түс деңгискээринде байдалды чугаалажып кергеи. Деңгискээрлерде бооп турар чөрүлдээлерни делегей эрге-хоойлузунуң, КНО-нуң шинтпирлериниң база чөрүлдээлерде кирин берген талаалардың политиктиг күзел-соруунуң үндезинниге таарыштыр чогумчудар болзындыг арга дүшкүүрлүг чоруктуу чаварылдырарынга, бүгүнүнүнүң айыл чок чоруун быжыглаарынга болгаш күрүнелер аразынга бүзүрежилгени тургузарынга ыяап-ла чедиреринге быжыг бүзүрелин олар илереткен. Латин Америкага тайбың дээш демисел, ол дипте экономиктиг байдалга дүштүр нитилел амыдыралын демократыдар турушка хамаарыштыр байдалды чугаалашкан.

Х. М. Сангинетти ССРЭ-ниң амыдыралының, ында бооп турар чаартылгаларның дугайында дыңнадыгны кичээнгейлиг дыңнаан болгаш салдынган планнарны чедишкиннинг боттандырарынга чедишкиннерни совет улуска күүзүн.

Совет-уругвай харылзаалардың айтырыгларын чугаалашкан. Политиктыг чугаалажыышкыннарны ханыладып, кады ажылдажылганы, садыг, экономика болгаш культура харылзаалардың хөгжүдери демдеглеттинген. Парламентилер аразынга харылзаалардың хөгжүдеринче онза кичээнгей салдынган. Ол чоруу чүүс-даа мурнунда политиктиг чугаалажыышкыннарны ханыладырынга дузалаар.

Чугаалажыышкыннарның түүнелинде кады кылган соңгуруглай медеглел белеткеттинген, оны Уругвайның Президентизиниң аян-чоруу доостурга перлаар.

• • •

Совет-уругвай документилерге от салыышкыны Кремльге болган. Аңаа А. А. Громыко, П. Н. Демичев, Х. М. Сангинетти, чугаалажыышкыннар киржиччилери эске-даа совет, уругвай албан кижилери киришкен. 1988—1990 чылдарда үеге чедир ССРЭ биле Уругвайның аразынга бераан саарылгазының дугайында дугуржулгага от салдынган.

Уругвайның Президентизиниң алдары кылдыр Кремльге дүштеки шайлалга тургускан. Аңаа Президентини үдеп чоруур кижилер киришкен.

Совет таладан А. А. Громыко кадайы-биле, В. И. Воротников, П. Н. Демичев, албанның эске-даа кижилери киришкен.

А. А. Громыко биле Х. М. Сангинетти чугаа солушкан. Олардың чугаазын адыш ческаашкыннары үдеп турган.

(СЭТА).

АМДЫЫЗЫНДА — 2500-ЧҮЛЕР

Республиканың мурнакчы фермаларының саанчылары бир инектен-не чылда 3000 литрден хөй сүттү саап алыр соругга-биле үшмүүчүларның клубуун бо чылдың эгезинде тургускан. Чоокта чаа солуннарда кедзэ ажылагый талазы-биле эрткен чыпгы эн дээре көргүзүүлерни алган мурнакчыларның дөмзызында саанчылар аразында Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларын төлөөлөөн чаңгыс-даа кижи чок.

Районда сүт саалдазының талазы-биле эң бедик көргүзүг —2240 литр. Чер-чер аайы-биле байдал аңгы, саар кодаанның уксаазындан, мал чеминиң шынарындан, ниитизи-биле сүт бүдүрүлгезиниң технологизындан саалданың хемчээли хамаарыр болганындан Улуг-Хемниң саанчылары 3000-чүлер клубунга кире албас болган.

Ынчангаш районнуң саанчылары бо чылын 2500-чүлерниң клубун тургузарын шинтпирлээн. Эрткен чылын улуг-хемчилерге ийи мунчуларның клубу тургустунган турган. Оон кежигүннеринге 16 саанчы бактаап турган-даа болза, чыл түүнели-биле 20 ажыг саанчы бир инекке онаштыр чылда 2000 литрден хөй сүттү саап ап, ийи мунчуларның клубунуң негелдерини күүсеткен.

Районнуң саанчыларының «2500-чү» клубунуң тургузучу чыыжы эрткен субботада «УТКА 25 чылы» совхозтуң Арысканда комсомолчу-аныяктар фермазының базазынга эрткен.

Арысканның сүт-бараан фермазының онзагай үүлү болза, оон тудуу чедир дужаатынмаан-даа болза, чаа төлевилел-биле туткан бедик механизастаан тудуг базазалыг.

Клуб тургузукчуларының чыыш-хуралынга районнуң тос сүт-бараан фермаларындан 40 ажыг саанчы келген болгаш олар клубту тургузуп тура, боттарының ажыл-ижиниң, сүт саалдазын көвүдедиринге, мал ажаалдазын эжижиринге кандыг арга-курлавырларны ажыглаарының чугулазын чугаалажып, дуржулга солушкан. РАУК-түң кол зоотехниги С. К. Хангаев районнуң совхозтарында бода мал ажылының, сүт бүдүрүлгезиниң байдалын сайгарып чугаалаан, байдал амгы негелделерге кемчап-даа дүүшпезин айтып, чамдык чижектерин киргеи. Жданов аттыг совхоз сүт бүдүрүлгезиниң талазы-биле районда эң кудуку көргүзүүлүг бооп келген. Эрткен чылын совхоз бир инекке онаштыр ортумаа-биле 700-ле литр сүт саган, чүгле ийи саанчы муң ажыг литр көргүзүгге четкен. Амгы байдал кыштаглаашкынны чидириг чок доозар, малдың продуктулуун кудулаттас дээш болдунар бүгү хемчегларни алырын негеп турарын ол онзалап демдеглээн.

«Найырал» совхозтуң саанчызы, районда эрткен чылын эң бедик көргүзүүлүг Чудаан Самбаа, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Торгалыг фермазындан Ольга Санаажык, «Улуг-Хаяның» Хайыраканнан Мерген Ховалыг, Арыг-Бажыннан Мария Балган, «УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем фермазындан Римма Доржу, «Ак-Туруг» совхозтуң саанчызы Татьяна Монгуш болгаш эскелер-даа 2500-чүлерниң клубун тургузарын изии-биле деткип, ол дээш ажылдаарын хүлээнип, мал ажылының специалистериниң, кадарчыларның, мал чеми белеткелчилериниң сүт бүдүрүлгезинге бедик көргүзүүлерни чедип алырынга үлүг саалдарлыын айтып, оларның хөрүысалгазын бедидериниң чугулазын демдеглээннер.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң директору Ч. Н. Чыгжит совхозтуң ажыл-ижи-биле чыылганнарны таныштырып тура, совхозтуң түс-түс коллективтери бот-орулга-чарылганың болгаш бот-ажыаланыышкынның байдалдарында эң-эң чарыгдалдарны үндүрүп, хөй продукциени алыры дээш ажылдап, күш-ажылды механизастаары, чигедири, кижилерниң социал байдалдарын эжижидери дээш ап турар хемчеглеринге доктаап, совхозтуң амгы хүннерде ажыл-ишчи байдалын чугаалаан. Чыылганнар Арысканы фермазының чаа тудуг базазы-биле танышкан.

2500-чүлерниң клубунуң даргазынга «Найырал» совхозтуң саанчызы Бичии-Уруг Драпаанны соңгаан. Хуралга районнуң бүгү саанчыларынга ыйгырыгны хүлээп алган, ында келир чылдарда оон-даа бедик көргүзүүлерни чедип ап, 3000-чүларның клубунга кеттыжарының аргазын тургузарынче ыйгырып турар.

Мижит-оол САЯ.

ЧУРУКТАРДА: [үстүнде, солагай талазыдан] Арысканы ферманың хоочун кадарчызы Доржу-Бегзи Монгуш биле аныяк малчын Чамбал Тулуш; ферманың саанчылары ажыл үстүнде.

Иван ДАМБА биле Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Часкы тарылгага белеткел

АҢАА ХАРЫЫЛААРЫ БЕРГЕ

Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйлары часкы тарылгага кайы хире белеткенип турарыл? Ону бадыткап харыылаары берге. Часкы түнмер саадаар эвес, тарылга чоокшулап орар. Районда күчүлүг тракторларның 87, илимларниң 82, сеялкаларның 90, суггат агрегаттарының 57 хүүзү ажылдаарына белениниң шугумунда турар. Совхозтарның кол инженерлери болгаш кол агрономнары артканнарын апрель 1-ге чедир доозуптар бис дижип каап орар.

Эң дүвүрээзиннинг байдал «УТКА 25 чылы» совхозта тургустунган. Мында тракторларның чүгле 72 хүүзү, чедиг илимриниң чүгле ийизи ажылдаарынга белен, кукуруза чаштырар агрегаттарга шуут хол дегбээн.

Ам бо хүннерде районда чаңгыс-даа хову турлаа белен эвес. Үрезин хорааннаашкыны кайда-даа чоруттунмайн турар, поварлап ажылдаар кижилер эмчи шинчилгезин эртпээн.

Районда херек чаңгыс эвриил чогундан трактор 2-3 хонук дургузунда аңаа хүнээр таварылгалар бар турган. Арыг-Үзүүнүң специалистери болт чондурар алды кырлыг демир тыппайн, Кызылче каш удаа кирген. Чок болган. Ол аразында арыг-үзүүжүлерниң дилеп турар ол демири мыв чанында, септелге-техниктиг будүрүлгеде эндерик. Кандыг-даа диаметрлиг бар...

Жданов аттыг совхоз ийи-ле К-700 тракторунуң кайызындаа септел албаан, Т-150 тракторларының чүгле 58 хүүзү ажылдаарына белен. Ынды турбуже, совхозтуң кол инженери Олег Шулуу «Тарылгаже кирер техникавыста улуг үрелишкиннер мок» деп санал орар.

Совхозтар 115 гектар шелге ногаа өстүрүп турза-даа, районнуң чүрттакчылары оон-биле дыка эвээш хандыртынып турар. Бир кижиге онаштыр чылда чүгле 15 килограмм. Ногаажыларның чымыштыг ижи бо хүннерде кидин-тулун турар ужурлуг. Эң новей ногаа шелдуг «Улуг-Хем» совхоз үрезиннерни чаа эккеп алган, артыкан совхозтар ногаа үрезинин ам сурегланыр деп турар.

Хову-шелдерден алдынар дүжүттүү салымы ам бо часкы хүннерде шинтпирлеттинип турар. Кым часкы хову ажылдарынга эки белеткенип алган болдур, ол бедик дүжүттү алыр. Ынчангаш ам кышкы удумзургай байдалдан уштунуп, элбек дүжүт дээш демиселче эштип-шыммын кирери негеттинип келген.

Оюн КОДУР-ООЛ.
БИСТИҢ КОРР.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

КЫШТАГЛАРДА ЧЫРЫК

«Сүт-Хем» совхозтуң дренцивзы малчыннарның коданнарын электрижидер талазы-биле чамдык хемчеглерин ап турар. «Кедзэ электри тудуг» тудуг-монтаж эргелели-биле демонжип алгаш, соолгу үеде Өлел, Чес-Булуң хойну бригадаларында 15 кыштагда электри шугумун киргеи. Ол ышкаш Бора-Тайга салбырының малчыннарында 17 моторну тургускан. Чагыларны тургузарда, совхозтуң ажыпчыннары шефтээшкиннерин организастап келген. Малчыннарга электри чырын киргени оваргa улуг дөгүмдуза болган. Кадыр-берт черлерде малчыннарга электри моторун шуптузуга садып бээрин дирекция планнап турар.

ТУДУГЖУЛАР МАЛЧЫНГА

«Тыва хамааты тудуг» трестиң Самагалдайда септелге-тудуг участогунуң 18 ажылчыны партия эге организациязының секретары Делекш-оол Чоодумуң удуртулгазы-биле «Кызыгаар» совхозта хоочун малчын Севилбаа Дав.-Хоо-евна Давааның кыштаанга шефтеп чораанар. Орта баргаш, кажааның көрженин хоорул, чыып бергеннер.

Хойжунуң мал-магааны оча-менди турары өөрүмчүг. Оон коданында төрүүр 300 дунгуш хой бар. Оларының ийи чүзү төрүпкен. Бо чылын планныг даалгазын ажыр күүседиринің арганы бүрүн бар. Кыштагда мал чеми четчир. Бис аңаа ажылдап турувуста бизни бир автомашина сиген эк-келди. Сүт-биле хандырылга эки.

Өг-бүле керээзинче кирген кадарчы бедик кедүүлүүшкүнүүт ажылдап турар.

Федор ТАУ.
Тес-Хем район.

Бистиң интервьювус

ЧАА СОВХОЗТА

Чаа черге кожуп келгеш, ог тип алыры бизни белен эвес. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Эйлиг-Хем салбырының базазында чаа совхоз организастаттынган. Бистиң корреспондентивис «Эйлиг-Хем» совхозтуң директору Тамара Довадыровна ЧЕЧЕК-ООЛ-биле кыска беседаны кылган.

— Чаа черде канчаар эмгелеттинип алдынар, Тамара Довадыровна!

— Улуг-Хемниң ол чарыын мекээ хамаарыштыр чаа чер деп адаары шала таарышпес. Чүге дээрге «Найырал» совхозка партком секретарылап турган, бо таланың малчыннары-биле эки билчир турдум. Оон аңгыда, Эйлиг-Хем дээрге, мээш ада-өгбелерим чурту болгай. Ам бо хүннерде совхозтуң башкарылга аппарады бүрүн четчелеттингеи. Партком секретары болгаш эске-даа удуртукчулар база томуйлаттынган. Ажылчыннарывыстың саны 200 кижи. Ол дээрге, бистиң бүдүрүлге планывысты күүседиринге четчир күш деп санаар мен. Чоокку хүннерде оларга 80 хире сакманчы база немежир.

— Өшкүлериннер төрүп эгелей берген ышкажыл!

— Бистиң дөрт бригадавыста 20300 баш өшкү бар. Оларның 9458-и төрүүр. План өзугаар 100 башка онаштыр 85 анай, бир баштан-на 900 грамм дүк кыргып алыр ужурлуг бис. Алыр ужурлуг 8450 анайывыстың барык дең кезии ам коданнарда дешкилежип маңнажы берди. Өшкү солдаашкыны массалыы-биле эгелээн.

— Удавас силерже баар чаңгыс кижиг дүжүр болгай. Мал чемнери-биле хандыртылганыңар кайы хирел!

— Мал чемнерин бүгү коданнарда четчир кылдыр сөөртүп алган бис. Бисти эске чүве дүвүредип тур. Далай тургустунганы-биле Чаа-Хөлче чадаг бизни кештинмес алган. Малчыннарывыс аъш-чемге бергедээр деп тур. Районуң автолавказы малчыннарга барын куруг кээр-дир. Районда баштаар черинин даргазы Н. А. Черепановка сугар чагыырыыска, Кызылда бизни чок чүве-дир деп харылады. Күчүлүг хлеб заводу турда, оны канчан черге Шагаан-Арыгга кылып болбас чоор, кайгаар кижи-дир мен...

— Тамара Довадыровна, ам бо хүннерде силериниң мурнуларда кандыг бергедээшкиннер барыл, силерге кандыг дуза керегил!

— «Эйлиг-Хем» совхозтуң келир үеэн Ортаа-Хем болгаш Күйлуг-Хемче орук-биле холбашкан дөл санал турар бис. Тудуг ажылдарын шагыынчыдар сорулга бар. Контора, гараж, складтар, чүрттелге бажыңнары, чаваалар дээш — чаңгыс сес-биле чугаалаарга, тудуг-ла, тудуг негеттинип турар. Ынчангаш оода чүгле баштайгы дарыыда биске бюджеттен акша-биле дузалаар болза деп күзелдиг мен. Баштайгы дузага даанган, ешкү ажыл-агыйын бедик орулгалыг адыр кылып алыр арга-даа, күш-даа, күзел-даа бисте бар.

МАЛЧЫННААЛЫҢАР, АНЫЯКТАР

Чоокта чаа ВЛКСМ Каа-Хем райкомунуң пленуму болду. Дагдыныкчы кижи дээш мени чалаан, үлүг өөрүшү-биле бардым, аныяктар-биле чугаалажып, чагыг-сөзүмүү-даа бердим. Айтырыг улус өөредилгезиниң аныяк кижини коммунизм тургузукчузу кылдыр хевирлээриниң дугайында болган болгаш ук хурал кончуг солун эрти.

Мен «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазынга 1958 чылдан бээр бызаа кадарып келдим, ам-даа кадарбышаан мен. Күш-ажыл дептерим көөр болзуңарза, ажылга хүлээп алган дугайында чаңгыс-ла демдеглел бар, ол-ла. Шеригден халашкан дорзан ажылдап эгелээним ол. Ындыг дружулгалыг болгаш ук хуралга эскерген чамдык үүндериимни эш-өөр-биле, ылаңгыя аныяк салгал-биле чугаалажыксаан мен.

«Малчыннар чедишпес, сакманчылар тывылбас». Ындыг чугааны бо хуралга база дыңнадым. Мээш малчын эш-өөрүмнүк-даа, хойжу бригада бригадирлериниң болгаш сүт-бараан фермаларының эргелекчилериниң-даа чугаазы база ынчап барган. Чоокта чаа «Совет Тыва» совхозтуң директору Сергей Седен-оол, боду аныяктар-биле кончуг харылзаалыг хирезинде безин, сакманчылаар күзелдиг кижилериниң эвээжээнин кайгап орду. Ол бүгүнү көрген, билген болгаш, комсомол пленумунуң индиринден аныяктарны малчыннаарынче кыйгырдым. Шынаала, аныяктар бисти солувас, олар бистиң иижиисти үчамчылаваас болза өстүрер мал туржук, чикир чемнивис безин чок болур болгай. Ол бүгүнү бүдүрер кижилер херек.

Малчын кижиниң ажылдаарынга болгаш чүрттаарынга таварымчалыг байдал ындыг-ла эки эвес, ол шын харын. Ынчалзажок мээш малчыннаан үжен чылдарымны бодаарга, баксыраан бызааларны бодумнуң бажыңымга тургузуп алгаш, магазиннден бодум ижер дээш, садып алган сүдүм-биле эмискиктеп турган уемни бодаарга, кажаа-хораа-даа, мал чеми-даа магалыг аларган-дыр ийим. Малга арта, чүгле хырым тоттурар эвес, харын, сүүзүннүг бүдүмелдери хөй —белогу, каротини, микроэлементилери байлак —чем шилип бээр болу берген. Оларны улам болбаазырадып, өнзы-бүрү холуксаалар-биле эжижидип берип турар. Ам мал чемгеррде, шаанда мен ышкаш айыыр-биле сигенни шиштээш, кажыл ажылдыр оттуулбас, а башкай самбыр болгаш саналга машиналарынга ол сигенниң кайы хире сүүзүннүүн түүнел, кандыг-кандыг чемнерни холуштурарга организмге чугула будүмелдериниң четчип кээрин көрүп турган, бээр апарган. Химия, физика, математика деп эртемнериниң амыдыралга херектиин бөгүн билип чор мен. Бисти эртем-билиглиг аныяктар солуур —ол өөрүнчүг.

Бо-ла эскерип чоруурумга, кижиден мал эвес, малдан кижи хөөр болган-дыр. Ындыг кижилер канчаар мал өстүрерил? Мээш уругларым ындыг эвес. Бешки классчы оглум Эрес малдың ажыы-чаның, ажаар-тежээрин туржук, аарыын эмиээрин-даа билир. Чайын бызааларывыс сүргеш, ийилээн чайлаглап чоруптар чаңчылдыг бис, оон күзүн кээр. Өске эш-өөрүмнүң уругларын эдертип алырымга, малга чаңчыкпаанда-ла, телевизорлуг суурунче аппаар боор-дур. Ажылга өөрүзүн, агаарга ойнаазын деп турумда-ла аан.

Сарыг-Септиң № 2 школазының башкызы Сырба Машпак-ооловна Достай мындаа мени чалады. Уруг-дарыг мурнунга чүве чугаалаары, оларга чагыг сөс бээрн оюнчук эвес, улуг харыысалга болгай. Аныяктар дагдыныкчызы болганымда, улуг өөрүшү-биле бардым. Малчыннаар күзелдиг уруглар хөй-дүр. Ынчалзажок оларның ол күзелин оттуруп, сонуургалыг кедүүп шыдаваан турар-дыр бис. Школачылар-биле малчыннарның, мал ажылының тускай эртемниглериниң болгаш ажылагыйларның удуртукчуларының ужуражылгалары кончуг төвер-дүр. Комсомол ажылдакчылары безим мал ажылының чугулазын өөреникчилерге таныштырып бербейн турар. А СЭКП обкомунуң онгу пленумунуң соонда, Сарыг-Сеп школазының бир доозукчу классы шуптузу малчыннап үнчүк чоп. Ам бо өөреникчилер чоонган деп! Эрзинде Нарын школазының, Бай-Тайгада Шуй школазының болгаш эске-даа школаларның өөреникчилери бүдүн классы-биле малчыннап турду. Карл Маркс аттыг совхозтуң ынчангы аныяк хойжулары Аяк-Хөөлерниң школа доозукчуларын болгаш аныяктарны хойжулаарынче кыйгырганын ВЛКСМ обкому деткээн, улуг шимчээшкин үнген турду. А ам аңаа олурупкан бис.

Олутпай чоруктуң ажылишке сааттыын, черле бурунгаарлаашкынга доктарлыын билбес кижи чок. Ындыг турбуже эде тургустунуп шыдаваан турар бис. Чижээлээрге, чоокта чаа районда сүт-бараан фермаларының ажылчыннарының уран чүүл көрүлдези болду. Аңаа нургулайында аныяктар киржир болганда, бо районда Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы аттыг кижи чаңгыс мен болурумга, ол байырлалды мени ажытсын дээн. Ажыттым, харын. База-ла малчын кижиниң кежиин йөрээп, аныяктарны малчыннаарынче кыйгырдым. Оон концерт эгелээн. Маңаан-маңаан — Мерген сүт-бараан фермазындан чаңгыс-даа кижи чок болган. Олутпай чоруувусту районга ынчаар көргүстүвүс. Эгенчиг-ле болган.

Аныяктарга чагыг сөс бээр, оларны кижиндер ужурлуг бис. Ындыг турбуже аныяктар организациялары туржук, дагдыныкчылар болгаш хоочуннар чөвүлелдери безин хүлээлгезин болгаш сорулгазын чедир күүсетпейн турар. Уч ажылды эде тургузар, аныяктарже чоокшулаар ие келген. Ындыг хемчегни алган соонда «Малчыннааныяктар» дээр болзувусса, херек бүдүнгүр болур ийик. Мен аныяктарга, бистиң ол салгакчыларывыска бүзүрээр мен.

Доржу КАРМА.
Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы.

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНДА

Партия Кызыл хооркомунуң зээчегиг бюрозунга бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг көрээни «Тыва тудуг» трестиң тудуг организацияларынга нептередир талазы-биле ында парткомнуң организаксы база политиктиг ажылының отчёдуун дыңнаан.

СЭКП-ниң XXVII съездинин, партия ТК-ның оон соонда болган Пленумнарының негелделерин өзугаар трестиң тудуг организацияларынга коллективтиг көрээни нептередиринче база хөгжүдериниче партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын партком угландырып келгенин бюрога демдеглээн.

1987 чылдың ноябрь 1-ден «Тыва тудуг» трестиң коллективтиг көрээже шилчээни чамдык эки түүнелдерни берген. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли 1986 чылдан 34 хүү улгаткан. 251 муң рубльдин орулгазын алыр планныг турган, 1,5 миллион орулгалыг болган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 30 хүү, айда алыр ортумаа шалын 11,1 хүү. Седээн. Тудуг ажылының боттүнези 8 хүү кудулаан. Чүрттелге тудуун планда көрдүгениниң 10 муң дөрбелмин метр хөйү ажыглалга киргеи. Күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сөгылга-чуруму быжыккан. 1986 чылга деңнээрге, ажыл шагының чидирин 2,5 катап эвээжээн, прогулдаар чорук 3 катап кызырылган.

Тудуг организациязы бүрүзүнүң бүдүрүлге-ажыл-агый чорудулгазының түүнелдерни анализтеп көөр ажылчын болүктү трестe турган. Дотация алырын доктаамал эвээжедир болгаш долу бот-орулга-чарылганың байдалында орулганы өстүрер сорулга-биле 1988—1990 чылдарда трестиң орулгалыын бедидер талазы-биле организас-техниктиг хемчеглериниң планын ажылдап кылган. Чек системазын нептередириниң белеткел ажылдары дооступ турар.

Оон-биле чергелештир парткомнуң организаксы ажыл-чорудулгазы хүннүң негелдезин долузу-биле хандырбайн турарын бюрога айыткан. Бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг көрээни нептередир, хөгжүдер дээш туруштуг, чайгылыш чок, тодаргай сорулгалыг ажылды негелдеге чедир чорутпайн турар. Трестиң тудуг коллективтеринде экономиканың хууда саныын нептеретпээн.

Трестиң удуртулгазы болгаш партия организациязы тудугнуң планнаашкынының, ажыглаандырыышкынның, организастаарының практиказында мурнунда таваржып турган бергелерни ажып эртип шыдаваан. Партком, трестиң тудуг эргелелдеринде партия эге организациялары күш-ажылчы коллективтиг көрээ чөвүлелдериниң ажылынга көскү салдар чедирбээн, экономиктиг өөредилгениң кайы хире чорун турарын кошкак хынап келген. Ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның өөредилгезин доктаамал, системалыг чорутпайн турар. Оны бригадаларда, участокларга куду деңнеерде эрттирип турар, кичээлдерниң үстү бээрн ховар эвес.

СЭКП хооркомунуң бюрозу трестиң парткому болгаш удуртулгазы арагалаашкынга удур демиселди кошкак чорудуп турарын демдеглээн. Чамдык удуртукчу-коммунистерниң арага-дарыже хандыкшыыр чоруктары илерээн, инчалза-даа аңаа үнелелди бээринге партком принцип чогун, эмин эртпир чымчак чоруун көргүскени шын эвес.

Трестиң чамдык тудуг организацияларында партия ажылының деңнели амгы үениң негелдезинге четпезин айыткан. Коллективтиг көрээни нептередип хөгжүдеринче, тудуг будүрүлгезиниң ажылтыын бедидеринче угланган ажыл-чорудулгазы четпес. «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелели көрээлиг ажылдарның планныг онаалдаларын 81,6 хүү, № 81 тудуг эргелели чүгле 49,4 хүү күүсеткен. Партком тудуг практиказынга коллективтиг көрээни нептередир ажылды амдыызында четпес организастаанын, олче партия, профсоюзлар, комсомол организацияларының болгаш тудуг эргелелдериниң ажыл-агый чөвүлелдериниң күүнеминнинин меңнеевээнин бюрога демдеглээн.

Тудуг эргелелдериниң партия эге организацияларының ажылында четпестерни чайладырын, коллективтиг көрээни нептередир талазы-биле организаксы болгаш политиктиг ажылды эжижидирин парткомга хооркомнуң бюрозу дааскан. Трестиң коллективтерин долу бот-орулга-чарылганга, бот-ажыаланыышкынче, тудугну эргелеп башкарарын демократтыг үндезинге хөгжүдеринче, ону деткиринче, күш-ажылчы коллективтерниң чаүлелиниң ролюн бедидеринче болгаш эске-даа социалистиг бот-башкарылганың хевирлерин ажылдап кылырынче, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планныг онаалдаларын күүседиринче кичээнгейни салырын чугулага көргеи.

Трестиң партком секретары Т. А. Боронцовага, кол инженери П. М. Медведевке политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастап турарында четпестерни эдерин, экономиктиг өөредилгениң кабинедин дериирин партия хооркомунуң бюрозу дааскан.

ПОЛИТИКТИГ БОЛГАШ ЭКОНОМИКТИГ ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ ДЭЭШТИИ — ОРГАНИЗАСТЫЫНДА БАЗА ТҮҢНЕЛДИИНДЕ

ТУСКАЙ ГРАФИК ЁЗУГААР

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелериниң системазында эде тургустунуушкын канчаар чоруп турарыл? Эртип турар өөредилге чылында бо угланыышкын-биле кандыг тодаргай ажылдар кылдынып турарыл? Пропагандист кадрларныл ажылында чаа чүү барыл? Совхозтуң партком секретары Д.-Б. Х. Ондар-биле беседалажып ора, бо айтырыгларны сонуургап салгыраан мен.

Өөредилгениң кайы-даа хевирин бо өөредилге чылында мурнунда турганындан өскертип, СЭКП ТК-ның «Ажылчы чоннуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелериниң системазына эде тургустунуушкынны кол угланыышкыннары» деп доктаалынга дүүштүр эде тургускан. Мурнунда чылдарда экономиктиг өөредилгени малчыннар хүралы чыгаш, аңда-хүн айтырыынга үндезилеп эртирип турган болза ам байдал өске. Малчын бүрүзү өг-бүле керээзин ёзугаар ажылдап турар болганда, кандыг-даа өске темчеглер-биле капсырлаштырбайн, өөредилгени тускай график ёзугаар эртирип турар. Коммунистиг күш-ажыл школаларын политиктиг билиглериниң школалары кылдыр эде организастаан.

Политиктиг школалар (комсомол өөредилгези-биле катай) он алды, а экономиктиг өөредилге школалары он. Экономиктиг өөредилге школаларында дээди эртемниг пропагандистер дерт. Ында ажылдап турар пропагандистерниң бежи коммунистер. Кичээл эртиреринде түүнерни мурнуку чылдардан көвүдеди, аңда-мын удаа эртирип турар апарган. Мурнунда өөредилгени айда чаңгыс катап эртирип турганындан, түүнел кичээлге чедир доктаатаан программаны доозуп чаттыкпейн баар товарылгалар тургулаан.

Өг-бүле керээзиниң бүгү негелделерин, дурумнерин, санаашкыннарын малчын бүрүзүнге өөредири-биле пропагандистерге немей специалистерни быжыглаан. Ынчан үеде малчын бир өг-бүлеге-ле ийи кижи — пропагандист биле специалист онаажыр. Малчын биле совхозтуң экономистериниң аразында карышкантыг азы артык сеңеашкыннар турбас болур кылдыр малчын бүрүзүн өөредип алыр сорулганы салган.

Бо-ла темага пропагандистер семинарын совхозка бир удаа эртирген. Район, республика масштабтыг семинарлардан чаңгыс-даа пропагандист чыда калбазын дээш пропагандистер өөредилгезин шыңгыыраткан.

Пропагандист кадрларны школаларга хуваарыңга демократизмы барымдаалааны чептүү. Мурнунда пропагандистиң хол мергежилин-даа барымдаалаайн, парткомга томуйлаш, ол школаның пропагандизи сен деп каар. А бо өөредилге чылында дыңнакчыларның үнүн дыңнап, пропагандистерни таарыштыр ыу-даанда ажыттыр ыу бис. Шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга демниг харыы-даа тып ап болгай.

Өөредилгениң чорудуунга чаа, ажыктыг түүлдер турзун дээш чааскаан эвес, шупту демниг ажылдаар болза, эде тургустунуушкын угланыышкыны-биле тодаргай ажылдар ынчан кестүр.

Валентина САТ.
(«Шынның» корр.).

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге, районнуң чамдык ажыл-агыйларында бодаарга. «Алдан-Маадыр» совхозта эки чоруп турар. Малчыннар ортузунда экономиктиг өөредилгени бо чылын чаазы-биле организастаан.

Моон адаанда материалдарда чугаа ол дугайында чоруп турар.

АЙ САНЫНДА-ЛА

1987—1988 өөредилге чылында «Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнүң партия эге организациязындан он дөрт коммунист политиктиг, артканнары экономиктиг өөредилгеде өөренип турар. Коммунистерден пропагандист кадрлар база хөй. Политиктиг өөредилгениң кичээлдериниң эртип турарының шыкарының талазы-биле бо чылын бир удаа эге организация хуралынга чугаалашкан.

Политиктиг өөредилгени башчылар Экер-оол Намданович Он-дар, Хаван-оол Лопсанович Монгуш олар бедик деңнелге эртиирип, дыңнакчыларынга билдингир тайылбырны берип турарлар. Кичээл эртиреринге көргүзүг материалдарының чедишпес, харындаа шүүт чок болуп турары дыка шаптыктыг. Таблицаларны, диаграммаларны чуруп ал болурунуң аргазы пропагандистерде бар, а диапозитивтер, диафильмнер чижектиг техниктиг хөрекселдер бисте чок.

Совхозтуң бүгү специалистериниң экономиктиг өөредилгезин совхоз директору Х. А. Монгуш ан санында эртиирип турар. Кызыл-булуңнар бүрүзүнде самбыралар бар. Аңаа хөрек кырынга санап турган, өөредилгени эртиирип турары чедимчелиг. Февраль 25-те Самбажын аттыг Культура башкынынга районнуң мал, чер, тудуг ажылынга хамааржыр тускай эртемниглериниң семинары болуп эртken. Аңаа совхоз директору Х. А. Монгуш, РАУК-тен келген экономистер өг-бүле керээзинге тускай кичээлди малчыннарның киржилгези-биле эртиирген. Ол кичээл кымга-даа ажыктыг болган. Кичээлге өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар хоочун малчын Дайыза Дамдыновна Ондарның чек системазынга хамааршыр киирген санаалын семинарның киржикчилери үнелээн.

Механизаторларның суггатчыларның чер ажылынга интенсивтиг технологияны чеп ажыглаарының талазы-биле өөредилгени кол агроном Бегзи Дүлей-оолович Монгуш, гидротехник Чучун Көрдемович Ооржак олар неделяның суббота санында эртиирип турар.

Нинтизи-биле өөредилгелериниң кандыг-даа хевири бо түннерде үзүктелишкин чок, организастыг байдалда.

Кириллов МОНГУШ.
Совхоз төвүнде партия эге организациязының секретары.

БИСТЕ МЫНДЫГ, СИЛЕРНИИНДЕ КАНДЫГЫЛ?

Ясли-садта кижизидикчи башкылар, няньлар, ажылчыннар — шупту он тос кижи политиктиг школаның дыңнакчылары бис. Школавысты башы Клара Ооржак бо чылын удуртуп эгелээн. Мергежилин башкы кижи болганда, оон-биле инниги дылды дораан-на тып алган бис. Айда ийи удаа кичээлдер болуп эртер. Кижизидикчилер болганывыста биске политиктиг билиг эргежок чугула.

Бичии уруглар сонуургак, оларның айтырбас үүзүн чок, билип алыксаар үүлдери хөй. Чамдыкта кижиниң дораан харыылаптарынга берге айтырыгны безин сала бээрлер. Пропагандизивис хөй чылда ажылдап келген хоочун башкы болганда, кичээл эртер хүн маңаа турбайн, сонуургаан айтырыгларывысты школага чеде бергеш, Клара Алдын-оолованы-даа айтырып алыр бис. Чайлыг-ла болза, пропагандизивис дыңнакчылары-биле беседалажып чугаалажыр. Ынчангаш аңаа дузалажыр, ону дыңнаар, оон деткимчезин ап турар бис.

Ясли-садта тозан алды уругну дерт болукте назы-хар ийи-биле үскен. Ол болуктерге перспективтиг планны чугаадып турган чаш, оон өделяның хүн планын ушта бижип ап, кичээлдерни ол ёзугаар эртиирип турар бис. Кижизидикчи бүрүзү чыл дургузунда ажылдаар хууда планнаг. Өөредилге-кижизидилге ажылдарын төрелдер комитеди-биле демнежип чорудуп, ада-ие хуралдарын болуп бүрүзүнге ай санында чылдырып келдивис. Чаштарны чараш аажы-чаңга чаңчыктырарынга ажы-бүрү темалыг кичээлдерни, шимченгир оюннарны баш бүрүнгаар белеткеп ап турар бис.

Бистиң ясли-сад коллективи найыралдыг. Найырал турда кандыг-даа ажыл-иш бүдүүгүр, чогунгур. Ажылывысты районга-даа мактап келгени товарылга эвес. Эрткен чылдың декабрьда Бора-Тайга, Ак-Даш суурларда ясли-садтарның кижизидикчилериниң каттышкан семинарын биске эртиргени коллективтиң ажыл-хөрөөнге дузалыг болган деп бодап чоруур мен. Орус дылга, математикага, дыл сайзырадырынга ажык кичээлдерни ол хүн болук бүрүзүнге эртирген. Мээң бодаарымча ажык кичээл «Сюжеттиг оюннар» деп темага болган. Темалыг ажык кичээлдер эртиирер апарган товарылгада политшколага өөренген чамдык темалар кижизидикчилерге дыка дузалыг. Ажык кичээлдерниң түүнелин үндүрүп, семинарның киржикчилери бистерге ажыктыг сүмелерни берген, боттары база бистиң дуржулгаыстан сонуургаан түүлдерин демдеглеп алганнар.

Совхоз иштинге чарлаан субботниктерден, воскресниктерден, шофтерден чыда калбас чаңчылдыг бис. Чылдыңна кыргылдага, малга чем белетеллинге киржип, онааган үлүгү күүсеп келдивис. Ол ышкаш албан черлериниң, организациялар аразынга чарлаан уран түүл көрүлдезинге бистиң коллектив идепкейлиг киржип турар. Эрткен юбилейлиг чылда организастаан көрүлдеге ийнги черни эзлеливис. Концерттиг үнүүшкүнмерге күзелдивис-биле чоруп тур бис. Чоок-кавы суурларже удаа-дараа үнүүшкүнмерни кылгылаан бис. Самбажык аттыг Культура бажыдынга «Чаштар — келир үеивис» деп кежээни база эрттирдивис. Байырлалдар хүннеринде шашкы маргылдаазы организастап, дыштанылга кежээлери эрттиреривис чаңчыл болган. Белүктер аразында чарлаан социалистиг чарышты база ынчан түүнел, дээрелерни шаңнап, мактап турар.

Онаашкан ажылывыска харыысалгавыс кошкатпайн, бар аргаларны ажыглап турзувусса-даа, чамдык четпестер ам-даа бар: ол-бо черлерже экскурсиялаар, чайгы үеде каттаар, дыштанылга бажыңнарынче азы курорттарже эмнедип, дыштанып чорууру дээн чижектиг ажыгларларже совхозтуң дирекциязы, профкому кошкак кичээнгей салып турар. Ол хамаанчок чайын садик септелгезинин үеэзинде өөнүг будуктар тып алыры шинтпирлеттинмейн турар. Ойнаарактар эргы. Кызылче чорушкан улустан бир удаа сеттирдивис, домей-ле ойнаарак эвээш. Оон-даа өске четпестер бар. Садик «Алдан-Маадыр» совхозка хамааржыр турар болганда, аңша-төгерик болгаш уруглар-ның чүве бижиир саазын, карандажынга чедир совхоз хандырар үжүрлүг. Ол бүгүнү чеже чугаалаар, ам-даа хандырбаан.

Ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бээр болза, бистиң коллектив моон-даа артык идепкейлиг ажылдап шыдаар. Биске деткимче, дуза херек.

Бора ОНДАР.
Политшколаның дыңнакчызы, кижизидикчи.

ДЫҢНАКЧЫЛАР ИДЕПКЕЙЛИГ БОЛГАН ТУДУМ...

Совхозтуң ясли-садында тургустунган политшколаны бо чылын удуртуп эгеледи. «Чүрттүп социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң программазы» деп курсту он чеди кижи дыңнап турар. Совлгу өөн кичээлге СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренди.

Политиктиг өөредилгениң чеднишкини, чүнүү-даа мурнунда, пропагандистиң бодунуң чеднишкининден хамааржыр. Бөгүнгү дыңнакчылар — эртем-билиглиг, культурлуг кижилер, олар солунарны, журналдарны номчуп, радио, телевизор дамчыштыр политиктиг болуушкуннарны доктаамал хайгаарап турарлар.

Политиктиг өөредилгеде эде тургустунуушкынның орук-тарының эң колу — кижилер-биле гус-тузунда ажылды күштелдирери болганда, идеология кадрларынга психология талазы-биле эде тургустунуушкын эргежок чугула. Эрелгей, ажык чок, хөй чугаанын хөрөө чок. Тодаргайлаарга, кичээл үезинде теманы номчукчуларга номчудуп каап, пропагандист аңаа олурар таварылгалар тургулаар. Ол окта таарышпас. Лекцияга пропагандист диалог элементилерин ажыглаза оон дээре деп билип, ындыг арганы колдады ажыглап турар мен.

Кичээлдерге колдуунда совхозтуң библиотеказынга барып белетеннип турар-дыр мен. Библиотекарь комсомолчу Л. Д. Монгуштуң «Пропагандистерге дуза» деп белгелгени үе-үелеп чаартып турары темага хамаарышкан айтырыгларга харыы шилип алырда эптиг.

Совхозтуң партком секретары Даңзы-Белек Ондар дуржулгазы эвээш пропагандистерге доктаамал дуза чедирип, оларның сонуургалынга, дилегларинге дыңнаңгар болуп, деткимче-дузаны көргүзүп турар.

Дыңнакчылар-биле ажык чугаа оларның чогаадыкчы угаап бодаашкынын оттурар болганда, оларның-биле ажык беседалажып, чүгле онаашкан ажылынга харыысалгазын эвес, амыдырал байдалын чоок билип алыры черле ажыктыг.

Амгы үениң пропагандизи —политиктиг билин шыырак, методиктиг мергежилдиг кижилер-дир. Ынчангаш дуржулгалыг эштерден, оларны кичээлдерингe олуржуп турган, арга-сүме ап, дуржулгаларны байыдар сорулгалыг мен.

Дыңнакчыларым идепкейлиг улус, хөй-ниитизи, деми чаңгыс. Ындыглар-биле ажылдаарга чиик. Ясли-сад эргелекчизи Майя Сарыглар, няня Зинаида Монгуш, кижизидикчилер Бора Ондар, Людмила Ондар болгаш оон-даа өскелер кичээлдерге белетеннип келгилеп турар. Олар онаашкан ажылы дээш көрөөде сагыш варып чоруур, уруглар кижизидилгезинге бүрүн бердингеннер. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, дыңнакчыларның идепкейин пропагандист кедурер, оларның чеднишкинин, өөрүшкүзүн, хомудалын деңге үлежир болза, ынчан ажыл-хөрөк чогуп бүдер деп чүвени билип чоруур мен.

Клара ООРЖАК.
Пропагандист, Алдан-Маадыр ортумак школазының башкызы.

ИНЭЭМНИ КАНЧАП АЗЫРААЙН

Бистиң өг-бүлевис 10 кижи. Ачавыс Алдын-оол Байкарович «Сазна» совхозта механизатор. Бодум интернатта ажылдап тур мен. Амыдыралдым негелдези-биле хууда ийи инектиг, ийи бызаны азырап, оларның ачы-дузазын көрүп, чүүлдер олуур бис. Кедезде чүүлдер турар улус мал-маган азыраваны дээрге чүү дээр боор, човаанчыг хөрөк ышкаш. Чүгле бистиң өг-бүлевис эвес, харын өскелерни-даа көөрге, мал-маган азыраары дыка берге боор-дур.

Инектеривисти азыраарыбыла чайын сигенни кезип алыр-дыр бис, немелде кылдыр совхозтан севанны садып ап тур бис. Ынчаарга ону сөөртүп алырының бергезин чүү дээр силер! Совлунде саваң садып алгаш, тракторлар харыылап турар бригадир Василий Григорьевич Новосёловка баарынга тоовас:

— Чүге мөгөй көрө турар кижи сен. Школада ажылдап турар кижи директоруңга бар —диди.

А школавыста трактор бар эвес, канчаарыл? Улустуң хууда ажыл-агыйынга дузалаар деп чазактың доктаал-шинтпирлери бар-дыр. Ол хиреде чамдык удуртур эштер чоннуң дилээнге мыңдыг болурга, эде тургустунуушкын ол бе, ынчаш! Машина-техниканың хөлезинин совхозтуң кассазынга төлеп бээр-ле дээр болгай. Бир эвес чок чүвени дилеп турган болзумза база өске хөрөк. Школада совхозтуң уруг-дарыы өөренип турар, ынчангаш бистер — башкылар, ажылчыннар-даа совхозтуу-дур бис. Бисти чүге өскелээрил?

Мария БИЧЕ-ООЛ.
Өөн суурның чурттакчызы.

УДУРТУКЧУЛАР ДЕТКИЗЕ

Бо чылдың март 30-да «Шынның» материалдан Сүт-Хол суурда аныяктар механизатор мергежилди ыңай-бээр чоруй-ла, совхозунга өөренип эргени чедип ап турарын мактаадым. Маңаа хамаарыштыр бодумнуң мындыг санаалым бар. Кызылда № 1 профтехучилищениң селбырларын уйгулуг суурларга, оода чадаарда район төлөрүнге кайы-бир совхозтуң баазазынга ажыта кандыгыл?

Бистиң «Хадын» совхозка 8 класс дооскан оолдарны Кызылче өөредип чорударга, олар үргүлүү чанаттаар, оон кедерезе өөредилгезин каапаш көрөлер-дир. 1984 чылга чедир бистиң совхозтуң бодунга тускай курстарны ажыдып, чолаачылар, трактористерни өөредип турду. Оларның дыка хөй мергежилдиг ажылчыннар болган ажылдап, чурттап чорлар.

Трактористерни, чолаачыларны өөредиптер шынзылгалыг специалист кижи безин бистиң совхозта чок-ла болгай. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның чамдыызы чүгле практик кижилер-дир. Олар теория талазы-биле техниканы эки билбес. Чолаачыларны, механизаторларны районнар азы совхозтар боттарының баазазынга черле өөретсе эки боор деп бодаар мен.

Степан ДАҢГАА.
Бии-Хем район.

Өг-бүле керээзи

БОТТАН-НА ХАМААРЖЫР

Бора-Тайга селбырының Чечектиг бригадазында хойжу Сөкен-оол Серенович Ондарның бажыңынга оон ажылжинге хамаарышкан документилер-биле таныжып олура көөрүмге, бир кыдыраашта «Малчыннарның чурттап олурары арыг-силиг, мал-маганы хүр турар» деп демдеглелдиг адаанда И. Делгер деп ат бар болду. Бригадада партия белүүнүң организакчызы ол аалга келгеш, хамык байдалы-биле таныжып көргеш, арттырыл каан бижии ол. Ирина Делгер. Ортумак школаны доосказ, хойжу ада-мезинге дузалажып, малчынның берге болгаш харыысалгалыг ажылын шилип алгаш, аңаа сеткил-чүрээн берип келгеш, шалыпчыларның одуруунда, чоннуң чоон оруунда дидими-биле базып олурар коммунистерниң бирээзи бо. Оон ады районда сураглыг. Мен бодум хуумда ону, Ирина Ооржаковнаны, ол Тыва АССРниң Дээди Советиниң дөртку чыжыныың депутады турганындан бээр таныыр мен. Өскээр чугаалаарга, Ирина Делгер чеди-сес чылдың мурнунда бодунуң чаңгыс чер-чурттуларын өскүлүкиниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга төлээлеп турган.

Чамдыктар болза, бирде, шалыпчы болуп ады-сураа диңмиреп-диңмиреп, оон кезек болганда ат-сыны дыңналбастай бээр. А Ирина Ооржаковнаның ады мурнакчыларның аразынга доктаамал болуп келди. Мөзүлүүнүң демдээ ол.

Ирина биле Сарыглар Делгерлерниң кыштаа чурумалдыг Ак хемниң иштинде Чаглак-Даш деп черде турар чорду. Мал-маганга-даа магалыг-ла оран ол деп көрдүм. Ийи талазында бедик эвес даглалыг, хар база чуга. Одарлар делгем. Кыштаг дагдан баткан кара сугнуң эринде турар. Чугажа дош чарыында суг агып бадып чыдар. Бажы ынаар-ла шойлуп үне берген хемчигештиң ийи талазында даглар одарларны, кыштагны хат-шуургандан камгалан, ыжыктап турар ышкаш сагындырар. Чылыы ажок. Аалга кээривиске, Ирина Ооржаковна хой кажаазындан үүүп келди. Кышкы кажаанның мурнуу талазында серилиг чадагай кажаада кара баштыг ак хураганнар дотпежий бергилээн, часкы хүнге дегеленип, чаагай сигенни чидиг диштери-биле дайырадыр чип, ажыл-ишчи ээзинге эргеленген дег, таваар кылаштажып каап турлар. Кажаада база бир хөрөөжен кижи бар. Иринаның аазы, 62 харлыг дегдынныкчы ол.

Аалга келген кижи хамыктың мурнунда эжилежип, мендилешкеш, оон мал-маганын айтырар, тыва улустуң шагтөөгүден бээр чаагай чаңчылы ындыг.

— Эки-ле тур бис—деп, Ирина Делгер бистиң айтырыывыска харыылады. Ында утка-ла бар. Оон артык чүү дээр деп ынчаш. Малчынның кандыызы аал-коданындан-на илдең болгай. Бир солун чүве—бригаданың өске хойжулары дег, Ирина Ооржаковна биле Сарыглар Айдынович Делгерлер өг-бүле керээзинче кирген. Болар мурнунда-ла черле кымга-даа хоомай диртип чемелеттээн, эрес-кежээ малчыннар. Оны-моны кылып алыкар деп, оларны кым-даа ыделеевес.

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарга кандыг-дыр, Ирина Ооржаковна?— деп айтырдывыс.

— Эки-ле-дир. Кижиниң бодундан-на хамааржыр-дыр. Хамык чүвени санап, бижип каан. Чарыгдалды эвээжедир, хой орулга алыр дээш-ле ажылдап турар-дыр бис— диди.— Ол-ла-дыр харын, чаа арганың утказы-даа ол-дур-ла.

— Керээ чокта-ла мурнундан бээр черле эки ажылдап келген болгай силер—деп чугаалаттым.

— Шын харын. Бригаданың тергиин малчыннары улус — деп, шалыпчыларынга чоргаарланырын илередип, бригадир, ам Бора-Тайга селбырының эргелекчизи апарган Мачак-оол Досказарович Хертек чугаага ушкажы каапты.

Чечектиг бригадазы эртken чылдың түүнелин-биле республикада бир дугаар черде болуп, ат-сураа калбарган коллектив болгай. Чүгле чаңгыс чыл эвес, харын-даа районунга ургулчу-ле бирги, ийги, үшкү черден дүшпестээн. Ол чаагай ажылда Ирина Делгерниң удуртканы коммунистерниң улуг улуг. Ында партия кежигүннери беш кижи, ажылды шинтпирлээрде эптиг болзун дээш суурда чурттап турар бригадирни база малчыннарда партболуктуң үчёдунда киирип алган. Шын харын. Оон шалын телевири коллективтиң ниити көргүзүглеринден шүүт дорт хамааржыр ужурлуг болганда, ынчаары черле чептүг.

Бир-тээ, коммунистер дугайында чугаа эгелээнде, партболуктуң организакчызындан СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын канчаар уткуур деп турарын сонуургадым.

Кылып турар ажыл барда, харыы саадаар эвес:

— Кыштаглаашкынны чедишкининг доозар, ол үеге чедир чартык чылдың бүгү-ле планныг даалгаларын күүседир дээн бис—деп, И. Делгер харыылады. Ол талазы-биле февральдың 2-де партболуктуң хуралынга чугаалашкан улус болду. А коммунист боду чүс хойга онааштыр пландан ажыр ийи-ийи хураганны артыкка алыр сорулгалыг. Бичии-даа болза, коллективтиң коммунистериниң баштыңы болганда, черле өскелерге үлегер кылдыр ажылдаар. Чок, ынча дээрге база таарышпас боор. И. О. Делгериниң сеткилиндыг эвес, ол кажан-кеззде үлегерлиг ажылдаар, ындыг сеткил оон чүрээнде ынчаар сиңиккен.

Өг-бүле керээзиниң хамыкла документилери Делгерлерниң бажыңында база-ла ажок эңме-сенселиг. Ногаан даштыг, кылагар папкада керээниң бодун, бот-орулга-чарылганың хамык-ла даалгаларын база бир эки чүүл— совхозтуң хойжуларының, сакманчыларының, бригадаларының 1988 чылда негелделерин бирден-бирээ чокка парлаш берип каан. Чек дептери-даа бар. Чүү алган сен, кымга берген сен, шуптүүзүн ында бижип олурар. Мурнунда ындыг чүве туржук бе, чок. Ам прессээн сигенни безин санап алгаш, ону эңгээн алганым шын дээш ат салыр, локументизин берип каар, оон бухгалтерияга барып шүүштүрер.

Ирина биле Сарыглар Делгерлер совхозтуң дирекциязы-биле чарган керээ ёзугаар бо чылын 16014 рубль түүнүг продукцияны дужаар. Ону экономистерним-биле «ниити продукция» дээр. А ажыл төлевири оон хамааржыр. Ында —ниити орулгада, дүктүң өртек-үнези, чаш хураганнарны семирткеш дужаганының өртээ, өскээр чугаалаарга, немелде деңзиниң өртээ кирип турар. Ол түң хой-ле болза, алыр шалының база хой.

Бо малчыннарда 335 хой бар, оларындан 285 хураганны алыр, оларны 150 хонук дургузунда азыраваш, оон совхозунга дужаар, бирээзиниң-не деңзизин 22 килограмм чедирер. Ынчан көөрге, ниитизи-биле 6270 килограмм немелде деңзилиг хураганнарны түлээдир. Хойжуларының кажаада дешкилешкен хураганнарын көөрге, оларны ажылаагыже чедир 22 килограммга черле турбас хире. Оон ажыгда хоюнуң кол нуруузу алды дугаар төрүп турар болза-даа хураганнар онча-менди. Коданда хою арай хоюшкак, назын талазы-биле ажыгы-ажыгы. Эң ылаңгыя керээ-биле ажылдап туны уламчыладым.

— Шын харын. Бригаданың тергиин малчыннары улус — деп, шалыпчыларынга чоргаарланырын илередип, бригадир, ам Бора-Тайга селбырының эргелекчизи апарган Мачак-оол Досказарович Хертек чугаага ушкажы каапты.

Чечектиг бригадазы эртken чылдың түүнелин-биле республикада бир дугаар черде болуп, ат-сураа калбарган коллектив болгай. Чүгле чаңгыс чыл эвес, харын-даа районунга ургулчу-ле бирги, ийги, үшкү черден дүшпестээн. Ол чаагай ажылда Ирина Делгерниң удуртканы коммунистерниң улуг улуг. Ында партия кежигүннери беш кижи, ажылды шинтпирлээрде эптиг болзун дээш суурда чурттап турар бригадирни база малчыннарда партболуктуң үчёдунда киирип алган. Шын харын. Оон шалын телевири коллективтиң ниити көргүзүглеринден шүүт дорт хамааржыр ужурлуг болганда, ынчаары черле чептүг.

Бир-тээ, коммунистер дугайында чугаа эгелээнде, партболуктуң организакчызындан СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын канчаар уткуур деп турарын сонуургадым.

Кылып турар ажыл барда, харыы саадаар эвес:

— Кыштаглаашкынны чедишкининг доозар, ол үеге чедир чартык чылдың бүгү-ле планныг даалгаларын күүседир дээн бис—деп, И. Делгер харыылады. Ол талазы-биле февральдың 2-де партболуктуң хуралынга чугаалашкан улус болду. А коммунист боду чүс хойга онааштыр пландан ажыр ийи-ийи хураганны артыкка алыр сорулгалыг. Бичии-даа болза, коллективтиң коммунистериниң баштыңы болганда, черле өскелерге үлегер кылдыр ажылдаар. Чок, ынча дээрге база таарышпас боор. И. О. Делгериниң сеткилиндыг эвес, ол кажан-кеззде үлегерлиг ажылдаар, ындыг сеткил оон чүрээнде ынчаар сиңиккен.

Өг-бүле керээзиниң хамыкла документилери Делгерлерниң бажыңында база-ла ажок эңме-сенселиг. Ногаан даштыг, кылагар папкада керээниң бодун, бот-орулга-чарылганың хамык-ла даалгаларын база бир эки чүүл— совхозтуң хойжуларының, сакманчыларының, бригадаларының 1988 чылда негелделерин бирден-бирээ чокка парлаш берип каан. Чек дептери-даа бар. Чүү алган сен, кымга берген сен, шуптүүзүн ында бижип олурар. Мурнунда ындыг чүве туржук бе, чок. Ам прессээн сигенни безин санап алгаш, ону эңгээн алганым шын дээш ат салыр, локументизин берип каар, оон бухгалтерияга барып шүүштүрер.

Ирина биле Сарыглар Делгерлер совхозтуң дирекциязы-биле чарган керээ ёзугаар бо чылын 16014 рубль түүнүг продукцияны дужаар. Ону экономистерним-биле «ниити продукция» дээр. А ажыл төлевири оон хамааржыр. Ында —ниити орулгада, дүктүң өртек-үнези, чаш хураганнарны семирткеш дужаганының өртээ, өскээр чугаалаарга, немелде деңзиниң өртээ кирип турар. Ол түң хой-ле болза, алыр шалының база хой.

Бо малчыннарда 335 хой бар, оларындан 285 хураганны алыр, оларны 150 хонук дургузунда азыраваш, оон совхозунга дужаар, бирээзиниң-не деңзизин 22 килограмм чедирер. Ынчан көөрге, ниитизи-биле 6270 килограмм немелде деңзилиг хураганнарны түлээдир. Хойжуларының кажаада дешкилешкен хураганнарын көөрге, оларны ажылаагыже чедир 22 килограммга черле турбас хире. Оон ажыгда хоюнуң кол нуруузу алды дугаар төрүп турар болза-даа хураганнар онча-менди. Коданда хою арай хоюшкак, назын талазы-биле ажыгы-ажыгы. Эң ылаңгыя керээ-биле ажылдап турар ог-бүлеге таварымча чок. Оон уламындан 100 хойга онааштыр төл алыры база арай куду хевирлиг. Ол бригадага хораваш, бистиң бир эскерген чүүлүвүс болза, бир ог-бүледе быжыглаан хой эвээш. Негелде ёзугаар алырга, бир ог-бүле ийи кадарчыга 230-230 — каттышкаш—460 төрүүр хой турар ужурлуг. Бо сан-чурагайны чоорту өскертип алыр-ла боорлар. Барыын талакы районнарда ындыг, а төп районнарга оон-даа хой болур ужурлуг.

Керээ ёзугаар бо ог-бүленің чылда дорт чарыгдалдары 8741 рубль, оон иштинде шылың фондузу 4884 рубль. А продукцияны керээде көрдүгениннден ажыр алган болза, ону төлээриниң чуруму мындыг: чижээ, чээрби хураганны артыкка алган болза, оларның ниити өртээниң 40 хуузун, немелде деңзини 100 килограмм көвүдеткен болза, оон 20, а дүктүң база 40 хуузун төлеп бээр. Ынчап көөрге, малчынларның алыр шалыңы ажылдаанындан шүүт-ла дорт хамааржыр. Оон кырынга дорт чарыгдалдарны — мал чеми, эм-домнуң өртээ, машина-техника хөлезинин, сүт өртээ — бо-ла түүлдерни камнаарга, оон чогуур хуузу база немежир.

Керээ-биле, ажылдаар хойжунуң камнап ап болгу дег түүлдери хамыктың мурнунда суг, техника хөлезинин, одаар түүл. Ирина биле Сарыглар Делгерлер чоок-кавы өөрү дег, күскээр база часкаар көрженин одаар. Бир камнаага ол. Ийнде, малдың чемин тетчеглеевес, үште, отчёт-учётту шын тургузар.

Өг-бүле керээзи кижиниң хууда эрге-ажыы-биле совхозунуу-күрүнеии шүүт-ла ыяк дүгжүп турарын бо малчыннар билип турар. База бир түүл бар: бригаданың кежигүннери хууда малын боттарында тудуп турар. Ынчаарга совхозу-биле ол дээш дугуржулгалыг. Чижээ, Делгерлер бо чылын бир инектиг, он шээр малды совхозка дужаар.

Өг-бүле керээзиниң негелделериниң талазы-биле ол малчынларда, черле ниити бригадада-даа чедир кылыр түүлдер бар-дыр деп көрген мен. Түүе дизе, аалдарда өг-бүленің керээжен эзлериниң аңгыда, дузалакчы кадарчылар база бар-дыр. Бир эвес ындыг болза, оларның кадарар үлүнормазы база немежир ужурлуг. Бодап көөрге, Агроүлетпүркүркомнуң күш-ажылды нормалаар, оон төлевирин харыылаар килдизи бо-ла түүлдерни тодарадып көрзе эки дег.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: И. О. Делгер.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БЫЗАА АЖААКЧЫЗЫ – ЧЕМПИОН

Мал ажылынга Копуу Уйнукпановна Монгуш 33 чыл ажылдап келген. Ол үениң иштинде мыйыстыг бода малды ажаарының байлак аргадуржулгазын шиңгээдип алган. Эрткен юбилейлиг чылда Копуу Уйнукпановна шалыпчы ёзу-биле ажылдаан. Азырап турганы бызаа бүрүзүнден ортумаа-биле хонукта 530 грамм немелде деңзини алган. Хүлээнип алган бызааларының баш санын 99 хуу камгалаан. Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазының бызаа ажаакчыларының аразында чемпион болган. Бызаалардың ажаалда-тежээлдезин экижитпеннинің түүнелинде бедик көргүзүгү хоочун бызаа ажаакчызы чедип алган.

ЧУРУКТА: Карл Маркс аттыг совхозтуң бызаа ажаакчызы Копуу Монгуш.

Виктор ХОВАЛЫГНЫҢ фотозу.

Айтырыңар, харыылап берээли

АҢГЫ-АҢГЫ-ДАА БОЛЗА...

«Шыныың» номчуучуларының салган айтырыгларына Агроөлетпүрүүкомуун улуг юристконсультантызы Александр ООРЖАК дараазында харыыны берген.

Айтырыг: «Хемчик» совхозтуң улуг зоотехнигинде ажылдап тур мен. 1987 чылдың ноябрьда Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунче билиг бедидери-биле беш ай өөренири-биле РАУК чоруткан. Бо үе иштинде стипендияны совхоз боду төлээр деп шиттпир бар болгай. Ындыг турбуже, улуг бухгалтер Татьана Думен-Байыр «Ол акшаны төлевес мен. Институт боду төлээр» деп ойталаан. Бухгалтериң ынча диген шын бе!

А. МОНГУШ.
Барыын-Хемчик район.

Харыы: Кажан кедээ ажыл-агый специалистери узун хуусаалыг билиг бедидер институттарга өөренип турган үеэвинде, ук специалистиң ап турган шалықы хевээр артар ужурлуг. Ол ышкаш чаа чурум әзугаар институт азы курстарга өөренип турар тускай эртемнилериң стипендиязын ооң ажылдап турган чери, тодарғайларга совхоз төлээр.

Айтырыг: «Хөндергей» совхозтуң столоваязының улуг поварында ажылдап турар мен. Чоокта бистиң таныышкочегарывыстың штадын кызырган. Моон уламындан поварлар боттарывыс таныышдавышаан, одакчылап турар бис. Кышкы үеде одакчы кижиниң штадын кызырар чүве бе?

Бо чылын күүседир планывыс база улуг. 7000 рубль. Столоваада үш кижи бис. Улуг повар, ооң дузалакчызы. Аяксаа чуур кижи.

Кулча МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

Харыы: Повар кижини таныылдың хүлээлгезин күүсеттирип турар болза, ол шын хевестир. Бир эвес таныылдың штадын кызырган болза, эске объектиниң таныылынга даасхан турар ужурлуг. Бо айтырыгны совхозтуң профсоюзтың организациязының болгаш күш-ажылчы коллективиң чөвүлелиниң мурнунга тургузар болза эки.

Айтырыг: Тээли суурда чурттап, ажылдап чоруур мен. Эки ажылдап келген дээш совхозбажың-биле хандырган. Улуг оглум ийи чылда шиттиргеп. Ам удаваас кээр. Оглумга үргүлү барып ужуражып турмен. Ол бодунуң частырыын дыка миннип чугаалаар. «Моон үнгеш, өг-баш тудуп алгаш, ажылдап чурттаар мен» дээр. Кеннивис база мында ажылдап чоруур. Оглум чедип келирге, бодумнуң бажыңым бергеш, бичии бажың садып алыр мен. Бажыңымны оглумга берип болур мен бе?

Каң-оол ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

Харыы: Силерниң оглуңар хоойлу әзугаар коммунал бажыңга чурттаар эргезин чидирген кижи-дир. Чүге дээрге хамаалы кижи чуртталга бажыңынга 6 айдан өрү үеде чурттаавайн барган болза, ол бажыңга чурттаар эргезин чидириптер. Ең ылаңгыя шиттирип алгаш чоруй барган кижи. Мындыг таварылга боол болур. Бир эвес Силериң оглуңар чанып келгеш, бажыңыларга кирер бижиткеш, доктаамал ажылдай берген болза, ынчан ук бажыңга артып каап болур. Өске бажың садып алыры Силериң хүүда хөрээмер-дир. Орта кым-даа шаптыктавас.

Айтырыг: Районнуң сеттелге-тудуг участогунга үр чылдарда эки ажылдап келдим. Бажың-биле база хандырган. Ол бажыңымны өске организацияның бажыңы-биле орнап болур мен бе? Орнап алыксап турар бажыңым районуу. Ол бажыңның девискээри мал-маган, хаван-дагаа тударынга дыка таарымчалыг.

Эрес-оол ХОМУШКУ.
Бай-Тайга район.

Харыы: Силерниң чурттап орар бажыңыңар совхозтуу болганда, ону орнажырда ыраап-ла совхозтуң чөпшээрели херек апаар. А орнажып алыр бажыңыңар районуу болганда, аңаа база-ла ол черниң чөпшээрели негеттинер.

Айтырыг: Силерге бир дугаар чагаа бижип ор мен. Солунуңарны үргүлчү номчуур мен. Ам дараазында айтырыгны сайгарып бээрин диледим.

1986—87 чылдарда совхозтуң ажылчыннарының, албан-хаакчыларының хүүда инектерин ийи сезон дүргүзүнде кадарып келдим. Бо ажыл улуг харыысалгалыг болган. 1986 чылда үш кижи кадардывыс. Эрткен чылын дөрт кижи турувуста бирээзи чоруй барган. Бо ажылдап турган үеларивистиң шөлээ акшазын совхоз-даа, кедээ Совет күүскому-даа төлевес-тир. Моны сайгарып берикерем.

Чимид-оол ООРЖАК.
Бин-Хемде Аржаан суурның чурттакчызы.

Харыы: Суурнуң малын чайғы үеде кадарган кижилер сезонныг ажылдакчыларга хамааржыр. Бир эвес кыш, чай дивес кадарар болза, ынчан кадарчы кижилер доктаамал ажылдакчылар апаар. Күш-ажылдың нинти чурумун өзугаар сезонныг ажылдаан кижилер эзлчеглиг шөлээге кирбес. Бир эвес Силерни совхозтуң доктаамал ажылдакчызы турүүларда, суурның малын кадарар кылдыр чоруткан болза, ынчан совхозтуң ажылчыны кылдыр эзлчеглиг шөлээни алыр ужурлуг силер.

ПЕНСИОНЕРЛЕРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң социал хандырылга кылдызының коллективи чонуң пенсия, пособие-биле хандырылгазын экижиддериниче улуг хөчээнгейни угландырып турар. Амгы үеде пенсия болгаш пособие ап турар хамаатылар 3747. Бо чугула айтырыгны чогумчалыг турүзар сорулга-биле пенсия, пособие турүзар документилерни кылдынче кирип турар бүдүрүлгелер, организациялар-биле харылзаалыг ажылдаарының арганарын дилеп турар бис.

Ооң-биле кады кылдистиң ажылдакчылары ажылынып отчёдун районнуң суурларына, бүдүрүлге черлерине бээрин практикалаан. Чонуң социал хандырылга айтырыын районнуң партия, совет органнарының хуралдарына база чугаалажып келген. Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң хуралына районнуң харылзаа белдириниң пенсия, пособие чедирилгезин организастап турарын чугаалашкан болгаш он талазы-биле бар четпестерже улуг кичээнгейни угландырган. Бот иелерге пособие тыпсырының чурумун хажыда бээр чоруктар дугайында чугаа база болган. Тее-Хая кедээ Совединиң күүскомунуң хуралына «Тыва» совхозтуң дирекциязының болгаш профсоюзтың комитединиң хамаатыларга пенсия турүзар документилерни өй-шаанда долдуруп белеткээр талазы-биле канчаар ажылдап турарын сайгарып чугаалашкан.

Район иштинде 41 бүдүрүлгеде, организацияда болгаш совхозта пенсия турүзар эргежок чугула документилер четчелээр харыысалгалыг ажылдакчыларны турүскан. А социал-хандырылга кылдызы бодунуң талазындан оларга дуза көргүзер сорулга-биле семинар-өөредилгелерни райкүүскомунуң бадылаан графигин әзугаар квартал саныда эртирип турар. Ол биске чүнү берип турарыл? Пенсияны чогуур үеэвинде шын турүзарына ол идиг берип турар. Пенсия тыпсыр комиссияның үнүүшкүнүүр хуралдарын бүдүрүлгелерге, организацияларга эртирери чаагай чаңчыл болуп бар чыдар. Кижини чептуг дыштанылгазынче кады ажылдап турар эш-өөрүнүң мурнундан үдээри сеткилсагышка эки түүлү арттырар деп чүве билдингир. Ынчангаш ол чаңчылды моон-даа соңгаар уламчылаар апаар бис.

Пенсияже үнер дел турар ажылдакчыларының документилерин районнуң социал хандырылга кылдызынге ой-шаанда дужаавайн турар коллективтер база бар. Айтырыгны кичээнгейге шоолуг албас чорук таарымча чок чамдык байдалдарга база чедирип болур, чидириглиг болур таварылга оон үнүп болур болгай. Мындыг чорукту районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинден, Чадаананың ыяш ажыл-агый черинден, «Тыва» совхозтан көрүп болур. Ол айтырыг-биле кады пенсионерлерниң болгаш инвалидтериниң амыдырал байдалын хайгааралга алган бис. Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннары чурт иштиниң он бир курорттарынга эрткен чылын халас дыштанган. Ийи инвалид аныяк кижилерни Новосибирскиже, Пермьниң бухгалтер училищезинче өөредип чоруткан бис. Оларның бирээзи идик даараар мастерге өөренип алгаш келир. Бо-ла түүлдерни чугаалап тура, дараазында айтырыгга база доктаар бодап турар мен: ажылга пенсионерлер хүлээп алгаш, ону социал хандырылга кылдызынге дыңнатпайн баар таварылгалар удуртукчуларның талазындан бар. Бистиң талаыстан аңаа контроль ам-даа кошкак дээрзин миннир апаар.

Кедээ Советтериниң күүскомнарының чанында пенсия, пособие талазы-биле консультация пунктуларын турүскан, ынчалзажок оларның ажылы ам-даа дээш чок болуп турар. Ол пунктуларже үнүүшкүннер колдуунда-ла тодаргай план чок чорup турган.

Кылдистиң адрезинге эрткен чылын хамаатылардан бежен чагаа-бижик келген болгаш аңаа чогуур харыыны ой-шаанда чоруткан. Оларны анализтеп өөрге, дилеглер хөй болуп турар. Чижээ, пособиени ажаалга кассазынче шилчидериниң дугайында, чурт иштинде курорттарже дыштанып путёвка, күрүне пенсиязын тыпсырының база ону төлээриниң чурумун тайылбырлап бээрин дилээн айтыырлар. Бистиң ажылдакчыларывыс оон ажылывыска түңнелдерни үндүрүп турар бис. Үстүнде ол түүлдерден алгаш өөрге, чон ортузунга чорудуп турарывыс тайылбыр ажылы амдаа кошкак болуп турар-дыр.

Марина ОНДАР.
социал хандырылга кылдызының эргелекчизи.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ТА ЧЕЖЕ ТӨЛЭЭН, ТА ЧЕЖЕ КЫЛДЫРТКАН

Бүгү ажыл-агый, бүдүрүлгелер болгаш өске-даа коллективтер чаа әзу-биле ажылдап турар болгай. Ол бүгүнү хүнүүк келир солун, сеткүүлдерден таныышып, радиодан дыңнап, телевизордан көрүп турар бис. Кайы-даа адырның ишчилери бүдүрүкчүлүг ажылдаар сорулганы салгаш

Бистиң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинниң ажылдакчылары ажылының стиль, методтарын сеелгү үеде элээн чаарткан. Ыракузак малчыннардан тура, ачы-дуза чедиреринниң аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап биле берген. Эргелелдиң чоллаачызы Василий Чадамба Мөрен, Бай-Даг, Нарын суурларже, малчыннарже график өзугаар үргүлчү үнер.

Ынчалзажок чамдык черлерде ажылче хамылап кирбейн, биезги-ле шүшпек чорүүн көргүзүп турар черлер бар. Оок чижээнге Кызылдың телеательезиниң мастерлерни хамаарыштырыксадым. Мастерлер график өзугаар Эрзинге бо-ла кээр. Олар телевизор, соодукчулар септеп турар. Ол кылдынган хөрекселдериниң шынары кандыгыл? Оок чижээ кылдыр Эрзинде Эки турачылар кудумчузунда № 2 бажыңда Ш. М. Домааның 1982 чылдың майда септеткен өөнүү телевизорун көрүп болур. Ону № 134900 квитанция өзугаар эллери 17 рубль 70 копеекти амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң кассазынга төлеп берген. Ол телевизор чыл хире ажылдааш, үрелген. Оон база катап септедири-биле эргелелге дужааган. Кызылдан мастерлер кылгаш, № 177307 квитанциямы бээрге, 28 рубль 18 копеекти төлээн. Оон 1985 чылга чедир чүгээрге ажылдап чоруй үрелген. База-ла биезги чаң-биле септелгеже кирерге, № 037249 квитанция-биле 17 рубль 80 копеекти кассага төлээн.

1987 чылда телевизор ажылдаастаан. Ам канчаар Ш. Домаа «Фотон 723» маркалыг телевизорун сеортүп алгаш, июнь 26-да Кызылдың телевизор септээр черинге дужаап берген. Мастерлер телевизорну хүлээп алгаш, № 372552 квитанция бижип берген. Ам удаваас болу бээр-ле ыймаан дээш ол өөрүшкүлүг чанып келген. Оон бээр ийи ай эрткен. «Ун.8,5» деп артык кезек херек. Ол чок. Артык кезек келирге, удаваас болу бээр» деп мастерлер харылаан. Ажыл-агый кижизинге ырак черге үргүлчү аргыжары амыр эвес болгай. Бо чылдың январьда ам-на кылдынган боор дээш келирге, телевизор шыгжагда турбушаан. Оон айтырарга, «СКВ-1» деп кезек чок диген. Ам кажан септеп бээри билдинмес. Септеткени дээш ниитизи-биле 63 рубль 68 копеекти төлээн. Мынчап кээрге, ажылдың шынары моон кестүп турар эвес-пе! Азы план күүселдезинге чүгле сан-түү чугула болганы ол бе?

1987 чылдың алды айда Эрзиниң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинге «Восток» деп шак септедири-биле дужааган мен. Ол шак олчаан чиде берген. Шагымны тывары-биле эргелелдиң начальнигинге билдиринишкин кинрериимге, кандыг-даа түүнел чок. Чонуң өртектиг этсевин хүлээп алгаш, мынчаар харылсалга чок болурга таарышпас болгай. Черле ынчаш, ачы-дуза чедирер черниң ажылдакчыларының хамаарышкан участокторларына бот-харыысалгазын улгаттырарынче негелдени шыгыгырадыры чугула. Үүгле планда сан-түү-биле кызыгаарланмайн, ажылдың шынарын чедип алыры —кол сорулга. Кызылда телеательениң директору Н. Г. Каржова, эргелелдиң начальнигы Т. Б. Дүмбаа олар үстүнде айыткан четпестерге кандыг харыы бээр ирги?

Александр ТАВА.
Эрзин район.

ТААРЫШТЫР БҮДҮРЗЕ

Маңчүрек, Баян-Кол —өшкү өстүрүнүге дыка таарыжыр. Алдыы, Үстүү Ишкиннер, Хемчиктиң ол-бо талазында деп-гемнерде, Кызыл-Тайга бетинде чурттап орар малчын кодан 20 ажыг хире. Ол кавыда малчыннарның садыг хандырылгазын харылап орар мен. Чоллаачы-садыгжылап ажылдаан үемден бээр, ереге кежигүннериниң чагыгларын күүседир дээш болдунар хемчегларни ап келдим.

Бодум партия райкомунуң кежигүнү мен, хереглекчилер ниитилелинде партия эге организациязын секретарылаптаа келдим. Мактаа малчыннарның садыг хандырылгазындан хереглеп бараанарын кандыызын чугулалап саналдап турарын айтыксадым.

Амгы үеде ажыл-иштиң, өске өөрүм-биле бир демей, эде көөрүнче сагыш салып, малчыннарны аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле хандырар дээш болдунар хемчегларни ап турар мен. Ынчалзажок малчыннар бродни идиктерге чагыг үргүлчү киирер. Эвээш чүве келир. Оозу чедишпес. Кызылдың алгы заводунуң бүдүрген ыындыг идиктериниң шынары негелдеге четпес. Бир малчын мынчаар хомудаан: «Силерден садып алган бродни идининиң улдуңу дораан дежилген. Чогум уну дыка кылым. Оон харын улдуңун кылыннадыр бүдүрер ужурлуг. Мырыңай дедир кылган-дыр. Хав-даштыг черлерге хөй кадарып чоруур малчыннарга ындыг идиктер кончуг таарымча чок».

Малчынның хомудалынга катыр мен. Шынап-ла, оларга кылын улдуңнуг идиктер таарыжыр. Моон соңгаар бродни идиктериниң улдуңнарын кылын хем-биле улдурар болза эки. Шепкен сапожкаларның шынары база чегей. Дугаарлары улуг, улдуңнары дораан хоорлу бээр. Ол шепкен идиктер сакманчыларга, малчыннарга чугула. Черле ынчаш, малчыннарга бродни идиктерни арбыдаадыр бүдүрзе деп малчыннар күүсээр. Хоорай чурттакчылары ол идиктерни тоовас болганда, малчыннарже чорудар болза ажыктыг.

Кызылдың даараныла фабриказы малчыннарга таарыжыр чиик өртектиг пестерден даараан, шала алгыг, даштыкы хевири аянныг бышкан чатьелерден, халаттардан бүдүрерин хойжулар күүсээр. Сеолгү үеде фабриканың даараан продукциязының шынары чегей, бышканы хөлбегер, мода мода-ла болгай. Эмин эрттир мода сүргеш, камнаганы уттуп турар бис. Чамдык платьелерге чеме хире метр пос үмер-дир. Чеңи болгаш ниитти кезектери хөлүн эрттир хөлбегер. Кандыг-даа чүведе хемчээл турар болгай. Ындыг платьелерни малчыннар тоовас-тыр. Оларның бо саналдарын Кызылдың даараныла фабриказы, алгы заводунуң удуртукчулары өөренип көөрү черле артык болбас.

Улуг өртектиг пестер-биле даараан күсү, часкы пальтолер бар. Бышканы, даштыкы аян-хевири сагышка кирбес. Чеженг-даа садыгга эккээргe, улус садып албас. Чеңиниң адаа хөлбегер, эктн дүжүк, ниити хевири пестүү бары-биле төтчеглээн. Амгы үеде бир коя чүве — камналга. Ону мода чогаадып турүзар улустар чүге сагыгаазын? Чонуң саналын алыры-биле ындыг кижилер чурттакчылар-биле сүмележир, оларның үүнү дыңназа. Кедээде чурттакчылар арасынче үениң негелдези-биле кирип ажылдаза.

Михаил МОНГУШ,
чоллаачы-садыгжы.
Сүт-Хөл район.

Өөнүктеривистиң ажыл-ижи

ШЫНАР — ЧЕДИИШКИННИҢ ҮНДЕЗИНИ

Чехословакияның Бране хоорайында мебель фабриказының бүдүрүп турары «Симпо» деп маркалыг продукциязын делегейниң дыка хөй сайыраңгай чурттары күүлдин-биле садып ап турар. Бажың иштиниң эт-хөрекселдеринде, ылаңгыя орунларда, «стенкаларда» ол марканы салган болза оларның шынары кончуг эки болгаш хевири чараш дээрзин садып алыкчылар билир. Комбинат янзы-бүрү марканың эт-хөрекселдерин бүдүрүп келген. «Наташа», «Сабина», «Рената», «Аня» дээш оон-даа өске маркалыг продукцияларны мактаа кылып турган. Ол ам «Симпо» марканың мебелин кылып турар.

Бо марканың демдээн баскан 483 муң комплект «стенканы» база 434 муң комплект орунну иштики болгаш даштыкы рынокче чорутkан. Оларның хөй кезиин ССРЭ, АКШ, Венгрия, ГФР, Польша, Англия, Италия болгаш өске-даа чурттар садып алган.

Бо комбинаттың кылган продукциязы делегейде үүге сураглыг апарганыл дээ айтыырыг тургустунуп кээр. Ындыг айтыырыгны салырга, бүдүрүлгениң чиңгине директору Драган Томич:

— Эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, эки шынарлыг продукцияны бүдүрер дээш кижи бүрүзүнүң бедик харыысалгалыг ажылдап турарында. Комбинатка тос фабрика хамааржыр. Өскелери ажылдап турда кайы бир фабрикага чаа хевириң мебелин кылып эгелеп турар бис. Ол продукцияны садып алыкчылар үнелей бээр болза, бүгү комбинатты ону кылырынче шилчидиптер арга бисте бар. А кол-ла чүве кижилериң кылып турар ажылым дээш, бедик харыысалгалыында — деп чугаалаан.

Комбинаттың ажылчыннары аныяктар—ортумаа-биле алырга, 28—30 харлыг кижилер. Олар харыысалга деп чүвени өзулуг медереп билир. Сагылга-чурум база шөлүгүлү. Фабрикаларда эртенги эллчег 6 шак 30 минутада эгелээр. Аңаа 5 минута четпейн турда фабриканың эжин хагдынар — озалдаан кижилериң шорузу. Бүгү цехтер бот-оруулга-чарыллгалыг. Кижилериң ажыл төлевирин кылган ажылдың саным, шынарын барымдаалап төлээр. Шынар эки болур болза 15 хууну немей төлээр. Коллективке бир чыл ажылдаарга-ла ажыл төлевиринге бир хууну немээр. 20 чыл болурга 20 хуу немежир. Ажылдан бир катап озалдаарга ажыл төлевирин 15 хуу кызырар, брак кылырга 30 хуу кызырар болгаш ол бракты ажыл шагының соонда халаска эде кылдыртыр. Ындыг болбастың аргазы чок, үүге дээрге бүгү цехтер шууштурулга-цех аргазы-биле ажылдап турар.

А ажылчыннарның дыштанылгазынга хамаарышкан бүгү үүлдер, эмнелге болгаш профилакторий халас.

Бо бүгүнүң түңнелинде комбинаттың кылган эт-хөрексели делегей марказы болу берген.

ХӨЙ КЕЗИИН—ДАШТЫКЫЖЕ

Болгарияның соңгу талазында Ловеч хоорайда «Элпром» дээр заводтуң бүдүрүп турар продукциязының хөй кезиин даштыкы чурттарже чорудуп турар.

«Элпром» электроинструментилер бүдүрер талазы-биле улуг дуржулгалыг. Ында бүгү ажылдарны механизаттаан болгаш автоматчыткан, ынчангаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедик.

Оожум-даа, дургеи-даа ажылдаар электродрельдер, демир чондурар, орумнээр, эзрилгелер кылыр болгаш оондаа хөй янзы инструментилерни ында кылып турар.

Совет Эвилели чыл саныда ындыг инструментилерни чүс-чүс миллион лев-биле (акша) садып ап турар.

БЫЖЫРГАН ДОРААН-НА

Герман Демократтыг Республиканың улуг-улуг хоорайларының чурттакчылары эрги шагның бичии хлеб быжырар черлеринге быжырган хлебти үргүлчү садып ап турар. Бичии пекарняларның хлеви тоне бээрге, улус ону оочурлап эгелээр апарган. Ону өөренип көргеш, хлеб быжырар улуг комбинаттарның чанында бичии пекарняларны организастаан.

Ындыг бичии бүдүрүлгелер ийи-үш эллчег-биле ажылдап турар. Оларның быжырган хлевиниң өртээ массалыг бүдүрүлгениңден элээн аар. Ындыг болзажок садып алыкчылардың негелдезин барымдаалап оларны ажыткан. Өртээ аар-даа болза, хол-биле быжырган хлебти чон дораан садып ап турар.

(СЭТА).

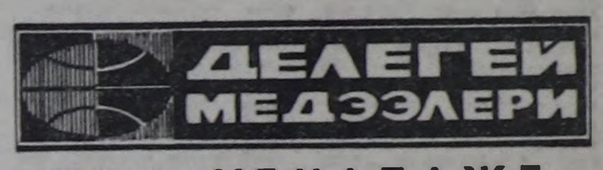

ЧАА ҮЕ-ЧАДАЖЕ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЮСФР-ге албаның найыралчы ави-чоруу болгаш югослав удуртукчулар-биле чугаалажыышкыннары совет-югослав харылзааларны, чаа үе-чадаже кодүүп үндүрген деп, делегейниң массалыг информация чепсектери бижип турар. Совет-югослав кады кылдынган Декларацияга хамаарыштыр даштыкы парааны, өскү күүрүне болгаш хөй-ниити ажылдакчылары тайылбыр кылгаш, ол чугула документ болза ийи чурттуң аразында кады ажылдаарының хөгжүдеринге, ооң утказын байлыкшыдарынга оларның чүткүүдүн бадыткаан болгаш делегейге тайбыңны быжыглаарынга дузалап турар деп медеглеп турар. Чер Ортузу далайга дүшкүүрүүг чорукту чавырылдырарынче үүлгаан чаа совет саналдың дугайын база калбаа-биле бижип турар.

БЕЛГРАД. «Совет удуртукчуның Югославияга ави-чоруунуң дугайын делегейниң хөй-ниитизи кончуг онзалап демдеглеп турар. Үүге дээрге Белградка болган чугаалажыышкыннарга ийи чурттуң аразында болгаш делегей байдалынга хамаарышкан чугула айтыырыгларны сайгарган. Кнез-Михайлов кудумчузунга эң баштай хостуг селгүүстеп, чон-биле эп-найыралдыг чугаалашкан бирги совет удуртукчу М. С. Горбачев болган» деп, «Борба» солун бижээн.

ВАРШАВА. Совет-югослав Декларация дугайында тайылбырны Польшаның солуннары «Кады ажылдажылгаже болгаш бүгү-ниити тайбыңче ийи таның чүткүлү», «Чаа перспективалар ажыттынган», «Бүзүрежириниң болгаш тайбыңның Декларациязы» деп эгелериниң адаанда парлап турар. «СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЮСФР-ге албаның найыралчы ави-чоруунуң түңнелдери ийи чурттуң аразында харылзааларның ужур-дузазынган ажыл турар. Ол ави-чоруук бүгү социалистиг чурттарның кады ажылдажылгазын болгаш найыралын быжыглаарынга, социализмниң алдар-адын кодүүрүнге улуг ужур-дузалыг болган» деп. «Жиче Варшавы» солун бижээн. Социализмниң тускай моделин кайы-даа чурт тургузуп шыдаваас, ажы-дуңма чурттарның арга-дуржулгазын ажыглап турган, социализмни тургузуп болур. ССРЭ-ниң удуртукчуларының ЮСФР-ге ави-чоруунга ындыг түңнелди берип болур деп, солун улаштыр бижээн.

ТОКИО. Японияның «Санкей симбун» солуну совет-югослав Декларация дээрге М. С. Горбачевтуң боттандырып турары чаа политиктиг бодаашкынының уламчылалы-дыр деп бижээн. Өске япон солун «Асахи» «Ук Декларацияның коя сорулгазы болза амгы үеде делегейде бооп турар болуушкуннарга болгаш тургустунуп келген байдалдарга дүүштүр делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининге чаа орукту ажыдары болур» деп демдеглээн.

(СЭТА).

Бистиң тайылбырывыс

ЭМНЕР ӨРТЭЭНГЕ ЧИИГЕЛДЕЛЕР

Чөөн-Хемчикте Т. Ховалыг болгаш өске-даа чамдык чурттакчылар кымнарга кандыг эмнерни халас бээриниң дугайында тайылбырлаарын дилеп турар. Оларның дилээн хандырары-биле республиканың Аптека эргелелиниң юристконсультантызы Оюн-оол Тойлуг-ооже телефонааш, ниити чиигелделерге хамаарыштыр чугаалап бээрин дилээн бис. Ол мынча диди:

— Үүгле чаш уругларга хамаарыштыр эвес, улуг-даа кижилериниң чамдык категорияларынга эмнин чиигеткен өртек-биле, азы халас садарының дугайында айтыыглар бисте база хөйү-биле кээп турар. Ынчангаш хамыктың мурнунда Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге, дайын шөлүүнден эзи келбээннериниң өг-бүлелеринге хамаарыштыр партияның болгаш чазактың үндүрген доктаалдарынга доктаап көрейн. Ылаңгыя 1984 чылдың июльда СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алганы «Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң болгаш мөчээн шериг албанныгларның өг-бүлелериниң материал-ачыдырал байдалдарын улам ыңай эжиждер талазы-биле хөмчеглер дугайында» доктаалын аңаа адап болур. Дайын инвалидтериниң бүгү белүктери аргаш, бажыңынга эмнедип турар таварылгада эмнерни халас алырын, а Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери 50 хуу чиигеткен өртек-биле садып алырын ында айыткан. Ол ышкаш эм үнүштерни таарыжыр карак-шилдерин, өске-даа чүүлдерни алырынга чиигелделерни база оларга көргүзүп турар.

Бүгү эм аймаан эмчилер рецепт әзугаар бижип бээр, ону тускай майыкка ийи хуу кылдыр долдурар, халас бе, чиигелделиг бе дээрзин эмчи айтыр ужурлуг. Оон башка чамдык эмчилер ону айтып кагбас, а ооң ужурун билбес аарыг кижилер аптекага кээп, чаргычаа үндүрер таварылгалар бар. Ол ышкаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилерин оларның чурттап турар черинин чоогунда аптекаларга база быжыглап каап болур.

Эрткен чылдың августа РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели 1988 — 1990 чылдарда кадык камгалалын эжижидер талазы-биле айтыырыгга хамаарыштыр доктаал хүлээп алган. Ук документ әзугаар алырга, 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп күш-ажылга кемдээниңден, профессионал азы ниити аарыгдан бирги болгаш ийги белүктүү инвалиди болган хамаатылар эмнин 50 хуу өртек-биле садып алырын айыткан. Ол ышкаш өкпе дамырлары муңгашталыр аарыындан аараан кижилерге болгаш кандыг-даа аарыгга таварышкан, үш харга чедир назылыг чаштарга кандыг-даа эмнин халас бээрин көрген.

Онкологтуг болгаш өкпе аарыындан качыгдаан кижилерге эм аймаан халас бээриниң чуруму тодараттынган. Бо таварылгада аптека ажылдакчылары эмнеп турар эмчиге хөрек эмнерни бээр, ооң соонда аарыг кижилер алыр.

16 хар чедир инвалид уругларга кандыг-даа пенсия ап турары, канчаар-даа аараны хамаанчокка эмнин халас алыр. Чажындан инвалид турган болгаш ол назы эрткен ийги болгаш бирги белүктүү инвалидтери пенсия дептеринге таңма баскан болгаш ат салган турда, эмнин бежен хуу чиигелделиг садып алыр. Аарыг кижи эмнин эмчиниң рецептизин әзугаар, ажыл кылыр аргазы чок турар үеде алыр.

ЧАА ПАРТИЯ

ХАРАРЕ. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республикада политиктиг чаа партияны Хамаарышпас партия деп адаан. Ону чуртта чагырыкчы националисчи партияның политиказы-биле чөпшээрешпейн турар чүрттуң ак кештиг чурттакчылары турган. Ону юрист Дэнис Уоррелл баштаан. Ол мурнунда Великобританияга Мурнуу-Африка Республиканың элчини чораан.

Кейптаун чоогунда Сомерсет-Уэст хоорайга болган ол партияның тургузукчу әзулалынга ооң удуртукан партиязы язы-сеок ылгай көөр чоруктан хостуг, демократтыг Мурнуу Африка дээш демисежир деп, Дэнис Уоррелл медеглээн. Чурттуң келир үезин чугаалажыышкыннар аргазы-биле шиитпирлээр ужурлуг деп, ол онзалап демдеглээн.

ХООЙЛУ ТӨЛЕВИЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи И. Игнатьевтиң дамчытканы болза: республиканчы болгаш демократтыг партиялардан сенаторларның белүү никараага контраска 48 млн. доллар түүнүг америк чаа дузаны көргүзерин баш удур көрүп турар хоойлу төлевилелин киирген.

Сенатор Нэнси Кэссобаумнуң чугаазы-биле алырга, хоойлу төлевилели контрастың «туружуна» быжыглаар ужурлуг. Сенаторларның ажылдап кылган саналы контрастың дээрбечи белүктеринге садып алган боочепсекти болгаш ок-чемзекти самолёттар-биле чедирип бээрин Төп разведка эргелелиге чөпшээрөп турар. Амгы үеге чедир контраска 2-ден 5 млн. долларга чедир ок-чемзекти болгаш өске-даа курлавырларны чедирип бербээн деп, Борен медеглээн. Тодаргай байдалдар тургустунуп келгенде контрреволюсчу күштерге шериг дузаламчызын көргүзер дугайында конгресстен дилегни администрацияга хоойлунуң төлевилелин әзугаар чөпшээрөп турар.

Контраска дузалаарының дугайында хоойлу төлевилелин Төп Америкада байдалдың эң-не чидигленген үезинде идип үндүрген. Байдал ынаар америк шериглерни чорутканының соонда шыңгыызы-биле чидигленген. Америк шериглер Гондурастың девискээринде амгы үеде чеде бергеннер.

ОБЪЕКТИВТЕ — ЧЕХОСЛОВАКИЯ

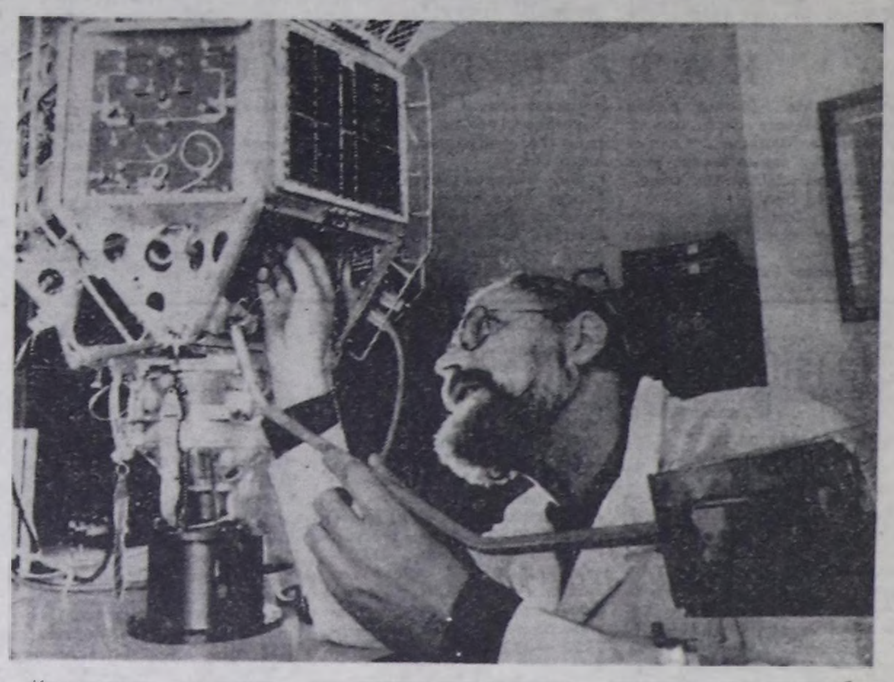

«Интеркосмос» программада Чехословакияның болгаш Словакияның эртемнер академияларының хөй институттары киржип турар.

Космос шинчилелдери чурттуң бойдус байдалдарын чогуур үезинде шын тодарадыгны экологиядан болдунар таарымча чок түүлдерге баш удур белеткенип алырынга, оларны чайлап эртеринге эки белеткенирине дузалап турар. Ол ышкаш үнүш байлаан хумагалыг ажыглаарынга база дузалап турар.

ЧУРУКТА: Прагада Геофизика институдунуң лабораториязында.

СЭТА-ның фотозу.

Рецензия

«СЕТКИЛДИҢ БУЯНЫ» БУЯННЫГ БОЛГАН БЕ?

«Чалым-Хаа» деп шиилер чыындызында Куулар Сапыоолдуң «Сеткилдиң буяны» деп чаңгыс кежегелиг драмазы кирген. Оны чонга көргүзер бетинде чамдык четпестерни этсе чогаар.

Шиниң кол утказы мынды: бир-ле ырак-узак аалда, ойаа-ондапка таварышкан колхозчы Хүлерге дуза чедирер дээш аныяк эмчи Саглакмаа биле медбрат Дуза вертолётке чоруп орда, агаарның байдалы өскерлип, хат-шуурган эгелээр. Ужудукчу вертолётту орук ара хондурар ужурга таварыжыр. Оон үжелээ оруун чадаг уламчылаптар. Оларны Чодур-Ирей орукка утпуп алгаш, кемдээн кижини чыттырып каан бажыңынга эдертип чедиг бээр. Эмчи бертинген кижини шинчип көргеш, хей хан чидиргенин тодарадыр. Ол чоргаары кудер хаанның шилдери бузулгаш, текстүп келген, а өске хем солуур эзилдиригери шак доң боорга, эмчи дорт хан кудулгазын кылыр деп шинтпирээш, бодунуң хаанын куттурер. Ооң ачызында бертинген кижиниң байдалы эмзиккир болгаш эмзээнниң түңнелинде ол сегинир.

Автор шиниг эмчи кижиниң ажылында маадырлыг чоруту көргүзер бодаан. Ынчалзада, мен хүүмда бодап көөрүмге, улут-ла чедимче чок болган. Харыысалгалыг үеде кол маадырларның хеделиишиннеринде бүзүренчиг зээс түүлдер бар.

Бертинген кижиниг чыткан ергелинге эмчи биле медбрат кирип келер. Хүлерни медбрат Дуза топтап коруп турда, эмчи херектерни эмгелеп эгелээр. Эмчи аар кемдээн, медерел чок чыткан кижиге келгеш, херектерни таваар эмгелеп турбайн, доп-дораан ооң судалын тып, санап, карактарының огун көөр, а ол ийде дузалакчызы демги кижини коруп турбайн, баштайгы дуза көргүзериге эргежок чүгүле эмнерни, херектерни шалып белеткептер зээспе? Эмчи херектер эмгелеп турган, эгиттинмес үнелиг үе чидирип база болур болгай. Бир зээс кемдээн кижиде чүүлдерниң кандыгдаа демдектери чок болза, эмчиниң эмгелеп алган херектери-даа дузалаар бе?

Бертинген кижини эмчи шинчип доскаш: «Балыгны эде шарыыр кордиамни биле адреналиндан кылыыт. Кезиишкинни оон-даа ыяй белеткее дээр. Эмчиниң ынча дээрин бодаарга, кезиишкинни шагда эгелей берген улус ышкажыл. А кезиишкинни кайы чалта эгелепкенин эскербедим. Эмчиниң кезиишкинге белеткеннери чоп көзүлбеди. Кандыг-даа кезиишкин кылырда, эмчиниң холдарын туская эзилдиригге чуп, белеткенип алыры оларның хажыдып болбес дүрүмү болгай. Ол ышкаш адреналин биле кордиамнинг кылыр дээрге, шагда-ла сыкыртырынга белеткеп каан, ампуллаларда суук эмнер ышкажыл. Ынчангаш эмчи «кылыыт» зээс, а «сыкыртыыт» дээр ужурлуг турган зээспе. База ол эмнерни балыг эде шарыырда ажыглай берген эл-дептиг.

Кезиишкинге херек чүүлдерни медбрат белеткептерге, эмчи «дамыр үстү берген турган, ынчангаш бергедээнге» дээш, удазын биле ине дилээр. Оон даараттынганын ылнап көргеш, балыгны дүй даарап каептар. Балыгны дүй даарап каептарын бодаергге, үстү берген дамырны эмчи тудуштур даарап каапкан хире. Ана тоол-биле демей-ле! Ол, ындыг байдалда, канчап-даа болдунмес херек-тир. Эмчи үстү берген дамырны удазын-биле боой шараваш, балыгны дүй даарааш, а анаа шарыг каан дээн болза бүзүренчиг-ле харыы.

Шиниң кульминациязында эмчи мынче дээр: «Кыргенаачай, ужудукчу база Дузаның ханы боларга (аарыг кижиге) таарышпас болганда, чүгле мен дузалап болур мен. Мээң ханым болуу болгаш-биле демей. Ындыг болганда, оны кудер апаар ол-ла». Эмчи кемдээн кижиниң хаанын болуун кайыын билип алганы ол? Чоларчының хаанын болуун тодаргаан зээс. Ол ышкаш ооң документизин база көрбээн, а бодундан айтыыптар дээрге, ол медерел чок чыткан болгай. Ындыг болганда эмчиниң дорт хан кудулгазын кылыры элдептиг, харын-даа коргунчуг. Аарыг кижиниң хаанының болуун тодарадып албайн, хан кудары дээрге — кем-херек үүлгедиишкини-дир. База ол хире хей хан чидирген, эмчи дылыбиле алыырга, шоктүү берге чадазында кижиге 100 миллилитр хан кайын дузалаар деп. Хан базылышының чогуур деңнелинге чедир кедүүрерде, оон ыракте хей хан болгаш солуур эзилдиригге негеттинер. Оон аңгыда, дорт хан кудуушкунун кандыг арга-биле кылып турганы билдинмес.

Оргуулдан одурлу берген самолёттан уштунуп чаштай берген иштиг херээженниг бодунуң база иштинде толуунуң дириг артканы чигзинчиг-дир. Ол ышкаш эскертинмейн эрте берген орфографтыг чазыглар база бар. Чижээ, адреналинни — адреламин, полиглюкинни — полиглюкин, гемодезни — гемотез деп шын зээс парлаан.

«Эъдин безин кезип берип коруур кижилер» дээрге, оңта таварышпас. Чүге дизе эъдин өске кижиге кезип бээргедее, тканьнарның бот-бодунга дүүшпезинин ужурунда, хоорлуп каар болгай.

Бир-тээ, авторуң мергежилги эмчи зээс болганда, шин-биле ажыдап турган, эмчилер-биле сүмележип, медицина номнарындан шиниг хамаарышкан айтыыларны сайгарып, «дүрген дузаа» эмчилери-биле чалалгаларже барып, оларның ажылын ханы өөренип көрген болза, мындыг чазыглар болбас турган иймек. База бир демдеглел каар үүл — эмчиниң адазының адын кижирбээни. Кеза-даа дыңнап, коруп чоруурга, эмчилерни хүндүлеп, өөрүк-даа болза, адын адазының ады-биле нады адаар чоргүк.

Чыындының эге сөзүнде «хаттынылыышка сайгартынган болгаш сценага көргүзүп болур деп үнелелди алган» деп айыткан. Ынчалза-даа үстүнде үнелеп-биле, бодум хүүмда, чөпшээрежир аргам чок. Чүге дээрге бо «Сеткилдиң буянында» буян болгу дег чүве авторуң-даа, редакторуң-даа, ном үндүрер черниг-даа талазыдан чок болган-дыр.

Бэды-Байыр ТАРААЧЫ.
Кыа-Хем суурда эмчи.

Чагаага харыы

ТААРЫМЧА ЧОК

Барыын-Хемчик райондан бижикчи С. Сериг-оол редакцияга чагаа чоруткан. Авторуң чагаазының утказы допчуларга мындыг. Бистиг Монгуш, Оюн, Салчак, Донгак, Ондар, Тулуш болгаш өске-даа фамилияларывыс эмчи эрткир көөдүүн, кижилерни ылгап бичиринге улут бергедээшкиннерин таварыштырып турар. Ынчангаш ындыг фамилияларыңа орнунга аттарны фамилия кылдыр кижиге кандыгыл! Ол дугайын чүрттакчы чонга танылбыр ажылын калбартырын автор сүмелээн. Аңаа хамаарыштыр редакция база бодунуң бодалын илередип, мындыг харылыны моон адаанда парлады.

Хамаары кижи кандыг-даа аттыг, кандыг-даа фамилиялыг болуру оон күзелинден хамаарыжыр. Тыва Арат Республика Россияның составынга кирген соолунде, он алды хардан өрү назылыг хамаатыларга паспорт, чаа төрүттүнген кижилерге херечилелдер тыпсырын чаңгыс аай чүрүмчүдүп эгелээн.

Оон мурнунда тываларга түскай документ чок чораанын билир бис. Дыртыг-оол Тулуш Дадар-оол оглу, азы Тулуш Дадар-оол оглу Дыртыг-оол деп улусту ынчаар адын тодарадыр турган. Паспорт системазын чүрүмчүдүп, чаа төрүттүнген уругларга төрүттүнгениниң дугайында херечилелдерни бере бергенде, ооң мурнунда арбан, суму аайы-биле ылган турган Ооржак, Ондар, Саая, Хертек, Чооду, Монгуш болгаш өске-даа фамилиялар зээжей бергилээн. Дадар-оол Дыртыг-оол Тулушевич кылдыр, улустуң хей кезии адазының адын фамилия кылгаш, фамилиязын адазының ады кылып алганнар хей. Оон ындыг чамдык кижилер бодунуң адын фамилия кылгаш, фамилиязын ат кылып алганнар.

Шак ындыг, фамилиязы ат апарган, чамдык улустуң аажылгы улгадын келгилээш, паспорт ап туре, адазының Ооржак, Ондар, Кыргыс дээн чижектиг ат апарган фамилияларын дедир ап алганнар. Ат, фамилия дугайында кандыг ат, фамилияны шилип алыры— хамаатыларның эргези.

Бижикчи С. Сериг-оол бодуңуң кедүргени ук айтырыын эде тургустунуушкинуң бир хевири, эң чугула айтырыг деп бижээн. Шаанда феодалдыг Тыва үезинде административтиг хүвеелдага кожуунларны сумуларга, сумуларны арбанларга чарган турган. Сумуның арбаннарын ооржактар, донгактар, чоодулар, соянналар болгаш оон-даа өске бөлүктерге чарган. Соолунда барып, ук үүлгеткен кижилерни учетка алырынга безин шаптыктыг деп, автор бижээн. Ол ышкаш эртемден, чагаалчы, артист болгаш өске-даа алдарлыг кижилерни Ондар, Тулуш, Ооржак деп фамилиялыг болурга, чогум чүү кижи ынчаар алдаржый бергени билдинмезин ол демдеглээн. Маңаа бир чижек. Бир зээс Николай Сарыглар деп чогаалчы ат тыптып келген. Бир зээс Н. Сарыглар өске Сарыглар фамилиялыг чогаалчылардан артык, номчукчуларның ынакшылын чаалап апкан чогаалдар тургузып каан дижиик. Н. Сарыглардың чогаалының дугайында чугаа чоруй берзе, Николай Сарыглардан өске кижи бар зээс деп, номчукчу эскерип каптар болгай.

Фамилияларывыс солуңар, азы чаа төрүттүнген уруг-дарывыларга ындыг фамилия берицер деп, чонга тайылбыр ажыгы чоруда бээр болзувусса, ол таарышпас. Хамаатыларның кандыг ат, фамилия шилип алырынга албадаашкын түрбаан болгаш турбас-даа. Ынчангаш бижикчиниң саналынга чөпшээрежир аргавыс чок болду.

Эдуард ДОНГАК.
(«Шынның» корр.).

КАТАП ТУРГУССА

1977 чылда бистиг район төвү Чадаанага спортлотонуң биледин эльбээ-биле садып турган. Оны садып алгаш, улут сонуургал-биле шыйып, ойнадып турган бис.

Үр-даа болбаанда, те чүге чүве, оны садып тератпайн барган.

Спортлото билеттерни ам хереглээнивисте чок-ла болза Кызылдан, чок-ла болза Барыын-Хемчиктен тып садып алыр бис.

Оны Чадаанага чүге сатпайн барган чүве иргы? Чадаана — Тываның улут хоорайларының бирээзи, хей орактарның белдири чер болгай. Чорумал, эрткен-дүшкен-даа кижилер аңаа хаймыр, хөлдүг чер. Ындыг болганда, Чадаанага спортлото болгаш спринт билеттерни доктаамал садарын катап организашташ, ооң тускай хаажактарын кудумчуларга өскылаза кандыг иргы?

Валентина ООРЖАК.
Тере-Хаа суур.

ЧЫЛГЫР ХААК ОРУУНГА

Эртнен дыштаныр үшүмерде Тайга станциязында хаажа комсомол-профзелел кроозу болуп эрткен. Аңаа районнардан алды, Ак-Довуракты болгаш Хову-Аксының база адырлар аайы-биле профзелелдер обкомнарының он командазы киришкен. Нигизи-биле 225 спортчулар киришкен.

Бирги түңде бирги, ийги белүктен 40—44, 45—55 харлыг хереженчи спортчулар 3 километрге, 39 харга чедир хереженчи улус 10 болгаш 5 километрге маңнашкан. Үш километрге бирги белүктен чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң профзелел обкомунуң (чырыдылшкын-1) командазының кежигүнү А. Давыдова 15,45-те эрткеш, бирги черни алган. Ол-ла команданың телээзи Н. Волохова ийги черге телептиг болган. Ол ук хемчээлди 16,33-те хаваан. Үшкү черни Улут-Хем районуң спортчузу Б. Донгур-оол алган.

Үш километрге 45—55 хар чедир бирги белүктүң хереженчи спортчулары маңнашкан. Бирги черни хоочун хаакчы Э. Крыцина (чырыдыышкын-1) 15,45 үеде эрткеш, бирги черни алган. Улуг-Хемниң хаакчызы Д. Артына 16,42-де эрткеш, ийги черге, агроүлептүркомплекизиниң профзелел обкомунуң (АҮК-2) командазының кежигүнү З. Павлова олар үшкү черге телептиг болганнар. Ол ук хемчээлди 18,10 үеде эрткен.

Ол-ла назы-хар аайы-биле ийги белүктен бирги черни медицина ажылдакчыларының профзелел обкомунуң командазынан Г. Бутакова 17,35 үени көргүскеш, бүзүрелдин-биле алган. Ийги болгаш үшкү черлерге чурт үлептүр болгаш коммунал-амыдырая бүдүрүлге ажылдакчыларының профзелел обкомунуң командазының хаакчызы Г. Лобанова— 19,17, күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профзелел обкомунуң командазының кежигүнү Е. Черменева — 19,18 олар телептиг болганнар.

Үш километрге ийги белүктен 40—44 хар чедир хереженчи улустан бирги черни медицина ажылдакчыларының профзелел обкомунуң командазының кежигүнү Л. Южакова алган. Ол ук хемчээлди 15,21 үеде эрткен. Ийги черни чурт үлептүр болгаш коммунал-амыдырая бүдүрүлге ажылчыннарының профзелел обкомунуң командазының хаакчызы В. Николаева 15,30 үеде маңнаваш алган. Үшкүзүнге Л. Салчак (Хову-Аксы) 18,27 үени көргүскеш, телептиг болган.

Ол-ла үүн 39 харга чедир хереженчи улус 5 километрге маргышкан. Хову-Аксының хоочун хаакчызы Н. Лакпа 23,30 үени көргүзүп, бирги черни алган. Ийги черни үлептүр тудут материалдарының болгаш тудугуң ажылчыннарының профзелел обкомунуң командазынан Э. Кужугет (23,50) алган. Үшкү черге Эрзин районуң телээзи М. Самдан 25,45 үени көргүскеш, телептиг болган.

Бирги белүктүң 39 хар чедир хереженнери 10 км маңнашкан. Аңаа бирги черни АҮК-2 команданың кежигүнү К. Аракчаа 50,03 үеде маңнап келгеш, бирги черни алган. Ийнгизинге чырыдыышкын-1 команданың телээзи И. Кама телептиг болган. Үшкү шаналдыг черни АҮК-2 команданың кежигүнү Е. Коченова алган.

Маргылдааның бирги түңүнде бирги, ийги белүктерге эр улустар 40—49 хар чедир 5 километрге маргышкан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР

(Бирги 1 белүк)

1. О. Салчак (хереглекчилер кооперациязы болгаш курсадыг ажылдакчыларының профзелел обкому)—18,48.
2. А. Маады (чырыдыышкын-1) —19,35.

Ийги 2 белүк

1. В. Пазель (Ак-Довурак) — 20,35.
2. В. Карлов (чурт үлептүр болгаш коммунал-амыдырал бүдүрүлге ажылчыннарының профзелел обкомунуң командазының хаакчызы В. Николаева 15,30 үеде маңнаваш алган. Үшкүзүнге Л. Салчак (Хову-Аксы) 18,27 үени көргүскеш, телептиг болган.

Ол-ла үүн 39 харга чедир хереженчи улус 5 километрге маргышкан. Хову-Аксының хоочун хаакчызы Н. Лакпа 23,30 үени көргүзүп, бирги черни алган. Ийги черни үлептүр тудут материалдарының болгаш тудугуң ажылчыннарының профзелел обкомунуң командазынан Э. Кужугет (23,50) алган. Үшкү черге Эрзин районуң телээзи М. Самдан 25,45 үени көргүскеш, телептиг болган.

Эр улустар 50—60 хар чедир 3 километрге маңнаан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР

Бирги белүк

1. В. Перминов (АҮК-1)—13,55;
2. В. Уколов (чазаглыг оруктар болгаш автотранспорт ажылчыннарының профзелел обкому)—14,00.

Ийги белүк

1. Б. Монгуш (Чаан-Хемчик)— 13,06.
2. С. Оюн (Тес-Хем)—13,35.

10 километрге тиилекчилер

1. Р. Серыглар (Хову-Аксы) — 37,20.
2. З. Янков (Хову-Аксы)—39,05.

Үжен тос харга чедир эр улус 15 километрге маңнаан. Аңаа чүгле эң шыырек хаакчылар киришкен. Баштай он километр эртип турда, чырыдылшкын-1 команданың телээлери О. Савты биле М. Черепановтуң үеэзи колдуунда деп чоруп турган. Салым-ууну чүгле эң соолгу беш километрге шинтпирэттинери арткан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР

1. 49. Савты (чырыдыышкын-1) —49,11.
2. М. Черепанов (чырыдылшкын-1) —50,10.

Маргылдааның ийги түңүнде бирги белүктен эр улус 10 км, ийги белүктен эр улус 5 км, бирги белүктүң хереженчи улузу 3 км чарышкан.

10 километр

1. О. Савты (чырыдыышкын-1)—30,33.
2. А. Соколов (чырыдылшкын-1)—32,32.

5 км (эр улус)

1. В. Золотухин (Хову-Аксы) —16,00.
2. С. Монгуш (Чаан-Хемчик) —16,15.

5 км (хереженнер)

Бирги белүк

1. И. Кама (чырыдыышкын-1) —20,40.
2. Ч. Доос-Хара (АҮК-1)— 22,20.

3 км (хереженнер)

1. Н. Лакпа (Хову-Аксы) — 11,25.
2. Л. Назарова (Чаан-Хемчик)—12,44.

Профзелелдерниң Бүгү-эмелел эки тура күш-культура болгаш спорт комитединин Тыва область чевулелиниң база комсомол обкомунуң чылдыңна эрттирип турар бо кроозунга бирги белүктен бирги черни чырыдыышкын-1, ийнгизин АҮК-1, үшкүзүн Улуг-Хем району алган.

Ийги белүктен бирги черни Хову-Аксының, ийнгизин чурт үлептүр болгаш коммунал-амыдырая бүдүрүлге ажылчыннарының профзелел обкомунуң, үшкүзүн Чаан-Хемчик районуң командалары алган. Бирги чер алган командаларга кубокту болгаш бирги черниң дипломнарын тывыскан. Хүүда бирги чер алган хаакчыларга өртектиг белектерни болгаш түңдүлел бижиктерни тывыскан.

Бо болуп эрткен комсомол-профзелел кроозунга дыка хей районнар болгаш профзелелдер обкому кириштээн. Бо талазы-биле профобличевулел болгаш комсомол обкому кириштээн черлериниң чылдагаанын тодарадып, удуртукчулардан шыңгыы негелдени тургузар апаар. Маргылдаа үеэзинде, ылаңгыа шаналдар тыпсып турган үеде, ВЛКСМ обкомунуң секретарьларындан чаңгыс-даа кижи көзүлбээнин хаакчылар-даа, көрүкчүлер-даа чугаалаашын турган. Чер-черге комсомол-профзелел кроозу болур деп чарлалды-даа аскан болгай. Ындыг таварылгада ол организацияларның удуртукчулары база кирмир турган. Бо чугула ажылды кидис эргелекчилерге дагзыр чоруктан үштүнза могуур.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
ЧУРУКТАРДА: маргылдаа үеэзинде.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

ШУПТУЗУН КИИРИШТИРЕР

Улуг назылыг эр кижилерниң аразында чылдың-на хол бембүүнүң талазы-биле республика маргылдааларының эртип турары өөрүкчүг. Ол чаңчылды бүрүкү-биле детки-вишаан, бодумнуң саналымны республиканың хол бембүүнүң федерациязынга кирикседим. Хоочуннар маргылдаазын 45 хардан өрү назылыг эр улус аразынга эрттирзе деп санаалдыг мен. Ооң ужуру болза мындыг: кажан республиканың хоочуннар аразынга маргылдаа эгелеп турда, хоочун ойнакчылар М. К. Шыырап, Т. А. Стал-оол, И. И. Корж, А. И. Щедогубов, С. Х. Ондар болгаш өскелер-даа ойнай бээрге найысылаалдың аныяктарынга өөредиг турду.

Сеолгу үеде хоочуннар аразынга маргылдаа эрттирерге көрүкчүлер шоолуг келбес. Ийи белүкке чаргаш, ойнадып каар мындыг. Оон соонда ол маргылдаа дугайында солунмарга-даа чыртпастаан, радиога-даа дамчыптас, телевизорга-даа көргүспестээн. Бай организастап турар-дыр дивейн тур мен. Кол-ла чүве үстүнде адаанын хоочуннарывыстың ойнаваставанында. Херек кырында бистиг хоочуннарывыстың идепкейн ешпээн, а оларга аныяктар чайлап бербейн, оларны солун ойнай бээри хомуданчыг.

Дертен харлыг эр кижи дээрге ам-даа аныяк кижидир. Ол назы-харлыында эки көргүзүүлер көргүзүп шыдаваес дээрден башка, спорттуң кандыг-даа хевирлеринге кирип болур-ла болгай. Дертендан дертен беш хар чедир улустуң аразынга маргылдаалар эрттирерге дыка солун болгу дег, ону база өөренип көрзе кандыг иргы?

Бо үеде спортту массалыг болдурар талазы-биле хемчеглер алдынып турар чүве болганда ону назын-хар аайы-биле эрттирзе чүл? Ам чамдык хоочуннар-биле болгаш аныяктар-биле ужурашканымны силерге таныштырып көрейн.

Ада-чурттуң Улуг дайынынның кириишкизи, 67 харлыг П. Биче-кыстың чугаазы: «Хоочуннар маргылдаазынга мен ышкаш кижилерден ойнаткан болза солун-на-дыр ийин. Телевизордан көөрге 90 харлыг кырганнар маңнажып турар боор-дур».

Кызылдың башкы институдунуң студентизи В. Макал-оол: «Улуг улустарны ойнап турда көөрге, техниказы база эки чорду. Чүгле шимчээшкин зээш дээрден башка. Оларга мага-бот сайзырадып алырынга дыка ажыктыг-дыр ийин».

База бир бодал бар. Эр-хереженчи спортчулар деп эргелыг болганда хоочун хереженчи спортчулар аразынга чүге республика чергелиг маргылдаа эрттирип болбазыл?

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
РСФСР-ниң национал хевиринге спорт мастери.

ООЧУР МАНАП ОРА ХҮНЗЭЭР

«Саяа» совхоз Кызыл — Туран оруунуң чоогунда. Чурттакчы чон суурда хей. Оларның амыдыраалы эки-зээн. Ынчалза-даа чонуң культуруг дыштанылгазынче болгаш кижизиглиге ажылынче хей-иниги организациялары сагыш салбаставан, ылаңгыа аныяктар ортузунда спорт-массалыг ажылдар чорбайн турар.

Клубта чаңгыс стол теннизи бар. Дыштаныр үүнүмерде ону долгандыр маңнажыр. Ойнаар күзелдиг кижи хей болганындан, оочур манап ора хүнзээр. Ооң соонда ижер дүжер. Кино эгелээр. Хүннүңне көөр чүвевис кино. Чеже ону көөр боор. Хөөнүүс калган.

Культура-спорт комплексизи деп чүвени солундан номчуур-дур бис. Чер-черде дыка-ла солун эртип турар-дыр. А бистинде ындыг эвес. Бо ажыл биске та нажан эгижир чүве.

А. НОРЖУНМАА.
Бай-Хем район.

КҮЖҮН ШЕНЕЖИП, МАРГЫШКАННАР

Чадаана хоорайда туттунган профессионал-техникиг училищениң спорт залының ажыдыышкыны байырлыг байдалда эрткен. Аңаа Кызылда № 1 профессионал-техникиг училищениң, Ак-Туругнуң, Сут-Хөлдүң, Чаан-Хемчиктің хол бембүүчүлери, мөгелери боттарының күжүн шенежип, солун оюнларны көргүскеннер.

Маргылдааның түңнелинде хол бембүүнге бирги черни «Искра» совхозтуң ойнакчылары ап, кайы-даа командаларга уттурбаанар. Ийигизин «Хөндергей» совхозтуң ойнакчылары, үшкүзүн Сут-Хөл районда «Ишкин» совхозтуң Кызыл-Тайга салбырындан келген спортчулар эзлээннер. «Эң эки камгалакчы болгаш халдакчы» деп тускай шаналдарга Хөндергейниң ойнакчызы Орлан Ондар, «Искра» совхозтан Геннадий Ховалыг олар телептиг болганнар.

Маргылдаа көөр дээн «аарыкчылар» залды долдур олурупкан. Аңаа 32 мөге киришкен. Хүрешке республикадан дашкаар хүрежип чораан, ат-алдарлыг, РСФСР-ниң спорттуң национал хевиринге спорт мастерлери, самбога, хостут хүрешке разрядтыг мөгелер, школчылар киришкен.

Хүрештиң үшкү эргилдезинде сес мөге артканда Хөндергейниң мөгези Виктор Сат АКМК-1-ниң мөгези Михаил Монгушка, Чадаана хоорайның мөгелери Олег Ооржак биле Алексей Хомушку, Чыраа-Бажының аныяк мөгези Орлан Кызыл-оол биле Чадаананың өөренникчизи Роберт Ондар, Сут-Хөлдүң мөгелери Виктор Ооржак, Николай Сынаң-оол олар тус-туста таварышканнар.

Хүрештиң түңнелинде бирги черни РСФСР-ниң национал хевиринге спорт мастери Николай Сынаң-оол шүүлген, Виктор Монгуш үзүүрлешкен. Тиилекчилерге өртектиг белектерни, түңдүлел бижиктерни № 6 КПТУ-нуң директору Дадар-оол Монгуш тывыскан.

Маргылдаа солун, организастыг байдалга эрткен. Хоочун спортчулар аныяктарга байлак арга-дуржулгазын дамдыдып, үлегерин көргүзүп, идепкейлиг киришкен. Районнар болгаш өөредилге черлериниң спортчуларының белектелдери шыырак болган.

Байыр-оол МОНГУШ,
Виктор ХОВАЛЫГ.
Чаан-Хемчик район.

КАТАП ТУРГУССА

1977 чылда бистиг район төвү Чадаанага спортлотонуң биледин эльбээ-биле садып турган. Оны садып алгаш, улут сонуургал-биле шыйып, ойнадып турган бис.

Үр-даа болбаанда, те чүге чүве, оны садып тератпайн барган.

Спортлото билеттерни ам хереглээнивисте чок-ла болза Кызылдан, чок-ла болза Барыын-Хемчиктен тып садып алыр бис.

Оны Чадаанага чүге сатпайн барган чүве иргы? Чадаана — Тываның улут хоорайларының бирээзи, хей орактарның белдири чер болгай. Чорумал, эрткен-дүшкен-даа кижилер аңаа хаймыр, хөлдүг чер. Ындыг болганда, Чадаанага спортлото болгаш спринт билеттерни доктаамал садарын катап организашташ, ооң тускай хаажактарын кудумчуларга өскылаза кандыг иргы?

Валентина ООРЖАК.
Тере-Хаа суур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — «Кедээ ажыл-агый». Киножурнал. 8.55 —«Дириг амытаннар дугайында». 9.55 —Японияның аныяк музыкантыларының ГДР-де оюн көргүзүү. 10.30 —Киноафиша. 11.00 — «Улустуң чогаадычы ажылы». 11.30—11.40 — Медээлер. 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Берзон (фортепиано) ойнаар. 16.15 —«Каникулдар, каникулдар». 17.15 — Улустуң хөгжүм хереклерининиң дугайында. 18.00 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20—ТТ экранында эң баштай. «Юбилейни сонгаарладыылыңар». Уран-чечен фильм. 20.50 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.30 — «Резонанс». «Изиг» точкаларда тайбыңче базымнар». 23.00 —Үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 23.20 —23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 —Музыка. 4 класс. И. Стравинский. «Петрушка». 9.05 —Немец дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Ынакшыл болгаш найырал. 10.35; 11.35 —Теогу. 9 класс. ГОЭЛРО-нуң ленинчи планы. 11.05— Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — Медээлер. 12.55 —14.10 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдбери база К. Бульчевтуң чогаалдарынга. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.25 —«Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бирги класс өөренникчилеринге телешкола. 18.45 — «Ойнаарактар театры «Буратино» бистиг алчыыс». 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарыяга болгаш шынар». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удукар, чаштар!». 20.15 — Ю. Бушко. «Кежээжигеш». Концерт. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 —«Ye». 21.30— Өңнүктер экраны. «Бут адаанда дээр». Уран-чечен фильм. (ЧССР). 22.50 — Док. фильмнер. 23.30 —00.15 — Бут бембүү. Эш куу ужуражыышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.25 —Концерт. 19.25— Улуг кижилер болгаш уруглар. Телефильмнер. 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!».

Кино

МАРТ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Выбор» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.50, бичии залга: Мультсборник 10.00, 16.00, «Грипп Кинг-Конг» 11.00, 13.30, 17.10, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корона Российской империи, или Снова неуловимые» 9.30, 12.20, Киноклуб «Профессия гордая моя» 15.00, «Семь самураев» 17.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «В 12 часов придет босс» 15.00, 17.00, 19.20 шактарда.

МАРТ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, бичии залга: Мультсборник 10.00, «Грипп Кинг-Конг» 11.20, 13.50, 16.20, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.00, 12.00, 15.00, «Тайна старого чердака» 10.20, 13.20, «Семь самураев» 16.50, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Властелин времени» 13.00, «Потерявшие претензий не имеют» 15.00, 17.00, Киноклуб: «Профиль», «Тема» 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К/б. «Десять негритят» 17.30, 20.00 шактарда.

[Солунуң даравызында номери март 25-те үнер.]

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлептүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтыыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериниң 3-43-41, солун келбейн баргамда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амазы. Тиражы 24637 экз. Солунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер мер полиграфия болгаш ном садыының хереклериниң талазы-биле «Түүне» комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2784. ТС—00659.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 24 четверг № 70 (13670)

1925 чылда үнезилеттинген.

Өртээ 3 копеек.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛААН

М. С. Горбачев март 22-де Кремльге Уругвайның Президентизи Хулио Мариа Сангинетти-биле үжүрешкен. Ийи кө-рүнелерниң ажылдакчыларының аразында бүгү делегейде сонуургалды болдуруп турар айтырыгларны хостуг чугаалашкан. Боттарының чурттарының иштики айтырыгларының талазы-биле информациялар солушкан. М. С. Горбачев Президентиниң дилээн өзугаар эде тургустунуушкун концепциязының болгаш политиказының тургустунуп келгенин чугаалаан.

Уругвайның Президентизиниң ССРЭ-ге аян-чоруу сеткил хамыышкынын болдурганын М. С. Горбачев демдеглээн.

* * *

Ол-ла хүн Х. М. Сангинетти Крым чалында делгелге эвлынга уругвай чурукчуларның делгелгезиниң ажыдыышкын өзулалыңга киришкен.

* * *

Кремль хаказының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге аалчы чечектер селгеп.

Кежээ Х. М. Сангинетти кадайы-биле, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко кадайы-биле, албаның эске-дее кижилери ССР Эвилелиниң Улут театрының балет кежээзинге чораан.

КИЖИНИҢ ЭРГЕ-АЖЫНГА, КИЖИНИҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизинде

Партияның удуртулгазы-биле боттандырып чорудуп турар эде тургустунуушкун чоннуң, совет кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунче угланган. Ол улуг сорулганы чедип алырынга чурттуң тараачыннарының, агроулетпүр комплексиниң ажыл-ишчилериниң ролю онза харыысалгалыг.

Колхозтар — социалистиг системаның чарылбас тудуш кезээ. Кооперацияның ленинчи идеяларын амгы үе-чадада амыдыралга боттандырып чорудуп тура, кедээниң ишчилери ажылга шинтпирлин-биле немелдени кылыр, ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алырынга бодунуң салыышкынын кескүзүү-биле улгатырар деп сорулганы мурнунга салып турар.

Совет тараачыннарның бүрүн эргелиг төлөлекчилери — колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизинниң делегаттары Москвада ындыг сеткил-хөөннүг чыглып келген. Дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче болгаш демократчыдылгаже партияның угланыышкыны бүгү улустуң долу деткимчезин болгаш изиг чүүл-дүгүмүүшкүнүн алган деп, олар быжыы-биле медеглеп турарлар. СЭКП-ниң аграр политиказын чорудары, кодээге үндезин чаартылгаларны боттандырары дээш эң-не күженишкиннинг демисежирингe шинтпирлиг чорук оон үнүп турар.

Кремльдиң Съездилер ордузу. Эртемгиниң 10 шак. Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев оларны съездиниң делегаттары болгаш аалчылары адыш часкаашкынары-биле уткаан.

Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң даесканы-биле съездини Казах ССР-ниң Талды-Курган области Панфилов районунуң «Октябрьның 40 чылы» колхозунуң даргазы, Социалистиг Күш-ажытдың ийи дакпыр Маадыры Н. Н. Головацкий ажыткан.

Бистиң съездивис — совет тараачыннарның амыдыралынга төөгүлүг болуушкун. Делегаттарның кижи бүрүзү бодунуң ажыл-херектериниң болгаш шинтпирлеп турар айтырыгларының дугайын чугаалап бээр, дуржулга болгаш бодалдарын солчурун күзеп, найысылалда келген деп чүвеге бүзүрээр мен. А колчүүл — кедээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезин көвүдедири-биле моон соңгаар канчаар ажылдаарыысты болгаш чурттаарыысты тодарадыры болур деп, сл чугаалаан.

Ындыг шыңгыы, ажык чугаа кылырын СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизиниң эгезин салганы бистиң чурттап турар үевис боду — эде тургустунуушкун үези, бистиң чуртувуста экономиктиг болгаш социал үндезин чаартылгаларның үези бистиң хүлээндирип турар.

Чаа байдалдарда тараачын бодун мөрниң өзүүг ээзи, ында болуп турар бүгү-ле чүүлдер дээш харыысалгалыг кылдыр медереп билип эгелээн.

Съездиге норма өзугаар 4374 делегат соңгуткан, 4319 делегат чедип келген, чептуг чылдагаан-биле 55 кижи келбээн деп, оратор дыңнаткан.

Колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизин ажыттынган деп чарлаан.

Съездиниң президиумун соңгаан. Оон составында СЭКП-ниң болгаш Совет күрүненик удуртукчулары, колхоз тургузуушкунунуң хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, партия, совет болгаш хөөннүг организацияларының төөлөкчилери кирген.

Съездиге чөөрби ийи чурттан кооператив, тараачын земледелериниң болгаш ассоциацияларының делегациялары чедип келген. Совет колхозчу тараачыннарның төөлөлөри дештыкыдан келген аалчыларга чүреткиң хамыындан байыр чедирген.

Съездиниң удуртукчу органнарын соңгаан. Делегаттар хүн чурумунуң айтырыгларын бир үн-биле бадылаан.

* * *

Чүве чугаалаары-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевка сөс берген.

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинге 1988 чылдың март 23-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

I.

Эргим эштер!

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизиниң делегаттарынга болгаш аалчыларынга, силерге СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден изиг болгаш чүректиң хамыындан байыр чедирерин мөзээ чопшээрел көрүкер.

Совет тараачыннарның бүгү салгалдарының төөлөлекчилери бөгүн бо залда чыглып келген-дир. Силериниң нүүрүнүңерде, эштер, бистиң улуг Торээн чуртувустуң кедээ ишчилеринге сеткилиристиң хамыындан байыр чедирип тур бис.

Бистиң чуртувустуң чедишкиннери болгаш типилелгелери совет кедээнин амыдыралы-биле сырый тудуш. Силериниң буянныг күш-ажылыңнарны, чоннуң чаагай чоруу дээш силериниң ажыл-херектериңерни Торээн чурт бедин-биле үнелеп турар.

Бистиң ниитилелиристиң кичээнгейи съездиниң ажылынче угланганы чугаажок. Чурттуң амыдыралының эң чугула айтырыгларының дугайында — кооперация дугайында, колхозтар дугайында, социалистиг ниитилелдиң эң кол үндезининиң бирээзи болуп турар бистиң экономиканыстың бүгү аграр секторунуң дугайында чугаа болур болганда ол ындыг болур-даа. Ол ышкаш бүгү чонга ужурдузазын өжок эки билиривис эде тургустунуушкун дугайында болуру база билдингир.

Амгы үеде, кажан революсчу чаартылгалар амыдыралдың болгаш ажыл-чорудулганың бүгү талаларын хаара туда берген турда, совет ниитилелди хөгжүдериниң харыысалгалыг үе-чадазында айтырыглар болгаш бергелер ам бистиң мурнуусту тодаргайы-биле көстүп келген. Олар теоретиктиг ханы анализи болгаш хандыр бодаңнын, бистиң үеиске таарыр политиканы ажылдап кылырын, ол ышкаш ону боттандырарының практиктиг тус-тус хөделиишкиннерин негеп турар.

Бис ону ынчаар кылып турар-даа бис. Партияның XXVII съездизи, ТК-ның Пленумнары, Октябрьның 70 чылын байырлааны — бо бүгү чүүлдер эде тургустунуушкунну медереп билириниң болгаш хөгжүдериниң чадалары-дыр. Амгы съездиниң эң чугула сорулгазы болза, социализмниң күчүзүн билириңге боттуг арганы бээрин, ону кижилернин амыдыралын экижидеринге, оларның салым-чаанын хөгжүдеринге ажыглаары болур.

Чаа чүүлдерни дилээри-биле дегейлемген хөй-ле чүүлдерни үрээри-биле, улуг хемчээлдиг шенелделер-биле болгаш социал ажыдыышкыннар-биле холбашкан чүткүлдүг ажылдарның үш чылын чурттаап эткен бис. Амгы үеде бис эде тургустунуушкунну чептуг болгаш чептуг эвес факторларның база болуушкуннарның кады хөделип турары доктаамал хөгжүп орар чөрүлдээлиг чорудулга деп улам ханы медереп билип турар бис. Бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының калбак кезектерин чаартылгаларның кайы өстүрериниң болгаш ажылдадырын, ажыл-ишчи хөөннү чидирбезин, бергелерден сезинмезин, бүзүрелин, ажыл-ишчи сагыш сеткилин чидирбезин ол биске хүлээндирип турар. Ынчаар болза бүгү чүүлдер бистиң бодап алганыысыс хевээр боттаныр.

Кижиниң идепкейин болгаш инициативазын эң-не долузу-биле ажыдарынга чедирер ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалынче хөгжүдер ындыг боттуг шимчедикчи күш эде тургустунуушкун болур ужурлуг. Бистиң бөгүнгү кылып турар бүгү чүүлдериис кижи бүрүзүнге, оон талантызын, салым-чаанын болгаш аргаларын илередип тыварынга, чогаадыкчы ажылынга болгаш дилеп тывыышкынарга делгем орукту ажыдып берип турар.

Эде тургустунуушкуннуң үези — ол дээрге кижи бүрүзүнүң ниитилелге төлөптүг черин эзлээри, оон амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазының бүгү талаларынга бодунуң аргаларын көргүзүп шыдаары үе-дир. Оон уламындан бис эде тургустунуушкуннуң үезин онзагай үе деп санаар эргелиг апарган бис.

Бистиң ниитилелиристиң онон чылдарда оруктарын эде тургустунуушкун тургузар болгаш бадыткаар, бистиң уругларывыстың болгаш оларның уругларының чүгле XX чүс чылдың төнчүзүнде эвес, XXI чүс чылдың эгезинде безин көөру амыдыралын тургузар. Эде тургустунуушкун — ол дээрге кижиниң салым-хүүзү, оон бодунуң холунда турары үеде социал үндезин чаартылгаларның чорудулгазы-дыр. Келир үениң кандыг болуру, бистиң салым-хүүвүстүң кандыг болуру бистиң боттарывыстан дорт хамаарныр.

Чүүү кылып шыдаан бис, ТК-ның апрель болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизинин ажылдап кылганы партияның угланыышкынын канчаар боттандырып турар бис! Чурт болгаш кижилерниң амыдыралы канчаар өскерилгенил?

Эде тургустунуушкуннуң чоруп турарының тодаргай анализин ТК партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязына кылыр. Ам-даа болза үш чыл дургузунда хилис ажылдаваан бис деп чугаалап болур.

Бергелер, бо оруктуң эгезинде бодап турганывыстан, хөй болган дээрзин демдеглээр ужурлуг мен. Дыка-ла хөй айтырыглар чыылган-дыр, дыка-ла үр олар шинтпирлеттинмейн келген-дир. Тараачынның дылы-биле чугаалаарга, бистиң шөлүүстө бок үнүш бюрократизмниң болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктуң үржүктары, социал чептүг эвес чорук болгаш ажыл-агыйжы эвес чүүлдер бажын ажыр үнген-дир. Маңаа чүгле бок үнүштерни аштаары-биле кызыгаарланмаскылга болгай. Эде тургустунуушкуннуң хире хаара тутканын барымдаалап факторларның болгаш болуушкуннарның ролю доктаамал өзүп турар. Мында эде тургустунуушкуннуң диалектиказы бар. Кижи төрелгеннинг чаартыкчы энергиязын улам өстүрериң болгаш ажылдадырын, ажыл-ишчи хөөннү чидирбезин, бергелерден сезинмезин, бүзүрелин, ажыл-ишчи сагыш сеткилин чидирбезин ол биске хүлээндирип турар. Ынчаар болза бүгү чүүлдер бистиң бодап алганыысыс хевээр боттаныр.

Кижиниң идепкейин болгаш инициативазын эң-не долузу-биле ажыдарынга чедирер ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалынче хөгжүдер ындыг боттуг шимчедикчи күш эде тургустунуушкун болур ужурлуг. Бистиң бөгүнгү кылып турар бүгү чүүлдериис кижи бүрүзүнге, оон талантызын, салым-чаанын болгаш аргаларын илередип тыварынга, чогаадыкчы ажылынга болгаш дилеп тывыышкынарга делгем орукту ажыдып берип турар.

Эде тургустунуушкуннуң үези — ол дээрге кижи бүрүзүнүң ниитилелге төлөптүг черин эзлээри, оон амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазының бүгү талаларынга бодунуң аргаларын көргүзүп шыдаары үе-дир. Оон уламындан бис эде тургустунуушкуннуң үезин онзагай үе деп санаар эргелиг апарган бис.

Бистиң ниитилелиристиң онон чылдарда оруктарын эде тургустунуушкун тургузар болгаш бадыткаар, бистиң уругларывыстың болгаш оларның уругларының чүгле XX чүс чылдың төнчүзүнде эвес, XXI чүс чылдың эгезинде безин көөру амыдыралын тургузар. Эде тургустунуушкун — ол дээрге кижиниң салым-хүүзү, оон бодунуң холунда турары үеде социал үндезин чаартылгаларның чорудулгазы-дыр. Келир үениң кандыг болуру, бистиң салым-хүүвүстүң кандыг болуру бистиң боттарывыстан дорт хамаарныр.

Чүүү кылып шыдаан бис, ТК-ның апрель болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизинин ажылдап кылганы партияның угланыышкынын канчаар боттандырып турар бис! Чурт болгаш кижилерниң амыдыралы канчаар өскерилгенил?

Эде тургустунуушкуннуң чоруп турарының тодаргай анализин ТК партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязына кылыр. Ам-даа болза үш чыл дургузунда хилис ажылдаваан бис деп чугаалап болур.

Бергелер, бо оруктуң эгезинде бодап турганывыстан, хөй болган дээрзин демдеглээр ужурлуг мен. Дыка-ла хөй айтырыглар чыылган-дыр, дыка-ла үр олар шинтпирлеттинмейн келген-дир. Тараачынның дылы-биле чугаалаарга, бистиң шөлүүстө бок үнүш,

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

(Эгезы 1-ги арында).

хереглел бараанныңаның чедишпезин, ассортиментизинин кызыызын, ачы-дуза чедирилгезинин кызамалдалын хамаарыштырар алаар. Ол дээрге — ажыглаттынмаан күш-ажылчы күрлавырлар-даа, материалдыг күрлавырларың чидириглерде-даа ол-дур. Адактың сеелунде, ол дээрге — хогжүлденин эң чугула социал факторларының дыка сулерааны-дыр.

Бөгүн бис, эштер, мындыг үүлдү миннир ужурлуг бис: кооперацияга хамаарыштыр ындыг угланыышкын частырыглыг болган. Кооперация шимчээшкининиң ленинин принциптеринден ойталаанының түңнелинде чүрт, ооң экономиказы политика-даа, моральдаа, социал-даа талазы-биле улуг чидириглериг болган.

Бисте кооперация бодунуң арга-ларын дыка чедир ажыглавайн турар деп партиеңиң XXVII съездизинге демдеглеттинген. Бо айтырыг талазы-биле долу тодаргай түңнелди үндүрерин съезд негээн. Бистің ооң соондагы сайгарылга-ныс кооперация амгы нинтилел амыдыралынга чугула рольду ойнаар болгаш ойнаар-даа ужурлуг деп чүвенге кергускан.

Кооператив шимчээшкининиң, ооң хей өнзы хевирлерин катап хөгжүдер херек. Чаа байдалдарны болгаш чаа негелдерни барымдаалап кербүшаан, катап хөгжүдер дээрзи черде билдингир болбайн аан. Эрги, ылаңгыг эң не бодүүн хевирлериг кооперацияны эвес, а бо үеним, бедик культуралыг, бодунуң иштинге болгаш күрүне бүдүрүлгелери-биле база организациялары-биле калбак хемчээлге холбаалыг кооперацияны тургузар ужурлуг бис. Бедик ажыктыг, техника-биле эки дериттингем болгаш эки шынарлыг продукцияны будуруп, ачы-дуза чедирилгезин хандырып, ада-чүрттүн болгаш дештыкының бүдүрүлгелери-биле адаанныкын шыдаар арганыг кооперация бисте херек.

Кооперация шимчээшкининиң мүрүнгө деңгем орукту амгы үеде ажыдарда, чүү удуртулга болдурган бис? Бисте сорулгалар тодаргай болгаш билдингир — совет кижилериң негелдерини эки хандырары, материалдыг немелде күрлавырларны тывары, бүгү экономиканы, ол ышкаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин кедүрериге, ооң бүдүрүн турар продукциязын болбаазырадып кылырыга, кедээ чоннуң амыдыралчүрүтүлгезин эки-жидериге идиг берингээнинериг күштелдирери-дир.

Кооперация болза ээ болурунуң сагыш-сеткилиге кижизидип, инициативаны болгаш тывынгыр-кылыгыр чорукту хөгжүтүлүшаан, аъш-чем айтырыын шинтпирээринге, чоннуң эки шынарлыг хереглел бараанныың бүдүрерин көвүдериге, хандырылга адырын калбартырыга, совет кижилериң күш-ажылының, амыдыралчүрүтүлгезиниң база дыштанылгазының байдалдарын эки-жидериге боттуг дузаны чедирип шыдаар. Хереглел бараанныңа болгаш ачы-дуза чедирилгезинге хереглелдиг амгы үеде дүрген өскерлип турарын, оларның ассортиментизин доктаамал чаартырының эргежок чугулазын билир болгай силер, эштер. Ол чорук негелде-хереглелдерге дыннангыр болурун, кижи бүрүзүнүң хереглелдерин улам тодаргай көөрүн, чер-черниң байдалдарын эки барымдаалаарын бүдүрүкчүлерден негеп турар. А ол мөзүт-шынарлар чогум-на кооперативтерде бар болуп турар.

Кооператив хевирлерин калбаа-биле ажыглаар чорук улуг, ортумак, улуг эвес бүдүрүлгелерни таарыштыр холбаштырарыга чугуле ужур-дузалыг болур. Эвээш санныг кылыгларны, дериг-херекселдерниң болгаш приборларның хей хевирлерин бүдүрериниң чагыгларын улуг үлетүрге күүседир талазы-биле бергедээшкиннер бүгү кижилерге билдингир болгай. Хемчээлиниң талазы-биле улуг эвес телевилелдерге, тудуг болгаш селтелге ажылдарыңа хамаарышкан хөрээни хандырары-биле холбашкан бергедээшкиннерни ажыл-агый удуртукчуларын эки билир. Уран кеастелге ажылдарының, эртем-техникиг консультацияларның болгаш өске-даа чүүлдериниң айтырыглары, чаартыкчыларның сонгалдарын шиңгээдип нелтередири дыка дөрзүктүг болу берген. Ындыг хевирлиг ажылдар улуг бүдүрүлгелерге колдуунда ажык чок болуп турар. Ооң түңнелинде бүдүрүлгениң ажыктыы чаеызап, ажыл шагын болгаш хөрөгүлөрни эвлис чедирип турар. Нинтиниң улуг бүдүрүлгезинге таарымчалыг немелде болуп шыдаар улуг эвес кооператив организациялары хей үүлдерни кылып болур ийик.

Ажыл-херектиң өске талазы — социал айтырыгларны шинтпирээрин база бичо эвес ужур-дузалыг. Мергежилдиг өнзы-бүрү деңнелинге даанган кооператив ажыл-чорудулгазы болза бүдүрүлгениң хей адырларын организасаавышаан, чоннуң, ылаңгыг улуг эвес хоорайларда, суурларда болгаш кедээ черлерде чоннуң бүгү белүктерин ажыл-биле хандырар арганы берип турар. Кооперативтерге ажылдаар чорук ог-бүлелериниң орулгаларын көвүдеп, социал тургузуун хөгжүдеринге чер-черниң бюджет курлавырларына немелдени бээр.

Өнзы-бүрү чылдагаанныңаның ужуунган күш-ажылы күрүне бүдүрүлгелеринге бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларына ажыглаттынмас кижилерни бүдүрүлгеге болгаш хандырылгага кооперация киришүрүп болдурун ооң ыдай база демдеглээр черек. Оваар дээрге — пенсионерлер, инвалидтер, бажыңы ажылы кылып турар хөрээженнер, өөреникчианыяктар-дыр.

Хей өнзы хевирлериг кооперация амгы үеде биске херек болуп турар. Ол дээрге — бүдүрүлгениң болгаш хандырылганың бүгү адырларына чаа кооперативтерни тургузары-дыр. Ол дээрге — колхозтарның болгаш хереглел кооперациязының организацияларының демократтыг кооператив үндезиннерин катап тургузары болгаш ханыладыры-дыр. Ол дээрге — колхозтарның болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы эге коллективтериниң деңнелинге кооперацияны хөгжүдери-дир. Ол дээрге — бүдүрүлгелер арызына кереэ харыысаалары-дыр. Нинтиниң өнчүүнүң байлак утка-шынарын херек кырында чедип алыры ындыг хей адырлыг кооперацияның баазазына боттаныр арганыг болур.

Бүдүрүлгениң үүгле хемчээлдери-биле эвес, харын дүрген эде тургустунар, бар хереглелге дыннангыр болур, чер-черниң байдалдарын, ол ышкаш ажылдакчыларның хүүзүнде мергежилин болгаш тывынгыр-кылынгыр чоруун долу ажыглаар арганыы-биле бирги чергениң чугула ужурдузалыг болуп турар эвээш эвес адырлар черде бар-дыр, эштер.

Кооператив шимчээшкининиң кедүрериниг партиеңиң айытканы угланыышкынын идегеес чорук-биле, а харын-даа удурланыышкын-биле утказан бүгү кижилерге харыысы кооперацияны калбаа-биле хөгжүдериниң сорулгазын практиктиг орукче киирбишаан, берип турар-дыр бис. Кооперация дээрге ажылагайны чорударының социалистыг эвес хевирн-дир, а хүү өнчүзүрек ажыл-чорудулга-дыр деп бадыткавышаан, шыкыгып, девидеп турар кижилерге харыысы ынчаар берип турар-дыр бис.

Ындыг хевирлиг чигзиннишкиннер болгаш бадыткаашкынар шагда-ла турганын ол эштерге чугаалап болур мен. Чогум-на ындыг чылдаттар-биле кооперацияны моон мүрүнгө чедишкининг боой тудуп турганнар. Чок, мөлчүгеден болгаш ацыларының эптеш чок чорудээзинден хостаган нинтилелде ажылчы чоннуң массалыг социал шимчээшкини болбушаан, кооперация болза социализмниң сорулгаларына, ооң күш-ажылчы болгаш коллективи алыс сорулгаларына бодунуң бүдүүгүнден бүрүн дүгжүп турар.

Чүрттүү социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринин херээнге кооперацияның ажыдын берип турар чаа аргалары чогум-на оортан үндезилеттинген. Эде тургустунуушкун кооперацияга хей-нинтиниң сонуургалын хайнытырган. Кооператив шимчээшкининиң шынар талазы-биле чаа үе-чадазына, экономиктиг болгаш социал амыдыралдың өнзы-бүрү адырларына ооң калбаа-биле нептерээринге эргежок чугула үндезиннерни эде тургустунуушкун база тургузун турар.

Эде тургустунуушкун хамыштын мүрүнгө таарымчалыг нинтилел байдалын тургускан болгаш тургузарын үргүлчүлеп, миллион-миллион кижилериң инициативазын болгаш чогаадыкчы чоруун сайзырадып турар. А ол дээрге принципиалдыг чугула болур, чүге дизе, кооперацияны «түстүнде» сыгап болбас. Үүгле кадаандаа инициатива болгаш чогаадыкчы чорун хоозун, өзүү-хевир барымдаалаан эвес, а боттуг, чедишкининг ажылчорудулгалыг кооперацияны бээр болгаш ону ылап-ла массалыг болдурар. Кооператив шимчээшкининиң хөгжүдери дээрге, бир талазында, нинтилелдиг демократчыдылгазының боттуг түңнели, ооң хей өнзы хевирлериниң бирээзи, а өске талазында — нинтизиг-биле демократчыдыга чорудулгазын ханыладыры-дыр, чагырып дүжаар чоруна болгаш бюрократизмге удур демиселдиг чугула быразыдыр.

Херек кырында ажык-чаргылыг, сонгулдалыг, ажык отчеттуг болур чорук, будурулгени эргелеп башкарарынга бүгү ажылчы чоннуң киржилгези — ол дээрге, ол чокка кооперацияны шүүт-ла болдунуп болбас, ындыг үүл-дур, эштер. Үүгле бот-башкартынар организация болур болза, кооперация херек кырынга ажыл-агыйны чорударының үре-түңнелдиг хевири болуп шыдаар.

Кооператив шимчээшкининиң хөгжүлдезин биле үндезин экономиктиг чаартылганың аразында дорт, тудуш харылзаа бар. Күрүне бүдүрүлгезинин (каттыжыышкынның) дугайында хоойлуда быжыглаттынган чаа экономиктиг механизм бодунуң ажыл-чорудулгазын организасаарынга ёзулуг-даа алдын дүгүүрну кооперацияның холунга берген. Күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниң деңгем хемчээлдиг солчуулгазынга болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылгазынга эргежок чугула байдалдар бөгүн боттуу-биле тургустунул турар.

Бистер кооператив шимчээшкининиң хөгжүлдезинин перспективаларын чугаалажып көрүп турган, амгы дүжүлгени-даа барымдаалап турар бис. Чоннуң хереглел бараанныың бүдүрериниг болгаш чиг эттн дагын болбаазырадырынга, садыгга, хей-нинтиниң чемненнигезинге база амыдыралы хандырылгазынга чүгле чаңгыс чыл дургузунда чуртка барык 14 муң кооператив тургустунган болгаш ажылдап эгелээн-дир. Бисте 150 муң ажыг өнзи кооператив ажылчорудулгазын ам чорудуп турар. Чаа кооперативтиң хей-хейү үре-түңнелдиг ажылдап, чокта нептереалдг чаалап ап эгелээн. Кооперативтиң белеткеп үндүрүп турар бараанныың ассортиментизи дүргени-биле калбарын турар. Амыдыралга болгаш септелгетудугга оларның көргүзүп турар ачы-дузазынга хереглел өзүп турар.

Сеелгу үеде күрүне бүдүрүлгелериниң структуразынгада, ылаңгыг шоолуг орулгалыг эвес азы карылгалыг участокларга, кооператив хевирлерин ажыглап турар апаргын. Ынчаарга ажыктыы канчаар-даа ажок дээрзин чугаалаар херек. Ажыл-агыйны эвес чорукту үзүүкларының, ажылдап турарларның санын кызырарының, күш-ажылды шын организасаарының база материалдыг үнелиг үүлдерни чеп ажыглаарының күселиби-биле ажаа орулгалыг чорук дыка дүрген өзүп турар.

Ынчалзажок нинтизи-биле кооперация чүгле чаа күш кирип эгелеп турар. Будурүшкүннүң, бараанныр саарылгазының база ачы-дуза чедирилгезинин хемчээлдеринде ооң продукциязы шоолуг-ла эвес үлүг-хүүну эзлеп турар. Улуг үлетпүр будурүлгелериниң чанында кооперативтерни кончуг оожум болгаш нинтизи-биле харын-даа туражок тургузуп турар.

Ооң-биле чергелештир кооператив шимчээшкини чүрттүң өнзы-бүрү деавискээрлеринде канчаар-даа ажок дең-дески эвес хөгжүп турар. Москва области кооперацияның өнзы-бүгү хевирлерини организасаарын база хөгжүдерин шыңгызы-биле көрүп турар. Садыг, медицина, хандырылга амыдырал кооперативтери, дыштанылганы организасаарының база өске-даа үүлдериниң талазы-биле кооператив коллективтери ажылдап эгелей берген. Бөгүн Москва чоогунда 1137 коллектив ажылдап турар, ол дээрге ортумаа-биле бир районда-ла 27 кооператив-тир. Прибалтика республикаларында, Краснодар болгаш Ставрополь крайларда, Саратов, Иван-Франковск болгаш чамдык өске-даа областарда кооперативашкын чорудулгазы идепкейлиг болуп турар.

Ынчалзажок ооң өске чижектер база бар. Ортаакы Азиниң республикаларында, Казахстанда болгаш Азербайджанда кооперативтиң бир чуртталгыга онаштыр көргүзүп турар амыдырал ачы-дузазының хемчээли, чижээ, Эстониядыңдан барык 20 катап эвээш болуп турар. Ылаңгыг Архангельск, Тамбов, Тула областарда болгаш дыка хей өске-даа черлерде чоннуң хереглел бараанныың будурүп үндүрүп турар кооперативтиң самын мырыңай салаа базын саналп болур. Ол черлерде кооперативтиң ажыл-чорудулгазынга чогумчалыг байдалдарны чүгле турбаан эвес, харын-даа өнзы-бүрү шаптыктаашкыннарны кылып, дүрүм ёзугаар эвес, хорууштуннарны база кызыгаарлаашкыннарны киирип турары хоозар эвес. Оларның ажылының дугайын чонга четпес, а хей нуруузунда чаңгыс талалыг кылдыр тайылбырлап турар.

Кооперацияның хөгжүлдезинге боттуг мөөндак таварыштырып, ажаа бүзүрел чок хамаарылганы болдуруп турар чамдык чогумчалыг эвес үүлдерни база көрбейн барып болбас. Чамдыкта ол талаже алыксак-никсектер, харын-даа мырыңай бузурукчулар сыңнып киирип, оларның чижеңчүткүлдери кооперацияның идеязын бужартадып турар. Кооперативтерниң эвээжин ажыглап алгаш, чамдык кооперативтер ортек-үнени улгаттырарының күсели-биле боттарының ажык-кончаазын көвүдедип турарының фактылары база бар. Ол үүлдер ажылчы чоннуң чептүг таварышмас чоруун болдуруп турар.

Эргежок чугула апаргын черлерге хоойлуну хүлээп алыры херек болбайн аан. Ынчалзажок чаңгыс-ла чагырыдужаар хемчеглер-биле үе айтырыгны шинтпирлеп болбас. Кол орук — ол дээрге кооперативтерниң санын көвүдедири, күрүне бүдүрүлгелери база идепкейлиг киришкен турар ужурлуг чогумчалыг чаржыныышкынны болдурарыдыр. А ол чорук бодунуң эзлчээнде бараанныр рынокунга болгаш ачы-дуза чедирериниг-даа, ортектериниң деңнелинге-даа чогумчалыг салдарны чедирер апаар.

Хоойлужудулганы ажылдап кылбаан чорук кооперацияның хөгжүлдезинге шыңгызы-биле шаптыктап турар дээрзин хүлээп көрзе чогуур. Кооператив шимчээшкинин аайлаптаарыштырып турар, ам күштүт болуп турар сандаргай нормативи актылары эптеш-ле бот-бодунга удурланышкан болу берип турар. Ооң туржук оларның хей-хейү чүгле кооперацияны деткиринге идиг бербейн турар эвес, харындаа ооң өзүлдезин саададып турар. Ону барымдаалап көргеш, нинти эвилелдиң чаа чаңгыс ай хоойлужудулга актызын — кооператив шимчээшкининиң кавызын болгаш хемчеглерин шинтпирлиг калбартыр, ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлуну тургузары эргежок чугула деп көрген.

Ол хоойлунуң эчис сорулгазы — кооператив-колхоз өнчүүн быжыглаарын болгаш хөгжүдерин хандырары, кооператив демократизазының камгалал эрге механизмин тургузары, кооператив будурүлгелериниң болгаш организациларының бүгү хевирлериниң ажыл-чорудулгазының экономиктиг, организастыг болгаш эрге үндезиннерин хевирлээри, оларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин, күрүне база ажыл-агый организациялары-биле аразында харылзааларын тодарадыры болур.

ТК-ның Политбюрозунуң үүлдүг деп көргени Хоойлунуң телевилелин бүгү улустуң чугаалажын көөрүнге үндүрүп-ген. Ол дээрге — чаартыкчы документ-тир, бүгү экономика практиказын шинтпирлиг-биле бурунгаар шимчедип чорударының, бистің нинтилелиивстің социал хөгжүлдезинге чаа агымны киирериниң аргазын берип турар эде тургустунуушкунуң документизидир дээрзинге ооң-биле тенышкаш, бүзүрел болур силер.

Ол документини бүгү талалыг үнелеп көрбүшаан, Хоойлу телевилели кооперация дугайында ленинчи идеяларны амгы үе-биле тудуштурар, оларны эде тургустунуушкунуң концепциязы-биле, бистің нинтилеливстің калбарын үнген ол ханы чаартылгаларның дүржулгазы-биле тудуш кылдыр холбаштырар ужурлуг дээрзин демдеглеже чогуур. Ук хоойлу болза, Күрүне будурүлгезинин дугайында хоойлуның үүлдери-биле болгаш экономиктиг чаартылганың өске-даа нормативи актылары-биле ыяк холбашкан болгаш оларның-биле кады амгы үеним ажыл-агый механизминиң болбаазырадгайжыырының эргедүрүм баазазын дыка калбартып турар.

Дыка хей айтырыгларның талазы-биле Хоойлу телевилели ол механизмге чаа үндезин сайзырадгайжыдыышкынарны киирип турар, ол чорук бүгү экономиктиг амыдыралга салдарын чедирер ужурлуг. Чаа документиниң үндезини, чүрээ болза, кооператив секторун чүрттүң чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизинин деңгелиг тудуш кеезэ кылдыр хүлээп көрүп турары деп чугаалап болур. Кооперацияның үндезинин салып турар ленинчи принцип ооң-биле катап тургустунул турар.

Аңаа дүүштүр кооперативтерниң ажыл-чорудулгазы калбарар, амга чедир турун келген херек чок кызыгаарлаашкынар чайлаттынар. Кооперативтерге киреринин эргезин чүрттүң бүгү хамаатыларына тыпсын турар. Ажылчынныңа болгаш албан-хаакчыларга баш удур кердүнген бүгү-ле социал байдалдар кооперативтерниң кежигүннериниг база хамааржыр. Кооперативтерниң ажыл-чорудулгазынга бот-орулга-чарылганың база бот-эргелеп принциптери улам ыңай хөгжүүрү база чугула болуп турар. Ол чорук планнаашкынга-даа, ортек-үненин тургустунарынга-даа, курлавырларны үлеп-хуваарынга-даа, күш-ажылдың төлевиринге-даа хамааржыр.

Шүүт колхозтарга хамааржып турар дыка хей чаа принципиалдыг үүлдерни киирип турарын база онзалап демдеглээр бодай-дыр мен. Оларның дузалал ажыл-чорудулгазынга турган кызыгаарлаашкынарны бүрүну-биле дүжүрүнин үндезиллелдиг болуп турер.

Колхозтар ам өске будурүлгелерге болгаш өске хемаатыларга-даа боттарынга быжыглаттынган черлериниг база боттарының кол фондуларының бир чамдык хелезинге берип болурлар, ол ышкаш өнзы-бүрү кедээ кооперативтерни тургузарлар, дашты-ны экономиктиг операциларны база кылып болурлар. Ооң-биле чергелештир бөгөй ажылдыг кооперативтерни дүжүрүп, оларның чер ажыллаар эргезин кезып болурлар.

Эвээн хей социалистиг чуртта кооператив хевирлерин сайзырадгайжыдары чорун турарын база демдеглеп болур. Оларның дүржулгазында кичээнгейге ап болур, соонуда хөгжүлдезинин ханы-биле, ооң-биле, ооң-биле, ооң

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН— ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

(Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

га-чарылганы ажыглаан. Ында чеди механизатор 855 гектар черге тараа өстүрүп турар. Бир механизаторга 122 гектар шөл онаажып турар. 1987 чылда бо механизаторлар гектардан-на 51,2 центнер дүжүттү алган азы 1986 чылдан гектарга онааштыр 12,2 центнер хөй боон турар. Бот-үнеми чигедирни чедип алган. Ол ажыл-агый чылда 1,4 миллион рубль арыг орулганы алган.

База бир чижек. Ворошиловград областың Беловодск районунуң Ленин аттыг колхозунда Анна Ивановна Пелехтиң үш кижиден тургустунган өг-бүлези 64 инек ажаары-биле керээ чарып алган. Ол малдар таарыштыр кылган кажаада турар, инектериң уксаа талазы-биле составы өске фермаларда ышкаш база шак ындыг. 1987 чылда ол өг-бүле инек бүрүзүнден 3968 килограмм сүт саап алган турда, колхоз ортумаа-биле 2421 килограммны алган.

Ынчаарга Украинаның агроүлетпүрүнүң удуртукчулары республикадаа өзүлдениң курлавырлары төнген, дүвүнге чедир куруглаан деп бадыткан турары солун болдур ийин. Чок, ындыг эвес, ам-даа төнмээн! Кижилерге таарымчалыг байдалдаардан тургузуп берикер, када чүү немеп болурун олар боттары тып алырлар!

Деңнеп көрүкер, эштер: А. И. Пелехтиң звенозунда кижи бүрүзүнге онааштыр 20,5 муң рубльдүм ниити продукциязын, а ажыл-агыйга 13,9 муң рубльдүм продукциязын бүдүрген-дир. Өг-бүле коллективиниң кежигүнүнүң айда ортумак ажыл төлевири 262 рубль, колхозтуң—184 рубль болган. Сүт саалдазы ол хире турда, ажыл төлевириниң деңнели бүрүнү-биле үндезилеттинген-дир деп чугаалаар апаар. А оон башка мындыг фактылар база тургулаар болгай: 2200—2500 килограмм сүт сагганы дээш айда 600 рубль төлөп турар. А. И. Пелехтиң өг-бүле коллективинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези ажыл төлевириниң улгадырын мурнап турар-дыр. Ында бүгү көргүзүүлер шүүт тодаргай — эки көргүзүүлер-дир!

Кара эвес хөрзүннүг областарга өг-бүле, аренда керээзи онза чугула болуп турар. Псков области Пыталов районунуң ажыл-агыйларында аренда керээзин шиңгээдип ап турарының дүржулгазын эрткен чылын ТК-ның июнь Пленумунга сан-чурагайлар-биле көргүзүп турган мен. Бо черниң байдалдарына — бо зонаның дыка хөй областары кезек-кезек шөлдерлиг, бичежек суурлардыг, ээн черлерлиг болгаш оруктары чок — өг-бүле болгаш бичежек бөлүк аренда керээзи бүдүрүлгени болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн кескүзү-биле өстүрериң хандырып шыдап турар. Ол районда 12 ажыл-агыйның бежи күш-ажылды организастаарының шак ол хевириниң шилчээн. Ол ажылды өске-даа ажыл-агыйларда чорудуп турар.

Азыраары-биле 20 молдурганы, үндүр бижиттинген тракторну болгаш комбайнны ап алган, «Артемовский» совхозтуң механизатору, партия кежигүнү А. А. Волочинскийниң фамилиязын ТК-ның Пленумунга адап турду. Аңаа 40 гектар черни быжыглап каан. Кус чаъс-чайыктыг болзажок, ол 70 тонна эки сигенни белеткеп, 10 тонна тарааны өстүрүп алган. Бүдүргени, тодаргайларга, бодунуң мал чеми-биле азыралда молдурга бүрүзүнден хонукта 800 грамм немелде деңзини, азы совхозтуунда ийи катап хөй көргүзүүнү чедип ап турар. Оон аңгыда ол күрүнеге хуу иннээнден үш хире тонна сүтү саткан. А. А. Волочинскийниң ажылынга совхоз бухгалтери кадайы, мергежилдиг тракторист апарган 15 харлыг школачы оглу, 12 харлыг уруу дузалажып турар. Аренда байдалынче шилчээниниң чылдагааның чугаалап тура, А. А. Волочинский бүгү айтырыгларны хостут, бот-тускайлаң шиитпирлээр, тургустунган байдалдарны барымдаалап ажылдаар, кым-даа сл-бо деп чагырып дужаап, албадап турбас чоруктарны эң кол деп санап турар. Харыы чүгле бол-ла-дыр, эштер. Бодап көрүмерем—чугаа болза ажыкончаа, ажылдап алыр акша дугайында эвес, а кижи бодун тараажы кылдыр аргаларын ам-на кээп көргүскениниң дугайында болган.

Ол-ла районда «Родина» колхозта ийи механизатор В. Н. Вредов биле Б. Т. Букш олар бирээзинде-ле 6 болгаш 5 кижилерден тургустунган аренда звеноларын тургускан. Агаар-бойдаустуң байдалы база ындыг, чер база ол-ла хирезинде олар гектар черден тус-туста 24 болгаш 28 центнер тарааны алган, а колхозтуң өске шөлдеринде ажылды чаңчыл өзүгаар организастаарга чүгле 14 центнер болган.

Аренда звенолары чыл санында кижи бүрүзүнге онааштыр 23 муң рубльдүм продукциязын будүрүп турар, ол дээрге ниити ажыл-агыйның өртумак көргүзүүнден 5 катап артык. Ол-ла колхозта киномеханик В. И. Максимов кадайы-биле 5 инекти азыраары-биле алган, 10 инек тудар кажааны тудуп турар. Олар амгы үеде хонукта инек бүрүзүнден 12 килограмм сүттү саап ап келген, а колхозтуң фермазында инек бүрүзүнден 5 килограммны ап турар. Ниитизи-биле Псков области арендалыг 150 болгаш өг-бүле керээлиг 600 коллектив тургустунган.

Ындыг-даа болза бо ажыл чогумчалыг болгаш арыг тас чорбайн турар дээрзин чугаалаан мен. Керээлиг коллективтериң ажылынче чамдык специалистер боттуу-биле кирбейн турар, оларның чамдыктарындан дуза дилээн хөрээ чок, чүве билбес болгаш ак сеткилдиг эвес деп кооператив кежигүнүнери санап турар.

Аренда болгаш өг-бүле керээзин хөгжүдеринге оон өске шаптык болуп турар үүлдер база бар. Ол Максимовтарның бедик бүдүрүкчүлүг көргүзүглериниче болгаш аңаа дүүшкен шалыңынче чамдык кижилер адааргал-биле көрүп турар. Ындыг инициативаны базар дээш янзы-бүрү чылдагааннарны дилеп турар. Чижээ, районнуң санитар эмчизи ындыг ажыл-агый суур бокталдырар дээр. Чамдык ажылдакчыларның ажыы-чаңы, сеткил-хөөнү кайы хире өскерилген-дир, эштер — ам кээп кедээниң күш-ажылын кылырга он суур бокталдырар суг деп аан! Ындыг янзылыг баар болза, колхозтар болгаш совхозтар боттарының ажыл-ижи-биле чүүлү бокталдырып турар деп чугаага чедип болур. (Катты). Бо дээрге, бодап көрүкер, аңаа угаанга үүлдешпес чулчуруушкуннар-дыр. Азы, өртүүлер ындыг ферма өртке удур чурумга «шуут кийр бижиттинмес» деп санап турар. (Катты). Кайгамчык-тыр, эштер. Бо бүгү бистиң дыка хөй ажыл-агыйжыларывыстың бодал-сарыылының дугайында түүнелди берип турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, бо улуг, шынап-ла эң чугула херекке деткимче херек.

Мээң чугаалаанымда, өске-даа чижектер инитиниң өнүүхөреңгизин кымныы-даа эвес болдурган, күш-ажылчы чорудулганың демократтыг эгелерин дүй шаап турган хөй чылда чыылган күзүрүмүү аштаары дээш калбак шимчээшкинни көргүзүп турар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлери кандыг янзы салдарлыг болганын, кооператив шимчээшкинни хөгжүдеринге кандыг улуг курлавырлар барын бөгүнгү кедээже кижилериң эрт кээп турар фактылары бадыткаар. Олар мурнунда кагдынган бажыңнарны эрлеп, кагдынган черлерни болбаазырадып турар.

Бо үүлдерден кандыг түүнел үндүрерил, эштер? Күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң депшилгелиг чаа аргаларынче болгаш методтарынче перспективаның туружу-биле көөр, керээ практиказының тургускан айтырыгларын дидими-биле шиитпирлээр херек.

Ийет, бистиң колхозтарывыс болгаш совхозтарывыс социалистиг кедээ ажыл-агый будүрүлгезиниң үндезини болуп артар. Бис кончуг чигзиничиг кыйгырыгларга алыспас бис, а кол-ла чүве — үндезин чок кыйгырыгларга алыспазы, колхозтарның, совхозтарның салым-чолун боттуг көөру. Оларның салым-чолун көөрде, оларның дензигүүрүн бүгү талалыг ажыдары. Биске харыы ол-дур! ТК-ның болгаш чазактың харыызы ол. Ындыг-даа болза ажыл-агыйны чорударының ол хевирлеринде мөөгиеттинген күш-ү ажыдар ужурлуг бис. Ону кооперацияның аргаларын ажыглап турган боттандырар херек. Колхоз баштаар чериде база совхоз дирекциязы-биле чардынган керээ өзүгаар ажылдаар, бодунуң эргезинде черлиг, кол болгаш саарылга фондуларлыг, эң мурнакчы технологтуг системалыг, ажыл-агыйны чорударының эргежиг үндезилээн аргаларлыг бот-орулга-чарылгалыг керээлиг коллективтериң өзүлүг кооператив - каттыжыышкынна ры кылдыр колхозтарның болгаш совхозтарның чоокку келир үеде шилчий бээринге чеде бээр бис.

Колхозтарның болгаш совхозтарның структуразы ажыл-агыйны чорударының амгы негелделеринге дүүшпес, турум кооперацияның негелделеринге таарышпас болгаш — эң кол чүве чүл дээрге — черни болгаш өске-даа фондуларны кайы хамаанчок ажыглаар чоруктарны, ол ышкаш күш-ажыл төлевиринде деңнештирилгелерни чайлатпайн турар дээрзин миннир ужурлуг бис. Ол четпестер аренда керээзиниң болгаш будүрүлгени организастаарының бичии бөлүктер керээзиниң хевирлериниң байдалдарынга ажып эртинип турар.

Будүрүлгени организастаарының чаа хевирин тургузары колхозтарның болгаш совхозтарның структуразын өскертириниң эргежок чугулазын негеп келген. Херек кырында олар күш-ажылчы бот-тускайлаң эге коллективтериң кооперативтери боп бар чыдар дээр ийик мен. Ындыг арганы Кооперация дугайында хоойлу ажыдып турар.

Күш-ажылчы эге коллектив бүрүзү бүрүнү-биле бот-тускайлаң болур болгаш бот-орулга-чарылганың эрге-ажыктарының принциптерин удуртулга болдурар. Харын-даа ол Агробанк салбырынга боду санныг боон болур. Ындыг хевирлиг колхозтар болгаш совхозтар тургустунган, олар ажылдап эгелээн.

Новосибирск области Черепанов районунуң «Крутишинский» совхозунуң чижээн ап болур. 12 муң гектар ажыглал черлиг, ооң иштинде 10 муң гектар тарылга шөлдүг бо ажыл-агыйда 33 эге кооператив тургустунган, оларның 21-и будүрүлге-биле холбашкан, а 12-зи хандырылгада хаара тутунган. Кооператив бүрүзүнде кижи саны эвээш—3-5 чедир. Дөрт ындыг кооператив звенозу тараа өстүрүп турар, дөртү мал чеми белеткеп, алдызы сүт будүрүп турар. Үнелиг кештиг аң өстүрер кооператив база бар. Ындыг системаже шилчээн соонда ажылдап турарларның саны дөрттүң бири чедир кызырылган. Кедээ ажыл-агый будүрүлгезинден 74 кижи хосталган, оларның 39-у тудугже шилчээн, 35-и Бердскиниң радио заводу-биле керээ өзүгаар ажылдап турар үлетпүр кооперативинде барган. Эрги структура турда совхозка 47 кижи ажылдап турган, ам чүгле чеди кижи артып калган. Ындыг коллективтер керээде көрдүнген бүгү шиитпирлериң хүлээп алырынга боттускайлаң болуп, доктааткан өртектер өзүгаар продукцияны садып, оон алган акша-хөреңгизин боттарының будүрүлге болгаш социал хереглелдерин хандырарынга ажыглап турар.

Коллективиг болгаш өг-бүле керээзиниң хөй янзы хевирлерин амыдырал тургузуп турар. Оларның кайызы-даа адырның азы девискээрниң кандыг-бир онзагай үүлдерин, тодаргай бир ажыл-агыйның чедип алган хөгжүлдезиниң деңнелин, харын-даа чер-черниң онзагай байдалдарын болгаш чаңчылдарын өлредип турар.

Керээ бодунуң будүжү-биле демократтыг үүл-дур, аңаа кара туразында ажыылаашкын болгаш чаңгыс ажылчаг чорук таарышпас. Ёзу барымдаалап дөмей ындыг хевирлерни чарышканзыг чер бүрүзүнге тургузуп болбас. Шынап-ла, бир эвес колхозка азы совхозка күш-ажылды организастаарының боттарын төлептин-биле көргүскен, бедик дээштиг тодаргай хевири, бригаданың, звеноларның бот-орулга-чарылгалыг коллективтери тургустуна берген болза, оларны үрээри, өске бир үүлдү албадаанының хөрээ бар бе? Күш-ажыл төлевириниң тодаргай хевирлериниге, будүрүгеи продукцияны хуваарынга болгаш саарарынга хамаарыштыр база-ла оны, чугаалап болур. Мында кызыгаар чаңгыс—Кооперация дугайында хоойлу болгаш колхоз Уставы.

Ажыл-агыйлар аразының кооперациязының хөй янзы хевирлерин эде тургустунуушкун тывылдырган, биске чаңчыл болбайн турган эвээш эвес хевирлер тывылган. Эрткен үеде чүгле кедээ ажыл-агыйга колдуунда будүрүлгелер аразының харылзаазынга калбарып нептереп турган кооперация колдап хүүгүп турган. Ам бүгү белүкте — продукцияны будүрүрин, болбаазырадып кылырын, саарарын, техниктиг хандырылганы, эртем талазы-биле хандырылганы хаара тудуп турар, биргээр чугаалаарга, күженишкиннериң каттыжыышкынын чүгле калбартыр эвес, ол ышкаш өске черлер-биле харылзажыр кооперация бирги черже үнүп турар апарган.

Ол принциптерни мурнунда чедир үнелеевейн, а харын-даа тоовайн турган. «Колхоз тудуг» ындыг үүлүге таварышкан болгай. Колхозтарның болгаш совхозтарның акша-хөреңгизи-биле тургускан ажыл-агый аразының хөй санныг будүрүлгелери боттарының тургузукчуларындан адырлып, аңгыланы бергеннер. Оон-биле кооперация идеязын хажыдып, харын-даа адын баксырадып турган. Агроүлетпүр кезектериниг колхозтарның болгаш совхозтарның киржилгези эртемниң чедишкиннерин эки, тодаргай сорулгалыг ажыглаар, чидириглерни болгаш шүүдүлдерни эң-не эвээждедир, кижилериң сонуургалын бедидер, социал айтырыгларны чедишкиниг шиитпирлээр арганы берип турар.

Ону Краснодар крайда «Кубань», Москва области «Раменское» хевириниң агрокомбинаттарының, Латвия ССР-де «Адажи» хевириниң агрофирмаларының, Тула области «Новомосковское» хевириниң агроүлетпүр каттыжыышкынының дүржулгазы бадыткап турар.

Чижээлээрге, «Новомосковское» каттыжыышкынга кооперация үндезиниинге колхозтар, совхозтар, болбаазырадып кылыр, тудуг, транспорт болгаш өске-даа бүдүрүлгелер болгаш организациялар кирген. Кол ажыл-агый Ленин аттыг колхоз болган, а каттыжыышкын чөвүлелиниң даргазы — оон даргазы В. А. Стародубцев болган. Чүгле чаңгыс чыл иштинде каттыжыышкынның бүгү ажыл-агыйларынга сүт будүрүлгези 11 хуу, эзт—9 хуу, чылда инек бүрүзүнден ортумак сүт саалдазы 224 килограмм көвүдеп, 3742 килограмм четкен, он бирги беш чылда алганы чылда ортумак дүжүткүрүнден бир тонна ажыг болуп, гектар санындан-на 38,2 центнер тараазы бастырып алган. Херектиң үжүру чүгле ында эвес. Ында будүрүлгениң шүүдели кудулап, чидириглер эвээжээн, продукцияның шынары бедээн, күш-ажылдың будүрүкчүлүү өскен, кижилериң сонуургалдыг чоруу болгаш идепкейи бедээн. Каттыжыышкынның эргелеп башкарылга аппарады 518 кижиге азы 40 хуу кызырылган. Ведомстволар аразының шаптыктаашкыннары болгаш дүүшпес чорук читкен. Мурнунда колхозтар болгаш совхозтар кырынга турган РАУК аппарады ам каттыжыышкынның бодунуң ажылчын органы болу берген. Кылыры херек чүве бо. Бисте районнуң-да, областың-даа, хөй республикаларың-даа органнары РАУК аппарадындан халбактанырын уламчылаваашаан, кажан чүү кылырын: кажан чаштырарын, кажан аңдарарын болгаш оон-даа улаштыр базарын, командылаарын, мурнуку хевээр айтыышкын бээрин уламчылаар дээш халбактанмышаан хевээр. Эде тургустунуп ыыдавайн турар. Эде тургустунуушкуннуң бергедеп турар чери ында ышкажыл.

Эки дуржулганың чурттуң өске черлеринде база тыптып кээп турары кончуг эки-дир. Чита областың Крым районун ап көрүңер. Мында алды колхозтуң, бир совхозтуң, ыяш ажыл-агыйының, сүт заводунуң, тудуг, транспорт болгаш өске-даа организациялар-ның, хереглекчилер кооперациязын болгаш агробанкыны каттыштырганының базазынга чаңгыс аай каттыжыышкын тургустунган. Ында бот-орулга-чарылга болгаш керээ аргазы-биле ажылдап турар, боттары агробанк салбырында саң-хөөлүг 300 ажыг күш-ажылчы коллективтер кирип турар. Ол дээрге күрүне болгаш кооперастаан өнүүге үндезилеттинген кооперативтериниң кооперативи-дир.

Кедээде ол болгаш аңаа дөмей каттыжыышкынарның ажылында чугула болуушкунну көрүп тур бис. Каттыжыышкынны ажыл-агыйларның кайы бирээзиниң эң-не алдар-аттыг удуртукчузу баштаан чөвүлел башкарар, удуртур ажылдакчылар хөй эвес, олар чөвүлелге бүрүн чагыртыр. Ол даргазырак болгаш дүжүметсиг чорукту базарынга, ажыл-агыйларның болгаш оларның бот-орулга-чарылгалыг керээлиг кезектериниң чогаадыкчы ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынга кончуг чугула. Кедээ ажыл-агыйга ол кажангызындан-даа артык чугула. Ол дээрге, бойдус-биле холбашкан дириг үүл-дур, чер-биле, чер-черниң онзагай байдалдары-биле база холбашкан болгай. Чурттуң экономиказының бо чугула адырын эргелеп башкарарының дүжүметсиг ындыг системазы-биле моон соңгаар эптежип боор бис бе, ынчаш?

Ынчалза-даа меңээ тулачыларны деткиири-биле эки сес чугаалаары күзенчиг-дир. Олар «Новомосковское» каттыжыышкынның дуржулгазын ажыглаваш, ону областка нептередирин шиитпирлээннер. Мында амгы үеде эзт, сүт, ногаа, чимис, чигир будүрер, ажылдап кылыр болгаш сайгарар талазы-биле база ол ышкаш материал-техниктиг дуза чедирер, чурттаргы болгаш орук тудуу кылыр адырлар кооперативэвилелдерин (каттыжыышкынарын) хаара тудар область чергелиг кооперативи каттыжыышкынны тургустунуп турар.

Ындыг болганда, эде тургустунган агроүлетпүр комплекизи өг-бүле, бичии белүк, звено, бригада, хөлезиленикчи, керээ коллективиндеи эгелээш —эге кооперативтериниң кооперативи болур колхоз болгаш совхоз дамчыштыр — район каттыжыышкынын, агрофирма азы агрокомбинат дамчыштыр — областың агроүлетпүр каттыжыышкынынга чедир чаңгыс аай хөй чадалыг кооперативе болуп турар.

Ол ажылды калбаа-биле, ылаптыг кылып тура. «Дүргенне!» деп лозун салбас ужуруг бис деп бодай-дыр мен.

Ынчалза-даа чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң болгаш экономика механизминиң эде тургустунуушкунун аңаа бир чүве кылдыр көөрүндеи чайладырын күзедим. Ол херек дээрге кончуг чугула, харысалгалыг, агроүлетпүр будүрүлгезиниң тургузуунга болгаш кедээниң миллион-миллион ажыл-ишчилериниң эрге-ажыктарынга хамаарыл галыг. Ынчангаш маңаа бедик харысалга, ыяк билир чорук болгаш оваарымчалыг-ла болур херек. Маңаа шаптыланган аргаларны, далаш чорукту, эргидегизи ышкаш болдурбас. Ынчалзажок чаа хереклиг нарынынга сылдаглаваш, чөрчүүрүн орелдажыр кижилер-биле эптежир дээнивис ол эвес-ле болгай. Мында кол көргүзүг — кооперативиже каттыжар кижилериниң күзели-биле болгаш эки туразы-биле болуру.

Кээп турар медээлер кедээниң чонунуң керээлиг коллективтер тургузарынга аажок улуг болгаш калбак сонуургалын хереченнел турар. Амгы үениң эң күштүг ылгалы ол болуп турар. Мен болзумза мынча дээр ийик мен: чуртта ажыл-хереклиг чорударының чаа аргаларынче шилчиринниң бүгү байдалдары тургустунган-дыр. Бис херек кырында ажыл-үүлевиске ону, социалистиг кооперацияның ленинчи принциптерин удуртулга кылгаш, барымдаалаар ужуруг бис.

Эштер! Кедээге кооперацияны улам ыңай хөгжүдериниң байдалынга чонуңу хууда дузалаал ажыл-агыйының ужурдузазы черле бичелевес. Аъшчем курлавырларын көөдедиринге оларның амгы кирген үлүүн үнелеп турар бис. Ынчалзажок ол оон-даа хөй болур турган. Ындыг түүнелди бис Политбюрога кылган бис. Бис ону шын дээн бодап турар бис. Оон-биле чепшээрежиг силер бе, эштер? Улус ам ындыг арганы деткип турар. Ол болза политиктиг шын түүнел деп бодап турар бис, ынчангаш бистиң практиктиг ажылыыска социалистиг кооперацияның ленинчи принциптерин шыңгыызы-биле удуртулга болдуруп, ону барымдаалап көөр херек. Аңаа болган частырыглар кедээниң чурттакчыларының хуу ажыл-агыйын кызырарынга чедирген. Ам колхозтарда болгаш совхозтарда безин өг-бүлелериниң үштүң бир кезии боттарының коданнарында мал чок, өг-бүлелериниң чартыындан хөй кезии инек тутпайн, хаваа азыравайн турар. Ол бүгүнүң хереглелин хандырары күрүне болгаш колхоз курлавырларынга дүжүп турар.

Хууда ажыл-агыйны чорударын чиигедир байдалдарны ыяап-ла тургузар херек, эштер. Кижилериң огород шөлүн белеткеп, мал болгаш куш садып алырынга дузалажыр, сиген кезер черлерни, одарларны тускайлап бээр болгаш будүрген продукциязын садып сайгарарынга дузалаары чугула. Айтырыгны ындыг янзылыг көөру ам чугула апарган. Кооперативтер тургузар, чоннуң хууда ажыл-агыйын ниитилел будүрүлгезин-биле кады таарыштырып хөгжүдер талазы-биле эки дуржулга Прибалтикада, Белоруссияда болгаш чурттуң өске-даа девискээрлеринде, РСФСР-ниң чамдык областында чыгдынган. Кедээниң чурттакчылары ону деткип турар.

Хөй-хөй черлериниң чурттакчылары шагдан бээр катчимисти, согуманы, огурецтерни, ногааларны болгаш өске-даа үнүштерни өстүрүп өөренген. Чижээлээрге, Тернополь областың колхозтары болгаш совхозтары чонга ес түрген ногаа өзүмнерни, пленканы, чемишчидилгелерни берип, транспорт-биле хандырып, продукция ажыл-дап кылыр цехтерни тургускан. Ол областың Кременцк болгаш Залещицк районнарының чурттакчылары хууда ажыл-агыйынга өстүрген чес-тек-кадындан 2100 тоннаны колхозтарга, совхозтарга болгаш хереглекчилер кооперациязынга саткан, ол дээрге бүгү Украинаның колхозтарының болгаш совхозтарының өстүрген честек-кадындан хөй болган. Оон аңгыда, олар томаттарны болгаш өске-даа продукцуларны белеткел черлеринге дужааган. Ындыг чорук кайызынга-даа олча-ажыктыг болган — колхозтар болгаш совхозтар 8 млн. рубльден хөй арыг орулганы алган, а өг-бүле бүрүзү 2-4 муң рубль немелде орулганы бир сезонда ажылдап алган.

Коллективиг сад болгаш огород ажыл-агыйын хөгжүдүп эгелээнивистен бээр элээн үе эрткен. Ол айтырыглар талазы-биле шиитпирлерни ажылчы чон улуг үүлдүгүнүүшкуннуг хүлээп алган. Моон мурнунда ажыглаа чок чыткан черлер ийи-үш чыл дургузында-ла культурлуг садтыг болгаш огородтуг, көрүштүг бажыңчыгаштарлыг черлер апарган, ол черлерге өг-бүлелер ажыктыг кылдыр ажылдап, эки дыштанып ап турар. Эрткен чылдың сентябрьда сад участоктарынга хамаарыштыр янзы-бүрү хоруушкунну күш чок болдурган соонда, оларның саны 400 муңга немешкен, сеелгү ийи чылдың бир чылында-ла бир миллион сад ажыл-агыйы тургустунуп турар-дыр! Эгелээн ажылды чайгылыш чок уламчылаар херек. Ол чүгле экономиктиг эвес, харын-даа социал болгаш кижизидикчи ужур-дузалыг.

Эштер! Калбак кооперация чүгле кедээ ажыл-агыйның ажыктыг чоруун көскүзү-биле бедидеринге дузалап турар эвес, агроүлетпүр комплекизиниң бүгү бүдүрүлгелеринге эки салдарны чедирип турар. Продукцияны болбаазырадып кылырын, шыгжап кадагалаарын база сайгарарын экижидер дээш улуг күженишкиннерни кылып турар бис. Ынчалзажок үндезин өскерилге чедир алдынмаан. Ол үүлдер ашы-чем бүдүрүлгезинде кошкак звено бооп артпышаан. Ында эде тургустунуушкун бергедээшкинниг боон, моондактарга таварыш турар. Продуктуларның, ылаңгыя картофельдиң, ногаының, эттиң, сүттүң чидирии улуг. Ону эвээждири хөй немелде түүлдү берип болур. Бистиң амгы үеде кол курлавырларывыстың бирээзи ында.

Чүнүң-даа мурнунда продукция ажылдап кылыр улетпүрүнүң бүгү адырларын техниктиг чаарты дериири, модернизастаары негеттинип турар. Чоокта чаа бадылаттынган программа өзүгаар келир сес чылда — 1995 чылдың төнчүзүнге чедир ол орулгага 77 млрд. рубльди ажыглаары көрдүнген. Хамааты машина тудуушкунуң база ол ышкаш камгалал үлетпүр адырларының будүрүлге болгаш эртем-техниктиг улуг күчүзүн ол ажылче хаара туткан. Ол программаны күүседир дээш ССРЭ-ниң Агроүлетпүрү, министерстволар, чер-чер Советтери күженишкиниг ажылдаар ужуруг деп санап турар бис.

Өске угланыышкын — кооперативиг методтарны калбаа-биле ажыглаары, продукция болбаазырадыр улуг эвес хемчээлдиг будүрүлгелерни тургузары, колхозтарның болгаш совхозтарның, будүрүлгелериниң болгаш хереглекчилер кооперациязының организацияларының продукцияны хереглекчилерге боттары чедирип бээрин организастаары. Ногааларны, кат-чимисти болгаш өске-даа продуктуларны болбаазырадып кылырын орга низастаан республикаларның, крайларның болгаш областарының чүс-чүс ажыл-агыйларының дуржулгазы аъшчем курлавырын көөдедиринге чедирер идегелдиг орук ол дээрзин бадыткаан. Бот-орулга-чарылганың болгаш кооперация хевирлериниң байдалдарында ол деп-шилгелиг угланыышкын калбак хөгжүлдени алыр ужуруг. Чугула хереклиг механизмнерни болгаш дериг-хереклелерни кылырын дүргедеткеш, бистиң машина тудукчуларывыс аңаа дузалаар ужуруг.

Эштер! Кедээге кооперацияны хөгжүдер талазы-биле база бүгү агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-чорудулгазын экижидер талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылды калбартпышаан, ол хемчеглериниң боттанылышкыны аңаа тургустунган күүчүнүң ажыктыг чоруун бедидерин хандыр

КООПЕРАЦИЯНЫҢ АРГА-КҮЧҮЗҮН — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ХЕРЭЭНГЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги, 3-кү арынларда).

телишшиннерни болдуруп турар.

Хереглекчилер кооперацияның ажыл-чорудулгазын үндезини-биле эде тургузары шагда-ла негеттинип келген. Бөгүн чугааны бис, үжүр-чөвүр-биле алыр болза, ону өзүлүт-ла кооперация үндезинизиге катап тургузарының, дүгайында чорудар үжүлүг бис. Кооперация дугайында хойлу мөнге бижиг эргө-хойлу үндезинин тургузуп турар. Ынчангаш хереглекчилер кооперациязын бүгү талалыг хөгжүдеринге чаа делгем арганы ажыглаар херек.

Эштер! Бистің көдээ ажылагый эртемивистің сорулгаларының дүгайында каш сес. Эргелел башкарылганың администрация системазы эртемни эки-ле хүлээп көрбес, чедир үнелеевс, а чамдыкта шуут-ла херекке албас турган. Ам байдал үндезини-биле өскерилип турар, ынчангаш бистің кандыг-даа шиитпириис эртем өзүзү-биле үндезилел чокка болдунмас. Будурулге боду интенсификациялың ханылаа-ны-биле чергелештир эртемге негелдери ,улам улгадыр, а кооперация улам өзү-буру хөгжүлүг боор бар чыдар. Өзүп турар негелде-хереглеливис-биле кады бистің арга-ларывыс база улгакан. Агроүлетпүр комплекизи бөгүн эртем алган чергери калбарган улуг четкилиг.

Ынчалзажок аграр эртем, ылангыя экономика талазы-биле, практиканың негелдеринден дыка хожудан калган. Бо теоретиктиг шиннилелдерде-даа, ол ышкаш дузалал ажылдап кылыышкыннарга-даа база хамааржыр. Эртемнің мурнунда амгы үеде чарылбас турунда ийи үүл сорулга туруп турар: шинчиледдериң теоретиктиг деннелин үсчок бедидер болгаш будурулге-биле эң-не чоок капсырлажыр. Кооперациязың амгы теориязы куш-ажыл төлевиринде деннештирилге база будурулгенин чепсек-хереклеринге эз чок чорук ышкаш мындыг багай үүлдерни ажыл эртемнин дээштиг арганлары биске кончуг эргежок чугула боон турар. Инкитиледдің болгаш хүүнун будурулгезинин аразында, бичии болгаш улуг будурулгенин аразында дүүштүрүлге ышкаш айтыырлар, интенсификацияның болгаш экологияның, технологияның болгаш экономиканың айтыырлары бичии-даа сонгаарладыышкын чок үндезиледдери маңан турар. Кооперацияга хамаарыштыр эргежажыктарның механизмин, экономиктир болгаш социал сорулгаларның аразында чөрүлдээлерин чок кылыышкын айтыырларын, эртемни кижиге чоокшуладырының база экономикага чагыртырының айтыырларын болгаш еске-даа айтыырларны идепкейлиг ажылдап кылыр херек.

Партия Төп Комитеди болгаш назак эткен чылдың июльда аграр эртемни хөгжүдер дугайында доктаалды хүлээп алган. Ынчалзажок ол документиде киирткиген хемчеллер ам-даа оожум боттанып турар. Эртем хандырылгазының төптерин организаставы, колдап турар угланышкыннарга куштерни болгаш хөрөнгилерни мөөнилээри, талантылыг аныктарны эртемче хаара тудары, эртем албан чөрлерни ботооругла-чарылгаже болгаш чаргылдаларын боду дугларынче дараалаштыр шилчидериби-биле холбашкан бүгү айтыырларны шиитпирлээрин дургедедирин херек боон турар. Чүртта кижи бүрүзү акша дээш банкыже анаа-ла чорун турбас. ону ажылдап алыр үжүлүг.

Эштер! Силерниң съездикер СССР-ге Кооперация дугайында хойлуның төлевилелин болгаш колхозтың чижек Уставының төлевилелин чугаалажып көөр деп турар-дыр. Ол документилерниң үүлдери эде тургустунуушкунның алыс утказын тодаргай көргүскен болгаш чүртка кооператив шиммээшкинин улам ыңай хөгжүдеринге бараан болган турарын чедип алыры кончуг чугула. Колхозтың иштики амыдыралын сайзырангайындар талазы-биле хей саналдар кирген. Маңаа, бо съездиге боттуг саналдар эвээш эвес болур боор деп бодап тур мен. Уставка өскерилгелер дугайында тодаргай чугаа Колхозтың эвилел чөвүлелиниң даргазы Иван Иванович Кухарьның илеткелинге болур. Чамдык айтыырларже силерниң кижи-чөзүгейиннери угландырар бодап тур мен.

Чүнүк-даа мурунда колхоз демократизазының дугайында. Ону ханиладган тудум оон-биле эде тургустунуушкунну никитизи-биле бижиглаавыысыс ол болур. Колхозтың иштики амыдыралының моон сонгаарга демократчыдылгазын ол туруштан көөр апаар.

Ол дугайын чугаалаары чүге херектигил? Чүге дээрге чагырып дужаашкынның болгаш ес-кээрген холгаарлаашкынның түүнелинде колхозтың демократизы үжүр-утказының үндезиннери хөме бастынган турган. Үстүнде чугаалаана дег, эң кол үүүл— эз болурунун сеткил-сагыжы, колхозтың ажыл-хөрээнің дугайында саглыш човаашкын чиде берген. Колхозтың ажыл-хөрээн чугаалажып көөр, даргазын сонгуур хүрелдарны тоон көрбес апарганы ол дугайын чугаалап турар эвес бе? Ажыл-агыйларның үштүү бир кезиинде хүрел эрттирериниң Уставта көрдүнген хүүсеазы сагыттымайн турар. Харын-даа ажылагыйларның удуртукчулары коллективке отчёт бээр түүлээлгезин уттуп, колхозчуларның санал-оналын тоон көрбес апарган.

А ол колхоз эвес-тир, эштер. Баштап турар кижилерни аас-кежиктиг кылыпкан бис деп бодап турар удуртукчулар кончуг берге байдалга таваржып болурлар. Харын сыр дедир, бистің чүртүвүска талантылыг удуртукчулар кижилериниң инициативазынга даянып турган, колхозтарны хөгжүдеринге, социал-экономиктиг даалгаларны шиитпирлээринге улуг сорулгаларны чедип ал турганын кооператив шиммээшкинниң төөгүзүп көргүзүп турар. Чондан хоорлу берген кижилер өзүп-чемнин немей өзүндезин кайын хандырып шыдаар деп. Ажылхерек дээш сагыш аарып чоруур, оларга чоок турар болгаш колхоз азы совхоз хөгжүп, бурунгаарлап турзун дээш ажылга бүгү болур бердинген удуртукчуну чон кеззеде деткиир, кеззеде билип каар, харын-даа өршээл көргүзер.

Эргелел башкарылга органнары будурулгенин структурازынга болгаш садып алышыкынга чагырып дужаар арганы эвес, а экономиктир быларның системазын дамчыштыр салдар чедирер ужурлуг. Ынчангаш могуур продуктуларын садып алырынга куруне чагыы көрээ үндезининге болгаш колхозтың хереглекчилер кооперациязы, рынок-биле улам сырый демнежин ажылдаарын, үлетпүр будурулгелери-биле дорт харыызаларын калбарыын барымдаалал тургустунар ужурлуг. Ынды чорук оларның демократчы будуджуунге, кооперация биле эргелел башкарылганын экономиктиг методтарынга дугжүр.

Кооперация дугайында хойлу болгаш колхоз Уставы колхозтарның бот-тускайлаң чоруун хандырар эргө-хойлу үндезинин бээр хүлээлгелиг. Ынды болзажок эргө-хойлу актылары дээрге магадылал боду эвес, а оны боттандырының негелдези-дир.

Колхозтарны чагырып-дужаап удуртур болгаш хөлүн эртпир чүрүмүдер чоруктарының болгаш ыраажылдаа-ла, ооң кижини кижизиг өзү-биле хүндүлел көөрүнге күчүлүг идиг беришкиннерин берип турарын демократчыдылгадан болгаш ажык-чарлыг чоруктан, экономиктир реформадан, улус чогаадылгазының ажыг өскенинден, диригг эгелээшкин бүрүзүнден көрүп турар бис.

Ийет, бөгүн бис дыка хөй үүүлдерни катап эде үнелеп көөр, чаарты бодап, сайгарар, бистің амыдырзылысты моондактап, чадарадып турар чүүлдерден чарлыр ужурлуг боон турар бис. Ынчарга ол дээрге социализмден, ооң идеалдарындан болгаш принциптериннден ойталап турарывыс ол эвес, а оларда чыпшынган датты арыглан турарывыс ол. Социалистир принциптер олар чүгле арыг, кандыг-даа борелгак чокта хаара тудукчу хүүтүт деп чүвени билир бис. Ону бистің үттур эргеевс чок. Ынчангаш биске бюрократчы болгаш албадап дужаар чоруктарны, социал хөөн чок чорукту болгаш өзүрадыкчы хөөнүг шиитпирлиг ажыл эртери, бистің шиммээшкиниивиске шаптыктап турар бүгү үүүлдерни оруктан чайладыры, кижиниң инициативазын, чаартыкчы болган бүрүзүн, дидим шиитпир бүрүзүн өндүрүүдүп бедидери ынчангаш оны чугула.

Бис социалистир инитиледдиң ленинни овур-хевирин-ээ-не кижизиг болгаш эң-не чөптүг овур-хевирни катап тургузуп шыдаар болгаш тургузар-даа хүлээлгелиг бис. Бистің эде тургустунуушкуннуң революсчу принциптерин улам ажык-чарлыг, улам демократчы чоруктуг, социализмни улам сайзыаалгайындарының принциптерни бижиг-биле база чайгылыш чок сөгүр бис.

Партияның болгаш чонның улам улуг күш, энергия-биле чорудары угланышкының кайгамчык улуг күжү көгүмне мында, эштер.

(Чугааны улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш ону чаагыс эвес удаа тургулөп-лемдиг адыш часкаашыныбыле үткүп турган).

* * *

Ажыл-агый чорударының болгаш эргелел башкарылганы демократчыдарының чаа байдалдарында колхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүгеедедириниң дугайында, СССР-ге Кооперация дугайында хойлуның төлевилелиниң болгаш колхозтың чижек Уставына өскерилгелер дугайында илеткелди Колхозтарның Эвилел чөвүлелиниң даргазы, Москва областыын Ленин районда Владимир Ильич аттыг колхозтың даргазы, Социалистир Кушажылдың ийи дакпыр Маадыры И. И. Кузарь кылган.

ЭРЕС СОРУКТУГ

Мария Ивановна Амыртаа хып дээн аныяк үезинде эртем-билиг чедип алыры-биле Кызылче хапкан. Школачы чылдарында-ла ооң күзели эмчи болуру чорваан. «Кижилериң кадыын камгалаары дег улуг вас-жежик кайда боор» деп ол бодаар турган. Ол күзелин чедип алыр аргазы Кызылга келгеш, эмчи училищезинче киреринің шылгалдаларын дужааган. Күзелинче баштайы базымы чедишкинниг болганынга ол иштинде өөрүн.

Эмчи училищезин М. Амыртаа 1963 чылда доосказ, Тес-Хем районга ажылдай берген. Ол анаа 1970 чылга чедир ажылдаш, хоочун эмчилериңе арга-дуржулгазын шиг-гээдип ал, билиин бедидерин доктаамал орландажыр турган. Ол чуге училищеден алган билиг-биле кызыгаарланмайн ам-даа өөренирин күзеп чораан. Ынчангаш дээш эртем-билиги чедип алыры-биле 1970 чылда М. Амыртаа Красноярскының эмчи институдунга өөренип кирген.

Ол дээш эртем-билигни чедип алгаш, ыраккы Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы эмнелезинин улуг эмчизи болуп ажылдаан.

1979 чылда эмчи М. Амыртаа амыдыралының ийи-биле Улуг-Хем районнуң Шагаан-Арыг эмнелезинге акушер-гинеколог болуп ажылдаан. Бо хүннерге чедир ол ында база-ла кызымаккайын, тускай мергежилинге сеткилсагыжындан ханы бердингенин көргүзүп турар. М. Амыртаа ыарыг кижилерге кончуг сагыш човаңгыр, эвилек-эллек, ыарыгның төөгүзүн ыяк билип алгаш, эмнээр чагчылдыг.

Кижилериң кадыы дээш ооң кызымаккай, ак сеткилдиин чок хүндүлүүр. Ынчангаш ол коммунист эмчи чоннуң идегелин шынзыдып, өөрүн иштинде эмнелгелер аразында калбаргын социалистир чарыш түүнүзүр комиссиязының даргазы хүлээлгезин болгаш еске-даа хей-никити ажылдарын соруктуг күүседип турар.

Нина КЫРГЫС.
Улуг-Хем район.

Төрээн дылың өөрен

ДЕМИН КАДАР

Бистің литературлуг дылывыс хөгжүп, сайзыраан турардаа болза, бокталып бар чыдарына, кижи хомудаас арга чок. Төрээн дылывыстың арыг болур чоруунга хамааты кижи бүрүзү киржир хүлээлгелиг.

Ортумак школа доосхан аныяк өскенивистің аразында тыва чугаавысты чугаалаардаа, дыжиири-даа чөгеннир кижилер эвээш эвес боор-дур. Ол дээрге бистің хундулуг тыва дыл башкыларывыстың чамдыктарының хүлээнген ажылынга харыысалгазының четпезин, ону чедир үнелеп көрбезин хереченнер турар. Чамдык ийи-чаңгыс башкылардан чедир билбези-даа бар.

Бистің школаларывыста домакта кирген сестерниң аразында шын харыызаазын тургузуп шыдаас, грамматиктиг хөй чазыглар кылыр өөренген-чилер хөй, оларның чамдыктарының бижээн үүлүүн харында кижи номчуп шыдаас, өскээр чугаалаарга, сес кожуп билбес кижилер хөй.

Чамдык өөренгенчилер үнгүлде үжүктүр аразында ылгалын билбес. Оон үламындан шын адап шыдаас. Чижээ: «ө» (өө) деп үнну (ыыы), к (ха)-ны (ке), х (ха)-ны (хэ), н (эн)-ни (ын) дээр. Оон-даа ыпай.

Дүлей болгаш ыыткыр үннерни ылгаан билбес. Тыва дылында сес курлаавыры кончуг эвээш. Чамдык сестерниң орус дылга адаарын билир, а тыва дылга адаарын билбес, харындаа дыңнаваан боор.

Мээн уруумнуң бир оглу 5-ки класста өөренип турар. Бир-ле катап ону: «Шыдыраалаар бис бе, оглум?»—дээримге, «Мен ону билбес мен, чүү кылыр чүвел. ачай!»—дидир. «Шынал-даа ончан билбес сен бе!» дээш, көргүзеримге: «А шахмат ышкажыл, билбес боор бе»— дидир. Улаштыр: «Шахматты орустан шыдыраа дээр чүве бе, кырган-ачай!»— дээрге, кайгаа бердим. Ол-ла оол самбыра, демир-үжүк, саадак, дээвижер, көзөнек деп сестерни дыңнап көрбээн болду. Бо дээрге чингине кодээ, ыарыг тывалар аразында чүүлдүү турар кижи-дир. Бистің хоорайларда чүүлдүү турар кайызыда тыва ада-иелеривистің ажыл-төлүнде төрээн тыва дылын билбес ажыл-тол кайы көвей болгай.

Чамдык кижилер бодунуң тыва дылын эки билир турргаш-ла, ону өжегерээн өскээр адаары база хөй, Чижээ, Чадаана чораан, гостиницага телефон долган турган бир кижини дыңнаваш кайгадым: «Алло, Чиралашкы» дидир. (Чыраа-Базы деп турар хевирлиг). Ол-ла кижи Ак-Довуракты, Актовурак (харын-даа актөрек) дээр болду.

Ынды өнзылыг тыва дылын кара өжегерээн өскертир адаар азы ырлаар чоруктар хөй, Ынды кижилериң билиниң чаазыын, культуразының кудузун боттары көргүзүп туреры ол.

Ынчангаш бистериң ада-өгбелеривистің эрте-төөгүден бээр салгал дамчып келген дылывысты хумагалан, ону улам сайзыредыры бистің хүлээлгевис деп бодаар мен.

Хамыктың мурнунда школаларга тыва дыл башкылаашкынынче онза чугула кичээнгей салыр үе келген.

База бир мындыг чугула чүүлге доктаары артык эвес боор. Бистің Тывада чөрлер аттары чүге өскерли бергенил? Чижээ, Чөөн-Хемниңки чүге Дзун-Хемчик дээрил? Барының дээрде Барум. Арыг-Узүү дээрде Аргузун, Шагаан-Арыгны Шагонар, Өөкту Уюк, Бай-Хаакты Байгак, Тожуну Тоджа, Чадаананы Чадаан-дээр. Дзун, Барум, Аргузун, Шагонар, Уюк, Байгак, Тоджа, Овюр, Чадаан деп сестер кандыг-даа дылда чок. харын-даа утка чок сестер-дир.

Мону чүрүмүдүр талазы-биле чогуур албан чөрлери доктаал-саазыыр азы чарлык дээн ышкаш чүүлден үндүрзе кандыгыл? Чөрлер адыг дээрге база онза утка-шыынарлыг кылдыр шаг-шаандан бээр кижилериң адап кааны үжүр-дурумнуг, төөгү талазы-биле бирле уткалыг болгай. Ону тураланы-биле өскертин алыр деп чүве турбас. Бир эвес ону чүрүмүдүн каар болза, бир эвес бистер боттарыыс шын адаар болзувусса, бистің хундулуг орус эш-өөрүвүс ону шын адап өөрени бээрлер.

М. АРАТ-ООЛ.
Хоочун башкы.

АДА-ИЕЛЕР—ШКОЛАДА

Барыын-Хемчик районнуң Бижиктит-Хая 8 чыл школазының никити ада-ие хуралы эртөөн. Школа директору Очуроол Дудукпеновичи Монгуш ада-иелерге сураглыг совет башкы Антон Семёновичи Маканенконуң башкылал ажылчорудулгазының дугайында солун беседаны кылган. Школада өөредилге эргелекчизи Любовь Чанчылаевна Ооржак өөредилге-кижизидилге ажылы-биле ада-иелерни таныштырбышаан, школаның мурнунда моон сонгаарны сорулгаларга доказаган. Башкылар О. Д. Монгуш, Д. Ч. Хомушку, Д. С. Көгел ада-иелерге өгбүлеге уруглар кижизидилгезинин болгаш хүн чурумун шын сагыырының дугайында ажыктыг сумелерни берген.

Хуралга класс башкылары ада-иелер-биле ажык чугааны кылып, оларны хостуг үеле-ринде школага кээп, киизээдерге олуржуп, школаның доктаамал аалчылары болуурун күүзүннер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

СПОРТ ✻ СПОРТ ✻ СПОРТ ✻ СПОРТ ✻ СПОРТ

ДЫШТАНЫР ХҮН ХАЛАС ЭРТПЕС

Бистің Бай-Даг кодээ Советтиг күүскому, хөрээжеиннер чөвүлели болгаш культура ажылдакчылары спорттуң бүгү хевирлерини сайзырадып, ону масселыг болдурар дээш ''ар арганларны ажыглаан турары биске, чүттакчы чонга, дыка өөрүүчүг. Олар дыштаныр хүннериниң планын кады кылыр.

Кодээ Культура бажыңында среда санында агиткартал бажыңнарының ортузунга «Хөглүг старттар» деп спорттукан оюнларны эрттирип турары солун. Маргылдаалар эгелээр мурнунда агиткартал бажыңнарының дергалары боттарының ажылында дугайында отчёдун кылыр. Отчёттарга чүттакчы чон ашы-чем программазын күүседиринге түлүг кижер талазы-биле кандыг хемчеллер ап турарын чыыларынарга дыңнадыр. Чижээ, бир ог-буле тоолай, хаван, шээр болгаш бода мал база эзтке хереглээрин-биле кандыг дириг амыптан азыраа турарын, могел аймаандан чүү-ну тарыыр дээн турарын база дузалал ажыл-агыйларын хөглүг-жудер талазы кандыг сорулга салып турарын долузу-биле илеткээр. Аңаа еске-даа ажылдарны түзнел турар. Мындыг хевирлиг ыыска илеткелдерин кылырга чон сонуургаар, боттары чүүү кылыын өг-бүле аразында дугуржур болур чорду.

Ооң соонда «Хөглүг старттар» эгелээр. Аңаа назы-кар берымдаалаас. Улуг-биче кижилер дегерээн кижиир. Аңаа бөмбүкту корзинкаже кижр октаар, шой кодурер, мат кыырынга бажы-биле чуглур, скакалкалыг маңнаар, шоодай кедип алгаш шураар дээш еске-да спорттукан оюнларны организастап турар.

Чоннуң кадыкшылын быжыглаары-биле спорттуң ышкы, чайгы хевирлеринге ГТО нормазы дужаарын база организастап турар. Маргылдааларгa болгаш спорттукан оюнларга Розалия Даккмаанын, Антонина Балдиринин, Тоюу Тувانчаптың, Нина Сагдынның, Ульяна Лойгунуң, Алимаа Дирчинчаптың өг-бүлелери ыдепкейлиг киржип, эрес-кашгаайын көргүзүп, өскелерге үлегерлиг болуп, шаңналдыг чөрлерни ап турар.

Ындыг хөглүг оюнар, маргылдаалар болуп турарындан ааңгыда, школа, кодээ Совет, совхозтуң контора ажылдакчылары неделя санында ритмиг гимнастиканы кылып турар. Ону тус черде кодээ Сүвет күүскомунуң даргазы Нина Менديевна Сагды доктаамал чорудун, күзелдиг кижилерни ынаар эвилелдеп, эштхан сайзыралынга ажыктыын таныылырлап турар.

Школа коллективи дыштанылга хүннерин ыкадыкшылга хунуу дел чарлаан. Улуг-хүннерде массалыг хаактаашкынарны, баскетболду, волейболду, теннис маргылдаалаарын эрттирери чаңчыл болган.

Бистің суурнуң чүттакчылары ынчаар дыштанып, спортка хандыкшылдыг чоруун көргүзүп турар. Дыштанылга хүннери болгаш среда хүнү бисте халас эртпес. Силерде кандыгыл, номчукчу?

Татьяна КЫРГЫС.
Эрзин район.

ҮШ МАРГЫЛДАА

Улуг-Хем районнуң культура-спорт комплекизинин чаа-вулели, хай-никити организациялары чоннуң хостуг үезин чеп ажылгаар, күш-культураны болгаш спорттуң кептерадир талазы-биле боттуг хемчеглери ап турар. Ооң чижээнге эрткен дыштаныр хүннерни адап болур. Ол хүннерде район чергелиг үш улуг маргылдаа Арыг-Узүү, Ак-Туруг суурларга, Шагаан-Арыгга болуп эрткен.

Арыг-Узүү суурга, шоланың спорт залынга хөрээженнер аразында район чергелиг волейбол маргылдаазынга 15 команда кириишкен. ВЛКСМ райкомунуң кубогу дээш эрткен ол маргылдаага бирги черни улуг-хемчилерниң командазы «Х Улуг хурал» совхозтан барган ваанчы команда алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Ак-Тал, Чодураа суурлардан кыстар төлептир болган.

Шагаан-Арыгга районнуң шыырак шыдыраачылары чыыларын. Профэкиледдерниң эки тура күш-культура-спорт никитилелиниң район чөвүлелиниң шугуму-биле эрткен маргылдаага Бирги черни АКМК-ның ажылчыны Мөңгүн-оол Түлүүн, ийиги черни — ХПТУ-да башкы Сүүр-оол Ондар, үшкүзүн — «Шагаан-Арыг тудуг» тресте комсомол комитединиң секретары Мерген Анай-оол тус-тузунда эзлээннер. Хөрээженнер арааженче минута-биле ойнаан. Мындыг ямзылыг маргылдаа республикада бир дугаар эрткен. Аңаа 30 шыдыраачылар швейцар система-биле чеди салыг ойнаан.

Чидиг демиселдің түүнелинде бирги черни Чыртаа-оол Оюн, ийиги черни Сырдар Наксыл, үшкүзүн Монгуш Адыг-оол олар алган.

Апрель өзгезинде Красноярск крайның шыдыраачылары аалдап келир. Ам аңаа белеткел ажылын чорудун эгелээн.

Валентин ТОПУЛ.
Маргылдааның кыржыкчызы.

КЫЗЫРГАН ҮЕ-БИЛЕ

Кызылдың шыдыраа клубунга маргылдаалар доктаамал эртип турары өөрүүчүг. Дыштаныр хүннерде клуб черле куруглан көрбээн. Ийи неделя иштинде хоорайның бирги чери дээш кыскалаткан үе-биле шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Кижи бүрүзү ужеңдарынга үндезилээн. 14.25 — 15.25 —«Совет Эвилелиге баараан боон тур мен!» 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Культура болгаш амыдыраа». Театрның делегей хунгуне. 19.05 — Уруглар-га фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Мурнакчы дүржулганы бүдүрүлгее». Республиканың чер ажылагыйының керээлиг коллективтериниң удуртукчулары-биле төгерик стол. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». 20.15 —«Афган черге ужуражмышкынар». Репортаж. 20.45 —«Сарез хөл». Телефильм. 21.00 —«Уе».21.35 — 00.00 — «Улус музыказының бүгү-россия декадазының түнел концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Үнер үенер, артист А. Акопян. 18.30 —Бүт бөмбүү. ГДК болгаш СССР-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш үүү ужуражмышкынар. 19.15 — Мультфильм. 19.30 — Ритмиг гимнастика. 20.00 —20.15— «Тамчыктыг удумар, чаштар!».

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

АГААР

Республикага бүлүттан, аңзыр, дүне чамдык чөрлерге биче хар чаар. Соңгу-барым чүк үглуг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 13—18, чамдык чөрлерге 20—23 градус соор. Хундус 0—5 градус, чамдык чөрлерге 7—12 градус соор.

Автооруктарга биче чаар. Тайгактаар.

Медицина талазы-биле алыр-га, Кызыл хоорай циклон төнчүзүнге таваржыр. Температура 14 градус чедир бадар болгаш 2 градус чедир өскүр. Ийиги бөлүктүң кадыкшылга таарымчалыг агаар болур.

КИНО

МАРТ 24-ТЕ

«НАИЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30; 19.30, бичии залга: **Мультсборник** 10.00, **«Гримп Кинг-Конга»** 11.20, 13.50, 16.20, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.00, 12.00, 15.00, **«Тайна старого чердака»** 10.20, 13.20, **«Семь самураев»** 16.50, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

КАА-ХЕМ»: «Властелин времени» 13.00, **«Потерпевшие претензий не имеют»** 15.00, 17.00, Киноклуб: **«Профиль», «Тема»** 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-6. «Десять негритят» 17.30, 20.00 шактарда.

1988 чылдың март 27-де, воскресеньеде, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чыгдыышкын бажыңынга «Чоокку Чөөн чүк кризиси — делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң ийилдиг одаа» деп темага хөйге лекция болур. Лекцияны «Билиг» никителиниң Новосибирск область организациязының Баштаар черинин лектору В. В. Дмитриев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Бүгү күүзүн кижилерни чалап тур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 24-те

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Эш Виктор». В. Э. Кингисепптің 100 чыл болганынга тураскааткан телефильм. 9.00 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпиону. Ийилел чуңгулаары. Хостуг программа. 10.15— Бүт бөмбүү. Эш үүү ужуражмышкын. Греция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары: ГДР биле ССРЭ-ниң Олимпиадага шилиндек командаларының эш үүү ужуражмышкыны. 11.45 — Медээлер. 11.55 — «Юбилейни соңгаарладылыкар». Уран-чечен фильм. 13.25 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи М. Рожков (дошпулуур) база орус улустуң күрүнениң «Россия» республика ансамблинниң оюн көргүзүү. 13.50— Телефильмнер. 14.40 — Сактыышкын». РСФСР-ниң Күрүнениң үрер хөгжүм оркестриниң кижилгези-биле музыкалыг программа. 15.15—Медээлер. 15.25—Док. фильм. 15.45 —Уругларгa фильм. «Бирги классчы уруг». 16.50—Поэзия минутазы. 16.55—«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назын 17.40 — «Кижи болгаш хоойлу». 18.10 — Бөгүн делегейде. 18.30 —Колхозчуларның бүгү-эвилел съездизиниң аалчыларына болгаш делегаттарына концерт. 21.00 — «Уе». 21.35 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Ийилел чуңгулаары. Хостуг программа. 22.50 — Док. фильм. 23.20 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20 —Улус аялгалары. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм 9.35 —Испан дыл. 10.05—Уругларгa фильм. «Лопотухинге бузурээр болза». 1-ги серия. 11.10 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү 11.40 — Испан дыл. 12.10 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.30 —«Уреп хөгжүм хереклеринин. «Серенада» квинтети ойнаар. 13.00 —Медээлер. 13.10 —«Бо алдептиг оран». И. Ефремовтуң база Р. Джоунстың чогаалы шын сагыырының дугайында ажыктыг сумелерни берген.

Хуралга класс башкылары ада-иелер-биле ажык чугааны кылып, оларны хостуг үеле-ринде школага кээп, киизээдерге олуржуп, школаның доктаамал аалчылары болуурун күүзүннер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН партийни амыдыраа килдизинин 3-36-82, совет тургузуг килдизинин 3-37-11, улетпүр килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтыыр-лар килдизинин 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн берганда 2-32-75-че долгаан.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амезы. Тиражы 26637 экз. Солунчуг индекси 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыышкын хереглериниң телезы-биле күүгне «комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2785. ТС—00662.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ПЫЛ

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 25 пятница № 71 (13671)

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртээ 3 копеек.

АЖЫЛ-АГЫЙНЫ БАШКАРЫП ЧОРУДАРЫНЫҢ БОЛГАШ ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГАНЫ ДЕМОКРАТЧЫДАРЫНЫҢ ЧАА БАЙДАЛДАРЫНДА КОЛХОЗТАРНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИР ДУГАЙЫНДА

Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң даргазы И. И. КУХАРЬНЫҢ илеткели

Бистер шуптувус М. С. Горбачевтуң ханы уткалыг чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнадывыс. Ында экономиканы хөгжүдериниң ханы болгаш бүгү талалыг анализин кылган, совет нитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын эде тургузарының темпилерин дүргедедир талазы-биле, бодунуң хемчээлиниң талазы-биле канчаар-даа аажок улуг болгаш бодунуң алыс утказы-биле революсчу сорулгаларны тодаратқан чугаада амгы үе-чадаға таарыштыр кооперация дугайында ленинчи идеяларны хөгжүткен, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедирине, бүдүрүлгени эргелеп башкарарын демократчыдарын күштелдиреринге кооперацияның улуг күчүлүг аргаларын болгаш оон ролюнуң өзүп турарын көргүскен.

Колхозтарны социалистиг системаның чарылбас кол кезээ кылдыр бедин-биле үнелеп көргени бистиң кижи бүрүзүн сеткилдиң ханызынга чедир өорткен. Колхозчуларның соңгулда мурнунда хуралдарынга болгаш конференцияларынга, республика съездилеринге партияның дүргедээшкинче, эде тургустунуушкунче болгаш демократчыдылгаже угланышыкыны колхозчу тараачыннарның долу дегкимчезин болгаш изиг чүүлдүгүнүүшкүнүн алган, чүге дээрге ол угланышыкын оларның эрге-ажыктарынга, ыманышыкыннарынга дүгжүп, колхоз бүдүрүлгезин дүрген хөгжүдеринге боттуг байдалдарны тургузуп турар.

Колхозчуларның үшкү Бүгүзвилел съездизиниң соонда барык 19 чыл эрткен. Ол үеним иштинде колхозтарның амыдыралында болгаш ажыл-чорудулгазында үндезин өскерлиишкиннер болган. Бүдүрүлге күчүзү улам-на күчүлүг болгаш шымарлыг болу берген. Көдээнин социал хөгжүлдезинде өскерлишкиннер илдең. Бодунуң эртем-билиниң талазы-биле амгы үеде көдээ чурттакчы чон хоорайның чурттакчыларының деңнелинге шуут чоокшулан келген.

Амгы үе колхозтарны хөгжүдеринге өзулуг-ле чаа үечада болур дең, иletкелчи демдеглээн. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң болгаш партияның XXVII съездизиниң чаартыкчы шинтирлериниң салдары-биле бүгү-ле аграр секторда ышкаш колхозтарда ажыл-херек чедишкиннии-биле чорун эргелээн.

Ажыл-агыйны башкарып чорударының экономиктиг методтарынче шилчилге, күш-ажылга идиг бээриниң көрээ хевирлерин калбаа-биле ажыглааны, агроүлетпүр интеграциязы болгаш демократчыдылганы ханылатканы тараачыннарның күш-ажылчы идепкейлиг чорууңга илдең идигни берген.

1986-1987 чылдарда колхозтарга көдээ ажыл-агыйның мурнунга тарааның нинти чыылдазын 250-255 миллион тонна чедиреринің соруглазын салган. Ону шинтирлээринге кол рольду колхозтар ойнаар ужурлуг.

Үс культуралары, чигир свёклазы, хөвең, хендир колхозтардан улуг кичээнгейни улам-на негеп турар. Оларны бүдүреринің байдалы амдыызында багай болуп турар.

Чимис-ногаа продукциязын болгаш картофельди бүдүрериин улгаттырарын, ылаңгыя оон шынарын бединдеринге бүрүнгаар улуг базымны база чедип алыр херек. Мелиорастап экижиткен, ылаңгыя суг-гаттыг черлерни эки ажыглаарынче кичээнгей салыр херек.

Колхоз бүдүрүлгезиниң эң чугула адыры мал ажылы боон турар. Сөөлгү чылдарда колхозтарда, бүгү чуртта ышкаш, эт, сүт бүдүреринің темпизи бедээн, фермаларның продуктулуу улгаткан. Оон-биле кады чурттуң колхозтарынга мал ажылын интенсификаставрынга үндезин экижишкиннерни чедип алыры болдунмаан.

Ол бүгү дээрге бүдүрүлгениң культуразының кудузунуң, технологтуг болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун каржызы-биле үрээриниң, а чамдыкта харын шуут-ла ажыл-агыйны эвес чоруктуң түңнели-дир. Колхоз бүрүзүнге хамыктың мурнунда бирги ээлчегде мал чемнерин белеткеп бүдүрерин көвүдериниче болгаш оларның шынарын экижидериниче кичээнгей салыр ужурлуг.

Хөгжүлденің амгы үе-чадада мал ажылын интенсификаставрының эң чугула угланышкыны селекция-уксаажыдылга ажылын сайзыраңгайжыдары боон кел чыдар. Мал ажылының ажыктызына эвээш эвес черге-биле хамааржып турар база бир айтырыг болза, бүдүрүлгени организастаарының депшилгелиг хевирлерин шиңгээдип ажыглаары боон турар.

Бедик бүдүрүкчүлүг болгаш идегелдиг ажылдаар машиналар болгаш дерилгелер-биле мал фермаларын четпес хандырып турарын демдеглээн. Бичии-бичии фермаларны механизастаарының дугайында айырыг шыңгыызы-биле тургустунуп келген, чүге дээрге оларга күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң көрээ барымдаалаар хевирлерин шиңгээдип ажыглаарынга ол дыка эки таарымчалыг боон турар.

Колхозтарның мал ажылын улам хөгжүтпүшаан, колхозчуның хууда дузалал ажыл-агыйын утпас ужурлуг деп, иletкелчи демдеглээн. Хөлезилеп, чаар көрээлерге болгаш дүгүржүлгаларга үндезилээш, кижилериң хуузунда дузалал ажыл-агыйларынга мал ажылының продукциязын бүдүрерин организастаан колхозтарның дүржүлгазынче чогуур кичээнгейни салыр херек.

Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа механизмин шиңгээдип ажыглаарының байдалдарының үезинде колхозтарның бирги чергелиг сорулгаларының бирээзи — техниканы хумагалап көөрүнге үндезин чаартылганы хандырары боон турар. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче чалгаа болгаш тоомча чок чорук-биле канчап-даа эптешпес.

Чогуур технологияга дүүшкен машиналарның долу комплекизи чыгдынган турда, ынчаарда ам техника ажыглалының эң бедик ажык-дузазын чедип ап болур, техниканы ажыктыг эвес ажыглап турарының чылдагааннарының бирээзи — оон идегелдиг чоруунуң кудузунда. Ол ышкаш техниканың ертектерин база чурумчудар херек.

Ажыл-агыйның чаа механизми, колхозтарга, бүдүрүлгелерге болгаш каттыжыышкынларга тускайлап болурунуң калбак эргелерин тыпсын турары көдээде бүгү-ле социал-экономиктиг байдалды үндезини-биле чаартып турар. Ынчалза-даа чаа экономиктиг механизм амдыызында ам-даа четпейн турар колхозтарның эвээш эвес боон турары харааданчыг.

Партияның ап чоруткан хемчеглериниң түңнелинде сөөлгү чылдарда колхозтарның экономиказында бижиг туруштуг бурунгаарлаашкыннар көстүп турар апарган. Оон-биле чергелештир дыка хөй ажыл-агыйларның экономиктиг байдалы ам-даа багай болуп артпышаан.

1989 чылдың январь 1-ден эгелээш, бүгү-ле колхозтарны, ажыл-агыйлар аразының бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын шуптузун долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткен турар ужурлуг. Колхозтар, база-ла кооперативтер ышкаш, боттарының бүдүжүнүң талазы-биле бот-орулга-чарылгалыг болур деп дыка хөй кижилер чугаалап болур. Ол бүгү ындыг-ла харын. Ынчалза-даа съездилер аразының үезинде дыка хөй колхозтар күрүне банкызындан чээлилерни күзелдии-биле ап келген болгаш оларны дедир эки-дериниң хуусаазы чедип кеалирге—счёттарда акша чок дээн ышкаш, холдарын чайгаар-ла чада тудуп алгаш тургулаар болгай. Ынчангаш ам азырадыкчы хөөн-биле демисежир ужурлуг дээрзин бүгү кижилер эки билген турар ужурлуг.

Чаа ажыл-агыйны механизминиң эң чугула звенолары ертектер болгаш үр үеде турар экономиктиг нормативтер боон турар. Агроүлетпүр комитеттери болгаш каттыжыышкыннар көвүлелдери механизмниң ол звеноларын онза кичээнгейлиг болгаш оваарымчалыг көөр, ажыл-агыйны бүрүзүнүң онзагай байдалын, оон бойдус-экономиктиг негелделерин болгаш бүдүрүлге күчүзүн барымдаалаар, ажыл-агыйны башкарып чорударының дең чергелиг байдалдарын тургузар ужурлуг. Өртектерни болгаш нормативтерни дамчыштыр күрүненің, коллективтиң болгаш кижи бүрүзүнүң сонуургалдарын чаңгыс аай кылдыр холбаштырар херек.

Амгы үеде чер-черде долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиттинген ажыл-агыйларда садар ертектерге аңгы-аңгы немелделерни доктаадырының болгаш экономиктиг нормативтерни тодарадырының талазы-биле ажыл дооступ турар. Ынчалза-даа мындыг экономиктиг ажылда чедир санаваан нарын үүлдер болгаш частыыглар кылдынмаан деп, бүзүрелдии-биле кым чугаалап болурул. Ынчангаш нормативтерни хевирлеп тургузарының айтырыгларын чугаалажып көөрүнге колхозтарның удуртукчу составтарын калбаа-биле хаара тудар херек.

Иletкелчи керээни шиңгээдиринде өзү барымдаалаар чоруктуң амдыызында хөй боон турарын, чамдык черлерде күш-ажылчы коллективтериң колхоз баштаар чер-биле бот-боттарының аразында харылзааларда кошкак чер бот-орулга-чарылга талазы болбушаан турарын, бүдүрүлге нормаларын тургузарда ертектерни тодарадырда улуг частыырларны болдуруп турарын демдеглээн. Керээ өзүгаар ажылдыг коллективтерге бот-эргелелдиң принциптери үреттинип турар. Дыка хөй регионнарда болгаш ажыл-агыйларда күш-ажылдың натура-биле төлевири херек кырында ажыглаттынмаан азы дыка эвээш ажыглаттынып турар.

Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарында карылгалыг колхозтарның айтырыглары дыка чидиглеп турар. Бистиң нинти сорулгавыс — хожудап турар ажыл-агыйларның ажыл-чорудулгазын эжижидер талазы-биле долу хемчеглерни ап чорудары. Амгы үеде ындыг ажыл-агыйларга сан хөө талазы-биле чиигелделерни доктаатқан, олар садып алыр ертектерге хөй немелделерни ап турар. Ынчалза-даа оларны бодамчалыг кылдыр ажыглаар, төтчеглевес болгаш ажыл-агыйжы эвес чорукту ооң-биле дуглавас херек.

Тараачыннарның чаагай чаңчылын өзүгаар мурнакчы колхозтарның хожудаашкынныг ажыл-агыйларга шефтээрин калбаа-биле ажыглаар херек.

ССРЭ-ниң Агроүлетпүркомун тургускан чорук интеграция чорудуушкунун хөгжүдеринге чаа идигни берген деп иletкелде демдеглээн. Колхозтарның болбаазырадыр адырлар бүдүрүлгелери-биле дорт харылзааларын калбартыры, төнчү продукт дээш оларның нинти сонуургалы—бо дээрге агроүлетпүр интеграциязын хөгжүдериниң кол угланышкыны.

Көдээге дузалал үлетпүр бүдүрүлгезин хөгжүдери көдээ ажыл-агый-биле эки холбаалыг болуп турарын болгаш колхозтарның экономиказын бижиглаарынга, оларга кадрларны бижиглаарынга дузалап турарын оратор демдеглээн. Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарының үезинде хөй-хөй колхозтарга дузалал үлетпүр бүдүрүлгелери ылап-ла херек, оларны идепкейлиг хөгжүдер херек.

Ынчалза-даа маңаа ССРЭ-ниң Күрпланының болгаш ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының мурнунга тургузар ужурлуг айтырыг дүрүм өзугаар турул келир. Колхозтар эргежок чугула дериг-херекселдерни кайыын садып алырларыл?

Колхозтарга тудуг материалдары, ылаңгыя туйбу чидиг-биле чедишпейн турар. Бо четпестерни бодунуң хууда бүдүрүлгези-биле чайладып болбайнаан, ам база-ла демги байдал тургустуна бээр —дериг-херекселдерни кайыын садып алырыл?

Ам дээрезинде чамдык ажыл-агыйларда социал инфраструктура кошкак боон артпышаан болгаш оожум хөгжүп турар. Чуртталга тудуу болгаш чуртталга фондузунуң инженер чаагайжыдылгазын бедидери онза чугула боон турар. Чуртталга бажыңнары тударының доктаатқан планын колхозтар күүседи турар. Хууда чуртталга бажыңнарын тудары-биле боттарының ажыл-дакчыларынга материалдыг, саң-хөө болгаш эске-даа хевирлериниң дузазын көргүзер калбак эргелерни бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга берип турар доктаады СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган. Ону боттандырары оларның хөрээ.

Көдээ чонну одаар түүл-биле хандырары чидиг айтырыг боон турар. Маңаа хамаарыштыр газификация болгаш электрофикация айтырыгларын онзалап айтыры эргежок чугула. Көдээ чонга газты газ четкизинден база амыдырал хереглелинге электри энергиязын бээрин үе шыңгыы негей берген.

Бо хүннерде көдээде школа назыны четпээн уруглар албан черлери, культура болгаш хандырылга объектилери, амбулаториялар, поликлиникалар, магазиннер дыка чедишпес. Бо талазы-биле колхозтарга ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу, ССРЭ-ниң Культура министерствозу, ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитеди, Центросоюз, эске-даа хөй-нинти организациялары болгаш ведомстволары дузалап болур болгаш дузалаар хүлээлгелиг.

Хереглекчилер кооперациязының дугайында онзалап чугаалаар бодаан ийик мен. Бо организация чуңун-даа мурнунда көдээ чонну хандырар сорулгалыг. Ынчалза-даа ол район төптеринче болгаш хоорайларже улам чүткүп турар апарган. Сельоларны колдуунда дүжүрген, көдээ суурларда магазиннерни хаап каапкан. Тургустуна берген байдалды Центросоюзтуң тускай чугаалажып көөру болгаш көдээге садыгны эжижидер талазы-биле боттуг хемчеглерни тодарадыры чугула.

Чуртта чорудуп турар экономиктиг реформа, нинтилел амыдыралының бүгү талаларын эде тургузуп турар чорук кадрларга бедик негелдени тургузуп турар. Кадрларны шилип алырынче болгаш кижизидеринче бистиң партиявыс кайгамчык улуг кичээнгейни угландырып турар. Ажыгы үеде колхозтар даргаларының 85-тен ажыг хуузу дээди эртемниг. Оларның хөй кезии ажыл-агыйларны он-он чылдарда баштап, алдар-аттыг болуп, Совет Эвилелиниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан.

Ооң-биле кады колхозтар даргаларының хөй удаа солчур чоруу бисти дүвүреттирес аргажок. Кадр айтырыгларын шинтирлээр үеде ажык-чарлыг чорукту көвүдедири эргежок чугула. Колхозтар удуртукчуларына хөрээжен кижилерни депшидери күзенчиг.

Колхоз бүрүзүнде 30 ажыг болуп турар специалистер дугайында каш сес. Бегүн оларның хөй нуруузу ана-ла консультантылар, чөвүлекчилер боон турар. Олар организакчылар болуп, бригадалар, фермалар, звенолар баштап удуртур үе келген.

Бистиң үндезиниис, фундаментиис —ол болза массалыг мергежилдериң кадрлары-дыр. Мергежилдиг кадрларны долдурарының чугула үндезини — көдээниң профессионал-техниктиг училищелери болур. Олар чыл санында-ла 300 муң ажыг ажылдакчыларны колхозтарга белеткеп берип турар. Ынчалза-даа оларның чүгле үштүң бир кезии ажыл-агыйларга быжыглаттынып турар. Училище доосканнарының хөй нуруузу Совет Армияның хүрээлеңинге албан эрттиргениниң соонда көдээге ажылдаарыбиле ээп келбейн турар. Аныяктар-биле ажылды училищелерге, шериг кезектерине идепкейлиг чорудары, көдээ күш-ажылды, көдээ мергежилди оларны хүндүлеп көөрүн оларга кижизидери чугула.

Кадр-биле хандырарының үндезини школа боон турары маргыш чок. Аныяктарны өөредиринің болгаш кижизидериниң чаа шынарын хандырар, кадрларны белеткээр болгаш мергежилин бедидер дээш ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарының программазын СЭКП ТК-ның февраль Пленуму тодаратқан. Колхоз бүрүзү көдээ школа-биле ханы харылзаалыг болуру, өөреникчилериң өөредилгезиниң болгаш кижизидилгезиниң шынарын бедидеринге, оларны тускайлап болурунга белеткээринге холбашкан айтырыгларны колдады шинтирлээри эргежок чугула.

ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлу төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөрүбиле бо айда парлаан. Колхозтар —кооперативтериң колдаан хевири. Ынчангаш бистиң съездинииис хөй миллион колхозчу тараачыннарның өмүнээзинден төлевиклелге бодунуң хамаарылгазын илергейлээри дүрүм өзугаар үүл болур.

Хоойлу төлевилелин кооперация дугайында ленинчи идеяларга үндезилеп, чурттуң амгы үедеги будуруқчу күштериниң хөгжүлдезинге дүүштүр ажылдап кылганын ооң кол кезектери, чүүлдериниң ужур-утказы көргүзүп турар. Колхоз тургузуушкунунуң болгаш кооперативтериң эске-даа хевирлериниң ажыл-чорудулгазының дуржулгазын ында база барымдаалаан. Хоойлу төлевилелинде сөөлгү үш чылда совет нитилелде көстүп келген бүгү чаа чүүлдер: демократизны, ажык-чарлыг чорукту хөгжүдерм, экономиктиг үндезин реформаның боттаныышкыны кирген.

Колхозтарның эвилел чөвүлели бо чылдың март 20-де «ССРЭ-ге кооперация дугайында» хоойлу төлевилелин чугаалажып көрген болгаш колдуунда ону чүүлдүгүнер дугайында саналды съездиге кирип тур.

Ооң-биле кады хоойлу төлевилелин чедир ажылдап кылыр үеде колхозтарга хамаарышкан айтырыгларны тода болгаш чедингир кылдыр айтып бижиирин эвилел чөвүлелиниң өөрүгүннери күзээн. Чүүлдериниң аразында холбаазын чедир кылбаан, оларны соора биле берги дег бижимелдер эвээш эвес болган.

Бисти шын билип көрүнер, бис база күрүне контролю дээш туржуп турар бис, ынчалза-даа төлевилелдиң дөртку пунктузунуң 17-ги чүүлүн-

[Уланчызы 2-ги арында].

[Иletкелди кызыра парлаан].

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

СЭКП ТК-ның Политбюро өөрүгүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыконуң даргалаашкыны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы Кремльге март 23-те болган.

Даг Карабахта, Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде болуушкуннар-биле холбаштыр эвилелдешкен республикаларның кыйгырыгларынга хамаарыштыр хемчеглер дугайында айтырыгны хуралга чугаалажып көрген.

Ол айтырыг талазы-биле А. А. Громыко чүве чугаалаан.

Айтырыгны чугаалажып көөрүнге эштер В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, Ю. Ф. Соловьев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының орлакчылары, Дээди Советтериң Президиумнарының Даргалары: РСФСР-ден —В. П. Орлов, Белорус ССР-ден — Г. С. Тарасевич, Грузин ССР-ден —П. Г. Гилашвили, Азербайджан ССР-ден —С. Б. Татлиев, Молдав ССР-ден —А. А. Мокану, Латви ССР-ден — Я. Я. Вагрис, Кыргыс ССР-ден — Т. Акматов, Таджик ССР-ден —Г. Паллаева, Армян ССР-ден —Г. М. Восканян, Туркмен ССР-ден — Б. Язкулиев, Эстон ССР-ден — А. Ф. Рюйтель, Узбекистанның Компартиязының бирги секретары Р. Н. Нишанов, а ол ышкаш Казах ССР-ниң, Литва ССР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының Даргалары З. К. Камалиденов болгаш В. С. Астраускас киришкеннер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму доктаал хүлээп алган, ону парлаар.

Даг Карабахта, Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде болуушкуннар-биле холбаштыр эвилелдешкен республикаларның кыйгырыгларынга хамаарыштыр хемчеглер дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалы

Даг Карабахта, Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде тургустунуп келген байдалга хамаарыштыр РСФСР-ниң, Украин ССР-ниң, Белорус ССР-ниң, Узбек ССР-ниң, Казах ССР-ниң, Грузин ССР-ниң, Литва ССР-ниң, Молдав ССР-ниң, Латви ССР-ниң, Кыргыс ССР-ниң, Таджик ССР-ниң, Туркмен ССР-ниң болгаш Эстон ССР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының кыйгырыгларын чугаалажып көргеш база ССРЭ Конституциязының 81 чүүлүн удуртулга болдурбушаан, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

1. Даг Карабахта болуушкуннар-биле чергелештир Азербайджан болгаш Армян ССР-лерде тургустунуп келген байдалдың үш республикаларның чонунга болгаш чаңгыс аай эвилелдешкен хөй национ-алдыг күрүне болур ССРЭ-ниң улустарының найыралын моон ыдай быжыглаарынга инитизи-биле хора чедирип турарын демдеглээр.

Айыылдыг үржуктарга чедирип болур нарын национал-девискээр айтырыгларын күрүненің эрге-чагырга органнарынче ыыдыышын кылырыныг, кижилериң сеткил-хөөнүн болгаш сагыш-сеткилин дүүредир байдалдарын, ССРЭ Конституциязында быжыглаттынган национал-күрүне болгаш национал-административтиг кызыгаарларны эде көөрү дээш тужуп турар ижы-бүрү хевириниң хай-чаныга чок болуктерин тургузарының оруу-биле шинтирлээр оралдажыышкынмарны болдурбас деп санаар.

Оларның хеделишкининиң түңнелинде өлүм-чидим болдурган чамдык кижилериниң болгаш белүктериниң кылганы кем-херек үүлгедиишкиннерини шинтирлиг бүүү шаар. Ол талазы-биле бүүүлүг кижилерге административтиг болгаш кеземче хөрээн онаап турарын кичээнгейге алыр.

2. Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон соондагы Пленумнарының шинтирлерин, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Азербайджанның болгаш Армениянның улустарынга кыйгырыын удуртулга болдурбушаан, национал политиканың ленинчи принциптериниң хөөкүй чогунуң, ССРЭ-ниң улустарының найыралының болгаш акы-дүүмалышкы сырый каттыжыышкынының өзүнге чон ортузунга массе-политиктиг болгаш кижизидилге ажылын үндезини-биле эжижидерин Азербайджан ССР-ниң болгаш Армян ССР-ниң үлус депутаттарының Советтеринге дагзыр. Улустар аразында харылзааларны чидиглендирип турар үүлдерни ханы болгаш бүгү талалыг анализтеп көөр, оларны чогуур үезинде чайладыр, национализчи болгаш экстремисчи үүлгедиглериниң кандыг-даа илергейлээшкиннери - биле идепкейлиг демисежир. Республикаларда чурттап турар бүгү нацияларның болгаш биче улустарның ажылчы чонарының күжениишкиннерин бистиң нинтилевисте боон турар революсчу чаартылгаларның сорулгаларын шинтирлээринче мобилизастап турган, бүдүрүлге коллективтеринге болгаш өөредилге черлеринге оожум болгаш ажыл-херекчи байдалды тургузар.

3. Азербайджан ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Армян ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму социалистиг хоойлу-дүрүмну болгаш хей-нинтиниң корум-чурумун быжыглаар, бүгү нацияларның хамаатыларының дүрүм өзугаар эрге-ажыктарының камгалалын хандырар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни дүгүржүп турган боттандырар, боттарының хеделишкини-биле байдалды баксыредып, акы-дүүмалышкы совет улустарның наныралынче болгаш кады ажылдажылгазынче халдап турар кижилерге шыңгыы харыысалганы онаар.

4. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Даг-Карабах автономнуг областың ажыл-агый болгаш социал-культура хөгжүлдезиниң чугула айтырыгларын шинтирлээринче угланган хемчеглерни ажылдап кылыр.

5. ССР Эвилелиниң Прокуратуразы болгаш ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозу Азербайджан болгаш Армян ССР-лериң деискээрлериндe чурттап турар чоннуң дүрүм өзугаар эрге-ажыктарын камгалаар болгаш ол черлерге хей-нинтиниң корум-чурумун тургузар талазы-биле чугула хемчеглерни алыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль. 1988 чылдың март 23.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведин чыылдырар дугайында

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң алдыгы чыыжыныг сески сессиязын 1988 чылдың апрель 9-та Кызыл хоорайга чыылдырар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың март 24.

* * *

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сески сессиязынга даараазында айтырыгларны чугаалажып көөр:

1. Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдар дугайында.

2. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыктарын бадылаары.

АЖЫЛ-АГЫЙНЫ БАШКАРЫП ЧОРУДАРЫНЫҢ БОЛГАШ ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГАНЫ ДЕМОКРАТЧЫДАРЫНЫҢ ЧАА БАЙДАЛДАРЫНДА КОЛХОЗТАРНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИР ДУГАЙЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ге арында).

де кылган бижимелди оп көөр болза, сац-хөө чурумун сагыл турарын көөрүмге сылдап алгаш, ажыл-агый чорудуушкуннарының бүгү угланыышкыннарынга өөрүп хынаар эргени бүгү күрүне органнарынга берген боп турар-дыр. Бот-тускайлаң чоруувус ол чүве ирги бот Ол ышкаш Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң эргезин улам калбак тодарадыры эргежок чугула.

Нинтизи-биле алырга, телевилел саваан сорулгаларга дүгжүп турар хоойлуну хүлээп алыры чуртка кооператив шимчээшкининиң чаа үе-чадазының эргезин салыр, колхоз тургузуушкунунга чаа идигни бээр.

Хоойлуну хүлээп алган соонда кооперативтиң чижек Уставтары, оон иштинде «Колхозтуң чижек Уставы» хөрекчок апаар дээр болза шын эвес болур ийик. Колхоз харылзаларын эрге-дүрүмталазы-биле ' таарыштырарда күрүненің болгаш колхозтуң иштики таарыштырылгазын холбаары чугула. Ындыг холбаа Кооперация дугайы да хоойлуну болгаш колхозтуң чижек Уставын хүлээп алган соонда чедип алдынар.

Чижек Уставка өскерилгелерни болгаш немелдерни Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң тургусканы тускай комиссия белететкен дап чижек Устав төлевилелиниң дугайын чугаалап тура, ийткелчи демдеглээн. Чижек Уставтың төлевилелин колхозтарга эртken хуралдарга, колхозчуларның конференцияларына болгаш республика сʼездилеринге, пӧрлалгага, радио болгаш телевидениеге калбаа-биле база идепкейлиг чугаалажып көөген.

Уставтың саналдап кирип турар төлевилели ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарын болгаш методтарын быжыглаар, колхозтарның тускайлаң чоруун калбартыр, инициативалыг болгаш ажыл-агыйны болур чорукту 'хүш-ажылчы коллективтерге ' хөгжүдер.

Колхоз демократизазын хөныладырынче болгаш улам ыкай хөгжүдеринче угланган чамдык боттуг немелдерни Уставта кирген. Будурулге салбырларының коллективтеринге бот-башкарылганы сайзыраңгайжыдарынче коя кичээнгейни угландырган.

Колхозна күш-ажылчы харылзааларны сайзыраңгайжыдарынче болук айтырыгларны угландырган. Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче угланган чамдык немелделерни база кирген.

Чижек Уставты чугаалажып көруп турар үеде сүмелер болгаш саналдар кирген. Оларның хей муруузун Кооперация дугайында хоойлу төлевилелин пӧрлаар үеде шинтпирлээн. Чамдык саналдарның дугайын силерге ийткээри эргежок чугула деп бодадым

Колхоз кежигүнүнден үнер чурумну улам тодарадыр дугайында санал кирген. Колхозтарның дыка хей удуртукчулары болгаш специалистери, ылаңгыв эртемденнер чижек Устав төлевилелин чугаалажып турар үеде колхозтарның черин халас ажыглаарының принципин катап тургузар саналды кирген. Экономиктиг үндезин реформаны боттандырып турар үеде, кажан курлавырлар дээш төлээр болгаш оларны чөптүг ажыглаары дээш ажылдап турар үеде, черин халас ажыглаары үеним негелдезинге дүүшпес деп түүнелге бистиң хей незинвис келген.

Колхозтар чөвүлелдери колхозтарны хөгжүдеринге, оларның ажыл-агый амыдыралын демократчыдарын күштелдиринге дузалаар хүлээгелиг. Колхозчуларның хуралдарында, конференцияларында болгаш республика съездилеринге оларның ажыл-чорудулгазын экижидериниң эргежок чугулазын айытkан.

Чамдык черлерде РАУК-тер колхозтар чөвүлелдеринге дуза чедирериниң улуу, дужамык халдады бээр чоруктар бар, ону шын деп санап болбас. Ынчангаш колхозтар чөвүлелдериниң ажылын чер болганга диригзери чугула.

Маңаа холбаштыр колхозтар чөвүлелдериниң дугайында дурүмну эде көөрү, оларга боттуг эргелерни тыпсыры, колхозта ажык-херек дээш оларның харыысалгазын бедидери чугула.

Эде тургустунуушкун калбарган чуртка колхозтарның ролю улуг. Бистиң кол сорулгавыс болза, будурулгениң туруштуг, дец-дескі болурун чедип алыры, өзүлде темпизин бедидери, продукция шынарын бедидери, совет кижилериң ашы-чем продуктуларына хереглелин улам долу хандырары болур деп, ийткелчи түүнелинде чугаалаан.

[Адыш часкаашкыннары].

• • •

Санал-оная солчулгазын Тула области Новомосковск районда Ленин аттыг колхозтың даргазы, Колхозтарның Бүгүроссия чөвүлелиниң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **В. А. Стародубцев** ажыткан. М. С. Горбачевтуң чугаазын бис ханы сонуургаа-биле болгаш кончуг улуг кичээнгей-биле дыңнадывыс. Амгы үе-чадада кооперацияның ролюн бедидериниң дугайында, ажыл-агыйны башкарып чорударының коллективтиг хөөврлерин хөгжүдеринге ленинчи өөредигин долузу-биле болгаш чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаарының дугайында, будурулгениң ажыктыын бедидериниге база совет кижилериң амыдыралын экижидериниге оларның салдарын күштелдирер дугайында түүнелдер улуг бүзүрелдиг болган.

Аъш-чем айтырыы бөгүн чуртта эң-не чидиг айтырыгларның биреэзи, ол совет кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга хамааржып турар. Ону шинтпирлээри дээш улуг харыысалга биске, колхозчулар съездизиниң делегаттарынга, онаашкан. Кайы хире хей чүүлдү кылыры, сорулгаларның хемчээлин, негелделериниң улуун кижи бүрүзү эки билир.

Партияның XXVII съездизи колхоз шимчээшкининге ёзуыт-ла чогаадыкчы калбак деягемни ажыдып берген. Чогумма шак ындыг байдалга «Новомосковское» деп бистиң агроүлетпүр каттыжыышкынын чыл бүрүнгаар турган. Ол каттыжыышкын район хемчээлинге көдээ ажыл-агый продукциязын будурерин, болбаазырадып кылырын болгаш садып саарарын бүрүн каттыштырган. Аңаа кооперацияның принциптериниң үндезининге ажыл-агыйны башкарып чорударының ажыктыын кодүрген.

Черкасск областың Чернобаевск районда «Шлях до коммунизму» колхозтуң даргазы **В. А. Гонтар** бодунуң саналынга кол кичээнгейни көдээниң социал эде тургустунуушкунунуң айтырыгларынга, массалыг мергежилдиң кадрларыбиле оон хандыртынганынга углаан.

Колхозтуң чижек Уставы кымныы-даа үреп болгаш хөрекке албайн барып болбазы үндезин хоойлу болу бээрингe идегелди оратор илереткен. Устав көдээниң кооперативтиг амыдыралының бүгүде хамыдып болбас үндезини болур үжүрлүг. ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлудан аңгыда, Колхозтар дугайында хоойлу эргежок чугула.

Целиноград области Атбасар районда «Новая жизнь» колхозту **А. П. Побединский** удуртып турар. Ол—орулгалыг ажыл-агый. Ынчалза-даа чаартылгаларның чаа салгыны колхозчуларны база хей-өөт кирген. Сөөлгү ийм чылда тарааны, эштү, сүтү чылда ортумаа-биле садарын элээн көвүдеткен. Күш-ажылдың будурукчулуу өскен. Колхозтуң удуртукчузу колхозта социал айтырыгларны канчаар шинтпирлеп турарын чугаалап, школочуларның күш-ажылчы кижизидилгезинге доктаваан.

Механизаторнуң, малчынның, оларның ог-бүлезиниң бай-шыдалдыы олар бодунуң ажылхерээнге кайы-хире күш-ажылды, билиин, күзелин, адактың соонда, арын-күүрүн үндүргениниң дорт хамаарыгалыг болуп турарын, Брест области Жданов аттыг колхозта мешина-биле саалда оператору **Г. Ф. Скакун** чугаалаан.

Бөгүн чуртта кижи бүрүзү эде тургустунуушкун байдалында чурттап, оон уткезин болгаш аңаа бодунуң ролюн билип алырын ораалдажып турар. А оон алыс утказы бодуң: ак сеткилдиг ажылдаары, дүүмгүзүндеи бөгүн хөөнү кылыры.

Киров области Пижанка районда «Ижевский» колхозтуң даргазы **Г. А. Тутубалин** ажыл-агыйның чедишкиннеринге доктаап, коллективтиң шинтпирлеп турар айтырыгларының дугайын чугаалаан. Колхозчуларның идепкейлиг чоруу, эчис түүнелдерге оларның сонуургалдыы өскен.

Колхоз будурулгезин дүрген хөгжүдеринге бюрократизм амдаа шаптыктап турар деп, оратор демдеглээн. Колхозчуларга улуу-биле бүзүрээр, оларның эргелерни кызып-кыйбас, оларның эгелекчи саналдарын бүгү хамчеглер-биле деткинр үжүрлүг. Колхоз даргазын турдер шинтпирлерден, бюрократтың болгаш дүжүметсиг кижиниң семээшкининден камгалаар чурумну тургузары чугула.

Москваның Лихачев аттыг автомобиль заводунуң ажылкшчиниң амыныгзинден съездиниң делегаттарынга болгаш ажылчыларынга найысыалдың будурулге чериниң токары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Л. М. Барин**ов байыр чедирген.

Сурхандарынск области Джаркурган районда Н. Баймурадов аттыг колхозтуң даргазы **Д. Нараяев** амгы съезд колхоз шимчээшкининиң ажык оруун тодарадып тургузар деп демдеглээн. Бодунуң колхозунуң чижээнге оратор республиканың хөвең өстүрүкчуларининг мурнунда туруп турар айтырыгларның дугайын чугаалаан. Көдээ ажыл-агый будурулгениң ол чугула адырыларда мөөңнеттине берген четпестерни дүргени-биле чайладырының эргежок чугулазын ол айытkан.

Кооперация дугайында хоойлунуң төлевилелин күүлдүгзүнгеш, ону хүлээп алыры чоокку үеде колхоз амыдыралын калбаа-биле демократчыдарын боттандырып чорударынга арганы бээр деп айытkан. Оон-биле кады оон дээштиг болурунга коллективтиг ажыл-агыйларның ажыл-херектеринге албан-дужаалдыг кижилерниң артык холгаарлаашкынын болдурбас шыңгыы магадылалдар негеттинип турар деп, ол чугаалаан.

Съездиниң мандат комиссиязының ийткелин оон даргазы **Ю. А. Бражников** кылган. Ол Красноярск крайда Каратуз районда Киров аттыг колхозту удуртып турар.

Бистиң съездивис совет иниттилелдиң ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талаларында чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедирин хандырып турар революсчу үндезин чаартылгалар үезинде болуп турар деп, ол чугаалаан. Ол төөгүлүг сорулгаларны шинтпирлээрингe колхозтар эвээш эвес рольдуг болур.

Съездиниң делегаттары болгаш кирижкчилери СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын улуг кичээнгей-биле дыңнааннар. Ында экономиканың аграр секторунда ажыл-херектериниң байдалынга ханы анализти берген, амгы үеним байдалын барымдаалап, кооперация дугайында ленинчи чүүлдер улам ыңай хөгжүлдени алган, ында колхозтарның ажылының стратегтиг угланыышкынын тодарадып тургускан.

Колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизинге 4374 делегат соңгуткан, оларның иштинде 4247 кижи, азы 97 хуузу съездиге эң баштай соңгуткан. Колхозчуларның конференцияларынга болгаш съездилеринге соңгулдалар чорударының чурумунуң дугайында Дурум ёзугаар колхозтуң беш муң кежигүннеринден-не бир төлээлекчини соңгуп чоруткан.

Мандат комиссиязы бүгү делегаттарның бүрүн эргезин хынап көрген болгаш ону күштүг деп санаан.

Съездиде бүгү эвилелдешкен республикаларның колхозтары төлээлерлиг болган. Эң-не улуг делегациялар Украин ССР-ниң болгаш Россия Федерациязыныы—1499 болгаш 1440 делегаттар, Узбек ССР—371, Белорус ССР—239 делегаттыг болган.

Колхоз шимчээшкининиң съездиде олуржуп турар хей хоочуннары ажыл-агыйны коллективтиг башкарып чорударының ленинчи идеязын төлептин-биле боттандырып турар.

Бистиң хоочуннарывыстың хөрээн, оларның идеяларын, оларның дуржулгазын болгаш бүзүрелдиг чоруун аныяк салгалдың ынаныштыы-биле деткип турары өөрүнчүг. Оларның эң экилерин съездиниң делегаттары кылдыр соңгаан.

Съездиниң делегаттарының аразында 2629 кижи, азы оон составының барык үштүн ийи кезээ бөдүүн колхозчулар — механизаторлар, малчыннар, колхозтуң байлаан боттарының холдары-биле тургузуп турар еске мергежилдиг кижилери болуп турар.

Экономиктиг үндезин реформаны боттандырып чорударының, коллективтиг керээни калбаа-биле нептередириниң, колхозтарның долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот акшаланыышкыче шилчилгезиниң байдалдарында ажыл-агыйларда будурулге коллективтеринин удуртукчуларының ролю бедип турар. Ынчангаш съездиге 555 бригадириң болгаш мал ажылының фермаларының 166 эргелекчизиниң соңгутканы таварылга эвес.

Делегаттарның ниити санында 2272 кижи, азы 52 хуузу дээди болгаш ортумаа эртемниг. 32 делегатка эртеммер кандидаттарының эртем адым, 322 делегатка алдарлыг механизаторнуң, агрономнуң, зоотехниктиң, эмчиниң, инженериң хүндүлүг аттарын тывыскан.

Съездиде көдээ ажыл-агыйның дипломнуг 1930 специалистери олуржуп турар. Олар колхоз тургузуушкунунуң үезинде өзүп келген көдээ интеллигенциязының хей муң отрядын төлээлеп турар.

Чурттуң колхозтарында партия эге организацияларының ролю кончуг улуг. Олар бүгү-ле колхозтарда сар. Коммунистиг партияга бүзүрелди илередип, колхозчуларды үндүрген, а херек кырында ол звено чүгле 6284 рубльдиң продукциязын будурген.

Эргелеп башкарарының структуразын экижитпейн турар, ниити совхозтуң, бригадаларның ажылының эчис түүнели-биле специалистерниң ажыл төлевирин дүүштүрөейн турар. РАУК-түн болгаш совхозтарның удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң ажылды билириниг болгаш чаа арга-биле ажылдаарынга сонуургалының куду болуп турары коллективтиг керээниң болгаш бот-орулга-чарылганың экономиктиг ажыын бедидеринге шыңгыы шаптыктаашкынны болдуруп турар.

Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын ажыглаарын мурнакчы технологиялар-биле магадылаавайн турар. Тараа культураларын өстүрүнүң интенсивтиг технологиялары, ногааны өстүрериниң астраханьчы методу нептеревейн турар. Сүт будурериниң шууштурулга-цех системазы сүт будурериниң ажылында шиңгээттинмээн, хураганнарны сакман аргазы-биле өстүрери хей ажылында ам-даа шуудаваан.

Кадрларны шилип алыр болгаш ажылга шын тургузар, оларны өөредир, ажыл-агыйларның удуртукчуларын болгаш специалистериниң составын хөвүүр быжыглаг тургузар талазы-биле ажылче кичээнгейни доктаамал салбайн турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели совхозтарга коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле РАУК-түн ажылын чугаалажып көргеш, бо талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

МАНАДАШКЫНГА ЭРТТИРГЕН ШАК-ҮЕ

«Тыва автотранс» каттыжыышкын Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлузун канчаар күүсеп турарының, күш-ажылчы коллективтериниң ролюн бедидериниң талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үлетпүр, транспорт болгаш хөрылзаа талазы-биле доктаамал комиссиязының саналдарын болгаш шүүгүмчүлелдерин база чугаалажып көрген.

Долу бот-орулга-чарылга база бот-акшаланыышкынче «Тыва автотранс» каттыжыышкыны 1988 чылдың январь бирээде кирген. Экономиктиг реформаның баштайгы үе-чадазы күш-ажылчы коллективтериниң ажылын идепкейжиде берген, ажылчы чонуң инициативазы болгаш тывынгыр чоруу өзүп турар, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг аргаларын калбаа-биле ажыглап эгелээн.

Ынчалза-даа Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлузунуң негелделерин долузу-биле ажыглаавайн турар, күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдери ажыызында эргелеп башкарарының демократтыг органы болу бербээн, будурулгелериниг будурулге-техниктиг болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге берген эргени күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдери долузу-биле ажыглаавайн турар. Чүүк сөөртүп чедирериниң планын беш будурулге эртken чылын күүсеп шыдаваан, чүк автомашиналарының аңаа турууш-куннары 5 хуу өскен,

Пассажирлер аргыштырылгазы үзүктелиишкинге бо-ле таваржып турар, орукче үнер ужурлуг автобустар 7124 рейс-ти эртken чылын үскен. Автобустуң бир үнүүшкүнүн үзери дээрге таарымча чок байдалга хей-хей пассажирлерни чедирер. Оларның аразында аалораныынче далашкан хей уруглар-лыг мелер, кырганнар, чаштар, студентилер, сургуулдар. Оларның кыштың соогунда, чайның изинде вокзалдарга, черниң черинге маңаашкынга эрттирген шак-үезин эгидер арга бар эвес.

ЭЭ-ХУМАГАЛАЛ ДУГАЙЫ

Таңды болгаш Каа-Хем районнарның совхозтарында үнүш ажылының продукциязын будурериниң көвүдедир талазы-биле хемчеглериниң дугайын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалашкан.

Кайы-даа райүүскоммар болгаш районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары чер ажылын хөгжүдер база продукция будурерин көвүдедир талазы-биле багай ажылдап турарын аңаа демдеглээн. Каш он чыл мурнунда Каа-Хемниң, Таңдының шөлдери бедик дүжүттү берип турган. Чүгле Таңды район безин тараа будурер талазы-биле дензигүүрү республиканга дыка улуг турган.

Ынчалза-даа бистиң эң таараалаң шөлдеривис ээ-хорыысалга чок моруктуң үржүүндүм үрелип, дужут бээр шынарын чидирип турар. Таңды районуң совхозтары чер ажылының технологиязын каржызы-биле үреп келген. Ындыг байдал Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларында тургустунган. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бо талазы-биле доктаалды хүлээп ап, Таңды болгаш Каа-Хем районнарның ажыл-агыйларынга үнүш ажылының продукциязын будурерин көвүдедир талазы-биле хемчеглерни бадылаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга эскедаа айтырыгларны чугаалажып көрген.

Партийжи амыдырал: политиктиг, экономиктиг өөредилгеде эде тургустунуушкун

АМЫДЫРАЛ-БИЛЕ ХОЛБААР

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң пленумундан

Партия Чөөн-Хемчик райкомунуң эзелгеги пленуму болуп эрткен, аңаа «Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин эде тургузар дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалының күүсеттинин турарының база районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» партия райкомунуң ийнги секретарь Д. Н. Ховалыгның ийткелин, «Агроүлетпүр комплекизиниң удуртукчуларының болгаш специалистериниң ажылынга эде тургустунуушкунну СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң хандырып турарының дугайында» партия обкомунуң бюрозунуң доктаалының күүсездезинің талазы-биле СЭКП райкомунуң партийжи организастыг ажыл кылдызының ажылының дугайында» үк кылдыстың эргеленчизи А. О. Кууларның информациязын дыңнап чугаалашкан.

«Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин эде тургузар дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы болгаш оон бадылааны «Ажылчы чонуң политиктиг база экономиктиг өөредилгезиниң системазын эде тургузарының кол угланыышкыннары» политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастаарының кол программыг документилери болур. Партияның директивтиг документилерин удуртулга болдурааш, СЭКП райкому, парткомнар болгаш партия эге организациялары ажылчы чонуң марксизмленинчи өөредилгезин сайзыраңгайжыдарының, районнуң социал-экономиктиг болгаш культурлуг хөгжүлдезиниң сорулгаларын шинтпирлээринче коммунистерни, ажылчы чонну мобилизастаарынга өөредилгениң ролюн бедидериниң талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чорудуп турар. 1987—88 өөредилге чылында партия, комсомол өөредилгезиниг болгаш экономиктиг өөредилгениң аңгы-аңгы хевирлеринде 6200 кижи өөренип турар. Коммунистиниң 94 хуузу өөредилгеге хаара туттунган. Районда экономиктиг өөредилге системазының 77 школазы бар, ында 25[illegible] ажыг кижи өөренип турар. Политиктиг чырыдыышкын системазының 65 школазында 2000 вире дыңнакчылар хаара туттунган. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге күш-ажылчы коллективтериниң ажылын экижидеринге, оларның кежигүннериниң сагылга-чурумун быжыглаарынга улуг салдарлыг. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Даргун сүт-баваан Фермазында социалистиг ажыл-агыйны чорударының школазында болуп турар кичээлдер база ында бригада керээзин тоде организастаан чоруг ферманың ажылын экижидеринге боттуг салдарны чедирген. Ынчангаш ук коллектив 12-ги беш чылдың ийи чылының планнарын болгаш социалистиг үлээлелерин Улуг Октябрьның 70 чыл ойында хуусаа бетинде күүсеткен, эртken чылын [illegible] муң рубльдиг орулгазын алган.

Партия ажыл-агый активиниң школазының ажылы элээн идепкейжээн, чаңгыс ажыл-агыйны чорударының чаа депшилгелиг хевирлерин нептередири-биле холбаштыр экономиктиг өөредилгениң ролю болгаш үжүр дузазы улгатса-даа, оон практикадан дыка хоорулчак чоруун демдеглээр херек. Дыка хей дыңнакчылар ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг анализин ам-даа шиңгээдип албаан, билиглерин практикага ажыглаарынга, будурулгениң иштики курлавырларын тыварынга чаңчыкпаан, олар тывынгыр моруккa бедик шынарны, хумагалыг болгаш каммалгалыг болурун чедип алырынга хошкак кижизиттинген болуп турар.

Комсомол өөредилгезиниг кол хевирлери комсомолдуң политшколалары болгаш семинарлары, политиктиг дискуссия клубтары болур. Бо өөредиягe чылында 12 политшколада 274 ооллар, уруглар, будурулге-экономиктиг школаларда 1700 ажыг кижи өөренип турар. «Тыва», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның комсомол организацияларынга кичээлдер организастыг эртип келген. «Большевик» совхозта, райпода болгаш оон-даа өске чамдык черлерде комсомолдуң политшколалары шынар чок ажылдап турар.

Комсомолдуң политчырыдыышкынын организастаарында улуг четпестер бар. ВЛКСМ райкому (Людмила Куулар, Владимир Хаян-оол), партия организацияларының секретарьлары комсомолчуларның болгаш аныктарның өөредилгезин эрелгей удуртып турар.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазында эде тургустунуушкын-биле холбашкан айтырыглардан пропагандист дугайында айтырыг онтагай болгай. 154 пропагандист ажылдап тур-ар, оларның 52 хуузу дээди болгаш дооспаан дээди эртеминг, 41 хуузу коммунистер. Чадаанның № 1 школазында политиктиг семинарның пропагандизи дуржулгалыг башкы А. Г. Степанов кичээлдерге партияның болгаш чазактың директивтиг документилерин аныктар кижизидилгезиниң талазы-биле Макаренконуң, Крупсканың, Сухомлинский-ниң, амгы чаартыкчы педагогтарның ажылдары-биле чедиишкиннинг холбаштырып турар. Пропагандистер Дадар-оол Сат (районо), Дина Ооржак (районнуң харылзаа белдири), Комбукай Куулар, Шужук Куулар («Чыраа-Бажы» совхоз), Мойнак-Кара Монгуш, Долунчаа Монгуш, Олег Монгуш (СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз), Василий Пирлей (иштики херектер киргизи), Өнер-оол Куулар («Хендергей» совхоз) болгаш оон-даа өскелер кичээлдерни эрттиреринің чаа дээштиг хевирлерин доктаамал дилеп, тып, оларны билдилиг организастап турарлар.

Марксизм-ленинчи теориямы хандыр шиңгээдип албаан, башкылаарының методиказын хошкак билир кижилер пропагандист болуп ажылдап турар таварылгалар ам-даа бар.

Партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация киргизи (Н. К. Сат), политиктиг чырыдыышкын кабинеди (Т. Д. Монгуш) өөредилгени организастаарын, удуртурун болгаш хынаарын дыка четпес боттандырып, пропагандистерге методиктиг сумелерни белеткээрин болгаш бээрин кончуг хөөвр практикалап, оларга методиктиг семинарларныээлээ база шынар чок организастап, эң эки пропагандистерниң дуржулгазын нептередирин өөренип көрбейн турар. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң хемчээлинин болгаш деңнелиниң улгатканы партия райкомунуң библиотеказының ажылын үндезиниби-биле эде тургузарын негей берген.

Өөредилгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаары, кичээлдер эрттиреринге таварымнаныг байдалдарны тургузары улуг үжүр-дузелыг. Будурулгелерниң, организацияларның болгаш совхозтарның күш-ажылчы коллективтеринде ам экономиктиг өөредилгениң ролю болгаш экономиктиг, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң булуңнары бар, ында көргүзүг болгаш методиктиг материалдаа чыгдыкган. Ынчалза-даа техниктиг херекселдерни ажыглаары өөредилгени организастаарының эң-не кошкак талазы болуп турар. Бо айтырыгга ийткелчи болгаш санал бергеннер В. П. Пирлей, Д. Б. Кара-Сал база оон-даа өскелер элээн доктаап, өөредилгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаарының чугулазын онзалап демдеглевишаан, ылаңгыв техниктиг херекселдер чедишпес, тыва дылда методиктиг сумелер болгаш өөредилге номнары чок болуп турарынга хомудалын илередип, шылгызы шүүгүмчүлээннер. Оон ыңай политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени ажыл-агыйның, будурулгениң амыдыралы-биле сырыг холбаштырбайн турарын шүүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарбышаан, экономиктиг өөредилгениң кичээлдерни ажыл-агый, будурулге черлериниң удуртукчулары боттары эрттиреринге дээштиг болур дээрзин чүве чугаалаан эштер Э. Ч. Монгуш, Д. Д. Монгуш, Д. Б. Кара-Сая боттарының саналдарынга онзалап демдеглээн. Эрткен чылын районга барык-ла 10 муң баш мал өлген. Дүк садарының планы күүсеттинмээн, бүгү совхозтар күрүнеге эзт садарының планын күүседип шыдаваан. Бо чылдың 2,5 айларының дургузунда аграр секторунда бурунгаарлаашкын база чок болуп турар.

Пленумга чугаалашкан ийнги айтырыг талазы-биле районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы К. Б. Сегленмей, «Искра» совхозтуң саанчызы А. О. Монгуш, «Чыраа-Бажы» совхозтуң партком секретары Ч. С. Түлүш, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң директору Х. С. Дамба-Даржаа, районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы С. К. Долгар боттарының делегеренгей саналдарын берген.

Пленум бирги болгаш ийнги айтырыглар талазы-биле тустузунда тодаргай доктаалдарны хүлээп алган.

Мөңге МОНГУШ.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ШИҢГЭЭТТИНМЭЭНИН ДЕМДЕГЛЭЭН

Районнуң совхозтарыңа коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле Барыын-Хемчикте РАУК-түн ажылын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалажып көрген. Ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлеринче совхозтарны шилчидер талазы-биле районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны чамдык ажылды ылыып чоруткаңын Министрлер Чөвүлелинге демдеглээн. 1987 чылда «Хемчик» болгаш «Барлык» совхозтарга тараа культуралары болгаш картофель өстүрүп турган керээлиг коллективтер эки үлегер-чижээн көргүскен. Күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл телевирнинг чаңчыл болу берген арга-хевирлерин ажыглап турган черлерге деңнээрге, ол бригадаларга күш-ажылдың будурукчулуу 15—20 хуу бедик болган.

Ындыг-даа болза совхозтарның бригадаларынга коллективтиг керээниң, бот-орулга-чарылганың принциптерин долузу-биле шиңгээдип алыры, көдээ ажыл-агый будурулгезин бот-акшаланыышкынче шилчидери кудуку деңнелде болуп турар.

Тарылга шөлүнүң 75,3 хуузун быжыглаан бригада керээзи-биле ажылдап турган 19 бригаданың болгаш звенонуң күш-ажылының түүнели эткен чылын шоолуг эвес болган. Көдээ ажыл-агый культуразын өстүрериниң технологиязын сегыыванындан керээ-биле ажылдап турган 15 коллектив керээлиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Тараа болгаш ногаа өстүрериниң ийи звенозу чардынган керээлериниң негелделери сагыттынмайн барганыңдан ажылын ара каапкан. Ёзу барымдаалап керээ чарганының үжүрүндеи хойжу 24 ог-бүленің керээзи түүнел чок арткан.

Элээн каш күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин ёзу барымдаалап кылган, ону харын-даа сагыыйн-даа турар товарылгалар бар. Будурулге чарыгдалдарын контрольдаарын барык чер бүрүзүнде ажыглап турар-даа болза, оон херек кырында ажыктыг моруун турзуп албаан. Бот-орулга-чарылга хүннерин эртирери үзүктелип турар.

Күш-ажылчы коллективтерде авансылаашкынны шын эвес организастаан: күш-ажылга кирип турар үлүг-хууку барымдаалаавайн, ону чаңгыс ай кылдыр тургускан. Чижээ «Барлык» совхозта бригада керээзи-биле ажылдап турган звенога (звено удуртукчузу Ооржак) авансыга 8515 рубльди үндүрген, а херек кырында ол звено чүгле 6284 рубльдиг продукциязын будурген.

Эргелеп башкарарының структуразын экижитпейн турар, ниити совхозтуң, бригадаларның ажылының эчис түүнели-биле специалистериниң ажыл төлевирин дүүштүрөейн турар. РАУК-түн болгаш совхозтарның удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң ажылды билириниг болгаш чаа арга-биле ажылдаарынга сонуургалының куду болуп турары коллективтиг керээниң болгаш бот-орулга-чарылганың экономиктиг ажыын бедидеринге шыңгыы шаптыктаашкынны болдуруп турар.

Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын ажыглаарын мурнакчы технологиялар-биле магадылаавайн турар. Тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиялары, ногааны өстүрериниң астраханьчы методу нептеревейн турар. Сүт будурериниң шууштурулга-цех системазы сүт будурериниң ажылында шиңгээттинмээн, хураганнарны сакман аргазы-биле өстүрери хей ажылында ам-даа шуудаваан.

Кадрларны шилип алыр болгаш ажылга шын тургузар, оларны өөредир, ажыл-агыйларның удуртукчуларын болгаш специалистериниң составын хөвүүр быжыглаг тургузар талазы-биле ажылче кичээнгейни доктаамал салбайн турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели совхозтарга коллективтиг керээни болгаш бот-орулга-чарылганы нептередир талазы-биле РАУК-түн ажылын чугаалажып көргеш, бо талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

МАНАДАШКЫНГА ЭРТТИРГЕН ШАК-ҮЕ

«Тыва автотранс» каттыжыышкын Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлузун канчаар күүсеп турарының, күш-ажылчы коллективтериниң ролюн бедидериниң талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үлетпүр, транспорт болгаш хөрылзаа талазы-биле доктаамал комиссиязының саналдарын болгаш шүүгүмчүлелдерин база чугаалажып көрген.

Долу бот-орулга-чарылга база бот-акшаланыышкынче «Тыва автотранс» каттыжыышкыны 1988 чылдың январь бирээде кирген. Экономиктиг реформаның баштайгы үе-чадазы күш-ажылчы коллективтериниң ажылын идепкейжиде берген, ажылчы чонуң инициативазы болгаш тывынгыр чоруу өзүп турар, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг аргаларын калбаа-биле ажыглап эгелээн.

Ынчалза-даа Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлузунуң негелделерин долузу-биле ажыглаавайн турар, күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдери ажыызында эргелеп башкарарының демократтыг органы болу бербээн, будурулгелериниг будурулге-техниктиг болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге берген эргени күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдери долузу-биле ажыглаавайн турар. Чүүк сөөртүп чедирериниң планын беш будурулге эртken чылын күүсеп шыдаваан, чүк автомашиналарының аңаа турууш-куннары 5 хуу өскен,

Пассажирлер аргыштырылгазы үзүктелиишкинге бо-ле таваржып турар, орукче үнер ужурлуг автобустар 7124 рейс-ти эртken чылын үскен. Автобустуң бир үнүүшкүнүн үзери дээрге таарымча чок байдалга хей-хей пассажирлерни чедирер. Оларның аразында аалораныынче далашкан хей уруглар-лыг мелер, кырганнар, чаштар, студентилер, сургуулдар. Оларның кыштың соогунда, чайның изинде вокзалдарга, черниң черинге маңаашкынга эрттирген шак-үезин эгидер арга бар эвес.

ЭЭ-ХУМАГАЛАЛ ДУГАЙЫ

Таңды болгаш Каа-Хем районнарның совхозтарында үнүш ажылының продукциязын будурериниң көвүдедир талазы-биле хемчеглериниң дугайын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалашкан.

Кайы-даа райүүскоммар болгаш районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары чер ажылын хөгжүдер база продукция будурерин көвүдедир талазы-биле багай ажылдап турарын аңаа демдеглээн. Каш он чыл мурнунда Каа-Хемниң, Таңдының шөлдери бедик дүжүттү берип турган. Чүгле Таңды район безин тараа будурер талазы-биле дензигүүрү республиканга дыка улуг турган.

Ынчалза-даа бистиң эң таараалаң шөлдеривис ээ-хорыысалга чок моруктуң үржүүндүм үрелип, дужут бээр шынарын чидирип турар. Таңды

Солун—номчукчу—солун

АЖЫЫ-БИЛЕ, БАРЫМДААЛЫГ, ЧАЗЫГ ЧОК ЧЫРЫДАР

Арыг-Үзүүнге номчукчулар-биле ужуражыышкындан

Чүртте калбарган эде тургустунуушкун үлүс ажылагыйының бүгү адырларын хаара туткан. Массалыг информацияның чепсектери база оон чыда калбайн турар. Оон ажылдакчылары база чон оргузунче кирип, боттарының ажыл-хөрөктөринің дугайында ажыл-ишчилерге дыңнадыр, оларның санал-оналын алыр ужурлуг.

Эрткен неделяның төнчүзүнде «Шын» солунның редакциязының удуртукчулары, чамдык кылдыстер эргелекчилери болгаш өске-даа ажылдакчылары Улуг-Хемиң Арыг-Үзүү суурга барып, чүгле «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ишчилери-биле эвес, районнуң кедээ бюжиктилери-биле ужуражыышкын эрттирген. Анаа «Улуг-Хем» солунның редакциязының ажылдакчылары база кириштер. Ук ужуражыышкынны СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийнги секретары Камбаа БИЧЕ-ООЛ башкарып эрттирген.

«Шынның» редактору Валерий Шаравин чыылганнарга кыска дыңнадыг кылган. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда эрткен үеде бистиң республикада болуп турар эде тургустунуушкунну пропагандаалаар болгаш боттары эде тургустунар талазы-биле редакцияның ажылдакчыларының кылып келген ажылдарынга база сорулгаларынга ол доктаваан. Массалыг информацияның чепсектериниң ажылдакчыларының мурнунда салдынган сорулгаларны боттандырар дээш «шынчылар» чамдык ажылдарны кылып, солунга парлаар үүлдериниң, корреспонденцияларының дээштинин, фактыларының ажык-чарлыг, бадытчалдыг болгаш чазыг чок чоруун чедип алыр дээш журналист бүрүзү харыысалгазын бедидип турар дээрзин ол демдеглээн.

Редакцияның ажылдакчыларының харыысалгазын бедидер талазы-биле алдынып турар хемчеглерге редактор доктаваан. Кижи бүрүзү долу күш-биле ажылдаарын чедип алыр дээш материалдыг болгаш моральдыг идиг беришкининиң системазын чурумчуткан. Шалыг телевиринде болгаш өске-даа материалдыг сонуургалдар хандырылгазында дөңнештирилгелерни чайлаткан, кижи бүрүзү кылганының шае-биле телевирни алыр апарган.

Ындыг-даа болза, «Шынның» ажылдакчылары бүрүн эде тургустунган дээрзи ам-даа элек деп, ол уламчылаан. Ам-даа чамдык частыыглар, тодаргай эвес сантүңнер үнүп турар. Ол ышкаш партийжи парлалга ажылдакчызы деп харыысалгазын медереп билбейн баар чоруктар бар.

Чоннуң индири — солунның ажылынга ажылчын болгаш кедээ корреспондентилериң салыышкынының дугайын база В. С. Шаравин чугаалаан. Солунче үүл бижип турар кижи бодунуң харыысалгазын база медереп билири чугула. Кол чүве — бижип турар темазын эки билири, ону сайгарары, чүгле шүгүмүлеп каар эвес, ол четпестерни чайладырының оруктарын сүмелээри чугула. Ол сүмелээрде тодаргай, ажыглаттынар, күш чедип болур аргаларын антыр херек.

Редакцияның харыысалгалыг ажылдакчыларының ук суурда келгенин ол чугаалааш, ажыл-ишке хамаарыштыр саналдарын бээрин, сүмелерни кирерин ол чугаазының төнчүзүнде дилээн.

Редакторга болгаш өске-даа ажылдакчыларга хамаарыштыр салдынган айтырыглар соонда саналдарже киргеи.

«ҮТКА 25 чылы» совхозта профэвилел комитединиң даргазы Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ:

— Чоннуң амыдыралы, дыштанылгазы болгаш өске-даа чугула үүлдери-биле холбашкан айтырыгларны «Шын» солунның арыннарынга кедүрүп турарын сеткил ханыышкын-биле номчуп турар мен. Чижээ, сөөлгү номерлериң бирээзинге наадым дугайында айтырыгны кедүргени черле үүлдүг болду. Бүдүн чыл дургузунда ажылдап келген кедээ ишчиге наадым дээрге мораль талазы-биле улуг деткимчедир. Мурнуку үеларде ону доктаамал эрттирип келдивис, наадымга уткуштур социалистиг чарыш шынап-ла дээштинг, чогаадыкчы эртип келген болгай. Анаа киржир эрге дээш күш-ажылчы маргылдаалар кааа-даа калбаргаи турган. Ам ындыг эвес тир, бир-ле кижиниң бодал чок шиитпири-биле ол наадым бүдүн республиканың кедээ ишчилериниң амыдыралындан шыйдынып калган. Ынчангаш солун ол айтырыын туюлунга чедиреры күүзүрдир мен.

Оон аңгыда, солуннарның адрезинге база бир чеме бар. Чамдык эде тургустумаан, көргүзүүлери чер албас кижилерни мактай бээр чоруктар бар-дыр. Чижээ, «Улуг-Хем» солунга хөй хөй оскунган малчынны чуруу-биле кады парлап каан чорду. А «Шын» солун чоокта чаа, тодаргайлаарга, март 15-те Ак-Талдан мурнакчы кижи чуруу салгаш, оон уруун кадайы кылдыр үндүрүп каанны дыка бөгай болду.

Адак соонда солун чедирилгезинге хамаарыштыр чеме бар. Бистиң суурнуң чону улуг-хүнде солун номчувас апарган бис. Почтачы эккелбейн турар чүве ийикпе, район төвүнден чедирбейн турарындан ийикпе, ыяап-ла дыштаныр ол хүнде солун чок артар «хамчык» тывылган. Ону райкомнуң-даа, совхозтуң-даа удуртукчу ажылдакчылары мында бар-дыр, шиитпирлептер боор деп идегел бар.

Участок эмнелгезиниң ажылчыны Анна КАРА-ХУНА:

— Бистиң суурувуста аалдап келгени дээш район-даа, республика-даа солуннарының журналистеринге өөруп четтиргениисти илередирин чепшээрел көрүкер. Оны эде тургустунуп турар чоруктуң база бир хевири деп көөр апаар. Бодум ме кижи мен, ынчангаш уруглар кижизидилгезиниң дугайында айтырыгларны солуннар арыннарындан доктаамал дилеп чоруур мен. «Шын» солунда ажаа тураскаатган материалдар үнүп турар, ынчалза-даа эвээш-тир, чамдыкта ханы база эвес. Кижи сонуургаан айтырыгларынга харыы тыппайн баар. Ынчангаш «Школа амыдыралы» деп рубриканың адаанда материалдарны солун болдурарын күүзүр кижи-дир мен.

Совхозта кол экономист Лариса БАЛЧИЙ:

— Амгы үеде кайда-даа бот-акшаланыышкынның, бот-орулга-чарылганың негелделерин өзугбар ажылдап турар болгай. Солуннарда теоретиктиг үүлдер хөй, а амыдыралчы чижектер-биле көргүскен үүлдер эвээш-тир. Ол ышкаш экономиктиг чаа негелделерни канчаар шиңгээдип ап турарын тайылбырлаан үүлдер база херек болуп турар.

«Күш-ажылдың хостуу» совхозта партком секретары Елизавета ШАЛГАН:

— Ийет, бо саналга каттыжып тур мен. Бо талазы-биле бисте өөредилге бергедеп турар. Чаа негелде езугаар ажылдаарынга бисти өөредир кижилер эвээш. Үүгле специалистер хамаанчок, бөдүүн ажылчын кижилер бот-акшаланыышкын дугайында билиглер-биле чепсегленгиксеп турар болгай. Ынчангаш тускай программа херек деп саанаан материалдар. Кижи-ниң-бир чүве чугаалаашы, шүгүмчүлелдерни эвээжедип, эки үүлдерни хөйнү чыыдары чугула деп-тур. Бодум хуумда ажаа каттышпас кижи-дир мен. Бисте бүгү-ле чүвени тас деп болбас, а четпестер харын кайда-даа бар болгай. Ынчангаш шүгүмчүлел черле херек. Ол чок болза маргылдаа-даа үнмес, а маргылдаадан алыс шын үнер болгай. Ажыл-иштиң эжиждериниң четпестерни чайладырының аргазы — шүгүмчүлел. Шүгүмчүлеткен соонда ону эдер дээш ажылдаар херек.

Экономиктиг билиглерни журналистерниң эки шиңгээдип алыры чугула дээрзи шын. Баштай боду ыяк өөренип алыр, оон бижиир херек. Ол ышкаш наадым дугайында саналга каттыжар кижи-дир мен, наадым дээрге үүгле хөглээшкин эвес, а дуржулга солчуушкуну болгай.

«Шынның» партийжи амыдырал кылдызынге элээн күүзүшкиннер бар. Партия организацияларында коммунистериң отчеттарын канчаар ап турарының, СЭКП кежигүннериниң характеристикаларын канчаар бадылап турарының дугайында хөйнү бижиири күзенчиг-дир. Чамдык хуралдарга коммунистиң характеристиказын бадылап тургаш, оон четпестери бар-даа болза, ону ыыттаваас, эки кылдыр бижип турар боор-дур. Ындыг үүлдерни солунга ыяк шүгүмчүлээр болза эки.

Солуннардан номчуурга, брага кылган чамдык пенсионерлерни судтаан боор-дур. А ындыг хөжыдыышкынны ол кижиниң үүге кыла бергенин ылавылаар болза эки деп бодаар мен. Чамдык эвээш пенсиялыг, чаңгыс бот арткан пенсионерлер бар, оларже кым-даа көрүнмес болгай. Күжүрлер одаар үүүл эккелдирип алыр дээрге машина бээр кижи чок, а чолаачыны дилээрге эзиртир суксун негээр, а ону садар акша чок, ынчангаш, браганы кылырынче ону амыдырал албадай бээр. Мындыг үүлдерни ылап коптарар болза эки.

Арыг-Үзүү кедээ Советтиниң күүскомунуң секретары Татьяна МАНДАН-ООЛ:

— Советтер амыдыралының талазы-биле материалдар «Шында» эвээш үнүп турардыр. Амгы үеде республиканың кедээ, суур Советтери эде тургустунуп турар болгай, оларны тодаргай чырыдар херек. Ол ышкаш дузалал ажыл-агыйын база утпаза чогуур.

Бистиң кедээ Советтиң девискээринде 633 өөрге бар, оларның 362-зи инектиг. Өгбүле бүрүзү мал-маган тутсун дээш орландажып турар бис, оовус эки түңнелди берген. Ылаңгыя сөөлгү үеде дыка хөй кижи мал-маган садып алган, хаваннар база немешкен. А ону чемгерер тыва дылда материалдар черле ховар. Тускай экономиктиг школа тургузар болза эки деп бодаар мен.

Солуннар кижизидилге ажылын күштелдиреринче сагыш салыр болза эки. Ылаңгыя «Өг-бүле булуңун» үүге тургузуп болбас деп. Анаа ада-иелерге беседаларны, чамдык кижилериниң бодалдарын парлап болур.

Солун арыннарында принципиалдыг, шын үүлдериниң кестүрүн күзээр кижи-дир мен. Ылаңгыя чоннуң чүрттап турар чериниң аайы-биле материалдар ам-даа эвээш-тир. Хөй-ниити организацияларын диргизеринге солуннарның ролю улуг.

Моон соңгаар партия, совет органнарның ажылының дуржулгазын хөйү-биле парлаарын дилээр-дир бис. Оон-биле чергелештир төлеп чок чоруун көргүскеш, партийның хүрээлеңинден үндүртүкен коммунистериниң ат-фамилияларын үүге бүгү чонга чарлап дыңнатпас үүвел? Амгы ажык-чарлыг үеде ону доктаамал парлаар болза эки деп бодаар мен.

Пенсионер Роман ХУНАЙ-ООЛ:

— Бот-орулга чарылганы черчерде канчаар пропагандалап турарын долузу-биле чырыдар дээн бодалга катчыр мен. Ону шиңгээдип ап турарында четпестер база бар. Экономист эштер безин ону билбейн, чамдык чазыгларны кылып турар. Бот-орулга-чарылганы ылап санап тургаш, совхозтарга аңгы-аңгы кылдыр шиңгээдип алыры билдингир. Оон принциптерни тыва дылда тодаргай бижээн дептер черле херек.

Бот-орулга-чарылганы канчаар шиңгээдип алыр талазы-биле Агроүлетпүркүркомнуң сүмелери бар болдур ийин, ону мен номчаан, тамышкан мен. Ында чаа үүлдер хөй. А ол талазы-биле бистиң РАУК чөвүлелиниң ажылдакчылары билбес боору элдеп-тир.

Оон аңгыда, «Шын» солун редактору үүге чугаалааш, шүгүмчүлелдерни эвээжедип, эки үүлдерни хөйнү чыыдары чугула деп-тур. Бодум хуумда ажаа каттышпас кижи-дир мен. Бисте бүгү-ле чүвени тас деп болбас, а четпестер харын кайда-даа бар болгай. Ынчангаш шүгүмчүлел черле херек. Ол чок болза маргылдаа-даа үнмес, а маргылдаадан алыс шын үнер болгай. Ажыл-иштиң эжиждериниң четпестерни чайладырының аргазы — шүгүмчүлел. Шүгүмчүлеткен соонда ону эдер дээш ажылдаар херек.

Экономиктиг билиглерни журналистерниң эки шиңгээдип алыры чугула дээрзи шын. Баштай боду ыяк өөренип алыр, оон бижиир херек. Ол ышкаш наадым дугайында саналга каттыжар кижи-дир мен, наадым дээрге үүгле хөглээшкин эвес, а дуржулга солчуушкуну болгай.

«Шынның» партийжи амыдырал кылдызынге элээн күүзүшкиннер бар. Партия организацияларында коммунистериниң отчеттарын канчаар ап турарының, СЭКП кежигүннериниң характеристикаларын канчаар бадылап турарының дугайында хөйнү бижиири күзенчиг. Чамдык хуралдарга коммунистиң характеристиказын бадылап тургаш, оон четпестери бар-даа болза, ону ыыттаваас, эки кылдыр бижип турар боор-дур. Ындыг үүлдерни солунга ыяк шүгүмчүлээр болза эки.

Солуннардан номчуурга, брага кылган чамдык пенсионерлерни судтаан боор-дур. А ындыг хөжыдыышкынны ол кижиниң үүге кыла бергенин ылавылаар болза эки деп бодаар мен. Чамдык эвээш пенсиялыг, чаңгыс бот арткан пенсионерлер бар, оларже кым-даа көрүнмес болгай. Күжүрлер одаар үүүл эккелдирип алыр дээрге машина бээр кижи чок, а чолаачыны дилээрге эзиртир суксун негээр, а ону садар акша чок, ынчангаш, браганы кылырынче ону амыдырал албадай бээр. Мындыг үүлдерни ылап коптарар болза эки.

Арыг-Үзүү ортумак Кама БАДЫ:

— «Шын» солунның арыннарында школа амыдыралы көргүскен материалдарның ховар дээнинге каттыжып турар мен. А парлаттынып турар материалдарны номчуурга, ниити, эрешгей болур-дур. Республиканың дыка хөй школаларында февраль Пленумунуң соонда чаартылгалар болуп турар болгай, оларны дилеп, тып чырытса кандыгын деп бодал бар. Бисте база чамдык эки үүлдер бар, башкыларның 60 хуузу чаа аргаларны ажыглап турар. Ону журналистер эскерип көрген болза деп идегээр ийик бис.

Школаларда башкылар аттестастаашкыны чоруп турар, ону база чырыдары күзенчиг-дир. Ол дугайын шуут ыыттаваан, улус өөредилге системазында ниити бергелерни журналистер эскербейн турар. Ылаңгыя хандырылга айтырыы дыка берге болгай. Школаның долу муш-биле ажылдаарынга ыяап-ла бир чүве четпес болур. Чок болза, школа бүрүзүн бир будурулге азы ажыл-агыйга быжыглаза кандыгыл?

Амгы үеде школа реформазы боттанып турар, ону солуннарда үүгле кыры-биле бижип турар, анализтиг, делгүмчүлел черле херек. Ол чок болза маргылдаа-даа үнмес, а маргылдаадан алыс шын үнер болгай. Ажыл-иштиң эжиждериниң четпестерни чайладырының аргазы — шүгүмчүлел. Шүгүмчүлеткен соонда ону эдер дээш ажылдаар херек.

Экономиктиг билиглерни журналистерниң эки шиңгээдип алыры чугула дээрзи шын. Баштай боду ыяк өөренип алыр, оон бижиир херек. Ол ышкаш наадым дугайында саналга каттыжар кижи-дир мен, наадым дээрге үүгле хөглээшкин эвес, а дуржулга солчуушкуну болгай.

«Шынның» партийжи амыдырал кылдызынге элээн күүзүшкиннер бар. Партия организацияларында коммунистериниң отчеттарын канчаар ап турарының, СЭКП кежигүннериниң характеристикаларын канчаар бадылап турарының дугайында хөйнү бижиири күзенчиг. Чамдык хуралдарга коммунистиң характеристиказын бадылап тургаш, оон четпестери бар-даа болза, ону ыыттаваас, эки кылдыр бижип турар боор-дур. Ындыг үүлдерни солунга ыяк шүгүмчүлээр болза эки.

Солуннардан номчуурга, брага кылган чамдык пенсионерлерни судтаан боор-дур. А ындыг хөжыдыышкынны ол кижиниң үүге кыла бергенин ылавылаар болза эки деп бодаар мен. Чамдык эвээш пенсиялыг, чаңгыс бот арткан пенсионерлер бар, оларже кым-даа көрүнмес болгай. Күжүрлер одаар үүүл эккелдирип алыр дээрге машина бээр кижи чок, а чолаачыны дилээрге эзиртир суксун негээр, а ону садар акша чок, ынчангаш, браганы кылырынче ону амыдырал албадай бээр. Мындыг үүлдерни ылап коптарар болза эки.

Чаа-Хөлде пенсионер Сат САМЫЙ-ООЛ:

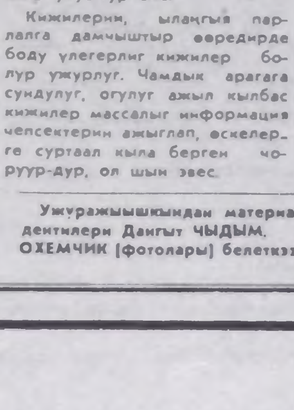

— «Улуг-Хем» солун тыва дылда үнүп турар болгай, а районнуң чамдык удуртукчуларының хурал мурнундагы илетхелдерин орус дылда хевээр парлап турары таваржыр үүе бе? Маңаа солуннуң кайы дылда үнүп турарын барымдаалаар эвеспе?

«Шын»-даа, «Улуг-Хем»-даа солуннары шүгүмчүлел булуңнарын үндүрүп турар болгай. Район солунунга үнүп турган «Улуг-Хемниң чывары» сөөлгү үеде читти, ону катап диргискеш, четпестерже угландырар болза эки деп бодаар мен.

А «Шынның» мергелдейинче февраль айда-ла чагаа чоруткан мен, сураг барган. Чаа-Хөлде соок уруглар садын аңаа шүгүмчүлеп бижээн кижи мен, Мергелдей келбеди, азы оон «аъды» арылкан бе? Кыштың өттүр уруглар доңуп кыштаан болгай. Моон соңгаар биске берге үүлдер туруп кээрге, Мергелдей Чаа-Хөлге тутсуп кээр боор деп идегедим.

СЭКП райкомунуң ийнги секретары Камбаа БИЧЕ-ООЛ:

— Бөгүн эвээш үе дургузунда солун, ажыктыг чүгаа болду. Чер-черде байдалды эки билир кедээ корреспондентилер моон соонда солуннар-биле харылзаазын улам быжыглап, боттарының идепкейин улам бедидер боор деп бодап тур мен.

Солунче материал бижип турар кижилерниң чогум чуну кылып, кайда ажылдап, боду канчаар эде тургустунуп турарын көөр болза эки деп бодаар мен. Бо ажык-чарлыг чорукту боду орта ажыл кылбас, тодаргай салыышкын кижрбейн турар, чүгле өскелерни шүгүмчүлээринге сундулуг кижилер ажыглап турар хире-дир. Ындыг «чигзинчиг» авторлар «Шында» база хөй. Чижээ, Чадаанадан Ш. Дувендей деп автор бар. Оон бижээн чүвези — шупту шүгүмчүлел. Ук авторнуң кайда, чүну кылып турарын, боду кайы хире эде тургустунганын билип алыксаар улус-тур бис.

Кижилерни, ылаңгыя парлалга дамчыштыр өөредирде боду үлегерлиг кижилер болур үжүрлүг. Чамдык арагага сундулуг, огулуг ажыл кылбас кижилер массалыг информация чепсектерни ажыглап, өскелерге суртаал кыла берген чоруур-дур, ол шын эвес.

«Шын» солунга партия, совет ажылдакчыларга үлегер кылдыр «Эде тургустунуушкуннуң прорабтары» деп рубриканың адаанга төлептиг кижилер дугайында хөйнү бижиирин күзээр-дир мен. Аңаа парткомнар секретарларын, совхозтар директорларын, кедээ Совет күүскомунуң даргаларын хөйү-биле чырыдары чугула. Ол ышкаш социал айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп турар совхозтар бар болгай, оларның дуржулгазы база херек.

Мындыг ужуражыышкыннар ажыктыг болур дээрзин база катап демдеглээш, моон соңгаар биске аалдап кээп турарын редакциядан дилээр-дир бис.

Ужуражыышкындан материалдарны «Шынның» корреспондентилери Дангыт ЧЫДЫМ, Сиринмаа ЧООДУ, Ондар ОХЕМЧИК (фотолары) белеткээн.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БРАТИСЛАВА. ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, Словакияның компартиязының ТК-зының бирги секретары Й. Ленарт ЧКП-ниң XVII съездизиниң шиитпирлеринде көрдүнгенин өзугаар материалдыг курлавырларны болгаш угаан-бодал күчүзүн интенсивтиг ажыглаарының эргежок чугулазын демдеглээн. Словакияда Поважска-Бистрица хоорайга тудуг будурулгезиниң партия организациязының отчет-соңгулдалыг хуралынга ол чүве чугаалаан.

Ол иштики факторларның тайбың дээш, ядролуг халапка удур, чепсегленишкинни дужурер болгаш тайбың кожахелбээ догуннаашкын дээш демиселдиң холбашканын база ол айтырыгларны шиитпирлээрде чаа хамаарылгаларның эргежок чугулазын айыткаш, СЭКП-ниң удуртулгазы ол айтырыгга чогаадыкчы өзу-биле харыылаан деп, ол онзалап демдеглээн. Бодунуң байдалын болгаш улустарның салым-чолук, ниитизи-биле социализмниң херек үүлдерни барымдаалап, делегей айтырыгларын шиитпирлээринге эргижирээн үүлдерни чайгылыш чокка ап октаваш, теогулуг хыйгырыгны ол кылган.

БУДАПЕШТ. Амгы үеде ук чурттуң будурулгезин электроннуг белдирлерге болгаш кезиктерге Венгрияның хереглелиниң 40 хире хуузун хандырып турар болу берген. Чуртка микроэлектрониканы комплекстиг хөгжүдер талазы-биле чоокта чаа хүлээп алган программа үлетпүрүнүң янзы-бүрү адырларынга ол кылыглар-биле хандырарын эжиждери, делегей кооперациязынга Венгрияны каттыштырар хүлээгелиг. Ону боттандырып чорударынга «Интермос» дээр совет-венгр каттышкан будурулге чугула рольду ойнаар.

ПРАГА. Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чуктуң тудугжуларынга, нефтичилеринге, геологтарынга кылып турары Суходол дээр мурнуу чех хоорайның ыяш болбаазырадын кылыр заводунуң эптеп турган тудар чурттаалга башыңнарынга 50 градус соонта базын чылыг болур. Ол чурттаалга бажыңнарының эзлеглиг белүүн совет чагыкчыларже чорудуп берген. Суходолдуң тудугжуларының продукциязы Совет Эвилелинде эки талазы-биле сурагжый берген. Бо чылын Суходолга барык-ла 2 муң ындыг бажыңнарны белеткеп кылыр.

(СЭТА).

КОНФЕРЕНЦИЯ

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциянның президентизи Франсуа Миттерранның ам болур деп турар президент соңгулдаларынга ол албан-дужаалга катап соңгударын чедип алырын күзел турары-биле холбаштыр француз социалистиг партиянның онза конференциязын чоокку хүннерде чорудар. Ол дугайын Лиможка (Үстүү Вьемна департамент) болган митингге чүве чугаалап тура. ФСП-ниң бирги секретары Лионель Жоспен медеглээн. Оон чугаазы-биле алырга, ук конференция күрүне баштыңының кандидатуразын деткиир ужурлуг.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Джибутиниң найысылалынга кандаашкын-биле демисел база Чөөн Африканы хөгжүдериниң талазы-биле чазактар аразының доктаамал организациязының дээди деңнелге болган ийнги ужуражыышкыны доозулган. Ол организация Джибути, Кения, Сомали, Судан, Уганда болгаш Эфиопия оларны каттыштырып турар. Чөөн Африка кавызының чурттарының экономиктиг хөгжүлдезинге бак салдар чедиреринге уламчылаан база черниң элезиннелир чоруун болдуруп турар кандаашкын-биле демиселде чорударынга организацияның кежигүннери боттарының күженишкиннерин улам сырый каттыштырар ужурлуг деп ужуражыышкынның түүнел документизинде айтып турар. Кедээ ажыл-агыйны хөгжүдерин болгаш суг хандырылгазының системазын калбартырын кол хемчеглер кылдыр саналаан. Ол телевиллелдерни боттандырып чорударынга сан-хөө талазы-биле дуза көргүзериниче делегей чурттарын организация кыйырган.

Кыска беседа

АПАРТЕИДТИҢ ҮҮЛГЕДИИ

Мурнуу-Африка Республикада байдал сөөлгү үеде элээн чидигленип турар. Эрткен айның сөөлгү хүннеринде Преториянның эрге-чагыргазы аңаа удурланып турар 17 демократтыг организацияны болгаш хөй политиктиг ажылдакчыларның политиктиг ажыл-чорудулгазын хораан. Бодунуң хүрээлеңинде 2 млн. ажыг кежигүнүү хаара тудуп турар янзы-бүрү 700 организацияны каттыштырган Каттышкан демократтыг фронтуга (КДФ) кол соңгуну таваарыштырган. Ол ышкаш 750 муң кежигүнүүг Мурнуу-Африка профэвилелдер конгрезиниң (КОСАТУ) ажыл-чорудулгазын база хораан. Көскү политиктиг ажылдакчылардан КДФ-тиң президентилери Альбертина Сисулу биле Арчи Гумедениң, Нобель шаңналдың лауреады Кейптауннуң архиэпископу Десмонд Тутунуң политиктиг ажыл-чорудулга кылырын хораан. Ынчангаш бо үеден эгелээш апартеидке удурланыышкын болган кандыг-даа чүүлду «хоойлуга» дүүшпес деп саналаан.

Даштындан көөрге ындыг шиитпирлиг хемчеглер алырының кандыг-даа барымдаазы чок ышкаш кылдыр сагындырар. Моон мурнунда боор турган удурланыышкын хөделишкиннери чавырылган. Африкан суурларның хөй кезин тайбың байдалдыг чурттап турар.

Ындыг болзажок ол өзүм байдал эрге-чагырга органнарым ындыг хемчеглерни алырынче албадаан. Чүге дээрге чоннуң политиктиг медерели өзүп, янзы-бүрү күштер расисчи эрге-чагыргага шиитпирлиг соңгуну таваарыштырары-биле каттыжып эгелээн. Хоруп каан турган Африкан национал конгресс, КДФ болгаш КОСАТУ ажыл-чорудулгазын идепкейжидип турар. Олар массаларның але-чайгаар шимчээшкинин организастыг демисел хевиринче кирип эгелээнин расистер хүлээп көөр ужурга таваарышкан. Чурттуң чамдык суурларында улусчу эрге-чагырга тургустунган. Чижээлээрге, Питермарицбург чоогунда суурларда национал ботхамгалал комитеттери тургустунган болгаш олар расистерниң чапчаларынга удур чонну мобилизастап турар.

Даштыкы парлалганың дыңнадып турарындан алырга, расисчи эрге-чагырга-ның ындыг хемчеглерни баш бурунгаар ап эгелээнин чуртту баштап турар национализчи партияга удаваас болур немелде соңгулдалар-биле тудуш харылзаалыг. Ынчан элээн хөй хоорайларның эрге-чагырга органнарынга соңгулдалар болур. Аңаа үндезин чурттакчыларның эвес, а ак кештиг кижилерниң төлээлекчилерни соңгуп алыры-биле ындыг хемчеглерни ап эгелээн.

Чурттуң оппозицияда турар партияларынга удур ол хире шыңгыы хемчеглерни ап эгелээнин Мурнуу-Африка Республикада политиктиг байдалдың чидигленип турарын тодаргай хереченлеп турар. Моон мурнунда расисчи эрге-чагырганың ийнга турган күштер болгаш бөлүктери сөөлгү үеде аңаа удур ажыы-биле хөделип эгелээн.

Антирасисчи организацияларның ажыл-чорудулгазын хораан соонда оларның хөй кезиниң удуртукчулары чажыт байдалче шилчээн. Каттышкан демократтыг фронтунуң удуртулгазы медеглел үндүргеш, «бистиң чуртуустуң дарлаткан болгаш аар-берге байдалга турар чонун каттыштырар дээш бистиң соруузусту чүү-даа моондактап шыдавас. Бодуусту-тун мурнуусту салып алган төөгүлүг сорулгаысты эчизиңге чедир күүседир дээш туржур бис» деп бижээн.

Мурнуу-Африканың хүрээнинди база апартеидке удур хөделип эгелээн. Политиктиг ажыл-чорудулгазын хораан партияларның ажыл-чорудулгазын бодунга алырынга белеиин хүрээ-хөлөг удуртулгазы дыңнаткан.

Бо бүгүнүң түңнелинде Мурнуу-Африкада политиктиг демисел калбарып эгелээн болгаш чурт улуг болуушкуннарның будуузунде келген.

Расисчи өзу-чурумнуң өзулуг эзлери АКШ, Англия, Франция болгаш Япония берге айтырыгга таваарышкан. Ол чурттерниң удуртукчу бөлүктери Мурнуу-Африкада апартеидти сөс кырынга шүгүмчүлеп турзажок, мынчага чедир бүгү талалыг деткип келген. Чуртта тургустунуп келген бо берге байдалды кандыг янзылыг боттарынга таваарыштыр шиитпирлеп алырын олар кызыдып турар.

Ындыг болзажок демократчы болгаш революсчу күштериниң демиселин кандыг-даа хоруушкуннар, боой тудуушкуннар-биле сокседип болбазын төөгү бадыткап турар.

Владимир КОРОЧАНЦЕВ. (СЭТА).

Культура болгаш амыдырал

«ТАНЫЖЫҢАР, СҮТ-ХӨЛ РАЙОН»

Ындыг-аттыг дыштанылга кежээзи Кызылдың уран чүүл училищезинге болуп эрткен. Училищениң хураалаар залы. Сценада күш-ажылдың болгаш культураның мурнакчылары. СЭКП Сүт-Хөл районунуң нигги секретары Д. К. Черлик-оол районнуң экономиктиг болгаш социал культура талазы-биле сайзыралының база районнуң келир үеэнинің дугайында чыыланганга чугаалап берген. Райнүүскөм даргазы Ч. Б. Монгуш, Боре-Тайга ортумак школазының башкызы, улус өөредилгезиниң тергинин М. О. Ондар, «Алдан-Маадыр» совхозтуң суггатчызы, Улустарның Найыралы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи А. К. Кызыл-оол, «Ишкин» совхозтуң ешку кадарчызы «Хүндүлелдиг Демдээ» орденниң эдилекчизи Н. Ш. Сат олар училищениң сургуулдарының салган айтырыгларынга харыылаанар.

Сүт-Хөл районнуң боттывынгыр артистериниң, училищениң башкыларының, сургуулдарының уран чүүл номерлери кежээни каастаан. Уран чүүл училищезиниң башкызы Галина Мазутованың Р. Кенденбильдиң «Хайырал дыг аваа» деп ырызын ырлаанын, хореография салбырының өөренгичилериниң калмык танцыны күүсеткенин, Улан-Удэге эрткен Бүгү-россияның догжум конкурузунуң дипломантылары, училищениң баянистер камантединиң тыва болгаш орус аялгаларны ойнаанын аалчылар сонуургаан.

Тыва догжум дерекселдерни кылып чоруур мастерлер, башкылар Маржымал Очуровна Ондар биле Бады-Баир Домбалович Тырык боттарының кылган игилдеринге аялгаларны ойнаан. Башкы М. О. Ондар уран чүүл училищезинге бодунуң кылганы бызаанчыны, он демир хомусту, а Б.-Б. Д. Тырык аът баштыг игилин белекке бергеннер.

Кежээге партия, совет органнарының Кызылда чурттап, ажылдап турар Сүт-Хөл чурттуг ажылдакчылары, чогаалчылар киришкен. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Кызылдың уран чүүл училищезинде районнар-биле таныжылга кежээлерин эрттирип турарын үнелээн.

— Училищениң доозукчулары кедээге барып ажылдаарлар. Районнарның байдалын, ында кижилерниң ажыл-ижин, амыдыралын, төөгүзүн, бергелерин доозукчулар мындыг таныжылга кежээлеринден билип аар. Бо чорук оларның ол черлерге барып ажылдаарынга дегүм болур. Өске-даа өөредилге черлеринге мындыг кежээлерни эрттирер болза эки-дир —деп, ол чугаалаан.

Борис КҮЖҮГЕТ.

Сүт-Хөлдүң Баян-Тала суурда ийи хаат Культура бажыдының уран чүүл ажылдакчылары чон ортузунга культура-массалыг ажылдарны организаттаарын доктаамал чорударын чедип ап турар.

Бо культура одаанга аныяктарның дыштанылга кежээлери, номчуга конференциялары удаа-дараа болуп турар.

Ырысың болгаш тандының база өске-даа болгумнерге чон идепкейлиг киржип келген. Уран чүүл ажылы эки-жиги бар чыдар. Районнуң болгаш республиканың уран чүүл көрүүлелеринге саванталажылар уран талантызын каш удаа бараалгаткан.

Бо суурда культура-спорт комплексизи дыштанылга хүннеринде маргылдаалариң ашгы-ашгы хевирлерге эрттиргиляэн. Ортумак школаның үстүү класстарының өөренгичилери суурлуг культура амыдыралынга идепкейлиг киржип турарлар. Культура бажыңында уран чүүл удуртукчузу Сайзаана Монгун-оол аныяктарга чаа-чаа танцыларны өөредип, ол ол-гүмнүң ажылын эки башкарып турар.

ЧУРУКТА: уран чүүл удуртукчузу Сайзаана Монгун-оол танцы болгумнуң киржиктилери-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АГААР МЕДЭЭЗИН ЧУРУМЧУТСА

Бистиң республиканың эмзы-бүрү булуңнарынга кызын шуурганнаанын, чайын каш хондур чаъс-чайык чаап, үерлээнин болгаш орук-чиритиг үрелип, халапка таваржып турарывысты бо-ла дыңнаар, парлалгадан-даа номчугулаар кижи-дир мен. Ынчалза-даа ынчан ындыг халап болур деп медээни радиодан дыңнап-даа, солунналардан номчуп-даа көрбээн мен. Чүге ындыгыл?

Бөгүн агаарның температуразы ынча, ынаар угланышкынныг хаттың күжү ол хире, шокар булуттаар дээн черге-лиг чарлалдар солунга хүнүп кестүр. Ол чангыс аай чарлаче сагыш салыр кижи-даа хоөөр, үргүлүү мегге болур медээге чон пат-ла эригип калган. Ооң шын болганы хоөөр. Республиканың ортумак көргүзүүн айтып каарга, ол көргүзүү бистиң Сарыг-Сеттинге канчап дүжүрүл? Өске черлерге база ындыг болуру чөп. Ындыг болганда ону маңаа чарлап турган ажыы-даа, хөрээ-даа үү? Республиканың ортумак көргүзүү чүүлү азы Сибирьниң агаарын тодарадырынга херек эвес бе?

Бистиң республикада агаар байдалын дүн-хүн дивейн, минута бүрүзүнде шинчилеп, ол шинчилелдерни төпче шак бүрүзүнде дамчыдып турар станциялар он-даа кезек черде бар. Бай-Хаакта, Хову-Аксында, бистиң Сарыг-Сеттe дээш, агаарының ылгалы уяг чер бүрүзүнде тускай бажыңнарны тудуп, нарын дериг-дерекселдерни эптеп, тускай ажылдакчыларны тургускан. А ооң ажык-дузазын ол черлериң чону көрбейн турар. Агаарның байдалын тус черниң радиозунга эртен, кежээ чаңгыс-чаңгыс минута бүрүзүнда чарлап, солунга парлап турар болза, малчынларга болгаш өске-даа кижилерге дыка тарымчалыг болур ийик. А Новосибирск области агаарның байдалын районнар аайы-биле шак бүрүзүнде радиога чарлап турар.

"Мен үжен чыл дургузунда мал малдан келдим. Тываның девискээринде агаарның байдалын станциялар турар черлериң аайы-биле чарлап (ындыг үе турган чүве) турда, мээң ажылдаарымга дыка таарымчалыг турду. Чазыг барык чок ол медээден бөгүн инекти хем иштинге азы хозуга кадарарым туржук, кандыг хептиг аъттанырым бе-зин билдине бээр чүве. Эде тургустунуушкинүүн болгаш бот-орулга-чарылганың үезинде агаар медээзин ол станциялар турар черлериң аайы-биле каш катап республика радиозунга болгаш солуннарга чарлаарын эгелээри күзенчиг. Солунга парлаар да көзенектей шыйгаш, хүннүн-не ол көзенектерге агаарның температуразын, ол шыгын, хаттың күжүн долдурар. Эрткен чылын агаарның бөгүн кандыг турганын айтыр болза, улам эки. Бо бүгүнү кылырында бичии-даа бергедээр чүве чок.

Соолгу үеде кижиниң кадыкшылынга Хүнүүн кандыг салдарлыын безин чарлап турар апарган болгай. А бис агаарның байдалын хүннүнне шинчилеп турар хиревисте, ону канчап чонга чедирип шыдаавас бис? Ол дээрге улус ажыл-агыйынга дыка ажыктыг болгай. Мээң бо саналым өөренип кердүнер болгаш чогуур хемчеглер алдынар дээрзинге идегедим.

Доржу КАРМА,
«Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазының бызаа кадарчызы.

ШИЛЧИИР КУБОК ДЭЭШ

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д. Д. Давааның кубогу дээш хостуг хүреш маргылдаазын Каа-Хем районнуң культура-спорт комплексизинде санында эрттирип турар. Эрткен дыштаныр хүннерде Сарыг-Сеттің Культура бажыңының сценазынга районнуң мөгелери күжүн шенешкен. «Бүрүнгаар» совхозтуң төлөөлери Херел Уйнукай, Аркадий Монгуш, Аяс Тарай-оол, «Енисей» совхозтуң мөгелери Эдуард Ооржак, Галерий Салчак, Андрей Даржаа, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтан Каш-оол Ондар олар боттарының деңзилеринге тиилээннер.

Команда аайы-биле бирги черни «Бүрүнгаар» совхозтуң спортчулары алгаш, маадырның шилчиир чоруур кубогун чаалап алганнар. Иккги черде — кубоктуң эрткен чылда эдилекчилери «Совет Тыва» совхозтың мөгелери. Маргылдаының түңнелинде 32 мөгениң хүрежи болган. «Бүрен» совхозтуң мал эмчизи Алексей Буянды шүүлген.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

Чагаалар допчулалы

УЛАМ СОЛУН БОЛДУРАР

Республиканың культура амыдыралынга көзүлген чаа чүүл бүрүзү бистиң солунуң бижикчилериниң демир-үжүүнден чарле чайлаас. Маңаа ындыг шин болган, аңаа ындыг концерт болган дээн медээлер түнүң-не кээр. Ол эки ынчалзажок харааданчыг чүве —ол хей медээлерни шуптузун парлаары чарле болдунмас: чамдыктары озалдап-даа келген болур, өскелери катаптатынып-даа турар, чамдык медээлерни бижээни эрөңгей четпестери хей-даа болур.

Режиссёр Иван Комбунуң чогааткан «Элчиген-Кулак хаан» деп шинзин Эрзинниң улусчу театры көргүзүп эгелээн. Ол дугайында медээлер солуннарга шагда-ла парлаттынган. Ам Самагалдайда Владимир Бүрбү биле Эрзинде Александр Таваадан база келди. Үк медээни мурнунда база парлаткан болганындан оларны парлаваадывыс.

Совет Армияның юбилейниң болгаш Март 8-тің хүннеринде барык-ла коллектив бүрүзүнге концерт болгаш кежээлер болгулаан. Ынчангаш бо талазы-биле медээлер редакцияга дыка хей келген. Ол медээлерни дөгерезни солунга парлаары база берге болду.

Коллективтерде бот-тывынгыр уран чүүл ажылдакчыларының өске коллективтерге концерт көргүзүп чораанының дугайында медээлер база бар. Өөрүдем Людмила Тулуш, Сүт-Хөлден Ондар Бораш, Чөөн-Хемчиктен Галина Монгуш, Барыын-Хемчиктен Сарыглар Даваа-Самбуу, Эрзинден Доржу Чыргал-оол, өске-даа бижикчилер «Аалдап чораан», «Кожаларга чораан» чижектиг эгелербиле ындыг медээлерни чоруткулаан.

Хөгжүм-шин театрының болгаш ыры, танцы ансамбльдериниң артистериниң районнарга чоруп турганын Чөөн-Хемчиктен Монгуш Осур-оол, Улуг-Хемден Тулуш Орус-оол, Кызыл райондан Чымба Доржу, Бай-Тайгадан Сергей Күжүгет, Сүт-Хөлден Сергей Куулар, Бии-Хемден Степан Даңгаа болгаш өске-даа бижикчилер дыңнаткан. Черле ынчаш, солун концерт болган, ол кижи эки ырлаан, бо кижи эки танцылаан деп каан чагаалар үргүлүү кээп турар. Моон-биле чергелештир концерт белеткээрин, уран чүүлче чонну канчаар хаара тудуп турарын, чоннуң хостут үезин канчаар организаттап, культура-спорт комплексиниң ажылын канчаар эде тургузуп турарын анализтеп бижээн болза, улам солун болгаш ажыктыг болур ийик.

Улуг-Хемниң Чодураадан пенсионер Хертек Байыр машинатрактор мастерскаязының коллективиниң концертин, ол бичии коллективтиң районнуң суурларын кезип чоруп турарын дыңнаткаш, ында чүгле эр кижилерниң киржип турарын онзалап бижээн. Аржыылдыг болгаш платьелиг кижилер чокдаа болза, ооларның ол концерти кончуг солун, хөглүг болгаш өөредиглиг болган. Чадаана хоорайда Владимир Содунам «Шахтер» клубтуң ажылының сулазын, ылаңгыя кино түүп турда, таакпылап орар аныяктар барын бижээн. Чогум клубтуң эргелекчизиниң чүүү кылып, кандыг хемчеглер ап турары-даа, ооң адыдаа билдинмес. А чамдык авторлар аттарын безин четче бижээн, чижээлээрге. Бажың-Алаактан А. Доңгак, Ийи-Талдан С. Кыргыс, Кур-Чер суурдан Н. Ондар. А Саадак-Теректен Базыр-оол Саяның адрезин-даа, ажылдап турар черидаа билдинмес болган.

Адрес болгаш ат-сыл материал бүрүзүнге турар. Ол бүгүнү сагыыры, билдингир бижиири албан.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Өөредилге — дүргедээшкинче дүлгүүр

ДЭЭДИ ШКОЛА: ЧААРТЫЛГАЛАР ҮЕЗИ

Дээди өөредилге черинге бир элдептиг таварылга болган. Чуртта чоруп турар үндезин реформаны өзугаар будүрүлге шыырак билиглиг экономистерни хөйү-биле негеп турда, Азербайджанның улус ажыл-агый институдун аттестация соонда заап ааапкан. Кадрлар дарганнаар ол черге ындыг шыңгыы бүрүү канчап онаашканы?

— Тодаргайлаарга, — чаъс билиглиг экономистер дарганнаар чер — деп, ССРЭ-ниң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге министрениң орлакчызы академик И. М. Макаров чугаалады.— Бистиң министерстволуң болгаш ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң чоруткан ыналдазы шыңгыы четпестерни илереткен. Экономист студентилер математикага ыналда ажыл бижээн, школа бодалгаларын бодап чадашканнар, оларның бир чамдыктары бөдүүн үүрмек саннарны безин кадып, казып шыдаваннар. Шак ындыг билиглиг кижилер (оларны институт хей чылдарда белеткеп үндүрүп келген) экономиканы бүрүнгаар канчап хөгжүдеорил?

Билиг деңнелиниң чаъс болуп турары — ортумак школаның четпес ажылы болбушаан, студентилер хүлээп алырының чурумун каржызы-биле хажытканы, эртем-педагогиктиг ажылга четпес белеткенген азы бо талазы-биле ажылдаар аргазы чок кижилер-биле өөредилге черни боктаалдырганы болуп турар. Үстүнде дээди өөредилге черни дүжүргеш, аңаа Ленинградтың сан-хозяйственный экономика институдунуң филиалын ажыткан.

Дээди школаның төөгүзүнде моон мурнунда турганындан амгы үеде билигниң шынарынче онза кичээнгей салдының турар. Ооң дугайы СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга демдеглеттинген. Амгы үеде аудиторияларда кижизиттинин турар салгал ырак эвес чоокку үеде дүргедээшкининиң болгаш чаартыныышкынның ниитилел талазы-биле чаартылгаларның политиказының 1985 чылда эгелээн ажылының элээн кезиин чүктээр алары. Аныяк специалистериниң идеилиг болгаш профессионал белеткели кандыг болганындан чурттун келир үези хөйү-биле хамааржыр.

— Дээди школаның үе-чада ааны-биле эде тургустунуушкунунуң тодаргай оруктарын, хуусаларын, арга-хевирлерин ССРЭ-ниң Дээди өөредилге министерствозу тодараткан болгай. Баштайгы түүнелдер кандыг болганын, Игорь Михайлович!

— Специалистерни белеткээриниң экстенсивтиг аргазы өөредилгеге хей-хей чылдарда тергиндеп келген. Эмчилериниң болгаш инженерлериниң санының талазы-биле бистиң чуртувус делегейде тергиндеп турар деп каптаап чаңчыкан турдувус. Амыдыралдан алгаш көөрге, байдал ындыг эвес болган. Аныяк эмчи аарыгны чиге тодарадып шыдаваас, техникатан дээди өөредилге черниң доозукчузу хол-биле кылыр аар ажылды чиигедиптер бөдүүн тургузуг-даа чогаалдыптар шаг чок болган. Студентилер саның сургеш, билиглерниң шынарын иккги черниң туруштарынче кызып үндүрүпкен деп, СЭКП ТК-ның Пленумунга демдеглээн болгай.

Дээди школа ам студентилер саның көвүдедиринден адырылгаш, ону доктаамалчыдып, харын-даа санны эвээжедиринче, сан талазы-биле өөредилгеден келир үеним специалистериниң чогаадыкчы арга-мергежилин сайзырадырынче шилчээн. Лекция курстарын эвээжедип тургаш, студентилерни бот-тускайлаң ажылын дыка көвүдеткен. Моон мурнунда өөредилгениң бир четпес чүүлү — профессорлар лекцияга бүгү-ле билир чүүлдерин сыныраын орландажып турганы. Ам өске идеологияны идип үндүрүп турар. Практиктиг ажылчорудулгага эргежок чүгүла билиглериниң хемчээлүн аныяк специалист быжыг болгаш бурыну-биле шиңгээдип алыр ужуруг. Бот-тускайлаң ажыл үезинде ол башкының дузазыбиле профессионал угаашкынга, тускай литератураны болгаш билиглериниң өске-даа шыгжамырларын ажытпаарынга өөренир.

Ажыл-хереқчи оюннар, будүрүлге байдалдарын модельдээри, комплекстиг курс болгаш диплом телевиделдери ышкаш өөредилгениң шак ындыг идепкейлиг аргаларын калбаа-биле ажыглаарынче шилчип турар. Амгы-амгы факультеттериниң студентилери эртемниң болгаш практиканың мурнунда салдынган боттуг чугула айтырыгларны дем-биле шиитпирлеп турарлар.

Инженер өөредилгезин интенсификаттаар болгаш шынарын бедидериниң бүзүрелдиг аргазы компьютерждилге апарган. Студентилерни электроннуг саналга техниказынга, автоматчыдылганын амгы-амгы аргаларынга өөредип турар.

Студентиниң туруштут күш-ажылының, билиглер дээш чарыштың чаңчылы катап тургустунуп турар. Кончуг эки өөредилге дээш эки идит бериишкини стипендия фондузу болу берген. Зачёт деттеринде чүгле «бештерлиг» студентилерге стипендияны 50 хүү немей төлээр, «эки» болгаш «бештерге» өөренип турарларга—25 хүү немээр.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

26-27-де. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢ

26-27-де. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

27-де. Дыштаныр хүн клуву: хөглүг оюн-тоглаа. Эгелээри 12 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ

25-те. «Совет паспорт системазы болгаш ооң хөгжүлдези» деп лекция 19.00 шакта эгелээр. Лекцияны паспорт столунуң начальниги номчуур.

26-да. Дыштанылга кежээзи 19.00 шакта эгелээр.

Март 26-27-де. Гастелло аттыг паркка ойнаар автоматтар, теннис болгаш биллиард залдары 11.00 шактан эгелеп ажылдаар. Ол-ла хүннерде дискотека болур. Эгелээри 19.00 шакта.

«ШЫДЫРААА» КЛУВУ

27-де. Шыдыраага дүрген ойнаарының маргылдаазы 11.00 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

Өөредилге черлериниң аразында баскетболга хоорайның бирги чери дээш маргылдаа март 26-да 15.00, март 27-де 10.00 шакта эгелээр.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯЗЫНЫҢ ХААК БАЗАЗЫ

26-27-де. ГТО-нуң ашгы-ашгы хевирлеринге республиканың бирги чери дээш маргылдаалар 11.00 шакта эгелээр.

«ПОЛИГРАФИСТ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

26-27-де. Дискотека. Эгелээри 19.00 шакта.

КЫЗЫЛДЫҢ УРАН ЧҮҮЛ УЧИЛИЩЕЗИ март 26-да 10.00 шактан эгелеп Ажык эжиктер хүнүн эрттирер. Кызыл хоорайның болгаш республиканың районнарының 8—10 класстарының өөренгичилерин, уругларның музыка школаларының болгаш уругларның уран чүүл школаларының доозукчуларын чалап тур.

Айтырыгларны дараазында телефоннар дамчыштыр тодарадыр: 2-25-79. 2-29-26. 3-29-25.

Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле түрүме комитеди болгаш Кызыл хоорхүүскомнуң күш-ажыл талазы-оюне киллдизи «Тыва тудуг» трестиң салбырларынга ажылдаарын күзээн кижилериниң организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Организастыг чыылда өзугаар келген кижилерни ажылдадып тура, янзы-бүрү мергежилдерге өөредир. Чыылда-биле келген кижиге бүдүрүлге 200 рубльдиң, ооң өг-булезиниң кежигүн бүрүзүнге 50 рубльдиң дузаламчызын төлөп бээр.

Бот кижилерни общежитиеге хүлээп алыр.

Ажылдаарын күзээннер паспортун, күш-ажыл дептерин, шерег биледин ап алгаш келир.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34, квартира 4. (Л. В. Никифорова хүлээп алыр).

Советтер бажыңы, кабинет № 113.

Тыва АССР-ниң музыка ниитилели, өөредилге черлериниң талазы-биле республиканың эртем-методика кабинеди В. В. Андреевтиң удуртулгазы-биле улустуң хөгжүм инструментилериниң оркестрлериниң тургустунганының 100 чылынга турескаатканын улустуң инструменталдыг музыка концертин эрттирер.

Концертке улустуң хөгжүм хереклерининиң оркестрлери, инструменталдыг ансамбльдер, улустуң болгаш национал хөгжүм хереклерининге солистер киржир.

Концерт уран чүүл училищезинге бо чылдың март 24-те, 19 шакта болур.

1988 чылдың март 27-де, воскресеньеде, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чыыдыышкын бажыңынга **«Чоокку Чөөн чүк кризизи —делегей-нериниң дүшкүүрүг чоруунуң аңыылдыг одаа»** деп темага хейге лекция болур. Лекцияны «Билиг» ниитилелиниң Новосибирск область организациязының Баштаар черинде лектору В. В. Дмитриев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Бүгү күзээн кижилерни чалап тур.

Коллективтиг чагыгларны 2-55-19 телефон дамчыштыр хүлээп ап турар.

1988 чылдың апрель 2-де республиканың **хөгжүм-шин театрынга сценаның хоочунарының концерти** болур.

Концерттер 17.00 болгаш 19.00 шактарда эгелээр.

Тыва АССР-ниң Дээди судунга бедик мергежилдиг машинакчы болгаш очулдурукчу дарый херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: **Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 17, телефону — 2-42-76.**

АВАЛАРГА, КЫРГАН-АВАЛАРГА

Үк концертти беш бичии уруглар аваларга, кыргааваларга Март 8-биле хоп-баштыр чүректиг хамыындан байыр чедирген сестер-биле эгелээн. Ооң соонда Сарыг-Сеттe уран чүүл школазының бирги, иккги классчыларының канчаар өөренип турарының практика хевирлиг көргүзүүн башкыларның удуртулгазы-биле кылганнар. Ооң үлештир районнуң Культура бажыңынга бот-тывынгыр артистерниң визы-бүрү программалыг, эде тургустунуушкинүүн негелдеринге дүүштүр түргустунган көргүзүүлери чыыланнарының сонуургалын хаара тутнан.

Чижээ, беш ооллар хылдыг хөгжүмге «чирканы» ойнааны солун ооллан. Ооң күүседикчилери —интернационалчы: орус, тыва, цыган, хакас, украин нацияларының төлөөлекчилери. Ол ышкаш беш кижи составтыг хөрээженнер ансамблиниң ырлары куттуунуп, электроннуг болгаш хылдыг хөгжүмүүн аялгалары заяа чаңгыланып турган.

СЭКП Каа-Хем райкому болгаш райкүүскомнуң культура киллдизи ол кежээни планнап, организастаан. Ооң программазын өзугаар аңаа чыыланган хей кижилер, аныяктар дискотека залына ойнап, хөгленп, культурлуг дыштанганнар.

Василий УИНУКАЙ.
Каа-Хем район.

«УРАН ХОЛДАР»

Ындыг темалыг делегеленн болгаш «Ситец платьелиг балдай» Кунгуртуг суурда хөрээженнер чөвүлели организастап эрттирген.

Суурнуң хөрээженнериниң агитвартирапар «разында социалистиг чарышка киришкеш, боттарының шевер холдары-биле аргып, даараан кылыгларын, өске-даа чүүлдерни аваа делгээн. Ылаңгыя хей уругларның нези, геснонер А. Е. Шанчимниниң даарааны бичиилерге бопуктар, тыва тон, метеостанция эргелекчизи К. Кууларның аргып ыылганы чараш хевис, совхозтуң бухгалтери Л. Саттың ангор ешку чөөгүнден аргаан аржыыны, хол хавы, уктары шевергин болганын чыыланнар мактаан.

Шевер холдуг активчилер өртектиг барааннар-биле шаңнаткан.

Кунгуртуг суурнуң культура бажыңынга болган ол кежээниң киржиктилери Сарыг-Хөл СБФ-ниң боттывынгыр артистериниң концертин көрүп, часты улуг өөрүшкү-биле уткуп, дыштанганнар.

Владимир ООРЖАК.
Кызыл район.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республикага бүрген, аязыр. Чамдык районнарга шоолуг эвес хар чаар. Сонгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне улуг-ла соовас—11—16 градус болур. Ындыг-даа болза, чамдык районнарга соок дыкзыыр: 21—26 градус чеде бээр. Хүндүс 0—5, а чамдык районнарның девискээринге 9—14 градус соок болур.

Кызылга база-ла бүрген, аязыр. Хар чагбас. Сонгу-барыын чүк углуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 12—14, хүндүс 1—3 градус соок болур.

Автооруктарга кестүү эки. Чамдык арттар кырынга хет күштелир, шоолуг эвес хар чаар.

Кино

МАРТ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, бичии залда: **«Ну, погоди!»** 9.30, **«Грипп Конг-Конг»** 11.30, 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна старого чердака» 9.00, 12.00, **Киносборник** 10.40, 13.40, 15.00, **«Семь самураев»** 17.20, **«Выбор»** 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Парама» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Девочка ищет отца» 13.00, **«Потерпевшие претензий не имеют»** 15.00, 17.00, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Человек с бульвара Капуцинов» 18.00, 20.00 шактарда.

Телевидение

25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Фигурлуг чыгылаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 9.50 —«Кижи болгаш хоойлуу». 10.20 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.35 — Кинорежиссёр С. Н. Колосов-биле уйгуражыышкын. 12.15 —Медээлер. 12.25 — Телефильм. 12.50 —«Музейде музыка». Ф. Шуберт. № 5 симфония. 13.25 — Поэзия. Марк Лисянский. 13.50 — «Ан эжик артында». Телефильм. 14.55 — Медээлер. 15.05 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.15 —«Салоникитер —Грециямның бурунгу майы-сылалы». Киноочерк. 15.45 — Уругларга уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Карик болгаш Валинин элдептиг ужуралдары». 1-2 сериялары. 17.55 —Философия дугайында беседалар. «Кижи». Бүгү-эвилея конференциязының материалдарындан. «Кижини комплекстиг шинчилээриниң нарын айтырыглары». 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Делегей конкурузунуң лауреады. Ю. Корчинский ойнаар. 19.15— «Интер медээ». 19.45 —Фигурлуг чыгылаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. 21.00 —«Уе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Үрер хөгжүмнүн «Геликон» оркестриниң концерти. 22.00 —23.30 —«Үзел». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Делегей конкурузунуң лауреады М. Безверхний (скрипка) ойнаар. 8.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.35 — Англи дыл. 10.05 — Уругларга фильм. «Бир эвес Лопотухинге бүзүрээр болза». 2-ги сериязы. 11.10 — «Виталий Закруткин». Телефильм. 11.40 — Англи дыл. 12.10 — «Бут адаанда дээр». Уран-чечен фильм. 13.25 — Медээлер. 13.35 —14.45—«Бо элдептиг оран». А. Порджес база О. Лукьяновадың чогаалдарын Өзугаар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Сылдысчыгаш». Школачыларга тележурнал. 18.25 — «Саяның эдектериндe кежээ». Театрның бүгү-эвилел хүнүнге турескаатканын дамчыдылга. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургустунуушкуннуң экономиказы». «Атеисчи кижизидилгениң нарын айтырыглары». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — Делегей конкурузунуң лауреады В. Камышев (фортепиано) ойнаар. 21.00 — «Уе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.10 — Өңнүктер экраны. «Кижи болгаш ооң ады». Уран-чечен фильм. (ГДР).

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Чайны үеже шилчиири. 18.25— —«Диириг амыганнар дугайында». 19.25 — Реклама. 19.30— «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Кооперативтер: моон соңгаар канчаар хөгжүдүл? 20.00 — 20.20 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская [illegible], 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал киллдизиниң 3-36-82, совет тургузуг киллдизиниң 3-37-11, улеттүр киллдизиниң 3-36-73, чагаа киллдизиниң 3-39-03, культура киллдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый киллдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар киллдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериянның 3-43-41, солун келбейм барганда 2-32-75-ее долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амезе. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле төрүүн комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2785. ТС—00662.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 72 (13672) | 1988 чылдың март 26, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеннер | Өртээ 3 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу март 24-те болган хуралында 1987 чылда СЭКП-ге хүлээп алышкынның түңнелериниң дүгайында дыңнадыгны чугаалажып көрген. Партия хүрээлениниң организас.-политиктиг улам ыкай быжыкканы демдеглеттинген. Партияга шилип алышкынны демократчыдыгшаан, парторганизациялар кандидатураларны коллективтер хуралдарынга баш удур чугаалажып көөрүн калбаа-биле практикалап, партияга кирип турарларның шынарын хынаарынга, оларның ажыл-чорудулгазын болгаш чурумун, мөзү-шынар талаларын үнелеп көөрүнге негелделиг апарган.

Оон-биле чергелештир хөй-хөй партия организацияларында бо ажыл талазы-биле бот-тут өскерлиишкиннер шоолуг болбаан. Партияга чаа кежигүннер хүлээп алырында сөнтүк сүрер, өзү барымдаалар үүлдер бер боол турар. Эде тургустунуушкун дээш идепкейлиг демиселчилерден партия хүрээленин быжыгаарынче чогуур кичээнгей салдынмайн турар.

Бо ажылдың байдалын бүгү талалыг анализтеп көөрүн, коммунистиң идейлиг кижизидилгезин күштелдирериң, экономиктиг реформаны бот-тандырарынга, партияның болгаш ниитилелдиг амыдыралын демократчыдарынга оларның азангардчы ролюн улам бедидерин партия комитеттеринге сүмелээн. Эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржири амыдыралының кол негелдезин апарган кижилерден партия хүрээлениң четчелээр болгаш быжыглаар айтыырлар талазы-биле СЭКП ТК-ның принципиалдыг айтыышкынарын шыңгыы сагыырының чугулазы демдеглеттинген.

Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, чамдык партия крайкомларының болгаш обкомларының бирги секретарларының киржилгезиби-биле СЭКП ТК-ның болгаш СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың июль 11-де хүлээп алган «Чурттуң тараа ажыл-агыйының быжыг чоруун бедидер болгаш он ийги беш чылда тараа-мал чеминиң курлавырын көвүдедир талазы-биле хемчеглер дүгайында» доктаалының күүсеттинип турарын чугаалажып көрген. Тараа бүдүрериң ёзугуг кол угланыышкын кылган база ол ышкаш тараа культураларын бот-орулга-чарылгалыг коллективтер интенсивтиг арга-биле тарып өстүрүп турган чурттуң янзы-бүрү зоналарының хөй-хөй ажыл-агыйларында дүжүттүң болгаш тарааның ниити чыылдазының кеску өзүлдезиниң чедип алдынганы хуралга демдеглеттинген. Бүдүрүлгени интенсификаттаанының ачызында чуртка тараа бүдүрериниң ниити чыылдазы 1986—1987 чылдарда 17 хүү өскен, күдүрне шыгжамарынче кирип турар тарааның шынары экижээн.

Ындыг болзажок тараа ажыл-агыйында улуг өскерилге болбаан, тараа бүдүрериниң планнаттынган хемчээли чедип алдынмаан. Хөй-хөй республикаларда, крайларда болгаш областарда ажыл-агыйларының механизаторларының, специалистериниң болгаш удурткучуларының ортузунда мурнакчы дүржүлганы, эртемниң чедишкиннерин өөнир талазы-биле ажыл куду деңнелде чоруттунуп, тараа бүдүрериң көвүдедиринге кирип турар акша-хөрөңги чогуур бериммини бербейн турар. Тараа-бобы культураларны бүдүрериңге хожудаашкын ажып эртинмээн, оон уламындан мал чеминге хөй тараа ажыглаттынып турар. Чер ажылының эртемге үндезилеттинген системазы чогаадыкчы өзү-биле шиңгээдип алдынмайн турар, технологтуг чурумну сагыыры куду деңнелде артпышаан, үндүрүп берип турар хөрөңгилерни тараа культураларын бүдүрериң колдадырынче хөрөк кырында эде хуваавайн турар. Интенсивтиг технологияны шиңгээдир ажылды, бот-орулга-чарылгалыг керээни колдуунда ужур барымдаалап чорудуп турер.

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый машина тудуушкун министерствозунуң, ССРЭ-ниң Чемишчидилге министерствозунуң, ССРЭ-ниң Химия үлетпүр министерствозунуң, ССРЭ-ниң Орук машина тудуг министерствозунуң, ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң удуртукчулары чурум чок чоруун көргүзүп, интенсивтиг технологияга дүүштүр ажыглаарынга херектиг машиналар болгаш дериг-хөрөкселдер бүдүрүп бээр талазы-биле тараажыларның мурнунга алган хүлээлгезин күүсеттээн.

Чурттуң тараа ажыл-агыйының быжыг чоруун бедидеринге, тарааның ниити чыылдазын улам көвүдедиринге, оон ашы-чем болгаш мал чеми шынарларын улам бедидеринге дузалаар хемчеглерни алырын Политбюро эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларындан болгаш Министрлер Чөвүлелдеринден, партия крайкомларындан болгаш обкомларындан, ССРЭ-ниң Агроулетпүркүркомундан негээн. Тараа болгаш өске-даа культураларның бедик дүжүдүн бо чылдан эгелеп алыр дээш ажыл-агый бүрүзүнге бот-орулга-чарылгалыг звенолардың, коллективтиг, өг-бүле, аренда болгаш өске-даа керээ ёзугаар ажылдаар бот-орулга-чарылгалыг звенолардың тараа өстүрериниң интенсивтиг технологиязын шиңгээдип алган турарынче кол кичээнгейни угландырар.

1988 —1995 чылдарда Азербайжан ССР-ниң Даг Карабах автономнуг облаһының социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын Политбюро үүлдүү деп көрген. Социал адырның материал-техниктиг баазазын кеңүзү-биле быжыглаар, областың бүдүрүкчү күштерин болгаш инфраструктуразын хөгжүдер талазы-биле хемчеглериң улуг комплекизи көрдүнген.

Чурттаңга бажыңарының ниити өөредилге школаларының, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң болгаш эмнелгелериниң, социал-культураның өске-даа объектилериниң тудуун улам калбартыры көрдүнген. Ниити эвилелдиң телевидение программаларын база ол ышкаш Азербайжанның болгаш Армениянның телевиденнелериниң дамчыдылгаларын долу хемчээл-биле хүлээп алырын хандырар ажылды доозар. Армян дылга литература парлап үндүрери көвүдээр, теегүнүң болгаш культураның турескаалдарын чаартыр кылыр болгаш катап тургузар ажылдарның хемчээли калбаарар. Ажылчы чонну, бүгү чурттакчы чонну интернационализмниң, ачы-дүңма найыралдың болгаш бот-боттарынга дузалажырының ёзузунга кижизидери чугула сорулга боол ертер, национализминиң болгаш янзы-бүрү улустарның национал чаңчылдарын хүндүлеп көрбес чоруктуң кандыгдаа илергейлээшкиннерин шиитпирлиг үзе шавар.

Чаа бүдүрүлгелерни тудуп, амгы ажылдап турарларын чаартып база техника-биле эде дерип турган, он үшкү беш чылдың төнчүзүнге чедир үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлин бүдүн чартык катап улгаттырар. Областың агроулетпүр комплекизи улам хөгжүүр. Автомобиль орукталры тударының хемчээли барык ийи катап улгадыр.

Даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы эде тургузарын ханыладырынче угланган чазактың саналдарын хуралга деткээн. Министерстволарның болгаш ведомстволарның даштыкы экономиктиг организациялаының организастыг структуразын сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглерни чүүлдүү деп санаан. Ол организацияларны долу бот-орулга-чарылгаже шилчидери, оларның звенолаының база аппаратта ажылдап турар кижилериң санын кызырары чогумчалыг деп санаан. Даштыкыда ажылдап турар даштыкы экономиктиг организацияларның ажылын кескүзүби-биле кижизидери көрдүүнүп турер. ССРЭ-ниң садыг төлээ чергелери ажылдап турар чурттарынга бистиң күрүнеविстиң даштыкы экономиктиг эргеажыктарын долу хемчээгдиби-биле талаалаарын, даштыкы чурттар-биле садыг харылзаалаының хөгжүлдези дээш харыысалгалыг болуру көрдүнген.

М. С. Горбачевтуң Югославияның Социалистиг Федеративтиг Республиказынга албан ийи найыралчы аян-чоруунуң, ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы Л. Мойсов болгаш ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Б. Крунич база өске-даа югослав удуртукчулар-биле чугаалажылышкыннарының болгаш бесседаларының түңнелерин Политбюро чугаалажып көрген. Аян-чорук совет-югослав харылзааларда чугула политиктиг болуушкун болган, ийи чурттуң аразында бүзүрежир болгаш бот-боттарын билчир чоруукту быжыглаан, социалистиг хөгжүлдениң болгаш дегелеп харылзаалаының хөй-хөй улуг айтыырларының талазы-биле оларның туруштерының демейлешкек боол турарын көргүскен.

Совет-югослав Декларация, ССРЭ биле ЮСФР-ниң аразында 2000 чылга чедир үеде кады ажылдажылганың үр хуусаалыг экономиктиг программазы бедиг-биле үнелеттинген. 1955—1956 чылдарның документилериндe быжыглаттынган принциптериниң үндезининге кады ажылдажылганың бүгү комплекизин чаа, улам бедик чадаже көдүрериңге ийи таланың белеңи ук документилерде илергейлеттинген. Дээди деңнелге болган дугуржулгага дүүштүр совет-югослав харылзаалаының темпизин болгаш шынарын бедидер хемчеглерни чайгылыш чок боттандырарын партия, совет органнарга, министерстволарга болгаш ведомстволарга дааскан.

ССРЭ-ниң парламент болуунуң чалганын ёзугаар Москваага чоруп турган кеску америк сенаторлар болгаш эртемденнер болуу-биле М. С. Горбачевтуң беседазын үүлдүү деп санаан. Ук беседа Совет Эвилели биле АКШ-тың аразында харылзааларда политиктиг чугаалажылышкыннарны уламчылаарынга таарымчалыг болган болгаш талаларның бот-боттарын эки билчиринге, делегей херектеринге кады хөделиринге дузалаар ужурлуг.

Уругвайның президентизи Х. М. Сангинетти биле М. С. Горбачевтуң ужуражылышкынының база А. А. Громыконуң чугаалажылышкыннарының түңнелерин Политбюро үүлдүү деп көрген. Ол ужуражылганың болгаш чугаалажылышкыннарның түңнелинде бот-боттарын билчириниң, бот-боттарынга бүзүрежирииниң, кады ажылдажылганың үндезининге база янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелериң тайбын кожа-хөлбээ догуннаашкынының принциптериңе дүүштүр Совет Эвилели биле Уругвайның аразында харылзаалар улам ыңай хөгжээн демдеглеттинген.

Төп Америкада байдалды чөптүг арга-биле шиитпирлээриңе боттарының салыышкынын киирер дээш чүүлүп турар Уругвай болгаш өске-даа латин-америка күрүнелер-биле кады хөделиишкинни улам ханыладырының чугулазыны ужур-дузазы демдеглеттинген. Ол кады хөделиишкин девискээрлерде боол турар чорудээлерни шериг күжүн ажыглаавайн таарыштыр шиитпирлээриниче, делегей байдалын экижидериниң чепсегленишкинни дужуреринин, тайбыңны быжыглаарының керээнге чаа даштыкы политиктиг инициативаларны бурунгаарладырынче угланган болур ужурлуг.

Социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының ТК-ларының секретарларының идеологтуг айтыырлар талазы-биле Улан-Баторга болган хуралының түңнелерин чугаалажып көрген болгаш СЭКП-ниң делегациязының ажыыын чүүлдүү деп санаан. Акы-дүңма партияларның амгы үе-чадада чаа политиктиг бодаашкыны болгаш идеологтуг ажылы-биле хөлбашкан айтыыларын талазы-биле даржулга болгаш саналонал солчур арганы хурал берген. Ындыг саналонал болгаш даржулга солчуушкуну социалистиг чурттарда боол турар ханы социал-экономиктиг чаартылгаларның болгаш эде тургузукчу чорудулгаларның байдалынга, идеологтуг талага ажыл-чорудулганың хөөрлерин сайзыраңгайжыдарынга болгаш чаартырынга онза чугула болган. Кады хүлээп алдынган сүмелерни боттандырар талазы-биле даалгалар совет идеология албан черлериңе бердинген.

А. Н. Яковлевтың МАР-га найыралчы аян-чоруунуң түңнелерин Политбюро үүлдүү деп санаан, ол аян-чоруктуң үезинде СЭКП биле МАРН-ның аразынга идеология, культура, эртем болгаш культура ажылларынга кады ажылдажылганы ханыладыр программага ат салдыкан. Ол чорук ийи акыдүңма партияның болгаш улустарның аразынга бүгү талалыг харылзаалаларны улам хөгжүдериңе чугаажок дузалаар.

Болгария Улус Республикага В. П. Никоновтуң ажылчын аян-чоруунуң түңнелериниң дугайында информацияны хуралга чугаалашкан. Агроулетпүр адырының бүгү кол угланыышкыннарынга совет-болгар ийи талалыг кады ажылдажылганы идепкейжидер талазы-биле немелде хемчеглерни алыры, ында бар улуг курлавырларны ажыглаарынга саат ужураштырып турар чылдагааннарны узуткаары демдеглеттинген.

Д. Т. Язов АКШ-тың камгалал министри Ф. Карлуччи-биле Берн хоорайга март 16—17-де болган ужуражылышкынының дугайында дыңнадыг кылган. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың камгалал министрлериниң ужуражылышкынының боол эрткени совет-америк харылзааларда эки бурунгаарлашкынның көргүзүү болбушаан, ол-ла угланыышкынга чаа ажыктыг базым болган дээрзи демдеглеттинген.

Ю. Д. Маслюковтуң Индиага чоруп турганының түңнелерин чугаалажып көргеш, Политбюро оон Р. Ганди болгаш өске-даа индий удуртукчуларбиле беседазын үүлдүү деп көрген. Янзы-бүрү адырларга совет-индий кады ажылдажылганы улам ханыладырынга болгаш хөгжүдериңе аңаа болган чугаалажылышкынарның бараан болуру сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген.

Фам Хунгтуң мөчээни-биле хөлбашкан ёзугал хемчеглериңе совет партия-чазак делегациязының киржип турган үезинде вьетнам удуртукчулар-биле беседалашканының дугайында Н. В. Талызинниң дыңнаанын Политбюрога дыңнаан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу партия болгаш күрүне тургузуушкунунуң өске-даа чамдык айтыырларын чугаалашкан.

КООПЕРАЦИЯ — СОЦИАЛИСТИГ ТУРГУЗУУШКУННУҢ КҮЧҮЛҮГ ЧЕПСЭЭ

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинде

Тараа шөлүнче үнериниң мурнунда эки ээ ниити чүгле эт-херекселди эмгелеп, үрезиннерни белеткеп алыр эвес, харын дүжүт өстүрүп алырының стратегиязын болгаш тактиказын, ону ажаап алырын болгаш шыгжаарын тодарадып алыр. Москвага март 24-те бодунуң ажылын уламчылаан колхозчуларның дөрткү съездизинге ол дугаанын чугаалашкан. Амгы үе-чадага таарыштыр кооперацияның ленинчи идеяларынга үндезилеттинген көдээге эде тургустунуушкуннуң стратегиязын болгаш тактиказын М. С. Горбачевтуң чугаазында ханыызыбиле ажыткан. Социал-экономиктиг хөгжүлдени бүгү хемчеглер-биле дүргедедиринче, колхоз амыдыралын чаартырынче угланган партияның айтыышкынарын удуртулга болдуруп делегаттар чаартылганың ниити энергиязын өстүрериңе болгаш ону хөделдирип киирериңе, демократтыг үндезинге кооператив шиитпирлиин илередип турарлар.

Съездиниң делегаттары болгаш алчылары эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, С. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, Б. А. Медведев оларны адыш ческаашкынары-биле утказан.

Республикада кодээ ажыл-агый продукциязының чартыынан хөйүн колхозтар бүдүрүп турар деп, бодунуң саналынга Латви ССР-ниң Колхозтар чөвүлелиниң даргазы, Рига районда «Адажи» колхоз-агрофирманың даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры А. Э. Каулс чугаалаан. Көскү чедишкиннер турбуже, шиитпирлеттинмээн айтыырлар ам-даа эвээш эвес. Оларның колу — кодээге колхозчунуң бодун ёзулуг ээ кылдыр хүлээп көөр ындыг байдалды тургузары.

Агроулетпүрде бүгү эки өскерлиишкиннер турза-даа, бис үлетпүр-биле деңпартнёрлар болбайн турар бис. Ажыл-агыйларга берип турар продукцияның — тракторларның, техниканың, минералдыг чемишчидилгелерниң өрээл улгатканы, а шынары биезги теваар арткан. Ачы-дуза чедирер организацияларның колхозтардан ап турар ажыгы хемчээл чокка хөй.

АУК-ке күрүне чагыы алык утказы-биле алырга албадаашкын боол турар. А ажыл-агый бүрүзүнде бодунуң эң-не таарымчалыг тарылга планы, бодунуң специализациязы бар болгай. Ынчангаш оларга бот-тускайлаң эргени, черге ээ болур эргени берээликер. Күрүне чагыын кызымаккай бодап кылган экономиктиг утка-биле долдурар хөрөк.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге куш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң айтыырларына доктаагаш, Ставрополь крайда Кочубеев районда «Казьминский» колхозтуң кукуруза өстүрер звенозунуң удуртукчузу А. М. Згонников бригада методун нелтередириниң дугайын чугаалаан. Оон түңнели бир гектарданна 49 центнер гибрид болгаш 75 центнер бараанныг кукуруза болган. Колхоз кассазынга барык-ла бүдүн чартык миллион орулганы киирген. Механизаторларның ажылында четпестерни чайладыр болза, оон артык түңнелдерни чедип ап болур.

Крайга социал программаны боттандырып чорударына 50 беш чылда миллиард рубльди үндүрген, ынчалза-даа ол программаны күүседиринге тудуг материалдарын чедир хандырбайн турарын оратор чугаалаан.

ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлуунуң төлевилели совет ниитилелдиң негелделеринге дүгжүп, социалистиг экономиканы хөгжүдерин дүргедедир арганы бээр деп, Грузин ССР-де Магарадзе районда Натанеби суурнуң колхоз-агрофирмазының даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Г. А. Цитлидзе чугаалаан. Бүгү чурттуң хемчээлинге күш-ажылдың хуваалдазын, специализациязын улам-на чогумчалыг ажыглаарының эргежок чугулазын ол чугаалаан.

Колхозтуң чижек Уставының төлевилелинге көдээниң ажыл-ишчилерин, ылаңгыа ажыктарны совет патриотизмниң, социалистиг интернационализмниң ёзузунга кижизидериниң эргежок чугулазының дугайында үүлдү немээрин саналдаан. Бистиң Төрээн чурттувустуң улустарының найыралы — совет ниитилелдиң амыдыралының үндезини, совет кижи бүрүзүнүң чайгаар хөрөк үүлү. Бистиң ажыл-агыйывыс Арменияда колхоз-биле чарыштыр чорудуп турар. Ол чарыш — ёзу барымдаалаан үүл эвес, а бот-боттарын хүндүлеп, чурттуң мурнунга бодунуң хүлээлгезин эки күүседиринче чүткүп турар улустың кады ажылдажылгазының үндезини.

Ленинчи шаңналдың лауреаты, чогаалчы И. А. Васильев эргелеп башкарылга аппаратының удуртукчузунуң ажылынын үре-түңнелдии чүгле оны колхозчуларның детнин турар үезинде чедишкиннинг боол болурунуң, кырганнар дугайында саглыг човаашкынны күштелдиреринин дугайын чугаалаан. Чогаадыкчы интеллигенцияны көдээге дуза көргүзериниче ол кыйгырган.

Кара хөрзүннүг эвес черге эки түүнелдерни чедип ап болурунуң, коллективтиг керээни нептередириниң болгаш ону улам ыкай сайзыраңгайжыдарының дугайын Калинин области Торжок районда «Путь к коммунизму» колхозтуң даргазы Е. А. Яковлев чугаалаан.

Колхозчулар съездизи көдээниң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге болгаш колхоз амыдыралын демократчыдарынга улуг рольду ойнаар ужурлуг документилерни хүлээп алыр деп, Крым области Красногвардейск районда «Россия» колхозтуң даргазы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. И. Криворотов чугаалаан. Оон соонда оратор «Россия» колхозтуң дугайын, хову Крымын көдээ ажыл-агыйының бедик продуктулуг районунуче шилчидериниң дугайын чугаалап берген.

Техниканы болгаш артык кезектерни, агрохандырылгаларны оюп, заводтарның фирма магазиннерин дамчыштыр садарының үезин келген деп, Волгоград области Калачевский районда «Россия» колхозтуң даргазы В. П. Попов чугаалаан. Агрохандырылгалар боттарының киржилгези дээш колхозтардан болгаш совхозтардан машинаның өртээнин 13 хүүзүн бодунга ап турар. Заводтарның фирма магазиннерин тургузары бүдүрүп турар техниканың шынарын бедидер, чүге дээрге завод акшаны күрүнеден эвес, а садыг алыкчыдан дорт алыр болгаш бодунуң үрей кылганы дээш боду төлээр апаар.

Кыргыс ССР-де Ош области Кара-Суй районда Карл Маркс аттыг колхозтуң даргазы С. К. Ажикулов бодунуң колхозунда доктаамаа коллективтиң тургустунганының, колхоз бүдүрүлгезиниң бүгү адырларының орулгалыг болу бергениниң дугайын, ол чорукту ачызындан банк чээлилериндеи ойтаваш, бот-акшаланыышкынче, карылгазын орулгазы-биле дуглаарынче шинчин киргениниң дугайын чугаалаан.

Бот-орулга-чарылга, коллективтиг керээни нептереткени Вильнюс районда Дзержинский аттыг колхозда хожудап турарлардан мурнакчы болуп үнериниге арганы берген деп, ол колхозтуң хаан эъди бүдүрер талазы-биле оператору Ю. С. Бубиель чугаалаан. Литва колхозчу хөрээжен көдээге кадрларны быжыглаары ышкаш ындыг чугула айтыырны онзалап демдеглеп, чүгле продукция бүдүрүп турар эвес, харын кижи, черниң ээзи өзүп турар көдээде өг-бүленің дугайын чугаалаан.

Ажыл-агыйларның бот-тускайлаң чоруун бедидериниң, оларның куш-ажылчы түүнелдер дээш харыысалгазын бедидериниң айтыырларының дугайын Гродно области Гродно районда «Прогресс» колхозтуң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры А. И. Дубко чугаалаваш, колхозтуң чижек Уставының төлевилелинге черниң байдалы база оон дужуткуру дээш ажыл-агый удуртукчуларының харыысалгазын тодарадып тургузарын санаалаан.

Көдээниң ажыл-ишчилериниң ашы-чем программазын боттандырып чорудары дээш харыысалгазын билип турарын Азербайджан ССР-де Бакунуң 26 комиссарлары аттыг колхозтуң даргазы К. О. Бабаев чугаалаваш, республикада бүдүрүп турар бүгү көдээ ажыл-агый продукциязының чартыы колхозтарга онаажын турар деп, ол дыңнаткан. Оратор өг-бүлеге мал-маганныг болуру оон материалдыг байдалынга болгаш күрүнеге ажыктыының дугайын чугаалаан.

Эстон ССР-де Раквере районда «Вируу» колхозтуң кол агроному Ы. А. Рейнеберг эде тургустунуушкунуң байдалында кооперация дугайында ленинчи идеяларның күштүүн онзалап демдеглээш, республикага кооперативти хөгжүдериниң төөгүлүг, экономиктиг, национал болгаш өске-даа онзагай үүлдерин барымдаалап турган, республика бүрүзүнге көдээ ажыл-агый кооперациязының дугайында хоойлу хүлээп ап, колхозтуң чижек Уставын бадылаар хөрөк деп, саналдаан.

Таджик ССР-де Орджоникидзеабад районда «Коммунизм» колхозтуң даргазы С. Садриддинов беш чылдың ийи чылының иштинде чиг хөвөң бүдүрер талазы-биле планны республиканың күүсетээнин айтып, колхозтарда хөвөң бүдүрери 80, а чамдыктарында 90-95 хүү чедир үлгаткаанын дыңнаткаш, ол чорук тарылга шөлдериниң баксыраарынга чедирип турарын чугаалаан.

Ниитилел амыдыралының бүгү талаларын хаара туткан эде тургустунуушкуннуң шиитпирлиг үе-чадазынче чурт шилчип кирип турар үеде съезд болуп турар деп, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги ораакчызы, ССРЭ-ниң Агроулетпүркүркомунуң даргазы В. С. Мураховский чугаалаан. М. С. Горбачевтуң заны утказыг чугаазында кооперация дугайында ленинчи идеялар улам ыңайгы теоретиктиг хөгжүлдени алган, социализмниң хөгжүлдезинге оон өзүп турар ролюн бүзүрелдии-биле көргүскен. Колхоз амыдыралының үндезини айтыырларын съездиге сонуургаадыг чугаалажып көрүп турары онзагай. Ол болза бистиң чурттувуста ленинчи принциптерни катап тургузары, улусчу эрге-чагырганы хөгжүдери, ажыл-агый тургузуушкунунуң удуртулгазының чаа стилин бедыткап тургузары дээш чоруп турар шимчээшкиннинг чарылбас кезээ болур.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, партияның XXVII съездизинің шиитпирлери көдээде социал-экономиктиг байдалды үндезинии-биле өскерткен. Ам агроулетпүр комплекизи улус ажыл-агыйының чеңгыс аай системазы кылдыр башкартының болгаш планнаттынып турар апарган. Ындыг байдалда ажыл-агыйларның болбаазырадып кылыр болгаш ачы-дуза чедирер бүдүрүлгелер-биле экономиктиг интеграциялыг харылзаалар тургузарынга таарымчалыг байдал тургустунуп турар. Ол харылзааларны дилеп тывары, таарыштыр тургузары чоруп турар. Ында АУК талазы-биле партиёрларны чеңгыс белүкке каттыштырып алганыызыта бедик дээштиг чорук хандыртыган болур.

Бүдүрүлгени хөгжүдериңе таарымчалыг байдаалдарны четпес ажыглап турар девискээрлерни чурттуң Агроулетпүркүркомунуң даргазы адаан. Чижээлээрге, мал ажылының продуктулуу Казах ССР-ниң, Барыын, Чөөн Сибириниң ажыл-агыйларында куду Поволжье районнарында тараа бүдүрүлгези доктаамаа эвес. Украин тараачыннар боттарының ораларын ыракта-ла чедир ажыглаавайн турар.

Илетчелде болгаш делегаттарның саналдарынга көдээ ажыл-агыйның чаа машиналарының шынарының багайын чөптүү-биле шүүгмүүлээн. ССРЭ-ниң Агроулетпүркүркомму машина тудукчуларының ведомство талазы-биле сонуургалдарын ажып шыдаваан деп миннир ужурлуг. Чоокку үеде техниканы өртектер тургузарының айтыырларын ханыызыбиле өөренип көөр, бодунуң техниктиг деңнели-биле делегейниң стандартынга дүжүп турар ындыг машиналарны бүдүрүп үндүрүп чедип алыр ужурлуг бис.

Бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланыышкынны агроулетпүр комплекизиниг нептередир талазы-биле ажылды сайгарып көргеш, чүүлүү Агроулетпүркүркомунуң даргазы экономиктиг быраларны болгаш ийи беришкиннерни ажыглаарынга бодамчалыг болурунуң эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган. Ажыл-агыйжы эвес чорукту болгаш тежээдикчи чорукту чок кылыры-биле, төлевирге шын эвес деңнештирилгени болдурбазы-биле, бүдүрүлгениң хемчээлдерни дүрген өстүрер болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери-биле өртектерни болгаш немелдерни билдилии-биле ажыглаар хөрөк. Домей эвес байдалдарда ажылдап турар ажыл-агыйларга экономиктиг деңнеларны тургузары-биле экономиктиг төп ведомстволар-биле кады Агроулетпүркүркомунуң хөй үүлдерни кылыр ужурлуг.

Мал болгаш чер ажылының хүлээп көрдүнген мурнакчыларының дүржүлгезі чүүлүү бүгү ажыл-агыйларының байлаа болур ужурлуг. Кадрлар өөредилгези бүдүрүлге чорудулгазының чарылбас кезээ кылдыр хөрөктү ынчаар тургузар ужурлуг. Колхозтар даргаларын белеткээр болгаш оларның билиин бедидеринге колхоз бүдүрүлгезиниң организацияларының бүгү-эвилел школазын тургузар дугайын ССРЭ-ниң Агроулетпүркүркому болгаш Колхозтарның эвилел чөвүлелии бодлаа ужурлуг.

ССРЭ-де кооперация дугайында Хоойлуунуң төлевилели болгаш чижек Устав колхозтарның социал-экономиктиг болгаш эрге байдалынга улуг өскерлиишкиннерни илередир. Оларда бар принциптер ажыл-агыйжы бот-тускайлаң чорукту чүгле чарлап турар эвес, харын ону хандырып, демократизмни хөгжүдериңе ынаныштыг баазаны тургузуп турар деп, түңнелинде оратор чугаалаан.

Оон соонда съездиге В. В. Бурдужан (Молдав ССР), А. А. Завгородный (Краснодар край), Б. А. Зинченко (Ростов область), Туркмен ССР-ниң Колхозтар чөвүлелиниң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. Сопыев олар саналдаан белгеннер.

ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Кодээ ажыл-агый кооперативтериниң бүгү-эвилел чөвүлелиниң даргазы И. Сабо, Кубаның хүү тараачыннарының национал ассоциациязының даргазының бирги ораакчызы Луис Гонсалес Акоста, Финляндияда кодээде чер эзлериниң төп эвилелиниң даргазы Х. Хаависто, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының ораакчызы, кодээ ажыл-агый болгаш ашы-чем улетпурунуң министри Ш. Гунгадорж съездиге байыр чедиргеннер. Оларны делегаттар чылыы-биле утаан.

Март 25-те съезд бодунуң ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

АМЫДЫРАЛ ӨӨРЕДИР

Часкы тарылгага

белеткел

Сүт-Хөл районда «Октябрь 30 чылы» совхозта Кара-оол Сазыг-олович Монгуш удуртукан бригада 1987 чылда ниити 802 гектар шөлүнүң бир гектарындан-на 19,8 центнер тараана ажаап алган. Ол дээрге чүгле районда эвес, харын республикада безин эки көргүзүглериниң бирээзи. Бо совхозтуң тараа шөлү кандыг-даа суггат чок дээрзин айтып каалы. Хову бригадазы 1985 чылдан бээр керээ-биле ажылдап келген. 1986 чылда ниити совхоз 917 центнер минералдыг чемишчидилгени ажыглаан болза, эрткен чылын 1047 центнерни хову-шөлдерде апарып төккен. Органиктиг чемишчидилгени мурнуу чылдаазындан 520 тонна көвүдеткен. Бедик дүжүт алырының бир магадылалы ол болган. Бригаданың кежигүннери 247 мүң 400 рубль өртектиг тараа культураларын өстүрүп ажааган, оон иштинде арыг орулга 101 мүң рубль болган. Бригаданың кежигүнү бир кижиле 17 мүң рубльдиң продукциязын бүдүрген.

Бригаданың ажыл-амыдыралында ам кандыг үүлдер барыл, часкы тарылгага канчаар белеткенип турарыл? Мурнунда бригадага 10 трактор турган, ам бо чылын оларның дөртүн, 4 механизаторну база кызырган. Коллективтиң ниити хуралын чыылдыргаш, кым канчаар ажылдаанын түңнээш, оон чажыт бадылаашкын-биле дөрт кижини хостааны ол. Оларны ынчалынар деп кым-даа сүмелеваан. Коллективтиң доду башкарыр, айтыырларын боттары шиитпирлээр. Ам бригадада 10 кижи бар. Барык шуптузу, чүгле чолаачылардан аңгыда артканнары хөй мергежилдиг.

Эрткен чылын бригаданың кежигүн бүрүзүнге 150 гектар онаажып турган. Ам ниити шөлдү 115 гектарга улгаттырган. Чоорту оон-даа көвүдедир сорулгалыг. Ажылдың чедишкини кижилериниң медерели, мергежили, техниканың байдалындан кол хамааржыр. Бедик дүжүттү өстүрериниң технологиязын, машина-техниканы ажыглаарының деп-шилгелиг арганларын суббота санында-ла 4 шак дургузунда ынаарыдан эгелеп өөренип ап турар

Чемишчидилгелерни канчаар ажыглап турарыл? Черни чайын аңдаргаш, эң сөөлгү болбаазырадылгада үрезин-биле кады чажар. Бир гектарга онааштыр минералдыг чемишчидилгени 70—80 центнерни чашкан. Оон аңгыда бо чылдың часкы тарылгазынга 400 гектарга өдекти чаштырган. Ол эвээш. Өдекти баштай кыштаггларга, фермага белгеш, изиткеш, оон чажып турар. Ийи үүл чемишчидилгени катай норма ёзугаар ажыглаары дүжүтү бедидериниң бир чугула магадылалы ол. Бир эки үүл болза, минералдыг чемишчидилге чокка черле үрезин чаштырбас. Бо ажылга химжидилге станциязының дузазы улуг дээрзин Ак-Шат бригадазының кежигүннери билип турар, орта бүзүрээндее. Оон хөлезини улуг эвес.

«Октябрь 30 чылы» совхоз келир чылдың часкы тарылгазынга черни бүрүн аңдарып белеткел алган. Ак-Шатка база суур чоогунда-даа шөлдерге шыкты шуптузунга базырар. Агротехниктиг бо чугула ажылды эрткен чылын кыска хүүсаада доосканн.

1988 чылда бригада дора дизе-ле бир гектардан 22 центнер дүжүтү ап болур деп, Кара-оол Монгуш чугаалап турар.

Ак-Шаттың тараажылары ам үш чыл дургузунда керээ-биле ажылдап келген-дир. А четпестери чүл! Дорт черыгдалдарны санап, түңнеевейн келген. Ол чорук механизаторларның ажыл төлевирине база дыка салдарлыг. Оозун бодаарга, керээнин шупту негелделеринче боттары база совхозтуң дирекциязы-даа сагыш салбайн келген ышкажыл. Чүгле продукция дээш ап турар-дыр. Керээ аргазынче кирген соонда баштай бригаданың кежигүннери бир кижи-ле 1000 хире рубльди чыл саналшынында ап турган, ам 2600 рубль четкен.

«Шынның» корр.).

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

1988 ч. март № 3 (166)

БӨЛҮКТҮҢ УДУРТУКЧУЗУ

Ооң киржилгези улуг

Шилек Константинович Диягжектің кол кылып турар ажылы «Суклак» совхозтуң семиртилге шолунуң № 1 бригадазында бригадир. Ооң карыылап турар бригадазында 1270 ажыг аныяк мыйыстыг бода мал бар. Ынчангаш ооң кол ажылы ол болганда ажылынга хостуг үениң тыптыры берге. Чүге дээрге ында ажылдап турар кижилериң ажылын башкарып удуртур, ынча той малды ашкарып-чемгерери, суггарары, кажаазының иштим-даштын арыглап аштаары дээш харыысалга улуг.

Ындыг-даа бояза той-иниттиниң даалгалыг ажылын күүседиринге ол кажан-даа чаңгыс дивес. Ону ийи чыл бурунгаар совхозка улусчу контроль белүүнүң даргазынга соңгаан. Ынчангаш ол чүгле бодунуң семиртилге шолунуң харыылаары-биле кызыгаарлаттынмайн, эске шолдериңе иниити байдалын база хайгааралга ап турар. Ынчангаш ооң ажылынга ийи дөмпүр харыысалга оналаашкан.

Эрткен күзүн улусчу контролёрларның күжү-биле ында бүгү семиртилге шолунде ыштаглаашкынга белеткел дугайында ынналданы организаттаан. Ооң түңнелинде № 3 бригаданың мал кажаазының одалга системазы белен эвес, чыыглаашкының чызбаан болганын илередип тодаратказ, ону кылдыраргаа темчүн алганының түңнелинде чогуур үезинде ол кылдыган.

Совхозта 164 гектар суггаттыг чер бар. Аңаа мал чеми медени тараан. Мурнунда чылдарда ооң 3 удаа дужүтү кезип ап турган. Эрткен чылын чүгле ийи катап ажаган. Үшкү кезилдени кылбаан. Ооң чылдагаанын тодаадыры-биле чер ажылының специалистериниң киржилгези-биле ынналданы кылган. Күстүң соолгу түңнеринде чылыг түннер чок, агаар-бойдустуң таарымча чок байдалынган ол болганын олар тодаратказ.

Совхозтардан кэзи турар мал чеминиң шынарынга ынналдаанны олар база организаттап турар. Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хаа» болгаш «Күш-ажылдың хостуу» совхозтардан сеортүп эккел турар силозу элээн, даш-биле хопшкан болуп турар. Ындыг мал чеминиңе улусчу контролёрлар актыларны тургускаш, ону катаптаас хемчеглерни алган.

— «Суклак» совхоз республиканың 40 хире ажыл-агыйларындан малды хүлээп ап турар. Эрткен кыштың кончуг соок берге үелеринде мал чеминге бергедээжиннерге таваржып турдувус. Совхозтар мал чеми-биле чогуур үезинде хандырбайн турган. Ооң уламындан кышкы үеде ажылагыйлардан келген арган күштүг малдарны хүлээп албас дугайында совхозтуң директизазынга контроль белүүнүң өмүнээзинден бижикти киирдиваес. Бистің киргген бижиивисти хүлээп алгаш, ону деткээш, ол ёзугаар кылып-даа турду. Кыжын чамдык ажылагыйлар малды чадагай демир күзөотүр машиналарга эккээр чүве-дир. Ооң уламындан малдың арып-бачсыраары аажок боор-дур. Ону моон соңгаар болдурбазы-биле чамдыктарынга сагындырыгларны кылып-даа турдувус.

Бистің ажылывыста шупту чүве эки деп мактанып чугаалаары берге. Четпестер той. Ылаңгыя ажылда четпестерни илередип, оларны шоодуглуг хана парларгазынга үндүрер ажыл кылдынмайн турарын ажыы-биле миннип чугаалары чугула — деп, Шилек Константинович чугаалаваш, орай эп-хоксунуп орар болду.

Хамаатыларның дузалаа ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле ынналданарны база кылган. Совхозтуң талазындан дузалаа ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле хамаатыларга мал чеминги комбикорм, чарба, тараа саваның садып турар. Бо айтырыгның талазы-биле районнуң улусчу контроль комитединиң хуралында совхоз директорунуң илеткелин дыңнаары планнаттынган. Ол айтырыгны белеткээринге совхозта улусчу контроль белүүнүң киржилгези улуг болган.

Моон соңгаар ол белүүтүң мурнунда кылыр үүлүрлүг ажылдары той. Чоокту түннерде часкы тарылгага белеткеп ажылдарын хынаар. Май айда совхозтуң тудуг материалдарының чарыгдалының база эртке удур байдалдарны хынаары планнаттынган.

Шилек Константиновичиниң удуртуп турар улусчу контроль белүү районда база бир эки ажылдыг белүүткенің бирээзинге саматтырып турар.

Николай ДАЖИНМАЙ.

ЧУРУКТА: «Суклак» совхозта улусчу контроль белүүнүң даргазы Ш. К. Диягжек.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БАЙДАЛ ХЕВЭЭР, ӨСКЕРИЛГЕЛЕР БОЛБААН

Республиканың мурнуу зоназында фермаларга «Шынның» рейдизи

Өөтр, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның сүт-бараан фермаларында күш-ажылды механизастаарының, ында хол-биле кылыр кадыг ажылдарны чингедиринің дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Херээженнериниң күш-ажылының, мениң болгаш чаштың камгалалының талазы-биле доктаамал комиссиязынга чугаалажып, Агроулетпүркүркомнуң даргазының орлакчызы С. М. Мешкорудниковтуң информациязын база аңаа дыңнаан.

Ук доктаалдың күүселдезиниң кайы хире чоруп турарын «Шынның» рейдизи хынап коруп чораан. Республиканың мурнуу зоназында районнарның совхозтарында он үш ферманың ажыл-ижи-биле барып танышкан. Чүргүй-ООЛ Хомушку аттыг совхозтуң төп селбырында сүт-бараан фермазының тудуу. Дештын соок үжен градус ажыг, ында ажыглалда киргген кажаалардың, дузалаа ерээлдериниң иштиниң чылыы чурттаалга бажыңнары-биле барык демей. Бир эвес фермада саар үш үс инек турар кажаада, кызыл-булукда, медицина кабинетинде, амыдырал хандырылга ерээлинде, душтаныр, ажылчын төп курсадыр черлерде чедир кылбаан кезек ажылдарны доозуптар болза, мактаа ажылдаары дыка-ла таварымчалыг болур.

Ханаларны, эжиктерни, дээвирлерни шеверлеп кылганы, чылыглааны дегет. Саанчыларның дыштаныр ерээлдериге, ында хос шолдерге мебель, чуруктар, чечектер, бежың иштиниң савага өстүргген могаан үнүштери четчеленнир тургустуна бээр болза, кым мындыг магалыг черге ажылдаксаас боор.

— Кандыг-дыр? — деп, СЭКП райкомунуң бирги секретары С. С. Куулар бистен айтыргаш, аңаа харыы-даа маңаваан улашты. — Бо тудугга шеф күүнүң база той үндүрген, ол дээш шүгүмчүледип-даа турдум. Ол-даа кончаар, мактаа кылып чоруткан ажылывыстың түңнели кестүп келген, өөрүнүгүр болуптур. Чедир кылдынмаан күүлдерни, ылаңгыя бирги эзлчегде, душтаныр черни, амыдырал хандырылга ерээлин албан чедир кылдырар үүе. Кижилер турар черлерни үүтүп каапкаш, инек турар черлерни мурнадырга кайын боор.

Мурнуу зонада районнарда ажыл-агыйларның сүт-бараан фермаларындан Тес-Хемниңде коллективтерниң механизастаттынганы, ында хол-биле кылыр күш-ажылды чингедип турары, дөңней алырга, элээн чүгээр болуп турары илереди. Чижээ, «Чодураа» совхозта Хараал-Тей сүт-бараан фермазында инекти саары, суггарары, ол едекти аштаары, малды чемгерери механизастаттынган. Инекти чылыг сут-биле суггарып турар. Инек төрүүр черни эде кылган. Бедүүн чеммерни инекке үүгле хээндектээш берип турар. Боттарының чогаадып кылганы тургузуг-биле бедүүн мал чемни ылбыредырын фермада ажыглап турар. Сүт-бараан фермазының чайлаа электриженттинген. Буфет, кызыл-булук ажылдап турар. 1988 чылда инек кажаазын эде кылырын доозар. Саар малдың уксаазын эжиждериниң хемчеглерин ап эгелээн, моонку үеде сүткүр уксаалыг инектериниң үүс бызаазын садып алган. Ол болгаш чорудуп турар еске-даа хемчеглериниң түңнелинде ийи эзлчег-биле ажылдаарынча саанчылар шилээн. Бо арга-биле ажылдың эгелекчилери аныяк саанчылар боop турар.

Саанчыларның күш-ажылын чингедир, сүт бүдүрериң ковудедир, ооң шынарын эжиждер дээш «Кызыгаар» совхозтуң удуртукчулары, туской эртемниглери кызыдып турар улус болду. Ында сүт-бараан фермазының чаа кажаазын түткан, ооң күчүзүн долузу-биле ажыглаарының хемчеглерин ап турар. Тодаргайлаарга, боос инек хүлээп алыр шолдуг, бызаалар турар чаа кажааны ажыглалга 1987 чылда киргген. Малды чемгерери, суггарары, кажаа иштиниң адаан аштаары механизастаттынган. Соодулга тургузугларын ажыглалга киргген. Буфет ажылдап турар. Фермада төпчүткен оделга ажылдап турар. Он алды саар инек турар ийи комплекстиг кежүп чоруур саалда тургузуг УДС-3Н чайгы үеде, немей ажыглаттынып турар. Бедүүн мал чеммерни хээндектээрин организастап турар.

Ынчалза-даа сүт-бараан фермаларының кол мурнуузунда хол-биле кылыр кадыг ажылдар колдап турар, саанчыларның ажылдаар черлери таарымча чок. Чижээ, «Торгалыг» совхозта Чаа-Суур сүт-бараан фермазының инек кажаазының иштин сут тел үнүп келген, мөң чиндиңээштериниң аразында төгерик улуг ойбектарда — сутлар. Бүдүрүлге чорудугларының бүгү участоктарында чаңгыс-даа ажыл механизастаттынмаан, биче механизациязы, аът күүнүн ында ажыглаваан турар. Шак ындыг байдалга сүт бүдүрериң ковудедири кайын болдунар ийик, ынчангаш бир инектен-не үүгле үш хире литр сүттү хонукта саап турар.

Саанчыларның күш-ажылын чингедиринче кичээнгейни углаваан турары чүү чүвеге чедире бергенил? Бо коллективке ажылдаар күзелдиглериниң саны эвээш. Чүгле аар ажылга чаңчыгын, ажыл, амыдыралы дээш керек кызып чоруурлар, оларның уруглары, моок кижилери ында чылдан чылче доктаамал ажылдап чоруур. Олар колдуунда бот нелер, күш-ажылын чаа эгелеп чоруур бир кезек аныяктар.

Инектерниң сүткүр эвезинден, ажылдаарына таарымчалыг байдалдарны тургузаанындан саанчыларның күш-ажылының төлевири куду. Чижээ, 1962 чылдан бээр саанчылап турар Анчымаа Сагды бо хүннерде айда ортумаа-биле 60 рубльди ажыглап ап турар. Күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылдың технологиязын харыылаар ужурлуг совхозтуң туской эртемниглери ооң кеш катап той доктаамал шалыкныг болгай. Чаңгыс коллективте хой чыл ажылдап турар ишчиниң күш-ажылының бүдүрүкчулүүн өстүрер, ооң амыдыралынга четчир ажыл төлевирин ажылдап алырын магадылаар дээш олар кандыг хемчеглерни эререн кырында чорутканы? Аңаа харыы бөгүнде чок, бо талазы-биле чугаа ажык болуп артпышаан. Ол ышкаш байдалда таваржып турар саанчы нелер колдуунда күрүнеден алыр дузаламчы акша, пособие-биле амыдырап турар.

«Кызыл Тук» совхозтуң Чараш-Дыт, «Ак-Чыраа» совхозтуң Сарыг-Хөл, «О. Шынаа» совхозтуң төп селбырда сүт-бараан фермаларында инектерни бызаазынга эдирип саар, ында күш-ажылды шуут механизаставаан.

— Фермалар механизастаттынмаан-дыр, ону бөгүндээрте механизастап ап шыдаар эвес, саанчыларның күш-ажылын чингедири-биле аът күжүн чүге ажыглаваан турарыл? — деп, Чараш-Дыт сүт-бараан фермазында инек кадарчызы Сүрүн Ооржектан айтырдывыс.

— Аттар бар, шанак-тергелер чок, садып-даа алыр дээрге — дээш, ол уламчылады. — Совхозтуң удуртукчуларынга терге айтырыын кашдаа удаа тургузуп турган. Ооң кандыг-даа түңнел үнмес-тир, тыппайн турар.

Биче механизация безин чок черлерге аът күжүн, терге-шанакты ажыглаары күзенчиг. Ылаңгыя шанакты боттары кылып шыдаар хоочуннар бар болгай, оларның күш-ажылын чүге организастап болбазыл?

Ооң-биле чергелештир дерааында четпестер база илереттинген. Ол дугайын «Нарын» совхозта Шолук-Аксы сүт-бараан фермазының чижээнге коруп болур, ында инек кажаазын механизастаан, ынчангаш саалдары, чемгерилгени, едек аштаарын механизмнер-биле чорударынче шилчиткен-даа, мал чеминиң курлавыры бар-даа болза, инектер сүткүр эвес, чаш малдың баазы чедир камгалаттынмайн турар. Бызаа кажаазынга кирерге, республиканың мурнуу зоназында кайы-даа фермаларга бо чижектиг байдалга таварышпадывыс, бызаалар чуттуг ерээлдерде туруп турар. Хирчам арааныда чаш мал быдып, кажаада дүрбүүнүп-ле турар. Коорге, дыш черле чок.

Тудугларның телевилелдериндe кердунген-даа болза, амыдырал хандырылга ерээлдери, душтаныр черлер, ажылчын төп чуур ерээлдер сүт-бараан фермаларында кылдынмаан болуп турар. Чамдыктарында сут кудер саалар, ажылчын төптер шай болгаш еске-даа аъш-чем аймаа чаңгыс черде сыңмарлаштыр салдынган. Хол чуур чылыг сут, чунардемирлер, чоттунар арыг аржыылдар, ак халаттар база товар кестүр.

Республиканың мурнуу зоназында совхозтарның барык бүгү фермаларында медицина хандырылгазы чогуур деңнелде тургустунмаан. Эмнелге ерээлдери, баштайгы дуза чедирериниң медаптечкалары болгаш санитар чырыдыышынының дептержигештери болгаш хуудустары кезүлбейн турар. Чурттап турар бажыңнарынга ажылчын төптер чууру санитарлыг мегелделерге канчаг-даа дүүшпес. Аар, үргүлчүлелдиг күш-ажыл, кердунген нормативтен ажыг чүктерни сеортүп база дажыглап турары, кажаалар иштиниң хоралыг бус-чыды, изиг-соогу, ажылдаар черлериниң таарымча чок санитарлыг байдалдары профессионал болгаш еске-даа аарыгларга чедирип турар.

«Торгалыг», «Ак-Чыраа» совхозтарның сүт-бараан фермаларында садыг хандырылгазы үзүктелишкинге таваржып турган. Саанчыларның школа назыны четпээн уруглары, уруглар садының чедишпейн турарындан, сезон хуузу бажыңнарында турар.

Сүт-бараан фермаларын чуртталга бажыңнары-биле колдуунда хандырган. Ынчалза-даа ол бажыңнарның шолу кызыы, чуртталга бажыңнарының септелгезин чорутпаанындан база оларның чедишпезинден «О. Шынаа», «Кызыгаар» совхозтарның чамдык ажылчыннары өглерде чурттап турар. «Коммунизмче орук» совхозтуң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазында чайлаглаар өглериниң дээвирлери, адаккылары чедишпес, ынчангаш брезент болгаш еске-даа материалдар эрерге болуп турар.

Ол болгаш еске-даа четпестерни эдер талазы-биле темчеглерни, Агроулетпүркүркомнар, РАУК-тер чөвүлелдери, райкүүскомнар болгаш кедээ Советтериниң күүскомнары кончуг ооңзуп ап турар. Республиканың мурнуу зоназында фермаларның күш-ажыл байдалдарын эжиждер, эдер, олче кичээнгей салыр те келген.

«ШЫНның» рейд бригадазы:

Ондар ШАГДЫР-ООЛ, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Херээженнериниң күш-ажылының, мениң болгаш чаштың камгалаалының талазы-биле комиссиязының кежигүнү.

Наталья ТОНТОЕВА, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң инструктору.

Чечен-ООЛ МОНГУШ, профобличөвүлелдиг күш-ажыл инидизиниң техниктиг инспектору.

Арапчор ОКСУР. («Шынның» корр).

БАРЫМДАА ТЫВЫЛЗА-ДАА...

Районда бюджет күүселдезиниң байдалынга РСФСР-ниң Сан-ээ министерствозунуң Тыва АССР-де контроль-ревизия эргелелиниң шугуму-биле комплекстиг ревизия 1987 чылдың октябрьда болуп эрткен.

Эки үүлдер чедишкиннер-биле чергелештир бюджет чурумун дажытkан, социалистиг өөрү-төрөөгүнни камгалап кадагалаарынга харыысалга чок болган фактылар районнуң бюджеттиг албан черлериндe, организацияларында илереттинген. Ылаңгыя райкүүскомнуң культура кидизинде төп-чүттүнген бухгалтериниңиң ажылы кончуг багай болган. Күрүнеңиң өөрү-төрөөгүнүн кайы хамаанчок чашканнаар, сан-ээ чурумун хажыдар чоруктар ында чаңчыл болуп бар чыткан.

Сөөлгү чылдарда культура кидизиниң эргелекчизинге кеш-даа кижи ажыдап четтиккен. Удуртукчуларның дарый солуп турганындан четпестериң тургустуна бергени чугаажок.

Ол албан черинде той чылдарда ажылдап келген кол бухгалтер дээди эртемниг Т. С. Юша бухгалтер үчүдүн чорударының дүрүмнерин эки билир хиреэзинде бодунуң харыысалга чок чоруун көргүзүп, килдистиң үчет-отчёдун сандараткан. 1986 чылда, 1987 чылдың сес айларында командировка чарыгдаларынга доктаттынган чурумга дүүшпес кылдыр 1033 рубльдиг, ооң иштинде күрүнеге дорт когарал кылдыр 455 рубльдиг ажыр чарыгдалын кассадан үндүр бижээн. Бот-өөредилгебиле өөренип турар студентилерге шалын болгаш оруң төлевиринге 560 ажыг рубльди чогуур хемчээлинден ажыр төлээн. Чедир долдуртунмаан акша документилериңе үндезилээш, кассадан 340 хире рубльдиг ажыы-бүүү чарыгдалдарын үндүр бижип каапканы илереттинген. Улус суду культура кидизиниң агар сеныннан 370 рубльди үштүп алпарган, бо талазы-биле ереліг кижиден акшаны бухгалтер тырттырып төлетпээн.

Культура кидизи 1986 чылда төлевилел өзугаар 53,9 рубль өртемтиг гаражты түтүрүп эгелээн. Ооң дорт ханазы түттүнө берзе-даа, ажыл оон ыңай чылбаставан. 12672 рубльди «керээлиглер» алгаш барган. Ол хире түүнүт төлевир эрерге кырында кылган ажыыга дүгжүп турар бе дээрзин Т. С. Юша-даа, ынчан культура кидизиниң эргелекчизи албан-хүлээлгени күүседип турган Н. Ч. Дондувай-даа санап көрбээн, бо дугайты дуаразаан-даа.

Райкүүскомнуң айтыышкынынын-биле турган тускай комиссия бо чылдың февраль 19-та ук гаражта кылдыган ажылдарның хемчээлин санап көргө, чүгле 18 муң рубльдиг ажылы кылдыганы илереэн, а ол хемчээл-биле саналар болза, шалыкта 5,4 муң рубльди түдүгжү бригадага төлээр ужурлуг турган. Ынчангаш шалыкта 7,3 муң рубльди ажыр төлээнин моон илдеп-дир.

1987 чылдың ноябрь 2-де районга болган комплекстиг ревизияның түңнелин сайгарган улус депутаттарының районнуң Совединиң күүскомунуң хуралының шиитпири-биле үстүнде ийиттинган күүлдер болгаш сан-ээ чурумунуң ес-ке-даа хажыдыышкыннары дээш культура кидизинде байдалды улам зоны сайгарып көөру-биле район прокурорунга материалдарны ноябрь 12-де дамчыдып берген. Прокурор ол-ле эки материалды истеп тодарадыры-биле райкүүскомнуң иштики төрөөтү кидизиниң социалистиг өөрү-төрөөгүнүн оорлап, самчыгдаар чорук-биле демисел чорудар талазы-биле улуг операстыг төлээн В. Т. Балдан-ооле чоруткан. Культура кидизиниң чамдык ажылдакчыларының тайылбырын бо дарга алгаш, төрөкке эрээн кеш немелде документилерни (ревизия соонда «тывылган») кошкаш, ук төрөкте онза буруулуг кижилер чок, кеземче хөрээн оттурарының барымдаазы тывылбаан дээш, райкүүскомнуң кинргени материалдарны 1987 чылдың декабрь 4-те-ле шыгжаткан. Ол дугайын прокуроррдан өске кымга-даа дыңнадыг кылбаан. Чүгле 1988 чылдың январь эгезинде сан-ээ кидизи райкүүскомнуң шиитпиринің күүселдезин негеп хөрээ, төрөк оттурарын ойтелаан дугайында бижиитн берген. Мөңге бурууну милициниңиң бижиитер чедиркизинче чаа каапкан.

Мындыг таварылганы канчаарыл, кым көөрүл? Социалистиг өөрү-төрөөгүнни камгалап кадагалаарынга харыысалга чок, харын-даа төлүн эртпир харыысалга чок чоруккa буруулуг кижиниң тывылбазы ол бе, мындыг байдалда яла, кеземче турбас бе!

Бар-ООН ТӨМҮР.

Тес-Хем райкүүскомнуң сан-ээ кидизиниң эргелекчизи, күш-ажылдың хоочуну.

ДУЗАЛААН

Сүт-Хөл районнуң төрөглекчилер иниттилери хуучу кежигүннер-биле быжыг харыылаалыг, кооперациялың ажылижин, өөрү-төрөөгүнни чогумчалыг тургузары-биле холбашкан айтырыгларны олар демнежип шиитпирлеп турар. Сүт-Хөл суурда кооперативтиң контроль комиссиязының кежигүннери моокта чаа чыглып келгеш, семинар-хурал эрттиргеен. Олар аңаа үч комиссиның ажылы-биле база ооң кежигүннериниң эргө-хүлээлгелерин күүседип турары-биле танышкан болгаш арга-дуржулга солушкан.

Кооперативтерде контроль комиссиларының ажылы улусчу контролёрлар-биле харыылаалыг болур. Ол чугаа аңаа база болган. Бора-Тайгада, Алдан-Маадыр суурда, Ак-Дашта тургустунган комиссиялар ында улусчу контролёрлар-биле харыылаалыг ажылдап турар. Оларның кады чорудуп турары ынналдарны четпестерни чогуур үезинде илередиринге идиглиг болуп турар.

Мындыг өөредилге семинарларны районнуң суурларынга база эрттирген. Комиссиялардың моон соңгаарны ажылынга ооң идиглиг болуру чугаажок.

Биче-ООН САТ.

ДҮНЕКИ «МАРАФОН»

Күр-Чер суурнуң чурттакчызы моон мурнунда шиитпирип чораан А. М. Монгуш дээрзиниң «ажылга» чүткүлү төмертен кыптыга берген.

Бир катап ол Кек-Хаак суурда чурттап орар таныжы болур А. Э. Оржекка чаңгыс суур чурттуу Н. К. Ондар-биле чедип келген. Каа-Хемниң ол чарыы ийи кижиниң шоолуг эки «хүлээп албас» болурга, олар А. Фурсовтуң «Иж-Юпитер-3» мотоциклин апкаш, төрээн суурунче халдып келгенмер.

Хүлбүс өткен черден хүннүң өөнаар, өмдежаан эжишки назы четпээн А. Кууларны эдертип алгаш, «тывыш» дилээрибиле Кызыл хоорайга доктаап, ында Колхозная кудумчузунга боктанган, В. Сергеевтиң гаражындан ВАЗ-21064 автомашинаны үштүп алган. «Жигули» мунуп алгаш, делгем ажыктарже үнүп, күш-ажылчы эвес орулга-биле чурттап эгелээн. Белүк үш кижиден тос чедир өзүп келген, дуржулга база немешкен. Автомашиналарны, мотоциклдерни оорлап турул бергенмер.

Шамбалыгга шаап четкеш, төрээжен хамаары Мөңге-Хүрек Долбаанның чиик машиназын, Бай-Хаакта Тутатчиковтуң Брагининиң мотоциклдерин ол белүүктүң кежигүннери оорлаан. Ооң соңунда база бир каш автомашиналарны оорлаан. Ынчалза-даа дүнекиң «марафончуларның» аңа караан ашкан, Кызыл районнуң суду чазый-чилби чоруккa туттурганнарны шииткен.

Ат-алдар чок оруккe олар чүге хире бергенил? Ада-мелери чок, өөредип турганы башкылары чок болган ирги бе? Чиир хлеви үстүп төнгени ол бе? Ол той айтырыгларга харыыны берип канчаар. Шиитпиргеннер боттары бо дугайты бодангайлар ап.

Л. ЛИХАТИН.

ДОЛУЗУ-БИЛЕ АЖЫГЛААР

«Коммунизмче орук» совхозта улусчу контроль белүү (даргазы С. О. Шойдак) чылдың перспективтиг планы-биле ажылдап, ынналданарны ойшаанда чорудуп, илереттингеен четпестерни эдериниң талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап келген. Кедээ ажыл-агыйда сезоннуг ажылдар үезинде бригадаларга, звеноларга, хой кыргыыр пунктуларга поступларны тургузарын организаттап турар.

Белүк 1987 чылда совхоз бүдүрүлгезиниң адырлар бүрүзүнге ажыы-бүүү айтырыгларга хамаарыштыр 24 ынналдаларны кылып, түңнелдерин үндүрген.

1987 чылдың июль айда совхозтуң удуртур аппаратында ажылдакчыларының ажыл шагын сагып турарының дугайында ынналданы чоруткан түңнелинде, совхозтуң туской эртемниглериниң талазындан айда 2—3 хүн ажылга үнмейн, ажыл шагы үзүп турган таварылгаларны илереткен. Туской эртемниглер 26 ажыл хүнүн, а иниити удуртур аппаратын айда 44 ажыл хүнүн үскен. Ынналданың түңнелин совхозтуң техниктиг чөвүлелинге чугаалашкаш, үскен ажыл хүннериниң төлевирин тус-тус кижилерден казыыр хемчеглерни алырын совхозтуң дирекциязынга улусчу контроль белүү санаалдап, туской бижиктi кинрген.

Эрткен чылдың октябрь айда Солчур суурнуң кудумчуларынга микрорайоннар айыы-биле бажыңнарны кезип 2 удаа рейд-ынналдаларны организаттаан түңнелинде, чамдык чурттакчылар совхозтуң тарыл өстүргеен көк-сулаын кандыг-даа чепшээрел чок черге сеортүп ап, бажыңнарының чанында дүжүрүп алгылаан фактыларны илереткен. Көк-суланы 12 бажын бир-бир машинаны дүжүрүп алган. Ол хамаатыларның дамзызын тургузуп, совхозтуң техниктиг чөвүлелинге кергеш, ол кижилерден ооң өртээн эгидер хемчеглерни алырын совхозтуң дирекциязынга кинрген.

Совхозта С. О. Шойдактың удуртканы белүүтүң ажылынан шак ындыг чижектерни айыы-кергузуп болур. Ол 1973 чылдан бээр ол белүүтү удуртуп келген дүжүүлгалыг белүк даргаларының бирээзи.

Белүүте 42 улусчу контролёр хаара туттунган. Улусчу контроль белүүнүң бюро кежигүннери доктаамал туской даалгаларыг. Кылдынган ажылдарга акт-бижиктерни тургузуп, илереттинген четпестерни белүүтүң бодунуң коллектив кежигүннериниң хуралдарынга сайгарып, төрек апарган таварылгаларда совхозтуң техниктиг чөвүлелинге чугаалажып, дээштиг хемчеглерни алыры-биле сүмелерни кинргилеп турар.

Белүүтүң булуңун дерип турускан. Ында контролёрларның дамзызы, оларның ажыл планы кеску черде астынган.

Эрткен чылын белүүтүң ажылын удуртуп турарының талазы-биле ооң даргазы С. О. Шойдактың илеткелин Солчур кедээ Совединиң күүскомунга дыңнап чугаалашкан.

Чамдык кылын турар ажылдар-биле чергелештир ооң ажылында ам-даа чедир тыныттынмайн турар чүүлдер той. Чамдык контролёрларның ботиделкейлиг чоруу чаасы, ылаңгыя автогаражта, механизаторлар коллективинде, цех белүүнде контролёрларның ажылы чогуур деңнелде тургустунмаан. Кылып чорудуп турар ынналдаларның дээштиг чаасы, оларның түңнелдерин белүүтүң туралдарынга чугаалажыы көөрүн четпес организаттап, буруулуглага харыысалга хүлээдир, машина-техниканың эдилелин, кадагалаалын, кыварчаар материалдарның камналгазын эжиждер хемчеглерни четпес ботандырып турар.

Контроль ажылдарының эргө-хөөрөөрин улам ыңай сайгырангайжыдар, ажык-чарлыг чорукту нептередир, чорудуп турар ынналдаларның түңнелдери-биле илереттинген четпестерни улусчу контрольдуң булуңунга кеску черге азып, чонга чедирер, шугүмчүлелдиг хана парларгазынга чырыдар, республика солунарынга бижиир ажылдарны четпес организаттап турар.

Данчай-ООН МОНГУШ.

Районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар оргкилдизиниң инспектору.

Фельетон орнунга

БАГАЙ-ЛА ДҮШ БОЛГАН

Дөк-Терек. 1987 чылдың сентябрьниң ортаа үези. Аът чулаа кезүлбес карыгы черни шыва берген. Дүнекиниң бир шак ажып турган, үйгунуң эң кылын үези. Маңчын кодамче чоокшулап орган ийи кижи аъттарының тынын тырткаш, кулак салып дыңнаалаан. Кандыг-даа шимээн чок болган. Шупту чүве оларның баш удур даап бодап кааны дег.

— Че, Саваш, ам-на кончуг оваарымчалыг кодамче кирер үеанс келген-дир, аттарны безин оттурбайн, керек чиваш аразында аптар чүве болгай. Кортkан хөрээ чок, дидим хеделир керек. Ат-сып адап болбес. Ындыг-мындыг чүве болу берзе, дугурушканывыс өзүгаар, чаңгыс кижи харыыдаар. Ам хеделип эгелээли — деп, оларның үлүү чагынын дооскан.

— Билдим—дээш, ийигизи бажын согаш кылган.

Ийи аъдын хараганга баглай тыртып каваш, «дүнекиниң аалчылар» аттар безин эзртпейн, кодаанның девискээринче кирип келген. Кайынын аптарын моон мурнунда-ла бүдүү коруп алган болгаш, чадагай кажаага дорт келгенмер. Оларга той эвес, оон үлүг чүве хөрек. Чүл ол? Аъттар. Бора аът биле доруг бе, чүү-даа болбаан чүве дег турган. Келген кижилер чадагай кажааны кончуг дүрген бузуп, чуларлыг аъттарны үндүр чедип алгаш чорупкан...

Балчым Шыдыр-ООН чүгле даң хаваында оттуп келген. Дашкаар үнүп көөрге, аъттары чок болган. Ол дораан караваан. Үреп каан кажааны, бижек-биле үзе кезип каан хөндирни барып коруп, кезек аңгадай берген турган. Ам канчаар? Чудуруун чудук алдынга суп алган эвес, хеделип кирген.

Ол-ла дораан ис кезип коргеен. Чоруп олурарга ийи аът истеринге оорларның аъттарының истери немежи берген. Истерни чидирил, тып ап чорде, зун эрте берген. Карыгылаан. Оон улештыр баштайгы хонук эрткен. Шыдыр-ООН кезек үениң дургузунда бүдүү дилегзиниг, танныр, биилер кижилерниңе чагып база шаг болган. Аъттар тыптыр туржук, сураа безин дыңнаабастаан. «Чок, оор бөгүн тывылбас-даа болза, соң даарта ооң аза доля бээр» деп бүзүрээн.

Бүзүрел бадыткаттына берген. «УТКА 25 чылы» совхозтуң хойжузу Балчым Шыдыр-ООЛдуң аъттарын дилеп тыварынга райкүүскомнуң иштики төрөктер килдизиниң ажылдакчылары ыызымак, үйгу-дыш чок ажылдап турган. Шупту чүве мынчаар болган. Моон мурнунда хулнган, оор, самчыгдаа төрөктери-биле үш удаа шиитпирип чораан Карбаа Маадыр-ООЛ дээрзи эш кадарчызы-биле кады «Найырал» совхозтуң инээн кадарып турган. Кеземчедин түүнелди үндүрүп албаан болгаш той кадарчызының аъттарын оорлаан. Оон-биле кады оор төрөкти үүлгедиринге киришкен кижи — Александр Шуватпут.

Оор хөрээн үүлгедиринің мурнунда мындыг бодаа Александр Шуватпуттуң бажынга турган. Бодунуң «улуунда» Сарыг-Холда «төрелиннге» тургузар, Карбаа Маадыр-ООЛ база «бир кижиге» тургузар. Чыкылама соок дүжүп көөрге, чиш белен болуур. Ол «үзел барык боттанып ческан. Аъттың эзиндее, шагдаа ажылдакчыларыдаа сурат. Күс эрткен. Кыштың баштайгы айы үнүп келген.

Бир эрткен оттуп келгеш, бегей душ дүжээнин Александр орнундан турбайн чыда катепкатап сактып, бодап чыткан. Ол мынчаар дүжээн: Карбаа Маадыр-ООЛ-биле кады Балчым Шыдыр-ООЛ суглан «тепкен» бора аъдын Сарыг-Холда чагып каан «төрелиг» кижиден участок төлээн милициниң улуг лейтенантызы Сотнам мунуп алгаш чоруп орган. Сотнамның мунуп алгаш чораан аъды Александрны коруп каваш, кижи дег, хенертен чугааланы берген: «Бисти оорлап сүрүп турган кижилериниң бирээзи — Александр. Ам бодун сүрүп көрээлиі» дээш, ону сүрүп туруп берген. Багай-ла душ болган. Ынчалза-даа аңаа бүзүреваан.

Хамык чүве оонгургай берген эвеспе деп, Карбаа Маадыр-ООЛ биле Александр Шуватпут дугуржуп, Сарыг-Холда «төрелиндее» аъдын ап алгаш, суурга согарындан сезингеш, кандыг-чүү-даа болза Аргалыктыгда «аксы бызыг» Одулаа суггa ону сокkан. Түүнели—истелге... суд сандайы.

Владимир ОНДАР.

Райкүүскомнуң иштики төрөктер килдизиниң байысаалга салбырының улуг байысаакчызы, милициниң капитаны.

КАРАҢГЫДА

Кем-керек үүлгедир, оорланыр чоруктар Сүт-Хөл районнуң девискээринде үргүлчүлеп турар. Аңаа удур демиселдя соолгу үеде шыңгыызы-биле тургуза берген.

Бир катап милициниң майору Анатолий Ондар баштаан дүнекиг рейд районнуң үлетпүр бараанар садыын оорлап турган белүкту туткан. Оорлар Радик Оржак, Владик Монгуш, Сергей Монгуш садыгдан үштүп алган бараанын Кызыл хоорайда «Енисей» Культура бажыңының № 8459 ТВЕ автомашиназынга чудуруп алгаш чоруп оргеш туттурган.

Оорлар дүннүң карыгызын ажыглап шыдаваан.

Александр ОНДАР.

АНАА АКПАЗЫН ДЭЭШ

Тес-Хемниң девискээри оязагай чер. Ооң ортузун Тес хем чера шаап, агып баткан, Танды сынныңдан шурап баткан Дыттыг-Хем, Ужарлыг-Хем, Теректиг-Хем, Хараалыг-Хем дээш 8 хем Тесче агып кирген. Тус черниң байдалынаң ынчаар бойдустуң чазаныбиле бүткени хемниңниң суун тараа-быдаа өстүрериңге ажыгдаар арганы арттарга шаг-дан тура берип келген. Ботарының шаа-биле бугаларны тараа шелдериниче олар казып үндүрүп, эң ылаңгыя часты үеде черни албаа-биле суттарып алыр чораанар. Үстүнде адаан хемнериңе суу апрель айның төнгүзүнден эгелээш июнь айның эгезинге чедир дыка элбек боор. Чүге дээрге Танды сынында хар-меңгиниң индиниде эрип эгелээр үеэ ол. Чогум-на бо үеде тараа шелдерни суттарары таварымчалыг. Оны тыва арат-тер кара угааны-биле билип, өйүн эрттирбейн суттарылгага турушкан чораанар. Суттаттыг тараа шелдери бедик дүжүттү берип турганын улуг назылыг улустар билир.

Ам байдал сүр өске. Тандының Теске берген хайыразы 8 хемниң чоогунда ховуларга, чазын суттаттыларның барааны барык назылбес. Тараа, могаа тарып өстүрүп болур шелдерни таварты хемнериң суу кижилерге ажык чок аная агып бадып чыдар. Чок. Кижилер ону ажыглаваан турар. Хемнериң суу-биле черни суттарып, бедик дүжүттү өстүрүп ап, чер ажылының деңгелин кодуруп, ооң уламы-биле мая ажылын сегидип ап болурунуң аргазы бар. Районга суттаттыг шелдериң хемчээлин улгаттырар дээш планнар колдуунда чүгле чугаа кырында бөгтаанын турар. А ол кадында хемнериң суу үеэлеп, агымы өскерлип, ону делгемчип, шелдерни үрегдеп, когаралды чедирип келген. Үрелген шелдер дээрге, хүнүнде билдинмес, а алызында барып когарал боон эглип кээр. Тес-Хемниң совхозтарынга суттаттыг шелдериң хемчээлин улгаттырып, ажыглап болурун Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң дуржулгазы көргүсөөн.Ээрээш-биче-даа бол совхозтарда суттаттыг шелдер бар-ла, харын. «О. Шынаа» совхозтан ангыда. Суттаттыг шелдериң ажыглалы долу эвес деп бодаар мен. Аңаа өстүрүп ап турар дүжүт чогенчиг. Районда суг ажыл-агыйы бодунуң шыдаар шаа-биле ажылдарны кылып чорудуп-ла турар. А хемнериң суу чедип болур черлерни ажыглап, ынаар суг оруу үндүрер дээш бот-башкарлыг совхозтар ажылдаваан келген. Тестиң суу чазын үеэлеп, саваазын ажа бээр. Үеэлээн суг чеде бээр хире черлерни билир хирезинде, ооң оруун аштап, хем үнүндан суг үнер черлерге моондактарны кылбайн турар.

Ак-Эрикте улуг буга бар. Суг ол бугаапа чайны өттүр агып чыдар. «Кызыгаар» совхозтуң шелдериңге багай эвес дүжүтү өстүрүп алырының аргазын ол буга берип турар. Ол хирезинде кандыг-даа дүжүт өстүрүп албазын кижи кайгаар. Тес-Хемниң суг ажылагыйы күрүнеңи хөй акша-хөреңгизин чарыгдап, ол буганы чылдың-на септеп берип турар. Буганы тударынга, септээриңге үндүрген хөй чарыгдалдарны дуглаптар хире орулганы албайн келгени ажылагыйжы эвес чоруктуң үрүүү.

Тес-Хемниң делгем ховуларын кежир аккан хемниң суу-биле чер суттарып, арат-тарның бугаларын чаган аштап, улуг бугаларның ажыглалын эскижидер.

Иван ХУРАГАН.
Күш-ажылдың хоочуну.

Хамааты камгалалы

МЕДЭЭ БОЛГАНДА ЧҮНҮ КЫЛЫРЫЛ?

Республиканың хамааты камгалалында чаа өөредилге чылы бо чылдың январь 2-ден эгелээн. Чаа өөредилге чылында хамааты камгалалының талазы-биле өөредилгениң шынарын эскижидериниче кичээлгейн үгландырар. Чүге дизе эрткен өөредилге чылының түүнелдери чамдык районнарга, хоорайларга эрткилээн комплекстиг өөредилгелер ниити чонуң хамааты камгалалының талазы-биле билиниң кудузун көргүскен. Хамааты камгалалының медээлерни дыңнаваш, ол медээлер ёзугаар үүнү кылырын безин билбес таварылгалар бар.

«АГААР ДУВУРЭЭЗИНИ»

Бо медээни дайзынның халдаашкыны шуут кыжанып келген таварылгада бүгү чонга бээр. Ону бээрде, хоорайларга болгаш чурттакчылыг черлерге сиреналарны ажылдаткаш, ооң-биле ыары угда диктор радио дамчыштыр: «Дыңнаңар! Дыңнаңар! Хамааттылар! Агаар дуврээзини! Агаар дуврээзини!»— деп 2-3 минута дургузунда чарлаар. Сиренаның үнүнүңге удеткен медээни эвээш каш катап катаптаар болгаш будуруулгелерге база транспортка узуктелчек гудоктар-биле чер бүрүзүнге чергелештир медээлээр. Ол медээ ёзугаар чон камгаланыр черлерге доп-дораан чаштынар.

Медээ бажыңга турушарда болган болза, чылыдар керекселдерни, газы ажыглаарын соксадыр, печкада отту өжүрер. Уругларның болгаш кыргыннарның камгаланыр хевин кедиргеш, чугула документилерни, аптечканы, аъш-чем, суг курлавырын алгаш, чырыткыны (сайгылгаанны) өжүргеш, камгаланыр черже дүрген чоруур. Аргалыг-ла болза дуврээзин болганының дугайын кожаларымарга дыңнадыңар. Олар дыңнаваан болуп чадавас.

Медээ ажылдаар черниңге турушарда болган болза, будурулгениң цехтың тускай саа-ныын ёзугаар ындыг таварылгада көрдүнген хемчеглерни күүсеткеш, чаштынар черже дүрген чоруңар. Бир эвес соксаал чок технологтуг чорудулганың ужун ажылдаар черни каап болбас болза, ажылдаар черниңериң чанында камгаланыр черлерни ажыглаңар.

Медээ хөй-ниити черлериңге азы даштыгаа чорударда болган болза, эң чоок турар камгаланыр черлерже дүрген, ынчалза-даа кандыг-даа дуврээзин болдурбайн чоруптукар. Автобуска чораан болзуңарза, автобустуң доктааган черинге дүшкеш, ол чоок-чавыда камгаланыр черже кириңер.

«Агаар дуврээзини» деп медээ болганда, бүгү өөредилге черлериңге өөредилгениң турсоксадыр, сургуулдарны, өөренгичилерни, студентилерни камгаланыр черлерже чорудар. Камгаланыр черлер чок ийикпе азы ырак болган таварылгада тудугларны ажыглаар. Кайнаар-даа барып четтикпес хире апаргаан таварылгада подвалдарже, орук хажыгызында оңгарларже чаштынын болур.

Хамааты камгалалының органнары радиодамчыдылга четкилериң, ук черниң радио болгаш телевидение станцияларын дамчыштыр, а ол ышкаш кежуп чоруур, ыыткыр чугаалаар тургузуглар дузазы-биле «Агаар дуврээзини тенгеп» деп медээни бээр.

«РАДИАЦИЯ АЙЫЫЛЫ»

деп медээни девискээрге радиоактивтиг халдаавыр шуут кыжанып келгенде азы ындыг халдаавыр илерээнде, харылзаның, чарлаарының техниктиг бүгү керекселдериниң дузазы-биле бээр. Медээни дыңнаваш, противогазты, ол чок болза, респираторну (доозун кимрбес пос масканы, хевек-марла шарыгны) кеткеш, аъш-чем, суг курлавырын, эмнерни, баштайгы үеде эргежок керек үүлдерни алгаш, камгаланыр черлерже чоруур. Камгаланыр черлерден үнерин чүгле хамааты камгалалының органнары чөпшээрээр.

Мал-маганны герметиктиг кылдыр баш удур кылып белеткээн кажааларже кирер сүрер. Ол ышкаш аъш-чем, мал чеми шыгжаан складтарны, кладовкаларны, погребтерни, кудуктарны болгаш ооң-даа өске тудугларны радиация айыылындан канчаар камгалап, белеткеп каанын баш удур хынаан турар.

«ХИМИКТИГ ДҮВҮРЭЭЗИН»

деп медээни химиктиг азы бактериологтуг халдаавыр кыжанып, илерип келгенде бээр. Чер-черге ол медээни үнүүг болгаш чырыткылыг керекселдер дузазы-биле чаржалаштыр бээр. Медээ болган соонда противогазты, кеш камгалаар керекселдерни дүрген кедер. Бодуңарга камгаланыр хеп чок болган таварылгада, болонье плаштарны, резина сапогларны, хоя хаптарын болгаш ооң-даа өске үүлдерни ажыглап болур. Ол дораан камгаланыр черлерже кирер.

Химиктиг болгаш бактериологтуг хораннаашкынның айыылы эрткен дугайында база ооң ыңайгы хөделиишкиннер чурумнуң дугайын харылзааның, чарлаарының керекселдери-биле чарлап дыңнадыр.

Т. СТАЛ-ООЛ.

Тыва АССР-ниң хамааты камгалалының штавының начальнигниңиң пропаганда талазы-биле дузалакчызы.

ШКОЛА РЕФОРМАЗЫ:
алды харлыглар

ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛДЫ ТУРГУЗАР ХЕРЕК

Бо өөредилге чылындан эгелеп, бистиң республиканың кодээ школаларында алды харлыг уругларның бирги класска өөредилгези эгелээн.

Алды харлыгларны өөредири школа амыдыралында чаа, нарын болгаш берге айтырыгларның бирээзи. Чүге дээрге, оларны өөредириниң талазы-биле ниити чурттуң хемчээлиби-биле дуржулга чедип алдынган-даа болза, бистиң республиканың школаларының башкыларынга бо айтырыг чаа тургустунуп турар үүл болур. Ынчангаш башкылар-биле дуржулга солчур сорулга-биле бо үүлдү бижидим.

Чаан-Хемчик районнуң Хөндергей ортумак школазында 28 алды харлыглар дөрт чылдыг эге школаның бирги классының программазы-биле өөренип турар. Олар назы-хар талазы-биле 1-9 ай медир ылгалдыг, ийи кижи 7 харлапкаш, өөренип берген. Он бир кижи уругларга сайтарындан келген. Өскээр чугаалаарга, алды харлыглар школага назы-харының болгаш ниити сайзыралының аайы-биле дыка ылгалдыг келгеннер. Чамдык ада-иелер уругларын эрте өөредирге эки деп бодаваш, сентябрьда алды харлаар уругларын албадал-биле, школаже киирерин оралдажып турар таварылгалар база бар. Назы-хар ай хамаанчок, каш хонук безин карышкан уругларның сайзыралының ылгалдызын дуржулга бадыткаан.

Алды харлыгларны өөредириңге школада дуржулгалыг башкыларның бирээзи Өнермаа Барбааановна Санааны томуйлаан бис. Ол башкы училищезин 1984 чылда дооскан. Кызылда күрүеңниң башкы институтунда педагогика факультетинде 5 дугаар курста бот-өөредилге-биле өөренип турар. Ө. Б. Санаа алды харлыгларның психологизын хамдыр өөренип, өөредилгеге шыырак, кошкан талаларын барымдаалап, тускайлаң ажылдарны чорудуп, бичии-даа бол уругларның чедишкиннерин үезинде эскерип, шын үнелеп, мактап, бичии кижилерниң сеткилин өөртүп, школага болгаш өөредилгеге оларның сонуургалын чедип ап турар.

Бичии уругларның угаан ажылының шинээзи хүннүң, неделяның, өөредилге чылының дургузунда үргүлүү өскерлип турарын башкы эки билир. Бешкының база бир онзагай үүлү —өөренгичилерге ымак, оларның арын-нүүрүн хүндулеп билири, кичээлдерге көргүзүг материалдарын билдилиг ажыглап, өөренгичилерни сонуургедир дээш кичээлди оюн хевирлиг кылдыр эрттирериң колдадып, янзы-бүрү ажылдарны кылдырып турарында. Башкыга алды харлыгларны өөредириниң талазы-биле бергелер, билдинмес үүлдер таваржып турза-даа, кызымак болгаш чүткүлдүү-биле ажылдап турар. Ө. Б. Санаа башкылар-биле сумележип, башкылар чөвүлелиңге бодунуң отчёдун берип, ажык кичээлди база эрттирген. Ада-иелериң хуралдарынга төрелдериң берген саналдарын ажыглап, эки түңнелдерни чедип ап турар.

Алды харлыглар-биле ажылче үүгле башкының эвес, хөй-ниитиниң ада-иелериң болгаш бүгү башкының кичээнгейин угландырары чугула. Оларны школага белеткээриниң болгаш баштайгы чылында өөредириңден келир үеде өөредилгениң шынары дорт хамааржыр. Алды харлыглар школа назыны четпээннерге хамааржыр болгаш, оларга тускай таварымчалыг байдалдар тургузары, улуг кичээнгей салыры негеттинер. Бисте алды харлыгларны өөредириңге школа реформазының негелдезинге дүүшпейн турар үүлдер бар. Оларның ойнаар, чемненир, удуур тускай өрээлдери чок, ойнаарактар болгаш өөредилге хөрекселдери чедишпес. База бир таарымча чок үүл —олар 30 минута өөренир болганындан, оларның чапсарлаар үези өске класстардан ангы болгаш, кичээл үезинде өөренип турар класстарга шаптыктап турар.

Башкылар чөвүлелиңге алды харлыгларның өөредилге-кижизидилгезинниң дугайында айтырыгны чугаалажып турувуста, башкылар школа, садиктер-биле харылзаа чогун, школага өөредир уругларны шуптузун уруглар садтарынга хаара-тудуп, өөренириңге белеткээрин, суурдан дашкаар чурттаан турар малчыннарның болгаш өскедаа ажылчынның уругларын совхозтуң уруглар садынга доктаамал тургузар арганы чедип алырын санаадаваннар. Ооң ангыда, 6 харлыгларның кадыкшылынче ада-иелериң болгаш школаның кичээнгейин улгаттырары чугула. Чүге дээрге, кадыы кошкан уруглар өөренип бергеш, өөренириңге бергедеп, школазын кааптар-даа таварылгалар тургулаар. «Бүгү-ле эки үүлдерни уругларгаа» деп В. И. Ленинниң чагын амыдыралга боттандырары улус өөредиргезиниң ажылдакчыларының ыдыктыг үүлүүлгези.

Оолан ДУЛУШ.
Башкы.

КИЧЭЭЛ БҮРҮЗҮ СОЛУН

(Башкының дуржулгазындан)

Бай-Тайга районнуң Тээли ортумак школазының эге класстар башкызы Көкеш Сериң-ооловна Серен-Чимит школада 23 чыл ажылдап турар. Бо үениң дургузунда ол чеже бичии чаштарны ужук-бижикке өөредип, амыдыралче аътка-баан дээр! Уругларны чүгле өөредири-биле кызыгаарлаттынмаан, оларны чаагай чаңчылдарга, чараш ажыл-чанга, төлептиг куш-ажылчы турасорукка кижизидип келген.

1987—1988 өөредилге чылында Көкеш Сериң-ооловнага алды харлыглар-биле ажылдаарын школаның администрациязы дааскан. Ол харыысалгалыг даалгага белеткелди башкы эрте-ле эгелей берген. Бирги класска өөренир алды харлыг уругларның даңзызын тургускаш, бир-ле дугаарында оларның ада-иелери-биле танышкан. Ооң соонда төрелдерге «Уругларны школага белеткээрив» деп беседаны кылып, консультацияларны эрттирген. Дараазында уругларның ада-иелери-биле чугаалашкан. Ол чайгы үе турган. Ооң эгелээшле уругларны школага чыып алгаш, баштай школа, класс-биле таныштырып, ийи неделя дургузунда оларның-биле ажылдаан. Ол хүннерде уругларның угаан-бодал, дыл-домак болгаш күш-дамыр сайзыралын билип ап, ажы-чаң талазы-биле кижизидилгезин өөренип көрүп, кымның-биле канчаар ажылдаарының арга-методтарын башкы бодап, тып алган. Алды харлыглар-биле ажылды ынчаар эгелеп ап-аны оларны программа ёзугаар өөредип киириптеринге дөгүм болганын Көкеш Сериң-ооловна чугаалап турар. Ынчангаш бирги класска алды харлыглары түүлээп алыр башкыларга оларның-биле эрте-ле ажылдап эгелээрин сүмелеп турар. Чүге дээрге школа мурнунда үеде уругларның сайзыралы аңгы-аңгы болуп турар. Ясли-садтар дамчыштыр келгеннер чугаа-домак, ажы-чаң талазы-биле элээн сайзыраңгай, ада-иезиниң хайгаараалынга өскеннер бир янзы. Чамдык уругларның культурлуг ажы-чаң кижизидилгези, чугаа сайзыралы шоолуг эвес база болгулаар, олар-биле черле элээн бот-тускайлаң ажылдаары негеттинер апаар. Ол чаңгыс аай эвес байдалды деңнештирип алыры-биле алды харлыгларны чайгы үеде школага белеткээрин доктаамал чорудары чугула. Ооң түңнелинде өөредилге үезинде өскө өөрүндей чыдып каар уруглар турбас.

Көкеш Сериң-ооловнаның башкылап турары бир дугаар класста 22 өөренгичи бар. Ол кичээл бүрүзүн бот-боттарынга демөйлешпес, уругларга солун оюн-тоглаа-биле аралашкан турар кылдыр чогаадыкчы арга-методтарны ажыглап эрттирип турар. Ол кичээлге белеткелче онза кичээнгейни угландырган. Өөредир темазынга ажыглаар техниктиг хөрекселдерни, көргүзүг материалдарын белеткеп, янзы-бүрү оюннарны тургузуп, ыры, шулүктерни шилип, тып ап турар. Дыка хөй оюннарны, кыска-кыска чечен чугааларны боттар шулүктерни ол боду чогаадып, кичээлге өөренгичилерниң сонуургалын бедидип, билиг шиңгээдин алыр аргазын чингедир дээш хөй белеткелди кылып турар.

Чамдык сан-чурагайларны өөредирде, ону шулүктеп чугаалап турган, эге хевир үлегерни самбырага бижип көргүзерге, өөренгичилер дыка сонуургаар, билип алыычал боон турар. Чижээлээрге:

Чаңгыс дөл сан чанын орта
Чараш тиктиг бижиптерге,
Олар хеглеп, көвей алаар,
Оннуң саны оон үнер.

Кайы-бир үүжүү өөренген соонда, ол дугайында башкының чогааткан шүлүүн өөренгичилер ниити чугаалап турган азы бир аялгага таарыштыр ырлап турган, шээжилеп алыры чаа өөренген үүжүүн сактып алырынга улуг үүжүүдээлиг боон турар.

«Уе» деп үүжүк турбаан болза,
«Уруг» деп сес бижиттинмес:
Бантиктиг чараш уруг
Бажын тудуп мунгарай
бээр».

«Э» деп үүжүк элдеп үүжүк
Эҗезинге турар мен дээр.
Ортузунга, саваанга
«Е» мени солузун дээр.

Кичээлдерге күш-культуржу минуталарны ыры, музыка болгаш шүлүк үделгелиг эрттирип турар. Ол бүгү чогаадыкчы ажылдар уругларның чугаа сайзырадылгазының база улуг идиглиг. Ынчангаш дуржулгалыг башкының өөредип турары алды харлыгларның билин бир дески. Уруглар чугаакыр болгаш өде-чара аажы-чаңныг.

Алды харлыгларны өөредип, кижизидериңге төрелдер-биле сырый харылзааны доктаамал тудуп, оларның күүжүнге даянып ажылдаары чугула деп, Көкеш Сериң-ооловна санап турар. Класстың 5 кижи состаатыг төрелдер комитедин тургускан. Ооң даргазы Дамба Дүмен ук ажылды эки удуртуп, төрелдериң уруглар-биле класстан дашкаар ажылдарга киржилгезин билдилиг организаастап келген. Ажылчын Карааол Хомушку «Шеевр холдар» болгумну тургускаш, ында уруглар, ооллариң саазындан, постен янзы-бүрү ажылдар кылырынга өөредип турар. Темалыг класс шактарын төрелдериң киржилгези-биле кижизидилге утка-шыныглыг кылдыр эрттирип турар.

Алды харлыындан эгелеп уруглары бирги класска өөредип эгелээнинең баштайгы өөредилге чылында чамдык чедир кылдынмаан ажылдарының болгаш четпестерниң уржуудан бергелер, шаптараазыннар база барын хоочун башкы чугаалап турар. Алды харлыгларны бүгү талалыг өөредип, кижизидериңге школада материалдыг бааза чедир тургустунмаан. Ийи эзлмеглиг школага уруглардың дүмзедир турар аргазы чок. Ооң уламындан кичээл соонда чорудар ужурлуг кижизидилге болгаш өөредилге ажылдары уруглардың хостут ойнап, удуп дыштаныры, нэмг чем-биле хандыртынары болдунмайн турар. Өөренгичилер, өске үстүү класстар ышкаш, школага чүгле дүүшче чедир турган, бажыңнарынче тарай бээрлер. Ынчангаш дараазында өөредилге чылында алды харлыглар бүгү-ле таварымчалыг байдалды тургузар дээш школаның администрациязы айдыгаашкан боттуг хемчегларни алыры чугула дээрзин башкы чугаалап турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Күндулал Бижиниңиң эдилекчизи, эге класстарның хоочун башкызы Көкеш Сериң-ооловна Серен-Чимиттиң алды харлыглар-биле ажылдап турарының чамдык дуржулгазы мындыг. Ол бодунуң арга-дуржулгазын чаартыкчы башкылардан болгаш кады ажылдап турар эш-өөрүндөн база түн бүрү өөренип, улам байдыын чоруур.

Багай-оол БАРБА.
Районнуң методистиг кабинединиң методисти.

Бот-идепкей болгаш дуржулга

АРГААН, СЫРААН КААСТАЛГАЛАР

Вильнюста «Аудеяс» фабрика мурнуку чылга бодаарга, 1987 чылда аргаан, сыраан каасталгаларны ийи катап хөйнү бүдүрген. Фабриканың дериг-хөрекселин баштайгы удаа эде кылганының ачызында, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен. Эде кылыышкынга 16 миллион рубль чарыгдаан. Ол бүгү чарыгдал үш чыл болгаш катап эгиттинер. Ынчан фабриканың ийги эде кылыышкынын эгелээр.

Шагда литва мастерлер кижилер карак салбас кайгамчык хөрөлерни бүдүрер ус-шевер турган. Бо чаагай чаңчылдар амгы үеге чедир салгал дамчып келген. Амгы үениң мастерлери ону улам сайзырадып, үүс чылдарда мөөнээн дуржулга, уран-чечен каасталгалар ындыг кылыгларны машина-биле бүдүрер байдалга камгалаттынарынче сагыш салып турар.

— Бистиң ус-шевер уран кыстарывыс бурун шагның мастерлериниң ажылының онзагайын эки билирлер — деп, аргаан, сыраан кылыгларның чажыдын чугаалап тура, фабрика директору И. Карчяускас демдегледи. — Оларга чоргаарланыр бис. «Аудеястың» уран, ус-шевер кыстары ол кылыгларның делегей чергеге чедеринче кичээнгей салбышаан, чаа чогаадыкчы аргаларны тып, перспективтиг угланыышкынны сайзырадып турар. Аргаан, сыраан каасталгаларның бедик шынарлыг болурун доктаамал хайгаарап турар бис. Бисте ам тергиин дериг-хөрексел, онзагай үндезин материал — хөвекниң эң эки сорту бар. Синтетиктиг удазыннардан бүдүрген кылыгларга быжыг өзек болур болгаш белен элевес.

Фабриканың ажылчыннарынга чаартылга чүү бергениниң дугайында айтырыгга директорнуң харыызы:

— Биреэде, ажылдаарынга, байдал эки, цехтер арыгсилиг болгаш шимээн чок апарган. Ийнде, ажылчыннар хөй акша ажылдап алыр болу берген. Эки аргыкчы кижи айда 300-тен 400 рубль чедир ажылдап алыр. Аңаа немелде кескү. Фабриканы моон соңгаар эде кылырга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ооң-даа өзер, акша-шалыг улам немежир деп санап турар бис.

— Чаартылгалар үезинде фабриканың чеже ажылчыны кызырылганын?

— Ажылчыннарның саны өскерилге чок. Оларның дыка хөй чаа дериг-хөрекселдер башкарарынга катап өөренир ужурга таварышкан.

— Фабриканы дерининиң ийги үе-чадазында кандыг кол сорулгалар салдынын турарын?

— Бир-ле дугаарында аргылга цегиниң техниктиг эде дериглгезин чорудар. Социал программаже база сагыш салдынар. Балтий далайның эриинге дыштанылга бажынын тудар. Фабрика чанында парк бар, ооң девискээринде эрги бажың туруп турар. Ооң баазазынга кадыкшыл экижидер комплексти тургузарын планнаан бис. Ук чер эмнээр кабинеттерлиг, спорт залдыг, эштир бассейниг болур.

— Аргаан, сыраан кылыгларыкарны садарынга бергедээшкиннер болу бербес ирги бе?

— Амдыызында чок. Амгы беш чылда 2,5 миллион погонметр аргаан, сыраан (калбаа 1,5 метр) кылыглар бүдүрер бис. Ол хөй, ынчалзажок республиканың мебель үлетпүрү базын бистен 1,5 миллион метр пос-таавыны ап турар. Бистиң продукциязыска садыг организациялары база чагыг кирер, ол ышкаш эске республикалардан база. «Аудеястың» кылыгларын дештыкыда база сонуургап турар.

Виктутас МИКУЛИЧУС.
(ПМА).

АРТ АЖАРЫ БЕРГЕ

Моон мурнунда солун-сеткүүлге материал-даа бижип чорбаан мен. Кызыл аразында орукка чоруп турган, чамдык бергелерге таварышкаш, мону бижип ор мен. Кышкы үеде Тожуже машиналар чоруп турар. Чүүк сөөртүлгезинге чер оруу эптиг, чарыгдалы эвээш деп бодаар мен.

Амгы үеде совхозтар бот-орулга-чарылгаже долузу-биле шилчип турар болганда, артык чарыгдалдарны чок болдурар сорулга турап турар. Мээң бодап турарым-биле алырга, машиналар кышкы орукка ийи артка кончуг саадап, үрелип турар. Севиниң, Кара-Хаштың арттарын чайгы үеде лескилеп кылып алыр болза, чоларчылар чер ара хонуп, түревес-даа ийик. Ынчангаш кышкы орукка доктаамал ажаалда-хайгаарал негеттинип турар.

Ырак орукка чоруурга, бергезин кым-даа билир. Ылаңгыя соок дыңзый бээрге, байдал дыка нарын апаар. Оруктуң септелгезин кичээнгейге алыр боор деп идеген турар мен.

Николай ДАМДЫН.
Тожу район.

КНО-нуң Кол Ассамблеязында

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының 42-ги сессиязының киржикчилери Палестинаны хостаарының организациязының төлээ чериниң хамаарыштыр АКШ-тың ылгай көрүүшкүүнүг туружундан тургустунган чидиг кризистиг байдалды чугаалажып турар. Ол айтырыгны чугаалажып өөрү-биле сессия бодунуң ажылын катап эгелээн.

Кол Ассамблеяның хуралынга санал берген янзы-бүрү чурттарның 30 ажыг делегаттары КНО-нуң чанында Палестинаны хостаарының организациязының төлээ чериниң АКШ-тың хаар дээш шиитпирин чаңгыс үн-биле буруу шапканнар. АКШ-тың ук шиитпири делегей эргезиниң нормаларынга чөрүшкек. Ол базымны делегаттар делегей ниитилежилгезиниге ажык чөңгээ кылдыр үнелеп көргеннер.

* * *

КНО-нуң тускай төлээлери Никарагуаже чорупкан. Ол дугайын КНО-нуң чиңгине секретарының төлээлекчизи дыңнаткан. Төлээниң кол сорулгазы— ол черге никарагуа-гондурас кызыгаарда байдалды тодаредыры.

У. ОРТЕГАНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

САПОА (Никарагуа). (СЭТА). Никарагуаның даштыкы төрөктөр министри Умберто Ортега чурттуң бүгү девискээринге Сандиножу улусчу армияның шаап халдакчы операцияларын түр соксадыр дугайында айтыышкын кылдынганын дыңнаткан. Чүге дээрге, республиканың чазаа контрреволюцияның удуртулгазы-биле чугаалажыышкыннарны кыла берген.

Гватемалага болган ужуражыышкынның шиитпирин күүсеткен-биле боттуг базымны кылырын ол контрастың удуртулгазынга сүмелээн. Төп Америкада дүшкүүрлүг чорукту чавырылдыраар дугайында гватемал дугуржулганы боттандырары, чурттаа хан төгүүшкүнүг дайынны соксадыры эң чугула сорулга болур.

ПОЛИТКҮҮСКОМНУҢ ХУРАЛЫ

БУХАРЕСТ. (СЭТА). 1987 чылда экономиктиг болгаш сан-хөө ажыл-чорудулгазының түңнелдерни РКП ТК-ның Политкүүскому бодунуң хуралынга чугаалажып көрген. Үлетпүрү интенсивтиг төгүүдерниге болгаш чартырынга, румын бараанларның делегей рынокунга адаанажыр аргазын беддиериңге улуг чедишкиннерни чедип алган деп, онзалап демдеглээн. 1987 чылда чурттуң төөгүзүнде тараа культураларының эң-не улуг дүжүдүн ажаап алган.

Материалдыг болгаш сан-хөө фондуларын эң-не ажыл-агыйжы чорук-биле ажыглаарының ниитиниң байлаан тетчеглеп чарыгдаарын чайладырының эргежок чугулазын РКП-ниң Чиңгине секретары Н. Чаушеску айыткан. Бүгү бүдүрүлгелериниң ажыктыг чоруун бедиреринниң соруулгазын салган.

1987 чылдың декабрьда партияның санының, составының болгаш организастыг тургузуунуң дугайында, а ол ышкаш РКП болгаш румын курунениң даштыкы ажыл-чорудулгазының дугайында илеткелдерни РКП ТК-ның Политкүүскому чугаалажып көрген. Аңаа 1988 чылда даштыкы политиканың кол угланыышкынын база чугаалашкан.

РКП-ниң Төп Комитединиң пленумун бо чылдың март 28-29-та чылдыраарын Политкүүском доктаатkан.

ДЕТКЭЭН

ПАРИЖ. (СЭТА). Мурнуу Африка Республиканың расисчи ёзу-чурумунга удур бүгүдени хаара тутkан экономиктиг хемчеглерни ап чорудар дугайында негелдени Францияга ам болур соңгулдаларга коммунистиң кандидады, Француз компартияның Политбюро кежигүнү, Андре Лажуани деткээн. Соок-азы ылгаар чорукту узуткаары дээш демиселіиң март 21-де демдеглээн делегей хүнүнге киржип турган расизмге удур организацияларның төлээлекчилериниң ФКП ТК-га болган ужуражыышкынынга ол чүве чугаалаан. Мурнукузу ышкаш Преторианың ёзу-чурумун хөрек кылында деткип турар Парижтың мазаның политиказы Францияның даштыкыга ат-алдарын кошкадып турар деп, Лажуани онзалап демдеглээн. Ооң-биле холбаштыр соолгу чылдарда Париж расизмге удур медеглелдерни кылып турза-даа, Мурнуу Африка Республикага хамаарыштыр кандыг-даа тодаргай хемчеглерни ап чорутпайн турар деп, ФКП-ниң удуртукчузу демдеглеп турар. Ужуражыышкынның киржикчилери Францияның президентизи Ф. Миттеранга болгаш премьер-министр Жак Ширакка кыйгырыг хүлээн алганнар.

ПЛЕНАРЛЫГ ХУРАЛ

ВЕНА. (СЭТА). Төп Европага боо-чепсекти болгаш чепсеятиг күштерни кызырар талазы-биле чугаалажыышкыннарның бирээлчээ доозулган.

Пленарлыг хуралга социалистиг чурттарның өмүнээзинден польша делегациязын удуртукчузу Т. Струляк, НАТО чурттарындан АКШ-тың делегациязының удуртукчузу С. Ледогар чүве чугаалаан. Дараазында хурал май айның ийги чартында болур.

ЮБИЛЕЙЖИ СЪЕЗД

ВАРШАВА. (СЭТА). Каттышкан тараачын партияның X юбилейлиг съездизи боон эрткен. ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Збигнев Месснер ол съездге чүве чугаалаваш, чуртта эгелээн экономиктиг реформаның ийги үе-чадазын боттандырарынга тараачынар кончуг улуг рольду ойнап турар. Каттышкан тараачын партия чурттуң социал-экономиктиг төгүүлдезинге кол черни эгелеп келген болгаш моон соңгаар-даа эгелээр деп демдеглээн.

АНГЛИЯ. Кадык камгалалдың нацционал системазының керегелиге немелде акша-хөреңги үндүрүп бээрни негээн эмчи ажылдакчыларының демиселіиң-биле эп-сеткиз каттыштырылгазын илередип, Британ наныс-ылдың чус-чус ажылчы чону эмчи ажылдакчыларының «Ходелиишкин түүнерчиде» болуп турган чыскаалдарга, ажыл соксадыышкыннарынга киришкен. Лондониуң 17 госпитальдарының эмчилери болгаш эмчи сестралары боттарының эмнеглелерниң эжиктериге таңнылдар тургузуп алганнар.

ЧУРУКТА: Лондониуң бир эмнеглезиниң эжиинде эмчи сестралариниң таңнылы.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

КЫРГАН-АЧАМ УДУРЛАНГАН

Сергек-омак, тоалап хаммас чараш чаңныт
Сеткилимге үүдеп артык уран кыстан
Чаңгыс-даа хун чарны бергеш, элдеп чуве,
Саймаарай бээр, сактып чоруур апарган мен.
Удуп чыда, хей-ле черге чүрээм ыстап,
Улаараштың адын адап чыткан болдум.
Баштан чаңныг ачам ынчан шоодуп каан.
«Багай оглум хектүүн аа» деп аам чаптаан.
«Өскен оол-дур, ашак болган, демек болгай
Өглеп каар-дыр. Келин кысты кудалаар» деп,
Кырган-аам отту улам чүшкүрүптү.
Кырган-ачам аңаа көңгүс удур болду.
«Эр бооп өскен, маге-шыраа илдең-коску,
Эзт-ханы четчи берген эрес оглум
Ада-чүртүн камгалашкаш, чаныс кээрге,
Ам-на ынчан дойлап-шайлап тургай бис» дээн.
Чүрттелганың узун, төнмес оруунун
Чулуун амзап, дерин төгер бетинде
Ынакшылын улам доңнап алзыннар дээш
Ындын бодап, ынча дээн-даа чадаас ийин.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

ЧЕСТЕК-КАТ

Чавыс хенче сыптыгбай
Чептанныг-ла борбаклай.
Чемгерикки бүвнныг
Черим сөңү честек-кат.
Честек-кат, честек-кат
Черим сөңү честек-кат.
Сиген-кекке бүргеткен
Чидиг кызыл өңнүгбей.
Чип-ле хаммас чаагай,
Чигирзиг-ле честек-кат.
Честек-кат, честек-кат
Черим сөңү честек-кат.
Сыгыртаамны долдур-ла
Чыып алгаш чаныс кээп,
Аваймага сунарым
Амданныг-ла честек-кат.
Честек-кат, честек-кат
Черим сөңү честек-кат.

Дадар-оол ДОНГАК.
Тудугжу.

АМЫДЫРАЛ — ӨШПЕС ОДАГ

Узун-даргыр оруктарга
Удур-дедир демек болчуп,
Ажыл-иштиг деңге кылчып,
Ажы-төлүү өстүрген бис—
Одувүүтүү өшпези дег
Олар бистиң өөрүшкүүвүс.
Хендир биле ине ышкаш
Хензиг чаштан эдеришкеш,
Ам бо хүнде кырый берген
Азыранчып орар-дыр бис—
Чалыы шагда тиккен одаг
Чалынында чыныып чор бис.
Авыралдыг хинн тудуш
Ада-ие чүртүн эзлеп,
Ажы-төлдер төлдер төрүүр—
Амыдырал уламчылаар —
Одаавыстың кезектерин
Оларывыс улай кээзэр.

Октябрь ТҮН-ООЛ.
Арыг-Узүү суурда эмчи.

АВА КЕЖИИ

Нямбуугийн НЯМДОРЖ, моол чогаалчы.

Эзеңгиге ийи будум чеде берзе,
Эжеш сепык улуг-даа бол ажырар бе?
Хемык чүүлдүң колун ылгап шыдашсыкза,
Хайыралыг «Ава» деп сес ыдыктыын сен—
Ажыдар сен, алдын, мөңгүн аңаа четпес.
Ава кежии дөннеп четпес үнелелдиг
Агым хемден терең болгаш сындан бедик
Ава чүрээн өзулуг-ла оглу билир.
Айлар, чылдар эрткен тудум улам тода
Авыралдыг аваа ереп бодап кээр сен.
Айның, Хүнүң адаан орта чүү-даа аңаа
Кавыдашпас, ындыг улуг күчү-күш чок.
Кашпагайны, утаанныгны, күштүгүү-даа
Ава кижи төрээн болгаш ындыг болган.

МЭЭҢ УЖУТКАНЫМ

Александр КУПРИН.

Мээң эң баштай ужутканым дугайында хей улус мени ай-тырып, байысаап чөгел төткен. Ынчангаш оны мен катап-катап чугаалаарындан пат чүрээм өлүп, халаажыраар апарган мен. Ынчанмайн канчаар, ужар-хеме тырыкыланыр са силгий бээрге, дээрги Пташниковтуг кезек болгаш мээң хөөкүй өңүүм. Заикин база меңээ удур катап-катап демисежир ужурга таварыжырлар. Чүге дээрге бүрүүлүг кижи чүгле мен болгаймен.

Бир чыл мурнунда, катаннео, Уточкин болгаш өскелериңд-даа ужудуп турган үезинде. Заикиннің ужудар деп күзел-соруу кыптыга берген. Ынчан оон-биле аэродромга турган бис. Бодуңуң ол-ла хедер, турум чаңы-биле хенертен шиитпирлиг мынча диди:

— Мен база ужудар мем!

Мээң чугаалаарымны аза албадапкан ышкаш болган:

— Иван Михайлович, силерниң аксы-сөзүдер ап керейн, пассажирлерден бирле дугаарында кымны алыр силер, чугаажок, мен боор мен оң!

Оон таптыг-ла бир чыл болганда, Одессаның өскерлип турар багай агаарлыг хүнүнде Заикин ужудуп үнүпкен. Ол беш үүс хире метр бедикке баштай ужар-хемени ийи катап, оон соонда үш чартык катап тырыкыландырыпты. Заикин «Одесса хуудузунуң» парлакчызының оглу аныяк Навроцкийни пассажир кылдыр ап алгаш, ужудуп үнген. Олар ужуп үнгеш, ол-ла черинче тырыкыланыр бады кээр ындыг төнчүлүг дээскиннгни кылган. Аэродромда көрүкчүлер барык чок-даа болза, чон хе-рим-кажаа артындан кайгап көрүп турган. Заикинни кайгамчык хүндүлеп, диңмиттиң-биле адыш часкап уткаан.

Индир чаны-биле эртип чыда, ол чылганнарже хүлүмзуреешкаан, мөгеймп каап элээн каш цирк хевирин хо-лу-биле ээлгир көргүскүлеп эткен. Ынчан мен, азазы билир ийикле оны, холумну өрү кедүрүпкеш, чүстерим бош ышкаш чайып турдум. Заикин мээң хол чайып турарымны көрүп каваш, бөкперлешкен кижилерни чымчак сеткил-биле доюлдура каапкаш, меңээ чедип кээп, чугаалады:

— Чүү боор ам, Лександра Иваныч, ужуптар бис бе?

Хадыр турган, соогу конгут. Деңзи чингедир дээш, токумну ужулгаш, солун саазыны эштип алдым. Оон ужар-хемеже чорупкан бис.

Олурары берге болган. Солагай таланы будум-биле так чыпшыр челенип алыр демирни механик меңээ айтып берди. Оң талакы будум хостуг чоруур. Заикин мендеи чавыс черде бичии уруглар ширээзинде, мээң буттарымга «куспактадып» алган олурар.

Эпчок болганындан, оң талакы будум сириңейнип эгелээн. Оны чугаалаар дээримге, хүртүнү хеделдирипкен, хоржок болду, бир-ле чувеге будумну күш-биле сы базыптарымга, оон сирилээри чиде берди.

Оон соонда черге ыллаштаарымга, буттарым чиик апарган ышкаш кылдыр сактып келгеш, корга хона берген мен.

Бодумну, чердем каш-каш метр өрү кедүрүп, черже дужүп кээп, чуглуп чорупчорup, оон катап-ла седип үнүп өөр кандыг-ла-бир дириг аппарат кылдыр сактыр болган мен. Агаарга, душ болган бо мээң аян-чоруумнуң минута саны меңээ кончуг-ла даржыктыг бооп чор. Ам кээп харын Заикин машинязын хенертен өрү үнер кылдыр күш-биле албадепты.

Удур каккан хат бисти ужудуп ойнаар саазын ышкаш кылдыр өрү кедүрүп үндүре берди. Бодаарымга, бис шимчеш дивейн турган ышкаш бис, а бистиң адаавыста девүн индир, даш ханалар, могаарарган шөлдер, ыяштар, фабрикалар хоолайлары аткаар маңнажып турган ышкаш.

Куду көөрүмге, хамык чүве, тоолда дег, каттырынчыг болгаш бичии болду. Кортканым чиде берген. Солагай талаже бар-ла чыдарывысты сактып чор мен. Чогум-на харын маңаа бис айыылдыг озал-ондакка таварышкан бис. Удур хадаан хат бисте моон мурнунда өңнүүвүс болгаш дузалаччывыс турган, а кажан оргаавыс хатче удур көрүндүрүп алырывыска, бистиң аарывыс илдең ыалдиннп чорду. Хат соргадан сүре кагар.

Баштай Заикинни мен бажымдан бичии-ле куду кылдыр көрдүм. Оон хенертен оң бажын мээң дискээм дужунда келгенин көрдүм. Олдаа, мен-даа ам кеңгүс кортпас апарган бис, баштай харын коргун турган бис. Бисти хей өлген кижи ажааган еврей хөөрже аппар чыдарын пат элдепсиннп кайгаан мен.

Ол берге үеде Заикиннің чүнү-даа эскербейн тоомча чок чораанын сеелүнде ыалгеп мен. Хөлзеп дүвүрээрниң орнунга ужар-хеме биле ийи кижи-даа узуткаттынгай аан деп, Заикин бодап чораан бооп-тур, чоруп-чоруп солагай таланже кандай болгаш сирлеш кылдыр эзпкен... Оон соонда чүгле чык-чак дээнин дыңнаваш, ужудукчум черде чытканын көрген мен. Мен база оон чанында чыдыр мем.

Ону мен тургуза соп келгеш, айтырдым:

— Канчаг бардың, тала? Дириг сен бе?

Мээң айтырыымга, дораан харыылаваазын бодаарга, үшдөрт минута иштинде ол моорап калган чыткан-дыр. Оон деткерлип келгеш, баштай-ла эткен сөстери ындыг болган:

— Мотор будун ирги бе?..

Ужар-хеме черже согунмалдыр бадыпканда, кымдаа кортпааны эдеп болган. Бир-ле тоолда ышкаш, амытын, өөнүл-ондак-даа сатышка кирбээн.

Чүү шаг болганда, черден туруп келгеш, корткан болбаазык бис бе.

Оон соонда Заикин буфетке шайлап оргаш, ыглапкан. Ол озал-ондакка мен бүрүүлүг болгаш, Заикинни чазамыктап олурдум. Оон салым-чолу ол-ла кежээ шиитпирлеттинген. Бижик-билиг чок-даа болза, угаангыр-сагынгыр, эрес-дидим кижини миллионер Пташников алышкылар кулдамыктап ажыглаар бодаанар. Оон демги ужар-хемениң сегин гаражка так шоочалап ,каанар. Заикин эң баштай ужуткан машинезының оода бараанын безин көөр дээш сарайже кирип шыдаваам.

Ол дээрге эрткен-барган чуве-дир. Бижээни чазыглыг, аргажок-даа болза, чымчак сеткил сиңиккен чагааларны Заикин Симферопольдан бижээш, адаанга: «Сээң хүрүл Иваныңа» деп каар.

Мээң билбейн эң баштай олче хол чайыпканымдан ажыл чок артса-даа, ол меңээ черле хорадаваас. Ынчалза-даа бир-ийи чыл болгаш ол, бодуңуң аппаратты-силе ыаап-ла ужудуп үнер дээрзинге шүүт бүзүрээр мем. Чоп магадап көрзүн дээш эвес, а ужар чүүлдүң өзүлүг шыңгыы маргылдаазынга киришкеш, адын ол өлүм чок болдурар дээрзинге бүзүрээр мем.

А мен канчаар мем? Ужар-хемега моон соңгаар черле ужуттас мен...

АҢЧЫЛАР, АҢНААШКЫН ДУГАЙЫНДА

Пөштү тооруундан көр,
Аңчыны олчазындан көр.
Одаа чок хонган аңны орук билбезинге
демей,
Олчазын чажырган аңны оор-дургунга
демей.
Шырган аразында мыйысты ылгаар,
Сиген аразындан даашты ылгаар.
Баштың аң озалаш чоруур,
Баштың аңны мурнап чоруур,
Чаш аңны кээрген чор,
Аныяк аңчыны сургап чор.
Ийи аңның изи кожа-даа боя, чоруу
ылгалдыг,
Ийи аңчының боозу демей-даа боя, олчазы
ылгалдыг.

Алексей НУГУУРАК.

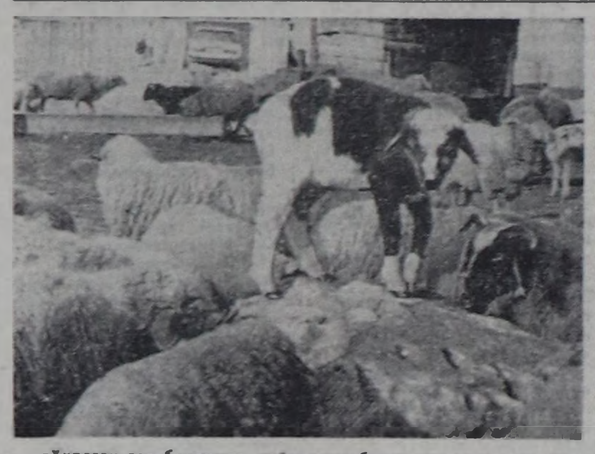

«Хураган-даа болзумза, каны хире бедик-тир мен» деп фотоэтюд (автору Ондар Охемчик).

АЛДЫ ДУЮГ

Мээң кадайым Сайзаана согунага ындыг конгут ынак эвес, а чеснокту хөлчок хүндүлээр. Шериг барган улуг оглувус база-ла аазын дээзэн хевирлиг, согунаалап турган быдаа хайындырып, эттдаа хаарын каарга, аңаа шоолуг хөөн чок,а чеснокту хлебтиң кадыг картынга дуроуп-дурбуп эндере-ле чип алыр. Ынчангаш чоок-кавы аалдардан суур кирип, чорук кылган кижилерге кадайымның чагыыр чувезн чеснок болур. Кодээ черлерге чеснок аймаа ховар кээр-даа болза кадайым ону черле үспес.

Сайзааананы чогум черле чеснокту чүү дээш хүндүлээрин айтырарымга, ол мынча деп харыылаар:

— Сээң бо-ла назы-харың улгаткыже, чуве билбезиңни черле кайгаар-дыр мен. Чеснокту согунадан артык шынарлыын думчуурга ыяк кертип ап көр. Бирээде, ол кижиге согунадан артык чем чиир хөөн киирер шынарлыг. Ийиде, чемни амдан киирерде чедингири хөлчок, согуна ышкаш хөйүү ажыглаваас сен, хензиг чуве-ле четчир. Ол безин акша-көпеекке камналгадыр. Үште, эң-не үнелиг чувезн эм болур шынарлыы. Кыдыра дегген грипп аймаңн, ижин-шөйүндүүнүң кыжа курттарының бажын билир болбазыкпе. Билдиң бе?

— Ынчаарга ам сээң думчуурга суу текту, шүжүлээр апарып-тыр сен. Грипп бардыр, оны четтирер деп барыптыр сен. Бо бичии борбак чеснокту чаза чуура даймаваш, ажыыпкаш, изиг, суттүг шайдан аартаваш, дүктүг негей-биле ыяк шуглаңгаш, чыдыыт — деп, Сайзаана сүмелей-дир.

Ону ынчалар күүсеткен мен. Кижилериниң тыппазы чок, эртенинде оттуп келиримге, адак-бышкаам чиик-чиик. Артында-ла тынарымга, думчуум хос-хос. Ачызын көргеп болгаш, чеснокту кадайым дег хөлчок хүндүлээр апарган мен. Аалдан үнүп, ыңай-бээр чорук кылырымда, суглаар чувем чеснок.

Бир-ле катап Чүрек-Тейде ыштаавыска чыдырывыста, аалга чиик машина халдып келди. Көрүп турарымга, машинадан бистиң совхозтуң профком даргазы Килчеп Кижилир-оолович дүжүп келди.

Даргам-биле хол тутчуп мендилешкенним соонда, өгжедаа кирбейн чыдырывыста, кижим далаштыра берди:

— Сени алыр дээш келдим. Даарта Кызылга мурнакчы малчыннар слёдунга олуржур улус-тур бис. Эртежик чедери-биле дүрген дөгеркип ап кор — диди.

Аалдан аттанып турувуста:

— Чесноктан арбыдаадыр садып эккээрин утпас сен — деп, Сайзаана база катап сагындыра-дыр...

Хурал соонда, аалче куруг чанар эвес, чүү-хее саттынып алыр дээш, Килчеп Кижилир-оолович-биле базаарда ногаа садыынга келдивис. Элээн узун оочур соонда чедип келиривиске, мурнумга турган даргам яблоктар, шилде компоттар, пюрелер алды. Мен кадайым чагыын бодап, утпазы-биле делгеп каан чеснокче шыгаап алган тур мен. «Школага өөренип чораан-ла, «ч» биле «ш» ылгаштырып аябас болгаш бүдүү иштимде «шес-нок» деп тода адаарын бодап-ла, катап-катап химиреннп тур мен.

— Силерге чүү херек? — деп, сарыг чаштыг кыс менче чиге көргеш, айтыра-дыр. Девидээн уум-биле:

— Ше-шес-нок — деп, шөйүлдүр, кагылдыр-ла адай кааптым.

Садыгжы кыс артыкы өрээлче маңнаан соонда, улуг саазында дүктүг дүюглар өрээп алган үнүп келгеш, деңзиге сала каапты. Деңзиниң кареан ылавылап көргеш, самыгының борбак ыяштарын каш чугган соонда:

— 2 рубль 42 копеек — диди. Хөрчээн уум-биле дүрген-не санажы шаап алдым. Садыгжы кыс дүюглар көзүлбес кылдыр база бир улуг саазын-биле сразй шаап берди.

Колдуктапкаш, садыгдан үне базып келиримге, Килчеп Кижилир-оолович рюкзагын чүктеп алган, мени маңаан тур.

— Ча, чоруп орар-дыр. Чолаачывыс маңай берген боор — деп, кижим далаштыра берди.

Машинага баргаш, дүюглар-ны санап көрүүмге, алды санныг чуве болду. Садыгжы кыс мээң чугаамны «Шесть нок» деп биляен хире. «Соора чугаалаан-дыр мен, хөлек, халак» —деп, чукшуум дырбап тур мен.

Дуне чанып келгеш дүюглар-биле болган таварылганы чугаалап баргеш, «Чеснок, чеснок» деп алган дээш, Сайзааананы бруудаттым.

Ол мээң хомудаанымнындаа тоор хире эвес, кара даараы кәткыже шуглак иштинде каттырып-ла чыдыр.

Танов МОНГУШ.

Шоодуг

ӨСКЕРИЛГЕН ӨҢНУКТЕР

Арган-оол автовокзалга кээп, ачазактың сараалазындаңа чаала душкеш, чүү-хөөзүн алыр дээш, манап турган. Улуг автобустан улус үнүп турда, ана танмес чуве.

Найысылалга чайын черле ындыг, ыш-бус чок апаар, агаар артында арыг. Ылаңгыя чаа чаашкын эрткен соонда чаагай-ла. Хүн таптыг-ла дал дүүш, ынчалзажок чалынныг изиг чок, демин диңмирээшкиниг чайык эрткен болгаш, агаар артында шыксымаар. Ол үп-саптыг рюкзагын ап алгаш, эктинче каарының кайызы чорда, бир-ле кижи артындан быктынча кадыш кылдыр иде каапкан. Кайгай аарак хая көрүп кээрге, күдер-шыырак эр бо хүлүмзуруп турган.

— Эки-и! Анатолий Аңгыракович!—дээш, демги эр маге-шыырак холун сунган.— Меңнедипкен буруулуг болдум... Өршээл көрүнер. Тамыырым кижи автобустан дужуп чыдырга, амыр-мендизин айтырар, буянныг холун тудар дээш ынчалдым...

— Мендээ, ынар! — деп, мендиге харыылавышаан, Арган-оол арай аңгадай берген турган.

— Мени танып тур силер бе?— деп, демгизи чугаалаан. Барыын чүрттүг Пактаар-оол мен-не болгай мен. Ол дээрге мээң чонум берген шолазы ышкажыгай. Адам адаан алыс адымны Аганак дээр...

— А-а, ам-на сагыжымга кирип келди!— деп, Арган-оол алгыра берген. — Амдыыгы Аганак ышкажыл сен? Уваа, каш кыш, каш чай эртээн дээр! Уттундура берип-тир. Көрүшпээнивистен бээр үе-дүп болган.

— Чаа, Аңгыракович, дее ол сандайга олурупкаш, таптыг хөөрежир-ле болгай.

Оон чоруткаш, келээ барын вокзал хелегезинде узун сандайга саадапканнар. База бир чүүктеглиг кижиниң барааны кеступ, оларже шиглей кел чоруй, ара доктаай берген. Аганак ону топтап көрүп олурда, кыыгыра берген:

— Эй, Көшкен! Монгуш Көшкен! Бээр кел, мында олут белен! Манап олур бис.

Үе-дүптен таныш үш өңнүктер ынчап аңаа ужуражы берип-тирлер. Пактаар-оол Барыындан, Арган-оол Бин-Хемден, а Көшкени Өвүрден келген.

— Ой эжен, бо эрлерни але! —деп, Монгуш Көшкени амырап хөөрээн.— Канчап мында четкилеп келгениилер ол!

— Ана чагыл каан дег көрбес сен бе! Душ болуп таваржы бердивис. Баштай харын сен чок болдуң. Оон көөрүмге, дее ол чоруп ор сен.

Олар орта олура, эрткен үезин, боттарының канчап таныжа бергенин ам сактып чугаалажырга, ана душте-тулде бооп турган ышкаш болган.

— Баштайгы хүнүвүсту сактып олур-ла силер ыйнаан?— деп, бир дугаарында улут назылыы Арган-оол хөөрөп үнген.

— Енисейниң эрининге-ле болгай — дээш, Пактаар-оол боданган шинчилиг кезек олурган. Оон уламчылаан:— Кылаң караның хайы-ла ыйнаан. Үш кожуун чүрттүг үш таныышпас аңаа душчуп, танышчык бис.

— Оң түнели — эзириктер сергедир чер ийик бе?— деп, Көшкени аңаа улаштырган.

— Эртенинде миннип келген болдувус чоп?—деп, Арган-оол немеп каан.— Халаттыг чуве-ле болгай, харын.

— Оң соонда-ла хире-хире ужурашканда, «демдеглээр» турган бис але?— деп, Көшкен хөөн чок чугаалаан.— Ам ону сагынгаш чоор. Эрткен чуве эртер, барган чуве баар ол-ла.

— Шынап-ла шаанда арагалап чораанымны ам сактырымга, ана коргунчут дүш-түл ышкаш боор-дур. Ынчангаш ону сактыр хөөнүм чок апаргаи. Ында чырык, эжи чуве чүү боор...

— Силериниң ооңар чоп—деп, Аганак каттыжкан.— Ынчалзажок оон чогуур түннелди кылыр апаар. Ол харын өөредиг, кичээндириг болур.

— Шаанда бистиң чүте ынчаар чазыйлаан чуве дег, шымдылап арагалап чораанывысты ам пат-ла кайгаар кижи-дир мен — деп, Көшкен шын сеткилиг-биле билинген.— Кижи бодун быжыг туттунарга, турасоруктуг болурга, арага текту-даа чыдырда, ону ижер хөөн безин чок, харын-даа ческинер апаар боор чуве-дир. Кол-ла чуве —боттүү турра-соруундан хамааржыр деп билдим.

— Бир эвес шаанда мынчаар ужурашкан болза, ыаап-ла «демдеглээр» турган бис але! —дишкеш, үш эр боттарын кыжыраан хевирлиг каттырышкан.

— Ол черле чүү ындыг бак чаңчыл дээр силер? Ана-ла арага ижериниң сылдаа ышкажыл...

— Шаг шаа-биле турбас, дижир болгай— деп, Арган-оол чугаалаан.— Ам ує өскерилген-дир. Кижи бүрүзу эде тургустунуп турар. Оон ынай арагалаар чорукка болгаш алкоголизмге удур демисел дугайында чазактың Чарлыы чонга чаагай салдарны чедирген. Ам араганы талоннап садар амыр ышкажыл. Мурнунда ышкаш кудумчуга эзирик кижи-даа көзүлбес боор-дур.

— Бетин кыдыы бо Пактаар-оолду ап көрээлиңер даан— деп, Көшкени хөөрээн.— Кайы хире өскерилген-дир. Шаанда арагалап чорда ана думаа-халаң, чудаңгы, чамныг-хирлиг чуве болгай. Ам артында кылайын каап-тыр. Баштай көргеш, көңгүс таныыйн бар частым. Биезги чудаңгы Пактаар-оол кайда дээр сен, ёзулут арыг-тос Аганак апарган ышкажыл. Чазактың Чарлыының ачызы ол-дур.

— Шынап-ла ындыг, хе-думма—деп, Аганак аңаа каттышкан.—Арагалап чорда шүүт чудаңгы турдум. Ол бак чаңчылдан чарылган соонда, ана амырадым. Артында ажылдап турда, арлыр, чиик адак дивес силер бе.

— Ындыг болур ужурлуг — деп, адак сөөлүнде Арган-оол түңнээн.— Силер-даа аныяк улус ажыг сугдан адырылгаш, амырадыңар. Ам черле үениң негелдези ынчап барган. Кымдаа эде тургустунмас болза боржок. Мен-даа пенсиялаан, чазактың азыралынче кирген. Оон буян-кежиин четтирер апарган кижи болгай мен. Баштай бир каш чылда ажылдаавайн олуруп келдим. Ам катап ажылдай бердим. Аная олуруп болбаан чуве-дир. Олдаа болза, мээң эде тургустунганым ол ыйнаан...

Үш өңнүктер аңаа шаанга-ла кимир хөөрешкеннер. Эрткенбарган үезин, амгы ажылижин, амыдырал-чүрттелгезин чуве арттырбааннар.

К. АРАКЧАА.

✦ Чечен чугаа ✦

✦ Амыдыралдан чугаа ✦

СОНУУРГАКТАРГА

АРЫГ АГААР ХОВАРТААН

Японияның кырында арыг агаар чыл санында 2,3 хуу эвээжеп турар. Ол чорук бомбүрзектиң ол девискээрин космостуң хереленишкининден камгалаар арганы өжүнарыңга чедирип турар. Мындыг коргунчуг медээни Киодо Цусин агентилели чонга тараткан.

Японияның эртемденнериниң санап турарын өзүгаар алырга, кол айыыл чүрүтта калбаа-биле ажылап турары үлетпүр бүдүүлүгериндан, соодукчу хереселдерден, химиктиг аштаалгадан болгаш амыдырал хандырылганыг эске-даа техниказындан үүп турар. Ол черлериниң агаарны боктадырып турарының үржүүндан, черни космос хереленишкининден камгалап турар «арыг агаар кежегезин» үрелип турар.

Токио университединиң туской шинчилел бөлүүнүң санааны-биле алырга, япон найысылалдың агаарында фреон дээр газ, кодээ ажылагый районнарындаазында декиээрге 44 катап хөй. Эртемденнериниң бадыткап турары болза, ындыг байдал чер бомбүрээзниң соңгу чартыныда чамдык черлерде база тургустунган.

Фреон газтарны бүдүрерин болгаш ажылаарын кызырар дугайында хоойлу телевиделин Японияда ажылдап кылган. Оон-биле чергелештир он будүмелдерни солуур эске айыыл чок чүүлдерни дилээрни база кердүүп турар.

ДИНОЗАВРЛАРНЫҢ ЧУУРГАЛАРЫ ТЫВЫЛГАН

Монтан штаттың (АКШ) барыын талазында даглардан динозаврлар чуургаларының артынчызын Монтан университединден эртемденнер Джон Хорнер биле Джонс Гопкинс, Дэвид Вайсхэмпел тыпканнар. Барык үрелээн ол тывышта дараазында чүүлдер бар: оон назыны 80 миллион чыл, ол хирезинде улуг амытанның сеңгү, динозавр чуургазының карты болгаш чазылбаан 19 чуурга.

Ол дашталган тывыш ийи аңгы хевирлиг амытанныы болуп турар. Оларның бирээзи — өдүрек хаайлыг динозавр дугайында шагда-ла билдингир турган. Оон чуургазының узуну 28 сантиметр чедип турар. А өске динозавр дугайында эртемденнер мурнунда чүүг-даа билбес турган. Ында артынчылардан алгаш көөрге, оон мөчүзүнүң узуну 2,5 метр хире.

Бо ажыдыышкын динозаврларның чаа тыптып турган үезинден оон улгатканына чедир үеним шинчилээр арганы берип турар деп, эртемденнер тайылбырлаан. Аныяк динозаврларның мөчүзү дыка ховар экспонат, чүге дээрге оон сеңгү хээрек болганындан үр чытпас.

Монтанга ол тывышты 1984 чылда-ла тыпкан чуве-дир. Ону шинчилеп турганындан чарлаваан келген.

СЕС МУҢ ЧЫЛ МУРНУНДА

Сес муң чыл мурнунда орнукшуткан кижиниң базырыын ливан хоорай Джбейльдиң (Библос) чоогунга каскан. Эрик черде хөөржүттүнген ол кижиниң базырыында неолит культуразында өскелериннге демейлешпес чүве хөй деп эртемденнер санаан.

Ливан университединиң профессору Таноис Наммурнуң журналистерге чугаалааның өзүгаар алыр болза, ол базырыкта бир бай хөрээжен-биле оон чеди чалчазын кады орнукшуткан деп турар.

(СЭТА-ның материалдарындан).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутаа». 8.35— О. Демисенконуң күүселдеэзинде шезиндаңы романстар. 8.00 —Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 9.30 — «Эш Серго». «Олар баштайгылар турган» деп белүүкен телефильм. Күрүченің алдарлыг ажылдакчызы С. Орджоникидзе дугайында. 10.05 — ССРЭ-де Индивиик фестивалы. «Ремлила». «Рамаяна» эпоска тургускан танцылыг шим. Чаңсарда (11.00) — Мультфильмнериң баштайгы көргүзүү. 12.15 — Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини. 12.45 — «Бүүдүүн» болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында хандырылганы эжиждериниң эргежок чугулазының дугайында 13.30 — «Дириг амытаннар дугайында». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.50 — «Бүгү-эвиледдиң XIX партко-ферекциязынга үткүштүр». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Бүзүрээр болгаш билир». 16.10 — Чайны үеже шилчинр дугайында. 16.20 — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражылышкын. 18.05 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 18.25 — Делегей амыдыралында редакциязы көргүзүп тур. «9-ку студия». 19.25 — Мультфильмнер. 20.00 — Фигурлуг чуулаашкын. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Хостуг программа. 21.00 — «Ує». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — М. Горькийниң төрүттүүгениниң бээр 120 чыл болганынга. Ол дерт сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Клим Самгина». 21.55 —23.30 —«Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива. Теледопчулал. ЧССР телевидениезиниң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — Театр телеабонементизи. Н. В. Гоголь. «Ревизор». 9.55 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 10.10 — «Кадыкшыл». 10.55 — Шажын болгаш политика. 11.30 — Чуртта. Чер. 12.30 — — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 13.35 — «Бүзүреннг-даа болза, элдептиг». 14.35 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Квагхир» (Нигерия). 15.05 — «Бо элдептиг оран». Р. Брэдберниң «Телеэлектри дугайында ырлап тур мен» деп рассказын өзүгаар. 16.00 — Уттундурбас музыкалыг кежээлер. Е. Образцова ырлаар. 16.30 — Мультфильмнер. 17.00 — «Ынакшылдың кудуу». Уран-чечен фильм. 18.35 — Сээң сонуургалдарың. Телефильмнер. 19.25 — Канчаар дыштанып турар бис. Иваново хоорайның чүрттакчыларының хостуг шагын шын организаттаар дугайында. 20.00 — «Тамчыктыг удуңер, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Док. фильм экраны. 21.00 — «Ує». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 —Инженерлер корпузу.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

агаар

Республикага бүргеп, аязыр. Хүндүс чамдык черлерге бичеаар. Соңгу-барыын чүк үглүг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дуне 8—13, чамдык черлерге 15—20 градус соор. Хүндүс 2 градус чылыгдан 3 градус чедир соор.

Кызылга булуттап, аязыр. Чагбас. Соңгу-барыын чүк үглүг хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дуне 9—11 градус соор, хүндүс 0—2 градус чылыг.

Автоорукта чамдык черлерге бичеаар хар чаар. Көстүү 2—4 км. Тайгактаар.

Кино

МАРТ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, Бичии эелге: «Ну, погоди!», 9.30, 11.30, «Новые амазонки» 13.40, 15.30, 17.20, 19.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник 9.00, 12.00, «Тайна старого чердака» 10.20, 13.20, 15.00, «Выбор» 17.20, «Семь самураев» 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Человек с бульвара Капуцинов» 13.00, 15.00, 20.00, «Джек Восьмёркин — «американец» 17.00, шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто идёт по следу» 10.00, Киновечер посвященный творчеству Индии 19.20, «Парма» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУНГА: «Хорошо сидим» 18.00 шакта.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал килдизинин 3-36-82, совет тургузут килдизинин 3-37-11, улетпүр килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизинин 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаза. Тиражы 24637 экз. Солунчуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының хереклериниң талазы-биле күтүү комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыт 2786. ТС — 00669.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 73 (13673) | 1988 чылдың март 27, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

ХАЛАШКАН СОЛДАТТАР БРИГАДАЗЫ

Эки эгелээшкинни деткиир

Шериг хүлээлгезин эрттирип турар үеэнде тудугжу мергежилди чедип алган, чаңгыс шериг кезээнге турган Шолбан Монгуш, Роман Чылбак, Эртине Лодай, Владимир Дамба, Иван Ондар олар халажып чаныып кээп, боттары дег база-ла халашкан шериг солдар-биле эвилелдежип алгаш, чаа хоорай — Шагаан-Арыгда тудугда бүдүн бригада болуп ажылдай берген дугаинда бистиң солунга оон мурнунда дыңнаткан болгай бис. Ол материалда халашкан солдаттарның бригадазынга дүзе херегин, бүгү талалыг деткимчени көргүзери, комсомолчу-аныяктар бригадазы кылдыр быжыглап, оларның патриотчу эгелээшкинин өжүрбезиниң эргежок чугудазын айыткан.

Оон соонда оларның ажыл-амыдыралында кандыг өскерлиишкиннер болганын, ным канчаар дузалаанын билип алыры-биле база катап ужуражып четтивис. Бригадиринге Б. Калиновскийни, оон дузалакчызынга Шагаан-Арыгның профтехучилищезин үш чыл бурунгаар дооскан тудугжу Александр Сатты томуйлаан болду. Оон ыңай кандыг өскерилге болдунганыл?

Ийе. Доктаамал ажылдаар тудугну быжыглаан. Ол дээрге ында бо чылын ажыглалга кирер ужурлуг улуг школаның бир дузалал тудуу. Ону моон мурнунда база өске бригада өдүп турган. Ам кырын дуглаар болгаш өске-даа аарсаар ажылдары арткан бичин бажыңчыгаш. Ындыг болганда бригаданың бүгү кежигүннери мактаа хары үеде ажылдаар аргазы чок. Чамдыктарын өске объектиларже чорудуптар. Ол бичин бажың тудуунга шынаалла, хей кижи чүгле сыңмарлажыр, бир-ийи кижи туйбу салыр аргалыг болду. Ол хиреде-ле автокран-биле тудуг кырынче үндүрген туйбулар бир черде, эккелген хоюдуг база өске черде, оларны хана салыр черинге чедир хол-биле хүүрештап туруп дажыыр дээш таарымча чок чүүлдер оларның ажылында бар. Машина-механизмнер, тудуг материалдары-биле хандырылгада база-ла ындыг.

Ажылдаа-ла ийм ай чедип турар бригада кежигүннери баштайгы айда бир кижиге-ле 50-60 хире рубль ажылдап алган. Ам бо айда база кайы хирезин билдинмес. Ынчангаш бригаданы доктаамал туруштуг кылдыр быжыглап, оларның материалдыг сонуургалын хандырбышаан, инициативазын деткиири чугула херек болур. Оларның чугаазы-биле бригадага кээр, оларның ажыл-ижин сонуургап турарлар хей, ынчалзажок тодаргай айтырыгларны шиитпирлээнээш.

Ынчангаш «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң, оон № 18 КММ-зының удуртулгалары бригадага бот-тускайлаң ажылдаары-биле телевилел-смета документациязы билдингир тускай объектини быжыглаары, бригада кежигүннериниң билигмергежилиниң аайы-биле разрядтарны тыпсып, күш-ажылды шын организаставарынга боттуг дузаны чедирер кижилерни быжыглап, оларның демниг шуудап ажылдаары дээш саңгыр салыры күзенчиг. Трестин партия, профэвилел, комсомол организациялары, харын-даа ВЛКСМ райкому бо онзагай эгелээшкин ара чиде бербезин дээш, бригадада ажылдың байдалын кичээнгейге тудуп, ажылагый удуртукчуларындан дузаделкимчени контрольга алыры чугула хире.

Ол бригаданы комсомолчу-аныяктар бригадазы кылдыр быжыктырып, ажыл-ишке дедыктырып өстүрер болза, соонда барып, ол чаа хоорайның тудукчуларының база бир өзек күжү, өскелерге үлегер болур коллективи боор тургустунуп келиринге бүзүрел бар.

Мөңкит-оол САЯ,
«Шыныың» корр.

ЧУРУКТА: бригада кежигүннери Шолбан Монгуш, Юрий Түлүш, Краснослав Донгак.

МӨРЕННИҢ КОДАННАРЫНДА

Эрзинде «Мөрен» совхозтуң малчыннары бо кышты хүрменди эрттирип турарлар. Ында хей оолдаашыны киднин түлүк. № 1 бригадада Ынаалай Чамзырын, Мария Чанчыдай, Светлана Лопсан, Одум Соян оларның коданнарында чаш хураганнар дыка хөн немешкен. Ол ышкаш № 3 бригадада Орус Намдал, Учурал Марсуу, Сандан Бажаа оларның мал-маганы дыка эки турup турар.

Моон-биле чергелештир мавдың ара салыр, өлүг хураганнар төрүүр чоруу эң ылаңгыя үшкү бригадада бар. Чечен-оол Оюн, Владимир Базыр оларның коданнарында ындыг үүлдер хөй. Мындыг байдал өске бригадаларда база кестүп эгелээн. Январь ортан үезинде Владимир Базырның төрүүр хөюн чаа кыштарга эккелген. Ону хоочун бригадир Лопсан Бүрбүүжүк билир турган. Төрүүр хойну соок кажаага эккээрге, хураганнар хорап турар. Ынчангаш коданнарже сагыш салбас болза хоржок апарган.

Доржу ЧЫРГАЛ-ООЛ.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

КВАРТАЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕДИР

«Шекпээр» совхозтуң Сут-Кажаа сүт-бараан фермазы бо чылдың бирги кварталында күрүнеге 90 тонна сүттү садаар планныг. Коллектив ону ам күүседиринниң кырында келген. Түс-түс саанчылардан Миинс Куулар, Дарья Ооржак, Билчитпен Ооржак олар кварталда үт садарының даалгазын күүседипкен.

Фермада партия, комсомол, профэвилел организациялары малчыннарның социалистиг чарыжын доктаамал контрольдап турар. «Аныяктар, мал ажылынче!» деп кыйгы-биле комсомолчу оолдар Вячеслав Монгуш, Кайгал-оол Ооржак мында доктаамал саанчылай берген.

Коллективте хамык ажылды СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын чедиишкиннинг үткуурунче угландырган.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

КОМСОМОЛЧУ САКМАНЧЫЛАР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чечектиг хойну бригадазының малчыннары комсомолчу путёвка-биле сакманчылап келген кыстар Сайзанак Ондар, Айлаң Ховалыг, Алмаа Сарыглар оларны аажок мактаар. Ажылынга кызымак болгаш бичезеткилдиг бо уруглар ыраккы коданнарда хонуп-дүжүп, чаш хураганнарны кызымак ажаптежээн турарлар. Боларның кижи бүрүзү-ле чүс ажыг хураганны ыдып, тудуп турар. Олар чаш малды эмнээрниң бедүүн аргаларын шиңгээдип алган.

Бораш ОНДАР.

ДУРЖУЛГАНЫ АЖЫГЛААР

Эрги-даа бол, эки дуржулга ажыл-ишке ажыктыг апаар боор деп бодал-биле «Искра» совхоз колхоз турда, ажыл-агыйны канчаар чорудуп, орулганы канчаар чедип ап турганын бижиксей-дир мен.

Ол үеним, 1950 чылдар үезиң, эки сакты-дыр мен. Шивек-Кудуруу деп черде тараа шелдерин суггарар буганы кезек белүк хөрээженнер барып кылчыр боор чүве. Кижи бүрүзүнүң онаалдазын метрлеп берип каар. Бодум шаам-биле аамга дузалажып, ажылды кылчып турдум. Ол үеде акшашалың бар эвес. Чүгле ажылдаан хүнүм саналр. Өстүрүп, ажаап алган тараазын, күзүн кээп, кымның каш хонук, кандыг ажылдаанын барымдаалап үлежир турган.

Чер, хой, өшкү, инек, чылгы ажылындан ажыда, даага, кара кодан, кара дилги фермазын колхоз тудуп турган. Даага фермазы Бажың-Алаак суурнуң адаа талазында Бора-Чыраа деп черге турган. 1954 чылдан эгелеп, 1962 чылга чедир даганың чуурказын колхозтуң хову-шелдеринде бригадаларда столоваларга чедирип, тараажыларны чемгерип турду. Районнуң хереглекчилер ниитилелинге дужаап, бараан-сараанга база солуп алыр. Кара кодан, кара дилгиниң кежин белеткел конторазынга аппарып дужаап, ертек-үнеге чедирип ап келген.

Эрткен үеним, эде тургустуңнуушкун-биле дүүштүр бодап оргаш, Доктугу Допур-оолович Монгуштуң колхозту ынчан удуртуп турганы ышкаш кылдыр ажылды чүге организастап болбазыл деп кижи бодап кээр-дир. Шивек-Кудуруунуң Шанчының бугаларын эде-хере кылып, хаван-даага аймаан азырап, ногааны өстүрүп, «Искра» совхозту хой адырлыг ажыл-агый кылдыр чоорту чүге эде тургузуп болбазыл! Оон алган продукцияны садып-саарып, орулга ап болгай. Ажыл-агыйны хой адырлыг кылдыр тургузарынга кооператив шимчээшкини база идиглиг болур ужурлуг. Аная дааныр херек. Шак ындыг янзылыг ажылды организастаар арга совхозтуң удуртукчуларында, ону күүседириниң тура-соруу коллективтиң кежигүннеринде бар деп идегээр мен.

Кызыл-оол СЕДЕН-ДОРЖУ.
Чадаана хоорай.

ЧУРТТУҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР-БИЛЕ ДҮРГЕДЕДИР

Колхозчуларның IV Бүгү-эвилел съездизинде

Март 25-те ажылын дооскан колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизи бистиң ниитилеливистиң революсчу чаартылгаларының чыл демдеглелинге база бир кеску арын болуп артар. СЭКП-ниң удуртулгазы-биле боттанып турар үндезин экономиктиг реформаның, демократчыдылганың идеялары съездиниң ажылының төвүнге турган.

Социалистиг экономиканың чарылбас тудуш кезээ болур колхозтар боттарының хөгжүлдезиниң чаа, төөгүлүг үечадазынче бүзүрелдиг кирип турар. Амгы үеним сайзыраңгай техниктиг базазынга кооперация тургузуушкунунуң ленинчи идеяларын катап боттандырып эгелээни эң чугула социал айтырыг — Аъш-чем программазын шиитпирлээринге колхозтарның ролюн улам бедидер. ССРЭ-ниң Кооперация дугайында хоойлузунуң төлевилелинде, съездиниң хүлээп алганы Колхозтуң чижек уставында колхоз тургузуун моон ыңай улам быжыглаарының, демократизация бүгү талалыг хөгжүдериниң үндезиниери быжыглаттынган.

Эртенгиниң 10 шак. Эштер **М. С. Горбачевту, В. И. Воротниковту, А. А. Громыкону, Л. Н. Зайковту, Е. К. Лигачевту, В. П. Никоновту, Н. И. Рыжковту, Н. Н. Слюньковту, М. С. Соломенцевти, Э. А. Шеварднадзени, В. В. Щербицкийни, А. Н. Яковлевти, П. Н. Демичевти, В. И. Долгихти, Ю. Д. Маслюковту, Г. П. Разумовскийни, Ю. Ф. Соловьевту, Н. В. Талызинни, О. Д. Баклановту, А. П. Бирюковану, А. И. Лукьяновту, В. А. Медведевти** съездиниң делегаттары болгаш аалчылары адыш часкаашкыннары-биле утпаан.

Делегаттар ажыл-агыйны башкарып чорударының, эргелеп башкарылганы демократчыдарының чаа байдалдарында колхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң болгаш ССРЭ-ге Кооперация дугайында хоойлузунуң төлевилелиниң база Колхозтуң чижек уставында өскерилгелериниң дугайында айтырыгларны чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн.

Алтай крайның Заринск районунуң «Заря Алтая» колхозунуң даргазы А. Я. Эрист кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көөдүдириниң перспективтиг айтырыгларынга доктаагаш, кодээге садып турар машина-техниканың болгаш дериг-хереклерниң ортек-үнезиниң улуг боор турарын шүгүмчүлээн.

Центросоюзтуң баштаар черинниң даргазы **П. С. Федирко** хереглекчилер кооперациязының адынга болган шүгүмчүлелдерин бүрүн хүлээп алган. Чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазын эмзиндер талазы-биле партия болгаш чазактың ап чорудуп турар хемчеглерин боттандырарынга колхозтар хереглекчилер кооперациязы-биле кады ам-даа улуг ажылдарны боттандырар аргалыг. Чижээлээрге, чондан хүлээп алдынган продуктуларны ол-ле черлеринге болбаазырадып кылыр улуг эвес бүдүрүлгелерни колхозтар биле райполар тудар болза эки деп, ол саналаан. Ындыг дуржулга Украинада болгаш Молдавияда чыгдынган.

Март 25-те болган хуралга Харьков области «Россия» колхозтуң зоотехниги **Е. А. Катасонова**, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары **В. И. Мироненко**, Кодээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының президентизи **А. А. Никонов** болгаш оон-даа өскелер саная берген.

Съездиге 41 кижи саная берген:

Делегаттар бирги айтырыг талазы-биле «Ажыл-агыйны башкарып чорударының болгаш эргелеп башкарылганы демократчыдарының чаа байдалдарында колхозтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир дугайында» резолюцияны, иккги айтырыг талазы-биле «ССРЭ-ге Кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузунуң төлевилелиниң болгаш «Колхозтуң чижек уставынга өскерилгелер дугайында» доктаалдарны хүлээп алган.

«ССРЭ-ге Кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузунуң төлевилелин съездиге чугаалажып турда болган саналарны ниитилештиргеш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хоойлу төлевилелин чедир ажылдап ыылыр талазы-биле комиссиязынга хүлээдип бээрин Колхозтарның Бүгү-эвилел чөвүлелинге дооскан. Колхозтуң чижек уставын кылдынган өскерилгелер-биле кады бүрүн хүлээп алгаш, «ССРЭ-ге Кооперация дугайында» ССРЭ хоойлузун ССРЭ-ниң Дээди Соведи хүлээп алган соонда, ону чугаалажып көрүп турган үеде киргем чүүлдерни өөренип көрүп турганы шуут бедыыдарын Колхозтарның Бүгү-эвилел чөвүлелинге съезд дооскан.

Съездиниң делегаттары Колхозтарның эвилел чөвүлелиниң 125 кижи составтыг кылдыр бир үн-биле соңгаан.

Хуралды даргалап турган И. И. Кухарь съездиниң ажылын хаап тура, эде тургустуңнуушкунуң негелдезинге дүүштүр анализтиг болгаш хөнү уткалыг чугааның мөнөө болганын, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң съездиге чугаазында кылдынган түүнелдер болгаш айтыышкыннарның колхозтарның бүгү ажылын эмзиндеринге улуг идиг бээр чагыг болганын онзалап демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырар, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш улам күшенишкиннинг ажылдаар дээрзин делегаттарның өмтөзиндеп СЭКП ТК-га болгаш Совет чазакка ол илергейлээн.

Колхозчуларның дөртү Бүгү-эвилел съездизи ажылын дооскан.

(СЭТА).

В. С. Гладилинни Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Хереглекчилер кооперациязынга хой чылдарда үре-түүнелдиг ажылдааны дээш Тыва респотребсоюзтуң баштаар черниң даргазының бирги орлакчызы **Владимир Сергеевич ГЛАДИЛИННИ** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың март 26.

КООПЕРАЦИЯ ТУДУГЖУЛАРЫН ШАҢНААН

1987 чылдың база эрткен чылдың дөртү кварталының түүнелин-биле Роспотребсоюз баштаар черниң болгаш күрүне садының болгаш хереглекчилер кооперациязының ажылдакчыларының профэвилел ТК-зының Хүндүлел бижии-биле Тыва респотребсоюзту шаңнаан. Ол бедик шаңналды кандыг чедиишкинге дээш Тываның кооператорлары чаалап алганыл!

Респотребсоюзтуң тудуг-монтаж эргелели (начальниги А. Я. Благодатных), оон районнарда бригадалары, салбырлары эрткен чылын багай эвес ажылдаан. Кооперация тудугжулары эрткен чылын капитал тудуг кылыр талазы-биле планын 130,7 хуу күүсеткен, кол фондуну ажыглалга киирерим 133,7 хуу боттандырган.

Тудугжу бригадалар эрткен чылын үүрмектеп садар садыг четкилеринге 418 дөрбелчин метр шелдүг магазиннерни, 80 олуттуг ниитинниг чемненилге черин, барык үш муң дөрбелчин метр складтарны, ногаа ажаар черлерни болгаш өске-даа чугула тудугларны ажыглалга киргеп. Ол ышкаш колбаса кылыгларын болгаш эзт аймаан ыштаар модульду эптеп тургускан, бензин кудар чаа станцияларны туткан.

Кылдынган тудуглар амгы үеде кодээниң ишчилериниң садыг хандырылгазын эмзиндеринге бараан болуп эгелээн. Ол дээрге ырачы Мөңгүн-Тайгада, Эрзинде, Сүт-Хөлде немешкен чаа тудуглар-дыр. Ол дээрге мурнакчы ажылчыннар Владимир Кондратьевтиң, Михаил Вахрушевтиң, Виктор Яновтуң удуртканы бригадаларының шудургу ажылыторларының үрелгеним удур септээр арганы бээр деп, совхозтуң кол инженери Виктор Чооду чугаалап турар.

Машина-техниканы болаачыларга, механизаторларга быжыглааны оларның аңаа камналгалыг болурун чедип алыры, техниканың үрелир чоруун эвээжедири чугаажок. Ынчап кээрге, техниктиг ажаалда цегиниң ажылының хемчээли эвээжээр. Шак ынчан техниктиг ажаалда цеги ховуларже үүп, кодээ ажылагый техниказының ажылдап турар черлеринге барып, септелгени кылыр арга тыптып кээр. Үнүүшкүннүг техниктиг ажаалда чорударынга чугула дериг-хереклерни база четчелеп эгелээн. Оон ыңай кыштагларда электри шугумунуң, шимчедикчилерниң, сүт-бараан фермазында дериг-хереклдиг техниктиг ажаалдазын машина-трактор мастерскязының күжү-биле чорудар арга бар апаар.

Чаа эгелээшкин, эде тургустуңнуушкун ажыл-агыйның мурнунга чаа-чаа сорулгаларны сала берген. Оларны күүседири, чогаадыкчы түүкүлдүг ажылдан хамааржыр.

Шаңгыр-оол СУВАҢ,
«Шыныың» корр.

Үндезин реформаның оруу-биле

АЖЫКТЫЫ, БЕРИМЧЕЛИИ ДЭЭШ

Автотранспорт аймааның ажыглалын удуртуру, контрольдаары каны-даа ажыл-агыйга берге айтырыгларның бирээзи турган. Күрүменниң машина-техниказын бодунуң ажыккончаазын бодап ажыглаар, кыыар-чаар материалдарны карак ажыттап алыр чорук-тар-биле демиселди углап башкарар янзы-бүрү аргаларны удуртукчулар «чогаадып» келген. Олар чогуур түүнелдерин бербээн. Кажан ажыл-агыйны башкарарының экономиктиг аргаларын дилеп, ажылдың алыс түүнелин дээш кижилериниң сонуурганыынче кичээнгейин угландырган соонда, автотранспортту ажыктыг, беримчезин дээштиг кылдыр ажыглаарының оруктары тодарап келген.

Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозка база автотранспорт ажыглалы, кыыар-чаар материалдарның камналгазы дээш машина-техника-биле хамаарышкан айтырыглар 1988 чылга чедир чидиг турган. Чарыгдалдарны орулгалар-биле боду дуглаар, бот-ажыгаланыышкынның байдалынга ажылдаар апаргаш, техника ажыглалын эмзиндериниң экономиктиг аргазын дилеп, өске ажыл-агыйларның дуржулгазын совхозтуң удуртукчулары өөренип эгелээн. Эң дээштиг арга механизатор, болаачы бүрүзү техниканы долузу-биле ажыглаарынга, артык кезектерни, кыыар-чаар материалдарны камналгалыг чарыгдаарынга сонуургалдыг болурун ажыл телевирин дамчыштыр, ажылдың түүнелиби-ле хамаарыштырып турганы болган. Аңаа коллективтиг база хууда керээ-биле ажылдаар чорук улуг идигни берген. Бо чылын болаачыларның звенолары коллективтиг керээже шилчээн. Бир болаачы хууда керээ өзүгаар ажылдап турар. Керээже шак ындыг составтыг шилчээни, болаачыларның ыылып турар ажылы оларны быжыглаан хүш-ажылчы коллективтиниң бүдүрүлге талазы-биле байдалдарындан хамаарышкан.

Сергей Орланга удурткан болаачылар звенозун бир дугаар хойну бригадага быжыглаан. Звенонуң болаачыларының кол сорулгазы—бригаданың малчын коданнарынга мал чеми дээш өске-даа чүүктерни ай-шаанда чедирери. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, хойдан хей продукцияны алыр дээш коллективтиг ишке боттарының үлүүн киирери. Звенода үш болаачы бар. Звенонуң удуртукчузу база болаачылар Алексей Иргит, Олег Агар-оол администрация-биле кереэни чарып, кылыр ажылының хемчээлин тодаратkан. Болаачыларның канчаар ажылдаанын керээде айыттынган сан-чурагайлар-биле контрольдаар. Автомашина бүрүзү чылдың 720 хонуунда ажылдаар. 1 хонукта 120 километрни, а оон чартыын азы 60 километрни чүүктүг эртер ужурлуг. Олар ынчаар хүлээнип алган. 2772 тонна чүүктү сеертүп, 151 2000 тонна-километрни кылыр. Ол бүгү ажылды бүдүрериннге 23 тонна кыыар-чаар материалдарны чарыгдаар. Бир эвес керээде айыттынган хүлээлгелерин күүседиптер болза, 5760 рубльди ажыл телевириннге алыр. Шак ындыг хүлээлгелерни алган соонда, болаачы машинаны чүк сеертүрүнге ажыглаарынче кичээнгейни олар салыр ужурлуг. Биргээр чугаалаарга, болаачыга чүүктү тып бээр. Шак ынчан хойжу бригаданың бригадири ажылды баш бурунгаар планнаар апаар. Болаачыны звенолларга чарып, ажылагыйның кайы-бир участогунга доктаамал быжыглап турар. Оларның-биле кереэни чарганы ажыктыг болган деп чүвени баштайгы түүнелдер көргүскен.

Совхозтуң администрациязы-биле хууда кереэни чарып, ажылдап турар болаачы Дмитрий Дойнурнуң тыңнелдери солун. Дмитрийниң кол ажылы —Балгазында нефтебаазадан совхозтуң бүгү-ле кыыар-чаар материалдарын сеертүү. Болаачының кылыр ажылының хемчээлин, чарыгдалдарын, алыр шалыңын кереэде тодаратkан. Кереэде айыттынган хүлээлгелерин ол чайлыг күүседип турар. Февральда харын-даа ажыр-ган. Чүүк чок апарган үеде өске ажыл-агыйларның кыыар-чаар материалдарын сеертүп эгелээр. Чижээлээрге, февраль айда «Таңды-Уула» совхозтуң Самагалдайда бензин кудар станциязының кыыар-чаар материалдарын сеертүп турган. Болаачы өске ажыл-агыйларга ачы-дуза өгирерге, оон хөлезинин совхозтар аразында санажыр. А болаачыга Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз кылган ажылының хемчээлин барымдаалап төлеп бээр. Өске ажыл-агыйларның ажылын кылып турган, үндүрген чарыгдалдар, шүүлдерге совхоз-биле чарган кереэде хүлээлгелерге, чарыгдалдарга хамаарышпас. Аңгы саналттынар.

Дарсыг Сааяның машиназын совхозтуң ажылчыннарының хууда чүүктерни сеертүр кылдыр доктаамал быжыглаан. Кажан Берт-Даг чурттакчыларындан чагыг чокта, совхозтуң ажылынга ону хаара тудар. Болаачының шолыды чагыгларны канчаар күүсеткениннден, чүү хире ажылды кылганындан хамааржыр. Улустуң хууда чоруун кылып, чүгүн сеертүп бээр кылдыр машинаны доктаамал быжыглаан соонда, машина-белгат-биле хандырылгага хамаарыштыр чоннуң талазындан хомудалдар эвээжээн. Болаачының шалыны хереглекчилериниң чагыларының күүседезиниң хемчээлинден хамаарылгалыг болганда хей чагыгны күүседиринге ол сонуургалдыг.

Болаачыларга тодаргай бүдүрүлге даалгаларын бергени оларны күүседиринге таарымчалыг байдалды тургузарын совхозтан негеп келген. Хамыктың мурнунда техниканың ажаалдазын, септелгезин чорударының материалдыг баазазын быжыглаары чугула болу берген. Ол сорулга-биле техниктиг ажаалда, үүрмек септелге кылыр цехти тургузарын планнаан. Машина-трактор мастерскязының цехтериниң демин кадып, материал-техниктиг шаг-шинээн чаңгыс черге мөөгнеп, ону тургузар. Техниктиг ажаалда цегинге мотор, электрилиг дериглге, машинаның шимчээр кезектерин септээр мергежилдиг кижилер кирер. Оларның шалыңының хемчээли кылган ажылының түүнелдери-биле харылзаалыг болур. Цехтиг ажылының шалыпкыны артык кезектериниң курлавырларындан база хамааржыр. Ынчангаш эрги артык кезектерни септеп, чаа кезектерни чагылып ап, курлавырны тургузар. Артык кезектериниң курлавыры үрелген машина, трактор-ларның үрелгениң удур септээр арганы бээр деп, совхозтуң кол инженери Виктор Чооду чугаалап турар.

Машина-техниканы болаачыларга, механизаторларга быжыглааны оларның аңаа камналгалыг болурун чедип алыры, техниканың үрелир чоруун эвээжедири чугаажок. Ынчап кээрге, техниктиг ажаалда цегиниң ажылының хемчээли эвээжээр. Шак ынчан техниктиг ажаалда цеги ховуларже үүп, кодээ ажылагый техниказының ажылдап турар черлеринге барып, септелгени кылыр арга тыптып кээр. Үнүүшкүннүг техниктиг ажаалда чорударынга чугула дериг-хереклерни база четчелеп эгелээн. Оон ыңай кыштагларда электри шугумунуң, шимчедикчилерниң, сүт-бараан фермазында дериг-хереклдиг техниктиг ажаалдазын машина-трактор мастерскязының күжү-биле чорудар арга бар апаар.

Чаа эгелээшкин, эде тургустуңнуушкун ажыл-агыйның мурнунга чаа-чаа сорулгаларны сала берген. Оларны күүседири, чогаадыкчы түүкүлдүг ажылдан хамааржыр.

Шаңгыр-оол СУВАҢ,
«Шыныың» корр.

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

КҮҮСЕЛДЕ ХЫНАЛДАЗЫНЫҢ ЧЕТПЕЗИНДЕН

Партия эге организациязы — партияның үндезини, эде тургустунуушкунның ыяа звенозу. Оя болза партия биле чонну сырый харылаштырып, чүрттүү социал-экономиктиг хөгжүдезни дүргедеднр талазы-биле салган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш демисселдиң мурнуку одуруунда чоруп орар. Ынчангаш партия эге организациязының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, даңынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер ажылды партия Кызыл зоркому, райкомнар, парткомнар чорудуп турар. А СЭКП Тоожу райкому бо ажылды канчаар чорудуп турарын көрээн.

СЭКП Тоожу райкому, ооң киллистери партия эге организацияларының ролюн, харыысалгазын, даңынчы арга-шинээзин бедидер, оларның ажыл-чорудулгазын идепкейжидер дээш чамдык ажылдарны кылып чорудуп турар.

— Эрткен чылдың төмүзүнде партбюролар, парткомнар эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында оларның отчёттарын партия хуралдарынга дыңнаан. Анаа партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын бүгү талазы-биле ханы анализээн. Олар эде тургустунуушкунну удуртуп, бодунуң ажылын чаартыр, стилин сайзырангайжыдар, кижизидилге ажылын эжижидер дээш ажылдап турар. Нинтизи-биле районга отчёттуг хуралдар чогуур деңнелге эткен, ажыл-чорудулгазын бүгей деп үнелеттирген база отчёттуг хуралын катап эрттирген партия организациязы чок—деп, СЭКП райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш чугаалады.

Отчёттуг хуралдарга санал берген коммунистер партия эге организациялары эде тургустунуушкунну ам-даа «ошкак удуртуп, чон ортузунга организакчы, политиктиг ажылды четпес чорудуп турарын шүгүмчүлээн. Бо болза оларның даңынчы арга-шинээзинниң кудузүнден, боттарының хүлээп алган доктаалдарының күүселдезни чедип албайн келгенинден, партия райкомунуң, парткомнарның талазындан партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидерниче чогуур сагышты салбайн, практиктиг дузаны, деткимчени чедирбейн турарындан болганын хуралдарга демдеглээн.

Партия эге организацияларына эрткен отчёттуг хуралдарның түүнелин СЭКП райкомунга сайгарып көргеш, моон соңгаар оларның ажыл-чорудулгазын идепкейжидерде кандыг айтырыгларже кичээнгейни салырын тодарадып, тускай хемчегларни ажылдап кылган.

Районнуң партия эге организацияларында СЭКП райкомунуң ажылдаачыларын быжыглаан, олар партия эге организацияларының секретарларына, активчилерге дузалажып, арга-сүмелерни берип турар. Ылаңгыя партия хуралдарын шынарлыг эрттирериниче, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидериниче, экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринин шынарын эжижидериниче болгаш эске-даа чугула айтырыгларже кичээнгейни салган. Бо хемчеглер партия организацияларының ажылын идепкейжидерниге дузалап турар. АКМК-да, райкүүскомнуң иштинги керектер база районнуң сан-зее киллистериниде, Тоора-Хем ортумак школазында партия эге организациялары боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны багай эвес шиитпирлеп турарлар.

Партия эге организацияларының секретарларын коммунистер шилип, соңгуп алырыңче кичээнгейни сөөлгу үеде салган. Партбюро чок партия эге организациялары секретарын коммунистер боттары соңгуп алырын практиклап турар. Шак ындыг демократтыг эгелээшкин-биле эткен чылын дөрт партия эге организациязының секретарын соңгуп алган.

Партия хуралдарын эрттиреринің шынарын эжижидериниче партия райкому кичээнгей салган. Чүге дээрге чамдык партия эге организациялары хуралдарга чугаалажыр айтырыгларны шын шилип албас, хуралга кошкан белеткенир таварылгалар турган. Ооң уламындан партия организациязының коллективтиң ажылын эжижидеринге, четпестерни эдеринге ол кандыг-даа дээштиг салдар чедирбес болган. Партия райкомунуң төлөөлекчилери эге организацияларга баргаш, үүн айтырыгларын шилип алырынга, хуралдарны белеткээринге практиктиг дузаны чедирбишаан, анаа олуржуп турарлар.

Районда 23 партия организациязы бар, оларның секретарларының семинарларын район төвүнге, совхозтарга үеүелерде эрттирип, теоретиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгага эргежок чугула билиглер-биле чепсеглеп, арга-дуржулга солчулгазын организастап турар.

Районуң өөн совхозу, чамдык бүдүрүлгелери бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаленыышкынче шилчээн, ынчангаш ажылчыннарны, арбан-даакчыларны экономиктиг биилиглер-биле чепсеглээри чугула болу берген. Район төвүнде партия-ажыл-агый активиниң школазының, совхозтарда экономиктиг өөредилгениң кичээлдерин шынарлыг эрттиреринче кичээнгейни салган. СЭКП райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш кичээлдерин эрттиреринге киржип турар.

СЭКП райкомунуң партия эге организацияларының ажылын идепкейжидер, даңынчы арга-шинээзин бедидер дээш чорудуп турар ажылы эде тургустунуушкунуң негелделеринге четпес. Партия эге организацияларының ажылы кошкак, даңынчы арга-шинээзин ам-даа куду, парторгтарның солчуру хөй болуп артпышаан. Районуң харылаза белдиринде, амыдырал хандырылга комбинадында партия эге организациялары ажылын оожум эде тургузуп турар. Партия хуралдарынга ажыл-агыйда, социал айтырыгларда четпестерни эдериниң тодаргай хемчеглерин айыткан кончуг эки доктаалдарны дыка хөй партия организациялары хүлээп ап турар, ындыг-даа болза ооң күүселдезни организастаар болгаш хынаар ажылды четпес чорудуп турарындан оя четпестер чайлаттынмайн келген. «Тоора-Хем», «Май 1» совхозтарның болгаш өске-даа күш-ажылчы коллективтерниң удуртукчулары-коммунистерниң отчёттарын партия хуралдарынга дыңнаан, чогуур доктаалдарны хүлээп ап турар. Совхозтарның малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, үксаазын эжижидер, мал чемнерин четчиири-биле белеткээр, продукцияның бот-үнезин чиигедир, шынарын эжижидер, иевжилериниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, социал айтырыгларны шиитпирлээр дугайында эвээш эвес доктаалдарны хүлээп алза-даа, ында ылдыынган чүүлдер шоолуг эвес болганындан четпестер уламчылаавышаан.

Районнуң хереглекчилер ниитилелиниң амыдырал хандырылга, коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажылында четпестерниң дугайында партия хуралдарынга чаңгыс удаа эвес чугаалашкаш, ону эдериниң талазы-биле шиитпирлерни хүлээп ап келген. Чижекке чүгле Тоожу райпозун ап көрээн. Ында бараанларын ассортиментизиниң кызылызын, үруглар чеммериниң ховарын, автомагазиннер малчыннарга график өзүгаар барбайн турарын болгаш өске-даа садыг хандырылгазында четпестерни шүгүмчүлеп турган, ону эдериниң дээштиг хемчээн ында партия организациязы албаан, ынчангаш чоннуң хереглелдерин хандырып шыдавайн турар. Байдал ындыг турда, СЭКП райкомунуң организастыг киллизи (эргелекчизи О. А. Одумачи), совхозтарда партия комнар (секретарьлары А. В. Семис-Кок, Н. Д. Довут) шиитпирлер күүселдезинче кичээнгейни салбаан, ынчангаш партия эге организациялары ону амыдыралга боттандырар, хаарылаар коммунистерден шыңгыы айтырбайн, организакчы ажылды чорутпайн турар.

Партия эге организация секретарларының өөредилгезин арга-дуржулга солуштурулгазын организастаарының тодаргай планы райкомда тургустунмаан. Парткомнарга дуза чедирер, суурларның чурттакчыларының ортузунга ажыл чорудар комплекстиг үүүш-күннерни кылбайн турар.

Партийжи, күш-ажылчы, бүдүрүлгечи сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаар, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дээш районнуң партия эге организациялары ажылды чорудуп турза-даа, эде тургустунуушкунның негелделеринге дүүшпейн турар. Ооң уламындан районда арагалаар, самогон болгаш брага кылыр, кем-керек үүлгедир чоруктар эвээжеейн турар. Партийжи, күш-ажылчы сагылга-чурумну үрээр, арагадарыже хандыкшыыр коммунистер ам-даа бар. Эткен чылын СЭКП «өжигүнүнден чеди кижини үндүрген, 20 коммуниске партийжи хемчегни күлээткен. «Тоора-Хем» совхозтан беш коммуниске даандырган ажыл-херээнге ээ-хаарысалга чогу, арага-дарыга хандыкшыр турганы дээш партийжи хемчегни онааган.

Амгы үеде СЭКП-ниң XIX бүгү-эмилел конференциязына төлептиг ужуражыры-биле белеткея ажылдары чоруп турар. Ынчангаш партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, ооң стилин, арга-методтарын сайзырангайжыдар дээш партия райкому, парткомнар ажылды дээштиг чорударының хемчегдерни ап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр.)
Тоожу район.

ХУРАЛ ЧҮГЕ ТҮҢНЕЛ ЧОК ЭРТКЕНИЛ?

♦ Чаа соңгуткан аныяк секретарьга дуза херек ♦

Партия хуралы—кижизидилгениң школазы, бодунуң организациязының даңынчы арга-шинээзин бедидер дээш харыысалгалыг чоруукка коммунистерни кижизидериниң дээштиг чепсээ болгай. Партия хуралы бисте канчаар эртип, организацияның амыдыралынга кандыг салдар чедирип турарын! Оны баш бүрүнгаар эки белеткелдиг, коммунистериниң идепкейлиг киржилгезин-биле шалыпкын, чидиг шүгүмчүлелдиг эрттирип турар бе! Анаа хүлээп алган шиитпирлериниң дээштин кандыгын!

Пенсионер, хоочун коммунист кижи болганымда бо чижектиг айтырыглар мээң сагышсеткилимни бо-ла доюлдуруп келир. Бо удаада солунга бодумнуң чамдык бодалдарымны илередип, бистиң райпода партия эге организациязының ноокта чаа, мартта эткен бир ажык хуралының дугайын бижикседим.

Чарлалды бир төнүн бүрүнгаар аскан. Үк хуралдың үүн айтырыы: райпо даргазының ораалакчызы Г. Ш. Доңгактың отчёду; тускай херек: организастыг айтырыт. Эге организацияның үчёдунда 14 коммунистиң 10-у, үш чүс ажыг кежигүннүг коллективтен он ажыг активни анаа олурушкан. Хуралдың даргазын, секретарын соңгаан. Хүн айтырыын, хүн чүрүмүн-даа бадылаптайн, илеткелчиге сес берген. Коллективте ажылдап турар үш чүс ажыг кижиниң төзен хүүзу көрээженнер, төзен ажыг хүүзу аныяктар, комсомолчулар, 14-үү коммунистер. Дээдн болгаш ортумак өртемниглер хөй, эрээн каш кижини өөредип чоруткан, ажылдан үндүрт�нер база күш-ажылдың сагылга-чурумунда, корум-чурумда четпестер бар дээрзин анаа отчёт ылган коммунист доңчу чугаалаан. Шүгүмчүлекчи эвес байдалга үк отчётту кылып, ажылдан үндүрткен, арагалаан, ажыл шагы үскен, чурум үрээн кижилериниң чаңгызының-даа адын адаваан.

Айтырыглар хөй салдынган. А долу, шын харыы чок. Хуралга санаадар эвээш болгаш эрекгей болган. Чамдык аныяктар отчётту эки-дир дижип мактаан. Чамдыктары турун келгеш, райпода бараан саарылгазының планы бирде күүсеттинмес, чамдыкта күүсеттинмес-тир деп анализ чок, эрекгей санаа бергеннер. Шүгүмчүлел чок, тодаргай арга-сүме дыңналбаан.

Хуралга чидиг шүгүмчүлел кылган хоочун коммунистер харын бар. Чүртте эде тургустунуушкунның бирги үе-чадазы дооступ, иймги үе-чадазы чоруп турарын билир бис. А коллективте оя кончуг оожум. Ажылчыннарның ажылга сомуургалын көдүрер, оларның ажылын үнелеп көөр талазы-биле ажыл четпес. Ажыл телеврин ай-шаанда четче төлөп бербейн турар. Байырлаа үннериниде ажылдаан одаачыларның, таныышдарының, молаачыларының ажыл телеврин ийи дакпыр телевейн келген. Ажылчыннар ортузунга кижизидилге ажылы четпес, лекция, беседа кызыы эртип, чүгле райком ажылдаачылары ийи-чаңгыс өөрүн номчуп турар дугайын анаа хоочуннар шүгүмчүлээннер.

Партия эге организациязының аныяк хуралында партия райкомунуң бюро кежигүнү, райкүүском даргазы С. Ильенков олурушкаш, чүве чугаалаан, арга-сүмезин каткан. Эде тургустунуушкунның негелделеринге дүүштүр чүү кылдынгаыл, ажылдың кандыг методтарын нептередип турарыл, ооң ажыктыы кайы хирел, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурумну улам эжижидер, планныг даалгаларны күүседир дээш чүү кылза эжил? Бо дугайын оя чугаалап, сорулгаларга доктаваан.

Бирги айтырыг талазы-биле шиитпир төлеврилелиниң чүгле доктаеткан кезээн парторганизация секретарының ораалакчызы номчаан. Райпода кадр киллизиниң (райпо даргазының ораалакчызының) ажылын ортумак деп санаар деп чаңгыс пункт ында бижиттинген.

Хуралга келген коммунистер, олурушканнар кайгай бергеннер. Катап доктаал төлевилели тургузуп, ону хүлээп алыр эвес. Шак шойлу берген. Адактын соонда доктаалдың төлевилелин катап кылырын партбюрога дааскан.

Партия хуралдарын баш бүрүнгаар эки белеткея чокка, буу-хаа эрттиреге ындыг янзылыг, түүнел чок боор-дур. Ооң чылдагааны чүдел? Эге организацияның секретары аныяк коммунист болгай. Анаа хоочун коммунистер арга-сүме кадарга, ону херекке албас, сүмелешпес. Беш кижи составтыг партбюро соңгуткан соонда чаңгыс-даа чыгып, хуралдаваан, а партия райкомунуң организастыг киллизиниң талазындан чаа соңгуткан, аныяк секретарга боттуг дуза чедирбейн турарының херечизи оя деп бодаар мен.

Райпода партия эге организациязының башкарыкчы ролюн көдүрер, ооң ажылын кеску, дээштиг, идепкейлиг болдурар дизе, анаа хүн бүрүде дузалап, углап-шиглээри негеттинип турар.

Эрес-оол САЯ.
Пенсионер, хоочун коммунист.
Барыын-Хемчик район.

Эде тургустунуушкун: арга-дуржулга солчулгазы

КӨРҮП, БИЛИП АЛГАН

Бо чылдың март 20—23-те Тыва АССР-ниң партия-совет ажылданчыларының төлөөлери — СЭКП райкомнарының бирги секретарлары, чамдык райкүүскомнарның даргалары, Агроүлетпүркүмүнүң ажылданчылары Томск областа чораан. Делегацияны СЭКП Тыва обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак удуртуп чораан.

Томск область аыш-чем программазын боттандырар талазы-биле улут ажылды боттандырып турар. Ынчангаш оларның дуржулгазы биске солун болгаш ажыктыг болуру чугаажок. Тываның делегациязы СССРЭ-ниң 50 чылы аттыг база «Чернореченский» совхозтарның сүт комплекстериниң, картофель үрезини өстүрер талазы-биле бир совхозтун лабораториязының, Томскиниң Кедээ ажыл-агый дуржулга станциязының, «Томск сүт агроүлетпүрүнү» саржаг-быштан базазының, Томскиниң «Агроүлетпүр химия» район каттыжышкынының, «Кузовлевский» совхозтун биолабораториязының база Томск хоорайда агроүлетпүрүнүң чамдык будүрүлгелериниң ажыл дуржулгазы-биле таныышкан.

Тываның төлөөлери үк областың агроүлетпүр комплекзиниң ажылындан ажыктыг чүүлдерни көрүп, билип алган, ам ону практика кырынга ажыглаары эткен.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр).

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭРТКЕН

СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл киллизи партия райкомнарының болгаш Кызыл хооркомуң орг-киллистериниң эргелекчилериниң семинарын эрттирген. Семинарны СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл киллизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин ажыткаш, «Партия эге организацияларының даңынчы арга-шинээзин, коммунистериниң авангардчы ролюн бедидер талазы-биле партия комитеттериниң организастыг киллистериниң эргелекчилериниң өөредилге-семинары Политиктиг чырыдыышкын бажыңының эргелекчизи А. Д. Ооржак, марксизм-ленинизм университетиниң бот-өөредилге салбырының деканы П. М. Самороков олар өөредилге-семинарның киржиичилеринге чугаалап берген.

Ол үүн арга-дуржулга солчуушкуну база болган.

СЭКП обкомунуң культура, парлалга секторларының болгаш чамдык киллистериниң ажылы-биле семинарның киржиичилери таныышкан.

Бии-Хем районче үүүшкүн кылып, «Кызыл тараачын» совхозта партия организацияларының ажылының стилин, методун сонуургап, ынаар база чедип чораанар.

Валентина САТ.

ПАРЛАЛГА БАЖЫҢЫНГА УЖУРАЖЫЛГА

СЭКП райкомнарының пропаганда болгаш агитация киллистериниң эргелекчилериниң республика солунарының, Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга төлөөлериниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга төлөөлериниң өөрүнде агроүлетпүрүнүң чамдык будүрүлгелериниң ажыл дуржулгазы-биле таныышкан.

Тываның төлөөлери үк областың агроүлетпүр комплекзиниң ажылындан ажыктыг чүүлдерни көрүп, билип алган, ам ону практика кырынга ажыглаары эткен.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр).

ОРГАНИЗАСТЫГ ЭРТКЕН

Школа болгаш амыдырал

АЛДАН-МААДЫР ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ: өөредилге-кижизидилге ажылы, ында үлегерлиг чамдык чүүлдер дугайы

1987—1988 өөредилге чылынга уткуштур белеткел дээш, өөредилге чылының дургузунда өөредилге, кижизидилгеге чедишкиннери дээш Сүт-Хөл районнуң школаларының аразында социалистиг чарышка Алдан-Маадыр ортумак школазының коллективи (директору Д. Л. Күжүгет) тиилекчи болган. Школаның ленинчи чаңчылдарга өөредилге-кижизидилгезинде, удуртулгазында үлегерлиг чүүлдер бар. Районнуң методкабинединиң методистери школаның ол талазы-биле дуржулгазын чырыткан материалдарны белеткээш, редакцияже чоруткан. Ам оон-биле номчукчуларны таныштыраал.

БОТТАРЫНЫҢ КҮЖҮ-БИЛЕ

Коллектив чайгы сентелге үезинде бодунуң күжү-биле сентелгеге чергелештир чаартылгаларны кылганының түңнелинде чеди класс-комнаталарны кылып, школазын алгыткан. Тодаргайлаарга, беш эге класстарның өрээлдери, машина башкарарынга өөренир база мал ажыл-агыйы өөренир өрээлдер немешкен. Бүгү класстарны болгаш кабинеттерни үениң негелдезинге дүүштүр сентел-дерээн, эт-хөрекселдер-биле четчеленн. Өөредилге хөрекселдерин делгеп салыр, шыгжаар аргалар кабинеттерде бар апарган. Школаның шупту 17 өөредилге кабинеди «эки» деп демдекке хүлээп алдынган.

Школага өөренир үжүрлүг өөренирчилер шупту хаара тутунган. Школаның башкылары кичээлдерге беш киноаппаратты, үш телевизорну, алды проигрывательди, үш магнитофонну, бир электрофонну, ийи кодоскопту, дөрт диапроекторну, ийи фильмоскопту ажыглап турар.

Школада шупту 47 башкы ажылдап турар. Коллектив өөренирчилерге быжыг билигни бээр дээш демниг, чаңгыс аай угланыышкынныг ажылдап турар. Партия эге организациязы (секретары К. А. Ооржак), оон бюрозу хөй-ниити организацияларын билдилиг башкарып келген коллективте 16 коммунист бар. Башкылардан Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Т.-Б. А. Ооржак, улус өөредилгезиниң тергиннери Д. Л. Күжүгет, А. Т. Ондар, З. Д. Суваң, пионер-вожатый С. Т. Монгуш, өөредилге эргелекчизи К. Н. Ондар чогаадыкчы өзү-биле күженнишкиннинг ажылдап түрарлар.

Өөренирчилерниң өөредилге-будурулге бригадазынга 1987 чылда 90 өөренирчи ажылдап чайлаан. Школа ниитилелге ажыктыг, будурукчулуг күш-ажылды эки организаствының түңнелинде 2300 рубль ажылдап алдынган, оон 1920-зин районнуң кассазынче шилчиткен.

КОЛ ЧАЖЫДЫ

Школа коллективиниң чедип ап турар чедишкиннериниң кол чажыды — өөренирчилерниң болгаш башкыларның хөй-ниити организацияларының ажылын кады болгаш тодаргай план өзүгаар чорудуп турарында. Аңаа школаның дирекциязының ролю улуг. Школада ямзы-бүрү хевирниң болгаш деңнелдиг класстан дашкаар ажылдары хөй, оларның кол сорулгазы өөренирчилерге өөредилге-кижизидилге ажылын күштелдирери боон турар. Районнуң улус өөредилге килдизиниң өөренип көргени-биле алырга, ол школада эге класстарда башкылаашкының шынары бедик. Ында башкылар А. Т. Ондар, З. Д. Суваң, В. М. Сарыглар, Е. Т. Монгуш, Ч. Б. Монгуш оларның өөренирчилериниң билии бедик дээрзин демдеглээн. Оларның класстарында багай номчуур, санаар, орус сеске чегей өөренирчилер барык чок. Эге класстар башкыларының методиктиг чөвүлүнүң ажылы үлегерлиг, кичээлдериниң методиктиг сайгарылгазын кылып, ажык кичээлдерни эрттирип турар. Эге класс башкылары боттарының кичээлдерин шупту зин ажыг кылдыр чарлаан.

Класс удуртукчузу башкыларның методиктиг каттыжыышкынының ажылын класстан дашкаар кижизидилге ажылдарының организакчызы Т.-Б. А. Ооржак чогумчалыг удуртып турар. Эге класстар башкылары кошкак өөредилгелиг ургуларга немелде кичээлдерни эрттирип турары онзагай. Чижээ, 26 чыл иштинде башкылаан хоочун башкы А. Т. Ооржак чамдык таварылгаларда кошкак өөренирчилерни бажыңынче чалап алгаш, бодунуң төрээн ургуларынга дузалашканы ышкаш, билдинмээн үүлдерни айтып берип, дузалажып, ынчап турган, ургуларның тема бүрүзүн шиңгээдип алырын чедип ап турар.

Чапсар үезинде өөренирчилер бир кабинетте кинопроекторну, өскезинде кодоскопту белеткээн турарын бо-ле көрүп болур. Коридорда эртем кабинеттериниң чанында ханаларда техника, ажыл-агый талазы-биле чедишкиннерге, чаа ажыдыышкыннарга хамаарышкан делгелгелер бар. Эге шериг, күш-культура кижизидилгезинге хамаарышкан булуңнар, кабинеттер эки дериттинген (башкылары Э. Н. Ондар, Ш. Ш. Ондар).

Школада ийги эзлчегде 3 класс өөренип турар. Шупту кабинеттер дүзү соонда хостут, немелде кичээлдер, белгүмнер эрттиреринге таарымчалыг. Баштайгы үлдүң түңнели-биле дөртү өөренирчи бүрүзү эки өөренген.

Башкылар коллективи быжыг демниг оон кижизидикчи-өөредикчи күжү дээштиг дээрзин бо школадан көрүп болур.

ЭГЕ ШЕРИГ БЕЛЕТКЕЛИ

Экер-оол Намдакович Ондар башкы училищезин дооскандан аңгыда курлаварда улуг лейтенант. Офицер кижи болганда кичээлдерни ол шериг хевин кедипкеш эрттирер. Ынды болганда кижизидилге ажылы улам шыңгыы болуп, негелдеге дүгжүп, өөренирчилерге эки салдарны чедирип турар. Школада шеригниң эге өөредилгезиниң кабинединге кире бээрге, эргежок чугула чүүлдер-биле оон дериттингени дораан эскертиннер. Башкы школада «Аныяк адыгжы» деп белгүмүнү база эрттирип турар.

Э. Н. Ондар класстан дашкаар ажылдарны күш-культура башкызы Шулуун Шурженович Ондар-биле кады план өзүгаар эрттирип турар. Бо школада күш-культура башкылары кайызы-даа тускай дээдн эртемниг. Школа делгем спортзалдыг.

Школа «Алдан-Маадыр» совхозтуң дузазы-биле бо частан эгелеп эштир бассейн тудуп эгелээрин планнаан.

АЖЫЛ—ХҮНДҮ

«Хойлуг кижи каас, инектиг кижи тодуг» деп тыва улустуң үлегер чугаазы күш-ажыл кижини каастаар дээни-биле дүгжүп турар. Ургуларны күш-ажылга, ниитиниң будурукчулуг күш-ажылынга кижизидери амгы үениң чугула айтырыгларының биреэзи деп школа реформазында айытган. Алдан-Маадыр ортумак школазы бо талазы-биле районда эки ажылдыг школаларның санында, 90 өөренирчилиг будурулге бригадазы эрткен чайын 16 га черге картофельди, 0,5 гектар черге капустаны, 33 гектар черге сигенни ажаап өстүрген. Күскү түңнелби-биле алырга, олар 100 тонна картофельди, 4 тонна помидорну, 12 тонна капустаны, 51 тонна сигенни ажаап алган.

Школаның күш-ажыл башкызы Дыртый-оол Шыырап-ович Монгуш мастерскаяны эки дерип алган. Башкының удуртулгазы-биле өөренирчилер мастерскаага демиргүжүк сыптарын, далган өөр ыыштарны, чем кезип доораар калбак ыыштарны, база чагыглар өзүгаар столдут шыдыраларны, малчыннарга бичии сандейжыгаштарны будурүп кылып турарлар. Башкы малчыннарга бичии сандайларны улам бичеледип, дүре тудуп алыр кылдыр боду чогаадып кылган. Сүт-Хөл район эмнелгезиниң чагыын өзүгаар чыдып эмнедип турарларга столдарлыг шыдыраларны кылып кааны шеверген. Дуржулгалыг башкы «Аныяк техник» болгаш «Моделист» белгүмнерни база эрттирип турар.

Школаның интернаттың иштинде хөй чечектерни өстүрүп турар. Оларны олуртур, тургузар черлерни база ол-ле башкының удуртулгазы-биле чазап кылган.

ЧУРУКТАРДА: кичээлдер үезинде.

ЧАГЫГЛАР ЁЗУГААР КҮҮСЕДИР

Республиканың Чонунуң амыдыраа хандырылга министерствозунуң будурулгелери чоокта чаа эрткен профессионал байырлалының будуунде Кызылда Езулалдар бажыңынга боттарының будурүп үндүрүп турары кылыгларның делгелгезин организаствап. Бригада керээзи-биле ажылдаарын шиңгээдип албышаан, ботарулга-чарылгаже, бот-аксаланыышынче шилчип турар бо үеде республиканың чурттакчы чонунга олар кандыг-кандыг кылыгларны үндүрүп турарыл! Бо делгелге он айтырыгга харыы болур.

Министерствонуң сентелгетудуг участогунуң коллективиниң продукциязы-биле танышып көрээлиңер. Бо будурулгениң кылып үндүрүп турары кужнага көрдүнген хемчээли бичежек стол, табуреткажандайлар, аяк-сава шыгжаар шкаф-стол-биле шолу улуг эвес кужнаны дерип ап болур. Уруглар өрээлинге салыр ийи сандейлыг столчугашты, бичии креслону, ыыштан кылган каай-орунчугашты чагыг кинрип, кылдыртып алыр болза, аде-ие ургуларынга таарымчалыг байдалды чоп тургузуп ап болбас деп. Болур-дур.

Сентелге-тудуг участогунуң начальниги Е. М. Трошев делгелгеде салган продукцияларынга хамаарыштыр дараазында үүлду чугаалады:

— Чонга чедирип турар ачыдузавыстың хемчээли өзүп турар. Кылыгларның ассортиментизин калбартыыр чугулалап турар бис, ол талазы-биле тодаргай чамдык хемчеглер алдынып турар. Чижээ, делгээнивис бо кресло, солун, сеткүүл салыр стол, орун—чаа продукциязыстың бирээзи-дир. Херек апарган таварылгада бо орунну чазып ап болур, эптиг. Оон өртээ сезен беш рубль. Чурттакчы чонга бо чылын ындыг орунну ийи чүс ажыгны саттывыс. Оон-биле кады улуг эвес чуртталга шөлдүг өг-бүлелерге таарыштыр ыыштан кылган ийи каът уруглар орунун база кылып турар бис. Чагыглар кинрип болур. Будурүп турар бо чүүлдеривисти кызылчыларга, көдээниң чурттакчыларынга, малчыннарга амыдырал хандырылга будурулге эргелелдерин дамчыштыр садып турар бис. Линолеум-биле шалаларны кирген чагыг әзугаар шып болур бис, бажың ханазын база шыптырып ап болур.

«Туварембыттехника» будурулге каттыжыышкынының ажылдакчыларының кылып үндүрүп турар продукциязының ассортиментизи база калбак чагыглар эвээш эвес. Малчыннарга таарымчалыг кылдыр кылдыган демир сууглар, чунар-демирлер, огородтуг, садтыг кижилерге ажыл-агый хөрөкселдери дээш оон-даа өске чугула кылыглар бар.

Делгелгениң бир кол черин «Тувавобувьбыт» будурулге каттыжыышкынының продукциязы эзлеп турар. Аңгы-аңгы назыларлыг кижилерге көрдүнген сезон айы-биле кедер, эптиг, үениң негелдезинге дүүштүр даараан идиктер бар. Шынары эки. Бо будурулгениң даараан үндүрүп турары чамдык идиктериниң үлегер-хевирлерни Москвада Улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезинге салган. Хөрээжен улуска даараан турар ол ийи өзүн сапогтуң модельери М. Л. Иргит. Будурулгениң чогаадыкчы болуу-даа, идикти даараан турар мастерлер-даа тывынгыр эки ажылдап турар деп чүвени ында салдынган идиктериниң шынары бадыткан турар. Кылымал замшадан шокарлап каастан турган, даараан болук идик бичилерге эптиг-даа, чараш-даа. Бызаа кежиндеи даараан иваан унты база-ла көрүштүг. Кидис идикти каастап кылырын мында база шиңгээдип алган. Уруглларга ону чоп кылдыртып ап болбазылы Чагыгның күүселдезиниң хуусаазы ажылдың хемчээлиндеи хамааржыр.

Будурулгеге ажыглаан материалдарның артынчызын үндүр октаваас сорулга-биле, улуг эвес хемчээлдиг чадыгларны оон даараарын ында шиңгээдип алган. Оон-биле кады каттыжыышкынның кол будурулгезинге даараан таалыңны делгелгеден көрдүвүс. Ону хереглел чок чыткан кештен даараан, ону аңаа доктаамал даараап болурунуң аргазы бардыр. Чугле оон хемчээлинге хамаарыштыр делгелге үезинде кирген санал-онаалды өөренип көөру артык эвес.

Даараныкчылар, парикмахерлер, телерадиомеханиктер, чурук тырттырар мастерлер база ажылдарын делгээн.

Делгелгеден ниитизи-биле кандыг түңнелдер үндүрүп болдуруп? Чонуң амыдырал хандырылга министерствозунуң будурулге каттыжыышкынының ажылдакчыларының чурттакчыларынга ачы-дуза чедирилгезин эжиждер, оон культуразын бедидер дээш тывынгыр, чогаадыкчы ажылдаарының чаа арга-хевирлерин тып турар-дыр деп чугаалап болур. Делгеттинген экспонат бүрүзү — бистериң боттарывыстың-на хөй санныг чагыгларывыс-тыр. Ынчангаш өг-бүленик ажыл-агыйынга хереглеттинмейн баар хире ындыг чүве мында чок. Шуптузу-ла — чугула. Чагыгны кинрип, садып ап болгу дег чүүлдер делгелгеде шупту кирген. Оларның шынары база багай эвес. Ынчангаш мындыг бодалды макаа кинрип каары черле артык эвес. Чагыг бүрүзү, кайы-даа будурулгении болза, бөгүнгү ол делгелгеде салдынган кылыглар дег, шакла ындыг эки шынарлыг күүсеттинген турар. Көргенивис ол продукциязың салымчолу ону чүгле макаа салып кааны-биле кызыгаарлаттынмас, чоннуң хереглели болур боор дээрзинге бүзүрээр апаар. «Кылып үндүрүп турар продукциявыс бо-дур» деп сөглээн болганда, каттыжыышкыннарның ажылдакчылары сөзүнге ээ болур, ол бараанны чонга доктаамал садар дээрзинге бүзүрел улуг. Чүге дизе оларның будурүп турар кылыгларының аразында хоорайда, көдээнин-даа чурттакчыларынга эргежок чугула чүүлдер бар-дыр. Ылаңгыя малчыннарның амыдырал байдалынга тааржыр, эптиг, бичежек хемчээлдиг стол, сандейлар, демир сууглар, улуг эвес хемчээлдиг аптаралар бар. Эскерген бир чүвем — оларның өртээнин улуг эвези. Чижээ, ол аптараны чээрби сес рубль чээрби чөпеек-биле садып ап болур. Оон-биле кады ыыш-биле шыва кылып каан чээрби акша өртектир чунар-демир бар-дыр, ол база көдээде чурттап турар өг-бүлелерге таарымчалыг, бажың-ның санитарлыг байдалынга эки. Эттеп каан хөй кежиндеи өкдара даараап каан тон аныяк хөрээжен улуска кончуг шевергин, чараш көстүр.

Көдээниң чурттакчылары бола бүгү чүүлдерге чагыгларны районнарда амыдырал хандырылга будурулге эргелелдерин дамчыштыр кинрер, ынчангаш олар боттарының талазындан чагыгларның күүселдезин дээш харыысалгалыг болуп, оларны будурүп турар черлер-биле доктаамал харылзаалыг ажылдаарын чедип алыр болза эки.

Вера КУУЛАР.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

БАЖЫҢДА АРАГАЧЫ, КЫМЫЛ ОЛ?

Кызыл хоорхүүскомнуң иштики хөрөктер киидизинге ыска чугаа болган. Оон соруулгазы нарын эвес. Кежээнин-не улус чыгыыр, арагалаан-на болур деп медээлер кээп турар хоорайның чамдык бажыңнарын хынаарының дугайында болду.

Рейд бригадазының кежигүннери каш минута болганда, машинага олурупкаш, Р. Зорге кудумчузунче шимчеп чоруптувус. № 252 бажыңның чанынга бирги доктаашкын болган, бир дугаар таныжылга оон эгелээн.

Бажыңның ээзи Б. П. Киселев. Хоорайның милиция ажылдакчылары ол кижини эки таныыр. Ону ылап шынныг орукче, кижизиг амыдырап-чурттаарынче хөй удаа сургап-даа, чугаалап-даа турган. Назы-хары элээн улгады берген кижиниң медерелинге ол сумелер четпээн болганыла ол боор. Ону арага ишпес кылдыр чаңгыс эвес удаа эмнедип чорудун келген, сөөлгү катап эрткен чылын эмнеткен. Киселев ол дугайында чажырбайн, одеколон болгаш арага орнунга хоранныг кылымал үүлдер ижерин уламчылап турарын чугаалады. Оон бажыңының иштө — кижи албас демир-дес, хирлыг идик-хөп шыжаар склад-биле домей. Чыды безин кижи кускузу кээр чыттыг. Чемненир өрээли үр үениң иштинде аштап, арыглаттынмаан, ында-мында янзы-бүрү суук будумелдерниң куруг шилдери чыткылаар болду.

— Бо шилдерде үүлдерни база ижип турдуңар бе? — деп, рейд бригадазының кежигүннериниң бирээзи Киселевтуң бажыңында чыылган аалчылардан айтырды.

— Ийе, шупту чүве куруглаан — деп харыыладылар.

Ийиги хонача И. С. Сайченко. Оон тодаргай кылып турар ажылы-даа, доктаамал чурттап турар бажыңы-даа, кинр бижидилгези-даа чок болду. Тоора-Хемде аңчы кижи мөң, макаа таварылга боон келдим дээр утка-биле бодун агартымарын кызытты. Оон оозу чүү-даа болбады. Оон фамилиязы каш-даа катап протоколдарга кирген, чежа-даа катап хоорайның иштики хөрөктөр киидизинге ону келдирип, беседалажып чугаалашкан.

Амгы үеде арагачыларга удур демисел шыңгыызы-биле чорун турар. Араганы ишкен соонда, ону ишпээн мен деп, кым-даа удурланып шыдавас. Ынчангаш ону ижерин уламчылап чоруур кижилер элээр амыдыралче эглири чугула. Кудумчуларга болгаш хөй-ниити черлерингe эзирик чоруурлар эвээшээн. Ынчангаш айтырыг чидиг болгаш шыңгыызы-биле тургустунуп турар.

Киселев ышкаш бодунуң чурттап орар бажыңынга сараалыг кижилерни чыып, арага болгаш еске-даа хоралыг будумелдерни ижип чоруурлар эвээш. Милиция ажылдакчылары оларга удур кандыг-даа хөмчеглерни албайн турар деп чугаалап болбас. Олар арагачыларның чыглыр «уяларына» соксадыр талазы-биле хөмчеглерни ап, ындыг «уялар» оларның үчёдунда, кезээде хайгаралында турар. Сөөлгү үеде оларның эзлериниң ортузунга тайылбыр ажылын чорудуп, буруулуглларга хөмчеглерни онаагаанының түңнелинде бажыңга арагачы хонаачалар чыыр кижилерниң саны эвээшээн. Амгы үеде ийиги микрорайонда шак ындыг черлериниң саны чээрби чоокшулап турар. Аңаа амыдырал-чурттаалгазы эки хевирлиг эвес кижилер хүнүүн чыглып турарлар.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчылары арагачылардың шак ындыг «одаглаарын» тып, хөй-ниитиниң күжү-биле катай-хаара ажылдаавас болза, боттарының күжү-биле ону эдип, чок кылыры белен эвес айтырыг. Брага кылыр кижилерни тудуп алгаш, оларны торгап-даа каарга, чамдыктары ол кемниг түлгединн уламчылап турар чижектер эвээш эвес. Участок инспекторлары ажылдарны кылып чорудуп-даа турза, ындыг кижилерни илередип тыварры оларга белен эвес.

Арагачылар эки туразы-биле боттарының ындыг турушторындан дужуп бербестер. Оларның-биле хүн бүрү, ямзы-бүрү хевирлиг угланыышкынныг ажылдарны болгаш демиселди чорудар ужурлуг. Ол дугайында парлалгага эвээш эвес бижип, хөй-хөй хоралдарга чугаалап-даа турар. Ол чүгле кампания хевирлиг болуп турар. Арагачылар, брага кылыр кижилер ындыг үелерде боттарының байдалын база өскерти бээр. Шак ындыг кижилер чамдык хөй-ниитиниң корум-чурум үрекчилериниң хелегезинге артып каап турары чажыт эвес. Хөй-ниити организацияларын ындыг байдалдар дүвүреттирбейн турар, а милиция ажылдакчылары шуптузун хайгаарап четтикпес.

Чульдум кудумчузунда № 64 бажыңда чурттап орар Г. П. Завтраков дээрзин рейд бригадазы чедип кээрин билбээн. Үш литр шилинде брагазын ажык черде салып алган турган. Бажыңның ээзи-биле милиция ажылдакчылары бир дугаар эвес ужуражып турар. 1984 чылда ону ийи чыл хуусаалыг эмнелге-күш-ажыл профилакторийинче чоруткан. Ийи чыл эрткен, а оон амыдыралынга кандыг-даа өскерлиишки болбаан, ол-ла хөөрөр арткан. Боду арагалап турар, арагачыларны бажыңынга хонаачаладырындан ойталаавас. 35 харлыг. Завтраков чаңгыс черге доктаамал амыдыла үр ызырымнас. Амгы үеде ийи айлар иштинде ажылга тургустунуп ап чадашкан. Ол брага кылып турганы дээш чүс рубльге торгаткан.

Үстүнде адаанывыс Киселевту арагадан эмнедири-биле база катап чоруткан. Оларга ол хемчег дузалаар бе дээрзи ол үезинде кестү бээр боор. Оларның-биле брага болгаш хоранныг үүлдер ниити чорудар херек.

Рейд бригадазының кежигүннери:

Мартыг ГРКИКЯН, Кызыл хоорхүүскомнуң иштики хөрөктөр киидизинің үйүг операстыг төлээзи;

Александр АНИСИМОВ, участоктуң улуг инспектору, милицияның капитаны;

Сергей ГОЛЬДМАН, Кызылдың автоорук техникумунда комсомол комитединиң секретары;

Владимир ЦВИГУН, «Тувинская правда»,

Николай ДАЖИНМАЙ, «Шын» солунналарның корреспондентилери.

ХӨГЖҮЛДЕ ПЛАНЫ

ДЕЛИ. СЭТА-ның корреспондентизи С. Соловьевтуң дамчытканы болза: агаар-бойдустуң байдалындан дүжүттүң хамаарылгалыг болурун эң-не эвээжедир деп, Индияда телевилеп турар «Ийиги «ногаан революциязының» хөделмишкиннер планының» сорулгазы ындыг.

Агротехниканың эң чаа чедишкиннерни калбаа-биле кептередириниң үндезиннинге кодээ ажыл-агыйның будурукчулуун чоокку чылдарда дүрген бедидер ужурлуг хөмчеглерниң комплекизин ында ынчаар адап турар.

Ол планны хөгжүлдениң национал чөвүлели, а ол ышкаш индий штаттарның чазактарының кол министрлериниң чоокта чаа болган конференциязынга үүлдүгзүмүп көрген. 1989—1990 чылдарда чуртка тараа дүжүдүн 170 млн. тонна чедирер деп сорулганы чедип алыр.

Чаа программаны 169 округтарга күүседир, ында ону кылырынга эргежок чугула байдалдар бар.

ПЛЕНУМГА ЧУГААЛАШКАН

делегей медээлери

БУДАПЕШТ, (СЭТА). Март айның 23—24 хүннеринде Венгрияның Социалистиг Ажылчын партиязының Чиңгине секретары Я. Кадарның даргалаашкыны-биле болуп эрткен ВСАП ТК-ның пленумунуң дугайында информастыг дыңнадыгны парлап үндүрген. Пленумга партияның удуртукчу ролюнуң политиктиг институттарының ажылын сайзырааңгайжыдар дугайында айтырыгларны чугаалашкан. Оон аңгыда Бүгү-венгр партия конференциязын чыылдырар дугайында саналды чугаалажып көргеннинің, түңнелин база чугаалашкан.

Партияның удуртукчу ролюнуң болгаш политиктиг институттарының системазын сайзырааңгайжыдар дугайында ВСАП ТК-ның тезистерин партия организацияларынга чугаалажып көргени коммунистерниң харыысалгазының бедээнин, чурттуң болгаш партияның мурнунда туруп турар улуг сорулгаларны шиитпирээрингe оларның белеинн көргүскен болгаш чыгдынган дуржулганы кескүзү-биле байыкшыткан деп дыңнадыгда айытган. Социалистиг тургустунуушкунунуң чедишкиннинг бурунгаарлаашкыны партияның удуртукчу ролюн улам бедидерин негеп турар.

Бүгү-венгр партия конференциязын бо чылдың май 20-де чыылдырар деп шиитпир хүлээп алдынган. Аңаа чугаалажыр резолюцияның төлевилелин баш удур парлаар, ону бүгү коммунистер чугаалажып көөр. Резолюцияга хамаарыштыр санал-онаалын кинрериниче массалыг болгаш хөй-ниити организацияларын пленум кылыгырган.

ТЕАТРНЫҢ ЧАА ЧАЗЫ

Тываның хөгжүм-шин театрының репертуарында чаа шиниң ады кеступ келгенин көрүкчүлер дораан эскерген боор. Англ драматург Томас Брактонуң «Чарлейниң дээй-аазы» деп үш кожегелиг комедиязыга Юрий Хмельницкийниң үндезилеп тургускан «Донна Люция азы ужурлуг-ла үгбаа» деп шинизи тыва театр бо сезонда тургускан.

Композитор Оскар Фельцман шиге аялганы бижээн. Ырлар сестерин шүлүкчү Роберт Рождественский чогаткан. Ынчангаш жанр тадазы-биле шин хөгжүмнүг комедияга (водевильге) хамаржыр.

Чоокта чаа театрның уран чүүл чевүлели чаа тургускан шиниң улуг үнелел-биле хүлээп алган. Хөгжүмнүг комедияда ойнап турар артистерге, ыраңгыя Москваның Гнесиннер аттыг театр уран чүүл училищезиниң доозукчуларынга, бедик үнелелди театр критиктери, хоочун артистер берген.

Гнесиннчилер — театрның эң аныяк салгалы, үш дугаар чыл ажылдан турар. Ол үеде оларның ыраажы салым-чаазын долузу-биле көрбээн бис. Сими-оол Оюн бо оперетканы тыва дылче очулдурган, ырлаар рольдарны гнесиннчилерге берген театрның чогаадыкчы амыдыралында чаа болуушкун.

Аныяк артистер Орлан Дамба-Хуурак, Альберт Хомушку, Айдың Мортай-оол, Анатолий Допулак, Луиза Мортай-оол олар өзулуг профессионал деңнелге ырладылар. Оперетада кол роль Бабс Баберлейниң ролюн Орлан Дамба-Хуурак бүзүреннг, солун кылдыр ойнап күүсеткен. Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Александр Салчак, Дадар Барыңмаа, Тамара Ондар, Чадамба Монгуш, олар боттарынга онаашкан рольдарын солун, тывыкгыр ойнап, бот-боттарынга демейлешпес овур-хевирлерни тургускандар.

— Тыва театр өзулуг хөгжүм-шин театры деп адын бадыткады. Театрның сценазынга Тыва телевидениениң болгаш радионуң оркестри ойнады. Моол мурнунда чүгле шиилер көргүзүп турдувус. Оперетканы, водевильди, ам-даа тургузар болза эки-дир. Күжүүс четкир-дир — деп, РСФСР-ниң улустуң артизи М. М. Мунзуук бедик-биле үнелээн.

Театрның чүрүкчүзү Валерий Шульганың шиниң кааслаглазын чогаадыкчы бедик деңнелге тургускаңын, оперетта жанрынга дүгжүп турарын уран чүүл чевүлелиниң кежигүннери демдеглээн. Модельер-чүрүкчү Надежда Юшаның тургускан костюмнери көрүштүг, роль бүрүзүге тааржып турар.

Көрүкчүлер сетилиг хаңган тарап чоруп турганнар. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, театрның хоочуну М. Рамазановадан чаа шиге үнелел бээрин диледим. Ол мынчаар чугаалады:

— Эки-дир. Оюн-баштак-биле, чиги-биле ойнадылар. Гнесиннчилер эр-хейлер! Театрның сценазында чалыы мазын келген-дир. Даштын база час, сценада база час. Театрның чогаадыкчы амыдыралында чаа час эгелээн-дир.

Борис КҮЖҮГЕТ.

ШВЕЙЦАР СИСТЕМА-БИЛЕ

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң кубогу дээш шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа чэрби командадан шилиндек дөртен шыдыраачы киришкен. Маргылдаа швейцар чурум өзугаар эрткен. Аңаа районга болгаш республикага хөй удаа ойнап чораан, дуржулгалыг хоочун шыдыраачылар Домба Ооржак (кижи эмнелгези), Дарыма Делег-оол («Тээли» совхоз), Аким Очур (райпрокуратура), Чаймыш-оол Ооржак (Шуй) болгаш эң аныяк, комсомолчу шыдыраачы Шолбан Чыңгылап болгаш өскелер-даа киришкен.

Үш хүн үгүлүлүүн маргылдааның түңнелинде бирги черни районнуң улус өөредилге килдизиниң командазы (ойнакчылары Алексей Хомушку болгаш Сонам Монгун-оол) алза чогуур 14 санда 11,5 санны ап, бүзүреллдии-биле эллээн. А ийги черни «Тээли» совхозтуң ийги командазы эллээн.

Сарыг-оол САЛЧАК.

Бөгүн — Делегейниң театр хүнү

Делегейниң театр хүнүн бөгүн чер болганда демдеглеп турар. Бо байырлаалда Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шин театрының коллективи чогаадыкчы өзү-биле уткуп, сценага чаа шиилерни тургузуп, оларны көрүкчүлерге бараалгаткан.

Виктор Көк-оолдуң «Хайыраан бот», Салчак Токаның «Дөңгүр-оол» деп шиилериниң соонда Максим Горькийниң «Мещаннар», Шатровтуң «Революцияның ады-биле» болгаш өске-даа шиилер тургустунган. Тыва театрның үндезилекчилери Максим болгаш Кара-кыс Мунзуктар, Николай Өлзей-оол болгаш өске-даа артистер ол дугайын сактып, утпайн чоруурлар.

Тыва театр ам чоннуң чоргааралы апарган: аныяк артистер көвүдээн, материалдыг бааза быжыккан, репертуар баяан. Театрның коллективи акы-дуңма республикаларга чедип, оларның болгаш даштыкы-даа авторларның шиилерин үндүрүп турар.

ГОРЬКИЙ БАЗА КАТАП ТЫВА СЦЕНАДА

Пролетарнаттың улуг чогаалчызы, хөй национелдыг совет литератураның үндезилекчизи М. Горькийниң чогаалдарының кандыг-бир национал дылче очулдуртукары — ук дылга онзагай болуушкун, оон төөгүзүнге болгаш хөгжүлдезинге чаа чада. Ындыг дээрзин бистиң тыва литературадан-на эскерер бис. Горькийни төрээн дылывыста комчуп, чечен сестүн күжү-биле амыдыралды канчаар илередирни өөренилдаа турар бис.

Совет Тываның культура амыдыралында чаа болуушкун — республиканың хөгжүм-шин театрының сценазында улуг Горькийниң маадырларының аалдап келгени. Ол—өөрүмчүг ужуражыышкын. Тыва театрның турун келгени бөжеи ажыг чылдарның дургузында көрүкчүлер аңгы-аңгы чылдарда улуг чогаалчының «Васса Железнова», «Мещаннар» болгаш «Зыковтар» деп шиилерин көргеннер.

Бо хүннерде хөгжүм-шин театрында М. Горькийниң «Ирей» деп драмазы үнүп эгелээн. Шиниң тыва дылче чогаалчы Александр Даржай очулдурган. Чогаалчының шин очулдурарынга бедик мергежилдиин оон очулдурганы — испан шүлүкчү-драматург Федерико Гарсиа Лорканың «Ханныг кудаа» деп трагедиязындан эки билир бис. А «Ирей»—база-ла чедишкиннг очулдуртунган. Сураглыг драма «Ирейниң» театрның кол режиссеру, РСФСР-ниң болгаш Бурят АССР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, Бурятияның республика шаңналының лауреады Николай Логачёв тургускан. Режиссёр шиниң эге пролог—көргүзүүндеи эгелээш, көрүкчүү хаара тудуп, Мастаковтуң болгаш Ирейниң маңаттынмайн чораан ужуражылышкынынче эдертип киргеш, ол төөгүнүң херечизи болур кылдыр билдиниг тургускан. Шиниң чурук-кааслаглазын кылып тура, хөйге сураг-жаан чурукчу В. Шульга чогаалчының кол бодалының ызын тып кылган деп үнелээр апаар.

Классикага өөренир дижир. Ылап-ла ындыг. Ук шиинде артистерниң оюну— чаа овур-хевирлерниң ажыдыышкыны болган диже эллередиг чок. Ирейниң овур-хевириңге хоочун артистер: РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Солун-оол база Х. Ширинн-оол чаа талаларын ажыдар аргалыг болганнар. Кайызы-даа бедик мергежилдиг артистери, кайызы-даа ирейниң иштн-хөнүн ажыдып шыдааннар. Оларны деңнеп, базым, көрүш, ажыгаэшкин, харын-даа тыныш бүрүзүн кады чурттап, хайгааралы чүгле таалап эвес, а сеткил-сагыштың уран чүүлдүн салдары-биле байыры. «Оозу ындыг, моозу ындыг» деп сеглээрде безин боданырын бо ийи артистың оюну сагындырып турар. Бедүүну-биле чугаалаарга, бедик мергежилдиг ийи мөгенің хүрежиниг деңнеги дег. Мергежия бедик болган тудум шоолуг-ла күш үнмес-даа ышкаш сагындырар. Арга бүрүзү бодалдыг, уткалыг. Олар хайымнажып, доогаш дужүп-даа болур. Маңаа чүгле профессионал, бедик деңнелдиң шиитквчизиниң карааа хөрек. Карак боорда, дыка нарын чүүлдү эскерип, ыяган билир карак хөрек. А көрүкчү, театр критиги оон-даа нарын, олар сагыш-сеткилдиң кедүрүүшкүннүң, хүлээп алыышкынының сеглеттинмес хамчээлдери-биле артистерниң оюнун үнелээр болгай. Ынчангаңда олар ынак артистиг, ол дээш «аарып», оюу хайгаарап чоруур чылдагааны ол.

Ирейниң ролюнда ийи артист ойнап турар деп чугаалаан мен. Оларның оюну ботботтарын катапташпас, артист бүрүзү кежээниг-не чаа чүүлдерни тып турары — улуг чедишкин.

Мастаковтуң ролюнда РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагаан биле Гнесиннер аттыг училищениң доозукчузу, театрның аныяк артизи Эзнр-оол Монгуш ойнап турарлар. Бо мырыңай солун ышкажыл! Аныяк артист ойнап турар маадырындан, кады ойнап турар хоочун артист дагдыныкчызындан-даа 30 хар чалыы болгай. Хоочун-даа, аныяк-даа артист Мастаковтуң овур-хевирин тургузуп шыдааннар. Ол ышкаш Софья Марковнаның ролюнда талантылыг аныяк артист Надежда Наксыл база-ла бир янзы, бодукүү-биле ойнап турар. Ук рольга Тываның комсомол шаңналының лауреады Галина Мунзуктың ойнаар эллчээ кээрин көрүкчүлер, эң ыраңгыя артистиң хөй санныг мөгейикчилери маңаа турарлар.

Ирейниң дирит «телегезин», эдерткен «ыды»— Кадай-кыс— шиниң ол маадырларының бирээзи. «Эттеп-соп, теп-теп-сеп» каапкан, чаңчыктырып каан ораатан-еңнің кижи мөзүлүг кадай-кыс, харын-даа ынакшылы өшпээн чалыы чүректиг апаарын каш сценаларга көргүзери артиске белен эвес. Ынчалзажок оны Тываның комсомол шаңналының лауреады Дарый Монгуш илередип шыдаан. Ол-ла рольге Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Роза Серен-оол база ойнаар. Чаңгыс рольдуң ийи аңгы күүселдезинден ук овур-хевир улам байыыр болгаш көрүкчүнүң бсданырынга аңгы-аңгы чаа агымнарны бээри билдингир. Ооң уламыдан көрүкчүлерниң: «Ол артистиң шак ындыг талазын, дуу артистиң ол аскап турар черинге салыпса —ынчан оон-даа эки болур ийиве— деп чугаалажы бээри ол. Моңу чүге элдээртин турар чоор деп бодаанар. Амгы үениң культурлыг кижизи чүгле кандыг-бир чогаалды, шиинн эки билириндеи аңгыда, санныг каш артистериниң актёр мергежилин эки билип, оларның өзүмнерин анализтеп билир — театр уран чүүлүнүң сайгарыачылары болурун үе негеп келген. Ынчангаш театр база көрүкчүге шилилгениң, сонуургалдың чемижин деңгеми-биле эйбеди берип эгелээни ол. Чугаа кандыг-бир шиинн чүгле чаңгыс катап шал-бул көөру эвес, а ооң авторунуң байдалының, иниги идеязының, маадырларның овур-хевириниң тургустунганына хамаарыштыр профессионал өзү-биле сайгарарының дугайында чоруп турар. А бир эвес чаа шиге, ооң тургустунганына, рольдарны ойнап турарына хамаарыштыр маргылдаалыг чугаалар үнүп келир болза, улам солун болур ийик. Үстүнде рольдардан аңгыда, Татьяананы — артистер Л. Түүүш, С. Монгуш, Харитоновту — О. Чөлбеней, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи А. Салчак, Яковту—А. Түүүш, Б. Ооржак, Захароваңны —РСФСР-ниң алдарлыг артизи Е. Кенденбиль, А. Ширинн-оол, Степаныгыны — Д. Намчыл, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Ч. Монгуш, дашчыны—Д. Монгуш, К. Сапык-оол эллчежин ойнап турарлар. Павелдиң ролюнда Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи В. Наксыл.

М. Горькийниң «Ирей» деп шиизи мурнунда шоолуг-ла ылгалбайн турган артистерниң талантызының одун кыыскан. Оларга хоочун артист О. Чөлбеней болгаш Алексей база Людмила Түлүштерни адап болур. Оларның кыяан солун ажылдарын көргеш: «Ол артистер-биле дераазында чаа шиинге ужурашса, овардан эйну маңаа болур-дур»—ыылдыр боданып артар бис.

Улуг чогаалчының юбилейинге уткуштур республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шин театрының көргүзүп эгелээни «Ирей» деп драма — тыва сценада чаа чүүл. Ук шиинн, эң ыраңгыя роль бүрүзүнде өңгы-аңгы артистерниң оюнун көөру-биле чарлалдарны хайгаарап турунар.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

ЧУРУКТА: театрның артистери Екатерина Кенденбиль, Александр Салчак олар аныяк драматург Ондар Чылгычының «Бодарал» деп шиизинде.

ДООЗУЛБАСТААН ТУДУГ

Арбас, турбас аттыг боорга, амыр-ла, артте-сында ыракла чок. Бо-ла тутсуп чораш, Эрзинде «Мерен» совхозка бардым. Бир-ле дугаарында часкы тарылгага белеткелбиле таныштым. Үениң негелдези-биле механизаторлар шалыпкын ажылдап турар улус болду. Ындыг-мындыг деп чемелээр чүве тыппадым. Техниказы барык белен улус чорду. Маңтадым. Үрезиниң база ажырбас. Нинтизи-биле шору ажылдап турлар. Септекчилер, механизаторларның тура-соруу бедик. Бистен чүү-ле хамааржыр болдур, шуптузун кылыр бис деп, даңгыраглап турар улус чорду ийин.

Ынчалза-даа сагыш ышкаш чүве кайда боор: «төөгүлүг» складын көргүстүлер. Ол тудугну ынча дээри-ле чоп. Ооң эгезин барык беш чыл мурнунда — 1983 чылда эгелээн чүве-дир. Ынчан совхоз директору турган Кунгаа Бадаа тараа-дүжүт шыгжаар склад туттуруп эгелээн. Дарганың планы черле чоп. Эң кижи үүрүнг баш бурунгаар көөр, мурнун хынаар, соон ыны чугаалап тур мен: черже дүшкен тараа үрезини өлбес болза, ол чаасканн артар, а өлү берзе хөй-ле дүжүттү эккээр» дээн сестерни ында сиилбип бижээн. Оон ыржымшыпшың хөорден үнгеш, улуг хоорайның хайымныг кудумчузунга келдивис. Ф. М. Достоевскийниң ады-биле холбашкан төөгү болгаш литература амгы амыдыралдан хоорулгаш, ам чаагы турган черивисте артып калган ышкаш болду. А херек кырында ооң ажыл, амыдыралы уламчылыг болгай. Достоевскийниң салгалы бо үеде канчаар чурттап келгенил, Совет Россияның салым-чолунга кандыг салыышкынны киргеннл деп кол айтырыгны оон салдым. Л. Н. Толстойнуң салгалыңдан Москва университетинде орус дыл башкылап турар кижилер безин бар болгай. А Достоевскийлерде ат-алдарлыг кижилер чок бе?

Дмитрий Андреевич хаваарыктыг ажылчын холдарын көргүскеш, хүлүмзүрду.

— Достоевский болуру берге. Сенден бир-ле онзагай үүлдү улус манап турар. А бодум хүүмда кижи болуру чугула деп саналр мен.

Бүгү чүвени дес-дараалаштыр чугаалаарын орадажып көрейн. Мээң кырган-ачам Фёдор Федорович аътка ынак чораан кижи-дир. А ачам Андрей Федорович Достоевский радиога болгаш автомобильге сонуургалдыг чораан. Ол мотоциклистер чарыжының чемпионадынга судьялап турган, ол-ла туктарын тутпушаан, финн дайынынче чорупкан. Ол, Ада-чурттуң Улуг дайынынга киришкен, Маньчжурияга япон милитаристерге удур демиселжип турган. Бодунуң фронтучу оруун 1939 чылда биче лейтенант турган эгелээн, ону 1946 чылда майор дужаалдыг дооскан. Инженер-техник мергежилдиг, элээн хөй катап бөлүглаткан, ынчангаш ол эртежик пенсиялай берген. А мээң ачам бир дайындан келгеш, өскезинче чоруп турар үеде төруттүнген мен.

Мээң мергежилим — радиомеханик болгаш трамвай башкарыкчызы. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, ажылчын кижи мен. Ленинградка трамвайны 1987 чылдың майга чедир башкарып келдим, ам телеателье-де радиоаппаратура септеп тур мен. Өг-бүлелиг, Алёша деп оолдуг мен. Оон хары— он үш. Чогаал ажылынга сонуургалдыг оол, бир-ле чүвени чогааткан чоруур. Маңаа Ленинградка, чаштарның литература шаңналын алган. Оон чогаалы Ленинград бүзээлээшкинин буза булгап турганынга турасказттынган. Бүзээлээшкин үезинде чаштар топтуттомаанныг болганындан ону буза булгап үнер аргалыг болган деп, ол бижээн. Улуг улустуу-биле алыр болза, ол кенен ыйнаан, ынчалза-даа ооң чогаадын чоруурду багай эвес...

Достоевскийлерниң дыка хөй салгакчылары чогаал бижиирин орадажып чораан. Федор Михайловичниң уруглары рассказтар бижип турган. Уруу Люба үш роман парлаткан, а Федязы—Фёдор Фёдорович бөгай эвес шүлүктер, рассказтар бижип келген, ынчалза-даа ону өрттедиптер кижи-дир, ынчангаш олар биске четпээн.

Ф. М. Достоевскийниң кадайы Анна Григорьевнаның саазыннарын шагдан бээр сонуургап келген мен. Чогаалчының амыдыралын көргүскен дыка чугула саазыннарны арттырып каан. 1968 чылда Ленинградка Ф. М. Достоевскийниң чогаадылгазының талазыбиле комиссия тургустунган. Чогаалчының музейниң (ону Ф. М. Достоевскийниң Невада хоорайда квартираларының бирээзинге ажыткан) удуртулгазы музей чанында эртем чевулелиниң кежигүнүнге киреген менээ сумелээн. Оон мурнунда-ла музейниң ажылдакчыларынга шыдаар шаам-биле дузалап келген кижи мен. 1985 чылда Достоевскийниң номчулгаларынга киришкен мен.

Мен ачам ышкаш, бир-ле тывызыктың баажызын тывыксап чоруур мен. Чүл дээрге Анна Григорьевнаның Ялтага мөчээнинин соонда «Франция» гостиницада оон чурттап турган номериндеи Достоевскийниң бижимелдери чиде берген чүве-дир. Ону билдинмес кижилер оорлаан. Ук бижимелдериң изи мынчага тывылбаан. Оларның аразында Фёдор Михайловичниң дыка хөй чагаалары, «Карамазов алышкылар» деп романның биске билдинмес баштайгы вариантызы база бар...

Андрей БОРИСОВ.
(ПМА).

СУС-ЛА ЧОГУН КАНЧААР ИРГИ

Тоолчургу чугаада кирген Хайыраан даанның үстүү талазында, терек суглуг Улуг-Хемниң эрик кырында чаачаа бажыңнарлыг чараш суур бар. «Улуг-Хем» совхозтуң төвү ол болгай. Чаа суурда хамык-ла чүве эңме-секселиг болгу дег. Шын харын. Чурттапта бажыңнары, школа көрүштүг. Ол-ла бүгү чаа, чараш тудугларның аразында совхозтуң сүт-бераан фермазы бар. Даштындан көөрге бе? Көрүштүг. Барып-барып ак чемни саап турар черде— ол ферманың кажаа-хораалары, чеченчидип чугаалаарга, «ымыраа тайын турар» боор кылдыр бодааш, ынаар-ла барып кирдим де.

Богда-ла бо: чамдык-чамдык ерээлдерге кире бээрге, кижиниң хөңну-даа булганыр, чамдыктарынга баарга, думчукка анчыг чыт-даа кээр—

Кандыг ындыг ээ кижи ону тудугжулардан хүлээп ап, күрүне актызында ат салган чүве ийик. Чедир кылбаан чүве эндерик-тир ийин. Салаа базып, санаайн бе? Ажырбес, санап болур мен: кол-ла четпези — канализация чок. Боодакар даан — фермага канализация чок деп чүл ол! Сүт блогунда сүт кудар улуг сева — бак сандан үнүп, үрелген, иштин хертейти теп үнүп келген.

Бо фермада кажааларның дериг-хеременелдери механизацияга хамааржыр, актыда ынчаар бижээн. Кажаанның никты төлевилели харын эки-дир ийин, ол талазы-биле чемелээр чүве чок. Ону чүге барымдаалаваан чүве ийик, кижи кайгаар.

Мал чемин трактор-биле эккеп савааларга үруп бээр. А трактор инек кажаазынче чем эккээрде, шуут-ла «түрээр», сыңмес, эптеп турганшла тракторист кижи барып кирер. Ынчангаш эжиктери үрелип турар. Аңаа материал, күш херек.

Кажаның соогун чүү дээр силер: саанчыларның дижи шаккылаар деп болур, чүге дизе мылыдылга системазының батареялары четче чылытпас, кажааның соңгаларының чамдыызы чаңгыс каыт. «Өдекти канчаар аштап, арыглап турар-дыр бис. Мергелдей, көрүп көр даан» — дээш, саанчылар мени кыңкаар даан — фермага канализация чок деп чүл ол! Сүт блогунда сүт кудар улуг сева — бак сандан үнүп, үрелген, иштин хертейти теп үнүп келген.

Бо фермада кажааларның дериг-хеременелдери механизацияга хамааржыр, актыда ынчаар бижээн. Кажаанның никты төлевилели харын эки-дир ийин, ол талазы-биле чемелээр чүве чок. Ону чүге барымдаалаваан чүве ийик, кижи кайгаар.

Мал чемин трактор-биле эккеп савааларга үруп бээр. А трактор инек кажаазынче чем эккээрде, шуут-ла «түрээр», сыңмес, эптеп турганшла тракторист кижи барып кирер. Ынчангаш эжиктери үрелип турар. Аңаа материал, күш херек.

Кажаның соогун чүү дээр силер: саанчыларның дижи шаккылаар деп болур, чүге дизе мылыдылга системазының батареялары четче чылытпас, кажааның соңгаларының чамдыызы чаңгыс каыт. «Өдекти канчаар аштап, арыглап турар-дыр бис. Мергелдей, көрүп көр даан» — дээш, саанчылар мени кыңкыктырбады. База чаржынчыг чорду: инектиң өдээ чыдар черинге чыглыр. Бодап көрүүкерем. Ындыг болганда, саар инектер өдээнге боражып турар. Арыг-шевер дугайында чүү деп чугаалаар бис? Сүттүң шынары кандыг болуруп? Ол дээш, ол магалыг чемниң өртек-үнезин чиигедир ышкажыгай.

Малчынларның чынар чери — душ база турар ужурлуг. Ол ажылдаваас.База бир чүүлдү көргеш, эйдепсиндим деңкер даан: саанчылар бидонларын чуггаш, хирлиг сугну транспортёр оруунче теп турар улус болуп-тур. Ынчангаш ам өзек ол суг-биле холужа бээр, транспортёр ону алыр боор бе? Торжок. Саанчыларның идик-хеп үштүп алыр ерээлин база чедир ылбаан. Электри удазынары үрелип эгелээн. Сүт сооружузу ажылдаваас. Бо-ла бүгүнү көргеш, кижи шуут мунгараар ферма чорду. Бо ферманы канчаарыл? Директорга салыр дээн чаңгыс айтыг, г бо ийин.

МЕРГЕЛДЕЙ.

бээрин ажыл-ишчилер ажокла манап, идеген турарлардыр.

Ажык чедагай дээр адаанда тараанны көөрге, бирде-бирде харын кээргенчиг-даа: чаъс, хар, хат-шуурган-даа ону үреп, хорадып-ла турар. Куштарны, бора-хекпештерни чежизин сывырар боор.

Тараа-хлебтен дээди чем чок. Хайыраан тараа. Дараазында чылдың дүжүдү база чаглак-шуглак чок артар ийме! Мээң бо ажык-чаныг шүгүмүүлелимни «Мерен» совхозтуң удуртукчулары номчуур, көөр, ооң хемчег алыр ирги бе, аа?

Чылдар болгаш кижилер

ДОСТОЕВСКИЙ УКТУГ ДОСТОЕВСКИИ

Оон-биле «Европейская» гостиницаның чанында ужуражы берген мен. Кыскажак дурт-сынын, ханы көрүштүг хүргүл карактарын көөрге, Федор Михайлович Достоевский кара олчаан. Бажының дүгүнүң өңү, ону дыраа алганы, сарыгзымаар салы база оон-биле дыка демейлештирер. Шынап-ла, ол сураглыг чогаалчының оглунуң оглунуң оглу болду. Ону Дмитрий Андреевич дээр. Оон-биле Ф. М. Достоевскийни орнукшуттакан Александро-Невскаяже чоруптувус. Орукка ур-даа болбадывыс, а хөөрде улус база чок.

— Мында ачамның кырган авазы Анна Григорьевна (чогаалчының кадайы) биле мээң ачам Андрей Федорович ормукшуттунган — деп, Д. Достоевский чугаалады. — Анна Григорьевна 76 харлыг турган Ялтага мөчээн чүве-дир. Мөчүүн бээр эжеп кагзын деп оглу Фёдор Федоровичиге чаагаан. Хамааты дайын эгелээнинден чагыны ол күүседнп шыдаавйн барган. 1922 чылда тифтен өлүп калган. Анна Григорьевнаның чагыын оон уругларының оолдарының бирээзи Андрей Федорович күүседнп каан. Ону Фёдор Михайловичнин мөчээн хүнүн демдеглеп турда, төрүттүнген боорга, «салгакчы» деп адаан чүве-дир.

Чогаалчының турасказлыының чанында ыыт чок тур бис. Оон «Карамазов алышкылар» деп номунга эпиграф кылдыр бижээни «Силерге арыг шынны чугаалап тур мен: черже дүшкен тараа үрезини өлбес болза, ол чаасканн артар, а өлү берзе хөй-ле дүжүттү эккээр» дээн сестерни ында сиилбип бижээн. Оон ыржымшыпшың хөорден үнгеш, улуг хоорайның хайымныг кудумчузунга келдивис. Ф. М. Достоевскийниң ады-биле холбашкан төөгү болгаш литература амгы амыдыралдан хоорулгаш, ам чаагы турган черивисте артып калган ышкаш болду. А херек кырында ооң ажыл, амыдыралы уламчылыг болгай. Достоевскийниң салгалы бо үеде канчаар чурттап келгенил, Совет Россияның салым-чолунга кандыг салыышкынны киргеннл деп кол айтырыгны оон салдым. Л. Н. Толстойнуң салгалыңдан Москва университетинде орус дыл башкылап турар кижилер безин бар болгай. А Достоевскийлерде ат-алдарлыг кижилер чок бе?

Дмитрий Андреевич хаваарыктыг ажылчын холдарын көргүскеш, хүлүмзүрду.

— Достоевский болуру берге. Сенден бир-ле онзагай үүлдү улус манап турар. А бодум хүүмда кижи болуру чугула деп саналр мен.

Бүгү чүвени дес-дараалаштыр чугаалаарын орадажып көрейн. Мээң кырган-ачам Фёдор Федорович аътка ынак чораан кижи-дир. А ачам Андрей Федорович Достоевский радиога болгаш автомобильге сонуургалдыг чораан. Ол мотоциклистер чарыжының чемпионадынга судьялап турган, ол-ла туктарын тутпушаан, финн дайынынче чорупкан. Ол, Ада-чурттуң Улуг дайынынга киришкен, Маньчжурияга япон милитаристерге удур демиселжип турган. Бодунуң фронтучу оруун 1939 чылда биче лейтенант турган эгелээн, ону 1946 чылда майор дужаалдыг дооскан. Инженер-техник мергежилдиг, элээн хөй катап бөлүглаткан, ынчангаш ол эртежик пенсиялай берген. А мээң ачам бир дайындан келгеш, өскезинче чоруп турар үеде төруттүнген мен.

Мээң мергежилим — радиомеханик болгаш трамвай башкарыкчызы. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, ажылчын кижи мен. Ленинградка трамвайны 1987 чылдың майга чедир башкарып келдим, ам телеателье-де радиоаппаратура септеп тур мен. Өг-бүлелиг, Алёша деп оолдуг мен. Оон хары— он үш. Чогаал ажылынга сонуургалдыг оол, бир-ле чүвени чогааткан чоруур. Маңаа Ленинградка, чаштарның литература шаңналын алган. Оон чогаалы Ленинград бүзээлээшкинин буза булгап турганынга турасказттынган. Бүзээлээшкин үезинде чаштар топтуттомаанныг болганындан ону буза булгап үнер аргалыг болган деп, ол бижээн. Улуг улустуу-биле алыр болза, ол кенен ыйнаан, ынчалза-даа ооң чогаадын чоруурду багай эвес...

Достоевскийлерниң дыка хөй салгакчылары чогаал бижиирин орадажып чораан. Федор Михайловичниң уруглары рассказтар бижип турган. Уруу Люба үш роман парлаткан, а Федязы—Фёдор Фёдорович бөгай эвес шүлүктер, рассказтар бижип келген, ынчалза-даа ону өрттедиптер кижи-дир, ынчангаш олар биске четпээн.

Ф. М. Достоевскийниң кадайы Анна Григорьевнаның саазыннарын шагдан бээр сонуургап келген мен. Чогаалчының амыдыралын көргүскен дыка чугула саазыннарны арттырып каан. 1968 чылда Ленинградка Ф. М. Достоевскийниң чогаадылгазының талазыбиле комиссия тургустунган. Чогаалчының музейниң (ону Ф. М. Достоевскийниң Невада хоорайда квартираларының бирээзинге ажыткан) удуртулгазы музей чанында эртем чевулелиниң кежигүнүнге киреген менээ сумелээн. Оон мурнунда-ла музейниң ажылдакчыларынга шыдаар шаам-биле дузалап келген кижи мен. 1985 чылда Достоевскийниң номчулгаларынга киришкен мен.

Мен ачам ышкаш, бир-ле тывызыктың баажызын тывыксап чоруур мен. Чүл дээрге Анна Григорьевнаның Ялтага мөчээнинин соонда «Франция» гостиницада оон чурттап турган номериндеи Достоевскийниң бижимелдери чиде берген чүве-дир. Ону билдинмес кижилер оорлаан. Ук бижимелдериң изи мынчага тывылбаан. Оларның аразында Фёдор Михайловичниң дыка хөй чагаалары, «Карамазов алышкылар» деп романның биске билдинмес баштайгы вариантызы база бар...

Андрей БОРИСОВ.
(ПМА).

Телевидение

МАРТ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минутаа». 8.35 — Бут бөмбүүнүң допчулады. 9.05 —А. М. Горькийниң төрүттүнгениндеи бээр 120 чыл болганынга. Он дөрт серилиг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Клим Самгинниң амыдыралы», 1-ги серизи. 10.10 — 10.20 — Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Аваның школазы. 16.25 — «Эртем болгаш күш-ажыдың эвилелив. Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45— «Автограф». Үстүкү класс өөренирлерге литературлуг викторина. 18.00 —«Согуг». Балахнинин целлюлоза-саазын комбинадының бот-орудга-чарылга байдалында ажылдап турары. 18.30 — Камерлиг өөрей музыка театрының артистериниң концерти. 19.15 — Фигурлуг чүүгулеашкын. Делегей чемпионады. Көргүзүглүг оюннар. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Бут бөмбүүнүң допчулады. 22.10— Бөгүн делегейде. 22.20 — А. М. Горькийниң төрүттүнгениндеи бээр 120 чыл болганынга. Док. фильм. «М. Горький. Сөөлгү чылдары». 23.30— 23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.45— ССРЭ-ниң улустуң артизи кинорежиссер А. М. Згуриднинин фильмнери. «Ак азыг». 10.05 — Мультфильм. 10.35 — «Чедишкин». Уран-чечен фильм. 12.00 —«Бо элдептиг оран». Р. Бредбери база Э. Лудвигтиң чогаалдарын өзүгаар. 13.20— 13.30—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.40 — «Кызыл телестудиязының почтазы». Республиканың прокурорунуң улуг дузалакчызы Э. Б. Германова дамчыдылгага киржир. 19.05— Уругларга фильм. 19.15—«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социал программа — боттеныышкында». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— «Бистиң өрелеривис». 20.45 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивали. «Бангладеш»— улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40— Өңнүктер экраны. «Хөй чылдар эрткенде», Уран-чечен фильм (КУДР). 22.55—00.50 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Минск)— «Динамо» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Стол теннизи. Европа чемпионады. 18.40— Спортчу гимнастика. «Московские новости» солунунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. 19.15 —«Делегей панорамазы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

агаар

Бөгүн республиканга бүргеп, аязыр. Хар чагбас. Чөөн чүү үглуг хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне республиканга 9—15, чамдык районнарга 17—22 градус соор. Хүндүс 2 градус чылыгдан 3 градус чедир соор. Чамдык районнарга 4—9 градус соок болур.

Кызылга база-ла бүлүттеп, аязыр. Хар чагбас. Чөөн чүү үглуг хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 10—12, хүндүс 0—2 градус чылыг болур.

Автоорукларга хар чагбас, кестүү эки.

Кино

МАРТ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Неизвестная женщина» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, бичин залге: «Ну, погоди!» 9.30, 11.30, «Новые амазонки» 13.40, 15.30, 17.20, 19.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна старого чердака» 9.00, 10.40, «Похищение в Тютюрлистане» 12.20, 15.20. «Киносборник» 14.00, «Семь самураев» 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «С чертями не шутят» 10.00, «Джек Восьмёркин — американец» 11.40, 16.30, «Человек с бульвара Капуцинов» 14.30, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мужчины есть мужчины» 10.00, «Парама» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К/б: «Сказка о прекрасной Айсулу» 14.00. «Потерпевшие претенции не имеют» 15.30, 17.30 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бугу чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 29 вторник № 74 (13674)

1925 чылда үнделеттинген. Өртээ 3 копеек.

Апрель 16–коммунистиг субботник хүну

ИНИЦИАТИВАНЫ ДЕТКЭЭН

В. И. Ленининиң төрүттүнген хүнүнден бээр 118 чылынга алдар болдурган коммунистиг субботникти апрель 16-да эртпирер дугайында хоорайның чамдык бүдүүргеге коллективтериниң инициативазын СЭКП хооркомунуң бюрозунга чугаалаанын көрген.

Хоорайның бүдүүргелериге болгаш организацияларына болуп эртken митингилерге, хуралдарга ажылчыннар база албан-хаакчылар чаңчыл болган коммунистиг субботник хүнүнде шылыңны ажылдаарын, эки шынарлыг продукцияны бүдүрерин, камнап алган чиг эдин, материалдарын, одаар чүүлүн, электри энергизын, кызыл-чаар материалдарын ажыглаарын шиитпирлээнин бюроның доктаалында айыткан. Субботник хүнүнде ажылдап алган акшазын олар хоорайның чаагажыдыглазызыга ажылгаары-биле шилчиидер. Ону коллективтиң ишчилериниң ажылдаар байдалын база амыдырал хандырылгазын эжиждиринге ажылгаар.

Коммунистиг субботник эртпирер дугайында москвачылардың эргелээшкинин мурнай деткээннериң бирээзи № 48 тудуг эргелелериниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары болган. Оларның инициативазын «Тыва тудуг» трестиг өске-даа тудуг коллективтери үүлдүгүзүнүп деткээн. Тудуг эргелелериндеги субботник хүнүнде 220 кижи ажылдаар, олар тос муң рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарын кылыр, ажылдап алган акшазындан 600 рубльди хоорай хөгжүдүрүнүң фондузунче шилчиидерлер.

Пассажирлер ачыштырар автотранспорт бүдүүргазының ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары субботник хүнүнде эң-не өдөгөөлүг ажылдаар. Коммунистиг субботник хүнүнде он муң рубльдиг орулгазын алырын баш бурунгаар саналкөргөн. Бүдүүргениң коллективи 1500 рубльди хоорайны хөгжүдүрүнүң фондузунче шилчиидерин шиитпирлээн.

«Кеа-Хемә» хөмүр-даш разрезиниң дагжылары күш-ажылдың байырлалының хүнүнде нин муң тонна хөмүр-дашты казып тыварын, чер кырының 4 муң кубометр хемчээлдиг довураан аштаарын, камнап алган электри энергизын, кызыл-чаар материалдары-биле ажылдаарын дутуруушан. Олар 1200 рубльдан хоорай хөгжүлдезиниг фондузунче шилчиидер.

Апрель 16-да коммунистиг субботник эртпирер дугайында үстүнде адаан коллективтериниң эргелээшкинин СЭКП хооркомунуң бюрозу үүлдүгүзүнүп деткээн. Субботникти эртпирер дугайында эргелээшкинин деткиир талазы-биле коллективтерге тэйилбир ажылдарын калбарыш чорударын парткомнарга, партия эге организацияларынга, профсаюлал комитеттеринге, бүдүүргелерниң, организациялардың, албан черлериниң удурткулуларынга, ВЛКСМ хооркомунга ол деткэн. Чаңчыл болган күш-ажылдың бөлүүрлөн организастыг бедик деңнелге эртпирери-биле коллективтерге штабтарны тургузарын сүмелээн.

Кызылга ленинчи коммунистиг субботникти организастаар болгаш эртпирер хоорай штабын тургускан.

ЭПТЕШ ЧОК БАЙДАЛДЫ ТУРГУЗАР

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселге дем херек

СЭКП Төп Комитединиң «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле хөмчеглер дугайында» доктаалын 1985 чылдың майда хүлээп алганындан бээр эртken үеде амыдыралдың арага ишпес хевирни бадыткаар, арагалаар чорукка удур шыдажыр арга чок байдалды тургузар дээш бичге эвес ажылды чорутkан. Бо чорук иниттилеттиң мөзү-шынар байдалын эжиждиринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурууму, өскөлерниң кадышын быжыглаарынга салдарны чедкиргек.

Партия организациялары боттарының организастыг, идеологтуг, политика-өскөлөрдүлгелиг ажылын күш-ажылчы коллективтерге, чоннуң чурттап турар черлериче угландырган. Хамаатыларның чыыштары, эш хүү база хөй-ниитти судтары, профилактиктиг ажылдар болгаш хыналдалар өскөлөрдүлгелиг болуп турар. Оларны белетхээрингe, эрттирерингe республиканың, Кызыл хоорайның, районнарының партия, совет болгаш хөй-ниитти, ажыл-агый организацияларының удуртукчулары киржип келген. Ажылчы чонның күзелдерин болгаш санал-онаалдарын деткип, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели республикага эзэртир суксуннарны садарының чаңгыс аай чурумун тургускан. Хамаатыларның чыыштарының шиитпирлерн-биле Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл районнарның, тозан бир суурларының девискээрлерин арага ишпес зона кылдыр чарлаан.

Республиканың партия организацияларының хөй кезии СЭКП Төп Комитединиң арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле доктаалын амыдыралга боттандырар дээш шыңгыы хөмчеглерни ал, негелделерин күштелдирген. Күш-ажылчы коллективтерде, өөредилге черлериде арагалаашкынга удур санитар-чырыдыышкын ажылын организастап, дыштанылга кежээлерни, лекцияларны, беседаларны чорудуп турар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хөмчеглерни ап келгениниң түүнелинде 1985 чылга деңээрге, 1987 чылда эзирткир суксуннарны садарының хөмчээлэ ниин катап кызыырылган. Аъш-чем болгаш үлептүр барааннарын садарын, чонның хереглел барааннарын бүдүрерни көвүдедир болгаш чонга амыдыралы хандырылганың ачы-дузазын чедиргин калбарыр дээш хөмчеглерни партия, совет, ажыл-агый органнары ап турар. Социал ажылдыг ол чорук-биле демиселди күштелдиргеннi күш-ажылчы коллективтерге, чурттакчылыг суурларга мөзү-шынар талазы-биле байдалды эжиждиринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-нииттиниң корум-чуруумун быжыглаарынга эки салдарын чедирген. 1987 чылда кем-херек үүлгедиишкинни республиканга ниитизи-биле 7,7 хүү кызыырылган.

«Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле хөмчеглер дугайында» партия Төп Комитединиң доктаалын күүседир дээш республиканың партия, совет, ажыл-агый организациялары, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, эмкелге-профилактика албан черлери ажылдап турар-даа болза, партияның салгаи негелдезинге дүүштүр өзүлүг дээштит, шыңгыы хөмчеглерни албакын турарын чоокта чаа болуп эртken партия обкомунуң бюрозунга демдеглээн. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди доктаамал күүседир дээш республиканың партия, совет, ажыл-агый организациялары, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, эмкелге-профилактика албан черлери ажылдап турар-даа болза, партияның салгаи негелдезинге дүүштүр өзүлүг дээштит, шыңгыы хөмчеглерни албакын турарын чоокта чаа болуп эртken партия обкомунуң бюрозунга демдеглээн. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди доктаамал, шулаан халдакчы өзү-биле, өскөлөрдүлгелиг, экономикитиг, медицина, административтиг-хоойлу хөмчеглер-биле биндилиг каттыштырып, оны харыылаар болгаш амыдыралга хамык негелделерни сайгарып ал турар. «Белов» деп программаны ажылдап кылгаш бадылаан. Амгы үеде РАУК-тың специалистериниң база удурткулаларының ажылының стилин болгаш методун үүдезинни-биле эде тургузар. Үүрмек ажылдан үштүнер, кол кичээнгейни кадрлар-биле ажылче углаар деп, түүнел үнүдүргеннер.

— Мен РАУК-тың дарказы өскөн дүүштүрери, ажылдың чаңгыс аай чурумун хөй-ниитти черлерингe эзирик көзүлгени дээш 5412 өскөнним торгаан. Оларның саны 1986 чылдаазы-биле деңнэргe, 53 хүү көвүдээн. Сүт-Хөл районнуң девискээрни арага ишпес зона кылдыр чарлаан-даа болза, хөй-ниитти черлерингe эзирик чораан өскөнним үш ажыг катап көвүдээн. Ол Каа-Хем, Бай-Тайга, Бин-Хем, Улуг-Хем районнарда ниин-үш катап хөй болган. Автотранспортту эзирик башкарып чораан чолаачылар эртken чылын 1986 чылдан 8 хүү көвүдээн.

Улус депутаттарының чер-чер Советтери, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, хөй-ниитти организациялары самогон-брага кылыр өскөнниң илередирде күш-ажылчы коллективтерге болгаш чурттакчы чонга даянмайн турар. Ол ышкаш чонның чурттап турар черинiң аажы-биле ажыл сула, арагага сундвуулар-биле тускан профилактиктиг хөмчеглерни чоруттанын келген. Ажылчы чонның культурлуг дыштанылгазын организастап турарында үндезин чаартылгалар ам-даа болбаан, арага ишпес өлүүр кудаларны, өске-даа чаа өзүлалдарны иелтерелдир дээштиг хөмчеглерни албаан.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаар талазы-биле хөмчеглер дугайында партия Төп Комитединиң доктаалынга дүүштүр арагалаашкынга удур демиселди күштелдиргенiң немелде хөмчеглерни алырын СЭКП Кызыл хооркомунга, райкомнарга, хоорайкуускомнарга, министерстволарга, ведомстволарга, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан. Бирги эзэлчеде арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур чорудуп турар демиселдиң байдалын бүгү талалыг ханы анализтээр, четпестерни эдерниң дээштиг, ажыктыг хөмчеглерни ажылдап кылыр, оны амыдыралга боттандырары-биле ажылының стилин, арга-методтарын чаартыр, күүселдеин организастаарының, хынаарының тодаргай ажылын чорудар. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың шиитпирлериниң күүселдези дээш удуртукчуларның харыысалгазын бединдер.

Арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң могун үзер база өске-даа таарымча чок чүүлдерин үзүткаар хөреже улус депутаттарының, Советтерниң күүскомнарының, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының, эмкелге-профилактика албан черлериниң болгаш хөй-ниитти организацияларының күженнишкинин кзттыштырар, оларның ажыл-чорудулгазын дүүштүрүп. башкарар бүгү хөмчеглерни партия комитеттери алыр үжүрүг. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссиялары, профилактика чөвүлелдерин, эш хүү судтарын, арага ишпес чорук дээш демиселдиң эге организацияларын удуртуру, оларның ажыл-чорудулгазын эде тургустунуушкунуң негелделерингe дүүштүрери чугула айтырыг болур.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни үзүткаары улуг политиктиг үжүр-дузалыг сорулга, эде тургустунуушкунга, социалистиг тургузугга таарышпас багай чүүлдерин бистив ниитилеливистиң ажыы-чаа амыдыралындан арыглаар талазы-биле хөй талалыг ажылдың чарылбас кезээ болур. Ынчангаш партия организациялары амыдыралдың кадык чалаан, арага ишпес өлүүр хевирни быжыглап тургузар дээш арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур эптеш чок демиселди доктаамал, сулараашкын, аткаарлаашкын чокка чорудар хүлээлгелиг.

Кызыл хоорайның төп кезээнде база бир чуртталга бажыңын тудуп эгелээнiдi бээр үш ай четкен. Анатолий Воронининиң бригадазы оон оңгарын казып, дескилээш, таваан бетоннаан. Ол ажылдарны олар дүргедээшкинниң аргазы-биле доосхан, бажыңның бирги кадыныг каналарын бедидир салып эгелээн.

Дүржүгулгар бригадир Анатолий Воронининиң бригадазының ажылчыннары 56 квартиралыг бо бажыңның каналарын Москва тудугжуларының түүйбузу-биле каастап турган, чараш бажыңчарның бирээзи кылдыр тудар сорулгалыг ажылдап турарлар. Ынчангаш олар чанында улуг школаны тудуп турар москвачылардың мурнакчы арга-дүржүлгазын ажыглыгга ажыглап турары ол.

Бо тудуг шолунде Саян арттындан эккелген эки шынарлыг кылагар түүйбуларны база дүжүрген. Бажыңның дашты-кы каасталгазын олар соңгалар аразында кылыр деп шиитпирлээннер. Керуштүг, чараш болур бо бажыңның бирги кадынга төрээженнер консультациязы болгаш химиктиг арга-биле хеп аштаар фабриканың хүлээп алыр пунктузу ажыдар.

ЧУРУКТАРДА: бригаданың мурнакчы ажылчыннары (солагай таладан) СЭКП кежигүнүнге кандидат, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутады Валерий Оюн, Анатолий Семис-оол; дашчы Александр Жатников.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ФЕРМА ДҮВҮРЕНЧИГ БАЙДАЛДА

Ленин аттыг совхозтуң Сайыр-Аксы фермазында никитизи-биле 300 ажыг ниен бар. Амгы үеде 66 ниен төрээн, бызаалары онча менди. Оларны Кундуу Амбык-Хөө эки ажаан-азыраал турар. Сүт саалдазы эртken чылдың бо үеэнiдeн хөй.

Ынчалза-даа фермада ажылды организастаанында шыңгыы четпестер бар. Ылангыя мал чеми эвэзэкээн. Тестиң ындыы талазындан мал чеми сөөртүр чаңгыс автомашина четтиклес. Ында чемни шуптузун дарый сөөртпес болза, хем удавас кештиннес апаары биндингир. Ферма дүвүренчиг байдалда.

Бо ферма район төвүнден 2,5 километрге турар болзадаа, кышкы үеде малчыннарга культура ажылдакчылары чаңгыс-даа катап келбээн. Радио, телефон ажылдавас, кыштады негээш чадашканнар. Оон аңгыда, фермада ажылчыннарга чогүүр немелде төлевир бербеин турар. Фермага кым дузалаашыр үжүрлүг ниин, олар үү деп бодап турарыл!

Кыргыс ЛАМАЖАП.
Эрзин район.

РАУК болгаш эде тургустунуушкун

СЭКП Кызыл райкомунуң бо чылдың март 25-те эртken пленумунуң хүн айтырыы: «СЭКП райкомунуң VI пленумунуң шиитпирнинiң күүселдезинiң база ол пленумга кылдынган шугүмүүлелдиг санал-онаалдарны боттандырыр турарының дугайында» райкомнуң бюро кежигүнү, РАУК-тың дарказы А. И. Семеновтуң отчёду».

— Иletkелди мурнунда ышкаш бюрога баш удур чугаалашпадывыс-даа. Чамдык эштер харын көрүп, дыннаар-даа деп-даа турдулар. Мен чапшээрештедим. Удуртукчу кижи үениң негелдези-биле харыысалгазын кончаар билип, ажылдап турарын өскелерниг киржиллгези чокка баштай иletkээн ам — деп, СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Очуроол пленум эгелээрiнiң мурнунда мекээ чугаалаан. Шынап-па, ол черле чөп. Ботбашкарылга, бот-харыысалга деп чүве бар.

Пленум-даа эгелээн. РАУК дарказы 30 минута иletkээр. Кол-кол чүүлдерни алгаш, чедер-четпестерни сайгаар болза ол үе четчир. СЭКП райкомунуң VI пленуму мал ажылының дугайын чугаалаткан. Оон бээр бир чыл дерт ам эртken.

Агроүелтүр каттыжышкыны районга Аъшчем программазын боттандырар кол штаб, а оон —штабтың начальниги Александр Иванович Семенов ол. Мал ажылын эжиждер талазы-биле кандыг хөмчеглер алдынганыл, оон эгези чүл, ажылдың стили болгаш методу кандыгыл?

А. Семеновтуң иletkелериниң алыгра, VI пленумнуң шиитпирин оон боолуңан санал-биле РАУК-тың коммунистериниң амык хуралыгга чугаалашкан. Аңгы мал ажылында хамык негелделерни сайгарып ал турар. «Белов» деп программаны ажылдап кылгаш бадылаан. Амгы үеде РАУК-тың специалистери сүт бүдүүргезин көвүдедир база хөй болгаш хевеан ажылын сайзырадыр талазы-биле программаларны ажылдап кылып турар. Ол ажылдарны РАУК-тың дарказы удуртуп башкарып турары билдингир. Кукуруузаны, дазылында чемиштиг мал чеми үнүштерни база рапсты, хөй чылдыг сигенгенни моон соңгаар улам өстүрер талазы-биле каттыжыышкынның спецификациязы ажылдап турар.

Районда мал ажылының адыларын алыгра, суттен өскези оруулгалыг. Коллектив база өг-бүле керээзинче малчыннарны шилчидер талазы-биле эрзэн ажылдарны кылган. Ынды коллективтерге күш-ажылдың бүдүүрүүлүүр өскелерниңкин илдек-не бедик. Кадрларның мергежилин бедидери-биле хөмчеглерни база ап турар.

Ынчалза-даа РАУК-тың база ооң дарказы А. И. Семеновтуң ажылында, ооң стилинде болгаш методунда шыңгыы четпестер уламылавышаан. Ол чазы-биле пленумга санал берген-өскөнним, чамдык бодалдары мынды:

«Шамбалыг» совхозтуң партком секретары Андрей Шожаповичке Тюлюш: —Командылап удуртур ажыл уламылавышаан. Кол специалистер база хоочуннар-биле сүмелешпес. РАУК-тың специалистери ажыл-агыйларга прак дузаны шоолуг чедиргес, чүгле хыналдалар кылып кээр. Селекция-уксажыдыларга ажылы дыка кошкак. Бо талазы-биле РАУК-тың ажылы четпес.

Александр Иванович 1987 чылда бот-оруларга-чарылга хүннерингe кээп олурган турган. Ам чок, келбестээн.

«Тиилелге» совхозтуң директору, СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү Вадим Орам-биле: —Мал ажылының талазы-биле районда тода уламылышыныңның программа чок. Сүт бүдүрериниң шууштурулга-цех методу база чаш малды от салбас кажаа-хораага ажаан өстүрериниң талазы-биле агрегат РАУК-тың мал ажыл кылдызының специалистери болур-чогууру-биле деткиваан. Ол кылдыс мал ажылында дешилгелиг технологияныг уламылакчызы ам-даа болбаан, а РАУК-тың дарказы А. И. Семенов мал ажыл кылдызының ажыл-чорудулгазын шын үүлүп башкарып шыдевайн турар. РАУК-тың шуутла дорт хамаарылгазында ветбакларатория биле районнуң мал аргылары-биле демиселжир станциязы кошкак ажылдап турар. Малдың аарыының база өлгенинiң дугайында ветлаборатория-ның специалистери дарый хөмчеглерни албайн турар. Малдың бруцеллез база туберкулез аарыларыры-биле демиселдиң дээш чок чорукчуң кол-ла чылдаганы комплексти хөмчеглер албайн турарында.

Райкууском даргазының оралакчызы, СЭКП райкомунуң кежигүнү Эрес-оол Хайынгырбаевич Ооржак: — Эш А. И. Семенов бодунуң ажыл-керээн билир. Ынчалза-даа ол бодунуң ажыл-чорудулгазынга таптаашкындан ам-даа үштүнмеан. РАУК-тың удуртулгазының талазындан кичээнгей кошкак болганы-биле социал айтырыгларда бэлэмнiг-биле чүүлдер хөй. Малчыннарда электрижидилге дугайын мадаа шуут чугаа лавады.

«Кара-Хаак» совхозтуң директору Хеймер-оол Биче-оолович Күүлар: — Бот-оруларга-чарылганы шиитээдир талазы-биле биске РАУК-тың дузазы эвэзэ. Биске кол экономист үр үеде чок турду. Каттыжышкынның специалистери аар-саар чүүлдер кылыр, а технология база экономика талазы-биле ажыл-агыйларга боттуг дузалаар керек. Бистер автоларга аренд көрзэн шиитээдир эгелеливис. Берделер, билдинмес чүүлдер бар, РАУК-тың дузазы керек...

РАУК дээрге бодунуң девискээрингe штаб ышкажыл. Ооң ажылы шынап-па, ындыг болур үжүрүг. Хамаарышкан девискээрде. Каны-да ажылда, каны ажыл-агыйда, коллективте ажыл кошкай берилтир, олче кол күштү октаар керек. 1987 чылдың түүнелиниг-биле «Шамбалыг» совхоз районнуң өске ажыл-агыйларын га бодаарга, улуг каражалыг болган. Ооң ындыг болуру чыл эгезинде-ле билдингир турган, а ол хиреде РАУК олче чүге сагыш салбаанын, чүге демнешпээнiл, дузалашпаанын? Кожазы «Тиилелге» совхозка бодаарга, ооң хову-шолдерниң хөрзүнү, ажыы-биле чугаалаарга, эки болгай. А ол хиреде дүжүт чүге чаныыл? «Кара-Хаак» совхоз 1986 чылда бир инектен-не 1703 килограмм сүтү сагын, а эртken чылын 1535 килограмм болган. Хой, ашкунуң база мыйыстыг болга малдың баш саны эртken чылдың март 1-де турганындан илдек-не эвэзээн. Садып эккел турар уксаалыг малды ажаан-азыраал турары четпес. 1985 чылда «Кара-Хаак» совхоз уксаалыг 100 аныяк инектерни садып алган турган. Аарыг болганындан, оларны эт комбинадынга дужаакан. «Х Улуг хүрээ» совхозта симмental уксаалыг инектер ам холуунга чеде берген. «Шамбалыгның» ийи чыл мурнунда садып алганы малыңдан мынчага чедир тел албаан.

РАУК-тың специалистериниң даргазының кичээнгей салыр, оларны дүвүрелдир ужурлуг. айтырыглар ол-дур. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, СЭКП райкомунуң пленумунга отчёдун берип турган удуртукчу могум бодунуң база удуртканы коллективтиң мурнунда турар сорулгаларны билип турза-да, оны боттандырар дээш ам-даа чедир ажылдаавайн турары илередээн. База бир чүүл: пленумга санал берген эштер А. И. Семеновтуң база РАУК-тың ажылының стиль болгаш методунуң дугайында чидин-биле шүүгүмчүлел шыдаваан. А фактылар хай. Санал берип турар эштер хамыктың мурнунда отчёт берген дарганың ажылының стилинiң, методунуң дугайын чугаалаарын СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол ийи катап турып кээп, сагындыраа-даа, чугаа шоолуг-ла өөскүзейн барган.

Ынчангаш пленумнуң ажылын түүнел тура, санал берген эштериниң «чымчаанг», районнуң мал ажылында улуг четтестер турда-ла, ону эдер талазы-биле РАУК-тың кол-кол специалистериниң база А. И. Семеновтуң ажылының стиль, методун шоолуг-ла ыыттаакан барганын райкомнуң бирги секретары шыңгызызы-биле айытты. Пленумга ол айтыры-ны чугаалашкан чылдагааны-болза, мал ажылында улуг четпестерни чайладыр, адаа РАУК-тың ролюн улам күштелдирер сорулгалыг. Илетkелки мал ажылында эң кол чүүл —мал чемин көвүдедир талазы-биле кандыг хөмчеглерни алырын шуут-ла ыыттаакан барды. Ол ышкаш чонның хуудда дузалал ажыл-агыйының талазы-биле илетkелде чаңгыс сес-даа чок болган. Аңгы-накмы дүржулганы нелередиг-биле кандыг хөмчеглер алыры, хоожудап турар ажылагыйларга практиктиг дуза дирери илетkелдеп шуут-ла билдинмээн.

Кижи бодун чүгле практиктиг ажыл-биле бадыткап көргүзер. Кызыл РАУК-тың удуртукчузу, ооң специалистериндаа ылап-ла бо принцип-биле ажылдаарын районнуң ажыл-агыйларының түрүгузынан байдал ынчаар негеп турар. Олар шуптузу ранкинга иниктi байдалды эки билир. Ынчангаш совхозтарга практиктиг дуза керек.

Седен ХЕРТЕК.

30—40 ЧЫЛДАР ҮЕЗИНДЕ БОЛГАШ 50 ЧЫЛДАРНЫҢ ЭГЕЗИНДЕ ҮЕДЕ БОЛГАН РЕПРЕССИЯЛАР-БИЛЕ ХОЛБАШКАН

материалдарны база катап өөренип көөр талазы-биле СЭКП ТК-ныҢ Политбюрозунуң комиссиязында

Комиссия бодунуң хуралыгга 1950 чылда «Ленинград хереэ» дээр чүүлге хамаарышкан Н. А. Вознесенский, А. А. Кузнецов, М. И. Родионов, П. С. Попков, Я. Ф. Капустин, П. Г. Лазутин, И. М. Турко, Т. В. Закржевская болгаш Ф. Е. Михеевти СЭКП-ге катап тургускан кичээнгейге алган.

Н. А. Вознесенский, А. А. Кузнецов болгаш Я. Ф. Капустин оларны херек кырында партиядан ундурбээнин, а олар тудун хорудаттырган болгаш шиитпирген соонда партия документилерин күш чок болдурган турганын барымдаалаашкы Партийки Контроль Комитединiң 1988 чылдың февраль 26-дагы шиитпири-биле оларның СЭКП кежигүнү бооп турарын бадыткаан.

«Антисоветчи троцкисчи шеригг организациязының» дугаяында херек талазы-биле исталгаа үезинде Я. Б. Гамарникти базаа бурулдаткан турган. Совлзүредир СССР-ниң Прокуратуразы ол бурулдадышкынны үндезин чок деп санаан.

СЭКП ТК-ныҢ чанында Партийки Контроль Комитеди 1955 чылдың октябрь 7-де Я. Б. Гамарникти партия кежигүнүнге катап тургускан.

СССР-ниң Дээди судунуң болгаш СЭКП ТК-ныҢ чанында Партийки Контроль Комитединiң дыннадыгларын кичээнгейге алган.

Комиссияның ажылы үргүлүүлөп турар.

Комиссияның хуралыгга 1957 чылда «Ленинград хереэ» дээр чүүлге хамаарышкан Н. А. Вознесенский, А. А. Кузнецов, М. И. Родионов, П. С. Попков, Я. Ф. Капустин, П. Г. Лазутин, И. М. Турко, Т. В. Закржевская болгаш Ф. Е. Михеевти СЭКП-ге катап тургускан кичээнгейге алган.

Н. А. Вознесенский, А. А. Кузнецов болгаш Я. Ф. Капустин оларны херек кырында партиядан ундурбээнин, а олар тудун хорудаттырган болгаш шиитпирген соонда партия документилерин күш чок болдурган турганын барымдаалаашкы Партийки Контроль Комитеди 1988 чылдың февраль 26-дагы шиитпири-биле оларның СЭКП кежигүнү бооп турарын бадыткаан.

«Антисоветчи троцкисчи шеригг организациязының» дугаяында херек талазы-биле исталгаа үезинде Я. Б. Гамарникти базаа бурулдаткан турган. Совлзүредир СССР-ниң Прокуратуразы ол бурулдадышкынны үндезин чок деп санаан.

СЭКП ТК-ныҢ чанында Партийки Контроль Комитеди 1955 чылдың октябрь 7-де Я. Б. Гамарникти партия кежигүнүнге катап тургускан.

СССР-ниң Дээди судунуң болгаш СЭКП ТК-ныҢ чанында Партийки Контроль Комитединiң дыннадыгларын кичээнгейге алган.

Комиссияның ажылы үргүлүүлөп турар.

Чуртталга бажыңы. Ону шиитпирлээри кымдан хамааржырыл?

Бөгүнгү „Шынның“ көрүнчүүнде: Ак-Довурак хоорай

КОЛ БЫРА – ТУДУГЖУЛАР

Улус депутаттарының Советтери бодунуң деискээринде экономиктит болгаш социал хөгжүлдеми дүргедедири дээш харыысалганы бодунга ап турар. Ол талазы-биле партия Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хөй-хөй доктаалдарында тодаргай айыткан. Ылаңгыя «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктыг хөгжүлдеми дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролүн болгаш харыысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалда чуртталга бажыңнарын болгаш социал-культура талазы-биле өске-даа объектилерни ажыглалга киирериннче угланган хемчеглерни алырын айыткан. Ол ышкаш ажылчы чоннуң ажылдаарынга, чуртталарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын доктаамал хөлөг алырын база Советтерге дегзип турар.

Бо негелдерни күүседир дээш улус депутаттарының Ак-Довурак хоорай Советиниң күүскому бодунуң хөрөшээ-биле чамдык ажылдарны кылып келген. Девискээрде турар болгаш чуртталга бажыңнары тудуп турар «Тыва даг-дүгү» комбинат автотранспорт бүдүрүлгези, оруу-септелге-тудуг участогу, хлеб заводу дээн ышкаш бүдүрүлгелериниң удуртукчуларыбыла чугаалажып, бажыңы тудуп турар талазы-биле олардың отчөттарын күүскомга, сессияларга дыңнап турар.

Ындыг ажылдар бодунуң эки түңнелдерни берип турар. Бо бөш чылдың эрткен үйн чыл үйн айының дүргузунда чуртталга бажыңнарының тудуунга 3 миллион ажыг рубльди чарыгдаан, 60-60 аал чуртталар үйн бажыңы, үйнүйн аал чуртталар 11 бажыңны ажыглалга киирген. Ол ышкаш бөш чыл төнчүзүнге чедир база 60-60 квартиралыг үйн бажыңны ажыглалга киирери көрдүнүп турар.

Устунде адаанывыс бажыңнар түс-түс бүдүрүлгелерге хамаарыжыр бажыңнар болур. А хоорай Советиниң балансызында чаңгыс-даа бажыңы чок. Бистиң шугумувус-биле тудуг кылдынмайн турар. Ындыг турбуже, бажыңы оочурунда 240 кижи бар. Ол дээрге бажыңы тутпайн турар албан черлери — эмнелгениң, школаларының, санэпидстанцияның ажылдакчылары болгаш пенсионерлер-дир. Аде-чуртту Уяут дайынының киржикчилеринден безин 16 кижи бажыңы чок болуп турар.

Ниитизи-биле бо черлерниң ажылдакчылары биске оочурга туруп алгаш, 7-8 чыл болгаш ап турар. Оларга кандыг-бир бүдүрүлгениң туткан бажыңының он хуузундан ап берип турар бис. Оон алгаш коргге, чуртталга бажыңының тудуунуң темпизи оожум болур-ла болза, биске база берге апаар.

Чуртталга тудуун хөгжүдер талазы-биле айтырыгны Советтиң чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязы база сонуургап турар. Ылаңгыя оон даргазы, идепкейлиг депутат Игорь Бобылов объектилерге барып, ажылчыннар-биле чугаалажып, чедер-четпестер дугайында күүскомга, бүдүрүлгелер удуртукчуларынга дыңнадып турар. Ынчалза-даа ниитизи-биле четпестерден үштүүн ыштыдаайн турар бис.

Хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң база албан черлериниң удуртукчуларының, специалистериниң чаа бөлүү-биле эде тургустунуп ыштыдаайн турарының хараазындан хоорайның социал-экономиктыг хөгжүлдези-биле холбашкан айтырыглар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелдерилерге дүүштүр шиитпирлеттинмейн турар. Оон бадыткалы — тудуг ажылын оожум темп-биле чорудун турар. Чижээ, «Шагаан-Арыг тудуг» трест бистиң хоорайывыста чуртталга бажыңнары тудар күжүн болгаш арга-мергежилин чедир ажыглаваайн келген. Чаңгыжы болгаш көрөөлүг организациялар-биле үк трестиң харыысаазы кошкак. Бажыңы тудуунга тускайлаан материал-техниктыг курлавырларын чардыктырып турар, оон түңнелинде бригадалар анаа туруушкуннарга таарыжып турар.

Тудуг материалдары болгаш конструкциялар-биле хамшиитпир дүлээп алдывыс.

Чүл ол! Хамыктың мурнунда бажыңы тудар черни тускайлаары-дыр. Күзелдиг кижилерни чыггаш, хоорайның бо деискээринге бажыңны боттарының күжү-биле тудуп ап болурунуң аргазы бар дээрзин дыңнаткан бис. Ынчалза-даа ол амдаа дески эвес.

Чижээ, эрткен чылын бистиң бүдүрүлгевис үйн аал ишти чуртталар чаңгыс-ла бажың ажыглалга киирген. Ындыг чорук бажың айтырыын шиитпирлээринге дуза болбас. Ону барымдаалаваш, ол ажылды идепкейжиндер сорулга салдынган. Бар аргаларны санап турган, бо чылын 7 бажыңны бүдүрүлгениң хөрөнгизи-биле тудуп ап болур арга бар дээрзин илереттиваис. Ол сонгулаары боттандырары-биле 300 кубометр тудуг ыяжын, 1000 кубометр янзы-бүрү дилиг материалдарын садып алган бис.

Бүдүрүлгениң ажылчыннарындан, албан-хаакчыларындан бажың бөлүмүн дилеп билдиринишкиннер киирип турарлар дээш эвес. Амгы үеде оочурда 81 кижи бар. Ынчангаш, туттунган бажың хуваалдазын кылырда социал чөптүг чорукту сагыыры бистерден, профсоюлел комитединиң кежигүннеринден негеттинип турар. «Кымга бөлүрил?» деп айтырыгны эң чөптүү-биле, бүгү байдалды барымдаалап турган, шиитпирлээри чугула. Мурнукту үелерде бажың туттунарга ону таныш-көрүштүрүнге бериптер таварылгалар тургулаан, оон уламыңдан коллектив кежигүннери үстүку албан черлериннче хомудалдарны болганчок киирер турган.

Ам ындыг эвес. Чаа туттунган, азы хостаалган чуртталга шөлүн хуваарда Чуртталга шөлүнүң дугайында хоойлуну барымдаалаар апарган бис. Бажың оочурунда кижилериниң ег-бүлезинде кижи санын көрүп турган, тодарадыр. Ол бүгүнү чон-биле сүмележип турган, кылыр. Ажык-чарыг чорукту барымдаалаарга хомудалдар черле турбас боор чорду. Бар аргаларны, четпейн турар чүүлдерни коллективтен чажырбайн турар бис. Бистиң оовусту билип, чөптүг шиитпирни олар үндүрер.

Амгы үеде бажың чок кижилер бисте база бар. Човаачылар Виктор Полежаев биле Николай Монгуш олар тереллериниң ег-бүлелери-биле сыңмарлажып чуртталар орар. Хөй уруглуг бот-не Надежда Зиченкога, кадайынының кадызының байдалы-биле бажыңны оочур чок алыр Багай-оол Ондарга, Афганистанга интернационалчы хуваалгазын ак сетиилдиг күүсеткен, ам септекчи болуп ажылдап турар дайынчылар Борис Демиржапка, Станислав Кужугетке база дарый бажың бээр ужурлуг бис. Ол ышкаш хөй чыл дүргузунда доктаамал ажылдап келген мурнакчы чамдык эштер база дилег киирип турар, анаа база могумчалыг харыы бээр ужурлуг бис.

Бо бүгү айтырыгларны Виктор Розлинг баштаан чөвүлел, профкомнуң Дадар-оол Сарыглар удуртkан чуртталга айтырыглар комиссиязы, администрация бир демниг шиитпирлээр, 2000 чылга чедир кижи бүрүзүн бажың-биле хандырар сорулганы күүседир дээш хемчеглерни ам-даа алыр.

Александр САРЫГЛАР.
АТБ-де профсоюлел комитединиң даргазы.

ЧУРУКТАРДА: Ак-Довурак хоорайда чаа туттунган чуртталга бажыңнары.

ЧӨПТҮГ ШИИТПИРЛЭЭР ДЭЭШ...

Автотранспорт бүдүрүлгези — Ак-Довуракта биче эвес бүдүрүлгелериниң бирээзи. Оон аңгы-аңгы участоктарында 501 кижи ажылдап турар. Коллектив кежигүннерин бажың-балгат-биле хандырар талазы-биле айтырыг сөөлгу чылдарда эрээн шиитпирлеттинип келген. Ынчалза-даа ол амдаа дески эвес.

Чижээ, эрткен чылын бистиң бүдүрүлгевис үйн аал ишти чуртталар чаңгыс-ла бажың ажыглалга киирген. Ындыг чорук бажың айтырыын шиитпирлээринге дуза болбас. Ону барымдаалаваш, ол ажылды идепкейжиндер сорулга салдынган. Бар аргаларны санап турган, бо чылын 7 бажыңны бүдүрүлгениң хөрөнгизи-биле тудуп ап болур арга бар дээрзин илереттиваис. Ол сонгулаары боттандырары-биле 300 кубометр тудуг ыяжын, 1000 кубометр янзы-бүрү дилиг материалдарын садып алган бис.

Бүдүрүлгениң ажылчыннарындан, албан-хаакчыларындан бажың бөлүмүн дилеп билдиринишкиннер киирип турарлар дээш эвес. Амгы үеде оочурда 81 кижи бар. Ынчангаш, туттунган бажың хуваалдазын кылырда социал чөптүг чорукту сагыыры бистерден, профсоюлел комитединиң кежигүннеринден негеттинип турар. «Кымга бөлүрил?» деп айтырыгны эң чөптүү-биле, бүгү байдалды барымдаалап турган, шиитпирлээри чугула. Мурнукту үелерде бажың туттунарга ону таныш-көрүштүрүнге бериптер таварылгалар тургулаан, оон уламыңдан коллектив кежигүннери үстүку албан черлериннче хомудалдарны болганчок киирер турган.

Ам ындыг эвес. Чаа туттунган, азы хостаалган чуртталга шөлүн хуваарда Чуртталга шөлүнүң дугайында хоойлуну барымдаалаар апарган бис. Бажың оочурунда кижилериниң ег-бүлезинде кижи санын көрүп турган, тодарадыр. Ол бүгүнү чон-биле сүмележип турган, кылыр. Ажык-чарыг чорукту барымдаалаарга хомудалдар черле турбас боор чорду. Бар аргаларны, четпейн турар чүүлдерни коллективтен чажырбайн турар бис. Бистиң оовусту билип, чөптүг шиитпирни олар үндүрер.

Амгы үеде бажың чок кижилер бисте база бар. Човаачылар Виктор Полежаев биле Николай Монгуш олар тереллериниң ег-бүлелери-биле сыңмарлажып чуртталар орар. Хөй уруглуг бот-не Надежда Зиченкога, кадайынының кадызының байдалы-биле бажыңны оочур чок алыр Багай-оол Ондарга, Афганистанга интернационалчы хуваалгазын ак сетиилдиг күүсеткен, ам септекчи болуп ажылдап турар дайынчылар Борис Демиржапка, Станислав Кужугетке база дарый бажың бээр ужурлуг бис. Ол ышкаш хөй чыл дүргузунда доктаамал ажылдап келген мурнакчы чамдык эштер база дилег киирип турар, анаа база могумчалыг харыы бээр ужурлуг бис.

Бо бүгү айтырыгларны Виктор Розлинг баштаан чөвүлел, профкомнуң Дадар-оол Сарыглар удуртkан чуртталга айтырыглар комиссиязы, администрация бир демниг шиитпирлээр, 2000 чылга чедир кижи бүрүзүн бажың-биле хандырар сорулганы күүседир дээш хемчеглерни ам-даа алыр.

Александр САРЫГЛАР.
АТБ-де профсоюлел комитединиң даргазы.

ЭКИ ЧУРТТААР ДИЗЕ, ЭКИ ЭДИЛЭЭР

— Эки эдилээр чүве болза, багай эвес общежитиелер бо дээш, Марьям Бариевна соңга еттүр дужунда бажыңне кердү. — Чаагайжыды туттунган, септелгени чылдың чорудуп турар бис. Бир общежитие-ле 400-400 орунлуг турбуже, чуртталар кижилерге таарымчалыг болзун дээш бирээзинде-ле үш чус-ле ажыг кижи киирген бис.

Общежитие эргелекчизи М. Б. Валеева-биле чугаалажып органывыс ол. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бот болгаш эвээш ег-бүлелиг ажылчыннарыга тутkан беш-беш каът ийн общежитиезинге барып, оңу канчаар эдилеп турарын сонуургап чораваным ол.

— «Эки эдилээр болза...» деп чүүлерил, таанда чүвени билир, ажылчын кижилер боттарының чуртталар орар өрээлин чудадып турар чүве бе?— деп, эдепсиннип айтырдым.

— Хөй чугааның хөрээ чүү боор, барып көруптээлиңер даан.

Баштай киргенивис № 1 общежитиеде септелге, шыкап-ла, кидин-түлүк чорун тур. Оон ишти-даштын тудуг материалдары дола берген. Эң-не кол чүве — хөй-ле маны даш. Общежитиениң чадаларын, ниити кухняны болгаш арыг-ланыр черлерни оон-биле каастаар. Шыкап-ла, кейгамчык болуру оон илдеп. А мурнунда кандыг турганыл?

Мурнунда ындыг каасталга чок турган. Чадазы-даа, ханалары-даа бөдүүн бетон, ынчалза-даа ону арыдыр чугайлап каан турган. Эки чуртталар дизе, шыкап-ла, маны, хаш даштар-биле каастаныры албан эвес болгай. Бөдүүн хөрөкселди арыг-силиг эдилеп болур.

Ол общежитиениң ийги кадымче үнүп ора-ла карак чалданыр. Чаданың тепкиштерин буза үстүрүп каапкан, ханаларын шокарлап, чамдык черлерин казып каапкан. А богу дээрге — баш ажыг. «Септелге кылып турар болганда, боктут болбайн» дээр чадавас. Ол септелге эвес, бажың богу. Саазын, аъш-чем артыы, ойнаарактар «сегин»...

Эргелекчи мени ниити кухняже эдертип киирe берди. Өршээ дадай! Соңгаларының көзенектери чок, соңга бавырында хаканы, та чүге чүве, казып каапкан. а электрлиг суугуларны ажылдадыр тудалары чок, суг алыр черниң хирі... Оон кадында суг аксыр краннарны оора долган каапкан.

Ийн общежитиениң ийилдирзин кезидивис. Байдал кейызында-даа ындыг.

— Чоокта септелге кылбадыдар ыйнаан, бо чыл-чылы-биле чыглып келген четпестер эвес ыйнаан? — деп, эргелекчиден ыраажыладым.

— Чылдың септээр бис, дамей-ле үреп кааптар чүве-дир. Көрүкер даан, туалетте бо чунар черниң улуг хоолойын безин хандан хоора соккаш, бээр ээй тыртып каан. Та чүге ону ынчаар үрээр чүве, кижи кайгаар.

Ол аразында «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директорунуң кадр болгаш хандырылга талазы-биле оралакчызы Д. П. Кубкин база анаа чедип келди. Септелге кылыры-биле материалдар эккеп чорааны ол. Дмитрий Порфильевич общежитиелерге септелгени чылдың кылып турарын, эрткен болгаш бурунгу чылдарда үүс муң рубльди чарыгдаанын, бо чылын 75 муңну көргенин бадыткап чугаалады.

Общежитиени кезип турувуста, шыкап-ла, чаштарның хөйү мени кайгатты. Хензиг чаштан эгелээш, школа назылыг уруглар коридорда ойнап турлар. Садик медишлес, даштыгаа ойнаар дээрге арай соок. А олар кадаг-даа, чидиг ыяш-даа тутkаш, ханаларны шыя кааптар, бир үүе-даа октай кааптар. Ол-бо чүгүржүп-ле турар. 240 бичии кижи бар дээрзин комбинаттың удуртукчулары чугаалаан.

Общежитиелерде хөй-ниити организациязы, чөвүлел чок бе? Бар болду. Ону бөдүүн рудаадан даг-дүгү арыглаар цехте регулировщик Валентина Хөлчүкпен удуртуп турар. Ук чөвүлел шыдаар шаа-биле ажылды чорудуп турар. Хуралсуглаары-даа эрттирген, лекторларны-даа чалаан, концерттерни-даа организастап турар. Ынчалза-даа чуртталкчыларның идепкейин кедүүп шыдаайн турар. Кандыг-даа оюн-тоглаа, дыштанылга организастаарга кээр кижилер дыка хөөрүш. Төңгыже безин барбастар. Бот азы эвээш ег-бүлелиг аныяктар аан.

Общежитиелерде хөй көзүнде бистиң республиканың районнарындан келген аныяктар чуртталар. Ылаңгыя бирги общежитиениң кырында кадында шупту кыс уруглар. А ол хирезинде чударгай, хирлиг талазы-биле «бирги черде». Соңгаан бок үндүр октаар, унитазче—кадыг чүүлдер октаар.

Ук общежитие-биле таныдкан соонда дыка-ла аар бодал башка кирди. Чованчыг-даа чорду. Чүгле ада-иезиг хамаанчок, ында чуртталар турарларның боттарының чамдыктары бөзин өгге өскен, чаагайжыды туттунган бажыңга чаа чуртталар хөй акша үндүрүп турган, кылып берген ындыг магалыг орен-саваазын ынчаар багай эдилеп турары дээш кижи эгенир чорду. Боттары-ла материалдыг чаагай кежиктиг бүдүрүп турар ажылчын кижилер аан. Ону канчап билбезиг!

— Үлегер болгу дег, өрээлин арыг-шевер тудуп, общежитиеге эки чуртталар болур дээрзин көргүзүптер ег-бүлелер таанда чок бе? — деп, Марьям Бариевнадан айтырган мен.

— Чок боор бе, ындыглар хөй — дээш, ол каттырды. — Общежитиени багай эдилеп турар кижилер кеш-ле саныгдыр ийин. Бо бүгү үрелиишкиннер дээрге ийи-чаңгыс чазыыл чоктарның үүлгедиидир.

Корум-чурумнут, хөй-ниитиниң эт-севиге каммыг кижилерни общежитие эргелекчизи чоргаарал-биле адаалы. Рудник ажылчыны Иван биле Галина Монгуштар база ында Демир-оол биле Надежда Монгуштар, типографида Александр биле Роза Маадылар болгаш өске-даа ег-бүлелер чуртталар орар өрээлин өрыы-силиг тудуп турар.

№ 4, 73, 74, 19 өрээлдериниң чамдык чуртталкчыларынга хемаарыштыр общежитие эргелекчизиниң хомудалы улуг. «Оларның өрээлдеринге кире бээрге, хирлиг-чуттуг, боттарга өрегелаар, богун черле дашкаар үндүрүп текпес, чыып алган олургулаар» диди. Кижизидилге ажылын чорудуп турар бе? Чорудуп турар. Ол дугайын кеш-даа чугаалаа келген, кулак дашты-биле эрте бээр.

Дажгыт ЧЫДЫМ.

АЖЫЛ ШАГЫНЫҢ СООНДА

Хоорайның чаан талазында тускайлаан чер бар. Ажыл шагы төнүп турда азы дыштаныр хүннерде олче улус шуужуптар. Мындыг өчүүл эрткен чылдан бээр тывыйган турган.

Чоорту ол черге чуртталга бажыңнары кеступ эгелээн. Кымнар ында бажың тудуп турарын?

Ол айтырыгга харыы дилээри берге эвес. Ол дээрге «Тыва даг-дүгү» комбинаттың удуртулгазының организаставаны бажыңны боду тудуп алырының аргазын ажыглап турар кижилер-дир. Олар бо чылын 23 бажыңны ажыглалга киирер. Тудугжулар — оларның эзлери. Машина-техника, тудуг материалдары херек апарза — комбинат дузалаар. Оон туржук ажылдаан кижилерге безин наряд өзүгаар төлеп бээр.

Бо хүннерде «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннары Аркадий Сувандин, Николай Сагалаков, Делгер Хураган, Борис Күдерек, арыглап фабриказының механиги Владимир Фельд болгаш өскелер-даа ажыл шагының соонда боттарының тус-тус бажыңнарының ханаларын кылып, дээвилерлерни салып турар. Чамдык черлерде шеверлеп ажылдары кидин-түлүк.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: комбинаттың ажылчыннары Борис биле Анна Күдеректе-рниң бажың тудуп ап турары.

БОДУ ТУДАРГА, ООН-ДААА ЭКИ

Өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы чуртталга бажыңы-биле хандырар дугайында партияның болгаш чазактың салган сорулгазы политиктиг ужур-дузалыг болур. Ол дээрге кижи дээш сагыш салыышкынны илередип турар хемчеглериниң бирээзи-дир.

Шынап-ла, кижи чокта кандыг-даа сорулга шиитпирлеттинмес дээрзи билдингир. Ылаңгыя улус ажыл-агыының кайы-даа адырында ажылдап турар совет кижизиниң күш-ажылы кижиниң бодунуң чаагай чоруун тургузып турар.

«Тыва даг-дүгү» комбинатта ажылдап турар бүгү ишилерге таарымчалыг байдалдарны улам эмжиндер дээш тодаргай хемчеглерни сөөлгу үеде алган бис. Оларның бир колу — чуртталга бажыңы. Бо айтырыг бисте канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

Бистиң хоорайывыс — аныяк комбинат улуг. Эрте-бурун шагаан бээр эм чыткан Кара-Дагның эдээнде ажыттынган амгы шагның бүдүрүлгезинге ажылдаары-биле хөй-хөй кижилер, ылаңгыя аныяктар Совет Эвилелиниң аңгы-аңгы булуңнарындан-даа, бодувустун Барын-Хемчик районувустун деискээриннен-даа келген турар. Романтика романтика-ла болгай, а кижи бүрүзүнге чуртталаг орен-сава керек, ооде баш кыдыңга чаглаа негеттинер. Ынчангаш бо айтырыгны шиитпирлээр дээш мурнундан бээр ораалдажып келген бис.

Комбинат туулгузунуң эгелеп турда-ла «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелы общежитиелерге чаагайжыды туттунган чуртталга бажыңнарын кылып эгелээн. Ону кайы чылдарда кылып турганын бистиң хоорайывыска келген кижилер эскерип болур: бажың бүрүзүнде оон туттунган чылын бижил каан. Ол бүгүнү барымдаалап турган, Ак-Довурак аныяк хоорай дээрзин эскерери берге эвес. Амгы үеде комбинаттың балансызында 2737 квартира, аңгы-аңгы 242 бажың бар, азы 82 муң дербеячин метр чуртталга шөлү санаттынып турар. Оон аңгыда, бот болгаш эвээш кижилиг ег-бүлелерге 400-400 орунлуг ийн общежитиеним берген бис. Общежитиелерде чуртталар турар чаштар 204 кижи. Оларга садык тудар айтырыг шиитпирлеттинип турар.

Чуртталга айтырыын чогумалыг шиитпирлээри-биле кылып турар ажылывысты тодаргай чижек-биле көргүзер дээр болза, дараазында чижекти киирип болур. Эртken чылын комбинат 60 аал чуртталар бир бажыңны, ийн-ийн аал чуртталар беш бажыңны ажыглалга киирген. Оон аңгыда, общежитиелерден чамдык өрээлдерни ег-бүлелиг кижилер чуртталар кылдыр хостаан. Ол бүгүнүң түңнелинде 127 кижи чуртталга байдалын эмжиктеен. Ынчалза-даа ам-даа оочурда 1143 кижи бар.

Ег-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы бажың-биле хандырар дээн сорулганы деткип турар бис. Ону боттандырар дээш тудугжуларның аргаларын болгаш күрлавырларын сайгарып көөрүвүске, айыттынган хүүсеага чедир үк сорулганы боттандырары берге болган. Чаа үүлдер бодап тывар апаар. Хөй удаа сумелешкен, изиг-изиг маргышкан соонда эрткен чылын чуртталкчыларның күжү-биле бажыңнар тудар деп дыңнаткаш, бистиң шугумувус-биле тудуг кылдынмайн турар. Ындыг турбуже, бажың оочурунда 240 кижи бар. Ол дээрге бажың тутпайн турар албан черлери — эмнелгениң, школаларының, санэпидстанцияның ажылдакчылары болгаш пенсионерлер-дир. Аде-чуртту Уяут дайынының киржикчилеринден безин 16 кижи бажың чок болуп турар.

Ниитизи-биле бо черлериниң ажылдакчылары биске оочурга туруп алгаш, 7-8 чыл болгаш ап турар. Оларга кандыг-бир бүдүрүлгениң тутkан бажыңының он хуузундан ап берип турар бис. Оон алгаш коргге, чуртталга бажыңының тудуунуң темпизи оожум болур-ла болза, биске база берге апаар.

Чуртталга тудуун хөгжүдер талазы-биле айтырыгны Советтиң чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязы база сонуургап турар. Ылаңгыя оон даргазы, идепкейлиг депутат Игорь Бобылов объектилерге барып, ажылчыннар-биле чугаалажып, чедер-четпестер дугайында күүскомга, бүдүрүлгелер удуртукчуларынга дыңнадып турар. Ынчалза-даа ниитизи-биле четпестерден үштүүн ыштыдаайн турар бис.

Хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң база албан черлериниң удуртукчуларының, специалистериниң чаа бөлүү-биле эде тургустунуп ыштыдаайн турарының хараазындан хоорайның социал-экономиктыг хөгжүлдези-биле холбашкан айтырыглар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелдерилерге дүүштүр шиитпирлеттинмейн турар. Оон бадыткалы — тудуг ажылын оожум темп-биле чорудун турар. Чижээ, «Шагаан-Арыг тудуг» трест бистиң хоорайывыста чуртталга бажыңнары тудар күжүн болгаш арга-мергежилин чедир ажыглаваайн келген. Чаңгыжы болгаш көрөөлүг организациялар-биле үк трестиң харыысаазы кошкак. Бажыңы тудуунга тускайлаан материал-техниктыг курлавырларын чардыктырып турар, оон түңнелинде бригадалар анаа туруушкуннарга таарыжып турар.

Тудуг материалдары болгаш конструкциялар-биле хамаарыжыр бажыңнар болур. А хоорай Советиниң балансызында чаңгыс-даа бажың чок. Ону кайы чылдарда кылып турганын бистиң хоорайывыска келген кижилер эскерип болур: бажың бүрүзүнде оон туттунган чылын бижил каан. Ол бүгүнү барымдаалап турган, Ак-Довурак аныяк хоорай дээрзин эскерери берге эвес. Амгы үеде комбинаттың балансызында 2737 квартира, аңгы-аңгы 242 бажың бар, азы 82 муң дербеячин метр чуртталга шөлү санаттынып турар. Оон аңгыда, бот болгаш эвээш кижилиг ег-бүлелерге 400-400 орунлуг ийн общежитиеним берген бис. Общежитиелерде чуртталар турар чаштар 204 кижи. Оларга садык тудар айтырыг шиитпирлеттинип турар.

Чуртталга айтырыын чогумалыг шиитпирлээри-биле кылып турар ажылывысты тодаргай чижек-биле көргүзер дээр болза, дараазында чижекти киирип болур. Эртken чылын комбинат 60 аал чуртталар бир бажыңны, ийн-ийн аал чуртталар беш бажыңны ажыглалга киирген. Оон аңгыда, общежитиелерден чамдык өрээлдерни ег-бүлелиг кижилер чуртталар кылдыр хостаан. Ол бүгүнүң түңнелинде 127 кижи чуртталга байдалын эмжиктеен. Ынчалза-даа ам-даа оочурда 1143 кижи бар.

Ег-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы бажың-биле хандырар дээн сорулганы деткип турар бис. Ону боттандырар дээш тудугжуларның аргаларын болгаш күрлавырларын сайгарып көөрүвүске, айыттынган хүүсеага чедир үк сорулганы боттандырары берге болган. Чаа үүлдер бодап тывар апаар. Хөй удаа сумелешкен, изиг-изиг маргышкан соонда эрткен чылын чуртталкчыларның күжү-биле бажыңнар тудар деп дыңнаткаш, бистиң шугумувус-биле тудуг кылдынмайн турар. Ындыг турбуже, бажың оочурунда 240 кижи бар. Ол дээрге бажың тутпайн турар албан черлери — эмнелгениң, школаларының, санэпидстанцияның ажылдакчылары болгаш пенсионерлер-дир. Аде-чуртту Уяут дайынының киржикчилеринден безин 16 кижи бажың чок болуп турар.

Ниитизи-биле бо черлериниң ажылдакчылары биске оочурга туруп алгаш, 7-8 чыл болгаш ап турар. Оларга кандыг-бир бүдүрүлгениң тутkан бажыңының он хуузундан ап берип турар бис. Оон алгаш коргге, чуртталга бажыңының тудуунуң темпизи оожум болур-ла болза, биске база берге апаар.

Чуртталга тудуун хөгжүдер талазы-биле айтырыгны Советтиң чуртталга-коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязы база сонуургап турар. Ылаңгыя оон даргазы, идепкейлиг депутат Игорь Бобылов объектилерге барып, ажылчыннар-биле чугаалажып, чедер-четпестер дугайында күүскомга, бүдүрүлгелер удуртукчуларынга дыңнадып турар. Ынчалза-даа ниитизи-биле четпестерден үштүүн ыштыдаайн турар бис.

Хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң база албан черлериниң удуртукчуларының, специалистериниң чаа бөлүү-биле эде тургустунуп ыштыдаайн турарының хараазындан хоорайның социал-экономиктыг хөгжүлдези-биле холбашкан айтырыглар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелдерилерге дүүштүр шиитпирлеттинмейн турар. Оон бадыткалы — тудуг ажылын оожум темп-биле чорудун турар. Чижээ, «Шагаан-Арыг тудуг» трест бистиң хоорайывыста чуртталга бажыңнары тудар күжүн болгаш арга-мергежилин чедир ажыглаваайн келген. Чаңгыжы болгаш көрөөлүг организациялар-биле үк трестиң харыысаазы кошкак. Бажыңы тудуунга тускайлаан материал-техниктыг курлавырларын чардыктырып турар, оон түңнелинде бригадалар анаа туруушкуннарга таарыжып турар.

Тудуг материалдары болгаш конструкциялар-биле хамшиитпир дүлээп алдывыс.

Чүл ол! Хамыктың мурнунда бажың тудар черни тускайлаары-дыр. Күзелдиг кижилерни чыггаш, хоорайның бо деискээринге бажыңны боттарының күжү-биле тудуп ап болурунуң аргазы бар дээрзин дыңнаткан бис. Ынчалза-даа ол амдаа дески эвес.

Чижээ, эрткен чылын бистиң бүдүрүлгевис үйн аал ишти чуртталар чаңгыс-ла бажың ажыглалга киирген. Ындыг чорук бажың айтырыын шиитпирлээринге дуза болбас. Ону барымдаалаваш, ол ажылды идепкейжиндер сорулга салдынган. Бар аргаларны санап турган, бо чылын 7 бажыңны бүдүрүлгениң хөрөнгизи-биле тудуп ап болур арга бар дээрзин илереттиваис. Ол сонгулаары боттандырары-биле 300 кубометр тудуг ыяжын, 1000 кубометр янзы-бүрү дилиг материалдарын садып алган бис.

Бүдүрүлгениң ажылчыннарындан, албан-хаакчыларындан бажың бөлүмүн дилеп билдиринишкиннер киирип турарлар дээш эвес. Амгы үеде оочурда 81 кижи бар. Ынчангаш, туттунган бажың хуваалдазын кылырда социал чөптүг чорукту сагыыры бистерден, профсоюлел комитединиң кежигүннеринден негеттинип турар. «Кымга бөлүрил?» деп айтырыгны эң чөптүү-биле, бүгү байдалды барымдаалап турган, шиитпирлээри чугула. Мурнукту үелерде бажың туттунарга ону таныш-көрүштүрүнге бериптер таварылгалар тургулаан, оон уламыңдан коллектив кежигүннери үстүку албан черлериннче хомудалдарны болганчок киирер турган.

Ам ындыг эвес. Чаа туттунган, азы хостаалган чуртталга шөлүн хуваарда Чуртталга шөлүнүң дугайында хоойлуну барымдаалаар апарган бис. Бажың оочурунда кижилериниң ег-бүлезинде кижи санын көрүп турган, тодарадыр. Ол бүгүнү чон-биле сүмележип турган, кылыр. Ажык-чарыг чорукту барымдаалаарга хомудалдар черле турбас боор чорду. Бар аргаларны, четпейн турар чүүлдерни коллективтен чажырбайн турар бис. Бистиң оовусту билип, чөптүг шиитпирни олар үндүрер.

Амгы үеде бажың чок кижилер бисте база бар. Човаачылар Виктор Полежаев биле Николай Монгуш олар тереллериниң ег-бүлелери-биле сыңмарлажып чуртталар орар. Хөй уруглуг бот-не Надежда Зиченкога, кадайынының кадызының байдалы-биле бажыңны оочур чок алыр Багай-оол Ондарга, Афганистанга интернационалчы хуваалгазын ак сетиилдиг күүсеткен, ам септекчи болуп ажылдап турар дайынчылар Борис Демиржапка, Станислав Кужугетке база дарый бажың бээр ужурлуг бис. Ол ышкаш хөй чыл дүргузунда доктаамал ажылдап келген мурнакчы чамдык эштер база дилег киирип турар, анаа база могумчалыг харыы бээр ужурлуг бис.

Бо бүгү айтырыгларны Виктор Розлинг баштаан чөвүлел, профкомнуң Дадар-оол Сарыглар удуртkан чуртталга айтырыглар комиссиязы, администрация бир демниг шиитпирлээр, 2000 чылга чедир кижи бүрүзүн бажың-биле хандырар сорулганы күүседир дээш хемчеглерни ам-даа алыр.

Александр САРЫГЛАР.
АТБ-де профсоюлел комитединиң даргазы.

ХӨЛЕЗИНИН ТӨЛЕВЕСКЕ

Чалыы хоорай Ак-Довуракта чуртталга бажыңнары хөй-бөле туттунуп турар. Ол-ла чуртталкчылар кежүн кирип, ажылдаарынга болгаш чуртталарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп ап турары билдингир.

Ынчалза-даа чуртталкчылардан уткуштур негелде бар болгай. Ол чүл дээрге, чогуур үеэзинде бажың хөлезинин төлээри. Ол хүлээлгени ак-довуракчылар ак сетиилдиг күүседир турар. Хоорай чуртталкчыларының төлевирге киирген акшазын колдуунда ол-ла кижи. Кериңе чаагай чоруукта ажыглаар болгай. Чижээ, санитарлыг эшталга кылырынга, кудумчулар чаагайжыдарынга, бажыңнарда үреэн берген чүүлдерни септеп селиирингге... дээш баар. Ол бүгүнү хоорайның чуртталкчылары медерел биилп, чогуур ай-шаанда төлевирни киирип турар.

Ындыг турбуже, чамдык ак сетиилдиг эвес кижилер барын мандае чугаалаар апаар. Чижээ, чаагайжыды туттунган чуртталга бажыңнарында Чамзырын Сарыглар (ВЛКСМ 50 чылы аттыг кудумчуда), Михаил Маадыр-оол (Центральная кудумчуда) дээн ышкаш чуртталкчылар 5 ай дүргүзүнде төлеевээн, оларның кижи бүрүзү бир чүс ажыг рубль өрелиг. Ол ышкаш ийн бажыңнар эзлери Елизавета Монгуш, Дара Монгуш база 8—10 ай чедир бажың төлезинин төлеевээн.

Ындыг ак сетиилдиг эвес кижилериниң үрүүндан ийн муң ажыг рубль чедир киирбээн. Ол дээрге база хоорайның социал-экономиктыг хөгжүлдезинге чарыгдаар ажыл-дыр. Ол хире түңге ажыл кылдынмайн турар дээрзин чугаалаар апаар.

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эрткен чылдың төнчүзүнде үндүрген шиитпирлерни өзүгаар бажың төлезинин оон ээзиниң ажылдап турар черниң бухгалтериязы шалыңындан тыртарын көрген. Бо ажыңды ол өзүгаар чорукканывыс түңнелинде өрелиг кижилериниң саны эвээжээр деп бодап турар бис. А ам төлеевээн кижилерге хамаарыштыр айтырыгны администрациялыг ажыл-агый эргелеениң кол бухгалтери.

**Ранса НА

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫН ЧӨП ХУВААР

Ажылчы чонның чагаалары, билдиришкиннери-биле ажылга кол рольду Советтер эвилээр. Маңаа улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскомунуң ниити килдизинге чондан кээр чагаалардың, билдиришкиннерниң канчаар сайгартыныр, хемчээн ап турарын керээли. Килдиске кээр чагаалардың, билдиришкиннерниң темазы аңгы-аңгы. Оларның эвлери янзы-бүрү мергежилдиг кижилери. Чондан кирген ол чагааларны, билдиришкиннерни килдистиң эргелекчизи Тамара Дадар-ооловна Хобига кандыг янзылыг учётка ап, хемчээн керуп келгенин сонуургадым. Кандыг-даа чагаа-бижиктің артында кижи бар болгай. Ындыг болганда чонның чагааларын, билдиришкиннерин тускай дептерлерге дөңзылаваш, хемчээн алган соонда, чаңгыс черге кектеп турарын чурумчукканы черле таарымчалыг.

Килдиске кирген янзы-бүрү темалыг чагааларның, билдиришкиннерниң аразында чүгле бажың-балгат айтырыының талазы-биле чагааларны керуп керээли. Чондан кирген чагаалар, билдиришкиннер өзүгаар алыр болза, чуртталга шелүнүң айтырыы суурда чидиг байдалда. Чүгле эрткен чылын безин бажың талазы-биле 163 билдиришкин кирген. Бо чылдың ийи айында ол-ла темага 19 билдиришкин хүлээп алдынган. Ол кирген билдиришкиннерни, чагааларны эргелекчи тускай дептерге дөңзылаваш, райкүүсконың даргазынга сайгарары-биле чедирип бээр. Дарганың канчаар хемчег алырының сумези айыттынган соонда, райкүүсконың даргазының оралакчызы Халарбаа Саяевич Кара-оолга ол чагаалар келир. Маңаа чондан кирген чагаа-бижик дөңзылаттынмайын эртпес. Бажың эвлээнде улустың дөңзызының тускай дептери кылдынган. Оларның иштинде чуртталга шелү улгаттырарын дилээн 124 кижи, шуут бажың чок болгаш ниити эвлечгде кирген 92 кижи туруп турар. Бажың хуваар комиссияда чеди кижи бар. Олар чондан келген чагааларны, билдиришкиннерни сайгаржырынга киржип, социал айтырыларны чептүг шиитпирлежиринге демин кадып турар. Комиссияга баш бурунгаар керген соонда, күүсконың кежигүннери бажың хуваалдазын база катап ханы анализтеп сайгаргаш, аңаа үзе шиитпирлээр.

Эрткен чылын 35 ерге бажың алган. Оларның 14-ү чаа бажыңнарже кирген. Бажың ордерин алырын чурумчукан. Чаңгыс аай кошкаш, дептерлап каан. Кымның кажан бажың алганын тодаргай айтып бижээн. Эрткен чылын күш-ажылдың хоочуннары Бады Додук, Чымба-оол Чамзырын олар делгемчиткен бажыңнарже кешкен. Хой уруглар-лыг иелер Араптан Күн-Сая, Татьяна Чадамба оларны база бажың-биле хандырган. Туберкулёз аарыглыг бир кижиге дерт ерээл бажыңны берген. Дээдан болгаш ортумак эртемниг специалистерни бажың-балгат-биле кады чурттап орар. Делгем шелдуг бажың алыр эвлечгде безин эвээш эвес ег-бүле бар. Чурттаар бажың айтырыы ук черде чидиг байдалда тургустунуп турарының чылдагаанын чонга тайылбырлап, эрткен чылдың декабрьда ажылчы чон-биле удуртукчулар ужуражылга кылган. Ынчан бажың эвлээнде кижилерниң дөңзызын кеску черге аскан. Ынчалзажок ол дөңзының чүгле кезек үеде асканы шын эвес. Амгы ажык-чарлыг үеде эвлечгде кижилерниң бүрүткелин чылдар аайы-биле бижээш, кеску черге азып каар болза улам эки. Моңу ам болур эде бүрүткел соон дарый чурумчудары күзенчиг. Харын-даа бажың алган улустың дөңзызын база ажык-чарлыг кылдыр кергүзери үениң негелдези.

Суурда ег-бүлелерни тускай квартира, бажың-биле хандыраргаа, кандыг сорулгалары туруп турарыл? Райкүүсконың даргазының оралакчызы Х. С. Кара-оол бо айтырыга мынчаар харыылады:

— Чурттаар оран-бажың программазының телевиллелин ажылдап кылган. Ону өеренип көөру-биле албан черлериниче, будүрүлгелерже, организацияларже, совхозтарже тараткан. Ажыл-агыйларның чамдыктары хүүда бажың тударын арбыдадырын дилеп турар. Бо үш чылда ортумаа-биле беш квартира деп планнаан. «Нарын», «Мерен» совхозтар ындыг бажыңны 15 чедир тударын санаадаан. Бегүнгү байдал-биле алырга, бо чылдың январьдан бир чурттакчыга 8,6 дербелчин метр шел, а 2000 чылга чедир бир кижиге 14 дербелчин метр шел онаажыр деп телевиллелде керген. Чонның хүүда бажың тудар ботидепкейин бүрүн деткиир. апаар.

Районга чурттаалга тудуун дүргедириниге ажыл-агый аргазын, керээлиг тудуг ажылдарын ажыглаарындан аңгыда, чурттакчы чонның хүүзүнде бажың тударының аргаларын зынамчалыг өеренип көөрүн база чүгүлө кичээнгейге алырын онзалап турар. КМК-5 тудуг материалдарын дилдиргеш, чонга сеткеп эвээш чугааны кылып келген. Ынчалзажок мынчага дээр тоомчага албайн келгени канчап-даа таарышпас. Чурттаалга шелүнүң хелезинин төлевейн орар кижилерни суд дамчыштыр ажылдап турар черлериниң бухгалтерияларындан ерелерни төлеттирери чогумчалыг.

Синримаа ЧООДУ.
(«Шыныың» корр.).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өөмүнээзинден шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Тос уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Сарыг Анна Монгушевна — Тываның күүнө филармониязының ажылчыны.

Чеди уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Ондар Нина Седеновна — ег-бүле эвээн.

Юрченко Зоя Георгиевна — Роспотребсоюзтуң ал ажылагыйының ажылчыны.

Алды уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Даргыт Александра Даржатаевна — харылзаваның септелге-тудуг участогунуң ажылчыны.

Репина Ранса Семеновна — ег-бүле эвээн.

Беш уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Допул Тамара Монгушовна — № 14 ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Күндеп Галина Владимировна — Тыва АССР-ниң Садыт министерствозунуң СТЭ-ниң ажылчыны.

Намчал Галина Егоровна — республика эмнелгезинің санитарказы.

Хомушку Татьяна Николаевна — «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелдің секретарь-машинакчызы.

Шестопалова Марина Николаевна — күүнениң аът ажаар чериниң ажылчыны.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Чудук Надежда Хомушкуевна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизинің секретарь-машинакчызы.

Чеди уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Конзай Алдын-кыс Хертек-оова — Эзр-Хаак суурда ег-бүле эвээн.

Беш уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Күжүгет Зинаида Самбуевна — Кара-Хөл суурда ег-бүле эвээн.

Хомушку Чечекмаа Дамдынчаповна — Кара-Хөл суурда магазинниң тежажылчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Куулар Бычыган Аракчаевна — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Куулар Серемаа Монгушовна — районнуң ИХК-ның тайныыл черинің контролёру.

Саая Зоя Часкаловна — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Саячак Чечекмаа Бадыш-ооловна — «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелдің тежажылчыны.

Беш уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Бады-оол Наталья Балдыевна — Ак-Довурак хоорайда ег-бүле эвээн.

Дагбы Наталья Монгушовна — «Барлык» совхозтуң ясли-садының ажылчыны.

Деспилек Полина Танзыновна — Кызыл-Мажалык суурда ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Күжүгет Ольга Эртинеевна — Хөнделек сес чыл школазының башкызы.

Монгуш Мерген Васильевич — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың АХК-ның столовоязының повары.

Ооржак Дарья Эът-Бөштыговна — туберкулёзка удур эмнелгеннің санитаркары.

Ооржак Светлана Омуровна — Авнгаты ортумак школазының башкызы.

Саячак Валентина Соок-ооловна — хлеб заводунуң кондитери.

Торештей Людмила Салчаковна — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың АХК-ның столовоязының ажылчыны.

Тунуш Күжүгет Кек-Караковна — Хөнделек суурда ег-бүле эвээн.

Хомушку Зинаида Сергеевна — Алдын-Булак суурда ег-бүле эвээн.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Монгуш Долчанмаа Семис-ооловна — Бажың-Алаак суурда ег-бүле эвээн.

Чеди уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сат Чечек Самандуевна — Чадаанның АТБ-зинің ажылчыны.

Беш уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ондар Чечек Тюлюшовна — райпо магазинниң садыгжызы.

Сат Екатерина Чигден-ооловна — чонуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелеринің даараныкчызы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Сес уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Ооржак Серен Дыртай-ооловна — Бүрен-Хем суурда ег-бүле эвээн.

Чеди уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сагалакова Ирина Яковлевна — «Енисей» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Алды уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Оюн Людмила Степановна — «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

Пильчеймаа Клара Хереловна — «Совет Тыва» совхозтуң диспетчери.

Беш уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ооржак Тамара Шолдыжыковна — «Улуг Октябрь» совхозтуң столовоязының улуг повары.

Саячак Валентина Ундушановна — Ильиниканың участок эмнелгезинің повары.

Шавлакова Наталья Николаевна — «Кызыл тук» совхозтуң ясли-садының кижизидикчи башкызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Тос уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Дере Чечекмаа Сайын-ооловна — «Шамбалыг» совхозтуң хаваа ажаакчызы.

Мацинг Елена Ак-ооловна — «Тинилелге» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Чеди уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Куулар Елизавета Доржуевна — «Тинилелге» совхозтуң столовоязының повары.

Ооржак Доклаалай Арал-чын-Доржуевна — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ондар Вера Петровна — «Тинилелге» совхозтуң ажылчыг кооперациязының бухгалтери.

Хомушку Алевтина Маноевна — Суклак суурда ег-бүле эвээн.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Тос уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Донгак Чечек Солдамовна — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Саая Черлик-кыс Данзы-Белековна — Саглы суурда ясли-садтың нянязы.

Алды уругну бажаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Сүрүп-оол Зоя Чамбел-ооловна — Торгалыгның участок эмнелгезинің повары.

Беш уругну бажаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Донгак Санчымаа Хүртен-ооловна — Хөндагайты ортумак школазының тежажылчыны.

Канчыыр-оол Софья Бечылайевна — районнуң Культура бажыңының методизи.

Куулар Елизавета Дамчат-ооловна — «Тыва хамаатты тудуг» трестиң септелге-тудуг участогунуң шеверлекчизи.

Ооржак Надежда Чозаровна — «Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

Санчат-оол Кызыл-Уруг Донгаковна — Торгалыг ортумак школазының ажылчыны.

(Улаштылыг).

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

делегей медээлери

МАССАЛЫГ МИТИНГ

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Эрткен неделяның сеелгү хүнүнде Көрей Улус-Демократтыг Республиканың найысылалының Ким Ир Сен аттыг улуг шелүнге массалыг митинг болган. Ооң киржикчилери Көрей Улус Армияның Кол командылакчызының шериг күштерин дайынчы белен байдалга тургузар дугайында дужаалын деткээн.

Мурнуу Көрейниң болгаш АКШ-тың шериглери Көрей чартык ортулукта чаңгаалыг шериг өөредилгезин эгелээн-биле холбаштыр ындыг дужаал үнген. Митингиниң киржикчилери Улус-Демократтыг Республикага удур ыкжаныышкын кылырын соксадырын Сеулдуң болгаш АКШ-тың чазактарындан негээн.

ПАНАМАДА БОЛУУШКУННАР

ГАВАНА. (СЭТА). Информация агентилелдериниң дыңнадып турарындан алырга, бо неделяның баштайгы хүннеринде эгелээш АКШ-тың шериг самолёттары Панама каналдың чоогунда баазаларынче шериг чүүгүн сеертүп келген. Ооң мурнунда ында 3,2 мүң америк шеригни чедирген турган. Ам оларга немей 800 шеригни чедиررин планнап турар.

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Каттышкан Штаттар Панаманың иштики хөрээнге шериг күжү-биле холгаарлап киреринче белетеннип турар. Ол дугайын америк «Эн-би-си» телекомпаниязы дыңнаткан. Панаманың чазаанга удур туржуп турар күштерге америк шериглер дузалажырынга белен. Панамада турар шериг дайынчы чорудулгаларны эгелээринге шуут беленниң дугайында Панаманың камгалал күштериниң кол командылакчызы генерал М. Норьегага сагындырыгны кылган деп, телекомпания дыңнаткан.

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Рейганның администрациязының Панамага удур экономиктиг санкцияны күштелдирер база «ескe-даа» хемчегларының дузазы-биле ол чурттуг амгы чазаан дүжүрерин чедип алыр деп планнап турарын Ак бажыңның тускай төлөөлекчизи Марлин Фицустер дыңнаткан. Панамаже немелде шериг күжүн чорудун турарының дугайында телекомпанияларның дыңнадыгларын ол бадыткаан.

Панаманың чазаан чогум кандыг хемчегларни ап турган, дүжүрер деп турарының дугайында айтырыгга ол дорт харыы бербээн.

МЕДЕГЛЕЛ

ПРАГА. (СЭТА). Палестин улустуң чыл саныңда демдеглээри байырлал «Төрээн чер камгалалының хүнү» тевеыштыр ол чон-биле эп-сеткил каттыштырылгазын илергейлээн дугайында медеглелди Профсоюзтелдериниң бүгүделегей федерациязы хүлээп алган. Байырлал болза палестин улустуң Төрээн чуртунга бердингениниң база израиль эжелекчилерге удур демиселиниң тодаргай илерээшкини болур деп, медеглелде айтып кан.

Ол байырлалды бо чылын эжелеттирген араб девискээрлериниң чону израиль дээрбечилерге удур чидиг демиселдиг байдалында демдеглеп турар.

БҮГҮ-НИИТИ АЖЫЛ СОКСАДЫЫШКЫНЫ

РИМ. (СЭТА). Италияның улуг үлетпүр төвү болур Генуя хоорайга чоокта чаа бүгүнүнүн ажыл соксадыышкыны болган. Чазактың боттандырып турары экономиктиг политиказының түңнелинде ажылчы чонның материалдыг байдалы улам баксырап, ажыл чок кижилерниң саны көвүдеп турар. Чоокку каш хүннерде массалыг ажыл соксадыышкыны үргүлчүлеп келген. Хой-хой будүрүлгелер ажылдаваан, хоорай транспорту, магазиннер база-ла ажылдаваан. Школаларга кичээлдер болбаан.

«Унита» солунуң бижээнинден алырга, сеелгү каш чылдан бээр Генуяның будүрүлгелерин хаап келгениниң түңнелинде 20 мүң ажыг кижи ажыл чок арткан. Будүрүлге эзлери ам-даа 4 мүң хире кижини ажылдан үндүрер деп турар. Хоорайның ажылчыннары ындыг бергедээшкиннерге таварышкаш, ажыл соксадыышкынын кылып турар.

Италияның Коммунистиг партиязы экономика политиказын эде көрүп турган, улуг үлетпүрлүг хоорайның ажылчыннарын ажыл-биле хандырарын чазактан болгаш черчер органнарындан негеп турар.

МАЛЧЫННАРЖЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң директциязының шиитпири-биле малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни бо чылын практикалаан. Ажыл-агыйның профком даргазы, спецкалистер база кадр килдизи составтыг бригада Чес-Булуң хойжу бригадазынга баргаш, чек системазын ажыглап турарынга дузалашкан. Ол ышкаш малдың чаш төлүүнүң отчёт-үчёдүн хынап, хураганнарны ажаап азырап турарының байдалын комиссия хынап көрген.

Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар малчыннар Самбуу Монгуш, Сертен-оол Монгуш, Дажы Ондар олар чек системазын эки ажыглап турары илерээн.

Чаа арга-биле ажылдап турар ег-бүлелерден ам безин планныг даалгаларын күүседипкеннер бар. Оларга комсомолчу Владимир Арак, Сертен-оол Монгуш, Дажы Ондар олар хамааржыр.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

АДАКТАЛГАН

«Искра» совхозтуң механизаторлары кол инженер Лазарь Ооржактың удуртулгазы-биле часкы тарылгага киржир техниканың септелгезин доозуп турар. Амгы үеде янзы-бүрү маркалыг 37 тракторну белениниң шугумунга чыскаап тургускан. Бо ажылга Удуас-оол Монгуш, Сорулга Ооржак, Иван Ооржак олар идепкейлиг киржип, шынар болгаш темп дээш ажылдап турарлар.

Бо хүннерде Кара-Тал биле Чаңгыс-Хадын хову-трактор бригадаларының тептеричиде сеялкаларны культиваторларын барык шуптузун сеертүп чедирген. Оон аңгыда. 18 андазынны, 20 илиирин септеп доосхан.

Арагачы ДОНГАК.
Чадаана хоорай.

ООРЛАР ЧҮГЕ ТУТТУРБАЗЫЛ?

1. ЫЗЫРТЫР СҮРҮҮШКҮН

Эрткен чылдың октябрь 26-ның дүнезинде Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң девискээринге хат хадаан, туманнаган. Ооң соонда хар амыр-соксаал чокка уруп туруп берген. Совхозтуң чылгычызы Санчай Кыргыс чылгызын Адыр-Кожагарның мээс чарыынче үндүргеш, кулунну кудай азыраар деп чугаага алыскаш, дүн ортузу чеде бергенде аалынга чанып келген. Эртенгинің 4 шак үезинде туруп кээрге, кудай багы арлы берген, ооң-биле кады чылгызындан кулуннары-биле кады 14 баш мал чок болган. Аттыг ийи кижи оларны барык хемни куду алзы бадыргаш, Оттук-Даш тевартыр ырады бергени илерээн.

Чылгычы совхозтан машина алгаш, иштики хөрөктөр килдизинден бир шагдаа эдерткеш, оорларны ызыртыр сүрүпкен. Олар 2—3 хонук дургузунда Таңды районнуң Элегестээш, Кочетово суурнуң адаанда кежигни таварып, Дус-Хөл ол ынчаар чорааш, Кызыл районнуң Шамбалыгга келген. Читкен малды совхоз чылгызында кадып каан болган. Беш бе, беш кулун тывылган, 4 мал чок.

Улуг-Хемден читкен аттарның каттыжа берген чылгызының улуг чылгычызы коммунист Роман Саая мынча дээн:

— Чылгывыста эске аттар каттыжа берген деген чаа эскерديнис, ам совхоз даргаларынга ол дугайын дыңнадыр дээш дегернип турарым бо-дур...

Оорлар шак ынчаар тывылбайн барган.

«Каш хондур истеп чорааш, оор болгу дег кижилерни тудуп бээрден артык канчаар чүвел?» — деп, Санчай Самбаевич редакцияже чоруткан чагаазында хомудап бижээн.

«Оор кылган оолды холунган туткаш, шагдааларга эккеп бердим. Ол оол оорлаан аттарын дамчыдып берген кижини база айыткан. Ындыг турбуже читкен аттар тывылбаан, шагдаалар оорларны салып үндүрүпкен». Бо дээрге ол-ла совхозтуң эске чылгычызы Кек-оол Хактыг-оолдуң хомудалындан одуруглар-дыр.

Шынап-ла элдеп аа: оорлар тодараттынган ышкаш, ол хирезинде буруулуг кижи чок... ът маңаа канчап чедип келгенил? Бистің келир мурнуу чарыышта мында фермадан бодунуң аъдын Арыг-Үзүүнден бир кадай кижи танып алгаш барган.

Түннел чаңгыс: бо ийи районда шагдаа ажылдакчылары дем чок ажылдап турар-дыр, республиканың Иштики хөрөктөр министерствозу оларның ажылын чаңгыс аай башкарбайн келген. А оорларның демнинг көрүкер даан: будун чылгыны ийи-үш хондур Ийи-Тал, Оттук-Даш, Каък, Чал-Кежиг, Элегес, Кочетово, Межегей, Кур-Чер дээн чижектиг чурттакчылыг черлериниң чаны-биле сүрүп аппар чорда, оларны көрген, билген кижилер эвээш эвес, ынчалза-даа... Аттар читкенден бээр чартык чыл чедип турар, оорлар ам-даа туттурбаан, билдинмес. Билдинмес дээрге база ындыг эвес хире.

2. ООРЛАРНЫҢ ДЕМИ ШАГДААЛАРНЫЫНДАН АРТЫК

Үстүнде ийи фактыга хамаарыштыр хөрөктөрни оттурган. Ам истелге чоруп турар. Ооң канчаар төнери ам-даа билдинмес. Ынчангаш маңаа ону чорудуп турар кижилерниң-даа, аңаа хамаарылгалыгларының-даа аттарын өнеднин адаавадым.

Улуг-Хем районнуң белүк шагдаалары-биле Таңды райкүүсконың иштики хөрөктөрни килдизинден бир шагдаа эдерткеш, оорларны ызыртыр сүрүпкен. Олар 2—3 хонук дургузунда Таңды районнуң Элегестээш, Кочетово суурнуң адаанда кежигни таварып, Дус-Хөл ол ынчаар чорааш, Кызыл районнуң Шамбалыгга келген. Читкен малды совхоз чылгызында кадып каан болган.

Устүнде ийи фактыга хамаарыштыр хөрөктөрни оттурган. Ам истелге чоруп турар. Ооң канчаар төнери ам-даа билдинмес. Ынчангаш маңаа ону чорудуп турар кижилерниң-даа, аңаа хамаарылгалыгларының-даа аттарын өнеднин адаавадым.

Улуг-Хем районнуң белүк шагдаалары-биле Таңды райкүүсконың иштики хөрөктөрни килдизинден бир шагдаа эдерткеш, оорларны ызыртыр сүрүпкен. Олар 2—3 хонук дургузунда Таңды районнуң Элегестээш, Кочетово суурнуң адаанда кежигни таварып, Дус-Хөл ол ынчаар чорааш, Кызыл районнуң Шамбалыгга келген. Читкен малды совхоз чылгызында кадып каан болган.

Улуг-Хемче аттанган Таңды шагдаалары Элегестің аалчылар бажыңынга хонуп чыдырда, оларның кырынга келдинис. Ийи районнуң шагдаалары чугаалажып олурда, кыдыындан дыңнап ордум. Демги 14 баш мал оорлаан кижилерниң аттарын, адаларының адын, фамилиязын чугаалаан орлар. Каа-Хем, Чеөн-Хемчик, Тес-Хем болгаш эске-даа районнарда оорларның ат-сывын билир болдулар.

— Байдалды ол хире эки билир улус оорларны барып туткулап алзыкарза!— дидим.

— Анаа каразыышкын-биле кижилер тудары хоруглуг, факт-барымдаалар херек — деп, Улуг-Хемниң шагдаа килдизинің начальнигиниң оралакчызы, милициялың капитаны Юрий Норбу харыылады.

3. КАЙГАЛДАР КЫМНАРЫЛ?

Кымны кайгал дээрил: орлан-шоваа оолакты бе азы колдуунда дүн чоруктуг оорну бе? Бо айтырыгны Кызылда чогаалчы эжимге салырымга, ол дораан-на «Эрес эрни кайгал дээр» диди. Ынчаарга мындыг одуругларның үткезин канчаарыл:

Кайгалдаза кайгалдаар мен,
Калга, дербет кайгалдаар мен.
Хамык хөрөк илерезе,
Хандагайтаа бодум баар мен.

Мээң чугаалашканым шагдаалар безин бир туттурбастаан оор дугайын хөөреди мынча диди: «Чок дээн кайгалын ол боор!». «Кежүп чоруур фронт» деп уран-чечен кинода революсчу Түлүшту база «кайгал» деп адап турар. Эрес-даа, оор-даа кижини демей-ле кайгал дээри шын бе?

Бо талазы-биле ТДЛТЭШИ-ниң терминология комиссиязының билдилиг тайылбыры негеттинип турар-дыр.

Ол-ла шагдаалар-биле каттыжып алгаш чоруп тургаш, бир мурнакчы малчынның бажыңын айтырып алыр дээш, Каък чоогунда кеступ турган бир аалче углаттыыс. Коданче чоокшулап олурувуста ийи кижи кончуг дүрген аттанылгаш, баалык артынче дезипти. Элдепсинип-даа.

— Кайгалдарның карааскеку—деп, Юрий Яковлевич баштактанды.

Милиция машиназы көргеш дезип турарын бодаарга, анаа эвес-тир дишкеш, шагдаалар демги ийи кижини тудар диштн. Ооң-биле мен шагдаалардың профессионал чажыттарын ажыдыптар эвес мен, план бедүүн болду: бажыңга бир шагдааны арттыргаш, боттарывыс баалык артында малчындан шайлап аар дээш чоруптуувус. Кээрниске дескен ийи оолак ара каапкан ажылын — хаваа соярын уламчылаан орлар. Милиция машиназы шуут чораан кылдыр бодааш, чортуп кээргге, бажыңга арткан шагдаа оларны тудуп алган.

Ак-Тал школазын ара кагган Комун Эртине биле Радик Сундуй шагдаалардың «эрги таныштары» болду. 15-16 харлыг бо ийи оолдуң бирээзин күштээшкинге киришкен, бирээзин хүлүгүн хөрөк үүлгеткен.

— Шагдаалар-биле эвенис багай, ынчангаш дезиптиис— деп, олар мээң айтырыымга харыылады. Двартазында оолдарны ийилдирзин Хендерге кодээ Совединиң күүскомунуң даргазынга хүлээдип бердиис.

— Езулуг оорларның айбычылары, хөделдери шак мындыг, школазын ара каапкан, ада-незиниң контролюндан үнген оолактар болгаш ажыл кылбас кижилер болур чүве— деп, шагдаа ажылдакчылары түңнел үндүрдү. Ооң бадыткалын үстүнде база бижээн болгай мен—чылгычы Кек-оол Хактыг-оолдуң аттарын база бичин школачы оол оорларга дамчыдып берген.

4. КАТТЫРЫШКАН ООРЛАР

Оорларга көзүлдүр-ле дыынмайн турарын шагдааларның арнынга чугааладым. Олар дээрге милициялың ортумак болгаш дээди школаларын дооскан, эртем-билиглиг кижилер болгай. А удур турар оорларның эртем-сургуулу кайы хирел? Дооскан клазы чаңгыс хөлдүң салааларынга ийлежир-даа оорлар бар.

Оорлар шуут-ла туттурбайн турар деп болбас. Мындыг база болгуваарын шагдаалар чаңгыс үн-биле чугааладылар. Оорну тудар дээш милиция ажылдакчылары үйгу-дыжын харамнанмайн, чамдыкта амытынын-даа айылга таварыштырып тургаш ажылдап турар. Кызыл тургаш оорну туткаш, ооң хөрээн суд болгаш прокуратура органнарынче дамчыдып берриптер. Каш хонгаанда демги туттурган оор хосталы берген, ону туткан шагдааны көргеш, каттырып кылаштап эрте бээр. Улуг-ла дизе туттурган оорну 2—3 чылда хосталгазын казып шиидип каар ол-ла.

Ындыг турбуже оорларны тодарадыр талазы-биле шагдаа ажылдакчыларының четпес хөделип турарын айтыр апаар. Тока аттыг совхозтуң чылгызы каш чыл бурунгаар бедик, ораазай аъттардан тургустунган турган. Ам ында чавыс, чыкпак аъттар кайын келгеннл? Ону шагдаалар чүге эскербезил?

Күстүң кара доңат үезин оорларга эң таарымчалыг. Туттурбаан кижи оор эвес дижир болгай. Оорлар ону ыяк шиңгээдип алган. Таңдының шагдаа ажылдакчылары ол үеде оорланы берги дег чамдык кижилерни кандыг-бир чылдагаан-биле кезек када суп алыр арганы-даа ажыглап турар. Ис үне бээрге, оларны салып үндүрүптер. Бо дээрге оор чорукту тур када болдурбазының аргазы ышкажыл. Артында хоруглуг-даа арга боор чадавас.

— Читкен аттарны Чеөн-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнардан эвээш эвести чылдым-на эккээр-дир мен—деп, Таңдының шагдаазы чугаалады.

— Эрткен күзүн Өвүр районнуң чүгле Торгалыг суурдан 12 аът танып эккелдиис — деп, Улуг-Хем районнуң телээзи чугаалап орар.

* * *

Аъттар амдыызында чалгын чок болгай. Олар канчап каш суур хамаанчок, каш район дамчып чоруй баарыл? Аът дээрге чиик машинага суга каапкан хой эвес, коскулөң болур. Эрткен чылын Таңдыдан читкен 10, Улуг-Хемден— 21 аът амга чедир тывылбаан. Шагдаа ажылдакчылары оорлар тыварынга хөлнинтиниң күжүнге долузу-биле даанмайн турар. Ооң кадында чер-черде кодээ Советтер аъттарын демдеглеп системазын багай тургускан. Бо бүгү четпестерни оорлар ажыглап турар-дыр.

«Улуг-Хая» совхозтуң чылгызы Санчай Кыргыстың редакцияже бижээн чагаазынга боттуг харыыны бээрин Улуг-Хем райкүүсконың иштики хөрөктөр килдизинің начальниги, милициялың майор Валерий Хомутовтан дилээримге, «Аңаа хамаарыштыр хөрөктөр оттурган, истелгези чоруп турар» деп харыылады. Тенчу чок чоруп кээр истелге турар бе?

Чылгычы Санчай Кыргыска болгаш эске-даа аът-ледуп оорлаткан кадарчыларга, хамаатыларга «Истелгези чоруп турар» деп харыыдан эске — боттуг, чогумчалыг, долу харыыны редакция Тыва АССР-ниң Иштики хөрөктөр министерствозундан маңаа тур.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шыныың» корреспондентизи.).

Культура амыдыралы

АЖЫКТЫГ БОЛГАН

Чоокта чаа Кызылга, Чаан-Хемчик болгаш Кызыл районнарның культура бажыңнарының баазаларынга кедээ культура бажыңнарының уран чүүл удуртукчуларының ортодилге семинарлары болуп эрткен. Семинарны Культура министерствозунуң улусчу чогаадылганың болгаш культура чырыдышкын ажылының эртем-методиктиг тевү база ол районнарның культура ажылдакчылары белеткээн. Ийи-ийи хонук иштинде үргүлчүлээн бо ортодилгени колдуунда практика кырынга организастаан.

Чаан зонаның семинарының киржикчилери Чадааананың Культура бажыңының танцы болуун (удуртукчузу Кара-кыс Ондар), улусчу театрның тургусканы Тываның улустуң чогаалчызы С. Сарыг-оолдуң сөзүнге Тыва АССР-ниң улустуң артизи, Тываның күрүне шаңналының лауреады Р. Кенденбильдик бижээн «Чечем биле Белекмаа» деп хөгжүмнүг шимизин Зинаида Ондарның ажылдап кылганын база аныяк көрүкчүлер театрының (режиссёру Эрес Ондар) «Дээп болбас» деп тоолга үндезилээн шимизин сонуургал-биле ортодилге эрткен.

Районда Чыраа-Бажының топчүткен клуб системазы, Бажың-Алаактың кедээ Культура бажыңы дээш эки ажылдыг культура одаглары бар. Бо удаада «Искра» совхозтуң кедээ культура-спорт комплекизиниң ажылы-биле семинарның киржикчилерин таныштырган. Ажыл-агының удуртукчулары, партком болгаш кедээ Совет культура-спорт ажылының арга-хевирлерин канчаар организастаан, дузалап турарының дугайында солун, ажыктыг чугааны келген аалчылар-биле совхозтуң партия комитединиң секретары кылган. Культура бажыңында белгүмнериниң, спортчу секциларының ажылы-биле таныштырылганы оон ажылдакчылары Гелина Монгуш биле Феодосия Сат олар кылган.

Семинарның ажылынга Күрүнеңиң Чаан Сибирь культура институтунуң доцентизи Анатолий Михайлович Герштейн киржип, солун болгаш ажыктыг сүмелерни берди. Бо семинарга бир-ле дугаарында «Танцылар аразында чүү кылып болурул?» деп ажыл-ишчи оюнну ойнадывыс. Аксы уран чүүл удуртукчулары 30 ажыг солун бодалдарын киргеш, анализтеп, керек кырында боттандырарын шенеп көрген.

Кызыл районга эрткен семинарга уран чүүл удуртукчуларын хоорайның «Енисей» Культура бажыңында шеверлериниң клуву-биле, дискоклуб, танцы белгүмүнүң ниити ажылы-биле таныштырдывыс. Ол-ле үш семинарның киржикчилери Кызыл районнуң «Мир» Культура бажыңының «Хелегелер» театрының шимизин көрүп, теоретиктиг кичээлдерни дыңнаан.

Уран чүүл удуртукчулары «Тиилелге» совхозтуң культура-спорт комплекизиниң удуртукчулары-биле ужуражып, ферманың кызыл-булуңунга, агитквартираларга четкен. Семинарның киржикчилери культура министри А. С. Серен-биле ужуражып, солун, ажык чугааны кылган. Культура министри-биле ужуражылга үезинде Эрзин районнуң Бай-Даг кедээ Культура бажыңының уран чүүл удуртукчузу Л. Мандал, Каа-Хемниң Көк-Хаактан Лидия Күжүгет, Кызыл районда Каргы улузунуң эргелекчизи М. Дүдүп, Мөнгүн-Тайганың Мөген-Буренден Ранса Сат болгаш өскелер-даа боттарын дүүредип ооруур айтырыгларны кодүрүп, арга-сумезин солушкан.

Дадар МОНГУШ.

Улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдышкын ажылының эртем-методиктиг тевүүнүң киндис эргелекчизи.

КАПИТАН КЕЧИЛ-ООЛДУҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Хайыраканчылар Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чораан эки турачыларның аттыг шеринниң командири Тулуш Балданович Кечил-оолдуң шаңналы дээш хостут хүрештү он бир удаа эрттирип турар. Суурнуң Культура бажыңының чанында эки турачыларга туресхаалды боттарының күжү-биле кылып алган. Совет чоннуң хосталгазы дээш амы-тынын берген эки турачылар бөгүн бистиң арвыста чок-даа болза, оларның хөрээ меңгеде артар. Оны кым-даа, чүү-даа үтпас.

Хостут хүрешке Бүгү-россия чергелиг аныяктар маргылдаазы эрттирериниң мурнунда спортчуларның байырлыг парады аңаа болган. Эртенгиниң 10 шак турда, капитан Кечил-оол аттыг Культура бажыңының чанынга суурнуң чурттакчылары, маргылдааның киржикчилери, чалаттырган аалчылар чыглып келген. Дайынның, күш-ажылдың хоочуннары, аныяк спортчулар туресхаалга чечектерни салган.

Байырлыг ажыдыышкын эгелээн. Спортчуларга, келген аалчыларга болгаш суурнуң чурттакчылары байыр чедирген. Ылаңлыг капитан Кечил-оол-биле кады Украинаның Держно, Сурмини болгаш өске-даа он-он суурларын хостежип чораан эки турачы Д. Х. Бегзи-Хуурак эжиниң дугайында чылыг сактыышкынны чугаалаан.

Спортчуларның хүрежи ийи хевиске болган. Культура бажыңының сценазынга бирги хевисти хостут хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери, Бүгү-эвилел чергелиг судья О. Ч. Ондар, уругларның спорт школазының спорт залынга ийиги хевисти ССРЭ-ниң спорт мастери, Ак-Довуракта уругларның спорт школазының тренери Ф. Х. Ондар олар удуртуп турган.

Маргылдаага Бурят АССР-ниң, Хакасияның, Кемерово областың Междуреченск хоорайының, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның болгаш 9 районнуң болгаш Хайыракан суурнуң ийи командалары киришкен. Ниитизи-биле 150 ажыг меге хүрешкен. Олар шупту он бир деңзинге күжүн шенешкен.

Ийи хевистиң кайызынга-даа тиилелгеже чүткүл чидыг демиселге болуп турган. Мөгелер боттарын манажып турбес, аргалыг болза эки арганы кылып турган, бир болза сан алырынче, бир болза арыг октап алырынче чүткүлдүүн көргүскеннер. Бирги ужуражылгада хайыраканчылар болгаш Бурятиядан, Хакасиядан мөгелер боттарының онагларын октап ап турган. Ылаңлыг хайыраканчылар эки белеткелдиин көргүскен. Кайы-даа хевиске команданың кежигүннери улай-улай арыг тиилелгени чедип ап турган. Заада олурган көрүкчүлер октаан мөгелерге адыш часкаашыннары-биле байыр чедирип, ооң-биле мөгелериниң хейаъдын кодурып, оларга детникчени берип орааннар.

Көрүкчүлер зал долу болган. Ынчанмайн канчаар, сеңгү дөрт чыл иштинде республикадан дашкаар мөгелер база өзүп турар апарган. Хевис кырында болгаш кыдыында судьяларга көрүкчүлер сагындырыгны бөзин берип турар болу берген. «Аарыкчы» кижи бүрүзү кандыг аргага наш баллды бээрин бөзин билир. Моон алгаш өөрге, суурнуң улуг, биче-даа, эр, хөрээжен-даа чону хүрешке хандыкшыл, аргаларны өөренип, боттары «судьяларга» болуп бар чыдары өөрүкчүг.

Культура бажыңының сценазын мөгелер хүрежиринге чаштыр дерип кылган. Капитан Кечил-оолдуң чуруун чураш, ооң кыдыын долгандыр ийи лозунг орус дылга бижээш аскан. Культура бажыңының фойезинге суурнуң бирги спорт мастерлериниң чуруктарын, оларның эрткен спортчу оруктарының дугайында болгаш суурнуң хоочун мөгелериниң чуруктарын делгээн. Ол ышкаш профессионалдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлели Тываның хоочун спортчуларының чуруктуг альбомнарын база «Азия төвү» дээш шаңналга киржип турган мөгелериниң өскүг чуруктарын делгээш, асканын чон улуг сонуургал-биле көрген. Ажыы-биле чугаалаарга, маргылдаага хей-ниитти организациялары дыка идепкейлиг киришкен.

Мөгелериниң удуур-чыдар черин баш удур белеткеп кылган. Школаның болгаш "совхозтуң фермазының столоваяларын чем белеткээри-биле эвилелдээн.

Аалчыларның болгаш мөгелериниң культурлуг дыштаныгазынга сагыш салып, хей-ниитти организациялары тускай программаны чогаадып кылган. Хайыракан ортумак школазында делгеттинген экспонаттар-биле онгу класстың өөренирчизи Аа Дагбалдай таныштырган. Ында 690 хевирниң эвзы-бүрү экспонаттары бар. Ол бүгүнү чурттакчы чон болгаш кызыл исчилер боттары дилеп тыпкан. Шаанда Тыва улустуң эдилелдери келген аалчыларны сонуургаткан.

Бирги хүнде хүреш доозулган соонда, кежээниниң 7 шакта ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери, делегей Кубогунуң ийи дөмпүр эдилекчизи, ССРЭ-ниң болгаш Европаның чемпиону А. Х. Доржу, ССРЭ-ниң спорт мастерлери О. Ч. Ондар, Ф. Х. Ондар Тывага хостут хүрештиг үндезилекчилериниң бирээзи И. Х. Хасанов, профессионалдерниң эки тура күш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы В. С. Биче-оол олар чылыг чоннуң-биле болгаш келген аалчылар-биле ужуражылга кежээзин эрттирген. Ол кежээ айтыыгларга, хөрүүлер хей болган болгаш кижизидилге ажылынга улуг салдарны чедиргеп. Ындыг солун ужуражылгаларны доктаамал эрттирип турарын чылыганнар күүзүн.

Маргылдааның чартык болгаш финал оюннары ийиги хүнде болган, аңаа хей кезии хайыраканчылар арткан. Мөгелер дугайында болгаш маргылдааның эртып турарын чамдык тренерлер мынчаар чугаалаар.

Илья Шмаков. (Междуреченск хоорайда спорт школазының тренери): «Турнирни организастааны эки-дир. Мындыг бичии суурга Бүгү-россия чергелиг маргылдааны эрттирери берге болбайн аан. Ынчалза-даа совхозтуң болгаш школаның коллективтери кончуг улуг рольду ойнаан-дыр. Бис келир чылын команданың составын ковудедип алгаш келир бис. Маргылдаа үезинде ийи-чаңгыс частырыглар черле турар. Мен оны маңаа чугаалап каайн. Мөгелерге тускай зеп солуп кедер өрээл турган болза эки».

Анатолий Суетреков. (Абакан): «Бүгү-ле байдал эки-дир. Келир үеник шыырак мөгелери моон үнер боор деп бодаар-дыр мен. Хайыраканчыларның хүрежири чараш-тыр. Спорт школазының тренерлери шыырак ажылдап турар деп чүве моон илдең. Ынчангаш келир чылын база ыяап келир бис. Турнирни Бүгү-эвилел чергелиг кылдыр эрттирип болурунуң өргазы бар-дыр».

Канчыр Сандаков. (Кызыл районда спорт школазының Баян-Кол ортумак школада тренер): «Бо турнирге он бир чыл киржип келдивис. Баштай шоолуг эвес турган. Чылдан чылче дүржүлге ап келген болгаш хөгжүп өрөөр солундур. Ынчалза-даа четкестер ам-даа бар. Командаларның составын хөгжүктүү, шыырын эжижидер болза эки. Республикадан дашкаар мөгелерни чалаар болза эки. Дыка ур чыл иштинде Владимир Күжүгет биле Юрий Карбы маңаа тренерлеп ажылдап келдилер. Он ажыг спорт мастерлерни өстүрүүлер. Мен бодаарымга, оларга алдарлыг аттарды берген болза эки. Тренерлерни шоолуг деткивес талаар база бар. Ажыы-биле чугаалаарга, хей күштү тренер кижи үндүрүп турар. Ол дугайында күрсорткомитет болгаш профессионалдерниң спорт ниитилели бодаар болза эки».

Шынап-ла, тренерларның чугаалап турары коннуг шын. Маргылдаа үезинде совхозтуң директору болгаш партком секретары кедээ Совет күүскомунуң даргазы дузалажып, боттары киржип турганнар. Совхозта профкомнуң болгаш комсомол комитединиң удуртукчулары керүкчүлер боолзалда олурып турганы хомудаанчыг. Маргылдааның киржикчилери шупту комсомолчулар турбуже, суурда комсомол комитединиң секретары көзүлбээн. Чугаа кедында дыңнаарымга, Улуг-Хемниң комсомол райкомунуң бирги секретары «Найырал» кежээзин организастап эрттиржир болгаш келбейн барган. Курут аезаашкынмардан "уштунгеш, ажыл-хөрекче киргени дээре.

Маргылдааның тиилелчилери дараазында спортчулар болган:

35 кг деңзинге Омак Серээ (Хайыракан), 38 кг деңзинге Алексей Шойдуң (Хайыракан), 42 кг деңзинге Тимур Түлүш (Хайыракан), 45 кг деңзинге Альберт Дондувей (Хайыракан), 48 кг деңзинге Владимир Хунан-Кара (Хайыракан), 52 кг деңзинге Аяс Кыргыс (Хайыракан), 56 кг деңзинге Арун Дамбый (Хайыракан), 60 кг деңзинге Сылдыс Конзай-оол (Хайыракан), 65 кг деңзинге Эдуард Дыртык-оол (Хайыракан), 70 кг деңзинге Виктор Черемных (Бурятия), 75 кг деңзинге Алдын-оол Ажы-оол (Өвүр).

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
Авторнуң фотозу.

Редактор
Д. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

29. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Клим Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 1—2 сериялары. 10.45 — 10.55 — Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.40— Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50—«Зергер». 16.15 — Уругларга фильм. «Бир эвес сен аазаан болзуңза...» (ГДР). 17.20 — Уругларга база аныяктарга Бүгү-эвилел музыказының неделязынга. Уругларның бот-тывангыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 18.20 — Мультфильмнер. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. Эде тургустунуушкун: хөгжүлдениң оруктары. 19.55 — «Арно Бабаджанян дугайында сактыышкынар». ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Магомаевтиң киржилгези-биле концерт. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —А. М. Горькийниң төрүттүнгениниң бээр 120 чыл болганынга. «Клим Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.40 — «Киржикчилер». «Мак эзреми».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.55—«Хей чылдар эрткенде». Уран-чечен фильм. 12.10 — Француз дыл. 12.40 — «Эртинелер ортулуу». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.40 — Француз дыл. 14.10 —Медээлер. 14.20 — 15.30 — «Бо элдептиг орен». Р. Шекли база Р. Бредбериниң тоожулары.

КЫЗЫЛДАН

17.30—Г. Лорка. «Ханныг куда». Тыва хөгжүм-шин театрының шимизи. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде. Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Аъш-чем программазы — бүгү чоннуң хөрээ». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 — «Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Камера делегейже көрүп тур». 22.45 — 23.20 — «Эртенги почтаа». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Ритмиг гимнастика. 18.40 — «Музыкалыг киноокө». 19.10— «Эйзенштейн дугайында». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

30. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Клим Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2—3 сериялары. 10.55 — 11.05 — Медээлер. 16.35 — «Уругларга дириг амыдыраннар дугайында». 17.05 — «Эртем: теория, шенелде, практика. 17.35— Уругларның база аныяктарның Бүгү-эвилел музыка хүнүнге. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражылышкын. 18.35 — Философия дугайында беседалар. 19.20 — Бөгүн делегейде. 19.40 — «Централь» кафе. ССРЭ биле Австрияның культурлуг харылзааларының дугайында. 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Клим Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.20— Мультфильмнер. 10.50 — «Бойдуска дүүштүр». 11.35 — «Эртинелер ортулуу». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 12.40 — Немец дыл. 13.10 — «Бо элдептиг орен». А. Беляев, А. Азимов, Ф. Чиландериниң рассказтарыбиле». 14.30 — Медээлер. 14.40—15.50 — Катаптаан фильмниң хүндүсү көргүзүү. «Кезер эмчи Мишкининиң хүннери». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Ye-чергежиинс». Аныяктарга программа. 18.55—«Делегей бандылының дугайында беседа». 19.05 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүннүң боттуг үүлдери». 19.35 — Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 — «Кедээниң шагы». 21.00 — «Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.40 — Док. фильм экраны.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!». 19.15 — «Адыглар чоруп орган». Телефильм. 19.45 — 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

31. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Бистиңбиле кыл, бис ышкаш кыл, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 9.35 — «Чылдың үелери». 10.35 — Мультфильмнер. 11.00— 11.10 — Медээлер. 16.35— Мультфильмнер. 16.55 —Музыка чогаалдарының шыгжамыры. Й. Гайдн. Симфония № 40. 17.20—«Демократияга өөренип тур бис». 17.50 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.55 — «Телекөрүкчүнүң спутнигиа». 19.30 — Кино болгаш көрүкчү. 21.00— «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.55 — «Эфирде музыка». Чапсарда (22.40)— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 —Өзбек ССР-ниң «Хилола» ансамблиниң концерти. 8.40— ССРЭ-ниң улустуң артизи, кинорежиссёр А. М. Згуриниң фильми. «Кара даг». 10.10—Испан дыл. 10.40— «Сээн сонуургалдарыңа». Телефильмнер. 11.20 — «Эртинелер ортулуу». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.20 — Испан дыл. 12.50 — «Бо элдептиг орен». «Дүп чок тамыр» деп Р. Бредбериниң шимизи өзугаар. 13.50 — Медээлер. 14.00—15.05—«Кезер эмчи Мишкининиң хүннери». 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Барыын-Хемниг районнуң комсомол организациязының ажылының дугайында. 19.05 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». 19.35— Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.00—«Эде тургустунуушкун —үеник негелдээн. Телекөрүкчүлерниң айтыыгларынга юстиция министри Ю. Б. Слободчиков болгаш республика прокурору А. Г. Горелов харылаар.

МОСКВАДАН

21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.15 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиг гимнастика. 18.45 — 21.00 —П. И. Чайковскийниң дирижер репертуарындан. Концерт. Чапсарда (19.45)—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

АПРЕЛЬ

1. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Клим Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3—4 сериялары. 9.50 — Уругларның база аныяктарның Бүгү-эвилел музыка неделязынга. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражылышкын. 10.50 — Медээлер. 11.00—11.35 — «Киржикчилер». «Мак эзреми». 15.30 —Медээлер. 15.40— Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Ye-чергениң портреди». 16.35 — «Үүүден болгаш чүүл». 17.05 — Белорус телевиденне программазы. 18.20 — «Ералаш». Уругларның баштактаныглыг киножурналы. 18.30 — «Баштактаныр база алыс шыны-биле». 19.30—Бөгүн делегейде. 19.50— «Детектив болуп ойнаары». Телешиниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Ye». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Клим Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 23.00—00.15 — «Бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — «Интенсификация болгаш шыкар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Тоогу. 4 класс. Совет чоннуң улуг тиилелгези. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романны чогаатканының тоогузу. 10.35; 11.35 — География. 5 класс. Биосфера. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Үндезинер». 13.50 — Медээлер. 14.00 — 15.10 —«Кезер эмчи Мишкининиң хүннери». 3-кү сериязы. 18.05—Медээлер. 18.15 — «Аян-чорукчулар клуву».

КЫЗЫЛДАН

19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Апрель 3—Геологтар хүнү». «Кышкы спортчу-надыкшыл сезонунуң түүнделериниң». 19.45— Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Аалчылар бажыңнарында хандыралганы эжижидер дугайында. 21.00 — «Ye». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Владимир хоорайда самчылар байырлалы. 22.50—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 23.15—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Крылья Советов» —ЦСКА.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—«Аян-чорукчулар клуву». 19.15 —Камерлиг ансамбльдиң концерти. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

2. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30—«Үүүден болгаш чүүл». 9.00—«Бүлактар». 9.30 — «Луначарский. Улус комиссары». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 10.25—Телеальманах. 11.30 — «ССРЭ-де Индияның фестивалы». 11.50 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Чугула айтыыгларже көрүүр». «ССРЭ-де Кооперация хоойлузунуң телевиделиниң сайгарыл турары. 12.35—«Социализм чурттарында». 13.05—К. Воробьев. «Салым-чолу, номнары». 14.30 — Бөгүн делегейде. 14.40—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Бодумуң туружунда кижи». Уран-чечен фильм. 16.20—«Бузуреннчиг-даа болза, элдептиг». 17.20 — Мультфильм. 17.40— Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. «Европа—бистиң ниити бажыңывыс». (ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында партнержу харылзаалар дугайында). «Панаманың берге хүннери». Телеочерк. 18.40 — Өг-буле экраны. «Мээн эжим, Колька». Уран-чечен фильм. 20.10—Москва хоорайның автобудурулгелериниң каттышкан үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 21.00 — «Ye». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Суббота кежээзинде. «Ойнаарактар театрының ораны». 22.35 — Медээлер. 22.45—23.50 — Телетанылга. Алла Пугачева.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 9.00 — Музыка хүнү. С. В. Рахманинов. 10.00 — Чыынды. «Бистиң-биле кезээде кады үе». А. М. Коллонтай дугайында док. фильм. 10.35 — «Кадыкшыл». 11.25 — Төрүттүнгениниң бээр 100 чыл болганынга. Всеволод Гаршин дугайында сактыышкыннар. 12.25 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 13.15 — «Эрудит». «Менделеевтиң сактыышкыннары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.15 —Философия дугайында беседалар. Кижи. 15.00 — Илбичи. Бүгү-эвилел болгаш делегей конкурстарының лауреады илбичи В. Руднеевтиң чогаадыкчы ажылының дугайында фильм-концерт. 15.35—«Часкы аялгалар». Мультфильмнер. 16.05 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Ереско ойнаар. 16.40—С. В. Рахманиновтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 17.25 — «Хатты дилеп. Уран-чечен фильм. 18.40—С. В. Рахманиновтуң музыказының үүнү. Уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20—«Ырак—чоок». 21.00 — «Ye». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.30— ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институтунуң директору Л. И. Абалкин-биле ужуражылышкын.

3. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Медээлер. 8.15—Ритмиг гимнастика. 9.00—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.20 —«Спортлото» тиражы. 9.30—«Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен!». 11.00 — «Эртенги почтаа». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30—Киноафиша. 12.30—«Кедээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45 — «Улустарның чогаадылгазы». 15.15 —Көрүкчүлерниң диалаа-биле. Эртем-тайылбырлыг телефильм. «Черде амыдырал». (Англия). 5-ки сериязы — «Сугларны эзлеп алганы». 16.15—«Тоога аалдап келгенге». «Хоттабычы ирей». Уран-чечен фильм. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Улуг-хүн кинозалы. «Кривоарбат, бажың 12». Док. фильм. Мультфильм. ТТ экранында эң баштай. Уран-чечен фильм. 21.00—«Ye». 21.35—«Гленн Миллер». Музыкалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Ан чырыының серенадазы». (АКШ). 22.55—23.05—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бистиң садыыс. 8.50— «Сылдысчыгаш». 9.40—Портреттер. «Ол-ла хөрээр бис...» Лицей, октябрь 19. 10.55 — «Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.35 — Башкының кичээлинге. Литература башкызы Е. Н. Ильин кичээлди чорудар. 11.55 — Экономика бибиилериниң үндезинери. Журнал «Телеэко». 12.25 — «Делегейни дескиндир». Киноальманах. «Муңгилеңээшкиннің черге». 5-ки сериязы (Франция). 13.30— Кайгамчык кижилериниң амыдыралы. Академик А. Е. Ферсман. 14.00 — «Күрүне кызыгаары». Хей сериялыг уран-чечен телефильм. Бирги фильм — «Бис бистиң, бис чаа...». 1—2 сериялары. 16.10— Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Ада чуртунга эргим аттар» бөлүктен. В. А. Жуковскийниң чогаадыкчы ажылының дугайында. 16.30 —Чурттуң театрлары көргүзүп тур. В. Коростылев — «Пиросмани, Пиросмани... «Литва ССР-ниң Күрүнениң аныяктар театрының фильм-шимизи. 18.55 —Музыкалыг телеабонемент. Г. Г. Нейгаузтуң төрүттүнгениниңдеп бээр 100 чыл болганынга. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар». 20.15 —«Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильм. 21.00— «Ye». 21.35— 22.45—«Ат-алдар». Уран-чечен телефильм.

ЧАЗАЛГА

Бо чылдың март 22-де «Шын» солунуң ийиги арнында «Хойжуларның ажыл телевири» деп материалдың сес дугаар абазында чүгле чаңгыс хойжунуң ажыл телевири санал көргүскени Агропромпромкомнуң специалистериниң буруузу-биле четче эвес апарган. Чүге дизе, 500 хойну өг-буле ийи кижи кадарып турда, тариф фондузу ийи катап улгадыр апаар! 1852 рубль 38 копеек х 2 = 3704 рубль 76 копеек болур. Ол ышкаш 1 центнер дуктуг телевири 89 рубль 82 копеек, а хураганны үзүп аңгылап турда, бирээзиниң телевири 5 рубль 56 копеек болур.

Чамдык районнарда бир өг-бүлеге бедүүн дуктуг, төрүүр 460 хой онаажып турар болгай. Ол таварылгада өг-бүлениң тариф фондузу ийи катап улгадыр. Чижээ, бир хураганны дужаараны дээш, өг-буле 3 рубль 02 копеек эвес, а 6 рубль 04 копеекти телевип алыр. Ол-ле үүлде пландан ажыр алган хураган дээш телевир дугайында чугаа чоруваан турар.

Кино

МАРТ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: **«Загон»** 9.40, 11.50, 14.00, 16.10, 18.30, 20.30 (узаткан), бичии залда: **«Кэтти»** 10.30, **«Секрет фирмы»** 12.20, 14.30, 17.00, 18.20, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Мно, мой Мно»** 8.30, 12.10, **«Похищение в Тютюрлистане»** 10.30, 15.40, **«Мальчик с большой черной собакой»** 14.10, **«Неизвестная женщина»** 17.20, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Золотая баба»** 15.00, 19.30, **«Выбор»** 16.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Киносборник»** 10.00, **«Семь самураев»** 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозу, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының чөвүлели 1939 чылдан бээр партия кежигүнү, персоналдыг пенсионер

Монгуш Миничирович ОНДАР-ООЛДУҢ

үр аараан, мөчээнин дыңнаптышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп аазыр, хар чагбас. Дуне республикага 9—14, чамдык районнарга 16—18 градус соор. Хүндүс республикага 2 радус чылыгдан 3 градус чедир соор.

Кызылга аас, хар чагбас. Дуне 10—12, хүндүс 0—2 градус чылыг болур.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская көлүмчүзү, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал киллдизиниң 3-36-82, совет тургузуг киллдизиниң 3-37-11, улетпур киллдизиниң 3-36-73, чаге киллдизиниң 3-39-03, культура киллдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый киллдизиниң 3-41-16, социал айтыыглар киллдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солунның индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле «түүне» комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2787. ТС—00672

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март 30 среда № 75 (13675)

1925 чылда үндезилеттингеН.
Өртээ 3 копеек.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИ — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНДА

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «Школа реформазын боттандырарының айтырыгларын бистиң Пленумуус күрүне туружу-биле ханы чугаалажып көргеН. Кол түүе түл дээрге, ортумак болгаш дээди школаның реформазын бүгү черлерге эчизинге чедир чорудар ужурлуг бис. Хожудаашкыннарны, кошкак хемчеглерни болгаш дуржулга чок түүлдерни болдурбас. Чайгылыш чок, түткүлдүг ажылдаар херек».

СЭКП ТК-ның Чигзине секретарының бо чугаазындан ук Пленумнуң улус өөредилгезинде мурнунга салган сорулгалары билдингир-дир. Ол сорулгаларны канчаар боттандырарынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалашкан үралды СЭКП обкому улус өөредилгезинде бүгү адырларының удуртукчуларының киржилгези-биле эртиргеН. Бо хүннерде Пленум материалдары-биле танылыгла чер болганда калбарган болгаш амыдыралда боттанып эгелээн. Түге дээрге, М. С. Горбачевтуң чугаазы биле алырга, «Школага, өөредилгеге болгаш кижизидилгеге хамаарышкан бүгү-ле түүлдер социализмниң хөөрүлдези-биле, эде тургустунуушкун-биле дорт холбашкан дээрзинге кандыг-даа чигзиниг турбас».

Ам өөредилге чылының төнчүзүнге чедир хөй эвес де арткан. Бүгү өөредилге черлеринде болгаш школаларда бөлүп бо өөредилге чылын чедишкиниг доозарынче, башкыларның бүгү-эвилел съездизни телептиг үткүрүнче уланган. Бо ажыл-херек СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерни амыдыралга боттандырары-биле, дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун-биле холбашкан. Ынчангаш башкы, студент, сургууль азы өөреникчи кижиге түн бүрүзү, шак бүрүзү үнелиг.

Школаның амгы сорулгазы — өөреникчилерге быжыг болгаш ханы билигни бээри, оларны Төрээн чурттуңуң өзүлүг патриоттары болгаш интернационалчылары, быжыг үзел-соруктуг марксистери кылдыр өстүрери. Соолгу үеде ынаар кичээнгей аажок улгаткан, үениң негелдези база ынчан барган. Ооң-биле кады күш-ажыл кижизидилгези өөредилгекижизидилгеге ажымдыг кол черни эзлеп артпышаан.

Өөреникчилер күш-ажыл кичээлдеринге улус ажыл-агыйларына херектиг эт-херекселди бүдүрүп, ону коллективтерге болгаш чонга садып турар апарган. Бүдүрүлге бригадаларының ролю база улгаткан. Чижээлээрге, Тавдыда Дүрген ортумак школазының бүдүрүлге бригадазы эрткен чылын түгле түрлепсти бөлүн 768 тоннаны өстүрүп, 24 муң рубльдиг продукциязын бүдүргеН. Тес-Хемде Чыргаланды школазы боду 50 иниек саар сүт-бараан фермалыг, бир кодан хойлуг. Иниек болгаш хой кажааларын школа чанында тудуп алган, малды кыш-даа, чай-даа дивейн өстүрүп, ооң продукциязын бүдүрүп, мал чемни база боттары белеткеп ап турар. Күш-ажыл кижизидилгезинче болгаш мергежин шилилгезинче мынчаар сагыш салып турар черлер республикада хөй.

Күш-ажылчы сайгалды өстүрүүнге школаларның база бүдүрүлгелери улуг рольду ойнап турар. Ындыг бүдүрүлгелер-биле школаларның керээ чарар, кылыр ажылдың хемчээлин, чарыгдал болгаш орулга хемчээлин тодарадыр үе келген. Кара-Хаак, Межегей, Туран болгаш өске-даа школаларның бүдүрүлге бригадалары ногаа өзүмүн белеткеп, чамдык ажылдарны кылып эгелеп берген. Өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары ногааны болгаш картофельди ковудедир өстүрер болза, ол культураларны Саян артындан сөөртүп, улуг чарыгдал үндүрбес апаар бис, чогум сорулга ындыг болуп турар.

Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскында сүт-бараан фермазының саанчылары СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын бедик күш-ажылчы көргүзүглер-биле үтүүрүнүң чарыжынга идепкелиг киржип турарлар. Саанчы бүрүзү бедитмен социалистиг хүлээлгелерни алган.

Фермада аныяк саанчылар-ның бөгүнгү чарыжынга Людмила Хуна дээре көргүзүглерни чедип ап турар.

ЧУРУКТА: Арыскан сүт-бараан фермазының саанчызы Людмила Хуна.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Партиеның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедишкиннерлиг ужуражыры-биле Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи ооң ажыттынар хүнүнге чедир түүн сөөртүрүүнүң чартык чыл планын хуусаа бетинде күүседирин аазаап, бердингеН онаалдадан ажыр 10 муң тонна улус ажыл-агыны-ның чүүктерин сөөртүрүү, немей он муң рубльдиг орулгазын алырын үлээргеН. Човаачыларның аразында он кижи конференциениң ажыттынар түүнүнге чедир он иниги бөлүк чылдың баштайгы үш чылының түүн сөөртүр даалгазын күүседирин шиитпирлээн.

Бүдүрүлгениң ажыл-ишчилериниң сөглээн сөзү ажыл-керектери-биле карыылаан турар. Коллективте январь, февраль айларда түүн сөөртүрүүнүң база орулга алырының онаалдаларын ажыр боттандырган. Марттың даалгаларын ажыр күүседириниң аргалары, хүрээлелдери бар. Човаачылар А. Д. Орлов, Н. В. Березин, В. М. Кузьмин болгаш өскелер-даа амгы үеде 1989 чылдың иниги чартының планныг онаалдаларын күүседип киришкен.

Бүдүрүлгеге бот-орулга-чарыганы нептередип эгелээ-нинден бээр човаачыларның болгаш өске-даа ажыл-ишчиниң онаашкан херээнге хамаарылгазы өскерилген, тодаргайлаарга, ниити бүрүзү чаа өзү-биле ажылдап киргеН. Олар экономиктиг самаашкынларны ылыап, ажылдың ажыттыг, орулгалыг болурунче ишчээнгейни салган. Планныг онаалдаларны чедишкиниг күүседиргеге ол салдарны чедирип турар.

Т. ХЕРТЕК.

МАКСИМ ГОРЬКИЙ БОЛГАШ АМГЫ ҮЕ

Революсчу пролетариаттың амыдыралы болгаш демисели Алексей Максимович Горькийниң төөгүлүг салым-чолу-биле тудуш харылзаалыг. Ындыг чорук човаачыга эпоханың түгле мурнакчы идеяларынга каттыжар эвес, харын улус массаларының хосталгалыг шимчээшкининиң чайыныалчан илередиткизи, В. И. Ленинниң талалакчызы, шынчы эжи болгаш сурааачузу болур арганы ажаа берген.

Үе-шаг Горькийниң гениалдыг човаалдарын эргижитпес. Бөгүн, XX чүс чылдың төнчүзүнде-даа, революцияның медээлекчизиниң, социалистиг культураның тургузуучуларының биргээзиниң овур-хевири амыдыралдың угаан-бодал чаартылгазының, ында болуп турар социал өскерлиишиннерниң човаадынчы чүткүлүүн болгаш шудургу чоруктуң демдээ болуп артпышаан.

Состуң улуг мастери, шыгаранган гуманист болгаш патриоттуң, улустарның неныралы дээш могаг чок демиселчи А. М. Горькийниң төрүттүнгеН хүнүнден бээр 120 чыл болган. Ол төөгүлүг хүнге Москвага март 28-те Тверь бульварында ССРЭ-ниң МХАТ бажыңынга болган байырлыг хүралды тураскаатканН.

Президиумга эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев олурушкан. Аңаа сураглыг човаачылар, эртемденнер, уран чүүлдүң мастерлери, күш-ажылчы коллективтериниң, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларның телээлекчилери база бар болган.

Совет литератураның тургустуңнаны, ооң баштайгы базымнары, ооң төөгүзү Горький-биле холбашкан. Ол бөгүн-даа амгы үениң литературлуг чорудулгазының киржиичизи деп, байырлыг хүралды ажыдып тура, ССРЭ-ниң Човаачылар эвилелиниң баштаар черинің бирги секретары В. В. Карпов чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи академик П. Н. Федосеев бодунуң чугаазында революсчу бодалдың болгаш уран човаалдың овур-хевирлериниң чаңгыс эвин айтып, Ленинниң революсчу генийиниң революсүүг эрелериң төөрилезынга, стратегиязынга болгаш практиказынга кыйган чүүлүн Горький аңаа чергелештир бодунуң уран човаалынга боттандырып чорутканН деп чугаалаан.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Делегей литературазының институдунуң директору Ф. Ф. Кузнецов илеткел кылган. Човаачының тургусчан мөөдүрлери — ажылчын кижиниң кадайы Пелагея Ниловнаның, ооң оглу Павел Власовтуң, ыырган ава Акулина Ивановнаның болгаш Алеша Пешковтуң, сөпын дөваранычызы Григорий Орловтуң, хлеб быжырыкчызы Коноваловтуң, Лев Толстойнуң болгаш В. И. Ленинниң овур-хевирлери, «Артемоновтарның херээ», «Егор Булычев болгаш өскелер», «Клим Самгинниң амыдыралы» ышкаш ындыг човаалдар мөңгезі-биле артар.

Горький бодунуң шиилериниге революция кижиге өскерилбес, уран чүүлдү херекке алыр, уран чүүл революцияга удурланышкан эвес деп бедыткап турган, мещаннарның дегейленген бодалын узуткаан деп, РСФСР-ниң Човаачылар эвилелиниң баштаар черинің даргазының орлакчызы Ю. В. Бондарев чугаалаан.

Горький Октябрь эргилдезиниң түгле аңаа чарлакчызы, Ленинниң партиязының идеяларының болгаш бодалдарының түгле тарадыкчызы эвес, а ол революция мурнунда-ла ооң угаан-бодал талазы-биле белеткелин чорудуп чораан деп, Украинаның Човаачылар эвилелиниң баштаар черинің секретары Б. И. Олейник дамдаглаан.

«Човаачы болгаш амгы үе — ол билимшиннер түүүн-даа мурнунда Горькийниң ады-биле холбашкан деп, «Новый мир» журналдың кол редакторту С. П. Залыгин чугаалаан. Горький төөгү човаалдарын биживейн чораан, ынчалза-даа бодунуң үеэзинге ол төөгүлүг.

Эрткен үениң улуг човаачыларының човаалдарының бистиң амыдыралывысты чаартырынга амгы үениң эң-не чугула айтырыгларын шиитпирлээринге киржип турар аргазы эң-не улуг күндүткелди болгаш кайгаашкынны болдуруп турар деп, Латвияның Човаачылар эвилелиниң баштаар черинің даргазы Я. Я. Петерс чугаалаан.

Байырлыг хүралдың соонда ССРЭ-ниң М. Горький аттыг МХАТ-тың тургусканы «Дуванда» деп шиини чыыганнарга көргүскен.

* * *

Пролетариаттың улуг човаачызынга тураскаатканН байырлыг хүралдар Киевке, Горькийге, өске-даа хоорайларга болуп эрткен. (СЭТА).

ССРЭ-ниң камгалал министриниң ДУЖААЛЫ

1988 чылдың март 29 № 119 Москва хоорай.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлеңниден шериг авбаның эрттирериниң доктаатканН хуусаалары эрттирген шериг албаныларны нурлавырже халаарының дугайында болгаш 1988 чылдың апрель-июньда хамаатыларның шериг албанынче эзлечеглиг келдиришкининиң дугаанында.

«Бүгү-ниити шериг хүлээлгезиниң дугаанда» ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр **дужаарым болза:**

1. Шериг албаның эрттирериниң доктаатканН хуусаалары эрттирген шериг албаныларны Совет Армиязының, Шериг-Далай Флодунуң, кызыгаар болгаш иштики шериглериниң хүрээлеңниден нурлавырже 1988 чылдың апрель-июньда халаар.

2. Бо дужаалдың 1 түүлүнде айытКан шериг албаныларны нурлавырже халаары-биле холбаштыр 1988 чылдың апрель-июньда Совет Армиязга, Шериг-Далай Флодунга, кызыгаар болгаш иштики шериглерге шериг албаның эрттирери-биле, келдиришкин хүүнде 18 харлаан, шериг албаның эрттирер келдиришкинден соңгаарладыр эргези чок эр хамаатыларны, а ол ышкаш ооң өөрү назылыг, келдиришкиндеН соңгаарладыр эргези доозулган хамаатыларны келдирер.

3. Дужаалды бүгү роталарга, батареяларга, эскадрильяларга болгаш корабльдерге чарлаар.

ССРЭ-ниң камгалал министри армия генералы Д. ЯЗОВ.

Суггат — элбек дүжүттүг магадылалы

БЕЛЕТКЕЛДИ ДҮРГЕДЕДИР

Час бодунуң эргезинче киргеН. Хову ажылдарының эгелээринге чедир санныг хонуутар арткан. Барлыктың суггарылга системазының эргелеп начальниги О. К. Куулар-биле ховуларга ам эгелээр ажылыш дугайын чугаалажып олурарывыска, машинага парладып каан сан-чурагайларлыг саазын үштүп эккелгеш:

— Апрельдиң иниги он хонуунда картофель, дазыл чеминиг-терден ангыда, ногаа, тараа культуралары, чаңгыс болгаш хөй чылдыг сигеннер тарыыр черлерни суггарып эгелээр — деп, ол таныылыгылады.

РАУК-түң ажыл-агыйлары бо чылын хөй гектарга тараа культураларын, чайгаар үнгем, чаңгыс болгаш хөй чылдыг сигеннерни 4344 ганы, 551 га ногаа, картофель, өске-даа дазыл чеминиг-тиглер өстүрер черлерни 2-4 удаа суггарып турган бедик дүжүтү өстүрүп алырын планнаан.

— Ажылдың хемчээли аажок улуг, берге, харысалга-лыг. Керээ өзүгаар «Барлык», «Шекпээр» совхозтарга 889 га черни бистиң эргелелдиг суг чаашкынналдырып чаштырар техниказының күжү-биле суггарар — деп, кол инженер-гидротехник В. П. Шалгинов чугаага киришти.

Мурнунда бо районга ажылдап турган «Суггат» бүдүрүлге каттыжышкының чоокта чаа суггарылга системазының эргелелинге катаан. Ам ында 85 кижи ажылдап турар. Ажылчынар, инженер-техниктиг ажылданчылар четчир. Чаа өзү-биле ажылдаарынга дүүштүр ажылчынган коллективиниге, инженер-техниктиг ажылдакчылар хамаарышкан министерствоузунга аттестацияны эрткен. Эрих Монгуш биле Седип-оол Куулар олар Сонгу Осетин АССР-ниң, Сергей Ооржак Москва чоогунуң мурнакчы ажыл-агыйларынга барып, билиин бедиткен.

Коллективтиң кежигүннерин 4 звенога хуваглаН. Оларның эргезинде 6 аер, чиик бульдозер, 5 экскаватор, 2 автогрейдер, Т-150 маркалыг күчүлүг 14 трактор, суг чаашкынналдырып чаштырар 14 механизмнер, 22 автомашина болгаш өске-даа техниканы быжыглаан.

Аңаа баргаш баштай техника септелгезин сонуургадым. Күчүлүг бульдозер, экскаватор, 2 трактор, автомашиналар артык кезектер чогундан септеттинмээн. Бо чорук кол инженер Н. А-С. Хертектиң чогуур үезинде хеделбээнин, ажыл-агыйны эвес чоруун хереченлеп турар. Хову ажылдары эгелээр чоокшулай бергенде, мындыг байдал-биле эптежири берге.

Бо чылын эргелелдиг күжү-биле дөрт совхозтуң девискээринде буга-сумуннар септелгезин, ажаалдазын керээ өзүгаар холга алыр, күрүне бюджединден 102 муң рубль түкнүг өскелеңдирүүшкын-биле беш улуг буганы септээри, ону хайгааралга алыры көрдүүнеН.

Ындыг турбуже, кол инженер-гидротехник В. П. Шалгиновтуң механизастаан отрядтың начальниги М. П. Чебочаковтуң чугаазындан ажылды мынчага чедир төнүдүп чадап турары билдине берген. Апрельдиң бешке чедир бугалар дестерни аштаар, сугну ховуларга ойлеп ажыдар даалгаларны кылып, буга-сумунда долу чыдар хар, дошту арыглаар ажылдар саадаан.

Бо хүннерде Барлык хемниң суун чайып бадырар Көк-Боом деп черниң буга дөзүнде Г. Маркеловтуң, а дожун аштаар бугаларда Ч. Сарыгларның звенолары ажылдап эгелээн. Кайы хире ажыл кылдынганы билдинмес.

Шаг-үе маңаар эвес. Далашпас болза, районнуң девискээринде улуг хар хенертен эрээш үерлеп, дош, хар долган бугаларны суг ажып, ажык чок черлерге агып, буга-сумуннарны чаа-чиге шаап болур.

«Шекпээр» совхозка 6038 рубльге, 27,4 муң кубометр чер ажылдарын, ыжай-бээр машина белгет аргыжар 4 бичин ковүргүнү, «Хемчик» совхозка 15 муң рубльдиг ажылын кылыр керээ чап-чаа чардынган. Марттың 22-ге чедир «Барлык» совхозтуң агроному кылыр ажылын тодаретпаан. Совхозтуң удуртукчулары бо чылын тараа культураларын Дөн-Шөл кедээзи, Аксы-Барлык адаа курукКан черлерге тарыыр бодалдыг. Ол черлерде буга-сумуннар үрелген, оларны дарый кылыр-биле керээ чарбайн турары база эдептиг. Саададыр болза, чаны сугну чеп ажыглаары болдунмас.

Суг ажыглалының планын шөлдер аайы-биле күзүн-не кылып, үнер чарыгдалды баш удур санаш, райкүүскомга бадыладыр чурумну кайы-даа совхозтар хажыткан. Эргелеп ону кеңеээн.

Мурнуку чылдарда районнуң бүгү суггатчыларын шөлдерге таарыштыр тургузуп, ажылдадырын «Суггат» бүдүрүлге каттыжышкыны харыылап турган. Ол организация дүшкен болганда, совхозтар боттары ажылдадыр. Ынчалза-даа оларның өөредилгезин эргелеп харыылаар, практиктиг деткимче, дуза көргүзер үүнүрлүг. Өөредилгенин кайда, канчаар организастаанын айтырыгладым. Начальник биле кол инженер, зоотехниктиң кайызы-даа харыылап шыдавады.

Бо чылын үш совхозка 182 кижилиг 29 звено ажылдаар дугайында бижээн чурагайларны ададылар. «Барлык» совхозка каш звено, чеже кижи ажылдаары билдинмес болду. «Шекпээр» совхозта суггатчыларга түүрүктер, «Дөн-Терезинде» оларның чурттаар черлери бөлүн чок.

Районда суггарылга системазының эргелели ооңум, даамай хөннерден үштүнүп, ажыл-агыйлар-биле сырый харылзааны тудуп, демнежип турган, дүжүттүң салым-чолу дээш белеткелди дүргедедири, ажылды организастаарын эжижидери негеттинип турар. РАУК-түң удуртукчулары негелдени шыңгыырадып, ажылды контрольга алыры чугула.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шыныың» корр.).

НИИТИЛЕЛ САЛБЫРЫНЫҢ ХУРАЛЫ

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черинің эзлчеглиг турары болуп эрткен. Аңаа 1987 чылда кылып чорутКан ажылдар дугайында отчетту салбырының харыысалгалыг секретары Х.-К. С. Монгуш чылган.

Тус чер аайы-биле найырал-чы эвилелдерни улам ыжай быыыгаарының айтырыгларының база делегациялар солчурунуң дугайында киргеН чамдык өскерилгелериниң дугаанда ыыжадыгны СЭКП обкомунуң инструктору Б. К. Шомбун кылган.

Партиеның хоочуну Х. А. Анчима-Тока, республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К. Ооржак, СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай олар Тыва АССР биле Моол Арат Республиканың кызыгаар чоогунда аймактарының аразында харылзаалар-ны улам ыкай хөгжүдер, Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының ажылын улам идепкейжидер талазы-биле бөлүн боттарының санал-оналдарын бергеннер.

Хуралга организастыг ниитилелиниң баштаар черинің харыысалгалыг секретары К. Д. Будук-оол, Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К. Ооржак, СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай олар Тыва АССР биле Моол Арат Республиканың кызыгаар чоогунда аймактарының аразында харылзаалар-ны улам ыкай хөгжүдер, Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының ажылын улам идепкейжидер талазы-биле

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Тыва АССР-ниң ажылчы чонунуң 1988 чылда СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

Партияның XXVII съездизинин, СЭКП ТК-ның оон соонда болган Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш республиканың ажылчы чону социалистиг чарышты улам калбарткаш, дараазында хүлээлгелернин күүселдези дээш демисежир.

ҮЛЕТПҮР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң, бүдүрүлгени интенсификастаарының, сагылга-чурумну база корум-чурумну быжыглаарының, бот-оруулга-чарылганы болгаш коллективтиг керээни шиңгээдип алырының күсели-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1987 чылда чедип алдынган деңнелден ийи хуу бедидер, бир рубльдиң продукциязын бүдүрериге үнер чарыгдалдарны 0,4 копеекке кызырар, планга немей 193 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр. Продукция бүдүрүп үндүрериниң хемчээлии 1987 чылдың деңнелинге удур 5 млн. рубльге көвүдедир. Пландан ажыр 100 муң тонна хөмүр-дешки казып тывар, 10 муң тонна даг-дүгүн, 3 муң кубометр дилиг материалдарын ажылдап кылыр, 500 тонна комбикормну бүдүрер, 0,5 млн. рубльдиң чоннуң хереглел барааннарын бүдүрүп үндүрер. Үлетпүр продукциязының бүгү немелде өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле чедип алыр. 300-тен эвээш эвес чогаадыкчы саналды шиңгээдип, оон 570 муң рубльдиң ажыын алыр. Кылыгларның 100 чаа хевирин бүдүрерин шиңгээдип алыр. «Но» индекстиг кылыгларның үзүг-хуузун 20 хуу чедирер. Берилгени даалгага немей 2 млн. кат-шык электроэнергиязы, чижеглеп алган 100 тонна одаар түүлү, 212 кубометр ыяш материалдарын камнап алыр. Бот-оруулга-чарылгада болгаш керээ өзүгээр ажылдап турар бригадаларның санын 10 хуу көвүдедир. 1987 чылда ажылдап турган бир кижиге оңаштыр болдунган ажыл үезинин чидириин 15 хуу кызыаар. Массалыг мергежилге 768 ажылчыны белеткээр, 890 кижиниң мергежилин бедидер болгаш холушкан мергежилге өөредир. Бүгү ажылчыннарны, албан-хаакчыларны экономиктиг өөредилгеге хаара тудар.

Геология-шинчилел ажылдарының ажыктыг чоруун бедидер талазы-биле хемчеглерни алыр. Хову-Аксының кобальт тыва-жын немей өстүрериниң чыл планын хуусаа бетинде 1988 чылдың май 1-де доозар. Немелде акша-хереңги үндүрбейн, алдын тывыжының немелде өзүлдезиниң планын 3 хуу ажыр күүседир.

Хоорайның чүрттүүн чүрттүүлге болгаш социал-культура объектилеринге хостуг үезинде дөрт хүн таласка ажылдап бээр.

КАПИТАЛ ТУДУГ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Капитал салыышкыннарның ажыктыын бедидер, бүдүрүлге күүчүлерин, социал болгаш культура-амыдырал объектилерни ажыглалга киирерин дүргедедир. Ажыглалга киирер тудугларга материал-техниктиг болгаш күш-ажыл күрлеавырларын меңнеп, бригада болгаш коллективтиг керээлерни шиңгээдип ап база ажыл-агый механизмни улам сайзырадгайжыдып турган, 1988 чылдың керээлиг тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин күүседирин хандырар.

Нинти шолу 162 муң дөрбелчин метр чүрттүүлге бажыңнарын ажыглалга киирер. Школа назыны четпээннериниң 1588 бичии чаштар турар албан черлерин, 6662 өөреникчиге школаларны Ак-Довурак хоорайга 60, Хайыракан суурга 50, Баян-Кол суурга 25 орунчыг эмнелгелерни, Шагаан-Арыг хоорайда 170 орунчыг ажыглалга киирер эмнелге комплексин, 650 олуттуг культура албан черлерин тудар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир чүрттүүлге шолу тударының чартык чыл планының күүсеттинген турарын хандырар «Тудуг кезектери» комбинаттың котельнаязын, Шагаан-Арыг хоорайда болгаш Сүт-Хөл суурда түүйбу бүдүрер ийи цехти, Сарыг-Септе 780 бичии чаштар турар уруглар садыгы, Ак-Довурак хоорайда «Универсам» магазинниң тудуун доозар.

Кылыг хоорайда 180 квартиралыг чүрттүүлге бажыңын, хүнде 600 кижи хүлээп алыр поликлиниканы болгаш кислород станциязын хуусаа бетинде ажыглалга дужаар.

10 кудукту немей казар, 3 муң гектар одарларны суггатчыдар.

Тудуг индустриязының болгаш үлетпүр тудуг материалдарының чаа объектилерин тударынга болгаш эргилерин чаартырынга көрдүүнген 30,4 млн. рубльдиң капитал салыышкынларын бо чылдың декабрь 25-ке чедир шиңгээдип алыр. «Тудуг кезектери» комбинатка сантехкабиналар, вентиляция блоктарын болгаш лифтилер шахталары бүдүрер технологтуг шугумнарны тургузар. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынга болгаш «Тыва хамаары тудуг» трестиң тудуг кезектери болгаш конструкциялары заводунга шлак блоктар бүдүрер цехтерни алгыдарын доозар.

Тудуг бүдүрүлгезинге эртем-техниктиг депшилгени дүргедедип, бүдүрүлге чорудулгазын интенсификастап тургаш, «күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн» планга удур 1 хуу бедидер, тудуг-монтаж ажылдарының бир рублинге үнер чарыгдалларны бердинген оңаалдага удур бир копеекке кызырар болгаш оон күсели-биле 1,5 млн. рубльдиң пландан ажыр арыг орулгазын алыр.

Бүгү черлерде чер казар болгаш чүүк чүдүрер-дүжүрер техниканың база бичии механизация дериг-керекселдериниң 2—3 эвилчеглиг ажылдаарын организастаар, хоа-биле кылыр ажылдарның хемчээлин 5 хуу кызырар. 1987 чылда болганынга удур ажыл шагының чидириин 10 хуу кызырар.

Тудуг организацияларын болгаш тудуг индустриязының бүдүрүлгелерин коллективтиг керээже шилчидер. Оларны долу бот-оруулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче план өзүгээр шилчидер.

Чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге шиңгээдип тургаш, 220 муң рубльдиң экономиктиг ажыын алыр.

Тудугжунуң болгаш холушкан профессиялың мергежилинге 1500 ажылчынны өөредир, 1400 кижиниң мергежилин бедидер.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Бүдүрүлгени интенсификастаарынга, чер болгаш мал ажылының культуразын бедидер талазы-биле комплекстиг хемчеглерни боттандырарының, бот-оруулга-чарылганы нептерединге база коллектив болгаш ог-бүле керээзинге үндезилээш, агроүлетпүр комплекизиниң улам хөгжүүрүн хандырар, чүрттүүлге чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарын эмиждер.

Күрүнеге 31 муң тонна тарааны, 10 муң тонна картофельди, 8 муң тонна ногаанны, 28,5 муң тонна эттти, 36,5 муң тонна сүтү, 50,2 млн. чуурганы, 1341 тонна дүкту (арыг волокно) садар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир күрүнеге эт биле сүт садарының чартык чыл планын күүседир.

Тарылга шөвүүнүң бир гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 12,5 центнер тарааны, 102 центнер картофельди, 193 центнер ногаанны алыр. Интенсивтиг технология-биле тараа культураларын тарып өстүрериниң шөлүн 56 муң га чедирер. Тускайжыттынган бүгү-ле совхозтарга картофель биле ногаанны ажаап өстүрериниң индустриалдыг технологиязын нептерединг.

Сүттүг черлериниң ажыктыын бедидерин чедип алыр, бир гектардан-на 19-тан эвээш эвес центнер тарааны, 27 центнер хей чылдыг сигенин алыр.

Мал чеми белеткээриниң технологиязын сайзырадгайжыдып тургаш, нинтиниң малына бир чижек башка оңаштыр 15,7 центнер чем единицазын белеткээр, мал чеминиң шынарын дыка бедидер, сигенниң, сенажтың, силостуң база витаминиг сиген даңганының 95 хуудан эвээш эвезин бирги, ийиги классты кылдыр белеткээр.

Инек бүрүзүнден 1860 килограмм сүтү саар, бир хойдан 2,2 килограмм дүкту кыргыыр, кыс дагаа бүрүзүнден 220 чуурганы алыр. Мыйыстыг бода малдың бирээзинин-не дужаар ортумак деңзинин 350 килограмм, хойнуун — 42, хаванныын—110 килограмм чедирер. Нинти дужаар хемчээлиниң 90-дан эвээш эвес хуузу дээди болгаш ортумак семис болур мыйыстыг бода малды, 60 хуузу бирги сорт сүтү күрүнеге садар.

Үнүш өстүрериниң, мал ажылының болгаш хандырылга адырларының бүгү-ле салбырларына коллектив, ог-бүле база аренда керээлерин нептередир.

5 сүт-бараан фермазынга шууштурулга-цех системазын шиңгээдир, 4 ферманы ийи эрлчег-биле ажылдаар кылдыр организастаар.

Агроүлетпүр комплекс ажылдакчыларының социал-амыдырал байдалдарын улам эмиждер талазы-биле хемчеглерни боттандырар. Кедээ черлерге 58,6 муң дөрбелчин метр, оон иштинде хойжуларга 1,9 муң дөрбелчин метр чүрттүүлге шөлүн, 650 олуттуг клубларны, 192 олуттуг нинти билиг школаларын база 290 олуттуг школа назыны четпээн уруглар албан черлерин ажыглалга киирер. Күрүне четкизинден хойжуларның 150 турлаан электрижидер.

400 муң рубльге аъш-чем барааннарын немей бүдүрүп үндүрер, аъш-чем продуктуларының 15 чаа хевирлерин кылып үндүрерин шиңгээдир.

Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунуң бүдүрүлгелери 2,1 муң гага ыяшты тарып олуртур, хоорайлар болгаш районнар төпкери ногаанчыдарынга 25 муң ыяшты тарып белеткээр база сад ажыл-агыйын хандырарынга химис-каттыг культураларның 47 муң кезек дозун тарып өстүрер.

Бүдүрүлгеринде, хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринге доктаамал дузе чедирер. Кедээде мал-маган чок ог-бүлелериниң санын 10 хуудан эвээш эвеске кызырар. 1987 чылда турганындан бүдүрүлгелериниң болгаш организациялардың дузалал ажыл-агыйынга эт бүдүрерин көвүдедир, ажылдап турар бир кижиге оңаштыр ону бүдүрерин 12 килограммдан эвээш эвес чедирер.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Нинти ажыглалдың автомобиль транспортунуң бүдүрүлгелери чүүк сөөртүлгезиниң хемчээлиниң планын декабрь 29-та күүседир, пландан ажыр 80 муң тонна улус ажыл-агый чүүктерин сөөртүр. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң планын 2 хуу ажыр күүседир. Орулгаларның бир рубль түңнүге чарыгдалдарны 0,4 копеекке чиигедир, пландан ажыр 90 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр.

Бригада керээзи-биле ажылдап турар човаачыларның санын чүүк сөөртүлгезинге 60, пассажир аргыштырылгазынга —90 хуу чедирер. 54,5 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыктыг 180 чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажыглаар.

«Тыва автотранс» каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң дузалал ажыл-агыйларынга 6 тонна эт продуктуларын, 3 тонна ногаанны бүдүрер.

Автоорунтар тудуунуң болгаш ажыглалының бүдүрүлге эргелелиниң системазынга тудуг-монтаж ажылдарында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлде темпилерин 8 хуу, ажыглал бүдүрүлгелерге—7,7 хуу өзерин хандырар. Планнаттынганындан ажыр 111 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр.

Хем транспорту-биле сөөртүлгелериниң планын сентябрь 28-те күүседир, бир муң тонна чүүктү немей чедирер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн доктаатган даалгадан ажыр 2 хуу өстүрер. Чүрттүүлге чонга 15 муң рубльдиң ачы-дузазын немей чедирер. 1,5 муң рубль түңнүг экономиктиг ажыктыг үш чаартыкчы саналды ажыглап киирер.

Харылзаа бүдүрүлгелери продукция хемчээлиниң талазы-биле чыл планын 75 муң рубльге ажыр күүседир. 1987 чылдыынга деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпизин 10,7 хуу кылдыр хандырар. Күрүчагыгга немей 101 телефонну тургузар.

Транспорттуң, харылзааның, орук ажыл-агыйының бүдүрүлгелеринге 20 тоннадан эвээш эвес бензинни, 75 тоннадан эвээш эвес дизель ыыгар түүлүн, 860 автомобиль дугуйларын, 80 муң рубль түңнүг өске-даа материалдарны база артык кезектерни камнап алыр. Ажыл шагының чидириин 1987 чылдыынга деңнээрге 10 хуу кызыраар. Массалыг мергежилдиг 600 ажылдакчыларын белеткээр, 375 кижиниң мергежилин бедидер. Ажылдакчы бүрүзү ажылдан хостуг үезинде социал-амыдырал тудугларынга 4-тен эвээш эвес хүнүү ажылдаар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир нинти ажыглалдың транспорту-биле бирги чартык чылдың планынга немей 30 муң тонна чүүктү сөөртүр. Эзрбек суурже баар оруктуң 17,6 км-ин, Копту хемни кежир автоорук көвүрүүн, Кызыл хоорайга абонент телеграф харылзаазының 20 номерлиг станциязын ажыглалга киирер. Хем транспорту беш чылдың ийи чартык чылының планын күүседир.

САДЫГ БОЛГАШ НИИТИНИҢ ЧЕМНЕНИЛГЕЗИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының күрүне планын декабрь 30-да күүседир, пландан ажыр чонга 300 муң рубльдиң, оон иштинде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир — 100 муң рубльдиң бараанын садар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң планын бир хуу ажыр күүседир.

Саарылга шүүделдерни эвээжедириниң күсели-биле пландан ажыр 100 муң рубльдиң арыг орулгазын алыр. Нинтиниң чемненилге бүдүрүлгелери пландан ажыр 125 муң рубльге бодунуң бүдүрген продукциязын бээр.

Боттары шилип алырының аргазы-биле бараан садарының үлүүн 52 хуу чедирер. 600 саныг ярмаркаларны, делгелгесадыглаашкынны эрттирер. Чонга 14,4 муң рубльге немелде ачы-дузаны чедирер. Садыглаар шолу 1102 дөрбелчин метр 3 магазинни, 5600 дөрбелчин метр шолдүг складтарны ажыглалга киирер.

Белеткел саарылгазының чыл планын декабрь 15-те күүседир, пландан ажыр 500 муң рубльге кедээ ажыл-агый продуктуларын болгаш мал ажылының чиг эдин садып алыр. Дузалал ажыл-агыйларга коң деңзи-биле 120 тонна эттти бүдүрер. Үлетпүр продукциязы бүдүрериниң 5 хуу немей өзүлдезин хандырар. 556 тонна ыштаан түүлдерни болгаш колбаса кылыгларын, 92 муң дал эзиртпес суксуннарны, 460 муң туба кат-ногаа консервеларын бүдүрер.

Массалыг мергежилдиң 350 ажылдакчыларын белеткээр, 310 кижиниң мергежилин бедидер. 20 бригаданы бот-оруулга-чарылгаже болгаш коллективтиг керээже шилчидер.

ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ХАНДЫРЫЛГА БОЛГАШ ЧҮРТТАЛГА-КОММУНАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Чүрттүүлге-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелери коммунал болгаш амыдырал ачы-дузазының чыл планын декабрь 28-не чедир күүседир, чүрттүүлге чонга телевирлиг ачы-дузаны 40 муң рубльге немей көргүзер. Күш-ажылды организастаарының болгаш оон төлевириниң коллективтиг хевирин 15 бригадага шиңгээдип алыр. Чүрттүүлге фондузунуң ажыглалын болгаш камгалалын эмиждер. Хоорайларга болгаш чүрттүүлүг черлерге пландан ажыр 75 муң дөрбелчин метр орук-ту септээр. Хоорайларның болгаш районнар төпкериниң чаагайжыдылгазынга 5 муң кижи-хүнүн ажылдаар. Коммунал бүдүрүлгелериниң дузалал ажыл-агыйларынга 16 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер.

Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелери чүрттүүлге чонга ачы-дуза чедириниң чыл планын декабрь 28-ке чедир күүседир планнаттынганындан ажыр 190 муң рубльге көргүзер. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин планнаттынганындан 1 хуу бедик болурун хандырар. Бир рубльге чарыгдалларны 1,5 копеекке эвээжедир, оон күсели-биле планнаттынган карылганы 50 муң рубльге кызыраар. Амыдыралга ачы-дуза чедирилгезиниң 22 чаа хевирин шиңгээдип алыр. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир чонга ачы-дуза чедириниң чартык чыл планын күүседир.

УЛУС ӨӨРЕДИЛГЕЗИ, КАДЫК КАМГАЛАЛЫ БОЛГАШ КУЛЬТУРА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр школаларга, профтехучилищелерге, техникумнарга болгаш дээди өөредилге черлеринге өөредилге-кижизидилге чорудулгазын организастаарын эмиждер талазы-биле хемчеглерни боттандырар, өөредилгениң бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгалары-биле сырый харылзаазын хандырар.

Эге шериг белеткелиниң талазы-биле өөредилге-материалдыг базаны ортумак школаларга тургузар, база бүдүрүлгелерге өөреникчилериниң ажылдаар черлерин дүрүмге дүүштүр тургузар, оларны аттестастаарын доозар. Улус ажыл-агыйынга бедик мергежилдиг 2,3 муң ажылчыннарны профессионал-техниктиг училищелерге белеткээр.

«Чоннуң кадыкшылы» деп комплекстиг программада 1988 чылда көрдүнген хемчеглериниң күүселдезин хандырар. Профилактиканы сайзырадгайжытканындан, медицина хандырылгазының болгаш санитар-кадыкшылга хемчеглериниң шынарын бедиткениниңдан ажылдап турарларның аараан ужурунда ажыл кылыр шинээзин түр оксунар чорукту кызыраар. Санаторий-курорт болгаш турист албан черлеринге 13,3 муң кижиниң кадыкшылын эмиждир, оон иштинде 2,1 муң кижини—санаторий-профилакторийлерге, школаларның болгаш профессионал-техниктиг училищелериниң өөреникчилерин—19 муң кижини пионер лагерьлеринге болгаш күш-ажылдың база дыштаныларының лагерьлеринге дыштандырар.

Амыдыралдың кадык хевирин бадытказары, кижилериниң хостуг үезин чөп эрттирери дээш ажылды күштелдирер. Маңаа культура-чырыдыышкын албан черлериниң, чогаадыкчы эвилелдериниң, спорт-камгалал-массалыг албан черлериниң болгаш экскурсия-турист организацияларының ролюн бедидер. Бот-тывынгыр уран түүлдүң массалыг чоруун хөгжүдер.

Социалистиг хүлээлгелерни республиканың ажылчы чоннар коллективтеринге чугаалашкан болгаш хүлээп алган.

СИБИРЬНИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ БОЛГАШ УЛУСТАРНЫҢ ЭКОНОМИКТИГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЗЫ

Эрткен чылдың чайынында «Ыраккы Чөөн чүк экономиктиг районунуң, Бурят АССР-ниң болгаш Чита областың будуруккуу күштерин 2000 чылга чедир комплекстиг хөгжүдериниң үр хуусаалыг күрүне программазын хүлээп алган, ону өзүгээр 2000 чылга чедир ол районнардан экспорттуң хемчээлин 3-3,2 катап көвүдедирин көрүп турар.

А Барын Сибирь сеелгу он чыл иштинде нефть болгаш газ тывыжының талазы-биле делегейде эң-не хей улуг девискээрлериниң биирээзи апарган. Казып тыпкан одаар түүлдүң кезиин хоолайлар дамчыштыр Барын Европа чүрттүрүнге чорудуп турар. Экспорттуг көвүдедирингe, инфраструктура объектилерни кылырынга ЭДЧ-ниң Европа чүрттүрүнүң күрлеавырларын, ажылчын күүнүн кириштирин турар. Чижээ, Болгариядан келген тудугжулар Тюменьде болгаш Сургутта чүрттүүлге бажыңнарын, хей саныг социал-амыдырал объектилерин тудуп турар. Барын Сибирьден газ дамчыдар улуг хоолайның тудуун социалистиг чүрттүрүнүң тудугжулары кылып эгелээн, мында чүгле телевизиел совет болуп турар.

Чүрттүүлге тудуунуң программазын боттандыраарынга үк черниң тудуг материалын — ыяшты ажыглаарынче улуг кичээнгейин салып турар. Бо угланыышкынга Финляндия-биле кады ажылдажылганың улуг дүржүлгазы чыгдынган, финн фирмалар ыяш-хөрээнди пландар бүдүрер дериглерни чорудуп берип эгелээн. Оон аңгыда, олар Тюменьде ыяш конструкциялар чыыр заводка (ол делегейде эң улуг ындыг бүдүрүлге) дериглерни берип турар болгаш чылда 500 муң дөрбелчин метр ниити шолдуг бажыңнарның 17 хевирин бүдүрүп үндүрер.

Чөөн Сибирьде, Усть-Илимскида болгар ажылчыннар бажыңнар, магазиннер, спорт комплекстерни тудуп турар.

Беш чылдың чугула айтырыы

Ында арга-ыяш үлетпүрүнүң үлүг комплекизи тургустунган, оон кылган целлюлозазының чамдыызын оны тударынга киришкен ЭДЧ кежигүнү чүрттүүрже үр хуусаалыг керээлер өзүгээр чорудуп бээр.

Ыраккы Чөөн чүктө экономиктиг кады ажылдажылга эң-не калбарган. Мында сеелгу чылдарда үлүг рольду Кыдат ойнап турар апарган. ССРЭ-биле КУР аразында бараан саарылгазының хемчээли 1986 чылда 1,8 млрд. рубль ашкан, ол дээрге 1981 чылдың деңнелин 10 катап ажып турары ол. Ыраккы Чөөн чүктүң порттарында бажыңгаттынган совет баяык болгаш садыг суднолары хей чыл үзүктелиишкин соонда ам база Кыдаттың улуг порттарынга сөөлгге кылдыраары-биле чедип бээр апарган.

Кыдат-биле кызыгаар чоогунуң садыглажылгазы дүрген темпилер-биле өзүп турар, ол үр үеним үзүктелиишкинниң районнарындан ындыг продукцияны ыыаар сөөртүүн кызырган болгаш транспорт чарыгдалдары дыка эвээжээн.

Ыраккы Чөөн чүктүң кызыгаар чоогунуң садыглажылгазы база калбарып турар, анаа бистиң талдан 13 автономкуг республикалар, крайлар болгаш областар киржип турар. Бир эвес мооң мурнунда чүгле Японня-биле анаа садыглажып турган болзувусса, ам КУР, КУДР Австралия, Чаа Зеландия, Таиланд киржип турар. «Дальинторг» бүгү-эвилел каттыжыышкыны чаа садыг партнёрлуг апарган, ол дээрге Сингапурда «Вингтайлунгхантэ» фирма-дыр. Приморьеден ыыаар бараан бээр дугайында баштайгы керээни чарган. Эрткен чылын Ыраккы Чөөн чүкте Чаа Зеландияның Тонга Хаан чериниң делегациялары чораан.

Ыраккы Чөөн чүк-биле харылзааларны сайзырадгайжыдарынга үлүг сонуургалды Каттышкан Штаттар илергейлеп турар. АКШ-тың барыын штаттары Алясканың, Вашингтонуң, Калифорнияның, Орегонуң губернаторлары Ыраккы Чөөн чүкке чедер күзелин илергейлээннер. Оонум океанның сонгу талазында эвээн каш чыл дургузунда совет-америк балык тудар компания «СовАм» ажылдап турар. Ол даштыкы туризм, гостиница комплекстери тударынга киржиринге белеп.

Ыраккы Чөөн чүктүң ыяш үлетпүрүн хөгжүдериниг Япония-биле чергелештир Куба идепкейлиг киржип эгелээн. Хабаровскиден 200 километр черде Суклай суурда совет-куба ыяш үлетпүр комплекизиниң объектилерин тудуп турар. Телевизиел күчүзүнге чедер бээрге ол Ыраккы Чөөн чүкте эң улуг комплекс болур, анаа ыяш чиг эдин кандыг-даа артыкчы чок кылдыр долузуубиле шуут болбаазырадыр. Комплекс чылда-ла 1750 муң кубометр ыяшты белеткээш үндүр сөөртүр, 400 муң кубометр дилиг материалдарын, технологтуг чээргенни, гидролиз продукциязын бүдүрүп үндүрер.

Хабаровскиге тудар «Нааларлю маркстиле» финн фирманың телевизиязын контейнер хевирлиг ыяш бажыңнар кылыр завод база артыкчы чок технологиягa ажылдаар. Ол чылда 8 муң улуг блоктарны бүдүрер.

Адак сеелунде, Арктика деңзээринге хөгжүлдеге делегей кады ажылдажылгазының дерынга үлүг сонуургалды Каттышкан Штаттар илергейлеп турар. АКШ-тың барыын штаттары Алясканың, Вашингтонуң, Калифорнияның, Орегонуң губернаторлары Ыраккы Чөөн чүкке чедер күзелин илергейлээннер. Оонум океанның сонгу талазында эвээн каш чыл дургузунда совет-америк балык тудар компания «СовАм» ажылдап турар. Ол даштыкы туризм, гостиница комплекстери тударынга киржиринге белеп.

Ыраккы Чөөн чүктүң ыяш үлетпүрүн хөгжүдериниг Япония-биле чергелештир Куба идепкейлиг киржип эгелээн. Хабаровскиден 200 километр черде Суклай суурда совет-куба ыяш үлетпүр комплекизиниң объектилерин тудуп турар. Телевизиел күчүзүнге чедер бээрге ол Ыраккы Чөөн чүкте эң улуг комплекс болур, анаа ыяш чиг эдин кандыг-даа артыкчы чок кылдыр долузуубиле шуут болбаазырадыр. Комплекс чылда-ла 1750 муң кубометр ыяшты белеткээш үндүр сөөртүр, 400 муң кубометр дилиг материалдарын, технологтуг чээргенни, гидролиз продукциязын бүдүрүп үндүрер.

Хабаровскиге тудар «Нааларлю маркстиле» финн фирманың телевизиязын контейнер хевирлиг ыяш бажыңнар кылыр завод база артыкчы чок технологиягa ажылдаар. Ол чылда 8 муң улуг блоктарны бүдүрер.

Адак сеелунде, Арктика деңзээринге хөгжүлдеге делегей кады ажылдажылгазының дугайында. 1987 чылдың октябрь 1-де Мурманскиге чугаазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Сонгу чүктүң, Арктиканың күрлеавырларын шиңгээдип алыр дээш тайбың кады ажылдажылганы бистиң чүртүүс улуг ужур-дузалыг деп санап турар деп демдеглээн. Делегей харылзааларының чогумчаан хирези-биле Совет Эвилели Сонгу далай оруун даштыкы судноларны чоруур кылдыр ажыдып болур ийик деп, ол онзалап айткан, совет тала оларны ледоколдар-биле үдээр.

Сонгу Доштуг океанга ажыглаарынга тоарыштырган судноларны тудар кады ажылдажылга талазы-биле улуг дүржүлге Финляндия биле ССРЭ-де бар, үк чүрт биске доштуг черлерге чоруур болгаш дош бүзер дизель шимчедикчилиг судноларны биске тудуп берип турар. Финн верфьтерге «Таймыр» хевириниг атомнуг ледоколдарын тудуп эгелээни үк кады ажылдажылгада чаа үе-чаде болур, оларны Сибирьниң улуг хемнериниң агын кирген черлериниң база эрик чоогунуң сыык черлериниге эмиждиришкинге ажыглаар. Оларны Ленинградтың судно заводтарынга эккелгеш, атомнуг энергетиктиг тургузугларны эптээр.

Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң хөгжүлдезинге делегейниң экономиктиг кады ажылдажылгазы улам-на үлүг рольдуг болуп бар чыдар.

Андрей БАРАНОВСКИЙ,
экономика эртемнериниң кандидады.

(ПМА).

Сүт-Хөлдүң Чечектигде аныяк хойжу Анна Ховалыг школаны дооскаш, мал ажылынга каш чыл бурунгаар ажылдап кирген. Ол сакманчылап-даа турган. Хойларны эки кадарып, ажаап биилир.

Бо комсомолчу хойжу 350 баш хойну кадарып турар. Оон бригадазы бот-оруулга-чарылгалыг ажылдаарынче кирген. Оларның кадарган малының хей кезин хураганнаан. Хураганнары шупту менди өзүп турар. Өөкүн эвээн Александр Ховалыг хойларын кадарып үнүптер. Анна хураганнары-биле аанга артар.

Аныяк малчын чаш оглу удуп чыдырда, кажаада хураганнарын чемгерип, оларга көк сигенин каай шаап бээр. Малчын валының бот-оруулга-чарылгазының сан-түүкүн үндуруп, саналгаларны кылып, республика солунларында ол дугайында түүлдерни сонуургап номчаан орар.

ЧУРУКТА: Чечектигде аныяк хойжу Анна Ховалыг чаш оглу-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮЖЕН ЧЫЛ СУГГАТЧЫЛААН

Күрүненің хей-ниитчиин ажылын ак сеткилдиг, кызымак кылып чоруур, сөзу, ажыл-чаңы-биле хойнуң аразындан эскертинмес ниилер хей. Оларга «Шекпээр» совхозтуң хоочуннары, суггатчылар Амыртаа Ондар биле Очур Ооржакты хамаарыштырып болур. Бедик дужүтту өстүрериниг боттарының үлүүн 30 чыл ажыг кирип келгеннер. Чеже тонна сигенни, тарааны оларның ажыл-ишчи холдары чонга өстүржүп бергенин санаары берге. Хоочуннарның бедик бүдүрүкчүлүг шалытчы ажылынын теречензи чазактын оларга тывыскан орден, медальдары, хүндүлел бижиктери. Агаар-бойдузу кадыг, каан чылдарда безин багай эвес дужүтту өстүрүп ап келгеннер.

Ажыл-агый бот-оруулга-чарылгаже кирип турар үеде суггатчыларның ажыл-херексери база үеним негеделериниг-е дүүштүр эде тургустунуп турар. Бот-оруулга-чарылганың аргаларының суггатчыларга тааржыр хевирлерин ажыглап эгелей бергеннер. Ажыл телевизин ажылдың алыс түннели дээш алыр апарганнар. Эрткен чылын база багай эвес ажылдаваш, чээли ажыл телевизинге немей кижи бүрүзү 400—500 рубльди алганнар.

Бо чылгы хову ажылдарынче баштай кирер кижилер суггатчылар. Часкы түннерде черни суксунун хандыр суггарар ужурлуглар. Эң ылаңгыя чер эрий бээрге, шолдерге дүнкүн чок турупталар. Чазын элбеп кээр хемык сугларны дегерезин ажыглаарын суггатчылар планнаан. Баштай харның сарыг-суун, оон соонда тайга-даскылдар бажында мөңгилер, хемнер суун өскээр агыспайн, тараа, сиген шолдеринче үндүреллер. Хемнерниг булуктаан суун сиген шолдеринге кыжын чедиргеннер. Булуктадып каан шолдерге часкы суггарылганы барык чорутпестер. Чүге дизе, ол-шыкында четчир. Амгы үеде часкы суггарылгага олар белеткеним эгелей бергеннер. Бугаларның үнүн аштаары, шолдерже суг үндүрер черлерни белеткээри — кол ажыл. Ону эки кылып алыр болза, суггарылганы шалыпкын, эки шынарлыг кылдыр чорудуп болур. Чаа, чаагай дужүттүң база бир магадылалы ол.

Дондуп ООРЖАК.

1988 чыл. Март. № 3

Чаңгыс чер-чурттугларывыс

БИЧЕ СӨТКИЛДИГ

Яков Имажап шериг албанынче 1986 чылдың октябрьда келдирткен. Ам ол харылзаа ротазының чолаачызы. Идейтеоретиктиг деңнелин болгаш мергежил талазы-биле билинип доктаамал бедидип, партияның XXVII съездизиниң материалдарын өөренип, солуннарны, журналдарны доктаамал номчуп турар.

Бодунуң шериг хүлүүлгезин тергиин эки билип чоруур болгаш оларны база шак-ла ынчаар күүседип келген. Күш-ажылга ынак, билиг-мергежилче чүткүлдүг дайынчы шериг албаны эрттирип турган үезинде телефонист, электрик-башкарыкчы мергежилдерни база шиңгээдип алган.

Совет Армияның Уставын эки билир болгаш ону албан-хүлүүлгезинге удуртулга болдурган аныяк дайынчы командирлериниң дужаалын хажык чок күүседип турар. Бодунга негелделиг кижи ындыг: эш-өөрүнүң санал-сумезин командирлеринни-биле домей хүлүүп алыр. Ынчангаш эш-өөрүнге хүндүткелдиг. Комсомолчу биче сеткил деп чүве ол. «Өскелерден ылгалы бээйн, чүгле мактал чедип алыйын» дээр сеткил ында чок.

Яков — хей-ниитичи. Ол дайынчы хуудус редактору.

Анаа дайынчы Яков Имажаптың шериг албаны эрттирер хуусаазы төңгелек. Сахалиниң шыксымаар, чылыг агаар-бойдузу аная төрээн Тывазын бо-ла сагындырып кээр апарган.

ЧУРУКТА: анаа дайынчы Яков Михайлович Имажап.

Сөзү болгаш фотозу Михаил ЖИЦТИИ.

АКЫМГА ЧОРГААРАЛ

Акымны Түмен Шолбан дээр. Бистиң ог-бүлевистиң ургларының эң улуу ол. Тээли ортумак школазын эки өөредилгелиг, үлегерлиг, сагылга-чурумнуг өөренил дооскан кижи. Ушку класстан эгелээш, школаны дооскуже чедир шаңнадып, хүндүлел бижиктерни ап, мактаткан. Оон түңнелинде Бүгүзевилелдин Артек пионер лагеринге чедип, халас дыштанып аас-кежиктиг-даа болган. Акымны «Тергиин өөредилге дээш» деп ВЛКСМ ТК-ның хөрек демдээ-биле база шаңнаан.

Бешкыларым мени: «Ам-даа акың дег эки өөрен, ол ышкаш боль» —дээрлер. А кудумчуларга, садыг-магазиннерге чоруурумга таныып улустарым: Сээн ыраажы акың ам кайда барды, Буян!» —дижирлер.

Акым хей ном номчуур, чугаазы солун кижи. Балыктап, селгүүстээрде бодумнуң Тээли суурда үе-чергем оолдар бистерни бичин дээш аартыктаас. Балыктаар черге четкениис соонда, ажыл-иш-даа хаймыгар. Туткан балыын дүлүп, харгаш дүште бисти чемгерер, чанарда балыын бистерге үлеп бээр. Акымның кажан келирин эштерим менден бо-ла айтыар.

Оон ангыда акым спортка ынак. Районның школачыларының волейбол, футбол, баскетбол талазы-биле шилиндек командазының капитаны-даа турган. Спортчу маргылдаалаларга чедиишкиниг ойнааны дээш «Күштүг халдакчы», «Аваангыр ератаржы» деп хүндүлел бижиктерни аная тывыскан.

Амгы үеде Совет Армияның хүрээлеңинде ыдыктыг хүлүүлгезин ол эки эрттирип турар. Шеригден чагаалар бажыңыска шуужуп кээп-ле турар. «Эки өөренири амыр эвес болдур ийин. Орта өөреникчи кижинин кызымаккай, шыдамык чоруу, үе-шакты чоп ажыглаары негеттинер. Хүн чурумун тургус, ону шыңгыы сагы. Аваыска эки дузалаш. Удаваас чеде бээр мен» — деп, акым меңээ бижээн.

Акымның чагыын күүседирин орандажып чор мен. Кижиниң улуг акызы бо хире эки болурга чоргааранчыг боордур.

Буян ШОЛБАН.
Бай-Тайга район.

ШЕРИГ ХЕРЭЭНГЕ БАРААЛГАЛ

Чорук кылып, Сүт-Хөл чедип чораан, Кара-Чыраа ортумак школазында шеригниң эге өөредилгезиниң удуртукчузу, 8—10 классларда төөгү башкызы хоочун коммунист Шалгы Ширидеевич Салчак-биле ужураштым.

1967 чылда Кызылда педагогика институдунуң төөгү болгаш литература факультедин эки дооскан ол башкы оон мурнунда-ла башкылап ажылдап чораан болгаш күш-ажылчы стажы үжен чыл четкен.

Шалгы Ширидеевич шериг албанын 1956 чылда Венгрияга эрттирген. Шеригден халажып чанып келгеш, ол бүгү ажыл-хөрээн шериг өөредилгезинге бараалгадып, школаларга шеригниң эге белеткелин удуртуп келген.

— Интернационалчы хүлүүлгем күүседип, ажы-дүңма чуртка шериг албанын эрттирип, үш чыл хиреде адыгжы кезекке хей аңгы нациялың төлүүлери жш-өөр-биле кады турдувус. Ол үеде даштыкыга шериг албаны эрттирип деп чүве амыр эвес, хуусаазы база үзүн турган— деп, ол чугаалап олурду.

Ш. Ш. Салчак шеригден халажып турда, полк командириниң адын салган мактал бижикти аңаа тыпсып тура, командири оон холун тудуп, «күрлавырга баргаш, шеригге турганың дег, Төрээн чуртуң мурнунга патриотчу хүлүүлгедни база мынчаар ак сеткилдиг күүседир сен»—деп идегелин илереткен. Барык үжен ажыг чыл мурнунда бижиттинген ол мактал бижикти база көрдүм. Командириниң идегелин Шалгы Ширидеевич бо хүннерге чедир ак сеткилдиг күүседип чоруур. «Халаашкан солдаттың сөзү» деп баштайгы шүлүүн ол чөөрби чедиг чыл бурунгаар «Шыңга» парлаткан. Солдат дадыгыышкынның дузазы-биле онаашкан ажылының чогумчалыг күүсеттинип турарының дугайын бижээн ол шүлүүн оон шериг амыдыралче улаштыр шыммын киреринниң шенелдезин болган. Оон соонда ол Сүт-Хөлдүң Кызыл-Тайга школазынга башкылап, школа директорлап беш чыл ажыр ажылдаан.

Аксы-Барлык школазынга ол хей чыл болган. Директорлаптаа, башкылап-даа турган. Ынчалза-даа үргүлүү шериг өөредилгези удуртуп келген. Школа бүрүзүнге-ле ындыг—шериг кичээлин ыаап-ла боду эрттирер. А уран чүүлге Шалгы Ширидеевичиниң сонуургалы база улуг дээрзин үстүнде чугаалаан мен. Оон чогаалдары концерттериниң идейлиг утказын шынар киирип, көрүкчүлериниң үнелелин чедип ап келген. Оларга «Тыва эки турачылар» деп сценажыткан көргүзүг, «Пулемётчулар» болгаш «Найыралывыс күштүг» деп пионержи композициялар дээш, шеригжиткен ыры, танцылар хамааржыр. Чамдыкта кол рольдарга боду безин ойнай бээр турган.

Шериг хөрээнге бүгү амыдыралын бараалгаткан хоочун башкы материалдыг баазе быжыглап тургузуп алырынга улуг күштү үндүрүп чоруур. Шеләә үезинде чурттуң улуг-улуг хоорайларынга чоруп чораан, садып алган номнарын, брошюраларын, чуруктарын ургларны шериг хөрээнге кижизидеринге ажыглап турар.

Аксы-Барлык школазынга директорлап ажылдап турган, Совет Эвилелиниң Маадыры Чүргүй-оол Хомушку, эки турачы Төгүл Монгуш, Уйнукпан Донгак олар-биле ужуражылгаларны организестап эрттирген. Ол ышкаш шеригжиткен конкурстарга, маргылдааларгa, слёттарга өөреникчилер-биле кады киржип, багай эвес түңнелдерни чедип ап, шаңнадып, мактадып-даа келген. Оон-биле чергелештир өөреникчилер, аныяктар-биле кады республика чергелиг конкурстарга, фестивальдарга киржип, радиога, телевидениеге-даа, шериг-патриотчу төпке-даа шериг-патриотчу кижизидилге дугайында санал-оналдарын берип келген.

Шалгы Ширидеевич өөреникчилери-биле шериглерге бо-ла ужуражыр, концерттиг аалдап чедер.

Ш. Ш. Салчактың өөреникчилери шериг албанын эки эрттирип, башкызынга өөрүп четтиргенин илередип, чагааны бижип турар.

Узаткан хүн бөлүүнде ажылдап турар Байлак Сайын-оловна биле Шалгы Ширидеевичиниң урглары дерт кижи. Олариың улуу Алдар Салчак Красноярскиниң кедээ ажылагый институдунуң бирги курузун доозуп турда, ону шериг албанынче келдирткен. Ол ам Чоон чүкте ужар үүл кезээнде шериг албанын эрттирип, политиктиг болгаш дамчычы белеткелдиг тергиинни, бирги класстыг специализи, сержант, Анджела Салчак эрткен чылын ортумак школа дооскаш, школада пионериниң улуг вожатыйы болуп ажылдап артkан. Бо чылын ол башкы институдунче өөренип кирер. Арткан ийн кызы школачы.

Шеригжидилге кичээлдерин болгаш шериг-патриотчу кижизидилге ажылдарын чогаалдыкчы өзу-биле эрттирип, өөреникчилерин болгаш аныяктарны Төрээн чуртунга, чонунга ханы ынек болур чоруукка база хоочуниңнериңиң революсчу, дайынчы, күш-ажылчы чаагай чоруктарынга чаңчыктырып кижизидер ажыл-ижин бедик деңнелге тургузуп, бүгү күжүн, арга-мергежилин ол дээш үндүрүп чоруур.

Салчак САРЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ПОЛКОВОДЧУГА ТУРАСКААЛ

Александр Васильевич Суворовтуң музейи амдыызында чок Москва, оон төрээн хоорайы, удаваас өзулуг үнелиг эртинелиг болур. Никита хаалгаларының чоогунда Федор Студит хүрээзиниң баштайгы овур-хевирии ол олчаан кылдыр кылыры-биле чаартылга ажылдарын ында кылып эгелээн. Оон-биле кожа полководчуңуң аде-незинин чаагайжыды туттунган бажыңы турар (Герцен кудумчузунда № 42 бажыңны шагда-ла эде тудуп, тургузуп каапкан турган). Преображенск полугунуң лейб-гвардия подпоручигинин оглу, бичии оолчук тургаш-ла —келир үениң полководчузу ол хүрээге барып турган. Походтар аразында алганы кыска хуусаалыг шеләә үезинде бир катап чедип келгеш, ол 1774 чылдың январьда Варвара Прозоровская-биле ол-ла хүрээге бадылаңчып алган.

Чаңгыс сес-биле, ол девискээрде даш, чер бүрүзү чаңгыс чер-чурттуувус дугайында тураскаалды шыгжап чыдар. Ынчалзажок оларның төөгүзү эрте-бурунгуу. Хүрээниң ортаа кезии 1626 чылда-ла туттунган. Найысылалдың ол булуңу — дыка хей болуушкынарның херечизи. Федор Студит дуганы, ол ышкаш, оон он хире базым черде турар Улуг Вознесения хүрээге Пушкин база дүгдээшкин кылган.

Хамык ажыл план өзугаар чогуй бээр чүве болза, ийм-үш чыл болгаш москвачылар, мырыңай хоорай ортузунда турар үе-дүптүң чараш архитектурлуг тураскаалының кижи кайгап хаммас чаражын мегедап көөрлер. Чүгле бир эвес Суворов будьварының талазынче турар, амгы үүс чылдың үжен чылдарында-ла туттунган, ам ийленип ужар чыгаан бажыңнарны-ла кежүрөөн чедишкиннинг болур болза, ол ыаап-ла боттанар.

Чаартып, эде кылыр ажылдарны удуртуп турар архитектор Б. Могиновтуң санал турары-биле алырга, прораб Евгений Ногин Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар инитилелдиң идепкейжилери москвачыларны чаартыкчы эде кылыкчыларга дузалаштырарының эгелекчизин боop, идепкейлиг ажылдап турар. Ногин «Суворовчулар клубун» — Суворов училищезиниң сургуулдары эльзди оолдарны база чалап алган. Олар база чаартыкчыларга соруктут дузалажып турар.

(СЭТА).

Ленинградтың ийи дакпыр Кызыл Туктуг С. М. Киров аттыг ниити шеригниң дээди командылаа училищезиниң эрткен төөгүзү алдарлыг. Бүгүнгү амыдыралдың хайым агымы-биле курсантыларның дайын хоочуннары-биле ужуражыышкынары бо-ла болур.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниде эң хоочун бо өөредилге чери 1918 чылдың сентябрь 18-те баштайгы доозукчуларын доостурган. Командылаа составының курузун дооскан баштайгы 400 кижи Ажылчын-тараачын Кызыл Армияның дипломнуг бирги командирлери болган. Хамаатты дайынының фронтуларынга Улуг Октябрьның типиелгелерин эрес-маадырлыы-биле камгалашкан шылгарацгай офицерлер болуу ол училищени дооскан. 1941 чылдың июльда кажан гитлержи аг-шериг Ленинградче шургуп турда, училищениң курсантылары дайынга удур дидим согуун берип, оларны кезек доктаатkан турган.

Алдарлыг ол өөредилге черинде бөгүн Совет Армияның даартагы командирлериниң чаа салгалы өөренип турар.

ЧУРУКТА: 1941 чылда Николай Григорьевич Скопцов ол училищениң курсантыларының хайгылчыларын командылаап турган. Фронт шугуму таварып эрткен турган Улуг Сабск суурнуң комсомолчуларының үндезилеп тургусканы дайынчы алдар музейинге аалдап келген курсантыларга дайын хоочуунуң ол маадырлыг хүннер дугайын чугаалап берип турары.

О. ПОРОХОВНИКОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Чылдар болгаш кижилер

45 ЧЫЛ БУРУНГААР

1942-1943 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынының изиг үезинде, Ийи-Тал эге школазынга поваралап турдум. Ынчаарда амгы ышкаш күрүненик долу хандырылгазы деп чүве бар эвес, өөреникчилериниң чиир чемни ада-иелер эккеп турду. Соктаан тараа далганын, эшти олар деңзилээш, поварга хүлүүдип бээрлер. Школага уруглар өөренириндан аңгыда, чемненир, хонар турганнар.

Ынчан арат чон «Бүгү-ле чүвени — фронтуга!» деп кыйгырыгның адаа-биле кончуг идепкейлиг, бедик патриотчу хөөннуг ажылдап турган. Бистер, аныяк ареезчилер ополчен шерингге өөренип турдувус. Ополчен амыдыралывыс-биле холбашкан бир болуушкунну кажан-даа утпас мен. 1943 чылдың февраль ай үнүп келген. Улептүрчүн-тараачының Кызыл Армиязының 25 чыл оюн ынчан демдеглеп турган. Тыва Арат Республикага ол байырлалга үткүштүр шериг походтарны организастап турду.

— Соңгу кожууннардан шериг кезектери бистиң суур таварып Кызылче хаактыг чоктаар дээн-дир. Ол үш кожуунуң шериглери борта үш хонук улаштыр дыштаныр. Оларга чем белеткээр бис деп, бир-ле хүн бистиң Ийи-Тал сумузунуң даргазы Хойтпак-оол Хууракович Кыргыс чугаалады. Арбаннардан тараа, далган, чөкпек, саржаг чыып, өөзүр хойлардан бээр белеткээн бис.

Шериглериң келир дээн хүнүн четтикпейн мекап турдувус. Улуг-Хем кожуунуң ополченнери оларны хаактыг баргаш үткүп алган. Шериглериң аразында бир аныяк кыс чор. Ополчен кыстар ол уругну дыка магадап, адаарган-биле көрүп турдувус. Кызыл-Мажалыкка турган шериглериң командири улуг лейтенант Дончут Кууларның өөнүң ишти Дарыяа-дыр деп дораан дыңнадывыс. Шериглер болгаш ополченнер суур чоогунга шериг оюнкарын көргүстү. Марштаар, кара боолаар... Ол-ла бүгү биске өөредиг болган.

Ол кыжын Ийи-Тал таварып эрткен шериглериң дыка хейү Ада-чурттуң Улуг дайынынче эки тура-биле чорупканын ол чылдың күзүнүде дыңнаан мен. Оларның чамдыктары дайынданээп келбээн. Совет чурттуң хосталгазы, ажы-дүңма Украина дээш амы-тынын бергеннер. Оларның аразында Улуг лейтенант Дончут Куулар бодунуң дайынчылары-биле... Ынчан бис шериглерни амданныг чем-биле чемгерер дээш дыка кызып ажылдаан бис. Эртен эрте туруп, кежээ орайда-даа чемни белеткеп турдувус. Оларның чамдыктары бир чыл болгаш 1944 чылдың февраль, март айларында дайзын-биле тулчуушкунга амы-тынынан чарлыр деп бодал ынчан бистиң бажыыска-даа кирбейн турган. Аныяк-оскен, өөреникчилер-биле ужуражканымда, 45 чыл бурунгаар болган ол походтуң киржикчилериниң дугайында ыаап чугаалап чоруур мен.

Чорбаа КЫРГЫС.
Күш-ажылдың хоочуну.
Ийи-Тал суур.

ОРАЙ ДҮНЕ МЕДЭЭ

Майор В. Алихановтуң албан эрттирип турары кезектиг дежурныйыңга тус черинің поликлиниказындан орай дүне телефон дамчыштыр бачым медээ келген. Шериг албаннырларның бирээзиниң кадайының кадыкшыл байдалы айыыл-халапка чыгап келген. Дорт хан кударынга донорлар херек апарган болган. Офицерлер ол дугайын салбырларже божуу дыңнадыпкан.

Капитан Ю. Мастрюковка командылаткан дайынчылар бир дугаарында келген. Херек хан бөлүү аная дайынчылар Ф. Медалиевте, И. Табачкова, С. Якуниида болган.

Донорлар үезинде чеде берген болгаш аарыг кижини айыыл-халаптан чararынга эмчилерге олар дузалаан.

В. СКЛЯР.
Улуг лейтенант.
Туркестаниың шериг округу.

ЦЕХ АДААНДА СНАРЯДТАР

«№ 10 механика цегиниң адаандан снарядтар тывылган» дээн чугаа-соот Коломнаның В. В. Куйбышев аттыг теплоход тудуунуң заводунга дыргын апарган.

Снарядтар, шынап-ла снарядтар аная дайын үезинден бээр чыдып келген болган. 1941 чылдың күзүнүнде заводтуң кол будүрүлгезин чайлады көжүре берген турган...

Экскаваторщик Н. Морозов чаа станок адаанга оңгар казар даалга алган. Ажыл чаңчыл ёзугаар шуудап чоруп орда, хенертен ол чигзинчиг демирлер көруп каан. Морозовту ток сопкан дег апарган: снарядтар! Ол дугайын цех начальниги В. Фирстовка илеткээн. Ол бүгүнү дораан-на Коломнаның шериг комиссариадынга, милицияга, хамаатты камгалалының штабынга дыңнаткан. Удаваанда Москваның шериг округунуң бир кеззиниң улуг лейтенант О. Зорингe удуртkан сапёрлар ажылдап кирипкен. Олар чердем 26 снарядты ужулгаш, айыылдыг тывышты хоорай кыдыынга аппаргаш, узуткаанар.

А. КУЗОВКИН.
Курлавырда капитан.

ПАТРИОТИЗМГЕ КИЖИЗИДИЛГЕ

Төрээн чуртунга ханы бердиген чорукка аныяктарны кижизидериниң талазы-биле масса-политиктиг ажылдарның арга-методтары кайы хей. Олардан дээштиг, эптиг бир арга темалыг кежээлер.

Март эгезинде, бир дыштанып хүнде «Тыва агроулетпуртудуг» каттыжыышкынның № 7 общежитиезинге «Дайынга дадыккан салым-чолдар» деп темалыг дыштанылга кежээнин республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң ажылдакчыларының организастап эрттиргенин аныяк тудугжулар ам-даа сактып чугаалажыр. Музейниң эртем ажылдакчызы А. Чаш кежээниң киржикчилеринге тыва эки турачыларның, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның ажыл-амыдыралының, немец фашизмни чылча шаварынга оон чонунуң киргген үлүүнүн дугайын чугаалавышаан, ол үени көргүскен фотофонозиционяларны тайылбырлаан.

Афганистан Республикага интернационалчы хүлүүлгезин күүсет-кеш келген, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентизи А. Лопсан шериг албаны эрттирип турган чылдарында бодунуң үежилери интернационалчы эш-өөру-биле душманнарның дээрбечи белүктери-биле канчаар ачыр-дачыр тутчуп турганын сонуургаңчыг кылдыр чугаалап берген. Афган чонунуң дайыннары-биле бир сегиржип алышкының изиг-түлүк үезинде ол эр сорук-туу-биле ада-өгбелериниң дайынчы чаңчылдарын катаптаан болгаш «Эрес-дидим чорук дээш» деп медаль-биле шаңнаткан.

Мындыг дыштанылга кежээлерни школаларга база эрттирип турар болза, ылангыя шеригже келдиртир назылыг оолдарга ёзулуг өөредиг болур.

Леонид ЛИХАТИН.
Кызыл район.

ҮЖЕН АЖЫГ ЧЫЛДА

Мен аам, ачамның хеймер оглу мен. Кара-Хөл школазының бешки классында өөренип тур мен. Ачамны Мандыл-оол Серен-Чимитович Иргит, а аамны Малчын-Тараа Сугереевна дээр. Олар «Кара-Хөл» совхозтуң үжен чыл чедир кадарчылап турар мурнакчылары. Аам район Совединиң депутады, он бир уругнуң мези.

Үжен хире чыл дургузунда малчыннап деп чүве аная эвес деп бодаар мен. Бо аразында олар чаңгыс-даа катап багай диртип чорбады. Ам оларның коданында 311 хой бар, февральда колдуу шуптту төрүпкен. 100 хойга онаштыр 90 хураганны камгалап алыр хүлүүлгелиг улус. Коданда чаш хураган онча-менди доругуп өзүп тур.

Эткен күзүн 30 тонна сигенни, 10 ажыг тонна көк-суланы белеткеп алган улус. Оозу-биле мал-маганын кыш ажырып турлар. Улуг хураганнарның база оларның келериниң сиген чиири-ле аттыг. Хураганнары ам хунан хойлар ышкаш апаргылаан.

Ада-иевис бистерни корумчурум үреп болбас, эки өөренир, эки ажылдаар деп чагыспсургап турарын утпас-тыр мен.

Канчаар-даа бодаарга, аваачавыс дег эргим болгаш эриг баарлыг улус чок ышкаш сагындырар. Олар чонунга база эвилеп-ээлдек улус. Уруг-дарыы бистер ава-ачавыска кан дег кадыкшылды, улуг назыларны харлаарын чүректиң ханызындан күзээр бис.

Орлан ИРГИТ.
Бай-Тайга район.

ТУРАСКААДЫП АДАП БОЛБАС БЕ

Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун хүннеринде бистиң Чоон-Хемчиктиң Чадаана сумузундан дерт эжер-эрес оол болгаш ийи уруг эки тура-биле даныынче аттанган турган. Олар боттарының эки тураазы-биле билдиришкиннерин бижээш, акы-дүңма ССРЭ-ни камгалажыр деп изиг күзел-биле тулчуушкуннарга барып киришкенин билир бис. Кымнарыл ол? Куулар Семис-оол, Монгуш Калдың, Саая Эрелчин-Доржу, Ооржак Комбуй, Аная Монгуш, Монгуш Севил олардыр. Акы-дүңма Украинаның хей хоорай, суурларын эки турачыларның хостаашкынының дугайында хей чүүлдерни дыңнап, солун, сеткүүлдерден номчуп-даа турар бис.

Бистиң сумудан фронтуже чоруткан дайынчылар шупту ээп келгеннер, а Саая Эрелчин-Доржу, Монгуш Калдың олар аар балыглаткан чанып келгеннер. Тайбың иштиң үезинде-даа олар төрээн суурунга, колхозунга ажылдап чораннар. Саая Эрелчин-Доржу 1953 чылдың чайынында ол-ла балыындан аараш мечээн. Фронтудан келгеш, ол Бажың-Алаак школазынга башкылаан. А фронтучу Монгуш Калдың «Искра» совхозка ажылдап чораан, дайынга бажынче аттырган ол-ла балыындан 1960 чылдар үезинде мечээн. Үстүнде чугаалаанын эки турачылардан ам ийи кижи арткан. Ол кымнарыл? Хей чылдарда школа директорлап турган болгаш башкылап келген Семис-оол Байыр-оолович Куулар биле Монгуш Бедүрүкүевна Аная олар-дыр.

Чаңгыс сумудан ол эштериң Төрээн чурт дээш тулчуушкуннарга, оон ээп келгеш тайбың ишке улүүн киргени аныяк-оскенге кижизиндикчи чаагай салдарлыг. А хомудаңчыг чүве чүл дизе, оларның аттарын аңга чедир меңгежидип албайын турарывыс деп бодаар мен. Бажың-Алаактың кудумчузундаа-даа, школаның пионер организациязында-даа эки турачы чаңгыс чер-чурттугларын меңгежидип турар чаңгыс-даа тураскаалдыг үүл чок.

Ынчангаш Бажың-Алаак ортумак школазының чанында ол фронтучуларга тураскаатkан самбырадан тургусса чүл? Оларның чурттап турган кудумчулары бар-дыр, ону эки турачыларга тураскаадып адап алза кандыгыл? Саая Эрелчин-Доржуну алгаш көрээл, фронтуже чоруур мурнунда ареез кожкомунуң пионер килдизиниге ажылдап турган, фронтуже аттанган-на болгай.

Чадаана кедээ Советтиң күүскому болгаш Бажың-Алаак ортумак школазының дирекциязы эрес-дидим фронтучуларның төлептиг аттарын меңгежидер ийу келбээн бе?

Таспай САЯ.
Чоон-Хемчик район.

АК-КӨК ДЭЭРИВИС КЫЛАҢ ТУРЗУН

«Дайын!» деп сесту дыңнаарга безин кижиниң эзт-кежи соолаш дээр чүве. Оон халавы кажан-даа болбазын келир үениң салгакчылары ону билбес болзун деп күзеп чоруур кырган-ава мен. Ак-көк дээривис кезээде арыг-кылан турары күзенчиг.

Тайбың чаагай амыдыралды чер кырынга быжыглаар дээш бистиң партиявыстың болгаш чазаавыстың могаг чок политиказын, бо талазы-биле чугула документилерни солун, сеткүүлдерден хүн бүрү номчуп, таныжып, ургларым ургларынга база билир шаам-биле чугаалап берип олурар мен.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Югославияга албанның аян-чоруун кылганының дугайын база улуг сонуургал-биле солуннардан номчудум. Оон түңнелинде совет-югослав документиге ат салганы. Чер Ортузу далайга тайбыңны быжыглаарынче угланган бистиң совет удуртукчунуң чаа саналдары база-ла тайбыңның хөрээнге чаа селыышкын деп билип олурар мен.

Антонида ОЮН.
Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Культура амыдыралы

АРАЗЫНДА СОЦЧАРЫШТЫГ

Бай-Тайга районнуң Дапсы-Ансының Культура башлыкыларга «Куш-ажыл кюнүнүн кеңстөөр» деп темалыг кежээни Кызыл-Даг болгаш Дапсы-Ансы суурларының хөрээженнер чөвүлелдери организастап эрттирген. Анаа ийи совхозтуң удуртукчулары, хөй-иниги организацияларының төлөөлөлүнү-лери, куш-ажылдың хоочунна-ры болгаш аныяк ишчилер киришкен.

«Кара-Хөл», «Кызыл-Даг» совхозтарының кежээге киришкен хоочуннары-биле танышты-ргаш, оларның ажыл-агый, культура тургузуушкунун хөгжүдүрүнге кирген үлүүнүн, төлептиг саргакчыларының дугайында чыылганнарга хоочуннардан Салчак Очур [«Кызыл-Даг»], Хертек Байыр-оол [«Кара-Хөл»] олар чугаалап берген.

«Кызыл-Даг» совхозтуң директору С. Д. Түн сес алгаш, күш-ажылчы хоочуннарның чаагай чаңчылдарын эдерип, моон соңгаар социал-экономиктиг хөгжүлдүнү дүргедедир дээш шалыпчы ажылдаарын хүлээнгеш, «Кара-Хөл» совхозтуң ажыл-ишчилерин чаа совхозтуң ажылчыннары социалистиг чаруушка кыйгырып турарын дыңнаткан.

«Кара-Хөл» совхозтуң партком секретары И. К. Салчак орта харыы чүве чугаалаш, кожазы совхозтуң ишчилериниң эгелээшкинин кара-соолчуларын мурнундан деткып турарын айытканы, оны хүлээп алыр саналды кирген. Оны чыылганнар дыңнаттыг адыш часкаашкыны-биле үткаан. Ынчангаш ножа ийи совхоз аразында социалистиг чаруштыг ажылдаарын, күш-ажылчы маргылдаанның түңнелдерин чогуур үеэнде үндүрүп, арга-дурзулга соңчуруп дугурушкан.

Кежээниң түңнелинде «Кызыл-Даг» совхозтуң «Чонардаш» агитпультбригадазы концерт көргүскен.

Багай-оол БАРБА.

ААЛЧЫВЫС — «САЯН»

Тыванның комсомол шаңналының лауреады «Саян» ансамблиниң артистери Арыг-Узуу суурнуң чүрттакчыларына солун программалыг концертти ойнаан.

Д. Саттың дыңзыг үнүгү аянныг күүселдези-биле концерт эгелээн. Ол «Шончалайны» ырлап турду. Светлана Маадының «Чечектиң оттуушкуну» деп танцыны өзүлдек чараш ойнап күүсеткенин сонуургадывыс.

РСФСР-ниң алдарлыг артизи Надежда Куулардың «Алдын дашка» болгаш тыва улустуң кожамыктарын таваларын хоюг үн-биле ырлаанын адыш часкаашкыннары-биле үткүп турду.

Уран чүүлге тускай эртемнит кижи билип-ле орган боор, бот-хууда ооларның танцы болгүнүң чиге ыяштар тудуп алгаш ойнап күүсеткен танцысамының ужурун эки-ле билбейн бардым. Чүге дээрге чарлакчы кижи чүү деп танцыны күүседип турарын ыыттавады. Номер бүрүзүн көрүкчүге тодаргай кылдыр чарлап дыңнадыр болза эки-ле болгай. Бо удаада чамдык күүседилерни чарлавес чүве чорду.

Ансамблде аныяк салгалдың артистери колдап турарын эскердим. Кедизи барып оларның аразындан тергиннер шылгарап-ла кээр боор. Чоруулар чогуузун.

Алыр-оол СОЛДУП.

Ы Р Ы КОНКУРУЗУ

Ленинчи комсомолдуң 70 чыл болур юбилейинге турааскаатканы ырлар конкурузу Тээли суурга эрткен. Конкурска чүгле аныктар эвес, улуг назылыглар база киришкен. Нинтизи-биле 13 коллектив мергилдашкан, ажыл-агыйлардан бирги, иниги черлерни «Бай-Тала», «Кызыл-Даг» совхозтар, район театрының организацияларындан № 958 АКМК, райпо, амыдырал хандырылга бүдүрүүге эргелелиниң коллективтери туста бирги, иниги, үшкү черлерни эзлээннер. Тиилекчилерни шаңнаан.

Эде тургустунуушкун: чоннуң негелделеринге дыңнангыр болур — 30. 11. 86

ЭТТИНГЕН БЕ?

«Эде тургустунуушкун: чоннуң негелделеринге дыңнангыр болур» 1986 чылдың ноябрь 30-де «Шынга» чыыттынган аныык чагаа хүнүнүң темазы ол. Ону СЭКП Эрзин райкому биле «Шынга» солун редакциязы организастап эрттиргенин номчукчулар билир. Ол аныык чагаа хүнүнге ергыштырылга, чаагайжыдыга, орун, арга-арыг, кедык камгалалы, садыг хандырылгазы, харылзаа болгаш эске-даа социал айтырыгларны номчукчулар-биле сайгарган. Анаа тургустунган айтырыгларның бирээзи — «чучнер-бажың багай» деп чүрттакчыларның хомудалы. Оон бээр бир чыл дерт ай эртип турар. Чунар-бажың талазы-биле чоннуң он хомудалдары эттингем бе? Чаа үүү кылдынганыл?

Баштай чунар-бажыңга четтим. Назы-хары улгатса-даа, ажыл-иш кылып турда, кашпагай хөрээженнер кижиге таваржы бердим. Оон-биле чугаалажып кээримге, чунар-бажың ажылчыны Норубел Магыбаловна Кыргыс болду. Ажыл-ижин болгаш чунар-бажыңның иниги байдалының дугайында мөнгө тайылбырлады-даа. Ол 1959 чылдан бээр чунар-бажыңга ажылдаан. Пенсиожа үнүп-даа, ол-ла ажылын кагбаан. Чеди уруглуг мези. Эң-не баштай ажылдап киргенде, оон шалыны 52 рубль турган. Оон хоорту 74—96—104 рубль чедир өскен. Хөй ажыл-төлүн өстурбүшаан, бо берге ажылга ол доктаамал кызын ажылдап келгенин кады ажылдап турар өөрлери Мавге Дульбаа, механик Сергей Маады олар үнелеп чугаладылар. Эрткен чылдың түңнели-биле оон чуруун районнуң хүндүлел самбыроазынче кирген.

Норубел Магыбаловнаның болгаш ужурашкынын эске-даа улустуң чугаазы-биле алырга, чунар-бажың доктаамал ажылдап келген. Ол электри күүү-биле ажылдаар болганда, чырык кыпаска ийи-чаңгыс ажылдаайн баргылаар таварылга тургулаан. Неделяда дерт үүн ажылдаар кылдыр доктаатkан. Чунар-бажыңның ажыдар шагы эртеңгинин 10 шактан кежээкинин 10 шакка чедер. Чогум чунар-бажыңның ажылынга чондан хомудал кирбээн.

Н. Кыргыс-биле бүгү өөрээлдерни кезип көрдүвүс. Оларның кашты арыг-силиг. Улус чунар таатарны эмгелиг салгылап каан. Чогум чунар өрээлдер делгем, эр-даа, хөрээженнер-даа улустуң буска кирер чери белен. Бир чунарда-ла 12 кижи кирер. Бо чылдың бирги кварталының ийи айында 8 муң кижи чундурар турган, 8 муң 550 кижи чедирген. Чонга зөт дүрбүтүнү, саваңны, шампуньну, изиг шайны садып турар. Ийи айда 1860 рубль орулга киирер планныг. Оозун 1985 рубльге күүсеткен. Немелде ачы-дуза чедирери-биле катай 137 рубльди ажыр күүсеткени ол. Моон алгаш көөрге, чунар-бажыңның ажылы батай эвес. Оон ажылының талазы-биле айтырыгларын чүрттакчыларымнан чугаазындан ындыг түңнелге келдим.

Ам чунар-бажыңның иштидашты кайы хире септеттингенин, чаагайжыттынганын айтып көрейн. Чунар-бажыңны чонга таарымчалыг кылдыр септээр-селиир, ишти-даштын көрүштүг, аян-шинчи кирер талазы-биле кандыг ажылдар кылдынганын чүртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги М. С. Балдан болгаш районнуң санэпидстанциязының эмчизи Б. Ч. Аңчы олар-биле ужурашкаш, сонуургаан мен. Чылдың кылып чорудар агар болгаш чамдык капитал септелгелерни кады планнап алыры чаңчыл болу берген. Эрткен чылын агар септелге-биле чергелештир, бүс котөлдарын суг дамчыыр хоолайлары-биле кады чаартkан. Электри удазынарын чамдык кезектери-биле бүрүн солаан. Одалга системазының агар септелгезин кылган. Чунар-бажын-биле кожа хеп чүүр чер база бар. Ол мурнунда орта ажылдаайн келген. Ам бо чылын ону ажыглалга киирери-биле иштики монтаж ажылдарын чоруда берген. Хирлиг болгаш арыг хептер турар база ажылчыннарның хеп үштүр өрээлдериниң дерилгезин кидин түлүк кылып турар. Хеп чүгдурар үш машинага база бир машинаны немей алган. Хеп чүүр черде беш ажылчыны быжыглаан. Ол чер апрель 1-де ажыттынарын начальник аазаан.

Эрткен чылын септелгеге иниги-зи-биле 17 муң рубль үндүрген. Бо чылын сес муң рубльдиң ажылын кылыры планнаттынган. Чунар-бажыңда изиг, соок суг дамчыыр хоолайларны солуур. Өл-шык агаар үндүрер черни кылдырар. Хаалгаларын бүрүн солудар. Септелге-тудуг участогунга кылдырар ажылдарның чагын баш бүрүнгаар планнаан, оларга берген. Оон өңгыда хирлиг суг дамчыыр ариглаа системазын кылыры көрдүнген. Кандыг-даа албан черлериниң, организациялардың, даштыкы хевири көрүштүг, аян-шинчилиг болуру черле чугула. Чунар-бажыңның даштыкы девискээрни мурнуку хевээр чаагайжыттынмаан. Ам харын бо чылын девискээрни чаагайжыдарын планнаан. Чунар-бажыңны долгандыр хермнээр. Девискээрниге ыяштар олуртур. Өскедаа аар-саар ажылдарын кылыр.

Чоннуң негелделеринге дыңнангыр болган бе? Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Мурнуку чылдарга дөмөөрге, ажылы мүн-не чугээртээн. Ынаалзажок септелгезин чаңгыс чылда кылыр турган, дараазында чылда база катаптаар ужурга таваржып турар. Чижээлээрге, одалга системазының чамдык кезектерин бо чылын база септээр. Бар аргакурлавырларны өөренип көрүп турган, капитал септелгени чаңгыс аай кылган болза, чыл санында ындыг шүүдел үнмес ийик. Бүдүрүлге эргелелиниң начальниги бир чыл дерт ай бүрүнгаар ажык чагаа хүнүнге ажылын үениң негелдезинге дүүштүр чорударын чон мурнунга саналдап, аазаан. Ынчалзажок, ол аазаашкын кончуг оожум күүсеттинип, шүшпең ажылдавышаан хевээр. Бир эвес ынчангы шүтүмчүлелдан түңнел үндүрген болза, чунар-бажыңның, оон хеп чүүр черниң капитал септелгезин эрткен чылын-на кылып алган-даа турар чадаавас. Ындыг-мындыг чылдагааннар үржүүндан септелге болдунмайн барган деп агартынары үеним байдалынга таарышпас. Удуртукчу кижи үстүүртен айтыышкын маналайн, бот-тускайлаң, чогаадыкчы дилээшкиннерни тып ажылдаар апаар. Бо чылын кылыр ажылдар хуусаазында бүдүп, Эрзин суурнуң чүрттакчылары хеп чүүр черниң доктаамал аалчылары болурун күзеп каалы.

Сиринмаа ЧООДУ.
[«Шынның» корр].

Школалардан медээлер

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

Часкы дыштанылгазын уруглар эглуг, солун эгелей берген.

Республиканың уран чүүл школазынга үшкү үлдүүдө ямзы-бүрү солун хемчеглер хөй эрткен. Үстүкү классчыларның ортузунга сольфеджио болгаш музыка литературазынга теоретиктиг олимпиаданы эрттирген. Анаа дараазында чүүлдер кирип турган: нотадан көруп ырлаары, дыңнаар анализ, музыка диктантызы, бижимел ажыл, уругларның иниги билиниңиз деңнели.

Бо өөредиге чылында школаның доозукчулары Анджела Оюн (1-ги чер), Рита Очур (1-ги чер), Монгуш Эртине (2-ги чер) дээш өскелер-даа шылгараан. Ам апрельде теоретиктиг эртемнер талазы-биле эстетиктиг эге билиглер школаларының өөренгичилериниң республика конкурузу бир-ле дугаар эртер. Бистиң өөренгичилеривис аңаа база идепкейлиг киржир боор деп бүзүрап турар бис.

Москваның күрүне филармониязының ыраажызы, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Надежда Красная база Москвеның Гнесиннер аттыг музыка институдунуң доозукчузу Людмила Намчылак-биле ужуражыышкыннар солун эрткен.

Ленинград хоорайда уруглар-ның уран чогаадылгазының ажылдарын деңгээн. Бистин школаның өөренгичилериниң ажылдары база кирген. Оларның аразында 5-ки классчы Володя Оюнну адап болур. ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының теогу, филология болгаш философия институдунуң келдиргени-биле ол Ленинградча чорупкан. «Соңгу үүттүг уруглар-ның чогаадылгазы» деп семинарга ол киржир.

«Хөглүгбей» ыры-хөгжүм ансамблиниң (удуртукчузу В. А. Танов) концертин уруглар онза сонуургаан. Ансамбльдиң киржиккилери бистиң школаның өөренгичилери — Монгуш Чойган-оол (флейтада өөренип турар) кагар инструментте ойнап турар; Лайзыы Мерген (чуруга салбырында) гитарада ойнап турар. Ыраажылар Хиигет Алдынай (2 класс), Саша Ондар (6 класс) оларның ойнаарын өөрү уруглар эки хүлээп алганнар. Хоорай конкурузунга «Хөглүгбей» иниги черни эзлээн. Башкы В. А. Танов-туң мөңге үлүг-хүүзу улуг.

Күртелерадионуң симфония оркестри-биле уруглар база танылыкканнар. Аңгы-аңгы эпоханың ямзы-бүрү жанрлыг чогаалдары-биле уруглар-ны танылыгганы онза ужур-дузалыг.

Мария ЛОПСАН.

Республиканың уран чүүл школазының өөредиге эргелекчизи.

ШЕВЕР ХОЛДУГ УРУГЛАР

Школачыларның техниктиг чогаадылгазының, аргаан, даараан чүүлдериниң делгелгези Көк-Тей школазынга эрткен. Анаа Кызыл районнуң Баян-Кол, Терлиг-Хая школаларындан өскелери дөгерези киришкеннер. Районнуң чедиги техниктиг чогаадылга делгелгезинге Чербі ортумак школазының өөренгичилериниң шимчел чоруур модельдери, ылангыя аар демир октаар хөрексел, шуугай кезер хөрексел онза солун болган. Кара-Хаак школазының делгелгеге салган экспонаттары база мактаткан.

Түңнелинде бирги черни Чербі ортумак школазы, иниги-зи Кара-Хаак, үшкүзүн Кур-Чер ортумак школалары алган. Мөңге ол школаларның күш-ажыл башкылары Юрий Брюханцев, Альберт Чылбак-оол, Сарыг-оол Куулар оларның эки ажылдаанын демдеглээри чугула. Көк-Тей школазында шевер холдар белгүмүнүң удуртукчузу Ранса Селонова, Чербиден Валентина Брюханцева оларның база эки.

Эрезмен ТЕЖИТ.

«Мөңгөөн аттыг доктаадыптар, кыпкан отче кире бээр...» Бо чараш сестер мөзүнүн эвес — чогаалчыныы. Кымның дугайында бижээни база билдингир. Амыдырал шапкыныбиле өскерлип турза-даа, орус хөрээженниң кескү, маадырлыг, илдең овур-хевири чылдар, чус чылдар эртсе-даа балалбас.

Ынчалза-даа мөңгөөн аттыг бистиң төөгүүстиң доктаадыптары болдуумес: аттарны чашканнал, чидирип каапкан бис. Чамдык суурларда артkан аттардан чөлер-мөңгөөр хөмөөнчок, терге-шанактаар аттар ховарталаан чүве болгай. Аттарны-даа канчаар бис, аза-ла алзынам. Бистиң хөрээженнеривис бодукүү, өскенинда-даа болза, «кыпкан отче» кирип, өшпес сөгүш човаашкынының мөңге чалбыжын дидим болгаш маадырлыы-биле уламчылаарын көргүспүшаан.

Россияның хөрээженнери... Оон хөй санныг сөгүш човаашкынын бичин-даа өскерилге чокка, портретке шын көргүзери берге. Ат-сураглыг чүрүкчулар бөзин ону четче көргүзүп албас боор. Россияның хөрээженнери хөй националдыг болза-даа, оларда иниги дөмөйлешкек үүл бар. Ылаңгыя оларны статистика медээлериниң чурагайлары-биле көргүзер болза, олар иниги-лел төгжүлдезиниң дидим, маадырлыг одуругларында хөөзэр.

Россияның хөрээженнери... Эргим эштер эр улустар, оларны мурнал эртерин орандашпаңар, чованыңар, мактанмакар: бүгү талалар-биле олар бисти мурнал турар эвеспе. Оларның саны бөзин эр улустан хөй — 78 миллион азы чүрттакчы чонуңуң 53 хуузу. Олар республиканың Дээди Советинде мандаттарның үштүн бир кезиин эзлеп турар. Хөрээженнер шын эвес үүлдан шыны тыварынга-даа мурнап турар: улус шиитпекчилериниң чартык кезиинден хөөнү, а улус төлөөлериниң 58-тен хөй хуузу — хөрээженнер. А республикада улус ажыл-агыйын иниги-зи-биле алыр болза, ында ажылчыннарның болгаш кажан-даа, кая-даа, бүгү чүвени эгиннерине үүктеп, хөрээженнериниң мурнуку одуругда чоруп турарының чылдагаанын эр улус билип шыдавас. Ылаңгыя он хире улуг сөгүш човаашкыннарның аргын бодунуң эктинге үүктеп чорбаан эрлер чүүү билир боор.

Хонукта 24 шак бары шын. Ону дүжүнде ышкаш эртпиреры дег берге чүве турар бе? Бистиң төөгүүстиң совет хөрээженнер хөй-иниги-ниң күш-ажылын кылырынга ажыл шөлүнүң кол кезиин берип турар. Бир эвес хөрээжен кижи заводта азы фабрикада ажылдап турар болза оларның ажыл хүнү 7 шак 57 минута иштинде үргүлчүлеп турарын РСФСР-ниң Статистика талазы-биле күрүне комитединиң чоруткан шинчилеги көргүскен. А колхозчу хөрээжен кижиниң ажыл хүнү оон бичин-ле эвээш: 7 шак 18 минута боор турар. Хоорай чурттакчызы хөрээжен чон ажылче баарынга, эзлячегин хүлээп алырынга, душтеки чемге, бажыңынче чанарынга 1 шак 39 минутаны чарып турар, а колхозчуларны оон бичe, 49 минута боор турар.

Ажыл соонда бажың ажылы үстүр эвес: бо ажылга хөрээженнер 3 шак 11 минутадан 3 шак 49 минута чедир үени хүн бүрүде чарыгдап турар. А дыштанар хүнде 6 шак ажыг үеде бажың ажылын кылырлар. Дыштанар хүнү ол ышкажыл? Бистиң хөрээженнеривис удуурунга, эртен, кежээ чемненирине база боттарын ажаап, каестырынга 8 шак 30 минутаны чарып турарын статистика ажылдакчылары медээниң чаңгыс көзөөзинде кады айытkан боор турар. Оожургап көрүнер, эргим эштер эр улустар, олар чедээрде 10 шак 30 минута хире удуп, дыштанып алзымнар!

Хөрээженнер оон эске-даа хостуг шакты тып четтигин турарлар: хүнде ийи шак үжем минута хире үени аан. Дыштанар хүннерде хоорай хөрээженнери 6 шак 38 минута хире дыштанып турда, оларның кедээде төөгилери 5 шактан эвээш дыштанар. Минута бүрүзү — алдын өртектиг болгай. Ажыл хүннеринде 69—72 минутаны телевизорлар көөрүнге, а дыштанар хүннерде 2 шак 25 минута хирени чарыгдап турар.

Ийет, минута бүрүзү алдын өртектиг харын. Ажыл хүнүнде 12—18 минутаны олар ном, солуннар, журналдар допчулаарынга чарыыр. Бештен сес минута иштинде кино, театр, стадион баар аргалыг. Дыштанар хүннерде мүн-не чүгээр: хоорай чурттакчызы хөрээженнер кино, театр, стадион баарынга 37 минутаны, тереевчин хөрээженнер — 19 минутаны ажыглап турар.

Селүүстээрингге 13 минута үнер. Кедээ черлерде оонда-даа бичe — чүгле 3 минута хирени ажыглап турар. (Ортумаа-биле). Мындыг чай чок улус келген аалчыларны канчап үткүп алырыл, ыргеерүнге канчап ужурашырыл? Ынчалза-даа хөрээженнерге онаажып турар эң улуг харыысалга — бичин чашты өстүрүп, кижизиндери. Моңаа олар база-ла четтигип турардар.

Күзүн ажылы хөй үени ысыырып турар. Анаа хүннерде күзүнге будун чартык шакты олар эртирип турар, а дыштанар хүннерде будун ийи шакты үндүрүп турар. Доозун аштаарынга, шаа чуурунга шак чартыын, харымдаа будун шакты чарыыр. Хөп чүүру, доараныры, ийик-хевин ариглаары чижектиг ажылдарга хоорай хөрээженнери 30 минутаны, колхозчулар — бо ажылды будун чартык шаа иштинде бөзин кылып четтиклес. Магазиннерге маңнаныырынга хоорай кыстары кедээде хөрээженнерден 46 минута хөөнү чарыгдап турар.

Статистиканың тыртылчак медээзин ам-даа уламчылаа болур. Чижээ, Россияның хөрээженнериниң дугайында медээниң бир көзөөзинде уруглар-ның саның айытkан. Мында арай дүвүреңнер: ог-бүлелерде уруглар саны эвээш. ССР Эвилелинде эң хөй чурттакчылыг республикада чедиг-ден хөй уруглаг-лыг мелерниң саны чүгле 36 муң. Анаа уруглаг-лыг ог-бүлелер база ол хире. Эрткен чылын Россия Федерациязынга бистиң 719 төлептиг үе-чергежилеривис «Маадыр мөө» аттыг алган.

Ам боданып көрээлі: Россияда чурттап турар 35 миллион хөрээженнер эртениннине ажылдаар черлериниче даражып бар чоруурлар, чүл ол, чоргаарланырының барымдаазы бе азы сөгүш човаа, кичээнгей угландырарының барымдаазы бе? Бодаар үүлдер-ле хөй-дур!

Владимир ПЕТРУНЯ.
СЭТА-ның тайылбырлаачызы.

Хүлүмзүрүүлү бе, кудараалы бе?

РОССИЯНЫҢ ХЕРЭЭЖЕННЕРИ

Тыртылчак медээ

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ •

АЭРОБИКА—СУЛА ШИМЧЭЭШКИН

Аэробика — сула шимчээшкиннериң база бир хевири. Ону Сүт-Хөл суурнуң хөрээженнер чөвүлелиниң дасканым өзүгаар чорудуп эгеледи-ним. Баштайгы үнде чарлал асканыысыс соонда, 40 ажыг хөрээжен кижи чыыраан. Анаа колдуунда 30—40 хөр ажа берген-нер келген. Оон алгаш көөрге сонуургалы кончуг улуг болган.

Аэробиканың ужур-дузазын келген улуска таныылбыраап берген мен. Кышкы үеде кичээлдер шала үзүктелген: чаш уруглар болгаш улуг улустар боттары аарып турган. Ам чылый бергенде улус оон-даа хөй болур боор. Хөй кижи чыглып келирге, залга сыңмайн баар-дыр. Хөр эрээн соонда клуб чанында сесерликке чыглып, кичээлвис уламчылаар бис.

Мен бодум музыка башкызы мен. Спортчу-даа эвес, улут маргылдааларга-даа киржип чорбаан. Бодумда «Аэробикаа» деп ном бар. Оон чамдык шимчээшкиннерни өөренип ап, телевизордан база көрүп алыр-дыр мен. Солуннардан номчуп турарга хөрээжен атлетика кончуг сайзыраан болур-дур. Сеолгу үеде хөрээженнер футбол ойнаар, штанга кедүрер апарган. Ону чугаалаарга, ол-даа биске зөрек чок боор дээр хевинут улустар дыка көвей.

Аэробика атлетиканы солуп турар чүве болганда 1,5 кг гантельдер-биле гимнастиканы кылыр апаар. Гантельдер-биле кылыр дээрге кижиниң семизин ол чидирер бе азы магабот эр улустуу дег, борбак-борбак шыңганнар болу бербес бе деп ол ийи айтырыг болгүмүнүң киржиккилерни көзөк дүвүреткен. Харын-даа аар чүве кедүрерге, дүрген арар болгаш чеглер чоорту шыңганнарже шилчий бээр, буттар быжыгар болгаш дорт шевергин болур. Ийи дугаар айтырыг талазы-биле чугаалаар болза, бистиң чамдык хөрээженнеривис таакпылаарындан кештери саргарып калган, харын-даа арага ижилеш, ужу-бажы аараш турулар, шак ындыг үүүдерни эр улус хөй-биле ажылдап турда хөрээженнер база оон чыдып калбайн турарын билир бис. Ынчангаш аар чүве кедүрүп (штанга) үргүлүү тренировкалаар болза, будуңуң кадышынга кончуг эки. Дорту-биле чугаалаарга атлетиктиг гимнастика хөрээжен кижиге өөрүшкүнү, чалыы назынны болгаш кадыкшылды сөңнээр.

Ынчангаш бистер бо эгелеп алган аэробика клубувустуң программазын чоорту калбартып, ынаар хөй кижилерни хаара тудар бис. Бо чылын чаа ажыттынган спорт зал биске бичин болганындан, кичээлвисти неделяда 4 катап чорударын дугуржуп тур бис. Амдыызында среда, суббота хүннеринде чорудуп турар бис. Чайгы үеде ол биске четкир.

Валентина ОПУЙЛАА.
Музыка башкызы.

КАИ КОМАНДАЗЫ ТИИЛЕЭН

«Мелиоратор» спорт залынга профэкиледдериң хоорай чөвүлелиниң эки тура күш-культура болгаш спорт иниттилениң кышкы сезонну хаар маргылдаазы болуп эрткен. Спорттуң үш хевирингге маргылдаалар олимпийжи системабиле болган.

Хөл бөмбүүнге эрткен чылгы хоорай командаларының тиилекчизи «Геолога биле КАИ командалары ужурашкан. Анаа КАИ-жилер тиилээн. Дараазында ол-ла команда автоорук техникумунуң командазын 2:1 санга уткан. Финалга КАИ биле ТЭС командазы ужурашкан. Оюнуң бирги ужуражылгазын ТЭС-тиң командазы удуп алган. Иниги ужуражылгада сан 12:9 болуп ТЭС-тиң командазы мурнай берген. Ынчалза-даа КАИ-жилер бүгү күүүн мөөнгөө турган 15:13 санга тиилеп алган. Үшкү ужуражылгада КАИ командазы уткаш, маргылдаага шылгараан.

Стол теннизинге эр улустан бирги черни Мелиорация болгаш сут ажыл-агый министерствозунуң командазының төлөөзи А. Маадыр алган. Хөрээжен улустан бирги черге геология экспедициязының командазының кежигүү О. Оюнова төлептиг болган.

Шыдыыраага эр улустан бирги черни геологтар командазындан Покояков, хөрээженнерден бир-ийи дугаар черни КАИ-ден Оруспай, геологтардан Четвертакова үлешкен. Мелиораторлар командазының төлөөзи Козловская шашкине бирги черни алган.

Виктор ТЫРТЫК.

КУБОК—БАЙ-ДАГЖЫЛАРДА

Эрзин районнуң башкыларының аразында шыдыраага маргылдаа болуп эрткен. Анаа районнуң беш ортумак школаларындан эр улустан 14, хөрээженнерден 7 кижи ойнаан.

Эр башкылардан Бай-Даг ортумак школазының башкызы Боттуг-оол Ондар алза чугуур 13 сандан 8,5 санны алгаш бирги черни алган. Иниги болгаш үшкү черлерни Эрзин ортумак школазының башкызы Олег Яндараа биле районнуң төлөөзи Долдай Сарыг-оол алганнар.

Хөрээжен башкылардан Мерен школазының башкызы Р. Ыноалай тиилээн. Иниги-зинге Бай-Даг школазындан Л. Сандык төлептиг болган.

Бай-Даг ортумак школазының башкылары бирги черни алгаш, шилчий чоруур кубок-биле шаңнаткан.

Василий ОЮН.

ХООЧУННАР МАРГЫШКАН

Хөл бөмбүүнге хоочуннар аразында маргылдаа Каа-Хем суурга болуп эрткен. Анаа беш команда киришкен. Кубокту ийи даалыр эдилекчизи Каа-Хем суурнуң командазы командаларны удуп, кубокту мөңгөзи-биле арттырып алыр дээш шыырак белеткелдиин көргүскен. Ынчалзаа-даа түңнел оюнга «Шамбалыг» совхозтуң хоочуннарынга уттуруулкан. Кубокту шамбалыгжылар чаалап алган. Үшкү черни районнуң улус өөредилге илдизиниң эргелекчизи С. Х. Ондаргa тывыскан.

Николай ООРЖАК.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республикага шокар булуттаар. Чагбас. Чаан үүкче углай хаттык дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 3—10 градус соор. Чамдык черлерге 11—19 градус чедер. Хүндүс 0—5, чамдык черлерге 2—7 градус чедир соор.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Чаан үүкче углай хаттык дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 7—9, хүндүс 1—3 градус соор.

Кино

МАРТ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загон» 9.40, 11.50, 14.00, 16.10, 18.20 20.40 (узаткан), бичин залга: **«Кэтти»** 10.00, 16.00, **«Секрет Фирмы»** 12.10, 14.20, Клуб друзей кино: **«Андрей Рублёв»** 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мальчик с большой чёрной собакой» 14.10, 15.40, **«Мио, мой Мио»** 8.30, 12.10, **«Похищение в Тютюрлистане»** 10.30, **«Неизвестная женщина»** 17.20, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Садко» 13.00, **«Этот безумный, безумный, безумный мир»** 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң төгерик тамазы читкенин барымдаалаш, ону күш чок деп саналар.

Телевидение

МАРТ 30-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Климнің Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2—3 сериялары. 10.55 — 11.05 — Медээлер. 16.35 — «Уруглар-га диригамыытаннар дугайында». 17.05 — «Эртем: теория, шенелде, практика». 17.35— Уруглар-ның база аныяктарның Бүгү-эвилел музыка хүнүнге. Композитор Е. Крылатов-биле ужуражыышкын. 18.35 — Философия дугайында беседалар. 19.20 — Бөгүн делегейде. 19.40 — «Централь» кафе. ССРЭ биле Австрияның культурлуг харылзааларының дугайында. 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Климнің Самгининиң амыдыралы». Уран-чечен фильм. 2-ги серия-зы. 22.50—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

10.20— Мультфильмнер. 10.50 — «Бойдуска дүүштүр». 11.35 — «Эртинелер ортулуу». Уран-чечен фильм. 2-ги серия-зы. 12.40 — Немец дыл. 13.10 — «Бо элдептиг орам». А. Белаев, А. Азимов, Ф. Чиландерниң рассказтары-биле». 14.30 — Медээлер. 14.40—15.50 — Катаптаан фильмниң хүндүзү көргүзүү. «Кезер эмчи Мишкиниң хүннери». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги серия-зы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Ye-чергеживис». Аныяктарга программа. 18.55—«Делегей байдалының дугайында беседа». 19.05 — «Азия теву». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: күннүң боттуг үүүлдери». 19.35 — Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 — «Кедээниң шагы». 21.00 — «Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.40 — Док. фильм экраны.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мем!». 19.15 — «Адыгнар чоруп орган». Телефильм. 19.45 — 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, улетпур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейм баргамда 2-32-75-че доктаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2788. ТС—00720

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 76 (13676) | 1988 чылдың март 31, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

Эде тургустунуушкуннуң баштакчылары

ААС-КЕЖИКТИИ — АЖЫЛЫНДА

Оон-биле чаңгыс эвес удаа ужуражып, ажыл, амыдырал, албан-ажыл, амы-хуу-даа антырыглар талазы-биле чугаалажып, сүмележип келдим. Ийе, ол аас-кежиктиг, чединнелиг кижи, төрээн черинге, ада-иелерининг чуртунга күш-ажылга ынак болгаш аңаа ылаалга бардынган, ак сеткилдиг, ажылгыр, ниитиниң хөрээ дээнде үйгу-дыжын-даа билбес кижи. Бодунуң чугаазы-биле алырга, күш-ажыл оон аас-кежии болгаш амыдыралы. Мээң бо чугаамның маадырын Дембирел Чылбак-оолович Эрендей дээр. Чонунга ат-алдарлыг, «Хүндүлелдиг Демдээ» орденниг, ажылы—мадчын. Тес-Хемниң «Кызыгаар» совхозта ажылдап, чурттап чоруур. Амыдыралдың 60 чылын кылаштап эрткен кижи. Чонуу-биле чугаалаарга, «көрбөзи, кылбаан ажылы чок, кодурбөзи хөнөө-даа чок». Чаңгыс чер чурттуглары оны түндүлеп, Дембирел-ака дээр. Оон коллективтиг-даа, күрүне-даа ажыл-агыйын тургузарында, ону сайзырадырында киирил келген үлүү улуг. Анай кара чаңындан тура алдан хар чедир амыдыралының медерелдиг кезээн арбын малды өстүрүнге тураскаатkан.

Күш-ажылчы алдарның кежээлеринде хоочуннар-биле ужуражылгаларга өөр Михаил Кумаевич Дончуп, Чооду Байырович Күрседи, Хайын Эрекчинович Соян болгаш өскелер-биле кады бо-ла киржир, эрткен оруун чонга сонуургадыр, аныяк-өскенге чагыг-сүмезин киирер.

Чоокта чаа совхозка бир кежээ болган. Мурнунда дег чүгле байырлал шинчилиг эвес, а ол ужуражылганы мал ажылынга өг-бүле керээзиниң айтырыгларына тураскаатkан. Айтырыг нарын. Чаа. Ынчангаш чамдык аныяк малчыннар чижээ, Григорий Өөлет, Ланаа Хорлай-оол олар айтырыгның ужурун эки-ле билбедилер ышкаш:

— Чарыгдалдарны зеззежедир-ле болза, карманнарывыс дүптелип-ле турар хире-дир ээ — деп каттыржып кагдылар.

— Соора биле бербеңер, эштер. Камналганың 40 хуузунуң өртек-үнезин малчынга төлөп бээрин керген. Камнап алырга-даа, малдан алган продукция планы күүсеттинмээнде чүве бүтпес — деп, районуң агроүлетпүр каттыжышкынының мал ажыл кылдызының эргелекизи Н. Н. Чооду немей тайылбырлады. Хоочун коктуг дижир бис. Дембирел Чылбак-оолович өг-бүле керээзинче эрткен чылын-на киргеи болгаш ол талазы-биле ам дуржулгалыг.

— Эки түңнелдерни чедип алыр, продукцияны алыр дизе, чарыгдалдар ыяап-ла турар ужурлуг. Күш үндүрбеске — түңнел чок боор. Чарыгдал чоокка орулга чок деп база билзе могуур. Ол дээрге амыдыралдың, харын бойдустуң хоойлузу, чаваалгазы деп билир мен— деп, хоочун малчын түңнеп каан. Оон ынча дээр барымдаазы бүрүн бар. Амыдырал, ажыл ону өөреткен. Оон артык мерген башку бар эвес.

Дембирел Чылбак-оолович Эрендей 1987 чылда өг-бүле керээзинче кирип тура, оон хамык негелделерин ажок сонуургаан. Черле алыс эки чүве-дир деп, ол ынчан бодаан. Оон ындыг бодалы долу бадыкаттынган-даа. Кол чүүл — алыс түңнел, хөй продукция. Керээниң негелделеринде чүү кердунген турганыл? Хойжу ону канчаар күүсеткенил? Тыва үксаалыг бир хөйдан 1,9 килограмм дүктү кыргыыр. 100 хөйдан 95 хураган алыр, оларны нелериниден ажылаарда, бирээзиниң-не диригг деңзизин 25 килограмм чедирер. Ниитизи-биле өг-бүле 18988 рубль түңнүг продукцияны бүдүрер, ону алырынга 13320 рубльдан чарыгдаар үжурлуг турган. А керек кырында 19905 рубль түңнүг эштти, дүктү совхозунга берген. 4134 рубльдан камнап алган болган. Чүс хөйдан 100 хураганны алган, керээде кердүгениниң хөй, а дүк—шуут-ла 100 хуу болган.

— Агаар-бойдус эки, кышты мал улам-на хүр ажар болза, чарыгдалдарны оон-даа зеззежедип болурун кердүм. Кижи база чазыл-ла чоруур боор чүве-дир ийин. Мурнунда ажылын та чүге санап, түңнеп чорбаан чүве? Бо чылын харның кылыны чүгээр-дир. Чамдык чарыгдалдарны зеззежедип болур. Аргалыг болза, одарны далбыйлаваа болза эки... Хойжу керген кижи кайын аңаа душпужага чугаалап турар деп. Бир-ле ужур бар.

Хоочун малчынның ол кежээ чугаазы дыка хамы уткалыг, өөредиглиг болган:

— Сөөлгү үеде солун, сеткүүлдерден номчуурга, радио, телевидение дамчыдыгаларындан дыңнаарга, көөрге, бистер чурттуң эзлери бис деп кыйгы сөстер көөдүзүн. Ол ындыг болур ужурлуг. Ынчалза-даа керек кырында харысалга чок кижилер бисте бар болдур зеспе. Ээ-харысалга чок, чүгле «думчуун бораланыл» чоруурларны канчап чурттуң эзлери дээр бис. Бистің хоочунувус Соян Хайынның оглу Байыр-оолду харын ээ деп болур. Керек кырында кызымаа, шынчызы-биле төлептиг оол. Базала өг-бүле керээзи-биле ажылдады. Миннип чугаалаар апаар мен: Байыр-оол мени ажар часты. Бо чижекти чүге чугаалаадың дээрге ажылгыр болгаш кызымак чоруктан чоннуң хүндүткелин чаалап алыр боор чүве. Аныяк малчыннар Эрендей Эрес, Григорий Өөлет, Ланаа Хорлай-оол, силер эжиктерден чүңер-биле дудай берген силер! «Багын чугаалаарга, бачыды арлыр» дээр болгай. Силер черле азырадыкчы хөөнден үштүнар болзуңарза эки. Ажыл-ишке хөй-аттыг болур керек, аныяктар. Чайгы үеде малды эки семиртип алыр, күзүн хөй сигении белеткээр. Чоннуң үлегер чугаазында дег, «ыжын тергеңни, чайын шаанаңны септеп» ап чоруур болзуңарза, амыдыралдан чыдып кагбас силер.

Дембирел Чылбак-ооловичниң чугаазында мындыг сестер мээң сеткилимге дыка-ла таарышты. Ол мынча деп тендурду:

— Мурнунда дег, мындыг ужуражылга болурга, белекселек тыпсыр, шейлаадыр турду. Ам мындыг ажылчын шинчилиг эртип турары өөрүнчүгдүр.

Шынап-ла, ажыл-иш дугайында ажыт-чажыт чокка чугаалашканы аңаа өөрүнүг болганы чугаажок.

Эртken чылгы дүрүлгазы өзүгаар Эрендей Дембирел бо чылын база өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. Оларның коданында төрүүр 370 хөй бар. 320-зи ооладакан, хураганнары менди. Амыдырал—салгал. Хойжунуң бир уруу Урана ада-незинде дузалакчы кадарчы.

— Чоокта чаа бистің ачаавыс 60 зарлаан. Ам ол чөптүг дыштанылгазынче үүлүп, пенсиялаар. Өөбелериистің изи-биле малчынаал, оларның коданын бистер, уруглары хүлээп алырын дугурушкан бис. Ол дээрге берге ажыл. Ынчалза-даа салгалдың адын баксыратпас дээш кызын ажылдаар бис — деп, Дембирел Чылбак-ооловичниң уруу Лора биле күдээзи Олег чугаалаарлар. Бүзүрелдиг болгаш сорулуг сестер. Оларның чугаазынга улажыт:

— Ажы-төлүм аас-кежиктиг чорзун, арбын мал өзүген болзун дээш бурунгу Агарның агы-кеңгызынга айызаттынып, Шара-Нуурның аржаан сүүн амзап, амыдырап чоруур мен. Байым — малда, кежиним — күш-ажылда —деп, Д. Ч. Эрендей ынча дээр.

Сергей САЛЧАК.
«Кызытаар» совхоз.

ТЕЛЕКИНОНУҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар черниң пленуму Москвага март 29-та ажыттынган. Оон киржиичилери телекинонуң чогаадыкчы болгаш организас-экономиктиг айтырыгларын чугаалажып коруп турар.

ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар черниң бирги секретары Э. Г. Климовтуң эге сөзүнге, чамдык саналдарга чаарбы чыл иштинде телекинонуң туруп келген үезинде керүкчүлерниң үнелелин чедип алган эвээш эвес телептиг чогаалдарны тургускан деп демдеглээн. Ынчалза-даа амгы үеге чедир шинтпирлеттинмээн хөй санныг айтырыглар мөөңнеттинген. Ол хамыктың мурнунда уран-чечен болгаш документалдыг фильмнерни бүдүрериниң болгаш керүзеринин дээштиг системазының чок болуп турары-дыр. Ниитилел амыдыралының бүгү талаларының чаартылгазының байдалдарында кино болгаш телевидение ниити сорулгаларны сырый харылзаалыг база демниг шинтпирээр ужуруг.

Пленум ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

КУЛЬТУРАНЫҢ БАЙЛААН—ЧОНГА

Чонкуң культуразын хамгаалаар, шидгээдир болгаш байлакшыдар деп кыйгырыт Совет культура фондузунуң ажыл-чорудулгазының кол негелдези болуур. Оон баштаар черниң президиумунуң хуралы март 29-та Москвага болуп эрткен.

Совет культура фондузунуң чеңнига культура талазы-биле хөй-ниитиниң эгелекчи чорунуң чөвүлелин тургузар дугайында шинтпир дүлээп алдынган. Оон сорулгазы —конкурстарны болгаш аукционнарны организастаары, фондуга кээп турар саналдарның хөй-ниитиге ужур-дузазын анализтээри болгаш үнелел көөрү болуур. Бистің чуртуустуң бичe улустарының культуразын шинчилеп көөр болгаш катап тургузар хөй-ниити чөвүлелин база тургускан. Фондунуң чанында фотографтар эштежилгезин тургускан. Ук эштежилге фотоделгелелер организастаар, фото-уран үүлдү хөгжүдер, фотоархивтерни хамгаалаар сорулгалыг.

— Мурнунда дег, мындыг ужуражылга болурга, белекселек тыпсыр, шейлаадыр турду. Ам мындыг ажылчын шинчилиг эртип турары өөрүнчүгдүр.

Шынап-ла, ажыл-иш дугайында ажыт-чажыт чокка чугаалашканы аңаа өөрүнүг болганы чугаажок.

Эртken чылгы дүрүлгазы өзүгаар Эрендей Дембирел бо чылын база өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. Оларның коданында төрүүр 370 хөй бар. 320-зи ооладакан, хураганнары менди. Амыдырал—салгал. Хойжунуң бир уруу Урана ада-незинде дузалакчы кадарчы.

— Чоокта чаа бистің ачаавыс 60 зарлаан. Ам ол чөптүг дыштанылгазынче үүлүп, пенсиялаар. Өөбелериистің изи-биле малчынаал, оларның коданын бистер, уруглары хүлээп алырын дугурушкан бис. Ол дээрге берге ажыл. Ынчалза-даа салгалдың адын баксыратпас дээш кызын ажылдаар бис — деп, Дембирел Чылбак-ооловичниң уруу Лора биле күдээзи Олег чугаалаарлар. Бүзүрелдиг болгаш сорулуг сестер. Оларның чугаазынга улажыт:

— Ажы-төлүм аас-кежиктиг чорзун, арбын мал өзүген болзун дээш бурунгу Агарның агы-кеңгызынга айызаттынып, Шара-Нуурның аржаан сүүн амзап, амыдырап чоруур мен. Байым — малда, кежиним — күш-ажылда —деп, Д. Ч. Эрендей ынча дээр.

Сергей САЛЧАК.
«Кызытаар» совхоз.

УРАНА СЕГЛЕҢМЕЙ

Кызыл хоорайның он бир дугаар үлетпүр барааннар магазининде комсомолчу аныяктар бригадалары бо чылдың үш айларының планын эки коргузүүлер-биле күүседип келгеи. Ам олар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының күш-ажылчы чедиишкиннери-биле үүнүүр дээш аразында социалистиг чарышты келбартып турарлар.

Ол чарыштың мурнакчыларының бирээзинде комсомолчу садыгчы Урана Сегленмей саналып келген. Бо хүннерде ол чонга ногаалар үрезиннерин деңзилеп садып турар. Оон чанында шоодайларда капустаның, огурецтің, помидорның болгаш оон өскедаа ногаалларның үрезиннери бар. Урана эки садыгларындан ыңгыда, комсомолчу даалгаларны идепкейлиг күүседип, садыг коллективинде аныяктарны спортчу оюнларга идепкеннинг киржиричe хандыкшыдып турар.

ЧУРУКТА: садыгчы Урана Сегленмей.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

ДУЗАЛАП КӨРҮҢЕР

«Чыраа-Бажы» совхозтуң удуртукчуларының кичээнгейинге

«Шын» солунуңу редакциязынче чагаа-даа бижип көрбээн мен. Бо чагааны бижиирин бистің амыдыралывыс чайгаар-ла албедапты. Бистің өг-бүлевис малчынаандан бээр беш чыл ажып тур. Сөөлгү 3 чылда совхозтуң кошкарын кадарып келдивис. Багай-даа кадарбайн чор бис. Планныг онаалдаларывысты күүседип келдивис.

Бистің кыштаавыста электри шугуму, суг сордурар насостуг кудук база бар. Олар ажыглап чок турар. Оон чылдагааны трансформатор чогу. Ол дугайында малчыннарчың эзлчеглиг хуралдарынга ай санында чугаалап келгеидан бээр ам үш чыл апарды. Совхозтуң удуртукчуларынга мегеледип мага хандыысыг. Чүгле совхозтуң эвес, районуң даргаларынга база. Бистің кыштаавыста кандыг чылдагаан-биле чырык чогун «Ленинни оруу» солунга эрткен чылын бижээн. Дамей-ле, оон кандыг-даа түңнел чок. Чоогуусталы кышталарда малчыннар магалыг! Чырыктыг. Телевизорну бөзин көрүп орарлар.

Чоокта чаа малчынаан аныяк улус-тур бис. Артында 4 бичии ургуларывыс база бар. Бажыңга керосин лампазын хондур чырыдып кээрге, оон чыдыңга эртен баш аарып кээр-дир. «Аныяктар — мал ажылынче!» — деп кыйгырылыг болгай бис. Байдал шак мындыг ижилыг турарга болур бе? Бистің канчаар чурттап, ажылдап турарывысты көргеш, аныяктар мал ажылынче кирер бе?

Хүндүлүг редакция, биске черле дузалаар боор силер деп бүзүрел-биле маней артывыс.

Норбу КУУЛАР.
Чырааны салбырының малчыны.

ДЕҢЗИЗИ КУДУЛААН

Ээрбек хойжуларының хомудалы

Бистің коданнарывыста кедарып турар хойларывыс мандыычал эвес, ырбыска, бичии. Чайгы, кышкы-даа үеде черле тодарын билбес, хоптактаар. Кыш кээрге чудап эгелээр, оон кедереге семис турган-ла өлүр. Одар-белчиирни таарыштыр кадарып, аалга чедиштир чемгерип турда-ла, бир-ле чүве дилеп, хоптактанып маңнажыр. Төрүүр айында төрүвес, аре салыр азы өлүг хураган болур. Төлү ырбыска, салга. Бичиизиңден эгелээш чазыйлаар. Иезиниң дүгүн чий бергенде, диштери кыжыраар. Чиксээн чүвезин тыппазында чүве ийикпе, чем дилеп чылганыр.

Малчыннар боттарының хуузунда эмнеп, домнап, шыдаарла шаа-биле азырап турда-ла, хорап турар. Ылаңгыа хөй ооладашкынының үезинде чаңгыс-даа баш хураган оскунмас дээш дуне, хундүс салгыл аарып, үйгу-дыш чок ажылдаар боор-дур. Ол хире кызып-кылайып, хөй кужениишкинни үндүрүп келиргеде, мал бажы өспеске, хойжу кижиге хомуданчыы кончут болур-дур.

«Ээрбек» совхозтуң хойжуларында зоотехниктер, мал эмчилери болгаш 10-дан 30 чыл чедир ажыл стажтыг малчыннар бар. Олар шупту хөй малдың хөй продукция бербес болуп бар чыдарын эскерип турар апарган. Хойжуң дүгү ажок дүжүүчел. Кышкы үеде доңуучал, хөлүн эрттир ырымы багай.

Хойжуларның хөй кезиниң бодап турары-биле алырга, мал бажының өспейн турар кол чылдагааны уксажыдылга шын эвес тодараттынган хире. Чогум-на аңаа шемнеп, каразыт турар бис. Чүге ээрге тыва хойларны чиңге нарын дүктүг красноярск уксаалыг кошкарлар-биле хөй-накташтырган, үр төниң иштинде ажыглап келгениниң түңнелинде хойнуң шыңары суларааи, деңзизи кудулаан, дүгүнүң хемчээли кызырылган. Чаңгыс уксааны үргүлчү улаштыр эдерештирип келиргге, хойнуң шынары бакыраан деп, чүвени малчыннар бадыткап турар.

Чер-чурт малы өзүген-даа ыйнаан. черле ынчаш тыва хөй дугайын өөренип, ону Ээрбектиң девискээринге өстүрзе деп саналдыг бис.

Кад-оол ДОНДУП.
Геннадий СЕДИП-ООЛ.
«Ээрбек» совхозтуң малчыннары.

БАРААНЫ ЧААГАЙ БАЖЫҢНАР

Эде тургустунуушкуннуң болгаш дүргедээшкинниң үезинде шынарже онза кичээнгейни угландырган болгай. Ынчалза-даа хол дашты-биле «карак чаап» гудуп каан тудугларны гудуп турары зараадаачыг. Чеен-Хемчиктің «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыраны салбырында ыяштан болгаш шлактан кылган чурттарга бажыңнарының туттунган шынарының дугайында бижикседим.

Чыраны суурның Ленин кудумчузунда чаа ажыглалга киирген ийи аал ишти чурттаар бажыңның шынары багай туттунган бажың деп билдим. Ханаларының орту үезинден эгелээш ак ыраа шыпкан турду. Эжиин көөрге, эвинге киир хагдынмас. Салып каан печказы хензиг, ийи улуг хымыш ишти хемур чиңер. Суг дамчыдар зоолайлары чиңге, тар үттуг. Бетареялары база эзээш. Мынчап кээрге, ол улуг квартираны чыгыдып шыдаавайн турар.

Шынары багай мындыг бажыңны кайы чер тутнаныл база сонуургадым. Бараанны чаагай ол бажыңны Чадаанада ажыл-агыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган колонианың тудугжулары кылган болду. АКМК-ның удуртукчулары, оон тудугжулары кылган ажылының шынары дээш күүгге харысалга чок боон турарыл? Дештындан көөрге, бараны чаагай, ынчалза-даа шынары багай туттунган бажыңнар чүгле Чыргакыда эвес, харын районуң өскеаа суурларында бар.

Дамдын ХОВАЛЫГ.

Эде тургустунуушкуннуң баштакчылары

БАЙДАЛ ЭКИ ЭВЕС

Совхозта мал кыштаглаашыны берге байдаада эртип турар. Бо хүннерге чедир бизни хөй мал өлүп хораан. Оон коя-ла чылдагааны — чем-суурну чедир тургузуп албаанында. Агаар-бойдустуң эрткен чылгы таарымча чок байдалдарындан тараа болгаш мал чөнү культураларының дүжүүдү багай болган деп агартынып база болбас. Барлыкчыларның боттарының черии ажаан-хайгаарап, оон беримчезин алырынга четпестери, ажыл-агыйны эвес чоруу база турган. Часны, чайгы, күзүү сезониарда техниканы шыпар чок септеп келгениңден үреленишкиннер үргүлчү таваржырыр, оон чедирген үржуктарын Аксы-Барлык салбырының мурнакчы хову-трактор звеноузунуң хоочун механизаторлары коммунист Анатолий Дат, Ким Мөөктээр болгаш өскелериңе-даа хуралдарга шүгүмчүлеп келгени чоптүг.

Шак мындыг байдалдар моон соңгаар катаптаавазын дээш ажыл-агыйны башкарып турар кижилер түүү кыгаанын, кандыг түңнел үндүргенил!

1. Дүүшкүнү чештинген

Ховунуң ажыл-ишчилери часкы үеде 3000 гектар черниң хөрзүнүн болбаазырадыр, 4000 гадан эзээш эвес шелге тарылганы чорудар. Ажылдың хемчээли улуг. Ажыл-агыйда кадрлар-даа, техника-даа четчир. Кодээ ажыл-агыйның өске техниказын саначеска, ямзы-бүрү маркалыг 65 автомашина, 44 трактор, үрезин чаштырар 22 машина санаттынып турар. Изиг түлүк кампания үезинде оларны шупту ажылче киирип, туруушкун чок ажылдаарын хандырары негеттинер.

Февраль айның ортаа үезинде РАУК-че берген медээде чаштырар машиналар, культиваторлар, андазыннар белениниң шугумунда, а тракторлар, кожуглар септелгези адаптаганын айыткан.

— Амгы үеде техника септелгези колдуунда доозулган. Үүрмек ажылдар артkан, ону марттың төнчүзүнге чедир кылыптар бис — деп, гараж эргелекизи К. Д. Хомушку ажыл чогумчалыг чоруп турарын биске бүзүредирин орааладашкан.

— Септелге ажылдарын «Барлык» совхоз эрткен чылдан багай организастаан — деп, РАУК-те инженер Д. С. Сандаанов ынаар баарывыс мурнунда чугаалап орган. Ийи удуртук. чүүү чугаалары аңгы болганда, ынаар ужурга таварыштывыс.

К. Д. Хомушку бисти эдерткеш, хөрим иштинде чыскаап каан кодээ ажыл-агый техниказының аразынга аппарган.

Үрезин чаштырар машиналарны, культиваторларны, БИГ-3 маркалыг илиирлерни, андазыннарны чүгүрту эргий көргеш, эзээн хөй кезектер чогун дораан-на эскердивис. Тракторларның чамдыызының септелгези медээде айытканынга дүүшпес болду. Саазынга бижиири болен, шак ындыг техника-биле ажылдаары берге. Септелге доозулган, доозулбаан деп сезиччиг чугаалариың дүүшкүнү ынчаар чештинген.

2. «Чеве» дээн команда-биле

Машина-трактор парыгын башкарып турар кижилер Чаданада материал-техниктиг хандырылга баазазын артык кезектер-биле кончуг багай хандырып келгениңден септелге саадаанын чугааладылар. Оларның негелдези чөптүг. Тракторларның нарын кезектерин совхозка кым-даа кылып шыдаавас. Бедүүн кезектерим кылыптар кижилер бар.

Дарган Владимир Түлүш, оон дузалакчызы Сергей Сарыглар, септекчилер Сарыг-оол Оор-жок, Мунмар-оол Түлүш, Кылын-оол Күжүгет болгаш өскелер-даа даандырган ажылдарын күүседир дээш шалычы ажылдап турар. Оларга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан.

Септелге мастерскаазынче кире бээриинске ийи трактор бар болду. Бирээзиниң иштики кезектерин тускай хептери безин чок 3 кижи эмеглежип адырган турлар. Мастерскаа-ның ийи эжим ажык, соогу аажок.

— Эжиктерни чүге хаап албас силер? — деп айтырдывыс.

— Хоржок, карацгы — деп, гараж эргелекизи хорылаза-даа, кыш эгезинде аазатпай чоруктан одалга системазын доңуруп, ажылчыннарны соок черге ажылдадып турганын ыыттавады.

— Чаңчыккан кижилерге соок-даа ажырбас. Кодуртүр механизмнер ажылдаваас. Эмин эрттир аар кезектер, моторлар септээрде хол-биле кедүрер, ол-ла берге-дир —деп, ДТ-75 тракторну чазып турган Калзан-оол Күжүгет чугаага киришкен.

Тракторнуң мотору, өске кезектери ойнаарак эвес. Оларны ыыан-бээр чайлады кодуруп, ондара-дүүдере каап септээрде хөй кижилер эвилелдеп алгаш, «Чеве!» дээн команда-биле эмеглежир. Кодуртүр механизмни кызза, кажан септедирил?

3. Бажыңнар чаны, буга-сумун кыдыында

Чеже техника барын ончалап санаар аргавыс чок болган. Оларның хөй кезии ажып зүүнде ырак, чоок рейстер чораан, ямзы-бүрү ажылдарда хаара туттунган.

Совхозтуң хову Саадан-Терек суурнуң кудумчуларын эргээш, хөй техника гаражтың иштинде турбаанын кердувус. Автопарктан ырак эвесте хоочун механизатор Чалбарган Күжүгеттің бажыңының хериминиң иштинде, даштында ийи комбайн, трактор кожуу, ийи шатка, комбайн бункери, ямзы-бүрү өскедаа херексолдер көзүлду. Николай Куулардың, Алдын-оол Маадырның, Окал-оол Монгуштың, Крес Куулардың, Рабочут Сарыглардың бажыңнарының чанында трактор, комбайннар база бар. Оларның хөй кезии ажылдаваас, үүрмек, капитал септелгеже киирбээн.

Ямзы-бүрү техниканы башкарып турар кижилер бажыңнарының чанында тургузып алганының чыдагааны чүдел?

— Ынчаннас болза хоржок. Гаражка тургузып каарга, кезектерин адырып аппаар-дыр. Эртken чылын мээң бир эжимниң тракторунуң радиаторун оорлап аппарган. Ынчангаш мен Т-150 маркалыг тракторумну кожуу-биле кады ызырар ыттыг хериммин иштинге кыыттатты. Мал тудуп турар кижиге эгчок, ерт үнзе коргуулгудур—деп, Рабочут Сарыглар тайылбырлады.

Машина-трактор парыгының камгалалы багай. Чадаг, машиналыг үнген-кирген кижилерни хынаваас. Ону ажыглаваш, ында техниканың кезектерин оор ап келгенин хөй кижилер бадыткады.

Оон аңгыда ажыглаттынып болур техниканы чер болганда октагылаткан чытылаары зараадаачыг.

Малчын кудумчузунуң ортузу буга-сумун кыдыында үш корпустуг андазынны, ыыаарчаар чүүлдер кудуп алыр чериниң чанында «Енисей» комбайнның ийи шаткаларын эдилеп турган Сагаан Севе эрткен чылын-на октаткаш, совхозтан үндүр санашкаш, хоорайда барып чурттай берген.

Техниканың эдилели, ажаалда-хейгаараалыгче кичээнгей салбас, ону ол-бо саадаадыр алгаш, хову ажылдарыңга белениниң дугайында медээ берип орар удуртукчуларга чүге хемчег онаавазыл? РАУК даргазы М. Б. Кара-Сал, инженерлери Г. А. Силкин, Д. С. Сандаанов Дуктренчиг бо байдалдан түңнелди үндүрзе чогуур.

Очур-оол МОНГУШ, ранооның улусчу контроль комитединиң даргазы;

Игорь ИРГИТ, түс черде радио дамчыдыгазының организакчызы;

Анатолий БАРМАШОВ, Александр ХЕРТЕК «Туванская правда», «Шын» солунының корреспондентилери.

ПРОДУКЦИЯ-БИЛЕ САНАЖЫР

Баян-Таланың Ак-Шатта мал одары берге, ынчалза-даа малчыннар бүгү аргаларны ажыглап турар. Аныяк хойжулар Эрес-оол биле Ника Монгуштарның коданында төрүүр 335 хоюнуң 313-ү ооладакан. Оон 302 хураган доругуп турар. Бо малчыннарның коданындан 3 хураган өлүп хораан, 8 хөй ара саанган. Амдыызында оларның коргузүү 100 хөйдан 90 хураган болуп турар. Амдаа 22 хөй төрүүр.

«Октябрь 30 чылы» совхозтуң Ак-Шат девискээринде Кызыл-Сүүрде Одаа-оол Ондарның коданында хөй ооладашкыны база адаптаган. 218 хоюнуң чаңгыс-даа хураганы хораваан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Чуна Содунамовна Ондарның төрүүр 335 хоюнуң барын шуптузу хураганнаан, толу чаңгыс-даа хорамча чок.

Керээ өзүгаар ажылдап турар бо малчыннар бүдүрген продукция-биле санажыр.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.
Сут-Хөл район.

Дувуренчиг медээ

БЕЛЕТКЕЛ ӨЗАЛДАН ТУРАР

Тожуда сөөлгү үеде чер ажылынче кичээнгей индец-не кошкаан. Оон уламыдан часкы хову ажылдарына белеткел ам саадаан. Мынчага чедир бистің совхозтарывыста чаңгыс-даа тракторну белениң шугумунда тургуспаан. Уразны четчелеттинмээн, хову-шелдерже чемишчидиге төкпээн.

Ажыл-агыйны чаа арга-биле башкарар үеде эрги өзү-биле ажылдап, күрүне «бергей-ле» дээр хөөмүг турарга болур бе?

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

Эде тургустунуушкун:

бодалдар, саналдар

ОЛ ХӨЛЧОК ШЫН

Ак-Довурактың № 3 ортумак профессионал-техникти училищезинде 18 чыл ажылдап чор мен. Совлгү чыдарда «Тыва даг-дүгү» комбинатка калбак биянгиның арыглакчыларын белеткээр салбырның бүдүрүлге өөредилгезинің мастери боор ажылдап тур мен. Бо хүнерде мээн удуртул турарым биргі курстуң № 10 бөлүүнде 21 кижи өөренип турар. Олар эрткен чылын чаа сес класс дооскаш, бисте өөренип келгеннер. Үш чыл өөренгеш, калбак биянгиның арыглакчыларының дипломун холга алырлар. ортумак эртем база чедип аарлар.

18 чыл иштинде доостуруп келген сургуулдарымның хей кезин «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаг фабриказының бедик болгаш бөдүүн сорттуг даг-дүгү арыглаар цехтеринде ажылдап турарлар. Эрткен чылын дооскан Сайлыкмаа Сарыглар, Светлана Калдар-оол, Саида Ооржак бөдүүн сорттуг даг-дүгү арыглаар цехтің № 4 эзлчээнде жи ажылдап эгелээннер. Ол эзлчегиің комсомол организациязының секретары Борис Ооржак база бо училищени дооскан. Бо чылын удуртул турар белүүмнү ол эзлчег шефке алган.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму профессионал-техникти училищелерге колдуунда ажылчыннарны болгаш специалистерни белеткээрин хөгжүдер деп чугаалашкан айтырыг талазы-биле түлээп алган доктаалында айытkан. Ол хөлчок шын. Бо дугайты бир саналымны бижип көрейн. Профессионал-техникти училищелерге чүгле ажылчыннарны белеткезе кандыгыл деп бодалдыг мен. Ортумак эртемни школаларга чедип аарын колдадыр болза эки. 1984 чылдың апрельде хүлээп алган реформада сескі класс доосканнарның 40 хире хуузун профтехучилищелерге өөредип чорударын сумелээн. Оку ажыглап алгаш, чамдык школалар удуртукчулары өөренири кошкак, берге кижизидилгелиг өөренікчилерни сес класс доозарга-ла, профтехучилищеже киирерин бодаарлар. Берге өөренікчилерни бисче чорудупкаш, «дыштандывысса деп орар бешкылар бары чажыт эвес. Ындыг бешкыларның ажылының четпезин эдер, сургуулдарны кижизиндер, эртемге өөредир, ажылчын мергежин бээр дээш ажылдап турар бис. Ынчангаш СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң негелделеринге дүүштүр профессионал-техникти училищелерже өөредип чорудар өөренікчилерниң шынар составын экижидериче сагыш салыры чугула деп бодаар мен.

Валентина КАЛИНИНА.
Ак-Довурактың № 3 ПТУ-зунуң бүдүрүлге өөредилгезинің мастери.

ЧУРУКТА: аныяк тудугжу Надежда Монгуш № 81 тудуг эргелелиинде 1983 чылдан бээр чурттаалга бажыңнарының тудуунда ажылдап, хүн үлүү үргүлүг ажыр күүседип, мактадым турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДЕТКИМЧЕ, ДУЗА ХЕРЕК

Комсомол. Оон кежигүннери совхозта 134 кижи. Улуг күш. Ажыл-агыйның экономиказынга оон кыырып турар үлүү чүл, ол бөгүн чүүү кылып турарыл! Биргээде, олар өөредилгенің кандыг хевирлерде хаара түттуганыл!

«Алдай-Маадыр» совхозта комсомолдуң политиктиг үш школазы бар. Оларның пропагандистери —ортумак болгаш сес чыл школаларында башкылап турар аныяк коммунистер, дуржулгалыг пропагандистер. Бо өөредилге чылында комсомол чырыдыышкынының системазынга биргі кичээлди «Эде тургустунуушкунну практиктиг ажыл-херектерже ханыладыр» деп темага эрттиргек. Комсомолчулар айда ийи удаа кичээлдеп турар.

— Экономиктиг өөредилгени бо чылын элээн шуудаан деп болуур. Чүге дизе үениң негелдези-биле экономиктиг биліг удуртукчу-даа, ажылчын-даа кижиге чугула деп чүвени билгеш, кичээл саның көвүдеп, өөредилгеже комсомолчу бүрүзүн хаара тудуп, бо чылын кажангызындан артык кичээнгейни өөредилгеже угландырдывыс. Чаш уруглут аныяктарга безин бажыңга оналга берип турар. Пленум материалдары дээш чыжектиг кандыг-бир чугула айтырыг өөренир апаргаывысте, ындыг кичээлди коммунистер-биле кады-даа эрттирип турар бис —деп, совхозта комсомол комитетинің секретары Е. М. Ооржак чугаалап берди.

Өөредилге эртип турар-даа болза, кичээлге комсомолчуларның эвээш келирин секретарь-биле чугаалажып ора билген мен. Пропагандист дыңнакчыларны бажыңнарындан сүрүп эккел турган таварылгаларны дыңнадым. Комсомолчунуң арын-күүрү канчан баргаыл? Чүге сүрдүрүп турарыл? Узун рейс чоруй барган азы дүнеки эзлчегде ажылда кижилерни адап-сураан чоор. Чугаа болза, суурда ажылдап турер болгаш кичээлге кээр аргазы бар турган, янзы-бүрү чылдык диленгелер дугайында болуп турар. Кичээлге келбес, озалдаар чорук дээрге-ле комсомолчунуң ам-даа эде тургустунмааны-дыр.

Ажыл-агыйның экономиказынга комсомолдуң кирип турер үлүү чүл? Аныяктарны мал ажылынга хаара тудар дээш комсомолчу-аныяктар ортузунга элээн ажылдарны чорудуп турар. Чижээлээрге, совхозта партия, профсоюлел, комсомол комитеттериниң хөлөнити организациялары кириштирип турган, хоочун малчыннарга, ажылчыннарга турасказаткан дыштанылга кежээлерин эрттирген. Хой ажылынга 40 чыл болган хоочун хойжулар Кылбак Ыймаандайович биле Солай Сырбаевна Монгуштарның буянныг ижинге турасказаткан кежээге аныяктарны колдады чалаан. Кежээниң сценарийниңи сөзүн комсомол организациязының секретары Елена Монгуш чогаатkан. Кижизидикчи уткашынарыг, баш удур ыяк белеткээн кежээлерден аныяктар мал ажылының ажыктыын-даа, хундуткелдинин-даа билип ап турар.

Совхозтуң комсомолчуларының дыка хөйү мал ажылында. Чүгле хойжу комсомолчу безин 21 кижи, а кодан бүрүзүнде сакманчылар —шупту комсомолчулар.

Хоочун хойжу Кылбак Ыймаандайовичиниң уруу Светлана Донгак Оргу-Шөл хойжу бригадазынга 1979 чылда адазынга дузалакчы кадарчы болуп ажылдап кирген. Эрткен чылдан бээр улуг кадарчы болуп, угундан малчын ада-иезиниң орнун эзлээн. Оргу-Шөлдүң Шекпээр талазында кыштап турар хойжу Бопуяк Ооржактың оглу Очур Ооржак 1986 чылда сес класс дооскаш, адазынга дузалакчылап эгелээн. Оон арга-дуржулгазы улгаткан. Ол ышкаш Чодураалыг-Сайында бригадада ийис алышкылар Монгүн-оол, Алдын-оол Сарыглар болгаш оон-даа өске комсомолчу хойжулар багай эвес ажылдап, ажыл-агыйның экономиказын быжыктырарынга үлүүн кириштирип турар. Сакманчылардан Ымыймаа Монгуш, Айбек Монгуш, Роза Монгуш болгаш эрткен чылын Кызылга «Аныяк малчыннарның квалификациязын бедидериниңе» республика курузун өөренип дооскан Сеезээн Ондар, Дина Ооржак болгаш оон-даа өске аныяктар тус-тузунда чүс бежеңден эвээш эвес хураганнарны совхозунга доруктуруп берип келгеннер. Дуржулгалыг сакманчыларның үлегери-биле бо чылын школа дооскан Уранза Ооржак, Марина Монгуш, Виктор Ооржак. Эдик Монгуш болгаш өскелер-даа коданнарга эрестиг ажылдап ыыштаан. Эр хейлер!

Малчын комсомолчулар-биле чергелештир автопарктың (комсомол эге организациязының секретары чоларчы Мерген Ондар) аныяктары база-ла эки ажылдап турарлар. Олар хостут шактарын чап ажыглап, спорт ажылын сайзырадып, автопарктың артыы девискээринде футбол, баскетбол шелүүн дерип алган, ада-а өске коллективтерниң аныяктарыбиле хостут үеде спортчу маргылдаларны эрттирип турар. Эзлери эки өгден аалчылар үзүлбес дижир. Автопарк аныяктарының спорт шелүүндеп аалчылар үзүктелбес-ле болзун.

Совхоз бүдүрүлгезинде комсомолчуларның кириштейн турары ындыг адыр чок. Олар ада-өгбелериниң эки чаңчылын уламчылап, тайбың иштің чедишкиннериниң шыпшыынче күш-ажылдың быжыг тепкинжин дидим салган. Төпте комсомол организациязында хамааржып турар комсомолчуларны көр. Бухгалтерлер Алекмаа Ооржак, Айлаң Сарыглар, Ирина Ооржак, библиотекарь Любовь Монгуш, Самбажык аттыг Культура бажыңының директору Борис Куулар, методист Дина Ооржак, кинемеханик Владимир Ондар... Оларның шуптузунуң күзел-чүткүлү, сонуургалы чаңгыс —ленинчи чагыгларга шыкчы болуру.

Комсомолдуң күжү —партийжи удуртулгада. Ынчангаш партия организациязы аксы чүгле удуртулганы күштелдирериче эвес, аксы доктаамал дузалажырынче, ону деткимериче кичээнгей салза эки. Культура бажыңының директору, методист, суурда хөрээженнер чөвүлелиниң кежигүннери болгаш оон-даа өске аныяктар-биле чугаалажып, оларның кылып чорудуп турар ажыл-херектерни сонуурган ора, оларның хомудалдарын чептуг деп түүнелге келдим. Кандыг хомудалдарыл? Музыка хөрекселдерни чедишпес. Аныяктар оркестр негеп турар. Баян безин чок. Хуу баян ачылап алганда, ойнаар-ла. Ол ышкаш ортумак школаны доозупкаш, кандыг-бир өөредилге черинче өөренип кирип алгаш, оозун бир-ле чылдаганбиле ара кааспаш, суурда огулут ажыл чок, айтырарга адамезиниң ажылында дузалажып турар боор аныяктар бар. Оларга көдээ Советтің күүскому ажыл тып бээринге дузалажырының аргазын бодап көрзе чогуур.

Аныяктарның хомудалы, негелдези чептүг. Айтырыг чаңгыс эвес удаа тургустунуп келген болганда, аксы дарый дорт харыы херек. Күш-ажылга, уран үүлүге, спортка талантыыг, күзел-чүткүлдүг аныяктарга деткимче, дуза көргүзери эргежок чүгүл. Оларның амыдыралга туружун бүгү талабиле улам быжыглаары эң күзенчиг-дир.

Валентина САТ.
(«Шынның» корр.).

БРИГАДАМ — ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ

Школага, ылаңгыя эге класстарга, өске өөрүм-биле бир дөмей, онгу класс дооскаш, ажылдаар бе, азы улаштыр өөренир бе дээрзин көдүүс бодавайн-даа турган мен. Эге класс башкылары бистиң-биле ындыг чүгаа кылганын сагынмайн тур мен. Аная-ла өөренип, ойнап, хөглеп, класстың хей-нинити ажылынга киржип чоруп турдум.

Улаштыр өөренир, азы кандыг-бир бичии ажылга кирип алгаш ажылдаар бе деп кижи түстүү класстарга, ылаңгыя доозарының клазынга келгеш, элээн девидеп бодаары бээр чүве чорду. Мен-даа тудугжу болурун күзей берген мен.

1978 чылда Бай-Тайганың Кызыл-Даг ортумак школазын дооскаш, Кызылдың «Тыва тудуг» трезинің № 43 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадазынга баштай өөренікчилеп ажылдай бердим. Бригаданың уруглары барык шупту комсомолчу-аныяктар, интернационалчы, эп-найыралдыг, ажылгыр, омак-хөглүг кыстар болду. Эп-найыралдыг, интернационалчы бригадамга дорааан ижинге берген мен. Бисте озалдаашкын болгаш кайы хамаанчок шак үзер чорук барык таварышпайн турар. Шуптузу—чаңгызы, чаңгызы — шуптузу дээш ажылдаар, черле шыкгыы сагылга-чүрүмнүг улус болду. Мен база бригаданың ындыг быжыг чүрүмүнге чаңчыгып калган мен. Озалдаар, шелээ-чөпшээрел чок ажыл шагы үзер болза, коллективтиң мурнунга дорааан хемчег алыр.

Ажылдаавышаан, эргелелдиң бодунга кежээ өөренип турган, шеверлеп ажылының талазы-биле дөртүү разрядты дужаап алдым. Бригадириис арга-дуржулгазы улуг, ажылгыр болгаш тудугжу коллективиниң ажыл, амыдыралы дээш сагыш човангыр кижи. Бригадириис — ВЛКСМ-ниң XVII съездизиниң делегады, коммунистит күш-ажылдың шалыпчызы, коммунист Н. Б. Донгак. Бистиң бригадавыс бүдүн трестиң талазы-биле планныг онаалданы ажыр күүседип, шаңнал-маңталдыг черни көш удаа ап келдивис. Негелде шыңгыы —чүгле шынар дээш, ажылды кыска хуусаада доозар дээш ажылдаары.

Урана САНЫ-ХОО,
«Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелиниде шеверлекчи.

Кызылдың 48 дугаар тудуг эргелелиниде Алексей Кыргысович Чамбалдың бригадазының ажылчыннары бо чылдың эрткен айларында 133 аал ишти чурттаар бажыңны кылып, ажыглалга киириштирген. Олар ам тос каът чурттаалга бажыңында ажылдап турар.

Бызаңчыларның бо бригадазы тудуглар соңгаларын, хаалгаларын эптеп салырлар. Бажыңнар өрээлдерин шелалаар, кырын дуглап, крышаалар ажылдар база оларга хамааржыр.

Ында 29 ажылчын бир демиг ажылдап, коллективтиг керээ-биле тудуг кылырынче кирген. Хоочун тудугжулар Анатолий Ичин, Иргит Калин, Константин Седиш, Баавын Мөңгүн-оол аныяктарны тудуг кылырынга өөредип, дагдыныкчы болуп турарлар.

Тудуглар кылырының планныг даалгаларын ажыр күүседип келген, орулгалыг ажылдап турар бо бригаданың ажылчыннары эрткен чылдың түүнелі-биле кижи бүрүзү 200-тен бир муң чедир рубль түүнүг шалың акшаны алган.

ЧУРУКТА: Алексей Чамбалдың бригадазы.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БИЧИИ КОЛЛЕКТИВТИҢ ДУВҮРЕЛИ

Отчугашты кыысыр

Кораңгы инек кажаазында саанчылар малдың малгаштыг ол өдээн аштаан турлар. Алгыржып тургаш, аравыста таныштывыс. «Мурнакчы» совхозтуң суур адаанда фермазының үш-ле саанчызы ол. Оларның эң-не хей чыл ажыл стажтыы дуржулгалыг хоочун саанчы Кертинне Хертек болду.

— Сайгылгаанывыс чап-чаа өжүп кагды — дээш, РАУК даргазы Сергей Георгиевич Минсьянц, совхоз директору Кара-оол Лаа-Сүрүнович Хертек-биле саанчы чугаалажып кирипти. — Мөнгө быжыглаан 20 инектің 13-үн саап тур мен. Хей кезин аныяк хунажыннар-дыр ийин. Удур соглуру сүт бербес, немей төрүп турарлары база бар.

Хураганчык Салчак биле Чойган Хомушкунуң кайызында-даа 20-20 инек быжыглаттынган.

Саанчылар кажааның кажан түттунганын сонуургатты.

— Мен бо кажаада барык кырыдым. Бежен чылдар үезинің кажаазы-дыр бо — деп, К. Хертек дыңнатты.

— Шынап-ла, мен бичии турумда-ла кажаа чүве болгай— деп, Чойган аксы немешти.

Эрги кажааның чанында чаа кажааның тудуун бо чылын доозарын планнап турар. Оода 200 инек кирер механизастаттынган кажаа тударынга, аксы үндүрер акша-хөрөнгини совхоз хандырып шыдаар шаг-шинээ чок.

Бистиң барганывыс хүн, үш саанчы инек чыдар черниң өдээн аштап чадашкан. Кажаа иштин аштаарынга дузалажыр трактор ажылга озалдап кээп турар. Чамдыкта, кежээкиниң беш, алды шак үезинде келгилээр. Оозу техника чедишпезиниден, чарба өөртүүнге ажыглаарынга ийлешкен. Ажылчыннарга силосту чүктеп, демир хуунап дажыырга аар болбас аргажок. Ынчангаш Данил Дажының башкарган тракторун чарба өөрүнче ажыглап, чардыктырган хөрээ чок болгу дег.

Коллектив бот-орулга-чарылгаже шилээн болганда, оон кежигүннери долу күжүбиле ажылдаарынга чогумчалыг байдалдарны тургузар, ажыл шагындан чардыктырар чорукту болдурбазын совхозтуң удуртулгазы кичээнгейге алза эки. Орук аксында фермаңы автопавка оюп эртип турар хевээр. Саанчыларда, кадарчыларда суур магазиниче безин баар чай-хос тывылбайн бергылаар.

Саанчы Ч. Хомушкунуң бажыңы суур бажында, Шанчыг баарында. Чыккылама ышкы соокта-ле берге. Хүлээнгени күштүг болганда канчаар боор: эртенги чывар-биле кады фермаже эстедип-ле орар. Инек, бызаа кончуг. Арткан ийи саанчының бажыңнары фермадан ырак эвес. Шак мындыг байдалдарда өженип турар ажылчыннарның амыдырал хандырылгазынче сагыш салыышкынны күштелдирери күзенчиг.

Ферма амдыызында казырамолдургазы-биле катай хаара 178 бода малдыг. Чаш бызаадан чүгле ийизи хораан. Инек бажын улам өстүрериниң айтырылын шиитпирлеп, чоокку үеде эткир, сүткүр уксаалыг 30 хунажынны садып алыры көрдүнген. Уксаажыдылга ажылын улам эжижидер.

Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң ажылын планныг чорударының чаа аргазы. Ол дээрге бүдүрүлгениң ажыктыг, орулгалыг чоруун чедип алырынче угланган. Ол сорулганы ферманың коллективи канчаар күүседип турарыл? Бот-орулга-чарылганың негелделерини шын билип турар бе?

Ферма бодунуң девискээринде турер уруглар албан черлерни, эмиелгени сүт-биле хандырып турар. Ферма сүдүн бөш кезек черже чорудуп турар. Ол хирезинде орулга алдынмайн, чарыгдалдыр дуглаттынмайн келген. Азы сүттү бүдүрериге үнген шүүдел ону организациларга саткан өртөөнден улуг болуп хевээр артпышаан.

Даандырган хөрекке хамаарыяга, харыысалга кандыгыл? Ферма хүнде 260 килограмм сүттү саап ап турар. Күрүнге сүт садар хүлээлге күүсеттинмейн, сөөлгү катап дужааганы 5 тоннада, ол-ле хевээр чаңгыс хемчээлде чыдып берген. Ону совхоз директору сава тывылбазы-биле тайылбырлап олурар. Кызыл-Мажалыкка чедир үш-ле бидон сүт кангырадып чедирер эвес. (Ферманың күрүнге хүнде сүт дужаар аргазы чүгле ол хире). Ындыг төлээде кожазындаЭэр-Хавак СБФ-биле дугуржулга кылгаш, оларның сүт дужаар машиназын ажыглаар талазы-биле чугаалажып, дилег кылза эки.

Улуг кадарчының дузалакчызы Садык-оол Хомушку-биле чадагай кажаа иштинге чаш бызааларны төрүүр инектер-биле хары угда чемгерип турда үжүраштывыс. Бир чаш бызаа доштаны берген соок хар кырында чыдар болду. Оон ылай ындында-ле төнүп бар чыдар мал чемин камнавайн турарын эскердивис. Бызааларже дажыглаан сигеннің орнунда аажок амданныг хоюг тогланчы бөкпек хевээр артып калган. Ол сүтүзүнүг артынчыны чаш мал төлүнге каап бээрин үттүп турар.

Дериг-хөрекселдери, кажаахораазы эрги хевээр, үйүг эвес ферма коллективиниң ажыл-херектериниң долу эвес чижектер ындыг-дыр. Оон ажылчыннарын эки инженирличе дүвүредип келир айтырыглар ам-даа бар. Эде тургустунуушкуннуң чаа байдалдарында кораажалыг ажылдаарын кым-даа күзевес. Чедишкин боду чедип келбес. Ону магадылаар дээш күженнишкинниг ажылдаар, отчугашты кыысыр апаар.

Данзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ

РАЙКОМ БОЛГАШ АЖЫК-ЧАРЛЫГ ЧОРУК

Будун чартын млн. чурттаачыныг Харьков хоорайда административтиг тос район бар. Коммунизм районда экономиканың шизы-бүрү адырларының 23 бүдүрүлгезин, ортумак тускай өөредилге черлерни, транспорт эргелелерни ажылдап турар.

Чаартылгаларның чедишкини дээш партия организациларының харыысалгазы өзүп турер амгы үеде партия ажылының стилинге болгаш методтарынга шиитпирлиг өскериллелерни чедип алыры эргежок чугула деп, Коминтерн райкомунуң бирги секретары Олег Александрович Демин санап турар. Бүдүүрүлгелерде, күш-ажылчы коллективтерде эргижирээн принциптерни болгаш билишкиннерни сый шавары дээш демисел улаштывышаан. Бүдүрүлгелер дугайында хоойлу күштүг болуп боттанын эгелээн. Бот-орулга-чарылга нептерел, демократия кайбарын, күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелери турустунуп, удуртукчуларны соңгуп алыр ажыл чоруп турар. Күш-ажылдың түүнелдери дээш кижилериниң харыысалгазы бедээн. Эргелеп башкарылганың чагырып дужаар стилиндеп удуртулганың политиктиг методтарынче — тайылбырлап бүзүрдиринче, идеокейлиг организаткы ажылче шилчирин райкомдан ол негеп турар.

Ынчалзажок стиль болгаш методтар боттары але-чайгаар өскерли бербес. Оларның артында кижилер бар болгай. Коминтерн райкомунуң ажылчорудуулгазында бөгүн кандыг өскериллелер болуп турарыл база ону канчаар чедип ап турарыл?

— Коя-ла чүве—кижилерже, күш-ажылчы коллективтерже чоок апаргаывыс боюур. Моон мурнунда бүдүрүлгелерге, партия организациларынга барбайн турган бис деп база чугаалап болбас. Ынча дээр болза, ол шын эвес апаар ийик. Бистер өдээ барып, районнуң ажыл-херектериниң дугайын чугаалап, берганывыс ук коллективке күш-ажылдың түүнелдериниң дугайында бодалывысты чугаалап турган бис. Ынчалзажок ол мургулайында-ла райкомдан коллективтерге баар — чаңгыс талалыг харыязза болуп турган. Бистер ам болза, партияның салганы сорулгаларын чедип алыр төлээде, ажылчы чондан бисче, райкомче, чоок харыязза базе хөрек дээрзин биилип кааш бис. Чүгле коммунистерниң эвес, а партия кежигүну эвестерниң айтырыглар тургузуп, хомудалдарын чугаалап, райкомга келири бисте чаңчыл болуп бар чыдар.

Ындыг өскериллелерны улам эжижидеринге, партия эге организациларынга тодаргай дузаны чедиринге аная-ла чаагай күүсшкиннер бээри эки түүнел бербезин билдингир. Райкомнуң ажылын шуут өске угланыышкынче өскертип кирер — кежудур олуруп келгени кабинеттерден үнүп, ол чокта түү-даа могуваа кылдыр сагындырып келгени телефонардан адырлыр хөрек. Чаңгыс-ла арга бар: ол чүл дээрге саазыннар хей шокарлаваайн, а партия эге организациларынга барып ажылдаары-дыр.

Ындыг айтырыг база турустунуп келген: коллективтерге канчар үргүлүү баарыл, ой-ойлап баарының чурумун канчаар тургузуп алырыл? А райкомнуң аппараты улуг эвес — 22-ле кижи, соңгаарлаттайн шиитпирлээр айтырыглар мырыңай эндерик. Черлер кезип чоруурга, өске хүлээлгелерни күүседиринге те чедишпейн барбас бе? Чаа түүлдерни дилеп тыварын шенеп көөр дээш ону чоруткан бис. Инструкторларны күш-ажылчы коллективтерге хуниңүү-не баар кылдыр шиитпирлээн бис, оон эки чүве үнмээн. Өске ажыл-херектер кылдынмайн баар болганын эскерип каан бис. Партия эге организацияларынга неделяның үш хонуунда барып, ажылынга дузалажыр кылдыр эптиг арганы адак сөөлүнде тып алган бис. Партия организациязының болгаш күш-ажылчы коллективтиң ажылчорудулгазының түүнелдерин барымдаалап ажылдакчывыстың кылган ажылын оон-биле үнелээр апарган бис — деп, Олег Алексеевич чугаалады.

— Ындыг угланыышкын райком ажылының моон мурнундагы чаңчылчаан турган стилин өскертиллетти ыйнаан, ындыг боор але!

— Ийе, мурнуку чурум өскерилген. Хей-хей кижилер кабинет стилинге чаңчыгып калганындан, оон үүгүп чадап шаг-ла болганнар. Ындыг кижилерни чаа, идепкейлиг кижилер-биле солаан бис. Оон түүнелинде ийи чартык чылда райком ажылдакчыларының составын барык 40 хуу чаартkан бис. Чажыргаш моор, моон мурнунда райком бюрозунуң хуралынга дыка-ла хей айтырыгларны чугаалажып көрүп турган болдур бис ийик... Ам айтырыгларның саны, 1985 чылдыы-биле деңнээрге, дөрт катап кызырган бис.

Парторганизациялар секретарьлары-биле, ажыл-агый удуртукчулары, кол инженерлер болгаш өскелер-биле-даа хей санныг, ажыы эвээш хуралдар эрттиреринден шиитпирлии-биле ойталаан бис. Ынчалзажок, хурал-суглааны эрттирип турар бис. Парторганизациялар секретарьларын айда бир катап чыыр бис, эде тургустунуушкунга оларны дамчыштыр салдар чедирип турар болгай бис, ынчангаш кол күжүүс ол. Районда ажыл-херектериниң байдалын болгаш сорулгалар дугайын оларга чугаалап бээр бис, а күш-ажылчы коллективтерни чүү чүве дүвүредип, кандыг бергелер ында тургустунуп келгенин олардан билип ап турар бис.

— Райкомнуң бюрозунга кандыг айтырыгларны тургузуп база шиитпирлеп турар силер!

— Бюроге чугаалажыры-биле хүниңүү эң чугула, эде тургустунуушкунга дорт салдар чедирип турар айтырыгларны кирип турар бис. Бо чылын районда 9 бүдүрүлгени бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче кирдивис, а ийи бүдүрүлге 1987 чылдан бээр чаа байдалдарга ажылдап эгелээн. Ажыл-агыйны башкарыл чорударының чаа методтарынче күш-ажылчы коллективтерни шилчидирин белеткээринге партия организацияларының ролюнуң дугайында айтырыгны баш бурунгаар бюроге чугаалашкан бис. Бо талазы-биле партия организацияларының секретарьлары отчеттарын берген болза-даа, бюро хуралынга чалаткан турган ажыл-агый удуртукчулары четпестер болгаш чедир кылбаан чүүлдери дээш база шыңгыы шүгүмчүлеткеннер.

Райкомнуң ажылдакчылары бүгү-ле айтырыгларже ханыл-ап кирип, ажыл-агый, бүдүрүлге удуртукчулары-биле кады экономиктиг категорияларны шиңгээдип ап турар. Бо талазы-биле эвээш-биче-даа бол дуржулгавысты өскелерге база дамчыдып, оон-биле кады райкомнуң шиитпирээри база дузазы негеттинип турар айтырыгларны сайгарып келдивис. Чижээлээрге, чаа байдалдарда министерстволар бүдүрүлгениң бөктөөп турары районнуң азы хоорайның тус чер бюджединче эвээш акшахөрөнги салыр деп турары билдине бээрге, ону база чептүү-биле шиитпирлештивис. Хоорай чедимче чок чүвеге таварышпас кылдыр айтырыгны ынчаар шиитпирлээр болгай. Орулганы хуваар, оон нормативтериниң талазыбиле хей-ле айтырыглар тургустунган. Бүдүрүлгелерниң соң-хөө байдалдарын сайгарып кергеш, ону эдер дугайында түүнелге келген бис. Орулга, бот-үне, шынар талазыбиле өске-даа көргүүзүглер күш-ажылчы коллективтерниң чедишкини хамааржыр биске амгы үеде эң чугула болгаш контроль доктаамал турар ужурлуг айтырыглар ол дизимзе, хөөреди берди деп кым-даа ынчаар бодай бербес боор.

— Партия райкому бүгү-ле таварылгаларда ажылдың чаа хевирлерни болгаш методтарын ажыглаарын орадажып турар бе!

— Бир эвес ынчаар бодаар болза, шын эвес апаар ийик. Ажылдың хевирлерин өскертирин кончуг оваарымчалыг көрүп турар бис, утка-шынарга база ол дүүшкен турер ужурлуг. Партия Уставында көрдүнген партия хуралдары, бюро азы пленумнар дээш ышкаш, чаңчыл болу берген ындыг методтарны ажыглаары бижи хевээр чугула деп санап турар бис. Ынчалзажок оларны быжырымчалыг белеткеп, ол-ле партийжи активчилерни хөй-биле хаара тудуп, ону эрттиреринің эң демократчы принциптерин ажыглап тургаш, оларның дээштинин болгаш түүнелдиин бедидерин орадажып турар бис. Чижээлээрге, ээлчеглиг пленумнуң болур хүнүн, чугаалажыр айтырыгларын баш бурунгаар чарлаваш, ол талазы-биле бодалдарын, сүмелерин чорударын ажылчыннардан, специалистерден, бүдүрүлгелер болгаш хей-нинити организациларының удуртукчуларын орындан, коммунистерден болгаш партия кежигүну эвестерден дилээн бис. Ук саналдарны кичээнгейлиг сайгарып кергеш, пленумнуң материалдарынга ажыглаар болгаш ол талазы-биле тодаргай хемчегларни алыр бис. Ол ышкаш райком кежигүннерин, кежигүнге кандидаттарны болгаш ревизия комиссиязының кежигүннерин бо ажылче хаара тудуп турар бис. Партийжи ажыл-херектериниске ажыкчарлыг чорукту ындыг ажылчы калбартып турар бис.

Дмитрий ГАЙМАКОВ.
(ПМА-ның тускай корр.).

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уланчызы. Эгези № 74 «Шында»).

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен неним «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Бельчикова Саяна Степановна — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Донгак-оол Татьяна Тюлюшевна— райкүүскомнуң ИХК-ның таныгыл черниң контролёру.

Сурунчук Зинаида Сатовна— «Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Аяспан Галина Майындыевна—Ээрбек совхозтуң ажылчыны.

Кыргыс Өшку-Саар Түлүшевна —«Кызыл тараачын» совхозтуң ажылчыны.

Маады Полина Мыйчанмаевна — «Кызыл тараачын» совхозтуң ажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен неним «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Монгуш Роза Шойдак-ооловна — Сүт-Хөл лесничествозунуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен неним «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Монгуш Татьяна Чылбаковна Бора-Тайга суурның ясли-садының повары.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Монгуш Лидия Маадыевна — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Монгуш Светлана Шыдыраевна — «Сүт-Хөл» совхозтуң саанчызы.

Оюн Татьяна Николаевна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң улус өредилге киидизиниң бухгалтери.

Хомушку Зоя Луузановна — улус депутаттарының Алдан-Маадыр кедээ Совединиң күүскомунуң техажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Монгуш Вера Чамбаевна — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Ондар Галина Дамбаевна — районнуң төп эмнелгазының санитарказы.

Ондар Лидия Дембиреловна — Сүт-Хөл ортумак школазының башкызы.

Ондар Майя Ооржак-ооловна — районнуң төп эмнелгазының эмчи сестразы.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Дагваадай Нина Давыдовна— Хову-Аксының № 1 ортумак школазының техажылчыны.

Коп Валентина Васильевна— Хову-Аксының № 1 ортумак школазының техажылчыны.

Оюн Галина Доржуевна — «Коммунизмниң черели» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Арчумаева Любовь Герасимовна — Бай-Хаак суурда уруглар садының ажылчыны.

Шаравин Луиза Даваевна— Кызыл-Арыгның дузалал школа-интернадының башкызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Мангыр Кара-Уруг Кыртыновна — «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыны.

Петрова Нина Степановна — орук-септелге-тудуг участогунуң бухгалтери.

Соян Валентина Кунгаевна— «Россия» совхозтуң бухгалтери.

Соян Зоя Ензаковна— «Россия» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Сюрюн Антонина Максимовна — «Россия» совхозтуң саанчызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Бумба-Хуурак Анай Тюлюшевна — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

Чап Вера Түлүшевна —Чаа-Хөл ортумак школазының техажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен неним «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Суваакпут Раиса Дөвүт-ооловна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың III чергези-биле

Ойла Сара Кыргысовна — Ак-Тал ортумак школазының техажылчыны.

Хуурак Уйнук Сатовна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Биче-оол Кара-кыс Кызылмаевна — Чааты ортумак школазының техажылчыны.

Суваакпут Зоя Дүүденовна— «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Тожулук Галина Чамзыевна — Чодураа суурда ог-буле эзэзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен нелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Дамдын Любовь Байыр-Белековна — Ак-Тал ортумак школазының башкызы.

Драпаан Надежда Наксыловна — «Найырал» совхозтуң ясли-садының нянзы.

Доржукай Татьяна Иймаевна — Чодураа суурда ог-буле эзэзи.

Калбак Маргарита Мадер-ооловна — Чаа-Хөл ортумак школазының техажылчыны.

Кассыга Надежда Тюлюшевна — Чаа-Хөлдүң харылзаа салбарының почтальону.

Саячак Надежда Болатовна — «Найырал» совхозтуң саанчызы.

Сереп Анайбан Сатовна — «Улуг-Хая» совхозтуң бухгалтери.

Сүрүң-оол Ирина Федоровна — Ийи-Тал сес чыл школазының техажылчыны.

Ховалыг Зоя Сарыг-ооловна — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чалбаакай Эзир Мөңгеевна — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң 42-ги тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Чыпсын Татьяна Дамбадооевна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың март 22.

Специалиске сөс

МАЛДЫ САРГЫДАН КАМГАЛААРЫ

Мал ажылынга саргы улуг каражены чедирип турары биидингир. Олар малга чыпшынгаш, чүгле хонын сорар эвес, а харын халдаварлыг болгаш аная-даа аарыгларның өскүдүкчүлери болуп турарлар. Кижиге халдаваш, саргылар эпцефалит дээр аар аарыгны халдадып болур.

Одарларга саргы хар эриири-биле —марттың иймги чартынында эгелээш, апрельдиң төнчүзүнге, майның эгезинге чедир турар. А чамдык черлерге оон-даа орай — июль айга-даа чедир дириг чоруур. Ынчалза-даа ол үеде черле массалыг эвес, эвээш болур.

Саргы хойга, мыйыстыг бода малга, эң ылаңгыя чаш малга дыка улуг хораны чедирер. Саргы аажок хөй турар үеде малдың продуктулуг чоруу аажок кудулаар: инектериң суду түнде 2 баа оон-даа хөй килограммга эвээжээр, хойнуң дүгү тазарып дүжер. Саргылар массалыг халдап турар үеде бир хойга чүс иймкпе оон-даа хөй маңгыс чоруур. А инек саргы нептергей үеде 2—3 литр хире-даа ханны чидирер.

Хураганнар саргыга дыка алзыр. Аңааызыртказ, арып баксыраар, чамдыкта харын өлүп болур.

Чазын саргы чадаң үнүштүт, хараганныг, сөөскен, даялыг черлерге, чоогаларга, хемчигештер үнүнге хөй болур дээрзин малчыннар билзе чогуур. Ынчангаш саргыдан камгаланып, ындыг черлерге мал кадарбас болза эки. Оон аңгыда малчыннар боттары база саргыдан кичээнир херек. Саргылыг черлерден чанып келгеш, идик-хевин кактаар, арыглаар, саргыны дораан узуткаар херек. Ол үеде кылын пөстен кылган тудуш бөрттүг комбинезон кедер болза эки. Бир эвес саргыга ызыртылган болза, доп-дораан эмчиге баары албан.

Саргы-биле демисежириниң эң-не дээштиг аргазы—өскүбүүр дерилгелер болгаш хөрекселдер-биле тускай эмнерни малга сыкыртыры болур. Амгы үеде районнарда база совхозтарда мал эмчилеринде эмнер четчир, ажыл-агыйларда дезинфекция кылыр хөрекселдер бар. Олардың дузазы-биле кыска хуусаада хөй малды баш бурунгаар эмнеп ап болур. Мыйыстыг бода малды бүлгүртүп эмнеп болур.

Саргы дээрге маңгыс-тыр. Ынчангаш оон хоразы аажок улуг. Кажан ол маңгыстар көвүдей бээрге, дезинфекция кылыр дерилгелерден аңгыда 200 — 300 литр холумак-холуксаалыг эм кирер саваны бедиди тургускаш, шланг дузазы-биле хөй хойну кыска хуусаада эмнеп ап болур. Ынчан оларны чаңгыс аай щиттерден кажаа кылып алгаш, олап кылаштажып эртип турар аразында шланг дамчаан холумак эм-биле бүлгүртүптер. Шуут аргажок апарганда, чечек суггарар лейка азы хөнекти-даа ажыглап болур. Маңгыстар хойнуң мойнунга, хорээнге, оргазынга, чан аразынга, а инектиң база-ла мойнунга, төжүнге, эминге чыглыр. Ынчангаш оларны ыак бүлгүртүр. Шак ындыг арга эң ылаңгыя шээр малды эмнээрге шоолуг ажык чок болгулаар. Чүге дизе холумак эмни чаштыраргa, ол чүгле дүк бажынга баар, оон дозунче сиңмес, чыды чидип каар. Ынчангаш ам канчаарыл дээрге, малдың дүгүн оргазын, мойнун дургаар чара түткулаваш, оон ийи талазынче деңге төктүп саарлып, сиңер кылдыр ынчаар бүлгүртүр херек. Бир эвес дүктүң дозунге четпес болза, маңгыстар дириг артып каар. Креолинге гексахлоран холуп алгаш, малдың дүк дозунге, кежинге чедир четче бүлгүртүп алыр болзувусса, ол эмниң чыды 1—1,5 ай-даа иштинде читпес, хевээр чоруур. Эмни ынчаар чаштырарда малды кажаалап алыр, оон башка ыак эмметтинмес, четче эвес болур. Хойнуң черле малдың сиртин дургаар эмни шуут-ла кудуруунуң бажынга чедир кудуп бадырганы дээре. Чылыг хүннерде көрүп турган, малды шуут-ла ванного киирип чуурга, ол дыка дээштиг болур. Ынчан хамык саргы шупту кырлып каар. Ол чуурда агаарның температуразы +10 градустан куду турар болза хоржок.

Саргы-биле демисежирде кандыг-кандыг эмнерни ажыглаарыл? Хлорофосту 2%—4% кылдыр холуп алыр, оон аңгыда креолинни гексахлоран-биле холуп алыр. Эң-не дээштиг эм ол. Оон аңгыда даштыкыдан ап турарывыс неоцидола, стомозан дээр суук эмнер бар, оларның бижил кааны саавыырын ыак барымдаалаар, оон башка хоралыг. Ол эмнерниң холуун бир малга 1—2 литр онаажыр кылдыр таарыштырып алыр. Креолинни гексахлоран-биле холаваш, малды чуп эмнээрге, оон дээштин улуг дээн бис, а артыан эмнер-биле эмнээрин 7—10 хонгаш-ла катаптаар. Ону саргы төнгүмеге чедир ынчаар уламчылаар.

Бистиң республиканың малчыннары гексахлоранның дустазын ажыглап турары хөй болгай. Соок үеде ону ажыглаары чөп, харын. Ону хамыктың мурнунда анай-хураганга база арын баксыраан малдарга чажар. Оон нормазы —бир башка-ла 50 грамм онаажыр кылдыр, малдың дүгүн аразы 10-15 сантиметр кылдыр чада сугуулаваш, олче дүрбүй тудуа чодар. Бо таварылгада база аваарымчалыг болур херек, ол үеде кажаага бичин уруглар түрбес болгаш малчыннар боттары аксы-думчуун каш өөт марля-биле дуглап алыр. Ол ышкаш хот-салгынныг хүннерде дусталавас. Ону чуга мергеге уруп алгаш, оон-биле малдың кежин дүрбүүр. Мал дусталаарда резина хол хаптар кедип алыр. Шак ынчаар эмнеп алырга, малга үр үеде саргы чагдавас болур.

Саргы-биле демисежириниң бир аргазы—оон чыглыр черлериниң чадаң үнүштерин өртедир, тулаалыг черлерни курдадыр, оон аңгыда саргы чыылган шөлдерни аңдарып илинртээр, диска-биле болбаазырадыр. Амгы үеде чамдык коданнарда саргы тыптып турар. Ынчангаш оон-биле демиселди малчыннар, ветеринария ажылдакчылары деңге чорудар ужурлуг.

Малды хоралыг маңгыс — саргылардан камгалаары эң чугула земчеглериниң бирээзи. Оон үезин эртпирип болбас херек.

А. ВОРОБЬЕВ.
Республиканың ветлабораториязының директору.

БААРТЫК АРТЫНДА—НЕШКИЛЕР

Сүт-Хөл суурның аъш-чем магазининде авашкылар — Анай Даржаевна биле Арана Бокаштай ажылдап турар. Арана аразы-биле кады ажылдап, садыгжының мергежилин шиңгээдип ап турар. Магазинге кээр болзуңарза, оларның садып алыкчыларга кичээнгейлин дораан эскерип каар силер. Чаңгыс чер чурттуглардың негелде-хөрегелдерин бар аргаларны ажыглап, доозу хандырарын садыгжы авашкылар чугула сорулгазы кылдыр санап турарлар. Суурның чурттакчы чонунуң аъш-чем-биле хандыртынганы оларның ажылындан улуг хамааржыр дээрзи билдингир. Сүт, сметана садарын ылаңгыя кышкы үеде мында үзүктелдирбейн турары таварымчалыг.

Анай Даржаевна Бокаштай ажылын мынчаар чугаалаар:

—Бараан саарылгазының плакының күүсеидези бистиң боттарывыстан улуг хамааржыр. Бир эвес хөрегелдиң чугула бараанларын үзүктелдирбейн эккел, садып алыкчыларга четчир кылдыр садып турар болзувусса, көрдүнген план албан күүсеттинген турар ужурлуг. Хамык ужур чүгле ында эвесле болгай, кол-ла чүве — бараанларны четчелээри, хөрегелдерни хандырары.

Бо чылдың эрткен айларының планын садыгжы нешкилер база-ла эки боттандырган.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

Силерниң дилээңер ёзугаар

КУР-НУҢ ДЕМОКРАТТЫГ ПАРТИЯЛАРЫ

ККП-деи аңгыда өске-даа партиялар Кыдатта база бар дээнин номчудум. Ол дугайын тодарғайлап чугаалап берип көрүңерем.

С. СЕРЕН-ООЛ.
Кызыл хоорай.

Амгы үеде Кыдаттың баштакы Коммунистиг партиязындан аңгыда, КУР-да демократтыг сес партия ажылдап турар. Ол —Кыдаттың Гоминданының Революстуг комитеди, Кыдаттың Демократтыг лигазы, Кыдаттың Демократтыг национал тургустунуушкунунуң ассоциациязы, Кыдаттың Тараачын-ажылчын демократтыг партиязы (Чжунго чжигундан), Демократизация хөгжүлдезинге идиг бээрниң кыдат ассоциациязы, Чөптүг чоруктуң, сентябрь 3-түң нинтилели, Тайваньның демократтыг бот-башкартынылга лигазы дээр партиялардыр. Бо бүгү партиялар Кыдаттың Коммунистиг партиязынга (ККП) баштаткан Кыдаттың Патриотчу чаңгыс аай фронтузунуң составында бөлүүнгеен. Чурттуң политиктиг системазында демократтыг партиялардың догуннаашкыны КУР-нуң Конституциязында болгаш ККП-ниң Уставында албан өзүзу-биле быжыглаттынган.

1957 чылда «барыын үзелдиглер-биле» демиселлиг чылдарында, ол ышкаш «культура революциязында» чылдарында болгаш 80 чылдарда ол организациялардың бүгү-кыдат съездилерин ол партиялардың ажыл-чорудулгаларынга дыка улуг чапсаалашкынның соонда эрттиргилээн. Оларның ажыл-чорудулгазы «дерт модернизациянда» программаның боттандырарынче, Тайваньны КУР-биле катап каттыштырарынче угланган. Нинтизи-биле 70 чылдарның төнчүзүнден бээр демократтыг партиялар чурттуң политиктиг амыдыралынга боттарының идепкейин хөгжүдүп турар апарган, оларның хүрээлеңиниң саны-даа өзүп орар.

ККП-ниң чоокта чаа болган XIII съездизинге Чжао Цзыяңның илеткелинде Кыдаттың Коммунистиг партиязының удуртулгазы-биле хөй партиялыг кады ажылдажылга болгаш сумележилгелер системазын сайзырадгайжыдарының, чурттуң политиктиг амыдыралынга демократтыг партиялардың болгаш партийжи хөөннүг партия кежигүнү эвес ажылдакчыларның ролюн бедидериниң эргежок чугулазының дугайын чугаалаан. Нинти күүгне ужурдузалыг чугула документилерни хүлээп алырының болгаш бүгү-кыдат шуулганнарын эрттирериниң мурнунда демократтыг партиялардың болгаш хөй-нинти организацияларының төлээлекчилери-биле өнзы-бүрү хөөрниң ужуражыышкыннарын ККП ТК-ның эрттирери дүрүм болган.

Демократтыг партиялардың кежигүннери чурттуң хоойлужудулга органнарында дыка калбаа-биле төлээлеттирген: оларның аразындан беш муң ажыг кижини өнзы-бүрү деңнелдерниң улус төлээлекчилериниң хуралдарының депутаттарынга, оларның аразында УТБКХ-ниң депутаттары база бар, соңгаан 14 муң ажыг кижи Кыдаттың Улусчу политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң (КУПКЧ) өнзы-бүрү организациялардың кежигүннери болуп турар.

Ам демократтыг партиялардың тус бүрүзүнүң дугайында допчузу-биле чугаалап көрээли.

Кыдаттың Гоминданының революстуг комитеди. 1948 чылда тургустунган бо партияның ноя кезии гоминдан-биле төөгүлүг харылзаалардыг кижилер-дир. ГРК-ниң ажыл-чорудулгазында ноя угланыышын 1983 чылда VI съездиге хүлээп алдынган Уставты өзүгаар алырга, «төрээн чурттуң каттыштырарының өндүр улуг хөрээн доозарын дүргедедиринге идиг бээри», Тайваньны Кыдатка дедир эгидериге хамаарыштыр ККП-ниң угланыышкынын болгаш политиказын пропагандалары болгаш амыдыралга чайгылыш чокка чорудары, Гоминданының Тайваньда, Гонконгта болгаш Макаода шериг база хамаары ажылдакчылары-биле харылзааларны күштелдирери болур. ГРК-ниң хүрээлеңинде 30 муң ажыг кижи саналтынып турар. ГРК ТК-ның хүндүлүг даргазы — Цюй У дээрзи КУПКЧ-ниң бүгү-кыдат комитединиң даргазының ораакчызы. Кыдат-совет найырал нинтилелиниң даргазы.

Кыдаттың Демократтыг лигазы 1941 чылда тургустунган. Ол партияның кежигүннериниң хөй нуруузу чогаадыкчы интеллигенция болуп турар. КДЛ-ниң кежигүнү болурунуң онзагай чүүлдериниң бирээзи болза, хүлээп алдынган Уставты өзүгаар алырга, социалистиг материалдыг болгаш угаан-бодал культуразының тургузуушкунунга идепкейлиг киржирі болур. Бо дээрге чурттуң эң улуг демократтыг партиязы, оон хүрээлеңинде 40 муң ажыг кижи. КДЛ ТК-ның даргазы Фэй Сяотун — КУПКЧ-ниң бүгү-кыдат комитединиң даргазының ораакчызы, Кыдаттың Нинтилея эртемниериниң академиязының Социология институтунуң директору.

Кыдаттың Демократтыг национал тургузуушкун ассоциациязы 1945 чылда үндезилеттинген. Ассоциацияның кежигүннериниң кол нургулалы — улетпур болгаш садыг талазы-биле ажылдакчылар. Оон ажылында чугула черни экономика айтырыгларының талазы-биле, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын сайзырадгайжыдарының, ол дугайты специалистерни белеткээриниң, аныяктарны ажылга таарыштыр тургузарының айтырыгларының талазы-биле сумелерни организаставры болуп турар. Бо партияның онзагай чүвези — үлетпүржүлерниң болгаш садыгжыларның бүгү-кыдат ассоциациязы-биле оон дем катпан ажыл-чорудулгазы болуп турар. Ам бо партияның хүрээлеңинде 36 муң кежигүн баптаап турар. Ассоциацияның даргазы —Сунь Цимэн.

Демократтыг хөгжүлдезинге идиг бээриниң кыдат ассоциациязы 1945 чылда тургустунган. Бо ассоциацияның кежигүннериниң хөй нуруузу — культура болгаш чырыдыышкын ажылдакчылары, ном үндүрер черлер ажылдакчылары. Ассоциацияның V съездизинге хүлээп алдынган (1983 ч.) Уставын өзүгаар алырга, оон кежигүннери информация албанын тааныштыр тургузарда кызыгаар районнарга идепкейлиг дузалажыр ужурлуг. Ассоциацияның составында кудуну 1200 организацияларда бөлүүнгеен 15000 кижи саналтынып турар. Ассоциацияның даргазы Е.Шэнтао КУПКЧ-ниң бүгү-кыдат комитединиң даргазының ораакчызы, ат-сураглыг чогаалчы.

Кыдаттың Тараачын-ажылчын демократтыг партиязы 1930 чылда үндезилеттинген. Бодунуң амгы адын 1947 чылда алган. Ол партияның кежигүннери — медицинаның, кадык камгалалының, эртемниң, өредилгениң болгаш культураның ажылдакчылары. Партияның хүрээлеңинде 13000 ажыг кежигүн саналтынып турар. Даргазы—Фудань университединиң профессору Чжоу Гучэн.

Чөптүг чоруктуң кыдат партиязы эге баштайында чурттан дашкаар чурттап турар кыдаттарның тургускан организациязы болуп, 1925 чылда тургустунган. Ам партияның кежигүннериниң хөй нуруузу репатриантылар болгаш даштыкыда чурттаан кыдаттарның төрелдери болуп турар. Организацияның ажылының кол угланыышкынары: харылзажыры, эмигрантылар керектерин углап баштаан күүгне организацияларынга идиг бээри, репатриантылар-биле ажылдаары болгаш эске-даа ол өнзылыг ажылдар. Партияның хөөрү санныг-даа болза, ында 2200 кижи бөлүүнгеен, оон 50 ажыг организациялары боттарының ажыл-чорудулгазын чурттуң төскеи магырганы 14 можуларында, хоорайларында болгаш автономнуг районнарында чорудуп турар. Партияның даргазы — Кыдаттың Улусчу политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң улус төлээлекчилериниң доктаамал комитединиң кежигүнү Хуан Динчэнь.

Сентябрь 3 нинтилея 1943 чылда тургустунган. Бо партия бодунуң амгы адын милитаристчи Японияны ашкан тиилеригге алдар кылдыр 1945 чылда чедип алган. Нинтилея кежигүннериниң кол массазы бойдустуң болгаш техникиг эртемниң талазы-биле эртемденнер болгаш специалистер. Нинтилеңдиң даргазы — Кыдаттың Улусчу политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң доктаамал комитединиң бүгү-кыдат комитединиң даргазының ораакчызы — Сюй Дэхэн. Бо партияның кежигүннериниң саны 1987 чылда 27 муң кижи болган.

Тайваньның Демократтыг бот-башкартынылга лигазы 1947 чылда тургустунган. Партияның кежигүннериниң кол массазы — Тайваньга төрүттүнген болгаш ам Кыдат Улус республиканың дээнскээринде чурттап турар кижилер. Лиганың ажыл-чорудулгазында кол угланыышкын — адаарчуулар-биле харылзааларны доктаадып тургузары база хөгжүдери, Тайваньны Кыдат-биле катап каттыштырарынга идиг бээри. Можуларның болгаш төп чагырганың хоорайларының деңнелинге чурттаар-чаарының 11 организациялары ажылдап турар. Лиганың даргазы — Кыдаттың Политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң улус төлээлекчилериниң бүгү-кыдат комитединиң доктаамал комитединиң кежигүнү Линь Шэнжэнь.

Г. СТЕПАНОВА.
Төөгү эртемниериниң кандидады.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУХАРЕСТ.** Март айны Румынияда «арга-арыг айыл кылдыр чарлаан. Ынчан чурттуң бүгү девискээринге часкы ыяш олуртулгазы эгелээн. Чүгле арткан неделя иштинде республиканың Ыяш-ажыл-агый министерствозунуң сан-түүкү-биле алырга, 1750 гектар черге ыяш олуртаан. Оруктар кыдыынга кандаашкынга таварыш турар районнарга аргаяыш камгалаар дилиндектерни тургузарынга, хоорайларны долгандыр ногаан куржаны болгаш ине болгаш калбак бүрүлүг ыяштарның шын деңзигүүрүн тургузарынга онза кичээнгейни салып турар.

◆ **ХАНОЙ.** Үлетпүр кооперациязынга хамаарыштыр политика дугайында ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалы үлетпүр кооперативтериниң эргелерин калбартырынга болгаш быжыгдаарынга, оларның ажыл-агыйжы инициативазын база бот-тускайлаң чоруун хөгжүдеринге идиг бээр сорулгалыг.

Үлетпүрнүң, тудугнуң болгаш транспорттуң кооперативтери социалистиг экономиканың чарылбас кезээ болур деп документиде айтып турар. Оларның материал-техникиг баазазын, үлетпүр болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгазын калбартырынга эң-не таарымчалыг байдалды күүгне тургузуп турар.

ПРАГА. Чехословак нинтилелдиң амыдыралының бүгү талаларында эгелей берген эде тургустунуушкун объективти-биле эргежок чугула, ол болза социалистиг революцияның чаа үе-чадазы болур. Ол дугайын ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң Федералдыг хуралының Даргазы Алоиз Индра медеглээн. Остравада Витковицаның К. Готвальд аттыг металлургия болгаш машина тудуунуң заводунга ол чүве чугаалаан. Эде тургустунуушкунну ЧКП-ниң инициативазы-биле чорудуп турар. Ол СЭКП-ниң сорук киирикчи үлегерин удуртулга болдурып турар болгаш ЧССР-де социализм тургузуушкунуңның амгы үе-чадазының объективтиг үнелээшкинин барымдаалап турар. Эде тургустунуушкун үезинде бис энтузиазмны болгаш революсчу өскерилгелерже чүткүлдү боттуг чүүл-биле каттыштырар ужурлуг бис. Ол чорук коммунистиң медерелдиниң болгаш идеологтуг бышканының демдээ болур. Партияның салган сорулгаларын бүгү ажылчы чонунуң идепкейлиг киржилгези-биле чүгле чедип ап болур деп, А. Индра онзаан демдеглээн.

(СЭТА).

Өөмбурзектиң суддары

ХАЛДААР ДЕП ТУРАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Израильдиң дайынзырак эрге-чагыргазы араб чурттарже халдаашкын кылырын үргүлчүлеп турар. Америк разведка органнарының медээзинге даянып алгаш, «Вашингтон пост» солун Израиль бо удаада Сауд Аравияже халдаашкын кылыырына белетеннип турар деп дыңнаткан.

Израильдиң шериг-агаар күштери бо хүннерде чавыс ужудуушкун кылып, бомба октаарынга өөренип турар. Оон сорулгазы болза Сауд Аравияның девискээринде тургускан ракеталарны ындыг өнзылыг ужудуп келгеш, конучуг дүрген узуткаары болур.

КАИР. (СЭТА). Египеттиң президентизи Х. Мурабак журналистерге чүве чугаалаваш, «Израиль эске чурттарның иштики хөрээнге холгаарлаар чоруун үргүлчүлеп турар. Ылаңгыя араб чурттар же халдаашкын кылырын бодунуң эргези кылдыр санап турар. Израильдиң чазаа делегейниң хөй нинтизиниң санал-оналын кичээнгейге ап, араб девискээрге тайбыңны тургузар талазы-биле чугаалажыышкыннарга киржир ужурлуг» деп медеглээн.

ПАНАМАДА БАЙДАЛ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың Конгрезинниң сенады тускай резолюция хүлээп алган. Ында эрге-чагыргадан Национал камгалалдың күштериниң кол командылакчызы генерал Мануэль Антонио Норьеганы чайладырын чедип алыр сорулга-биле Панамаже экономиктиг, политиктиг болгаш дипломаттыг албадаашкынны кылырынче президент Рейганны ол резолюция кыйгырган. Панамада амгы үеде байдал «Каттышкан Штаттарның национал айыл чок чоруунга, даштыкы политиказынга болгаш экономиказынга онза айыылды» тургузуп турар деп айтып турар.

ПАНАМА. (СЭТА). Панамаже америк шериг кезектери үргүлчүлеп кээп турар. Найысылалдың «Эстрелья де Панама» солунунуң дыңнадып турары-биле алырга, Панама каналының зоназында АКШ-тың мурнуу командылалынга 250 шериги агаар дамчыштыр эккелген. Оларны Соңгу Каролина штатта «Форт-Брагг» дээр АКШ-тың шериг-агаар күштериниң базазындан тускай шилип алган. Панаманың черинде америк шериглериниң ниити саны Панаманың бодунуң бүгү чепсектиг күштеринге барык-ла дек.

Д. ОРТЕГАНЫҢ КЫЙГЫРЫЫ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега Никарагуаның чазаа биле контрастың аразында аткылажыышкынны соксадыр дугайында чедип алдынган дүгүржүлгазын хүндүлеп көөрүнче Рейганның администрациязын кыйгырган. Си-би-эс телекомпанияга берген интервьюзунга Д. Ортега Төп Америкада байдалды чогумчударынга хамаарыштыр Вашингтон-биле ийи талалыг чугаалажыышкыннарны эгелээринге беленин медеглээн.

Президентиниң чугаазындан алырга, ол девискээрге тайбың байдалды тургузарының эң чугула негелдези болзында турар чурттарның чазактарының удуртучуларының Төп Америкадан даштыкы шериглерни үндүрер дугайында шинтпирин бүрүн хүндүлеп көөру болур.

МЕДЕГЛЕЛ

КАРАКАС. (СЭТА). Венесуэлада политиктиг, профэкилел болгаш хөй-нинти организацияларының 500 ажыг сураглыг ажылдакчылары Никарагуаге хамаарыштыр америк политиканы бүрүү шапкан медеглелге ат салганнар. Олар ол чурттуң хамаарышпас болгаш тускай догуннаан чоруун, оон улузунуң бот-башкартынарынга эргезин хүндүлеп көөрүн негээннер. Төп Америкадан байдал сеелгү чылдарда ол кавының чурттарының иштики керектерингe АКШ-тың холгаарлап киржип турар ужуудундан элээн чидигленген деп документиде айтып турар.

Эжелеп алганы араб девискээрлерде израиль өлүүкчүлериниң үүлгедип турар хөрээн делегейниң хөй-нинтизи шинтпирлиниби-биле бүрүү шаап турар.

ЧУРУКТА: Делиде палестин студентилериниң израиль эжелекчилериниң дерзин ажылаашкынынга удурланган массалыг демонстрациязы.

СЭТА-ның фотозу.

Культура болгаш амыдырал

АЖЫЛЫН ЭДЕ КӨӨР

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг тыва театр 1936 чылда тургустунгаш, үүгле дөртен чылдарда профессионал болу берген. Ынчан ТАР-га культура талазы-биле бөлүк специалистер ССРЭ-ден келип, тыва театрны бедик мергежилдиг культура одаа кылдыр тургузар дээш дыка хөй ажылдарны кылып чорутканнар. Оларга режиссёр И. Исполнов, композитор А. Аксёнов, дирижёр Ш. Иэрайлевич, балетмейстер А. Шатин болгаш өскелер-дээ хамааржыр. Бистиң баштайгы тыва актёрларывыс Кара-кыс, Максим Мунзуктар, Николай Өлзей-оол, Хүргүлек Конгар, Борис Бады-Сагаан болгаш өскелер-дээ Иван Яковлевич Исполневти чылыы-биле сактып чоруурлар. Ол сценаже чаа үүнүп келген тыва ооллар, ыстерны К. Станиславскийниң системазы-биле, орус сцена школазының дүрүлгезі-биле таныштырган.

Тыва театр бодунуң баштай үндезилеттиңнен чылдарында агитация хевирниң көргүзүлдери чонга бараалгадып келген. Ол үжен чылдарда тываларның амыдыралын көргүскен этнографтыг сценаларны көргүзүп турганындан реалистиг шин чогаалдарынче чоорту киргеи. Репертуарга совет драматургтарның чогаалдары болгаш бүгү делегей классиказы кирип, өөрүнүң актёрларын профессионал өзүлдезинге үлүг рольду ойнап, көрүкчүлүрниң сеткил-сеткил байлакшылын долдурган.

Бежен чылдардан эгелеп, чүүрүүн театр уран чүүлүнүң дээди өөредилге чүүлдүрүн тыва актёрлар өөренип эгелээн. 1955 чылда дээди эртемниг актёрларлыг болу бердивис. Оларның иштиндеи эң-не талантыыгылар үүгле республиканга эвес, эвилелге безин сураглыг апарылаан болгай. Театр уран чүүлүнүң талазы-биле өнүгү доозукчуларының аразында РСФСР-ниң алдарлыг артизи Люндуп Солун-оол, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Дадар Барыкмаа, Монгуш Чадамба, Роза Серен-оол болгаш өскелериң аттарын көрүкчүлер эки билир.

Тыва профессионал театрның өзүлдезинге орус совет сцена школазының ролю канчаар-дээ аажок улуг. Ол — интернационалчы болгаш ботбодунга дуллажыр чорутун өскү черечизи-дир. Боттарының национал бижин безин аок, кешкүн амыдыралдыг чүүрүп чораан тыванар ам бедик мергежилдиг актёрларлыг, профессионал театрлыг апарган. Бистиң чүүрүүн орус болгаш өскө-дээ улустарының театр уран чүүлүнүң дүрүүзүгазы тываларның каш-ла чылдар иштинде национал театрлыг болурунга улуг идигни берген. Актёр мергежилиниң чажыттарын шиңгээдип алганындан, тыва күүседикчилер бодунуң чонунуң өөр-хевириниң онзагай талаларын сценада ам улуг мергежилдии-биле күүседиптер алган-ганнар.

Бистиң театрда орус, тыва актёрлар демниг ажылдап, оларның репертуары, күүселедилдары аңгы-дээ болза, ботботтарындан өөренип ап турарлар. Көрүкчүлүрниң интернационалчы кижизидилгезинге тыва театрның актёрларының кады болбаалыг ажылы улуг черни эзлеп турар. Чижээ, Д. Фурмановтуң, К. Симоновтуң, В. Розовтуң, К. Тренев-тиң, Н. Погодиниң, А. Арбузовтуң болгаш өске-дээ сураг-жаан драматургтарның чогаалдары тыва сценага төрүттүнүп, аңы-дуңма улустарының амыдыралын, эрткен төөгүзүн, келир үеэзин, үзел-бодалын көрүкчүлүрге чедирген. Классиктыг драматургияның чогаалдары чокка чаңгыс-дээ сезон болбаан. Ол ышкаш өске-дээ республикаларның драматургтарының хөй-хөй чогаалдарын тыва көрүкчүлүр сеткил хамыышкын-биле көргеннер.

Тываның база Украин ССР-ниң Ровно областының хөгжүмшүн театрлары боттарының харылзаазын улам быжыктырып келгеннер. Ада-чүрүттүн Улуг дайынының үезинде Ровно дээш түлүүшкүнге амыдыының бергеннерни украиннер чылыы-биле сактып чорууллар. Ровнонуң актёрлары К. Кудажының «Он бир» деп шинзни биске бараалгатканын билир бис.

«Нация бүрүзү, чон бүрүзү боттарының уран чүүлүнге национал хевирлериң өөрүн болгаш онзагай талаларын көргүссүннер. Чогум-на ынчан чонның сагыш-сеткилин ажыттынып турган аян» — деп, К. С. Станиславскийниң чугаалаары амгы үннерде бодунуң утказын улам ханылаткан. Ынчангаш тыва театрның ажылдакчыларының мурнунда национал сцена уран чүүлүнүң чугула айтырыгларын шиитпирлээри негеттиниң келген. Октябрь революциязының мурнунда боттарының театры чок турган өске-дээ улустарның ышкаш, бистиң баштайгы тыва актёрларывыс чонның күүседикчи чаңчылдарын шиңгээдип алганнар. Ук чаңчылдар оларның чогаадыкчы ажылының чарылбас кезээ болуп келген.

Коллективке чаа аныяк салгалдың актёрлары келирге, чонның күүседикчи чаңчылдары-биле харылзаазы элээн кошкай берген. Тыва чонның амыдыралының чаңчылдарын, күүседикчи чаңчылдарын аныяктар ханызы-биле билбес. Бир эвес тыва театр национал хевирин оскунмайын, өске чонга солун болзун деп бодаар чүве болза, мөөңнеттиниген арга-дүрүжүлганы чогаадыкчы өзү-биле бодап көөр, чонның сагыш-сеткилиниң үнелиг талаларындан хоорулбайн, бүгүнгү амыдыралдың чугула айтырыгларын ханы өөренир үүрлүг.

Дескиндир турар делегейни ооаарып билири, шоваа ажыл-чем, улустың байырлалдары, сүзүглелдери болгаш чаңчылдары, аас чогаалдары, кижизидилгениң дүрүмнери, бойдусбиле харылзаа, чаңчылчаан шимээшкиннер болгаш имнээшкиннер — бо-ла бүгү чүүлдер нарын системаны таныштырып турар. Оларны эң билбейн чыда, национал коллективке күүседикчи мергежилди бедидерн берге. Тываалар байлак музыка культуразын тургускан. Аңаа ырыларның хөй жанрлары, алгаг-йөрээлдер, хам алганыы, сыгыт, хөөмей хамааржыр.

Музыка уран чүүлдүң бедик күүселде культуразы тыва актёрларның сцена күүселдезиниң хөгжүлдезинге өөн угланыышкынны берип турар. Бирги угланыышкынны романтиктиг деп болур. Аңаа лириктиг ырларның күүседикчилериниң болгаш тоолчуларның күүселде аянындан үк угланыышкын эгезин алган. Тываларның аразынга баштак кожамык ырларны кедергей мергежилдиг күүседир кижилер чораан. Мөге салькчызынга кижи болганы база болуп шыдавас. Аңаа мөгени сорук киирип, көрүкчүлүрни хөгледиптер талант негеттинер. Өөрүн угланыышкынны мөңге хамаарыштырып болур. Ынчангаш тыва театрның актёрлары национал культураның хезирин чонга дамчыдар сорулганы салып, национал театрларның эң эки арга-дүрүжүлгазынга даянып үжүрүүр.

Көрүкчүлүр ортузунга патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгени театрның ажылдакчыларының күүселдирери чугула. Ук ажыл соолгу үеде кудулаан. Ону эжиидер төлээде, драма чогаалдарын тынамчалыг шилип алыры негеттинер. Ол ышкаш хүннүң амгы чугула айтырыгларын кодуруп турар шин чогаалды чок болганындан бергедээшкиннер тыштып келген. Критиканың болгаш көрүкчүлүрниң үнелелин ап шыдавас шилер репертуарга база кире бергилээр-дир. Актёрларның орус, тыва болуктериниң өөн дылга кады ойнаар чогаалдарны тургузары база эргежок чугула. Шак ындыг болгаш өске-дээ чогаадыкчы шенелделерни театрда кылбайн турары канчап-дээ таарышпас.

Тыва театр националдар аразының быжыг харылзаазының база бир хевири болур ролюн улам бедидерин ооң чогаадыкчы коллективи чедип алыры кузенчиг. Ону чедип алырда, кадрлар-биле ажылды күштелдирип, уран чүүл чонну кижизидериниң база бир чепсээ болур хүлээлгезин бедик деннелге тургузар. Кол-ла сорулга — репертуарга шин чогаалдарын бодамчалыг шилип ап, оларның ханы утказынчо кижизиг-ойнын угландырары күзенчиг.

Айлана КУЖУГЕТ.
ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы.

СПОРТТУ «ПЕНСИЯЛАДЫП» БОЛБАС

Ону мен эң баштай 1954 чылда, ол он алды харлыг турда, школачыларның чайгы область спартакиадазынга көрген мен. Школаларывыс аңгы: бирээзи Сарыг-Сеп ортумак, өскези — Самагалдай чеди чыл турзажок, класстарывыс демей, чедиги класс турган чүве. Ийи чаңгыс классчы ынчан изиг «түлүчүүшкүнге» танышкан бис.

Ол үеде маргылдаага кирген школачылар автобуска чындыматпас, а арт-сын ажыр аян-чорук кылып келир — бир негелде ол. Чооду Марчын башкы (соолунде зоотехник чораан) баштаан бистиң командавыс Самагалдайдан У. Шынаалаш, Таңды-Уулана Кера-Хөл тавартыр ашкаш, Дүргенни куду бадып келген. Мен ийи хевецниг чоорган, он хлеб, чээрби лаваа сүт база ол хире консерва, аар сыгыр-октуг болгаш бодумнуң хевимни үүктеп чордум. Хүнде чээрби-дээ катап кемер, хаваштыг дег хеми берге. Амгы маргылдаалары база ынчаар организастаары күзенчиг.

Маргылдаа Чагытай хөлдүк кыдыынга болган. Хол бөмбүүнге Тес-Хем командазы тинлээн, аңаа күштүг удурланыышкынны Кызылдың болгаш Ка-Хемниң командалары таварыштырган. Ылаңгыя Ка-Хемниң ойнакчылары мага-бодуу диртегер болгаш аажок бедик, хөй кезии орус ооллар, оларның бичежээ болгаш арганы—Коля. Ынчалза-дээ ооң аваангыры, халыжыныг күштүү, ойнаарының хостүү болгаш шыдамыы, шааның үзүлбези өскелериндеи ылгалып турган. Коля-биле келээн командаларывыстың капитаннары болгаш халдакчылары болганывыста, сетка баарынга бо-ла дужаажып, ээр турдувус — күштү, талантыны болгаш спортчу дадыгыышкынны шенежир чер ол болгай. Ынчан «Шерги дег киживис келдиле!» деп, артымга турган Мөңге Доржу, мурнумга чораан Миша Бугалдай сутлар мөңгэ сөгүндырар турду. Ол үжүрамыягадан бээр үжен дерт чыл эрткен, а Николай (Будаачы) Баазакович Күвезин ам-дээ волейболдавышаан.

Чагытайга танышканывыс соонда, Коля-биле үргүлүү ужуражыр, ылаңгыя маргылдааларга ыяап--ла таварыжыр апарган бис: удур-дедир-дээ тутчуп, чаңгыс командага-дээ ойнап келдивис. 1955 чылда демги-ле Мөңге Доржу, ам Кызылда Федор Дажы, Ленинградта Владимир Чооду ынчаар область маргылдаазынга үшкү разрядты ап турувуста, Кызылдың № 2 школазының сески класының өөреникчизи болу берген Коля Күвезин хоорайның уяуг улустар командазының кежигүнү апарган турган. Алексей Кумаяк, Араксчее Седип-оол, Александр Тыртын-Кара, Куулар Дермее ышкаш сураглыг спортчуларның тевинник үезинде шилиндек командага киреги — оюнчук эвес. Ол үеде сетка база дыка бедик, 2 метр 45 сантиметр турган дээрзин, амгы саглалга сагындырары артык эвес.

Тыва автономнуг область турар үеде команда бүрүзү маргылдаага киришкен, командаларның шуптузу-биле ойнаар турган. Ол болук сула, бо болук күштүг деп-даа турбас — ону хөрек кырында тутчуп турган көөр: артыктажыр ергеч чок. Районнардан келген спортчулар, чүс-дээ кижи, хем кыдыында спортзалдың чаңгыс улуг өрээлинге кудус чаткаш, шуптузу шала кырынга удуур. Эртен Улуг-Хемге чунар. Бир катап хем кыдыынга уттуп каапкан костюмум, кежээ хаарымге, ол-ла черинге чыткан, каш борбак ашкам безин олчаан. Тываның бүгү бүлүүаарындан ол хире хөй улус чыглып келген өскелериндеи, корум-чурум черле эки турган: оюндан озалдаар, ора каапкаш баар, үүнүн улгаттыгар кижилер соолунде тыптып келген.

Николай Күвезин 1963 чылда спорт мастеринге кандидат атты дужаган, он чыл эртkенде, ол атты база катап бадыткаан чаңгыс кижи ол. Волейбол талазы-биле Тывада өске ындыг кижи чок. Чогум спортчу бо хевиринге ынак болгаш мергежээн кижилер хөй. Олардан Мөңге Доржу, Соян Самба-Лүндүп, Коңгул-оол Маадыр-оол, Александр Курченко, Василий Шориков, Юрий Иванов, Владимир Суге-Маадыр болгаш оон-даа өскелерни адап болур. Ынчалзажок Николай Күвезин волейбол спортун хөгжүдеринге, нептереди-ринге өзүлүг бердинген кижи ол. Николай Баазакович ону боду чүгле ойнап ГИлир эвес, харын өске спортчуларга, ылаңгыя аныяк-өскенге өөредир, бо талазы-биле бодунуң чедип алган мергежилин дамчыдып бээр дээш бүгү күүнүн салып келген. Амдыызында волейбол талазы-биле РСФСР чергелиг судья атты чедип алган кижи база ол.

Николай Баазаковичиниң өөреткен спортчулары Кызыл хоорайда-дээ, районнарда-дээ хөй. Моол Арат Республиканың хожа аймактарының спортчуларынга безин үш катап чедип, оларга спортчу мергежилдиг аргаларын шидгээдип алырынга дузаны ол көргүскен. Сибирьниң болгаш Чөөн чүүтүү улуг мергылдааларынга хөй катап киришкен. Омск, Владивосток, Барнаул, Новосибирск, Хабаровск, Благовещенск, Красноярск болгаш өске-дээ хоорайларга үжен ажыг чылдар дургузында каш-даа катап четкен, Тываның адын камгалаан.

Тываның кодээ амыл-агый техникумунга ол бөш чыл тренерээн. Ооң командазының капитаны болбушаан. 1980 чылда Сибирь зоназының маргылдаазынга киришкеш, бирги черни алган. Ол-ла чылын Краснодар крайның Ейск хоорайга РСФСР-ниң бирги черни дээш маргылдаага киришкен он ийи команданың бешки черим эзлээн. Чүүрүүн дөңнелиг-биле алырга, бо —бедик көргүзүг. Үүгле боду эвес, ооң өөреникчилериниң база мергежээнин бо түүкпел көргүзүп турар. Ооң ыжай ол республиканың «Урожай» эки туре спорт ниитилелин он ажыг чылдар дургузунда дергилеп, кодээнин күш-культура болгаш спорт шимээшкинин хөгжүдеринге база үлүүн киргеи. Ам-даа спорттан чарылбаан, каттышкан спорт ниитилелдериниң киллис эргелекчизинде амыдаг, хоочуннар командазында волейболдавышаан.

Республиканың волейбол маргылдаазы — спортчу улуг байырлалдарның бирээзи. Ындыг турбуне, соолгу чылдарде ол маргылдаа эрекпей, спортчуларның-дее, көрүкчүлүрниңдее сонуургалын хандырбас апарган. Эрткен чылын маргылдаа организас чок эвелээш, төнчүзүнге четпейн тарай берген. Республиканың спорт комитеди ооң чылдагаанын-даа тодаратпаан, бүрүүлүг кижилерниң дамчаан-даа өскөн. Бо чылын республика маргылдаазының болуру-даа, болбазы-даа амдыгаа чедир үүге шинитпирлеттинмээн, ада белеткел дугайында чугаа-даа чок. Ынчангаш «кандыг-бир шинитпирни үндүрери спортчомитеттеи негеттинир турер: спортту хоочуннар-биле кады «пенсиялады» болбас болгай.

Спорт берге ажыл. Хүчүүнге залып-шуураар, кара дерим төгер деп чүве — амыр эвес херек. А Николай Баазакович Күвезин үжен бөш чыл дургузунда ынчаар ажылдап келген. Ооң үндүрген күүү, төннеп дери болгаш шыдамыы чүүнүнбиле-даа хемчээттинмес. Ооң спортка бердингени ол хиредир. Ээлүүг спортчу ындыг болур: чартык чүс-даа, чүс-даа хар хөрээрге, бодунуң чеиын салбас.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Атеистиг кижизидилге

«АЗА НЕДЕЛЯЗЫ»

Коммунизмниң бүгү талазы-биле сайзыраңгай тургузучуларын кижизиндерде, оларны чүүдүүлүгүнү, бойдусту материалисчи ёзу-биле шын угаап билириңге кижизидери чугула. Кижи бойдустан өскүзүн маанавас, а бойдусту чаартып, чагырып алыр хүлээлгелиг.

Кижи төрелгенинин бурунгаар депшилгениг мерген угаанныг материалистери бөгүнгү депшилгете чедер дээш демнежип, эрги ёзуңуң бүдүүлүк бурган, азабук сүзүктүглерге дужуп бербээнмер — шын тинмээн.

Марксисчи-ленинчи өөредиг — коммунисчи үзел-бодал турбаан чүве болза, бөгүнгү депшилге, чаагай амыдырал турбас ийик, бойдустуң болуушкуннарынга тейлеп, бот-боттарывысты мегелеп, хамнарга, байларга, ламаларга базындырып чоруур ийик бис. Чүдүлге эрги ёзуңуң байларының чалгаа, хоптак, алыксак-чиксек, өскениң күжү-биле чурттаксаарларының чепсээ болуп чораан.

Бо чурттап турар үевис эртем-техниканың, культураның, социал амыдыралдың канчаардаа аажок магалыг бурунгаар депшилгезиниң үези. Октаргай делгеминче, өске планеталарже ужудуп эгелээн бис, черниң ханызынче кирип, ооң байлаан ажыглап турар бис. Мында олуруп алгаш, черниң өске талазында АКШ-тың хамаатылары-биле кожа слурар кижилер дег чугаалажып олурар апарган-дыр бис. ЭСМ-ниң дузазы-биле миллион-миллион санажылгаларны, кижиниң аарыын секундалар иштинде-ле тодарадыптар апарган бис. Шак мындыг хевирлиг чижектер моон-даа хөй. Бо магалыг үе аваа-ла чедип келбээн. Кижилериң шудургу демиселиниң, Октябрьниң тинилелгези-биле бо үе келген. Бистиң угаан-бодалывыста, ажыл-хөректеривисте революция ам-даа уламчылап турер.

Бистиң ажы-төлүүс канчаар өзерил, бистиң черивис ындыг болур дижиривис шын-на болгай. «Бичии кижилерни бүгү талазы-биле кижизидер диже, оларны бүгү талазы-биле билип алыр хөрек» — деп, улуг педагог К. Д. Ушинский чугаалаан болгай.

Коммунистиг кижизидилгениң бир кол хевири — атеистиг кижизидилге. Кижилериң эртемге бүзүрели, хамдыкшылы атеистиг кижизидилгениң салдары-биле тургустунар. Шаг-шаандан тыва кижилериң бир чамдыктары хамнарга мегеледип, мөлчүттүүп чораанар. Аза бар деп хоозун чугаа чамдык кижилерни байыдып, чамдык кижилериң угаан-кудун чайладып, өскелерни ядаредып чораан. Эргиниң бо артышкынны сиңген ийи чаңгыс кижилер ам-даа бистиң аравыста бар. Оларга бичии кижилериң бүзүрей бербезин чедип алыр дээш клазымга атеистиг темага «Аза неделязын» эрттирген мен. Аза дугайын бо неделяда чугаалажыр бис дээримге, өөреникчилерим оны хөлчок улуг сонуургал-биле деткээн.

Бичии кижилер черле ындыг ышкажык: сонуургаачал, билип алыксаачал, элдепсиниичел, өттүнүүчел, өөреникчел. Неделяның эгезинде клазывыста «Крутозор» булуңнга «Аза неделязы» чоруп турар деп чарладдың адаанга чамдык айтырыгларны өөреникчилерге дузалажыры-биле өскан мен. Оларның чамдыызы бо:

1. Азаны кажан, каяа көрген азы ооң үнүн дыңнаан сен, азы ол дугайында кымдан дыңнаан сен?
2. Силерниң чериңерде «азелыг черлерниң» аттарын ада, оларның дугайында чүү билир сен?
3. Кым деп «алдарлыг» хамнар билир сен? Силерниң чериңерде кым деп хамнар барыл?
4. Кижи өлү бергеш, каяа «чурттаарыл»?
5. Кижи өлү бергенде 7 азы 49 хонганда, ооң-биле чүү болу бээрил?
6. Азаның хевир-дүрүзү кандыгыл? Ол үжүп чоруур бе, ыылаштап чоруур бе?
7. Ооң чеми чүл?
8. Ол кайда чурттап чоруурул?

Бир неделя иштинде бо айтырыглар талазы-биле боднып, белеткеп алырын өөреникчилерге сүмелээн мен. Бир неделя иштинде клесстың кижизидикчи башкызы Сергей Оспан-олович-биле бо айтырыглар талазы-биле өөреникчилериң бодалын өзөрлээледипе, ак-кара чогу-биле чуганы кылып, сагыш-сеткилин доюлдуруп, оттуң өөн бербезин бодап, кижи бүрүзү бодунуң бодалын доду илередир арганы берген бис. Дараазында класс шагында неделяысты түнээн бис.

Неделяга өөреникчилер шупту активчи киришкен. Чамдык өөреникчилериң азага бузурексээр байдалы илдек: бо дугайында чугаа чоруп турда, оларның коргуушкуну, дүвүрээзин ерын-шырайында тода «бижиттинген» турар. Класстан бир кижи азаны көргөн мен деп турар, а бир кижиниң кырган-ачазы зам. Азаны колдуунда-ла улуг улустан, эшеөрүнден дыңнаан, хөрек кырында ону көргөн кижилер чок. Көргөн (!) чаңгыс киживис мынча деп турар: эмчиге аарып чыткаш, дүне көрүп чыдарга, бир ак халаттыг кижи кожазында өрээлге киргеш, ооң бичии үттен үүне берген. Ынчангаш өөреникчи ону аза деп турар. Аңаа медицина талазы-биле база тайылбыр бээр апаар. Неделяның түүнелинде хамнарның, будүүлүк кижилериниң овуузунун амыдыралга болган өөредиглиг таварылгаларның дузазы-биле ' шүүгүмчүлеп, аза дээрге хоозун бодалдыр деп түүнелге келген бис. Бодалывысты амдаа быжыглаар бис. Бодалывыс эки быжыглаттына бээримге бүзүрээр мен, чүге дээрге чугаеның кижиниилери бичии — чаа-ла бешки классчылар. Кижизидилгеге назын бичии болгаан тудум, улам эки.

Бистиң бо бодалывысты башкылар кичээнгейге алыры кузенчиг. Психиктиг байдалдарның темазынга школаларга, чон ортузунга эмчилериниң, ылаңгыя невропатологтарның, психиатрларның беседаларны, диспуттар, неделялар кежээлерин эрттирери кузенчиг. Ол база-ла профилактиктиг ажыл болур. Атеистиг кижизидилге талазы-биле суурларда, школаларда кандыг ажылдар чоруп турарын номуччулар-биле сүмележикседи.

Уван-оол МОНГУШ.
Шүйүүн кадыкшылга школазының башкызы.
Бай-Тайга район.

«ДОННА ЛЮЦИЯ, АЗЫ УЖУРЛУГ-ЛА УГБАЯ»

ЧУРУКТА: Тываның хөгжүмүшүн театрынын чаа тургусканы «Донна Люция, азы ужурлуг-ла угбая» деп шинин Москваның Гиесиниер аттыг театр училищезин дооскан аныяк артистериниң ойнап турары.

(Солагай таладан). Аныяк артист Орлан Дамба-Хуурак — кыс кижиниң ролюнда. Бо ролуду ол артист чаптаачыг болгаш хөрээжен кижиниң аажы-чаңын ол олчаан кылдыр ойнаанын көрүкчүлер үнелээн.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Чадамба Монгуш прокурорнуң ролюн база чедишкиниг ойнаан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ИРЕЙ» СУРАГ

Ол шин бистиң Хорум-Даг суурга бо чылдың март 12-де болур турган. Чарлалда база ынчаар бижиттинген. Бо чоокта орта концерт безин көрүп көрбээн чон баш бурунгаар белеткенгеш, эрте-ле чыглып келген. Ферманың саанчылары безин инектерин эрте саапкаш, тергелиг трактор-биле халдып келгеннер.

Баштай чонның чугаа-сооду, өөрүшкү-маңнаны аажок турган. Оон чоорту — ишир дүшкем, сылдыс үнген—хөөн керектылаан. Дүнекиниң он бир шак ажыр маназы — «Ирей» сураг. Даартазында, чүвени черле канчап билир дээш база манадывыс. Артистеривис бистің кыскарып каапкаш, Кызылыче чаныпкан болган.

Амыдыралга чүү-даа турып болур, ону билир бис. Артистерге база ындыг болуру чугаажок. Ынчалзажок Кызылдан келген артистер бо чылың Бажың-Алаактың чонун база мегелээн, эрткен чылын өске суурларга мындыг таварылгалар база болгулаан. Ам найысылап артистеринге бүзүрээри берге. Дыңнаарымга, өске районнарга база ындыг улус болчуук. Ону Культура министерствозунда та чүү деп көрүп турар чүве.

Григорий ХИРБЭЭ.

ЧОНЧЕ ЧООКШУЛААР

«Ка-Хемниң хаваазы» кестүп келген соонда бистиң районнуң культура амыдыралы өскү кедергүүшкүнү аяды.

Ук чечен чогаал каттыжыышкынының кижизи ай саныда болуп турер. Ооң кежигүнери суурларга ажылчы чон-биле ужуражылгаларны организастап, чечен чогаалды кептередип, концерттерни көргүзүп келген.

Каттыжыышкынның ажылынга Кызыл-Эник Кудажы, Анатолий Емельянов, Владимир Серен-оол болгаш өске-дээ чогаалчылар идепкейлиг киржип, чогуур дузаны көргүзүп турар. Чоокта чаа болган кижилер Олег Суваклит, Светлана Козлова, Чооду Кара-Кускенер эрттирген болгаш каттыжыышкын кежигүннеринге сүмезин кадып, чагыг-сөзүн берген. «Ка-Хемниң хаваазынга» удуртукчузу Натпий-оол Кара-оол кижээлдерни болгаш ужуражылгаларны шынарлыг эрттирер дээш бүгү хемчеглерни ап турер.

— Бүрен-Хем суурда «Ка-Хемниң хаваазы» агитквартира бар. Дараазында кижээлде ол агитквартирага дузалажыр, аңаа хана солун ундуруп, кеестелге-дериге кылыр, агитквартаалың чурттакчылары-биле ужуражылга эртирер бис. Чонче чоокшулаар херек — деп, каттыжыышкынның удуртукчузу чугаалады.

Василий УИНУКАЙ.
Каттыжыышкынның кежигүү.

ХОМУДАЛДАР БОЛБАЙН ТУРАР

Бай-Тайга районнуң Бай-Тал ортумак школазының интернадының ажылы соолгу үеде эки-жээн. Ыыда янзы-бүрү болгумнер ажылдап турар.

Ол болгумнер апрель айда отчёдун баарынга белеткенип турар. «Даараныгга», «Шевер холдар» болгумнер киржикчилериниң ылган чүүдери хөй. Олар суурда пенсионер А. Иргит, Ш. Хомушку оларга дузаны чедирип турарлар. Совхозтуң спорт комитеди (инструктору В. Т. Сыргыт-оол) интернатка боттуг дузаны чедирип, хүреш секциязын чорудуп турар болгаш футбол командазын белеткээн. Февраль айда эрткен маргылдаага интернат командазы бирги черни алган.

Интернатта колдуунда мелчыннар уруглары чурттап турар. Ада-иелерден хомудалдар болбайн турар. Интернаттың ажылын эжиидип алырынга интернат эргелекчизи, школада партия эго организациязының секретары Чочен Блавылдың киргеи улуу база бар.

Кара-оол ХЕРТЕК.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

агаар

Республикага булуттап, аязыр. Хар чагбас. Соңгу-барын чүк углуг хаттыг дургени секундада 5—10 метр. Республикага дүне 4—9, а чамдык районнарга 13—18 градус соок болур. Хүндүс эвээн чылыыр. Чылыг 0—5 градус чеде бээр. А чамдык районнарның деискээринге 2—7 градус соор.

Кызылга база-ла өскерлип каап турар агаар болур. Соңгу-барын чүк углуг хаттыг дургени секундада 5—10 метр. Хар чагбас. Дүне найысылаарга 4—6 градус соор, а хүндүс 2—4 градус чылыг болур.

Хар чагбас, автоорунтарга кестүү эки. Кызыл — Абаза, Кызыл — Абакан аразының орунтарының арттар кырынга шоолуг эвес хар чаар.

Кино

МАРТ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 12.30, 16.10, 18.20, 20.50. Бичии залда: «Кэтн» 10.00, 11.30, «Вождь Белое Перо» 13.30, 15.10, 16.50, 18.40, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Похищение в Тютюрлистане» 8.30, «Мио, мой Мио» 10.10, 13.40, «Мальчик с большой чёрной собакой» 12.10, 15.40, «Неизвестная женщина» 17.20, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Оцеола» 13.00, «Этот безумный, безумный мир» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна старого парка» 10.00, «Семь самураев» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Парама» 17.20, 20.00 шактарда.

Телевидение

МАРТ 31-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Бистиңбиле кыл, бис ышкаш кыл, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 9.35 — «Чылдың үелери». 10.35 — Мультфильмнер, 11.00— 11.10 — Медээлер. 16.35— Мультфильмнер. 16.55 —Музыка чогаалдарының шыгжамыры. Й. Гайдн. Симфония № 40. 17.20—«Демократиягa өөренип тур бис». 17.50 — «...Он алды харга чедир болгаш ооң улуг назы». 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.55 — «Телекөрүкчүнүң спутнигие». 19.30 — Кино болгаш көрүкчү. 21.00— «Ye». 21.35 — Эдо тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.55 — «Эфирде музыка». Чепсарда (22.40)— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 —Узбек ССР-ниң «Хидола» ансамблиниң концерти. 8.40— ССРЭ-ниң улустың артизи, кинорежиссёр А. М. Згуридиниң фильми. «Кара даг». 10.10—Испан дыл. 10.40— «Сэзы сонуургалдарым». Телефильмнер. 11.20 — «Эртинелер ортулуу». Уран-чечен фильм. 3-кү серия-зы. 12.20 — Испан дыл. 12.50 — «Бо элдептиг оран». «Дуп чок тамы» деп Р. Бредбериниң шинзин өзүгаар. 13.50 — Медээлер. 14.00—15.05—«Кезер эмчи Лишкиниң хүннери». 2-ги серия-зы.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Барыын-Хемчик районнуң комсомол организациязының ажылының дугайында. 19.05 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». 19.35— Медээлер.

МОСКВАДАН

19.45 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.00—«Эдо тургустунуушкун —үениң негелдези». Телекөрүкчүлүрниң айтырыгларынга юстиция министри Ю. Б. Слободчиков болгаш республика прокурору А. Г. Горелов харылаар.

МОСКВАДАН

21.00—«Ye». 21.35 — Эдо тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.15 — «Дугуржулга». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмиг гимнастика. 18.45 — 21.00 —П. И. Чайковскийниң дирижер репертуарындан. Концерт. Чепсарда (19.45)—«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская көшүмүү, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, улетпур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериениң 3-43-41. солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемээлги 2 парлалга амаза. Тиражы 24637 экз. Солунуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының хөрөнгөлөрүнүң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, баазы № 1.

Чагыг № 2789. ТС—00722.